کشف الباری
عما فی
صحیح البخاری
جلد ۱۱
تصنیف
حضرت مولانا سلیم اللہ خان

کشف الباری

عما فی

صحیح البخاری

کتاب التفسیر

تالیف ← صدر وفاق المدارس مولانا سلیم الله خان مدظله العالی
شیخ الحدیث جامعه فاروقیه کراچي
ترتیب وتحقیق ← مولانا ابن الحسن عباسي استاذ جامعه فاروقیه کراچي
ترجمه ← **مولانا شاه فیصل** فاضل وفاق المدارس، امداد العلوم

خصوصیات

جلد ⑪

① داحادیثو تخریج
② د تعلیقات بخاری تخریج کول
③ د اسماء الرجال مختصر تعارف
④ دگرانو لغاتو لغوی صرفي او نحوی حل
⑤ ماقبل باب سره د ربط په باره کښې پوره تحقیق
⑥ د شرحې د هرې خبرې په حاشیه کښې حواله ورکول
⑦ د ترجمة الباب مقصد په بیانولو کښې پوره تحقیق
⑧ د مختلفو مذاهبو تحقیقی بیان او بیا د مذهب حنفی ترجیح
⑨ دحدیث اطراف بیانول چه په بخاری کښې داحدیث په کوم کوم ځائې کښې دې.

خورونکی فیصل کتب خانه محله جنگی پیښور
موبائل:- ۰۳۲۱۹۰۹۱۸۳۵

فهرست مضامين

شميره	مضمون	صفحه

كتاب التفسير

تفسير سورة البقرة

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

تفسیر سورة آلِ عِمْرَانَ

تفسیر سورة المَائِدَة

شميره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

تفسیر سورة الکهف

تفسیر سورة مریم

شمیره	مضمون	صفحه

تفسیر سُورَةُ طٰهٰ

تفسیر سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ

تفسیر سُورَةُ الْحَجِّ

تفسیر سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ

تفسیر سُورَةُ النُّورِ

شميره	مضمون	صفحه

تفسير سورة القصص

تفسير سورة العنكبوت

تفسير سورة الم غلبت الروم

تفسير سورة لقمان

تفسير سُورَةُ تنزيل (السَّجْدَةِ)

تفسير سُورَةُ الْأَحْزَابِ

تفسیر سُورَةُ سَبَإٍ

تفسیر سُورَةُ يٰس

تفسیر سورة الصافات

تفسیر سُورَةُ ص

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

شمیره	مضمون	صفحه

تفسیر سُورَةُ الْقِيَامَةِ

تفسیر سُورَةُ هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ

تفسیر سُورَةُ وَالْمُرْسَلَاتِ

تفسیر سُورَةُ النَّبَأِ (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ)

تفسیر سورة والنازعات

تفسیر سُورَةُ عَبَسَ

شمیرہ	مضمون	صفحہ

تفسیر سورۃ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى

تفسیر سورۃ وَالضُّحَى

تفسیر سورۃ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ

تفسیر سورۃ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ (القدر)

عرض دمرتب

باسمه الكريم حمدًا ومصليـًا: د حضرت شيخ الحديث زيد مجدهم د اخلاص ،او په نيمې صدئ باندې مشتمل د هغوی د اوږد تدريسی ژوند د برکته او د ټولو نه زيات د الله جل شانه په فضل او کرم سره . کشف الباری. ته چه په علمی حلقو کښې کوم مقبوليت حاصل شو په دې سره زمونږ حوصله اوچته او د محنت جذبه تازه شوه ،د کتاب المغازی نه تقريبا درې کاله پس کتاب التفسير ستاسو په خدمت کښې پيش کولې شی ،د ترتيب او تدوين او تحقيق او مراجعت مرحله تقريبا په کال يا ددې نه په زياته موده کښې مکمل کيږی،خو ددې نه پس د کتابت تصحيح او نور طباعتی لوازمات هم دومره موده اخلی ،د کومو حضراتو چې د کشف البارى جلدونو ته ډير انتظار دې.مونږ ته د هغې پوره احساس دې خو د تاخير څه وجوهات څه داسې دی چه د معيار برقرار ساتلو په صورت کښې ددې نه بغير بله لار نشته،خو بيا هم زمونږ کوشش اراده او د الله جل شانه نه هم دا دعا ده چه د دوو جلدونو په مينځ کښې د انتظار دا وقفه کم نه کمه شی.

د کشف البارى په دې جلد کښې د ترتيب او تحقيق هم هغه انداز دې کوم چې په کتاب المغازی کښې ذکر شوې وو.البته څو څيزونه داسې دی کوم چې د کتاب التفسير ددې جلد سره مخصوص دی.او د کتابت د مطالعې نه وړاندې هغه د نظر وړاندې ساتل پکار دی.

① امام بخاری رحمه الله په کتاب التفسير کښې د قرانی الفاظو انتخاب کوی خو پوره آيت نه ذکر کوی مونږ چې د متن په طور کومه نسخه اختيار کړې ده په هغې کښې د هر قرانی لفظ ته مخامخ د هغې لفظ آيت نمبر مو ليکلې دې ،او ددې نه پس د امام بخاری رحمه الله تشريح ليکلې شوې ده. بيا وړاندې هغه قرانی لفظ چې په کوم آيت کښې واقع شوې وو،نو د هغه پوره آيت يا د هغې ضروری حصه او د هغې ترجمه ليکلې شوې ده،کومه چې زياته د بيان القران نه اخستې شوې ده. ددې نه پس امام بخاری رحمه الله چې ددغه لفظ کومه معنی بيان کړې وی د هغې تشريح شوې ده ،ددې سره عام طور د دغه آيت سره متعلق تفسير عثمانی رحمه الله فوائد هم د فائدې پوره کولو د پاره ليکلې شوې دی.

② امام بخاری د هر آيت تفسير نه دې کړې بلکه د خپل مخصوص مزاج مطابق ئې د منتخب آياتونو او الفاظو تفسير کړې دې،په دې کښې چې کوم الفاظ او ايتونه گران وو يا د هغې په تفسير کښې د مفسيرنو رائې گانې مختلف دی هلته په خصوصيت سره په هغې کښې اهمو رائې گانو او قول راجح جمع کولو کوشش شوې دې

③ ..امام بخاری که چرته مرجوع تفسير کړې وی نو هغه هم په نښه کړې شوې دې،

④ ..کوم احاديث چه تير شوې دی د هغې د تشريح التزام نه دې کړې شوې او اکثر خودلې شوې دی چې دا حديث په فلانکی ځائې کښې تير شوې دې .

⑤ ..يو اهم کار دا کړې شوې دې (کوم چه په کتاب المغازی کښې نه دې کړې شوې) چه په کتاب التفسير کښې امام بخاری رحمه الله کوم حديث په اول ځل ذکر کړې وی،او په صحيح بخاری کښې وړاندې د هغې ذکر نه وی راغلې نو مونږ په حاشيه کښې د هغه حديث تخريج

كړې دې او دا مو خودلى دى چې دا حديث په صحيح بخارى كښې كوم كوم ځائې كښې موجود دې، او په اصحابو سته كښې نورو كومو حضراتو دا ذكر كړې دې ،كه په اصحاب سته كښې د امام بخارى نه سوا بل چا دا نه وى ذكر كړې صرف امام بخارى ذكر كړې وى.نو د هغې هم وضاحت كړې شوې دې.

⑥ په ابتداء كښې د امام بخارى رحمه الله په كتاب التفسير باندې يو نظر ،په عنوان سره احقر د كتاب التفسير يو تعارف ليكلې دې.په كوم كښې چې د كتاب التفسير په مآخذ او اسلوب او انداز باندې رڼا اچولې شوې ده.

د شيخ الحديث دامت بركاتهم وجود باسعادت زمونږ د پاره ددې كار ګرانې لارې روښانه كوى .لوستونكو ته د حضرت شيخ د صحت او عافيت او د عمر اوږدوالى د پاره د خصوصى دعاګانو درخواست دې چې دا كار ددوى د شفقت او د سيورى لاندې مكمل شى.د خپل مستقبل نه هر وخت بې خبره انسان د همت او دعا نه سوا نور څه كولې شى .عزم او همت او د رب العزت په دربار كښې د توفيق دعا كول د انسان د پاره د يو كار د تكميل سرمايه او په فانى ژوند كښې د اميد د رڼا ګانو آواز جوړيدې شى چه...

ہمیں خبر ہے کہ ہم ہیں چراغ آخر شب ہماری بعد اندھیرا نہیں اجالا ہے

ابن الحسن عباسى ۲۵شوال۱۴۱۸

....

د امام بخارى په كتاب التفسير باندې يو نظر[ازمرتب]

د حديث په كتابونو كښې د صحيح بخارى يو منفرد انداز دې ،امام بخارى رحمه الله په خپل صحيح كتاب كښې د كتاب التفسير دپاره يو لويه حصه خاص كړې ده،او په يو خاص اسلوب او مخصوص انداز كښې ئې د قرانى آياتونو او د كلماتو مفرداتو تفسير او تشريح ئې كړې دد.مونږ دلته د امام بخارى رحمه الله د كتاب التفسير په څو اړخونو باندې يو تعارفى نظر اچوو.

① د امام بخارى د كتاب التفسير ماخذ څه دې؟

② په فن تفسير كښې ددې حيثيت او مرتبه څه ده؟ ③ د امام اسلوب او انداز څه دې؟

د امام بخارى د كتاب التفسير ماخذ: د امام بخارى د كتاب لوئې ماخذ احاديث صحيحه دى.امام ته چې د خپلو شرطونو مطابق د قرانى آيتونو او تفسير متعلق كوم احاديث ميلاؤ شوې دى امام هغه په كتاب التفسير كښې ذكر كړې دى. او څه احاديث ئې د خپل عادت مطابق د معمولى مناسبت سره هم ذكر كړى دى. د صحيح البخارى په كتاب التفسير كښې پنځه سوه اته څلويښت مرفوع احاديث دى .په دې كښې څلورسوه او پنځه شپيته احاديث موصول او باقى تعليقات دى.په دې كښې څلور سوه اته څلويښت احاديث مكرر دى.او سل حديثونه هغه دى كوم چې په اول ځل راغلې دى .د امام بخارى د كتاب التفسير د احاديثو په ذخيره كښې شپږ شپيته احاديث متفق عليها دې. يعنى امام بخارى هم د هغې تخريج كړې دې او د صحابو او تابعينو وغيره پنځه سوه او اتيا آثار په دې كښې راغلې دى.(1)

---

1) فتح البخارى(۷۴۳۱۸)-

تر څو چې د قرانی الفاظو د تشریح او د کلمات مفرده د تفسیر تعلق دې .نو په دې حصه کښې ددوی زیات تر ماخذ د دویمې او دریمې صدئی مشهور امام لغت ابوعبیده معمر بن المثنی کتاب مجاز القران دې.

مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی: «کان عنده مجاز القران لابی عبیدة معمر بن المثنی فاخذ منه تفسیر المفردات وذلك ایضا بدون ترتیب وتهذیب فصار کتابه ایضا علی وزن کتاب ابی عبیدة فی سوء الترتیب، والرکة، والاتیان بالاقوال المرجوحة و الانتقال من مادة الی مادة ومن سورة الی سورة فصعب علی الطالبین فهمه، ومن لایدری حقیقة الحال یظن ان المصنف اتی بها اشارة الی اختیاره تلك الاقوال المرجوحة مع انه رتب کتاب التفسیر کله من کلام ابی عبیدة، ولم یعرج الی النقد اصلا»[1]

تقریبا دا خبره مولانا د بدر عالم میرټهی په ،ترجمان السنة ، کښې لیکلې ده هغوی لیکی امام بخاری چې په کتاب التفسیر کښې چې کوم لغات نحو او تراکیب نحویه نقل کړې دی په خپله د هغوی د طرف نه نه دی بلکه د هغوی د طرفه هغه حصه ده کوم چې هغوی په خپلو اسنادو سره روایت کړې دی اصلی خبره داده چې امام بخاری سره د ابوعبیده کتاب التفسیر موجود وو .امام موصوف دا ټول کتاب التفسیر د څه تنقید او انتخاب نه بغیر بجنسه راوچت کړو او په خپل کتاب کښې ئې ذکر کړو .نو څومره اقوال مرجوحه چې په اصل کتاب کښې موجود وو نو هغه هم ټول دلته نقل شو.اهل علمو ته ښه معلومه ده چې په کتاب التفسیر کښې په ډیر مقاماتو کښې په حل لغات کښې تسامح هم شوې دې اقوال مرجوحه هم نقل شوې دی.او ددې په ترتیب کښې هم ډیر اختلاف واقع شوې دې ،خو امام بخاری په خپله ددې جمله نقائصو نه بری دې که په هغوی باندې ذمه واری راځی نو په ابوعبیده باندې راځی .د امام بخاری د کتاب د علو صحت په باره کښې چه کومه دعوی ده.دا د هغه احادیث مرفوعه متعلق ده کوم چه په دې کښې په اسناد سره امام پخپله روایت کړې دی، د هغه اقوالو متعلق نه ده کوم چه د اسناد نه بغیر د یو طرف نه په کتاب کښې نقل شوې دی ـ

[ترجمان السنة ۳/۵۵۸،۵۵۷]

دې دواړو عبارتونو حاصل دا راووتلو چې امام بخاری د کلمات مفرده په تفسیری حصه کښې بعینه د ابوعبیده کتاب ،،مجاز القران،، اخستې دې ،خو دا خبره د وضاحت محتاج ده .ددې وضاحت نه وړاندې مناسب معلومیږی چې د ابوعبیده معمر بن المثنی په کتاب ،،مجاز القران،، باندې یو نظر واچولې شی

ابوعبیده معمر بن المثنی او د هغوی تفسیر،،مجاز القران د ابو عبیده پیدائش په ۱۱۰ هـ کښې په هغه شپه شوې وو په کومه شپه چې د حضرت حسن بصری رحمه الله وفات شوې وو.[2] یعنی په کومه شپه چې د علم او زهد مایه فخر یو عظیم انسان دنیا ته الوداع اووئیل.هم هغه

[1] فیض الباری (۴/۱۴۹)۔

[2] سیر اعلام النبلاء ۹/۴۴۵)۔

شپه د علم او لغت يو بل لوې انسان د راتلو مطلع جوړا شوه،د الوداع او استقبال دا نظام ددې فانی دنيا هغه ربښتيني او ابدی حقيقت دې کوم چې هميشه د پاره د انسانو د سترگو نه پټ وی ،د رجالو په کتابونو کښې د ابوعبيده نسب،معمر بن المثنى ابوعبيده التيمى البصرى النحوى العلامة مولى بنى تيم بن مرة، [۱]

د ابوعبيده په شيوخو کښې هشام بن عروة ،روبه بن العجاج او ابى عمر بن العلاء داخل دی او على بن المدينى ابو عبيد قاسم بن سلام او عمر بن شبه د ابوعبيده نه روايت اخستې دې [۲]ابو عبيده معمر مقدم دې ،او ابو عبيده قاسم د دوی نه مؤخر دې [۳]د حضرت کشميری رحمه الله په تقرير ،،فيض البارى،، کښې ابوعبيد قاسم ليکلې شوې دې [۴]دا تسامح دې ،په فيض البارى کښې څه تسامحات دی ددې تصحيح ددې مرتب مولانا بدر عالم ميرټهی رحمه الله کول غوښتل خو هغه د تصحيح نه وړاندې د آخرت په مسافرو کښې شامل شو [۵]۔

د ابوعبيده معمر بن مثنى په علم او فضل کښې شک نشته خو په علم حديث کښې هغوی ته څه اوچت مقام نه دې حاصل ،علامه ذهبی رحمه الله په ،،سير اعلام النبلاء،، کښې ددوی تذکره کړې ده او ورسره ئې دا هم ليکلې دی چې (لم يكن صاحب حديث وانما اوردته لتوسعه فى علم اللسان وايام الناس) [۶]

يعنى ابوعبيده محدث نه وو ما دده تذکره ددې وجه اوکړه چې دوی په لغت او د خلقو په تاريخ کښې وسيع علم لرلو .

علامه جاحظ ددوی په باره کښې فرمائی (لم يكن فى الارض جماعى ولا خارجى اعلم بجميع علوم من ابى عبيدة) [۷] يحيى بن معين فرمائی ليس به باس [۸]

---

[۱]) تهذيب الكمال (۲۷/۳۱، ۳۱۷) وسير اعلام النبلاء(۹/۴۴۵) وفيات الاعيان (۵/۲۳۵)۔

[۲]) سير اعلام النبلاء(۹/۴۴۵و۴۴۶)۔

[۳]) د ابوعبيده قاسم بن سلام پيدائش په ۱۵۰ هـ انظر وفيات الاعيان ۴/۶۲) د ابوعبيده د پيدائش کال ۱۱۰هجری دې۔

[۴]) فيض البارى (۴/۱۴۹)۔

[۵]) مولانا محمد منظور نعمانی رحمه الله ليکی ،راقم مسطور ته ذاتی طور معلوم دې چې په خپله حضرت مولانا بدر عالم رحمه الله ته ددې احساس وو چې په دې کښې تسامحات دی ،او هغوی د مدينې طيبې د قيام په زمانه په دې باندې د نظر ثانی د اصلاح او تصحيح کار شروع کړې ووخو لږ کار يې کړې وو چې په دې کښې د آخرت کور طرف ته منتقل شو.اوگورئی شيخ محمد عبد الوهاب او د هندوستان علمائې حق(۱۱۱)

[۶]) سير اعلام النبلاء (۹/۴۴۵)۔

[۷]) تاريخ بغداد ۱۳/۲۵۲) وسيراعلام النبلاء(۹/۴۴۶) وتهذيب الكمال (۲۸/۳۱۸) والبيان والتبيين (۱/۳۳۱)

[۸]) ميزان اعتدال ۴/۱۵۵ وفى السير ۹/۴۴۸ ،وقيل كان يميل الى المرد.وفى حاشية بغية الوعاة ۲/۲۹۵ قال الاصمعى دخلت انا وابوعبيدة يوما المسجد فاذا على السنوانة التى يجلس...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

دارقطنی فرمائی «لا بأس به الا انه یتهم بشئ من رای بالخوارج ویتهم بالاحداث»[۱]
ابوالعباس مبرد فرمائی .ابوعبیده د خوارجو نظریه لرله[۲]
ابوحاتم سجستانی فرمائی .ابو عبیده به په ما باندې خاص نظر کولو چې هغه څه د سجستان خارجی ګنړلم[۳]
علی بن مدینی ددوی د روایت صحت منل[۴] او ابن حبان په کتاب الثقات کښې ددوی ذکر کړې دې[۵]
د جرح او تعدیل تله کښې ددوی تله خو درنه نه ده البته ددوی تبحر .علمی وسعت .معلومات او لغوی مهارت باندې د ټولو اتفاق دې علامه ذهبی ددوی د تذکرې په آخر کښې لیکلې دی .

قلت قد کان هذا المرء من بحور العلم و مع ذلک فلم یکن بالماهر بکتاب الله ولا العارف بالسنة رسول الله ﷺ ولا البصیر بالفقه ، واختلاف ائمة الاجتهاد بلی وکان معانی معرفة حکمة الاوائل والمنطق واقسام الفلسفة[۶]
په عربئ کښې ددوی مهارت منلې شوې وو خو عجیبه داده چې په خپل ځان باندې د اعتماد په وجه به ئې بعضې وخت قران کریم او شعر غلط لوستل .وئیل یې «نحو محدوده»[۷]
د عربو سره ددوی څه محبت نه وو .چا دده نه تپوس اوکړو چې ته د هر چا په نسب کښې خبرې کوې نو ستا پلار څوک وو .؟نو وئیل ئې چې زما پلار به وئیل چې د هغوی پلار د باجروان[۸] یهودی وو[۹] د ابوعبیده په طبیعت کښې سختی دومره زیاته وه چې ددوی اکثر معاصرین

...بقیه ازحاشیه گذشته] علینا ابوعبیدة مکتوب علی نحو من سبعة اذرع:

صلی الاله علی لوط وشیعته اباعبیدة قل بالله امینا

فقال لی یا اصمعی امح هذا فرکبت ظهره ومحوته بعد ان اثقلته الی ان قال اثقلتنی وفطعت ظهری فقلت له قد بقی..لوط..فقال من هذا نفر به ثم قلت قد بقیت الطاء هی شر الحروف هذا البیتوکان الذي کتب هذا ابونواس ،بعده بیت ثان: فانت عندی بلا شک بقیة منذ احتملت وقد جاوزت سبعینا)-

[۱]) وانظر وفیات الاعیان (۵/۲۴۲)-

[۲]) فهرست ابن ندیم (۵۹)-

[۳]) سیر اعلام النبلاء (۹/۴۴۷) وانباء الرواة (۳/۲۸۱)-

[۴]) تاریخ بغداد (۱۳/۲۵۷)_.

[۵]) (۹/۱۹۶)-

[۶]) سیر اعلام النبلاء ۹/۴۴۸)-

[۷]) فهرست ابن ندیم ۵۹ وفیات الاعیان ۵/۲۳۵)-

[۸]) باجروان قریة من دیار مضر بالجزیره من اعمال البلیغ .باجروان ایضا مدینة من نواحی باب الابواب قرب شیروان عندها عین حیاة التی وجدها الخضر ؑ وقال هی قریة التی استطعم موسی والخضر علیهما السلام اهلها (وانظر معجم البلدان (۱/۳۱۳)-

[۹]) تهذیب الکمال ۲۸/۳۱۷ والفهرست لابن الندیم ۵۹ وبغیة الوعاة (۲/۲۹۵)-

ددوی نه خفه وو او چې کله ددوی وفات اوشو نو ددوی په هم عصرو کښې څوک دده جنازې ته لاتړل[1] ددوی په تاریخ وفات کښې مختلف اقوال دی کال ۲۱۳، ۲۱۱، ۲۱۰، ۲۰۹ هجری [2] او د تصنیفاتو شمیر ئې تقریبا دوه سوه دې [3] ابن الندیم په ،،الفهرست،، کښې د یو سل پنځوؤ کتابونو نومونه شمارلې دی[4]

مجاز القران: په مجاز القران کښې هغوی د قران کریم د الفاظو مفرده تشریح او لغوی معنی بیان کړې دی. په دې باره کښې هغوی لغت او عربی تعبیراتو بنیاد جوړ کړې دې ددې وجه ددوی د زمانې څه اهل علمو دا په تفسیر بالرائی کښې داخل ګڼړل ،د اصمعی ،ابوحاتم و زجاج او ازهری وغیره هم دا موقف وو[5]

علامه ابن خلکان په وفیات الاعیان کښې لیکلې دی چې امام اصمعی به د ابوعبیده په باره کښې فرمائیل چې دا کس د کتاب الله تفسیر بالرائ کوی یو ځل ابوعبیده د اصمعی مجلس ته حاضر شو او وې ونیل چې (خبز) څه شي دې؟ اصمعی جواب ورکړو **هو الذی تخبزه وتاکله** یعنی څه چې ته خورې او هغه خبز دې .ابو عبیده اوونیل چې تاسو د کتاب الله تفسیر په رائې باندې کړې دې په قران کریم کښې دې (انی ارانی احمل فوق راسی خبزا) کښې تا د خبز تشریح په خپلې رائې سره کړې ده اصمعی اوفرمائیل چې دا تفسیر بالرائې نه دې بلکه زما په نیز یو څیز ښکاره وو کوم چې ما بیان کړې دې .ابوعبیده اوفرمائیل تا چې په مونږ باندې د تفسیر بالرائې کوم عیب لګولې هغه هم زمونږ په نیز یو ښکاره څیز وی کوم چه مونږ بیان کوو[6]

د معاصرینو د تنقید باوجود په دې کښې شک نشته چې د ابوعبیده ،،مجاز القران،، د اول نه مصدر او مرجع پاتې شوې دې، هم دا وجه ده چې ابن قتیبه په ،،مشکل القران،، کښې طبری په ،،تفسیر،، کښې ،ابن النحاس په ،،معانی القران،، کښې ،ابن درید په ،،الجمهرة،، کښې ،جوهری په ،،صحاح،، کښې او امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د ،،مجاز القران،، نه استفاده کړې ده.

یو غلط فهمی د مجاز القران،، په نوم باندې څه خلقو ته دا غلط فهمی کیږی چې په دې کښې د قران کریم هغه مقامات بیان شوې دې په کومو کښې چې الفاظ د حقیقی معنی په ځائې په مجازی معنی کښې مستعمل دی [7] خو دا صحیح نه ده بلکه ابوعبیده د قرانی ایاتونو تفسیر کوی او داسې الفاظ استعمالوی (مجازه کذا) تفسیره کذا، ،معناه کذا) نو د

---

[1]) شرح مقامات لشریشی (۲)-

[2]) وفیات الاعیان ۲٤٦/۵ وبغیة الوعاة ۲۹۶/۲)-

[3]) وفیات الاعیان ۲۳۸/۵)-

[4]) فهرست ابن الندیم ۵۹-۶۰)-

[5]) مقدمة جاز القران ۱۶-۱۷)-

[6]) وفیات الاعیان (۲۳۷/۵)-

[7]) تاریخ تفسیر ومفسرین ،انظر صفحه ۶۲)-

مجاز د کلمې نه د لفظ مورد استعمال ،طریقه تعبیر او د هغې مصداق مراد دې د متاخرینو په نیز د مجاز اصطلاحی معنی مراد نه ده هم دا وجه ده چې حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی

رثم ان المجاز فی مصطلح القدماء لیس هو المجاز المعروف عندنا بل هو عبارة عن موارد استعمالات اللفظ ومن ههنا سمی ابوعبیدة تفسیرة بمجاز القرآن)[1]

په مجاز باندې د تحقیق او تعلیق کار کونکی د ترکی علامه فواد لیکلی:

وان کلمة المجاز عندہ عبارة عن الطرق التی یسلکها القرآن فی تعبیراته وهذا المعنی اعم بطبیعة الحال من المعنی الذی حددہ علماء البلاغة لکلمة المجاز فیما بعد)[2]

د ابوعبیده په مجاز القران او د بخاری په کتاب التفسیر کښې وجوه فرق

①: قرانی الفاظو د تشریح او کلمات مفرده په تفسیر کښې د امام بخاری زیات تر ماخذ هم دا ،،مجاز القران،، دې خو ددې مطلب هر ګز دا نه دې چې امام د ابوعبیده د ،،مجاز القران،، نه سوا د بل څه نه استفاده نه ده کړې، امام بخاری د کلمات مفرده په تفسیری حصه کښې د حضرت ابن عباس ،سعید بن المسیب، مجاهد، عکرمه، ابوالعالیه، زید بن اسلم، ابومیسره، حضرت حسن بصری وغیره اقوال هم ذکر کړې دی.دلته ددې صرف یو مثال اوګورئی په سوره هود کښې د کلمات مفرده په تشریح کښې امام بخاری لیکی:

قال ابن عباس رضی الله عنه عصیب: شدید..وقال مجاهد (فلا تبتئس) تحزن ،وقال ابومیسرة (لاواه) الرحم بالحبشیة، وقال الحسن (انك لانت الحلیم الرشید) یستهزؤن به، قال ابن عباس رضی الله عنه (اقلعی) امسکی و (وفار التنور) نبع الماء وقال عکرمة وجه الارض)

② دابوعبیده په مجاز القرآن کښې په استشهاد کښې کثرت سره اشعار کوی لیکن امام بخاری په استشهاد کښې صرف یوځو ځایونو کښې اشعار ذکر کړی دی.

③ د ډیرو کلماتو تشریح امام بخاری کړې ده خو ابو عبیده نه ده کړې او څه الفاظ ابو عبیده بیان کړې دی خو امام بخاری هغه نه دی اخستې،مثلا په سورة هود کښې (من لدن حکیم) کښې د (لدن) تشریح په ،،مجاز القران،، کښې شته خو په بخاری کښې نشته،ددې په عکس هم په سورة عد کښې په آیت نمبر ۱۲ کښې د (السحاب الثقال) تشریح په بخاری کښې شته خو په مجاز القران کښې نشته. د سورة ابراهیم د آیت نمبر ۷ کښې (واذکرو نعمت الله علیکم) امام بخاری د ابن عیینه نه نقل کړې دی او په آیت ۳۴ د (من کل ما سالتموہ) تفسیر ئې د مجاهد نه نقل کړې دې خو په مجاز القران کښې دا دواړه نشته.

[1]) فیض الباری(۶/۱۶۹)-
[2]) مقدمة مجاز القران ..۱۹)-

④ د مجاز القران او كتاب التفسير په تعبيراتو كښې هم څو ځايه فرق موجوديږي. د طوالت د وجه نه مثالونه پريښودلې شى

د فرق ددې وجوه په وجه خو دا وئيل محل د نظر دې چه امام بخاري د ابوعبيده ..مجاز القران،، بعينه راوچت كړې دې البته دا وئيلې شى چې امام بخاري زياته استفاده د ابوعبيده د مجاز القران نه كړې ده هم دا وجه ده چې په څو ځايونو كښې د ابوعبيده په تقليد كښې د امام بخاري نه هم د لغات په حل كښې تسامح شوې دې

په سورة بنى اسرائيل كښې دى (ان قتلهم كان خطا كبيرا) په دې كښې د لفظ (خطا) تشريح كوى ،امام بخارى ليكى (خطئا اثما وهواسم من خطئت الخطاء ،مفتوح مصدره،، من الاثم بمعنى اخطات) امام دلته درې خبرې د ابوعبيده په اتباع كښې كړې دى او په درې واړو كښې غلطى شوې ده

①(خطا) دخا كسرې سره دې ته دوى اسم مصدر وئيلې دى حالانكه دا مصدر دې ②(خطا) د خا فتحې سره دې ته دوى مصدر وئيلې دى حالانكه دا اسم مصدر دى ③ او خطئت ته هم دوى د (خطآت) معنى وركړې ده ،حالانكه د اولنى معنى په قصد سره د گناه كولو .او د دويم معنى بغير د قصد سره گناه كولو راځى.([1])

په سورة يوسف كښې (واعتدت لهن متكا) كښې په لفظ د (متكا) كښې يو قراءت د حضرت مجاهد نه د تاء د سكون سره (متكا) منقول دې ددې معنى اترج او وره سنگتره ده. امام بخارى د ابوعبيده په اتباع كښې ددې قراءت ترديد كړې دې او فرمائى چې د (متكا) معنى د عربو كلام كښې وړه سنگتره نه راځى حالانكه حقيقت دادې چې ددې معنى سنگتره راځى

.علامه عينى رحمه الله په دې باندې تبصره كوى او فرمائى (وقلد اباعبيدة والافة من التقليد) امام بخارى د ابوعبيده تقليد كړې دې او د غلطئ دا آفت د تقليد د وجه راغلې دې([2])

د امام بخارى د كتاب التفسير اسلوب او انداز: ① دصحيح بخارى د كتاب التفسير مجموعى اسلوب څه داسې دې چې په شروع كښې عام طور امام د سورة د منتخب كلمات مفرده تشريح او لغوى معنى كوى بيا د مختلف آيات كريمه لاندې بابونه قائموى او احاديث ذكر كوى خو په دې كښې ددوى څه متعين اصول نشته،د كلمات مفرده تشريح كله ځنگه چې په ابتدا كښې كوى دغه شان د څو بابونو او احاديثو ذكر كولو نه پس هم كوى.

② د قرانى كلماتو په تشريح كښې د آياتو د ترتيب خيال نه كوى بلكه بغير د څه ترتيب نه كلمات ذكر كوى نو د روستو آياتونو د كلماتو تشريح وړاندې او د وړاندې آياتونو تشريح روسته راځى.

③ داسې هم كيږى چې د يو سورة د كلماتو مفرده په تشريح كښې د بل سورة كلماتو ته منتقل شى په دې انتقال كښې بيا دوه قسمه الفاظ ميلاويږى يو هغه په كوم كښې چې د

---

[1]) عمدة القارى (١٨/٣١٠)-

[2]) عمدة القارى (١٩/٢٠)-

منتقل کیدو څه وجه او مناسبت موجود وی او بل هغه چې په هغې کښې څه مناسبت او وجه په پوهه کښې نه راځی د دواړو مثالونه اوګورئ:
(الف) د سورة مائده په تفسير کښې د سورة آل عمران د آيت نمبر ۵۵ کښې واقع لفظ (متوفيك) معنى بيانوی. د سورة مائده د ايت نمبر ۱۱۷ کښې دی (فلما توفيتنى فكنت انت الرقيب عليهم) په دې کښې د (توفيتنى) مناسبت سره امام د سورة ال عمران لفظ (متوفيك) طرف ته منتقل شوې دې،
په سورة انعام کښې (فان استطعت ان تبتغى نفقا فى الارض) په دې لفظ د (نفقا) تشريح امام بخاری په سورة نساء کښې ذکر کړې ده، ځکه چې په سورة نساء کښې دی (ان المنافقين فى الدرك الاسفل من النار) چونکه (نفق) د منافقين مشتق منه دې، په دې مناسبت سره سورة نساء نه سورة انعام طرف ته منتقل شوې دې
په سورة حجر کښې دی (كما انزلنا من المقتسمين) د (المقتسمين) تشريح کوی او په دې کښې د سورة اعراف د آيت (وقاسمهما انى لكما لمن الناصحين) کښې د لفظ (قاسمهما) تشريح کوی، هم په دې مناسبت سره بيا د سورة نمل آيت (قالو تقاسموبالله) کښې د (تقاسمو) کلمه راوړې.
په (تبت يدا ابى لهب وتب) د (تبت) معنى بيانوی بيا فرمائی (تباب: خسران، وتتبيب: تدمير) تباب د سورة غافر په ايت کښې واقع شوې دې (وما كيد فرعون الا فى تباب) او تتبيب د سورة هود په ايت نمبر ۱۰۱ کښې دې (ومازادوهم غير تتبيب) غرض دا چې امام بخاری د کلمات مفرده په تشريح کښې د يو سورة نه بل سورة ته په مختلفو مناسبتونو سره منتقل کیږی خو څه مقامات داسې هم دی چې هلته د منتقل کيدو مناسب او څه وجه په پوهه کښې نه راځی.
(ب) مثلاً د سورة انعام تفسير کوی (سرمدا) دائما حال دا چه دا د سورة قصص آيت ۷۱ کښې واقع دې (قل ارايتم ان جعل الله عليكم النهار سرمدا الى يوم القيامة) د سورة قصص دا الفاظ چه ئې په سورة انعام کښې راوړې دی، د دې متعلق علامه عينى فرمائی (لا مناسبة لذكر هذا ههنا لانه لم يقع هذا الا فى سورة القصص)(1)
په سورة نحل کښې دی (شاكلته ناحيته) حال دا چه دا لفظ د سورة بنى اسرائيل په ايت ۸۴ کښې دې (قل كل يعمل على شاكلته) په سورة نحل کښې د دې ذکر کولو وجه او مناسبت ښکاره نه دې، هم دا وجه ده چه په بعضې نسخو کښې دا لفظ نشته.
د کلمات مفرده تشريح چه کوی نو کله کله د جمهورو د قراءت په ځائې بل قراءت ذکر کوی په سورة اعراف ايت نمبر ۵۷ (هو الذى يرسل الرياح بشرا بين يدى رحمته) کښې د جمهورو قراءت

(1) عمدة القارى (۳۲۱/۱۸)-

«بشرا» دې د امام بخارى د «نشرآ» قراءت نقل كړې دې هم ددې سورة په آيت نمبر ۲۴ كښې «قد انزلنا لباسا يوارى سؤاتكم وريشا» دې ، امام د «ريشا» قراءت منتقل كړې دې[1]
⑤په بعضې رواياتو كښې شاذ اقوال هم راغلې دى د حضرت حسن بصرى رحمة الله عليه نه ئې د سورة علق په ابتدا كښې يو قول نقل كړې دې «عن الحسن قال اكتب فى المصحف فى اول الامام بسم الله الرحمن الرحيم ، واجعل بين السورتين خطا» يعنى د سورة فاتحې په شروع كښې بسم الله اوليكه او د باقى سورتو په مينځ كښې صرف يو خط راكاږه ، دا قول شاذ دې[2]
دا خو د الفاظ مفرده د تشريح په باره كښې د امام اسلوب او انداز وو تركومې پورې چه د بابونو او احاديثو تعلق دې نو په دې كښې د امام بخارى هم هغه طريقه ده كومه چه په ټول صحيح بخارى كښې ده، امام په كتاب التفسير كښې په مختلفو آياتونو او سورتونو باندې ۲۷۳ بابونه قائم كړې دى ، د احاديثو او رواياتو شمار په ماقبل كښې مونږ ليكلې دى.
په فن تفسير كښې ددې حيثيت او مرتبه: پاتې شوه دا خبره چه په فن تفسير كښې د امام بخارى د كتاب التفسير څه مرتبه او حيثيت دې ؟نو په دې باره كښې چه ترڅو پورې د تفسير په باره كښې كوم تعلق دې نو د امام بخارى په احاديثو كښې چاته شك كيدې شى ځكه چه د صحيح بخارى احاديث د ټولو نه زيات صحيح دى او د حديث په كتابونو كښې د اوچت معيار په وجه هم صحيح بخارى ته «د اصح الكتب بعد كتاب الله» اعزاز حاصل دې ، ددې وجې د بخارى د كتاب التفسير دا حصه د فن تفسير صحيح ترينه سرمايه ده.
البته هغه حصه په كومو كښې چه د الفاظو لغوى تشريح شوې ده په دې حصه كښې امام بخارى چونكه زيات اعتماد د ابوعبيده په ، ،مجاز القران باندې كړې دې دې وجې دلته هغه اوچت معيار برقرار نه دې پاتې شوې او په دې حصه كښې بعض تسامحات او مرجوح اقوال راغلې دى د كوم چې څه نمونې په ماقبل كښې تاسو اوكتلې.
د ابوعبيده مجاز القران هم چاپ شوې دې د قاهره مشهور اشاعتى اداره مكتبه خانجى د يو تركى عالم محمد فواد سزكين تحقيق سره په دوو جلدونو كښې شائع كړې دى، محمد فواد پنځه مخطوطه نسخې ځان ته كيخودې دى او مرتب كړې دى، او د تحقيق او مراجعت سره سره ئې د الفاظو په تشريح كښې چه كومه بې ترتيبى شوې ده، هغه ئې هم ختمه كړې ده،او د الفاظو لغوى تشريح ئې د آياتونو د ترتيب مطابق كړې ده

...

---

[1]) عمدة القارى ۳۳۱/۲۸-
[2]) عمدة القارى ۳۰۳/۱۹-

بسم الله الرحمٰن الرّحيم

كتاب التفسير

الرحمٰن الرحيم: اسمان من الرحمة، الرحيم والراحم بمعنى واحد، كالعليم والعالم

كتاب التفسير:

په اصحاب صحاح كښې امام بخارى ،امام ترمذى امام ابوداود او امام مسلم كتاب التفسير پيش كړې دې، په مسلم كښې دكتاب التفسير حصه ډيره كمه ده ددې وجې بعضې حضراتو دا په جوامع كښې نه دې داخل كړې امام ابوداود د كتاب الحروف په نوم باندې يو بحث كړې دې او د هغې تعلق هم د تفسير سره دې ([1])امام ترمذى كتاب التفسير مفصل پيش كړې دې ([2])امام بخارى د امام ترمذى نه هم زيات تفصيل سره كتاب التفسير بيان كړې دې.

د تفسير لغوى معنى : تفسير د فسر نه مشتق دې چه معنى ئې ده پرانستل ،په تفسير كښې چونكه د الفاظو مغلقاتو او د قران كريم مفهوم واضحه بيانولې شى ددې وجې دې ته تفسير وئيلې شى.

بعضې حضرات وائى چه دا د «سفر» نه ماخوذ دې ددې قلب ئې كړې دې او «فسر» ترې جوړ كړې شوې دې بيا ددې نه تفسير مشتق دې د سفر معنى هم د پرانستلو راځى سفر ته سفر ددې وجې وائې چه دا د ډيرو پټو كارونو د پاره كاشف وى([3])

د تفسير اصطلاحى معنى :علامه زركشى د علم تفسير تعريف كړې دې «علم يعرف به فهم كتاب الله المنزل على نبيه محمد ﷺ و بين معانيه و استخراج احكامه وحكمه»([4])

علم تفسير هغه علم دې چه په كوم سره د قران كريم فهم حاصليږى، ددې د معانو وضاحت او ددې احكامو او حكمتونو استنباط كولې شى.

علامه آلوسى په روح المعانى كښې د علم تفسيري تعريف كړې دې

«علم يبحث فيه عن كيفية النطق بالفاظ القران مدلولاتها و احكامها الافرادية والتركيبية ومعانيها التى تحمل عليها حالة التركيب و تتمات لذالك كمعرفة النسخ و سبب النزول وقصة توضح ما ابهم فى القران»([5])

علم تفسيري هغه علم دې په كوم كښې چه د قران د الفاظو دا ادا كولو كيفيت ددې مفهوم

---

[1]) سنن ابى داود (٤/٣١)كتاب حروف القراءات)-

[2]) سنن ترمذى كتاب التفسير (٥/١٩٩-٤٥٤)-

[3]) قال السيوطى فى الاتقان التفسير تفعيل من الفسر و هو البيان و الكشف و يقال: هو مقلوب السفر تقول اسفر الصبح : اذا ضاء وانظر الاتقان فى علوم القران (٢/٢٢١) ورح المعانى ١/٦)-

[4]) البرهان (١/١٣)-

[5]) روح المعانى ١/٦)-

ددې افرادي او ترکیبي احکام او ددې د معانیو نه بحث کولې شی کوم چه ددې الفاظو نه په ترکیبي حالت کښې مراد اخستې شی، دغه شان ددې معانیو د تتمې نه بحث کیږی. لکه ناسخ او منسوخ ،شان نزول او د قران د هغه مبهمو قصو معرفت د کومو چه وضاحت ئیې نه وی شوې۔

په تفسیر او تاویل کښې فرق: د متقدمینو په نیز په تفسیر او تاویل کښې څه فرق نشته امام ابوعبیده تصریح کړې ده چه دا دواړه الفاظ بیخی مترادف دی [1] خو روستو عالمانو په دې دواړو کښې فرق کړې دې او د دواړو په مینځ کښې فرق بیانولو کښې ئې مختلف رائیګانې ظاهرې کړې دی،مثلاً څو اقوال دا دی.

① تفسیر نوم دې د بیان المراد بالفظ او تاویل نوم دې بیان المراد بالمعنی [2]

② د تفسیر تعلق د نقل او روایت سره دې او د تاویل تعلق د عقل او درایت سره دې [3]

③ تفسیر د هغه لفظ د تشریح نوم دې په کوم کښې چه د یو نه زیاتومعنو احتمال نه وی او تاویل وائې په لفظ کښې چه کوم مختلف معانی محتمل دی د قرائنو او دلائلو په ذریعه په کښې یو اختیارولې شی [4]

④ تفسیر په یقین سره تشریح کولو ته وئیلې شی او تاویل په تردد سره تشریح کولو ته وئیلې شی [5] ⑤ تفسیر د الفاظو د مفهوم نوم دې او تاویل ددې مفهوم نه د راوتلو نتیجو د وضاحت نوم دې [6]

ددې نه پس پوهه شئ چه د ټولو نه اولنې مفسر د قران رسول الله ﷺ دې او بیا د دوی نه پس په حضراتو صحابه کرامو کښې مفسرین تیر شوې دی په صحابه کرامو رضی الله عنهم کښې د ټولو نه مشهور مفسر حضرت عبدالله بن عباس(رض) دې چه رئیس المفسرین ورته وئیلې شی، تابعینو هم په خپلو دورونو کښې تفسیرونه کړې دی او د هغوی نه تفسیری اقوال منقول دی او بیا د دوی نه پس راتلونکی امامان.

د نحو امامانو خاص کر د قران پاک لوې خدمت کړې دې ابو عبیده معمر بن مثنی او فراء وغیره د قران پاک په معانیو باندې کتابونه لیکلې دی ابوعبیده ،،مجاز القران،، او فراء ،،معانی القران،،تالیف کړې دی.

دغه شان حضراتو محدیثینو کرامو د قران په تفسیر باندې مشتمل کتابونه لیکلې دی او د آیاتونود تفسیرمتعلق چه کوم روایات مرفوعا اوموقوفا منقول دی هغه ئې یو ځائې کړې دی،

---

[1]) الاتقان فی علوم القران ۲۲۱/۲(وروح المعانی ۶/۱ وفتح الباری ۱۵۵/۸)-

[2]) فتح الباری ۱۵۵/۸)-

[3]) روح المعانی ۶/۱) والاتقان فی علم القران ۲۲/۲)-

[4]) الاتقان ۲۲۱/۲)-

[5]) علوم القران (۳۲۶)-

[6]) علوم القران ۳۲۶)-

په دې سلسله کښې دننه د ټولو نه جامع او مستند تفسیر د ابو جعفر بن جریر طبری دې په یو زمانه کښې په دیرش جلدونو کښې چهاپ شوې وو.

په کتاب التفسیر کښې د امام بخاری رحمه الله انداز: امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د ابن جریر طبری طریقه نه ده اختیار کړې بلکه دوی د ابوعبیده معمر بن مثنی کتاب مجاز القران ځان ته ایخودې دې او تفسیر ئې کړې دې امام بخاری د مفرداتو معانی هم ددې نه نقل کوی او چونکه ابوعبیده په مجاز القرآن کښې د یوې مادې تشریح کوی او دې سره د بلې مادې تشریح شروع کوی د یو سورة نه بل سورة طرف ته منتقل کیږی دغه شان په دې کښې اقوال مرجوحه هم دی ددې وجې د سوء ترتیب او اقوال مرجوحه په وجه د امام بخاری په کتاب التفسیر کښې د امام بخاری مختلف انداز دې.

که څه مشکل لفظ وی نو اکثر د هغې تشریح کوی

که د آیت شان نزول او پس منظر څه واقعه سره متعلق وی نو هغه واقعه بیانوی

که د څه ایت فضیلت په روایت سره ثابت وی نو د هغې ایت لاندې هغه روایت ذکر کوی.

بعضې وخت داسې کیږی چه په ایت قرانیه کښې څه لفظ راغلې وی او بعینه هم هغه لفظ په حدیث کښې هم راغلې وی نو امام بخاری دغه حدیث ددې ایت لاندې ذکر کوی ځکه چه بعضې وخت د حدیث د پوره کلام نه د ایت مراد او د هغې د معنی تعیین کیږی

رسول اکرم ﷺ که د یو سورة په اختتام باندې د بعضې کلماتو د وئیلو تلقین کړې وی نو امام بخاری د هغه سورة ذکر کولو نه پس هغه کلمات بیانوی

دغه شان د امام بخاری یو عادت دا هم دې که د یو شان نزول په وخت ګڼ آیتونه هم په یو وخت کښې نازل شوې وی نو امام بخاری په دغه ایاتونو کښې د هر لاندې هغه روایت په کوم کښې چه شان نزول مذکور وی بار بار مکرر اسانیدو سره ذکر کوی، لکه څنګه چه د سورة بقره په آیت ۱۴۳ ﴿وما جعلنا القبلة التی کنت علیها﴾ نه واخله تر د ایت ۱۵۰ ﴿ومن حیث خرجت فول وجهك شطر المسجد الحرام﴾ پورې د هر یو لاندې ئې د قبلې روایت کوم چه د حضرت ابن عمر او حضرت براء بن عازب نه منقول دې ذکر کړې دې.

قوله: الرحمن الرحيم اسمان من الرحمة الرحيم والراحم بمعنى واحد كالعليم والعالم: امام بخاری فرمائی چه رحمان او رحیم دواړه اسمونه دی د رحمت نه مشتق دی په رحمن او رحیم دواړو کښې د معنی په اعتبار سره فرق دې رحمن د رحیم نه ابلغ دې ځکه چې قاعده ده ﴿زیادة المبنی تدل علی زیادة المعنی﴾ په رحمان کښې الفاظ د رحیم نه زیات دی ددې وجې د رحمن نه د الله تعالی هغه صفت مراد دې کوم چه د ټول مخلوق د پاره عام وی او د رحیم نه هغه صفت د رحمت مراد دې کوم چه صرف مومنانو سره خاص دې [1]

بعضو وئیلې دی چې د رحمن نه مراد عام معنی الرحمة او د رحیم معنی تام الرحمة دې ، د

---

[1] عمدة القاری (۷۹/۱۷)-

عام الرحمة مطلب دادې چه هغه ذات د چا رحمت چه ټول عالم او ټولو کائناتو باندې حاوی او شامل دې او د تام الرحمة مطلب دادې چه دده رحم کامل او مکمل دې او بعضې حضراتو وئیلې دی «الرحمن من تعم الدنیا والاخرة، والرحیم من تخص رحمته بالاخرة»[1]

مبرد او ثعلب وئیلې دی چه رحمان د عبرانې لفظ دې او رحیم د عربئ لفظ دې خو ابن الانباری او زجاج وغیره ددې تردید کړې دې [2] او حقیقت هم دادې چې د رحیم په شان رحمان هم د رحمت نه مشتق دې په ترمذی شریف کښې د رسول الله ﷺ ارشاد دې چه الله تعالی فرمائی «انا الرحمن خلقت الرحم وشققت لها من اسمی فمن وصلها وصلته ومن قطعها بتته»[3]

امام بخاری چه دا کوم فرمائیلې دی چه «الرحیم والراحم بمعنی واحد» یعنی رحیم او راحم په یو معنی دی ددې نه مقصد دادې چه د دواړو ماده یوه ده ،او نفس معنی د دواړو یوه ده، یعنی رحمت کښې رحیم د مبالغې یا د صفت مشبه صیغه ده او راحم اسم فاعل دې او د مبالغې صیغه د معنې په زیادت باندې دلالت کوی دغه شان د صفت مشبه صیغه په ثبوت اودوام باندې دلالت کوی او د اسم فاعل د په نفس حدوث فعل باندې دلالت کوی ددې وجې د صیغې په اعتبار سره په رحیم او راحم کښې فرق شته البته نفس معنی په دواړو کښې یوه ده او امام بخاری په دې اعتبار سره دواړو ته بمعنی واحد وئیلې دی [4]

١- باب: مَا جَاءَ فِي فَاتِحَةِ الْكِتَابِ

وَسُمِّيَتْ أُمَّ الْكِتَابِ أَنَّهُ يُبْدَأُ بِكِتَابَتِهَا فِي الْمَصَاحِفِ، وَيُبْدَأُ بِقِرَاءَتِهَا فِي الصَّلَاةِ. وَالدِّينُ الْجَزَاءُ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ، كَمَا تَدِينُ تُدَانُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ بِالدِّينِ بِالْحِسَابِ (مَدِينِينَ) مُحَاسَبِينَ.

سورة فاتحه ته ``ام الکتاب،، ولې وائی؟: امام بخاری فرمائی چه سورة فاتحې ته ،،ام الکتاب،، هم وائې یو خو ددې وجې چه دا د مصاحف په ابتداء کښې لیکلې شی دویم ددې وجې چه په مانځه کښې هم ددې د قراءت نه ابتدا کیږی د امام بخاری د بیان کړې ذکر شوو دواړو وجوهو نه په ظاهره د فاتحة الکتاب وجه تسمیه معلومیږی ،ام الکتاب نه خو حقیقت دادې چه د دواړو وجه تسمیه ده ،د فاتحه الکتاب وجه تسمیه خو ښکاره ده او د ام الکتاب وجه ددې وجې ده چه مور هم د بچی نه وړاندې وی او د ولد مبداء وی [5]

---

[1] قال ابن قتیبه فی المحرر الوجیز ٩٧/١ ان اباسعید وابن مسعود رویا ان الرسول قال الرحمان رحمان الدنیا والرحیم رحیم الاخرة وانظر مجمع البحرین ٢١/١ و تفسیر النسفی ٥/١)-
[2] فتح الباری ١٥٥/٨)-
[3] بحواله بالا
[4] حاشیة لامع الدری ٣/٩)-
[5] عمدة القاری ٨٠/١٨)-

بعضې حضراتو وئيلې دى چه د ام الشئ معنى اصل الشئ او سورة فاتحه هم اصل الكتاب ده، د قران ټول بنيادى مضامين په دې کښې اجمالاً جمع دى (١)

علامه ابن سيرين او تقى الدين بن مخلد فرمائيلې دى چه دفاتحة الكتاب ته ام الكتاب وئيل مکروه دى ،ځکه چې ام الكتاب لوح محفوظ ته وائى په قران کريم کښې دى «وعنده ام الكتاب»(٢)«وانه فى ام الكتاب»(٣) په دې ايتونو کښې د ام الكتاب نه لوح محفوظ مراد دې دغه شان د يو حديث نه هم دوى استدلال کوى «لايقولن احدكم بام الكتاب وليقل فاتحة الكتاب»(٤)

خو حقيقت دادې چه سورة فاتحه نوم ،،ام الكتاب،،په صحيح حديث کښې مروى دې دار قطنى صحيح حديث نقل کړې دې «اذا قراتم الحمد فاقرؤو بسم الله الرحمن الرحيم انها ام القران وام الكتاب والسبع المثانى»(٥)

باقى ابن سيرين او تقى الدين چه په استدلال کښې کوم حديث پيش کړې دې هغه صحيح نه دې ،علامه سيوطى رحمه الله ددې متعلق فرمائى «هذا لا اصل له فى شئى من كتب الحديث»(٦)

د سورة فاتحه نومونه: د سورة فاتحه څو نومونه دى علامه سيوطى په الاتقان کښې د سورة فاتحه پنځويشت نومونه نقل کړې دى

① فاتحة الكتاب ② فاتحة القران ③ ام الكتاب ④ ام القران ⑤القران العظيم، ⑥السبع المثانى،⑦ الوافية، ⑧ الكنز ، ⑨ الكافية ،⑩ الاساس، ⑪النور، ⑫ سورة الحمد، ⑬ سورة الشکر، ⑭ سورة الحمد الاولى، ⑮ سورة الحمد القصرى، ⑯الراقية، ⑰ الشفاء، ⑱ الشافية،⑲ سورة الصلاة،⑳ سورة الدعاء، ㉑ سورة السوال، ㉒ سورة تعليم المسئلة، ㉓ سورة المناجاة، ㉔ سورة التفويض (٧)

قوله: الصَّلَاةِ.وَالدِّينُ الْجَزَاءُ فِي الْخَيْرِ وَالشَّرِّ،كَمَا تَدِينُ تُدَانُ:

د لفظ ''دين،، معنى: يعنى په مالك يوم الدين کښې د دين معنى جزاء او بدله ده که د خير وى او که د شر وى، دين دواړو ته شامل دې لکه چې وئيلې شى كما تدين تدان چې څنګه کوې هغه

(١) الاتقان فى علوم القران ١/٨٤-
(٢) الرعد ٣٩-
(٣) الزخرف :٤ كل اية (وانه فى ام الكتاب لدينا لعلى حكيم)-
(٤) الاتقان فى علوم القران ١/٧٠-
(٥) الاتقان فى علوم القران ١/٧٠ وسنن دارقطنى كتاب الصلاة باب وجوب قراتم بسم الله الرحمن الرحيم فى الصلاة ١/٣١٢-
(٦) الاتقان فى علوم القران ١/٧٠-
(٧) الاتقان فى علوم القران ١/٧٠،٧١-

شان به بيا مومي، دا حديث مرسل دي عبدالرزاق ذ ابوقلابه نه مرسلا نقل كړې دې[1] په كما تدين تدان كښې كاف د مثل په معنى كښې دې او ما تدين د مصدر په معنى كښې دې ددې نه وړاندې (دينا) محذوف دې كوم چې د تدان د پاره مفعول مطلق واقع شوې دې اصل عبارت دادې (تدان دينا مثل دينك) يعنى ته چې څنګه عمل كوې هم هغه شان جزا به تاته دركولې شى.

قوله: وقال المجاهد بالدين (الماعون: ۱) بالحساب مدينين (الواقعه ۸۶) محاسبين: امام بخارى د سورة فاتحې نه د سورة ماعون او سورة انفطار ايت (أَرَءَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ) او (كَلَّا بَلْ تُكَذِّبُونَ بِالدِّينِ) طرف ته منتقل شوې دې څكه چې په دې دواړو ايتونو كښې د دين معنى حساب ده ،دغه شان د سورة واقعه په ايت (فَلَوْلَا إِن كُنتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ) [2] كښې د مدينين معنى (محاسبين) ده

ددين د لفظ نورې هم څو معانى راځى ،عادت، عمل ، حكم ، حال، حق ، طاعت ،قهر ،ملت، شريعت ،ورع ، سياست.[3]

[۴۲۰۴] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي خُبَيْبُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الْمُعَلَّى قَالَ: كُنْتُ أُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ فَدَعَانِي رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- فَلَمْ أُجِبْهُ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي كُنْتُ أُصَلِّي. فَقَالَ «أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ) ثُمَّ قَالَ لِي لَأُعَلِّمَنَّكَ سُورَةً هِيَ أَعْظَمُ السُّوَرِ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ تَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ». ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِي، فَلَمَّا أَرَادَ أَنْ يَخْرُجَ قُلْتُ لَهُ أَلَمْ تَقُلْ «لَأُعَلِّمَنَّكَ سُورَةً هِيَ أَعْظَمُ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ». قَالَ «(الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيتُهُ.» [۴۳۷۰، ۴۴۲۶، ۴۷۲۰]

قوله: فَقَالَ «أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ):

د نبى كريم ﷺ په اواز باندې د لبيک ويونكى مونځ كونكى مونځ به فاسد وى يا نه؟: په دې خبره خو اتفاق دې كه نبى ﷺ يو كس راوبلى او هغه د مانځه په حالت كښې وى نو د نبى ﷺ د بلنې اجابت پكار دې خو په دې لبيک سره به د دغه كس مونځ باطليږى كه نه ؟ په دې كښې د احنافو ،مالكيانو او حضراتو شوافعو دوه قولونه دى ،د مالكيانو او شوافعو په نيز راجع قول عدم فساد دې او د احنافو په نيز مشهور قول د فساد دې، امام بخارى هم دا اختيار كړې دې[4]

---

[1] عمدة القارى ۱۸/ ۸۰)-
[2] سورة الواقعه ۸۶)-
[3] عمدة القارى ۱۸/ ۸۰)-
[4] اوجز المسالک(۲/ ۸۸) باب ما جاء فى القران)-

بعضي حضرات وائی چه مونځ نه فاسیدیږی(١)

قوله: هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيتُهُ:

سورة فاتحه ته د ''سبع مثانی،، وئیلو وجوه: سورة فاتحې ته سبع مثانی هم وائی ،سبع خو ورته ددې وجه وائې چې د سورة فاتحې اووه ایاتونه دی ،په اووه ایاتونو کیدو کښې خو څه اختلاف نشته،البته ددې په تعین کښې اختلاف دې د احنافو په نیز (صراط الذین انعمت علیهم) یو آیت دې او بسم الله د سورة فاتحې آیت نه دې.

د شوافعو په نیز (صراط الذین انعمت علیهم) مستقل یو ایت نه دې بلکه (صراط الذین) نه واخله تر (ولا الضالین) پورې اووه ایاتونه دې او د سورة فاتحې اولنې ایت (بسم الله) دې (٢)

مثانی د مثنی جمع ده د مثنی معنی ده دوه دوه ،د مثانی مختلف وجوه تسمیه بیان شوې دی

① ددې نزول دوه ځله شوې دې یو ځل په مکه کښې او په دویم ځل مدینه کښې

② (لانها تثنى فى كل ركعة اى تعاد) یعنی په هر رکعت کښې ددې اعاده کولې شی.

③ (لانها يثنى بها على الله تعالى) یعنی په دې کښې د الله تعالی تعریف ثناء بیان شوې وی.

④ (لانها استثنيت له الامة لم تنزل على من قبلها) یعنی دا سورت امت محمدیه ته استثنائی او خصوصی طور ورکړې شوې دې (٣)

خو حقیقت دا دې ،برابره ده که د ثناء نه ماخوذ وی یا د تثنیه نه ماخوذ وی یا د استثناء نه ماخوذ وی ،نو په دې کښې څه تعارض نشته ددې ټولو وجوهو په بنیاد باندې دې سورت ته مثانی وائی.

سورة فاتحه ته د ''قران عظیم،، وئیلو وجه: سورة فاتحې ته قران عظیم هم وائی ځکه چې د قران بنیادی مضامین په دې سورت کښې اجمالاً راغلې دی ددې وجې د عظمت او اهمیت ښکاره کولو د پاره (تسمية الكل باسم الجزء) په طور سورة فاتحې ته القران العظیم وائی.

د قران بنیادی مضامین د مبدا او معاد سره متعلق دی په مبدا کښې د الله تعالی ذات، صفات او احکام راځی په معاد کښې حشر نشر جزاء او سزا راځی،د سورة فاتحې په اولنی دوو آیتونو کښې د الله تعالی د ذات او صفاتو ذکر دې په ایاك نعبد کښې احکامو طرف ته اشاره ده،نو د مبداء ذکر راغلو ،او په (اهدنا الصراط..) د حشر نشر او جزاء سزا تذکره ده،کوم چې د معاد سره متعلق دی۔

---

(١) قال العینی فی شرح البخاری :قال صاحب التوضیح : صرح اصحابنا ،فقالو ،من خصائص النبی ﷺ لو دعا انسانا وهوفی الصلاة وجب علیه الاجابة ولا تبطل صلاته وانظر اوجز المسالک الی موطا الامام مالک (٨١/٢)۔

(٢) عمدة القاری ٨١/١٨)۔

(٣) الاتقان فی علوم القران ٧١/١)۔

② باب (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ)

[۴۲۰۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ سُمَيٍّ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ- رضى الله عنه- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِذَا قَالَ الإِمَامُ (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فَقُولُوا آمِينَ. فَمَنْ وَافَقَ قَوْلُهُ قَوْلَ الْمَلَائِكَةِ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ»

د (غيرالمغضوب عليهم) مصداق يهوديان دى او د (الضالين) مصداق نصارى دى.

ترجمة الباب سره د روايت باب مناسبت: ددې روايت تعلق د تفسير سره نه دې، تفسير خو ددې هغه دې كوم چه امام ترمذى بيان كړې دې چه د (المغضوب عليهم) نه يهود او د (الضالين) نه نصارى مراد دى، [۱] علامه عينى ددې روايت په دې ځائې كښې ذكر كولو باندې اعتبار كړې دې چې ددوى د تفسير سره څه تعلق نشته، دا د فضائل القران په بابونو كښې ذكر كول پكار وو[۲] خو لكه څنګه چې بيان شوې دى چې امام بخارى د ادنى مناسبت په وجه هم روايت ذكر كوى.

تفسير سورةُ البقرة

بقره طرف ته د سورة اضافت كولوكې اختلاف او قول راجح: ددې نه دا معلومه شوه چې سورة بقره طرف ته اضافت كولو كښې څه حرج نشته، بيهقى په شعب الايمان كښې يو روايت نقل كړې دې په هغې كښې دى (لا تقولوا: سورة بقرة ولا سورة عمران ولا سورة نساء ولكن قولوا السورة التى تذكر فيها البقرة والسورة التى يذكر فيها ال عمران)

خو دا روايت صحيح نه دې ددې روايت كښې يحيى بن ميمون خواص يو ضعيف راوى دې په صحيحينو كښې د حضرت عبدالله بن مسعود نه يو روايت منقول دې په هغې كښې دى (هذا المقام الذى انزلت عليه سورة البقرة) دغه شان حضرت عائشه رضي الله عنها نه بيهقى يو روايت نقل كړې دې په هغې كښې دى (كنت اقوم مع رسول الله ﷺ فى الليل، فيقرا بالبقرة وال عمران والنساء) دغه شان امام ترمذى په شمائل كښې د عوف بن مالك نه روايت نقل كوى چه په هغې كښې (قمت مع رسول الله ﷺ ليلة فقام، فقرا سورة البقرة ولا يمر باية رحمة الا وقف)

ددې احاديثو نه معلومه شوه چې سورة بقره او سورة نساء وغيره وئيل صحيح دى [۳]

سورة بقره مدنى دې په دې كښې څلويښت ركوع ګانې، دوه سوه شپږ اتيا آيتونه، شپږ زره او يو سل يوويشت كلمات، او پنځويشت زره پنځه سوه حروف دى، په سورة بقره كښې پنځلس

---

[۱] سنن الترمذى كتاب تفسير القران رقم الحديث ۲۸۵۴)-
[۲] عمدة القارى ۸۱/۱۸)-
[۳] فتح القدير (۲۹۲۸/۱)-

امثال ،پنځه سوه حکمتونه او درې سوه شپيته رحمتونه دي.([1])

③ باب قَوْلِ اللَّهِ (وَعَلَّمَ آدَمَ الأَسْمَاءَ كُلَّهَا)

حضرت ادم عليه السلام ته د کومو څيزونو نومونه ښودلې شوي وو؟: په دې کښې اختلاف دې چې دغه نومونه د کومو څيزونو وو ،بعضې حضراتو وئيلې دي چې د ادم عليه السلام د أولاد نومونه وو ،بعضو وئيلې دي چې د فرشتو نومونه وو ،بعضو وئيلې دي چه د اجناس اشياء نومونه وو ، او بعضو وئيلې دي چې د اشياء مافي الارض نومونه وو([2])مولانا انور شاه كشميري رحمه الله فرمائيلې دي چې ددې نه د هغه څيزونو نومونه مراد دي د کومو علم چې ضروري دې.([3])

يو اشكال او د هغې جواب: دلته اشكال کيږي چې الله تعالى د امتحان اخستلو په وخت حضرت ادم عليه السلام په فرشتو باندې د غلبې دا صورت ښکاره کړو چې دوی ته ئې نومونه اوښودل، او د فرشتو نه ئې سوال اوکړو نو هغوی اووئيل (لاعلم لنا الا ما علمتنا) چې د حضرت ادم عليه السلام نه ئې سوال اوکړو نو هغوی نومونه اوخودل، الله تعالى فرشتو ته اوفرمائيل (قال الم اقل لكم انى اعلم غيب السموات والارض واعلم ما تبدون وما كنتم تكتمون) سوال دا دې چه حضرت ادم عليه السلام ته الله تعالى تعليم ورکړې وو او فرشتو ته ئې ددې نومونو تعليم نه وو ورکړې ،نو د فرشتو دا امتحان پاس کول به څنګه ممکن وو؟ که فرشتو ته ئې دغه نومونو خودنه کړې ده نو هغوی به هم بيان کړې وو.

ددې جواب دادې چه ددې سوال او جواب نه مقصود په فرشتو باندې دا حقيقت ښکاره کول وو چه د خورې په دې قالب کښې دومره لوئې صلاحيت او استعداد موجود دې که مونږ اوغواړو نو دد ته به په دنيا کښې په تاسو باندې فوقيت ورکړو او بعضې داسې علوم به ورته اوښايو چې د هغې تاسو ته هم علم نشته نو په دې امتحان کښې د حضرت ادم عليه السلام علمي صلاحيت ښکاره شو.([4])

[٤٢٠٦] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- . وَقَالَ لِي خَلِيفَةُ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «يَجْتَمِعُ الْمُؤْمِنُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقُولُونَ لَوِ اسْتَشْفَعْنَا إِلَى رَبِّنَا فَيَأْتُونَ آدَمَ فَيَقُولُونَ أَنْتَ أَبُو النَّاسِ ، خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ وَأَسْجَدَ لَكَ مَلاَئِكَتَهُ ، وَعَلَّمَكَ أَسْمَاءَ كُلِّ شَىْءٍ ، فَاشْفَعْ لَنَا عِنْدَ رَبِّكَ حَتَّى يُرِيحَنَا مِنْ مَكَانِنَا هَذَا . فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ - وَيَذْكُرُ ذَنْبَهُ فَيَسْتَحِى - ائْتُوا نُوحًا فَإِنَّهُ أَوَّلُ رَسُولٍ بَعَثَهُ

---

[1]) عمدة القارى ٨١/١٨)-

[2]) عمدة القارى ٨٣/١٨) وفتح البارى ١٢٠/٨)-

[3]) فيض البارى ١٥٥/٤)-

[4]) روح المعانى ٢٢٥،٢٢٧/١)-

اللّٰهُ إِلَى أَهْلِ الأَرْضِ . فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ . وَيَذْكُرُ سُؤَالَهُ رَبَّهُ مَا لَيْسَ لَهُ بِهِ عِلْمٌ فَيَسْتَحِي ، فَيَقُولُ ائْتُوا خَلِيلَ الرَّحْمٰنِ . فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ ، ائْتُوا مُوسَى عَبْدًا كَلَّمَهُ اللّٰهُ وَأَعْطَاهُ التَّوْرَاةَ . فَيَأْتُونَهُ فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ . وَيَذْكُرُ قَتْلَ النَّفْسِ بِغَيْرِ نَفْسٍ فَيَسْتَحِي مِنْ رَبِّهِ فَيَقُولُ ائْتُوا عِيسَى عَبْدَ اللّٰهِ وَرَسُولَهُ ، وَكَلِمَةَ اللّٰهِ وَرُوحَهُ . فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ ، ائْتُوا مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - عَبْدًا غَفَرَ اللّٰهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ . فَيَأْتُونِي فَأَنْطَلِقُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَ عَلَى رَبِّي فَيُؤْذَنُ { لِي } فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّي وَقَعْتُ سَاجِدًا ، فَيَدَعُنِي مَا شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ يُقَالُ ارْفَعْ رَأْسَكَ ، وَسَلْ تُعْطَهُ ، وَقُلْ يُسْمَعْ ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ . فَأَرْفَعُ رَأْسِي فَأَحْمَدُهُ بِتَحْمِيدٍ يُعَلِّمُنِيهِ ، ثُمَّ أَشْفَعُ ، فَيَحُدُّ لِي حَدًّا ، فَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ ، ثُمَّ أَعُودُ إِلَيْهِ ، فَإِذَا رَأَيْتُ رَبِّي - مِثْلَهُ - ثُمَّ أَشْفَعُ ، فَيَحُدُّ لِي حَدًّا ، فَأُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ { ثُمَّ أَعُودُ الثَّالِثَةَ } ثُمَّ أَعُودُ الرَّابِعَةَ فَأَقُولُ مَا بَقِيَ فِي النَّارِ إِلاَّ مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ وَوَجَبَ عَلَيْهِ الْخُلُودُ » . قَالَ أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ « إِلاَّ مَنْ حَبَسَهُ الْقُرْآنُ » . يَعْنِي قَوْلَ اللّٰهِ تَعَالَى (خَالِدِينَ فِيهَا) .

قوله: فَيَقُولُونَ أَنْتَ أَبُو النَّاسِ ، خَلَقَكَ اللّٰهُ بِيَدِهِ:

په ``خلقک الله بیده،، کې د ``ید،، نه څه مراد دي؟: بعضو وئیلي دی چې دلته د «ید» نه مراد قدرت دې که قدرت مراد وی نو بیا د حضرت ادم علیه السلام فضیلت څه شو ابلیس هم الله تعالی په خپل قدرت پیدا کړې دې ددې وجې اکثر عالمان فرمائی چې د ید نه مراد د الله تعالی صفت ذاتیه دې الله تعالی د حضرت ادم علیه السلام په تخلیق کښې خپل خاص صفت ذاتیه داسې استعمال کړو چې په دې کښې ئې څه قسمه واسطه حائله نکړه[۱]

قوله: وَأَسْجَدَ لَكَ مَلاَئِكَتَهُ:

د سجود ادم نه کومه سجده مراد ده؟: دلته دوه خبرې دی یو دا چې ددې سجدې نه کومه سجده مراد ده .دویمه دا چې سجده ټولو فرشتو کړې وه که بعضو.؟

د سجود په باره کښې خو د بعضې رائې داده چې ددې نه خضوع او تذلل مراد دې حقیقی سجده «وضع الجبهة علی الارض» مراد نه ده[۲]

خو مشهوره هم داده چې ددې نه حقیقی سجده مراد ده[۳]

بیا ددې په نوعیت کښې اختلاف دې شیخ الاسلام حافظ ابن تیمیه او حافظ ابن کثیر رحمهما الله

---

[۱] قال ابی فی شرح المسلم//٣٥٥)قوله خلق الله بیده،،ای بقدرته وهو تنبیه علی ان خلقه لیس کخلق بنیه سن تقلبهم فی الرحام وغیر ذلک من الوسائط ولا فکل شئ بقدرته عزوجل..وفی فتح الملهم ٣٦٢/١) خلقک الله بیده ای بلا واسطة او بقدرته الکاملة او ارادته الشاملة)-

[۲] الجامع الاحکام القران ٢٩٣/١)-

[۳] الجامع لاحکام القران (٢٩٣/١)-

فرمائى چې دا سجده تحيه او سجده د تعظيم وه او حضرت ادم عليه السلام حقيقت كښې مسجود وو[1] او بعضې عالمان فرمائى چې سجده د عبادت وه معبود برحق الله تعالى ذات گرامى وو د حضرت ادم عليه السلام حيثيت د قبلې وو، مجدد الف ثانى رحمه الله دا اختيار كړې ده.

دا سجده ټولو ملائكو كړې وه يا بعضو؟: د دويمې خبرې په باره كښې ابن حزم او حافظ ابن كثير فرمائى چې دا سجده ټولو فرشتو كړې وه[2] او بعضو وئيلې دى چې صرف هغه فرشتو سجده كړې وه چې د كومو تعلق د زمكې سره وو[3]

قوله: قَوْلِ اللّٰهِ (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا): ددې روايت نه دادې مقصود بالترجمه.

قوله: ائتوا نوحا فانه اول رسول بعثه الله الى اهل الارض:

حضرت نوح "اول رسول"، په كوم حيثيت سره دې؟: اولنې رسول خو حضرت ادم عليه السلام دې حضرت نوح عليه السلام ته اول رسول د طوفان نوح نه پس حيثيت سره وئيلې شوې دې چې د طوفان نه پس هم نوح عليه السلام په مخ د زمكې د ټولو نه اولنې رسول وو.

قوله: فَيَقُولُ لَسْتُ هُنَاكُمْ: زه ددې درجې سړې نه يم حضرت ادم عليه السلام دا خبره د عاجزئى د وجې كړې وه گنى هغه د الله تعالى نبى عليه السلام دې او ددې خبرې يقينا قابل او لائق دې چې د رب العزت په دربار كښې سفارش اوكړى.

او ددې معنى دا هم كيدې شى چې دا كار د بل چا د پاره مقرر دې، الله تعالى د وړاندې نه دا فيصله كړې ده چه دا سفارش به څوك كوى نو زه دا كار نشم كولې[4]

قوله: فانه رايت ربى مثله:

د كلماتو تشريح: يعنى (افعل مثل ما سبق من السجود ورفع الراس وغيره) يعنى دوباره به د وړاندې په شان سجده او دعا دغيره اوكړم، په بعضې روايتونو كښې دى چې ددې سجدې موده به يو هفته وى[5]

۴ - باب

قَالَ مُجَاهِدٌ (إِلَى شَيَاطِينِهِمْ) أَصْحَابِهِمْ مِنَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُشْرِكِينَ (مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ) اللّٰهُ جَامِعُهُمْ (عَلَى الْخَاشِعِينَ) عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا. قَالَ مُجَاهِدٌ (بِقُوَّةٍ) يَعْمَلُ بِمَا فِيهِ. وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ (مَرَضٌ) شَكٌّ، (وَمَا خَلْفَهَا) عِبْرَةٌ لِمَنْ بَقِيَ. (لَا شِيَةَ) لَا

---

[1]) تفسير ابن كثير (۷۸/۱)-

[2]) تفسير قرطبى (۲۹۳/۱)-

[3]) تفسير ابن كثير (۲۳۸/۱)-

[4]) فتح البارى (۴۳۳/۱۱) كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار واكمال اكمال المعلم (۳۵۵/۱) ومكمل اكمال الاكمال (۳۵۵/۱)_

[5]) فتح البارى (۴۳۷/۱۱) كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار)-

بَيَاضٌ. وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسُومُونَكُمْ) يُولُونَكُمْ. (الْوَلَايَةُ) مَفْتُوحَةٌ مَصْدَرُ الْوَلَاءِ، وَهِيَ الرُّبُوبِيَّةُ، إِذَا كُسِرَتِ الْوَاوُ فَهِيَ الْإِمَارَةُ. وَقَالَ بَعْضُهُمُ الْحُبُوبُ الَّتِي تُؤْكَلُ كُلُّهَا فُومٌ. وَقَالَ قَتَادَةُ (فَبَاءُوا) فَانْقَلَبُوا. وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسْتَفْتِحُونَ) يَسْتَنْصِرُونَ. (شَرَوْا) بَاعُوا. (رَاعِنَا) مِنَ الرُّعُونَةِ إِذَا أَرَادُوا أَنْ يُحَمِّقُوا إِنْسَانًا قَالُوا رَاعِنَا. (لَا يَجْزِي) لَا يُغْنِي. (خُطُوَاتِ) مِنَ الْخَطْوِ، وَالْمَعْنَى آثَارَهُ.

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ (إِلَى شَيَاطِينِهِمْ): یعنی په ﴿وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ﴾ کښې د شیاطین نه مراد منافقین او مشرکان دی ،چې دا خلق هم د شیطانانو پشان حرکات کوی او خلق د ایمان نه د لرې ساتلو کوششونو کښې لګیدلي دی.

قوله: مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ) اللَّهُ جَامِعُهُمْ): د سورة بقرة ایت دې ﴿أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾ مجاهد د ﴿مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ﴾ تفسیر کړې دې ﴿الله جامعهم﴾ الله ددې ټولو جمع کونکې دې ،د الله د رانیولو نه دوی نشی بچ کیدې.

قوله: صبغة: دین: یعنی ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً﴾ کښې د ﴿صِبْغَةَ﴾ نه مراد دین دې د ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ معنی ده، د الله دین مضبوط اونسئ ،د مجاهد نه د ﴿صِبْغَةَ اللَّهِ﴾ تفسیر په ﴿فطرة الله﴾ سره هم منقول دې [1]

قوله:: عَلَى الْخَاشِعِينَ) عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا: یعنی ﴿وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ﴾ کښې د خاشعین نه حقیقی مومنان مراد دی په دې کښې دې خبرې طرف ته اشاره ده چه په حقیقی مومن کښې به خشوع وی ،د خاشعین تفسیر په خائفین او متواضعین سره هم شوې دې [2]

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ (بِقُوَّةٍ) يَعْمَلُ بِمَا فِيهِ: د سورة بقرة په ایت ﴿خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ﴾ کښې د قوت نه مراد عمل دې په دې قوت سره د نیولو مطلب دادې چه په دې باندې عمل کوئی بعضې حضراتو د ﴿قوت﴾ نه مراد طاعت او بعضو کوشش اومحنت هم مراد اخستې دې [3]

قوله: وَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ (مَرَضٌ) شَكٌّ: ابوا العالیه فرمائی چه په ﴿فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ﴾ کښې د مرض نه مراد شک دې.ددې نه معلومه شوه چه دلته د مرض نه روحانی مرض مراد دې ، جسمانی مرض نه دې.

قوله: وَمَا خَلْفَهَا) عِبْرَةً لِمَنْ بَقِيَ: د ﴿فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ﴾

---

[1]) عمدة القاری ۱۸/۸۳)-
[2]) عمدة القاری ۱۸/۸۳)-
[3]) عمدة القاری (۱۸/۸۳) روح المعانی (۱/۲۸۱)-

معنی بیان کړې ده ‹عبرة لمن بقی› یعنی دا واقعه مونږ عبرت جوړ کړو ، د هغه خلقو د پاره کوم چه روسته باقی پاتې کیدونکې وی او د راروانو د پاره ، مراد ددې نه د بنی اسرائیلو نه د شادو گانو جوړولو واقعه ده.

قوله: (لَاشِيَةَ) لَا بَيَاضَ : ‹اِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُوْلٌ تُثِيْرُ الْاَرْضَ وَلَا تَسْقِى الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيْهَا› تفسیر نې د ‹لا بیاض› سره کړې دې ، یعنی چه په کومه کښې سپینوالې نه وی ‹شية› مصدر دې ، ‹وشی یشی› ددې معنی ده ، د یو رنګ سره بل رنګ ملاوول ، منقش کول ، مطلب دا دې ، چه د غوا رنګ خالص زیړ وی چه په هغې کښې څه قسم سپینوالې او داغ نه وی.

قوله: . وَقَالَ غَيْرُهُ : د غیره ضمیر ابوالعالیه طرف ته راجع دې یعنی د ابوالعالیه نه غیر وئیلې دی ، ددې نه ابوعبید قاسم بن سلام او ابوعبیده معمر بن المثنی مراد دې [۱] ، د امام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه تردې ځائې پورې د الفاظو تفسیر ابوالعالیه نه منقول وو ، راروان تفسیر د نورو حضراتو نه منقول دې.

قوله: يَسُوْمُوْنَكُمْ) يُوْلُوْنَكُمْ : ‹يَسُوْمُوْنَكُمْ سُوْٓءَ الْعَذَابِ› ‹سام فلانا الامر› پابند جوړول ، مکلف جوړول ، ‹سام الشیء› د یو څیز په طلب کښې تلل ، دلته دا ټولې معانی کیدې شی یعنی هغه به تاسو د سخت عذاب مکلف جوړولې یا هغه به د سخت عذاب په طلب او لټون کښې تاسو ته راتلو ، بعضې حضراتو د ‹یسومونکم› ترجمه په ‹یذیقونکم› سره کړې ده یعنی هغه به تاسو ته سخت عذاب درکولو [۲]

دلته د په بخاری کښې د ‹يَسُوْمُوْنَكُمْ› تفسیر په ‹یولونکم› سره شوې دې ، ‹یولونکم : اولی ، یولی ایلاء› نه د جمعې صیغه ده ‹اولی فلانا الامر› په کار باندې والی مقرر کول ، په دې صورت کښې به د ‹يَسُوْمُوْنَكُمْ سُوْٓءَ الْعَذَابِ› ترجمه وی ، هغه به تاسو ته د سخت عذاب درکولو د پاره والی مقرر کولو چونکه د ‹یولونکم› ماده ‹ولی› دې ، ددې وجې امام بخاری سورة کهف طرف ته منتقل شوې دې او فرمائی:

قوله: (الْوَلَايَةُ) مَفْتُوحَةٌ مَصْدَرُ الْوَلَاءِ ، وَهِيَ الرُّبُوبِيَّةُ ، إِذَا كُسِرَتِ الْوَاوُ فَهِيَ الْإِمَارَةُ : په سورة کهف کښې دی ، ‹هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ› [۳] امام فرمائی چې د ‹ولاية› د واو په فتحې سره دې د ‹ولاء› مصدر دې ، ددې معنی ربوبیت ده او ‹ولاية› د واو په کسرې سره هم مصدر دې ، خو ددې معنی امارت او سیادت راځی. د امام بخاری دا تشریح خو د ابوعبیده معمر بن المثنی د کلام نه ماخوذ ده ، هغوی په سورة کهف کښې ددې ایت لاندې لیکلې دی ‹الولاية

---

[۱]) عمدة القاری ۱۸/۸۵)-
[۲]) فتح الباری ۸/۱۶۲)-
[۳]) (سورة کهف ٤٤)-

بالفتح مصدر الولی وبالکسر مصدر ولیت الامر والعمل تلیه[1])

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمْ الْحُبُوبُ الَّتِي تُؤْكَلُ كُلُّهَا فُومٌ: د بعضو نه عطاء او قتاده مراد دی. هغوی وئیلې دی چې په ایت ﴿فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا﴾ کښې د ﴿فوم﴾ نه هغه ټوله غله او دانې مراد دی کومې چه دخوراک د پاره استعمالیږی .لکه چنړه. اوربشې ،ویزې وغیره ،حضرت ابن عباس رضی الله عنه او مجاهد نه منقول شوې دی چې د ﴿فوم﴾ نه غنم مراد دی[2])

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ (فَبَاءُوا) فَانْقَلَبُوا: ﴿فَبَآءُوْ بِغَضَبٍ عَلٰى غَضَبٍ﴾ هغه خلق بیا راغلل په شوی غضب کښې د پاسه غضب .قتاده فرمائی چه ﴿فباءوا﴾ په معنی د ﴿انقلبوا﴾ دی

قوله: فادارٰاتم اختلفتم: ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادّٰرَءْتُمْ فِيهَا﴾[3]) طرف ته اشاره ده یعنی کله چه تاسو کښې یو کس قتل کړو او بیا مو اختلاف کړو ،او په یو بل باندې مو الزام لګولو.

قوله:) يَسْتَفْتِحُونَ) يَسْتَنْصِرُونَ: ﴿وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا﴾[4] په دې کښې ﴿یستفتحون﴾ د مدد په طلب کولو په معنی کښې دې، یعنی د رسول الله ﷺ د بعثت نه وړاندې یهودو به نبی ﷺ وسیله جوړولو او د الله تعالی نه به ئې مدد غوښتلو ﴿اللهم انا نسالك بحق نبيك الذی وعدتنا ان تبعثه فی آخر الزمان ان تنصرنا اليوم علی عدونا﴾[4])

قوله: (شَرَوْا) بَاعُوا: اشاره ده ﴿وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهٖ أَنْفُسَهُمْ﴾ طرف ته چه دې کښې ﴿شروا﴾ د ﴿باعوا﴾ په معنی کښې دې.

قوله: (رَاعِنَا) مِنَ الرُّعُونَةِ إِذَا أَرَادُوا أَنْ يُحَمِّقُوا إِنْسَانًا قَالُوا رَاعِنًا: [5])

د راعنا معنی او په دې کې مختلف قراءتونه: امام بخاری فرمائی چه په دې آیت کښې ﴿راعنا﴾ تنوین سره د رعونیت نه مشتق دې .د رعونیت معنی حماقت دې، راعن د اسم فاعل صیغه ده په معنی د بیوقوف [6])یهودو چه به کله څوک حماقت طرف ته منسوب غوښتل نو راعنا به

---

[1]) فتح الباری (۱۶۲/۸) عمدة القاری (۸۵/۱۸)_

[2]) عمدة القاری ۸۵/۱۸)-

[3]) فاداراتم فيها اصله تداراتم من الدر وهو الدفع فاجتمعت التاء والدال مع تقارب مخرجيها واريد الادغام فقلبت التاء دالاء وسكنت للادغام فاجتلبت همزة الوصل للتوصل للابتداء بها وهذا مطرد فی كل فعل علی تفاعل او تفعل فاؤه : تاء او طاء او ظاء او صاد، او ضاد، والتدارو، اما مجاز عن الاختلاف والاختصام ..او مستعمل فی حقيقته اعنی التدافع بان طرح قتلها كل عن نفسه الی صاحبه(وانظر روح المعانی (۳۲۰/۱)-

[4]) روح المعانی ۳۲۰/۱)-

[5]) سورة البقرة ۱۰۴)-

[6]) روح المعانی ۳۴۹/۱)-

ئې وئيل يعنى (قال قولا راعنا) هغه د بيوقوف توب خبره اوكړه يهود به راتلل د حضورپاكﷺ په مجلس كښې به كيناستل.چې كومې خبرې به ئې مكرر تحقيق كولو نو راعنا به ئې وئيل او ددې نه به ئې غلطه معنى مراد اخستله چه معاذالله رسول الله احمقانه خبره اوكړه.صحابو كرامو ګنړل چې د مراعاة نه ماخوذ دې او د امر صيغه ده،د (نا) ضمير مفعول به منصوب متصل دې. يعنى زمونږ رعايت اوكړه زمونږ خيال اوساته نوهغوى هم چه يهود اوكتل دا لفظ استعمالولو شروع كړو.حضرات صحابه كرامو ته د الفاظو ادب اوخودلې شو چې داسې لفظ چې دغلطې معنې وهم پكښې پيدا كيږى،نه دى وئيل پكار،(راعنا)مه وايئ(انظرنا) وايئ.

قوله: (لَا يَجْزِيْ) لَا يُغْنِيْ : (وَاتَّقُوْا يَوْمًا لَّا تَجْزِيْ نَفْسٌ عَنْ نَّفْسٍ شَيْئًا) كښې د (لاتجزى) معنى ده (لاتغنى) يعنى فائده به ورنكړى هيڅ نفس ته بل نفس د هيڅ څه؟

قوله: ابتلى اختبر : (وَاِذِ ابْتَلٰۤى اِبْرٰهٖمَ رَبُّهٗ بِكَلِمٰتٍ فَاَتَمَّهُنَّ) په ايت كريمه كښې د ابْتَلٰى معنى د (اختبر) ده يعنى امتحان واخستلو اوزمائيلې شو.

قوله: (خُطُوَاتِ) مِنَ الْخَطْوِ، وَالْمَعْنَى آثَارَهُ : (يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوا ادْخُلُوْا فِي السِّلْمِ كَآفَّةً وَّلَا تَتَّبِعُوْا خُطُوٰتِ الشَّيْطٰنِ) په ايت كريمه كښې (خُطُوٰتِ) د (خطو) نه ماخوذ دې او دا مصدر دې (خطاء يخطو) چې معنى ئې ده د قدمونو مينځنئ حصه ارتول او تلل، د (خطوا) معنى ده قدم،ددې جمع (خطوا) راځى (ولاتتبعوا خطوات الشيطن)معنى شوه ،د شيطان په نقش قدم باندې مه ځئ.

۵- باب : قَوْلُهُ تَعَالَى : فَلَا تَجْعَلُوْا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَّاَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ

[۴۲۰۷] حَدَّثَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُرَحْبِيلَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - أَيُّ الذَّنْبِ أَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ قَالَ « أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ » . قُلْتُ إِنَّ ذَلِكَ لَعَظِيمٌ، قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ تَخَافُ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ » . قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ » .

د حديث د الفاظو تشريح: (انداد) د (ند) جمع ده په معنى د نظير يعنى الله سره تاسو څوک مه شريكوئى په داسې حال كښې چه تاسو پوهيږئى

قوله: قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « وَأَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ تَخَافُ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ : ما تپوس اوكړو بيا كومه ګناه لويه ده نو حضورپاكﷺ اوفرمائيل چې خپل ځوئې قتل كړې ددې وجې نه چه هغه به تاسره خوراک كوى ،دا ګناه په حقيقت كښې په څو ګناهونو باندې مشتمله ده ،اول بې ګناه قتل كول، او بيا قتل كول د خپل ځوئى،دريمه دداسې كس قتل كول چې مدافعت نشى كولې ،څلورم ددې ويرې نه قتل كول چې زمونږ سره به خوراک كوى.لكه چې ته روزى رسان ئې ،د الله په روزئى رسولو باندې دې اعتماد او توكل نشته

قوله: قُلْتُ ثُمَّ أَيُّ قَالَ « أَنْ تُزَانِيَ حَلِيلَةَ جَارِكَ : (ان تزانى) فرمائى چې (تزانى د مزاناة

نه ماخوذ دي کوم چې باب مفاعله مصدر دې چې معنی ئې مشارکت دی ،مطلب دا دې چې د خپل ګاونډي ښځه په دهوکه په زنا باندې آماده کړي،دا يو ګناه په اصل کښې په څو ګناهونو باندې مشتمل ده ،اولني ګناه زنا کول دی ،دويمه ګناه د بل ښځه دهوکه کول،دريمه ګناه دخپل ګاونډي سره خيانت کول. حال دا چې ګاونډي ددې خبرې اميد ساتی چې ده به د خپل ګاونډ نه راحت ميلاؤ شی،څلورم ګناه په دې کښې د هغه نسب خرابول دي.

۶- باب: وَقَوْلُهُ تَعَالَى (وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ).(۴)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْمَنُّ صَمْغَةٌ. وَالسَّلْوَى الطَّيْرُ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْمَنُّ صَمْغَةٌ. وَالسَّلْوَى الطَّيْرُ:

د "من" **تفسير**: د مجاهد په نيز (من) د (صمغة) نه ماخوذ دې صمغة ګوند ته وائی ،مراد د ګوند سره مشابه څه څيز دی،بعينه ګوند مراد نه دې،ځکه چې ګوند د اونې نه اوځی،او دا څيز د ونې نه نه راوځی. او د ګوند په شان په اونه باندې جام کيږي([1])

اردو کښې د (مَنّ) ترجمه په ترنجبين سره کوی او سلوٰی د يوې مرغۍ نوم دې چه په پښتو کښې ورته مړز وائی.

[۴۲۰۸] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ- رضی الله عنه- قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- «الْكَمْأَةُ مِنَ الْمَنِّ، وَمَاؤُهَا شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ»

نبی ﷺ فرمائيلې دی چه (کماة) يعنی د مار چترئی د (من) د قسم څنی ده اوددې اوبه د سترګو د بيمارئی د پاره شفا دی.

(الکماة) د کاف په فتحه د ميم په سکون او همزه په فتحې سره، جمع ده ددې مفرد (کما) دې (په وزن د قلب) سيبويه وئيلې دی چې (الکماة) جمع نه ده بلکه اسم جمع ده([2]) دې ته خرېږې او د مارچترئی وائی. دا د باران په موسم کښې راټوکيږي، او د اکې په شان سپين وی.

يو اشکال او د هغې جواب: دلته په روايت کښې (الکماة من المن) وئيلې شوې دې سوال دا پيدا کيږي چې بنی اسرائيلو ته خو دا مارچترئی د خوراک د پاره نشو ورکولو کيدې ، ددې

[1]) وفی الامع ۷۰۶/۹) قوله المن صمغة ای شبهة بها فی انجمادها علی اغصان الشجر وان لم يکن عين الصمغة فان الصمغة تخرج من نفس الشجر وليس.الترنجبين بهذا المثابة فانه شئ يحصل بانجماد ما ينزل من الطل علی شجرة مخصوصة لا توجد فی ديارنا هذه)-

[2]) عمدة القاری ۸۸/۱۸)-

وجې علامه خطابی اعتراض کړې دې چې دا روايت د ترجمة الباب سره مطابقت نه لری ځکه چې په ترجمة الباب کښې د هغه (من) ذکر دې کوم چې الله تعالى په بني اسرائيلو باندې د اسمان نه نازلولو، او مارچترئى خو ئې د اسمان نه نازل کړې نه ده بلکه دا په زمکه کښې پيدا کيږي؟[1]

ددې جواب دادې چه امام مسلم په کتاب الاشربة کښې دا حديث ذکر کړې دې، د هغې الفاظ دی (الكمأة من المن الذى انزل الله تبارك وتعالى على بنى اسرائيل وماؤها شفاء للعين)[2]

د مسلم شريف ددې روايت نه معلوميږى چې د حديث باب د ترجمة الباب سره تعلق شته چونکه د علامه خطابى نظر د مسلم شريف روايت ته نه وو تلې ددې وجې هغوى د ترجمة الباب سره د حديث د عدم مطابقت اشکال کړې دې.

خو دا سوال هم په خپل ځائې باقې دې چې مارچترئى په هر حال د هغه منزل من الله مصداق خو نه دې.

ددې جواب دادې چه دلته په اصل کښې تشبيه ده لکه څنګه چې دا د مارچترئى د باران په موسم کښې بغير د څه مشقت او تدبير نه الله تعالى پيدا کوى نو دغه شان هغه (من) ووکوم چې الله تعالى حضرت موسى عليه السلام او د هغه قوم ته ورکول ددې د پاره هم هغوى ته د څه محنت او مشقت زغمل نه وو[3] بعضې حضراتو وئيلې دی (الكمأة من المن يعنى مما من الله على عباده بانعامه ذلك عليهم)[4]

قوله: وَمَاؤُهَا شِفَاءٌ لِلْعَيْنِ:

د مار د چترئ اوبه سترګې دپاره مفيد دى: د مار د چترئى اوبه د سترګو د پاره ډيرې فائده مند دى عالمانو ليکلې دى که په سترګو باندې امراض حاره (ګرم مرضونه) راشى نو صرف د مار د چترئى د سترګو د پاره ښيګړه کونکې او فائده مندې دى او که ګرم مرضونه نه وى نو بيا ددې اوبه د نورو دوايانو سره شاملول د سترګو د پاره استعمالولې شى او دا مفيد وى[5]

حافظ ابن حجر ليکلې دى چې مونږ سره يو پرهيزګار عالم وو، د هغه نظر ختم شو نو هغه د مارچترئى د علاج په توګه استعمال کړو الله تعالى د هغه د سترګو نظر واپس راوستلو[6]

---

[1] عمدة القارى ١٨/٨٨)-
[2] كتاب الاشربة باب فضل الكمأة ومداومة العين بها ٣/١٦٣)-
[3] عمدة القارى ١٨/٨٩)-
[4] حواله بالا
[5] عمدة القارى ١٨/٨٨)-
[6] فتح البارى ٩)-

٧- باب (وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ رَغَدًا وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ وَسَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ).(٥٧)

قوله: رَغَدًا وَاسِعٌ كَثِيرٌ: او كله چې مونږ اووئيل چې داخل شئ دې ښار ته او خوراك كوئى او په دې كښې د كوم ځائې نه چې مو خوښه وى په پراخئى سره ، او داخل شئى دروازې ته سجده كونكې او وايئ چې معاف كړه ،نو معاف به كړو مونږ ستاسو قصور، او زياتى به هم وركړو نيكانو ته.
دا واقعه د وادى تيه د زمانې ده بنى اسرائيلو چې كله من او سلوى خوړل نو ستومانه شول او د خپل معمولى خوراك درخواست ئې اوكړو نو هغوى ته يو ښار ته د داخليدو حكم اوشو، بعضو وئيلې دى چې دغه ښار بيت المقدس وو او بعضو وئيلې دى چې د شام په ملك كښې اريحا ښار وو.[١]

[٤٢٠٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ عَنِ ابْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ « قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ) فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ، فَبَدَّلُوا وَقَالُوا حِطَّةٌ، حَبَّةٌ فِي شَعَرَةٍ»

د حديث باب تشريح: بنى اسرائيلو د الله د احكامو سره ټوقې اوكړې هغوى ته وئيلې شوى وو تاسو دروازې ته د سجدې په حالت كښې داخل شئى او «حطة» وايئ، «حطة» يا خو خبر دې او ددې مبتداء محذوف ده يعنى «شانك حطة» ستاسو شان د ګناهونو ساقط كونكې او معاف كونكې دې، د «حط يحط» معنى ساقط كول راځى، او يا دا منصوب دې د مفعول مطلق كيدو په وجه . يعنى «حط عنا ذنوبنا حطة» اې الله زمونږ ګناه ساقط كړه.
بنى اسرائيلو د سجدې په حالت كښې د داخليدو په ځائې كوناټى راښكونكې په زمكه باندې تليدو تليدو باندې داخل شو او د «حطة» وئيلو په ځائې ئې د ټوقو په ډول «حطة فى شعرة» (په ويختوكښې دانه ده) وئيل شروع كړل،په بعضې كښې د «حبة» په ځائې د «حنطة» لفظ راغلې دې.[٢]

٦-باب: قَوْلُهُ (مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ).(٦)

وَقَالَ عِكْرِمَةُ جَبْرَ، وَمِيكَ، وَسَرَافِ عَبْدٌ. إِيلْ اللَّهُ.

د جبرئيل او ميكائيل معنى: عكرمه فرمائى چې د جبر ،ميك او سراف معنى د عبد او بنده ده، او د ايل معنى ده الله، نو د جبرائيل ،ميكائيل او اسرافيل معنى شوه عبدالله.

---

[١] عمدة القارى ١٨/٨٩)-
[٢] روح المعانى ١/٢٦٦)-

[۴۲۱۰] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَكْرٍ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ قَالَ سَمِعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلاَمٍ بِقُدُومِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ فِي أَرْضٍ يَخْتَرِفُ، فَأَتَى النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ إِنِّي سَائِلُكَ عَنْ ثَلاَثٍ لاَ يَعْلَمُهُنَّ إِلاَّ نَبِيٌّ فَمَا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ وَمَا أَوَّلُ طَعَامِ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَمَا يَنْزِعُ الْوَلَدَ إِلَى أَبِيهِ أَوْ إِلَى أُمِّهِ قَالَ «أَخْبَرَنِي بِهِنَّ جِبْرِيلُ آنِفًا». قَالَ جِبْرِيلُ قَالَ «نَعَمْ». قَالَ ذَاكَ عَدُوُّ الْيَهُودِ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ. فَقَرَأَ هَذِهِ الآيَةَ (مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ) أَمَّا أَوَّلُ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ فَنَارٌ تَحْشُرُ النَّاسَ مِنَ الْمَشْرِقِ إِلَى الْمَغْرِبِ، وَأَمَّا أَوَّلُ طَعَامِ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَزِيَادَةُ كَبِدِ حُوتٍ، وَإِذَا سَبَقَ مَاءُ الرَّجُلِ مَاءَ الْمَرْأَةِ نَزَعَ الْوَلَدَ، وَإِذَا سَبَقَ مَاءُ الْمَرْأَةِ نَزَعَتْ». قَالَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ. يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الْيَهُودَ قَوْمٌ بُهُتٌ، وَإِنَّهُمْ إِنْ يَعْلَمُوا بِإِسْلاَمِي قَبْلَ أَنْ تَسْأَلَهُمْ يَبْهَتُونِي. فَجَاءَتِ الْيَهُودُ فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَيُّ رَجُلٍ عَبْدُ اللَّهِ فِيكُمْ». قَالُوا خَيْرُنَا وَابْنُ خَيْرِنَا، وَسَيِّدُنَا وَابْنُ سَيِّدِنَا. قَالَ «أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَسْلَمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلاَمٍ». فَقَالُوا أَعَاذَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ. فَخَرَجَ عَبْدُ اللَّهِ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ. فَقَالُوا شَرُّنَا وَابْنُ شَرِّنَا. وَانْتَقَصُوهُ. قَالَ فَهَذَا الَّذِي كُنْتُ أَخَافُ يَا رَسُولَ اللَّهِ.

۷- باب: قَوْلِهِ (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا)

[۴۲۱۱] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ حَبِيبٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ - رضى الله عنه - أَقْرَؤُنَا أُبَىٌّ، وَأَقْضَانَا عَلِيٌّ، وَإِنَّا لَنَدَعُ مِنْ قَوْلِ أُبَىٍّ، وَذَاكَ أَنَّ أُبَيًّا يَقُولُ لاَ أَدَعُ شَيْئًا سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا)

حضرت عمر رضي الله عنه فرمائی چې مونږ کښې د ټولو نه اولنې قاری ابی ابن کعب دې او د ټولو نه لوئې قاضی او فیصله کونکې حضرت علی رضي الله عنه دې خو ددې باوجود مونږ د ابی ابن کعب یوه خبره پریږدو او هغه نه منو او هغه دا چې ابی وائی چه ما د رسول الله نه اوریدلې دی خه په آیتونو کښې هیڅ یو آیت نه پریږدم، حال دا چه الله سبحانه وتعالی فرمائیلې دی ﴿ماننسخ من آية اوننسها﴾ یعنی الله تعالی پخپله بعضې آیاتونه منسوخ کړې دی، نو بیا د ابی ابن کعب دا وئیل چې زه هیڅ نه پریږدم . دهغه دا خبره مونږ نه منو.

د نسخ لغوی او اصطلاحی معنی: د نسخې معنی په لغت کښې زائل کول نقل کول او لیکل راځی وائی ﴿نسخت الشمس الظل﴾ یعنی نمر سیوری زائله کړو او وائی ﴿**نسخت الكتاب**﴾ ما کتاب اولیکلو په اصطلاح کښې د نسخ مختلف تعریفونه شوی دی.

① هو الخطاب الدال على ارتفاع الحكم الثابت بالخطاب المتقدم على وجه لولاه لكان ثابتا مع تراخيه عنه
یعنی نسخ هغه خطاب ته وائی کوم چه په اولنی خطاب سره د ثابت شوی حکم ختمیدو و باندې

دلالت کوی دغه شان دا دویم خطاب (کوم چې د اولنی حکم نه پس راغلې وو) نو د اولنی خطاب حکم به ثابت او برقرار وو.

② يو تعريف دا هم شوې دې (هو الخطاب الدال على ان مثل الحكم الثابت بالنص المتقدم زائل على وجه لولاه لكان ثابتا) ③ هو الخطاب الدال على ظهور انتفاء شرط دوام الحكم الاول)

④ الخطاب الدال على انتهاء امد الحكم الشرعى مع التاخر عن موردہ

صاحب د کشف الاسرار دا څلور تعریفونه نقل کړې دی او ددې نه پس فرمائی چه دا ټول تعریفونه د ناسخ دی د نسخې نه دی، ددې نه پس هغوی د نسخې تعریفونه نقل کړې دی.

⑤ هو ازالة مثل الحكم الثابت بقول منقول عن الله تعالى او عن رسوله عليه السلام مع تراخيه عنه على وجه لولاه لكان ثابتا) ⑥ په متاخرينو کښې بعضې عالمانو دا تعريف کړې دې (انه عبارة عن الرفع الحكم الشرعى بدليل شرعى متاخر)[1]

د نسخ په مفهوم کښې د متقدمينو او متاخرينو په اصطلاحاتو کښې فرق: د متقدمينو په نيز د نسخ د اصطلاح دائره وسيع ده، يو حکم د بل حکم په ذريعه بيخى منسوخ کول يا د دويم حکم په ذريعه په وړاندېنى حکم کښې تخصيص کول، څه قيد يا شرط لګول، دا ټول په نسخ کښې داخل دی[2]

او د متاخرينو په نيز نسخ صرف د هغه تبديلۍ نوم دې کوم چې اولنې حکم بيخى منسوخ کړى. هم دا وجه ده چې د متقدمينو په نيز د قران په آياتونو کښې د نسخ شمار تقريبا پنځه سوره دې. او د متاخرينو په نيز تعداد کم دې ،علامه سيوطى رحمه الله صرف شل آياتونه منسوخ ګرځولې دى[3]

او حضرت شاه ولى الله رحمه الله صرف پنځه اياتونه منسوخ ګرځولې دى[4]

د شريعت په احکامو کښې د نسخ کيدل څه عيب نه دې: د يهوديانو خيال دې چه د شريعت په احکامو کښې نسخ بيخى جائز نه ده، دوی وائی چه په اسمانی شريعتونو کښې د نسخ تسليمولو سره (بداء) لازميږى او بداء مستلزم ده جهل لره، او الله تعالى د جهل نه پاک او منزه دې بداء وائى (حدوث رائ لم يكن) يعنى اول نه هغه رائې نه وه روستو هغه رائې قائمه کړې شى،

---

[1]) انظر كشف الاسرار (۱۵۵،۱۵۶/۳) و شرح الكوكب المنير (۵۲۶) والاعتبار للحازمى (۸)-

[2]) قال الزركشى فى البرهان (۳۳/۲) اعلم ان سورة القران تنقسم بحسب ما دخله النسخ وما لم يدخل الى اقسام احدها ما ليس فيه ناسخ ولا منسوخ وهى ثلاث واربعون سورة الثانى ما فيه ناسخ وليس فيه منسوخ وهى ست سور. الثالث: ما فيه منسوخ وليس فيه ناسخ : وهى اربعون : الرابع ما اجتمع فيه ناسخ والمنسوخ وهى احدى وثلاثون سورة)-

[3]) الاتقان ۳۰/۲)-

[4]) الفوز الكبير(۴۰)-

ددې نه معلومیږی چه د اول د رائې علم نه وو، روسته د هغې علم حاصل شو او دا جهالت لره مستلزم دې،[۱]

خو د اسلام د امامانو په نیز نسخ بالاجماع په احکام سماویه کښې جائز ده.فخر الاسلام بزدوی رحمه الله ليکی: «والنسخ فی احکام الشرع جائز صحيح عند المسلمين اجمع»[۲]

باقی د يهوديانو دا وينا چه نسخ جهالت لره مستلزم ده ،بيخی غلطه ده ځکه چې يو حکم منسوخ کول او د هغې په ځائې بل حکم نافذ کول دا مطلب نه دې چې د دويم حکم دوړاندې نه علم نه وو، او اوس د هغې علم حاصل شو، بلکه يو حکم د يو خاصې مودې پورې د څه خاص زمانې د پاره د څه خاص مصلحت په بنياد باندې مفيد وو، هم د هغه مودې پورې هغه برقرار پاتې کړې شو ددغه مودې نه پس د مصلحت په تقاضا سره هغه حکم منسوخ کړې شو او بل حکم جاری کړې شو ددې مثال ټيک هم داسې دې چې يو حکيم يا ډاکټر د مريض موجوده حالات اوګوری او يوه دوائې ورته ورکړې هغه ته معلومه وی چه دوه ورځې ددې دوائې استعمال سره به د مريض په حالت کښې فرق راشی او بيا به بله دوئی خودل وی، دا هر څه پيژندی او هغه په اوله ورځ يوه دوائی تجويز کړی کومه چه د دغه ورځې مناسب وی ،او دوه ورځې پس د حالاتو په بدليدو باندې دويمه دوائی تجويز کړی[۳]

په مسلمانانو کښې ابو مسلم اصفهانی ته دا قول منسوب دې چې په قران او احکام الهية کښې د نسخ امکان خو شته خو په ټول قران کښې د نسخې وقوع چرته نه ده شوې[۴]خو د اهل سنت عالمانو د دوی په دې قول باندې انکار کړې دې او دا ئې نه دې تسليم کړې .علامه قرطبی رحمه الله ليکی:

معرفة هذا الباب اکيدة وفائدته عظيمة لا تستغنی عن معرفته العلماء ولا ينکره الا الجهلة الاغبياء[۵]

د نسخ قسمونه :د نسخ څلور قسمونه دی:

①نسخ القران بالقران ②نسخ السنة بالسنة ③نسخ القرآن بالسنة ④نسخ السنة بالقران

بيا د نسخ القران بالقران درې صورتونه دی:(الف)اولنې صورت دادې چه تلاوت او حکم دواړه منسوخ وی د حضرت عائشې رضی الله عنها روايت دې «کان فيما انزل عشر رضعات معلومات فنسخن بخمس

---

[۱]) الاتقان فی علوم القران ۲۷/۲) وفی شرح الکوکب ۵۳۶: قال ابن الزاغونی : البداء هو ان يريد شيئا دائما هم ينتقل عن الدوام لامر حادث لا يعلم سابقا)-

[۲]) اصول فخر الاسلام علی هامش الاسرار(۱۵۷/۳)-

[۳]) وفی اصول فخر الاسلام البزدوی (۱۵۶/۳۱) وهو فی حق صاحب الشرع محض لمدة الحکم المطلق الذی کان معلوما عند الله تعالی الا انه اطلقه فصار ظاهرة البقاء فی حق البشر مکان تبديلا فی حقنا بيانا محضا فی حق صاحب الشرع)-

[۴]) روح المعانی ۳۵۲/۱)-

[۵]) تفسير قرطبی ۵۵/۱)-

معلومات فتوفی رسول الله ﷺ وهن مما یقراء من القران»[1]

یعنی په ابتدا کښې په لس رضعاتو حرمت رضاعت د ثبوت حکم وو بیا په پنځو رضعاتو سره ددې د ثبوت حکم اوشو .حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې د رسول الله ﷺ وفات ته نزدې پورې د هغې تلاوت کیدلو .خو اوس د لسو او پینځو رضعاتو حکم او تلاوت دواړه منسوخ دې ،د قران کریم ایت «وامهاتکم الاتی ارضعنکم»[2] سره.

«ب» دویم صورت دا چې حکم خو باقی وی خو تلاوت منسوخ شی لکه درجم په باره کښې دا ایت منسوخ التلاوة دې خو حکم ئې باقې دې «الشیخ والشیخوخة اذا زنیا فارجموهما البته نکالا من الله والله عزیز حکیم»[3]

«ج» دریم صورت دادې چې تلاوت باقی وی او حکم منسوخ شی لکه «وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيْقُوْنَهٗ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِيْنٍ»[4] د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما او نورو عالمانو رائې ددې ایت په باره کښې دا ده چې ددې حکم منسوخ شوې دې البته ددې تلاوت باقې دې .ددې ایت د پاره ناسخ یو بل آیت دې «فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ» البته بعضې حضراتو دا ایت منسوخ نه دې منلې ،وائی چې «یطیقونه» د «لا یطیقونه» په معنی کښې دې[5]

دغه شان د متوفی عنها زوجها د عدت موده په یو روایت کښې یو کال بیان شوې ده ،«وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ اَزْوَاجًا ۚ وَّصِيَّةً لِّاَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ»[6] خو بل ایت دا حکم منسوخ کړو او د عدت موده ئې څلور میاشتې او لس ورځې بیان کړې «وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ اَزْوَاجًا يَّتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَّعَشْرًا»[7]

② دویم قسم دې «نسخ السنة بالسنة» بیا ددې څلور قسمونه دی.

«الف» نسخ المتواتر بالمتواتر: یعنی د یو متواتر حدیث حکم په بل حدیث متواتر باندې منسوخ کول .دا په اتفاق سره جائز دی.

«ب» نسخ الاحاد بالمتواتر: دا هم بالاتفاق جائز دې[8]

---

[1] الاتقان فی علوم القران ٢٨/٢-

[2] النساء ٢٣-

[3] الاتقان فی علوم القران ٣٢/٢-

[4] البقرة ٢٤٠-

[5] روح المعانی ٨٣/٢)فی علوم القران ٢٩٠/٢-

[6] البقیرة ٢٣٤-

[7] حواله بالا

[8] یرقم مولانا عبدالحق بعد ذکر اقسام الثلاثة (تلک الاقسام جائزة بالاتفاق) النامی شرح الحسامی(١٨٣)-

(ه) نسخ المتواتر بالاحاد: په دې کښې اختلاف دې بعضې اهل ظاهر ددې د جواز قائل دی خو د جمهورو په نيز دا جائز نه دی

③ د نسخ دريم قسم (نسخ القرآن بالسنة): د احنافو په نيز دا جائز ده ،د جمهورو فقهاؤ او اکثرو متکلمينو هم دا مذهب دې، د امام شافعي اکثرو محدثينو او امام احمد بن حنبل په نيز دا صورت جائز نه دې[1]

دا حضرات وائي چې سنت د قران شرح او تفسير دې ،دا د قران د پاره څنګه ناسخ کيدې شي. دويمه دا چې د ناسخ د پاره ضروري ده چه هغه د منسوخ سره کم ازکم برابر وی او ښکاره ده چه سنت د قران برابر نه دې.

دريمه خبره دا ده چې په قران مجيد کښې فرمائيلې شوی دی (قُلْ مَا يَكُونُ لِيٓ أَنْ أُبَدِّلَهُۥ مِن تِلْقَآءِ نَفْسِيٓ) که تاسو سنت د قران د پاره ناسخ تسليم کړئي نو ددې معنی به دا سې شي چې نبی ﷺ د خپل طرف نه تبديلی کوی، او ددې ايت په رڼړا کښې دا جائز نه ده

دغه شان دا حضرات د دارقطنی ددې روايت نه دا استدلال (کلامی لاينسخ کلام الله، وکلام الله ينسخ کلامی، کلام الله ينسخ بعضه بعضا)[2]

ددې مفهوم د يو بل حديث نه هم دا حضرات استدلال کوی ،روايت دې (اذا روی لکم عنی حديث فاعرضوه علی کتاب الله تعالی فان وافق الکتاب فاقبلوه والا فردوه)[3]

احناف حضرات فرمائی چې په قران کښې د رسول الله ﷺ په باره کښې فرمائيلې شوی دی (وَمَا يَنطِقُ عَنِ ٱلْهَوَىٰٓ ۝ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۝)[4] ددې نه ښکاره معلوميږی چې د شريعت يو حکم کله نبی ﷺ بيانوی نو نبی ﷺ هغه د خپل طرف نه نه بيانوی ،هغه په حقيقت کښې د الله تعالی د طرف نه وی نو د وحی غير متلو په ذريعه د قران يو حکم منسوخ کيدې.

ترکومې چې د ايت کريمه نه د استدلال خبره ده ددې جواب دادې چې ددې ايت په رڼړا کښې سنت د قران د پاره په هغه وخت کښې ناسخ نشی کيدې شی کله چې نبی ﷺ د خپل طرف نه څه تبديلی اوکړی د ايت کريمه معنی دا ده چې نبی ﷺ په خپل اختيار سره د قران مجيد په څه حکم کښې څه تبديلی نشی کولې،خو که دوی ته وحی غير متلو راشی او د نبی ﷺ د اختيار په هغې کښې څه دخل نه وی نو بيا د ايت په رڼړا کښې د حديث ناسخ جوړولو کښې څه اشکال کيدې شی[5]

---

[1] كشف الاسرار على اصول فخر الاسلام ١٧٧/٣) بأ ب تقسيم الناسخ)-

[2] انظر الكامل فى ضعفاء الرجال ١٨/٢)-

[3] اصول فخر الاسلام البزدوى على هامش الكشف ١٧٧/٣)-

[4] النجم ٣-٤)-

[5] قال الزركشى فى البرهان (٣١/٢)السنة اذا كان من امر الله من طريق الوحى نسخت وان كان بالاجتهاد فلا تنسخه. حكاه ابن احبيب النيسابورى فى تفسيره)-

باقي د دار قطني په کوم روايت سره کوم استدلال شوې دې دا روايت بعضو حضراتو موضوع بعضومنکراو بعضو ډیرضفيف ګرځولې دې، ددې وجې په هغې باندې استدلال نشی کولې[۱] دغه شان په استدلال کښې چې هغوی کوم دويم حديث پيش کړې وو عالمانو دا ضعيف ګرځولې دې هغه قابل استدلال او قابل اعتبار نه دې

احناف حضرات فرمائی چه په قران شريف کښې فرمائيلې شوې دی ﴿لَا يَحِلُّ لَكَ النِّسَآءُ مِنۢ بَعۡدُ﴾ او حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائي ماقبض رسول الله حتی اباح الله تعالى له من النساء ما شاء معلومه شوه چې وحی غير متلو د سنت په ذريعه د قران دغه حکم منسوخ اوګرځولې شو[۲]

④ څلورم قسم (نسخ السنة بالقران) دې دا د احنافو په نيز جائز دې البته د امام شافعي رحمه الله په نيز دا صورت هم جائز نه دې

احناف وائی چې په ابتدا کښې رسول کريم ﷺ بيت المقدس طرف ته متوجه مونځ کولو ،نو د بيت المقدس طرف ته دا توجه په سنت سره ثابت شو، ، خو قران دا منسوخ کړه او ايت نازل شو ﴿فَوَلِّ وَجۡهَكَ شَطۡرَ الۡمَسۡجِدِ الۡحَرَامِ﴾ دې ايت د سنت حکم منسوخ کړو [۳]

۱۰- باب: وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبۡحَانَهُ

[۴۲۱۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ، فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ فَزَعَمَ أَنِّي لاَ أَقْدِرُ أَنْ أُعِيدَهُ كَمَا كَانَ، وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ لِي وَلَدٌ، فَسُبْحَانِي أَنْ أَتَّخِذَ صَاحِبَةً أَوْ وَلَدًا».

دا ايت د هغه يهوديانو او نصاری او مشرکانو په باره کښې نازل شوې دې څوک چې دالله تعالى د پاره د ځونی يا د لور قائل وو.

۱۱- باب: وَاتَّخِذُوا مِنۡ مَقَامِ إِبۡرَاهِيمَ مُصَلًّى

د مقام ابراهيم نه څه مراد دې؟: د مقام ابراهيم په تفسير کښې مختلف اقوال دی ،بعضې

---

[۱]) الكامل فى ضعفاء الرجال لابن عدى ۱۴۰/۲)رقم الترجمة ۳۶۸/۷۳) ميزان الاعتدال ۳۸۸/۱)رقم الترجمة ۱۴۳۵)-

[۲]) اصول فخر الاسلام البزدوى ۱۸۲/۳) ولكن ضعف صاحب كشف الاسرار هو يقول ان ناسخ لاية المذكورة (انا احللنا لک ازواجک الاتى اتيت اجورهن .فهذا نسخ القران بالقران. لا يصح الاستدلال نسخ القران بالسنة بهذا. كشف الاسرار ۸۳/۳)-

[۳]) اخرجه البخارى فى كتاب التفسير باب: وقالو اتخذ الله سبحانه. رقم الحديث ۴۲۱۲. والحديث من افراده قاله العينى فى العمدة ۹۱/۱۸)-

وائی چې ټول حرم مقام ابراهیم دې،ځوک وائی چې مشاهد حج،خو مشهوره دا ده چې ددې نه مراد هغه کاڼړې دې په کوم باندې چې حضرت ابراهیم علیه السلام ولاړ ووا و کعبه ئې جوړه کړې وه او کوم چې تر اوسه پورې موجود دې.[1]

قوله: مثابة [١٣٥] یثوبون یرجعون: ﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ﴾ مَثَابَةً وائی ﴿الموضع الذی یرجع الیه مرة بعد اخری﴾ یعنی هغه ځائې کوم طرف ته چې بار بار واپس کیدل کولې شی،د ﴿ثاب، یثوب﴾ معنی ده ،واپس کیدل، د ایت ترجمه ده ﴿مونږ بیت الله د خلقو د پاره بار بار د راتلو ځائې جوړ کړې دې﴾

[٤٢١٣] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ وَافَقْتُ اللَّهَ فِي ثَلاَثٍ - أَوْ وَافَقَنِي رَبِّي فِي ثَلاَثٍ - قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوِ اتَّخَذْتَ مَقَامَ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَدْخُلُ عَلَيْكَ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ، فَلَوْ أَمَرْتَ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ بِالْحِجَابِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ قَالَ وَبَلَغَنِي مُعَاتَبَةُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بَعْضَ نِسَائِهِ، فَدَخَلْتُ عَلَيْهِنَّ قُلْتُ إِنِ انْتَهَيْتُنَّ أَوْ لَيُبَدِّلَنَّ اللَّهُ رَسُولَهُ - صلى الله عليه وسلم - خَيْرًا مِنْكُنَّ . حَتَّى أَتَيْتُ إِحْدَى نِسَائِهِ، قَالَتْ يَا عُمَرُ، أَمَا فِي رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مَا يَعِظُ نِسَاءَهُ حَتَّى تَعِظَهُنَّ أَنْتَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ مُسْلِمَاتٍ وَقَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ سَمِعْتُ أَنَسًا عَنْ عُمَرَ.

قوله: إِحْدَى نِسَائِهِ: د بعضې ﴿نسائه﴾ مصداق حضرت زینب بنت جحش رضی الله عنها ده، د ﴿احدی نسائه﴾ مصداق حضرت ام سلمه رضی الله عنها ده[2]

١٢باب: - باب قَوْلُهُ تَعَالَى (وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ).(١٠)

قوله: الْقَوَاعِدُ أَسَاسُهُ ، وَاحِدَتُهَا قَاعِدَةٌ ، وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ وَاحِدُهَا قَاعِدٌ:
قواعد د بنیاد په معنی کښې استعمالیږی په دغه وخت ددې مفرد قاعده راځی او قواعد د هغه ښځو د پاره هم استعمالیږی کومې چې د حیض وغیره په وجه ناستې وی په دغه وخت کښې ددې مفرد ﴿قاعد﴾ راځی لکه څنګه چې په سورة نور کښې دی ﴿وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا﴾

---

[1] تصریحه من هذا الحدیث(حتی اذا اتینا البیت معه استلم الرکن فرمل ثلاثا ومشی اربعا ثم تقدم الی مقام ابراهیم. وقرا(واتخذوا من مقام ابراهیم مصلی) صحیح مسلم کتاب الحج باب حجة النبی ﷺ ٣٩٤/١) علم ان مقام ابراهیم لیس کل الحرم)-
[2] عمدة القاری ٩٢/٨)-

[٤٢١٤] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللّٰهِ أَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ أَخْبَرَ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «أَلَمْ تَرَيْ أَنَّ قَوْمَكِ بَنَوُا الْكَعْبَةَ وَاقْتَصَرُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ». فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَلَا تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ قَالَ «لَوْلَا حِدْثَانُ قَوْمِكِ بِالْكُفْرِ».

فَقَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عُمَرَ لَئِنْ كَانَتْ عَائِشَةُ سَمِعَتْ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - مَا أُرَى رَسُولَ اللّٰهِ - صلى الله عليه وسلم - تَرَكَ اسْتِلَامَ الرُّكْنَيْنِ اللَّذَيْنِ يَلِيَانِ الْحِجْرَ، إِلَّا أَنَّ الْبَيْتَ لَمْ يُتَمَّمْ عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ.

نبی علیه السلام حضرت عائشه رضي الله عنها ته اوفرمائیل :ولې تا نه دی کتلې چې ستا قوم قریشو د کعبې تعمیر کړې دې، او د حضرت ابراهیم علیه السلام د بنیادونو نه ئې دا ابادې ورکوتې کړې دې،حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائی چې ما رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ته عرض اوکړو چې یا رسول الله:تاسو دا د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې ولې دوباره نه جوړوئی،نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم اوفرمائیل «لولاحدثان قومك بالكفر» یعنی که ستا قوم د کفر نه اوس نوې نه وی راوتلې نو ما به دا د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې جوړ کړې وو،مطلب دا دې چې قریش اوس اوس مسلمانان شوی دی ،او ددوی د کفر د زمانې سره اوس تعلق ختم شوکه د کعبې موجوده ابادې بدل کړو ،او د حضرت ابراهیم علیه السلام په بنیادونو باندې دا اباد کړې شی نو په دې سره د دوی په ذهنونو کښې شکوک او شبهات پیدا شی.

حضرت عبدالله ابن عمر رضي الله عنهما فرمائی که عائشې رضي الله عنها دا خبره د رسول الله صلی الله علیه وسلم نه اوریدلې وی (او یقینی چې اوریدلې به وی) نو څه دا ګنړم چې ددې وجې نه د حجر یعنی د حطیم سره متصل د رکنینو عراقیینو استیلام پریخودې دې،حطیم سره متصل چې د عراق او شام طرف ته د کعبې دیوالونو سره د کوم ګوټونه دی دهغې استیلام نبی کریم صلی الله علیه وسلم نه کولو ځکه چې دا دواړه ګوټونه د حضرت ابراهیم علیه السلام د جوړ کړې آبادئ د ګوټونو په ځائې باندې نه دی او بل طرف ته د رکن یمانی او حجر اسود استیلام به ئې کولو ځکه چې د حضرت ابراهیم علیه السلام د آبادئ مطابق وو. د ابراهیم علیه السلام په آبادئ کښې حطیم په کعبه کښې داخل وو،قریشو د حلال مال د کمی په وجه د خانه کعبې تعمیر مختصر کړو او حطیم ئې د خانه کعبې نه بهر کړو.

١٣ - باب: قُولُوا آمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا

[٤٢١٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ كَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَقْرَءُونَ التَّوْرَاةَ بِالْعِبْرَانِيَّةِ، وَيُفَسِّرُونَهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لِأَهْلِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صلى الله عليه وسلم «لَا تُصَدِّقُوا أَهْلَ الْكِتَابِ وَلَا تُكَذِّبُوهُمْ، وَقُولُوا (آمَنَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ) الآيَةَ».

امام بخاری هم دا حدیث هم په دې سند سره او متن سره په کتاب الاعتصام او کتاب التوحید کښې تخریج کړې دې[1]

اهل کتابو به تورات په عبرانۍ ژبه کښې لوستلو او په عربۍ ژبه کښې به ئې د هغې تفسیر کولو، رسول الله اوفرمائیل تاسو مه ددوی تصدیق کوئی او مه ددوی تکذیب کوئی، ځکه چې معلومه نه ده چې هغوی په عربۍ کښې صحیح تفسیر کوی او که نه، کیدې شی چې غلط تفسیر اوکړی او تاسو ئې تصدیق اوکړئی نو غیر کلام به په کلام الله اومنئی، او ممکن ده چې هغوی صحیح تفسیر اوکړی او تاسو ئې تکذیب اوکړئ نو د کلام الله تکذیب به لازم شی ددې وجې تاسو وائې (امنا بالله وما انزل الینا)

۱۴- باب: قوله تعالی: (سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) [۱۴۲]

اوس به بې وقوف خلق خامخا وائی چې مسلمانان څه څیز واړولو د دې قبلې نه (یعنی بیت المقدس) په کوم چې دوی وو، تاسو ورته اوفرمائې چې مشرق او مغرب ټول هم د الله په ملک کښې دې هغه چې څوک غواړی نیغه لار ورته ښائی.

قوله: السُّفَهَاءُ: السفهاء د (سفیه) جمع ده، ددې معنی ده کم عقل، بیوقوف

د سفهاء نه څوک مراد دی؟: د (من الناس) نه یهود مراد دی، ځکه چې د قبلې په تحویل باندې د ټولو نه زیات هغوی هنګامه جوړه کړې وه او د یهودیانو خیال وو چې د بیت المقدس قبله کله هم منسوخ کیدې نشی، د بعضو په نیز منافقان مراد دی، ځکه چې هغوی به همیشه د پاره په مسلمانانو باندې د اعتراضونه کولو په فکر کښې وو، او بعضې مبصرینو ددې مصداق مشرکان ګرځولې دی ځکه چې د قبلې په تحویل باندې هغوی وئیلې وو چه د محمد ﷺ عجیبه معامله ده چې خپل د مور پلار قبله یعنی د ابراهیم او اسماعیل (علیهما السلام) قبله بیت الله ئې پرخودې ده، او بیا هم دې خپلې د مور پلار قبلې ته دوباره راوړیلو، ددې نه معلومیږی چه زړ ده، چې دې به د خپل مور پلار دین ته هم راواوړی.

[۴۲۱۶] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ سَمِعَ زُهَيْرًا عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ رضی الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - صَلَّى إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَإِنَّهُ صَلَّى - أَوْ صَلَّاهَا - صَلَاةَ الْعَصْرِ، وَصَلَّى مَعَهُ قَوْمٌ، فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ كَانَ صَلَّى مَعَهُ، فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ الْمَسْجِدِ وَهُمْ رَاكِعُونَ قَالَ أَشْهَدُ بِاللَّهِ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قِبَلَ مَكَّةَ، فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَكَانَ

[1] عمدة القاری ۹۵/۱۸) واخرجه النسائی فی التفسیر ایضا عن محمد بن المثنی عمدة القاری ۹۴۹/۱۸)-

الَّذِی مَاتَ عَلَی الْقِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ قِبَلَ الْبَیْتِ رِجَالٌ قُتِلُوا لَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِیهِمْ، فَأَنْزَلَ اللّٰهُ (وَمَا كَانَ اللّٰهُ لِیُضِیعَ إِیمَانَكُمْ إِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِیمٌ)

١٥٠ - باب: قوله تعالىٰ: وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا

[٤٢١٧] حَدَّثَنَا یُوسُفُ بْنُ رَاشِدٍ حَدَّثَنَا جَرِیرٌ وَأَبُو أُسَامَةَ - وَاللَّفْظُ لِجَرِیرٍ - عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِی صَالِحٍ وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْخُدْرِیِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ - صلی الله علیه وسلم - «یُدْعَى نُوحٌ یَوْمَ الْقِیَامَةِ فَیَقُولُ لَبَّیْكَ وَسَعْدَیْكَ یَا رَبِّ. فَیَقُولُ هَلْ بَلَّغْتَ فَیَقُولُ نَعَمْ. فَیُقَالُ لِأُمَّتِهِ هَلْ بَلَّغَكُمْ فَیَقُولُونَ مَا أَتَانَا مِنْ نَذِیرٍ. فَیَقُولُ مَنْ یَشْهَدُ لَكَ فَیَقُولُ مُحَمَّدٌ وَأُمَّتُهُ. فَتَشْهَدُونَ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ» . (وَیَكُونَ الرَّسُولُ عَلَیْكُمْ شَهِیدًا) فَذَلِكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ (وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَیَكُونَ الرَّسُولُ عَلَیْكُمْ شَهِیدًا) وَالْوَسَطُ الْعَدْلُ.

د یوسف بن راشد دلته دوه استاذان دي جریر او اسامه، په حدیث کښې د جریر الفاظ نقل کړې شوي دي او جریر د ابوصالح نه په (عن) سره نقل کړې دي، او اسامه په (حدثنا ابوصالح) سره روایت نقل کړې دې د ابوصالح نوم ذکوان دې [1]

په روایت کښې دي چې د حضرت نوح علیه السلام قوم به انکار اوکړی او اوبه وائی چې مونږ ته څوک ویرونکې نه وو راغلې ،د حضرت محمد ﷺ امت به د حضرت نوح علیه السلام په حق کښې ګواهی ورکړی چې دوی خپل قوم ته د الله تعالی پیغام رسولې وو ،او نبی ﷺ به په خپل قوم ګواه وی چې دې خلقو ربنتیني ګواهی ورکړه ،(وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا) هم دا مطلب دې.

بعضې حضراتو ددې آیت نه د نبی کریم ﷺ په حاضرناضر باندې استدلال کړې دې، خو ددې استدلال ضعف ښکاره واضح دې چې د نبی ﷺ او ددوی د امت دا ګواهی د وحی الهی په بنیاد باندې ده ،الله تعالی د وحی په ذریعه نبی ﷺ او د نبی ﷺ ته خودلې ده چې حضرت نوح علیه السلام تبلیغ کړې وو ، په دې بنیاد باندې به دا ګواهی ورکولې شی

که ددې څوک د نبی ﷺ په حاضر ناضر باندې استدلال کوی نو بیا صرف نبی ﷺ حاضر ناضر نه دې بلکه پکار ده چې ټول امت حاضر ناضر تسلیم کړې شی

[1]) عمدة القاری ١٨/٩٥)-

۱۶-باب: قوله تعالى: (وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ) (۱۴۳)

[۴۲۱۸] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما بَيْنَا النَّاسُ يُصَلُّونَ الصُّبْحَ فِي مَسْجِدِ قُبَاءٍ إِذْ جَاءَ جَاءٍ فَقَالَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه وسلم قُرْآنًا أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا. فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ

امام بخاری ددې ایت نه واخله تر ایت کریمه (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) پورې ایاتونو باندې جدا جدا تراجم قائم کړې دی او ددې لاندې ئې هم دغه د قبلې د تحویل روایت د حضرت ابن عمر، د حضرت ابراءابن عازب او حضرت انس رضی الله عنه نه نقل کړې دی په دې کښې دې طرف ته اشاره ده چې ددې ټولو ایاتونو تعلق قبلې سره دې او د ټولو شان نزول یو دې. د تحویل قبلې سره متعلق بحث په کتاب الصلاة (باب ما جاء فی القبلة) لاندې تیر شوې دې

۱۷-باب: قوله تعالى: (قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ) إِلَى (عَمَّا تَعْمَلُونَ)

[۴۲۱۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَنَسٍ-رضی الله عنه-قَالَ لَمْ يَبْقَ مِمَّنْ صَلَّى الْقِبْلَتَيْنِ غَيْرِي.

د حضرت انس رضی الله عنه نه روایت دې چې په هغه صحابو کښې چا چې دواړو قبلو ته مونځ کړې وو، څما نه سوا بل څوک باقی پاتې نه دی، مطلب دادې چې په مهاجرینو او انصارو کښې اوس په بصره کښې صرف څه باقی یم، نور ټول وفات شوی، د حضرت انس رضی الله عنه عمر د سلو کالو نه زیات وو او په کال ۹۰ یا ۹۱ هجرئی کښې دوی وفات شوی وو.

۱۸. باب: قوله تعالى: وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ) إِلَى قَوْلِهِ (إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ) (۱۴۵)

[۴۲۲۰] حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضی الله عنهما-بَيْنَمَا النَّاسُ فِي الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ جَاءَهُمْ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ-صلی الله علیه وسلم-قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، وَأُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ أَلَا فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَ وَجْهُ النَّاسِ إِلَى الشَّأْمِ فَاسْتَدَارُوا بِوُجُوهِهِمْ إِلَى الْكَعْبَةِ.

١٩. باب قوله تعالى: الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ) إِلَى قَوْلِهِ (مِنَ الْمُمْتَرِينَ) [١٤٦، ١٤٧]

[٤٢٢١] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ قَزَعَةَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ بَيْنَا النَّاسُ بِقُبَاءٍ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنَّ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّأْمِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ.

٢٠ - باب: وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

[٤٢٢٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رضي الله عنه - قَالَ صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ - أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ - شَهْرًا، ثُمَّ صَرَفَهُ نَحْوَ الْقِبْلَةِ.

٢٠ - باب: قوله تعالى: (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ) [١٤٩]

شَطْرُهُ تِلْقَاؤُهُ.

[٤٢٢٣] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دِينَارٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ - رضي الله عنهما - يَقُولُ بَيْنَا النَّاسُ فِي الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ إِذْ جَاءَهُمْ رَجُلٌ فَقَالَ أُنْزِلَ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، فَأُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَاسْتَدَارُوا كَهَيْئَتِهِمْ، فَتَوَجَّهُوا إِلَى الْكَعْبَةِ وَكَانَ وَجْهُ النَّاسِ إِلَى الشَّأْمِ.

٢١ - باب: قوله تعالى: (وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ) إِلَى قَوْلِهِ (وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ).

[٤٢٢٤] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ بَيْنَمَا النَّاسُ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ بِقُبَاءٍ إِذْ جَاءَهُمْ آتٍ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ، فَاسْتَقْبِلُوهَا. وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّأْمِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْقِبْلَةِ. الْكَعْبَةِ

٢٢.باب قوله تعالى: إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ [١٥٨].

شَعَائِرُ عَلاَمَاتٌ، وَاحِدَتُهَا شَعِيرَةٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الصَّفْوَانُ الْحَجَرُ. وَيُقَالُ الْحِجَارَةُ الْمُلْسُ الَّتِي لاَ تُنْبِتُ شَيْئًا، وَالْوَاحِدَةُ صَفْوَانَةٌ بِمَعْنَى الصَّفَا، وَالصَّفَا لِلْجَمِيعِ.٦/٢٨

د شعائر مفرد شعيرة دي زمونږ په هندوستانی نسخو کښې شعرة ليکلې دي،او د شعيرة معنى علامت راځي.

[٤٢٢٥] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَأَنَا يَوْمَئِذٍ حَدِيثُ السِّنِّ أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) فَمَا أُرَى عَلَى أَحَدٍ شَيْئًا أَنْ لاَ يَطَّوَّفَ بِهِمَا. فَقَالَتْ عَائِشَةُ كَلاَّ لَوْ كَانَتْ كَمَا تَقُولُ كَانَتْ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لاَ يَطَّوَّفَ بِهِمَا، إِنَّمَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِي الأَنْصَارِ، كَانُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ، وَكَانَتْ مَنَاةُ حَذْوَ قُدَيْدٍ، وَكَانُوا يَتَحَرَّجُونَ أَنْ يَطُوفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَلَمَّا جَاءَ الإِسْلاَمُ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَنْ ذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا

[٤٢٢٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَاصِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضى الله عنه - عَنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ. فَقَالَ كُنَّا نَرَى أَنَّهُمَا مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا كَانَ الإِسْلاَمُ أَمْسَكْنَا عَنْهُمَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ) إِلَى قَوْلِهِ (أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا)

قوله: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ: دا روايت په كتاب الحج كښې تير شوې دې[١] حضرت عروه رحمه الله د حضرت عائشه رضي الله عنها نه ددې ايت په باره کښې تپوس اوکړو (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) حضرت عروه رحمه الله اوفرمائيل ځما خيال دې كه څوک د صفا او مروه طواف او ددې په مينځ کښې سعي اونکړی نو په ده باندې به څه ګناه نه وی ځکه چې په ايت کښې فرمائيلې شوی دی چه چا د صفا اومروه طواف اوکړو په هغه باندې څه ګناه نشته.رفع د جناح د اباحت دليل دې ځکه چې کوم څيز مباح وی د هغې په نه کولو کښې څه ګناه نه وی.

حضرت عائشه رضي الله عنها ورته ډير عجيبه جواب ورکړو وې فرمائيل هرګز نه ، كه مسئله داسې وه لکه څنګه چه ته وائې نو (فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا) رفع د جناح په ځائې دليل د اباحت نه وى

[١] صحيح البخارى كتاب الحج باب وجوب الصفاء والمروة (١/٢٢٢)-

كه يو كس د فعل تارک شی او دا اوونيلې شی چه په دې ترک باندې گناه نشته نو بيا اباحت ثابتيږی، خو كه د فاعل په باره كښې كه دا اوونيلې شی چه كوم كس دا فعل اوكړی په هغه باندې څه گناه نشته،ددې اباحت نه ثابتيږی مثلا اووائی،كوم كس چې د ماسخوتن مونځ اوكړی په هغه باندې گناه نشته په دې سره د ماسخوتن د مانځه اباحت نه ثابتيږی،مباح كيدل به هله ثابتيږی چه كله اوونيلی شی كوم كس چه د ماسخوتن مونځ اونكړی په هغه باندې گناه نشته.

حضرت عائشې رضی الله عنها اوفرمائيل چه د قران مجيد په ايت كښې په تارک سعی باندې د گناه نه نفی نه ده شوې،سعی كونكی ته وئيلې شی چه ده د پاره څه گناه نشته.

اوس سوال دا پيدا كيږی چه د سعی كونكی نه دگناه د نفی ضرورت ولې پيښ شو؟ ددې جواب دا وركولې شی چه د انصارو يوه ډله وه،دا واقعه په اولنی روايت كښې بيان شوې ده،او بله ډله د قريشو وه، دا واقعه په دريم روايت كښې بيان شوې ده،د انصارو ډلې خلقو به د منات بت په نوم باندې احرام تړل او د صفا مروه سعی به ئې نه كوله بلكه دا به ئې گناه گنړله،كله چې اسلام راغلو او د حاجی او معتمر د پاره د صفا او مروه په مينځ كښې د سعی مسئله پيښه شوه نو اوفرمائيلې شو﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَّطَّوَّفَ بِهِمَا﴾په دې عنوان سره انصارو ته بيان شو چه د صفا او مروه په مينځ كښې سعی څه قباحت نه دې او نه په دې باندې د جاهليت د زمانې خيال كوئی چه د صفا اومروه سعی گناه ده ،دا غلطه ده.

بل طرف ته د قريشو معامله دا وه چه هغوی به په صفا او مروه باندې د كيخودې شوې بتانو د وجې سعی كوله كله چه اسلام هم د سعی حكم وركړو نو هغوی ته تنگی محسوس شوه چه دا خو زمونږ د جاهليت رسم وو. كوم چې به مونږ د بتانو د پاره كولو.اوس خو مونږ بت پرستی پرخودې ده نو آيا اوس به هم مونږ د جاهليت دا رسم برقرار ساتو.قران د ﴿فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَّطَّوَّفَ بِهِمَا﴾تعبير اختيار كړو او هغوی ته ئې اووئيل چه تنگی مه محسوسوئی، بهرحال د انصارو او قريشو ددې پس منظر په بنيادباندې قران دا اسلوب اختيار كړې دې، خو ددې نه د فعل اباحت نه لازميږی بلكه سعی بين الصفا والمروة واجب ده.

كه د يو كار د فعل اوترک طرفونه دواړه سره برابر وی نو هغه كار به مباح وی او كه د فعل طرف مطلوب وی او د ترک طرف غير مطلوب وی نو بيا به كتلې شی چه د فعل د طرف د مطلوبيت څه حيثيت لری؟كه هغه په دې اعتبار سره مطلوب وی چه اولی او افضل دې او طرف د ترک غير مطلوب دې،په دې معنی چه هغه خلاف اولی او افضل دې او طرف د ترک غير مطلوب دې،په دې معنی چه هغه خلاف اولی او ناخوښه دې نو په داسې صورت كښې به دفعل د طرف استحباب اوسنت ثابتيږی او كه د ترک طرف مكروه وی او د فعل طرف مطلوب وی په دې طريقه چه دهغې د كولو تاكيد هم وی او طرف د ترک غير مطلوب وی.

په دې طريقه چې په هغې باندې وعيد راغلې وی نو په داسې صورت كښې به د فعل طرف فرض يا واجب وی او طرف د ترک به حرام يا مكروه تحريمی وی.[1]

---

[1] توضيح تلويح (۳۶/۱)-

د سعی بين الصفا والمروة هم دا نوعيت دې چه د فعل طرف مطلوب بالتاكيد دې او د ترک طرف ممنوع دې، نو په دې باندې وعيد راغلې دې.

قوله: قُدَيْدٌ: د مدينې منورې نه مکې طرف ته د تلو په لاره کښې د يو ځائې نوم دې.

۲۴-باب: قوله تعالى: (وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا) (۲۲)

أَضْدَادًا، وَاحِدُهَا نِدٌّ

[۴۲۲۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِى حَمْزَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ النَّبِىُّ -صلى الله عليه وسلم- كَلِمَةً وَقُلْتُ أُخْرَى قَالَ النَّبِىُّ -صلى الله عليه وسلم- «مَنْ مَاتَ وَهْوَ يَدْعُو مِنْ دُونِ اللَّهِ نِدًّا دَخَلَ النَّارَ». وَقُلْتُ أَنَا مَنْ مَاتَ وَهْوَ لاَ يَدْعُو لِلَّهِ نِدًّا دَخَلَ الْجَنَّةَ. [ر: ۱۱۸۱]

نبی کریم ﷺ فرمائيلې دی (من مات وهو يدعو من دون الله ندا دخل النار) کوم کس چې د الله تعالى نه سوا بل څوک رابلی او دالله سره شرک کوی هغه به اور ته داخليږی، حضرت عبدالله بن مسعود د نبی کريم ﷺ ددې حديث نقل کولو نه پس دا جمله اووئيله (من مات وهو لا يدعو الله ندا دخل الجنة) (وهو لا يدعو الله ندا) د مسلمان کيدو نه کنايه ده، مطلب دادې چه کورونه بس دوه دی، يو جنت او يو دوزخ، شرک کونکې به دوزخ ته ليږلې شی. ددې نه دا خبره پخپله په پوهه کښې راځی، چه څوک مشرک نه وی او مسلمان اومومن وی هغه به جنت ته ځی.

۲۵. باب: قوله تعالى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِى الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ) إِلَى قَوْلِهِ (عَذَابٌ أَلِيمٌ) (۱۷۸)

عُفِىَ: [۱۷۸] تُرِكَ

په قصاص کې د نفس په بدله کې نفس دې د ازاد او غلام هيڅ تفريق په دې کې نشته: په دې ايت کښې د ازاد مقابله د ازاد سره او د غلام مقابله د غلام سره ده، ددې تقابل تقاضه دا ده که ازاد غلام لره قتل کړی نو دده نه به قصاص نشی اخستې او هم دا مذهب دې د امام مالک او امام شافعی (۱)

د احنافو مذهب دادې چه د نفس په بدله کښې دنفس اعتبار دې په قصاص کښې د ازادئی او غلامئ څه اعتبار نشته نو د غلام په بدله کښې به ازاد قتل کولې شی (۲)

ترکومې پورې چې د ايت کريمه تعلق دې په دې کښې صرف دومره خبره بيان شوې ده چه دازاد په مقابله کښې به ازاد او غلام په مقابله کښې به غلام قتل کولې شی، دغه شان د ښځې

---

۱) احکام القران للجصاص (۱۳۵/۱)-
۲) حواله بالا

په مقابله کښې به ښځه قتل کولې شي باقي دا چه غلام به ازاد په مقابله کښې قتل کولې شي یا آزاد به د غلام په مقابله کښې قتلولې شي که نه؟ ایت ددې نه چپ دې.
بل طرف ته په سورة مائده کښې د نفس په مقابله کښې د نفس تصریح ده «وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ»[1].
دغه شان د نبي کریم ﷺ ارشاد دې «المسلمون تتكافا دماؤهم» چه د مسلمانانو وینه په خپل مینځ کښې برابر ده.
باقي په ذکر شوی ایت کریمه کښې ازادد ازاد او غلام د غلام په مقابله کښې راوړلې شوې دې. ددې وجې په حقیقت کښې ددې د شان نزول هغه واقعه ده کومه چې حافظ ابن کثیر او علامه آلوسی رحمه الله په خپل تفسیرونو کښې بیان کړې ده.چه په جاهلیت کښې د دوو قبیلو په مینځ کښې د وینې تویولو او قتل او قصاص مسئله راروانه وه،په دې کښې یوه قبیله دشان او شوکت خاونده وه، هغې وئیلې وو چې مونږ به د غلام په بدله کښې ازاد او د ښځې په بدله کښې سړې قتل کوو، کله چې اسلام راغلو نو دادوړه قبیلې د خپلې فیصلې د پاره د نبي کریم ﷺ په خدمت کښې حاضرې شوې نو الله تعالی دا ایت کریمه نازل کړو په دې کښې وئیلې شوی دی ،چې د ازاد په مقابله کښې به ازاد او غلام په مقابله کښې به غلام قتل کولې شی، د غلام په مقابله کښې څوک بې قصوره ازاد یا د ښځې په قصاص کښې څوک بې گناه سړې قتل کول ټیک نه دی[2] د ایت دا مطلب نه دې که د ښځې قاتل سړې وی یا د غلام قاتل ازاد وی نو قاتل به نشی قتلولې، والله اعلم

[۴۲۲۸] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ سَمِعْتُ مُجَاهِدًا قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- يَقُولُ كَانَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ الْقِصَاصُ، وَلَمْ تَكُنْ فِيهِمُ الدِّيَةُ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِهَذِهِ الأُمَّةِ (كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالأُنْثَى بِالأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ) فَالْعَفْوُ أَنْ يَقْبَلَ الدِّيَةَ فِي الْعَمْدِ (فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ) يَتَّبِعُ بِالْمَعْرُوفِ وَيُؤَدِّي بِإِحْسَانٍ، (ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ) وَرَحْمَةٌ مِمَّا كُتِبَ عَلَى مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ. (فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ) قَتَلَ بَعْدَ قَبُولِ الدِّيَةِ.

حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمائی چې په بنی اسرائیلو کښې د قصاص حکم وو او دیت نه وو، او د حضرت عیسی (ع) په شریعت کښې د دیت حکم وو او د قصاص نه وو، الله تعالی ددې امت د پاره قصاص او دیت دواړه مشروع اوګرځول .په قتل عمد کښې قصاص او د قتل په نورو قسمونو کښې دیت، په ایت کریمه کښې د «فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ» مطلب دادې چې په قتل

---

[1]) حواله بالا
[2]) تفسیبر ابن کثیر ۲۰۹/۱) وروح المعانی ۴۹/۲)-

عمد کښې قصاص معاف کړی او دیت قبول کړی (که د مقتول وارثان قصاص او دیت دواړه معاف کول اوغواړی نو دواړه معاف کیږی.

[۴۲۲۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ أَنَّ أَنَسًا حَدَّثَهُمْ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ».

دا روايت ثلاثى دې ددې نه وړاندې پنځلس ثلاثى روايات تير شوى دى.

[۴۲۳۰] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بَكْرٍ السَّهْمِيَّ حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ الرُّبَيِّعَ عَمَّتَهُ كَسَرَتْ ثَنِيَّةَ جَارِيَةٍ، فَطَلَبُوا إِلَيْهَا الْعَفْوَ فَأَبَوْا، فَعَرَضُوا الأَرْشَ فَأَبَوْا، فَأَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَأَبَوْا إِلاَّ الْقِصَاصَ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِالْقِصَاصِ، فَقَالَ أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُكْسَرُ ثَنِيَّةُ الرُّبَيِّعِ لاَ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لاَ تُكْسَرُ ثَنِيَّتُهَا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «يَا أَنَسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ» فَرَضِيَ الْقَوْمُ فَعَفَوْا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لأَبَرَّهُ».

د حضرت ربيع د يوې جينۍ د غاښ ماتولو واقعه: د حضرت انس رضی الله عنه ترور (د پلار خور) ربيع د يوې جينۍ غاښ مات کړو خلقو ددغه جينۍ نه معافى اوغوښتله خو د جينۍ کسانو نه منله دیت ئې ورته پيش کړو نو ددیت اخستلو نه ئې انکار اوکړو رسول الله ﷺ ته راغلل او د قصاص مطالبه ئې اوکړه. نبى کريم ﷺ د قصاص حکم اوکړو په دې باندې د ربيع ورور حضرت انس بن النضر اووئيل، يا رسول الله ﷺ: آيا څما د خور ربيع غاښ به ماتولې شى نو په هغه ذات مې دې قسم وى چې ته ئې راليږلې، ددې غاښ به نشى ماتولې. انس ابن نضير دالله په بهروسه باندې قسم اوکړو، ددې مطلب دادې چې څما د الله په ذات باندې کامل يقين دې چې هغه به د غاښ ماتولو نوبت نه رواولى، او هم دا اوشوه چې د جينۍ کسان په ديت باندې راضى شول او قصاص ئې معاف کړو، په دې باندې رسول الله ﷺ اوفرمائيل د الله داسې بنديګان دى که د الله په نوم باندې قسم اوکړى نو الله به د هغوى قسم پوره کړى.

امام مسلم په کتاب القسامة کښې د ثابت بن انس په طريقه سره دا روايت نقل کړې دې چه الفاظ يې دا دى (ان اخت الربيع ام حارثة جرحت انسانا فاختصموا الى النبى ﷺ فقال رسول الله: القصاص القصاص. فقالت ام الربيع: يا رسول الله ايقتص من فلانة؟ والله لا يقتص منها فقال النبى ﷺ سبحان الله، يا ام الربيع القصاص کتاب الله قالت: فقال لا والله لا يقتص منها ابدا[1] قال فما زالت حتى قبلوا الدية فقال رسول الله ان من عباد الله من لو اقسم على الله لابره.

د رواياتو تعارض او دهغې حل: د امام بخارى په حديث باب او د امام مسلم په ذکر شوى

---

[1]) واستشکل هذا الانکار منها مع ما سمعت من رسول الله ﷺ من الامر بالقصاص واجابوا عنه بوجوه احسنها عندى انه لم يکن اعتراضا على الحکم وانما کان على طريق الثقة بالله تعالى والتوکل عليه تکملة فتح الملهم ۲/ ۳۵۳)

روايت كښې په څو څيزونو كښې تعارض دې.
①اولنې تعارض دادې چې د مسلم په روايت كښې جنايت كونكې د ربيع خور وه او د بخارى په روايت باب كښې جانى پخپله ربيع ده.
②دويم تعارض دادې چې د مسلم په روايت كښې قسم خوړونكې د ربيع مور ده او د بخارى په روايت كښې حالف حضرت انس بن النضر دې.
امام نووى فرمائيلي دى چه دا دواړه جدا جدا واقعات دى [1] نو د تعارض اشكال صحيح نه دې، د علامه عينى او د مسلم د شارح ابى رحمه الله ميلان هم دې طرف ته دې [2]
خو مولانا ظفر احمد عثمانى په اعلاء السنن كښې په دې خبره باندې جزم كړې دې چې داجدا جدا واقعات نه دى بلكه هم يوه واقعه ده [3]
په اصل كښې د امام مسلم د ذكر شوى روايت د راوى ته وهم شوې دې، اصل عبارت دادې (عن انس عن اخته الربيع جرحت انسانا) يعنى د انس خور ربيع يو انسان زخمى كړې وو په غلطى سره عبارت داسې شو (عن انس ان اخت الربيع جرحت انسانا) د ربيع خور يو سړې زخمې كړې وو، كاتب (اخته الربيع) نه (اخت الربيع) جوړ كړې دې ددې وجې تعارض پيدا شوې دې [4]
باقى پاتې شو دويم تعارض چه د حالف د تعيين په باره كښې د مسلم په روايت كښې تصحيح طرف ته د حافظ ابن حجر ميلان معلوميږى [5]
بهرحال د نومونو د تعيين په باره كښې بعضې وخت د رواياتو نه يو قسم وهم واقع كيږى خو په دې سره داصل حديث په ثبوت باندې څه اشكال نه راځى

۲۶-باب: قوله تعالى: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۸۳)

د ايت كريمه متعلق مفسرينو دا بحث كړې دې چه دلته كومه تشبيه وركړې شوې ده دا تشبيه په نفس صيام كښې ده، يا په موده د صيام كښې راجح او ظاهر هم دا ده چې دا تشبيه په نفس صيام كښې ده، د بعضې حضراتو رائې داده چې دا په مودې او مقدار كښې تشبيه ده.
د يوې مياشتې روژې لكه څنګه چې په دې امت باندې فرض شوې دى دغه شان په يهودو او نصارو باندې هم فرض كړې شوې وې. يهوديانو د ديرشو ورځو په ځائې په پوره كال كښې صرف يوه روژه نيول شروع كړله او نصارو دا زياتې كړې، پنځوس ورځې روژې ئې نيول شروع

---

[1] انظر شرح مسلم للنووى (۲/۵۹) صحيح مسلم (۲/۵۹۱) كتاب القسامة باب اثبات القصاص فى الاسنان وما فى معناها)-
[2] عمدة القارى (۱۱/۲۰۳) وشرح المسلم للابى (۴/۴۱۷)-
[3] اعلاء السنن (۱۸/۱۱۰)-
[4] تكملة فتح الملهم (۲/۳۵۵)-
[5] فتح البارى (۱۲/۲۱۵)-

كړل بيا كله چې په ګرمئ كښې د پنځوس روژو نيول ګران شو نو نصارو د روژو وخت بدل كړلو ،د ګرمئ په ځائې به ئې په معتدل موسم كښې روژې نيولې (١)

[۴۲۳۱] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ أَخْبَرَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ- رضى الله عنهما - قَالَ كَانَ عَاشُورَاءُ يَصُومُهُ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ قَالَ «مَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَصُمْهُ».

[۴۲۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - كَانَ عَاشُورَاءُ يُصَامُ قَبْلَ رَمَضَانَ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ قَالَ «مَنْ شَاءَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ أَفْطَرَ».

[۴۲۳۳] حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ دَخَلَ عَلَيْهِ الأَشْعَثُ وَهْوَ يَطْعَمُ فَقَالَ الْيَوْمُ عَاشُورَاءُ. فَقَالَ كَانَ يُصَامُ قَبْلَ أَنْ يَنْزِلَ رَمَضَانُ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ تُرِكَ، فَادْنُ فَكُلْ.

[۴۲۳۴] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ رضى الله عنها قَالَتْ كَانَ يَوْمُ عَاشُورَاءَ تَصُومُهُ قُرَيْشٌ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم - يَصُومُهُ، فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ صَامَهُ وَأَمَرَ بِصِيَامِهِ، فَلَمَّا نَزَلَ رَمَضَانُ كَانَ رَمَضَانُ الْفَرِيضَةَ، وَتُرِكَ عَاشُورَاءُ، فَكَانَ مَنْ شَاءَ صَامَهُ، وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَصُمْهُ.

په دې سلسله كې د رواياتو تعارض او ددې حل: په ذكر شوې څلور واړه رواياتو كښې دا خبره بيان شوې ده چه د رمضان د فضيلت نه وړاندې د عاشورې يعنى د لسم محرم روژه به خلقونيوله كله چې رمضان راغلو نو د عاشورې روژه پريخودې شوه اوس اختيار دې كه څوك غواړي نو نيسى دې او كه څوك غواړى نو نه دې نيسى.

د رمضان د فرضيت نه مخكې د عاشورې د ورځې د روژې حيثيت: په دې خبرو باندې خو د ټولو عالمانو اتفاق دې چه د عاشورې روژه اوس واجب نه ده خو په دې كښې اختلاف دې چه د رمضان نه وړاندې د عاشورې روژه فرض وه كه مستحب؟د شوافعو نه خو په دې باره كښې دوه روايتونه راغلې دى خو د هغوى مشهور روايت دادې چه د عاشورې روژه فرض نه ده احناف وائى چې د رمضان نه وړاندې د عاشورې روژه فرض وه.(٢)

د احاديثو نه د احنافوتائيد كيږى دلته په حديث كښې دى (**كان النبى ﷺ يصومه فلما قدم المدينة**

---

١) روح المعانى ٢/٨٠،٧٩) اخرجه البخارى كتاب التفسير باب (يا ايها الذين آمنوا كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين من قبلكم) رقم حديث ٤٢٣٤. واخرجه مسلم فى كتاب الصيام باب صوم يو عاشوراء رقم الحديث ١١٢٦)-

٢) عمدة القارى ١١/١٨) باب صيام يوم عاشوره)-

صام وامر بصيامه فلما نزل رمضان كان رمضان الفريضة وترك عاشوره» ددې نه معلومیږی چه وړاندې د عاشورې روژه فرض وه کله چه د رمضان د روژو حکم راغلو نو د عاشورې روژه پرېښودلې شوه. امام بخاری په کتاب الصوم کښې هم يو روايت نقل کړې دې «صام النبي ﷺ عاشوره وامر بصيامه فلما فرض رمضان تركه» (١)

ددې روايت نه هم د رمضان نه وړاندې د صوم عاشوره فرضيت معلومیږی. ددې سره متعلق نور مباحث په کتاب الصوم کښې د «باب صيام يوم العاشوره» لاندې تير شوی دی.

قوله: دَخَلَ عَلَيْهِ الأَشْعَثُ:

اشعث بن قيس: دلته په دريم روايت کښې دی چې عبدالله بن مسعود ته اشعث راغلو دا اشعث بن قيس بن معدی کرب بن معاويه بن جبله دې، په کال ١٠ هجرئی کښې د وفد کنده سره د رسول الله په خدمت کښې حاضر شوې وو، علامه عينی ليکی «وكان فى الجاهلية رئيسا مطاعا فى كندة وكان فى الاسلام وجيها فى قومه الا انه كان ممن ارتد من الاسلام بعد النبي ﷺ ثم راجع الاسلام فى خلافة ابى بكر» (٢)

حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه د خپلې خور دده سره واده کړې وو، په جنګ صفين کښې دې د حضرت علی رضي الله عنه سره وو، په کال ۴٠ هجرئی کښې د حضرت علی رضي الله عنه د وفات نه څلوېښت ورځې پس په کوفه کښې دوی وفات شول، حضرت حسن بن علی رضي الله عنه ددوی د جنازې مونځ وکړو (٣)

باب قوله تعالى: أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ [١٨٣]

وَقَالَ عَطَاءٌ يُفْطِرُ مِنَ الْمَرَضِ كُلِّهِ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى. وَقَالَ الْحَسَنُ وَإِبْرَاهِيمُ فِي الْمُرْضِعِ وَالْحَامِلِ إِذَا خَافَتَا عَلَى أَنْفُسِهِمَا أَوْ وَلَدِهِمَا تُفْطِرَانِ ثُمَّ تَقْضِيَانِ. وَأَمَّا الشَّيْخُ الْكَبِيرُ إِذَا لَمْ يُطِقِ الصِّيَامَ، فَقَدْ أَطْعَمَ أَنَسٌ بَعْدَ مَا كَبِرَ عَامًا أَوْ عَامَيْنِ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا خُبْزًا وَلَحْمًا وَأَفْطَرَ. قِرَاءَةُ الْعَامَّةِ (يُطِيقُونَهُ) وَهُوَ أَكْثَرُ.

---

(١) عمدة البارى ١١/١١٩ باب صيام يوم عاشوره)-

(٢) عمدة القارى ١٨/١٠٣)-

(٣) سير اعلام النبلاء ٢/٤٧،٣٧) واسد الغابة ١/١١٨) وتهذيب التهذيب ١/٣٥٩، والاصابة ١/٧٩)-

[۴۲۳۵]-۵۰۰۵- حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ إِسْحَاقَ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ عَطَاءٍ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ). قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ، هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ وَالْمَرْأَةُ الْكَبِيرَةُ لاَ يَسْتَطِيعَانِ أَنْ يَصُومَا، فَلْيُطْعِمَانِ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

قوله: أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ: نه مراد رمضان المبارک دي نو دا منصوب دي دفعل مقدر د (صوموا) د وجې [1]

قوله: وَقَالَ عَطَاءٌ يُفْطِرُ مِنَ الْمَرَضِ كُلِّهِ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى:

د معمولي مرض په وجه د روژې ماتولو متعلق د امام بخاري اود جمهورو مسلک: د عطاء ابن ابی رباح آبن سیرین او اهل ظاهر مذهب دادې که څوک معمولي غوندې بیمار هم وی هغه افطار کولې شی ددوی دلیل دا دې چې (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا) مطلق دې په دې کښې قید نشته چه مرض سخت وی ، ددې وجې که مرض سخت وی او که معمولی ، مریض ته د افطار اجازت دې. [2]

هم دا مذهب د امام بخاری هم دې. حافظ بن حجر د فتح الباری په مقدمه کښې د ابوحیان په حوالې سره نقل کړې دی چه یو ځل امام بخاری په نیشاپوری کښې معمولي غوندې بیمار شو نو ددوی استاد اسحق بن راهویه د خپل شاګردانو د یوې ډلې په ملګرتیا کښې ددوی بیمار پرسۍ له لاړل چې وئې کتل نو امام بخاری روژه ماته کړې ده او مرض ئې څه سخت نه وو، اسحق بن راهویه چې کله په دې باره کښې خبرې اوکړې نو امام بخاری ﷫ هغوی ته د عطاء بن ابی رباح ذکر شوې تعلیق واورولو، د اسحق ابن راهویه سره دا تعلیق موجود نه وو، [3] عبدالرزاق دا تعلیق موصولا ذکر کړې دې [4] هم دا مذهب د ابن سیرین هم دې ،یو ځل هغوی ته څه کسان راغلل نو هغوی د ګوتې د تکلیف په وجه روژه نه وه نیولې [5]

خو د جمهورو فقهاؤ په نیز د مرض نه سخت مرض مراد دې. یا دا چه د روژې نیولو سره د مرض د زیاتیدو ویره وی. وړاندې په (ولایرید بکم العسر) کښې دې طرف ته اشاره موجود ده.

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ وَإِبْرَاهِيمُ فِي الْمُرْضِعِ وَالْحَامِلِ:

د مرضعه او حامله د روژو نه نیولو متعلق د ائمه و مذاهب: د حضرت حسن بصری ،ابراهیم نخعی او احنافو ﷭ دا مذهب دې که مرضعې یا حاملې ته په خپل ځان یا په خپل بچی

---

[1] روح المعانی ۱/۸۱)-
[2] حواله بالا
[3] نقدمة فتح الباری(۶۷۳)-
[4] عمدة القاری ۱۸/۱۰٤)-
[5] روح المعانی(۱/۸۱)-

باندې د هلاکت ویره وی نو روژه پرېښودلې شي خو روسته به دهغې قضا راوړي او په دې باندې کفاره نشته،

امام شافعي او امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی که د دوی په خپل ځان باندې ویره وی نو افطار نه پس به قضا راوړي خو که دې ته په خپل بچی باندې ویره وه نو د قضا سره سره به د کفارې په ډول فدیه هم ورکوی.

امام مالک رحمه الله فرمائی که مرضعه په خپل بچی باندې د هلاکت د ویرې د وجې افطار اوکړی نو د قضا سره به فدیه ادا کول وی خود حاملې په باره کښې د دوی مذهب د احنافو سره دې[1]

قوله: قِرَاءَةُ الْعَامَّةِ (يُطِيقُونَهُ) وَهُوَ أَكْثَرُ: د سورة بقرة په آيت (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ)[2] کښې مختلف قراءتونه شوی دی:

① مشهور او د جمهورو قراءت (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ) دې، د ايت کريمه مطلب دادې چه کم کسان د روژې نيولو استطاعت او طاقت لری خو روژه نه نيسی د هغوی په ذمه د فديه ادا کول واجب دی ښکاره دا چې دا مذهب اوس د چا هم نه دې، ددې وجې ددې قراءت مختلف توجيهات شوی دی.

(الف) د حضرت سلمه بن الاکوع، عبدالله بن عمر رضي الله عنهم او جمهورو قول دادې چه دا ايت منسوخ دې وړاندې د حضرت سلمه بن الاکوع رضي الله عنه روايت راځی چه کله دا ايت نازل شو نو چه کوم کس به غوښتله روژه به ئې نيوله او چا چه به افطار کول غوښتل نو د روژې نه نيولو فديه به ئې ورکوله خو چه کله ددې نه روسته ايت (فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ) نازل شو نو د (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) حکم منسوخ شو.

(ب) بعضې حضرات وائی چې (يطيقونه) د باب افعال نه دې او د باب افعال يو خاصيت سلب ماخذ دې دلته هم دا خاصيت موجود دې نو په دې صورت کښې به د ايت کريمه دا مطلب وی چه کوم کسان د روژې نيولو طاقت نه لری د هغوی نه طاقت سلب شوې دې داسې کسان به فديه ادا کوی[3]

(ج) بعضې حضرات فرمائی چې دلته لانافيه محذوف ده بلکه د حضرت حفصه رضي الله عنها نه د (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ) قراءت مروی دې[4]

(د) بعضې عالمانو ددې قراءت يو بله نفيس توجيه کړې ده چې دلته د يطيقونه صيغه استعمال شوې ده او طاقت وائی (القدرة مع المشقة والشدة) يعنی د مشقت او تکليف سره په يو

---

[1]) الجامع لاحکام القران ۱/۱۸۰)-
[2]) سورة بقرة ۱۸۴)-
[3]) روح المعانی ۱/۸۲۸۳)-
[4]) حواله بالا

څیز باندې طاقت لرلو ته ،نو د ﴿وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيْقُوْنَهٗ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِيْنٍ﴾ نو ددې مطلب دا شو﴿وعلی الذین یصومونه مع الشدة المشقة﴾ هغه خلق چې په مشقت او تکلیف سره روژې نیسی په اسانئ سره هغوی روژه نشی نیولې هغوی ته اجازت دې چې فدیه ادا کړی او روژه اونه نیسی،او دا کیفیت د شیخ کبیر وی ،او د شیخ کبیر د پاره هم دا حکم دې چه هغه به د روژې په بدله کښې فدیه ورکوی ،ددې توجیه مطابق هم دا ایت منسوخ نه دې[1]

④: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما قراءت په روایت باب کښې ذکر شوې دې ﴿وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطَيَّقُوْنَهٗ﴾ دباب تفعیل نه د جمع غائب مجهول صیغه ده په دې صورت کښې به معنی وی چې په هغه کسانو چې د روژې د وجې په تکلیف کښې اخته وی،نو فدیه ده، د تطویق معنی ده د څه کار تکلیف ورکولو دې.

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه دا ایت منسوخ نه دې په ایت کښې داسې بوډاګانو سړو او بوډیګانو ښځو ذکر دې کومې چې د روژې ساتلو طاقت نه لری، د هغوی د پاره هم دا حکم دې چې هغوی به فدیه ورکوی.

د حضرت مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله هم دا رائې ده چې دا ایت بالکلیه منسوخ نه دې هغوی فرمائی چې د څلور واړو امامانو په نیز د فدیې کوم احکام په بعضې صورتونو کښې موجودیږی د هغې اصل هم دا ایت دې که دا ایت بیخی منسوخ کړې شی نو بیا به په قران کښې د فدیې څه بنیاد پاتې نه شی ددې ایت تلاوت باقی ساتلو کښې هم دا راز معلومیږی[2]

امام ابوداود په سنن ابی داود کښې دوه بابونه قائم کړې دی یو باب دې ﴿باب نسخ قوله وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيْقُوْنَهٗ فِدْيَةٌ﴾ په دې کښې هغوی د حضرت سلمه بن اکوع رضی الله عنه روایت نقل کړې دې کوم چې دلته په باب کښې موجود دې او دویم باب هغوی قائم کړې دې ﴿باب من قال هی مثبتة لشیخ والحبلی﴾ او په دې کښې هغوی د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما روایت نقل کړې دې [3]امام ابوداود هم چې دا دوه بابونه قائم کړې دې نو اشاره ئې کړې ده چې ذکر شوې ایت بلکلیه منسوخ نه دې.

صاحب د تفسیر مظهری فرمائیلې دی چې په ابتداء د اسلام کښې د روژې او فدیې دواړو اختیار وو کم کس چې د روژې نیولو طاقت نه لرلو نو د ﴿وَعَلَى الَّذِيْنَ يُطِيْقُوْنَهٗ﴾ ایت د هغوی په حق کښې د عبارة النص په ډول دال دې، دوی ته اختیار حاصل دې که غواړی نو روژه دې اونیسی او که غواړی نو د روژې نیولو په ځاې دې فدیه ادا کړی.

البته کوم کسان چې د روژې نیولو طاقت نه لری نو ذکر شوې ایت د هغوی په حق کښې د

---

[1]) حواله بالا-

[2]) فیض الباری ۱۵۹،۱۶۰/۴)-

[3]) سنن ابی داود ۲۹۶/۲) کتاب الصوم)-

دلالة النص په ډول دلالت کوي چې دوی ته په روژه او فديه کښې اختيار دې ،ځکه چې کله طاقت لرونکو ته اختيار ورکړې شوې دې نو چې په چا کښې طاقت نه وی نو هغوی ته خو به په طريق اولی سره اختيار وی.
بيا چې کله روستنې ايت ﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾ نازل شو نو کومو ته چې په آسانئ سره د روژې نيولو طاقت وی د هغوی په حق کښې د فديې حکم منسوخ شو، د روژې نيولو طاقت برابره ده که فی الحال وی لکه صحتمند يا مقيم، او يا فی المال وی لکه مريض او مسافر.
خو هغه کسان چې د روژې نيولو طاقت نه فی الحال لری او نه فی المال لکه شيخ فانی ، نو د هغوی په حق کښې د فديې حکم اوس هم باقی دې ،
حاصل دا چې مذکوره ايت د بعضو خلقو په حق کښې په وړاندنی ايت سره منسوخ دې او د بعضې آفرادو په حق کښې ددې حکم اوس هم باقی دې منسوخ نه دې.
ددې نه تاسو په نورو الفاظو کښې داسې تعبير کولې شئ چې د وړاندنی ايت سره ددې ايت په حکم سره تخصيص اوشو.
مطلق لره مقيد کول يا عام کښې تخصيص کول د بعضې متقدمينو په اصطلاح کښې نسخ ده او متاخرين ورته نسخ نه وائی، دغه شان عبدالله بن عباس رضی الله عنهما او بعضې حضرات کوم چې د عدم نسخ قائل دی د هغوی قول د هغه حضراتو قول سره متعارض نه دې ځکه چه ايت ته منسوخ وائی ځکه چه دا د اصطلاح فرق دې (ولا مشاحة فی الاصطلاح)

۲۸-باب: قوله تعالى: فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ [۱۸۵]

[۴۲۳۶] -حَدَّثَنَا عَيَّاشُ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ -رضی الله عنهما- أَنَّهُ قَرَأَ (فِدْيَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ) قَالَ هِيَ مَنْسُوخَةٌ.
[۴۲۳۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرَ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَزِيدَ مَوْلَى سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ عَنْ سَلَمَةَ قَالَ:
لَمَّا نَزَلَتْ (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) كَانَ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُفْطِرَ وَيَفْتَدِيَ حَتَّى نَزَلَتِ الْآيَةُ الَّتِي بَعْدَهَا فَنَسَخَتْهَا. مَاتَ بُكَيْرٌ قَبْلَ يَزِيدَ.
دا روايت بکير بن عبدالله د يزيد نه کوی امام بخاری فرمائی چې د بکير وفات وړاندې شوې وو ، دبکير وفات په ۱۲۰ هجرئی کښې شوې وو او د يزيد وفات په ۱۴۲ کښې شوې دې، حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائيلی دی دا د (رواية الاکابر عن الاصاغر) د قبيلې ځنې دې.[۱]
خو حضرت شيخ الحديث فرمائی چې څوک وړاندې وفات شی ددې نه دا نه لازميږی چې هغه به په عمر کښې هم مشر وی نو تر څو پورې چې ددوی د ولادت تاريخ معلوم نه وی تر هغه

[۱] لامع الدراری ۹/۱۶)-

وخته پورې دې .دې لره (رواية الاكابرعن الاصاغر) د قبيلې نه نشى كرخولې،او حضرت شيخ الحديث فرمائى چې د دوى تاريخ ولادت تر اوسه پورې ماته معلوم نشو ()

باب: قوله تعالى: أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ.

او ستاسو د پاره جائز كرې شوى دى د روژو په شپو كښې د خپلو بيبيانو سره كوزوالې . هغوى ستاسو د پاره او تاسو د هغوى د پاره جامې يئ الله تعالى ته معلومه ده چې تاسو خپل ځان په خيانت كښې اخته كولو نو الله ستاسو توبه قبوله كړه او تاسو ئې معاف كړئ نو اوس تاسو د دوى سره شپه تيروئى او څه چه ستاسو د پاره الله ليكلې دى هغه طلب كوئى.

[۴۲۳۸] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ. وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُثْمَانَ حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ مَسْلَمَةَ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ - رضى الله عنه - . لَمَّا نَزَلَ صَوْمُ رَمَضَانَ كَانُوا لاَ يَقْرَبُونَ النِّسَاءَ رَمَضَانَ كُلَّهُ، وَكَانَ رِجَالٌ يَخُونُونَ أَنْفُسَهُمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ).

په روژه كې تدريجاً درې تبديلئ اوشوې: حضرت براء بن عازب رضی الله عنه فرمائى كله چې د رمضان شريف د روژو حكم نازل شو نو مسلمانان به په ټول رمضان كښې خپلو بيبيانو ته نه ورتلل .يعنى هغوى سره د جماع كولو اجازت نه وو،خو د بعضې خلقو نه په دې باره كښې كوتاهى كيدله په دې باندې الله تعالى (عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ.....)ايت نازل كړو او په رمضان كښې د شپې د خپلو بيبيانو سره د مباشرت اجازت وركړې شو.

دا روايت مختصر دې امام احمد بن حنبل رحمه الله د حضرت معاذ نه يو تفصيلى روايت نقل كړې دې د هغې نه د ذكر شوى ايت شان نزول او پس منظر ښكاره كيږى د هغه روايت حاصل دا دې چه په روژو كښې درې تبديلئ شوى دى

① رسول الله ﷺ چې كله مدينې منورې ته تشريف يوړلو نو په هره مياشت كښې به ئې درې روژې نيولې او د عاشورې روژه به ئې هم نيوله.

② بيا د رمضان فرضيت نازل شو حكم دا وو چه روژه نيسئ يا فديه وركوئ ،په دې كښې اختيار وركړې شوې وو خو د افطار نه پس دا اكل او شرب او جماع اجازت صرف په هغه وخت كښې وو تر څو چې به سړې اوده شوې نه وو، او د ماسختن مونځ ئې كړې نه وى، خو كه اوده شو يا ئې د ماخستن مونځ اوكړو نو ددې نه پس بيا د اكل شرب او جماع اجازت نه وو، دا حكم ډير ګران او شاق وو،بعضې صحابه كرامو نه ددې پابندى نشوه كيدې او هغوى د

() تعليقات لامع الدرارى ۹/۱۶)-

ماخسوتن نه پس د خپلو بيبيانو سره جماع اوكړه، په ذكر شوى ايت كښې په ﴿عَلِمَ اللّٰهُ اَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُوْنَ اَنْفُسَكُمْ﴾ سره دې ته اشاره اوكړه.

③دريمه تبديلۍ كښې ذكر شوې حكم هم منسوخ كړې شو او الله په ذكر شوې ايت سره د شپې د اكل شرب او جماع اجازت وركړو.

۳۰-باب: قوله تعالى: (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ) إِلَى قَوْلِهِ (تَتَّقُونَ). (۲۸)

الْعَاكِفُ الْمُقِيمُ [۱۸۷] ا [الحج: ۲۵]

[۴۲۳۹] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَدِيٍّ قَالَ أَخَذَ عَدِيٌّ عِقَالاً أَبْيَضَ وَعِقَالاً أَسْوَدَ حَتَّى كَانَ بَعْضُ اللَّيْلِ نَظَرَ فَلَمْ يَسْتَبِينَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، جَعَلْتُ تَحْتَ وِسَادَتِي. قَالَ «إِنَّ وِسَادَكَ إِذًا لَعَرِيضٌ أَنْ كَانَ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ وَالْأَسْوَدُ تَحْتَ وِسَادَتِكَ

[۴۲۴۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مُطَرِّفٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رضى الله عنه قَالَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ أَهُمَا الْخَيْطَانِ قَالَ «إِنَّكَ لَعَرِيضُ الْقَفَا إِنْ أَبْصَرْتَ الْخَيْطَيْنِ». ثُمَّ قَالَ «لَا بَلْ هُوَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ».

[۴۲۴۱] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ وَأُنْزِلَتْ (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ) وَلَمْ يُنْزَلْ (مِنَ الْفَجْرِ) وَكَانَ رِجَالٌ إِذَا أَرَادُوا الصَّوْمَ رَبَطَ أَحَدُهُمْ فِي رِجْلَيْهِ الْخَيْطَ الْأَبْيَضَ وَالْخَيْطَ الْأَسْوَدَ، وَلَا يَزَالُ يَأْكُلُ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُ رُؤْيَتُهُمَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ بَعْدَهُ (مِنَ الْفَجْرِ) فَعَلِمُوا أَنَّمَا يَعْنِي اللَّيْلَ مِنَ النَّهَارِ.

كله چې د قران دا ايت نازل شو په كوم كښې چې د اكل شرب او جماع اجازت وركړې شوې دې، تردې چې سپين مزې د تور مزى نه ښكاره نشى. په ايت كريمه كښې د خيط ابيض نه د ورځې سپينوالې او د خيط اسود نه د شپې تياره مراد ده، نو حضرت عدى بن حاتم رضي الله عنه د خيط ابيض او خيط اسود حقيقى معنى مراد واخسته او د خپلې تكيه د لاندې ئې سپين او تور مزې كيخودو او ترڅو پورې چه هغه ښكاره په نظر رانغلو نو هغوى خوراك څښاك جارى اوساتلو، چې صبا شو نو د نبى ﷺ په خدمت كښې حاضر شو او بيان ئې ورته اوكړو، نبى ﷺ ورته په توقه كښې اووئيل ستا تكيه خو به ډيره پلنه وى چې ددې لاندې سپين او تور مزې راتلې شى.

قوله: إِنَّ وِسَادَكَ إِذًا لَعَرِيضٌ: علامه خطابی رحمه الله په معالم السنن کښې ددې جملې دوه مقصدونه بیان کړي دي.

① یو داچې ته ډیر کثیر النوم ئې. وساد د خوب نه کنایه ده، په وساده باندې انسان سر کیږدي او اوده کیږي نو وساده د خوب ذریعه ده، ددې وجې وساده ئې اوونیله او خوب ترې مراد اخستې شوې دې او یا دا مطلب دې چې بیا خو به ستا شپه ډیره اوږده وی چې ترڅو پورې سپین مزې د تور مزی نه جدا په نظر نه راځی، تر هغه وخته پورې به ته خوراک څښاک کوې[1]

② دویم مطلب ئې دا بیان کړې دې چه دې جمله کښې نبی ﷺ د حضرت عدی کم فهمئ طرف ته اشاره کړې ده دلته د باب په دویم روایت کښې د «انك لعریض القفا» الفاظ راغلې دی علامه خطابی فرمائی چه کله د یو کس د ذهن کمزوری او غفلت بیانول وی نو عرب وائی «فلان لعریض القفا» قفا څټ ته وائی «عرض القفا» هغه کس ته وائی چه د هغه څټ پلن وی او عام طور د پلن څټ سړی کم فهم وی.[2]

خو علامه قرطبی دا قول رد کړې دې هغوی فرمائیلې دی چه په دې کښې د ناپوهئ څه خبره ده، د حضرت عدی په نیز د خیط ابیض اطلاق په بیاض نهار باندې او د خیط اسود اطلاق په ظلمت لیل باندې نه کیدل نو بیا به هغه څنګه پوهه شوې وو، نو ځکه دا په کم پوهئ باندې حمل کول صحیح نه دی.[3]

بیا سوال کیږی چې نبی کریم ﷺ هغه ته «انك لعریض القفا» اوونیل نو ددې څه مطلب دې،؟
ددې مطلب دادې چې ته زیات اوده کیږې او د خوب غټه تکیه استعمالوې او داې قسم تکلفات عام طور سره هغه کسانو کوی څوک چې په بې فکرئ سره اوده کیږی او دا وائی چه کله مو سترګې پرانستې شې نو پرانستې به وی. د څه نظام پابند نه وی، سپین مزې چې د تور مزی نه ترڅو پورې په نظر جدا نه وی راغلې تر هغه وخته پورې ته د روژې اهتمام نه کوې

۳۱- باب قوله تعالى: وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ [۱۸۹]

[۴۲۴۲] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ كَانُوا إِذَا أَحْرَمُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَتَوُا الْبَيْتَ مِنْ ظَهْرِهِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ

---

[1]) قال الخطابی یرید ان نومک اذن لکثیر وکنی بالوساد عن النوم اذاکان النائم یتوسده او یکون اراد ان لیلک اذن لطویل :اذ کنت لا تمسک عن الاکل والشرب حتی یتبین لک سواد العقال من بیاضه: (وانظر معالم السنن)۳/۲۳۲)-

[2]) معالم السنن ۳/۲۳۲ باب وقت السحور)-

[3]) تعلیقات لامع الدراری ۹/۱۷)-

مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا).
په زمانه د جاهلیت کښې عربو داسې رسم جوړ کړې وو چه کله به ئې د حج د پاره احرام اوتړلو نو کور یا خیمې ته به د دوازې نه د داخلیدو په ځائې شاته په دیوال کښې کړکۍ شان اوکړه او په هغې به داخلیدل او یا به ئې دیوال اوکنستلو او داخلیدل به او دا به ئې نیکی ګڼړله ، الله تعالی په دې ایت کښې زورنه ورکړه چه د خپل طرف نه مو دا کوم رسمونه جوړ کړې دی په دې کښې نیکی نشته.[1]

۳۲- باب: قوله تعالى: (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنِ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ) [۱۹۳]

[۴۲۴۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَتَاهُ رَجُلَانِ فِي فِتْنَةِ ابْنِ الزُّبَيْرِ فَقَالَا إِنَّ النَّاسَ قَدْ ضُيِّعُوا، وَأَنْتَ ابْنُ عُمَرَ وَصَاحِبُ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَخْرُجَ فَقَالَ يَمْنَعُنِي أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ دَمَ أَخِي. فَقَالَا أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ) فَقَالَ قَاتَلْنَا حَتَّى لَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ، وَكَانَ الدِّينُ لِلَّهِ، وَأَنْتُمْ تُرِيدُونَ أَنْ تُقَاتِلُوا حَتَّى تَكُونَ فِتْنَةٌ، وَيَكُونَ الدِّينُ لِغَيْرِ اللَّهِ.

وَزَادَ عُثْمَانُ بْنُ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي فُلَانٌ وَحَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو الْمَعَافِرِيِّ أَنَّ بُكَيْرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ رَجُلًا أَتَى ابْنَ عُمَرَ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَا حَمَلَكَ عَلَى أَنْ تَحُجَّ عَامًا وَتَعْتَمِرَ عَامًا، وَتَتْرُكَ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَقَدْ عَلِمْتَ مَا رَغَّبَ اللَّهُ فِيهِ قَالَ يَا ابْنَ أَخِي بُنِيَ الإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ إِيمَانٍ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَالصَّلَاةِ الْخَمْسِ، وَصِيَامِ رَمَضَانَ، وَأَدَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ. قَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَلَا تَسْمَعُ مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا) (إِلَى أَمْرِ اللَّهِ) (قَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ) قَالَ فَعَلْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَكَانَ الإِسْلَامُ قَلِيلًا، فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْتَنُ فِي دِينِهِ إِمَّا قَتَلُوهُ، وَإِمَّا يُعَذِّبُوهُ، حَتَّى كَثُرَ الإِسْلَامُ فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ.

قَالَ فَمَا قَوْلُكَ فِي عَلِيٍّ وَعُثْمَانَ قَالَ أَمَّا عُثْمَانُ فَكَأَنَّ اللَّهَ عَفَا عَنْهُ، وَأَمَّا أَنْتُمْ فَكَرِهْتُمْ أَنْ تَعْفُوا عَنْهُ، وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَخَتَنُهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ فَقَالَ هَذَا بَيْتُهُ حَيْثُ تَرَوْنَ. [۴۳۷۳ ، ۴۳۷۴ ، ۶۶۸۲ ، وانظر: ۸]

---

[1]) تفسیر مظهری ۱/۲۱۱)-

په كال ۷۳ هجرئى كښې حجاج بن يوسف ثقفى د حضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه محاصره اوكړه حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه د چا سره نه وو او كناره كش وو.دوه سړي عبدالله بن عمر ته ورغلل او د هغوى نه ئې تپوس اوكړو چې تاسو ولې نه راوځئ ابن عمر رضي الله عنه اوفرمائيل څما د پاره دا څيز مانع دې چې الله تعالى د خپل مسلمان ورور وينه حرام كړې ده.په دې باندې هغوى دواړو د قران په دې ايت باندې استدلال اوكړو ﴿وَقٰتِلُوْهُمْ حَتّٰى لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ﴾ حضرت ابن عمر رضي الله عنه جواب وركړو چې مونږ خو د كافرانو سره جنګيدلي يو، تر دې چې فتنه باقى پاتې نه شوه او دين خالص د الله د پاره شو خو اوس تاسو په خپل مينځ كښې قتال كول غواړئى چې فتنه پيدا شى او دين د غيرالله شى.

عثمان بن صالح زيادت كړې دې چې يو سړې عبدالله بن عمر ته راغلو اودوى نه ئې تپوس اوكړو چې تاسو يو كال حج كوئى او يو كال عمره كوئى خو جهاد فى سبيل الله تاسو پريخودې دې حال دادې چې د جهاد كوم ترغيب وركړې شوې دې هغه تاسو ته معلوم دې.
كله چې عبدالله بن عمر رضي الله عنه په جواب كښې اوفرمائيل چې د اسلام بنياد په پنځو څيزونو باندې دې،ايمان،مونځ، روژه، زكاة او حج، مطلب دا چې د جهاد فضيلت په خپل ځائې دې خو بهرحال دا د اسلام په بنيادى اركانو كښې نه دې په دې باندې هغه كس د سوره حجرات ايت ﴿وَاِنْ طَآئِفَتٰنِ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ﴾ او﴿وَقٰتِلُوْهُمْ حَتّٰى لَا تَكُوْنَ فِتْنَةٌ﴾ اولوستلو.

حضرت ابن عمر رضي الله عنه هم هغه جواب وركړو چې مونږ د رسول الله ﷺ په زمانه كښې جهاد كړې وو تر دې چې اسلام غالب شو او فتنه باقى پاتې نشوه.

د حضرت ابن عمر رضي الله عنه د وئيلو مقصد دا دې چې د كوم جهاد ترغيب وركړې شوې دې هغه جهاد مع الكفار دې او مونږ هغه كړې دې خو موجوده قتال جهادمع الكفار نه دې.

په دې كښې شک نشته چې د باغيانو سره په قتال كولو كښې هم ثواب شته خو ترغيب چې كوم وركړې شوې دې هغه جهاد مع الكفار دې نو بيا د باغيانو سره د قتال صورتحال غير واضح دې بعضې وخت دا پته نه لګى چې حق د چاسره دې د قتال كولو دنيت هم صحيح علم نه وى چې داقتدار حصول مقصود دې او كه داسلامى نظام حكومت د قيام په لاره كښې ركاوټ ختمول مقصود دې په دې وجه د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه خيال وو چې عافيت هم په دې كښې دې چې چاسره هم ملګرتيا اونشى او د دين په بنيادى احكامو او خبرو باندې عمل اوشى.

قوله: أَتَاهُ رَجُلَانِ فِي فِتْنَةِ ابْنِ الزُّبَيْرِ: په دوو سړو كښې يو علاء بن عرار وو او بل حبان وو [1]

قوله: أَخْبَرَنِي فُلَانٌ وَحَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ:

عبيدالله بن لهيعه ضعيف راوى دې: علامه عينى ليكلي دى چې دفلان نه عبيدلله بن لهيعه

[1] فتح البارى ۸/۱۸٤)-

مراد دي کوم چې د مصر قاضی وو او په کال ۱۹۴ کښې وفات شوې وو (۱)
علامه بیهقی لیکلې دی چې دعبدالله بن لهیعه په ضعف باندې د عالمانو اجماع ده کله چې یو حدیث هغه خانله ذکر کړی نو د هغه حدیث نه استدلال نشی کولې (۲)
چونکه دې ضعیف دې ددې وجې امام بخاری رحمه الله ددوی نوم ذکر نه کړلو او دده سره ئې حیوة بن شریح، ملاؤ کړو، حیوة بن شریح دوه دی. یو مصری دې اوبل حضرمی دې، دلته مصری مراد دې (۳)

قوله: اما عثمان فکان الله عفا عنه: یعنی د احد په ورځ حضرت عثمان رضی الله عنه د میدان نه تلونکې وو او د میدان نه تلونکو په باره کښې الله تعالی دا ارشاد فرمائیلې دې (ولقد عفا الله عنه) (۴) ددې ایت په رڼا کښې حضرت ابن عمر رضی الله عنه دا جمله اوفرمائیله.

۳۳- باب قوله: (وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ) (۳۱)

التَّهْلُكَةُ وَالْهَلَاكُ وَاحِدٌ [۱۹۵]

[۴۲۴۴] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا النَّضْرُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ عَنْ حُذَيْفَةَ (وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) قَالَ نَزَلَتْ فِي النَّفَقَةِ.

۳۴- باب قوله: (فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ) [۱۹۶]

[۴۲۴۵] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَعْقِلٍ قَالَ قَعَدْتُ إِلَى كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ فِي هَذَا الْمَسْجِدِ - يَعْنِي مَسْجِدَ الْكُوفَةِ - فَسَأَلْتُهُ عَنْ فِدْيَةٍ مِنْ صِيَامٍ فَقَالَ حُمِلْتُ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِي فَقَالَ «مَا كُنْتُ أُرَى أَنَّ الْجَهْدَ قَدْ بَلَغَ بِكَ هَذَا، أَمَا تَجِدُ شَاةً». قُلْتُ لَا. قَالَ «صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، لِكُلِّ مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ مِنْ طَعَامٍ، وَاحْلِقْ رَأْسَكَ». فَنَزَلَتْ فِيَّ خَاصَّةً وَهِيَ لَكُمْ عَامَّةً.

د احرام په حالت کښې داسې عذرونه که پیښ شی د کومو په وجه چې د حلق راس ضروری وی نو په شریعت کښې د حلق اجازت شته البته فدیه ورکول به وی.

دا روایت په کتاب الحج کښې (باب الاطعام فی الفدیة) لاندې تیر شوې دې.

---

(۱) عمدة القاری ۱۸/۱۰۹)-

(۲) حواله بالا)-

(۳) حواله بالا)-

(۴) ال عمران ۱۵۵)وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب السته سوی البخاری)-

۳۵-باب: قوله تعالى: فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ [۱۹۶]

[۴۲۴۶] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عِمْرَانَ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رضی الله عنهما قَالَ أُنْزِلَتْ آيَةُ الْمُتْعَةِ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَفَعَلْنَاهَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم، وَلَمْ يُنْزَلْ قُرْآنٌ يُحَرِّمُهُ، وَلَمْ يَنْهَ عَنْهَا حَتَّى مَاتَ قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ.

قوله: قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ: دا تعرض يا حضرت عمر رضی الله عنه باندې دې يا په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې دې چې حضرت عمر او عثمان رضی الله عنهما په خپل خپل دور کښې د تمتع نه منع کړې وه [۱]

تفصيل ئې په کتاب الحج کښې تير شوې دې.

۳۶-باب: قوله تعالى: لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ [۱۹۸]

[۴۲۴۷] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَتْ عُكَاظٌ وَمَجَنَّةُ وَذُو الْمَجَازِ أَسْوَاقًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَتَأَثَّمُوا أَنْ يَتَّجِرُوا فِي الْمَوَاسِمِ فَنَزَلَتْ (لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ) فِي مَوَاسِمِ الْحَجِّ.

مطلب دادې چې په زمانه د جاهليت کښې عکاظ. مجنه او ذوالمجاز نومې بازارونه لګيدل اوخلقو به په دې کښې لوئې لوئې کاروبارونه کول او د حج په لويه مجمع کښې به هم داسې قسم بازار لګيدلو خلقو ته سوچ پيدا شو چې چرته ددې تجارت حيثيت د جاهليت د زمانې د تجارت په شان نه وی. الله تعالى اجازت ورکړو چې په ايام حج کښې په مجمع د حاجيانو کښې تجارت کولې شی د انسانو دضرورت خيال ئې اوساتلو.

دا حديث په کتاب الحج کښې د «باب التجارة ايام الموسم» لاندې تير شوې دې [۲]

۳۷-باب: قوله تعالى: ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ [۱۹۹]

[۴۲۴۸] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَازِمٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - كَانَتْ قُرَيْشٌ وَمَنْ دَانَ دِينَهَا يَقِفُونَ بِالْمُزْدَلِفَةِ، وَكَانُوا يُسَمَّوْنَ الْحُمْسَ، وَكَانَ سَائِرُ الْعَرَبِ يَقِفُونَ بِعَرَفَاتٍ، فَلَمَّا جَاءَ الإِسْلاَمُ أَمَرَ اللَّهُ نَبِيَّهُ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ يَأْتِيَ عَرَفَاتٍ، ثُمَّ يَقِفَ بِهَا ثُمَّ يُفِيضَ مِنْهَا، فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ).

په زمانه د جاهليت کښې چه به عام عرب کله حج د پاره تلل نو عرفات ته به رسيدل او د هغه

---

[۱] عمدة القارى ۱۸/۱۱۱)-

[۲] صحيح البخارى كتاب الحج باب التجاره ايام الموسم ۱/۲۳۸)-

ځائي نه به د مزدلفې په لاره واپس کيدل خو قريش به عرفات ته د تلو په ځاې هم مزدلفه کښې حصاريدل او ووئيل به ئې چې مونږ چونکه د بيت الله او د حرم مجاور يو . ددې وجې د حرم د حدودو نه زمونږ د پاره بهر وتل مناسب نه دى.خپل ځان ته به ئې حمس وئيل. حمس د احمس جمع ده .احمس بهادر او متشدد ته وائى، ددې مطلب دا وو چې مونږ به په دين كښې متشدد او بهادر يو.ددې وجې د حدود حرم نه مونږ نه اوځو.چونكه عرفات د حدود نه بهر دې او مزدلفه دننه ده ددې وجې به قريش عرفات ته نه تلل.په حقيقت كښې د قريشو ددې نه مقصود د خپل امتياز او فخر او غرور مظاهره وه، الله تعالى دوى ته تنبيه وركړه چې هم هلته ځئ چرته چې ټول خلق ځي.

قوله: وَمَنْ دَانَ دِينَهَا : يعنى كوم خلق چې په حج كښې د قريشو طريقه اختياروى او د هغوى اتباع كوى ددې نه بنو عامر، بنوثقيف او بنو خزاعه مراد دى.[1]

[۴۲۴۹] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ أَخْبَرَنِي كُرَيْبٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ يَطُوفُ الرَّجُلُ بِالْبَيْتِ مَا كَانَ حَلَالاً حَتَّى يُهِلَّ بِالْحَجِّ، فَإِذَا رَكِبَ إِلَى عَرَفَةَ فَمَنْ تَيَسَّرَ لَهُ هَدِيَّةٌ مِنَ الإِبِلِ أَوِ الْبَقَرِ أَوِ الْغَنَمِ، مَا تَيَسَّرَ لَهُ مِنْ ذَلِكَ أَيَّ ذَلِكَ شَاءَ، غَيْرَ إِنْ لَمْ يَتَيَسَّرْ لَهُ فَعَلَيْهِ ثَلاَثَةُ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ، وَذَلِكَ قَبْلَ يَوْمِ عَرَفَةَ، فَإِنْ كَانَ آخِرُ يَوْمٍ مِنَ الأَيَّامِ الثَّلاَثَةِ يَوْمَ عَرَفَةَ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِ، ثُمَّ لِيَنْطَلِقْ حَتَّى يَقِفَ بِعَرَفَاتٍ مِنْ صَلاَةِ الْعَصْرِ إِلَى أَنْ يَكُونَ الظَّلاَمُ، ثُمَّ لِيَدْفَعُوا مِنْ عَرَفَاتٍ إِذَا أَفَاضُوا مِنْهَا حَتَّى يَبْلُغُوا جَمْعًا الَّذِي يُتَبَرَّرُ فِيهِ، ثُمَّ لِيَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا، أَوْ أَكْثِرُوا التَّكْبِيرَ وَالتَّهْلِيلَ قَبْلَ أَنْ تُصْبِحُوا ثُمَّ أَفِيضُوا، فَإِنَّ النَّاسَ كَانُوا يُفِيضُونَ ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ) حَتَّى تَرْمُوا الْجَمْرَةَ.

قوله: ثُمَّ لِيَنْطَلِقْ حَتَّى يَقِفَ بِعَرَفَاتٍ مِنْ صَلاَةِ الْعَصْرِ إِلَى أَنْ يَكُونَ الظَّلاَمُ:

دلته په (من صلاة العصر) كښې دوه احتمالات دى ،يو دا چې ددې نه اول وخت مراد دې او د مثل اول نه پس دمازيګر اول وخت شروع كيږى او د وقوف عرفه هم دا وخت مستحبه دې هسې خو د نمر د زوال نه پس د وقوف عرفه وخت شروع كيږى او دويم احتمال دا دې چې ددې نه د مازيګر نه پس وخت مراد دې.اګرچې په يوم عرفه كښې د ماسپښن او مازيګر مونځ د جمع تقديم په طريقه ادا كولې شى او ددې نه پس د وقوف عرفه ركن ادا كولې شى په اولنى صورت كښې دوخت د استحباب بيان دې اوپه دويم صورت كښې به د جواز دوخت بيان وى.[2]

قوله: يطوف الرجل بالبيت ما كان حلالا حتى يهل بالحج: د (ما كان حلالا) مطلب

---

[1]) عمدة القارى ۱۱۲/۱۸)-

[2]) عمدة القارى ۱۱۳/۱۸)-

داډي كه څوك په مكه كښې د وړاندې نه مقيم وى نو ښكاره ده چې په احرام كښې نه وى . حلال وى يا د بهر نه راغلې وى او د عمرې كولو نه پس حلال شوې وى او تر اوسه پورې هغه د حج احرام نه وى تړلې او هغه دبيت الله شريف طواف كوى او بيا ده د حج احرام اوتړلو . نو په وړاندينې حديث كښې ددې صورت بيان شوې دې.

۳۸-باب: قوله تعالى: وَمِنْهُم مَّن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ) [۲۰۱]

[۴۲۵۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ».

دلته په روايت كښې «اللهم ربنا» دې او په آيت كښې «اللهم» نشته ،معلومه شوه كه په دعا كښې د «اللهم» زيادت اوكړې شى نو څه باك او حرج نشته.

۳۹-باب: قوله تعالى: وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ [۲۰۴]

وَقَالَ عَطَاءٌ النَّسْلُ الْحَيَوَانُ.

[۴۲۵۱] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ تَرْفَعُهُ قَالَ «أَبْغَضُ الرِّجَالِ إِلَى اللَّهِ الأَلَدُّ الْخَصِمُ».

وَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم -.

د «وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ» معنى ده «شديد الخصومة» سخت جګړالو

قوله: وَقَالَ عَطَاءٌ النَّسْلُ الْحَيَوَانُ : يعنى د قران شريف په ايت «وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ» كښې د نسل نه حيوان مراددې طبرى دعطاء دا تعليق د ابن جريج سره موصولا نقل كړې دې[1]

۴۰-باب: قوله تعالى: أَمْ حَسِبْتُمْ أَن تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُم مَّثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِن قَبْلِكُم مَّسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ) إِلَى (قَرِيبٌ) [۲۱۴]

[۴۲۵۲] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يَقُولُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا) خَفِيفَةً، ذَهَبَ بِهَا هُنَاكَ، وَتَلاَ (حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلاَ إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ).

---

[1]) عمدة القارى ۱۸/۱۱۴)-

فَلَقِيتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ فَذَكَرْتُ لَهُ ذٰلِكَ فَقَالَ قَالَتْ عَائِشَةُ مَعَاذَ اللَّهِ، وَاللَّهِ مَا وَعَدَ اللَّهُ رَسُولَهُ مِنْ شَيْءٍ قَطُّ إِلاَّ عَلِمَ أَنَّهُ كَائِنٌ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ، وَلَكِنْ لَمْ يَزَلِ الْبَلاَءُ بِالرُّسُلِ حَتَّى خَافُوا أَنْ يَكُونَ مَنْ مَعَهُمْ يُكَذِّبُونَهُمْ، فَكَانَتْ تَقْرَؤُهَا (وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا) مُثَقَّلَةً.

ابن ابى مليكه فرمائى چې ابن عباس رضي الله عنهما د سورة يوسف ايت (حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا) په تخفيف سره اولوستلو او د سورة يوسف دا ايت ئې د سورة بقره ايت طرف ته راوړلو او د بقره ددې (حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَىٰ نَصْرُ اللَّهِ ۗ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ) ايت تلاوت ئې اوكړو

د ابن ابى مليكه د ارشاد مطلب دادې چې حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د دواړو ايتونو مطلب يو ګرځولې دې دواړه ايتونه هم په يو مفهوم باندې دلالت كوى د سورة يوسف په ايت كښې د ياس او مايوسۍ ذكر دې ،د سوره بقره په ايت كښې (متى نصر الله) استفهام استبعادى دې ، په مايوسۍ كښې هم استبعاد وى نو دواړه ايتونه د استبعاد په معنى كښې دى.

د سورة يوسف په ذكر شوى ايت كښې دوه قراتونه دى: ① يو قرات د عائشې رضي الله عنها دې چې په (وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا) كښې (كذبوا) د ذال د تشديد سره دې د ايت مطلب دادې چې كله پيغمبرانو ته د الله په مددراتلو كښې د تاخير احساس اوشو نو هغوى مايوسه شول او ګمان ئې اوكړو چې ددوى تكذيب به اوشى ،مطلب دادې چې الله تعالى د مدد د تاخير په وخت كښې انبياءو ته دا ويره شوه كه د الله مدد رانغلو نو كومو كسانو چې ددوى تصديق كړې دې چرته هغوى ددوى تكذيب اونكړى.

ددې قراءت مطابق د ايت معنى بيخى ښكاره ده او بې غباره ده او څه قسم اشكال نه پاتې كيږى

② دويم قراءت د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې په ذكر شوى ايت (وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا) كښې (كُذِبُوا) په تخفيف سره دې ،په دې صورت كښې د ايت ظاهرى مطلب دا په پوهه كښې راځى چه كله د پيغمبرانو په نصرت كښې تاخير اوشو، تردې چې هغوى مايوسه شول او دا ګمان ئې اوكړو چې دوى ته دروغ ونيلې شوى وو يعنى دوى ته دا خيال راغلو چې د الله د نصرت وعده چې شوې وه هغه رښتونې نه وه او دوى ته دروغ ونيلې شوى وو.

خو د ايت په دې مطلب باندې دا اشكال دې چې پيغمبران دا بدګمانى چرته كولې شى چې الله تعالى د نصرت كومه دوى سره كړې وه هغه دروغ وه.

ددې وجې حضرت عائشې رضي الله عنها فرمائيلې دى چې قراءت (كذبوا) په تشديد سره دې ځكه چې د تخفيف په صورت كښې ذكر شوې اشكال نه لازميږى او دا مسلمه حقيقت دې چې الله تعالى د خپلو پيغمبرانو سره كومه وعده اوكړى نو پيغمبرانو ته كامل يقين وى چې هغه به د مرګ نه مخكښې ضرور پورا كيږى، ددې وجې ددغه وعدې په پورا كيدو كښې پيغمبرانو ته دره برابر تردد نه وى البته هغوى ته دا خيال راتلې شى كه نصرت رانغلو نو ددوى تصديق كونكى چرته د دوى تكذيب اونكړى نو دا (كُذِّبُوا) په تشديد سره دې ،دا په تخفيف سره

صحيح نه دي.

خو حضرت ابن عباس رضي الله عنه بهرحال رئيس المفسرين دي فرمائي چې ﴿كُذِبُوا﴾ په تخفيف سره دي ددې نه دا خبره په يقين سره مخامخ راځي چې هغوی هغه مطلب نه دې اخستې کوم چې حضرت عائشې رضي الله عنها ګنړلې دې ،او اعتراض کوی او د کوم په بنياد چه ئې د هغوی قراءت رد کړې دې،

اوس سوال دادې چې د حضرت ابن عباس رضي الله عنه د قراءت په صورت کښې به د ايت داسې کوم مطلب وی چې په هغې باندې د حضرت عائشې رضي الله عنها اشکال نه واردیږی. عالمانو ددې قرآءت په صورت کښې مختلف مطالب بيان کړې دی.

①علامه زمحشری فرمائی چې د ﴿ظَنُّوا﴾ نه د وسوسې معنی مراد ده .د وسوسې يو قسم (هاجس) دې بې اختياره خيال راشي او لاړشي پاتې کيږی نه، دلته د ظن نه د وسوسې هم دا قسم مراد دې ،او د بشريت په بناء که په نصرت کښې د تاخير د وجې داسې وسوسه راشي نو په دې کښې څه حرج نشته او نه په دې باندې څه موخذه شته[1]

②علامه خطابی رحمه الله فرمائی چه په ﴿وَظَنُّوٓا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا﴾ کښې ﴿كُذِبُوا﴾ په خپله حقيقی معنی کښې نه دې دا د غلط په معنی کښې دې او مطلب دا دې چې انبياء عليهم السلام ته دا خيال راغلو چې مونږ ته چې الله تعالی د وحی او الهام په ذريعه د خپل نصرت يقين راکړې وو او هغه نصرت عنقريب راتلونکې دې کله چې د نصرت په راتلو کښې تاخير اوشو او د مايوسئ کيفيت پيدا شو نو زمونږ نفسونو مونږ ته غلط باور راکړې وو چې هغه الهام او وحی ده، نو کذب په معنی د غلط،ددې نسبت د الله تعالی وعدې طرف ته نه دې بلکه انبياء عليهم السلام خپلې نفسونو ته ددې نسبت کړې دې ([2])

خو د علامه خطابی په دې توجيه زړه نه مطمئن کيږی وجه داده چې د پيغمبرانو په باره کښې دا وئيل چې هغوی ته په وحی الهی کښې اشتباه شوې وه او د زړه خيال هغوی الهام خداوندی ګنړلو، مناسب نه دی.

حضرت انورشاه کشميری رحمه الله يو ډيره ښکلې توجيه کړې ده هغوی فرمائی چې د نصرت خداوندی د تاخير په صورت کښې تشويش اوشو او تشويش د علم اويقين سره جمع کيدې شی دا بيخی ممکن ده چې يو کس ته د يو څيز دواقع کيدو متعلق يقين وی خو د هغې د واقع کيدو نه وړاندې وړاندې د مختلفو حالاتو په بناء باندې د دهغه څيز د وقوع په باره کښې په ذهن کښې تشويش پيدا شی ، تيک هم دغه شان پيغمبرانو عليهم السلام ته د نصرت خداوندی په واقع کيدو باندې يقين وو خو کله چې په هغې کښې روستوالې راغلو نو حالات سنګين او سخت شول او ورته تشويش او پريشانی لاحق شوه او چونکه د انبياؤ شان اوچت او شان ارفع وی نو ځکه دا تشويش او پريشانی د هغوی په حق کښې د کذب په منزله اوګرځولې

[1]) تفسير كشاف ۲/۵۱۰)-

[2]) البدر السارى الى فيض البارى ٤/١٦٢)-

شوه د «تلقيا للمخاطب بمالا يترقب» اسلوب اختیاروی.
الله تعالی هغوی سره هغه خبره اوکړه کومه چې د هغوی په وهم او ګمان کښې هم نه وه . الله تعالی اوفرمائیل چې آیا ستاسو دا ګمان دې چې مونږ تاسو سره غلطه وعده کړې وه؟ حالانکه دا د هغوی ګمان نه وو هغوی ته خو تشویش وو چې الله تعالی اوفرمائیل چې دا دومره پریشانی ولې ده مطلب دا دې چې تاسو څما وعده ولې صحیح نه ګنړله
دا هم د محبوب سره د لطف او کرم یو انداز دې په دې باندې د مثال په رنړا کښې داسې پوهه شئ چې کله یو وفادار محب د خپل محبوب سره وعده اوکړي چې زه به صبا تاسره میلاویږم او چې کله د میلاویدلو د پاره لاړ شي نو هغه په انتظار کولو کښې پریشانه بیا مومي او هغه ته وائی چې تا په ما باندې د دروغژن ګمان کړې وو چې زما د راتلو په انتظار کولو کښې پریشانه شوې حال دا چې هغه دروغژن نه وی ګڼړلي خو د هغه ذهن مشکوک شوې وو او محب د هغه د تشویش په منزله کښې دا تکذیب اوګرځوی او دا جمله ورته اووائی.
په قران شریف کښې د حضرت یونس علیه السلام په باره کښې راغلې دی «فَظَنَّ اَنْ لَّنْ نَّقْدِرَ» آیا څوک وئیلې شی چې د یونس علیه السلام به دا ګمان وو چې د الله تعالی قدرت به په هغه باندې نه وی هرګز نشی وئیلې هغه د الله تعالی پیغمبر وو د هغه د خیال په یو طرف کښې هم دا خبره نه راتله چې هغه دالله د قدرت د دائرې نه بهر وی. هغوی د هغوی د طرز عمل په وجه هلته «تلقيا للمخاطب بمالا يترقب» اصول او اسلوب اختیار کړې شوې دې (۱)
د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ددې قراءت یو تفسیر په خپله د هغوی نه امام نسائی نقل کړې دې ددې نه پس د بلې توجیه ضرورت نشته هغه دا دې چې «استياس الرسل من ايمان قومهم و ظن قومهم ان الرسل قد كذبوهم» یعنی پیغمبران دخپل قوم د ایمان راړو نه مایوسه شوې وو، او قوم دا ګمان کړې وو چې پیغمبرانو (علیهم السلام) سره چې د نصرت کومه وعده کړې وه هغه صحیح نه وه، په دې وخت کښې د «وَظَنُّوْا» ضمیر قوم طرف ته راجح دې او د كذبوا ضمیر پیغمبرانو ته، او په وړاندینی توجیهاتو کښې دواړه ضمیرونه پیغمبران علیهم السلام ته راجع دی او د قوم په دې خیال کولو سره د پیغمبرانو په عظمت څه داغ نه لګی
دا توجیه چونکه په خپله د ابن عباس رضی الله عنهما نه مروی ده. ددې وجه د ټولو نه زیاته راجحه معلومیږی او په دې باندې اشکال هم نشته.

قوله: حَتّٰى يَقُوْلَ الرَّسُوْلُ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا مَعَهٗ مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ):

په دې کښې درې احتمالات دی.
(۱) یو دا چې «مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ» رسول او اهل ایمان ټولو وئیلې دی او الله فرمائیلې دی «اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ»

---

(۱) فیض الباری ۴/۱۶۲،۱۶۱)-

۲ دویم دا چې اهل ایمان وئیلې دی ﴿مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ﴾ او رسول وئیلې دی ﴿اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ﴾
۳ دریم احتمال دادې چې دواړو وئیلې وی ﴿مَتٰى نَصْرُ اللّٰهِ﴾ بیا چې کله ورته هوش راغلې وی نو دواړو وئیلې وی ﴿اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ﴾

قوله: ذَهَبَ بِهَا هُنَاكَ: یعنی حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د سورة یوسف ایت هلته (د سورة بقره آیت باب طرف) ته اوړې دې ځکه چې د دواړو مفهوم او مصداق یو دې لکه څنګه چې تیرشو.

۴۱-باب: قوله تعالى: (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنّٰى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ)

[۴۲۵۳] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا النَّضْرُ بْنُ شُمَيْلٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنْ نَافِعٍ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ-رضی الله عنهما-إِذَا قَرَأَ الْقُرْآنَ لَمْ يَتَكَلَّمْ حَتّٰى يَفْرُغَ مِنْهُ، فَأَخَذْتُ عَلَيْهِ يَوْمًا، فَقَرَأَ سُورَةَ الْبَقَرَةِ حَتّٰى انْتَهٰى إِلٰى مَكَانٍ قَالَ تَدْرِي فِيمَا أُنْزِلَتْ. قُلْتُ لَا. قَالَ أُنْزِلَتْ فِي كَذَا وَكَذَا. ثُمَّ مَضٰى. وَعَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ حَدَّثَنِي أَبِي حَدَّثَنِي أَيُّوبُ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ (فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنّٰى شِئْتُمْ) قَالَ يَأْتِيهَا فِي. رَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُبَيْدِ اللّٰهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ.

[۴۲۵۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ الْمُنْكَدِرِ سَمِعْتُ جَابِرًا-رضی الله عنه-قَالَ كَانَتِ الْيَهُودُ تَقُولُ إِذَا جَامَعَهَا مِنْ وَرَائِهَا جَاءَ الْوَلَدُ أَحْوَلَ. فَنَزَلَتْ (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنّٰى شِئْتُمْ).

ښځې سره د وطی فی الدبر مسئله: د ایت کریمه سبب نزول په روایت کښې دا بیان شوې دې چې یهودیانو به وئیل چې سړې کله د خپلې ښځې د شاه طرف نه د هغې په فرج کښې جماع اوکړی نو بچې احل یعنی کاڼړې پیدا کیږی، په دې باندې ذکر شوې ایت نازل شو. د ایت مطلب دادې چې ستاسو ښځې پټی دی نو تاسو خپل پټی ته څنګه چې مو خوښه وی نو راځئ.

په ایت کښې د (انی) لفظ راغلې دې. د (انی) لفظ د (این) (کیف) او (متی) په معنی کښې استعمالیږی. کله چې د (این) په معنی کښې استعمال وی نو په هغه وخت کښې به (من) ضرور وی برابره ده که ظاهر وی او که محذوف وی.

ضحاک فرمائیلې دی چې دلته (انی) د (متی) په معنی کښې دې یعنی (متی شئتم) مجاهد فرمائیلې دی چې د کیف په معنی کښې دې او قتاده او ربیع فرمائیلې دی چه د (من این) په معنی کښې دې (۱)

بعضې محققینو د (من این) معنی ته ترجیح ورکړې ده یعنی د کوم طرف نه چې تاسو غواړئ

(۱) روح المعانی ۲/۱۷۷ والجامع لاحکام القران ۳/۹۳)-

خپلو بیبیانو ته راځئ، د مخکښې نه ، شا نه، پورته نه، ښکته نه، ، البته وطی فی القبل پکار دې . دلته د جهت تعلیم مراد دې د مکان تعمیم مراد نه دې [۱]

ښځې سره په دبر کښې وطی کولو کښې د عالمانو اختلاف دې: ①حضرت عبدالله بن عمر ، محمد بن کعب قرظی، سعید بن یسار، امام مالک او امام شافعی په قول قدیم کښې .د اباحت قائل دی [۲]

د امام مازری او ابن العربی رجحان هم دې طرف ته معلومیږی، ابوبکر جصاص په احکام القران کښې لیکلې دی چې د امام مالک مشهور قول د اباحت دې خو مالکیانو ددې قول تردید کړې دې ، صحیح خبره دا ده چه امام مالک نه د اباحت قول منقول دې [۳]

البته ابویعلی خلیلی په (الارشاد) کښې د امام مالک نه ددې قول رجوع نقل کړې ده.

د امام شافعی رحمه الله په باره کښې منقول دی چې کله د هغوی نه ددې باره کښې تپوس اوشو نو هغوی اوفرمائیل چې په دې باره کښې څه صحیح حدیث راغلې نه دې البته د قیاس تقاضه داده چې دا حلال دې [٤] حاکم او بیهقی وغیره د امام محمد او امام شافعی نه په دې مسئله کښې مناظره هم نقل کړې ده امام محمد فرمائی چې په موضع حرث کښې وطی کول جائز دی او په موضع فرث (د ګندګئ ځائې) کښې وطی کول جائز نه دی ، په دې باندې امام شافعی د امام محمد نه تپوس اوکړو چې سړې د خپلې بی بی سره د هغې په پتون کښې وطی اوکړی نو دا جائزه ده؟ امام محمد اوفرمائیل او دا جائزه ده، نو امام شافعی اووئیل (فکیف تحتج بما تقول به) څکه چې پتون وغیره هم د حرث ځائې نه دې [۵]

خو د امام شافعی قول قدیم وو روستو هغه ددې د حرمت تصریح کړې ده او د شوافعو مذهب د تحریم دې [۶]

①احناف، شوافع ،حنابله او جمهور امت د ښځې سره په دبر کښې وطی ته حرام وائی څکه چې دا موضع حرث نه دې [۷]

ابن حزیمه د رسول الله ﷺ نه روایت نقل کړې دې (ان الله لا یستحی من الحق لا تاتوا النساء فی ادبارهن) [۸]

---

[۱]) روح المعانی ۱۷۷/۲)-

[۲]) تفسیری مظهری ۲۸۰/۱) والجامع ۹۳/۳) وعمدة القاری ۱۱۷/۱۸)-

[۳]) احکام القران للجصاص ۳۵۲/۱)-

[٤]) عمدة القاری ۱۱۷/۱۸) وتفسیر مظهری ۲۸۰،۲۸۱/۱)ورح المعانی ۱۷۸/۲)-

[۵]) روح المعانی ۱۷۸/۲) وتفسیر مظهری ۲۸۱/۱)-

[۶]) عمدة القاری ۱۱۷/۱۸)-

[۷]) تفسیر مظهري ۲۸۰/۱)-

[۸]) عمدة القاری ۱۱۷/۱۸)-

دغه شان د عمرو بن شعیب روایت دې (هی اللواطة الصغری یعنی وطی النساء فی ادبارهن)
امام طحاوی ، امام محمد ، او ابن شیبة روایت نقل کړې دې چې نبی ﷺ فرمائیلې دی (لاینظر الله تعالیٰ الی رجل وطی امراة فی دبرها)[1]
حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ته د اباحت نسبت هم مشکوک دې امام طحاوی روایت نقل کړې دې چې د ابن عمر رضی الله عنهما نه د وطی فی الدبر په باره کښې تپوس اوشو نو هغوی اووئیل (اویفعله مسلم) ایا مسلمان داسې کولې شی ددې وجې هغوی طرف ته د جواز د قول نسبت صحیح نه دې [2]
علامه ابن القیم په زاد المعاد کښې تصریح کړې ده چې د سلفو نه په کوم کوم ځائې کښې د (اتیان فی الدبر) جواز منقول دې نو د هغې نه (اتیان فی القبل من جهة الدبر) مراد دې .بعضې راویان په دې مفهوم باندې ښه نه دی پوهه شوې او (اتیان فی نفس الدبر) ئې مراد اخستې دې .او ددې فعل شنیع د جواز قول ئې ذکر کړې دې [3] هم دا حق او صواب دې .او هم دا مقتضا د عقل اوشرع ده .او ددې نه خلاف ګنړل او وئیل تجاوز عن الحد دې.
اسماعیلی دیحیی ابن زاهد په طریق سره د سفیان نه روایت نقل کړې دې (بارکة مدبرة فی فرجها من ورائها) دلته (من ورائها) سره د (فی فرجها) تصریح ده [4]
دغه شان په صحیح مسلم کښې دی (اذا اتی الرجل امراته من دبرها فی قبلها)[5] او د روایت په الفاظو کښې (اذا اتی المراة من دبرها فی قبلها ثم حملت)[6] حامله کیدل هله ممکن دی چې وطی فی القبل وی .ددې وجې به د (جماع من الوراء) نه مراد (وطی فی القبل) وی.

قوله: یأتیها فی : دلته په باب کښې په دویم روایت کښې دا الفاظ راغلې دی (فی) د حرف جر ذکر دې خو د مجرور ذکر نشته.
ابن جریر په تفسیر کښې د ابوقلابه په طریق سره دا روایت نقل کړې دې په دې کښې ئې د مجرور ذکر کړې دې (یاتیها فی الدبر)[7]
حمیدی په (الجمع بین الصحیحن) کښې د (یاتیها فی الفرج) الفاظ نقل کړې دې [8]

---

[1]) حواله بالا)_
[2]) عمدة القاری ۱۱۷/۱۸)تفسیر ابن کثیر ۲۶۲،۲۶۳/۱) وشرح معانی الاثار ۲۲،۲۳/۲)کتاب النکاح باب وطی النساء فی ادبارهن)_
[3]) فیض الباری ۱۶۳/٤)-
[4]) فتح الباری کتاب التفسیر ۱۹۲/۸)-
[5]) الصحیح المسلم ٤٦٣/۱)-
[6]) حواله بالا)_
[7]) عمدة القاری ۱۱۶/۱۸)-
[8]) حواله بالا)-

امام بخاری د مجرور ذکر نه دې کړې عام طور کله چې امام ته د څه لفظ متعلق اشکال کیږی نو هغه هلته بیاض پریږدی چې روستو کله اطمینان اوشی نو ګوری به، خو بعضې وخت هغه بیاض هم پاتې نه شی .دلته هم داسې ده [1]

۴۲-باب: قوله تعالیٰ: وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ [۲۳۲]

[4255] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ رَاشِدٍ حَدَّثَنَا الْحَسَنُ قَالَ حَدَّثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ قَالَ كَانَتْ لِي أُخْتٌ تُخْطَبُ إِلَيَّ. وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ عَنْ يُونُسَ عَنِ الْحَسَنِ حَدَّثَنِي مَعْقِلُ بْنُ يَسَارٍ. حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ الْحَسَنِ أَنَّ أُخْتَ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا، فَتَرَكَهَا حَتَّى انْقَضَتْ عِدَّتُهَا، فَخَطَبَهَا فَأَبَى مَعْقِلٌ، فَنَزَلَتْ (فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ).

د ایت کریمه نه په عبارة النساء سره په نکاح باندې استدلال: ددې ایت نه امام ترمذی ،ابن جریر طبری اوقاضی ابن عربی وغیره په دې خبره باندې استدلال کړې دې چې دنکاح په معامله کښې د ښځو اعتبار نشته بلکه دا اولیاؤ ته حواله دې ، ګنی که ښځو ته اعتبار وې نو بیا حضرت معقل بن یسار خپله خور د نکاح نه ولې منع کوله او ددوی په دې منع کولو باندې به (فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ) [2]

خو کوم حضرات چې د نکاح بعبارة النساء د معتبر کیدو قائل دی هغوی وائی چې ایت خو زمونږ دلیل دې ځکه چې حضرت معقل بن یسار د نکاح بعبارة النساء باندې نصیحت اوکړو او خپله خور ئې دنکاح نه منع کړه نو الله تعالی په دې باندې انکار اوکړو .ددې نه معلومه شوه چې ښځې په خپله نکاح کولې شی.[3]

۴۳-باب: قوله تعالیٰ: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا) إِلَى (بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ) [۲۳۴]

[4256] حَدَّثَنِي أُمَيَّةُ بْنُ بِسْطَامٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ عَنْ حَبِيبٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ قُلْتُ لِعُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا) قَالَ قَدْ نَسَخَتْهَا الْآيَةُ الْأُخْرَى فَلِمَ تَكْتُبُهَا أَوْ تَدَعُهَا قَالَ يَا ابْنَ أَخِي، لَا أُغَيِّرُ شَيْئًا مِنْهُ مِنْ مَكَانِهِ.

[4257] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شِبْلٌ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ (وَالَّذِينَ

---

[1] حواله بالا)-

[2] جامع الابیان فی تفسیر القران ۲/۲۹۹.۳۰۰) وسنن ترمذی ۵/۲۱۶.۲۱۷) کتاب تفسیر القران)-

[3] التفسیر المظهری ۳۱۶-۳۱۷)-

يتوفون منكم ويذرون أزواجا) قال كانت هذه العدة تعتد عند أهل زوجها واجب، فأنزل الله (والذين يتوفون منكم ويذرون أزواجا وصية لأزواجهم متاعا إلى الحول غير إخراج فإن خرجن فلا جناح عليكم فيما فعلن في أنفسهن من معروف) قال جعل الله لها تمام السنة سبعة أشهر وعشرين ليلة وصية، إن شاءت سكنت في وصيتها، وإن شاءت خرجت، وهو قول الله تعالى (غير إخراج فإن خرجن فلا جناح عليكم) فالعدة كما هي واجب عليها. زعم ذلك عن مجاهد. وقال عطاء قال ابن عباس نسخت هذه الآية عدتها عند أهلها، فتعتد حيث شاءت، وهو قول الله تعالى (غير إخراج). قال عطاء إن شاءت اعتدت عند أهله وسكنت في وصيتها، وإن شاءت خرجت لقول الله تعالى (فلا جناح عليكم فيما فعلن). قال عطاء ثم جاء الميراث فنسخ السكنى فتعتد حيث شاءت، ولا سكنى لها. وعن محمد بن يوسف حدثنا ورقاء عن ابن أبي نجيح عن مجاهد بهذا. وعن ابن أبي نجيح عن عطاء عن ابن عباس قال نسخت هذه الآية عدتها في أهلها، فتعتد حيث شاءت لقول الله (غير إخراج) نحوه.

قوله: يعفون يهبن: يعنى (وإن طلقتموهن من قبل أن تمسوهن وقد فرضتم لهن فريضة فنصف ما فرضتم إلا أن يعفون أو يعفوا الذى بيده عقدة النكاح) په دې ايت كښې يعفون په معنى د (يهبن) دې يعنى هبه كول.

د متوفى عنها زوجها (كونډې) عدت څلور مياشتې او لس ورځې دې.د عدت تيريدو نه وړاندې هغه نه نكاح كولې شي او نه د نكاح خبرې كولې شي نه به خوشبو لګوى او نه به ډول او سنګار كوى او نه به رنګينې جامې اغوندى.د زينت د اسبابو استعمال ددې د پاره ممنوع دې هم دا حكم د مطلقه بائنه دې كله چې د خاوند د پاره د رجوع حق نه وى[1]

د خاوند په كور كښې اوسيدل مطلقه بائنه د پاره هم ضرورى دى او د كونډې د پاره هم واجب دى ، خو دا وجوب من الجهة الاحداد (ماتم) دې ،ددې وجې نه نه دې چې ددې د پاره سكنى لازم ده ، خو د ميراث په ايت سره ساقطه شوې ده البته د ابن عباس رضي الله عنهما په نيز دمعمولى ضرورت د پاره هم وتل جائز دى .كه د خاوند وفات د سپوږمۍ په شپه كښې وى نود عدت مياشت به د سپوږمۍ د حساب نه پورا كولې شي برابره ده كه سپوږمۍ د يو كم ديرش وى او كه د ديرشو وى ،خو كه وفات د سپوږمۍ د شپې نه پس وى نو ټولې مياشتې به د ديرشو ورځو په حساب سره پوره كولې شي،په دې صورت كښې د څلورو مياشتو ۱۲۰ ورځې شوې ، او چې نورې لس ورځې ورسره ملاؤ شي نو د عدت ټولې يو سل ديرش ورځې شوې.

---

[1]) بدائع الصنائع ۲۰۸،۲۰۹/۳) البحرالرائق ۱۶۲/۴) اللباب ۸۵/۳) اندر المختار ۸۴/۲) واعانة الطالبين للسيد البكرى ۴۳/۴)والمقنع ۲۹۱/۳) والفقه الاسلامى وادلته ۶۵۳/۷) عند الاحناف لايجوز ان يخرج مطلقه من البيت فى الليل ولافى نهار،والمتوفى عنها يجوز ان يخرج فى النهار للحاجة ولا يجوز ان يخرج فى الليل)

قوله: حَدَّثَنِی اُمَیَّةُ بْنُ بِسْطَامٍ: دلته دوه آیاتونه دی (وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ أَزْوَاجًا يَّتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَّعَشْرًا) دا ايت دتربص دې او ناسخ دې او په قرانی ترتيب كښې مقدم دې.
دويم ايت دې (وَالَّذِيْنَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُوْنَ أَزْوَاجًا ۚ وَّصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِمْ مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ۚ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيْ مَا فَعَلْنَ فِيْٓ أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَّعْرُوْفٍ) نو دا ايت الحول منسوخ دې او په قرانی ترتيب كښې موخر واقع شوی دې.
ابن زبیر رضی الله عنه ته دا اشکال پیښ شوی دې، چې کله د وصیت ایت منسوخ شو نو دائې په قران کښې ولې لیکلې دې نو حضرت عثمان رضی الله عنه اوفرمائیل ددې ایت حکم منسوخ شوې دې تلاوت ئې نه دې منسوخ شوې ،ددې وجې دا باقی پریخودې شوې دې ،نبی ﷺ دا باقی پریخودې دې او په مونږ باندې د نبی ﷺ اتباع لازم ده ،ددې وجې زه په دې کښې څه تبدیلی نشم کولې.
پاتې شو دا سوال چې کله د ایت الحول حکم په ایت التربص باندې منسوخ شوې دې نو په تلاوت برقرار پاتې کولو کښې څه فائده ده؟
ددې جواب یو خو دادې چې په دې باندې ثواب میلاویږی ،دویم د نبی ﷺ د تابعدارئی او اتباع ثواب به ملاویږی چې څنګه دا نبی ﷺ په مصحف کښې برقرار پریخودې دې نو چې مونږ هم د هغوی په اتباع کښې هم داسې اوکړو.
د ایت په باره کښې یو اشکال او د هغې جواب: ددې نه پس دا سوال کیږی چې هر کله ایت الحول منسوخ دې نو پکار وه چې دا مقدم وې او ایت د تربص ددې د پاره ناسخ وې نو چې هغه مؤخر وی څکه چې منسوخ همیشه د پاره مقدم وی او ناسخ مؤخر وی خو دلته قران کریم کښې په ترتیب کښې ایت د تربص چې ناسخ دې مقدم واقع شوې دې او ایت الحول منسوخ ایت په قران کریم کښې ورسته واقع شوې دې.
ددې اشکال جواب دادې چې یو ترتیب نزول دې په دې کښې خو هم دا وی چه منسوخ ایت مقدم وی او ناسخ مؤخر وی، ددې نه خلاف متصور نه دې نو د نزول ایت په ترتیب کښې یقینا د ایت الحول نزول وراندې دې او د ایت تربص نزول روسته دې خو یو ترتیب هغه دې کوم چه دې وخت کښې په قران کریم کښې موجود دې دا ترتیب د لوح محفوظ د ترتیب مطابق دې او دا ترتیب توقیفی دې ، د رسول الله ﷺ نه ترتیب د آیاتونو هم داسې منقول دې په دې کښې د تبدیلئ کولو چاته حق نشته ،په دغه ترتیب توقیفی کښې ایت د تربص کوم چې ناسخ دې مقدم دې او ایت الحول کوم چې منسوخ دې مؤخر دې (اګر چې عام طور باندې په دې توقیفی ترتیب کښې هم منسوخ مقدم او مؤخر دې ،خو دلته داسې نه ده)،نو موجوده ترتیب چونکه توقیفی دې په دې وجه دغه په لوح محفوظ کښې په دې ترتیب سره د کیدو په وجه هم پابند یو چه ناسخ اول او منسوخ روستو اوګرځوو[1]

[1]) الاتقان فی علوم القران ۱۵۵)-

چې دا ترتيب ئې اوکتلو نو مجاهداو عطاء دا دعوى اوکړه چې ايت الحول کوم چې مؤخر دې منسوخ نه دې ځکه چې منسوخ ايت خو د ناسخ نه وړاندې وى ځکه چې په ترتيب نزول کښې واقعى هم داسې وو خو د تلاوت په ترتيب کښې دا ضرورى نه دې ،موجوده چې د اياتونو کوم ترتيب د تلاوت په وخت کښې ملحوظ ساتلې شى دا توقيفى دې .په دې کښې د رائې او قياس دخل نشته ،ددې وجه د جمهورو په دې باندې اتفاق دې چې ايت الحول منسوخ دې او ايت د تربص ددې د پاره ناسخ دې اول به ښځې د ګونډتوب په عدت کښې يو کال تيرولو ،د جاهليت د زمانې طريقه هم دا وه بيا د رسول الله ﷺ تقرير دې ته حاصل شو،دغه شان د ايت الحول په ذريعه د بيبيانو د پاره حکم راغلو چې د مرګ د اثارو ښکاره کيدوپه وخت کښې که دوى بيبيانې پريږدى او وفات کيږى نو د دوى د پاره دې د يو کال د نفقې او سکنى وصيت کوى ځکه چې اول په اسلام کښې د عدت يو کال ددې نه پس د تربص ايت نازل شو او د کال په ځائې څلور مياشتې او لس ورځې مقرر شوې.

مجاهد او عطاء د ابن عباس رضي الله عنهما نه ددې خلاف نقل کړې دى چې ايتِ الحول منسوخ نه دې د وصيت حکم په ايت الحول کښې د څلورو مياشتو او لسو ورځو عدت مقرر کيدو نه پس راغلې دې،بيا بيبيانو ته اختيار ورکړې شوې دې که هغوى غواړى ددې وصيت نه فائده واخلى او ياکه د دوى مرشى د استفادې نه وى نو نه دې اخلى. اوس دلته په دې پوهه شئ چه دلته درې څيزونه دى.

① متوفى عنهازوجهاد پاره څلور مياشتې او لس ورځې عدت دې

② د متوفى عنها زوجها د پاره د خاوند په کور کښې د سکونت لزوم

③ په خاوندانو باندې د وصيت وجوب

امام بخارى يو قول د مجاهد نه نقل کړې دې او يو قول د عطاء نه او دا دواړه د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما شاګردان دى لکه چې دوى د ابن عباس رضي الله عنهما پيش کړې ده .حضرت مجاهد دا وئيلې دى ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم﴾ چې د څلورو مياشتو او لس ورځو د عدت سره څه تعلق نشته.

د ايت الحول د نزول نه پس د څلورو مياشتو او لسو ورځو عدت هم داسې واجب دې څنګه چې وړاندې وو.په ايت الحول کښې خاوندان ددې پابند کړې شوى دى، چه هغوى بيبيانو ته د نورو اووه مياشتو او شلوورځو وصيت اوکړى، د متاع او سکنى د پاره چه پوره کال شو او بيبيانو ته دا اختيار ورکړې شو که هغوى ددې وصيت مطابق د خاوند په کور کښې اوسيدل خوښوى نو اوسيږى دې او که نه خوښوى نه دې اوسيږى.

عطاء وائى چې په ﴿وصية لازواجهم﴾ ايت الحول کښې په امور ثلاثه کښې امرثانى منسوخ کړې شوې دې او د ښځې د پاره د خاوند په کور کښې عدت تيرول ضرورى نه دى پاتې شوې .عطاء فرمائى چې نه څلور مياشتې او لس ورځې د خاوند په کور کښې عدت تيرول ضرورى دى او نه په موده د وصيت کښې د خاوند په کور کښې سکونت اختيارول ضرورى دى،د عطاء په نيز د څلور مياشتو او لسو ورځو د عدت حکم په خپل ځائې باندې باقى دې د ايت الحول د

نزول سره د سکوت فی بیت الزوج وجوب ختم شو نه په موده د عدت کښې څلورمیاشتې او لس ورځو کښې دا وجوب باقی پاتې شو او نه په موده د وصیت کښې چې اووه میاشتې او شل ورځې دی.
مجاهد په موده د وصیت کښې خو د ښځې د اختیار ذکر کړې دې خو د عدت په موده څلور میاشتو او لس ورځو په باره کښې مجاهد سکوت اختیار کړې دې خو ظاهره دا ده چې د مجاهد په نیز هم لکه څنګه چې په موده د وصیت کښې د ښځې د پاره د خاوند په کور کښې سکونت واجب نه دې دغه شان د عدت په موده څلورمیاشتې او لسو ورځو کښې هم سکونت فی بیت الزوج واجب نه دې ،اګرچې هغوی ددې ذکر نه دې کړې ځکه چې کله موده د وصیت کښې ډیره موده ده سکونت فی بیت الزوج ضروری نه دې نو په موده د عدت کښې چه څلور میاشتې او لس ورځې کومه موده ده .په هم سکونت ضروری نه وی. نو که دا اومنلې شی چه مجاهد هم سکونت فی بیت الزوج نه په موده د وصیت کښې ضروری ګڼړی او نه په موده د عدت کښې نو بیا په عطاء او مجاهد کښې اختلاف باقی نه پاتې کیږی.

د لامع الدراری په غلطۍ باندې تنبیه: دلته په (لامع الدراری) کښې غلطی واقع شوې ده په هغې کښې د مجاهد قول ددې عکس نقل کړې شوې دې چه هغه په موده د عدت څلورمیاشتې او لسو ورځو کښې د تخیر قائل د وصیت د مودې په باره کښې هغوی سکونت اختیار کړې دې [1] حال دا چې حقیقت ددې په خلاف دې ځکه چې هغوی د ښځې د اختیار ذکر د وصیت د مودې په باره کښې کړې دې او په موده د عدت کښې چه څورمیاشتې او لس ورځې دی په هغې کښې ئې د سکونت ذکر کړې دې.
ددې نه پس عطاء فرمائیلې دی چه د میراث د ایت د نزول نه پس د ښځې د پاره د خاوند په کور کښې د اوسیدو اختیار ختم شو ،نه هغه څلور میاشتې لس ورځې د عدت په موده کښې هلته حصاریدې شی او نه په موده د وصیت کښې چه اووه میاشتې او شل ورځې اوسیدې شی ،که اوسیږی نو کرایه به ورکوی میراث دې ته ملاؤ شو ،پیسې دې سره شته نو که اوسیدل غواړی کرایه دې ورکوی. بلکه د میراث د ایت نه پس خو دا وصیت هم جائز نه دې ځکه چې میراث ایت الحول منسوخ کړې دې ،په ایت د تربص سره هغه نه دې منسوخ شوې ځکه چې ایت تربص په نزول کښې مقدم دې او ایت الحول مؤخر دې خو د میراث ایت ددې نه هم مؤخر دې ،نو د ایت الحول د پاره ناسخ شو.
په دې دریمه مسئله کښې هم چه ایت الحول په ایت د میراث سره منسوخ شوې دې د عطاء او مجاهد اختلاف نشته ،دواړه ددې نسخ قائل دی.
ددې تفصیل نه معلومه شوه چې د مجاهد او عطاء په بیان کښې د ابن عباس رضی الله عنه د مذهب په بیانولو کښې اختلاف نشته خو د ابن عباس رضی الله عنه په روایاتو کښې اختلاف واقع شوې دې د بعضې روایاتو نه عدم نسخ معلومیږی لکه څنګه امام بخاری نقل کړې دی او د هغې تفصیل

[1] لامع الدراری ۹/۲۶)-

ستاسو وړاندې پيش کړې شو او بعضې رواياتو نه نسخ معلوميږي علامه سيوطی په درمنثور کښې فرمائيلي دی (اخرج ابوداود والنسائی والبيهقی من طريق عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما فی قوله ﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا ۚ وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ ۚ﴾ قال نسخ الله ذلك بآية الميراث بما فرض الله لهن من الربع والثمن ونسخ اجل الحول بان جعل اجلها اربعة اشهر وعشرا)[1]
د داسې قسم رواياتو نه د ابن عباس رضي الله عنهما رائې د جمهورو سره موافق معلوميږي چې هغوی عدت الحول په ﴿أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۖ﴾ ايت باندې منسوخ منی.

د متوفی عنها زوجها د نفقه او سکنی حکم: د احنافو په نيز د متوفی عنها زوجها (کونډې) د پاره نه نفقه شته او نه سکنی ،که حامله وی يا غير حامله وی څکه چه د زوج د وفات نه پس د هغه مالونه وارثانو ته منتقل شول نو دوارثانو د مال نه به نه نفقه ادا کولې شی او نه سکنی[2]
د علامه نووی مطابق د شوافعو په نيز نفقه خو واجب نه ده که حامله وی او که غير حامله وی البته د سکنی د پاره امام نووی رحمه الله فرمائی (والاصح عندنا وجوب السكنى)[3] لکه چې په بل روايت کښې ددې د پاره د هغوی په نيز سکنی نشته.
د حنابله په نيز که هغه غير حامله وی نو نه نفقه شته او نه سکنی شته. او که حامله وی نو دواړه روايتونه دی په يو روايت کښې د حاملې د پاره هم نفقه او سکنی شته او بل روايت کښې د حاملې د پاره نفقه او سکنی شته (وكذا قال الموفق)[4]
د مالکيانو په نيز د متوفی عنها زوجها د پاره نفقه نشته که حامله وی او که غير حامله وی البته سکنی په دې صورت کښې شته چه کله کور د خاوند ملکيت وی يا د کرايه وی او خاوند د وفات نه وړاندې کرايه ادا کړې وی گنې نشته (وكذا قال الباجی)[5]

قوله: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا رَوْحٌ : په دې حديث کښې ئې د ايت تربص د نقل کولو نه پس وئيلې دی (قال كانت هذه العدة تعتد عند اهل زوجها واجب) ددې نه عدت د وفات څلور مياشتې او لس ورځې مراد دی او مطلب دا دې چه د آيت الحول د نزول نه پس په دې عدت کښې څه تبديلی نه ده راغلې ،دا عدت د ايت الحول نه پس هم هغه شان واجب دې څنګه چې وړاندې وو البته په ايت الحول کښې خاوندانو ته د وصيت حکم ورکړې شوې وو او ښځو ته د

---

[1]) درمنثور ۳۰۹/۱) وتعليقات لامع الدراری ۲۶/۹)-
[2]) بدائع الصنائع ۲۱۱/۳) واوجز المسالک ۱۸۵/۱۰)-
[3]) الصحيح المسلم مع شرحه الكامل للنووی (۴۸۲/۱)-
[4]) اوجز المسالک ۱۸۵/۱۰) والمقنع فی فقه الامام احمد كتاب النفقات ۳۱۱۹/۳ والعدة شرح العمدة للمقدسی(۴۳۳ باب نفقة المتعتدات والانصاف فی معرفة الراجح من الخلاف للمرداری ۰۹/ ۳۶۸،۴۶۹)-
[5]) اوجز المسالک ۱۸۵/۱۰) والفقه الاسلامی وادلته (۶۵۹۹ والشرح الصغير للدردير ۰۲/ ۶۸۶) باب العدة والمنتقی شرح موطا للباجی(۱۳۶/۴،۱۳۴) وبلغة المسالک لاقرب المسلک للصاوی ۲۵۰/۱)-

وصيت مطابق عمل كولو او نه عمل كولو اختيار وركړې شوې وو. وړاندې بيان وائى ((فالعدة كما هي واجب عليها)) دلته هم هغه د څلورمياشتو او لس ورځو عدت وجوب مراد دې.

قوله: زَعَمَ ذَلِكَ عَنْ مُجَاهِدٍ: يعنى ابن ابى نجيح د مجاهد نه هم دغه شان نقل كړې دى وړاندې د عطاء قول دې د كوم تشريح چه شوې ده، وړاندې بيا ((وعن محمد بن يوسف قال حدثنا ورقاء عن ابن ابى نجيح عن مجاهد: بهذا)) سره د مجاهد هم هغه ذكر شوې قول په بل سند سره بيانوى بيا ((عن ابن ابى نجيح، عن عطاء، عن ابن عباس، قال نسخت هذه الاية عدتها فى اهلها فتعتد حيث شاءت)) سره ئې د ابن عباس ﷛ قول نقل كړې دې چې په ايت الحول سره ايت التربص منسوخ شو خو عدت منسوخ نه دې ځكه چې هغه خو ((فتعتد حيث شاءت)) كښې د عدت تيرولو ذكر كوى البته د بيت زوج لزوم ختم شو ددې وجې چه چرته غواړى عدت دې تير كړى.

[۴۲۵۸] حَدَّثَنَا حِبَّانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَوْنٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ قَالَ جَلَسْتُ إِلَى مَجْلِسٍ فِيهِ عُظْمٌ مِنَ الأَنْصَارِ وَفِيهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، فَذَكَرْتُ حَدِيثَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ فِي شَأْنِ سُبَيْعَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ وَلَكِنَّ عَمَّهُ كَانَ لاَ يَقُولُ ذَلِكَ. فَقُلْتُ إِنِّي لَجَرِيءٌ إِنْ كَذَبْتُ عَلَى رَجُلٍ فِي جَانِبِ الْكُوفَةِ. وَرَفَعَ صَوْتَهُ، قَالَ ثُمَّ خَرَجْتُ فَلَقِيتُ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ أَوْ مَالِكَ بْنَ عَوْفٍ قُلْتُ كَيْفَ كَانَ قَوْلُ ابْنِ مَسْعُودٍ فِي الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا وَهْيَ حَامِلٌ فَقَالَ قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَتَجْعَلُونَ عَلَيْهَا التَّغْلِيظَ، وَلاَ تَجْعَلُونَ لَهَا الرُّخْصَةَ لَنَزَلَتْ سُورَةُ النِّسَاءِ الْقُصْرَى بَعْدَ الطُّولَى. وَقَالَ أَيُّوبُ عَنْ مُحَمَّدٍ لَقِيتُ أَبَا عَطِيَّةَ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ.

د حاملې متوفى عنها زوجها عدت: حضرت ابن سيرين ﷬ فرمائى چه زه په كوفه كښې په يو مجلس كښې ناست ووم په هغې كښې د انصارو لوئې خلق ناست وو، په هغوى كښې عبدالرحمان بن ابى ليلى هم وو. ما دسبيعه بنت الحارث متعلق د عبدالله بن عتبه حديث نقل كړلو.

د هغه حديث مفهوم دادې چې د سبيعه بنت حارث خاوند وفات شو او دا حامله وه، اوس لا څلورمياشتې او لس ورځې نه وې تيرې شوې چه دا د حمل نه فارغه شوه نو د نبى ﷺ په خدمت كښې حاضره شوه او د خپل عدت په باره كښې ئې تپوس اوكړو، نبى ﷺ اوفرمائيل: په وضع د حمل سره عدت ختم شو.

دا حديث چې ئې واوريدلو نو عبدالرحمن بن ابى ليله اوفرمائيل، ته د عبدالله بن عتبه بن مسعود په حوالې سره حديث نقل كوې حالانكه چې دهغه تره عبدالله بن مسعود دابعد الاجلين قائل وو[1] د عبدالرحمن ابن ابى ليله مطلب دادې چې عبدالله بن عتبه د حضرت عبدالله بن

---

[1]) ابن ابى ليلى د حضرت عبدالله بن مسعود هم دا مذهب اختيار كړې دې هغوى د ابعد الاجلين قائل وو خو دا صحيح نه ده لكه څنګه چې وړاندې راځى او دا هم ممكن ده چې اول كښې هغوى د ابعد الاجلين قائل وو).

مسعود وراره دي او شاګرد ئې هم دې هغه د خپل استاذ خلاف څنګه وئيلې شي عبدالرحمان بن ابى ليلى د ابن سيرين حديث باندې يو قسم د خپل عدم اطمينان اظهار اوکړو.په دې ابن سيرين اووئيل که ما په داسې کس باندې دروغ وئيلې وى کوم چې په کوفه کښې موجود دې نوبيا خو به زه ډير زړه ور يم ، مطلب دا دې چې عبدالله بن عتبه په کوفه کښې موجود دې او د هغه په حواله حديث بيانوم نو په هغې باندې دروغ او هغه ته د حديث غلط نسبت څنګه کولې شم.

قوله: فَلَقِيتُ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ أَوْمَالِكَ بْنَ عَوْفٍ : حضرت ابن سيرين ددې مجلس نه پاسيدلو فرمائى بيا زه د مالک بن عامر سره ملاؤشوم. دلته راوى ته د مالک بن عامر او مالک بن عوف په باره کښې شک دې ، صحيح مالک بن عامر دې لکه وړاندې چې د ايوب په تعليق کښې تصريح ده.

چونکه مالک بن عامر هم د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه شاګرد وو نو ځکه د زيات اطيمينان حاصلولو د پاره ابن سيرين د هغه نه تپوس اوکړو چه حضرت عبدالله بن مسعود د هغه ښځې په باره کښې څه قول دې چې د چا خاوند مړ شى او هغه حامله وى.مالک بن عامر د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه قول نقل کړو(اتجعلون عليها التغليظ، ولا تجعلون لها الرخصة) يعنى تاسو خو په دغه کونډه باندې سختى کوئى که موده د څلورمياشتو او لسو ورځو نه زياته هم وى نو بيا ښځې د پاره دا حکم دې چې د وضع حمل نه وړاندې د هغې عدت نه پوره کيږى ،برابره ده که موده د حمل نهه مياشتو پورې اوږده شى.او هغې ته رخصت نه ورکوى(که وضع د حمل د څلورومياشتو او لس ورځونه کمه موده کښې اوشى نو په وضع سره دهغې عدت پوره نه منى)

مطلب دا چه د وضع حمل موده اوږده شى نو په دې صورت کښې تاسو ښځې ته د انتظار کولو حکم کوئى نو د وضع حمل موده مختصره شى په دې صورت کښې هم هغې ته د تخفيف حق ملاويدل پکار دى ،بيا اوفرمائيل چې سورة قصرى يعنى سورة طلاق د سورة طولى يعنى سورة بقره نه پس نازل شوې دې مطلب دادې چې د سورة طلاق ايت (وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ) روستو نازل شوې دې ايت سره د سورة بقره ايت (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا) کښې تخصيص کړې دې.د سورة بقره د ايت حکم اوس صرف د غير حامله د پاره دې اوس درې صورتونه راوځى.

① يو صورت دادې چې ښځه متوفى عنها زوجها وى او حامله نه وى ددې عدت څلورمياشتې او لس ورځې دې.

② دويم شکل دادې چه ښځه حامله وى مطلقه وى او متوفى عنها زوجها نه وى،ددې عدت وضع د حمل ده.

③ دريم صورت دادې چې ښځه متوفى عنها زوجها هم وى او حامله هم وى.په دې کښې اختلاف دې چې ددې عدت ابعد الاجلين دې او که وضع د حمل؟

د حضرت علی رضی الله عنه نه منقول دی (تعتد بابعد الاجلین) [1]
ابن ابی لیلی هم دا قول د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه طرف ته منسوب کړې دې خو دا نسبت صحیح نه دې جمهور فرمائی چې ددې عدت وضع د حمل دې [2]

باب قوله تعالی: حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى

[۴۲۵۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَلِيٍّ - رضی الله عنه - قَالَ النَّبِيُّ - صلی الله علیه وسلم - . حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ هِشَامٌ حَدَّثَنَا قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَلِيٍّ - رضی الله عنه - أَنَّ النَّبِيَّ - صلی الله علیه وسلم - قَالَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ « حَبَسُونَا عَنْ صَلَاةِ الْوُسْطَى حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ مَلَأَ اللَّهُ قُبُورَهُمْ وَبُيُوتَهُمْ أَوْ أَجْوَافَهُمْ - شَكَّ يَحْيَى - نَارًا ».

امام بخاري چې دلته کوم روایت پیش کړې دې، ددې نه معلومیږی چه د امام بخاری په په نیز د صلاة وسطی نه د مازیګر مونځ مراد دې.
په روایت کښې د صلاة وسطی په باره کښې د اهل علمو مختلف اقوال دی حافظ شرف الدین دمیاطی ددې په باره کښې یو مستقله رساله (کشف العطاء عن الصلاة الوسطی) لیکلې ده [3]

د صلاة وسطی په باره کښې د عالمانو اقوال: ① د حضرت انس، حضرت جابر رضی الله عنهما او عکرمه او مجاهد وغیره رائې دا ده چې د صلاة وسطی نه د صبا مونځ مراد دې د امام مالک او امام شافعی رحمهما الله هم دا قول دې.

② د حضرت عائشې رضی الله عنها، حضرت زید بن ثابت او حضرت ابوسعید رضی الله عنه نه نقل دی چې ددې نه د ماسپخین مونځ مراد دې او د امام ابوحنیفه یو روایت هم دادې.

③ د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه نقل دی چې ددې نه د ماښام مونځ مراد دې.

④ د حضرت معاذ بن جبل او عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه نقل دی چې ددې نه ټول مونځونه مراد دی، دا حضرات وائی چه په (حٰفِظُوْا عَلَى الصَّلَوٰتِ) کښې فرائض او نوافل ټول شامل دی او چه (وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى) ئې اووئیل نو د پنځو مونځونو تاکید ئې اوکړو علامه عبدالبر هم دا قول اختیار کړې دې.

⑤ د ابن حبیب مالک او ابواثامه رائې دا ده چه ددې نه د جمعې مونځ مراد دې

⑥ ابن التین او علامه قرطبی نقل کړې دی چې ددې نه د ماسخوتن مونځ مراد دې.

---

[1] احکام القران للجصاص ۴۱۵۹/۱-
[2] احکام القران للجصاص ۴۱۸/۱، ۴۱۴)-
[3] قال الحافظ فی الفتح ۱۹۶۹/۸ وجمع الدمیاطی فی ذلک جزاء مشهورا اسماء کشف العطآء عن الصلاة الوسطی..بلغ تسعة عشرا قولا)-

⑦ بعضو ونیلي دی چې ددې نه د مازیګر مونځ مراد دې
⑧ د بعضو رائې ده چې ددې نه د صبا او ماسخوتن مونځونه مراد دی.
⑨ علم الدین سخاوی او تقی الدین اخنائی فرمائی چې ددې نه د وترو مونځ مراد دې.
⑩ بعضو ونیلي دی چې صلاة الخوف ترې مراد دې.
⑪ بعضو ترې اشراق مونځ مراد اخستې دې.
⑫ بعضو ترې نه د څاښت مونځ مراد اخستې دې.
⑬ د سعید بن جبیر او امام الحرمین رائې دا ده چې ددې نه لاعلی التعیین پنځو مونځونو کښې یو مراد دې.
⑭ بعضو ددې نه د تهجدو مونځ مراد اخستې دې.
⑮ خو د اکثرو حضراتو رائې دا ده چې ددې نه د مازیګر مونځ مراد دې.هم دا قول د احنافو او حنابلو دې [1] امام ترمذی فرمائی «هوقول اکثرعلماء الصحابة» [2] .

ماوردی وائی چه «هوقول الجمهور التابعین» [3] او علامه ابن عبدالبر وائی «هوقول اکثراهل الاثر» [4]
د امام بخاری هم دا رائې ده نو د سورة رحمن په تفسیر کښې ئې ددې تصریح کړې ده. فرمائی «فیها فاکهة ونخل ورمان» قال بعضهم: لیس الرمان والنخل بالفاکهة اما العرب فانها تعدهما فاکهة کقوله عزوجل «حافظوا الصلوات والصلاة الوسطی» فامر بالمحافظة علی کلا الصلوات ثم اعاد العصر تشدیدا لها کما اعید النخل والرمان» [5]
حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه دا صلاة وسطی سابقه امتونو ته پیش شوې ووهغوی دا ضائع کړلو ددې وجې دې امت ته په خصوصیت سره ددې د محافظت تاکید شوې دې،د امام مسلم د روایت مطابق په دې باندې دوه اجرونه ملاویږی.
شاه صاحب داهم فرمائیلې دی چې امام شافع د صلاة وسطی تفسیر د صبا په مونځ باندې کړې دې ،کیدې شی ددې وجې چه ددې ایت آخری حصه ده «وقوموا لله قانتین» او چونکه ددوی په نیز قنوت د صبا په مانځه کښې وی،ددې وجې هغوی د ایت دا اخری حصه ددې خبرې قرینه جوړه کړې چه دصلاة وسطی مصداق صلاة فجر دې [6]

---

[1] فتح الباری ۸/۱۹۶)-
[2] سنن ترمذی ابواب الصلاة باب ما جاء فی صلاة الوسطی ۱/۳۴۲)-
[3] فتح الباری ۸/۱۹۶)-
[4] حواله بالا)-
[5] صحیح البخاری مع فتح الباری ۸/۶۶۰)-
[6] فیض الباری ۴/۱۶۵)_

٤٥- باب (وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) مُطِيعِينَ.

[٤٢٦٠] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ شُبَيْلٍ عَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِي عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ يُكَلِّمُ أَحَدُنَا أَخَاهُ فِي حَاجَتِهِ حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ) فَأُمِرْنَا بِالسُّكُوتِ.

امام بخاری د قانتین تفسیر په مطیعین سره کړې دې دا تفسیر د حضرت عبدالله بن مسعود او عبدالله بن عباس رضی الله عنهما نه منقول دې (١)

حضرت گنگوهی رحمه الله فرمائی چې کمال طاعت دادې چې انسان د هر داسې څیز نه منع شی کوم چې په قرب او حضور کښې حائل وی او کلام هم چونکه په حضور کښې مخل دې ددې وجې نه د ایت کریمه نه د کلام فی الصلاة ممانعت مستفاد کیږی، هم ددې نکتې په وجه امام بخاری هغه روایت ذکر کړې دې، په کوم کښې چې د کلام فی الصلاة نه منع شوې ده(٢) دا روایت په کتاب الصلاة کښې د «باب ماینهی عن الکلام فی الصلوة» لاندې تیر شوې دې(٣)

باب قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ (فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ) (٤٦)

وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (كُرْسِيُّهُ) عِلْمُهُ يُقَالُ (بَسْطَةً) زِيَادَةً وَفَضْلًا (أَفْرِغْ) أَنْزِلْ (وَلَا يَئُودُهُ) لَا يُثْقِلُهُ. آدَنِي أَثْقَلَنِي. وَالآدُ وَالأَيْدُ الْقُوَّةُ، السِّنَةُ نُعَاسٌ. (يَتَسَنَّهْ) يَتَغَيَّرْ. (فَبُهِتَ) ذَهَبَتْ حُجَّتُهُ. (خَاوِيَةٌ) لَا أَنِيسَ فِيهَا. عُرُوشُهَا أَبْنِيَتُهَا. نُنْشِرُهَا نُخْرِجُهَا (إِعْصَارٌ) رِيحٌ عَاصِفٌ تَهُبُّ مِنَ الأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (صَلْدًا) لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ (وَابِلٌ) مَطَرٌ شَدِيدٌ. الطَّلُّ النَّدَى، وَهَذَا مَثَلُ عَمَلِ الْمُؤْمِنِ. (يَتَسَنَّهْ) يَتَغَيَّرْ.

قوله: وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (كُرْسِيُّهُ) عِلْمُهُ:

په وسع کرسیه کې د کرسی نه څه مراد دې؟: یعنی د سورة بقره ایت «وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضَ» کښې د کرسئ نه علم مراد دې ،علامه قسطلانی فرمائی «فیه اشارة الی انه لا کرسی فی الحقیقة ولا قاعد وانما هو مجاز عن علمه»(٤)

---

١) عمدة القاری ١٢٥/١٨)-

٢) لامع الدراری ٣٠/٩)-

٣) صحیح البخاری کتاب الصلاة ١٠/١٦٠)-

٤) ارشاد الساری ٧٣/١٠)تعلیقات لامع الدراری ٣١٩/٩-

علامه سندهي رحمه الله فرمائی چه عام طور عالم دین په کرسئ باندې کیني او د علم نشر واشاعت کوي نو کرسئ یو قسم د علم محل شو او دلته ذکر د محل دې مراد ترې حال دی.[1]

او بل مناسبت هغوی دا بیان کړې دې چه لکه څنګه په کرسئ باندې صاحب د کرسئ اعتماد کوي او کیني دغه شان عالم په خپل علم اعتماد کوي او مسائل بیانوي نو په اعتماد د علم او کرسئ دواړو کښې قدر مشترک دې، ددې مناسبت په وجه ئې کرسئ ونیلې ده، او مراد ترې علم اخستې شی.[2]

د کلماتو تشریح:

قوله: يُقَالُ (بَسْطَةً) زِيَادَةً وَفَضْلاً:

د سورة بقرې دې ایت طرف ته اشاره ده (إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ) فرمائی دلته د (بَسْطَةً) معنی فضیلت او زیاتې ده

قوله: أَفْرِغْ) أَنْزِلْ: یعنی ایت کریمه (وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا) کښې (افرغ د انزل په معنی دې،

قوله: (وَلَا يَئُودُهُ) لَا يُثْقِلُهُ: یعنی په ایت کرسئ کښې د (وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا) معنی ده، الله تعالی د اسمان او زمکې حفاظت ګران او مشکل نه معلومیږی (اد، یؤده) په وزن د قال یقول معنی ئې درنیدل او سترې کیدل راځی

قوله: (لَمْ يَتَسَنَّهْ) يَتَغَيَّرْ: (فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ) فرمائی د (یتسن) معنی تغیير کیدل او تبدیل کیدل دی.

قوله: خَاوِيَةٌ) لَا أَنِيسَ فِيهَا: (أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا) کښې د (خاوية) معنی ده (چرته چه څوک مونس او غمخوار نه وی، خالی وی.

قوله: عُرُوشُهَا أَبْنِيَتُهَا: (أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا) کښې د عروش معنی ده چتونه بنیادونه.

قوله: نُنْشِزُهَا نُخْرِجُهَا: (وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا) په دې کښې د ننشز معنی (نخرج) ده یعنی هډوکو طرف ته اوګوره چه مونږ دا څنګه راپورته کوو او جوړوو.

قوله: (إِعْصَارٌ) رِيحٌ عَاصِفٌ تَهُبُّ مِنَ الْأَرْضِ إِلَى السَّمَاءِ كَعَمُودٍ فِيهِ نَارٌ: (وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ) تشریح کوی او فرمائی چه داسې تیزه هواچې هغه د زمکې نه اسمان طرف ته چلیږی د ستنې په شان په هغې کښې اور وی.

---

[1] حاشية السندی ۲/۶۵۰)-

[2] حواله بالا)-

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (صَلْدًا) لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ: ﴿كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا﴾ یعنی څنگه چې یو ښویدونکې کانړې وی چې په هغې باندې خاوره وی نو په هغې باندې تیز باران اوشی او هغه صفا کړی، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چې د «صلدا» معنی ده «چې په هغې باندې څه نه وی بیخی صفا وی د «وابل» معنی بیانوی حضرت عکرمه رحمه الله فرمائی «مطرشدید» سخت باران.

قوله: الطَّلُّ النَّدَى: ﴿فان لم یصبها وابل فطل﴾ د «طل» معنی ده معمولی باران، پرخه

قوله: وهذا مثل عمل المؤمن: په قران کریم کښې په دې ایت کښې د مومن عمل یو مثال بیان شوې دې. پوره ایت دادې ﴿وَمَثَلُ الَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ وَتَثْبِيْتًا مِّنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍۭ بِرَبْوَةٍ اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ ۚ فَاِنْ لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ ؕ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُوْنَ بَصِيْرٌ﴾

یعنی کوم خلق چې د الله د رضا په غرض خرچ کوی چې د خپلو نفسونو کښې «د ګرانو اعمالو برداشت کولو د پاره» پوخوالې پیدا کړی، ددوی مثال داسې دې چې یو باغ په یوه ډیرئی باندې واقع وی او په هغې باندې تیز باران اوشی او هغه دوچنده میوه اوکړی او که تیز باران پرې هم اونشی نو «د زمکې د ښه والی او د موقع موافقت په وجه» معمولی پرخه «او لږ باران» هم د هغې د پاره کافی وی.

په دې ایت کښې د مومن عمل په یو مثال سره واضح کړې دې مقصد دا دې چې په اخلاص سره مومن څه ډیر خرچ هم اونکړی او لږ غوندې خرچ اوکړی بیا هم هغه ته دوچنده اجر او ثواب ملاویږی.

[۴۲۲۱] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ نَافِعٍ أَنَّ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ-رضی الله عنهما- كَانَ إِذَا سُئِلَ عَنْ صَلَاةِ الْخَوْفِ قَالَ يَتَقَدَّمُ الْإِمَامُ وَطَائِفَةٌ مِنَ النَّاسِ فَيُصَلِّي بِهِمُ الْإِمَامُ رَكْعَةً، وَتَكُونُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْعَدُوِّ لَمْ يُصَلُّوا، فَإِذَا صَلَّوُا الَّذِينَ مَعَهُ رَكْعَةً اسْتَأْخَرُوا مَكَانَ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا وَلَا يُسَلِّمُونَ، وَيَتَقَدَّمُ الَّذِينَ لَمْ يُصَلُّوا فَيُصَلُّونَ مَعَهُ رَكْعَةً، ثُمَّ يَنْصَرِفُ الْإِمَامُ وَقَدْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، فَيَقُومُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ فَيُصَلُّونَ لِأَنْفُسِهِمْ رَكْعَةً بَعْدَ أَنْ يَنْصَرِفَ الْإِمَامُ، فَيَكُونُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ الطَّائِفَتَيْنِ قَدْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، فَإِنْ كَانَ خَوْفٌ هُوَ أَشَدَّ مِنْ ذَلِكَ صَلَّوْا رِجَالًا، قِيَامًا عَلَى أَقْدَامِهِمْ، أَوْ رُكْبَانًا مُسْتَقْبِلِي الْقِبْلَةِ أَوْ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِيهَا. قَالَ مَالِكٌ قَالَ نَافِعٌ لَا أُرَى عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ عُمَرَ ذَكَرَ ذَلِكَ إِلَّا عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ-صلى الله عليه وسلم-.

۴۵-باب: (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا)

[۴۲۲۲] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ الْأَسْوَدِ وَيَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ قَالَا حَدَّثَنَا حَبِيبُ بْنُ الشَّهِيدِ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ قُلْتُ لِعُثْمَانَ هَذِهِ الْآيَةُ الَّتِي

فِي الْبَقَرَةِ (وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا) إِلَى قَوْلِهِ (غَيْرَ إِخْرَاجٍ) قَدْ نَسَخَتْهَا الأُخْرَى، فَلِمَ تَكْتُبُهَا قَالَ تَدَعُهَا. يَا ابْنَ أَخِي لاَ أُغَيِّرُ شَيْئًا مِنْهُ مِنْ مَكَانِهِ. قَالَ حُمَيْدٌ أَوْ نَحْوَ هَذَا.
دلته اشكال كيږي چې په دې ايت باندې خو ترجمه قائمه شوې ده نو امام بخاري ترجمه دوباره ولې قائمه کړه، وئيلې شي چې اوله ترجمه په ايت ناسخه باندې وه او دلته په ايت منسوخه باندې نو تكرار نشته.

۴۶-باب: (وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى)

[۴۲۶۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ وَسَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ (رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي)

كله چې دا يت نازل شو نو بعضې صحابو اوفرمائيل (شك ابراهيم ،لم يشك نبينا) نو نبى ﷺ هغوى ته اوفرمائيل (نحن احق بالشك من ابراهيم)
علامه كرماني دلته اشكال كړې دې چې دابراهيم عليه السلام څنګه شک کړې وو حال دادې چې ابراهيم عليه السلام د الله تعالى جليل القدر پيغمبر وو؟

بيا خپله جواب ورکوی او فرمائی چې د نبی ﷺ د قول (ونحن احق بالشك من ابراهيم) مطلب خو دادې چې شک خو مونږ ته کول پکار وو خو زمونږ شک نشته نو حضرت ابراهيم عليه السلام ته به په طريقه اولى شک نه وی شوې نبی ﷺ افضل الانبياء دې هغوى دا جمله د عاجزئى په ډول اوفرمائيله (۱)

حضرت ابراهيم عليه السلام دا سوال ولې اوکړو؟: اوس سوال دادې چې ابراهيم عليه السلام ته هركله د الله تعالى په صفت احياء کښې شک نه وو نو بيا ئې د الله تعالى نه سوال ولې کولو؟ چې (رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى)

① بعضې حضراتو وئيلې دی چې د حضرت ابراهيم عليه السلام د الله تعالى په صفت احياء باندې قدرت کښې څه شک نه وو بلکه د احياء د کيفيت ليدو شوق ئې وو چې څنګه ورته ژوند ورکوی. ددې کيفيت مشاهده کولو ئې غوښتل ددې وجې ئې د الله نه سوال اوکړو. (۲)
② بعضې حضراتو وئيلې دی چې حضرت ابراهيم ته علم حصولى حاصل وواو د هغه د ايمان د پاره کافی دې، حضرت ابراهيم عليه السلام غوښتل چې علم حضورى ورته حاصل شى. (۳)

---

(۱) شرحالكرماني ۴۳/۱۷)-
(۲) شرح الكرماني ۴۳/۱۷) وفيض البارى ۱۴۶/۱۴۵/۴) تفسير قرطبى ۲۹۱/۳)-
(۳) قال الامام رازى فى تفسير الكبير وعلى قول المتكلمين العلم الاستدلالى مما يتطرق اليه الشبهات والشكوك فطلب علما ضروريا يستقر القلب معه استقرارا لا يتعالجه شئ من الشكوك والشبهات ۴۱/۰۸)

بعضې ونيلې دی چې حضرت ابراهيم عليه السلام ته علم يقينی حاصل وو هغوی عين اليقين غوښتل[1]

۴۹- باب قَوْلِهِ (أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) إِلَى قَوْلِهِ (تَتَفَكَّرُونَ)

[۴۲۶۴] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يُحَدِّثُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. قَالَ وَسَمِعْتُ أَخَاهُ أَبَا بَكْرِ بْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ يُحَدِّثُ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ-رضي الله عنه- يَوْمًا لأَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فِيمَ تَرَوْنَ هَذِهِ الآيَةَ نَزَلَتْ (أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) قَالُوا اللَّهُ أَعْلَمُ. فَغَضِبَ عُمَرُ فَقَالَ قُولُوا نَعْلَمُ أَوْ لاَ نَعْلَمُ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي نَفْسِي مِنْهَا شَيْءٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. قَالَ عُمَرُ يَا ابْنَ أَخِي قُلْ وَلاَ تَحْقِرْ نَفْسَكَ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ضُرِبَتْ مَثَلاً لِعَمَلٍ. قَالَ عُمَرُ أَيُّ عَمَلٍ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِعَمَلٍ. قَالَ عُمَرُ لِرَجُلٍ غَنِيٍّ يَعْمَلُ بِطَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ بَعَثَ اللَّهُ لَهُ الشَّيْطَانَ فَعَمِلَ بِالْمَعَاصِي حَتَّى أَغْرَقَ أَعْمَالَهُ..

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چې حضرت عمر رضي الله عنه يو ځل د حضرات صحابه کرامو نه تپوس اوکړو چې (أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ) دا ايت په څه باره کښې نازل شوې دې؟ صحابه اووئيل تاسو (تعلم) يا (لاتعلم) اووائې، يعنی چې مونږ ته علم دې يا داقرار اوکړئی چې مونږ ته علم نشته. حضرت ابن عباس (رض) اووئيل زما په زړه کښې ددې په باره کښې څه شته. حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل ته اووايه او (د خپلې کم عمرئی په وجه خپل ځان حقير مه ګڼړه. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل په دې کښې د يو عمل مثال بيان شوې دې.حضرت عمر رضي الله عنه اوفرمائيل د کوم عمل ؟ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د عمل تعيين اونکړو او وئې وئيل د څه عمل؟ نو حضرت عمر رضي الله عنه په خپله تفسير بيان کړو او وئې وئيل چه په دې کښې د يو مالدار سړی مثال بيان شوې دې هغه د الله تعالی اطاعت او عبادت کولو، بيا الله تعالی هغه طرف ته شيطان راوليږلو نو هغه په ګناهونو کښې اخته شو تردې چه د هغه نيک عمل ئې غرق کړل.

يو اشکال او د هغې جواب: دلته دا اشکال کيږی چې د حضرت عمر رضي الله عنه د سوال په جواب کښې صحابه رضي الله عنهم (والله اعلم) او فرمائيل نو حضرت عمر رضي الله عنه په دې باندې خفه شوحال دا چې صحابو رضي الله عنهم به د نبی صلى الله عليه وسلم په جواب کښې وئيل (والله ورسوله اعلم) او نبی صلى الله عليه وسلم په دې باندې نه خفه کيدلو.

ددې جواب دادې چې نبی صلى الله عليه وسلم به د صحابه کرامو د متوجه کولو د پاره سوال کولو. کله چې به هغوی په جواب کښې (الله ورسوله اعلم) اوفرمائيل نو لکه چې هغوی به متوجه شول. د نبی صلى الله عليه وسلم د صحابو رضي الله عنهم نه داسې قسم سوال کول امتحان نه وو ځکه چې نبی صلى الله عليه وسلم خو استاذ راليږلې شوې

[1] تفسير القرطبی ۳/۲۹۹)-

وو او حضرات صحابه كرامو رضي الله عنهم به د نبی ﷺ نه علم زده كولو، نو د صحابو رضي الله عنهم د متوجه كولو په غرض به نبی ﷺ به كله د صحابو رضي الله عنهم تپوس اوكړو نو هغوی به په جواب كښې «والله ورسوله اعلم» وئيل.

خو دلته خبره داسې نه ده دلته حضرت عمر رضي الله عنه په خپله معلومول غوارى او دا كتل ئې مقصود دی چه صحابو ته ددې په باره كښې علم شته كه نه، ددې وجې په داسې موقع د «والله اعلم» وئيل د سوال سره مطابق نه دی. هم دا وجه وه چه حضرت عمر رضي الله عنه خفا شو.[1]

قوله: فَعَمِلَ بِالْمَعَاصِي: بعضې حضرات وائی چې ددې نه د معتزلو تائيد كيږی چې يو كس د ګناه كبيره ارتكاب اوكړی او د هغه ټول اعمال خبط شول:

ددې جواب دادې چې اغراق، احباط لره مستلزم نه دې دلته د اغراق اعمال نه د اعمال صالحه قلت مراد كيدې شی، دغه شان د معاصی نه كفر او شرک نه پس اعمال صالحه باندې څه اخروی فائده نشته.[2]

۴۸- باب: (لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا)

يُقَالُ أَلْحَفَ عَلَيَّ وَأَلَحَّ عَلَيَّ، وَأَحْفَانِي بِالْمَسْأَلَةِ، (فَيُحْفِكُمْ) يُجْهِدْكُمْ.

[۴۲۲۵] حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي شَرِيكُ بْنُ أَبِي نَمِرٍ أَنَّ عَطَاءَ بْنَ يَسَارٍ وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي عَمْرَةَ الأَنْصَارِيَّ قَالاَ سَمِعْنَا أَبَا هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - يَقُولُ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لَيْسَ الْمِسْكِينُ الَّذِي تَرُدُّهُ التَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ وَلاَ اللُّقْمَةُ وَلاَ اللُّقْمَتَانِ. إِنَّمَا الْمِسْكِينُ الَّذِي يَتَعَفَّفُ وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ يَعْنِي قَوْلَهُ (لاَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا). [ر: ۱۴۰۶]

پوره ايت دې «لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا»

يعنى په صدقاتو كښې اصل حق د حاجتمندو دې كوم چې مقيد شوې وی د الله په لار كښې يعنى د دين په خدمت كښې ،هغه خلق په طلب معاش د پاره په زمكه كښې د ګرځيدلو طاقت نه لری.د سوال نه د ځان ساتلو په وجه ناواقف خلق په هغوی باندې د مالدارانو خيال كوی،تاسو د هغوی د مخونو نه پيژندلې شئ «چه د فقر او فاقه نه ددوی په مخونو او بدنونو كښې د كمزورتی آثار په نظر راځی.هغوی په خلقو پورې انخلی نه، چه څه ترې اغواری «يعنی د نورو نه هډو غواړی نه، ځكه چې كوم خلق د غوښتلو عادتيان وی عموما هغوی په انختيدلو سره غوښتل كوی.

---

[1] لامع الدراری (۳۳/۹)-

[2] عمدة القاری (۱۲۹/۱۸)-

قوله: يُقَالُ أَلْحَفَ عَلَيَّ وَأَلَحَّ عَلَيَّ ، وَأَحْفَانِي بِالْمَسْأَلَةِ: مقصد دادې چې (الحف علی ، الح علی) او (احفانی بالمسئالة) د یوې معنې د پاره راځي یعنی اصرار کول.

قوله: فَيُحْفِكُمْ) يُجْهِدُكُمْ: په دې سره د سورة محمد ايت (وَلَا يَسْئَلْكُمْ أَمْوَالَكُمْ ۝ إِنْ يَسْئَلْكُمُوهَا فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا) طرف ته اشاره ده يعنی الله تعالى نه غواړی ستاسو نه ستاسو مال او كه غواړی ستاسو نه هغه مال او تاسو په مشقت کښې واچوی نو تاسو به بخل اوکړئی په دې کښې (یحفکم) معنی د (یجهد کم) ده (ای یجهد کم فی السوال بالالحاح)

قوله: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ: حضرت ابوهریره رضی الله عنه ارشاد فرمائی چې نبی کریم ﷺ ارشاد فرمائيلې دې چې مسکین هغه نه دې کوم چې په سوال کولو باندې یو یا دوه کهجورې یا دوه نمړئ واخلی او واپس شی او د هغه د واپس کولو د پاره دومره کافی وی ، مسکین خو هغه دې کوم چې د حاجت نه باوجود د سوال نه بچ کیږی که تاسو غواړئی نو د قران دا ایت اولولئ (لَا يَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا) مطلب دا دې چې د صدقاتو او خیراتونو مستحق صرف هغه خلق نه دی څوک چې دربه در ګرځی او خیر غواړی، بلکه اصل مسکین او د صدقاتو حقدار هغه خلق دی څوک چې محتاجئ نه باوجود سوال نه کوی، د سوالګرو طریقه په انختلو سره سوال کول وی.

۵۱- باب: (وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا)

الْمَسُّ الْجُنُونُ.

[۴۲۶۶] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ لَمَّا نَزَلَتِ الْآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي الرِّبَا قَرَأَهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى النَّاسِ، ثُمَّ حَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

قوله: الْمَسُّ الْجُنُونُ: په ایت کریمه کښې دی (لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ) فرمائی چې په دې کښې (مس) په معنی د لیونتوب دې.

ددې باب نه واخله تر د (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) پورې ټول ایتونه د حرمت ربا په باره کښې نازل شوی دی ددې وجې امام بخاری دهر ایت لاندې صرف یو حدیث د حرمت ربا نقل کړې دې کوم چې د حضرت عائشې رضی الله عنها نه مروی دې.

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چې کله د سود په باره کښې د سورة بقره ایتونه نازل شول نو رسول الله ﷺ دا اولوستل او خلقو ته ئې واورول، او بیا ئې د شرابو تجارت حرام کړو.

یو اشکال او د هغې جواب: دلته دا اشکال کیږی چې د سود د حرمت په باره کښې نازلیدونکی دسورة بقره ایتونه خو بیخی په آخره کښې نازل شوی وو. او د شرابو حرمت خو د غزوه احد نه پس شوې وو ، او په هغه وخت کښې ددې تجارت هم ممنوع ګرځولې شوې وو. نو بیا دا څه خبره ده چې کله رسول الله ﷺ د سود د ایتونو نه د سود د حرمت اعلان اوکړو نو د شرابو دحرمت اعلان ئې هم اوکړو په دغه وخت کښې ددې څه موقع وه؟

ددې جواب دادې چې د سود د حرمت د اعلان سره ئې د شرابو د تجارت د حرمت اعلان ددې د قباحت شناعت او شدت حرمت ظاهرولود پاره وو، چونکه په شدت حرمت او قباحت کښې دواړه یو شان یا نزدې دی ،دا هم ممکن ده چه په دغه وخت کښې د نبی ﷺ په مجمع کښې داسې خلق محسوس کړې وی چاته چې د تجارت خمر د حرمت علم نه وو ددې وجې نبی کریم ﷺ ددې اعاده او تکرار اوکړلو.(۱)

۵۲-باب: (یَمْحَقُ اللّٰهُ الرِّبَا) یذهبه

[۴۲۶۷] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ سَمِعْتُ أَبَا الضُّحَى يُحَدِّثُ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الْآيَاتُ الْأَوَاخِرُ مِنْ سُورَةِ الْبَقَرَةِ خَرَجَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- فَتَلَاهُنَّ فِي الْمَسْجِدِ، فَحَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

۵۳- باب: (فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ) فَاعْلَمُوا.

[۴۲۶۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الْآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ قَرَأَهُنَّ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي الْمَسْجِدِ، وَحَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

۵۴-باب: (وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ)

[۴۲۶۹] وَقَالَ لَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مَنْصُورٍ وَالْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا أُنْزِلَتِ الْآيَاتُ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ قَامَ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَرَأَهُنَّ عَلَيْنَا، ثُمَّ حَرَّمَ التِّجَارَةَ فِي الْخَمْرِ.

په روایت باب او ایت باب کې مناسبت: اسماعیلی اعتراض کړې دې چې د روایت الباب او ترجمة الباب کښې څه مناسبت نشته ځکه چې د ایت تعلق د قرض سره دې او د روایت تعلق د سود اوتجارت خمرد حرمت سره دې ،ددې وجې د سود په ایتونو کښې ددې ذکربې موقعې دې(۲) مونږ ددې جواب ورکړې دې چې ذکر شوې ایت هم د سود د ایتونو سره نازل شوې دې ددې وجې امام بخاری په دې مناسبت سره دا دلته ذکر کړو.

حضرت گنگوهی رحمه الله د باب د روایت سره مناسبت بیانوی او فرمائی «مناسبة بروایة الواردة فیه من حیث ان المامور به هو الانظار والتصدیق فکیف بمن یاخذ زیادة علی اصله ماله»(۳) یعنی په ایت باب کښې مدیون ته مهلت ورکولو په هغه باندې صدقه کول او قرض معاف کولو حکم ترغیب دې

---

(۱) عمدة القاری ۲۰۰/۱۱ کتاب البیوع باب اکل الرباء وشاهده وکاتبه)-
(۲) عمدة القاری ۱۳۲/۱۸)-
(۳) لامع الدراری ۳۴/۹)-

نو هر كله چې د اصل راس المال په باره كښې دا حكم دې نو ددې نه زياتى د سود په ډول اخستلو به څنګه اجازت وركولې شى د حضرت ګنګوهى ددې توجيه حاصل دادې چې د ذكر شوى ايت نه د سود حرمت اګرچه په عبارت النص سره ثابت دې د دلالت النص په طور سره ددې ايت نه د سود حرمت ثابتيږى، ددې وجې د باب د ايت ذكر دلته بې موقعې نه دې.

۵۵- باب: (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ).

[۴۲۷۰] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَاصِمٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- قَالَ آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ عَلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- آيَةُ الرِّبَا.

د روايت باب متعلق يو اشكال او دهغې جواب: دلته اشكال كيږى چې په روايت باب كښې ئې د سود ايت د نزول په اعتبار سره آخرى ايت ګرځولې دې او ابن جرير طبرى رحمه الله د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما نه دا نقل كړې دى چه آخرى ايت (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) دې او دا د سود ايت نه دې.

ددې جواب دادې چې د (احل الله آلبيع وحر م الربا) نه واخله تر د (وَاتَّقُوا يَوْمًا) پورې ټول ايتونه د سود په باره كښې يو ځل نازل شوى وو. حضرت ابن عباس رضى الله عنهما د بخارى په روايت كښې د ابتدائى ايتونو ذكر كړې دې او د ابن جرير طبرى په روايت كښې هغوى د آخرى ايت ذكر كړې دې[1]

يو بل تعارض د حضرت براء ابن عازب د روايت سره دې په هغې كښې دى چې اخرى ايت د كلاله دې او ابن عباس رضى الله عنهما (وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ) ته اخرى ايت وائى.

علامه كرمانى ددې جواب دا وركړې دې چې دواړو حضراتو د خپل خپل علم مطابق وئيلې دى[2]

بعضو حضراتو جواب وركړې دې چې د ميراث په باره كښې آخر ى ايت د كلاله دې او د حضرت براء ابن عازب په روايت كښې هم په دې اعتبار سره دې ته اخرى ايت وئيلې شوې دې او د حضرت ابن عباس رضى الله عنهما په روايت كښې د سود ايت د عامو اياتونو په اعتبار سره اخرى ايت وئيلې شوې دې نو څه تعارض نشته.[3]

۵۶- باب: وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

[۴۲۷۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ حَدَّثَنَا مِسْكِينٌ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ عَنْ مَرْوَانَ الْأَصْفَرِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَهُوَ ابْنُ عُمَرَ أَنَّهَا قَدْ

---

[1] فتح البارى ۲۰۵/۸)-
[2] شرح الكرمانى ۴۷،۴۶/۱۷)-
[3] شرح الكرمانى ۴۶،۴۷/۱۸، و فتح البارى ۲۰۵/۸)-

نسخت (وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ) الآية.

په دې ایت کښې دی چه څه ستاسو په زړونو کښې دی برابره ده که تاسو ئې ښکاره کوئی او که تاسو ئې پټوئی د هغې په باره کښې الله تعالی ستاسو محاسبه کوی بیا ددې نه پس چې چاته غواړی بخښنه به اوکړی او چې چاته غواړی عذاب به ورکړی.

د ایت کریمه تفسیر: کله چې دا ایت نازل شو نو صحابه رضی الله عنهم ډیر پریشانه شول چې غیر اختیاری وسوسې او خیالات که په دې باندې نیول کیږی نو څوک به بیا نجات مومی. صحابه کرام د نبی ﷺ په خدمت کښې حاضر شول او د خپلې پریشانئی ذکر ئې اوکړو، نبی ﷺ اوفرمائیل دا د الله حکم دې او تاسو (سمعنا واطعنا) وائی.[1]

ددې نه یو کال پس آیت کریمه (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا) نازل شو نو دې اولنې ایت منسوخ کړو لکه څنګه چې په روایت باب کښې تصریح ده.

خو امام ماوردی په دې باندې اشکال کړې دې چې د نسخې ضرورت به هله وی کله چې جمع بین الایتین ممکن نه وی حال دا دې چې دلته دواړه جمع کولې شی او دا وئیلې شی چې (وَإِن تُبْدُوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُم بِهِ اللَّهُ) کښې هغه خیالاتو باندې د نیولو ذکر دې کوم چې اختیاری وی او په (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ) دا بیان شوی دی چې په غیر اختیاری خیالاتو باندې نیول نشته.[2]

خو د امام ماوردی په خپله دا شکال محل د نظر دې څکه چرته په اولنی ایت کښې صرف د اختیاری خیالاتو او وسوسو د نیولو ذکر وو نو بیا صحابه په دې باندې ولې پریشانه شوې وو او که هغوی پریشانه شوې وو نو نبی ﷺ به هغوی ته ښودلې وو چې د محاسبې ذکر په اختیاری خیالاتو باندې دې په غیر اختیاری خیالاتو باندې نه دې ، نو هم دا وئیلې شی چې په اولنی ایت کښې په اختیاری او غیر اختیاری هر قسم خیالاتو باندې د نیولو ذکر وو او په نورو ایاتونو کښې دا اوئیلې شو چې په غیر اختیاری خیالاتو باندې نیول نشته. صرف په اختیاری خیالاتو باندې به نیول وی او د نیول به هم هغه وخت کښې وی کله چې د ا ختیاری خیالات سرې په سوچ کښې راولی او دې سره سره بیا د هغې مطابق په زړه باندې د هغې اظهار هم شروع کړی باقی که چرته داسې په زړه کښې څه خبره راشی او د هغې اظهار اونکړی او پکښې زیات سوچ او فکر نه کار وانخستلې شی نو په دې باندې به څه مواخذه او نیول نه وی.[3]

قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ: دلته محمد غیر منسوب دې د والد نوم ئې ذکر نه دې حافظ ابن حجر په

---

[1]) فتح الباری ۲۰۶/۸، والدر المنثور فی تفسیر بالماثور ۳۴۰/۱) تفسیر ابن کثیر ۳۳۸/۱) تفسیر کبیر ۱۲۵/۷)-

[2]) تفسیر المنیر ۲۲۰/۳)-

[3]) المرقات شرح مشکوة ۱۳۴/۱)-

فتح البارى كښې (۱) ددې په تعيين كښې درې اقوال ذكر كړې دې . د كلاباذى قول دې چې ددې نه محمد بن يحيى ذهلى مراد دې حاكم فرمائى چې ددې نه محمد بن ابراهيم بوشنجى مراد دې او ابونعيم د كلام نه معلوميږى ددې نه محمد بن ادريس ابو حاتم رازى مراد دې .

ابوجعفر عبدالله بن محمد نفيلى: د (محمد) شيخ نفيلى دې دده نوم عبدالله بن محمد بن على او آبوجعفر دده كنيت دې .

امام ابوداود رحمه الله ددوى په باره كښې فرمائى (ما رايت احفظ من النفيلى)

امام نسائى فرمائى (ثقة) دارقطنى فرمائى (ثقة مامون محتج)

ددوى وفات په كال ۲۳۲ هجرئي كښې شوې وو، د امام مسلم نه علاوه باقى حضراتو دده نه روايات نقل كړې دى او په بخارى شريف كښې ددوى صرف دا يو روايت دې . (۲) د نفيلى شيخ مسكين ابن بكر حرانى دې، دوى د سفيان ثورى، شعبه بن الحجاج او مالك بن انس وغيره نه روايات نقل كوى او ددوى روايات امام بخارى، مسلم ، امام ابوداود امام نسائي نقل كړې دى. په بخارى شريف كښې ددوى صرف دا يو حديث دې .

امام احمد رحمه الله ددوى په باره كښې فرمائى (لاباس به ولكن فى حديثه خطاء)

يحيى ابن معين فرمائى (لاباس به)

امام ابو حاتم فرمائى (لاباس به وكان صالح الحديث يحفظ الحديث)

ددوى وفات په ۱۹۸ هجرئي كښې شوې وو. (۳)

۵۷- باب: آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ

[۴۲۷۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ عَنْ مَرْوَانَ الْأَصْفَرِ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-- قَالَ أَحْسِبُهُ ابْنَ عُمَرَ- (إِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ) قَالَ نَسَخَتْهَا الْآيَةُ الَّتِي بَعْدَهَا. [ر: ۴۲۷۱]

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ،اصراً: عهداً: اشاره ده (رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا) طرف ته . چې په دې كښې د اصرا معنى عهد او پيمان دې .او د عهد او پيمان نه مراد داسې حكم دې د كومو چې پورا كول او په هغې باندې د عمل كولو طاقت نه وى ، يعنى اې زمونږه ربه په مونږ باندې داسې عهد مه ايږده .د كومې د پوره كولو چې مونږ كښې طاقت نه وى علامه زمخشرى د اصرا معنى په بوج سره كړې ده. (۴)

---

(۱) فتح البارى ۲۰۶/۸)

(۲) تهذيب الكمال ۸۸،۹۲/۱۶) وفتح البارى ۲۰۶/۸)-

(۳) تهذيب الكمال ۴۸۴،۴۸۶/۲۷) الجرح والتعديل (۸) الترجمه (۱۵۲۱) وسير اعلام النبلاء ۲۰۹/۹) وميزان الاعتدال ٤/الترجمه ۸۴۷۹)-

(۴) تفسير كشاف ۲۹۲/۱)-

او هم دا ددې اصل معنی ده خو د عهد پابندی هم بوج وی او ګران معلومیږی ددې وجې د «اصر» تفسیر په عهد سره شوې دې.

۵۸- باب: سورۃ آلِ عِمْرانَ

تُقَاةٌ وَتَقِيَّةٌ وَاحِدَةٌ (صِرٌّ) بَرْدٌ (شَفَا حُفْرَةٍ) مِثْلُ شَفَا الرَّكِيَّةِ، وَهُوَ حَرْفُهَا (تُبَوِّءُ) تَتَّخِذُ مُعَسْكَرًا، الْمُسَوَّمُ الَّذِي لَهُ سِيمَاءٌ بِعَلَامَةٍ أَوْ بِصُوفَةٍ أَوْ بِمَا كَانَ (رِبِّيُّونَ) الْجَمِيعُ، وَالْوَاحِدُ رِبِّيٌّ (تَحُسُّونَهُمْ) تَسْتَأْصِلُونَهُمْ قَتْلاً. (غُزًّا) وَاحِدُهَا غَازٍ (سَنَكْتُبُ) سَنَحْفَظُ (نُزُلاً) ثَوَابًا، وَيَجُوزُ وَمُنْزَلٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ كَقَوْلِكَ أَنْزَلْتُهُ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وَالْخَيْلُ الْمُسَوَّمَةُ الْمُطَهَّمَةُ الْحِسَانُ. قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى الرَّاعِيَةُ الْمُسَوَّمَةُ. وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (وَحَصُورًا) لاَ يَأْتِي النِّسَاءَ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ (مِنْ فَوْرِهِمْ) مِنْ غَضَبِهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (يُخْرِجُ الْحَيَّ) النُّطْفَةُ تَخْرُجُ مَيِّتَةً وَيُخْرِجُ مِنْهَا الْحَيَّ. الإِبْكَارُ أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعَشِيُّ مَيْلُ الشَّمْسِ -أُرَاهُ- إِلَى أَنْ تَغْرُبَ.

د کلماتو تشریح:

قوله: تُقَاةٌ وَتَقِيَّةٌ وَاحِدَةٌ: «لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكٰفِرِيْنَ أَوْلِيَآءَ مِنْ دُوْنِ الْمُؤْمِنِيْنَ ۚ وَمَنْ يَّفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِيْ شَيْءٍ اِلَّآ اَنْ تَتَّقُوْا مِنْهُمْ تُقٰىةً ؕ وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ نَفْسَهٗ ؕ وَاِلَى اللّٰهِ الْمَصِيْرُ»

مسلمانان دې ایمانداران پریښودلو سره کافران په دوستئ نه نیسی، کوم کس چې داسې اوکړل نو د هغه د الله سره څه تعلق نشته، په داسې صورت کښې «د ظاهرئ دوستئ اجازت دې» که تاسو په دوی کښې د چا نه «قوی» ویره کوئی «نو هلته د ضرر لرې کولو حاجت دې» او الله تعالی تاسو د خپل ځان نه ویروی او هم هغه طرف ته واپس کیدل دی.

امام بخاری فرمائی چې «تقاة» او «تقية» دواړه په یو معنی دی دا دواړه د باب ضرب نه مصدر دې، «تقی يتقی، تقاة وتقية وتقوی» په اصل کښې «وقی» دې خوواؤ په تاء باندې بدل کړې شوې دې او تاء د حروف اصلیه ځنی ده.[1]

قوله: صِرٌّ: برد: «مَثَلُ مَا يُنْفِقُوْنَ فِيْ هٰذِهِ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيْحٍ فِيْهَا صِرٌّ اَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ فَاَهْلَكَتْهُ ؕ»

په دنیاوی ژوند کښې د کافرانو د خرچ کولو مثال د هغه هوا پشان دې چې په هغې کښې تیزه یخنی وی او هغه د داسې قوم په پټی باندې اولګی چا چې په خپل ځان باندې ظلم کړې وی، نو هغه هوا دغه پټې برباد کړی دغه شان ددې کافرانو خرچ کول په اخرت کښې ټول ضائع دی

قوله: شَفَا حُفْرَةٍ) مِثْلُ شَفَا الرَّكِيَّةِ، وَهُوَ حَرْفُهَا: «وَكُنْتُمْ عَلٰى شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَاَنْقَذَكُمْ مِّنْهَا ؕ» او تاسو خلق د اور د کندې په غاړه باندې وئی نو الله تعالی تاسو ته نجات درکړو. په

---

[1]) عمدة القاری ۱۸/۱۳۶،۱۳۵)-

دې کښې د شفا حفرة معنی ده (د کندې په غاړه) څنګه چې د شفاالرکبة معنی ده (کوهی غاړه) کوئی ته وائی.

قوله: تُبوِّءُ) تَتَّخِذُ مُعسكرًا: (وَاِذْ غَدَوْتَ مِنْ اَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِيْنَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ) او کله چې تاسو خپل کور نه د صبا په وخت کښې راووتې او مسلمانانو ته مو په مورچه کښې ځائې ورکولو.

د (تبوئ) ترجمه امام په (تتخذ معسکرا) سره کړې ده معسکر لښکر ته وائی یعنی چې کله هغوی ته په مورچو او د جنګ صفونو کښې دننه مقرر کول او لګول ،دا د ابوعبیده تفسیر دې ګنی نو نور حضرات وائی (تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِيْنَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ)[1] (ای تنزل المومنین مقاعد للقتال)

قوله: اَلْمُسَوَّمُ الَّذِي لَهُ سِيمَاءٌ بِعَلَامَةٍ أَوْ بِصُوفَةٍ أَوْ بِمَا كَانَ: (زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوٰتِ مِنَ النِّسَآءِ وَالْبَنِيْنَ وَالْقَنَاطِيْرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ)

قوله: وَالْخَيْلُ الْمُسَوَّمَةُ: امام بخاری فرمائی چې مسوم هغه څیز ته وائی په کوم کښې چې څه نښه او علامه لګیدلې وی.یا وړئی لګیدلې وی،یا هر څه څیز چې ورسره اولګوی، د (سوم) معنی ده نښه لګول ، د باب تفعیل نه د اسم مفعول صیغه ده په معنی د نښه دار، په ایت کریمه کښې (خیل المسومة) نه نښه دار اسونه مراد دی، یعنی خه او غوره اسونه ،ځکه چې غوره اسونو باندې به عربو د امتیاز نښې لګولې.امام مجاهد د (خیل المسومة) تفسیر کوی (المطهمة الحسان) یعنی پوره ښه اسونه، (المطهمة)د باب تفعیل نه اسم مفعول صیغه ده. د طهم معنی ده مکمل کیدل، ځرب.

د مجاهد دا تعلیق عبدبن حمید موصولا ذکر کړې دې[2]

قوله: (رِبِّيُّونَ) اَلْجَمِيعُ ، وَالْوَاحِدُ رِبِّيٌّ: (وَكَاَيِّنْ مِّنْ نَّبِيٍّ قٰتَلَ مَعَهٗ رِبِّيُّوْنَ كَثِيْرٌ) امام بخاری فرمائی چې په ایت کریمه کښې ربیون جمع ده ،او ددې مفرد (ربی) دې ، او دا منسوب دې رب طرف ته . هغه عالم ته وائی چې هغه هم الله طرف ته منسوب وی، او هغوی لره د الله طرف ته دعوت ورکوی.

بعضې حضرات د (رِبِّيُّوْنَ) تفسیر کوی،(الذین یربون بالعلم) د علم په ذریعه چې د نورو خلقو تربیت کوی.په اول کښې ورته اسان اسان مسائل بیانوی او په اخر کښې د صلاحیت پیدا کیدو نه پس دقیق او ګران مسائل ورته ښائی. بیا اول ورته جزئیات ښائی او ددې نه پس ورته د کلیاتو تعلیم ورکوی.[3]

قوله: تَحُسُّونَهُمْ) تَسْتَأْصِلُونَهُمْ قَتْلًا: (وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللّٰهُ وَعْدَهٗٓ اِذْ تَحُسُّوْنَهُمْ بِاِذْنِهٖ) امام بخاری

---

[1]) وفی العمدة ۱۸/۱۳۶) والمعقد جمع مقعد وهو موضع القعود)-

[2]) عمدة القاری ۱۸/۱۳۶)-

[3]) الجامع لاحکام القران ۱۴۸/۲)-

فرمائی چه په ايت کښې د (تحسونهم) معنی قتل کول، او د جرړې نه ويستل دی. او الله تعالی تاسو سره خپله وعده رښتونې کړه، کله چې تاسو دغه کافران د الله په حکم باندې قتلول او د جرړې نه مو ختمول

قوله: غُزًّا) وَاحِدُهَا غَازٍ: (وَقَالُوا لِاِخْوَانِهِمْ اِذَا ضَرَبُوْا فِي الْاَرْضِ اَوْ كَانُوْا غُزًّى لَّوْ كَانُوْا عِنْدَنَا مَا مَاتُوْا وَمَا قُتِلُوْا)
او هغوی (منافقان) وائی د خپلو رونړو په باره کښې چې هغوی په څه زمکه کښې سفر کړې وی (او هلته اتفاقا مړ شی) يا هغه خلق چرته په جهاد کښې خی (او په هغې کښې قتل کړې شی نو دا منافقان وائی) که دا خلق زمونږ سره وې نو نه به وو مړه شوې او نه به قتل شوی.
امام بخاری فرمائی چه په ايت کريمه کښې (غزا) د (غاز) جمع ده غزی غزا او جهاد کونکی ته وائی.

قوله: سَنَكْتُبُ) سَنَحْفَظُ: (لَقَدْ سَمِعَ اللّٰهُ قَوْلَ الَّذِيْنَ قَالُوْا اِنَّ اللّٰهَ فَقِيْرٌ وَّنَحْنُ اَغْنِيَآءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوْا)
په ايت کريمه کښې د (سنكتب) معنی ده (سنحفظ) مونږ حفاظت کوو.

قوله: (نُزُلًا) ثَوَابًا، وَيَجُوْزُ وَمُنْزَلٌ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ كَقَوْلِكَ أَنْزَلْتُهُ: (لٰكِنِ الَّذِيْنَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ لَهُمْ جَنّٰتٌ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهٰرُ خٰلِدِيْنَ فِيْهَا نُزُلًا مِّنْ عِنْدِ اللّٰهِ ۭ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ خَيْرٌ لِّلْاَبْرَارِ) خو چه کوم کسان د رب نه ويريږی د هغوی د پاره باغونه دی چه د هغې د لاندې به نهرونه بهيږی او هغوی به په دې کښې هميشه هميشه د پاره وی دا به الله د طرفه ته ميلمستيا وی او څه چې د الله سره دی هغه ډير ښه دی. د نيکانو خلقو د پاره.
امام بخاری فرمائی چه په دې ايت کښې د (نزلا) معنی د (ثوابا) ده ، يعنی دا به د الله د طرفه بدله وی او دا هم ممکن ده چه د (نزلا) معنی په (منزل) سره اوکړی شی، منزل د باب افعال نه د اسم مفعول صيغه ده هغه څيز کوم چې د ميلمستيا په ډول ميلمه ته وړاندې کړې شی ، وائی(انزلته) ما هغه ميلمه کړو. د هغه وړاندې مې د ميلمستيا په ډول څه پيش کړل، په دې صورت کښې به د ايت مطلب دا وی چه دا باغونه به د الله د طرفه د ميلمستيا په ډول مومنانو ته پيش کولی شی.

و **قوله:** وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ (وَحَصُوْرًا) لَا يَأْتِي النِّسَاءَ: (اَنَّ اللّٰهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيٰى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ اللّٰهِ وَسَيِّدًا وَّحَصُوْرًا وَّنَبِيًّا مِّنَ الصّٰلِحِيْنَ)
حضرت سعيد بن جبير رحمه الله د (حَصُوْرًا) تفسير کړې دې هغه کس چه ښځو ته نه ورځی خو دلته ددې معنی د نامرد نه ده. دا په اصل کښې د باب سمع نه د مبالغې صيغه ده، (حصرا حصرا) ادريدل، بنديدل، د (حصورا) نه داسې کس مراد دې چه هغه په خپلو شهواتو باندې قابو لری او خپل نفس په ضبط کښې ساتونکې وی. دلته هم دا مراد دې چه حضرت يحيی عليه السلام د طاقت، قوت اوشهوت لرلو باوجود دخپل نفس په قابو کولو باندې قادر وو او هغوی ښځو ته نه ورتلل[1]

[1]) قال الراغب فى المفردات (۱۲۰) فالحصور الذى ياتى النساء امامن العنة وامام العفة والاجتهاد فى ازالة الشهود والثانى اظهر فى الاية لان بذلک يستحق المحمدة)-

و قوله: وَقَالَ عِكْرِمَةُ (مِنْ فَوْرِهِمْ) مِنْ غَضَبِهِمْ يَوْمَ بَدْرٍ: ﴿بَلَى إِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ هَٰذَا﴾

يعنى كه تاسو ثابت قدم پاتې كيږئ او تقوى اختياوئ او هغه خلق په تاسو باندې په غصه كښې حمله اوكړى ،عكرمه د ﴿فور﴾ تفسير په غضب سره كړې دې بعضې حضراتو ددې تفسير كړې دې ﴿بلا تاخير﴾ فورا، د عكرمه دا تعليق طبرى موصولاً نقل كړې دې.[1]

قوله: الإِبْكَارُ أَوَّلُ الْفَجْرِ، وَالْعَشِيُّ مَيْلُ الشَّمْسِ -أُرَاهُ- إِلَى أَنْ تَغْرُبَ: ﴿وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ﴾ امام بخارى فرمائى چې د ﴿ابكار﴾ نه د صبا ابتدائى حصه مراد ده او د ﴿عشى﴾ نه زما په خيال د نمر د زوال نه واخله تر نمر پريوتو پورې منيخمې وخت مراد دې.

۵۸-باب: مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْحَلاَلُ وَالْحَرَامُ. (وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ) يُصَدِّقُ بَعْضُهُ بَعْضًا، كَقَوْلِهِ تَعَالَى (وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلاَّ الْفَاسِقِينَ) وَكَقَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ (وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لاَ يَعْقِلُونَ) وَكَقَوْلِهِ (وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى) (زَيْغٌ) شَكٌّ (ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ) الْمُشْتَبِهَاتِ (وَالرَّاسِخُونَ) يَعْلَمُونَ (يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ)

[۴۲۷۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التُّسْتَرِيُّ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَائِشَةَ-رضى الله عنها-قَالَتْ:

تَلاَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - هَذِهِ الآيَةَ (هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ) إِلَى قَوْلِهِ (أُولُو الأَلْبَابِ) قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم- «فَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ، فَأُولَئِكَ الَّذِينَ سَمَّى اللَّهُ، فَاحْذَرُوهُمْ».

د ايات محكمات او ايت متشابهات نه څه مراد دى په دې باره كښې مختلف اقوال دى:

① د بعضې حضراتو رائې داده چې محكم هغه ايت ته وائى كوم چې ناسخ وى او متشابهات هغه ايت ته وائى كوم چه منسوخ وى.[2]

② بعضې حضراتو وئيلې دى چې محكم هغه ايات دى چه مفهوم او معنى ئې ښكاره وى او متشابه هغې ته وائى چه مفهوم او معنى ئې غير واضح وى.[3]

③ بعضې وئيلې دى چې محكم هغې ته وائى چه په معنى ئې هغه كس پوهيدې شى چې د

---

[1]) عمدة القارى ۱۸/۱۳۷)-

[2]) روح المعانى ۳/۸۲ وتفسير البغوى ۱/۲۷۹)-

[3]) فتح البارى ۸/۲۱۰)-

عربئ ژبې او قواعدو نه واقف وی او متشابه هغه دی چې د هغې معنی د الله نه سوا بل څوک نه بيژنی (١)

④بعضو وئيلی دی چه محکم هغې ته وائی چه دهغې په معنی هر هغه سړې پوهيږی چه هغه د عربئ ژبې او دهغې د قواعدو نه خبر وی، او متشابه هغې ته وائی چه دهغې په معنی د الله تعالی نه سوا بل څوك نه پوهيږی.

⑤امام رازی رحمه الله فرمائيلې دی چې لفظ به په خپله معنی کښې يا د غير احتمال لری يا نه لری كه د غير احتمال نه لری نوئص ورته وائی او كه د غير احتمال لری نو يو جانب به راجح وی، يا به نه وی كه راجح وی نو ظاهر ورته وائی او مرجوح طرف ته مؤول وائی او كه راجح نه بلکه دواړه طرفو ته برابر او مساوی وی نو دواړه معانو ته په يو وخت د نسبت په اعتبار سره هغې ته لفظ مشترك وائی او يوې معنې طرف ته په متعين ډول نسبت كولو په اعتبار ورته محمل وائی، نو ددې تقسيم په اعتبار سره به لفظ يا نص وی يا ظاهر وی يا مؤول وی يا مشترك وی او يا مجمل وی، په دې قسمونو كښې نص او ظاهر ته محکم وائی او مؤول او مجمل ته متشابه وائی (٢)

يو اشکال او د هغې جواب: دلته چاته دا شکال كيدې شی چه د قران شريف د ذکر شوی ايت نه خو معلوميږی چې په قران مجيد كښې ايات محکمات او ايات متشابهات دواړه قسم آياتونه دی. خو د قران په يو بل ايت كښې دی ﴿كِتٰبٌ اُحۡكِمَتۡ اٰيٰتُهٗ ثُمَّ فُصِّلَتۡ مِنۡ لَّدُنۡ حَكِيۡمٍ خَبِيۡرٍ﴾ (٣) ددې نه دا معلوميږی چې د قران كريم ټول آياتونه محکمات دی او په يو آيت كښې دی ﴿كِتٰبًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِيَ تَقۡشَعِرُّ مِنۡهُ جُلُوۡدُ الَّذِيۡنَ يَخۡشَوۡنَ رَبَّهُمۡ﴾ ددې ايت نه معلوميږی چې د قران كريم ټول اياتونه متشابهات دی (٤)

ددې حل دا دې چې په بل ايت كښې د (احكمت آياته) نه د بلاغت وفصاحت احكام او اتقان او د كلام جلال مراد دې د محکم اصطلاحی معنی هلته مراد نه ده، او په دريم ايت كښې د ﴿كِتٰبًا مُّتَشَابِهًا﴾ نه مراد دا دې چې د قران مجيد ټول آياتونو د يو بل د مضمون مصدق دی او په دې كښې څه تعارض نشته، د اصطلاحی معنی متشابه مراد نه دې. (٥)

امام بخاری دلته د (واخر متشابهات) تفسير كړې دې (يصدق بعضه بعضا) دا تفسير بې محل دې ځکه چې دلته د متشابهات نه مراد داسې آياتونه دی چه د هغې مفهوم واضح نه وی او په هغې كښې د وجوه كثيره احتمال وی. دا د (يصدق بعضه بعضا) تفسير د (كتابا متشابها) سره

---

(١) الجامع لاحكام القران ٤/١٠٩) او معالم التنزيل ١/٢٧٩)-

(٢) تفسير كبير ٧/١٨٠)-

(٣) سورة الزمرا ١:٢٣)-

(٤) سورة هود (١)-

(٥) معالم التنزيل ١/٢٧٨) وفتح البارى ٨/٢١١)-

منطبق كيږي.
ددې نه پس امام بخاري رحمه الله درې اياتونه پيش كړې دى په دې كښې د هر يو ايت مضمون د بل ايت د مضمون تصديق كوى
اولنې ايت دې ﴿وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفٰسِقِينَ﴾ ددې نه معلومه شوه چه ضلال او ګمراهى هم د فاسقانو حصه ده.
دويم ايت دې ﴿وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ﴾ ددې نه معلوميږى چې د كفر او شرك ګندګى په هغه خلقو باندې مسلط كولې شى څوک چه د عقل نه كار نه اخلى او د عقل نه هم هغه خلق كار نه اخلى څوک چه فاسق وى، ددې ايت نه د اولنى ايت د مضمون تصديق كيږى.
دريم ايت دې ﴿وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَّاٰتٰهُمْ تَقْوٰىهُمْ﴾ ددې ايت نه هم د اولنو دوو آياتونو د مضمون تائيد كيږى چه په دې كښې د فاسقانو او ګمراهانو تذكره ده او په دې ايت كښې فرمائيلې شوى دى چه خلق هدايت اختيار وى او په صراط مستقيم باندې د تلو كوشش كوى نو الله تعالى هغوى ته هدايت نصيب كوى او كوم خلق چې ددې كوشش نه كوى هغوى ګمراه او فاسقان دى . دغه شان په اولنى دوو اياتونو كښې چه كومه خبره كړې شوې ده هغه په دې ايت كښې په يو بل طرز سره بيان شوې ده.

قوله: ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ) الْمُشْتَبِهَاتِ: د ﴿ابتغاء الفتنه﴾ معنى ئې بيان كړې ده ﴿ابتغاء المتشابهات﴾ يعنى كوم خلق چې په متشابهاتو پسې وى او ددې په غور او فكر كښې مشغول وى چونكه ددوى دا مشغولتيا د فتنې سبب جوړيږى، ددې وجې ئې په متشابهاتو كښې غور او فكر ته ﴿ابتغاء الفتنة﴾ اوونيل.

د متشابهاتو دوه قسمونه: د متشابهاتو دوه قسمونه دى يو قسم هغه دې چه په هغې كښې غور او فكر كولو سره د معنى حصول ممكن وى لكه تقديم ما حقه التاخير چه د هغې په وجه د معنى په پوهيدو كښې مشكل پيښيږى يا روابط كلام محذوف وى نو په داسې قسم متشابهاتو كښې په سوچ او فكر كولو سره معنى په پوهه كښې راځى خكه چه داسې قسم مشتبهاتو كښې غور او فكر كول ممنوع نه دې.
دويم قسم هغه دې چه په هغې كښې سوچ او فكر كولو سره معنى د كلام په پوهه كښې نه راځى نو په هغې كښې سوچ او فكر كولو نه منع شوې ده.[1]

قوله: وَالرَّاسِخُونَ) يَعْلَمُونَ (يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ): په ايت كښې ﴿وَالرّٰسِخُوْنَ فِي الْعِلْمِ﴾ كښې واو كښې د عالمانو اختلاف دې چه دا واو مستانفه دې او كه عاطفه دې. امام بخارى د مجاهد نه ذكر شوې تفسير نقل كړې دې ددې نه معلوميږى چه دا واو عاطفه دې او د ﴿وَالرّٰسِخُوْنَ﴾ عطف په لفظ د ﴿الله﴾ كيږى او مطلب دادې چې الله هم د متشابهاتو معنى پيژنى او

[1]) فتح البارى ٨/٢١١)-

راسخين فی العلم هم پیژنی خو د نه پیژندلو باوجود وائی چې مونږ په دې باندې ایمان راوړو او په دې کښې د غور او فکر کولو نه چونکه منع شوې ده، ددې وجې ترې لرې اوسیږی او دغه شان په حکم باندې عمل کوی او ثواب حاصلوی.(١)

٦٠-باب: (وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ)

[۴۲۷۴] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضی الله عنه- أَنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُولَدُ إِلاَّ وَالشَّيْطَانُ يَمَسُّهُ حِينَ يُولَدُ، فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ إِيَّاهُ، إِلاَّ مَرْيَمَ وَابْنَهَا» . ثُمَّ يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ (وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ).

قوله: فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ إِيَّاهُ، إِلاَّ مَرْيَمَ: دا دې حضرت ابوهريره رضی الله عنه روايت دې فرمائی چې کله ماشوم پيدا شی نو شيطان هغه ته سکوندهاره ورکوی ، د هغې د وجې هغه چغه کړی خو حضرت مريم علیها السلام او د هغوی ځوې حضرت عيسى علیه السلام ددې نه مستثنى دی. هغوی د پيدائش نه پس شيطان هغوی لره مس کړې نه دی.

دا روايت په کتاب احاديث الانبياء کښې هم تير شوې دې هلته هم تقريبا هم دا الفاظ دی(٢) په دې کښې د حضرت عيسى علیه السلام ذکر دې د حضرت مريم علیها السلام ذکر پکښې نشته.

بعضې حضراتو وئيلې دی چه په اصل کښې ذکر خو د دواړو دې خو د کتاب بدء الخلق راوی صرف يو ذکر کړې دې کيدې شی چې د دواړو ذکر راوی ته ياد نه وی پاتې شوې (٣)

دلته د مس ذکر دې نو د مس نه بی بی مريم او عيسى علیه السلام دواړه مستثنى دی، خو د (طعن) نه صرف عيسى علیه السلام مراد دی.(٤)

ځو اشکالات او د هغې جوابونه: سوال دا پيدا کيږی چې شيطان د ماشوم د ولادت په وخت کښې په ده باندې نوکاره ولې لګوی نو په دې باره کښې وئيلې شوی دی چې دا د شيطان د طرف نه تنبيه ده چې خيال کوه زه ستا دشمن يم نو هوښيار اوسه بل طرف ته شريعت حکم ورکړې دې چې ماشوم پيدا شی نو دده په يو غوږ کښې اذان او په بل کښې تکبير وائې. او ده ته دا اوښايئ چې د شيطان د ضرر نه محفوظ اوسيدل غواړې نو د الله او د هغه د رسول اطاعت او تابعدارى کلکه اونيسه، نو بيا هغه تا ته څه نقصان نشی رسولې.

---

١) فتح البارى (٨/٢١٠)-

٢) الفاظ الحديث (ما من بنى آدم مولود الا يمسه الشيطان حين يولد فيستهل صارخا من مس الشيطان غير مريم وابنها ، صحيح البخارى مع فتح البخارى ٦/٤٦٩) کتاب احاديث الانبياء باب قول الله واذكر فى الكتاب مريم...رقم الحديث (٣٤٣١)-

٣) صحيح البخارى مع فتح البخارى کتاب بداء الخلق باب صفة ابليس وجنده ،رقم الحديث(٣٣٧)-

٤) حواله بالا)-

علامه زمحشری ددې روایت په صحت کښې توقف کړې دې او وئیلې دی چې دا رویت په هغه وخت کښې صحیح منلې شی کله چه ددې حقیقی معنی مراد نه وی نو هغوی مجازی معنی بیان کړې ده او وئیلې ئې دی چې په حدیث کښې د «مس الشیطان» نه د انسان د گمراه کولو کوشش مراد دې د پیدائش په وخت کښې چه شیطان کله دا کوشش کوی نو ماشوم په ژړا شی ځکه چې ماشوم په دغه وخت کښې د شیطانی وسوسو سره مانوس نه وی، حال دا چه کله ماشوم پیدا کیږی نو په هغه کښې د گمراهۍ قبلولو صلاحیت نه وی نه د عقیدې په اعتبار سره او نه د قول او عمل په اعتبار سره.

د علامه زمحشری په نیز حقیقی معنی ځکه مراد نشی اخستې چه شیطان ته په انسان باندې داسې قدرت حاصل وی چه هغه ده باندې سکوندارئی لگوی نو ددې تقاضا بیا داده چې ټول انسانان چغې وهی، خو داسې نه ده.[1]

خو د علامه زمحشری دا اعتراض فضول دې ځکه چې په روایت کښې دا تصریح موجود ده چې ماشوم کله پیدا شی نو په هغه وخت کښې پرې شیطان سکونداره لگوی ددې نه دا چرته معلومیږی چې شیطان په انسان ټول عمر سکونداړې لگوی او دا مشاهده ده چې کله ماشوم پیدا شی نو ژاړی.[2]

په دې روایت باندې یو اشکال بل کیږی چې د «مس الشیطان» نه عیسی علیه السلام او مریم بی بی مستثنی اوگرځولې شول، ځکه چې د حضرت مریم بی بی مور دعا کړې وه «وَإِنِّيٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَٰنِ الرَّجِيمِ» د دغه دعا په برکت سره الله تعالی دوی مستثنی کړل، سوال خو دادې چې دا دعا خو د حضرت مریم مور کړې وه د مریم د پیدائش نه وړاندې، نو په دې صورت کښې د ولادت په وخت کښې د «مس الشیطان» نه د حضرت مریم بچ کیدل د هغوی د مور د دعا اثر څنگه گرځولې شی؟

ددې جواب دا ورکړې شوې دې چه ممکن ده چه د ولادت نه وړاندې یا د ولادت په وخت کښې د دوی مور دا دعا کړې وی او الله تعالی قبوله کړې وی او مریم بی بی ئې د مس الشیطان نه بچ کړې وی.[3]

یو اشکال بل کیږی چې ددې روایت په وجه د حضرت عیسی علیه السلام او بی بی مریم په نبی کریم صلی الله علیه وسلم باندې فضیلت لازمیږی حالانکه نبی صلی الله علیه وسلم افضل الخلائق دې.

① ددې جواب علامه طیبی او علامه آلوسی دا ورکړې دې د حضرت عیسی علیه السلام او حضرت مریم په شان نبی صلی الله علیه وسلم هم د «مس الشیطان» نه مستثنی دې، اگرچې دلته ذکر صرف د دوو شوې دې.[4]

---

[1]) تفسیر کشاف ۱/۳۵۷)-
[2]) فتح الباری ۸/۲۱۲ وروح المعانی ۳/۱۳۷)-
[3]) روح المعانی ۳/۱۳۸)-
[4]) حواله بالا

② دویم جواب دا ورکړې شوي دې چه په دې روایت کښې د حضرت عیسی علیه السلام او حضرت مریم بې بې صرف جزئی فضیلت ثابت دې او په جزئی فضیلت سره کلی فضیلت نه متاثر کیږي.⁽¹⁾

③ او قاضی عیاض رحمه الله فرمائیلي دي چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په شان ټولو پیغمبرانو ته دا خصوصیت حاصل دې چه شیطان هغوی ته د ولادت په وخت کښې مس او طعن نه ورکوی.

بیا یو سوال پیدا کیږي چې هر کله دا د ټولو پیغمبرانو (علیهم السلام) مشترکه وصف دې نو د نبی صلی الله علیه وسلم د حضرت مریم بی بی او ابن مریم په خصوصیت سره د ذکر کولو څه وجه وه؟

دې باره کښې دا وئیلې شوي دي چه د حضرت مریم او د ابن مریم په باره کښې یهودیانو ډیرې افواهګانې خورې کړې وې، د هغوی د تقدس او بزرګئ هغوی د خربولو کوشش کړې وو څکه نبی صلی الله علیه وسلم په خصوصیت سره د هغوی ذکر اوکړو او دا ئې بیان کړو چه دوی د ابتداء ولادت نه د شیطان د تصرف نه مستثنی کړې شوی وو، په روستونی ژوند کښې دوی د شیطانی دهوکې څنګه ښکار کیدې شي او منکراتو سره تعلق ساتونکې هغه خبرې څنګه صحیح کیدې شي کومې چې یهودیان ددې مقدس او پاکیزه نفوسو باره کښې وائی.

٦٦- باب: (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ) لَا خَيْرَ. (٣)

(أَلِيمٌ) مُؤْلِمٌ مُوجِعٌ مِنَ الأَلَمِ، وَهُوَ فِي مَوْضِعِ مُفْعِلٍ.

[٤٢٧٥] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ حَلَفَ يَمِينَ صَبْرٍ لِيَقْتَطِعَ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَصْدِيقَ ذَلِكَ (إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الآخِرَةِ) إِلَى آخِرِ الآيَةِ. قَالَ فَدَخَلَ الأَشْعَثُ بْنُ قَيْسٍ وَقَالَ مَا يُحَدِّثُكُمْ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ. قُلْنَا كَذَا وَكَذَا. قَالَ فِيَّ أُنْزِلَتْ كَانَتْ لِي بِئْرٌ فِي أَرْضِ ابْنِ عَمٍّ لِي قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «بَيِّنَتُكَ أَوْ يَمِينُهُ». فَقُلْتُ إِذًا يَحْلِفَ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينِ صَبْرٍ يَقْتَطِعُ بِهَا مَالَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ وَهُوَ فِيهَا فَاجِرٌ، لَقِيَ اللَّهَ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضْبَانُ».

[٤٢٧٦] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ - هُوَ ابْنُ أَبِي هَاشِمٍ - سَمِعَ هُشَيْمًا أَخْبَرَنَا الْعَوَّامُ بْنُ حَوْشَبٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى - رضى الله عنهما - أَنَّ رَجُلًا أَقَامَ سِلْعَةً فِي السُّوقِ فَحَلَفَ فِيهَا لَقَدْ أَعْطَى بِهَا مَا لَمْ يُعْطَهُ. لِيُوقِعَ فِيهَا رَجُلًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَنَزَلَتْ (إِنَّ

---

¹) حوالا بالا

الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا﴾ إِلَى آخِرِ الآيَةِ.

[٤٢٧٧] حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ نَصْرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ دَاوُدَ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ امْرَأَتَيْنِ كَانَتَا تَخْرِزَانِ فِي بَيْتٍ - أَوْ فِي الْحُجْرَةِ - فَخَرَجَتْ إِحْدَاهُمَا وَقَدْ أُنْفِذَ بِإِشْفًى فِي كَفِّهَا، فَادَّعَتْ عَلَى الأُخْرَى، فَرُفِعَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لَذَهَبَ دِمَاءُ قَوْمٍ وَأَمْوَالُهُمْ». ذَكِّرُوهَا بِاللَّهِ وَاقْرَءُوا عَلَيْهَا ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ﴾. فَذَكَّرُوهَا فَاعْتَرَفَتْ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «الْيَمِينُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ».

په دې ايت کريمه کښې دی «ولهم عذاب اليم» فرمائی چې د اليم معنی دردناک ده او دا «الم» نه مشتق دې او د «مفعل» په وزن دې.

امام بخاری ددې ايت متعلق دوه واقعات د شان نزول په ډول بيان کړې دی ،اولنئ ئې د اشعث بن قيس واقعه نقل کړې ده او دويمه واقعه ئې د عبدالله ابن ابی اوفی نه د هغه سړی په باره کښې نقل کړې ده چه د هغه نوم په روايت کښې نشته، دا دواړه واقعات د يو بل نه مختلف دی او دا خبره تاسو په اصول تفسير کښې وئيلې ده چه د يو ايت په شان نزول کښې مختلف واقعات کيدې شی.

قوله: أَنَّ امْرَأَتَيْنِ كَانَتَا تَخْرِزَانِ فِي بَيْتٍ): يعنی دوو ښځو په يو کور کښې موزې او خپلئ ګنډلې «وقد انفذ باشفی فی کفها فادعت علی الاخری» «باشفا» بغير تنوين نه هم وئيلې شی د خپلئ اوموزې په ګنډلو کښې چه کومه ستن استعماليږی هغه «اشفا» ده «په پښتو کښې ورته کونډه وائی ددې عمل په دوران کښې د يوې د لاس نه کونډه تيرې راپيرې اووتله نو هغې په بله باندې دعوی اوکړه چه دې زما لاس زخمی کړلو.

فيصله حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته يوړلې شوه نو ابن عباس رضی الله عنه اوفرمائيل چه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائيلې دی که صرف د خلقو په دعوی باندې د هغوی مدعا او مطلوب ورکولې شی نو بيا خو د خلقو وينه او ددوی مالونه ختم او برباد شی، ددې حديث نقل کولو کښې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه مطلب دا وو چې شريعت د جګړو او مقدماتو ختمولو د پاره مستقل اصول او باقاعده ضوابط مقرر کړې دی چه مدعی به ګواهان پيش کوی او که د هغه سره ګواهان نه وی نو بيا به د مدعی عليه نه قسم اخستې شی ،صرف په دعوی سره د مدعی په حق کښې فيصله نشی کولې. په راتلونکو دوو ښځو کښې که د مدعيه سره ګواه نه وی نو د مدعا عليها نه د قسم مطالبه متعين ده ، او چونکه د مدعيه عليها سره ګواهان نه وو ددې وجې حضرت ابن عباس رضی الله عنه اوفرمائيل چې مدعا عليها ته د الله ياد وروراندې کړئی او د قران دا ايت ورته واوروئی «چه چرته دغه ښځې ته نصيحت اوکړو او دالله ويره ئې ورته وروراندې کړه نو هغې د خپل جرم اقرار اوکړو، حضرت ابن عباس رضی الله عنه د نبی صلی الله علیه وسلم ارشاد نقل کړو چه قسم په مدعا عليه باندې دې.

٦٢-باب: (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَنْ لَا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ). (۴)

سَوَاءٌ قَصْدٌ

[۴۲۷۸] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى عَنْ هِشَامٍ عَنْ مَعْمَرٍ. وَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سُفْيَانَ مِنْ فِيهِ إِلَى فِيَّ قَالَ انْطَلَقْتُ فِي الْمُدَّةِ الَّتِي كَانَتْ بَيْنِي وَبَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم-- قَالَ- فَبَيْنَا أَنَا بِالشَّأْمِ إِذْ جِيءَ بِكِتَابٍ مِنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - إِلَى هِرَقْلَ قَالَ وَكَانَ دِحْيَةُ الْكَلْبِيُّ جَاءَ بِهِ فَدَفَعَهُ إِلَى عَظِيمِ بُصْرَى، فَدَفَعَهُ عَظِيمُ بُصْرَى إِلَى - هِرَقْلَ - قَالَ فَقَالَ هِرَقْلُ هَلْ هَا هُنَا أَحَدٌ مِنْ قَوْمِ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ فَقَالُوا نَعَمْ. قَالَ فَدُعِيتُ فِي نَفَرٍ مِنْ قُرَيْشٍ فَدَخَلْنَا عَلَى هِرَقْلَ، فَأُجْلِسْنَا بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ أَيُّكُمْ أَقْرَبُ نَسَبًا مِنْ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ فَقَالَ أَبُو سُفْيَانَ فَقُلْتُ أَنَا. فَأَجْلَسُونِي بَيْنَ يَدَيْهِ، وَأَجْلَسُوا أَصْحَابِي خَلْفِي، ثُمَّ دَعَا بِتَرْجُمَانِهِ فَقَالَ قُلْ لَهُمْ إِنِّي سَائِلٌ هَذَا عَنْ هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ نَبِيٌّ، فَإِنْ كَذَبَنِي فَكَذِّبُوهُ. قَالَ أَبُو سُفْيَانَ وَايْمُ اللَّهِ، لَوْلَا أَنْ يُؤْثِرُوا عَلَى الْكَذِبَ لَكَذَبْتُ. ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ سَلْهُ كَيْفَ حَسَبُهُ فِيكُمْ قَالَ قُلْتُ هُوَ فِينَا ذُو حَسَبٍ. قَالَ فَهَلْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مَلِكٌ قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ فَهَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ أَيَتَّبِعُهُ أَشْرَافُ النَّاسِ أَمْ ضُعَفَاؤُهُمْ قَالَ قُلْتُ بَلْ ضُعَفَاؤُهُمْ. قَالَ يَزِيدُونَ أَوْ يَنْقُصُونَ قَالَ قُلْتُ لَا بَلْ يَزِيدُونَ. قَالَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَنْ دِينِهِ، بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ فِيهِ، سَخْطَةً لَهُ قَالَ قُلْتُ لَا. قَالَ فَهَلْ قَاتَلْتُمُوهُ قَالَ قُلْتُ نَعَمْ. قَالَ فَكَيْفَ كَانَ قِتَالُكُمْ إِيَّاهُ قَالَ قُلْتُ تَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ سِجَالًا، يُصِيبُ مِنَّا وَنُصِيبُ مِنْهُ. قَالَ فَهَلْ يَغْدِرُ قَالَ قُلْتُ لَا وَنَحْنُ مِنْهُ فِي هَذِهِ الْمُدَّةِ لَا نَدْرِي مَا هُوَ صَانِعٌ فِيهَا. قَالَ وَاللَّهِ مَا أَمْكَنَنِي مِنْ كَلِمَةٍ أُدْخِلُ فِيهَا شَيْئًا غَيْرَ هَذِهِ. قَالَ فَهَلْ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ أَحَدٌ قَبْلَهُ قُلْتُ لَا. ثُمَّ قَالَ لِتَرْجُمَانِهِ قُلْ لَهُ إِنِّي سَأَلْتُكَ عَنْ حَسَبِهِ فِيكُمْ، فَزَعَمْتَ أَنَّهُ فِيكُمْ ذُو حَسَبٍ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْعَثُ فِي أَحْسَابِ قَوْمِهَا، وَسَأَلْتُكَ هَلْ كَانَ فِي آبَائِهِ مَلِكٌ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا فَقُلْتُ لَوْ كَانَ مِنْ آبَائِهِ مَلِكٌ قُلْتُ رَجُلٌ يَطْلُبُ مُلْكَ آبَائِهِ، وَسَأَلْتُكَ عَنْ أَتْبَاعِهِ أَضُعَفَاؤُهُمْ أَمْ أَشْرَافُهُمْ فَقُلْتَ بَلْ ضُعَفَاؤُهُمْ، وَهُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ كُنْتُمْ تَتَّهِمُونَهُ بِالْكَذِبِ قَبْلَ أَنْ يَقُولَ مَا قَالَ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا، فَعَرَفْتُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِيَدَعَ الْكَذِبَ عَلَى النَّاسِ ثُمَّ يَذْهَبَ فَيَكْذِبَ عَلَى اللَّهِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَرْتَدُّ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَنْ دِينِهِ بَعْدَ أَنْ يَدْخُلَ

فِيهِ سَخْطَةً لَهُ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا، وَكَذَلِكَ الإِيمَانُ إِذَا خَالَطَ بَشَاشَةَ الْقُلُوبِ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَزِيدُونَ أَمْ يَنْقُصُونَ فَزَعَمْتَ أَنَّهُمْ يَزِيدُونَ، وَكَذَلِكَ الإِيمَانُ حَتَّى يَتِمَّ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَاتَلْتُمُوهُ فَزَعَمْتَ أَنَّكُمْ قَاتَلْتُمُوهُ فَتَكُونُ الْحَرْبُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ سِجَالًا، يَنَالُ مِنْكُمْ وَتَنَالُونَ مِنْهُ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ تُبْتَلَى، ثُمَّ تَكُونُ لَهُمُ الْعَاقِبَةُ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ يَغْدِرُ فَزَعَمْتَ أَنَّهُ لَا يَغْدِرُ، وَكَذَلِكَ الرُّسُلُ لَا تَغْدِرُ، وَسَأَلْتُكَ هَلْ قَالَ أَحَدٌ هَذَا الْقَوْلَ قَبْلَهُ فَزَعَمْتَ أَنْ لَا، فَقُلْتُ لَوْ كَانَ قَالَ هَذَا الْقَوْلَ أَحَدٌ قَبْلَهُ قُلْتُ رَجُلٌ ائْتَمَّ بِقَوْلٍ قِيلَ قَبْلَهُ. قَالَ ثُمَّ قَالَ بِمَ يَأْمُرُكُمْ قَالَ قُلْتُ يَأْمُرُنَا بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصِّلَةِ وَالْعَفَافِ. قَالَ إِنْ يَكُ مَا تَقُولُ فِيهِ حَقًّا فَإِنَّهُ نَبِيٌّ، وَقَدْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّهُ خَارِجٌ، وَلَمْ أَكُ أَظُنُّهُ مِنْكُمْ، وَلَوْ أَنِّي أَعْلَمُ أَنِّي أَخْلُصُ إِلَيْهِ لَأَحْبَبْتُ لِقَاءَهُ، وَلَوْ كُنْتُ عِنْدَهُ لَغَسَلْتُ عَنْ قَدَمَيْهِ، وَلَيَبْلُغَنَّ مُلْكُهُ مَا تَحْتَ قَدَمَيَّ. قَالَ ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَرَأَهُ، فَإِذَا فِيهِ «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ، إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ، سَلَامٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الإِسْلَامِ، أَسْلِمْ تَسْلَمْ، وَأَسْلِمْ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ، فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الأَرِيسِيِّينَ، وَ(يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَنْ لَا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ) إِلَى قَوْلِهِ (اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ). فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ قِرَاءَةِ الْكِتَابِ ارْتَفَعَتِ الأَصْوَاتُ عِنْدَهُ، وَكَثُرَ اللَّغَطُ، وَأُمِرْنَا فَأُخْرِجْنَا قَالَ فَقُلْتُ لأَصْحَابِي حِينَ خَرَجْنَا لَقَدْ أَمِرَ أَمْرُ ابْنِ أَبِي كَبْشَةَ، أَنَّهُ لَيَخَافُهُ مَلِكُ بَنِي الأَصْفَرِ فَمَا زِلْتُ مُوقِنًا بِأَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنَّهُ سَيَظْهَرُ حَتَّى أَدْخَلَ اللَّهُ عَلَيَّ الإِسْلَامَ. قَالَ الزُّهْرِيُّ فَدَعَا هِرَقْلُ عُظَمَاءَ الرُّومِ فَجَمَعَهُمْ فِي دَارٍ لَهُ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ الرُّومِ، هَلْ لَكُمْ فِي الْفَلَاحِ وَالرَّشَدِ آخِرَ الأَبَدِ، وَأَنْ يَثْبُتَ لَكُمْ مُلْكُكُمْ قَالَ فَحَاصُوا حَيْصَةَ حُمُرِ الْوَحْشِ إِلَى الأَبْوَابِ، فَوَجَدُوهَا قَدْ غُلِّقَتْ، فَقَالَ عَلَيَّ بِهِمْ. فَدَعَا بِهِمْ فَقَالَ إِنِّي إِنَّمَا اخْتَبَرْتُ شِدَّتَكُمْ عَلَى دِينِكُمْ، فَقَدْ رَأَيْتُ مِنْكُمُ الَّذِي أَحْبَبْتُ. فَسَجَدُوا لَهُ وَرَضُوا عَنْهُ. [ر: ٧]

٦٣- باب: (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) إِلَى (بِهِ عَلِيمٌ)

[٤٢٧٩] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضى الله عنه - يَقُولُ كَانَ أَبُو طَلْحَةَ أَكْثَرَ أَنْصَارِيٍّ بِالْمَدِينَةِ نَخْلًا، وَكَانَ أَحَبَّ أَمْوَالِهِ إِلَيْهِ بَيْرُحَاءَ، وَكَانَتْ مُسْتَقْبِلَةَ الْمَسْجِدِ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَدْخُلُهَا وَيَشْرَبُ مِنْ مَاءٍ فِيهَا طَيِّبٍ، فَلَمَّا أُنْزِلَتْ (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) قَامَ أَبُو طَلْحَةَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ (لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ) وَإِنَّ أَحَبَّ أَمْوَالِي إِلَيَّ بَيْرُحَاءَ وَإِنَّهَا صَدَقَةٌ لِلَّهِ، أَرْجُو بِرَّهَا وَذُخْرَهَا عِنْدَ اللَّهِ، فَضَعْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ حَيْثُ أَرَاكَ اللَّهُ. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «بَخٍ، ذَلِكَ مَالٌ رَايِحٌ، ذَلِكَ

مَالٌ رَابِحٌ، وَقَدْ سَمِعْتُ مَا قُلْتَ، وَإِنِّي أَرَى أَنْ تَجْعَلَهَا فِي الْأَقْرَبِينَ». قَالَ أَبُو طَلْحَةَ أَفْعَلُ يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَسَمَهَا أَبُو طَلْحَةَ فِي أَقَارِبِهِ وَبَنِي عَمِّهِ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ «ذَلِكَ مَالٌ رَابِحٌ». حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَحْيَى قَالَ قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ «مَالٌ رَايِحٌ».
حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ فَجَعَلَهَا لِحَسَّانَ وَأُبَيٍّ، وَأَنَا أَقْرَبُ إِلَيْهِ، وَلَمْ يَجْعَلْ لِي مِنْهَا شَيْئًا.

قوله: بَخٍ، ذَلِكَ مَالٌ رَايِحٌ: ډيره ښه ده دا مال خو د ګټې دي (بخ) اسم فعل دي د خوشحالئ او داد په موقع باندې ئې استعمالیږی په بعضې رواياتو کښې د «رابح» په ځائې «رايح» دې، يعنى مال خو تلونکې راتلونکې څيز دې که دا د اخرت د پاره ذخيره جوړه کړې شى نو قيمتى خبره ده.[1]

قوله: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ يَحْيَى: امام بخارى دا روايت په كتاب الوكالة كښې پوره نقل كړې دې.[2]

قوله: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ: دا روايت امام بخارى په كتاب الوقف كښې د باب «اذا وقف او اوصى لاقاربه» لاندې ذكر كړې دې.[3]

٦٤- باب: قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ)

[٤٢٨٠] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَبُو ضَمْرَةَ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ عَنْ نَافِعٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَنَّ الْيَهُودَ جَاءُوا إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بِرَجُلٍ مِنْهُمْ وَامْرَأَةٍ قَدْ زَنَيَا، فَقَالَ لَهُمْ «كَيْفَ تَفْعَلُونَ بِمَنْ زَنَى مِنْكُمْ». قَالُوا نُحَمِّمُهُمَا وَنَضْرِبُهُمَا. فَقَالَ «لَا تَجِدُونَ فِي التَّوْرَاةِ الرَّجْمَ». فَقَالُوا لَا نَجِدُ فِيهَا شَيْئًا. فَقَالَ لَهُمْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ سَلَامٍ كَذَبْتُمْ (فَأْتُوا بِالتَّوْرَاةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) فَوَضَعَ مِدْرَاسُهَا الَّذِي يُدَرِّسُهَا مِنْهُمْ كَفَّهُ عَلَى آيَةِ الرَّجْمِ، فَطَفِقَ يَقْرَأُ مَا دُونَ يَدِهِ وَمَا وَرَاءَهَا، وَلَا يَقْرَأُ آيَةَ الرَّجْمِ، فَنَزَعَ يَدَهُ عَنْ آيَةِ الرَّجْمِ فَقَالَ مَا هَذِهِ فَلَمَّا رَأَوْا ذَلِكَ قَالُوا هِيَ آيَةُ الرَّجْمِ. فَأَمَرَ بِهِمَا فَرُجِمَا قَرِيبًا مِنْ حَيْثُ مَوْضِعُ الْجَنَائِزِ عِنْدَ الْمَسْجِدِ، فَرَأَيْتُ صَاحِبَهَا يَجْنَأُ عَلَيْهَا يَقِيهَا الْحِجَارَةَ. [ر: ١٢٦٤]

قوله: يَقِيهَا الْحِجَارَةَ: ما هغه يهودى اوليدلو چه هغه خپله محبوبه د كاڼړى نه د بچ كولو د پاره هغه خپل اړخ ته كوله خو په آخر كښې انجام هم دا راوتلو چه كله په هغه كښې حركت پاتې نشو نو هغه هم مړ شو او يهودېه هم مړه شوه.

---

[1] عمدة القارى ١٨/١٣٦)-
[2] صحيح البخارى مع فتح البارى كتاب الوكالة باب اذا قال الرجل لوكيله ٤/٤٩٣) رقم الحديث ٢٣١٨)-
[3] صحيح البخارى معى فتح البارى كتاب الوصايا (٥/٣٧٩) -

۶۵-باب: ... كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ.

[۴۲۸۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مَيْسَرَةَ عَنْ أَبِي حَازِمٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه - (كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ) قَالَ خَيْرَ النَّاسِ لِلنَّاسِ، تَأْتُونَ بِهِمْ فِي السَّلَاسِلِ فِي أَعْنَاقِهِمْ حَتَّى يَدْخُلُوا فِي الإِسْلَامِ.

دا هم احتمال لري چه د (كنتم خير امة) نه صرف حضرات صحابه كرام رضي الله عنهم مراد وى او دا هم احتمال دي چه ټول امت ترې مراد دي [۱] كه صحابه ئيې مراد وى نو مطلب ئې دادې چه صحابه امت كښې د ټولو نه غوره دى او كه ټول امت مراد وى نو مطلب به دا وى چه د نورو امتونو په مقابله كښې امت محمديه د ټولو نه غوره دې او ظاهر او راجح هم دادې چه صرف صحابه كرام مخاطب اونه ګرځولې شى بلكه ټول امت ددې مخاطب اوګرځولې شى [۲]

په روايت كښې دى چې بهترين خلق د خلقو د پاره هغه دى چه هغوى دوى په بيړو كښې بنديان راولى ترڅو چه هغوى په اسلام كښې داخل شى ، مطلب دادې چه د امت محمديه د خير امت كيدو پوه نښه دا هم ده چه ددې امت مجاهدين كافران د ميدان جنګ نه په قيد كښې راولى او دغه شان ددې مجاهدينو په قيد كښې ډير كافران قيديان اسلام راوړى او د ابدى سعادت مستحق شى.

علامه شبير احمد عثمانى ددې لاندې ليكى:

د تيرې شوې ركوع په اول كښې ئې فرمائيلې وو ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ﴾ په مينځ كښې هم ددې مناسب څه اوامر او نواهي او وعده وعيد راغلل ، ددې ځائې نه بيا د هغه اولنى مضمون تكميل كيږى يعنى اې مسلمانانو ! الله تعالى تاسو په ټولو امتونو كښې بهترين امت ګرځولې يئ د هغه په علم ازلى كښې د اولنئ ورځې نه دا مقدره وه. ددې خبر بعضې پخوانو پيغمبرانو ته هم وركړې شوې وو ، لكه څنګه چې نبى اخر الزمان محمد ﷺ په ټولو نبيانو كښې افضل دې ، ددوى امت به هم په ټولو امتونو باندې وړاندې وى، ځكه چې دوى ته به د ټولو نه افضل او اكرم پيغمبر نصيب كيږى اكمل او د هميشه شريعت به ورته ميلاويږى ، د علومو او معارفو دروازې به په دوى باندې پرانستى كيږى ، د ايمان او عمل او تقوى ټول ښاخونه به د دوى په محنت او قربانو باندې تروتازه او شنه وى، هغوى به په څه خاص قوم او نسب يا مخصوص ملک او اقليم كښې محصور نه وو بلكه د دوىد عمل دائره به ټولې دنيا ته او د انسانى ژوند په هر شعبه باندې محيط وى، لكه څنګه چې د دوى وجود به ددې د پاره وى چه د نورو خيرخواهى كوى او چه تركومې پورې ممكن وى نو هغوى د جنت په دوازه باندې اودروى ، په ﴿أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾ كښې دې طرف ته اشاره ده.

---

[۱]) معالم التنزيل (۴۴/۱)-

[۲]) فتح البارى (۲۲۵/۸)-

تنبيه: ددې سورت په نهمه ركوع كښې د ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ﴾ نه د نبي كريم ﷺ د امامت او جامعيت كبرى بيان وو، په لسمه ركوع كښې د ﴿إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ﴾ ددې امت د قبلې برترى خودلې شوې ده او د يوولسمې ﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ﴾ ركوع نه ددې امت د كتاب او شريعت د مضبوطيا اظهار كړې شوې دې، اوس دلته د دولسمې ركوع په آغاز كښې پخپله د امت مرحومه د فضيلت او عظمت اعلان كيږي.
(منكر) (په غلطو كارونو كښې) كفر، شرک، بدعاتو، رسومات قبيحه، فسق او فجور او هر قسم بداخلاقى او نامعقول خبرې شامل دى ددې منع كول هم په څو طريقو دى كله په ژبه سره كله په لاس سره وى كله په قلم سره وى كله په تورې سره وى، غرض هر قسم جهاد په دې كښې شامل دې، دا صفت چه څومره په عموم او هتمام سره په امت محمديه كښې موجود شوې دې په اولنو امتونو كښې ددې نظير او مثال نه ملاويږي.
حضرت تهانوى صاحب په بيان القران كښې ليكى:
﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ﴾ تاسو غوره ډله ئئ چه هغه ډله د (عامو) خلقو (ته د فائدې او هدايت رسولو د پاره) ظاهر شوې ده، تاسو (په مقتضا د شريعت په زيات اهتمام سره) د نيكئ كارونه ښايئ او د بدو كارونو نه منع كويئ.
دا خطاب ټول ام محمديه ته عام دې لكه څنګه چه په كمالين كښې د حضرت على رضي الله عنه مرفوع د احمد بن حنبل رحمه الله په سند سره منقول دې چې نبى ﷺ فرمائيلې دى چې زما امت خير الامم دې، بيا په دې كښې صحابه او ل اشرف مخاطبين دى، او په امر بالمعروف او نهى عن المنكر كښې چې كوم د زيات اهتمام قيد راوستې شو مراد دې نه (امرونهى باليد) دې كومه چې ددې اوچته درجه ده، دا درجه په دې امت كښې د نورو امتونو نه په دوو وجوهو سره زياته ده، اول د جهاد مشروع كيدل ددې نه رفع د كفر او رفع د فساد مقصود ده، دويمه د عموم دعوت محمديه، ددې د ټولو قومونو د پاره عام كيدل، لكه څنګه چې په (للناس) كښې د (عام) لفظ وركړې شوې دې په خلاف د مخكښې شريعتونو نه چې په بعضو كښې جهاد نه وو او بعضو كښې سابقه انبياء كرام ټولو اقوامو ته مبعوث نه وو، او ښكاره ده چه په زيات عمل سره زيات اجر دې بلكه صرف دويمه وجه هم كافى ده نو دا هم منجمله د اسبابو د خيريت ددې امت شو.

٦٦- باب: (إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا)

[٤٢٨٢] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ -رضى الله عنهما- يَقُولُ فِينَا نَزَلَتْ (إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا) قَالَ نَحْنُ الطَّائِفَتَانِ بَنُو حَارِثَةَ وَبَنُو سَلِمَةَ، وَمَا نُحِبُّ - وَقَالَ سُفْيَانُ مَرَّةً وَمَا يَسُرُّنِي - أَنَّهَا لَمْ تُنْزَلْ لِقَوْلِ اللَّهِ (وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا)

٦٧- باب: (لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ).

[۴۲۸۳] حَدَّثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمٌ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ فِي الرَّكْعَةِ الآخِرَةِ مِنَ الْفَجْرِ يَقُولُ «اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا وَفُلاَنًا». بَعْدَ مَا يَقُولُ «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ) إِلَى قَوْلِهِ (فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ). رَوَاهُ إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ.

[۴۲۸۴] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَدْعُوَ عَلَى أَحَدٍ أَوْ يَدْعُوَ لأَحَدٍ قَنَتَ بَعْدَ الرُّكُوعِ، فَرُبَّمَا قَالَ إِذَا قَالَ «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ، اللَّهُمَّ أَنْجِ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، وَسَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، وَعَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ وَاجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ». يَجْهَرُ بِذَلِكَ وَكَانَ يَقُولُ فِي بَعْضِ صَلاَتِهِ فِي صَلاَةِ الْفَجْرِ «اللَّهُمَّ الْعَنْ فُلاَنًا وَفُلاَنًا». لأَحْيَاءٍ مِنَ الْعَرَبِ، حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ (لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ) الآيَةَ.

د ایت کریمه "لیس لک من الامر شیئ" شان نزول: ددې ایت مختلف شان نزول دی:

① یو خو دا بیان شوې دې چې نبی ﷺ د صفوان بن امیه او سهیل بن عمرو د پاره خیرې کړې وې په دې باندې دا ایت نازل شو[1]

② یو د بیان شوې دې چې نبی ﷺ د ولید ابن ولید، سلمه بن هشام، عیاش بن ابی ربیعه وغیره د پاره خیرې کړې وې او ورسره ئې دا هم فرمائیلې وو (او اللهم اشدد و طاتکم علی مضر) په دې باندې دا ایت نازل شو[2]

③ بعضې حضراتو وئیلې دی چه په جنګ احد کښې د عبدالله بن قیمه په کاڼړی ویشتلو سره د نبی ﷺ مخ مبارک زخمی شوې وو په دغه وخت کښې نبی ﷺ فرمائیلې وو (کیف یفلح قوم شجوا نبیهم) په دې باندې دا ایت نازل شو[3]

④ امام زهری رحمه الله امام طحاوی او حافظ ابن حجر وغیره نقل کړې دی چه د رعل او ذکوان په قصه کښې دا ایت نازل شوې وو[4]

---

[1]) تفسیر ابن کثیر (۱/ ۴۰۲)-
[2]) کما فی روایت الباب)-
[3]) فتح الباری ۸/ ۲۲۷) تفسیر ابن کثیر (۱/ ۴۰۳) ومعالم التنزیل ۱/ ۳۵۰)-
[4]) فتح الباری ۸/ ۲۲۷)-

خو حقیقت دادې چې ددې تولو واقعاتو پیښیدو نه پس دا ایت نازل شوې دې. چا په شان نزول کښې یوه واقعه ذکر کړې ده او چا بله واقعه (١)او دا خبره تاسو ته اوخودلې شوه چه د یو ایت مختلف واقعات سبب نزول کیدې شی.

٦٨-باب قَوْلِهِ (وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ).

وَهُوَ تَأْنِيثُ آخِرِكُمْ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ) فَتْحًا أَوْ شَهَادَةً.

[٤٢٨٥] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ بْنَ عَازِبٍ -رضى الله عنهما- قَالَ جَعَلَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى الرَّجَّالَةِ يَوْمَ أُحُدٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ جُبَيْرٍ، وَأَقْبَلُوا مُنْهَزِمِينَ، فَذَاكَ إِذْ يَدْعُوهُمُ الرَّسُولُ فِي أُخْرَاهُمْ، وَلَمْ يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- غَيْرُ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلاً.

پوره ایت دې ﴿إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَىٰ أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَاكُمْ فَأَثَابَكُمْ غَمًّا بِغَمٍّ لِّكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ ۗ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ﴾ امام بخاری فرمائی چې په ایت کریمه کښې (اخرکم) د (آخرکم) تانیث دې ،

حافظ ابن حجر او علامه عینی په دې باندې اشکال کړې دې چه (اخری) د (آخر)تانیث نه دې د (آخر) تانیث خو (آخرة) راځی (٢)علامه عینی فرمائی چې امام بخاری په دې کښې د ابوعبیده اتباع کړې ده او د ابوعبیده نه په دې کښې ذهول شوې دې(٣)

خو علامه قسطلانی وغیره حضراتو فرمائیلې دی چه د امام بخاری نظر په دې سلسله کښې زیات دقیق دې، وجه دا ده چې (آخر) (د خاء په کسرې سره) د تاخیر د پاره راځی او (آخر) د (خاء په فتحې سره) د مغایرت د پاره راځی او په ایت کریمه کښې تاخیر د بیان مقصود دې، د مغایرت بیان مقصود نه دې، ددې وجې امام بخاری دا د (آخر) (بکسر الخاء) تانیث اوګرځولو او (آخری) د (آخر) د مونث په طور استعمال په لغت کښې موجود دې بلکه هم دا د اصلی په معنی کښې دې.(٤)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ) فَتْحًا أَوْ شَهَادَةً.: یعنی تاسو په مونږ باندې په دوو ښیګړو کښې د یوې انتظار کوئی. یا خو به مونږ ته فتح اوشی یا شهادت، د ﴿إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ﴾ دا کلمه په سورة آل عمران کښې نه ده بلکه په سورة براءت کښې ده ﴿قُلْ هَلْ

(١) حواله بالا

(٢) فتح الباری ١/٢٢٧٩ وعمدة القاى ١٨/١٥١٩-

(٣) عمدة القاری ١٨/١٥١)-

(٤) الهدی الساری ٨/٣٤٠٩-

تَرَبَّصُوْنَ بِنَآ اِلَّآ اِحْدَی الْحُسْنَیَیْنِ ط) امام بخاری دا دلته په کوم مناسبت سره ذکر کړې ده؟ علامه عینی فرمائیلې دی چه ددې دلته د ذکر کولو څه وجه نشته، دا په سورة توبه کښې ذکر کول پکار وو (۱)

بعضې حضراتو وئیلې دی چه (احدی الحسنین) کښې یوه ښیګړه په غزوه احد کښې حاصله شوې وه، یعنې شهادت او دلته خو چونکه د ابواب غزوه احد باره کښې بیان کیږی په دې مناسبت سره ئې دا ذکر کړې دی (۲)

او دا هم ممکن ده چې امام د (اخری) په مناسبت سره دا ذکر کړې وی لکه څنګه چه (اخری) د (آخر) تانیث د مطلق تاخیر په معنی کښې مستعمل دی، دغه شان (حسنی) د (احسن) تانیث دې په مذکوره آیت کښې مطلقا د حسن په معنی مستعمل دې (۳)

۶۹- بَاب: قَوْلِهِ (أَمَنَةً نُعَاسًا)

[۴۲۸۶] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو يَعْقُوبَ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسٌ أَنَّ أَبَا طَلْحَةَ قَالَ غَشِيَنَا النُّعَاسُ وَنَحْنُ فِي مَصَافِّنَا يَوْمَ أُحُدٍ- قَالَ- فَجَعَلَ سَيْفِي يَسْقُطُ مِنْ يَدِي وَآخُذُهُ، وَيَسْقُطُ وَآخُذُهُ.

۷۰- بَاب: قَوْلِهِ (الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ)

(الْقَرْحُ) الْجِرَاحُ (اسْتَجَابُوا) أَجَابُوا. يَسْتَجِيبُ يُجِيبُ.

امام بخاری د استجابوا تفسیر په (استجابوا) سره کوی، ددې خودلو د پاره چه دلته (سین) د طلب د پاره نه دې.

۷۱- بَاب: (إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ)

[۴۲۸۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ - أُرَاهُ قَالَ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) قَالَهَا إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ، وَقَالَهَا مُحَمَّدٌ- صلى الله عليه وسلم- حِينَ قَالُوا (إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ).

[۴۲۸۸] حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ كَانَ آخِرَ قَوْلِ إِبْرَاهِيمَ حِينَ أُلْقِيَ فِي النَّارِ حَسْبِيَ اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

---

(۱) عمدة القاری ۱۸/۱۵۱)-

(۲) فتح الباری ۸/۲۲۸،۲۲۷)-

(۳) لامع الدراری ۸/۴۳،۴۱) وتعلیقات المع الدراری ۸/۴۳)-

يعنى د ﴿حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ﴾ كلمه كله د نبى ﷺ جد امجد حضرت ابراهيم عليه السلام په هغه وخت كښې وئيلې وه كوم وخت كښې چې هغوى په اور كښې واچولې شو، فرشتې راغلې او وې وئيل مونږ ستاسو مدد او نصرت اوكړو؟ نو حضرت ابراهيم عليه السلام ورته اوفرمائيل ﴿حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ﴾ نبى ﷺ دا كلمه په هغه وخت كښې اووئيله كله چه ابوسفيان او د هغه ملګرو د احد نه پس واپسئ كښې اووئيل چې اوس به مقابله په راروان كال كيږى او په راروان كال نبى ﷺ د بدر پورې لاړلو او دا كلمه ئې اوفرمائيله.

عالمانو وئيلې دى چه ﴿حَسْبُنَا اللهُ وَنِعْمَ الْوَكِيْلُ﴾ د سختو او تكليفونو په وخت كښې وئيل ډير مجرب دى [1]

۷۲- بَاب: (وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ)

(سَيُطَوَّقُونَ) كَقَوْلِكَ طَوَّقْتُهُ بِطَوْقٍ.

[۴۲۸۹] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُنِيرٍ سَمِعَ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ -هُوَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ- عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- « مَنْ آتَاهُ اللَّهُ مَالاً فَلَمْ يُؤَدِّ زَكَاتَهُ، مُثِّلَ لَهُ مَالُهُ شُجَاعًا أَقْرَعَ، لَهُ زَبِيبَتَانِ يُطَوَّقُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، يَأْخُذُ بِلِهْزِمَتَيْهِ -يَعْنِي بِشِدْقَيْهِ- يَقُولُ أَنَا مَالُكَ أَنَا كَنْزُكَ ». ثُمَّ تَلاَ هَذِهِ الآيَةَ (وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ) إِلَى آخِرِ الآيَةِ.

قوله: (سَيُطَوَّقُونَ): دغه خلقو ته به طوق واچولې شى وائى «طوقته بطوق» ما هغه ته طوق واچولو، ما د هغه په غاړه كښې د طوق بار واچولو.

۷۳- بَاب: وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا)

[۴۲۹۰] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ -رضى الله عنهما- أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- رَكِبَ عَلَى حِمَارٍ عَلَى قَطِيفَةٍ فَدَكِيَّةٍ، وَأَرْدَفَ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ وَرَاءَهُ، يَعُودُ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ فِي بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ قَبْلَ وَقْعَةِ بَدْرٍ -قَالَ- حَتَّى مَرَّ بِمَجْلِسٍ فِيهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ، وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُسْلِمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ فَإِذَا فِي الْمَجْلِسِ أَخْلاَطٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ عَبَدَةِ الأَوْثَانِ وَالْيَهُودِ وَالْمُسْلِمِينَ، وَفِي الْمَجْلِسِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ، فَلَمَّا غَشِيَتِ الْمَجْلِسَ عَجَاجَةُ الدَّابَّةِ خَمَّرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ أَنْفَهُ بِرِدَائِهِ، ثُمَّ قَالَ لاَ تُغَبِّرُوا عَلَيْنَا. فَسَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله

---

[1] فتح البارى ۸/۲۹۰)- ارشاد السارى ۱۰/۱۱۵)-

عليه وسلم- عَلَيهِمْ ثُمّ وَقَفَ فَنَزَلَ فَدَعَاهُمْ إِلَى اللّٰهِ، وَقَرأَ عَلَيهِمُ الْقُرآنَ، فَقَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بنُ أُبَي ابنُ سَلُولَ أيُّهَا الْمَرْءُ، إِنَّهُ لاَ أَحْسَنَ مِمَّا تَقُولُ، إِنْ كَانَ حَقًّا، فَلاَ تُؤْذِينَا بِهِ فِي مَجْلِسِنَا، ارجِعْ إِلَى رَحْلِكَ، فَمَنْ جَاءَكَ فَاقْصُصْ عَلَيْهِ. فَقَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ رَوَاحَةَ بَلَى يَا رَسُولَ اللّٰهِ، فَاغْشَنَا بِهِ فِي مَجَالِسِنَا، فَإِنَّا نُحِبُّ ذٰلِكَ. فَاسْتَبَّ الْمُسْلِمُونَ وَالْمُشْرِكُونَ وَالْيَهُودُ حَتّٰى كَادُوا يَتَثَاوَرُونَ، فَلَمْ يَزَلِ النّبِي -صلى الله عليه وسلم- يُخَفِّضُهُمْ حَتّٰى سَكَنُوا، ثُمّ رَكِبَ النّبِي -صلى الله عليه وسلم- دَابَّتَهُ فَسَارَ حَتّٰى دَخَلَ عَلَى سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ، فَقَالَ لَهُ النّبِي -صلى الله عليه وسلم- «يَا سَعْدُ أَلَمْ تَسْمَعْ مَا قَالَ أَبُو حُبَابٍ». يُرِيدُ عَبْدَ اللّٰهِ بْنَ أُبَي «قَالَ كَذَا وَكَذَا». قَالَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ، اعْفُ عَنْهُ وَاصْفَحْ عَنْهُ، فَوَالَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ، لَقَدْ جَاءَ اللّٰهُ بِالْحَقِّ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ، لَقَدِ اصْطَلَحَ أَهْلُ هٰذِهِ الْبُحَيْرَةِ عَلَى أَنْ يُتَوِّجُوهُ فَيُعَصِّبُونَهُ بِالْعِصَابَةِ، فَلَمَّا أَبَى اللّٰهُ ذٰلِكَ بِالْحَقِّ الَّذِي أَعْطَاكَ اللّٰهُ شَرِقَ بِذٰلِكَ، فَذٰلِكَ فَعَلَ بِهِ مَا رَأَيْتَ. فَعَفَا عَنْهُ رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- وَكَانَ النّبِي -صلى الله عليه وسلم- وَأَصْحَابُهُ يَعْفُونَ عَنِ الْمُشْرِكِينَ وَأَهْلِ الْكِتَابِ كَمَا أَمَرَهُمُ اللّٰهُ، وَيَصْبِرُونَ عَلَى الأَذَى قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿وَلَتَسْمَعُنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا﴾ الآيَةَ، وَقَالَ اللّٰهُ ﴿وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ﴾ إِلَى آخِرِ الآيَةِ، وَكَانَ النّبِي -صلى الله عليه وسلم- يَتَأَوَّلُ الْعَفْوَ مَا أَمَرَهُ اللّٰهُ بِهِ، حَتّٰى أَذِنَ اللّٰهُ فِيهِمْ، فَلَمَّا غَزَا رَسُولُ اللّٰهِ -صلى الله عليه وسلم- بَدْرًا، فَقَتَلَ اللّٰهُ بِهِ صَنَادِيدَ كُفَّارِ قُرَيْشٍ قَالَ ابْنُ أُبَي ابْنُ سَلُولَ، وَمَنْ مَعَهُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، وَعَبَدَةِ الأَوْثَانِ هٰذَا أَمْرٌ قَدْ تَوَجَّهَ. فَبَايَعُوا الرَّسُولَ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى الإِسْلاَمِ فَأَسْلَمُوا.

حضرت اسامه بن زيد فرمائي چې رسول الله ﷺ په يو خر باندې د فدک نه جوړه شوې کپړه کيخودو نه پس سور شو. حضرت اسامة رضي الله عنه ئې روستو کينولو او بنو حارث بن خروج د حضرت سعد بن عباده د بيمار پرسئ د پاره ئې تشريف يوړلو، دا د جنګ بدر نه وړاندې واقعه ده، په لاره کښې يو مجلس باندې تير شو عبدالله بن ابي سلول، مسلمانان او مشرکان مختلف قسم خلق جمع وو په دې مجلس کښې حضرت عبدالله بن رواحه هم وو، د نبي ﷺ د سورلئ دوړې په مجلس باندې والوتې، نو عبدالله بن ابي خپله پوزه په څادر باندې پټه کړه او وې وئيل دوړې مکوه: رسول الله سلام اوکړو او د سورلئ نه راکوز شو او اهل مجلس ته ئې د اسلام دعوت ورکړو په دې باندې عبدالله بن ابي اووئيل ته څه زياته ښه خبره نه کوې، اګر چه هغه حق وي خو په دې باندې مونږ ته تکليف مه رسوه، ته کور کينه څوک چه تاته هلته درشي نو هغه ته بيان کوه.

په دې باندې حضرت عبدالله بن رواحه اووئيل ولې نه يا رسول الله ﷺ تاسو به زمونږ په

مجلسونو کښې دا کلام خامخا اوروئ، په مونږ باندې دا خبرې ښې لګی دې نه پس مسلمانانو مشرکانو او یهودو یو بل ته بدرد وئیل شروع کړل.
رسول الله ﷺ ټول چپ کړل او د حضرت سعد بن عباده رضی الله عنه بیمار پرسۍ ته لاړو او د عبدالله بن ابی ګیله ئې ورته اوکړه، حضرت سعد رضی الله عنه اوفرمائیل چې هغه معاف کړه په اصل کښې ستاسو د راتلو نه وړاندې د مدینې خلقو د عبدالله بن ابی ته تاج په سرکولو او د ده په سر باندې د پټکی په تړلو ئې اتفاق کړې وو (چې دې به زمونږ سردار وی) خو چه کله الله تعالی تاسو راولیږلئ او الله تعالی چې تاسو ته کوم دین درکړې دې د هغې په ذریعه دې د سردارئی نه محروم شو نو دې مخالف شو او ددې وجې تاسو سره داسې قسم خبرې کوی نو نبی ﷺ هغه معاف کړو او نبی ﷺ او ددوی صحابو به مشرکانو او اهل کتابو ته معافی کوله او د هغوی په تکلیفونو باندې به ئې صبر کولو ځکه چې د الله تعالی دوی ته دا حکم هم وو.، تردې چې الله تعالی دوی ته د جهاد حکم ورکړو ، د اجازت نه پس په غزوه بدر کښې د قریشو لوئې لوئې سرداران قتل کړې شو نو عبدالله بن ابی او د هغه ملګرو اووئیل چې دا اسلام دا معامله خو به اوس غالبه کیږی، ددې وجې دې خلقو بیعت اوکړو او په ظاهره مسلمانان شول، په دې روایت کښې څو الفاظ دی لږ هغې ته اوګورئې.

قوله: قَطِيفَةٍ فَدَكِيَّةٍ: (قطيفة) پیړې کپړې ته وائی او (فدکية) فدک طرف ته منسوب دې، یعنی د مقام فدک پیړه کپړه، کمبل.

قوله: فَلَمَّا غَشِيَتِ الْمَجْلِسَ عَجَاجَةُ الدَّابَّةِ: (عجاجة) دوړې ته وائی یعنی کله چې په مجلس باندې د سورلئ نه پورته کیدونکې دوړه خوره شوه.

قوله: خَمَّرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ أَنْفَهُ بِرِدَائِهِ: یعنی عبدالله بن ابی خپله پوزه په خپل څادر باندې پټه کړه. د خمر معنی ده (پټول)

قوله: لا تقول مما تقول عليك: په دې کښې (لا) نافیه ده، او د (لا) نافیه خبر محذوف دې (لا احسن كائنت مما تقول)

بعضو وئیلې دی چې احسن خبر دې او مرفوع دې او (لا) ددې اسم محذوف دې یعنی (لا شئ احسن مما تقول) او د کشمیهنی په روایت کښې (احسن) د اسم تفضیل صیغه نشته بلکه د باب افعال نه د مضارع واحد متکلم صیغه ده (لا احسن) او په روایت کښې (لا احسن) دې په دې کښې (لا) نافیه نه دې بلکه (احسن) اسم تفضیل باندې لام تاکید دې او معنی ده (لاحسن من هذا ان تقعد في بيتك ولا تاتينا) یعنی ددې نه غوره دا ده چې په خپل کور کښې کینې او مونږ ته نه راځې (۱)

(۱) عمدة القاری ۱۵۶/۱۸) وفتح الباری ۲۳۲/۸)-

قوله: لَقَدِ اصْطَلَحَ أَهْلُ هَذِهِ الْبُحَيْرَةِ عَلَى أَنْ يُتَوِّجُوهُ فَيُعَصِّبُونَهُ بِالْعِصَابَةِ: (بحيرة بفتح الباء وكسر الالحاء او بضم الباء و فتح الحاء المهملة) د مديني منورې نوم دې [1] د (توج يتوج) معنى ده (تاج په سر كولو يعنى د مديني خلقو اتفاق كړې وو چه ده ته به تاج اچوى او دده په سر به د سردارۍ پټكې تړى.

قوله: فَبَايَعُوا الرَّسُولَ - صلى الله عليه وسلم - عَلَى الإِسْلاَمِ فَأَسْلَمُوا: ددې نه ظاهرى اسلام مراد دې چه دې خلقو حالات اوكتل نو په ظاهرى ډول ئې اسلام قبول كړو.

٧٤-باب: (لَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا)

[۴۲۹۱] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - أَنَّ رِجَالاً مِنَ الْمُنَافِقِينَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ إِذَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - إِلَى الْغَزْوِ تَخَلَّفُوا عَنْهُ، وَفَرِحُوا بِمَقْعَدِهِمْ خِلاَفَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَإِذَا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - اعْتَذَرُوا إِلَيْهِ وَحَلَفُوا، وَأَحَبُّوا أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا، فَنَزَلَتْ (لاَ يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ) الآيَةَ.

[۴۲۹۲] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ مَرْوَانَ قَالَ لِبَوَّابِهِ اذْهَبْ يَا رَافِعُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقُلْ لَئِنْ كَانَ كُلُّ امْرِئٍ فَرِحَ بِمَا أُوتِيَ، وَأَحَبَّ أَنْ يُحْمَدَ بِمَا لَمْ يَفْعَلْ، مُعَذَّبًا، لَنُعَذَّبَنَّ أَجْمَعُونَ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَمَا لَكُمْ وَلِهَذِهِ إِنَّمَا دَعَا النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - يَهُودَ فَسَأَلَهُمْ عَنْ شَىْءٍ، فَكَتَمُوهُ إِيَّاهُ، وَأَخْبَرُوهُ بِغَيْرِهِ، فَأَرَوْهُ أَنْ قَدِ اسْتَحْمَدُوا إِلَيْهِ بِمَا أَخْبَرُوهُ عَنْهُ فِيمَا سَأَلَهُمْ، وَفَرِحُوا بِمَا أُوتُوا مِنْ كِتْمَانِهِمْ، ثُمَّ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ (وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ) كَذَلِكَ حَتَّى قَوْلِهِ (يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا). تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ.

حَدَّثَنَا ابْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ مَرْوَانَ بِهَذَا.

امام بخارى ددې ايت په سبب نزول كښې دوه واقعات ذكر كړې دى.

اولنى واقعه د حضرت ابوسعيد خدرى رضی الله عنه په روايت كښې ده چه منافقانو به د نبى عليه السلام سره

---

[1]) اهل هذا البحيرة فى رواية الحموى البحيرة) بالتصغير. وهذا اللفظ يطلق على القرية وعلى البلد والمراد به ههنا المدينة المنورة ونقل ياقوت: ان البحرة من اسماء المدينة المنورة (فتح البارى) (۲۳۲/۸) ومعجم البلدان ۳۴۶/۱)-

غزواتو کښې شرکت نه کولو، رسول اللهﷺ چه به کله د دې غزواتو نه تشریف راوړلو نو دا خلق به ئې د نبیﷺ حاضر شو او عذرونه به ئې پیش کول او قسمونه به ئې خوړل چه مونږ معذور وو او زړه مو غوښتل چه تاسو سره شرکت او کړو خو د عذر په وجه مو شرکت اونکړې شو نو یو طرف ته خو په دې خوشحالیدل چې جهاد ته لاړ نشو او بل طرف ته د خپل تعریف توقع کوله، په دې خبره چې دوی صرف د عذر په وجه پاتې شوې وو حالانکه دا چه هغوی به معذور نه وو په دې باندې دا ایت نازل شو.

دوېمه واقعه د علقمه بن ابی وقاص په روایت کښې ده مروان بن حکم حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته سړې اولیږلو او تپوس ئې ترې او کړو چه په ایت کریمه کښې دی ﴿وَّيُحِبُّوْنَ اَنْ يُّحْمَدُوْا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوْا﴾ یعنی د عمل نه بغیر دوی غواړی چې ددوی تعریف اوکړې شی ، دا به د عذاب سبب جوړیږی نو هر سړې چې دا غواړی چې کوم عمل ده نه وی کړې په هغې باندې دې هم دده تعریف اوکړې شی نو عذاب به ورته ملاویږی، نو بیا خو به مونږ ټول معذب کیږو (ځکه چې زمونږ د ټولو هم دا حالت دې) حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل ستاسو ددې ایت سره څه تعلق دې؟ بیا ئې ددې ایت سبب نزول بیانولو سره حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل چې نبیﷺ یهودیان راوبلل او د هغوی نه ئې څه تپوس اوکړو یهودیانو ورته اصل خبره بیان نه کړه، بله خبره ئې ورته بیان کړه او ورسره ددوی دا خواهش پیدا شو چې د رسول اللهﷺ د سوال په جواب کښې چې دوی کومه خبره بیان کړه په دې باندې ددوی تعریف اوشی، نو یو طرف ته د اصل او حق خبرې پټولو باندې خوشحاله وو او بل طرف ته ئې غوښتل چې ددوی تعریف دې هم اوشی په دې باندې دا ذکر شوې ایت نازل شو. ﴿يَفْرَحُوْنَ بِمَآ اَتَوْا وَّيُحِبُّوْنَ اَنْ يُّحْمَدُوْا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوْا﴾

امام بخاری دا دواړه واقعات ددې ایت په سبب نزول کښې بیان کړې دی او دا خبره تاسو پیژنئ چه په سبب نزول کښې مختلف واقعات راتلې شی.

۷۵- باب: قوله: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ﴾

[۴۲۹۳] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ قَالَ أَخْبَرَنِي شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - قَالَ بِتُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ، فَتَحَدَّثَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مَعَ أَهْلِهِ سَاعَةً ثُمَّ رَقَدَ، فَلَمَّا كَانَ ثُلُثُ اللَّيْلِ الآخِرُ قَعَدَ فَنَظَرَ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ (إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لأُولِي الأَلْبَابِ)، ثُمَّ قَامَ فَتَوَضَّأَ وَاسْتَنَّ، فَصَلَّى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، ثُمَّ أَذَّنَ بِلاَلٌ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

امام بخاری رحمه الله وړاندې تر سورة نساء پورې د مختلفو بابونو لاندې هم هغه یو حدیث د لیلة المبیت والا ذکر کړې دې د مبیت واقعه د فتح مکې نه روستو ده کله چه حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د خپلې ترور ام المؤمنین حضرت میمونه رضی الله عنها کره لاړلو او هلته ئې د نبیﷺ د شپې د معمولات اوکتل نو په هغې کښې یو معمول دا بیانوی چې نبیﷺ د راویښیدو نه پس

آسمان طرف ته نظر پورته کړو او د سورة آل عمران ددې ایت (ان فی خلق السموات والارض) نه واخله تر د سورة آخره پورې ئې یولس آیاتونه اولوستلی، دلته په ایت کښې د لسو آیاتونو ذکر راغلې دې او دلته په روایت کښې کسر حذف کړې شوې دې
ددې نه معلومه شوه که یو کس د شپې رابیدار شی نو د سنتو په اتباع کښې دا ایاتونه لوستل پکار دی.

٧٦- باب: قوله: (الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ)

[٤٢٩٤] حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِى عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ كُرَيْبٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ بِتُّ عِنْدَ خَالَتِي مَيْمُونَةَ فَقُلْتُ لَأَنْظُرَنَّ إِلَى صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَطُرِحَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وِسَادَةٌ، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي طُولِهَا، فَجَعَلَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ، ثُمَّ قَرَأَ الآيَاتِ الْعَشْرَ الأَوَاخِرَ مِنْ آلِ عِمْرَانَ حَتَّى خَتَمَ، ثُمَّ أَتَى شَنًّا مُعَلَّقًا، فَأَخَذَهُ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي، فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ ثُمَّ جِئْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِي، ثُمَّ أَخَذَ بِأُذُنِي، فَجَعَلَ يَفْتِلُهَا، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ.

٧٧- باب: رَبَّنَا إِنَّكَ مَنْ تُدْخِلِ النَّارَ فَقَدْ أَخْزَيْتَهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ

[٤٢٩٥] حَدَّثَنَا عَلِي بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ أَخْبَرَهُ أَنَّهُ بَاتَ عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - وَهِيَ خَالَتُهُ قَالَ فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوِسَادَةِ، وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَأَهْلُهُ فِي طُولِهَا، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى انْتَصَفَ اللَّيْلُ، أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ، أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ، ثُمَّ اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَجَعَلَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ قَرَأَ الْعَشْرَ الآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَامَ إِلَى شَنٍّ مُعَلَّقَةٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهَا، فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي، فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ، ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي، وَأَخَذَ بِأُذُنِي بِيَدِهِ الْيُمْنَى يَفْتِلُهَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ، ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى جَاءَهُ الْمُؤَذِّنُ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

٧٨- باب: قوله: (رَبَّنَا إِنَّنَا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ)

[٤٢٩٦] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ عَنْ مَالِكٍ عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ - رضی الله عنهما - أَخْبَرَهُ أَنَّهُ بَاتَ عِنْدَ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَهِيَ خَالَتُهُ قَالَ فَاضْطَجَعْتُ فِي عَرْضِ الْوِسَادَةِ، وَاضْطَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَأَهْلُهُ فِي طُولِهَا، فَنَامَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى إِذَا انْتَصَفَ اللَّيْلُ، أَوْ قَبْلَهُ بِقَلِيلٍ، أَوْ بَعْدَهُ بِقَلِيلٍ، اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَجَلَسَ يَمْسَحُ النَّوْمَ عَنْ وَجْهِهِ بِيَدِهِ، ثُمَّ قَرَأَ الْعَشْرَ الْآيَاتِ الْخَوَاتِمَ مِنْ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ، ثُمَّ قَامَ إِلَى شَنٍّ مُعَلَّقَةٍ فَتَوَضَّأَ مِنْهَا، فَأَحْسَنَ وُضُوءَهُ، ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقُمْتُ فَصَنَعْتُ مِثْلَ مَا صَنَعَ، ثُمَّ ذَهَبْتُ فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَوَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى رَأْسِي، وَأَخَذَ بِأُذُنِي الْيُمْنَى يَفْتِلُهَا، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَوْتَرَ ثُمَّ، اضْطَجَعَ حَتَّى جَاءَهُ الْمُؤَذِّنُ، فَقَامَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ خَرَجَ فَصَلَّى الصُّبْحَ.

٧٩- باب: سورة النِّسَاءِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَسْتَنْكِفُ يَسْتَكْبِرُ. قِوَامًا قِوَامُكُمْ مِنْ مَعَايِشِكُمْ. (لَهُنَّ سَبِيلًا) يَعْنِي الرَّجْمَ لِلثَّيِّبِ وَالْجَلْدَ لِلْبِكْرِ، وَقَالَ غَيْرُهُ (مَثْنَى وَثُلَاثَ) يَعْنِي اثْنَتَيْنِ وَثَلَاثًا وَأَرْبَعًا، وَلَا تُجَاوِزُ الْعَرَبُ رُبَاعَ.

سورة النِّسَاءِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَسْتَنْكِفُ يَسْتَكْبِرُ.

(لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ ۚ وَمَنْ يَسْتَنْكِفْ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيَسْتَكْبِرْ فَسَيَحْشُرُهُمْ إِلَيْهِ جَمِيعًا)

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د (یستنکف) تفسیر په (یستکبر) سره کړې دې په دې صورت کښې به په آیت کریمه کښې (یستکبر) د (یستنکف) د پاره عطف تفسیر وی، د استنکاف اصل معنی (پیغور ګڼړل او سپک ګڼړلو باندې، وریږې راښکلو د پاره راځی.

قوله: قِوَامًا قِوَامُكُمْ مِنْ مَعَايِشِكُمْ: (وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا وَارْزُقُوهُمْ فِيهَا)

د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دوه قراءتونه دلته دی په یو قراءت کښې (قواما) دې، دا ابن ابی حاتم نقل کړې دې[1] امام بخاری دلته هم دا روایت نقل کړې دې او بل قراءت (قیاما) دې، دا

[1]) فتح الباری ٨/٢٣٧)-

امام طبری رحمه الله نقل کړې دي[1] د (قواما) تفسیر امام بخاری رحمه الله کړې دي (قوامکم من معایشکم) یعنی هغه څیزونه چې د هغې په ذریعه د معیشت او ژوند قیام کیږي.

قوله: لَهُنَّ سَبِیلاً) یَعْنِی الرَّجْمَ لِلثَّیِّبِ وَالْجَلْدَ لِلْبِکْرِ: (وَالّٰتِیْ یَاْتِیْنَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِّسَآئِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوْا عَلَیْهِنَّ اَرْبَعَةً مِّنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوْا فَاَمْسِكُوْهُنَّ فِی الْبُیُوْتِ حَتّٰی یَتَوَفّٰهُنَّ الْمَوْتُ اَوْ یَجْعَلَ اللّٰهُ لَهُنَّ سَبِیْلًا) په ابتداء د اسلام کښې د زناکارو ښځو د پاره د سزا په ډول د حبس فی البیوت حکم وو خو دا حکم بیا منسوخ شو او الله تعالی بله لاره بیان کړه چې ثیبه به رجم کولې شی او ثیبه به رجم کولې شی.

د مثنی و ثلاث و رباع تفسیر:

قوله: مَثْنٰی وَثُلَاثَ) یَعْنِی اثْنَتَیْنِ وَثَلَاثًا وَأَرْبَعًا، وَلَا تُجَاوِزُ الْعَرَبُ رُبَاعَ: د (غیره) ضمیر حضرت ابن عباس رضی الله عنه طرف ته راجع کیږي اودا تفسیر ابوعبیده په، مجاز القران کښې کړې دي ([2]) اشکال کیږي چه د (مَثْنٰی وَثُلٰثَ) په معنی کښې تکرار وو ،هغوی په تفسیر کښې ددې تکرار ذکر نه دې کړې،ددې په جواب کښې خو یا دا وئیلې شی چه د شهرت په وجه هغوی د تکرار ذکر اونکړو اودا هم ممکن ده چې ددوی په نیز په دې معنی کښې تکرار نه وی اودریمه خبره داهم کیدې شی چې دلته تکرار مقصودنه دې ځکه ئې دلته ددې ذکر اونکړو([3]) ددې نه پس امام بخاری فرمائیلې دی دا عدد د (رباع) پورې استعمالولې شی ددې نه وړاندې (حماس) (حمس) نه استعمالوی، خو ددې باره کښې د نحاتو اختلاف دې کوفیان وائی چې په دې د قیاس دخل دې او د (رباع) نه وړاندې تر د (عشار، معشر) پورې استعمالیدې شی، او بصریان وائی چې په دې کښې د قیاس دخل نشته، د اهل عرب نه د (رباع) پورې منقول دې ددې وجې صرف ددې ځائې پورې به استعمالولې شی ددې نه وړاندې نه،([4]) راجح قول د بصریانو دې او امام صاحب هم دا اختیار کړې دې،

په دې ټولو کښې دوه لغته دی (فعال) او (مفعل) وائی چې د (احاد، موحد، ثناء، مثنی، ثلاث مثلث) ابواسحاق ثعلبی یو دریم روایت هم نقل کړې دې (فعل احد ثنی ثلاث)، د (عمر) او (زفر) ([5]) پشان ترکیب کښې دا غیر منصرف دې ، عدل او وصف دوه سببونه په دې کښې موجود دی.

د ایت کریمه نه یو غلط استدلال او د هغې جواب: د قران کریم ددې ایت نه استدلال کوی، بعضې اهل ظواهرو او خوارجو وئیلې دی چې ددې ایت نه د نهه ښځو سره د نکاح کولو جواز

---

[1]) حواله بالا_

[2]) فتح الباری ۲۳۷/۸) وعمدة القاری ۱۶۲/۱۸)-

[3]) عمدة القاری ۱۶۲/۱۸)-

[4]) فتح الباری ۲۳۸/۸)وعمدة القاری ۱۶۳/۱۸)-

[5]) الجامع لاحکام القران ۵۵/۱۵)-

ثابتیږی خکه چې دې کښې (واو) د جمع د پاره دې نو دوه او درې پنځه او بیا پنځه او څلور ، نو نهه شوې، د خپلې دې بې وزنه خبرې تائید هغوی ددې نه هم کړې دې چه رسول الله ﷺ هم نهه بیبیانې کړې وې.

بعضې اهل ظواهر ددې نه هم وړاندې تلې دی او وائی چې په آیت کریمه کښې د اتلس ښځو سره د نکاح جواز معلومیږی خکه چې د مثنی ،ثلاث، او رباع په معنی کښې تکرار دې نو دوه او دوه څلور، ،درې او درې شپږ، ،څلور او څلور اته،.دغه شان څلور ، شپږ او اته اتلس شوې ،(۱)

خو ددې خلقو دا استدلال په جهالت باندې مبنیٰ دې د سنت او اجماع امت نه خلاف دې په صحابه ،تابعینو او تبع تابعینو کښې د چا نه هم د څلورو نه زیات ښځو سره نکاح ثابته نه ده، امام مالک په مؤطا کښې ، امام نسائی او دارقطنی په خپل خپل سنن کښې روایت نقل کړې دې چې غیلان بن امیه ثقفی چه اسلام قبول کړو نو د هغه سره لس ښځې وې نبی ﷺ هغوی ته اوفرمائیل (اختر منهن اربعا وفارق سائرهن)(۲)

باقی پاتې شوه د نبی ﷺ نهه نکاحونه ، نو دا د نبی ﷺ په خصوصیاتو کښې وه،(۳)

بیا بله خبره دا ده چه قران کریم د نهه یا اتلس ښځو د نکاح اجازت ورکولو نو د (تسع) یا د (ثمان عشرة) لفظ به ئې استعمال کړې وو خکه چه په دې کښې اختصار دې او د اسلوب قران سره بیخی موافق وو خو قران دا لفظ استعمال کړې نه دې ددې نه ښکاره معلومیږی چې د قران مقصود هغه نه دې کوم چې دا جاهلان ګڼړی.

دې حضراتو (واو) د جمعې په معنی کښې اخستې دې خو (واو) د جمعې د پاره نه دې علامه قرطبی رحمه الله په خپل تفسیر کښې ددې لاندې لیکلې دی چه دلته (واو) په ځائې دبدل کښې استعمال شوې دې اودآیت مطلب دې (انکحوا ثلاثا بدلا من مثنی ورباع بدلا من ثلاث) یعنی ددواوپه ځائې ددریوسره نکاح کولې شئ ددریوپه ځائې دڅلوروسره نکاح کولې شې:

اوحضرت زین العابدین رحمه الله فرمائیلې دی چې دلته (واو)داو په معنی کښې دې یعنی یاد دواو سره نکاح کوئ یاڅلوروسره.

بعضې اهل ظاهرواوخوارجو مثنی ،ثلاث اورباع معنی تکراراخستې اوداتلسوښځوپه جواز باندې کوم استدلال کړې دې هغه هم صحیح نه دې یوخوپه دې وجه لکه چې اووئیلې شوچې واودجمع دپاره نه دې ،دویم ددې دپاره چې داخطاب دتوزیع اوتقسیم په توګه دې اوددې خطاب مخاطبت هم ډیردی اوپه داسې صورت کښې قاعده داوی چې دتوزیع دخطاب نه پس کوم شمیرراځی هغه هم موزعا مراد وی. قاضی ثناالله پانی پتی رحمه الله په تفسیرمظهری کښې دا قاعده دمثال په توګه داسې واضح کړې دې مثلاً چې یوسړې یوې ډلې ته اووائی (خذوا من

---

(۱) الجامع لاحکام القران (۱۷/۵)-
(۲) تفسیر ابن کثیر (۴۵۰/۵) والجامع لاحکام القران (۱۷/۵)-
(۳) الجامع لاحکام القران (۱۷/۵) وتفسیر ابن کثیر (۴۵۱/۱)-

هٰذه الدراهم مثنى) نوددي مطلب به داوى چې هرسړي دې دوه دوه درهمه اوچت کړى نوددې به دا مطلب هيڅ کله نه وى چې هرسړي دې څلوردرهمه اوچت کړى (١)مولانا عبدالحئ لکهنوى رحمه الله د شرح وقايه په شرح اوحاشيه کښې په دې قاعده باندې ډيره تفصيلى خبره کړې ده. (٢)

باب: وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى

[٤٢٩٧] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - أَنَّ رَجُلاً كَانَتْ لَهُ يَتِيمَةٌ فَنَكَحَهَا، وَكَانَ لَهَا عَذْقٌ، وَكَانَ يُمْسِكُهَا عَلَيْهِ، وَلَمْ يَكُنْ لَهَا مِنْ نَفْسِهِ شَيْءٌ فَنَزَلَتْ فِيهِ (وَإِنْ خِفْتُمْ أَنْ لاَ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى) أَحْسِبُهُ قَالَ كَانَتْ شَرِيكَتَهُ فِي ذَلِكَ الْعَذْقِ وَفِي مَالِهِ.

[٤٢٩٨] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (وَإِنْ خِفْتُمْ أَنْ لاَ تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَى). فَقَالَتْ يَا ابْنَ أُخْتِي، هَذِهِ الْيَتِيمَةُ تَكُونُ فِي حَجْرِ وَلِيِّهَا، تَشْرَكُهُ فِي مَالِهِ وَيُعْجِبُهُ مَالُهَا وَجَمَالُهَا، فَيُرِيدُ وَلِيُّهَا أَنْ يَتَزَوَّجَهَا، بِغَيْرِ أَنْ يُقْسِطَ فِي صَدَاقِهَا، فَيُعْطِيَهَا مِثْلَ مَا يُعْطِيهَا غَيْرُهُ، فَنُهُوا عَنْ أَنْ يَنْكِحُوهُنَّ، إِلاَّ أَنْ يُقْسِطُوا لَهُنَّ، وَيَبْلُغُوا لَهُنَّ أَعْلَى سُنَّتِهِنَّ فِي الصَّدَاقِ، فَأُمِرُوا أَنْ يَنْكِحُوا مَا طَابَ لَهُمْ مِنَ النِّسَاءِ سِوَاهُنَّ. قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ وَإِنَّ النَّاسَ اسْتَفْتَوْا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بَعْدَ هَذِهِ الآيَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ) قَالَتْ عَائِشَةُ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى فِي آيَةٍ أُخْرَى (وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ) رَغْبَةُ أَحَدِكُمْ عَنْ يَتِيمَتِهِ حِينَ تَكُونُ قَلِيلَةَ الْمَالِ وَالْجَمَالِ قَالَتْ فَنُهُوا أَنْ يَنْكِحُوا عَنْ مَنْ رَغِبُوا فِي مَالِهِ وَجَمَالِهِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ، إِلاَّ بِالْقِسْطِ، مِنْ أَجْلِ رَغْبَتِهِمْ عَنْهُنَّ إِذَا كُنَّ قَلِيلاَتِ الْمَالِ وَالْجَمَالِ. [ر: ٢٣٦٢]

بعضې رافضيان وائى چې (وَإِنْ خِفْتُمْ) شرط دې او (فَانْكِحُوا)جزاء ده اودشرط اوجزاء په مينځ کښې څه ربط نشته .دقرآن دريمه حصه ددې شرط اوجزاء په مينځ کښې غائبه کړې شوې ده،ددې وجې په عبارت کښې ربط نشته حالانکه چې داضرورى دې .

دلته دباب په دواړوروایاتو کښې ددې آیت سبب نزول بیان شوې دې او په دې سره په شرط اوجزاء کښې ربط اودآيت کريمه مطلب په پوهه کښې راځى .

اولنې روايت دحضرت عائشې رضي الله عنها دې فرمائى چې ديوکس سره يتيمه جينئ وه ،ددغه جينئ

---

(١) اوګورئى تفسير مظهرى ج٢ص٧)

(٢) السعاية فى كشف مافى شرح الوقاية (ج١ص٧١وغاية

يوباغ وو. دغه كس چې ددغه جينۍ ولي وو دغه جينۍ سره صرف ددغه باغ په وجه واده اوكړو حال داچې په زړه كښې ئې دهغې سره څه محبت اوتعلق نه وونوددې په باره كښې داآيت نازل شو (وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا) دآيت مطلب دادې چې په داسې صورت كښې چې ستاسودزړه نه تعلق نه وى اوديتيمې جينۍ سره محبت نه وى اوتاسوته ويره وى چې دهغوى به باره كښې به تاسوانصاف اونكړئ نودنوروحلالوښځوسره نكاح كوئ كومې چې ستاسوخوښې وى.

قوله:احسبه قال كانت شريكته في ذلك العذق وفي ماله: هشام وائى چې زماخيال دې چې حضرت عروه رضي الله عنه وئيلى دى چې په باغ كښې اوددغه كس (ولى) سره په مال كښې دايتيمه جينۍ شريكه وه . د(احسبه) قائل دابن جريج شاګردهشام بن يوسف دې او د(قال) ضميرحضرت عروه رضي الله عنه طرف ته راجع دې علامه عينى رحمه الله فرمائيلى دى چې د(احسبه) قائل هشام بن عروه هم كيدې شى([1]). اوقال ضميردغه شان حضرت عروه رضي الله عنه طرف ته راجع دې.

(عَذق): دعين په فتحې سره) دكهجورې ونه جمع ئې (اعذاق) راځې او(عِذق) دعين په كسرې سره دانګوروغونچې اودكهجوروغوشې ته وائى ([2])

دويم روايت هم دحضرت عائشې رضي الله عنها نه مروى دې حضرت عروه ددوى نه دقرآن پاك ددې ذكرشوى آيت په باره كښې نازل شوې دې كومه چې دخپل ولى په پرورش كښې وى اوهغه ورسره په مال كښې نازل شوې دې كومه چې دخپل ولى په پرورش كښې وى اوهغه ورسره په مال كښې شريك وى .دولى ددغه ښځې مال اوجمال خوښ وى خوولى په مهركښې دانصاف نه بغيردهغې سره نكاح كول غواړى نوداسې كسان ددې يتيمانوجينكوسره دنكاح كولو نه منع كړې شول. البته كه انصاف كولې شى اوپوره مهرور كولې شې نوبيااجازت دې.

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى چې ددې آيت دنازليدونه پس خلقودرسول الله صلى الله عليه وسلم نه تپوسونه شروع كړل نو الله تعالى بل آيت نازل كړل (وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ ۖ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ وَأَن تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ ۚ (النساء ۱۲۷)

حضرت عائشه رضي الله عنها فرمائى چې په بل آيت كښې (وَتَرْغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ) مراددادې چې كله ديتيمې جينۍ سره مال اوجمال كم وى نوپه داسې صورت كښې تاسودهغوى سره دنكاح كولو نه اعراض كوئ اوكه دغه جينكۍ دزيات مال اوزيات جمال خاوندانې وى نودهغوى سره نكاح په دې صورت كښې كولې شئ چې تاسوورسره انصاف كولې شئ .داحكم ددې دپاره دې چې دمال اوجمال دنشتوالى په صورت كښې خلق ددوى سره نكاح كولونه اعراض كوى.

په دې دويم روايت كښې دى (قَالَتْ عَائِشَةُ وَقَوْلُ اللَّهِ فِي الآيَةِ الأُخْرَى وَتَرْغَبُونَ أَن تَنكِحُوهُنَّ) آيت

---

[1]) عمدة القارى (ج۱۸ص۱۶۳) ـ
[2]) عمدة القارى (ج۱۸ص۱۶۳) ـ

یعنی جمله هم په ﴿وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَآءِ﴾ آیت کښې دې په بل آیت کښې نه دې نوبیائې دې ته ﴿فى اية اخرى﴾ ولې اووئیل ؟

ددې جواب دادې چې ﴿وَتَرْغَبُونَ﴾ ته ئې د ﴿فى آية اخرى﴾ په اعتبارسره بل آیت کښې نه دې وئیلې بلکه د ﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا﴾ په اعتبارسره ورته وئیلی شوی دی.

دامام بخاری په روایت کښې سقوط شوې دې .ددې وجې دااشکال کیږی چې امام مسلم دارِوایت نقل کړې دې په هغې باندې دااشکال نه راځې دهغې الفاظ دادی ﴿قالت عائشة: والذى ذكرالله :انه يتلى عليكم فى الكتاب ....الاية الاولى التى قال الله فيها:﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتٰمٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَآءِ﴾ قالت : وقول الله عزوجل فى الاية الاخرة ،﴿وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ﴾(¹)

په ``فانكحوا ما طاب لكم من النساء،، کښې د ﴿ما﴾ د استعمال توجیهات: په ﴿فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَآءِ﴾ کښې ﴿ما﴾ استعمال شوې دې داعام طوردغیرذوی العقول دپاره راځی اوښځې ذوی العقول دی .ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی .

① علامه قرطبی رحمه الله فرمائی چې ﴿ما﴾ او﴿من﴾ دواړه دیوبل په معنی کښې استعمال شوی دی په ﴿وَالسَّمَآءِ وَمَا بَنٰهَا﴾ کښې ﴿ما﴾ د﴿من﴾ په معنی کښې دې .یوبل ځائې دې ﴿فَمِنْهُمْ مَنْ يَمْشِي عَلٰى بَطْنِهِ﴾ په دې آیت کښې﴿من﴾د﴿ما﴾ په معنی کښې استعمال شوې دې (²)

② بعضې حضراتووئیلی دی چې دعقل دنقصان په وجه ئې ښځوته دغیرذوی العقول درجه ورکړې دد اود﴿ما﴾ ئې استعمال کړې دہ.(³)

③ یوجواب داهم ورکړې شوې دې چې د﴿ما﴾ نه دلته عقدنکاح مراد ده.﴿اى فانكحوانكاحا طيبا﴾(⁴) اولنې جواب راجح معلومیږی .

۸۱- باب : وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفٰى بِاللّٰهِ حَسِيبًا

وبدارمبادرة اعتدنا[س ۱۸] اعددنا افعلنا من العتاد

[۴۲۹۹]حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ نُمَيْرٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ-

---

¹) صحیح مسلم (ج۲ ۴۲۰) کتاب التفسیر) .

²) الجامع لاحکام القرآن للقرطبی (ج۵ ۱۲) ومعالم السننُ (ج۱ص۳۹۱)_

³) تفسیرالکبیر(ج۹ص۱۷۲)_

⁴) الجامع لاحکام القرآن(ج ۵ص۱۳)

رضی الله عنها - فِي قَوْلِهِ تَعَالَى (وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ) أَنَّهَا نَزَلَتْ فِي مَالِ الْيَتِيمِ إِذَا كَانَ فَقِيرًا، أَنَّهُ يَأْكُلُ مِنْهُ مَكَانَ قِيَامِهِ عَلَيْهِ، بِمَعْرُوفٍ. [ر ۲۰۹۸]

قوله: وَبِدَارًا: مبادرة : په آیت کښې دی (وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا) یعنی ددې یتیمانو په مالونو کښې مه تاسو اسراف کوئ اومه ئې په دې ویرې زرزر خورئ چې دوی به لوئ شی نو بیابه دوی ته حواله کول وی (بدار) د باب مفاعله مصدر دې.

قوله: اعتدنا: اعددنا افعلنا من العتاد: په آیت کښې دی (أُولَٰئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا) فرمائی چې (اعتدنا) او (اعتدنا) د دواړو یوه معنی ده (اعتدنا) د عتید نه ماخوذ دې چې معنی ئې ده (الشئ المعد) هغه څیز کوم چې تیار شوې وی او (اعودنا) د باب افعال نه دې او ددې ماده (عتاد) ده.

د یتیم د مال حکم : دیتیم ولی که مالداروی نو ده ته دیتیم د مال نه د څه خوړلو اجازت نشته او که دیتیم ولی فقیروی نو هغه اخستې شی که نه ؟ په دې کښې مختلف اقوال دی.

① د جمهورو قول دادې که ولی دیتیم محتاج او فقیروی نو هغه دضرورت په اندازه دیتیم د مال نه اخستې شی دحضرت حسن بصری، عطاء ابن ابی رباح او مکحول رحمهم الله دا مذهب دې[1] د احنافو نه مختلف اقوال منقول دی. د دوی په نیز هم یو قول دادې[2]

ددې حضراتو دلیل خو دا ایت دې (وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ) یعنی که ولی دیتیم محتاج او فقیروی نو هغه دیتیم د مال نه دضرورت مطابق اخستې شی.

دویم د عمرو بن شعیب په طریق سره امام ابوداود، امام نسائی او ابن ماجه روایت نقل کړې دې چې یو سړی دنبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شواو وې وئیل زهٔ فقیر یم دیتیم مال ماسره دې .زهٔ ددې نه خوراك کولې شم ؟ نو نبی کریم ﷺ ورته اوفرمائیل (کل مال یتیمك غیر مسرف ولا مبادر ولا متاثل)[3]

② دویم قول دا دې چې ولی دیتیم د مال نه په اندازه دضرورت دقرض په ډول اخستې شی خو د مالدار یدو نه پس به هغه مال واپس کوی .دا قول دحضرت عمر رضی الله عنه ابن عباس رضی الله عنه ابن جبیر رضی الله عنه او شعبی رضی الله عنه نه منقول دې[4] او علامه طحاوی رحمه الله دامام ابوحنیفه هم دا مسلك نقل کړې دې[5]

---

[1] احکام القران للجصاص (ج ٤ ٢٦) باب اکل ولی الیتیم من ماله) _
[2] اوګورئ تفسیر مظهری (ج ٤ ص١٧)
[3] تفسیر مظهری (ج: ٤ ص:١٧) وقال ابن الاثیر فی النهایة :ج١ص٢٣) غیرمتاثل :غیرجامع یقال مال مؤثل ای مجموع .ذواصل واثلة الشئ :اصله)_
[4] احکام القران للجصاص (ج٢ص ٦٤) _
[5] احکام القران للجصاص (ج٢ص ٦٤) _

③ دریم قول دا دې چې مطلقاولی دیتیم دمال نه نشی اخستې .نه دقرض په ډول اونه بغیر دقرض،ابوبکرجصاص په احکام القران کښې داحنافوهم دامذهب نقل کړې دې[1]علامه ظفراحمدعثمانی په احکام القران ج۲ص ۱۲۰ کښې هم داداحنافومسلك گرځولې دې.
په دې صورت کښې سوال کیږی چې بیاد ﴿وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ﴾ څه مطلب شو نو په دې کښې دوه اقوال دی.
مجاهدفرمائی چې داایت منسوخ شوې دې ددې دپاره ناسخ دسورة نساء دویم ایت دې ﴿يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ﴾
دویم قول دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې اوابوبکرجصاص په احکام القران کښې هم دا تفسیر اختیار کړې دې .دوی فرمائی چې ﴿وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ﴾ کښې دیتیم دمال خوړلو اجازت نه دې ورکړې شوې بلکه دخپل مال تیك اوپه معتدله طریقه داستعمالولوتعلیم ورکړې شوې دې دایت کریمه مطلب دادې که دیتیم ولی فقیروی نوولی دې خپل مال په ښه طریقه سره په استعمال کښې رواولی چې دیتیم مال ته دده حاجت پاتې نشی ([2])

باب: وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُوا الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ

[۴۳۰۰] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ الأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الشَّيْبَانِيِّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضی الله عنهما- (وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ) قَالَ هِيَ مُحْكَمَةٌ وَلَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ. تَابَعَهُ سَعِيدٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ.
دتقسیم ترکات په وخت کښې چې رشته داران اومسکینان راشی نودوی ته دڅه ورکول حکم ورکړې شوې دې په دې کښې اختلاف دې چې داایت محکم دې کنه چې دترکاتوتقیسم وی نواصلي دحصوخاوندان خوهم هغه دی کوم چې شرعی حیثیت سره وارثان جوړیږی خوکه هلته څه نور رشته داران اویتیمان موجودوی نوهغوی ته هم څه حصه ورکول پکاردی۔
سعیدبن المسیب .قاسم بن محمد .عکرمه اوائمه اربعه فرمائی چې داآیت دمیراث په ایت باندې منسوخ شوې دې ([3])دایت حکم که په ندب یاپه استحباب باندې محمول کړې شی نوپه دې کښې چې کوم بالغ دی هغوی به دخپلوحصونه اوکه تول بالغان وی نوټول به په خپله خوشئ سره دترکې نه څه ورکړی نودمنسوخ منلوضرورت به نه پیداکیږی.

۸۳- باب: قوله: يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ

[۴۳۰۱] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ

---

[1] احکام القران للجصاص (ج۲ص۲۵)_
[2] احکام القران للجصاص (ج۵ص۴۲)_
[3] فتح الباری (ج:۸صک۲۴۲)_

مُنْكَدِرٍعَنْ جَابِرٍ-رضی الله عنه-قَالَ عَادَنِي النَّبِي -صلى الله عليه وسلم-وَأَبُوبَكْرٍ فِي بَنِي سَلِمَةَ مَاشِيَيْنِ فَوَجَدَنِي النَّبِي -صلى الله عليه وسلم-لاَأَعْقِلُ،فَدَعَابِمَاءٍفَتَوَضَّأَ مِنْهُ،ثُمَّرَشَّ عَلَيَّ،فَأَفَقْتُ فَقُلْتُ مَا تَأْمُرُنِي أَنْ أَصْنَعَ فِي مَالِي يَارَسُولَ اللَّهِ فَنَزَلَتْ (يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلاَدِكُمْ).

دايت د نزول متعلق د رواياتو تعارض او دهغې حل: داروايت امام مسلم رحمه الله هم نقل کړې دې [1] په دې کښې دی چې د (يُوصِيكُمُ اللّٰهُ فِيْٓ اَوْلَادِكُمْ) نزول د حضرت جابر رضي الله عنه په قصه کښې شوې دې حافظ شرف الدين دمياطی رحمه الله فرمائيلی دی چې داوهم دې خکه چې دشعبه اوسفيان ثوری په روايت کښې دی چې دحضرت جابر رضي الله عنه په قصه کښې آيت (يَسْتَفْتُوْنَكَ ۭ قُلِ اللّٰهُ يُفْتِيْكُمْ فِي الْكَلٰلَةِ ۭ) نازل شوې دې دميراث ايت دحضرت جابر رضي الله عنه په قصه کښې نازل شوې دې. کله چه حضرت سعدبن ربيع په جنګ احد کښې شهيدشونودهغوی بی بی دنبی ﷺ په خدمت کښې حاضره شوه اوعرض ئې اوکړويارسول الله ﷺ دسعدبن ربيع روغوارئ چې په ټول مال باندې قبضه اوکړې که هغه په ټول مال باندې قبضه اوکړه نوددې لونړوودونه به دمال نه بغيرګران شی. په دې باندې آيت (يُوصِيكُمُ اللّٰهُ) نازل شوامام ابوداؤد اوامام ترمذي رحمه الله داروايت نقل کړې دې [2] ددې وجې حافظ دمياطيی دميراث دايت سره دحضرت جابر رضي الله عنه قصه بيانول وهم ګرځولې دې.

خوحافظ ابن حجر رحمه الله دحافظ دمياطی دې روايت ته وهم وئيل غلط ګرځولی دی دوی فرمائی چې ابن جريج په دې روايت کښې منفردنه دې بلکه ترمذي اوحاکم دعروبن ابی قيس نه ددې متابعت نقل کړې دې اواسماعيلی دعبدبن حميدنه اوترمذي دسفيان بن عينه نه هم ددې په مفهوم روايت نقل کړې دې [3] وړاندې پخپله امام بخاري په کتاب الفرائض کښې په دې آيت باندې باب قائم کړې دې اودسفيان بن عينه په طريق سره ئې روايت نقل کړې دې چې دميراث آيت دحضرت جابرپه قصه کښې نازل شوې وو. [4]

بهرحال دواړوطرفوته روايت شته دامام بخاري رحمه الله په تائيد کښې هم روايت شته اودحافظ د مياطيی په تائيد کښې هم روايت شته په رواياتو کښې تطبيق داسې کيدې شی چې دحضرت جابر رضي الله عنه په قصه کښې دميراث ايت نازليدومطلب دادې چې ددې آيت په اخرې کښې (وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُّوْرَثُ كَلٰلَةً) راغلی دی. ددې حصې تعلق دحضرت سعدبن الربيع دجينکوباره کښې نازل شوې وه [5]

---

[1] صبح مسلم مع تكمة فتح الملهم (ج٢ص٢٣) رقم الدحيث (٢٤و٤٠) كتاب الفرائض باب ميراث الكلالة)

[2] تفسير ابن كثير(ج١ص٤٥٧) ـ

[3] فتح البارى (ج٨ص٤٤٤))ـ

[4] فتح البارى (ج٨ص٢٤٣)ـ

[5] فتح البارى (ج١٢ص٤) كتاب الفرائض باب قول الله تعالى (يوصيكم الله)

باب: قوله: وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ

[۴۳۰۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ وَرْقَاءَ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- قَالَ كَانَ الْمَالُ لِلْوَلَدِ، وَكَانَتِ الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ، فَنَسَخَ اللَّهُ مِنْ ذَلِكَ مَا أَحَبَّ، فَجَعَلَ لِلذَّكَرِ مِثْلَ حَظِّ الأُنْثَيَيْنِ، وَجَعَلَ لِلأَبَوَيْنِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسَ وَالثُّلُثَ، وَجَعَلَ لِلْمَرْأَةِ الثُّمُنَ وَالرُّبُعَ، وَلِلزَّوْجِ الشَّطْرَ وَالرُّبُعَ

داحدیث هم په دې سند سره په کتاب الوصایا کښې تیرشوې دې [۱] اوهم په دې سند سره په کتاب الفرائض کښې راځي. [۲]

باب: لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ [۱۹] الاية

وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (لَا تَعْضُلُوهُنَّ) لَا تَقْهَرُوهُنَّ (حُوبًا) إِثْمًا. (تَعُولُوا) تَمِيلُوا. (نِحْلَةً) النِّحْلَةُ الْمَهْرُ

[۴۳۰۳] [۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. قَالَ الشَّيْبَانِيُّ وَذَكَرَهُ أَبُو الْحَسَنِ السُّوَائِيُّ وَلَا أَظُنُّهُ ذَكَرَهُ إِلَّا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرْهًا وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ) قَالَ كَانُوا إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ كَانَ أَوْلِيَاؤُهُ أَحَقَّ بِامْرَأَتِهِ، إِنْ شَاءَ بَعْضُهُمْ تَزَوَّجَهَا، وَإِنْ شَاءُوا زَوَّجُوهَا، وَإِنْ شَاءُوا لَمْ يُزَوِّجُوهَا، فَهُمْ أَحَقُّ بِهَا مِنْ أَهْلِهَا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِي ذَلِكَ.

دښځوسره داظلم په دوه قسمه وو یوخوداچې دښځې درضانه بغیربه ئې خپل خان ته واده کوله دویمه داکه ددوی به دارائې وه چې ددې چرته هم واده اونشي اوهغه به ئې ساتله اودچاسره به ئې ددې واده نه کولو. اسلام داجبراوزیاتې ختم کړو.

په سندکښې دعکرمه شاګرد شیباني دوه سندونه بیان کړی دی یو د(عکرمه عن ابن عباس) نه دشك نه بغیر اوبل د(ابوالحسن اسوائی عن عباس) نه په شك سره.

[۱] صحیح ابخاری کتاب الوصایا باب لاوصیة لوارث (ج۱ص۳۸۳)_

[۲] صحیح البخاری مع فتح الباری کتاب الفرائض باب میراث الزوج مع الولد وغیره (ج۲۱ص۲۳) رقم الحدیث (۶۷۳۹)_

[۳] اخرجه البخاری فی کتاب التفسیرباب لایحل لکم ان ترثواالنساء کرهارقمالحدیث(۳۰۳) وایضا فی کتاب الاکراه باب من الاکراه رقم الحدیث (۴۵۴۹واخرجه ابوداودفی کتاب النکاح باب قوله تعالی لایحل لکم ان ترثواالنساء کرها رقم الحدیث(۲۰۸۹)

باب: قوله: وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدٰنِ وَالْأَقْرَبُوْنَ ط وَالَّذِيْنَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوْهُمْ نَصِيْبَهُمْ ط إِنَّ اللهَ كَانَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيْدًا

وَقَالَ مَعْمَرٌ: مَوَالِيَ) أَوْلِيَاءُ وَرَثَةٌ) (عَاقَدَتْ) هُوَ مَوْلَى الْيَمِيْنِ، وَهُوَ الْحَلِيْفُ، وَالْمَوْلَى أَيْضًا ابْنُ الْعَمِّ. وَالْمَوْلَى الْمُنْعِمُ الْمُعْتِقُ. وَالْمَوْلَى الْمُعْتَقُ. وَالْمَوْلَى الْمَلِيْكُ. وَالْمَوْلَى مَوْلًى فِي الدِّيْنِ

[۴۳۰۴] حَدَّثَنِي الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ إِدْرِيْسَ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ مُصَرِّفٍ عَنْ سَعِيْدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- (وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ) قَالَ وَرَثَةً. (وَالَّذِيْنَ عَاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ) كَانَ الْمُهَاجِرُوْنَ لَمَّا قَدِمُوا الْمَدِيْنَةَ يَرِثُ الْمُهَاجِرُ الْأَنْصَارِيَّ دُوْنَ ذَوِيْ رَحِمِهِ لِلْأُخُوَّةِ الَّتِيْ آخَى النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- بَيْنَهُمْ فَلَمَّا نَزَلَتْ (وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ) نُسِخَتْ، ثُمَّ قَالَ (وَالَّذِيْنَ عَاقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ) مِنَ النَّصْرِ، وَالرِّفَادَةِ وَالنَّصِيْحَةِ، وَقَدْ ذَهَبَ الْمِيْرَاثُ وَيُوْصِيْ لَهُ. سَمِعَ أَبُو أُسَامَةَ إِدْرِيْسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيْسُ طَلْحَةَ.

قوله: سَمِعَ أَبُو أُسَامَةَ إِدْرِيْسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيْسُ طَلْحَةَ: دا روايت هم په دې سند او متن سره په كتاب الكفالة كښې تيرشوې دې (۱) حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائي چې ايت كريمه ﴿وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدٰنِ﴾ ناسخ دې او په دې كښې د ،،موالى،، نه وارثان مراد دى او آيت ﴿وَالَّذِيْنَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ فَآتُوْهُمْ نَصِيْبَهُمْ ط﴾ منسوخ دې .بيائې ددې وضاحت كړې دې چې كله مهاجرين مدينې منورې ته راغلل نو نبى ﷺ د مهاجرينو او انصارو په مينځ كښې مواخات اوررور ولى قائمه كړې وه .ددې اثر دا اوشو چې كله به يو انصارى وفات شو نو دهغه وارث به مهاجر وو او رشته دار به نه وو .روسته په آيت كښې ﴿وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا مَوَالِيَ﴾ نازل شو نو فيصله اوشوه چې اوس به مهاجر وارث نه وى بلكه خپلوان به وارثان وى .

خو صرف د ميراث حكم منسوخ شو باقى دحليف سره عهد او پيمان، نصرت كول ،معاونت وغيره نه دى منسوخ شوى .نن هم كه څوك دچاسره دمواخاة امداد او خيرخواهئ معاهده اوكړى نو دا صحيح ده.خو ميراث ختم شوې دې البته په دريمه حصه مال كښې وصيت كيدې شى .د روايت په آخر كښې د﴿عاقدت ايمانكم من النصر والرفادة والنصية وقد ذهب الميراث ويوصى له﴾ نه مراد هم دادې .سَمِعَ أَبُو أُسَامَةَ إِدْرِيْسَ، وَسَمِعَ إِدْرِيْسُ طَلْحَةَ

په دې پورته سند كښې عنعنه وه دلته امام بخارى دتحديث صراحت اوكړو.

باب: (إِنَّ اللهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ) يَعْنِي زِنَةَ ذَرَّةٍ

يَعْنِي زِنَةَ ذَرَّةٍ.

(۱) صحيح البخارى ،كتاب الكفالة باب قول الله :والذين عقدت ايمانكم..(ج۱ص ۳۰۴)

[۴۳۰۵] (۱) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضى الله عنه - أَنَّ أُنَاسًا فِي زَمَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ، هَلْ نَرَى رَبَّنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «نَعَمْ، هَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الشَّمْسِ بِالظَّهِيرَةِ، ضَوْءٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ». قَالُوا لاَ. قَالَ «وَهَلْ تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ، ضَوْءٌ لَيْسَ فِيهَا سَحَابٌ». قَالُوا لاَ. قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «مَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِلاَّ كَمَا تُضَارُّونَ فِي رُؤْيَةِ أَحَدِهِمَا، إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ تَتْبَعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ. فَلاَ يَبْقَى مَنْ كَانَ يَعْبُدُ غَيْرَ اللَّهِ مِنَ الأَصْنَامِ وَالأَنْصَابِ إِلاَّ يَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلاَّ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ، بَرٌّ أَوْ فَاجِرٌ وَغُبَّرَاتُ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَيُدْعَى الْيَهُودُ فَيُقَالُ لَهُمْ مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ عُزَيْرَ ابْنَ اللَّهِ. فَيُقَالُ لَهُمْ كَذَبْتُمْ، مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلاَ وَلَدٍ، فَمَاذَا تَبْغُونَ فَقَالُوا عَطِشْنَا رَبَّنَا فَاسْقِنَا. فَيُشَارُ أَلاَ تَرِدُونَ، فَيُحْشَرُونَ إِلَى النَّارِ كَأَنَّهَا سَرَابٌ، يَحْطِمُ بَعْضُهَا بَعْضًا فَيَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ، ثُمَّ يُدْعَى النَّصَارَى، فَيُقَالُ لَهُمْ مَنْ كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ قَالُوا كُنَّا نَعْبُدُ الْمَسِيحَ ابْنَ اللَّهِ. فَيُقَالُ لَهُمْ كَذَبْتُمْ، مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ صَاحِبَةٍ وَلاَ وَلَدٍ. فَيُقَالُ لَهُمْ مَاذَا تَبْغُونَ فَكَذَلِكَ مِثْلَ الأَوَّلِ، حَتَّى إِذَا لَمْ يَبْقَ إِلاَّ مَنْ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهَ مِنْ بَرٍّ أَوْ فَاجِرٍ، أَتَاهُمْ رَبُّ الْعَالَمِينَ فِي أَدْنَى صُورَةٍ مِنَ الَّتِي رَأَوْهُ فِيهَا، فَيُقَالُ مَاذَا تَنْتَظِرُونَ تَتْبَعُ كُلُّ أُمَّةٍ مَا كَانَتْ تَعْبُدُ. قَالُوا فَارَقْنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَلَى أَفْقَرِ مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ، وَلَمْ نُصَاحِبْهُمْ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ رَبَّنَا الَّذِي كُنَّا نَعْبُدُ. فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ، فَيَقُولُونَ لاَ نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا. مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا

امام بخارى رحمه الله داروايت دلته ذكركړې دې خودترجمة الباب دآيت سره په ظاهره څه مطابقت په پوهه كښې نه راځي ځكه چې په روايت كښې د(إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ) دمفهوم څه خبره نشته .ددې جواب دادې چې امام بخارى رحمه الله داحديث دلته مختصر ذكركړې دې وړاندې په كتاب التوحيد كښې داحديث په تفصيل سره مذكوردې هلته ددې حديث په آخركښې دي (اذهبوافمن وجدتم فى قلبه مثقال ذرة من ايمان فاخرجوه، فيخرجون من عرفوا، وقال ابوسعيد: فان لم تصدقونى فاقرؤا (إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ ......)(۲)

---

(۱) اخرجه البخارى فى كتاب التفسيرباب ان الله لا يظلم مثقال ذرة رقم ۳۰۵وايضا فى كتاب التفسيرباب يوم يكشف عن ساق رقم الحديث ۴۶۳۵]وايضا فى كتاب التوحيد باب وجوه يومئذناضرة الى ربهاناظرة رقم الحديث ۷۰۰۱ واخرجه مسلم فى كتاب الايمان باب معرفة طريق روية رقم الحديث ۱۸۳_

(۲) صحيح البخارى كتاب التوحيد باب قول الله (وجوه يومئذناضرة الى ربهاناظرة (ج۲ص۱۱۰۵)_

دكتاب التوحيد داروايت دترجمة الباب سره مطابقت لرى اوداامام بخارى رحمه الله داعادت دي چې دوى اجلى ته په اخفى باندې ترجيح وركوى ايماء اوشاره زياته استعمالوى .ددې وجې ئې دكتاب التوحيد روايت دترجمة الباب مناسبت ته اشاره كړې ده .

محمد بن عبد العزيز: په دې حديث كښې دامام بخارى رحمه الله شيخ محمدبن عبدالعزيز ، ،دې دې په ابن الواسطى سره مشهوردې ،اودده كنيت ، ،ابوعبدالله الرملى دې امام ابوزعه ددوى متعلق فرمائيلې دى «ليس بقوى» [1] ابوحاتم فرمائى «هو الى الضعف ماهو» [2] خوعجلى ددوى توثيق كړې دې [3]

يعقوب بن سفيان فرمائى «كاناحافظا» [4] اوابن حبان په كتاب الثقات كښې ددوى ذكركړې دې [5] امام ترمذى اوامام نسائى هم ددوى نه روايت اخستى دى [6] امام بخارى رحمه الله ددوى نه دوه حديثونه نقل كړى دى.يوحديث باب اوبل حديث ئې په كتاب الاعتصام كښې ددوى نه نقل كړې دې [7] دامام په نيزدې ثقه اومعتبردې .

قوله:غبرات اهل الكتاب: «غبرات اهل لكتاب» د«غبر» جمع ده او«غبر» د«غابر» جمع ده معنى ده باقى [8] (غبرات اهل لكتاب) يعنى داهل كتابوباقى خلق .

قوله: قَالُوا فَارَقْنَا النَّاسَ فِي الدُّنْيَا عَلَى أَفْقَرِ مَا كُنَّا إِلَيْهِمْ ، وَلَمْ نُصَاحِبْهُمْ ، وَنَحْنُ نَنْتَظِرُ رَبَّنَا الَّذِي كُنَّا نَعْبُدُ . فَيَقُولُ أَنَا رَبُّكُمْ ، فَيَقُولُونَ لاَ نُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا . مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلاَثًا : يعنى دمشركانوجهنم ته دتلونه پس به الله جل شانه مسلمانانوته توجه شى اودوى ته به اوفرمائى چه تاسودكومې خبرې منتظر ئې ؟ هغوى به په جواب كښې اووائى چې كله مونږ په دنياكښې وودې مشركانوته ډيرمحتاج وونوپه هغه وخت كښې مونږ دوى نه جداوواودوى صبحت مونه وواختياركړې (نونن به مونږددې خلقوصبحت څنګه اختياركړو) نن خومونږ دخپل رب منتظريودچاچې به مونږ عبادت كولونوحق تعالى شانه به اوفرمائى زۀ ستاسورب يم په دغه وخت كښې به دالله تعالى دتجلى رعب داسې وى چې هغه به نشى پيژندې اوددې په جواب كښې به اووائى مونږدالله سره څوك نه شريكوواوچې كله ورته دالله

---

[1] الجرح ولتعديل (٨الترجمة (٢٩) وتهذيب الكمال (ج ٢٦ص ١٢ الترجمة (٥٤١٩) _
[2] تهذيب الكمال (ج٢٦ص١٢)
[3] عمدة القارى (ج١٨ص١٧٢)
[4] المعرفة والتاريخ (ج ٢ص ٤٣٧)
[5] كتاب الثقات(ج٩ص ٨١) _
[6] تهذيب الكمال (ج٢٦ص١٣)
[7] عمدة القارى (ج١٨ص١٧٢)
[8] عمدة لقارى (١٨ص١٧٢)_

تعالی معرفت حاصل شی نو الله تعالی به او فرمائی زهٔ ستا سور رب یم نو او به وائی (انت ربنا) ته زمونږ رب ئی.

باب: فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَّجِئْنَا بِكَ عَلَى هٰٓؤُلَآءِ شَهِيدًا ﴿۴۱﴾

الْمُخْتَالُ وَالْخَتَّالُ وَاحِدٌ، (نَطْمِسَ) نُسَوِّيَهَا حَتَّى تَعُودَ كَأَقْفَائِهِمْ. طَمَسَ الْكِتَابَ مَحَاهُ (سَعِيرًا) وُقُودًا.

حدیث [۴۳۰۶] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ أَخْبَرَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ يَحْيَى بَعْضُ الْحَدِيثِ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ قَالَ قَالَ لِي النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «اقْرَأْ عَلَيَّ». قُلْتُ آقْرَأُ عَلَيْكَ وَعَلَيْكَ أُنْزِلَ قَالَ «فَإِنِّي أُحِبُّ أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْ غَيْرِي». فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ سُورَةَ النِّسَاءِ حَتَّى بَلَغْتُ (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هٰؤُلَاءِ شَهِيدًا) قَالَ «أَمْسِكْ». فَإِذَا عَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ.

قوله: المحتال والختال واحد: د سورة نساء په ایت کښې دی (إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ مَنْ كَانَ مُخْتَالًا فَخُورًا) بیشکه الله تعالی نه خوښوی تکبر کونکی. او کنجوسی کونکی. امام بخاری رحمه الله مختال او ختال ته یو وئیلی دی حال دا چې (ختال) دختل نه دې چې معنی ئې دهوکه ورکونکې ده او (مختال) دخیلاء نه دې چې معنی ئې متکبر راخی ددې وجې دواړو ته یو وئیل صحیح نه دی [۱]

داصیلی په روایت کښې دی (المختال والخال واحد) [۲] په دې باندې به اشکال نه وی ځکه چې دخال معنی هم متکبر راخی.

قوله: (وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هٰٓؤُلَآءِ شَهِيدًا): په (هٰٓؤُلَآءِ) کښې امت محمدیه ته اشاره ده یعنی ته به ددغه پیغمبرانو په صداقت باندې ګواهی ورکړې او ددوی امتونه به دهغوی تکذیب کوی یا کافرانو طرف ته اشاره ده کوم چې ددې نه وړاندې مذکور دی. نو مطلب به داوی چې ته به ددې کافرانو په بدو عملونو باندې ګواه ئې. په دې سره به ددې خرابې او بدحالت ښه ښکاره کیږی.

قوله: نطمس وجوها: نسویها حتی تعود کاقفائهم طمس الکتاب محاه: په آیت (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا) کښې د نطمس وجوها معنی ده مونږ به مخونه برابر کړو تردې چې هغه مخونه به دښا طرف په شان هوارشی چې دپوزې ستر ګو وغیره به څه اثر باقی پاتې نشی وائی (طمس الکتاب) لیکلې شوی ئی وران کړل.

علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله ددې آیت لاندې لیکی:

---

[۱] عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۳) وفتح الباری (ج۸ص ۲۵۰) _

[۲] عمدة القاری (ج۱۸ص۱۷۳) وفتح الباری (ج۸ص ۲۵۰) _

په وړاندینی آیتونو کښې د یهودیانو د ضلالت او مختلفو قباحتونو ذکر وو او هغوی ته د خطاب په توګه د ایمان او تصدق قرآن حکم کولې شی او د دې د مخالف نه ئې ویرولې شی مطلب دا دې چې اې اهل کتابو ایمان راوړئ په قرآن باندې چې د هغې احکام مصدق او موافق دی د تورات ،ایمان راوړئ د دې نه وړاندې چې وران کړو مونږ ستاسو د مخونو نښې یعنی سترګې پوزه وغیره. مطلب دا چې ستاسو صورتونه به بدل کړې شی او بیا به ئې ستاسو مخونه شا طرف ته ،یعنی مخ به مطموس او هوار کړې او شا طرف ته به ئې کړې او ښت به مخکښې طرف ته کړې یا د خالی دورخې د خلقو په شان به تاسو هم مسخ کړې او خناور به در نه جوړ کړې

روایت باب یحیی القطان د سفیان نه او سفیان د سلیمان اعمش نه او سلیمان اعمش د ابراهیم نخعی نه نقل کړې دې ،سیلمان اعمش د دې حدیث څه حصه براه راست د ابراهیم نه نقل کړې دی او څه حصه ئې د عمرو بن مره په واسطه د ابراهیم نه نقل کړې ده ،دلته یحیی د دې تصریح کړې ده او په فضائل القرآن کښې (باب البكاء عند قراءة القرآن) لاندې پخپله سلیمان اعمش د دې تصریح کړې ده نو هلته دی (قال الاعمش: وبعض الحديث عمرو بن مرة عن ابراهيم) (١)

باب: وَإِنْ كُنتُمْ مَّرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنكُم مِّنَ الْغَائِطِ

(صَعِيدًا) وَجْهَ الأَرْضِ. وَقَالَ جَابِرٌ كَانَتِ الطَّوَاغِيتُ الَّتِي يَتَحَاكَمُونَ إِلَيْهَا فِي جُهَيْنَةَ وَاحِدٌ، وَفِي أَسْلَمَ وَاحِدٌ، وَفِي كُلِّ حَيٍّ وَاحِدٌ، كُهَّانٌ يَنْزِلُ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ. وَقَالَ عُمَرُ الْجِبْتُ السِّحْرُ. وَالطَّاغُوتُ الشَّيْطَانُ. وَقَالَ عِكْرِمَةُ الْجِبْتُ بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ شَيْطَانٌ، وَالطَّاغُوتُ الْكَاهِنُ.

قوله: (طواغيت): د طاغوت جمع ده .د دې اطلاق په بت باندې هم کیږی او په کاهن باندې هم شیطان ته هم طاغوت وائی .په سورة نساء کښې دی (يُرِيدُونَ أَن يَتَحَاكَمُوا إِلَى الطَّاغُوتِ) په دې ایت کښې د طاغوت نه کاهن مراد دې .دلته ئې د دې تفسیر کړې دې چې په قبیله جهنیه .قبیله اسلم او دغه شان په هره یوه قبیله کښې به یو کاهن وو خلقو به هغوی ته خپلې فیصلې اړولې او د سورة نساء په ایت نمبر ٥١ کښې دی (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ) حضرت عکرمه فرمائی چې ،جبت .په حبی ژبه کښې شیطان ته وائی او طاغوت ته هم کاهن وئیلې شی

[۴۳۰۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضي الله عنها- قَالَتْ هَلَكَتْ قِلاَدَةٌ لأَسْمَاءَ فَبَعَثَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- فِي طَلَبِهَا، رِجَالاً فَحَضَرَتِ الصَّلاَةُ وَلَيْسُوا عَلَى وُضُوءٍ. وَلَمْ يَجِدُوا مَاءً، فَصَلَّوْا وَهُمْ عَلَى غَيْرِ وُضُوءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ. يَعْنِي آيَةَ التَّيَمُّمِ.

د تیمم آیت په دوه ځایونو کښې دې یو په سورة نساء کښې او بل په سورة مائده کښې امام

---

١) عمدة القاری (ج١٨ ص١٧٣) _

بخاری رحمہ اللہ په دواړومقاماتوکښې دحضرت عائشې رضی اللہ عنہا هاروركيدوقصه ذكركړې دې.
قاضی ابن العربی وئیلی دی چې دحضرت عائشې رضی اللہ عنہا قصه په دواړوآیاتونوکښې دیوآیت سبب نزول کیدې شی ،یادسورۃ نساء دآیت یادسورۃ مائده دآیت خوچونکه په دواړوکښې دتیمم تذکره ده اوحضرت عائشې رضی اللہ عنہا په روایت کښې هم دتیمم ذکردې ددې وجې دحضرت عائشې رضی اللہ عنہا په قصه کښې دااحتمال هم شته چې دادسورۃ نساء سره متعلق وی اودا هم ممکن ده چې دسورۃ مائده سره ددې تعلق وی .ددې وجې امام بخاری ددواړوآیاتونولاندې دحضرت عائشې رضی اللہ عنہا قصه نقل کړې ده.
بیاقاضی ابن العربی رحمہ اللہ خپله فیصله وړاندې کړې ده ا ووئیلې دی چې دحضرت عائشې رضی اللہ عنہا دقصې تعلق دسورۃ مائده دآیت سره دې .ددې دلیل دادې چې دسورۃ مائده آیت﴿يَآأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوٓا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلٰوةِ﴾تفسیر دمدینې مفسرینوپه (اذقمتم من النوم)سره کړې دې .دادې خبرې نښه ده چې په دې موقع باندې دسورۃ مائده آیت نازل شوې دې (1)
خوکومه خبره چې قاضی ابن العربی رحمہ اللہ په اجتهادسره کړې ده وړاندې امام بخاری رحمہ اللہ دسورۃ مائده په تفسیرکښې دهغې تصریح کړې ده چې دحضرت عائشې رضی اللہ عنہا په واقعه کښې دسورۃ مائده آیت نازل شوې دې (2)نودامام بخاری رحمہ اللہ په نیزهم دعائشې رضی اللہ عنہا دقصې تعلق دسورۃ مائده سره متعین دې .باقی داچې دسورۃ نساء په آیت کښې ئې ددې روایت تخریج ولې کړې .ددې جواب ښکاره دې چې امام بخاری رحمہ اللہ دمعمولی مناسبت په وجه دروایاتوذکرکوی اوچونکه دعائشې رضی اللہ عنہا په روایت کښې دتیمم ذکردې .ددې وجې امام بخاری دلته ددې تخریج کړې دې.
فائده: چې په اوبوقدرت نه وی نو دخاورې نه دپاکئ حاصلولوحکم دادې چونکه خاوره پاکه ده اوبعضې څیزونودپاره داوبوپه شان مطهره هم ده لکه توره، شیشه وغیره دغه شان په مخ اوپه لاسونوباندې دخاورې په لګولوکښې تذلل اوعاجزی ښه زیاته ده اودګناهونودمعاف کیدوغوره موقع ده اودګناهونونه دمعافئ غوره صورت دې .اوهرکله چې خاوره ظاهری اوباطنی دواړه قسم پلیتی زائله کوی نوځکه دمعذورئ په وخت کښې داوبوپه ځائې ددې داستعمالولوحکم شوې دې اوددې نه سواپه تیمم کښې دآسانئ اوسهولت خیال ساتلې شوې دې ددې وجې داوبوپه ځائې داسې څیزپکاردې چې دهغې پیداکیدل داوبونه هم اسان وی اوپه زمکه کښې داصفت موجوددې (3)

۹۰ باب: قوله. أَطِيعُوا اللّٰهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) ذَوِي الْأَمْرِ

[۴۳۰۸] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ يَعْلَى بْنِ

---

(1) صحیح البخاری (ج۲ص ۶۶۳) _
(2) صحیح البخاری مع فتح الباری (ج۸ص ۲۷۲) رقم الحدیث (۴۶۰۸)
(3) ماخوذ ا زتفسیر عثمانی(۱۱۱) _

مُسْلِمٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضى الله عنهما- (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ). قَالَ نَزَلَتْ فِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حُذَافَةَ بْنِ قَيْسِ بْنِ عَدِيٍّ، إِذْ بَعَثَهُ النَّبِي صلى الله عليه وسلم -فِي سَرِيَّةٍ.

د اولی الامر نه کوم خلق مراد دی: په دې آیت کښې دی چې الله تعالی اورسول اواولی الامر اطاعت کوئ داولی الامرنه کوم خلق مراد دی په دې کښې مختلف اقوال دی علامه عینی رحمه الله یوولس اقوال ذکر کړی دی [1] خوینځه اقوال زیاتو عالمانو اختیار کړی دی.

① دمجاهد نه منقول دی چې ددې نه صحابه رضي الله عنهم مراد دی [2]

② ابن کیسان فرمائی چې ددې نه عقلمند اصحاب الرائې خلق مراد دی [3]

③ مقاتل، کلبی اومهران بن میمون فرمائی چې ددې نه دسرایاامیران مراد دی [4] قاضی ابن العربی په احکام القرآن کښې دمهران بن میمون نه داقول نقل کړې دې. بیافرمائی هم داقول دامام بخاری په نیزمختار دې [5] امام بخاری رحمه الله چې دلته کوم روایت نقل کړې دې په دې کښې دی چې ذکرشوې آیت دحضرت عبدالله بن حذافه په باره کښې نازل شوې دې. دوی یوځل نبی کریم ﷺ په یوسریه باندې امیرمقرر کړې وو (ددې تفصیل په کتاب المغازی کښې تیرشوې دې) غالباهم داخبره ئې نښه ګرځولې ده اوقاضی ابن العربی فرمائیلی دی چې امام بخاری رحمه الله په نیز (اولی الامر) نه مراد دسرایا اصحاب دی.

④ ابوالعالیه اوجابربن عبدالله وغیره فرمائی چې ددې نه عالمان اوفقهاء مراد دی. امام مالك رحمه الله هم دااختیار کړې دې چې ددې نه اهل قرآن اواهل علم مراد دی [6]

⑤ مشهورقول دادې چې ددې نه امراء مراد دی. امام شافعی رحمه الله هم دا راجح ګرځولې دې [7] امام نووی رحمه الله هم دې طرف ته میلان ظاهر کړې دې اوعلامه قرطبی رحمه الله دې ته اصح فرمائیلی دی. دامراؤنه دحکومت اومملکت حاکمان هم مراد کیدې شی

ا ودجماعت اواداړې امیرهم مراد کیدې شی. امام بخاری رحمه الله د (ذوی الامر) تشریح کوی اودې طرف ته اشاره کوی. علامه قرطبی رحمه الله دادوه آخری اقوال دټولونه زیات صحیح ګرځولی دی یعنی ددې نه امراء اوعالمان مراد دی [8] والله اعلم.

---

[1] عمدة القارى (ج١٨ص١٧٦) _

[2] عمدة القارى (ج١٨ص١٧٦) _وتفسير القرطبى (ج٥ص٢٥٩) وفتح البارى (ج٨ص٢٥٣)

[3] عمدة القارى (ج١٨ص١٧٦) _وتفسير القرطبى (ج٥ص٢٦٠)

[4] تفسير القرطبى (ج٥ص٢٦٠)_

[5] احكام القرآن لابن العربى (ج١ص٣٥١) _

[6] تفسير القرطبى (ج٥ص٢٥٩)_

[7] فتح البارى (ج٨ص٢٥٣)

[8] تفسير القرطبى (ج٥ص٢٦٠)_

فائده : د ایت کریمه نه د اصول اربعه په حجیت باندې استدلال: بعضې ددې آیت نه داصل اربعه په حجت باندې استدلال کړې دې ،فرمائي چې په (اَطِیْعُوا اللهَ) کښې کتاب الله ته اشاره ده اوپه(وَاَطِیْعُوا الرَّسُوْلَ) کښې سنت رسول الله ﷺ ته اشاره ده اوپه(وَاُولِی الْاَمْرِ مِنْكُمْ) کښې دمجتهدینو اجتهادطرف ته اشاره ده وړاندې(فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِیْ شَیْءٍ فَرُدُّوْهُ اِلَی اللهِ وَالرَّسُوْلِ) کښې قیاس طرف ته اشاره شوې ده یعنی که په څه څیزکښې تنازعه اواختلاف واقع شی اوداپته نه لګی چې ددې شرعی حکم څه دې نودکتاب الله اوسنت رسول ﷺ نه چې کوم احکام ملاویږی په هغې باندې قیاس کوی [1]

باب: (فَلَا وَرَبِّكَ لَا یُؤْمِنُوْنَ حَتّٰی یُحَکِّمُوْكَ فِیْمَا شَجَرَ بَیْنَهُمْ)

[۴۳۰۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ قَالَ خَاصَمَ الزُّبَيْرُ رَجُلًا مِنَ الأَنْصَارِ فِي شَرِيجٍ مِنَ الْحَرَّةِ، فَقَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «اسْقِ يَا زُبَيْرُ ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ». فَقَالَ الأَنْصَارِيُّ يَا رَسُولَ اللهِ أَنْ كَانَ ابْنَ عَمَّتِكَ فَتَلَوَّنَ وَجْهُهُ ثُمَّ قَالَ «اسْقِ يَا زُبَيْرُ ثُمَّ احْبِسِ الْمَاءَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى الْجَدْرِ، ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ». وَاسْتَوْعَى النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - لِلزُّبَيْرِ حَقَّهُ فِي صَرِيحِ الْحُكْمِ حِينَ أَحْفَظَهُ الأَنْصَارِيُّ، كَانَ أَشَارَ عَلَيْهِمَا بِأَمْرٍ لَهُمَا فِيهِ سَعَةٌ. قَالَ الزُّبَيْرُ فَمَا أَحْسِبُ هَذِهِ الآيَاتِ إِلاَّ نَزَلَتْ فِي ذَلِكَ (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ).

په روایت باب کښې دی چې دحضرت زبیر رضی الله عنه دیوانصاری سره دمقام حره دیوې نالې په باره کښې تزاع اوشوه چې ددې نه څوك اول خپل باغ ته داوبوورکولوحق لری .نبی ﷺ اوفرمائیل زبیر ته خپل باغ وړاندې اوبه کوه اوبیاخپل ګاوندی طرف ته اوبه پریږده. په دې باندې انصاری اوونیل دافیصله (تاسوددهٔ په حق کښې اوکړه (ځکه چې دې ستاد ترور خوئې دې چې دائې واوریده نودنبی کریم ﷺ مخ مبارك متغیر شواونبی ﷺ اوفرمائیل زبیره ته خپل باغ اوبه کوه .بیااوبه ایساري کړه .ترڅو چې پولې ته اورسی ددې نه پس خپل ګاوندی طرف ته اوبه پریږده دغه شان نبی کریم ﷺ دحضرت زبیر رضی الله عنه حق په صریحی حکم سره هغه ته پوره ورکړوکله چې انصاری نبی ﷺ لره خفه کړو.

حضرت زبیر رضی الله عنه اوفرمائیل زماخیال دې چې (فَلَا وَرَبِّكَ لَا یُؤْمِنُوْنَ) آیت په دې باره کښې نازل شوې دې. نبی کریم ﷺ اول خوپه ګنجائش باندې نظر کولواووسعت طرف ته ئې اشاره کړې وه اوپه هغې کښې دانصاری دخیال ساتلواړخ موجود وو خوکله چې انصاری نبی ﷺ لره خفه کړونوبیانبی ﷺ دخپل پوره حق حاصلولودپاره حضرت زبیر رضی الله عنه ته اوفرمائیل په دې کښې فائده دااوشوه چې نهرته دنزدې حق معلوم شوچې هغه ترکومې پورې داوبواخستلوحق لری. دنبی ﷺ فصیله دقانون قاعدې اونصاف عین مطابق وه ځکه چې داعلی النهرته دنزدې کس

---

[1] تفسیر کبیر(ج ۱۰ص۱۴۸) وفیض الباری (ج ٤ ص۱۷۵و۱۷۶)_

حق مقدم وي.ددې نه پس د(الاقرب فالاقرب) په ترتيب سره ورانديښو ته استحقاق حاصل دې خوانصارى دافيصله په خپلولۍ طرفدارۍ كولوباندې حمل كړه اواشكال ئې اوكړو.

د رجل من الانصار نه څوک مراد دې ؟:دا انصاري څوك وو، دده نوم معلوم نشوغالباحضرت زبير ﷺ اونورورواياتوېږي پرده اچولې ده اونوم ئې نه دې ښكاره كړې .داؤدى وئيلى دى چې داكس منافق وو.اګرچې په ده باندې دلته دانصارى اطلاق شوې دې خوصرف په انصارى وئيلوسره دانه لازميږى چې هغه دې منافق نه وى ځكه چې دانصاروپه خاندان كښې هم څه خلق ووچې هغوى نفاق اختياركړې وو.(۱)

خود داؤدى په قول باندې دصحيح بخارى دكتاب الصلح په روايت سره اشكال كيږى .هلته كښې دى(انه من الانصارقدشهدبدرا)(۲)

اوكوم كس چې د(قدشهدبدرا) مصداق وى هغه هيڅ كله منافق نشى كيدې نوځكه معلومه شوه چې داكس مسلمان وو منافق نه وو .واحدى په (اسباب النزول) كښې ليكلى دى چې داكس حاطب بن ابى بلتعه وو.

حضرت حاطب مهاجروو انصارى نه ووخودلغوى معنى په اعتبار سره په دهٔ باندې دانصارى اطلاق كيدې شي-

ابن بشكوال په ،منبهات، ، كښې ليكلى دى چې داكس حضرت ثابت بن قيس بن شماس وو اوبعضووئيلى دى چې ثعلبه بن حاطب وو(۳)

بهرحال چې څوك هم وو خوپه دې موقع باندې هغوى نامناسبه جمله وئيلې وه اودبشريت نه مغلوبه شويو لويه غلطى ئې كړې وه اوداخبره په خپل ځائې بې غباره ده چې دبشرى غلطيانونه دبدرصحابه هم پاك نه وو خوالله تعالى جل شانه به دهغوى غلطيانې معاف كړې.

قوله:شريج من الحرت:(شريج) دابوبهيدولارې اولختى ته وائى (حرة)مدينې منورې ته نزدې هغه خاخې ته وائى په كوم خاخې كښې چې تور كانړى دى (حتى يرجع الى الجدر....) جدر دجيم په فتې اوددال په سكون سره، ديوال اوپولې ته وائى.

داحديث په كتاب المساقاة كښې تيرشوې دې .(۴)

فائده : حضرت حكيم الامت مولاناتهانوى ﷫ فرمائى چې په ظاهره دايت نه دامعلوميږى چې كوم كس بل قانون باطل ګڼړى اودهغې باوجود هغې ته رجوع كوى هغه مسلمان نه دې كه يوشرعى فيصله برحق ګڼړى اوددې باجودپه زړه كښې تنګى محسوسوى نوهغه هم پكارده

---

۱) عمدة القارى ،كتاب المساقاة باب سكرالانهار(ج۱۲ص۲۰۰)

۲) عمدة القارى ،كتاب المساقاة باب سكرالانهار(ج۱۲ص۲۰۰)

۳) عمدة القارى كتاب المساقاة باب كسر الانهار(ج۱۲ص۲۰۰) وفيه ....ولكن اب الداودى بعد ان جزم انه كان منافقابانه وقع منه ذلک قبل شهوده بدرا لانتفاء النفاق ممن شهدابدرا) _

۴) صحيح البخارى مع عمدة القارى كتاب المساقاة باب سكرالانهار(ج۱۲ص۲۰۰) _

چې مسلمان نه وی .حالاتکه په تنګې باندې دانسان اختیار نشته نو ددې جواب دا دې چې تحکیم دعدم حرج اوتسلیم درې درجې دی ① په اعتقادسره ② په ژبې سره ③ په عمل سره ،داولنۍ درجې نوم ایمان دې اودا موجودنه وی نوعندالله کفردې ،ددویمې درجې نوم اقراردې که دانه وی نوعندالناس کفردې اوددریم درجې نوم تقوی اواصلاح ده که دانه وی نوفسق به وی ،طبعی تنګی معاف ده اوپه ایت کښې په دې قرینۍ سره چې دمنافقانوذکردې اولنۍ مرتبه یعنی په زړه کښې تصدیق اوایمان نه کیدل مرادی نوچې اشکال نشته[1]

۹۲: باب: فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ

[۴۳۱۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «مَا مِنْ نَبِيٍّ يَمْرَضُ إِلاَّ خُيِّرَ بَيْنَ الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ». وَكَانَ فِي شَكْوَاهُ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ أَخَذَتْهُ بُحَّةٌ شَدِيدَةٌ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ (مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ) فَعَلِمْتُ أَنَّهُ خُيِّرَ.

(بحة) دباء په ضمې اوجاء په تشدیدسره)په اوازکښې غټ والې اوپه حلق کښې سختی او خشکۍ ته وائی. په آیت کریمه کښې دکیدومطلب دادې چې دخبلې درجې نه به ددې حضراتو درجات عالیه ته ځی اودهغوی زیارت به کوی اودهغه ځائې په برکاتوبه مشرف کیږی[2]

باب: وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ الاية (۷۵)

[۴۳۱۲] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ قَالَ كُنْتُ أَنَا وَأُمِّي مِنَ الْمُسْتَضْعَفِينَ.

[۴۳۱۲] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ تَلاَ (إِلاَّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ) قَالَ كُنْتُ أَنَا وَأُمِّي مِمَّنْ عَذَرَ اللَّهُ. وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (حَصِرَتْ) ضَاقَتْ (تَلْوُوا) أَلْسِنَتَكُمْ بِالشَّهَادَةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ الْمُرَاغَمُ الْمُهَاجَرُ. رَاغَمْتُ هَاجَرْتُ قَوْمِي. (مَوْقُوتًا) مُوَقَّتًا وَقْتَهُ عَلَيْهِمْ.

قوله: وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (حَصِرَتْ) ضَاقَتْ: اشاره ده دسورة نساء آیت طرف ته (إِلَّا الَّذِينَ يَصِلُونَ إِلَىٰ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُم مِّيثَاقٌ أَوْ جَاءُوكُمْ حَصِرَتْ صُدُورُهُمْ) معنی ده ددوی زړونه تنګ شی.

---

[1]) ماخوذازبیان القرآن (ج۲ص ۱۳۰) ـ

[2]) ماخوذازبیان القرآن (ج۲ص ۱۳۰) ـ

قوله: تلووا السنتكم بالشهادة: (وَإِنْ تَلْوُا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) يعنى تاسو ژبې تاوهئ او د دروغو گواهى بيان كړئ يا اعراض او كړئ نو الله ستاسو د كارونو نه خبر دې

قوله: وقال غيره المراغم المهاجر راغمت هاجرت قومى: د (غيره) ضمير حضرت ابن عباس رضي الله عنه ته راجع دې اشاره ده آيت كريمه وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاغَمًا كَثِيرًا وَسَعَةً طرف ته . ابوعبيده وئيلې دى چې د (مراغم) معنى ده مهاجر يعنى د هجرت مقام راخى وائى (راغمت قومى) ما خپل قوم پريخودو.

قوله: موقوتا موقتا وقته عليهم: په آيت كريمه كښې دى (إِنَّ الصَّلَوٰةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَٰبًا مَّوْقُوتًا) بې شكه مونځ په مسلمانانو باندې فرض دې په مقرر وختونو كښې فرمائى چې (موقوتا) د (موقتا) په معنى كښې دى يعنى مقرر وخت ، د باب ضرب نه او (وقت) د باب تفعيل په معنى كښې دې . وخت مقرر كول (وقته اى وقته الله على المؤمنين) الله تعالى په مسلمانانو باندې د مونځ وخت مقرر كړې دې

باب: فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ وَاللهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بَدَّدَهُمْ، فِئَةٌ جَمَاعَةٌ

[۴۳۱۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ قَالَا حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَدِيٍّ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ -رضى الله عنه- (فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ) رَجَعَ نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- مِنْ أُحُدٍ، وَكَانَ النَّاسُ فِيهِمْ فِرْقَتَيْنِ فَرِيقٌ يَقُولُ اقْتُلْهُمْ. وَفَرِيقٌ يَقُولُ لَا فَنَزَلَتْ (فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِئَتَيْنِ) وَقَالَ «إِنَّهَا طَيْبَةُ تَنْفِي الْخَبَثَ كَمَا تَنْفِي النَّارُ خَبَثَ الْفِضَّةِ

حضرت ابن عباس رضي الله عنه د (اركس) تفسير كړې دې په (بدد) سره (بدد تبديدا) متفرق كول . قتاده تفسير كړې دې (اهلكهم) د حضرت ابن عباس رضي الله عنه تعليق طبرى موصولا نقل كړې دې [1]

باب: وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ

(يَسْتَنْبِطُونَهُ) يَسْتَخْرِجُونَهُ. (حَسِيبًا) كَافِيًا (إِلَّا إِنَاثًا) الْمَوَاتَ حَجَرًا أَوْ مَدَرًا وَمَا أَشْبَهَهُ (مَرِيدًا) مُتَمَرِّدًا. (فَلَيُبَتِّكُنَّ) بَتَّكَهُ قَطَّعَهُ. (قِيلًا) وَقَوْلًا وَاحِدٌ (طُبِعَ) خُتِمَ

قوله: (إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا): (اناث) د (انث) جمع ده ښځې ته وائى . د اناث نه لات عزى او مناة وغيره بتان مراد دى چاته چې به مشركانو بنات الله وئيل . امام بخارى رحمه الله د دې

---

[1]) عمدة القارى (ج۱۸ص۱۸۰)_

تفسیرپه (اموات) سره کړې دې یعنی بې جانه څیزونه، کانړې خاوره اودغه شان نور بې روحه څیزونه. قرآن په دې بتانوباندې داناث اطلاق کړې دې ځکه چې دابتان به دبې جانه اوبې روحه څیزونونه جوړولې شول.

هم په دې آیت کښې وړاندې دی (وَاِنْ یَّدْعُوْنَ اِلَّا شَیْطٰنًا مَّرِیْدًا) دمرید معنی ده سرکش دادصفت مشبه صیغه ده دباب نصراوکرم نه سرکش کیدل.

قوله: فلیبتکن بتکه قطعه :په آیت کریمه کښې دی (فَلَیُبَتِّکُنَّ اٰذَانَ الْاَنْعَامِ) فرمائی چې د(بتك)معنی ده کټ کول ،ټکړې کول (وَمَنْ اَصْدَقُ مِنَ اللّٰهِ قِیْلًا) دقیل اوقول دواړو معنی یوه ده دواړه مصدر دی.

باب (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ)

[۴۳۱۴] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ قَالَ {آيَةٌ} اخْتَلَفَ فِيهَا أَهْلُ الْكُوفَةِ، فَرَحَلْتُ فِيهَا إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَسَأَلْتُهُ عَنْهَا فَقَالَ نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ) هِيَ آخِرُ مَا نَزَلَ وَمَا نَسَخَهَا شَيْءٌ.

ایا قاتل به همیشه دپاره په جهنم کښې وی ؟:دلته دوه بحثونه دی .اولنې بحث دادې که یو مؤمن بل مؤمن عمدا قتل کړونودې به مخلدفی الناروی اوکه نه .دمعتزلؤاوخوارجوپه نیزبه دې مخلدفی الناروی اواهل سنت والجماعت به نیزبه دې مخلدفی النار نه وی بلکه دخپلې ګناه سزاخوړلونه پس به دجهنم نه رواځې [1]

داهل سنت والجماعت په مذهب باندې دآیت باب په وجه اشکال کیږی ځکه چې به دې کښې د(خالدافیها) فرمائیلې شوی دی .ددې نه دده مخلدفی النار معلومیږی .ددې مختلف جوابونه ورکړې شوی دی.

① بعضوفیلی دی چې داسزادهغه کس دپاره ده څوك چې دمؤمن قتل جائزاوحلال اوګنړی اوښکاره ده چې داسې کس مؤمن نشی پاتې کیدې .ددې وجې دده سزا دامقررشوه.[2]

② بعضې حضراتووئیلې دی چې د(خالدافی النار) نه مکث طویل مراد دې او(خلد) دتابیدنه علاوه دمکث طویل دپاره استعمالیږی وائی (لاخلدن فلانافی السجن) زۀ به فلانې په جیل کښې همیشه دپاره قید کړم حال داچې دجیل دپاره دوام نه وی مرداد دې نه مکث طویل وی [3]

---

[1] احکام القرآن للشیخ ظفر احمد العثمانی (ج۲ص۳۲۷) وتفسیرمظهری (ج٤ص۱۹۷)

[2] تفسیر القرطبی (ج۵ص۳۳٤) _

[3] تفسیر القرطبی (ج۵ص۳۳٤) _

③ اوبعضې عالمانوويلي دی چې (خالدافيها) دتغليظ دپاره ويلې شوې دې يعنې جزاء خوددې هم داپکارده چې هميشه دپاره په جهنم کښې پاتې شی ځکه چې داجرم دومره خوالله جل شانه به دايمان په وجه دې رواباسی (١)

④ اوحضرت تهانوی رحمه الله د (جزاءه جهنم خالدافيها) ترجمه کړې ده چې ددې اصلی سزا خو جهنم دې چې هميشه هميشه دپاره به دې کښې پاتې وی.خودالله فضل دې چې دااصلی سزابه جاری کيږی بلکه دايمان په برکت کښې آخرنجات بيامومی .په تفسيرعثمانی کښې هم دا جواب مذکور دې (٢)

ايا دقاتل توبه قبليږی ؟: دويم بحث دادې چې دده توبه قبليږی که نه؟ په دې کښې داهل علم اختلاف دې دحضرت ابن عباس رحمه الله نه يوروايت مروی دې چې دده توبه نه قبليږی .دحضرت زيدبن ثابت رضي الله عنه حضرت ابن عمر رضي الله عنه اوحضرت ابوهريره رضي الله عنه نه هم دا قول مروی دې (٣)

دويم قول دادې چې دده توبه قبليږی .داهم دحضرت ابن عباس رضي الله عنه اوحضرت زيدبن ثابت رضي الله عنه نه مروی دې .علامه قرطبی رحمه الله دااهل سنت صحيح مذهب ګرځولې دې (٤) علامه عينی فرمائی (واجمع المسلون على صحة توبه القاتل عمدا) (٥)

سفيان بن عيينه (فرمائی چې دابتلاء نه وړاندې کله داهل علم نه ددې په باره کښې تپوس اوشی مثلا يوکس اووائی که زهٔ داسې اوکړم نوخه به کيږی نواهل علم دې ورته وائی چې توبه دې نه قبليږی اوددوی مقصدبه داوی چې داکس ددې ارادې نه منع شی خوچې کله يوکس مبتلا شی اوقتل اوکړی نو بيابه قاتل ته وائی چې توبه اوباسه (٦)

قاضی ثناء الله رحمه الله په تفسيرمظهری کښې داهل علم مذکوره دواړه اقوالوکښې تطبيق کولو سره فرمائی چې (ان قتل العمد جناية على حق العبد وجناية على حق الله تعالى ،فقولهم: لاتوبة له ،معناه لاتوبة له فى حق العبد، وفيه القصاص لامحالة، اما فى الدنيااوفى الاخرة....واماقول العلماء بقبول التوبة فمعناه تفيدالتوبة لاستدراك حق الله تعالى..........) (٧)

ابوعبدالله موصلی په خپل کتاب (الناسخ والمنسوخ) کښې ليکلی دې چې ډيروعالمانو دسورة بعضو ددې دپاره ناسخ دسورة فرقان داآيت ګرځولې دې (يُضٰعَفۡ لَهُ الۡعَذَابُ يَوۡمَ الۡقِيٰمَةِ وَيَخۡلُدۡ فِيۡهٖ

---

١) تفسيرروح المعانی (ج١ص١٧٠)_
٢) بيان القرآن (ج٢ص١٣٦) وتفسيرعثمانی(١٢٢) _
٣) عمدة القاری (ج١٨ص١٨٢) وتفسيرالقرطبی(ج٥ص٣٣٢) _
٤) تفسيرالقرطبی(ج٥ص٣٣٣) _
٥) عمدة القاری (ج١٨ص١٨٣) _
٦) تفسيرالبغوی(ج١ص٤٦٥)
٧) تفسيرالبغوی (ج١ص٣٦٥) تفسيرالمظهری (٤_١٩٧)

مُهَانًا﴾، ددې نه وړاندې دشرك زنااوقتل النساء دا آيت منسوخ ګرځولې دې ذكرشوې دې چې ددې جرمونودمرتكبينودپاره دائمي عذاب دې .بيافرمائي ﴿اِلَّا مَنْ تَابَ وَاٰمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا﴾ خوچې څوك توبه اوباسي داحضرات فرمائې چې دې آيت دسورة نساء آيت منسوخ كړې دې اوبعضې حضرات فرمائي چې دسورة نساء آيت لره ﴿اِنَّ اللّٰهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُّشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُوْنَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَّشَآءُ﴾ (١) منسوخ كړې دې

خوحضرت ابن عباس رضي الله عنهما په روايت باب كښې فرمائيلي دى چې دسورة نساء آيت لره هيڅ يوآيت نه دې منسوخ كړې .دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما داقول په تغليظ اوتشديدباندې محمول كول مناسب دى (الاجماع المسلمين على صحة توبة القاتل عمدا) والله اعلم .

٩٧- باب : وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلٰمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا

السِّلْمُ وَالسَّلَمُ وَالسَّلَامُ وَاحِدٌ.

[٤١١٥] (٢) حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عَطَاءٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - (وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ أَلْقَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا) . قَالَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَانَ رَجُلٌ فِي غُنَيْمَةٍ لَهُ فَلَحِقَهُ الْمُسْلِمُونَ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، فَقَتَلُوهُ وَأَخَذُوا غُنَيْمَتَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ إِلَى قَوْلِهِ (عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) تِلْكَ الْغُنَيْمَةُ . قَالَ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ السَّلَامَ.

٩٨ بَاب : لَا يَسْتَوِي الْقٰعِدُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجٰهِدُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ

[٤٣١٦] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ حَدَّثَنِي سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ السَّاعِدِيُّ أَنَّهُ رَأَى مَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ فِي الْمَسْجِدِ، فَأَقْبَلْتُ حَتَّى جَلَسْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَأَخْبَرَنَا أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ أَخْبَرَهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَمْلَى عَلَيْهِ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَجَاءَهُ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ وَهُوَ يُمِلُّهَا عَلَيَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَاللَّهِ لَوْ أَسْتَطِيعُ الْجِهَادَ لَجَاهَدْتُ - وَكَانَ أَعْمَى - فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ - صلى الله عليه وسلم - وَفَخِذُهُ عَلَى فَخِذِي،

---

(١) عمدة القارى (ج١٨ص١٨٢و١٨٣)

(٢) اخرجه البخارى فى كتاب التفسير، باب ولاتقولوا لمن القى اليكم السلام لست مؤمنا.رقم الحديث :٤٣١٥ واخرجه مسلم فيه ايضا .رقم الحديث : ٣٠٢٥.واخرجه الترمذى فى كتاب التفسير.باب ومن سورة النساء، رقم الحديث : ٣٠٣٣. واخرجه ابوداؤد فى الحديث ولقراءات .رقم الحديث :٣٩٧٣.واخرجه النسائى فى السنن فى الكبرى، كتاب التفسيررقم الحديث :١١١١٦.وكتاب السير، رقم الحديث : ٨٥٩٠

فَثَقُلَتْ عَلَيَّ حَتَّى خِفْتُ أَنْ تَرُضَّ فَخِذِي، ثُمَّ سُرِّيَ عَنْهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ)

[۴۳۱۷] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ -رضي الله عنه- قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) دَعَا رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- زَيْدًا فَكَتَبَهَا، فَجَاءَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَشَكَا ضَرَارَتَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ)

[۴۳۱۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) قَالَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- «ادْعُوا فُلَانًا». فَجَاءَهُ وَمَعَهُ الدَّوَاةُ وَاللَّوْحُ أَوِ الْكَتِفُ فَقَالَ «اكْتُبْ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ». وَخَلْفَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا ضَرِيرٌ. فَنَزَلَتْ مَكَانَهَا (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ). [ر ۲۶۷۶]

[۴۳۱۹] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ ح وَحَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ أَنَّ مِقْسَمًا مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ أَخْبَرَهُ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- أَخْبَرَهُ (لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ) عَنْ بَدْرٍ وَالْخَارِجُونَ إِلَى بَدْرٍ.

ددې باب په اولنى روايت کښې دى چې رسول الله ﷺ په حضرت زيد بن ثابت رضی الله عنه باندې آيت اوليکو (لَا يَسْتَوِي الْقٰعِدُوْنَ مِنَ الْمُؤْمِنِيْنَ غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجٰهِدُوْنَ فِيْ سَبِيْلِ اللهِ)، اوس لاهغوى دا آيت ليکلو چې حضرت عبد الله بن مکتوم رضی الله عنه دنبى ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئې اوکړو يا رسول الله ﷺ که ماجهاد کولې شونو ضرور به مې کولو. حضرت ابن ام مکتوم رضی الله عنه نابينا وو. نو الله تعالى په آيت کريمه کښې ځو الفاظ نور نازل کړل يعنى (غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ) چې مطلب ئې دا دې چې دقاعدين نه غير معذور خلق مراد دى کوم چې د طاقت استطاعت باوجود په جهاد کښې شرکت نه کوى او چې څوك معذور وى هغوى مستثنى دى.

دلته يو معمولى شان اشکال دې چې داولنى او دويم روايت نه معلوميږى چې دوباره صرف د(غَيْرُ اُولِي الضَّرَرِ) قيد نازل شوې دې او ددويم روايت نه معلوميږى چې پوره آيت دوباره نازل شوې دى.

ددې جواب دا دې چې اصلا وبالذات دوباره صرف قيد نازل شوې دې. اوس راوي کله په اصل باندې نظر کوى او صرف قيد ذکر کوى او کله د آيت دسياق رعايت کوى او پوره آيت د قيد سره تلاوت کوى ځکه چې دادب تقاضا هم داده. نور احتمال شته چې دوباره ټول آيت مع القيد نازل شوى وى نو کله راوى دواقعه بيانولو په دول پوره آيت مع القيد تلاوت کوى لکه څنګه چې دلته په دريم روايت کښې دى او کله صرف قيد ذکر کوى. دې طرف ته اشاره کوى چې باقى آيت خو وړاندې نازل شوې وو. دوباره صرف ددې قيد دپاره نازل شوې دې لکه څنګه چې په

اولنی اودویم روایت کښې دي .والله اعلم.

د روایت د سند متعلق یوه فائده: دباب داولنی روایت په سند کښې یوه لطیفه خوداده چې په دې کښې صالح بن کیسان دامام زهری رحمه الله نه روایت کوی صالح بن کیسان دزهری نه مشر دې نو دا (روایة الاکابرعن الاصاغر) دې (۱)

دویمه لطیفه داده چې په دې کښې صحابی دتابعي نه روایت کوی ځکه چې په دې کښې سهل بن سعد دمروان بن الحکم نه نقل کوی اوسهل رضي الله عنه صحابی دې حال داچې دمروان په باره کښې مشهوره دا ده چې هغه تابعی دی (۲)

۹۹- باب: إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا (۹۸)

[۴۳۲۰] (۳) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِءُ حَدَّثَنَا حَيْوَةُ وَغَيْرُهُ قَالَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو الْأَسْوَدِ قَالَ قُطِعَ عَلَى أَهْلِ الْمَدِينَةِ بَعْثٌ فَاكْتُتِبْتُ فِيهِ، فَلَقِيتُ عِكْرِمَةَ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَأَخْبَرْتُهُ، فَنَهَانِي عَنْ ذَلِكَ أَشَدَّ النَّهْيِ، ثُمَّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ أَنَّ نَاسًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ كَانُوا مَعَ الْمُشْرِكِينَ يُكَثِّرُونَ سَوَادَ الْمُشْرِكِينَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- يَأْتِي السَّهْمُ فَيُرْمَى بِهِ، فَيُصِيبُ أَحَدَهُمْ فَيَقْتُلُهُ أَوْ يُضْرَبُ فَيُقْتَلُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ) الآيَةَ. رَوَاهُ اللَّيْثُ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ

قوله: حَدَّثَنَا حَيْوَةُ وَغَيْرُهُ: د (وغیره) نه عبدالله بن لهیعه مراددې .دابن لهیعه روایت طبرانی اوابن ابی حاتم تخریج کړې دې (۴) عبدالله بن لهیعه چې متکلم فیه اوضعیف دې .ددې وجې امام بخاری دهغه دنوم تصریح اونکړه.

محمدبن عبدالرحمان ابوالاسودفرمائی چې داهل مدینه لښکرمتعین کړې شوپه هغې کښې

---

(۱) دا امام زهری پیدائش ابن سعد په طبقات (ج۹۱۷۲) کښې ۵۷ لیکې دي اودوی وفات علامه مزی رحمه الله په تهذیب الکمال (ج۲۶ص۴۴۱) کښې ۱۲۳ه لیکلې ده .دصالح بن کیسان وفات حافظ په تقریب التهذیب (۳۷۳رقم الترجمه ۲۸۸۶ کښې اوخزرجي په (خلاصة التهذیب) ص ۱۷۱) کښې د ۱۶۰ه نه پس لیکلې دې اوپیدائش دکال علم نشته خوپه عمرکښې دزهری نه مشردې .یحیی بن معین فرمائی (صالح بن کیسان اکبرسنامن الزهری) علامه مزی په تهذیب الکمال (ج۲۶ص۸۲و۸۱) کښې دامام احمداوعلی بن مدینی نه هم ددې مفهوم اقوال نقل کړې دی.

(۲) عمدة القاری (ج۱۸ص۱۸۶)

(۳) اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر ،باب، ان الذین توفاهم الملائکة ظالمی انفسهم ،رقم الحدیث : ۴۳۲۰، وایضافی کتاب الفتن ،باب من کره ان یکثرسواد الفتن والظلم، رقم الحدیث : ۶۶۷۴، واخرجه النسائی فی السنن الکبری ، رقم الحدیث : ۱۱۱۱۹

(۴) عمدة القاری (ج۱۸ص۸۸)

زمانوم هم شامل وو.په دې دوران كښې زما ملاقات دحضرت ابن عباس رضي الله عنه د آزاد كړې غلام حضرت عكرمه سره اوشو.هغوى ډېر په سختئ سره لښكر كښې دتلونه منع كړم.بيائې دحضرت ،ابن عباس رضي الله عنه په حوالې سره راته اوئيل چې څه خلق به مسلمانو كښې دمشركانو سره اوسيدل.درسول الله ﷺ خلاف دمشركانو ډله زياتوى.جنګ په دوران كښې كه يوغشې به دغه مسلمانانو كښې چاته اورسى اوهغه مړشى.ياپه تورې چلولوسره قتل شى نوپه دې باندې الله جل شانه داذكرشوې آيت كريمه نازل كړو۔

دواقعه په جنګ بدركښې پيښه شوې وه، په مكه كښې مقيم بعضې مسلمانان مشركانو دخپل خان سره دمسلمانانوسره دجنګ كولودپاره په زورباندې راوستى وو.په دې كښې بعضې مړه شول.دغه شان دمسلمانانودلاس نه مړه شول.حضرت عكرمه ابوالا سود په لښكركښې دتلونه منع كړلواوداواقعه ئې ورته په دې موقع باندې واوروله ځكه چې ذكرشوې لښكرته دحضرت عبدالله بن زبير رضي الله عنه دطرف نه اهل شام خلاف جنګ كولودپاره ترتيب وركړې شوې وو.[١] او ښكاره ده چې په دې كښې دواړه طرفونوته مسلمانان وو اودمسلمانانوتوره په مسلمانانو باندې چليده.په دې مناسبت سره عكرمه ذكرشوې واقعه واوروله اوابوالاسودئې په لښكر كښې دتلونه منع كړو.

١٠٠ - باب: إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا

[٤٣٢١] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ أَيُّوبَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- (إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ) قَالَ كَانَتْ أُمِّي مِمَّنْ عَذَرَ اللَّهُ.

١٠١ - باب: فَأُولَٰئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُورًا [٩٩]

[٤٣٢٢] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- قَالَ بَيْنَا النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- يُصَلِّي الْعِشَاءَ إِذْ قَالَ «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ». ثُمَّ قَالَ قَبْلَ أَنْ يَسْجُدَ «اللَّهُمَّ نَجِّ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، اللَّهُمَّ نَجِّ سَلَمَةَ بْنَ هِشَامٍ، اللَّهُمَّ نَجِّ الْوَلِيدَ بْنَ الْوَلِيدِ، اللَّهُمَّ نَجِّ الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، اللَّهُمَّ اشْدُدْ وَطْأَتَكَ عَلَى مُضَرَ، اللَّهُمَّ اجْعَلْهَا سِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ».

١٠٢ - باب وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَنْ تَضَعُوا أَسْلِحَتَكُمْ [١٠٢]

[٤٣٢٣] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَبُو الْحَسَنِ أَخْبَرَنَا حَجَّاجٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي

---

[١] عمدة القارى (ج١٨ص٨٨)

يَعْلَى عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - (إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ أَوْ كُنْتُمْ مَرْضَى) قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ كَانَ جَرِيحًا

۱۰۳- بَاب وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ [۱۲۷]

[۴۳۲۴] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - (وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ) إِلَى قَوْلِهِ (وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ) . قَالَتْ هُوَ الرَّجُلُ تَكُونُ عِنْدَهُ الْيَتِيمَةُ ، هُوَ وَلِيُّهَا وَوَارِثُهَا ، فَأَشْرَكَتْهُ فِي مَالِهِ حَتَّى فِي الْعِذْقِ ، فَيَرْغَبُ أَنْ يَنْكِحَهَا ، وَيَكْرَهُ أَنْ يُزَوِّجَهَا رَجُلاً ، فَيَشْرَكُهُ فِي مَالِهِ بِمَا شَرِكَتْهُ فَيَعْضُلَهَا فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ.

۱۰۴- بَاب : وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا [۱۲۸]

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ شِقَاقٌ تَفَاسُدٌ (وَأُحْضِرَتِ الأَنْفُسُ الشُّحَّ) هَوَاهُ فِي الشَّيْءِ يَحْرِصُ عَلَيْهِ (كَالْمُعَلَّقَةِ) لاَ هِيَ أَيِّمٌ وَلاَ ذَاتُ زَوْجٍ (نُشُوزًا) بُغْضًا

كله چې ديوسړى دخه څيز خواهش وى اوهغه په ده باندې غالب شى نودې حرص اوخواهش ته شح وائى [۱]

[۴۳۲۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - (وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا) . قَالَتِ الرَّجُلُ تَكُونُ عِنْدَهُ الْمَرْأَةُ لَيْسَ بِمُسْتَكْثِرٍ مِنْهَا يُرِيدُ أَنْ يُفَارِقَهَا فَتَقُولُ أَجْعَلُكَ مِنْ شَأْنِي فِي حِلٍّ . فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ فِي ذَلِكَ.

يوه داسې ښځه چې په هغې کښې دخاوندڅه قسم رغبت نه وى اوخاوند غواړى چې ددې نه جدائى اوبيلتون اختيارکړى خوښځه اووائى چې ما په خپل زوجيت کښې اوساته اوزماحقوق معاف دى .ذکرشوې آيت په دې باره کښې نازل شوې دې

که ښځې خپل نوبت اونورحقوق ساقط کړل نوهغه حقوق به ساقط شى خوکه روسته ښځې رجوع اوکړى نوبيابه په خاوند باندې حقوق اداکول وى.خودماضى نه ،بلکه په مستقبل کښې به هغې ته دهغې دحقوقونواداکولواهتمام کوى .

دا روايت په کتاب الصلح کښې تيرشوې دې

[۱]) قال الراغب فى المفردات(۲۵۶) الشح بخل مع حرص مع وذلك فيماكان عادة)

١٠٥_ باب: إِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ

[٤٣٢٦].. (١) حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ كُنَّا فِي حَلْقَةِ عَبْدِ اللَّهِ فَجَاءَ حُذَيْفَةُ حَتَّى قَامَ عَلَيْنَا، فَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ لَقَدْ أُنْزِلَ النِّفَاقُ عَلَى قَوْمٍ خَيْرٍ مِنْكُمْ. قَالَ الْأَسْوَدُ سُبْحَانَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ (إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) فَتَبَسَّمَ عَبْدُ اللَّهِ، وَجَلَسَ حُذَيْفَةُ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ، فَقَامَ عَبْدُ اللَّهِ فَتَفَرَّقَ أَصْحَابُهُ، فَرَمَانِي بِالْحَصَا، فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ حُذَيْفَةُ عَجِبْتُ مِنْ ضَحِكِهِ، وَقَدْ عَرَفَ مَا قُلْتُ، لَقَدْ أُنْزِلَ النِّفَاقُ عَلَى قَوْمٍ كَانُوا خَيْرًا مِنْكُمْ، ثُمَّ تَابُوا فَتَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ.

قوله: نفقا سربا: دسورة انعام آيت (فَإِنِ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ) كښې ئې د(نفق) تفسيرپه (سرب) سره كړې دې .سرب سورنګ ته وائي ،داتفسيرامام بخاری رحمه الله دلته د(إِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ) په مناسبت سره بيان كړې دې .چې دمنافق لفظ هم د ،نفق،، نه ماخوذدې چونكه منافق هم دزمكې لاندې تول كوششونه داسلام خلاف جارى ساتى اولكه څنګه چې سرنګ دتحفظ دپاره جوړولې شى دغه شان منافق هم دخپل حفاظت اوبچاؤدپاره لاره جوړه كړې وى (٢)ددې پوره تفصيل په كشف البارى باب علامة الايمان لاندې تيرشوې دې.

په روايت كښې حضرت اسودبن يزيدفرمائى چې مونږدحضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه په مجلس كښې حاضروو.په دې كښې حضرت حذيفه رضي الله عنه راغلواودريدواوسلام ئې اوكړو وې فرمائيل چې نفاق په داسې قوم باندې نازل كړې شوې ووكوم چې ستاسونه غوره وو. مطلب داووچې دصحابو رضي الله عنهم په دوركښې خلق منافقان ووحال داچې هغه خير القرون دور وو. ددې وجې يوكس نه دهوكه كيدل نه دى پكار اوفخرنه دې كول پكار

په دې باندې اسودبن يزيداووئيل (سبحان الله) ته عجيبه خبره كوې، الله خوفرمائى (إِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) اوته وائى چې زمونږ نه غوره خلق منافقان ووحضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه چې دمجلس شيخ ووهغوى صرف مسكى شو.

حضرت حذيفه رضي الله عنه خپله خبره اوكړه اودجماعت په يوكوټ كښې كيناستلواسودبن يزيد وائى چې دحضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه دمجلس ختميدونه پس حضرت حذيفه رضي الله عنه زۀ راوغوښتلم اوماطرف ته ئې يوكتكې راګزاركړوزۀ هغوى ته ورغلم نووې فرمائيل دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په خندا باندې زۀ ډيرحيران شوم .حال داچې هغه زما په مرادپوهه شوې

---

(١) اخرجه البخارى فى كتاب التفسيرباب ان المنافقين فى الدرک الاسفل من النارقم الحديث (٤٣٢٦) ولم يخرجه احدمن اصحاب الستة سوى البخارى) _

(٢) قال الكرمانى : ١٧/٩١ فان قلت : النفق فى سورة الانعام ،ولاتعلق له ايضابقصة المنافقين قال تعالى : ان استطعت ان تبتغى نفقافى الارض. قلت : غرضه بيان اشتقاق المنافقين منه ،، _

وو اوبيائي دخپلې خبرې وضاحت اوكړوچې ستاسونه په غوره خلقونفاق نازل شوې وو بيا الله هغوى ته دتوبې توفيق وركړواودهغوى توبه ئ قبوله كړې وه.
اوپه دې كښې هم څه شك نشته چې څه خلق داسې هم پاتې شوې ووچې بغيرتوبې مړه شوې وو لكه عبدالله بن ابى وغيره.

مولانا رشيداحمد گنگوهى رحمه الله فرمائي چې په (لقد انزل النفاق على قوم خيرمنكم) كښې دقوم نه صحابه كرام رضى الله عنهم مراددى اودنفاق نه نفاق عملى مراددې اومطلب دادې چې صحابه كرام رضى الله عنهم ستاسونه غوره ووخوددې باوجودبعضې صحابه په نفاق عملى كښې مبتلا شوى وواوبيائي توبه ويتسې وه نوځكه تاسوخلقولره تكبرنه دې پكارچې دعبدالله بن مسعود رضى الله عنه غوندې لوئي فقيه اوعالم نه سبق واېو. اسوددحضرت حذيفه رضى الله عنه په خبره صحيح پوهه نشو.هغه دااوګنړل چې حضرت حذيفه رضى الله عنه مونږته منافقان وائى. ددې وجې ئې دتعجب اظهاراوكړواو(سبحان الله)ئې اووئيل .حضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه چې كله اوكتل چې اسوددحضرت حذيفه رضى الله عنه دخبرې نه بل مطلب اخلى نوهغه مسكې شوحضرت حذيفه رضى الله عنه ددوى په مسكاباندې حيران شوځكه چې هغوى خوددوى (حذيفه) مرادباندې صحيح پوهه شوى وو([1])

په آيت كريمه كښې دى (اِنَّ الْمُنٰفِقِيْنَ فِى الدَّرْكِ الْاَسْفَلِ مِنَ النَّارِ) چه حضرت ابن عباس رضى الله عنه ددې تشريح په (اسفل النار) سره كړې ده اودې خبرې طرف ته ئې اشاره كړې ده چې (من) داسم تفضيل په صله كښې نه دې مستعمل بلكه دابيانيه دې نوچاته داوهم نه دى كول پكارچې (درك اسفل) داورنه بهردڅه ځائي نوم دې بلكه ددې نه داوربنكته حصه مراد ده.
دحضرت ابن عباس رضى الله عنه تعليق ابن ابى حاتم موصلا نقل كړې دى.([2])

۱۰۶-باب: قوله اِنَّآ اَوْحَيْنَآ اِلَيْكَ كَمَآ اَوْحَيْنَآ اِلٰى نُوْحٍ [۱۶۳]

[۴۳۲۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي الأَعْمَشُ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَا يَنْبَغِي لأَحَدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى».

[۴۳۲۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ حَدَّثَنَا هِلاَلٌ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «مَنْ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَقَدْ كَذَبَ»

د من قال انا خير من يونس بن متى معنى: يومطلب خودادې چې كه يوكس دخپل ځان په باره

---

[1] لامع الدرارى (ج۹ص۵۸و۵۷)_
[2] عمدة القارى(ج۱۸ص۱۹۳)_

کښې دیونس (علیه السلام) په مقابله کښې دغوره والی اوافضلیت دعوی کوی نوهغه دروغژن دې ،دالله دنبی نه غیرنبی افضل کیدی نه شی اګرچې هغه نبی دانبیاؤپه ډله کښې څومره دکمې درجې ولې نه وی. دحضرت یونس (علیه السلام) تخصیص ئې ددې وجې اوکړوچې هغوی سره دبطن حوت واقعه پیښه شوې وه چې هغې ته اوګوری اوڅوك اووائی چې زماخوتول ژوندپه عبارت اواطاعت کښې تیرشوې دې نوڅکه زۀ غوره یم نوداسې کس دروغژن دې.

اودویم مطلب داهم کیدې شی چې ددې نه پخپله نبی (صلی الله علیه وسلم) مراد وی، په دې صورت کښې به دنبی (صلی الله علیه وسلم) دارشاد مطلب به داشی چې څوك مادیونس (علیه السلام) نه بهترګنړی نوهغه غلط وائی [1]

په دې صورت کښې به اشکال کیږی چې نبی (صلی الله علیه وسلم) خوپه اتفاق سره دټولوپیغمبرانونه افضل دې نوبیادداسې کس قول ته غلط ولې وئیلې شوی دی.

① ددې یوجواب داددې چې نبی (صلی الله علیه وسلم) دعاجزئ اودخپل نفس دښکته کولودپاره دافرمائیلی دی. [2]

دویم جواب داورکړې شوې دې چې نبی (صلی الله علیه وسلم) دارشاد په هغه وخت کښې کړې ووکله چې دوی ته دنوروپیغبرانوپه مقابله کښې دخپل ځان دفضیلت علم نه ووحاصل [3]

دریم جواب داورکړې شوې دې چې ددې نه په نفس نبوت کښې دفضیلت نفی مراد ده څکه چې په نفس نبوت کښې ټول انبیاءبرابردی. [4]

② اوڅلورم جواب داورکړې شوې دې چې دنبی (صلی الله علیه وسلم) ددې ارشادنه دداسې فضیلت نفی مقصود ده چې په هغې سره دحضرت یونس (علیه السلام) دتحقیراوتنقیص شبه پیداشی. [5]

۱۰۷- باب: يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ

وَالْكَلَالَةُ مَنْ لَمْ يَرِثْهُ أَبٌ أَوِ ابْنٌ وَهُوَ مَصْدَرٌ مِنْ تَكَلَّلَهُ النَّسَبُ.

[۴۳۲۹] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ-رضى الله عنه قَالَ آخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ بَرَاءَةَ، وَآخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ (يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ» [ر: ۴۱۰۶]

د کلاله تفسیر :د کلاله په تفسیر کښې دعالمانواختلاف دې اوڅلوراقوال په کښې مشهوردی.

① یوقول دا دې چې کلاله دهغه مړی مال موروث ته وائی چې دکوم مړې ولداو والدنه وی

② دویم قول دا دې چې کلاله اسم مصدر دې او دهغه مړی د وراثت ته وائی دکوم مړی چې

---

[1] فتح البارى : کتاب احادیث الانبیاء باب: وان یونس لمن المرسلین، ۴۵۱۱۶ـ

[2] عمدة القارى(ج۱۸ص ۱۹۴) ـ

[3] فتح البارى ،کتاب احادیث الانبیاء (ج۶ص۴۲۵)ـ

[4] فتح القدیرللشوکانى(ج۱ ص۴۵۲) ـ

[5] فتح البارى (ج۶ص۴۲).کتاب احادیث الانبیاء ـ

ولد او والد نه وي ـ
③ دريم قول دادې چې كلاله دهغه وارثانونوم دې چې په هغوى كښې څوك ولداووالد نه وي.
په دې صورت كښې به دمړي رويان كلاله وي.
④ څلورم قول دادې چې دهغه مړى نوم دې دچاچې څوئ اوپلار ژوندى موجودنه وي هم
دادجمهوروقول دې
خوپه قرآن اوحديث كښې دكلاله اطلاق په مړي باندې هم شوې دې اوپه وارث باندې هم په
آيت باب اوآيت ميراث كښې د وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُوْرَثُ كَلٰلَةً كښې دكلاله اطلاق په مړي باندې شوې
دې اودحضرت جابر(رض) په حديث كښې په (انمايرثنى كلالة) كښې دكلاله نه وارث مراددې.
ددې وجې په ظاهره دامعلوميږى چې دكلاله لفظ په يوخاص حالت كښې دمړي اووارث دواړو
دپاره استعماليږى اودا په خاص حالت كښې دولداووالدنه موجود كيدل دى (1)
دويم بحث دادې چې لفظ دكلاله په لغوى اعتبار سره څه دې اودڅه نه مشتق دې ؟ امام
بخارى رحمه الله دلته دابوعبيده قول نقل كړې دې چې كلاله مصدردې د(تكلل) نه . د(تكلله النسب)
ترجمه علامه عينى كړې ده (تطرفه) (2) يعنى طرف ته كيدل (لكه څنګه چې ابن العم دې چې
دادعمود نسب څنى نه بلكه په طرف كښې وى خودكلاله په صورت كښې هغه دپلار اومور
طرف اخلى) يعنى دكلاله په صورت كښې داصول اوفروع دميراث حصه په اطرافو كښې واقع
خپلوانوته ملاويږى.
اوبعضې وائى چې كلاله د(اكليل)نه ماخوذده معنى ئې تاج راځى ،
لكه څنګه چې تاج په سرباندې احاطه كړې وى دغه شان كلاله دغه مړې راګير كړې وى (3)
اوبعضې وائى چې كلاله د (كلال) په معنى دې اودكلال معنى ده ستړې كيدل (4) كوم چې په
ضعف باندې دلالت كوى .دپلار اوځوې دقرابت نه سوابل قرابت ته كلاله وئيلې شوې ده څكه
چې داقرابت دپلار اوځوې قرابت ته په نسبت سره كمزورې وى .
كلاله ته دلته مصدر وئيلې شوې دې .علامه عينى په دې باندې اشكال كړې دې اووئيلې دى
چې دباب تفعل مصدر داڅنګه كيدې شى څكه چې داپه دې وزن باندې نه دې ،نوڅكه
دامصدر نه دې بلكه اسم مصدردې (5)
دآيت باب نه بعضې شيعه ګانواستدلال كړې دې اووئيلې دى چې كلاله هغه دې چې دهغه
اولاد نه وى .اګرچې پلار ئې وى څكه چې په آيت كښې صرف دولد نفى ده،

---

(1) دذكرشووقسمونودتفصيل دپاره اوګورئ: تكملة فتح الملهم(۲۰و۱۹) وشرح مسلم للنووى (ج۲ص۳۵)
(2) عمدة القارى(ج۱۸ص۱۹۵)_
(3) شرح مسلم للنووى (ج۲ص۳۵)_
(4) فيض البارى(ج٤ص۱۷۷) _
(5) عمدة القارى(ج۱۸ص۱۹۵)_

الكلٰلة، اِنِ امرُؤٌا هَلَكَ لَيسَ لَهُ وَلَدٌ»

خو دا استدلال صحیح نه دې آیت کریمه کښې دوالد نفی دډې وجې نه شوې ده چې داهل عرب به نیز دکلاله معنی مشهوره وه چې دچاپلار اومور دواړه نه وی دډې وجې دنفی الوالد تصریح قرآن نه ده کړې [1]

اوعلامه خطابی رحمه الله فرمائیلی دی چې په آیت کریمه کښې د «ولد» نه ولادت من جانب اعلی اومن جانب اسفل دواړه مراد دی «لیس له ولد ای ولادة فی الطرفین ان اعلی واسفل» دولادت جانب اعلی دنفی نه پلار اودولادت جانب اسفل دنفی نه ولد مراد دې «وهومعنی قول الصحابة الفقهاء ان الکلالة من لیس له ولد ولا والد» [2]

۱۰۸ - تفسیر سورة الْمَائِدَةِ

(حُرُمٌ) وَاحِدُهَا حَرَامٌ. (فَبِمَا نَقْضِهِمْ) بِنَقْضِهِمْ (الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ) جَعَلَ اللَّهُ (تَبُوءَ) تَحْمِلُ (دَائِرَةٌ) دَوْلَةٌ. وَقَالَ غَيْرُهُ الإِغْرَاءُ التَّسْلِيطُ (أُجُورَهُنَّ) مُهُورَهُنَّ. الْمُهَيْمِنُ الأَمِينُ، الْقُرْآنُ أَمِينٌ عَلَى كُلِّ كِتَابٍ قَبْلَهُ.

سورة المائدة

د کلماتو تشریح:

قوله: أُحِلَّتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ:

ستاسو خاروی حلال کړې شوی دی. خو هغه څناور چې دهغې حرمت تاسو ته بیان کړې شی «هغه ستاسو دپاره حلال نه دی» خو داحرام په حالت کښې ښکار حلال مه ګڼړئ.

امام بخاری رحمه الله فرمائی. چې د «حرم» واحد «حرام» دې په معنی د محرم.

قوله: فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ: (فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً) امام بخاری رحمه الله فرمائی چې په «فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ»

کښې «ما» زائده ده.

قوله: الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ جَعَلَ اللَّهُ: يَاقَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ موسی (علیه السلام) اوئیل ای قومه، دې پاکې زمکې «دشام ملك» ته داخل شئ کومه چې الله ستاسو دپاره لیکلې ده یعنی په آیت کښې «كَتَبَ اللَّهُ» د «جَعَلَ اللَّهُ» په معنی کښې دې یعنی الله مقرر کړې ده.

قوله: تبوء تحمل: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِثْمِكَ په دې کښې د «تبوء» تفسیرئې په «تحمل» سره کړې.

---

[1] شرح مسلم للنووی (ج۲ ص۳۵) وتکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱) ـ

[2] معالم لسنن (ج٤ص۱٤۱و۱٤۲) ـ

دي (۱) داتفسیرابو عبیده کړي دي.

قوله: دائرة دولة: يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ تفسیریه (دولة) سره کړي دي چې معنی ئې گردش انقلاب اومصیبت دي دادمنافقانوقول دي کوم چې به کافرانوته ورتلل ا ودخپلې دوستئ اظهاربه ئې کولواوکله چې به چادوی لره په دې حرکت باندي ملامته کول نوویل به ئې زمونږویره ده چې مونږ په څه مصیبت کښې اخته نشویعنی دنبی ﷺ کامیابی ا وغلبه څه یقینی نه ده، ممکن ده چې په حالاتوکښې انقلاب راشی اومسلمانان مغلوبه شی نوبه دغه وخت کښې به کافران مونږمخالف اوګڼړی اوقتل به موکړی اوددې ویرې دوجې مونږ د کافرانو سره رابطه ساتواوهغوی ته ورځو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ الْإِغْرَاءُ التَّسْلِيطُ: فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ نومونږ دهغوی په مینځ کښې دشمنی اوکینه واچوله کومه چې به ترقیامته پورې جاری وی.

په دې آیت کښې لفظ د(اغرینا) تفسیرشوې دې چې (اغراء) په معنی دتسلیط دې یعنی مونږ د نصرانیانوبه خپل مینځ کښې دښمنی اوکینه ترقیامته پورې مسلط کړه. داتفسیر باللازم دې اکثرمفسرین د(اغرینا) تفسیربه (القینا) سره کوی اوهم داواضح دې ځکه چې په بل ځائې کښې سورة مائده آیت نمبر ۶۴ کښې دالله تعالی ارشاد دې (وَأَلْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ)

قوله: قَالَ سُفْيَانُ مَا فِي الْقُرْآنِ آيَةٌ أَشَدُّ عَلَيَّ: حضرت سفیان ثوری رحمه الله چې دقرآن کریم یوآیت هم په ما باندې دومره ګران اوسخت نه دې څومره چې داآیت (لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ) حضرت سفیان ثوری ته داآیت ځکه ګران اومشکل معلوم شوچې په دې کښې دتورات انجیل اوقرآن ټولوباندې دعمل کولومطالبه کړې ده (۲)

قوله: مَنْ أَحْيَاهَا يعني مَنْ حَرَّمَ قَتْلَهَا إِلَّا بِحَقٍّ حَيِيَ النَّاسُ مِنْهُ جَمِيعًا: وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا امام بخاری رحمه الله داحیاء تفسیربه تحریم قتل سره ددې وجې کړې دې چې احیاء په حقیقت دالله جل شانه صفت دې، غیرالله ته ژوندې کونکې نشی وئیلې

---

(۱) یعنی ان تبوء ههنا لیست بمعنی جعل الشئ وطنا کما فی قوله ،تبووالدار والایمان بل بمعنی الحمل والنکتة فی تعبیره بلفظه دون لفظ آخرمما فیه معنی الحمل اشارة الی انه باجترام هذه الکبیرة یقحم فیهافکانه محطاط بهااحاطة المکان بالمتمکن...(وانظرلامع الدرای (ج۹ص ۶۰و۶۱)

(۲) وسبب نزول هذه الایة ما رواه ابن ابی حاتم عن ابن عباس رضي الله عنهما قال جاء مالک بن الضیف وجماعة من الاحبارفقالوا: یامحمد الست تزعم ان انک علی ملة ابراهیم وتؤمن بما فی التوراة والانجیل وتشهد انها حق قال بلی، ولکناکم کتمتم منها مالمرتم ببیانه فانا ابرامماحد ثتموه قالا:انانتمسک بمافی ایدینا من الهدی والحق ولانؤمن بک ولا بماجئت به فانزل الله تعالی هذه الایة قل یااهل الکتاب لستم علی شئ) عمدة القاری (ج۱۸ص ۱۹۶)

ددې وجې په آیت کښې احیاء په مجازی معنی باندې مستعمل ده اومجازی معنی دتحریم ده یعنی چاچې دنفس قتلول حرام کړی دی لکه چې دهٔ ټول خلق ددې تحریم قتل په وجه ژوندی اوساتل ،مطلب داددې چې دنفس قتلول حرام ګنړونکې په حقیقت کښې دټولو خلقو دژوند سبب جوړیږی ګنی که څوک یوکس قتل کړېی نودمقتول کسان به دهغه په بدله کښې دوه قتل کوي اوبیابه هغه په بدله کښې څلورقتلوی اودغه شان به دقتل دائره لویه شی .

قوله: شِرۡعَةً وَّمِنۡهَاجًا سبیلا وسنة: لِكُلٍّ جَعَلۡنَا مِنكُمۡ شِرۡعَةً وَمِنۡهَاجًا (شرعة) تفسیرئې په (سنة) اود(منهاج) تفسیرئې په (سبیل) سره کړې دې . دالف نشر غیر مرتب دې په کتاب الایمان کښې ددې تفصیل تیرشوې دې .

قوله: الۡمُهَيۡمِنُ الأَمِينُ ، الۡقُرۡآنُ أَمِينٌ عَلَى كُلِّ كِتَابٍ قَبۡلَهُ: وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ مُصَدِّقٗا لِّمَا بَيۡنَ يَدَيۡهِ مِنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَمُهَيۡمِنًا عَلَيۡهِ، په دې کښې ئې د(مهیمن) تفسیرپه (امین) سره کړې دې ،داد(هیمن)نه ماخوذ دې چې معنی ئې حفاظت کول راځې ،قرآن مجیدته (مهیمن) وئیلې شوی دی څکه چې داد ټولو اسمانی کتابونو د مضامینو امین او محافظ دې .

۱۰۹ـ باب: الۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ

وَقَالَ ابۡنُ عَبَّاسٍ مَخۡمَصَةٌ مَجَاعَةٌ.

قوله: فَمَنِ اضۡطُرَّ فِي مَخۡمَصَةٍ غَيۡرَ مُتَجَانِفٍ لِّإِثۡمٍ: نوکوم کس چې دلوږې دسختې نه مجبوره شی خویه دې شرط چې ګناه طرف ته ئې میلان نه وی . په دې آیت کښې (مخمصة) د(مجاعة)په معنی کښې ده یعنی سخته لوږه .

[۴۳۳۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بۡنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبۡدُ الرَّحۡمَنِ حَدَّثَنَا سُفۡيَانُ عَنۡ قَيۡسٍ عَنۡ طَارِقِ بۡنِ شِهَابٍ قَالَتِ الۡيَهُودُ لِعُمَرَ إِنَّكُمۡ تَقۡرَءُونَ آيَةً لَوۡ نَزَلَتۡ فِينَا لَاتَّخَذۡنَاهَا عِيدًا. فَقَالَ عُمَرُ إِنِّي لَأَعۡلَمُ حَيۡثُ أُنۡزِلَتۡ، وَأَيۡنَ أُنۡزِلَتۡ، وَأَيۡنَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- حِينَ أُنۡزِلَتۡ يَوۡمَ عَرَفَةَ، وَإِنَّا وَاللَّهِ بِعَرَفَةَ- قَالَ سُفۡيَانُ وَأَشُكُّ كَانَ يَوۡمَ الۡجُمُعَةِ أَمۡ لَا- (الۡيَوۡمَ أَكۡمَلۡتُ لَكُمۡ دِينَكُمۡ).

د حدیث باب تشریح: داروایت په کتاب الایمان کښې تیرشوې دې [۱]

دلته دی چې یهودیانو دحضرت عمر رضی الله عنه نه سوال اوکړواود کتاب الایمان په روایت کښې دی چې په یهودو کښې یوسړی سوال اوکړود اسړې کعب بن احبار وو. لکه څنګه چې مسند د په خپل مسند کښې طبری په خپل تفسیر کښې اوطبرانی په خپل معجم کښې بیان کړې دې .[۲]

---

[۱]) صحیح البخاری کتاب الایمان باب زیادة الایمان ونقصانه رقم (۴۵)

[۲]) فتح الباری (ج۱ص ۱۰۵) باب زیادة الایمان ونقصانه) ـ

كعب بن احبار وئيلى دى كه دا آيت چرته مونږ كښې نازل شوې وو نو مونږ به د دې يوم نزول لره يوم العيد جوړ كړې وو د دې وجه دا ده چې په دې آيت كښې الله جل شانه د دې امت ته ډيرلوئې اعزاز وركړې دې په دوى باندې ئې دخپل خاص انعام ذكر كړې دې . دويم دا تمام نعمت تذكره ده چې په تاسو باندې ماخپل نعمت مكمل كړواودويم دا چې په آخر كښې ئې وئيلې دى (ورضيت لكم الاسلام دينا) په ټولو آسمانى دينونو كښې مونږ دين اسلام ستاسو دپاره منتخب كړو.

حضرت عمر رضي الله عنه فرمانيلې دى ماته هغه ورځ هم معلوم دې كله چې په نبى ﷺ باندې دا آيت نازل شوې وو يعنى دعرفې ورځ وه او نبى عليه السلام په ميدان عرفات كښې وو . دكتاب الايمان په روايت كښې دجمعې دورځې تصريح هم شته .

داسحاق په روايت كښې دى (وكلاهما بحمدالله لنا عيد) [1] يعنى دجمعې اودعرفې ورځ زمونږ دپاره اختر دې اوطبرى په روايت كښې دى (وهما لنا عيدان) [2]

خودلته سوال دادې چې دجمعې ورځ خويقينا دخالى دورځې اختر دې خو دعرفې ورځې ته ئې څنګه اختراووئيل . نو د دې جواب دا دې چې يوم النحر په حقيقت كښې يوم العيد دې ، اوچونكه هغه دعرفې سره متصل دې اونږدې څيزته هم دهغه څيزحكم بعضې وخت وركولې شى د دې وجې يوم عرفې ته اختروائى . [3]

اوداهم وئيلې شى چې دحاجيانو اصلى اخترخودعرفې ورځ ده ځكه چې هم په دې ورځ دحج ركن اعظم وقوف عرفه ادا كولې شى .

قوله: وَأَشُكُّ كَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمْ لاَ: سفيان ثورى دلته فرمائى چې ما ته په دې كښې شك دې چې دغه دعرفې ورځ دجمعې ورځ وه كه نه . حافظ ابن كثير په خپل تفسير كښې دبخارى دروايت دنقل كړى روايت نه پس دسفيان ثورى داجمله نقل كړې ده اوپه دې باندې ئې تبصره كړې ده . فرمائيلى ئې دى چې دسفيان ثورى كه چرته شك په دې كښې وى چې دده دشيخ په روايت كښې د(يوم الجمعة) ذكر كړې دې اوكه نه ، نوداد هغوى په تقوى او ورع باندې دلالت كوى چې هغوى دابيان كړوچې ماته دخپل شيخ دا خبره صحيح ياده نه ده چې هغوى ديوم الجمعة ذكر كړې ووكه نه .

خوكه ددوى شك په دې خبره كښې وى چې په نفس الامراوحقيقت كښې يوم عرفه په يوم الجمعه كښې واقع شوې وه كه نه ؟ نوزۀ نه پوهيږم چې دسفيان ثورى غوندې محدث ته به داسې ښكاره اومتفق عليه كښې شك وى ځكه چې اصحاب مغازى په دې خبره متفق دې چې يوم عرفه په يوم الجمعة كښې واقع شوې وه په دې باره كښې روايات تواترسره ثابت دى [4]

---

[1] فتح البارى ج۱ص۱۰۵) كتاب الايمان باب زيادة الايمان ونقصانه) _

[2] فتح البارى ج۱ص۱۰۵) كتاب الايمان باب زيادة الايمان

[3] و التخذو ايوم عرفة عيد الانه ليلة العيد (فتح البارى ج۱ص۱۰۵) _

[4] تفسير ابن كثير (ج۲ص۱۳) سورة المائدة _

ددې وجې په ظاهره هم دامعلومیږی چې دسفیان ثوری په دې کښې شک نه ووچې دعرفې ورځ په یوم الجمعة کښې واقع شوې وه شک ورته په دې کښې ووچې ددوی شیخ دروایت بیانولوپه وخت کښې دیوم الجمعة ذکرکړې ووکه نه ؟
صاحب دخیرجاری په دې کښې چې دعرفې ورځ دجمعې په ورځ کښې راغلې وه نودسفیان ثوری توجیه بیانوی چې مشهوره داده چې رسول الله ﷺ وفات دګل په ورځ واقع شوې وی نوبیا په هیڅ صورت کښې د۱۲ ربیع الاول ۱۱ هه باندې شوې وونوکه یوم عرفه دجمعې په ورځ واقع شوې وی نوبیاپه هیڅ صورت کښې د۱۲ربیع الاول ۱۱هه تاریخ دګل ورځ نه راځی اګرکه ذوالحجه محرم اوصفردیرشوورځواومنلې شی .یادیوکم دیرشویابعضې دډیرشواوبعضې دیوکم دیرشو،ددې وجې دسفیان ثوری شک شوې دې چې یوم عرفه دجمعې ورځ وه که نه ؟(۱)
خولکه څګنه چې مونږ ذکرکړوچې دجمعې ورځ دعرفې په ورځ راتلوکښې دچااختلاف نشته اوپه دې باره کښې روایات حدتواترته رسیدلی دی . باقی داخبره چې مونږیه کتاب المغازی کښې په تحقیق سره بیان کړې ده چې درسول الله ﷺ وفات په یکم ربیع الاول ۱۱ هه کښې شوې وو. دنبی ﷺ دوفات چې دګل په ورځ دولسم ربیع الاول کوم قول مشهوردې داتحقیقی نه دې .(۲)

۱۱۰ = باب : فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا

تَيَمَّمُوا تَعَمَّدُوا. (آمِّينَ) عَامِدِينَ . أَمَّمْتُ وَتَيَمَّمْتُ وَاحِدٌ
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَمَسْتُمْ وَتَمَسُّوهُنَّ وَاللاَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ وَالإِفْضَاءُ النِّكَاحُ.
په ذکرشوې آیت کښې (فَتَيَمَّمُوا) په معنی د(تعمدوا) دې یعنی چې تاسوقصد اوکړئ تاسواراده اوکړئ ،دغه شان په دویم آیت کښې (وَلَآ آمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ)په دې کښې (آمين) په معنی د(عامدين) ،دې ،یعنی قصدکونکې ،اراده کونکې (امت)او(تیمت)دواړه په یوه معنی دی یعنی قصدکول .

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَمَسْتُمْ وَتَمَسُّوهُنَّ وَاللاَّتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ وَالإِفْضَاءُ النِّكَاحُ: حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چې په قرآن مجید کښې ذکرشوڅلوروواړو الفاظو معنی نکاح یعنی وطی ده .(لامستم) په دې آیت کښې واقع دې (وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ) او(تَمَسُّوهُنَّ) دسورة بقرې په آیت کښې دې (وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ) او په سورة نساء کښې دې (اللَّاتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ) او(أَفْضَى) او هم په سورة نساء

(۱) حاشیه صحیح بخاری (ج۲ص۶۶۲)
(۲) کشف الباری کتاب المغازی (۶۷و۶۸)

کنبی دي ﴿وكَيْفَ تأخذُونَه وقدْ وكَيفَ تأخذُونَه وقدْ أفضى بعضكُم إلى بعْض﴾

[۴۳۳۱ و ۴۳۳۲] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضی الله عنها- زَوْجِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَتْ خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِالْبَيْدَاءِ أَوْ بِذَاتِ الْجَيْشِ انْقَطَعَ عِقْدٌ لِي، فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى الْتِمَاسِهِ، وَأَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ فَأَتَى النَّاسُ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ فَقَالُوا أَلاَ تَرَى مَا صَنَعَتْ عَائِشَةُ أَقَامَتْ بِرَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَبِالنَّاسِ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ، فَجَاءَ أَبُو بَكْرٍ وَرَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَاضِعٌ رَأْسَهُ عَلَى فَخِذِي قَدْ نَامَ، فَقَالَ حَبَسْتِ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَالنَّاسَ، وَلَيْسُوا عَلَى مَاءٍ، وَلَيْسَ مَعَهُمْ مَاءٌ قَالَتْ عَائِشَةُ فَعَاتَبَنِي أَبُو بَكْرٍ، وَقَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَقُولَ، وَجَعَلَ يَطْعُنُنِي بِيَدِهِ فِي خَاصِرَتِي، وَلاَ يَمْنَعُنِي مِنَ التَّحَرُّكِ إِلاَّ مَكَانُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- عَلَى فَخِذِي، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- حَتَّى أَصْبَحَ عَلَى غَيْرِ مَاءٍ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ التَّيَمُّمِ فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ مَا هِيَ بِأَوَّلِ بَرَكَتِكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ. قَالَتْ فَبَعَثْنَا الْبَعِيرَ الَّذِي كُنْتُ عَلَيْهِ فَإِذَا الْعِقْدُ تَحْتَهُ.

[۴۳۳۲] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَمْرٌو أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْقَاسِمِ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ -رضی الله عنها- سَقَطَتْ قِلاَدَةٌ لِي بِالْبَيْدَاءِ وَنَحْنُ دَاخِلُونَ الْمَدِينَةَ، فَأَنَاخَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- وَنَزَلَ، فَثَنَى رَأْسَهُ فِي حَجْرِي رَاقِدًا، أَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَلَكَزَنِي لَكْزَةً شَدِيدَةً وَقَالَ حَبَسْتِ النَّاسَ فِي قِلاَدَةٍ. فَبِي الْمَوْتُ لِمَكَانِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَقَدْ أَوْجَعَنِي، ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- اسْتَيْقَظَ وَحَضَرَتِ الصُّبْحُ فَالْتُمِسَ الْمَاءُ فَلَمْ يُوجَدْ فَنَزَلَتْ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاَةِ﴾ الآيَةَ. فَقَالَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ لَقَدْ بَارَكَ اللَّهُ لِلنَّاسِ فِيكُمْ يَا آلَ أَبِي بَكْرٍ، مَا أَنْتُمْ إِلاَّ بَرَكَةٌ لَهُمْ.

۱۱۱_ باب: ﴿فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلاَ إِنَّا هَا هُنَا قَاعِدُونَ﴾

[۴۳۳۳] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ مُخَارِقٍ عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ -رضی الله عنه- قَالَ شَهِدْتُ مِنَ الْمِقْدَادِ ح وَحَدَّثَنِي حَمْدَانُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ حَدَّثَنَا الأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُخَارِقٍ عَنْ طَارِقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ الْمِقْدَادُ يَوْمَ بَدْرٍ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا لاَ نَقُولُ لَكَ كَمَا قَالَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ لِمُوسَى ﴿فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلاَ إِنَّا هَا هُنَا قَاعِدُونَ﴾ وَلَكِنِ امْضِ وَنَحْنُ مَعَكَ. فَكَأَنَّهُ سُرِّيَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله

عليه وسلم- . وَرَوَاهُ وَكِيعٌ عَنْ سُفْيَانَ عَنْ مُخَارِقٍ عَنْ طَارِقٍ أَنَّ الْمِقْدَادَ قَالَ ذٰلِكَ لِلنَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- .

حمدان بن عمر: امام بخارى رحمه الله داحديث په دووسندونوباندې بيان کړې دې، يوتحويل سره اوبل دتحويل نه پس دتحويل دوړاندې سند الفاظ امام په كتاب المغازى كښې بيان كړې دى اوبل سند دتحويل نه پس دې، ددې الفاظ امام بخارى رحمه الله دلته پيش كوى. دحمدان بن عمر په بخارى كښې صرف دايوروايت دې ،ددوى نوم احمدبن عمرحميرى دې اوپه حمدان سره مشهوردې ،علامه مزى ددوى په باره كښې فرمائى (روى عنه البخارى مقرونا بغيره) يعنى امام بخارى رحمه الله يواځې ددوى نه روايت نه كوى بلكه دبل راوى سره ئې يوځاې كوى اوددوى نه روايت كوى لكه څنګه چې دلته دې.

خطيب بغدادى ددوى په باره كښې فرمائى . (ثقة)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى (صدوق من الحادية عشرة)

ددوى وفات په كال ۲۵۸ هجرى كښې شوې دې [1]

قوله: رواه وكيع عن سفيان : داتعليق دې ،دارقطنى داموصولا ذكركړې دې [2]

۱۱۲ -باب: إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا) إِلَى قَوْلِهِ (أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ) الْمُحَارَبَةُ لِلَّهِ الْكُفْرُ بِهِ.

قوله: الْمُحَارَبَةُ لِلَّهِ الْكُفْرُ بِهِ :دلته داپيژندل دى چې محاربه آيا دكافرانودطرفه وى اوكه داهل ايمان دطرفه هم محاربه مقصودده ،امام بخارى رحمه الله دلته ښكاره وئيلى دى ،(المحاربة لله :الكفر به) يعنى ددوى رائې داده چې محاربه صرف دكافرانودطرفه وى. دغه شان وړاندې په كتاب المرتدين والمحاربين كښې دعرينين واقعه نقل كوى . دهغې نه هم ددې خبرې تائيد كيږى چې دامام بخارى رحمه الله په نيزمحاربه صرف دكافرانودطرفه وى .هلته امام بخارى رحمه الله دمحاربين سره د(من اهل الكفر والردة) الفاظ هم زيات كړى دى .

خودجمهورو مسلک دادې چې محارب كافرهم كيدېشى اومؤمن هم [3]

دمحاربينو سزا : بيايه دې كښې اختلاف دې چې دمحاربينوسزابه څه وى ؟ دقرآن مجيد په

---

[1]) دذكرشوى تفصيل دپاره اوګورئ:(عمدة القارى (ج۱۸ص۲۰۲) وتقريب التهذيب (ج۸۳ رقم الترجمة ۸۳ وتهذيب الكمال (ج۱ ص ٤١٤و ٤١٥) ـ

[2]) عمدة القارى (ج۱۸ص۲۰۳)

[3]) فيض البارى (ج ٤ص۱۷۷) ـ

دې آیت کښې څلورځیزونه بیان شوی دی ① تقتیل ② تصلیب ③ قطع ایدی وارجل من خلاف ④ نفی من الارض. دامام مالک رحمه الله مذهب دادې چې امام ته اختیار دې په دې څلوروسزاګانوکښې چې هغه محاربین ته کومه سزاورکول غواړی ورکولې شی.[1]
خودنوروفقهاؤپه نیزدې کښې تفصیل دې اودمختلفوصورتونومختلف احکام دی.
① که محارب مال اخستې وی اوقتل ئې نه وی کړې نوددهٔ لاسونه اوپښې به من خلاف قطع کولې شی خوداپه هغه وخت کښې دی کله چې مال په اندازه دنصاب سرقه وی. د احنافو.شوافعواوحنابلو رحمهم الله په نیز به دې صورت کښې هم داحکم دې.[2]
② که محارب مال نه وی اخستې خوصرف قتل ئې کړې وی نوپه داسې صورت کښې به دې حدا قتل کولې شی نوکه دمقتول اولیاء ئې معاف کړی.بیابه هم قتل کولې شي .ددې صورت حکم دڅلورواړو امامانومتفق علیه دې .دټولوپه نیزدپه حدا قتل کولې شی[3]
③ که محارب قتل هم کړې وی اومال ئې هم اخستې وی نوپه دې صورت کښې داحنافوپه نیزامام ته اختیاردې که هغه ددهٔ لاسونه اوپښې هم کټ کړی قتل ئې هم کړی اوپه سولئ ئې هم کړی .یاصرف قتل ئې کړی یائې صرف په سولئ کړی.
دشوافعواوحنابلو رحمهم الله په نیزدپه دې صورت کښې به ئې قتل کوی اوپه سولئ کوی به ئې .دده پښې اولاسونه به نشی کټ کولې.[4]
④ څلورم صورت دادې چې محارب نه قتل کړې وی اونه ئې مال اخستې وی .صرف خلق ئې ویرولې وی نوپه دې صورت کښې داحنافواوشوافعوپه نیزددې به دتعزیرنه پس قید کولې شی .تردې چې دې توبه اوباسی داسې توبه چې دهغې آثارددهٔ په مخ کښې ښکاره وی.
دحنابلؤ په نیزپه دې صورت کښې به دې دټولوښارونو نه اوشړلې شی .په هیڅ یو ښارکښې به دهٔ ته استوګنه نه ورکولې شی[5] څکه چې په آیت کریمه کښې دی .﴿اَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْاَرْضِ﴾ اوجمهور عالمان د نفی من ا لارض تفسیرپه حبس اوقیدسره کوی.[6]

---

[1]) تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) _
[2]) تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _
[3]) تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _ والدردید(ج٤ص٤۹۵) _
[4]) تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _
[5]) تکملة فتح الملهم (ج۲ص۳۱۲) ومغنی المحتاج (ج٤ص۱۸۲) والمغنی لابن قدامة (ج۱۰ص۳۱۳) _
[6]) واما لانفی من الارض فقدفسره الجمهورباحبس .لان النفی عن وجه الارض غیرممکن .الی بلدة اخری استضراربالغیرفتعین ان یکون المرادالحبس لان المحبسوس منقطع الدنیا ولذاقال صالح بن عبدالقدوس حین حبسوه :خرجنا من الدنیای ونحن من اهلها : فلسنا من لاموات فیها ولا الاحیاء : اذجاءنا السجان یومالحاجة: عجبنا وقلنا جاء هذا من الدنیا (وانظرغرائب القرآن للنیسابوری بهامش ابن جریر (ج۶ص۱۲۷) واعلاء السنن (ج۱۱ص۷۲۳) واحکام القرآن للجصاص (ج۲ص۱٤و٤۰۶) والجامع لاحکمام القرآن (ج۶ص۱۵۳و۱۵۱) _

فائده: اکثرومفسرینو د﴿وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا﴾ نه لاره شوکول اوډاکه مراداخستې ده خوکه الفاظ په عموم باندې پاتې شي نومضمون زيات وسيع کيږي .کوم شان نزول اواحاديث چې بيان شوي دي هغه هم ددې مقتضي دي چې الفاظ په خپل عموم باندې پريخودې شي چې په دې کښې دکافرانوحملې دارتدادفتنه شوکه ډاکه په ناحقه قتل اولوټ ،مجرمانه سازشونه ،دبغاوت پروپيګنډې ،ټولې داخليدې شي ،اوداذکرشوې سزاګانې دقيدنه وړاندې په توبه ويستلوسره معاف کيږي خوحقوق العباد ځکه چې ددې دمعاف کولوصاحب حق ياولی دمقتول ته وی اوددې حدنه سواباقي نورحدوددمثلا حدزنا حدشرب خمرحدسرقه ، ،حدقذف ،په توبې سره مطلقانه ساقطيږي .(۱)

[۴۳۳۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ قَالَ حَدَّثَنِي سَلْمَانُ أَبُو رَجَاءٍ مَوْلَى أَبِي قِلَابَةَ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ أَنَّهُ كَانَ جَالِسًا خَلْفَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، فَذَكَرُوا وَذَكَرُوا فَقَالُوا وَقَالُوا قَدْ أَقَادَتْ بِهَا الْخُلَفَاءُ، فَالْتَفَتَ إِلَى أَبِي قِلَابَةَ وَهُوَ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَقَالَ مَا تَقُولُ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَيْدٍ أَوْ قَالَ مَا تَقُولُ يَا أَبَا قِلَابَةَ قُلْتُ مَا عَلِمْتُ نَفْسًا حَلَّ قَتْلُهَا فِي الْإِسْلَامِ إِلَّا رَجُلٌ زَنَى بَعْدَ إِحْصَانٍ، أَوْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ، أَوْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ - صلى الله عليه وسلم -. فَقَالَ عَنْبَسَةُ حَدَّثَنَا أَنَسٌ بِكَذَا وَكَذَا. قُلْتُ إِيَّايَ حَدَّثَ أَنَسٌ قَالَ قَدِمَ قَوْمٌ عَلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فَكَلَّمُوهُ فَقَالُوا قَدِ اسْتَوْخَمْنَا هَذِهِ الْأَرْضَ. فَقَالَ «هَذِهِ نَعَمٌ لَنَا تَخْرُجُ، فَاخْرُجُوا فِيهَا، فَاشْرَبُوا مِنْ أَلْبَانِهَا وَأَبْوَالِهَا». فَخَرَجُوا فِيهَا فَشَرِبُوا مِنْ أَبْوَالِهَا وَأَلْبَانِهَا وَاسْتَصَحُّوا، وَمَالُوا عَلَى الرَّاعِي فَقَتَلُوهُ، وَاطَّرَدُوا النَّعَمَ، فَمَا يُسْتَبْطَأُ مِنْ هَؤُلَاءِ قَتَلُوا النَّفْسَ وَحَارَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ، وَخَوَّفُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -. فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ. فَقُلْتُ تَتَّهِمُنِي قَالَ حَدَّثَنَا بِهَذَا أَنَسٌ. قَالَ وَقَالَ يَا أَهْلَ كَذَا إِنَّكُمْ لَنْ تَزَالُوا بِخَيْرٍ مَا أُبْقِيَ هَذَا فِيكُمْ أَوْ مِثْلُ هَذَا.

داروايت ددې نه وړاندې په کتاب المغازي کښې مختصرتيرشوې دې اودلته هم داروايت مختصر دې په ديات کښې داروايت په تفصيل سره راروان دې اوهلته به انشاء الله خبره هم کيږي.

۱۱۳- باب: وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ

[۴۳۳۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا الْفَزَارِيُّ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ - رضى الله عنه - قَالَ كَسَرَتِ الرُّبَيِّعُ - وَهْيَ عَمَّةُ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - ثَنِيَّةَ جَارِيَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَطَلَبَ الْقَوْمُ الْقِصَاصَ، فَأَتَوُا النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - فَأَمَرَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِالْقِصَاصِ. فَقَالَ أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ عَمُّ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ لَا وَاللَّهِ لَا تُكْسَرُ سِنُّهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -

---

(۱) تفسير عثماني (۱۵۰) _

صلى الله عليه وسلم - «يَا أَنَسُ كِتَابُ اللَّهِ الْقِصَاصُ». فَرَضِيَ الْقَوْمُ وَقَبِلُوا الْأَرْشَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ مَنْ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبَرَّهُ».

۱۱۴ - باب: يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ

[۴۳۳۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - قَالَتْ مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - كَتَمَ شَيْئًا مِمَّا أُنْزِلَ عَلَيْهِ، فَقَدْ كَذَبَ، وَاللَّهُ يَقُولُ (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ) الآيَةَ.

۱۱۵ - باب: لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ

[۴۳۳۷] [۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَلَمَةَ حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ سُعَيْرٍ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ) فِي قَوْلِ الرَّجُلِ لَا وَاللَّهِ، وَبَلَى وَاللَّهِ.

[۴۳۳۸] [۲] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي رَجَاءٍ حَدَّثَنَا النَّضْرُ عَنْ هِشَامٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - أَنَّ أَبَاهَا كَانَ لَا يَحْنَثُ فِي يَمِينٍ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ كَفَّارَةَ الْيَمِينِ. قَالَ أَبُو بَكْرٍ لَا أَرَى يَمِينًا أُرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، إِلَّا قَبِلْتُ رُخْصَةَ اللَّهِ، وَفَعَلْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ. [۶۶۲۱]

قوله: رخصة الله: ای اذنه وتسهیله علی عباده فی تشریع الکفارة عند الحنث بالیمن،

د یمین لغو تعریف: ددې روایت په رڼا کښې امام شافعی رحمه الله دیمین لغوتعریف کړې دې چې یمین لغوهغه وی چې انسان دیمین قصد کړې نه وی اودعام عادت اومحاورې په ډول (لا، والله بلی، والله) اووائی .برابرده که ددې تعلق دماضی سره وی اوکه دمستقبل سره وی دخبرسره وی اوکه دانشاء سره وی. [۳]

داحنافوحضراتوپه نیزدیمین لغوهغه وی چې انسان دماضی دیوکارپه باره کښې چې هغه رښتیاګنړی اوقسم اوخوری اوروسته ښکاره شی چې هغه کاردغه شان نه وو. نودې ته یمین

---

[۱] اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر،باب لایؤاخذکم الله باللغوفی ایمانکم ،رقم الحدیث :۴۳۳۷،و ایضافی کتاب الایمان والنذور، باب لایؤاخذکم الله بالغوفی ایمانکم ،رقم الحدیث: ۶۲۸۶، واخرجه ابوداؤد فی کتاب الایمان والنذور،باب لغوالیمین، رقم الحدیث : ۳۲۵۴،۲۱۹۵

[۲] اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر،باب لایؤاخذکم الله باللغوفی ایمانکم ،رقم الحدیث :۴۳۳۸،و ایضافی کتاب الایمان والنذور، باب لایؤاخذکم الله بالغوفی ایمانکم ،رقم الحدیث: ۶۲۸۷،ولم یخرجه احدمن اصحاب الستة سوی البخاری ـ

[۳] التفسیر المظهری (ج۱ص۲۸۷) سورة البقرة) ـ

لغووانى په دې كښې نه ګناه شته او نه كفاره (١)

نو داحنافو په نيزد كه يو كس «لا والله»، «بلى، والله» سره په يو داسې كار باندې قسم اوخوري چې دهغې تعلق د مستقبل سره وى، اګرچې دهٔ د قسم قصد نه وى كړې خو په داسې صورت كښې به په دهٔ باندې كفاره وى او د شوافعو په نيزد په داسې صورت كښې به دې حانث نه وى ځكه چې دا د هغوى په نيزد يمين لغو دې (٢)

امام محمد په كتاب الاثار كښې ذكرشوې دواړه قسمونه يمين لغو شمار كړى دى، يعنى «لا والله، بلى، والله» كښې كه د يمين قصد كړې وى، كه څوك اووائى برابره ده چې تعلق د مستقبل سره نه وى، نو دا به يمين لغو وى. د غه شان كه د ماضى څه خبره ده يو شان رښتيا ګڼړلې وى او قسم اوخوري او هغه غلطه وى نو دا په يمين لغو كښې شامل دې (٣) علامه ابن الهمام رحمه الله دامام محمد رحمه الله قول اختيار كړې دې (٤)

۱۱۶= باب: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ

[۴۳۳۹] (٥) حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضى الله عنه قَالَ كُنَّا نَغْزُو مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَلَيْسَ مَعَنَا نِسَاءٌ فَقُلْنَا أَلَا نَخْتَصِي فَنَهَانَا عَنْ ذَلِكَ، فَرَخَّصَ لَنَا بَعْدَ ذَلِكَ أَنْ نَتَزَوَّجَ الْمَرْأَةَ بِالثَّوْبِ، ثُمَّ قَرَأَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ

صحابو رضى الله عنهم د اختصاء (خصى كيدو) اجازت اوغوښتلو نو نبى كريم ﷺ منع كړل، خصاء فى الانسان په اتفاق سره ناجائز ده او د خصاء فى الحيوان په باره كښې امام بغوى فرمائى چې په غير ماكول اللحم كښې خو مطلقا حرام ده او په ماكول للحم كښې په حالت صغر كښې جائز ده او چې لوئې شى نو د دې نه پس جائز نه ده (٦)

---

(١) التفسير المظهرى (ج١ص٢٨٧) سورة البقرة) _
(٢) اعلاء السنن (ج١١ص٣٥١) كتاب الايمان _
(٣) قال محمد فى الاثار اخبرنا ابوحنيفه عن حماد عن ابراهيم، عن عائشة ام المؤمنين فى الغو قالت هو كل شئ يصل به الرجل كلامه لايريد يمينا لا والله وبلى والله لا يعقدعليه قلبه قال محمد وبه ناخذومن اللغوايضا الرجل يحلف على شئ يرى انه على ماحلف عليه فيكون على غير ذلك، فهذا ايضا من اللغو وهوقول ابى حنيفة (وانظر اعلاء السنن (ج١١ص ٣٥٠) كتاب الايمان وكتاب الاثار (١٢٥) _
(٤) فتح القدير (ج٤ص٣٣٥) _
(٥) اخرجه البخارى فى كتاب التفسيرباب ياايهاالذين آمنولاتحرمواماحل الله لكم رقم الحديث ٤٣٣٩ وايضافى كتاب النكاح باب تزويج المعسرالذى معه القرآن والاسلام رقم الحديث (٤٧٨٤) وايضا فى النكاح باب مايكره من التبتل والخصاء رقم الحديث (٤٧٨٧) واخرجه مسلم فى كتاب النكاح باب نكاح المتعة وبيان ابيح ثم نسخ رقم الحديث (١٤٠٤) واخرجه النسائى فى السنن الكبرى رقم الحديث (١١١٥٠)
(٦) شرح مسلم للنوى (ج١ص٤٤٩) كتاب النكاح باب استحباب النكاح) _

قرطبی فرمائی دارومدار په حاجت اوضروت باندې دې (۱)
په دې روایت کښې دی چې رسول الله ﷺ مونږ ته اجازت راکړې دې . چې ښځې سره دجامې په بدله کښې نکاح اوکړۍ یعنی متعه اوکړۍ بیاحضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه داآیت تلاوت کړو، (اٰمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَیِّبٰتِ مَآ اَحَلَّ اللّٰهُ لَکُمْ وَلَا تَعْتَدُوْا) ددې نه معلومیږی چې دحضرت ابن عباس رضی الله عنه پشان حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه هم دمتعې داباحت اعتقاد ساتلو اوذکرشوې آیت نې دمتعه په باره کښې منلو.
کیدې شی چې دادهغه وخت خبره وی کله چې دمتعې دحرمت صریح علم هغوی ته نه وو اوکله چې ورته دناسخ علم اوشونو بیاهغوی دخپل قول نه رجوع کړې ده. دامام اسماعیلی په روایت کښې هم په دې حدیث کښې راغلی دی .(ثم ترک ذلک)او په یوروایت کښې دی (ثم نسخ)(۲)
اوداهم ممکن ده چې حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه آیت تحریم داختصاء دپاره لوستې وی اومطلب دادې چې الله تعالی دبدن دا اندام چې کوم ورکړې دې .دا یونعمت دې . ددې په ذریعه تاسو دحلا لې جماع لذت حاصلولې شی . دغه شان داپه طیبات کښې داخل دی داتاسو په خپل ځان مه حراموئ اواختصاء مکوئ (۳) والله سبحانه وتعالی اعلم.
دمتعه په باره کښې تفصیلی بحث په کتاب المغازی کښې تیرشوې دې (۴)

۱۱۷: باب قوله (إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ).

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الأَزْلاَمُ) الْقِدَاحُ يَقْتَسِمُونَ بِهَا فِي الأُمُورِ. وَالنُّصُبُ أَنْصَابٌ يَذْبَحُونَ عَلَيْهَا، وَقَالَ غَيْرُهُ الزَّلَمُ الْقِدْحُ لاَ رِيشَ لَهُ، وَهُوَ وَاحِدُ الأَزْلاَمِ. وَالاِسْتِقْسَامُ أَنْ يُجِيلَ الْقِدَاحَ فَإِنْ نَهَتْهُ انْتَهَى وَإِنْ أَمَرَتْهُ فَعَلَ مَا تَأْمُرُهُ. وَقَدْ أَعْلَمُوا الْقِدَاحَ أَعْلاَمًا بِضُرُوبٍ يَسْتَقْسِمُونَ بِهَا وَفَعَلْتُ مِنْهُ قَسَمْتُ وَالْقُسُومُ الْمَصْدَرُ

فرمائی چې داستقسام نه فعلت یعنی ثلاثی مجرد قسمت دې اوددې نه مصدرقسوم، راځی (یجیل)په معنی د(یدیر) دی ،(یجیل القداح)غشی چورلوی.
داپه اصل کښې په جوف کعبه کښې کیخودې شوی ا ووه غشی ووچې دې کښې به په یوغشی باندې (امرنی ربی)په دویم غشی باندې (نهانی ربی) اوپه دریم باندې (واحد منکم) په څلورم باندې (من غیرکم)په پنځم باندې (ملصق) په شپږم باندې (العقل) اوپه اووم باندې (الغفل) لیکلې شوی

---

۱) قال القرطبی فی غیربنی آدم ممنوع فی الحیوان الا لمنفعة حاصلة فی ذلک کتطیب اللحم اوقع ضررعنه (تعلیقا لامع الدراری (ج۹ص۶۷)_
۲) تعلیقات لامع الدراری (ج۹ص۶۷)_
۳) لامع الدراری (ج۹ص۶۷)_
۴) کشف الباری، کتاب المغازی (۴۳۴و۴۴۰) _

ووچې ديوكاركولونه وړاندې به ئې غشي راوويستل .كله چې به په هغې باندې (امرني ربي) ليکلې شوې وونوهغه کاربه ئې کولواوکله چې به پرې ليکلې شوی وو. (نهاني ربي) نوبيابه ئې نه کولو.دغه شان که دچاپه نسب کښې به احتلاف وونوغشی به رواويستلې شوکه په هغې کښې به (واحد منکم) ليکلې شوې وونوهغه به ئې په خپل نسب کښې شاملولواوکه (من غيرکم) به په کښې ليکلې شوې وو نوهغه به ئې دخپل نسب نه بهر ګنړلو.دغه شان که به د (ملصق) غيرراووتلونودې مطلب به داوو چې ديت ورکول پکار دې اوکه هغه غشی به راووتلوپه کوم باندې چې به (الغفل) ليکې وونوهغه به ئې دوباره اچولواوبيابه ئې راوستل شروع کول څکه چې ددې غشی څه نښه نه وه. (۱)

[۴۳۴۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ قَالَ حَدَّثَنِي نَافِعٌ عَنِ ابْنِ عُمَرَ -رضي الله عنهما- قَالَ نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَإِنَّ فِي الْمَدِينَةِ يَوْمَئِذٍ لَخَمْسَةَ أَشْرِبَةٍ، مَا فِيهَا شَرَابُ الْعِنَبِ.

ددې مطلب دانه دې چې هلته دانګوروشراب بيخي معدوم ووبلکه قليل الووجودووخکه چې دحضرت عمر رضي الله عنه روايت هم په دې باب کښې وړاندې راغی .په هغې کښې د انګورو د شرابو ذکر شته .

[۴۳۴۱] (۲) حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ صُهَيْبٍ قَالَ قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ -رضي الله عنه- مَا كَانَ لَنَا خَمْرٌ غَيْرُ فَضِيخِكُمْ هَذَا الَّذِي تُسَمُّونَهُ الْفَضِيخَ. فَإِنِّي لَقَائِمٌ أَسْقِي أَبَا طَلْحَةَ وَفُلاَنًا وَفُلاَنًا إِذْ جَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ وَهَلْ بَلَغَكُمُ الْخَبَرُ فَقَالُوا وَمَا ذَاكَ قَالَ حُرِّمَتِ الْخَمْرُ. قَالُوا أَهْرِقْ هَذِهِ الْقِلاَلَ يَا أَنَسُ. قَالَ فَمَا سَأَلُوا عَنْهَا وَلاَ رَاجَعُوهَا بَعْدَ خَبَرِ الرَّجُلِ.

قوله: فضيخ: دفضخ نه وتلې دې ،دفضخ معنی ماتول راغی په فضيخ کښې به داکيدله چې که کهجورې به شوکولې شوې اودهغې عرق به په لوښی کښې نچوړولې شوتردې چې په هغې کښې به تغيرپيدا شو اونشه به په کښې پيداشوه (۳)

---

(۱) حاشيه صحيح البخاری (ج۲ص ۶۶۴) _

(۲) اخرجه البخاری فی کتاب التفسير باب قوله: انماالخمروالميسر والانصاب والازلام رجس من عمل الشيطان رقم الحديث (۴۳۴۰) وايضا کتاب الاشربة باب الخمر من العنب وغيره رقم الحديث (۵۲۵۷) وايضا فی کتاب الاشربة باب الخمرمن العنب وغيره رقم الحديث ۵۲۵۹وايضا فی کتاب الاشربة باب ماجاء فی ان الخمرما خامرالعقل من الشراب رقم الحديث (۵۲۶۶) والحديث من افراده (عمدة القاری ج۱۸ص ۲۱۰)

(۳) الفضيخ ان يکسرالبسروصب عليه ويترک حتی يغلی وقال ابوعبيدة هومانضخ من البسرمن غيران تمسه نار، فان کان تمرا فهو خليط (عمدة القاری ج۱۸ص ۲۱۰) _

[۴۳۴۲] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ قَالَ صَبَّحَ أُنَاسٌ غَدَاةَ أُحُدٍ الْخَمْرَ فَقُتِلُوا مِنْ يَوْمِهِمْ جَمِيعًا شُهَدَاءَ، وَذَلِكَ قَبْلَ تَحْرِيمِهَا.

[۴۳۴۳] [1] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ أَخْبَرَنَا عِيسَى وَابْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِي حَيَّانَ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ سَمِعْتُ عُمَرَ -رضی الله عنه- عَلَى مِنْبَرِ النَّبِيِّ -صلی الله علیه وسلم- يَقُولُ أَمَّا بَعْدُ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ وَهْيَ مِنْ خَمْسَةٍ، مِنَ الْعِنَبِ وَالتَّمْرِ وَالْعَسَلِ وَالْحِنْطَةِ وَالشَّعِيرِ، وَالْخَمْرُ مَا خَامَرَ الْعَقْلَ.

۱۱۸_ بَاب: لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا

[۴۳۴۴] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ عَنْ أَنَسٍ -رضی الله عنه- أَنَّ الْخَمْرَ الَّتِي أُهْرِيقَتِ الْفَضِيخُ. وَزَادَنِي مُحَمَّدٌ عَنْ أَبِي النُّعْمَانِ قَالَ كُنْتُ سَاقِيَ الْقَوْمِ فِي مَنْزِلِ أَبِي طَلْحَةَ فَنَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ، فَأَمَرَ مُنَادِيًا فَنَادَى. فَقَالَ أَبُو طَلْحَةَ اخْرُجْ فَانْظُرْ مَا هَذَا الصَّوْتُ قَالَ فَخَرَجْتُ فَقُلْتُ هَذَا مُنَادٍ يُنَادِي أَلَا إِنَّ الْخَمْرَ قَدْ حُرِّمَتْ. فَقَالَ لِي اذْهَبْ فَأَهْرِقْهَا. قَالَ فَجَرَتْ فِي سِكَكِ الْمَدِينَةِ.

قَالَ وَكَانَتْ خَمْرُهُمْ يَوْمَئِذٍ الْفَضِيخَ فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ قُتِلَ قَوْمٌ وَهْيَ فِي بُطُونِهِمْ قَالَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ (لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا).

۱۱۹ بَاب قَوْلِهِ (لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ).

[۴۳۴۵] [2] حَدَّثَنَا مُنْذِرُ بْنُ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجَارُودِيُّ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَنَسٍ -رضی الله عنه- قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ -صلی الله علیه وسلم

---

[1] حدثنا اسحاق بن ابراهیم عن ابن عمر قال سمعت عمر رضی اللہ عنہ علی منبر النبی ﷺ یقول امابعد. اخرجه البخاری فی کتاب التفسیرباب قوله انما الخمروالمیسر والانصاب رقم الحدیث :۴۳۴۳ ایضا فی کتاب الاشربة (ج۲ص۸۳۷) وایضا اخرجه مسلم فی آخرالکتاب باب فی نزول تحریم الخمر رقم الحدیث (۳۰۳۲) واخرجه ابوداودفی کتاب الاشربة رقم الحدیث (۳۶۶۹) واخرجه الترمذی فی کتاب الاشربه رقم الحدیث (۱۸۷۳واخرجه النسائی فی کتاب الاشربة (ج۲ص۳۲۴)_

[2] اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب قوله لاتسالواعن اشیاء ان تبدلکم تسؤکم رقم الحدیث (۴۳۴۵ وایضا اخرجه البخاری فی کتاب الرقیق باب قول النبی ﷺ لوتعلمون مااعلم لضحکتم قلیلا ولبکیتم کثیرا (ج۲ص۹۶۰) وکتاب الاعتصام (ج۲ص۱۰۸۳) واخرجه مسلم فی الفضائل باب توقیره ﷺ وترک اکثارسواله رقم الحدیث (۲۳۵۹) واخرجه الترمذی فی کتاب الزهد باب فی قول النبی ﷺ لوتعلون ما اعلم لضحتکتم قلیلا رقم (۲۳۱۲) واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی کتاب التفسیر باب قوله تعالی لاتسالواعن اشیاء ان تبدلکم رقم الحدیث (۱۱۱۵۳) المجدالسادس)_

خُطْبَةً مَا سَمِعْتُ مِثْلَهَا قَطُّ، قَالَ «لَوْ تَعْلَمُونَ مَا أَعْلَمُ لَضَحِكْتُمْ قَلِيلاً وَلَبَكَيْتُمْ كَثِيرًا». قَالَ فَغَطَّى أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وُجُوهَهُمْ لَهُمْ خَنِينٌ، فَقَالَ رَجُلٌ مَنْ أَبِي قَالَ فُلاَنٌ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ). رَوَاهُ النَّضْرُ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ عَنْ شُعْبَةَ.

[۴۳۴۶] (۱) حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ سَهْلٍ حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ حَدَّثَنَا أَبُو خَيْثَمَةَ حَدَّثَنَا أَبُو الْجُوَيْرِيَةِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - قَالَ كَانَ قَوْمٌ يَسْأَلُونَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - اسْتِهْزَاءً، فَيَقُولُ الرَّجُلُ مَنْ أَبِي وَيَقُولُ الرَّجُلُ تَضِلُّ نَاقَتُهُ أَيْنَ نَاقَتِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ هَذِهِ الآيَةَ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ) حَتَّى فَرَغَ مِنَ الآيَةِ كُلِّهَا.

د ایت کریمه په شان نزول کې مختلف واقعات: ددې آیت په شان نزول کښې مختلف قسم واقعات په روایاتوکښې بیان شوی دی .په مسلم اوصحیح بخاری کښې دی چې یوځل خلقودنبی ﷺ نه داخوادیځوا غیبی خبروپه باره کښې تپوسونه اوکړل ،نونبی ﷺمنبر ته وراوختلواوارشادئې اوفرمائیلو (فوالله لا تسالونی عن شئ الا اخبرتکم به مادمت فی مقامی هذا) یعنی تاسوچې زمانه په دې مقام کښې ترڅوپورې څه سوال کوئ نو زه به درته ستاسو دټولوسوالو نو جواب درکوم .دمشهورصحابی حضرت عبدالله بن حذافه رضی الله عنه دپلاردنسب په باره کښې دبعضې خلقوشک وو ،ددې وجې هغه په دې موقع باندې اودریدلواودنبی ﷺ نه ئې تپوس اوکړوچې زما پلار څوک دې ،نونبی ﷺ ورته اوفرمائیل ستاپلارحذافه دې په دې باندې دا آیت نازل شو[1]

دترمذی اودارقطنی په روایت کښې دی چې کله دقرآن شریف دا آیت نازل شو(وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً) نوخلقوتپوس اوکړو ،یارسول الله هرکال به حج فرض وی ؟رسول الله چپ شو.خلقوبیاتپوس اوکړونونبی ﷺ اوفرمائیل نه، بیائې اوفرمائیل که ماوئیلی وو چې آونوهرکال به واجب وو.په دې باندې ذکرشوې آیت نازل شو[3]

دلته دبخاری په روایت کښې دی چې څه خلقودټوقوپه ډول مختلف قسم تپوسونه اوکړل په دې باندې داآیت نازل شو

خوداټول واقعات ددې آیت دپاره سبب نزول کیدې شی اومقصد دادې چې نه خودټوقوپه ډول سوال کول پکار دی اونه دشریعت په احکاموکښې بې کاره اوبې ضرورته تپوسونه کول

---

[1] اخرجه البخاری فی کتاب التفسیر باب قوله لاتسالواعن اشیاء ان تبدلکم تسؤکم رقم الحدیث (۴۳۴۶) وهذالحدیث من افراده (عمدة القاری) (ج۱۸ ص۲۱۳) _

[2] الجامع لاحکام القرآن (ج۶ص ۳۳۰) _

[3] الجامع لاحکام القرآن للقرطبی (ج۶ص ۳۳۰) _

پکاردي .(1)

فائده: په دې آیت کښې تنبیه ده چې کوم څیزشارع ﷺ تصریحا نه وی بیان کړې دهغې په باره کښې فضول تپوسونه مه کوئ ،لکه څنګه چې په تحلیل اوتحریم کښې دشارع بیان مُوجب هدایت اوبصیرت دې ،دغه شان دنبی ﷺ چپوالې هم ذریعه درحمت ا وسهولت دې ، دسنت الله نه دامعلومیږی چې کله په یوه معامله کښې تپوسونه زیات شی ،نوخامخاشقوق اواحتمالات راویستی شی اودبل طرف نه تشدید زیاتیږی څکه چې داقسم تپوسونه بنکاره کوی چې لکه دتپوس کونکوپه خپل ځان باندې بهروسه ده (2)

قوله: رَوَاهُ النَّضْرُ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ عَنْ شُعْبَةَ: دنضر روایت امام مسلم نقل کړې دې اودروح بن عباده روایت امام بخاری په کتاب الاعتصام کښې ذکرکړې دې (3)

۱۲۰-باب: مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ

ددې څیزونوتفسیر روستوروایت کښې راځي .ددې نه وړاندې امام دڅونوروالفاظوتشریح کوی.

قوله: (وَإِذْ قَالَ اللَّهُ) يَقُولُ قَالَ اللَّهُ. وَإِذْ هَا هُنَا صِلَةٌ:

د واذ قال الله یا عیسی ابن مریم تشریح: په سورة مائده کښې دی «وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ ءَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ» (4) امام بخاری رحمه الله د، قال ،، تفسیر په ،، یقول ،، سره کړې دې اومقصود دادې چې دلته ماضی دمستقبل په معنی دې ،ددې نه پس ئې پوره لفظ دوباره ذکرکړې دې اوفرمائیلی ئې دی «قال» ددې خودلو دپاره چې «اذ» په آیت کریمه کښې صله په طوریعنی زیاتی استعمال شوې دې نولکه چې اصلی عبارت دې «قال الله» دذکرشوی آیت باره کښې دمفسرینواختلاف دې چې په دې کښې الله تعالی حضرت عیسی «علیه السلام» مخاطب کړې دې اوتپوس ئې ترې کړې «ءَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَٰهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ» چې دابه الله تعالی دقیامت په ورځ کوی اوکه داپه هغه وخت کښې شوې دی .کله چې الله تعالی حضرت عیسی «علیه السلام» آسمان طرف ته پورته کړې وو دواړه قولونه شته (5) داولنی قول په صورت کښې به «قال» دمستقبل په معنی کښې وی او«اذ» به زیاتی وی اود دویم قول په صورت کښې به «قال» دمستقبل په معنی کښې نه وی اوپه دې صورت کښې به «اذ» ظرفیه وی

---

(1) علامه عینی لیکی (وجه الجمع بین عذه الوجه انها نزلت سبب کثرة المسائل اما من جهة الاستهزاء واما من جهة الامتحان وامن جهة التعنت هویعم الکل (عمدة القاری (ج۱۸ص۲۱۳)_

(2) تفسیر عثمانی (۱۶۵)_

(3) (عمدة القاری (ج۱۸ص۲۱۳)_

(4) سورة المائدة (۱۱۶) _

(5) دذکرشوې دواړو قولونو دپاره اوګورئ (تفسیر ابن کثیر(ج۲ص۱۲۰) والجامع لاحکام الفرآن (ج۶ص۳۷٤) _

زائده به نه وى . دامام بخارى رحمه الله په رائې كښې به داتپوس دقيامت په ورځ باندې كيږى.

بعضې حضراتو داهم وئيلى دى چې دلته (اذ) د(اذا) په معنى كښې دې او(اذا) چې كله په ماضى باندې داخل شى نوهغه دمضارع مستقبل په معنى كښې ګرځوى .[1]

حضرت مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى چې دلته (اذ) زائده نه دې بلكه داداصل واقعه دصورت داستحضار دپاره دې ، حضرت شاه صاحب په دې باندې ډيرتفصيلى كلام په خپل كتاب (عقيدة الاسلام) كښې كړې دې او مولانا بدرعالم ميرتهى دفيض البارى په حاشيه باندې ددې خلاصه نقل كړې ده .[2]

قوله: الْمَائِدَةُ أَصْلُهَا مَفْعُولَةٌ كَعِيشَةٍ رَاضِيَةٍ وَتَطْلِيقَةٍ بَائِنَةٍ وَالْمَعْنَى مِيدَ بِهَا صَاحِبُهَا مِنْ خَيْرٍ، يُقَالُ مَادَنِي يَمِيدُنِي: په آيت كريمه كښې دې إِذْقَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَٰعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِّنَ السَّمَاءِ ط امام بخارى رحمه الله دابوعبيده نه دمائده دلفظ تشريح نقل كوى (المائدة) اګرچې داسم فاعل صيغه ده خوپه معنى داسم مفعول كښې دې ، يعنى د(ميدة) په معنى كښې (مميودة) ده لكه څنګه چې په (عيشة راضية) كښې (راضى) داسم فاعل صيغه ده ، د(مرضية) اسم مفعول په معنى كښې ده .[3]

دويم مثال ئې د(تطليقة بائنة) ئې وركړې دې ، علامه عينى اوحافظ ابن حجروغيره فرمائى چې دامثال صحيح نه دې ځكه چې په دې كښې (بائنة) صيغه دخپل اسم فاعل په معنى كښې ده داسم مفعول په معنى كښې نه ده ، د(تطليقة بائنة) نه دزوج اوزوجه تعلق ختمونكى طلاق مراددې نودا دمفعول دمعنى دپاره په مثال كښې پيش كول صحيح نه دى .[4]

خوچې تاويل اوكړې شى نوپه (تطليق بائنة) كښې (بائنة) د(مبانة) په معنى كښې اخستې شى

---

[1] قال القرطبى رحمه الله فى الجامع لاحكام القرآن (ج ٦ ص٣٧٥و ٣٧٤) اختلف فى وقت هذه المقالة فقال قتادة وابن جريج واكثرالمفسرين :انمايقول له هذايوم القيامة وقال السدى :قال له ذلك حين رفعه الى السماء .. فان ..اذ..فى كلام العرب لامضى ولاول اصح ،يدل عليه ماقبله من قوله .. يوم يجمع الله الرسل ..ومابعده .. هذا يوم ينفع الصادقين صدقهم .. وعلى هذاتكون ..اذ.. بعنى .. اذ..كقوله تعالى ولوترى اذافزعوا..اى اذافزعوا) ـ

[2] البدر السارى الى فيض البارى (ج٤ ١٧٩و١٧٨) ـ

[3] قال العينى فى العمدة (ج١٨ص ٢١٤) فقوله المائدة اصلها مفعولة ليس على طريق اهل الفن فى هذاالباب لان اصل كل كلمة حرفها وليس المرادهنا بينان الحروف الاصول وانها المرا ان لفظ امائدة وان كان على لفظ فاعلة فهوبمعنى مفعولة يعنى مميودة ولكن تنقل حركة الياء الى ما قبلها، فتحذف الواو د (وكسرماقبل الياء) بتقى مميدة) ـ

[4] عمدة القارى (ج١٨ص ٢١٤) وفتح البارى) ـ

چې ددې نه (مبانة صاحبتها) مراد واخستې شى يعنى ددې طلاق په ذريعه طلاقه شوې ښځه ددې دخاوند نه كټ كولې شى نوچې داسې تاويل اوكړې شى اسم فاعل داسم مفعول په معنى كښې اخستې شى [1] اګرچه په دې كښې تكلف دې ، وړاندې امام بخارى رحمه الله ،،مائدة،، چونكه دمفعول په معنى كښې اخستې ده ځكه ددې وضاحت كوى «ميد بها صاحبها» يعنى هغه درستخوان دكوم په ذريعه چې ددې درستخوان مالک ته دخير توبنه وركړې شوه وائى (مادى يبيدنى) كله چې سړى ته توبنه وركړى .

قوله: وقال ابن عباس متوفيك :[۵۵] مميتك :داسورة ال عمران دآيت حصه ده په سورة آل عمران كښې دى إِذْ قَالَ اللَّهُ يَٰعِيسَىٰٓ إِنِّى مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَىَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا..... [2] امام دادلته ذكركړې دې بعضو وئيلى دى چې دا روستنوراوياناوپه غلط فهمئ سره دلته نقل كړې دې ،ګنى ددې اصلى مقام خوسورة آل عمران دې اوبعضو وئيلې دى دسورة مائدة په آيت فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِى كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ كښې د (فلما توفيتنى) دمناسبت په وجه دادلته ذكركړې دې. [3]

د حضرت عيسى عليه السلام دحيات عقيده :امام بخارى رحمه الله دسورة آل عمران په ذكر شوى آيت كښې د (متوفيک) تفسير دحضرت ابن عباس رضى الله عنه نه (حيتک) نقل كړې دې .ددې نه معلوميږى چې حضرت عيسى عليه السلام وفات شوې دې حال داچې دحضرت عيسى عليه السلام په حيات اوپه آخره زمانه كښې په نزول الى الارض باندې دامت اجماع ده ،البته په دې كښې اختلاف دې چې حضرت عيسى عليه السلام په كوم وخت كښې آسمان طرف ته پورته كړې شوې ووكه اول پرې مرګ راغلې وواوددې نه پس ژوندې شوې وواوپورته كړې شوې وو. دوهب بن منبه اوعلامه ابن حزم ظاهرى رائې داده چې اول پرې مرګ راغلې ووبيادې نه پس پورته كړې شوې وو. دعلامه ابن رائې دا ده چې دسورة آل عمران په آيت (انى متوفيك) اودسورة مائدې په آيت (فلما توفيتنى) كښې د(توفى) نه مراد مرګ دې ،خوددې دامقصد هرګزنه دې چې علامه ابن حزم دحيات عيسى عليه السلام قائل نه دې بلكه مقصد دادې چې حضرت عيسى عليه السلام آسمان طرف ته دپورته كولونه وړاندې مړ شوې وو اوددې نه پس ژوندې كړې شوې وو ا وپورته كړې شوې وو اوپه آخرى زمانه كښې به هغه دنياته دآسمان نه تشريف راوړى. علامه ابن حزم په خپل مشهور كتاب ،المحلى، كښې ددې تصريح كړې ده چې حضرت عيسى عليه السلام به په آخروخت كښې دآسمان نه راكوزيږى [4]

---

[1] لامع الدرارى (ج۹ص۷۲و۷۳) وتعليقات لامع الدرارى (ج۹ص۲۷و۷۳) وفيها : فالاوجه ماافاده الشيخ قدس سره ففى البحرالرائق قوله هى بائن من باب بان الشئ اذاانفصل :قال ابن السكيت فى كتاب ا لتوسعة : تطليقة بآئنة والمعنى مبانة قال الصغانى رحمه الله فاعلة بعنى المفعولة كذافى المصباح ،فعلم ان تمثل البخارى صحيح بل واضح) _

[2] آل عمران :۵۵) _

[3] عمدة القارى (ج۱۸ص۲۱۵) _

[4] المحلى بالاثار(ج۱ص۲۸) كتاب التوحيد ،الايمان بجميع الانبياء فرض) _

او وهب بن منبه هم دحيات عيسى عليه السلام قائل دي.
مرزا غلام احمد قادياني چونکه دمسيح موعود دعوى هم کړې وه . ددې وجې هغه دا خبره نه منله چې حضرت عيسى عليه السلام حيات دې .هغه دابن حزم،وهب بن منبه اودلته په بخاري کښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنه په تعليق باندې استدلال کوی چې داحضرات هم دوفات عيسى عليه السلام قائل دی .حضرت ابن عباس رضي الله عنه دسورة آل عمران آيت کښې د«متوفيك» کښې دتوفى نه مرګ مراد اخستې دې.
دعلامه ابن حزم اووهب بن منبه باره کښې خومونږ اوښودل چې دا حضرات دحيات عيسى عليه السلام قائل دی البته دا وائی چې رفع الى السماء نه وړاندې په حضرت عيسى عليه السلام باندې دڅه وخت دپاره مرګ راغلی وو[1] اوددې نه پس بيازوندې کړې شوې وونوپه دې باندې دقادياني استدلال صحيح نه دې .
د حضرت ابن عباس په مذکوره تعليق باندې بحث: ترکومې پورې چې دحضرت ابن عباس رضي الله عنه دذکر شوی تعليق تعلق دې .نوپه دې باندې هم استدلال صحيح نه دې . يوخوددې وجې چې ددې تعليق په سند کښې انقطاع ده. په اصل کښې داتعليق ابن ابی حاتم دعلی بن ابی طلحه په طريق سره دحضرت ابن عباس رضي الله عنه نه نقل کړې دې[2] دعلی بن ابی طلحه او حضرت ابن عباس رضي الله عنه په مينځ کښې ئې دواسطې ذکر نه دې کړې .حال داچې علی بن ابی طلحه ته دحضرت ابن عباس رضي الله عنه نه براه راست داستفادې موقع نه ده ملاؤ شوې لکه څنګه چې په کتاب الرجال کښې ددې تصريح کړې ده[3] ددې وجې په سند کښې انقطاع ده .
البته په دې کښې دومره خبره ده چې علی بن ابی طلحه دمجاهد شاګرد دې اودحضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه روايت اکثرهغه دمجاهدپه واسطه سره نقل کوی اومجاهدثقه دې .خوداپه هغه وخت کښې ده چې دا خبره متعينه شی چې په ذکرشوی تعليق کښې واسطه يقيناً دمجاهدده.[4]
دويمه داکه ذکرشوې تعليق صحيح هم اومنلې شی نوبياهم ددې نه دانه ثابتيږی چې حضرت ابن عباس رضي الله عنه دوفات عيسى عليه السلام قائل ووځکه چې امام شعرانی په طبقات کبری کښې دحضرت ابن عباس رضي الله عنه ارشادنقل کړې دې چې الله تعالى حضرت عيسى عليه السلام دهغه دجسدمبارک سره آسمان طرف ته پورته کړې دې اوهغه اوس هم ژوندې دې .هغه به دنياته راځی

---

[1] تفسيرابن کثير(ج۱ص۳۶۶) ـ
[2] عمدة القاری (ج۱۸ص۲۱۵) ـ
[3] خلاصه تذهيب الكمال للخزرجی (۲۷۵) وتاريخ البخاری الكبير(۶الترجمة :۲۴۰۶) والجرح والتعديل : الترجمة (۱۰۳۱) وثقات ابن حبان(۷ص۳۱) وتاريخ بغداد(ج۱۱ص۴۲۸) وميزان الاعتدال ۳ الترجمة ۵۸۷وتهذيب التهذيب (ج۷ص۳۳۹شش۹ وتهذيب الكمال (۱۰ص۴۹۰) ـ
[4] قال المزی فی تهذيب الكمال (۲۰۰۴۹۰) مرسل بينهمامجاهد) ـ

اوبیابه بادشاهي کوی اوددې نه پس دعاموخلقوپشان مړکیږي.(۱) ابن کثیر، علامه آلوسی اوصاحب دکنزالعمال هم دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه ددې مفهوم روایت نقل کړی دی.(۲) ددې نه داخبره ښکاره کیږي چې د(متوفیک) ترجمه چې هغوی په (ممیتک) سره کوی. په دې سره دهغوی مراددا دې چې قیامت ته نزدې چې کله حضرت عیسی علیه السلام زمکې ته تشریف راوړی نوحکومت به کوی. ددې نه پس به الله تعالی هغه وفات کوی. ځومفسرینوهم دامطلب اخستی دی. صاحب د مدارک فرمائی (ممیتك فی وقتك بعد النزول من السماء وارفعك الان) یعنی الله تعالی فرمائی چې زۀ به تا ستاپه وخت کښې (کوم چې قیامت ته نزدې دې) دآسمان نه راکوزولو نه پس وفات کوم اواوس زۀ تاپورته کوم. مفسرخازن هم ددې قول دامطلب په خپل تفسیرکښې بیان کړې دې.(۳)

دسورۀ آل عمران په ذکرشوی آیت کې اودسورۀ مائده په آیت کښې (فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ) دواړو کښې دتوفی مشهوره معنی د مرګ نه ده اخستې شوې بلکه ددې معنی ده (اخذ الشئ وافیا) یعنی یو څیزپوره پوره اخستل، ددې دلیل هغه احادیث متواتره دی کوم چې په دې باندې دلالت کوی چې حضرت عیسی علیه السلام الله تعالی ژوندې آسمان ته پورته کړې دې ،بیا پخپله قرآن هم وائی (وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَٰكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ) (۴) دغه شان قرآن د (بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ) صراحت هم کړې دې (۵) دا دامت اجماعی عقیده ده او په دې کښې دچااختلاف نشته. حضرت انورشاه کشمیری رحمه الله په دې موضوع باندې یومستقل دقیق کتاب لیکلې دې. کوم چې د (التصریح بما تواتر فی نزول المسیح) په نوم باندې چهاب شوې دې، په دې باب کښې دغه ډیرقیمتی اوډیر ښه کتاب دې.(۶)

---

(۱) الطبقات الکبری للشعرانی (ج۱ص۲۶)_

(۲) روح المعانی (ج۱ص ۵۹۵) وابن کثیر (ج۱ص ۴۹۳) وکنزالعمال (ج۱۴ص۶۱۸)_

(۳) مدارک (ج۱ص۲۳۴۹) وتفسیر خازن (ج۱ص ۲۳۴)_

(۴) المائدة : ۱۵۷)_

(۵) المائدة : ۱۵۸)_

(۶) په اصل کښې دمرزا غلام احمد قادیانی اودهغه دمتبعینودا عقیده ده چې حضرت عیسی علیه السلام مړشوې دې .دهغه ژوندې کنړل شرک دې .قیامت ته نزدې به هغه هرګزتشریف نه راوړی .اوکوم عیسی بن مریم چې راکوزیدونکې دې .هغه زۀ یم په .. ازاله کلان .. (ج۲ص۲۱۱) کښې لیکی ،ابن مریم مړشوې دې .په الله قسم .جنت ته داخل شوې دې ،هغه محترم دې په ..کشتی نوح .. صفحه ۱۵ کښې دې .تاسویقین اوکړئ .چې عیسی بن مریم وفات شوی دې .اوپه کشمیرسرینګرمحله خانیارکښې دهغه قبردې .ددې نه پس په ۱۸۹۱ء کښې مرزاقادیانی دمسیحیت دعوی اوکړه ،په ..ائینه کمالات اسلام ..صفحه (۵۵۱) کښې لیکی ،په الله قسم چې ماډیروخت نه داپیژندل چې زۀ مسیح بن مریم جوړکړې شوې یم .اوزۀ دهغه په ځائې نازل شوې یم

قادیانی دحضرت ابن عباس ،وهب بن منبه ، ابن حزم اوامام بخاری وغیره حضراتوپه قول باندې

استدلال کوی چې دې اکابرین امت دسورة آل عمران اوسورة مائده کښې د(توفی) ترجمه په مرګ سره کړې ده ددې مطلب دادې چې داحضرات دحیات عیسی علیه السلام قائل نه وو.حیات عیسی ته دامت اجتماعی مسئله ونیل صحیح نه ده.

خودا استدلال صحیح نه دی بې شکه دامت مسلمه دبعضې اکابرینونه د،، توفي،، ترجمه په مرګ سره منقول ده، خوددې نه دابیخی نه لازمیږی چې دکوموحضراتونه دا ترجمه منقول ده هغوی دحیات عیسی منکردی ،ددې نه وړاندې چې کومو حضراتود،،توفی،، نه مرګ مراد اخستې دې. چه دمعتبروکتابونونه په حیات عیسی باندې دهغوی عقیده ثابته کړو.مونږ دلته دلفظ ،،توفی،، په اصل معنی باندې دلغت په اعتبارسره رڼاا چوو،

د توفی معنی: دتوفی اصل معنی ده څه څیزپوره پوره اخستل ،علامه منظورافریقی په خپل مشهور لغت ،،لسان العرب،، کښې داهل عربودامحاوره پیش کړې ده (توفيت عدد القوم)) مادقوم شمار پوره حاصل کړو، فراء کوفی مشهورنحوی په خپل کتاب ،ومعانی القرآن ،، (ج۱ ص۲۱۹) کښې دتوفی ذکرشوې معنی نقل کړې ده ، اوبیائې په استدلال کښې داشعرپیش کړې دې، ان بنی الادر لسوا من احد ولا توفيهم قريش فی العدد

یعنی بنی اوردخویه څه شمارکښې نه دی اوقریشوددوی پوره پوره شمارنه دې کړې .دغه شان وائی (توفيت المال) یعنی مادهغه نه خپل پوره مال واخستلو،علامه مطرزی په خپل مشهور لغت (المغرب) کښې دتوفی معنی لیکی ده. (اخذه كله) ټول په ټوله ئې واخستل ،علامه زمحشری په (اساس البلاغه) کښې په ۶۸۷ کښې لیکی دی (توفاه استكمله یعنی (توفاه) معنی ده .هغه داپوره واخستل علامه فیومی په (مصباح المنیر)ص ۲۰۸، کښې دتوفی معنی لیکی یوڅیزپوره اخستل.

دتوفی اصل اوحقیقی معنی خوهم داده . یعنی یوڅیزپوره پوره اخستل ،خویه درې نورومعانیوکښې هم دا استعمال شوې دې اوکیږی.

(۱) یوخوب یعنی سملاستل ،په قرآن کښې دی (وهوالذی يتوفاكم بالليل) (الانعام :۶) یعنی الله هغه ذات دې .چې تاسویه شپه کښې اوده کوی.

(۲) توفی دویمه معنی (رفع) یعنی دپورته کولوهم راغلې ده. لکه څنګه چې دسورة آل عمران په ذکرشوی آیت بعضې حضراتوهم دامعنی اخستې ده.

(۳) اوتوفی معنی دمرګ هم راځي .لکه څنګه چې علامه ابن حزم هم دامعنی کړې ده.

نوددې اصلی اوحقیقی معنی خوپوره پوره اخستل دی ،اوباقی درې معانی خوب ،رفع اومرګ ددې مجازی معانی دی .دسورة مائدې (فلما توفيتني) کښې اکثروحضراتودرفع معنی اخستې ده. څکه چې دا معنی دحقیقی معنی سره مطابقت لری .څکه چې په دې صورت کښې به مطلب داوی .چې الله تعالی حضرت عیسی علیه السلام دروح اوبدن دواړو سره پوره پوره دزمکې نه آسمان طرف ته پورته کړې دې ، خوکه ددې معنی دمرګ واخستې شی .نوپه دې صورت کښې به (پوره پوره اخستل ۹) موجود نشی ،څکه چې دمرګ معنی مراد اخستلومطلب به داوی چې روح خوآسمان طرف ته پورته کړې شوې دې اوبدن په زمکه باندې پاتې شوې دې اودا اصل واقعه نه بیخی خلاف دې اودحقیقی معنی سره ددې مطابقت واضح نه دې هم داوجه ده ،چې داردو ژبې ټولو معتبرومترجمینو ددې ترجمه په مرګ سره نه ده کړې حضرت شیخ الهند ،حکیم الامت حضرت تهانوی ، مولانا عاشق الهی میرتهی ،مولانا فتح محمد جالندهری،مولانا عبد الماجد دریا آبادی .سبحان الهند ،مولانا عبدالستار دهلوی ، مرزا حیرت،ډپټی نذیر احمداوسیاب اکبرآبادی دې ټولوحضراتوددې ترجمه په، پورته کولو،،سره کړې ده. متقدمینوعالمانوهم ددې نه رفع الی اسماء مراد اخستې ده ،ابن اسحاق ابن جریج ،ابن الجوزی . ابن سیرین،حسن بصری ،ربیع بن انس، زجاج ،سعید بن جبیر ،سعید بن المسیب ضحاک ،عطاء بن

حضرت شیخ الهند د ((**فلما توفیتنی**)) ترجمه په تا به زۀ پورته کړم سره کړې ده . دادمحاورې په اعتبار سره په مرګ اورفع الی السماء دواړوباندې صادقې دیشی ،لکه چې تنبیه ورکړې شوې ده . داسې نه ده چې دتوفی دلفظ سره مرګ لازم دې اونه خاص توفی په صورت دمرګ کښې په زیربحث مضمون کښې چې قسم مدخل شته رسول الله ﷺ فرمائیلی دی چې دبعضې خلقوباره کښې به زۀ دقیامت په ورځ داسې اووایم لکه څنګه چې بنده صالح حضرت عیسی علیه السلام وئیلی وو((**فلما توفیتنی** ..)) ددې قسم تشبیهاتونه دا راویستل چې دنبی ﷺ او حضرت عیسی علیه السلام توفی په ټولووجوهو سره یوشان ده ، دادعربیت نه دناواقفیت دلیل دې (١)

ابی رباح ،عکرمه ، حضرت قتاده ، ماوردی ،مجاهد ،وهب بن منبه اومحمد بن کعب قرطبی درفع الی السماء معنی مراد اخستې ده ،اوګورئ بحرمحیط (ج٢٢ص٤٧٢) ومعالم التنزیل (ج٣ ص١٥٠) ومقاصدحسنه (ص ٣٧٢) ومصنف ابن ابی شیبه (ج ١٥ص١٩٨) قرطبی (ج٢ص٢٢٥) وابن جریر (ج٢ص٢٠٧) ودرمنثور (ج٣ص٢٠٧) وروح المعانی (ج٣ص ١٦٤) وابن کثیر(ج١ص٣١٥)

ترخوپورې چې تعلق دې دسورة آل عمران دآیت (انی متوفیک ورافعک الی) په دې کښې دتوفی عامومفسرینودوه معانی نقل کړې دی .یومرګ اوبله خوب ،بیاکوموحضراتوچې دمرګ معنی مراد اخستې ده نوهغوی ددې په تفسیر کښې په دووډلوکښې تقسیم شوی دی .قتادة ضحاک اوفراء وغیره حضرات وائی چې په آیت کریمه کښې تقدیم اوتاخیر دې واویه دې کښې دمطلقا جمعې دپاره دې .دترتیب دپاره نه دې اود آیت معنی ده (انی رافعک الی ومطهرک من الذین کفرواومتوفیک بعدان تنزل من السماء) یعنی اوس مونږ تااوچتوو ،، اودنزول الی الارض نه پس به بیامونږ تاته مرګ درکوو.

اووهب بن منبه وغیره حضرات لیکی چې درفع الی السماء نه وړاندې الله جل شانه حضرت عیسی بن مریم باندې دڅه وختدپاره مرګ راوستې وویه آیت کښې (متوفیک) سره دې عارضی مرګ ته اشاره ده ، دادواړه قولونه حافظ ابن کثیرپه خپل تفسیر(ج١ص٣٦٦)_ کښې اوعلامه قرطبی په الجامع لاحکام القرآن (ج٤ص١٩٩و٩٩) کښې ذکرکړي دی .

اوبعضې حضرات دتوفی نه دلته خوب مراداخستې دې حافظ ابن کثیر داداکثروقول ګرځولې دې ،یعنی الله جل شانه درفع الی السماء نه وړاندې په حضرت عیسی علیه السلام باندې خوب راوستې وو

د عیسی علیه السلام په حیات باندې د امت اجماع ده: بهرحال په دې آیت کښې که دتوفی نه مرګ مرادواخستې شي اوکه خوب یاکه رفع الی السماء ،خوبه هیڅ صورت کښې ترې دحیات عیسی علیه السلام انکار نه لازمیږی ځکه چې دایوه اجماعی عقیده ده ،اوپه امت کښې ترننه ورځې پورې چاهم په دې کښې اختلاف نه دې کړې ،حافظ ابن حجرپه تلخیص الحبیرکښې (٣١٩) دا اجماع نقل کړې ده ،امام بخاری رحمه الله په کتاب الانبیاء کښې په دې باندې مستقل باب قائم کړې دې (باب نزول عیسی ابن مریم اوګورئ صحیح بخاری (ج١ص٤٩٠) والله اعلم بالصواب .

په حیات عیسی علیه السلام باندې لویولویوعالمانومستقل کتابونه اورسالې لیکلی دی ،مثلا دحضرت انورشاه کشمیری رحمه الله تصنیف په عربې ژبه کښې (عقیدة الاسلام فی حیاة عیسی علیه السلام حضرت مولانا بدرعالم صاحب میرتهی په اردوژبه کښې حیات عیسی علیه السلام مولانه محمد ادریس کاندهلوی تصنیف ،،حیات مسیح علیه السلام اودحضرت کشمیری رحمه الله په حکم سره مولانا مفتی محمد شفیع صاحب جمع شوې ددووسوو احادیثو مجموعه (التصریح بما تواترفی نزول المسیح) اودمولانا محمد حسین نیلوی صاحب رساله (القول الاتم فی حیاع عیسی ابن مریم)) اردو .

(١) تفسیر عثمانی : ١٤٩)

[٤٣٤٧] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ كَيْسَانَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ قَالَ الْبَحِيرَةُ الَّتِي يُمْنَعُ دَرُّهَا لِلطَّوَاغِيتِ فَلاَ يَحْلُبُهَا أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ. وَالسَّائِبَةُ كَانُوا يُسَيِّبُونَهَا لآلِهَتِهِمْ لاَ يُحْمَلُ عَلَيْهَا شَيْءٌ.

قَالَ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « رَأَيْتُ عَمْرَو بْنَ عَامِرٍ الْخُزَاعِيَّ يَجُرُّ قُصْبَهُ فِي النَّارِ، كَانَ أَوَّلَ مَنْ سَيَّبَ السَّوَائِبَ ». وَالْوَصِيلَةُ النَّاقَةُ الْبِكْرُ تُبَكِّرُ فِي أَوَّلِ نِتَاجِ الإِبِلِ، ثُمَّ تُثَنِّي بَعْدُ بِأُنْثَى. وَكَانُوا يُسَيِّبُونَهُمْ لِطَوَاغِيتِهِمْ إِنْ وَصَلَتْ إِحْدَاهُمَا بِالأُخْرَى لَيْسَ بَيْنَهُمَا ذَكَرٌ. وَالْحَامِ فَحْلُ الإِبِلِ يَضْرِبُ الضِّرَابَ الْمَعْدُودَ، فَإِذَا قَضَى ضِرَابَهُ وَدَعُوهُ لِلطَّوَاغِيتِ وَأَعْفَوْهُ مِنَ الْحَمْلِ فَلَمْ يُحْمَلْ عَلَيْهِ شَيْءٌ وَسَمَّوْهُ الْحَامِيَ

وَقَالَ أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ سَمِعْتُ سَعِيدًا قَالَ يُخْبِرُهُ بِهَذَا قَالَ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - نَحْوَهُ.

قوله: وقال ابواليمان ، و فى رواية ابى ذر: قال لى ابواليمان، وهو الحكم بن نافع يروى عن شعيب بن ابى حمزة الحمصى عن الزهرى، قوله: يخبره، من الاخبار والضمير المرفوع فيه يرجع الى سعيد بن المسيب ، والمنصوب يرجع الى الزهرى، قوله: قال وقال ابوهريرة رضى الله عنه: اى قال سعيد بن المسيب: قال ابوهريرة: سمعت النبى صلى الله عليه وسلم.

وَرَوَاهُ ابْنُ الْهَادِ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - . نَحْوَهُ

اى روى الحديث المذكور يزيد بن عبدالله بن اسامة بن الهاد عن الزهرى، عن سعيد عن ابى هريرة رضى الله عنه.

د بحيره، وصيله او د حام وغيره تشريح:

بحيره : به ئې هغه واوښې ته وئيل د کومې پئ چې به د طواغيتو اوبتانو په نوم باندې ايسارولې اوور کولې شو.

سائبه :هغه وه چې هغه به ئې دبتانو په نوم باندې آزاده پريخوده او په هغې باندې به ئې بوج نه بار کولو. حضرت ابوهريره ﷺ فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمائيلي دي عمروبن عامرخزاعي مااوليدلو چې هغه خپلې کولمې په جهنم کښې راکاږی اوچغې وهی .داهغه کس ووچې دټولو نه وړاندې ئې دبتانو په نوم باندې دڅاروآزادپريخودوطريقه رائج کړې وه .

وصيله: هغه خوانه اوښه وی چې په اول ځل اوښه زيږوی اوبيا په بل ځل هم اوښه اوزيږوی ،چونکه په اوښانو کښې دا وښ په مقابله کښې داوښې اومونث ډيرقيمت وی نوځکه چې به ئې دوه اوښې پرله پسې اوزيږولی ددې په وجه به ئې هغه دبتانو په نوم باندې آزاده پريخودله .

اوحام :هغه نراوښ ته وائی کوم چې ديومقررشمير کښې دوطی نه پس دبتانو په نوم باندې پريخودې شو.

دبحیرې ،سائبې وغیره ددې نه سوانوره تشریح هم شوې ده اوداهل لغت په دې کښې مختلف اقوال دی .بهرحال دومره خبره متعین ده چې داپه زمانه دجاهلیت کښې دبتانوپه نوم باندې دآزادپریخودې شوې ځاروونومونه وو.

[۴۳۴۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي يَعْقُوبَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْكَرْمَانِيُّ حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ أَنَّ عَائِشَةَ رضی الله عنها قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه وسلم -«رَأَيْتُ جَهَنَّمَ يَحْطِمُ بَعْضُهَا بَعْضًا، وَرَأَيْتُ عَمْرًا يَجُرُّ قُصْبَهُ، وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ سَيَّبَ السَّوَائِبَ».

د حضور اکرم ﷺ عمرو بن عامر خزاعی لره په جهنم کې د لیدلو توجیهات: دلته دااشکال کیږی ، چې درواياتواونصوص قطعیه نه ثابته ده ،چې جهنم ته به دکافرانو او فاسقانو داخلیدل دقیامت په ورځ وی .نونبی اکرم ﷺ عمروبن عامرخزاعی دوخت نه وړاندې په جهنم کښې څنګه اولیدلو،

① ددې یوجواب دا دې ،اګرچه کافران اوفسقان به جهنم ته دقیامت قائمیدونه پس داخلیږی خوپه عالم برزخ کښې هم صبااومابنام جهنمیانوته جهنم پیش کولې شی .په قرآن مجید کښې دی ﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا﴾[۱] نوډیر ممکن ده،چې عمروبن عامرخزاعی لره نبی اکرم ﷺ په هغه وخت کښې لیدلې وی، کله چې هغه ص بااومابنام په څه وخت کښې جهنم ته راوستې شوې وو،

② اودویم جواب داورکولې شی چې داعالم شهادت دې اوجنت اوجهنم دعالم شهادت کښې موجوددی، ددې یومثالی شکل په عالم مثال کښې هم موجوددې ،کیدې شی چې نبی ﷺ ته دهغه مثالی شکل خودلې شوې وی چې هغه ته عذاب ورکولې شو.

خودا سوال به پیداکیږی چې په عالم مثال کښې په معذب کیدوسره به په عالم برزخ کښې هغه معذب کیږی ؟ ددې جواب دا دې چې دمثالی شکل معذب کیدوسره ددې اثرصاحب مثال ته رسیږی اوپه دې کښې څه استبعادنشته .په دې باندې دمثال په رنګ کښې داسې پوهه شئ چې جادوګرکله جادوکوی نوکله کله هغه دموم یوګډاګې جوړکړی اوپه دغه ګوډاګی کښې دعذاب اوسزامختلف آلات ورداخل کړی .ستن دخلوی هغه ګوډاګې په تارباندې سخت اوتړی. ددې په وجه چې هغه کس په چاچې داجادوشوې وی په خپل ځان کښې ستن منډلې شوې محسوسوی اویاخپل ځان په زنځیرونوکښې بند محسوسوی نودجادوګرعمل دعالم مثال سره متعلق دې ، خوددې تکلیف په عالم شهادت کښې سړې محسوسوی، ددې وجې که نبی ﷺ عمروبن عامرخزاعی په عالم مثال کښې هم لیدلې وی چې هغه ته په جهنم کښې عذاب ورکولې شی نوبیاهم په برزخ کښې دهغې داثردوجې دهغه معذب کیدل څه مستبعده خبره نه ده .والله اعلم

---

[۱] المؤمن _

۱۲۱- باب: وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ)

[۴۳۴۹] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ -رضي الله عنهما- قَالَ خَطَبَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً- ثُمَّ قَالَ- (كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ) إِلَى آخِرِ الآيَةِ- ثُمَّ قَالَ- أَلاَ وَإِنَّ أَوَّلَ الْخَلاَئِقِ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ، أَلاَ وَإِنَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُصَيْحَابِي. فَيُقَالُ إِنَّكَ لاَ تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ. فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ (وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ) فَيُقَالُ إِنَّ هَؤُلاَءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ».

قوله: إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلاً: (حفاة) دحافى جمع ده هغه سړي چې خپې ابلې وى، (عراة) دعارى جمع ده ،بربنډ بدن او (غرل) د (اغرل) جمع ،ده غيرمختون (ناسنته ته وائى، مطلب دادې چې دقيامت په ورځ به کله دټولوخلقوحشراوشى نوښپې ابلې پښې بربنډ بدن اوغيرمختون به وى.

په روايت باب باندې يو اشكال اودهغې جوابونه : په دې باندې دابوسعيدخدرى رضي الله عنه دهغه روايت په وجه اشكال كيږى كوم چې امام ابوداود رحمه الله نقل كړې دې ،كله چې هغوى وفات كيدل نوهغوى اوفرمائيل چې نوې جامې راوړئ نونوې جامې ورته راوړې شوې اوهغوى دغه جامې واغوستې اووې فرمائيل ما درسول الله صلى الله عليه وسلم نه اوريدلى دى (ان الميت يبعث فى ثيابه التى يموت فيها) [۱] ددې نه معلوميږى چې په كوم وخت كښې بعث كيږى ،په هغه وخت كښې به سړى جامې اغوستې وى اودحديث باب نه معلوميږى چې خلق به بربنډه وى.

① ددې يوجواب داوكړې شوې دې چې بعث يوځيزدې اوحشر بل ځيزدې بعث دقبرونونه راپاسيدوته وائى اوحشردقيامت داجتماع نوم دى .حديث باب دحشرسره متعلق دې اوحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه روايت دبعث سره متعلق دې نوځه تعارض نشته.

② بعضوداهم وئيلى دى چې دحضرت ابوسعيدخدرى رضي الله عنه حديث دشهداؤسره متعلق دې اودلته په (انكم محشرون الى الله) كښې غيرشهداء مراددى،

---

[۱] سنن ابى داود (ج۳ص۱۹۰) كتاب الجنائز باب مايستحب من تطهير الميت عند الموت ،رقم الحديث (۳۱۱۴)_

③ يوه خبره داهم شوې ده چې دحضرت ابوسعيد خدرى رضي الله عنه حديث كښې دثياب نه اعمال مراد دى چې سړې به دهغه اعمالو سره پورته كولې شى كوم چې هغه په خپل ژوند كښې كړى وى. اوس سوال داكيږى چې آيا ابوسعيد رضي الله عنه ته داخبره معلومه نه وه چې هغه دخپل ځان دپاره جامې راوغوښتې، ددې په باره كښې تاسو داوئيلې شئ چې هغوى ته داخبره معلومه وه هغوى په ظاهر د حديث باندې دعمل كولو اهتمام كړې دې. [1] والله اعلم.

قوله: ان اول الخلائق يكسى يوم القيامة ابراهيم:

د قيامت په ورځ به دټولو نه اول حضرت ابراهيم عليه السلام ته لباس اغوستلې شى: دټولو نه وړاندې به حضرت ابراهيم عليه السلام ته دقيامت په ورځ جامې اغوستلو شى. سوال پيدا كيږى چې په دې سره خود حضرت ابراهيم عليه السلام په نبى عليه السلام باندې فضيلت لازميږى.

ددې جواب دادې چې داجزئى فضيلت دې كوم چې دنبى عليه السلام دكلى فضيلت سره منافى نه دې، باقي پاتې شوه داخبره چې دټولونه وړاندې به حضرت ابراهيم عليه السلام ته ولې جامې اغوستولې شى نوپه رواياتو كښې ددې مختلف علتونه اوتوجيهات بيان شوى دى.

① يوه وجه دابيان شوې ده چې حضرت ابراهيم عليه السلام دټولونه وړاندې دنمرود په اوركښې اچولې شوې وو، ددې وجې به دقيامت په ورځ دااعزاز هغوى ته وركولې شى. [2]

② اوبعضې رواياتو كښې دى «للانه اول من لبس السراويل» چونكه دوى دالله دپاره دټولونه وړاندې دسراويل استعمال كړې وو، په كوم كښې چې دتسترزيات اهتمام وى، ددې وجې به دټولونه وړاندې هغوى ته جامې اغوستوولى شى. [3]

دابن المبارك وغيره په روايت كښې راځى چې دحضرت ابراهيم عليه السلام نه پس به نبى كريم ﷺ ته جامې اغوستولى شى اوپه بعضې رواياتو كښې دومره اضافه هم شته چې نبى كريم ﷺ ته كومې جامې اغوستولې شى هغه به ډيرې قيمتى وى [4] ددې تاخير تلافى به داسې كولې شى چې تاسو ته به كوم لباس دركولې شى نوهغه به زيات قيمتى وى.

۱۲۲- باب: إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

[۴۳۵۰، ۳۳۵۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ النُّعْمَانِ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ، وَإِنَّ نَاسًا يُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ (وَكُنْتُ

---

[1] د ذكرشوو توجيهاتو اونورو توجيهاتو دپاره اوګورئ (فتح البارى(ج۱۱ص ۳۸۴و۳۸۳) كتاب الرقاق باب الحشر)_

[2] فتح البارى (ج ۶ص ۳۹۰)_كتاب احاديث الانبياء باب قول الله تعالى واتخذالله ابراهيم خليلا)_

[3] فتح البارى (ج ۶ص ۳۹۰)_كتاب احاديث الانبياء باب قول الله تعالى واتخذالله ابراهيم خليلا)_

[4] دذكرشوو رواتو دپاره اوګورئ فتح البارى (ج۱۱ص ۳۸۴) _كتاب الرقائق باب الحشر)_

عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ) إِلَى قَوْلِهِ (الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)

۱۲۳- باب: تفسیر سورة الانعام

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِتْنَتُهُمْ) مَعْذِرَتُهُمْ. (مَعْرُوشَاتٍ) مَا يُعْرَشُ مِنَ الْكَرْمِ وَغَيْرِ ذَلِكَ. (حَمُولَةً) مَا يُحْمَلُ عَلَيْهَا. (وَلَلَبَسْنَا) لَشَبَّهْنَا (يَنْأَوْنَ) يَتَبَاعَدُونَ. تُبْسَلُ تُفْضَحُ (أُبْسِلُوا) أُفْضِحُوا. (بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ) الْبَسْطُ الضَّرْبُ. (اسْتَكْثَرْتُمْ) أَضْلَلْتُمْ كَثِيرًا. (ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ) جَعَلُوا لِلَّهِ مِنْ ثَمَرَاتِهِمْ وَمَالِهِمْ نَصِيبًا، وَلِلشَّيْطَانِ وَالأَوْثَانِ نَصِيبًا. (أَمَّا اشْتَمَلَتْ) يَعْنِي هَلْ تَشْتَمِلُ إِلاَّ عَلَى ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى فَلِمَ تُحَرِّمُونَ بَعْضًا وَتُحِلُّونَ بَعْضًا. (مَسْفُوحًا) مُهْرَاقًا (صَدَفَ) أَعْرَضَ (أُبْلِسُوا) أُوبِسُوا وَ (أُبْسِلُوا) أُسْلِمُوا. (سَرْمَدًا) دَائِمًا. (اسْتَهْوَتْهُ) أَضَلَّتْهُ. (يَمْتَرُونَ) يَشُكُّونَ. (وَقْرٌ) صَمَمٌ، وَأَمَّا الْوِقْرُ الْحِمْلُ. (أَسَاطِيرُ) وَاحِدُهَا أُسْطُورَةٌ وَإِسْطَارَةٌ وَهِيَ التُّرَّهَاتُ. الْبَأْسَاءُ مِنَ الْبَأْسِ وَيَكُونُ مِنَ الْبُؤْسِ. (جَهْرَةً) مُعَايَنَةً. الصُّوَرُ جَمَاعَةُ صُورَةٍ، كَقَوْلِهِ سُورَةٌ وَسُوَرٌ. مَلَكُوتٌ مُلْكٌ، مِثْلُ رَهَبُوتٍ خَيْرٌ مِنْ رَحَمُوتٍ، وَيَقُولُ تُرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُرْحَمَ. (جَنَّ) أَظْلَمَ. يُقَالُ عَلَى اللَّهِ حُسْبَانُهُ أَيْ حِسَابُهُ، وَيُقَالُ حُسْبَانًا مَرَامِيَ. وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ، مُسْتَقَرٌّ فِي الصُّلْبِ وَ (مُسْتَوْدَعٌ) فِي الرَّحِمِ. الْقِنْوُ الْعِذْقُ، وَالاِثْنَانِ قِنْوَانِ، وَالْجَمَاعَةُ أَيْضًا قِنْوَانٌ، مِثْلُ صِنْوٍ وَصِنْوَانٍ.

سورة الانعام

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِتْنَتُهُمْ) مَعْذِرَتُهُمْ. (: ﴿وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شُرَكَاؤُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ ۝ ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ ۝﴾ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په دې آیت کښې د (فتنتهم) تفسیر په (معذرتهم) سره کړې دې. مطلب دادې چې کله دقیامت په ورځ دمشرکانو نه تپوس اوشی چې تاسو به دالله سره کوم شریکان جوړول اوس هغه شریکان څه شو؟ نو په هغه وخت کښې به دهغوی سره دمعذرت دپاره ددې نه سوا بله جمله نه وی چې په الله قسم مونږ خو مشرکان نه وو.

دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما داتعلیق ابن ابی حاتم موصولا نقل کړې دې.[۱] حضرت قتاده رحمه الله (فتنة) تفسیر په (مقالتهم) سره کړې دې اوبعضو په (حجتهم) سره کړې دې[۲] مطلب د ټولو یو دې.

قوله: مَعْرُوشَاتٍ) مَا يُعْرَشُ مِنَ الْكَرْمِ وَغَيْرِ ذَلِكَ: ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ﴾ الله هغه ذات دې چې باغونه ئې پیدا کړې دی چې په داسې (تیټو) چپرونو (څپرونو) باندې خیژولی شی. (بلکه انګور کدو وغیره) او هغه چې په څپرونو (تیټو) باندې نه خیژی (لکه آم امرود وغیره) حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د (معروشات) تفسیر په (ما يعرش من الكرم وغيره

[۱] عمدة القاری (۱۸ص۲۱۹)۔
[۲] عمدة القاری (۱۸ص۲۱۹)۔

ذلك) سره کړې دې .یعنی دانګوروغیره زیلئ چې دلرګوادانه ورته ورکولې شی اوپه هغې خیژولی شي .

قوله: حَمُولَةً) مَا يُحْمَلُ عَلَيْهَا : (وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا) اوپه څاروو کښې خوځه دبوج اوچتونکی (داوچت قددې لکه اوښ خچر، اس اوخر) اوځه په زمکه پورې لګیدلې وی (یعنی دورکوتی قد لکه چیلئ، اوګډه)

قوله: (وَلَلَبَسْنَا) لَشَبَّهْنَا : (وَلَوْ جَعَلْنَهُ مَلَكًا لَّجَعَلْنَهُ رَجُلًا وَّلَلَبَسْنَا عَلَيْهِم مَّا يَلْبِسُونَ) اومونږ دوی هم په دې شبه کښې اوچووېه کومه کښې چې دوی اوس پریوتی دی .کافران وائی چې فرښته ولې پیغمبرنه دې جوړشوې چې راالیګلې شوې وه نوقرآن په جواب کښې وائی که مونږ یوه فرښته پیغمبره جوړوله او راالیګله مونږ مونږ هغه به هم دسړی په شکل کښې راالیږله اودوی به هم په دې شبه کښې پریوتلی ووپه کوم کښې چې دوی اوس هم پراته دی چې کوم شکونه اوشبهات دبشرپه رسالت باندې کوی نوهغه به ئې په فرښته باندې هم کول چې دبشرپه صورت کښې راغلی وې .

قوله: يَنْأَوْنَ) يَتَبَاعَدُونَ : (وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْئَوْنَ عَنْهُ) اوهغه کافران خلق دقرآن نه منع کوی اوپخپله همددې نه لرې اوسی .

قوله: تُبْسَلُ تُفْضَحُ (أُبْسِلُوا) أُفْضِحُوا : (وَذَكِّرْ بِهِ أَن تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِن دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِن تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَّا يُؤْخَذْ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا) اوددې قرآن په ذریعه داخرت هیرشوې سبق یادکړه (ځکه چې دقیامت ورځ)ددې دپاره دالله تعالی نه سوا بل څوک نه مدګارکیدې شی اونه سفارشی اوکه څوک (په دغه ورځ دخپلې خلاصئ دپاره) هرقسم معاوضه هم ورکړی نودهغه نه به وانخستې شی . هم داخلق (چې خپل دین نه ئې لوبې اوټوقې جوړې کړې دی) په عذاب کښې ګرفتارشوی دی دخپلوبدواعمالوپه وجه .

قوله: (بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ) الْبَسْطُ الضَّرْبُ .: (وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ......) (بسط) تفسیرئې په (ضرب) سره کړې دې .دبسط معنی دخورولوده چونکه فرښتې دروح قبض کولوسره سره دهغوی دوهلودپاره لاسونه وړاندې کوی .ددې وجې دبسط تفیسرئې مجازا په ضرب سره اوکړو.

قوله: اسْتَكْثَرْتُم) أَضْلَلْتُمْ كَثِيرًا : په دې آیت کښې دی (وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُم مِّنَ الْإِنسِ) اوپه کومه ورځ چې الله تعالی ټول خلق راجمع کړی (اود رټلوپه ډول به جناتوشیطانانوته اووئیلی شی، اې دجناتوډلې (یعنی دشیطانانوډلې) تاسودانسانانو(په ګمراه کولوکښې) ډیره لویه حصه اخستې وه اوډیرموګمراه کړی وو. د (استکثرتم) معنی ده ډیرموګمراه کړی وو.

قوله: (ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ) جَعَلُوا لِلَّهِ مِنْ ثَمَرَاتِهِمْ وَمَالِهِمْ نَصِيبًا : په آیت کښې دی (وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا) اودې خلقودالله تعالی په پیداکړوفصلونو اوڅاروو

کښې (دنذر په طور) یوه حصه دالله تعالی دپاره مقرر کړې ده، په دې آیت کریمه کښې (ذرامن الحرث) تفسیر دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه منقول دې .یعنی مشرکانو دخپلو میوواوخپل مال نه یوحصه دالله تعالی دپاره مقرر کړې ده اویوه حصه دشیطانانو اوبتانو دپاره مقرر کړې ده. بیاکه په اتفاقی توګه باندې دالله تعالی دحصې نه دبتانو حصې ته څه څیز لاړشی نوهغه هم په هغې کښې پریږدی. او وائی چې الله غنی دې اوکه ددې په عکس دبتانو دحصې نه څه څیز دالله تعالی حصې ته لاړشی نوهغه راوباسی دبتانو په حصه کښې ئې اچوی داڅومره لوئې جهالت اوحماقت دې .

قوله: أَمَّا اشْتَمَلَتْ) يَعْنِي هَلْ تَشْتَمِلُ إِلَّا عَلَى ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى فَلِمَ تُحَرِّمُونَ بَعْضًا وَتُحِلُّونَ بَعْضًا: په دې آیت کښې دې (قُلْ ءَالذَّكَرَيْنِ حَرَّمَ أَمِ الْأُنثَيَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأُنثَيَيْنِ) اې نبی تاسوتپوس اوکړئ (ددې کافرانونه چه داخوراته اوبنائې) آیاالله تعالی دواړه نران (خناور) حرام کړی دی اوکه د دواړوه ماده یعنی ښځینا ځاروی اوکه پریاندې د ښځوځوځرحم (بچه دانئ) مشتمل دی .مطلب دادې چې آیاهغه بچې حرام دې کوم چې دواړو ښځو (دګیډو او چیلئ) په خپلوخیټو کښې ساتلی دی. دا استفهام انکاری دې اوپه دې آیت کښې مشرکانو ددې قول مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا رد کولوته اشاره ده.

حاصل دادې چې داتاسوچې کوم (سائبة ،وصیلة ،بحیرة اوحام) حرام کړی دی داپه څه وجه دی؟ که داتحریم دذکرشوې وجې له کبله وی نو ټولونرانوته حرام او وائی اوکه دښځې دطرفه وی نوټولوښځوته حرام و وائې. (وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَٰذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِّذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَزْوَاجِنَا) یا چې په کوم بچې باندې ددواړو ښځوبچه دانئی ډکې وی یعنی کوم بچې چې په خیټه کښې وی که هغه نروی اوکه ښځه،نوبیاولې بعضې حراموئ اوبعضې حلالوئ ؟دخپل طرف نه دالله تعالی پیداکړی څیزونوته حرام یاحلال وئیل ددې برابردې چې دالله منصب معاذالله. تاسودخپل ځان دپاره تجویزکړې دې اویاپه الله باندې په قصد دروغ وائې دا دواړه څیزونه مهلک اوتباه کونکی دی .

قوله: مسفوحا مهراقا: په آیت کښې دی . (قُل لَّا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَىٰ طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَن يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَّسْفُوحًا) ته اووایه (چې ددې څیزونودحرمت په باره کښې دکومو حرمت چې تاسوالله ته منسوب کوئ) زۀ په هغه وحی کښې کومه چې ماته شوې ده په دې کښې هیڅ یوڅیزهم په خوړونکی باندې چې هغه ئې خوری حرام نه بیاموم (که سړې وی اوکه ښځه) خودا مرداره یابهیدونکې وینه په دې آیت کښې د (دما مسفوحا) تفسیر دحضرت ابن عباس رضی الله عنه نه منقول دې (دما مهراقا) یعنی بهیدونکې وینه

قوله: صَدَفَ) أَعْرَضَ: په آیت کښې دی (فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّن كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا) دهغه نه لوئې ظالم بل څوک کیدې شی چاچې دالله تعالی آیاتونوته نسبت د دروغو کړی وی او دهغې نه یئې ډډه کړې وی.

دحضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دي چې (صدف عنها) په معنى د (اعرض عنها) ده.

قوله: (أُبْلِسُوا) أُوْيِسُوا وَ(أُبْسِلُوا) أُسْلِمُوا. (: ﴿أَخَذْنَٰهُم بَغْتَةً فَإِذَا هُم مُّبْلِسُونَ﴾) مونږ هغوی لره ناڅاپه اونیول نوهغوی نااميده شول . د (مبلس) معنى ده نااميده كيدل د (ابلسوا) تشريح امام په (اويسوا) سره كړې ده. داد باب افعال نه دماضي مجهول صيغه ده .په معنى دنااميده كيدلو او په آيت كريمه ﴿أُولَٰئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا﴾ سره شوې دې ، يعنى داخلق به دخپلو بدعملو په وجه عذاب اوهلاكت ته حواله كړې شى. ددې نه دوه درې كرښې وړاندې د (ابلسوا) معنى ئې په (افضحوا) سره كړې ده .يعنى داخلق به دبدو عملونو په وجه رسوا كړې شى .نتيجه د دواړو تفسيرونه يوه ده. عذاب ته حواله كول اورسوا كيدل د دواړو يو مطلب دې.

قوله: سَرْمَدًا) دَائِمًا :دا دسورة قصص په آيت كښې دى .﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِن جَعَلَ اللَّهُ عَلَيْكُمُ النَّهَارَ سَرْمَدًا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ په دې كښې (سرمدا) معنى (دائما) ده .

دا امام بخارى رحمه الله دلته ولې ذكركړې دې؟ علامه عينى رحمه الله فرمائى چې ددې لفظ په دې مقام كښې دذكر كولو مناسبت ښكاره نه دې ،[1]

د سورة قصص ايت لره په سورة انعام كې د ذكر كولو متعلق د حضرت گنگوهى توجيه: حضرت مولانا رشيداحمد گنگوهى رحمه الله فرمائى چې امام بخارى رحمه الله چې دا لفظ په دې مقام كښې ذكركړې دى نودسورة انعام اوسورة قصص په مينځ كښې دمعارضه يو وهم ئې لرې كړې دې.

دسورة انعام په آيت كښې دى (وجعل الليل سكنا) ددې نه معلوميږى چې شپه په آرام اوسكون سره موصوفه وى اوددې دوام وى . دغه شان وائى (ليل سرمد) اوږده شپه ،اودسورة قصص دآيت نه معلوميږى چې شپې ته دوام اوقرار نه وى .

امام بخارى رحمه الله داتعارض لرې كړې دې چې په سورة قصص كښې اګرچه دسرمد معنى دوام دې ، چې كومې شپې ته سرمدوائى دهغې نه مراددوام نه وى بلكه ددې نه دشپې طوالت اواوږد والې مراد وى.دغه شان دشپې دساكن كيدونه هم مراددوام نه وى بلكه دامجازعن الطول نه دې .او((جعل الليل سكنا)) كوم چې په سورة انعام كښې دې. ددې نه دشپې ساكن كيدل مرادنه دى بلكه دخلقواوځناوروساكن كيدل مراد دى چې په شپه كښې ټول چپ اوساكن وى .[2]

دحضرت گنگوهى رحمه الله داتوجيه بې غباره نه ده.په دواړو آياتونوكښې تعارض وهم اوازاله خوښكاره ده چې دسورة انعام دآيت نه دشپې دوام اوقرارمعلوم دې اودسورة قصص دآيت نه دشپې عدم قرام اوعدم دوام معلوميږى، ددې وهم ازاله هم ښكاره ده چې دسورة انعام په آيت كښې دسكون ليل نه مرادپخپله دشپې سكون مرادنه دې بلكه ددې نه په شپه كښې دخلقو آرام مراددې. خوداچې امام بخارى رحمه الله ددې دوهم ازله څنګه اوكړه. دحضرت گنگوهى په

---

[1] عمدة القارى (ج۱۸ص۲۲۱) ـ
[2] لامع الدرارى (ج۹ص۸۰و۸۱)ـ

توجيه كښې دا ښكاره نه دى، امام بخارى رحمه الله دسرمدا تشريح په ،،دائما،، سره كړې ده.په دې سره دذكرشوى وهم ازاله نه كيږى، دا ازله خوبه په هغه وخت كښې وه چې امام بخارى د(وجعلناالليل سكنا) كښې دسكن تشريح داسې كړې وې چې ددې نه د(مافى الليل) سكون مراددې.

قوله: اَسْتَهْوَتْهُ) أَضَلَّتْهُ: په دې آيت كښې (كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيٰطِيْنُ) دهغه كس پشان چالره چې شيطانانو گمراه كړې وى په دې كښې (استهوته) د(اضلته) په معنى دې.

قوله: تَمْتَرُوْنَ) يَشُكُّوْنَ: په دې آيت كښې دى (ثُمَّ اَنْتُمْ تَمْتَرُوْنَ) بياهم تاسوشك كوئ.

قوله: وَقْرٌ) صَمَمٌ، وَأَمَّا الْوِقْرُ الْحِمْلُ: په آيت كښې دى (وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَّفْقَهُوْهُ وَفِيْٓ اٰذَانِهِمْ وَقْرًا) او مونږ ددوى په زړونو باندې پردې اچولې دى .دې دپاره چې دوى په دې (قرآن) پوهه نشي او ددوى په غوږونو كښې كوڼوالې دې.

يعنى په آيت كښې د(وقر) معنى ده (صم) كوڼوالې ،بوج ،مطلب دا دې اگرچه دوى (منكرين قرآن) اورى ليكن دحق اوهدايت دخبرونه كانړه دى دجمهوروپه قرآت كښې هم داسې دى يعنى (بفتح الواو) يوقراءت بكسرالواودې ابوعبيده وائى چې (وقر) بكسرالواوپه معنى كښې دې، بوج،، په دې صورت كښې به معنى وى ددوى په غوږونوكښې بوج دې داڼ دې چې دخبرې په اوريدوكښې ركاوټ دې.

قوله: أَسَاطِيْرُ) وَاحِدُهَا أُسْطُوْرَةٌ وَإِسْطَارَةٌ وَهِيَ التُّرَّهَاتُ: په آيت كريمه كښې دى (يَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ) په دې كښې (اساطير) د(اسطورة) يا(استطارة) جمع ده چې تشريح ئې په (ترهات) سره كولې شى (ترهات) د(ترهة) جمع ده ددې معنى باطل راځى نوداساطيرنه مراداباطيل دى (ترهة) په حقيقت كښې هغې وړې لارې ته وائى كومه چې دلوې لارې نه جداشوې وى بيادروغژنې قصې اوباطل داستان دپاره كنايه اخستې شوې ده[1].

قوله: اَلْبَأْسَاءُ مِنَ الْبَأْسِ وَيَكُوْنُ مِنَ الْبُؤْسِ: فرمائى چې په آيت كريمه (يَقُوْلُ الَّذِيْنَ كَفَرُوْٓا اِنْ هٰذَآ اِلَّآ اَسَاطِيْرُ الْاَوَّلِيْنَ) كښې (باساء) د(باس) نه مشتق دې چې معنى ئې شدت اوسختى ده اوداهم كيدې شى چې (بوس) بالضم نه مشتق وى چې معنى ئې فقيرى ده دآيت ترجمه ده بيامونږ هغوى په سختئ اوبيمارئ سره اونيول يعنى په تكليف كښې مو اخته كړل.

قوله: جَهْرَةً) مُعَايَنَةً: په آيت كښې دى (قُلْ اَرَءَيْتَكُمْ اِنْ اَتٰىكُمْ عَذَابُ اللّٰهِ بَغْتَةً اَوْ جَهْرَةً هَلْ يُهْلَكُ اِلَّا الْقَوْمُ الظّٰلِمُوْنَ) ته اووايه چې داخواوښائې كه په تاسوباندې دالله عذاب ناڅاپه راشى ياپټ نوظالمانونه سوابه بل څوك هلاكولې شى.

ابوعبيده د(جهرة) تفسيركړې دې (معاينة) يعنى دسترگو وړاندې ،ښكاره.

---

[1] عمدة القارى (ج۱۸ص۲۲۲) ـ

قوله: الصُّورُ جَمَاعَةُ صُورَةٍ، كَقَوْلِهِ سُورَةٌ وَسُوَرٌ: په آيت كښې دى (وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ) ابوعبيده په دې آيت كښې (صور) بفتح الواو لوستلې دې او د(صورة) جمع ئې ښودلې ده لكه څنګه چې د(سورة) جمع (سور) راځى ددې حاصل دادې چې دمړوپه صورتونوكښې به شپلئ پوهک وهلى شى اوبيابه هغوى ژوندى كړې شى خودجمهورومفسرينو اواكثرومحققينوقول دادې چې (صُور) دواوپه سكون سره اودواوپه فتحې سره (صورة) جمع دلته مرادنه ده بلكه دايوښكردې په كوم كښې چې به دقيامت په ورځ حضرت اسرافيل عليه السلام پوک وهى دهغې په وجه به ټول خلق ژوندى كيږى (١)

قوله: مَلَكُوتٌ مُلْكٌ، مِثْلُ رَهَبُوتٍ خَيْرٌ مِنْ رَحَمُوتٍ، وَيَقُولُ تُرْهَبُ خَيْرٌ مِنْ أَنْ تُرْحَمَ: په آيت كښې دى (وَكَذَٰلِكَ نُرِيٓ إِبْرَٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَٰوَٰتِ وَالْأَرْضِ) فرمائى چې په دې آيت كښې (ملكوت) دملک په معنى دې يعنى بادشاهى اواقتداراعلى ،دلته د فعلوت وزن د مصدر دمعنى دپاره استعمال شوې دې لكه (رهوت خيرمن رحموت) كښې چې ،،رهبوت،، او ،،رحموت ،، دواړه په مصدرى معنى كښې استعمال شوى دى يعنى چې خلق ستانه ويريږى دابنه ده چې خلق په تاباندې رحم اوكړى څكه چې رحم دچاسره كولى شى عام طورډيرخلق هغه ته تكليف رسوى اوكه څوک په وقاراورعب كښې اوسى نوڅوک هغه ته دتكليف رسولواوتنګولو جراءت نشى كولې (٢)

قوله: جَنَّ أَظْلَمَ: په آيت كښې دى (فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّيْلُ) نوكله چه شپې هغه باندې تياره راوسته په دې آيت كښې د(جن)معنى ده (اظلم)تياره كړه په هغه باندې شپه راغله.

قوله: (يُقَالُ عَلَى اللَّهِ حُسْبَانُهُ أَيْ حِسَابُهُ، وَيُقَالُ حُسْبَانًا مَرَامِيَ. وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ) : په آيت كښې دې (وَجَعَلَ الَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا) دباب نصرنه مصدردې بلكه څنګه چه حساب مصدردې اومطلب دادې چه نمراوسپوږمئ الله تعالى دحساب وسيله ګرځولې ده چه خلق ددې په ذريعه دكلونو، مياشتواوورځوحساب كوى.

دحسبان دويم تفسيرپه (مَرَامِي. وَرُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ) سره شوې دې په (مرامى) د(مرماة) جمع ده يعنى دغشى ګذارولوآله مطلب دادې چه الله تعالى كواكب حسبان ګرځولى دى يعنى دشيطانانو دويشتلو ذريعه ئې ګرځولې ده په سورة ملک كښې دى (وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَآءَ الدُّنْيَا بِمَصَٰبِيحَ وَجَعَلْنَٰهَا

---

(١) وفى فيض البارى (ج٤ص١٨١)_ ان ماقاله ابوعبيده صواب لكنه لاتوافقه اللغة لان الصورة تجمع على صورلاعلى سكون الواووليس الصوربعنى الصورة _

(٢) وفى لامع الدرارى (ج٩ص٨٢) حاصله ان مقام الخشية اعلى وافضل من مقام الرجاء فان الخاشى يتكلف من الاعمال والمشاق مالا يتحمله الراجى فى تعليقاته فان كان الغالب على القلب داء الامت من مكرالله تعالى والاعتراءبه ،فالخوف افضل وان كان الاغلب هو الياس والقنوط من رحمة الله

رُجُوْمًا لِّلشَّيٰطِيْنِ) ددې تفصيل په «كتاب بدء الخلق»، كښې په «باب صفة الشمس والقمر» كښې تيرشوې دې.

قوله: (مُسْتَقَرٌّ فِي الصُّلْبِ وَ(مُسْتَوْدَعٌ) فِي الرَّحِمِ): په آيت كښې دى «وَهُوَالَّذِيْٓ اَنْشَاَكُمْ مِّنْ نَّفْسٍ وَّاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَّمُسْتَوْدَعٌ» اوالله هغه دې چه تاسوئې ديوكس «آدم عليه السلام» نه پيداكړې يئ «اوبيائې د توالداوتناسل سلسله جارى كړه» بيايوه تهكانه «يعنى داوسيدوځائې» دې اويوامانت كيخودوځائې دې

په آيت كريمه كښې دمستقراومستودع په مراد كښې دمفسرينوكراموأقوال مختلف دى.

«مستقر في الصلب» په صلب كښې مستقروى. دمستقرمعنى ده دقرارنيولوځائې، يا د سريدو ځائې او«مستودع» داستيداع نه دې. چه معنى ئې ده امانت كيخودوځائې، دابوعبيده د تفسير مطابق د مستقر نه مراد دپلار صلب دې اومستودع نه مراددمور رحم دې.

١٢٤ - باب (وَعِنْدَهٗ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَآ اِلَّا هُوَ)

[٤٣٥١] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَفَاتِحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ، وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ، وَيَعْلَمُ مَا فِي الأَرْحَامِ، وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا، وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ».

١٢٥ - باب قَوْلِهِ (قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ) الآيَةَ.

(يَلْبِسَكُمْ) يَخْلِطَكُمْ مِنَ الاِلْتِبَاسِ. (يَلْبِسُوا) يَخْلِطُوا. (شِيَعًا) فِرَقًا.

په آيت كريمه كښې دى. (أَوْ يَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ) يا به تاسوډلې ډلې كړى اوګډوډ به كړى، «يعنى په مختلفوډلوكښې به موېخپل مينځ كښې مشت وګريوان كړى» اويوته به دبل دجنګ مزه اوڅكوى

فرمائى چه «يلبسكم» معنى ده «يخلطكم» اودادالتباس نه مشتق دې چه معنى ئې اشتباه او اختلاط ده. «ويلبسوا» دباب ضرب په معنى د «يخلطوا» ده يعنى ملاوهل، خرابول اوفاسد كول «شيعا» په معنى د «فوقا» ده كومه چه د «فوقة» جمع ده چه معنى ئې فرقه اوډله ده.

[٤٣٥٢] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ عَنْ جَابِرٍ - رضى الله عنه - قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ (قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «أَعُوذُ بِوَجْهِكَ». قَالَ (أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ) قَالَ

«أَعُوذُ بِوَجْهِكَ (أَوْيَلْبِسَكُمْ شِيَعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ) قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ-صلی الله علیه وسلم-«هَذَا أَهْوَنُ». أَوْ«هَذَا أَيْسَرُ».[۴۹۷۱، ۶۸۸۳]

یعنی په کوم وخت کښې چه دا آیت نازل شواوپه دې کښې داذکراوکړې شوچه دپورته نه به عذاب راشي نو نبی کریم ﷺ دالله جل شانه دپاک ذات په وسیله سره پناه اوغوښتله اوکله چه دا اوفرمائیلې شوچه دښکته نه به عذاب راشي ،ددې نه خسف یعنی په زمکه کښې ښخیدل مراد دی نونبی کریم ﷺ دالله دعذاب نه پناه اوغوښتله اوکله چه دا اوفرمائیلې شو چه په تاسو کښې به اختلاف پیدا شي اویود بل سره به مقابل شی نو نبی کریم ﷺ اوفرمائیل دا اهون (آسان) دې.

یو اشکال اودهغې جواب: په دې روایت باندې یواشکال کیږی چه ددې ځائې نه معلومیږی چه ددې امت نه دخسف عذاب پورته کړې شوې دې اودابن مردویه وغیره په روایت کښې ددې تصریح هم راغلې ده چه دروایت الفاظ دادی ،«دعوت الله ان یرفع عن امتی اربعا فرفع عنهم ثنتین وابی ان یرفع عنهم اثنتین ،دعوت الله ان یرفع عنهم الرجم من السماء والخسف من الارض وان لا یلبسهم شیعا ولا یذیق بعضهم باس بعض ،فرفع الله عنهم الخسف والرجم وابی ان یرفع عن الاخریین» [1]

امام ترمذی دحضرت عائشې رضی الله عنها حدیث نقل کړې دې. په هغې کښې دی «یکون فی آخر هذه الامة خسف ومسخ وقذف» [2] ددې نه معلومیږی چه خسف به ښکاره کیږی په ظاهره په دواړو کښې تعارض دې.

ددې جواب دادې چه په دې امت کښې به خسف وی خوپه دې کښې به څوکسان اخته کیږی ټول امت به دخسف په عذاب کښې نه اخته کیږی نو په کومو روایاتو کښې چه دخسف دعذاب نفی کړې شوې ده دهغه نفی دټول امت په اعتبار سره ده اوپه کوموکښې چه دواقع کیدو ذکردې ، نوهغه دڅوکسانوپه اعتبار سره دې. [3]

۱۲۶=بَاب (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ)

[۴۳۵۳] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ-رضي الله عنه-قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ) قَالَ أَصْحَابُهُ وَأَيُّنَا لَمْ يَظْلِمْ فَنَزَلَتْ (إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ)

۱۲۷=بَاب قَوْلِهِ (وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ)

[۴۳۵۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ

---

[1] فتح الباری (ج۸ص۲۹۲)_

[2] سنن الترمذی (ج۲ص۴۲) کتاب الفتن باب الخسف فتح الباری (ج۸ص۲۹۲)_

[3] فتح الباری (ج۸ص۲۹۲)_

قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ عَمِّ نَبِيِّكُمْ يَعْنِي ابْنَ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى». [ر: ۳۰۶۷]

[۴۳۵۵] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ أَخْبَرَنَا سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ سَمِعْتُ حُمَيْدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَا يَنْبَغِي لِعَبْدٍ أَنْ يَقُولَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى». [ر: ۳۲۳۴]

۱۲۸ = باب قَوْلِهِ (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ).

په آیت کریمه کښې ئي (فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ) فرمانیلي دی ،(فَبِهِمُ اقْتَدِهْ) ئي نه دي فرمانلي ځکه چه په دې صورت کښې به معنی داوه چه ته دپیغمبرانو ﷺ اتباع اوکړه اودهغوی داتباع نه کامله اتباع مراد ده. نو(فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ) ئې اوفرمائیل اودهغوی دسیرت اوهدایت په اقتداء حکم ئې ورکړو او د شخصی اتباع حکم ئې نه دې ورکړې اودسیرت اوهدایت په اقتداء اوشخصی اقتداء کښې فرق وی، دسیرت اوهدایت داقتداء معنی موافقت ده اوددې وجې دا نه معلومیږی چه ددې نه نبی کریم ﷺ ته دهغوی دپوره اتباع حکم ورکولې شی بلکه ثابتیږی ترې چه تاسو دهغوی موافقت اوکړئ.[1]

د شرائع من قبلنا متعلق یوه فائده: په دې آیت کښې تنبیه ده چه په اصولی توګه ستاسولار د وړاندینو پیغمبرانو ﷺ نه جداده. دفروعاتواختلاف دهرې زمانې په مناسبت سره او استعداد په اعتبارسره وړاندې هم واقع راروان دې او اوس هم واقع دې په دې کښې څه ،شرائع من قبلنا، هم اعتبار شته په شرط دعدم انکار.[2]

[۴۳۴۲] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ الأَحْوَلُ أَنَّ مُجَاهِدًا أَخْبَرَهُ أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ أَفِي «ص» سَجْدَةٌ فَقَالَ نَعَمْ. ثُمَّ تَلاَ (وَوَهَبْنَا) إِلَى قَوْلِهِ (فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ) ثُمَّ قَالَ هُوَ مِنْهُمْ. زَادَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ وَمُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ وَسَهْلُ بْنُ يُوسُفَ عَنِ الْعَوَّامِ عَنْ مُجَاهِدٍ قُلْتُ لاِبْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَبِيُّكُمْ - صلى الله عليه وسلم - مِمَّنْ أُمِرَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِمْ.

په دې باندې به تفصیلی بحث په سورة ،،ص،، کښې انشاء الله راشی.

(.زَادَ يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ وَمُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ وَسَهْلُ بْنُ يُوسُفَ عَنِ الْعَوَّامِ عَنْ مُجَاهِدٍ قُلْتُ لاِبْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَبِيُّكُمْ - صلى الله عليه وسلم - مِمَّنْ أُمِرَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِمْ.)

دیزید بن هارون روایت اسماعیلی موصولانقل کړې دې. دمحمدبن عبید روایت امام بخاری

---

[1] فیض الباری (ج ٤ ص ١٨٤)_

[2] تفسیرعثمانی (١٨٤) _

دسورة، ص ، ، په تفسیرکښې موصولا نقل کړې دې اودسهل بن یوسف طریق باندې امام بخاری په کتاب الانبیاء کښې موصولانقل کړې دې .(۱)

۶-باب قَوْلِهِ (وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفُرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا) الآيَةَ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (كُلَّ ذِي ظُفُرٍ) الْبَعِيرُ وَالنَّعَامَةُ. (الْحَوَايَا) الْمَبْعَرُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (هَادُوا) صَارُوا يَهُودًا، وَأَمَّا قَوْلُهُ (هُدْنَا) تُبْنَا. هَائِدٌ تَائِبٌ.

حضرت ابن عباس ﷺ د(کُلَّ ذِی ظُفُرٍ) تفسیرپه (الْبَعِيرُ وَالنَّعَامَةُ.) سره کړې دې اوحضرت سعیدبن جبیرفرمائیلی دی چه د(ذی ظفر) نه مراد هغه ځناوردی چه ګوتې ئې جداجداوی جوختې نه وی .(۲)

قوله: (الْحَوَايَا) الْمَبْعَرُ: په آیت کښې دی ، (أَوِ الْحَوَايَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظْمٍ) (حوایا) د(حواية) حوية جمع ده کولموته وائی (مبعر) هغه ځائې ته وائی په کوم کښې چه بچې جمع کیږی یعنی کولمه .

قوله: (وقال غيره هادوا صاروا يهواد وَأَمَّا قَوْلُهُ (هُدْنَا) تُبْنَا . هَائِدٌ تَائِبٌ) په دې آیت کښې (وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا) نه یهودیان مراددی اوپه سورة عراف کښې دی . انا هدنا اليك) (۳) کښې (هدنا) په معنی د(تبنا) یعنی توبه ویستلو اورجوع کولوده، (هاد الرجل هودا) رجوع کول ،توبه ویستل ،یهودیانوته ددې وجې یهود وائی چه هغوی دسخی دعبادت نه توبه ویستلې وه . دانوم دمدح په ډول ووخودهغوی دشریعت منسوخ کیدونه پس دمدح معنی دې نه ختمه شوه اوس په منسوخ اوتحریف شده دین اختیار کونکی باندې دیهودیت اطلاق کیږی.

[۴۳۵۷] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ قَالَ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ -رضى الله عنهما- سَمِعْتُ النَّبِيَّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «قَاتَلَ اللَّهُ الْيَهُودَ، لَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ شُحُومَهَا جَمَلُوهُ ثُمَّ بَاعُوهُ فَأَكَلُوهَا». وَقَالَ أَبُو عَاصِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ حَدَّثَنَا يَزِيدُ كَتَبَ إِلَىَّ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرًا عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم [ر: ۲۱۲۱]

نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی الله تعالی دې یهودیان تباه کړی کله چه الله تعالی په هغوی باندې وازګه حرامه کړه نوهغوی دا ویلې کړه اوبیا به ئې خرڅوله اوهغه روپۍ به ئې خوړلې ، د (حل الشحم) معنی دوازګې ویلې کول دی .داروایت په کتاب البیوع کښې تیرشوې دې .(۴)

---

(۱) عمدة القاری (ج ۱۸ص۲۲۷)_

(۲) عمدة القاری (ج ۱۸ص۲۲۷)_

(۳) سورة الاعراف (الکهف :۵۵)_

(۴) کتاب البیوع باب بیع المیتة والاصنام (ج۱ص۲۹۸)، تعلیقات لامع الدراری (ج۹ص۸۳)_

۱۳۰=باب قوله (ولا تقربوا الفواحش ما ظهر منها وما بطن)

[۴۳۵۸] حدثنا حفص بن عمر حدثنا شعبة عن عمرو عن أبي وائل عن عبد الله -رضي الله عنه- قال «لا أحد أغير من الله، ولذلك حرم الفواحش ما ظهر منها وما بطن، ولا شيء أحب إليه المدح من الله، لذلك مدح نفسه». قلت سمعته من عبد الله قال نعم. قلت ورفعه قال نعم. [ر: ۴۳۶۱، ۴۹۲۲، ۶۹۶۸]

وكيل حفيظ ومحيط به. (..) (قبلا) جمع قبيل، والمعنى أنه ضروب للعذاب، كل ضرب منها قبيل. (زخرف) كل شيء حسنته ووشيته وهو باطل فهو زخرف (وحرث حجر) حرام وكل ممنوع فهو حجر محجور، والحجر كل بناء بنيته، ويقال للأنثى من الخيل حجر. ويقال للعقل حجر وحجى. وأما الحجر فموضع ثمود، وما حجرت عليه من الأرض فهو حجر ومنه سمي حطيم البيت حجرا، كأنه مشتق من محطوم، مثل قتيل من مقتول، وأما حجر اليمامة فهو منزل. ۷/۰

قوله: (قبلا) جمع قبيل، والمعنى أنه ضروب للعذاب، كل ضرب منها قبيل: په سورة انعام کښې آيت دي ﴿وحشرنا عليهم كل شيء قبلا﴾ په دې آيت کريمه کښې ﴿قبلا﴾ د ﴿قبيل﴾ جمع ده او قبيل د ﴿قبيلة﴾ جمع ده .د قبيلې معنى ده ډله او جماعت د آيت مطلب دادې که مونږ هر يو څيز ډلې ډلې او صنف صنف د دوی وړاندې جمع کړو بيا هم دوی ايمان نه راوړی.

امام بخاری رحمه الله دلته ددې لفظ معنى دعذاب قسمونه او انواع کړې ده ، خو دا معنى دسورة انعام په ذکرشوې .آيت کښې صحيح نه ده .البته دا لفظ په سورة کهف کښې راغلې دې، هلته ددې معنى دعذاب قسمونه او انواع کړې ده، خو دا معنى دسورة انعام په ذکرشوې .آيت کښې صحيح نه ده، البته دا لفظ په سورة کهف کښې راغلې دې، هلته ددې معنى دعذاب قسمونه او انواع شوې ده آيت دې .﴿وما منع الناس أن يؤمنوا إذ جاءهم الهدى ويستغفروا ربهم إلا أن تأتيهم سنة الأولين أو يأتيهم العذاب قبلا﴾ (۱) داسې معلوميږی چه کاتب دسورة کهف ددې لفظ تفسير په سورة انعام کښې ذکر کړې دې، (۲)

قوله: (زخرف) كل شيء حسنته ووشيته وهو باطل فهو زخرف: هغه څيز دې چه ښکلې او ښائسته کړې شی او پيش کړې شی او هغه باطل وی خو د هغې د تزئين په وجه د هغې د بطلان د پټولو کوشش کولې شی هغه زخرف دې.

قوله: (وحرث حجر) حرام وكل ممنوع فهو حجر محجور: په آيت کښې دی ﴿وقالوا هذه انعام

---

(۱) الكهف :۵۵)_

(۲) اوګورئ تعليقات لامع الدراری (ج۹ص ۸۴). اوګورئ صحيح البخاری باب حديث الانبياء باب قول الله تعالى والى ثمود اخاهم صالحا(ج۱ص۴۷۸)_

وحرث حجر» د حجر معنى د حرام ده.د فصل څه حصه به داسي وه چه د هغي استعمال به هغوى دخپل ځان د پاره حرام ګڼړله او هغه حصه به ئي د بتانو په نوم ګرځوله نو دا د هغې بيان کيږى او هر هغه ځيز چه هغه ممنوع ګرځولي شوي وى نو هغي ته حجر او محجور وئيلي شي او هره هغه آبادى چه ته ئي جوړه کړي هغي ته هم حجر وائى ځکه چه جوړولو نه پس د نورو خلقوهغي ته داخليدل ممنوع شى.او اسپي ته هم حجر وائې ځکه چه هلته هم د هغي مالك دا کوشش کوى چه عام اس د دې سره وطي اونکړى نو هلته هم ممنوعيت موجوديږى.اکثرد اسپې د وطى کولو دپاره د خاص اس انتخاب کولې شى.
عقل ته هم حجروئيلي شى ځکه چه دا هم د بدو کارونو نه منع کول کوى. او حجر د قوم ثمود د علاقي نوم هم دې او په کومه زمکه چه ته نښه اولګوي او د ګيرچاپيره نه ئي جدا او محفوظ کړي چه څوك هغي ته نه داخليږى. د زمکي داسي حصي ته هم حجر وائى. او د بيت الله حطيم شريف ته هم حجر وئيلي شي ځکه چه ددې نه ئې هم ديوال تاؤ کړې دې او راګير کړي ئي دي. لکه چه حطيم د محطوم نه مشتق دې او د محطوم نه مقصود دا دي چه د مفهوم په اعتبار سره چه څه د محطوم مطلب دي هم هغه د حطيم مطلب دي. په مفهوم کښي يوشان والي او مناسبت بيانول مقصود دي. د لفظ د بل لفظ نه استخراج مقصود نه دي.لکه د قتيل په باره چه وئيلي شى چه دا د مقتول نه مشتق دې.

حَجرِاليمامة (د حا په فتحي سره) د يو منزل نوم دې.
امام بخارى رحمه الله هم دا تفصيل د حضرت صالح عليه السلام په واقعه کښي هم ذکر کړي دي.[1]

١٣١ _ باب قَوْلِهِ (هَلُمَّ شُهَدَاءَكُمُ) [١٥٠]

لُغَةُ أَهْلِ الْحِجَازِ هَلُمَّ لِلْوَاحِدِ وَالاثْنَيْنِ وَالْجَمِيعِ

١٣٢ _ باب (لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا) [١٥٨]

[٤٣٥٩][2] **حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا عُمَارَةُ حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ رضى الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا، فَإِذَا رَآهَا النَّاسُ آمَنَ مَنْ عَلَيْهَا، فَذَاكَ حِينَ لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا، لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ».**

---

[1]) اوګورئ: صحيح البخارى باب احاديث الانبياء، باب قول الله تعالى : والى ثمود اخاهم صالحاً، ١١/٤٧٨-
[2]) اخرجه مسلم فى كتاب الايمان، باب: بيان الزمن الذى لا يقبل فيه الايمان رقم الحديث: ١٥٧، واخرجه البخارى فى كتاب الفتن، رقم الحديث: ٧١٢٠ (مع الفتح) واخرجه البخارى فى كتاب الرقاق، رقم الحديث: ٦٥٠٦ وفى كتاب التوحيد، واخرجه ابوداؤد فى كتاب الملاحم، باب حسر الفرات عن كنز، رقم الحديث: ٤٣١٣، واخرجه الترمذى فى كتاب الفتن، باب ما جاء فى قتال الترک، رقم الحديث: ٢٢١٥، واخرجه ابن ماجه فى كتاب الفتن، باب طلوع الشمس من مغربها، رقم الحديث: ٤٠٦٨ـ

[۴۳۶۰] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «لاَ تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَإِذَا طَلَعَتْ وَرَآهَا النَّاسُ آمَنُوا أَجْمَعُونَ، وَذَلِكَ حِينَ لاَ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا». ثُمَّ قَرَأَ الآيَةَ.... ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾

په كوم وخت كښې چې به د مغرب د طرفه نمر راخيژي او خلق به هغه اوګوري نو په زمكه چه څومره خلق دي هغوى ټول به ايمان راوړي خو په هغه وخت كښې به د هغوى ايمان راوړل چه د وړاندې نه مؤمن نه وى، مفيد به نه وى، او يا چا چه د وړاندې نه څه نيك اعمال نه وى كړي نو اوس چه د مغرب د طرف نه نمر راؤخيژي د هغه نيك اعمال كول به د هغه د ايمان د پاره فائده مند نه وى. علامه زمخشرى ددې آيت نه د معتزلو په دې عقيده باندې استدلال كړې دې چه ايمان د عمل صالح نه بغير مفيد نه دې او كافر او مرتكب د ګناه كبيره دواړه به مخلد فى النار وى. په تفسير كشّاف كښې فرمائى «فلم يفرق كما ترى بين النفس الكافرة اذا آمنت فى غير وقت الايمان وبين النفس التى آمنت فى وقته ولم تكسب خيراً، ليعلم ان قوله ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ﴾ جمع بين قرينتين، لا ينبغى أن تنفك إحداهما عن الاخرى حتى يفوز صاحبهما ويسعد، وإلا فالشقوة والهلاك» (١) د علامه زمخشرى د استدلال حاصل دا دې چه طلوع شمس من الغرب نه وړاندې چه چا ايمان نه وى راوړې او اوس د دې نه پس ايمان راوړي. نو د هغه ايمان به مفيد نه وى. دغه شان ددې نه وړاندې چه چا ايمان راوړې وى خو نيك اعمال ئې نه وى كړي نو هم د هغه ايمان د هغه د پاره مفيد نه دې. د نمر راختلو نه پس ايمان غيرنافع، او د نمر راختو نه وړاندې ايمان د نيكو اعمالو نه بغير مفيد نه دې. د هغوى په نيز تقدير د عبارت داسې دې، ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾

د ايت كريمه نه د معتزله په عقيده باندې د علامه زمخشرى استدلال او دهغې رد: د علامه زمحشرى ددې استدلال نه مختلف جوابونه وركړې شوې دى.

① مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى چه په آيت كريمه كښې كلمه د (او) د نفى په سياق كښې واقع شوې ده او تقدير د آيت دا دې قوله ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾

په دې كښې د ايمان او عمل صالح دواړو نفى شوې ده چه چا سره ايمان او عمل صالح دواړه نه وى نو د طلوع الشمس من المغرب نه پس كه هغه ايمان راوړي نو د هغه ايمان د هغه د پاره مفيد نه دې. (٢)

---

(١) تفسير كشاف (٢/١٨٢) تفسير سورة الانعام)-

(٢) فيض البارى (٤/١٨٢ و ١٨٣) قال الشيخ بدر عالم الميرتهى فى حاشية البدرالسارى الى فيض البارى قلت: وحينئذ لا بد من بيان نكتة للتعرض الى خصوص هذا اليوم فان... [بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

② اكثر حضرات فرمائي چه په آيت كښي لف و نشر مرتب دي. په لف كښي اجمال پرېخودې شوې دې او په نشر كښي دواړه اجزاء ذكر كړې شوې دی.
د آيت تقدير دادې قوله ﴿يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾ يعني په كومه ورځ چه به ستا د رب د بعضې نښو ظهور اوشي نو هغه نفس ته به ايمان څه نفع ورنكړي چا چه وړاندې ايمان نه وي راوړې او نه به د هغه چا عمل مفيد وي چا چه وړاندې د نيكۍ څه كار نه وي كړې مطلب ئې دا دې چه د طلوع الشمس من المغرب نه پس به نه ايمان مفيد وي او نه به عمل صالح مفيد وي. په آيت كښي د ايمان او عمل صالح د غير مفيد كيدو تعلق د طلوع شمس من المغرب نه روستو زمانې پورې متعلق دې. نو د طلوع شمس نه وړاندې په ايمان باندې چه د عمل صالح نه بغير وي د غيرمفيد كيدو باندې استدلال كول صحيح نه دی.[1]
فائده: علامه عثماني رحمه الله ليكي، كله چه د الله اراده اوشي چه موجوده نظام درهم برهم كړي نو د موجوده قوانين طبعيه خلاف به ډير عظيم الشان خوارق واقع شي په هغي كښي يو طلوع الشمس من مغربها دې. او په دې حركت مقلوبي كښي دې طرف ته اشاره ده چه كوم قوانين قدرت او نواميس طبعيه د دنيا په موجودګۍ كار كونكي وو د هغې د ميعاد ختميدو وخت راغلې دې لكه چه د دغه وخت د عالم كبير د نزع او د روح وتلو وخت شروع شوې دې او لكه څنګه چه د عالم صغير (انسان) دځنكدن په وخت كښي ايمان او توبه مقبول نه وي دغه شان طلوع الشمس من المغرب نه پس به هم د مجموعه عالم په حق كښي هم دا حكم وي.
په بعض رواياتو كښي دې سره د خروج دجال او خروج دابه وغيره بيان شوې دې د هغې رواياتو نه مراد دا دې چه د توبې دروازه به هله بنديږي چه د دې ټولو نښو مجوعه متحقق شي او دا به هله كيږي چه طلوع الشمس من المغرب هم متحقق شي. جدا جدا په هره يوه نښه باندې حكم نه متفرع كيږي.[2]

باب: تفسير سورة الأَعْرَافِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرِيَاشًا الْمَالُ (الْمُعْتَدِينَ) فِي الدُّعَاءِ وَفِي غَيْرِهِ. (عَفَوْا) كَثُرُوا وَكَثُرَتْ أَمْوَالُهُمْ (الْفَتَّاحُ) الْقَاضِي (افْتَحْ بَيْنَنَا) اقْضِ بَيْنَنَا. (نَتَقْنَا) رَفَعْنَا (انْبَجَسَتْ) انْفَجَرَتْ (مُتَبَّرٌ) خُسْرَانٌ (آسَى) أَحْزَنُ (تَأْسَ) تَحْزَنْ.
وَقَالَ غَيْرُهُ (مَا مَنَعَكَ أَنْ لَا تَسْجُدَ) يَقُولُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ (يَخْصِفَانِ) أَخَذَا الْخِصَافَ مِنْ

...بقيه ازحاشيه گذشته] عدم النفع عندالخلوعن الايمان والاعمال عام لا اختصاص له بيوم دون يوم، ولم يتفق لى فيه مراجعة الى الشيخ (البدرالسارى ٤١١٨٣)-
[1] وانظرالانتصاف على الكشاف (٢١٨٢) وروح المعانى (٥١٢٦) -
[2] تفسير عثمانى (١٩٩)-

وَرَقِ الْجَنَّةِ، يُؤَلِّفَانِ الْوَرَقَ، يَخْصِفَانِ الْوَرَقَ بَعْضَهُ إِلَى بَعْضٍ . (سَوْآتِهِمَا) كِنَايَةٌ عَنْ فَرْجَيْهِمَا، (وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ) هَا هُنَا إِلَى الْقِيَامَةِ، وَالْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لاَ يُحْصَى عَدَدُهَا،
الرِّيَاشُ وَالرِّيشُ وَاحِدٌ وَهُوَ مَا ظَهَرَ مِنَ اللِّبَاسِ.
(قَبِيلُهُ) جِيلُهُ الَّذِي هُوَ مِنْهُمْ. (ادَّارَكُوا) اجْتَمَعُوا،
وَمَشَاقُّ الإِنْسَانِ وَالدَّابَّةِ كُلُّهُمْ يُسَمَّى سُمُومًا وَاحِدُهَا سَمٌّ وَهِيَ عَيْنَاهُ وَمَنْخِرَاهُ وَفَمُهُ وَأُذُنَاهُ وَدُبُرُهُ وَإِحْلِيلُهُ. (غَوَاشٍ) مَا غُشُّوا بِهِ. (نُشُرًا) مُتَفَرِّقَةً. (نَكِدًا) قَلِيلاً (يَغْنَوْا) يَعِيشُوا (حَقِيقٌ) حَقٌّ. (اسْتَرْهَبُوهُمْ) مِنَ الرَّهْبَةِ (تَلَقَّفُ) تَلْقَمُ. (طَائِرُهُمْ) حَظُّهُمْ. طُوفَانٌ مِنَ السَّيْلِ وَيُقَالُ لِلْمَوْتِ الْكَثِيرِ الطُّوفَانُ. الْقُمَّلُ الْحُمْنَانُ يُشْبِهُ صِغَارَ الْحَلَمِ. عُرُوشٌ وَعَرِيشٌ بِنَاءٌ (سُقِطَ) كُلُّ مَنْ نَدِمَ فَقَدْ سُقِطَ فِي يَدِهِ. الأَسْبَاطُ قَبَائِلُ بَنِي إِسْرَائِيلَ. (يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ) يَتَعَدَّوْنَ لَهُ يُجَاوِزُونَ تَعْدُ تُجَاوِزْ. (شُرَّعًا) شَوَارِعَ (بَئِيسٍ) شَدِيدٍ، (أَخْلَدَ) قَعَدَ وَتَقَاعَسَ (سَنَسْتَدْرِجُهُمْ) نَأْتِيهِمْ مِنْ مَأْمَنِهِمْ كَقَوْلِهِ تَعَالَى (فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا) (مِنْ جِنَّةٍ) مِنْ جُنُونٍ. (فَمَرَّتْ بِهِ) اسْتَمَرَّ بِهَا الْحَمْلُ فَأَتَمَّتْهُ (يَنْزَغَنَّكَ) يَسْتَخِفَّنَّكَ، طَيْفٌ مُلِمٌّ بِهِ لَمَمٌ وَيُقَالُ (طَائِفٌ) وَهُوَ وَاحِدٌ (يَمُدُّونَهُمْ) يُزَيِّنُونَ. (وَخِيفَةً) خَوْفًا وَخُفْيَةً مِنَ الإِخْفَاءِ، وَالآصَالُ وَاحِدُهَا أَصِيلٌ مَا بَيْنَ الْعَصْرِ إِلَى الْمَغْرِبِ كَقَوْلِهِ (بُكْرَةً وَأَصِيلاً). (الفرقان)

سُورَةُ الأَعْرَاف

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَرِيَاشًا الْمَالُ: سوره اعراف کښې دی، قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا: رياشا جمع د ريش ده. د جمهورو قرآءت سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا : دي. [1] د رياشايو تفسير مال سره کړې شوي دي او دويم تفسير په لباس سره شوي دي چه وراندې راځي.

قوله: إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ فِي الدُّعَاءِ وَفِي غَيْرِهِ: آيت مبارك کښې دی، ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ، ، اعتداء د حد نه زياتي کونکی ته وائي . اعتداء فی الدعاء الله تعالی ته خوښه نه ده، په دعا کښې اعتداء دا ده چه انسان محالات او د ناممکن څيزونو دعا کوی .مثلاً د نبوت سوال کول، يا د فرښتي جوړيدو دعا کول. دغه شان په دعا کښې ډير قيودات لګول هم په اعتداء داخل دی. امام ابن ماجه رحمه الله يو حديث نقل کړې دي په کوم کښې چه ددي ممانعت شوي دي. د روايت الفاظ دا دی: أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُغَفَّلٍ سَمِعَ ابْنَهُ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْقَصْرَ الأَبْيَضَ عَنْ يَمِينِ الْجَنَّةِ إِذَا دَخَلْتُهَا. فَقَالَ أَيْ بُنَيَّ سَلِ اللَّهَ الْجَنَّةَ وَعُذْ بِهِ مِنَ النَّارِ فَإِنِّي سَمِعْتُ

[1] عمدة القارى: ١٨/٢٣١)

رَسُولَ اللهِ-صلی الله علیه وسلم- يَقُولُ سَيَكُونُ قَوْمٌ يَعْتَدُونَ فِي الدُّعَاءِ :(۱)
دغه شان په دعا کښي شور او رفع صوت اوکړی چه مونځ گذارو ته او ذکر کونکو ته پریشانی وی نو دا هم په اعتداء فی الدعاء کښي داخل دی.

قوله: عَفَوْا كَثُرُوا وَكَثُرَتْ أَمْوَالُهُمْ: ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّى عَفَوْا ، یعنی مونږ د بد حالئي په ځائي خوشحالی بدله کړه. تر دي چه ډیر لوئي شو یعنی ښه ترقی ئي اوکړه، فرمائی «عفوا» معنی ډیر شو او د هغوی مالونه زیات شو.

قوله: الْفَتَّاحُ الْقَاضِي افْتَحْ بَيْنَنَا اقْضِ بَيْنَنَا: آیت کښي دی رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ ، ، اي زمونږ پروردگاره ; زمونږ او زمونږ د قوم په مینځ کښي فیصله اوکړه.

قوله: وَإِذْ نَتَقْنَا الجبل اي رفعنا: آیت مبارك كښي دی، وَإِذْ نَتَقْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ ، ، او كله چه مونږ د هغوی د پاسه غر راؤچت کړو لکه چه هغه چهترئي ده. «نَتَقْنَا» معنی ده رفعنا ای مونږ اوچت کړو.

قوله: انْبَجَسَتْ : انْفَجَرَتْ: آيت مبارك كښي دى اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا: یعني په کاڼړی باندي خپله همسا اووهه، نو د دي کاڼړی نه دولس چیني رواني شولي

انبجست په معنی د انفجرت دي یعنی جاری شوي.

قوله: مُتَبَّرٌ: خُسْرَانٌ: آیت کښي مبارك دی، ، إِنَّ هَؤُلَاءِ مُتَبَّرٌ مَا هُمْ فِيهِ: یعنی دا خلق چه په کومه طریقه کښي لګیا دی خساري والا دی (یعنی دا خلق به تباه کړي شی) متبرٌ په معنی د خُسرانٌ سره دي.

قوله: آسَى اي أَحزَنُ: تَأْسَ اي تَحزَن: آیت مبارك كښي دی، ، فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ : نو څنګه (یعنی ولي) غم اوکړم د کافر قوم. آسَی د واحد متکلم صیغه ده په معنی د أحزنُ سره. د حُزن معنی خفګان کول، هم په دي مناسبت سره دویم لفظ تأس په معنی د تحزن ذکر کړي شوي دي،سره ددي چه دا لفظ دي سورة کښي نه دي بلکه سورة مائده کښي دي:
"فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ"

قوله: وقَالَ غيرُه: مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ يَقُولُ: ما منعك أن تسجد: آیت کښي دی مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ ، ، بعض حضراتو په کښي ، ، لَا ، ، زائده ګڼړلي ده. په دي سورة کښي به ترجمه دا وی: کوم څیز ته د سجدي کولو نه منع کړي سره ددي چه ما پخپله تا ته حکم درکړو.

او بعض حضراتو ، ، لَا ، ، زائده نه ده منلي. هغوی فرمائی چه دا ، ،لَا ، ، د نفی د تاکید د پاره ده چه د ، ، منعك ، ، نه په پوهه کښي راځی نو په دي صورت کښي به ترجمه دا وی: کوم څیز ته منع

(۱) الحدیث اخرجه ابن ماجه فی سننه فی کتاب الدعاء باب کراهیة الاعتداء فی الدعاء رقم الحدیث: ۳۸۶۴

كړي چه ته سجده نه کوي کله چه ما تا ته حکم درکړو.

قوله: يَخْصِفَانِ اَخَذَا الْاخِصَافَ مِن ورق الجنة يؤلفان الورق يخصفان الورق بعضه إلى بعض: آيت مبارك كښي دى، ، فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ، ، يعنى چه كله دي دواړو هغه ونه أوڅكله نو د دواړو ستر شوى بدنونه د يو بل په وړاندي ښكاره شو، (څکه چه د جنت لباس د هغه عمل په وجه كوز كړي شو) او هغوى په خپلو اندامونو باندي پاڼړي كيخودل شروع كړي . پاڼړي به ئي يو ځائي كوليې او يو بل سره به ئي ميلاوولې او ده ستر د پاره به ئي د بدن په پټو حصو باندي كيخودلې. ((خصف الشيئ على الشيئ)) اينخلول، (خصاف خصفة) جمع ده ((خصفة)) د كهجورو د پاڼړو نه جوړه شوي توكرئي زنبيل وغيره ته وائي .

قوله: (وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ) هو ها هُنَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَالْحِينُ عِنْدَ الْعَرَبِ مِنْ سَاعَةٍ إِلَى مَا لَا يُحْصَى عَدَدُهم: وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ» په دي كښي، حين، د قيامت په معنى كښي دي، د حين لفظ د يوي لحظې نه واخله د غير محصور مودي پوري استعماليږي.

قوله: ادَّارَكُوا : اجْتَمَعُوا : آيت مبارك كښي دى، ، كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا» كښي چه هم يوه ډله (د كافرانو) دوزخ كښي داخله شى د خپل خان په شان بله ډله باندي به لعنت كوى تر دي چه كله به هغه (دوزخ) كښي ټول راجمع كړي شى.

فرمائى د ((ادارکوا)) معنى ((اجتمعوا)) ده.

قوله: وَمَشَاقُّ الْإِنْسَانِ وَالدَّابَّةِ كُلُّهُمْ يُسَمَّى سُمُومًا وَاحِدُهَا سَمٌّ: آيت مبارك كښي دى، ، حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ، ، فرمائى چه په انسان او څناورو ټولو كښي چه دننه كومه سوره ده هغي ته سموم وائي ددي مفرد سم دي. د انسان سترګه، د پوزي سوړي، غوږ او وړاندي روستو ته سموم وائي .

قوله: (غَوَاشٍ) مَا غُشُوا بِهِ: آيت مبارك كښي دى، ، لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ، ، ((غواش)) د ، ، غاشية ، ، جمع ده. هغه څيز كوم سره چه بل څيز پټ كړي شى. يعنى پرده وغيره

قوله: نُشُرًا أي متفرقة : وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ» د جمهورو قرأة ((بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ)) دي. امام بخارى رحمه الله ، ، نُشُرًا ، ، والا قرأة نقل كړي دي. په دي صورت كښي به ترجمه داسي وي، ، او الله هغه ذات دي چه د باران رحمت نه وړاندي هوا ګاني راليږى.

قوله: نَكِدًا : قَلِيلًا :آيت مبارك كښي دى، ، وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا، ، او كومه زمكه چه خرابه ده د هغي پيدا وار كم راوځى . په دي كښي د ((نكد)) معنى قليل ده،

قوله: يَغْنَوْا: يَعِيشُوا: آيت مبارك كښي دى:، ، الَّذِينَ كَذَّبُوا شُعَيْبًا كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا فِيهَا، ، چا چه د شعيب عليه السلام تكذيب كړي وو ((يعنى د هغوى داسي حال شو)) لكه چه په هغه كوررونو كښي چرته اوسيدلي هم نه وو. د ((يَغْنَوْا)) معنى د ژوندون او ژوند تيرول دى.

قوله: حَقِيقٌ: حَقٌّ: آيت مبارك كښي دى:، ، وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ، حَقِيقٌ عَلَى أَن لَّا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ .... ((الكلى شوي)) يم په ما باندي حق او واجب دا دى چه بغير د ريښتياؤنه دالله تعالى طرف ته هيڅ خبره منسوب نه كړم ((يعنى د دروغونسبت نه كوم)) د ((حَقِيقٌ)) معنى حق ده.

قوله: اسْتَرْهَبُوهُمْ: مِنَ الرَّهْبَةِ: آيت مبارك كښي دى:، ، فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوهُمْ، ، كله چه خلقو ((جادوګرو خپلي رسئي او لرګى)) اوغورزول نو د خلقو نظر بندى ئي اوكړه او په هغوى باندي ئي يره شروع كړه. ((اسْتَرْهَبُوهُمْ)) د، ، رهبة، ، نه مشتق دي د كوم معنى چه ويره ده.

قوله: تَلْقَفُ: تَلْقَمُ: آيت مبارك كښي دى" فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ" دي آيت كښي ((تلقف)) ((تلقم)) په معنى دي. يعنى نوړئي جوړول او تيرول . . .

قوله: طَائِرُهُمْ: حَظُّهُمْ: آيت مبارك كښي دى:، ، الا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِندَ اللَّهِ، ، امام بخارى رحمه الله د طائره تفسير په حظ سره كړي دي. د كوم معنى چه حصه او نصيب راځى ليكن اكثرو حضراتو د طائره معنى سپيره والي يا د سپيره والى سبب سره كړي ده.

قوله: وَالْقُمَّلَ: الْحُمْنَانُ يُشْبِهُ صِغَارَ الْحَلَمِ: آيت مبارك كښي دى:، ، فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُمَّلَ وَالضَّفَادِعَ، ، امام بخارى رحمه الله د قُمَّل تشريح كړيده چه ددي نه مراد سپګي دى، چه د ګونو په شان وى. حمنان ((د حاء په ضمي سره او د نون په سكوم سره)) د حمنانةٌ جمع ده چه جوګي او ګونى ته وائى. ((الحلم)) واړه چينجى او ګونى ته وائى دا د حملةٌ جمع ده.

قوله: عُرُوشٌ: وَعَرِيشٌ: بِنَاءٌ: آيت مبارك كښي دى:، ، وَدَمَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ، ، او مونږ د فرعون او د هغه د قوم جوړي شوي كارخاني او كوم چه هغوى عمارتونه جوړ كړي وو تباه كړل. فرمائى د عروش او د عريش معنى بناء يعنى عمارت او محل دي.

قوله: سُقِطَ: كُلُّ مَنْ نَدِمَ فَقَدْ سُقِطَ فِي يَدِهِ: آيت مبارك كښي دى:، ، وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ، ، كوم سړى چه پښيمانه كيږى د هغه په باره كښي وئيلي كيږى ((سُقِطَ فِي يَدِهِ))

قوله: الْأَسْبَاطُ: قَبَائِلُ بَنِي إِسْرَائِيلَ: آيت مبارك كښي دى:، ، وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا، ، مونږ هغوى په دولسو خاندانونو كښي تقسيم كړل او جُدا جُدا ډله مو كړه. د اسباط نه مراد بنى اسرائيل دى ددي واحد سبطٌ دي.

قوله: يَعْدُونَ: يَتَعَدَّوْنَ لَهُ يُجَاوِزُونَ تَعْدُ تُجَاوِزْ: آيت مبارك كښې دى: ،، وَاسْأَلْهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ ،، او تاسو ددي (يهودو) نه ددي كلى د حال تپوس اوكړئ چه د سمندر په غاړه آباد وو، او هغوى د خالى په ورځ د حد نه زياتي كولو، آيت كښې د ((يعدون)) معنى ((يتعدون)) يعنى زياتي كول ده.

قوله: شُرَّعًا: شَوَارِعَ: آيت مبارك كښې دى: ،، إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّعًا ،، د شُرَّعًا معنى د شوارع سره كړې شوې ده او دا جمع د شارع ده، د كوم معنى چه د اوبو د پاسه ښكاره كيدونكي يعنى د خيالى په ورځ به كبان ښكاره كيدل او د هغوى مخې ته به راتلل.

قوله: أَخْلَدَ: قَعَدَ وَتَقَاعَسَ: آيت مبارك كښې دى: ،، وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ ،، ليكن هغه د دنيا طرف ته مائل شو او د خپل نفسانى خواهش پيروى ئي اوكړه. د ((أخلد)) تفسير ((قعد)) او د ((تقاعس)) سره شويدي. ((قعدعن حاجته)) او ((تقاعس عن الامر)) دواړه معني دى. روستو اخوا شو ((قعود الى الارض)) د دنيا طرف ته ډير ميلان ته كنايه ده. اوس معنى شوه دنيا ئي لازم اونيولا، دنيا طرف ته مائل شو. د ضمير مرجع د اكثر مفسيرينو په نيزد بلعم بن باعوره دي چه يو يهودى عالم وو او اسم اعظم ورته معلوم وو.

قوله: سَنَسْتَدْرِجُهُمْ: اى نأتيهم من مأمنهم: آيت مبارك كښې دى: ،، سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ،، رابه شو مونږ هغوى له د هغه ځائ نه د كوم ځائ نه چه هغوى ته څه خطره نه وي او د هغوى په خيال كښې به هغه ځائ بالكل د امن وى.
الله تعالى حكم په داسې طريقه راغلو چه د كوم ځائي نه د هغوى ګمان هم نه وو، دي آيت سره تشبيه د ناڅاپئ سره ده.[1]

قوله: مِنْ جِنَّةٍ: مِنْ جُنُونٍ: آيت مبارك كښې دى: ،، أَوَلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ ،، آيا دي خلقو په دي خبره كښې غور اونه كړو چه د هغوى ملګرى (يعنى حضور ﷺ) ته هيڅ ليونتوب نيشته. په دي كښې د ((جنة)) تفسير په جنون سره شوي دي

قوله: فَمَرَّتْ بِهِ: اسْتَمَرَّ بِهَا الْحَمْلُ فَأَتَمَّتْهُ:
د ايت كريمه: **هوالذي خلقكم من نفس واحدة وجعل منها زوجها**،، په تفسيركې د تفسيرد ائمو مختلفې رائې: دي نه د سورة اعراف دي آيت طرف ته اشاره ده،، هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا

[1]) قال الراغب فى المفردات : سنستدرجهم معناه نأخذهم درجة فدرجة و ذالک ادناؤهم من الشئ شيئا فشيئا كالمراقى والمنازل فى ارتفائها ونزولها (او نظر المفردات فى لغات القرآن:١٤٨) وقال الالوسى فى تفسير روح المعانى : ٥\١٢٤ (الجزء التاسع) و استدراجه تعالى اياهم بادرار النعم عليهم مع انهماكهم فى الغى-

لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ، فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ» الله تعالی هغه ذات دي چا چه تاسو د يو تن (حضرت آدم علیه السلام) نه پيدا کړئ او هم د هغه نه ئي د هغه جوړه پيدا کړه، دي د پاره چه هغه د خپلي دي جوړي نه سکون حاصل کړي، بيا چه کله خاوند خپلي بی بي سره نزديکت اوکړو نو هغي ته وړوکي غوندي حمل اوشو، نو هغه دي حمل سره ګرزيده راګرزيده، کله چه هغه درونډ شو (او د حمل موده زياته شوه) نو دواړو ښځي او خاوند د الله تعالی نه دعا اوکړه چه د هغوی رب دي که چري تا مونږ ته ښکلي بچي راکړو نو مونږ به ښه شکر کوو، نو چه لله تعالی دي دواړو ته نيک بچي ورکړو نو د الله تعالی ورکړي شوي څيز کښي هغه دواړو د الله تعالی د پاره د دي نه ما سوا شريك اوګرځولو، نو الله تعالی خو پاك دي د شرك نه.

آيت مبارك کښي ((نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ)) نه مراد حضرت آدم علیه السلام دي، او د ((وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا)) نه حضرت حواء علیها السلام مراد ده.[1]

او وړاندي د ((فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا)) کښي د مفسرينو دوه رائي دي. بعضي مفسرين فرمائي چه ضمير حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام طرف ته راجع دي، او بعضي مفسرين حضرات فرمائي چه ضمير مطلقًا ښځي او سړي طرف ته راجع دي، او دي نه يو متعين سړي يا ښځه مراد نه دي.

ضمير که مطلقًا د سړي يا ښځي طرف ته راجع وي نو په هغه صورت کښي د آيت په تفسير باندي هيڅ اشکال نه کيږي او مطلب به دا وي چه الله تعالی ټول انسانان د حضرت آدم علیه السلام نه پيدا کړل او هم د هغه نه د هغوی بی بی حضرات حواء علیها السلام راپيدا کړه د څه مقصد د پاره چه دا وو چه دي نه حضرت آدم علیه السلام ته سکون حاصل شي، بيا دي دواړو نه نسل زوان شو. د الله تعالی ددي خلقت او صنعت عجيبه تقاضه خو دا وه چه اولاد د آدم علیه السلام به د الله تعالی شکرګذار وي او هغه سره به څوك شريك نه ګرځوي ليکن د حضرت آدم علیه السلام غفلت شعار نسلونو معامله ددي نه ألټه کړه او الله تعالی سره ئي شرك اوکړو. او د شرك تفصيل، «فَلَمَّا تَغَشَّاهَا»، سره داسي بيان کړو چه کله سړي ښځي سره فطري خواهش پوره کړو نو ښځه حامله شو، په شروع شروع کښي چه د حمل بوج نه وو نو ښځه بي تکلفه په آزادئي دي حمل سره ګرځيده. بيا چه کله خيټه لويه شوه نو هله سړي او ښځي دواړو د نيك اولاد دعا اوکړه. کله چه الله تعالی د دوی تمنا پوره کړه نو د شکر په ځائي په شرك کښي مبتلا شو د کوم چه مختلف صورتونه وي. کله عقيده فاسده شي چه دا بچي مونږ له فلانکی ژوندی يا مړ مخلوق راکړي دي، چا په عقيده سره نه نو عملاً د غير الله طرف ته منسوب کړو او د هغه د نوم نذر او نياز ورکول ئي شروع کړه. او د ماشوم تندي ئي د هغه په وړاندي اولګولو، يا د ماشوم نوم ئي دا

---

[1] (قال القرطبي في الجامع لاحکام القرآن : ۷\۳۳۷) قال جمهور المفسرين المراد بالنفس النفس الواحدة آدم وجعل منها زوجها يعني حواء وتفسير البحر المحيط :۴\۴۳۸

کیخودلو چه د هغي نه د شرك اظهار کیږی مثلاً عبدالعزی، عبدالشمس یا بنده علی وغیره.
د آیت دا تفسیر ډیرو مفسرینو حضراتو کړي دي[1] حافظ ابن کثیر رحمه الله په خپل تفسیر کښي هم دا تفسیر راجع ګرځولي دي[2]. د دي تفسیر په رڼړا کښي په آیت کښي د شرك او ناشکرئي نسبت عام انسانو طرف ته دي، حضرت آدم علیه السلام اوبی بی حضرت حوا علیها السلام ته نه دي بلکه د هغوی د اولاد نقشه ئي په دي کښي راښکلي ده. د آیت شروع ((هُوَالَّذِی خَلَقَکُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِیَسْکُنَ إِلَیْهَا)) کښي خو د حضرت آدم علیه السلام او بی بی حواء علیها السلام ذکر دي مګر دي نه پس، ،فَلَمَّا تَغَشَّاهَا، ، نه مطلقاً د سړی او ښځي تذکره شروع کړه. په دي تفسیر هیڅ اشکال نه کیږی.لیکن ډیرو حضراتو په دي آیاتونو کښي بیان کړي شوي قصه د حضرت آدم علیه السلام او بی بی حواء علیها السلام سره مخصوص کړي ده او د دي په تائید کښي ئي مختلف اقوال نقل کړي دی.
امام احمد بن حنبل رحمه الله په ، ،مسند، ، کښي یو روایت نقل کړیدي دکوم الفاظ چه دا دی ((حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ حَدَّثَنِی أَبِی حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنِ الْحَسَنِ عَنْ سَمُرَةَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه وسلم- قَالَ، ،لَمَّا حَمَلَتْ حَوَّاءُ طَافَ بِهَا إِبْلِیسُ وَکَانَ لَا یَعِیشُ لَهَا وَلَدٌ فَقَالَ سَمِّیهِ عَبْدَ الْحَارِثِ فَإِنَّهُ یَعِیشُ فَسَمَّوْهُ عَبْدَ الْحَارِثِ فَعَاشَ وَکَانَ ذَلِکَ مِنْ وَحْیِ الشَّیْطَانِ وَأَمْرِهِ، ،[3] یعنی د حضرت حواء علیها السلام به یو بچي هم ژوندي نه پاتي کیدو،ابلیس (د نیك مخلوق په شکل کښي) حضرت حواء علیها السلام ته راغلو او ورته ئي اووئیل چه هلك پیدا شو نو د هغه نوم ، ،عبدالحارث، ، کیږده نو هغه به ژوندي پاتي شی.(حارث د ابلیس نوم وو) عبدالحارث (د شیطان بنده) نو حضرت حواء علیها السلام د هغه نوم عبدالحارث کیخودو نو هغه ماشوم ژوندي پاتي شو، آیت مبارك کښي، ،فَلَمَّا تَغَشَّاهَا، ، هم دي واقعي طرف ته اشاره ده. په دي صورت کښي، ،فَلَمَّا تَغَشَّاهَا، ، ضمیر مؤنث حضرت حواء علیها السلام طرف ته راجع کیږی او پوره واقعه د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام سره متعلق کیږی. لیکن په دي تفسیر باندي اشکال کیږی چه په آیت کښي د شرك ارتکاب ذکر دي او حضرات أنبیاءکرام علیهم السلام معصوم وی نو حضرت آدم علیه السلام د شرك ارتکاب څنګه اوکړو. او هغه خو ابوالانبیاء دي، او شرك د هغه د شان عصمت منافی دي؟
ددي دوه جوابونه ورکړي شوي دی، یو جواب علی سبیل التسلیم دي، او یو جواب علی سبیل الانکار دي.

① علی سبیل الانکار جواب دا دي چه کوم روایتونو نه په دي آیاتونو کښي بیان کړي شوي واقعه حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام سره مخصوص کړي ده هغه روایات صحیح نه دی او د مختلفو وجوهاتو په بناء هغه معلول دی. دي کښي بعض خو اسرائلیات دی او احمد

[1] (قال القرطبی فی الجامع لاحکام القرآن : ۷/۳۳۷) قال جمهورالمفسرین المراد بالنفس النفس الواحدة آدم وجعل منها زوجها یعنی حواء وتفسیر البحر المحیط :۴/۴۳۸ -
[2] (تفسیر ابن کثیر ۲/۲۷۵)
[3] (مسند امام احمد ۵/۱۱

رحمه الله چه کوم روایت نقل کړي دي هغه معلول دي. په دي کښې یو علت خو دا دي چه د هغه ((حسن عن سمرة رضي الله عنه)) په طریق باندي مروي دي او د حضرت حسن بصری رحمه الله سماع د حضرت سمرة بن جندب رضي الله عنه نه مختلف فيه دے.[1] دویم علت ددي په سند کښې دا دي چه دي کښې عمربن ابراهیم دي او عمر بن ابراهیم متکلم فیه راوی دي.[2] دریم علت په دي حدیث کښې د موقوف او مرفوع کیدلو کښې اختلاف دي، امام احمد بن حنبل رحمه الله دا مرفوعا نقل کړي دي لیکن ابن جریر دا موقوفا نقل کړي دي.[3] او څلورم علت دا دي چه دا روایت د حضرت حسن بصری رحمه الله نه نقل دي او حضرت حسن بصری رحمه الله نه پخپله ددي روایت خلاف د آیت مونږ تفسیر نقل دي،[4]

② دویم جواب علی سبیل التسلیم دي. که چري دا روایات صحیح اوګڼلي شي او په آیت کښې بیان کړي شوي قصه حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام سره متعلق اوګرځولي شي نو بیا هم په دي سره دا نه لازمیږي چه هغوی حقیقة د شرك ارتکاب کړي وی، شیخ الاسلام حضرت مولانا شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی کله چه ماشوم پیدا شو نو دواړو ورته ،،عبدالحارث،، نوم کیښودلو.ظاهره خبره ده چه په اسماء اعلام کښې لغوی معنی معتبره نه وی خو بیا هم د ((عبد)) اضافت ((حارث)) طرف ته دي سره مستلزم نه دی چه ''حارث'' نعوذ بالله معبود اوګڼلي شی، لکه یو میلمه دوست سړی ته عرب، ،عبدالضیف،، وائی نو د دي

---

[1] (قال سعید فی ما روی الخزرجی فی خلاصة تذهیب تهذیب الکمال[ص:۷۷] [قال سعید:لم یسمع من سمرة " و قال المزی فی تهذیب الکمال:۱۲۳\٦] :[وقال محمد بن سیرین:لم یسمع الحسن من سمرة :] وقال الذهبی فی سیرا علام النبلاء:۵٦۷\٤ : قال یحیٰی القطان: احادیثه عن سمرة، سمعنا انه کتاب: وقال ابن سعد فی طبقاته۷\۱۵۷ :

وقال یحیٰ بن سعید القطّان فی احادیث سمرة التی یرویها الحسن عنه: سمعنا انه من کتاب: وقال البخاری فی تاریخه الکبیر : ۲\۲۹۰ : قال علی المدینی وسماع الحسن من سمرة صحیح: وقال الذهبی فی السیر:۵٦۷ \٤ : وقد صح سماعه فی حدیث العقیقة وفی حدیث النهی عن المثلة من سمرة: وحدیث العقیقة اخرجه احمد:۲۲،۱۷،۷\۵، وابو داؤد (۲۸۳۸) وترمذی (۱۵۲۲)

و النسائی (۷\۱٤٤) و حدیث النهی عن المثلة اخرجه ابوداؤد(۲٤۲۸) وقال الحافظ ابن حجر فی تهذیب التهذیب (۲\۲٤۹) واما روایة الحسن عن سمرة بن جندب ففی صحیح البخاری سماعا منه لحدیث العقیقه.

[2] عمربن ابراهیم وثقه ابن المعین (تهذیب الکمال:۲۷۱ \۲۱) وقال ابوحاتم،،یکتب حدیثه ولا یحتج به،،(تهذیب الکمال:۲۷۱ \۲۱) وفی خلاصة الخزرجی:۲۷۱،،حدیثه عن قتادة مضطرب،،وقال البزار،،لیس هو بالحافظ،،(کشف الستار :۱۱۱۵) وذکره ابن حبان فی الثقات :٤٤٦ \۸ وقال : خطی ویخالف وقال الذهبی فی میزان الاعتدال:۱۷۹ \۳،، عمربن ابراهیم عن قتادة عن الحسن عن سمرة، ان النبی ﷺ قال: کانت حواء لا یعیش لها ولد....... الخ. صححه الحاکم وهو حدیث منکر ......

[3] (تفسیرابن کثیر: ۲۷٤ \۲-)

[4] تفسیرابن کثیر:۲۷٤ \۲-)

دا مطلب هيڅ کله هم نه وی چه ميلمستيا ورکونکي د ميلمه عبادت کوی نو که د عبدالحارث نوم کيخودلو دا واقعه صحيح ده نو دا نشي وئيلي کيدي چه حضرت آدم عليه السلام نعوذبالله حقيقتا د شرك ارتکاب اوکړو،چه د انبياءکرام د شان عصمت منافی دي. او د ماشوم داسي غيرموزون نوم کيخودل کوم نه چه په ظاهره د شرك بوئ راځی. د نبی معصوم او اوچت شان او د توحيد جذبي مناسب نه وو، د قرآن کريم عادت دي چه د انبياؤ مقربينو ورو کي غوندي لغزش او معمولی غوندي ذلت ((حسنات الابرار سيئات المقربين))

د قاعدي مطابق اکثر په سخت عنوان سره تعبير کوی، دلته ئي هم د حضرت آدم عليه السلام د مرتبي لحاظ سره دا مو هم شرك تسميه تغليظاً په دي الفاظو کښي ادا کړو ((جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا)) يعنی د هغوی د شان لائق نه وو چه داسي نوم ئي ايخودي وي د کوم نه چه د شرك وهم کيږی.نو حقيقتاً شرك نه دي کيدي شي په دي وجه ((فَقَدْ أَشْرَكَ)) وغيره مختصر عبارت ئي پريخودو او دا اوګود عنوان ((جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا)) ئي اختيار کړو.[1]

④ امام رازی رحمه الله خو اولاً دا خبره منلي نه ده چه په آيت کښي بيان کړي قصي تعلق د حضرت آدم عليه السلام او حضرت حواء عليها السلام سره دي. او د نه منلو هغه مختلف وجوهات ليکلي دی.

يو خو دا چه په آيت کښي ((فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ)) الفاظ پخپله په دي خبره دلالت کوی چه د شرك کونکي دوه نه وو،پوره يوه ډله وه چه هم د حضرت آدم عليه السلام اولاد کيدي شی.

دويم دا چه دي نه پس آيت کښي ((أَيُشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ)) په دي کښي لفظ د ،،ما،، استعمال کړي شوي دي چه د غير ذوی العقول د پاره راځی کوم نه چه معلوميږی چه په آيت کښي په هغه خلقو باندي رد کول مقصود دی چا چه بتان الله (جل جلاله) سره شريك جوړ کړل. د ابليس لعين د الله (جل جلاله) سره د شريك جوړولو ذکر په دي آيت کښي نيشته.

دريم دا چه حضرت آدم عليه السلام ته د ابليس ټول نومونه معلوم وو لکه چه (وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا) نه واضح ده او حضرت آدم عليه السلام ته د ابليس دښمنی او د درګاه رب العزت نه شړلي کيدل ښه معلوم وو، نو ددي سره حضرت آدم عليه السلام د خپل يو بچی نوم عبدالحارث څنګه کيخودي شو؟ څلورم ددي د پاره په توحيد باندي ايمان ساتونکی يو عام سړی ته هم که څوك راشی او دا قسم خبره اوکړی د کوم نه چه د شرك بوئ راځی نو هغه به هم دا اونه منی، نو د حضرت آدم عليه السلام په شان جليل القدر نبی نه د دي خبري صادر کيدل څنګه کيدي شی چه هغه د هغه ابليس خبره اومنله چه هغه ئي د باغ رضوان نه راؤويستل او د څه په وجه چه هغه د خپل رب (جل جلاله) نه په کلونو پوري د مغفرت دعا غوښتله.[2] د دي وجوهاتو په وجه امام رازی رحمه الله آيت د حضرت آدم عليه السلام او حضرت حواء عليها السلام سره متعلق نه دي منلي چه حضرت آدم عليه السلام او حضرت حواء عليها السلام د شرك ارتکاب کړي دي بلکه په آيت کښي د هغوی طرف ته نسبت کونکو

[1] (تفسير عثماني:۲۳۲-)
[2] تفسير کبير:۸۶\۱۵

باندي رد دي او هغه داسي چه مشرکانو به وئیل حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام هم نعوذبالله د بتانو عبادت کولو، نو الله تعالی په مذکور آیت کښې د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام قصه ذکر کړه او د هغوی قول ئي نقل کړو
(لَئِنْ آتَيْتَنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ) دي نه پس ئي اوفرمائيل ‹فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا› دا استفهاميه جمله ده يعنى د ماشوم وركولو نه پس آيا حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام الله تعالى سره شرك اوكړو؟ استفهام انكارى دي يعنى نه. وړاندي فرمائى ‹فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ› يعنى الله تعالى د دي شرك نه پاك دي كوم چه دا مشركان كوى او حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام طرف ته ئي منسوب كوى نو په دي آيت كښې د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام نه د شرك نفى ده او په مشركانو باندي رد دي.[1]

۲ بعض حضراتو فرمائيلي دى چه په دي آياتونو كښې د حضرت آدم علیه السلام او حضرت حواء علیها السلام هډو ذكر نيشته نه د آيت په شروع كښې نه د آيت په آخر كښې، مطلب دا دي چه الله تعالى تاسو نه هر يو د يو نفس نه پيدا كړو او د هر نفس د پاره د هغه د جنس نه د هغه جوړه پيدا كړه، بيا چه كله دا دواړه د يو بل نه خپل فطرى خواهش پوره كوى
او حمل جوړيږى او د حمل په زمانه كښې ټول اُميدونه هم د الله تعالى سره تړلى وى چه هم هغه به صحيح او سالم بچي پيدا كوى ليكن چه كله بچي پيدا شى نو د شكريه د پاره نذر او نياز د غيرالله په نوم باندي كوى، امام رازى رحمه الله د دي تفسير باره كښې فرمائيلى دى ((وهذا جواب فى غاية الصحة والسداد)) [2] ليكن علامه آلوسى رحمه الله فرمائيلى دى ((ولا يخفى ان المتبادر من صدرها آدم وحواء، ولا يكاد يفهم غيرهما راسا)) [3]

امام بخارى رحمه الله په مذكوره آيت كښې ((فمرت به)) سره تشريح كړيده.((فاستمربها الحمل فأتمته)) يعنى هغه حمل قائم او برقرار وو، بيا ښځي د دي موده پوره كړه د دي تشريح مطابق په معنى كښې قلب دي، ،فمرت،، كښې ضمير ښځي طرف ته راجع دي ليكن مراد ترينه د حمل استمرار دي.

علامه آلوسى رحمه الله فرمائى رحمه الله فرمائى ((فمرت به، والمراد: بقيت به كما كانت قبل حيث قامت وقعدت و أخذت وتركت وهو معنى لاغبار فيه)) [4] يعنى هغه به حمل سره داسي ګرځيده راګرځيده، كيناسته پاسيده لكه څنګه چه به د حمل نه وړاندي وه.

قوله: يَنْزَغَنَّكَ : يَسْتَخِفَّنَّكَ: آيت مبارك كښې دى ،، وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ ،،

---

[1]) تفسير كبير: ۱۵\۸۷
[2]) تفسير ابن كثير: ۱۵\۷۸
[3]) (روح المعانى: ۵\۱٤۱ (الجزء التاسع)
[4]) (روح المعانى: ۵\۱۳۸ (الجزء التاسع)

نو كه چرې تا ته د شيطان د طرف نه څه وسوسه راشي نو د الله تعالى پناه غواړه. فرمائي چه «يَنْزَغَنَّكَ» معنى «يَسْتَخِفَّنَّكَ» ده، داستخفاف لغوى معنى ده د حق او نيك كار نه اخوا كول او ،،اما،، كښي ،،ا،، شرطيه او ،،ما،، زائده ده. مطلب دا دي كه د شيطان د طرف نه د حق نه اوړيدلو څه وسوسه راشي يعنى غصه راشي نو پناه غواړه.

آيت مبارك كښي دى ،،إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ،، د «طيف» معنى خيال، ليونتوب او غصه. «طيف ملم» په زړه كښي كوزيدونكي خيال كله چه سړى له وسوسي راځي او نيم ګړي غوندي ليونتوب وى وائى به «لمم.....لمم» وړي ګناه او نيم ليونتوب ته وائى. امام بخارى رحمه الله د طيف صفت ذكر كړي دي. «به لمم» «ملم طيف ملم» په زړه كښي راتلونكي خيال په انسان باندي شروع كيدونكي ليونتوب. بيا وراندي فرمائي «به لمم» دا هغه وخت وائى كله چه انسان په وسوسو كښي اخته شي او غلط خيالات هغه پريشانه كوى.

د جمهورو قرأت «طائف» دي، ،،إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ،، امام بخارى رحمه الله فرمائي، وهو واحد د «طائف» او «طيف» دواړو معنى يوه ده. د آيت مبارك مطلب دي چه كوم خلق د الله تعالى نه يريږى او كله هغوى له د شيطان د طرف نه خيال او وسوسه راځي نو هغوى د الله تعالى په ياد كښي لګيا كيږى.[1]

قوله: يَمُدُّونَهُمْ: يُزَيِّنُونَ: آيت مبارك كښي دى ،،وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ،،. د ((يَمُدُّونَهُمْ)) تشريح «يُزَيِّنُونَ» سره كړي ده، يعنى د ګمراهئي خبري ښائسته كوى او وړاندي پيش كوى.

قوله: وَخِيفَةً: خَوْفًا وَخُفْيَةً مِنَ الإِخْفَاءِ: آيت مبارك كښي دى ،،((وَاذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً)) كښي «خيفة» د ويري په معنى كښي دي او هم د سورة اعراف يو بل آيت كښي دى ((ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً)) دلته ((خُفْيَةً)) د اخفاء نه ماخوذ دي.[2]

قوله: وَالآصَالُ: وَاحِدُهَا أَصِيلٌ مَا بَيْنَ الْعَصْرِ إِلَى الْمَغْرِبِ كَقَوْلِهِ (بُكْرَةً وَأَصِيلًا): آيت مبارك كښي دى ،،وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ،، فرمائى د «اصال» واحد

---

[1] (قال ابوعبيدة في قوله: اذا مسهم طائف من الشيطان،، اى لمم. واللمم يطلق على ضرب من الجنون و على صغار الذنوب.حكى بعض اهل العربية ان الطيف والطائف بمعنى واحد. اسند عن ابن عباس، قال: الممة من الشيطان (فتح البارى:۸\۳۰۱)

[2] (وفى فتح:۸\۳۰۱ قوله خفية من الاخفاء فيه تجوز والمعروف فى عرف اهل الصرف من الخفاء لان المزيد مشتق من الثلاثى و يوجه الذى هنا بانه اراد انتظام الصفتين من معنى واحد وقال العينى فى العمدة:۱۸\۳۳۸ ولكن يمكن ان يوجه كلامه باعتبار اشتقاق الصيغتين فى معنى واحد.

«اصيل» دي او «اصيل» د مازيگر نه واخله د مابنام د وخت پوري ته وائى او د بعضو نه نقل دى چه «اصال» جمع الجمع ده يعنى د «اصيل» جمع «اصل» او د «اصل» جمع «اصال» راځى، بهر حال لفظ اصل واحد دي د كوم دليل چه «بكرة واصيلا» دي.

١٣٤ - بَاب قَوْلِ اللّٰهِ عَزَّوَجَلَّ: إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ

٤٣٢١ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ - رضي الله عنه - قَالَ قُلْتُ أَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ نَعَمْ، وَرَفَعَهُ. قَالَ «لَا أَحَدَ أَغْيَرُ مِنَ اللّٰهِ، فَلِذَلِكَ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ، وَلَا أَحَدَ أَحَبُّ إِلَيْهِ الْمِدْحَةُ مِنَ اللّٰهِ، فَلِذَلِكَ مَدَحَ نَفْسَهُ». [ر: ٤٣٥٨]

١٣٥ - بَاب

(وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنِ انْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ) (٢)
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (أَرِنِي) أَعْطِنِي.

قوله: قَالَ ابن عباس أرني أعطني: حضرت ابن عباس په ((رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ)) كښې د ارنى تشريح په اعطنى سره كړېده، ځكه چه په «ارنى» او «انظراليك» كښې معنوى اتحاد او مناسبت ښكاره شى. مطلب دا دي چه اي الله: ته ماته د رؤيت قوت راكړه چه تا اوليدي شم.

بعض حضراتو وئيلي دى چه د «ارنى» مفعول «نفسك» محذوف دي او مطلب دا دي چه اي الله: ته ماته خپل ذات اوښايه چه زه تا اوليدي شم[1] د حضرت ابن عباس رضي الله عنهما دا تعليق طبرى د على بن ابى طلحة نه موصولاً نقل كړيدي.[2]

٤٣٢٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ - رضي الله عنه - قَالَ جَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْيَهُودِ إِلَى النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَدْ لُطِمَ وَجْهُهُ وَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّ رَجُلاً مِنْ أَصْحَابِكَ مِنَ الأَنْصَارِ لَطَمَ وَجْهِي. قَالَ «ادْعُوهُ». فَدَعَوْهُ قَالَ «لِمَ لَطَمْتَ وَجْهَهُ». قَالَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ، إِنِّي مَرَرْتُ بِالْيَهُودِ فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ وَالَّذِي اصْطَفَى مُوسَى عَلَى الْبَشَرِ. فَقُلْتُ وَعَلَى مُحَمَّدٍ وَأَخَذَتْنِي غَضْبَةٌ فَلَطَمْتُهُ. قَالَ «لَا تُخَيِّرُونِي مِنْ بَيْنِ الأَنْبِيَاءِ، فَإِنَّ النَّاسَ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ يُفِيقُ،

---

[1] (تعليقات لامع الدرارى: ٨٨/٩)
[2] (عمدة القارى: ٢٣٩/١٨)

فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى آخِذٌ بِقَائِمَةٍ مِنْ قَوَائِمِ الْعَرْشِ، فَلاَ أَدْرِي أَفَاقَ قَبْلِي أَمْ جُزِيَ بِصَعْقَةِ الطُّورِ».

قوله: يا محمد إن رجلا من أصحابك من الأنصار لطم في وجهي:

د رواياتو تعارض او دهغې حل: د بخارى شريف ددې روايت نه معلوميږى چه د څپيړې وهلو تعلق انصارسره وو، حافظ ابوبكربن ابى الدنيا رحمه الله روايت نقل كړيدې چه څپيړه وهونكې حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه وو[1] په دواړو روايتونو كښې په ظاهره تعارض دې ځكه چه ابوبكرصديق رضي الله عنه د انصارو نه نه وو.

① ددې يو جواب دا دې چه په دواړو كښې تطبيق اوكړې شى چه څپيړه وهونكې هم حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه وو، دلته د بخارى په روايت كښې د هغه تعلق د انصارو سره ښودلې شويدې. دا د خپلې منعى لغوى په اعتبار دې، د انصارو معنى امداد كونكى راځى او د حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه نه زيات د حضوراكرم ﷺ امداد بل چا كړيدې.

② دويم جواب دا دې چه د ابن ابى الدنيا رحمه الله مقابله كښې د بخارى روايت راجح ګرځولې شوې دې. علامه عينى رحمه الله فرمائى، «وما ذكره البخارى هو الاصح»[2].

قوله: فإن الناس يصعقون يوم القيامة فأكون أول من يفيق:

د فاكون اول من يفيق تشريح: حضور اكرم ﷺ فرمائيلى دى چه د قيامت په ورځ به ټول خلق بې هوشه شى، د ټولو نه اول به زه په هوش كښې راشم، بيا ئې اوفرمائيل چه زه به اوګورم چه موسى عليه السلام به د عرش يوه پښه نيولې وى اوس ما ته نه ده معلومه چه هغه زما نه وړاندې په هوش كښې راغلې وو يا د كوه طور د بې هوشئې هغه ته بدله وركړې شوه او په هغه باندې هډوبې هوشى شروع نه شوه. صعق وائى د يو آوازاوريدل يا د څه څيز د ويرې د وجه بې هوشه كيدل[3] دوه ځل به نفخ صور كيږى. په ړومبى ځل به د ټولونه هوش والوزى او چه څومره ژوندى دى هغه به ټول مړه شى او چه كوم مړه شوې وو د هغوى په روحونو به د بې هوشئى كيفيت شروع شى. دينه پس به دويمه نفخ وى په دې سره به د مړو روحونه د هغوى بدنونو طرف ته واپس راشى او بې هوشه به په هوش كښې راشى. په سورة زمر كښې دى، ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ﴾، دلته د بخارى مذكوره روايت كښې «فأكون أول من يفيق» كښې د دويمې نفخ نه پس افاقه مراد ده، د شعبى رحمه الله په روايت كښې د دې تصريح ده «انا اول من يرفع راسه بعد النفخة الاخيرة»[4]

د قيامت په ورځ د نفخاتو شمير: د قيامت په ورځ د نفخاتو په شمير كښې اختلاف دې. علامه

---

[1]) (عمدة القارى: ۱۸\۲٤۰
[2]) (عمدة القارى: ۱۸\۲٤۰
[3]) (والمراد بالصعق غشى يلحق من سمع صوتا او راى شيئا يفزع منه (فتح البارى: ٦\٤٤٤ كتاب الانبياء
[4]) (فتح البارى: ٦\٤٤٤ كتاب احاديث الانبياء باب وفات موسى وذكره بعد

ابن حزم رحمه الله فرمائی څلور نفخات به وی، اول ځل به ټول ژوندی مړه شی، دویم ځل نفخه سره به ټول مړی راژوندی شی او د حساب د پاره به جمع شی، دریمه نفخه سره به عامه بي هوشی خوره شی او څلورم ځل نفخه سره به شروع شوي بي هوشئي نه افاقه اوشی.(۱) حضرت شاه عبدالقادر رحمه الله هم دغه قول اختیار کړیدي.(۲)

مولانا رشید احمد ګنګوهی رحمه الله «لامع الدراری» کښي دري (۳) او په «کوکب الدری» کښي د څلورو نفخاتو قول اختیار کړیدي. یو نفخه اماتت، دویمه نفخه احیاء، دریمه نفخه صعقه او څلورمه نفخه افاقه ده. نفخه صعقه به هغه وخت وی کله چه الله تعالی د حساب د پاره ظهور اوفرمائی.(۴)

علامه عینی رحمه الله فرمائی چه په روایت باب کښي «یصعقون» نه د حساب د پاره د الله تعالی د ظهور د وخت صعقه مراد ده.(۵)

بعضي حضراتو د پنځو نفخاتو قول اختیار کړیدي، صاحب جمل په دي باندي د حیراتیا اظهار کولو سره فرمائي «وقد سمعنا بمن زاد فی الطنبور نغمة، ولم نسمع بمن زاد فی الصور نفخة» (۶) یعنی دا خو مونږ واؤریده چه په ساز کښي د یوي نغمي چا اضافه کړیده (چه یوه نغمه ئي نوي ایجاد کړیده) لیکن په صور کښي د نفخه د اضافي قول مونږ کله هم نه دي اوریدلي.

علامه آلوسی رحمه الله د دریو قول ته ترجیح ورکړیده (۷) لیکن د جمهورو او د علماء محققین په نزد ټول به دوه ځل نفخ صور وی(۸) د کوم ذکر چه د سورة زمر په مذکوره آیت کښي شوي دي چه په اول ځل به نفخ صور اوشی نو د زمکي او آسمان ټول مخلوق به بي هوشه شی. مګر څوک چه الله تعالی غواړی «الا من شاء الله» نه بعضو حضرت جبرائیل، حضرت میکائیل، حضرت اسرافیل، او ملك الموت مراد اخستي دی. د بعضو په نزد أنبیاء کرام او شهداء مراد دی او

---

(۱) (فتح الباری: ۶\۴۴۴ کتاب احادیث الانبیاء باب وفات موسیٰ وذکره بعد

(۲) (اوګورئ تفسیرعثمانی: ۶۲۰ سورة الزمر، لیکن شاه عبدالقادر رحمه الله د سورة النمل په تفسیر کښي پنځه نفخات ذکرکړي دی، لیکي: یو ځل به شپیلئي اووهلي شی په څه سره چه به ټول مخلوق مړ شی، او په دویم ځل پوکوهلو سره به ژوندی شی. دینه پس چه پوکوهلي شی نو اوبه ویریږی بیا څلورم ځل په پوکوهلو سره به بي هوشه شی اوبل ځل پوکوهلو سره به رابیدار شی. (تفسیر عثمانی: ۵۱۲ سورة النمل)

(۳) (لامع الدراری: ۸\۵۸ کتاب الانبیاء-

(۴) (تعلیقات لامع الدراری: ۸\۵۹ کتاب الانبیاء والکوب الدری

(۵) (الظاهر ان هذا الصعق یکون یوم القیامة حین یاتی الرب عزوجل لفصل القضاء و یتجلی فیصعقون حینئذ ای یغشی علیهم ولیس المراد من الصعق الموت (عمدة القاری: ۱۸\۲۴۰

(۶) (تعلیقات لامع الدراری: ۸\۵۹ کتاب الانبیاء

(۷) (روح المعاني-

(۸) (تفسیر عثمانی: ۶۲۰-

بعضو ونيلي دی چه ددي نه هغه ځالرونکی مراد دی چه د نفخه اولی نه اول مره شوي وی[1] دا روایت امام بخاری رحمه الله کتاب احادیث الانبیاء کښې هم نقل کړي دي.[2]

۱۳۶-بَابُ الْمَنِّ وَالسَّلْوَى

۴۳۶۳ - حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «الْكَمْأَةُ مِنَ الْمَنِّ وَمَاؤُهَا شِفَاءُ الْعَيْنِ».

۱۳۷-بَاب (قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ).

[۴۳۶۴] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَمُوسَى بْنُ هَارُونَ قَالاَ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَلاَءِ بْنِ زَبْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي بُسْرُ بْنُ عُبَيْدِ اللَّهِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِدْرِيسَ الْخَوْلاَنِيُّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الدَّرْدَاءِ يَقُولُ كَانَتْ بَيْنَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ مُحَاوَرَةٌ، فَأَغْضَبَ أَبُو بَكْرٍ عُمَرَ، فَانْصَرَفَ عَنْهُ عُمَرُ مُغْضَبًا، فَاتَّبَعَهُ أَبُو بَكْرٍ يَسْأَلُهُ أَنْ يَسْتَغْفِرَ لَهُ، فَلَمْ يَفْعَلْ حَتَّى أَغْلَقَ بَابَهُ فِي وَجْهِهِ، فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ وَنَحْنُ عِنْدَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «أَمَّا صَاحِبُكُمْ هَذَا فَقَدْ غَامَرَ». قَالَ وَنَدِمَ عُمَرُ عَلَى مَا كَانَ مِنْهُ فَأَقْبَلَ حَتَّى سَلَّمَ وَجَلَسَ إِلَى النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- وَقَصَّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- الْخَبَرَ. قَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ وَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- وَجَعَلَ أَبُو بَكْرٍ يَقُولُ وَاللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لأَنَا كُنْتُ أَظْلَمَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُو لِي صَاحِبِي هَلْ أَنْتُمْ تَارِكُو لِي صَاحِبِي إِنِّي قُلْتُ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا فَقُلْتُمْ كَذَبْتَ. وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ صَدَقْتَ».

حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه فرمائی چه د حضرت ابوبکرصدّیق رضي الله عنه او د حضرت عمر رضي الله عنه په مینځ کښې څه خبري اوشوي، حضرت ابوبکرصدّیق رضي الله عنه په دې بحث کښې حضرت عمر رضي الله عنه خفه کړو. حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت ابوبکرصدّیق رضي الله عنه نه خفه واپس لاړو، حضرت ابوبکرصدّیق رضي الله عنه هغه پسې شاته لاړو او هغه نه ئې معافي اوغوښتله لیکن حضرت عمر رضي الله عنه هغه معاف نه کړو او د خپل کور دروازه ئې بنده کړه. حضرت ابوبکرصدّیق رضي الله عنه د حضوراکرم صلى الله عليه وسلم په خدمت

---

[1] (الجامع لاحکام القرآن: ۲۸۰\۱۵)

[2] (صحیح البخاری مع فتح الباری کتاب احادیث الانبیاء باب وفاة موسی و بعده: ۴۴۱\۶)

کښې حاضر شو. حضور اکرم ﷺ چه د هغوی مخ اولیدو نو هلته موجود صحابه کرامو ته ئې اوفرمائیل ((اما صاحبکم هٰذا، فقد غامر)) ستاسو دې ملګرې (یعنی حضرت ابوبکرصدّیق رضی الله عنه) چا سره جګړه کړیده، هغوی ﷺ د هغه د مخ کتلو سره د فراست نه اندازه لګولې وه او دا هم ممکن دی چه د وحی په ذریعه هغوی ﷺ ته خبر ورکړې شوې وی. روستو حضرت عمر رضی الله عنه پښیمانه شو نو راغلو سلام ئې اوکړو او حضوراکرم ﷺ سره کیناستو او پوره قصه ئې ذکر کړه. نبی کریم ﷺ د حضرت عمر رضی الله عنه نه خفه شو، حضرت ابوبکرصدّیق رضی الله عنه اوئیل چه په الله قسم زیاتې زما د طرف نه شوې وو. بیا حضوراکرم ﷺ ارشاد اوفرمائیلو آیا تاسو زما ملګرې پریخودل غواړئې، تاسو زما ملګرې پریخودل غواړئې؟ ما وئیلی وو ((یٰٓاَیُّهَا النَّاسُ اِنِّیْ رَسُوْلُ اللّٰهِ اِلَیْکُمْ جَمِیْعًا))

(خلقو زه تاسو ټولو ته د الله تعالی د طرف نه رالیګلې شوې پیغمبر یم) نو هغه وخت تاسو زما تکذیب اوکړو او حضرت ابوبکرصدّیق رضی الله عنه زما تصدیق اوکړو. د امام بخاری رحمه الله په روایت کښې ((اما صاحبکم هٰذا، فقد غامر)) کښې د ((غامر)) تشیح ((سابق بالخیر)) سره کړې ده، په نیکئې او خیګړه کښې د ټولو نه وړاندې کیدل معنی مراد ده لیکن اکثر حضراتو د ((غامر)) معنی ((خاصم)) کړیده[1] یعنی جنګ جګړه او دلته په روایت کښې همدغه معنی مناسب او موزون ده.

عبدالله بن حماد: دې روایت کښې د امام بخاری رحمه الله شیخ عبدالله دې د هغه د پلا نوم نه دې ذکر کړې. ابن السکن د فربری په طریق سره د امام بخاری رحمه الله دا روایت نقل کړیدې، په هغې کښې د پلار نوم ((حماد)) یعنې عبدالله بن حماد، دا د امام بخاری د زمانې هم دې او د هغه په شاګردانو کښې هم دې، حفاظ حدیث کښې د هغوی شمیر کیدلو. ۹ محرم ۲۲۳ هجریٔ کښې دهغوی وفات شوې دې.[2]

د کمالاتو والو غلطیٔ ته نظر نه شی کولې: دې روایت نه یوه دا خبره معلومه شوه چه کوم سړې د ډیرو کمالاتو او فضائلو مالك وی که دهغه نه څه لغزش اوشی نو هغه هیرولې شی، دلته حضرت ابوبکرصدّیق رضی الله عنه د خپل زیاتې اقرار هم کوی لیکن حضوراکرم ﷺ د دې سره په حضرت عمر رضی الله عنه باندې د خپل خفګان اظهار کوی، په دې وجه رونړو که د بزرګانو نه څه غلطی اوشی یا د هغوی نه څه ګناه اوشی نو خامخا هغوی پسې نه دی لګیدل پکار، ځکه چه د دې بزرګانو ډیرې نیکئې هم وی او معلومه نه ده چه د هغه نیکو په وجه د الله تعالی په نزد یو لوئې مقام وی چه دې لغزش طرف ته الله تعالی توجه اونه فرمائی او د پیغور کونکو نیول اوشی.[3]

---

[1] (تعلیقات لامع الدراری: ۸۹\۹۱ و فی الفیض: ۱۸۴\۴۱، ای خاصم واصله النزول فی الماء الکبیر والمراد منه ههنا الخصومة وما فسر به المحشی فغلط

[2] (عمدة القاری: ۲۴۱\۱۸-

[3] (عمدة القاری: ۲۴۳\۱۸ و فتح الباری: ۳۰۴\۸ وارشاد الساری-

۱۳۸- باب {وَقُولُوا حِطَّةٌ}

۴۳۶۵ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامِ بْنِ مُنَبِّهٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضی الله عنه - يَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلی الله علیه وسلم - «قِيلَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ (ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ نَغْفِرْ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ) فَبَدَّلُوا فَدَخَلُوا يَزْحَفُونَ عَلَى أَسْتَاهِهِمْ وَقَالُوا حَبَّةٌ فِي شَعَرَةٍ». [ر: ۳۲۲۲]

دا روایت په جلد اول کښې تیر شوي دي هلته د امام بخاری رحمه الله د استاذ نوم اسحاق بن نصر مذکور دي، دلته صرف «حدثنا اسحاق» دي، حافظ ابن حجر، علامه عینی او علامه قسطلانی اوفرمائیل چه دلته «اسحاق» نه مراد اسحاق ابن رهویه دي ځکه چه کله اسحاق مطلق اوښیلي شی نو دینه اسحاق ابن راهویه مراد وی لیکن ظاهر نه دا معلومیږی چه مراد اسحاق بن نصر دي ځکه چه هم دغه سند او متن په جلد اول کتاب الانبیاء کښې تیرشوي دي. او هلته اسحاق بن نصر دي.[۱]

۱۳۹- باب {خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ}

العرف المعروف [ر: ۱۹۹]

[۴۳۶۶] [۱] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رضی الله عنهما - قَالَ قَدِمَ عُيَيْنَةُ بْنُ حِصْنِ بْنِ حُذَيْفَةَ فَنَزَلَ عَلَى ابْنِ أَخِيهِ الْحُرِّ بْنِ قَيْسٍ، وَكَانَ مِنَ النَّفَرِ الَّذِينَ يُدْنِيهِمْ عُمَرُ، وَكَانَ الْقُرَّاءُ أَصْحَابَ مَجَالِسِ عُمَرَ وَمُشَاوَرَتِهِ كُهُولاً كَانُوا أَوْ شُبَّانًا. فَقَالَ عُيَيْنَةُ لاِبْنِ أَخِيهِ يَا ابْنَ أَخِي، لَكَ وَجْهٌ عِنْدَ هَذَا الأَمِيرِ فَاسْتَأْذِنْ لِي عَلَيْهِ. قَالَ سَأَسْتَأْذِنُ لَكَ عَلَيْهِ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَاسْتَأْذَنَ الْحُرُّ لِعُيَيْنَةَ فَأَذِنَ لَهُ عُمَرُ، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ قَالَ هِيْ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ، فَوَاللَّهِ مَا تُعْطِينَا الْجَزْلَ، وَلاَ تَحْكُمُ بَيْنَنَا بِالْعَدْلِ. فَغَضِبَ عُمَرُ حَتَّى هَمَّ بِهِ، فَقَالَ لَهُ الْحُرُّ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ لِنَبِيِّهِ - صلی الله علیه وسلم - (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ) وَإِنَّ هَذَا مِنَ الْجَاهِلِينَ. وَاللَّهِ مَا جَاوَزَهَا عُمَرُ حِينَ تَلاَهَا عَلَيْهِ، وَكَانَ وَقَّافًا عِنْدَ كِتَابِ اللَّهِ.

[۴۳۶۷] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ) قَالَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلاَّ فِي أَخْلاَقِ النَّاسِ. أَوْ كَمَا قَالَ.

...

---

[۱] (واخرجه البخاری ایضا فی کتاب الاعتصام باب الاقتداء لسنن النبی صلی الله علیه وسلم رقم الحدیث: ۷۲۸۶ مع الفتح وهذا الحدیث من افراده (عمدة القاری)

تفسير سورة الأنفال

۱۴۰ - قوله: يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ

)قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الْأَنْفَالُ) الْمَغَانِمُ. قَالَ قَتَادَةُ (رِيحُكُمْ) الْحَرْبُ، يُقَالُ نَافِلَةٌ عَطِيَّةٌ

سورة الأنفال

د كلماتو تشريح:

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ : الْأَنْفَالُ : الْمَغَانِمُ: دي تفسير نه امام بخارى رحمه الله دي تفسير طرف ته اشاره کړيده چه دلته نفل په هغه معروف معنى کښې مستعمل نه دي چه د فقهاؤ اصطلاح ده چه غازى او جهاد کښې حصه اخستونکى ته مقرره حصي نه څه زياته حصه ورکړى بلکه دلته د نفل معنى مطلقا غنيمت دي.[1] د حضرت ابن عباس رضي الله عنه دا تعليق ابن ابى حاتم د على بن ابى طلحه په طريق سره موصولا نقل کړيدي.[2]

قوله: يُقَالُ: نَافِلَةٌ: عَطِيَّةٌ :د نافلة معنى عطيه ده، دا لفظ په سوره انفال کښې نيشته ليکن د انفال د لفظ په مناسبت سره امام بخارى دلته ذکر کړيدي، د دي معنى په اصل کښې د زياتى ده، په دي وجه د فرض او واجب مونځونو نه زياتى رکعتونو ته نافله وائى،

[۴۳۶۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ رضى الله عنهما سُورَةُ الْأَنْفَالِ قَالَ نَزَلَتْ فِي بَدْرٍ.

د حضرت سعيد ابن جبير رحمه الله دا سوال مقصد دا وو چه سوره انفال په کومه سلسله کښې نازل شوي وو، نو حضرت ابن عباس رضي الله عنه ورته اوخودل چه دا د غزوه بدر په سلسله کښې نازل شويدي. مسند احمد کښې دى چه حضرت سعد ابن ابى وقاص رضي الله عنه په غزوه بدر کښې سعيد بن العاص قتل کړلو او د هغه توره ئي واخستله، حضوراکرم ﷺ حکم اوکړو چه دا توره په غنيمت کښې جمع کړه د څه په وجه چه حضرت سعد ابن ابى وقاص رضي الله عنه خفه شو. حضرت سعد رضي الله عنه توره جمع کولو نه پس لړي نه وو تلي چه د سوره انفال ړومبني آيت نازل شو نو نبى کريم ﷺ حضرت سعد رضي الله عنه راؤغوښتولو او توره ئي ورکړه.[3]

ابوداؤد او نسائى کښې د شان نزول يوه بله واقعه هم ذکر ده. چه غزوه بدر کښې د فتح نه پس په صحابه کرامو کښې د مال غنيمت په سلسله کښې څه اختلاف اوشو، خوانانو وئيل چه دا هر څه زمونږ د محنت نتيجه ده، د بداګانو رائي دا وه چه مونږ خو ستاسو سهارا وو، په مينځ

---

[1] (لامع الدرارى: ۹۰\۹-
[2] (عمدة القارى: ۲۴۴\۱۸-
[3] (عمدة القارى: ۲۴۵\۱۸ والدرالمنثور فى التفسير بالماثور: ۱۵۸\۳-

کښې جنډا مونږ نیولي وه په دې وجه تاسو ته هیڅ فوقیت او په مونږ باندې ترجیح نیشته. دا جګړه رسول الله ﷺ ته اورسیدله نو په دې باندې مذکوره آیت نازل شو.[1]

الشَّوْكَةُ الْحَدُّ (مُرْدِفِينَ) فَوْجًا بَعْدَ فَوْجٍ، رَدِفَنِي وَأَرْدَفَنِي جَاءَ بَعْدِي (ذُوقُوا) بَاشِرُوا وَجَرِّبُوا وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَوْقِ الْفَمِ (فَيَرْكُمَهُ) يَجْمَعُهُ. (شَرِّدْ) فَرِّقْ (وَإِنْ جَنَحُوا) طَلَبُوا (يُثْخِنَ) يَغْلِبَ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُكَاءً) إِدْخَالُ أَصَابِعِهِمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ وَ(تَصْدِيَةً) الصَّفِيرُ (لِيُثْبِتُوكَ) لِيَحْبِسُوكَ.

قوله: الشَّوْكَةُ الْحَدُّ: آیت کریمه کښې دی: ،، وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ ،، په دې کښې د «الشوكة» تفسیر ،، الحد ،، سره کړیدې.

حد د توري مخ ته وائی شوکة په اصل کښې ازغی ته وائی نو ازغي چه څنګه پریکول کوي توره هم پریکول کوي. ((غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ)) نه غیر مسلح ډله یعنی د قریشو تجارتی قافله مراد ده.

قوله: مُرْدِفِينَ: فَوْجًا بَعْدَ فَوْجٍ، رَدِفَنِي وَأَرْدَفَنِي جَاءَ بَعْدِي: آیت کریمه کښې دی: ،، أَنِّي مُمِدُّكُمْ بِأَلْفٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُرْدِفِينَ ،، یعنی زه به ستاسو په یو زر فرښتو سره امداد کوم، چه وار په وار به راځی. د «مردفین» معنی ده د یو ډلي نه پس بله ډله. فرمائی چه ردف ثلاثی مجرد او اردف د افعال نه دي د دواړو معنی ده جاء بعدی یعنی زما نه پس راغله. زما شاته راغلو، دا ماخوذ دي د «ردف» نه معنی روستو راتلونکي، تابع. نو د «مردفین» معنی «متبعین» شوه.

قوله: فَيَرْكُمَهُ: يَجْمَعُهُ: آیت کریمه کښې دی: ،، لِيَمِيزَ اللَّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَيَجْعَلَ الْخَبِيثَ بَعْضَهُ عَلَى بَعْضٍ فَيَرْكُمَهُ جَمِيعًا فَيَجْعَلَهُ فِي جَهَنَّمَ ،، دي د پاره چه الله (جل جلاله) ناپاك د پاك نه جدا کړی او ناپاك يو بل سره میلاؤ کړی بیا هغوی راجمع کړی او دوزخ کښې ئي اوغورزوی. فرمائي چه په آیت کښې د «یرکمه» معنی «یجمعه» یعنی جمع کړی، یوځائ کړی. په اصل کښې د باب د نصر نه رکم یرکم معنی ډیري کول، جمع کول، سره راځی.

قوله: ذُوقُوا: بَاشِرُوا وَجَرِّبُوا وَلَيْسَ هَذَا مِنْ ذَوْقِ الْفَمِ: آیت کریمه کښې دی: ،، ذَلِكُمْ فَذُوقُوهُ وَأَنَّ لِلْكَافِرِينَ عَذَابَ النَّارِ ،، په دې کښې ذوق نه مراد په خُله سره څکل نه دی بلکه دا مراد دي چه تاسو اوس دا عذاب برداشت کړئي او اوئي زغمئي.

قوله: وَإِنْ جَنَحُوا: طَلَبُوا: آیت کریمه کښې دی: ،، وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ ،، او که هغوی د صلح طرف ته تیټ شی او ته هم د هغوی طرف ته مائل شه او په الله تعالی باندې بهروسه ساته، فرمائی چه د «جنحوا» معنی «طلبوا» ده، یعنی که هغوی صلح او سلامتی

---

[1] (الدالمنثور فی التفسیر بالماثور ۳/۱۵۹-۱۶۰ والسنن الکبریٰ للنسائی کتاب التفسیر سورة الانفال رقم الحدیث: ۱۱۱۹۷-

غواړی نو ته هم اماده شه او په الله تعالی باندې یقین ساته.

قوله: یُثۡخِنَ: یَغۡلِبَ: آیت کریمه کښي دی: ،،مَاكَانَ لِنَبِيٍّ أَنۡ يَكُونَ لَهُ أَسۡرَى حَتَّى يُثۡخِنَ فِي الۡأَرۡضِ،، د یو نبی د پاره مناسب نه دی چه هغوی قیدیان باقی اوساتی، ابوعبیده رحمه الله د یُثۡخِنَ تفسیر یَغۡلِبُ سره کوی یعنی تر کومي چه د دښمن خونریزی او زیات قتل و غارت سره په ملك کښي غلبه حاصله نه کړی تر هغه وخت پوري قیدی کافران باقی ساتل مناسب نه دی.

قوله: لِیُثۡبِتُوكَ: لِیَحۡبِسُوكَ: آیت کریمه کښي دی: ،،وَإِذۡ يَمۡكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثۡبِتُوكَ أَوۡ يَقۡتُلُوكَ أَوۡ يُخۡرِجُوكَ،، اوکوم وخت چه کافرانو ستا په نسبت تدبیرونه او سوچونه کول چه تا قیدی کړی یا تا قتل کړی یا تا دوطن نه اوباسی د(لِیُثۡبِتُوكَ) معنی یحبسوك ده، یعنی تا قید کړی تا احصار کړی.

قوله: مُكَاءً: وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُكَاءً) إِدۡخَالُ أَصَابِعِهِمۡ فِي أَفۡوَاهِهِمۡ وَ (تَصۡدِيَةً) الصَّفِيرُ: آیت کریمه کښي دی: ،،وَمَاكَانَ صَلَاتُهُمۡ عِنۡدَ الۡبَيۡتِ إِلَّا مُكَاءً وَتَصۡدِيَةً،، مجاهد رحمه الله په دي آیت کښي د ((مکاء)) تفسیر کړیدي خپلي ګوتي په خپله خُله کښي داخلول. او د تصدیه معنی ئي بیان کړي ده شپیلی، خو دا تفسیر غیر مشهور دي، مشهور تفسیر دا دي چه مکاء معنی شپیلی وهل دی او تصدیه معنی لاسونه پړقول دی.[1]

علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله د دي آیت لاندي لیکی: ،، یعنی حقیقی مونځ ګذار د جُماتونو نه منع کوی او پخپله د هغوی مونځ څه دي؟ د کعبي په بربنډه طواف کول او د الله تعالی د ذکر په ځائي شپیلی وهل او لاسونه پړقول، لکه چه نن هم په ډیرو ګرجو کښي ټلئي او جرسونه کړنګول لوئ عبادت ګنړی. مطلب دا چه نه پخپله د الله تعالی عبادت کوی او نه نور عبادت کولو ته پریږدی. دا بي معني او فضول خبري ئی عبادت ګرځولي دی. بعضو وئیلي دی شپیلی وهل او لاسونه پړقول به ئي د مسلمانانو په عبادت کښي د خلل د پاره کول او د ټوقو مسخرو د پاره به ئي داسي کول.

۱۴۱=باب: إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنۡدَ اللَّهِ الصُّمُّ الۡبُكۡمُ الَّذِينَ لَا يَعۡقِلُونَ

[۴۳۴۹][2] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بۡنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا وَرۡقَاءُ عَنِ ابۡنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنۡ مُجَاهِدٍ عَنِ ابۡنِ عَبَّاسٍ (إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنۡدَ اللَّهِ الصُّمُّ الۡبُكۡمُ الَّذِينَ لَا يَعۡقِلُونَ) قَالَ هُمۡ نَفَرٌ مِنۡ بَنِي عَبۡدِ الدَّارِ»

۱۴۲=باب (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسۡتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمۡ لِمَا يُحۡيِيكُمۡ وَاعۡلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَحُولُ بَيۡنَ الۡمَرۡءِ وَقَلۡبِهِ وَأَنَّهُ إِلَيۡهِ تُحۡشَرُونَ)

(اسۡتَجِيبُوا) أَجِيبُوا (لِمَا يُحۡيِيكُمۡ) يُصۡلِحُكُمۡ.

---

[1] (عمدة القاری: ۲۴۶\۱۸-

[2] (وهذا الحدیث من افراد البخاری (عمدة القاری: ۲۳۷\۱۸-

[۴۳۷۰] - حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ أَخْبَرَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ سَمِعْتُ حَفْصَ بْنَ عَاصِمٍ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الْمُعَلَّى - رضي الله عنه - قَالَ كُنْتُ أُصَلِّي فَمَرَّ بِي رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَدَعَانِي فَلَمْ آتِهِ حَتَّى صَلَّيْتُ، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَقَالَ «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِيَ أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ) ثُمَّ قَالَ لأُعَلِّمَنَّكَ أَعْظَمَ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ أَخْرُجَ». فَذَهَبَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لِيَخْرُجَ فَذَكَرْتُ لَهُ.

وَقَالَ مُعَاذٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبٍ سَمِعَ حَفْصًا سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ رَجُلاً مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - بِهَذَا، وَقَالَ هِيَ (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) السَّبْعُ الْمَثَانِي. [ر:۴۳۰۴]

۱۴۳ = بَاب قَوْلِهِ (وَإِذْ قَالُوا اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) [۳۲]

قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ مَا سَمَّى اللَّهُ تَعَالَى مَطَرًا فِي الْقُرْآنِ إِلاَّ عَذَابًا، وَتُسَمِّيهِ الْعَرَبُ الْغَيْثَ، وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى (يُنَزِّلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا): [۲۸]

ابن عيينه رحمه الله فرمائيلي دی د «مطر» اطلاق قرآن چه کوم خائ کړيدي هغه ئې عذاب له کړي دي، او «مطر» په معنی باران رحمت د پاره لفظ «غيث» استعمال کړي شوي دي. لکه چه په آيت کښي دی (وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ كَانَ بِكُمْ أَذًى مِنْ مَطَرٍ) په دي کښي «مطر» د عذاب معنی کښي نه دي بلکه د دي نه «غيث» او مراد دي.

[۴۳۸۱] [1] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ - هُوَ ابْنُ كُرْدِيدٍ صَاحِبُ الزِّيَادِيِّ - سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رضي الله عنه - قَالَ أَبُو جَهْلٍ (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) فَنَزَلَتْ (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ * وَمَا لَهُمْ أَنْ لاَ يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) الآيَةَ.

احمد بن النضر: احمد دلته غيرمنسوب دي يعنی د پلار نوم ئي امام نه دي ذکر کړي، د حاکم وغيره رائي دا ده چه دا احمد بن النضر بن عبدالوهاب نيشابوری دي.

دي حديث سره متصل وړاندي حديث محمد بن النضر نه امام بخاری رحمه الله نقل کړيدي، محمد بن النضر د احمد بن النضر رور دي[2] امام بخاری رحمه الله به چه کله نيشاپور ته تشريف راؤړو نو دي دوؤ رونړو سره به اکثر پاتي کيدو، او امام سره د هغوی د بعض شيخانو نه روايت کولو

[1] (ورقم الحديث:۴۳۷۲ و اخرجه مسلم فی صفات المنافقين و احكامهم باب فی قول الله تعالی وما كان الله ليعذبهم وانت فيهم، رقم الحديث:۲۷۹۶-

[2] (عمدة القاری:۲۴۹\۱۸)

كښې هم شريك دي. د دي دواړو رونړو په بخاري شريف كښي همدغه يو روايت دي.[1] امام مسلمؒ دا روايت د عبيدالله بن معاذ نه نقل كړيدي.[2] چه د احمد بن النضر شيخ دي، داسې د امام مسلمؒ سند يوه درجه عالي دي او دا خبره وړاندې تيره شويده چه امام مسلمؒ ته دلسي فضيلت صرف په څلورو احاديثو كښي حاصل دي.[3]

۱۴۴ - باب (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ)

[۴۳۷۲] - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النَّضْرِ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُعَاذٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ صَاحِبِ الزِّيَادِيِّ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَهْلٍ (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) فَنَزَلَتْ:
وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ * وَمَا لَهُمْ أَنْ لاَ يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ) الآيَةَ [۴۳۷۱]

د ايت مبارك دوه تفسيرونه: روايت كښي دى چه ابوجهل وغيره أووئيل (اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ هَذَا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِكَ فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ أَوِ ائْتِنَا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) يعنى اي الله كه همدغه قرآن پاك ستا د طرف نه حق وى نو مونږ باندي كانړى راؤ وروه يا څه بل سخت عذاب نازل كړه، قرآن د دي جواب وركړو، ، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ ، ، په دي جواب كښي د عذاب نه نازليدلو دوه وجي خودلي دى، يو د حضوراكرم ﷺ په مكه كښي موجودګى او دويمه وجه د خلقو استغفار كول، ابن جرير وغيره اوفرمائيل، ، وَمَا لَهُمْ أَنْ لاَ يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ، ، د آيت دا حصه هغه وخت نازل شوه كله چه هغوى ﷺ په مكه مكرمه كښي موجود وو او بيا د مديني د هجرت نه پس د آيت دويمه حصه دا نازله شوه، ، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ ، ، د «يستغفرون» ضمير مسلمانانو طرف ته راجع دي او مطلب دا دي چه مكه مكرمه كښي كمزورى مسلمانان موجود دى چه هجرت ئي نه شو كولي او د الله تعالى نه ئي استغفار كولو دهغوى د خاطره او د هغوى د استغفار د بركته په اهل مكه باندي عذاب نازل نه كړيشو. بيا چه كله دي تولو حضراتو هجرت اوكړو او د مكي نه لاړل نو وړاندينى آيت نازل شو، ، وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ، ، مطلب دا دي چه اوس عذاب منع كونكى دواړه اسباب لري شو، نه حضوراكرم ﷺ په مكه كښي باقى پاتي شو او نه استغار كونكى مسلمانان په مكه كښي باقى پاتي شو، نو اوس د عذاب منع كولو څه ركاوټ باقى

---

[1] (فتح البارى: ۸/۳۰۸ و تهذيب الكمال: ۱۱/۵۱۵ - ۵۱۶-
[2] (صحيح مسلم كتاب صفات المنافقين واحكامهم، رقم الحديث ۲۷۹۶
[3] (كشف البارى كتاب المغازى: ۶۹۲-

پاتي نه شو نو د مکي د فتح په موقع باندي په دي کافرانو باندي عذاب نازل کړیشو په دوی کښي بعض اُووژلي شول بعض اوویستلي شول او باقی مغلوب شول.(۱)

د دي تفسیر مطابق، ﴿وَأَنْتَ فِيهِمْ﴾، نه مراد رسول ﷺ په مکه کښي قیام دي او ((يستغفرون)) نه د مسلمانانو استغفار مراد دي. او د عذاب نه د مکي د فتح وخت کښي د کافرانو مغلوب کیدل مراد دی. بعض حضراتو فرمائیلی دی چه د حضوراکرم ﷺ په دنیا کښي موجوګی د عذاب منع کونکي ده. صرف په مکه کښي موجود کیدل مراد نه دی او د ((يستغفرون)) ضمیر کافرانوته راجع دي. او مطلب دا دي چه د اهل مکه د بدو اعمالو تقاضا خو دا وه چه په دوی د آسمان نه کاڼړی راوړولی وې خو دوه څیزونه د دي عذاب نه منع کونکی شو یو د حضور اکرم ﷺ په دنیا کښي موجود کیدل، او دویم د اهل مکه استغفار کول، د مکي خلق اګر که مشرکان وو خو د طواف وغیره په وخت کښي به ئي د ((غفرانك غفرانك)) ورد کولو، د دوی دا استغفار سره د دي چه د هغوی د پاره په آخرت کښي څه فائده نه ورکوله خو په دنیا کښي د هغوی دا فائده ضرور اوشوه چه هغه خلق د دُنیا د عذاب نه بچ شو، او وړاندي آیت، ﴿وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ﴾، نه په دي صورت کښي به اُخروی عذاب مراد وی، مطلب به دا وی چه دا خلق خو د دنیاوی عذاب نه بچ شو خو د آخرت عذاب به دوی ته ضرور ملاویږی.(۲) نو چه د کوم عذاب نفی کړیشوي ده، ﴿وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ﴾، دي نه عذاب دنیاوی مراد دي او چه د کوم اثبات کړي شوي دي د، ﴿وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ﴾، نو د دي نه د آخرت عذاب مراد دي.(۳)

۱۴۵=باب: وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ: [۳۹]

[۴۳۷۳- ۴۳۷۴] -حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا حَيْوَةُ عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ بُكَيْرٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضى الله عنهما-أَنَّ رَجُلاً جَاءَهُ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَلاَ تَسْمَعُ مَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ (وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا) إِلَى آخِرِ الآيَةِ، فَمَا يَمْنَعُكَ أَنْ لاَ تُقَاتِلَ كَمَا ذَكَرَ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ. فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي أَغْتَرُّ بِهَذِهِ الآيَةِ وَلاَ أُقَاتِلُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَغْتَرَّ بِهَذِهِ الآيَةِ الَّتِي يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا) إِلَى آخِرِهَا

قَالَ فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ (وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ). قَالَ ابْنُ عُمَرَ قَدْ فَعَلْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم-إِذْ كَانَ الإِسْلاَمُ قَلِيلاً، فَكَانَ الرَّجُلُ يُفْتَنُ فِي دِينِهِ، إِمَّا يَقْتُلُوهُ وَإِمَّا يُوثِقُوهُ، حَتَّى كَثُرَ الإِسْلاَمُ، فَلَمْ تَكُنْ فِتْنَةٌ، فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُ لاَ يُوَافِقُهُ فِيمَا يُرِيدُ قَالَ

---

(۱) (تفسیر طبری:۶۸۳\۲۱ و البحر المحیط:۴۸۹\۳۱-
(۲) (البحر المحیط:۴۹۰\۱-
(۳) (تفسیر کبیر:۱۵۹\۱۵۱-

فَمَا قَوْلُكَ فِي عَلِي وَعُثْمَانَ. قَالَ ابْنُ عُمَرَ مَا قَوْلِي فِي عَلِي وَعُثْمَانَ أَمَّا عُثْمَانُ فَكَانَ اللَّهُ قَدْ عَفَا عَنْهُ، فَكَرِهْتُمْ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُ، وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَخَتَنُهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَهَذِهِ ابْنَتُهُ أَوْ بِنْتُهُ حَيْثُ تَرَوْنَ.

[۴۳۷۴] - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا بَيَانٌ أَنَّ وَبَرَةَ حَدَّثَهُ قَالَ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ خَرَجَ عَلَيْنَا أَوْ إِلَيْنَا ابْنُ عُمَرَ، فَقَالَ رَجُلٌ كَيْفَ تَرَى فِي قِتَالِ الْفِتْنَةِ. فَقَالَ وَهَلْ تَدْرِي مَا الْفِتْنَةُ كَانَ مُحَمَّدٌ - صلى الله عليه وسلم - يُقَاتِلُ الْمُشْرِكِينَ، وَكَانَ الدُّخُولُ عَلَيْهِمْ فِتْنَةً، وَلَيْسَ كَقِتَالِكُمْ عَلَى الْمُلْكِ [۴۲۴۳]

قوله: فَقَالَ يَا ابْنَ أَخِي أَغْتَرُّ بِهَذِهِ الآيَةِ: حضرت عبد الله ابن عمر رضي الله عنهما له يو سړي راغلو او هغه ته ئي اووئيل چه تاسو د مسلمانانو د خپل مينځ جګړه کښې حصه ولي نه اخلئي، په قرآن کښې چه د الله تعالى ارشاد دي،، وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا،، حضرت عبد الله ابن عمر رضي الله عنهما جواب ورکړو چه د دي آيت په سلسله کښې په دهوکه کښې پريوزم (يعنى د دي په صحيح مفهوم باندي پوهه نه شم او د مسسلمانانو په جنګ کښې شرکت اونه کړم) دا ماته ډير خوښ دى د دي نه چه زه په دهوکه کښې پريوزم او د دي آيت په سلسله کښې کوم کښې چه الله تعالى فرمائيلى دى (وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا) يعني د دي آيت په سلسله کښې زه څه غلط فهمى نه شم برداشت کولي چه د مؤمن قتل عمداً زه معمولى او سپك كار اګنړم نو څه د قتلِ مؤمن عمداً ارتکاب نه شم کولي. بعض نسخو کښې د ((اغتر)) په ځائي ((اعير)) باب تفعيل نه صيغه مجهول واحد متكلم ده.

((عير تعييرا)) معنى شوه شرم ورکول، عيب لګول نو په دي صورت کښې به ترجمه دا وى ما ته،، وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا،، په آيت باندي عمل نه کولو باندي پيغور راکړي شى نو دا زما په نزد بهتر دى د هغي نه چه ما ته،، وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا،، باندي عمل کولو په وجه کوم پيغور راکړي شي.

قوله: وَأَمَّا عَلِيٌّ فَابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم - وَخَتَنُهُ. وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَهَذِهِ ابْنَتُهُ أَوْ بِنْتُهُ: يعنى حضرت على رضي الله عنه د حضوراكرم صلى الله عليه وسلم د تره ځوئ او ځوم دي، په لاس باندي ئي اشاره اوکړه چه دا د هغه کور دي يعنى نسبى قرابت سره سره د مکان په اعتبار هم هغه نبى كريم صلى الله عليه وسلم سره نزدي او متصل وو، دلته په روايت کښې،، هذه ابنته او بيته،، دي ليکن په دي کښې صحيح،، هذا بيته،، والانسخه ده نو امام بخارى رحمه الله دا روايت په ص: ۶۴۸ باندي نقل کړيدي هلته بي شکه هم،، هذا بيته،، وارد شوي دي.[1]

[1] (صحيح بخارى كتاب التفسير باب قوله وقاتلوهم حتى لا تكون فتنة:۶۴۸۔

۱۴۶=باب (يَاأَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ) [۶۰]

[۴۳۷۵](۱) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - لَمَّا نَزَلَتْ (إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ) فَكُتِبَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشَرَةٍ - فَقَالَ سُفْيَانُ غَيْرَ مَرَّةٍ أَنْ لَا يَفِرَّ عِشْرُونَ مِنْ مِائَتَيْنِ ثُمَّ نَزَلَتِ (الآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمُ) الآيَةَ، فَكَتَبَ أَنْ لَا يَفِرَّ مِائَةٌ مِنْ مِائَتَيْنِ - زَادَ سُفْيَانُ مَرَّةً - نَزَلَتْ (حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ). قَالَ سُفْيَانُ وَقَالَ ابْنُ شُبْرُمَةَ وَأُرَى الأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ مِثْلَ هَذَا.

په شروع کښې دا حکم وو چه يو مسلمان به په جنګ کښې د لسو کافرانو نه نه تختی، لس مسلمانان به سلو، شل به د دوو سوؤ او زر به د لسو زرو کافرانو مقابله کوي ليکن روستو دا حکم منسوخ شو او آيت نازل شو، الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ، يعنى که سل مسلمانان کلك ولاړ وی نو هغوی به په دوؤ سوؤ کافرانو غالب راتلي شی. په دې کښې اشاره اوکړې شوه چه د خپل ځان نه په دوه چنده به مسلمانان د غالب کيدو توقع لری نو د دې د وجې تيختنه جائز نه ده، او که د مخالف فريق شمير د دوه چنده نه هم زيات شو نو تيختنه جائز ده.

د ميدان جنګ نه کوم وخت تيختنه جائز ده؟: د جمهورو علماؤ او ائمه اربعه په نزد همدغه حکم دې چه تر کومې د مخالف فريق تعداد د دوچند نه زيات نه وی هغه وخت پورې د ميدان جنګ نه تيختنه حرام ده.(۲) په دې کښې خبرې شوې دی چه د دښمن دوچند کيدل د شمير په اعتبار سره دی يا د طاقت او د وسلې په اعتبار سره دی. ابن ماجشون مالکی وغيره فرمائی چه دا دوچند کيدل د شمير په اعتبار سره نه دی د وسلې او طاقت په اعتبار سره دی نو که سل مسلمانان د سل کافرانو نه تيختنه اختيار کړی چه په قوت او وسلې سره د هغوی نه دوچند وی نو د هغوی په نزد دا جائز ده.(۳) ليکن د جمهورو په نزد دا دو چند کيدل د شمير په اعتبار سره دی نو په مذکورصورت کښې د دې سلو مسلمانانوتيختنه اختيارول د جمهورو په نزد جائز نه دی. او که د کافرانو شمير د دوچند نه هم زيات شی نو بيا تيختنه اختيارول جائز دی. البته

---

(۱) (وايضا اخرجه فى كتاب الفسير باب الان خفف الله عنكم رقم الحديث:۴۳۷۶ وهذاالحديث من افراده (عمدة القارى)-

(۲) (الجامع لاحكام القرآن: ۷۱/۳۸۰ - ۳۸۱-

(۳) (الجامع لاحكام القرآن: ۷۱/۳۸۰-

امام محمد رحمه الله فرمائی چه د اسلام د لښکر شمير دولس زرو ته اورسي نو بيا د ميدان جنګ نه تيختـه جائز نه ده که د دښمن شمير د دوچند نه زيات ولي نه وی.[1] او په استدلال کښې د زهری طريق نه مروی حديث پيش کوی چه رسول الله ﷺ فرمائی «خير الاصحاب اربعة و خير السرايا اربع و خير الجيوش اربعة ولن يؤتى اثنا عشر الفامن قلة ولن يغلب» [2]

په دې روايت کښې تصريح ده چه د مسلمانانو د لښکر تعداد کله زره وی او که د دولسو زرو نه زيات وی نو هغوی به د کافرانو د مقابله نه تيختـه نه اختياروی که کافران هر څومره زيات ولي نه وی. علامه قرطبی رحمه الله د امام مالک رحمه الله نه خو يو روايت د امام محمد رحمه الله د مذهب مطابق نقل کړيدی.[3]

تاريخ اسلام کښې د دې ډير مثالونه موجود دی چه مسلمانان د کافرانو نه په ډير کم تعداد کښې وو خو ثابت قدم وو نو الله تعالى هغوی ته فتح او کاميابی ورکړه. د غزوه موته واقعه تيره شوې ده په دې کښې د مسلمانانو شمير درې زره وو او د روميانو او د هغوی د ملګرو شمير دوه لاکهه وو، جنګ قادسيه کښې د مسلمانانو شمير څلويښت زره وو او کافران د بعض رواياتو مطابق د دوو لاکهو نه زيات وو او د أندلس د فتح په وخت کښې د طارق بن زياد په مشرئی کښې د اسلام د لښکر شمير اوولس سوه وو او مخالف لښکر اويا زره، ،، ۷۰۰۰۰ ،، وو[4]

قوله: (قال سفيان وقال ابن شبرمة وارى الامر بالمعروف والنهى عن المنكر مثل هذا ابن شبرمة: شبرمة (دشين ضمه او د باء سکون او د راء ضمه سره) د ده نوم عبدالله دی تابعي دی او د کوفې قاضی پاتې شوی دی، په کال ۱۴۴ هجري کښې د هغه وفات شوی دی.[5] دوی فرمائی چه امر بالمعروف والنهى عن المنكر په سلسله کښې هم دا حکم دی چه د يو سړی په مقابله کښې دوه سړی په منکر باندې وی نو د هغه د پاره تيختـه جائز نه ده، خو که د دوو نه زيات شو نو بيا تيختـه جائز ده.

۱۴۷ = باب (الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضُعْفًا) الْآيَةَ إِلَى قَوْلِهِ (وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ)

---

[1] (احكام القرآن للجصاص: ۳۱\۴۸ الكلام فى الفرار من الزحف-

[2] (الحديث اخرجه ابوداؤد عن ابى حيثمة زهيربن حرب وعن وهب بن جرير عن ابيه عن يونس عن الزهرى عن عبيدالله بن عبدالله عن ابن عباس رضى الله عنه فى كتاب الجهاد باب فيما يستحب من الجيوش والرفقاء والسرايا رقم الحديث: ۱۵۵۵ وقال هذا حديث حسن غريب لا يسنده كبير احد غير جرير ابن حازم و انما روى هذا الحديث عن الزهرى عن النبى صلى الله عليه وسلم مرسلا-

[3] (الجامع لاحكام القرآن ۸۷\۳۸۲-

[4] (الجامع لاحكام القرآن ۸۷\۳۸۱-

[5] (عمدة القارى: ۱۸\۲۵۲-

[٤٣٧٦] -حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ السُّلَمِي أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ أَخْبَرَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ قَالَ أَخْبَرَنِي الزُّبَيْرُ بْنُ خِرِّيتٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ (إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ) شَقَّ ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ حِينَ فُرِضَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَفِرَّ وَاحِدٌ مِنْ عَشَرَةٍ، فَجَاءَ التَّخْفِيفُ فَقَالَ (الْآنَ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ). قَالَ فَلَمَّا خَفَّفَ اللَّهُ عَنْهُمْ مِنَ الْعِدَّةِ نَقَصَ مِنَ الصَّبْرِ بِقَدْرِ مَا خُفِّفَ عَنْهُمْ. [ر: ٤٣٧٥]

١٤٧ = بَابُ تَفْسِيرِ سُورَةِ بَرَاءَةٌ:

(وَلِيجَةً) كُلُّ شَيْءٍ أَدْخَلْتَهُ فِي شَيْءٍ. (الشُّقَّةُ) السَّفَرُ، الْخَبَالُ الْفَسَادُ، وَالْخَبَالُ الْمَوْتُ. (وَلَا تَفْتِنِّي) لَا تُوَبِّخْنِي. (كَرْهًا) وَكُرْهًا وَاحِدٌ. (مُدَّخَلًا) يُدْخَلُونَ فِيهِ. (يَجْمَحُونَ) يُسْرِعُونَ (وَالْمُؤْتَفِكَاتِ) ائْتَفَكَتْ انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ

(أَهْوَى) أَلْقَاهُ فِي هُوَّةٍ. (عَدْنٍ) خُلْدٍ، عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَيْ أَقَمْتُ، وَمِنْهُ مَعْدِنٌ وَيُقَالُ فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ. فِي مَنْبَتِ صِدْقٍ. الْخَوَالِفُ الْخَالِفُ الَّذِي خَلَفَنِي فَقَعَدَ بَعْدِي، وَمِنْهُ يَخْلُفُهُ فِي الْغَابِرِينَ، وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ النِّسَاءُ مِنَ الْخَالِفَةِ، وَإِنْ كَانَ جَمْعَ الذُّكُورِ فَإِنَّهُ لَمْ يُوجَدْ عَلَى تَقْدِيرِ جَمْعِهِ إِلَّا حَرْفَانِ فَارِسٌ وَفَوَارِسُ، وَهَالِكٌ وَهَوَالِكُ. (الْخَيْرَاتُ) وَاحِدُهَا خَيْرَةٌ وَهِيَ الْفَوَاضِلُ. (مُرْجَوْنَ) مُؤَخَّرُونَ. الشَّفَا شَفِيرٌ وَهُوَ حَدُّهُ، وَالْجُرُفُ مَا تَجَرَّفَ مِنَ السُّيُولِ وَالْأَوْدِيَةِ. (هَارٍ) هَائِرٍ. (لَأَوَّاهٌ) شَفَقًا وَفَرَقًا. وَقَالَ إِذَا مَا قُمْتُ أَرْحَلُهَا بِلَيْلٍ تَأَوَّهُ آهَةَ الرَّجُلِ الْحَزِينِ.

سورة براءة

د کلماتو تشريح:

قوله: وَلِيجَةً: كُلُّ شَيْءٍ أَدْخَلْتَهُ فِي شَيْءٍ: آيت کريمه کښې دی: ،،وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً،، امام بخاری رحمه الله فرمائی چه وليجة هغه څيز ته وائی کوم چه په بل څيز کښې ته داخل کړې دا د ولوج په معنی دخول نه مشتق دې.[1] دلته په آيت کښې رازدار ته او دننه د زړه دوست مرا دې.

قوله: الشُّقَّةُ: السَّفَرُ: آيت کريمه کښې دی: ،،لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّقَّةُ،، په دې کښې ئې د «شقة» تفسير سفر سره کړې دې او بعضو وئيلې دی شقة نه مدينه منوره نه شام پورې فاصله مراد ده.[2]

---

[1] (قال الراغب فى المفردات: ٥٣٢ الولوج الدخول فى مضيق والوليجة كل ما يتخذه الانسان معتمدا عليه وليس من اهله قولهم فلان وليجة فى القوم اذالحق بهم وليس منهم انسانا كان او غيره-

[2] (عمدة القارى: ١٨١٢٥٤-

قوله: اُلْخَبَالُ الْفَسَادُ، وَالْخَبَالُ الْمَوْتُ: آيت كريمه كښې دى: ،، لَوْخَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا ،، امام فرمائى چه د «الخبال» معنى فساد او د «خبال» معنى مرګ دې. علامه عينى رحمه الله فرمائى چه «الموت» په ځاى «الموتة» كيدل پكار دى «موتة» معنى مرګي او ليونتوب دې.[1]

قوله: وَلَا تَفْتِنِّي : لَا تُوَبِّخْنِي: آيت كريمه كښې دى: ،، قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ ،، او دي «منافقين متخلفين» نه بعض هغه دى چه وائى ماته اجازت راكړه او ما په فتنه كښې مه اچوه يعنى په ما باندې زجر او توبيخ مه كوه.

قوله: كَرْهًا: وَكُرْهًا وَاحِدٌ: آيت كريمه كښې دى: ،، قُلْ أَنْفِقُوا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا لَنْ يُتَقَبَّلَ مِنْكُمْ ،، اووايه چه تاسو خرچ كړئي په خوشحالئي سره يا په خفګان سره ستاسو نه به هيڅ كله قبول نه شى وائى كرها (د كاف فتح سره) او كرها (د كاف ضمه سره) د دواړو ناخوښى ده.

قوله: مُدَّخَلًا: يُدْخَلُونَ فِيهِ: آيت كريمه كښې دى: ،، لَوْ يَجِدُونَ مَلْجَأً أَوْ مَغَارَاتٍ أَوْ مُدَّخَلًا لَوَلَّوْا إِلَيْهِ وَهُمْ يَجْمَحُونَ ،، كه چرې هغه (منافقين) اُومومى ځائى د پناه يا غار د ننوتلو ځائى نو خامخا به هغه طرف ته تلل او منډې به ئې وهلې د «يجمعون» معنى «يسرعون» يعنى منډې وهونكى او تختيدونكى ده.

قوله: وَالْمُؤْتَفِكَاتِ: ائْتَفَكَتْ انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ: آيت كريمه كښې دى، ،، وَأَصْحَابِ مَدْيَنَ وَالْمُؤْتَفِكَاتِ ،، امام فرمائى دې كښې «وَالْمُؤْتَفِكَاتِ» د «ائْتَفَكَتْ اى انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ» نه ماخوذ دې. «انْقَلَبَتْ بِهَا الْأَرْضُ» دلته دينه «منقلب» او اُلټه شوې د قوم لوط كلي مراد دې.

قوله: أَهْوَى: أَلْقَاهُ فِي هُوَّةٍ: دا لفظ په سورة براءة كښې نيشته سورة نجم كښې دې ،، والمؤتفكة اهوى ،، په سورة براءة ،، وَالْمُؤْتَفِكَاتِ ،، راغلې دې، ،، مؤتفكة ،، جمع دهڅو هم دې مناسبت سره امام بخارى رحمه الله لفظ د ،، اهوى ،، تشريح دلته ذكر كړه، اهوى معنى هغه ئې په يوه كنده كښې واچول، هوة وائى ښكته زمكه او كندې ته.

قوله: (عَدْنٍ) خُلْدٍ، عَدَنْتُ بِأَرْضٍ أَيْ أَقَمْتُ، وَمِنْهُ مَعْدِنٌ وَيُقَالُ فِي مَعْدِنِ صِدْقٍ. فِي مَنْبَتِ صِدْقٍ: «فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ» دې كښې د «عدن» معنى «خلد» ده يعنى د هميشه والى په باغونو كښې. وائى «عدنت بارض» ما په هغې كښې اقامت اختيار كړو. هم دينه «معدن» مشتق دې، د سرو زرو سپينو زرو كان ته هم وائى. وئيلې شى «فى معدن صدق» يعنى «فى منبت صدق» د صدق او رښتياؤ د راټوكيدو په ځاى كښې دې. دا د هغه سړى په باره كښې وائى څوك چه هم په صدق كښې وى او د دروغو هلته تيريدل نه وى.

---

[1] (عمدة القارى: ٢٥٤/١٨)-

قوله: الْخَوَالِفُ: الْخَالِفُ الَّذِي خَلَفَنِي فَقَعَدَ بَعْدِي: آیت کریمه کښي دی. .رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ. ، دي کښي خوالف د خالف جمع ده. خالف هغه سړي چه مانه شاته پاتي شوي وی او زما نه روستو هغه په کور کښي ناست وی، کله چه څوك مړ شی نو هلته د دعا په توګه وائی «والله يخلفه فى الغابرين» يعنى د هغه په پسماندګانو کښي الله تعالى د هغه خليفه جوړ شی. وړاندې امام فرمائی دا هم ممکن دی چه «خوالف» نه مراد ښځې وی او دا د «خالفة» جمع وی (ځکه چه فاعلة جمع د فواعل په وزن باندي راځی) او که الف مذکر يعنی د خالف جمع وی نو دا به شاذ وی ځکه چه د فاعل جمع فواعل په وزن صرف دوو لفظونو کښي راځي يو فارس چه د دي جمع فوارس راځی بل د هالك چه د دي جمع هوالك راځی.

لیکن د امام دا قول محل نظر دي ځکه چه مذکوره دوو لفظونو نه علاوه هم يو څو لفظونه داسي دی د کومو جمع چه د فواعل په وزن راځی، لکه سابق. داجن. او ناکس، چه د دي جمع سوابق. دواجن. او نواکس راځی.(۱)

قوله: الْخَيْرَاتُ: وَاحِدُهَا خَيْرَةٌ وَهِيَ الْفَوَاضِلُ: آیت کریمه کښي دی. .أُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ. ، او هم د دوی د پاره ټولي خوبياني دي او هم دغه خلق کامياب دی (کومو خلقو چه په خپلو مالونو او ځانونو سره جهاد اوکړو) فرمائی چه د خيرات واحد خيرة دی (په فتح د خاء سره او سکون د ياء او اخرها هاء التانيث) د دي په تفسير کښي ابوعبيده رحمه الله فرمائی وهی الفواضل يعنی فضائل خوبياني، نيکئی او ښيګړي.

قوله: مُرْجَئُونَ: مُؤَخَّرُونَ: آیت کریمه کښي دی. .وَآخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَإِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ. . او څه خلق هغه دی د کومو معامله چه د الله تعالى حکم راتلو پوري ملتوی ده چه هغوی له به سزا ورکوی يا به د هغوی توبه قبلوی. فرمائی چه په آیت کښي د «مرجون» معنی ده د چا معامله چه روستو کړي شی.

قوله: الشَّفَا: شَفِيرٌ وَهُوَ حَدُّهُ، وَالْجُرُفُ مَا تَجَرَّفَ مِنَ السُّيُولِ وَالْأَوْدِيَةِ. (هَارٍ) هَائِرٍ:

آیت کریمه کښي دی. .أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ فَانْهَارَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ. ، يا هغه سړي چا چه د خپل عمارت بنياد د يو غار په غاړه باندي چه پرېوزی کيخودي وی. بيا هغه عمارت دا (بانی) واخلی او د دوزخ اُور ته پرېوزی. دي کښي د «شفا» معنی ده شفير يعنی غاړه، «جرف» د نالي غاړي ته وائی چه د نهر او واديانو اوبو سره کمزوري کيږی او پرېوتلو ته نزدي وی او لږ شان خوزيدو سره پرېوزی.(۲)

---

(۱) (عمدة القارى: ۲۵٦\۱۸ وفتح البارى: ۳۱٤\۸-

(۲) (قال الالوسى فى روح المعانى: ۲۲\۱۱ الجرف بضمتين البئرالتى لم تطو و قيل هو الهوة وما يجرفه السيل من الاودية لجرف الماء له اى اكله و اذهابه-

«هار» په اصل کښې «هائر» وو او هائر کښې قلب شوي دي. هائر نه ئې هاری جوړ کړو، بيا ئې همزه د ماقبل د کسرې د وجهي نه يا جوړه کړه هاری جوړ شو، ياء ئې حذف کړه هار جوړ شو په معنى د پريوتلو.(١)

قوله: لَأَوَّاهٌ: شَفَقًا وَفَرَقًا: وَقَالَ الشَّاعِرُ:(٢)،،

إِذَا مَا قُمْتُ أَرْحَلُهَا بِلَيْلٍ ... تَأَوَّهُ آهَةَ الرَّجُلِ الْحَزِينِ

آيت کريمه کښې دى، ‹إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ›، يعنى ابراهيم عليه السلام ډير آه آه کونکي وو او حليم الطبع وو، امام فرمائى شفقاً و فرقاً يعنى د الله تعالى د ويرې نه به هغوى آه آه کول او د رب په حضور کښې ژړا فرياد کونکي وو، شاعر وائى کله چه زه د شپې په خپله اُوښه باندې کيجاوه ترم نو هغه د غمګين سړى پشان آه آه کوى.

۱۴۹=بَاب قَوْلِهِ: بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ

اذَانٌ [۳] إِعْلَامٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أُذُنٌ يُصَدِّقُ تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا [۱۰۳] وَنَحْوُهَا كَثِيرٌ وَالزَّكَاةُ الطَّاعَةُ وَالإِخْلَاصُ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ [فصلت ۷] لَا يَشْهَدُونَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يُضَاهُونَ [۳۰] يُشَبِّهُونَ

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أُذُنٌ: يُصَدِّقُ: آيت کريمه کښې دى. ‹وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ›،

د اُذن معنى راځى غوږ، دلته د دې معنى بيان کړيده د هغه سړى چه د هرې خبرې تصديق

---

(١) (قال الالوسى فى روح المعانى:۲۲ \ ۱۱۱ و اصله هاور او هاير فهو مقلوب وزونه فالع و قيل انه حذفت عينه اعتباطا فوزنه فال وقيل انه لا قلب فيه و لا حذف و اصله هور او هير على وزن فعل بكسر العين ككتف فلما تحرک حرف العلة و انفتح ما قبله قلب الفا وفى الكشاف:۲ \ ۳۱۲ ونظيره: شاک و صات فى شائک و صائت الفه ليست بالف فاعل انما هى عينه و اصله هور و شوک و صوت-

(٢) (و هوالمثقب العبدى وانظر بعض اشعار هذه القصيدة فى عمدة القارى:۱۸ \ ۲۵۷ و فتح البارى:۸ \ ۳۱۵-

أفاطم قبل بينک متعينى ... ومنعک ما سألت كأن متعينى
فلا تعدى مواعد كاذبات ... تمر بها رياح الصيف دونى
فإنى لو تخالفنى شمالى ... عنادک ما وصلت بها يمينى
إذا لقطعتها ولقلت: بينى! ... كذلک أجتوى من يجتوينى
إذا ما قمت أرحلها بليل ... تأوه آهة الرجل الحزين
تقول إذا درأت لها وضينى ... أهذا دينه أبدا ودينى؟
أكل الدهر حلا وارتحالا؟ ... أما يبقى على ولايقينى!!
فأبقى باطلى والجد منها ... كدكان الدرابنة المطين

وكان ابو محمد بن العلا يقول لو كان الشعر مثلها وجب على الناس ان يتعلموه-

كوى بعض منافقانو به وئيل چه حضوراكرم ﷺ خو د هري خبري تصديق كوى، د رښتياؤ او د دروغو د پيژندګلو تكليف نه برداشت كوى. قرآن د دي جواب وركړو (قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَّكُمْ) يعنى كه هغه هم غوږونه دى نو هم ستاسو د خيګړي د پاره، د نبى ﷺ عادت مبارك ستاسو په حق كښي بهتر دي.

قوله: تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا: نَحْوُهَا كَثِيرٌ وَالزَّكَاةُ: الطَّاعَةُ وَالإِخْلَاصُ: آيت كريمه كښي دى، خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِم بِهَا،، د تطهرهم او تزكيهم دواړو هم يوه معنى ده. د تطهير نه دلته ((تزكية عن الذنوب)) او ((تزكية القلب)) مراد ده ده. د زكاة په ادائيګئى سره د زړه نه رذيله بُخل ختميږى، وړاندي امام فرمائى ((ونحوها كثير)) يعنى په الفاظو كښي مختلف ليكن معنى كښي متحد كلمات د عربو په لغت كښي ډير زيات مثالونه دى. بيا اوفرمائيلى شو د زكاة معني طاعت او اخلاص هم راځي.

قوله: لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ: لَا يَشْهَدُونَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ: آيت كريمه كښي دى، وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ ۝ الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ... الخ،،، دي كښي د ((لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ)) تشريح ده، چه هغه د ((لا اله الا الله)) ګواهى نه وركوى. نو په دي آيت كښي د زكاة نه د مال والازكاة مراد نه دي بلكه قلبى زكاة ترينه مراد دي چه شرك او كفر نه زړه پاكوى. د آيت دا تفسير د ابن عباس رضي الله عنه نه نقل دي.[1] دا آيت په سورة براءة كښي نيشته بلكه په سورة فُصِّلَتْ كښي دي. په سورة براءة كښي د ((وَتُزَكِّيهِم بِهَا)) په مناسبت سره امام بخارى رحمه الله دا آيت ذكر كړي دي.

[۴۳۷۷] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ-رضى الله عنه- يَقُولُ آخِرُ آيَةٍ نَزَلَتْ (يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ) وَآخِرُ سُورَةٍ نَزَلَتْ بَرَاءَةٌ. [ر: ۴۱۰۶]

دټولو نه په اخركښي نازليدونكي سورت: حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرمائى چه د ټولو نه په آخره كښي سورة براءة نازل شو، مطلب دا چه د سورة براءة اكثره حصه په آخره كښي نازل شوه.[2] د پوره سورة په آخر كښي نازليدل مراد نه دى. پوره سورة چه د ټولو په آخره كښي نازل شوي دي هغه (إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ ...... الخ) دي.[3]

١٥٠- قَوْلِهِ (فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ)

سِيحُوا سِيرُوا.

---

[1] (عمدة القارى: ٢٥٩\١٨-
[2] (عمدة القارى: ٢٥٩\١٨-
[3] (فتح البارى: ٣١٦\٨-

[٤٢٧٨] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ وَأَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي مُؤَذِّنِينَ، بَعَثَهُمْ يَوْمَ النَّحْرِ يُؤَذِّنُونَ بِمِنًى أَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. قَالَ حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ ثُمَّ أَرْدَفَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، وَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَذِّنَ بِبَرَاءَةَ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلِيٌّ يَوْمَ النَّحْرِ فِي أَهْلِ مِنًى بِبَرَاءَةَ، وَأَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ.

١٥١ = بَابُ قَوْلِهِ (وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ)

آذَنَهُمْ أَعْلَمَهُمْ.

[٤٢٧٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ فَأَخْبَرَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ - رضي الله عنه - فِي تِلْكَ الْحَجَّةِ فِي الْمُؤَذِّنِينَ، بَعَثَهُمْ يَوْمَ النَّحْرِ يُؤَذِّنُونَ بِمِنًى أَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. قَالَ حُمَيْدٌ ثُمَّ أَرْدَفَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - بِعَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُؤَذِّنَ بِبَرَاءَةَ. قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَذَّنَ مَعَنَا عَلِيٌّ فِي أَهْلِ مِنًى يَوْمَ النَّحْرِ بِبَرَاءَةَ، وَأَنْ لَا يَحُجَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ.

١٥٢ = بَابٌ: (إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ)

[٤٣٨٠] = حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّ حُمَيْدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ - رضي الله عنه - بَعَثَهُ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي أَمَّرَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عَلَيْهَا قَبْلَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ فِي رَهْطٍ يُؤَذِّنُ فِي النَّاسِ أَنْ لَا يَحُجَّنَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ. فَكَانَ حُمَيْدٌ يَقُولُ يَوْمُ النَّحْرِ يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ. مِنْ أَجْلِ حَدِيثِ أَبِي هُرَيْرَةَ. [ر: ٣٦٢]

١٥٣ = بَابٌ (فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ)

[٤٣٨١] = [1] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَهْبٍ قَالَ كُنَّا عِنْدَ حُذَيْفَةَ فَقَالَ مَا بَقِيَ مِنْ أَصْحَابِ هَذِهِ الْآيَةِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ، وَلَا مِنَ الْمُنَافِقِينَ إِلَّا

---

[1] (هذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخارى)۔

أَرْبَعَةٌ. فَقَالَ أَعْرَابِيٌّ إِنَّكُمْ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ -صلی الله علیه وسلم- تُخْبِرُونَا فَلاَ نَدْرِي فَمَا بَالُ هَؤُلاَءِ الَّذِينَ يَبْقُرُونَ بُيُوتَنَا وَيَسْرِقُونَ أَعْلاَقَنَا. قَالَ أُولَئِكَ الْفُسَّاقُ، أَجَلْ لَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ إِلاَّ أَرْبَعَةٌ. أَحَدُهُمْ شَيْخٌ كَبِيرٌ لَوْ شَرِبَ الْمَاءَ الْبَارِدَ لَمَا وَجَدَ بَرْدَهُ.

د زید بن وهب بیان دې چه مونږ حضرت حذیفه رضی الله تعالی سره وو نو هغه اوفرمائیل چه ددې آیت په اصحابو کښې صرف درې پاتې شوی دی او د منافقانو نه څلور باقی دی (حضرت حذیفه ﷜ د رسول الله ﷺ رازدار وو نوم په نوم منافقان ئې پیژندل) یو اعرابی په مجلس کښې موجود وو[1] هغه اووئیل چه تاسو د رسول الله ﷺ اصحاب ئې هم تاسو مونږ ته ددین احکام وغیره ښائې، مونږ خو بخپله هیڅ نه پیژنو، دا څوك خلق دی چه زمونږ په کورونو کښې غلاګانې کوی ((ویسرقون اعلاقنا)) او زمونږ نه ښکلې څیزونه پټوی. (اعلاق) : علِق (د عین په کسره سره) جمع د (علق) ښکلې څیز ته وائی ځکه چه هغې سره زړه معلق وی او په بعض نسخو کښې ((ویسرقون اغلاقنا)) راغلی دی ((اغلاق)) جمع د ((غَلَق)) ده غلق نه مراد چابی ده، یعنی هغوی زمونږ چابیانې پټوی او زمونږ تاله شوی څیزونه کولاووی او پټوی. د اعرابی د سوال مطلب دا وو چه تاسو اوخودل چه د ((ائمة الکفر)) نه درې او منافقانو نه څلور باقی پاتې دی دومره لږ خلقو کښې دومره لوئ چکر خو چلولې نه شی نو دا غلا کونکی خلق څوك دی؟ حضرت حذیفه ﷜ اوفرمائیل چه دا فاسق خلق دی دا ائمة الکفر او منافقانو مصداق نه دی، منافقانو نه خو صرف څلور باقی دی یو خو دومره بوډا شویدې چه که یخې اوبه اوڅکی نو د هغې یخوالې هم هغه نشی محسوس کولې.

د ایت د تعیین متعلق یوه تنبیه: امام بخاری ﷫ په شان امام نسائی او ابن مردویه هم دا حدیث آیت ﴿فقاتلوا ائمة الکفر﴾ په ذیل کښې فرمائیلی دې[2] د کوم نه چه معلومیږی چه حدیث کښې.. اصحاب هذه الایة.. کښې د آیت (فقاتلوا ائمة الکفر) والا آیت مراد دې. په حدیث کښې د دې وضاحت نشته چه.. هذه الایة.. نه کوم آیت مراد دې لیکن اسماعیلی د سفیان بن عیینهطرف نه یو روایت ذکر کړیدې او په دې کښې د آیت تصریح ده او هغه آیت سورة ممتحنه دې. (لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ) د روایت الفاظ دی ((مابقی من المنافقین من اهل هٰذه الایة)) (لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ) (الایة..... الاربعة نفر ان احدهم لشیخ کبیر)[3] اسماعیلی وئیلی دی چه ((اصحاب هٰذه الایة)) کښې هم هغه آیت مراد دې کوم چه سفیان بن عیینه په خپل روایت کښې ذکر کړیدې نو بیا دا روایت سورة براءت کښې ذکر کول نه دی پکار بلکه په

---

[1] (قال الحافظ فی فتح الباری:۸\۳۲۳ لم اقف علی اسمه)-

[2] (فتح الباری:۸\۳۲۳-

[3] (فتح الباری:۸\۳۲۳---

سورة ممتحنه كښې ذكر كول پكار دي.[1]

١٥٤=باب قوله (والذين يكنزون الذهب والفضة ولا ينفقونها في سبيل الله فبشرهم بعذاب أليم)

[٤٣٨٢] حَدَّثَنَا الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجَ حَدَّثَهُ أَنَّهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «يَكُونُ كَنْزُ أَحَدِكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ شُجَاعًا أَقْرَعَ».

[٤٣٨٣] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ قَالَ مَرَرْتُ عَلَى أَبِي ذَرٍّ بِالرَّبَذَةِ فَقُلْتُ مَا أَنْزَلَكَ بِهَذِهِ الْأَرْضِ قَالَ كُنَّا بِالشَّأْمِ فَقَرَأْتُ (وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ) قَالَ مُعَاوِيَةُ مَا هَذِهِ فِينَا، مَا هَذِهِ إِلَّا فِي أَهْلِ الْكِتَابِ. قَالَ قُلْتُ إِنَّهَا لَفِينَا وَفِيهِمْ.

د بعض حضراتو رائې دا ده چه د كنز نه مراد لغوى معنى ده، كوم مال چه ذخيره كړې شى هغه دلته مراد دي او په آيت كښې هم په دې باندې وعيد دې. ليكن د جمهورو رائې دا ده چه كنز نه دلته هغه مال مراد دې د كوم چه زكوة نه وى ادا شوې. د زكوة ادا كولو نه پس د مال په ذخيره كولو وعيد نشته.[2]

د حضرت معاويه رضی الله عنه دا خيال وو چه دا آيت د اهل كتابو په باره كښې دې ليكن حضرت ابوذرغفارى رضی الله عنه فرمائيل چه دا آيت د اهل كتابو او مسلمانانو دواړو په باره كښې دې. «شجاع اقرع» هغه مار ته وائى په كوم چه ويښته نه وى.

١٥٥=باب قوله عز وجل (يوم يحمى عليها في نار جهنم فتكوى بها جباههم وجنوبهم وظهورهم هذا ما كنزتم لأنفسكم فذوقوا ما كنتم تكنزون)

[٤٣٨٤] وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبِ بْنِ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ أَسْلَمَ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ فَقَالَ هَذَا قَبْلَ أَنْ تُنْزَلَ الزَّكَاةُ، فَلَمَّا أُنْزِلَتْ جَعَلَهَا اللَّهُ طُهْرًا لِلْأَمْوَالِ.

امام بخارى رحمه الله دلته «قال احمد» وئيلې دى د كوم نه چه معلوميږى چه دا تعليق دې ليكن دا تعليق نه دې ځكه چه امام بخارى رحمه الله همدغه روايت په كتاب الزكوة كښې ذكر كړيدې او هلته ئې د «قال» په ځائې «حدثنا» وئيلې دى.[3] د امام بخارى رحمه الله يو عادت دا هم وو چه

---

[1] (فتح البارى:۸/۳۲۳-
[2] (الجامع لاحكام القرآن للقرطبى:۸/۱۲۵-
[3] (صحيح بخارى كتاب الزكوة باب ما ادى زكوته فليس بكنز:۱/۱۸۸-

کله به هغه یو روایت مختصراً ذکر کولو نو هلته چه کومه قاعده تحدیث طرز او طریقه ده د هغې مطابق نه کوی بلکه ،،قال،، ذکر کوی. دلته زمونږ په هندوستانی نسخو کښې ،،احمد بن شعیب،، لیکلې شوېدې دا غلط دې صحیح ،،احمد بن شبیب،، دې باقی نسخو کښې هم ،،احمد بن شبیب،، دې.[1]

۱۵۶=باب قَوْلِهِ (إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ)(۸)

(الْقَيِّمُ) هُوَ الْقَائِمُ.

[۴۳۸۵] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِي بَكْرَةَ عَنْ أَبِي بَكْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «إِنَّ الزَّمَانَ قَدِ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا مِنْهَا، أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ، ثَلَاثٌ مُتَوَالِيَاتٌ، ذُو الْقَعْدَةِ وَذُو الْحِجَّةِ وَالْمُحَرَّمُ وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ». [ر: ۶۷]

کافرانو او مشرکانو به نسیان یعنی هیره اختیاروله، ذی قعده، ذی الحجه او محرم دریواړه د عزت میاشتې دی او د اشهرالحرم لاندې باندې دریو میاشتو نه سترې شو نو محرم به ئی صفر او صفر نه به ئی محرم جوړولو[2] او یوه طریقه دا هم وه چه شمسی او قمری کال به ئی یو بل سره برابرولو د پاره د قمری کال نه څه اورځې به ئې کمولې نو د دې اثر به دا وو چه ۳۸ کاله پس به د میاشتو خپل دور په خپل ځائ واپس راتلو. رسول الله ﷺ چه په کوم کال حج اوکړو هغه کال ذی الحجه په خپل صحیح وخت راغلې وه.

د حرمت د میاشتو په ترتیب کې اختلاف: د اشهرالحرم اعتبار به څنګه وی، په دې کښې اختلاف دې. د اهل بصره او اهل مدینه رائې دا ده چه د دې په ترتیب کښې اول ذی القعده او دویم ذی الحجه او دریم محرم او څلورم به د رجب اعتبار وی لیکن د اهل کوفه او اهل شام رائی ده چه اشهرالحرم د محرم نه شروع کیږی او څلور واړه به په یو کال کښې راځی. علامه سهیلی رحمه الله فرمائیلی دی چه د دې اختلاف اثر به د نذر وغیره په وخت کښې ښکاره کیږی چه یو سړی نظر منلې وی که زه په دې کار کښې کامیاب شوم نو د اشهرالحرم روژې به نیسم. نو دا سړې به د اهل او اهل مدینه په مذهب د ذی القعدې نه روژې ساتی او د اهل کوفه په نزد

---

[1] (قال العینی فی العمدة:۱۸ \ ۲٤۵ احمد بن شبیب بفتح الشین و کسرالباء الموحدة من افراد البخاری یروی عن ابیه شبیب بن سعید ابی عبدالرحمن البصری-

[2] (الجامع لاحکام القرآن للقرطبی:۸ \ ۱۳۷- او اکثر وختونو کښې به ئی حج د هغې د خپل وخت نه روستو کولو، (الجامع لاحکام القرآن للقرطبی:۸۱۳۷-

محرم نه به روژې ساتل شروع کوی (۱) دلته په حديث کښې د رجب مياشت قبيله مضر طرف ته منسوب کړې شوې ده ځکه چه قبيله مضر به د رجب ډير عزت کولو. (۲)

۱۵۷= بَاب قَوْلِهِ (ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ).

مَعَنَا: نَاصِرُنَا السَّكِينَةُ فَعِيلَةٌ مِنَ السُّكُونِ.

قوله: لا تحزن ان الله معنا: د «معنا» تفسير ،،ناصرنا،، نه معلوميږي چه د الله تعالى دا معيت په اعتبار د نصرت دې.

﴿فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ﴾ کښې «سكينة» د فعلية په وزن دې د سکون نه مشتق دې. يعنى الله تعالى په حضرت صديق اكبر رضي الله عنه باندې سکون او اطمينان نازل کړو.

[۴۳۸۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا حَبَّانُ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ حَدَّثَنَا أَنَسٌ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرٍ - رضي الله عنه - قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي الْغَارِ، فَرَأَيْتُ آثَارَ الْمُشْرِكِينَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ أَنَّ أَحَدَهُمْ رَفَعَ قَدَمَهُ رَآنَا. قَالَ «مَا ظَنُّكَ بِاثْنَيْنِ اللَّهُ ثَالِثُهُمَا».

[۴۳۸۷-۴۳۸۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضي الله عنهما - أَنَّهُ قَالَ حِينَ وَقَعَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ ابْنِ الزُّبَيْرِ قُلْتُ أَبُوهُ الزُّبَيْرُ، وَأُمُّهُ أَسْمَاءُ، وَخَالَتُهُ عَائِشَةُ، وَجَدُّهُ أَبُو بَكْرٍ، وَجَدَّتُهُ صَفِيَّةُ. فَقُلْتُ لِسُفْيَانَ إِسْنَادُهُ. فَقَالَ حَدَّثَنَا، فَشَغَلَهُ إِنْسَانٌ وَلَمْ يَقُلِ ابْنُ جُرَيْجٍ.

د دې روايت په آخر کښې چه عبدالله بن محمد د سفيان بن عيينه رحمه الله نه تپوس اوکړو چه د دې حديث اسناد خو بيان کړه، هغه اوفرمائيل ،،حدثنا،، اوس ئې صرف لا دا جمله وئيلې وه چه هغه چا مشغول کړو او هغه ابن جريج اونه وئيلې شو، پورته سند کښې سره د دې چه ابن جريج شته ليکن هغه د صيغه ،،عن،، سره دې، عبدالله بن محمد صيغه تحديث سره اوريدل غوښتل. په دې وجه ئې د هغه نه سوال اوکړو

[۴۳۸۸] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ وَكَانَ بَيْنَهُمَا شَيْءٌ فَغَدَوْتُ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقُلْتُ أَتُرِيدُ أَنْ تُقَاتِلَ ابْنَ الزُّبَيْرِ فَتُحِلَّ حَرَمَ اللَّهِ. فَقَالَ مَعَاذَ اللَّهِ، إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ ابْنَ الزُّبَيْرِ وَبَنِي أُمَيَّةَ مُحِلِّينَ، وَإِنِّي وَاللَّهِ لاَ أُحِلُّهُ أَبَدًا. قَالَ قَالَ النَّاسُ بَايِعْ لاِبْنِ الزُّبَيْرِ. فَقُلْتُ وَأَيْنَ بِهَذَا الأَمْرِ عَنْهُ أَمَّا أَبُوهُ فَحَوَارِيُّ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - يُرِيدُ الزُّبَيْرَ، وَأَمَّا جَدُّهُ فَصَاحِبُ الْغَارِ، يُرِيدُ

---

(۱) (روح المعانى: ٤\۱۳۰ و الجامع لاحكام القرآن: ٤\۸۵-

(۲) (فتح البارى: ۸\۳۲۵-

أَبَا بَكْرٍ، وَأُمُّهُ فذَاتُ النِّطَاقِ، يُرِيدُ أَسْمَاءَ، وَأَمَّا خَالَتُهُ فَأُمُّ الْمُؤْمِنِينَ، يُرِيدُ عَائِشَةَ، وَأَمَّا عَمَّتُهُ فزَوْجُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-، يُرِيدُ خَدِيجَةَ، وَأَمَّا عَمَّةُ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- فَجَدَّتُهُ، يُرِيدُ صَفِيَّةَ، ثُمَّ عَفِيفٌ فِي الإِسْلاَمِ، قَارِئٌ لِلْقُرْآنِ. وَاللَّهِ إِنْ وَصَلُونِي وَصَلُونِي مِنْ قَرِيبٍ، وَإِنْ رَبُّونِي رَبَّنِي أَكْفَاءٌ كِرَامٌ، فَآثَرَ التُّوَيْتَاتِ وَالأُسَامَاتِ وَالْحُمَيْدَاتِ، يُرِيدُ أَبْطُنًا مِنْ بَنِي أَسَدٍ بَنِي تُوَيْتٍ وَبَنِي أُسَامَةَ وَبَنِي أَسَدٍ، إِنَّ ابْنَ أَبِي الْعَاصِ بَرَزَ يَمْشِي الْقُدَمِيَّةَ، يَعْنِي عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ مَرْوَانَ، وَإِنَّهُ لَوَّى ذَنَبَهُ، يَعْنِي ابْنَ الزُّبَيْرِ.

قوله: وَكَانَ بَيْنَهُمَا شَيْءٌ:

د حضرت عبدالله بن عباس او حضرت عبدالله بن زبير رضى الله عنهما په مينځ کې د اختلاف ذکر: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما او حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنهما په مينځ کښې څه اختلاف وو چه کله د حضرت معاويه رضی الله عنه انتقال اوشو. او د هغه د خوئ يزيد په لاس د بيعت سلسله شروع شوه نو حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما او حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنهما د بيعت نه انکار اوکړو. يزيد د حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنهما خلاف د مسلم بن عقبه په مشرئی کښې يو لښکر مکې مکرمې ته روان کړو او د حره مشهوره واقعه پيښه شوه په کوم کښې چه په کعبه مبارکه باندې منجنيق غورزولې شووواو خانه کعبه مبارکه سوزيدلې وه. د يزيد د انتقال نه پس حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنهما د خپل خلافت د پاره خلقو ته د بيعت دعوت ورکړو. د حجاز، مصر، عراق او نورو ډيرو علاقو خلقو د هغوی په لاس باندې بيعت اوکړو.

محمد بن حنفيه رحمه الله او حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما هغه وخت په مکه مکرمه کښې موجود وو، حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنهما دې دواړو ته هم د خپل خلافت د پاره د بيعت دعوت ورکړو ليکن هغه دواړو حضراتو انکار اوکړو او وئې وئيل چه تر کومې پورې مسلمانان په يو خليفه باندې متفق شوې نه وی هغه وخت پورې به مونږ د چا په لاس هم بيعت نه کوؤ. د دې دواړو بزرګانو په وجه نور هم ډير خلق د بيعت نه منع شول، نو حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنهما سختی شروع کړه او هغوی ئې په مکه مکرمه کښې حصار کړل، بل طرف ته د عبدالملك بن مروان حکومت په شام، مصر او کوفه وغيره کښې قائم شوې وو، په کوفه کښې مروانی حاکم مختار بن ابی عبيد ته چه کله معلومه شوه چه په مکه مکرمه کښې حضرت عبدالله بن زبير رضی الله عنهما خو حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما او محمد بن حنفيه رحمه الله قيد کړې دی نو هغه لښکر اوليګلو چه دا دواړه بزرګان د هغې ځائ نه راوباسی. او دا دواړه لاړل طائف کښې آباد شول.[1]

قوله: فغدوت على ابن عباس فقلت اتريدان تقاتل ابن الزبير: ابن ابی

---

[1] د مذکوره تفصيل د پاره اوګورئی فتح البارى: ۳۲۸/۸ دې لښکر د دواړو بزرګانو نه د حضرت عبدالله بن زبيررضى الله عنه سره د جنګ اجازت اغوښتو ليکن هغوی منع کړل او د جنګ اجازت ئې ورنه کړو. د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما خو په کال ۶۷ هجرئ کښې په طائف کښې انتقال اوشو او د محمد بن حنفيه رحمه الله انتقال په ايله کښې په کال ۷۴ هجرئ کښې وفات اوشو-

ملیکه فرمائی چه زه د سحر په وخت کښې حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما ته حاضر شوم او عرض مې اوکړو چه تاسو د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه سره د جنګ اراده کوې نو آیا تاسو د هغه سره جنګ کولو باندې حرم حلال جوړوې، نو حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل معاذالله! دا خو الله تعالی د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه او د بنی اُمیه په مقدر کښې لیکلی دی چه حرم حلال جوړ کړی او د دې بې حرمتی اوکړی او زه خو د الله قسم! کله به هم حرم حلال نه جوړوم. خلقو حضرت ابن عباس رضی الله عنهما ته اووئیل چه تاسو د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه نه بیعت اوکړئی نو هغوی جواب ورکړو چه حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه د بیعت د حق نه لرې نه دې مطلب دا چه په هغه کښې صلاحیت شته او د هغه د خلافت حق دې ځکه چه د هغه پلار د رسول الله ﷺ حواری وو او د هغه نیکه صدیق اکبر رضی الله عنه دې د هغه مور حضرت اسماء رضی الله عنها ده او د هغه ترور حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها ده. د رسول الله ﷺ بی بی حضرت خدیجه رضی الله عنها او د نبی کریم ﷺ ترور حضرت صفیه رضی الله عنها د هغه نیا ده بیا هغه په خپل ذاتی حیثیت سره په اسلام کښې پاك دامن دې، او د قرآن پاك عالم دې.

قوله: والله إن وصلوني وصلوني من قريب وإن ربوني ربوني أكفاء كرام: او په الله قسم! که بنو اُمیه زما سره صله رحمي کوی نو هغوی د خپلولئی او رشته دارئی په وجه زما سره صله رحمی کوی. مطلب دا که بنو اُمیه زما سره ښه سلوك اوکړو نو په دې کښې څه د حیرانتیا خبره نیشته ځکه چه هغوی زما نزدې خپلوان دی (حضرت عبدالله بن عباس بن هاشم بن عبد مناف دې او د هغه وخت اُموی حکمران عبدالملك بن مروان د هاشم رور عبد شمس نمسی وو نو په دریمه پیړئی کښې ابن عباس رضی الله عنهما او عبدالملك بن مروان شریك دی)[1] وړاندې فرمائی او که هغه زما پالنه کوی او زما خیال ساتی نو زما پالنه به هغه څوك خلق کوی چه زما امثال او کُف دی یعنې شریف دی. دا د بنو اُمیه تعریف کیږی، مطلب دا چه که زه د چا خلافت تسلیم کولو سره رعایت حاصل کړم نو بیا د بنو اُمیه نه ولې اونه کړم ځکه چه په خپلولئی کښې هغوی ما ته نزدې دی او زمونږ مثل دی.
وړاندې د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه متعلق فرمائی.

قوله: فآثر التويتات والأسامات والحميدات: لیکن عبدالله بن زبیر رضی الله عنه خو تویتات، اسامات او حمیدات له په مونږ باندې ترجیح ورکړه. دا درېواړه د بنو اسد څانګې دی او دې نه مراد بنو تویت، بنو اسامه او بنو حمید دی. د حضرت بن عباس رضی الله عنهما مطلب دا دې چه حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه دې خلقو ته په مونږ باندې ترجیح ورکړه او زمونږ پروا ئې اونه کړه او نه ئې زمونږ خیال اوکړو کله چه هغه زمونږ خیال نه ساتی نو بنو اُمیه مونږ ته ډیر نزدې دی او هغوی ماسره ښه سلوك کوی نو زما د پاره قابل قبول دی.

قوله: إن ابن أبي العاص.........الخ: یعنی عبدالملك ښکاره شو وړاندې طرف

---

[1] (فتح الباری: ۸\۳۲۸)-

ته پیش قدمی کولو سره او هغه د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه نه لکئ راتاؤ کړه. مطلب دا چه د عبدالملك د حکومت دائره ورځ په ورځ زیاتیدله. او د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه د حکومت دائره د خوریدلو په ځائ تنګیدله. ((یمشی القدمیه)) [۱]

(د قاف په ضمه، د دال په فتحه او د میم په کسرې سره) هغه وخت ته وائی کله چه څوك د ترقئ په پرمخ تګ کوی.

[۴۳۸۹] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ مَيْمُونٍ حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ دَخَلْنَا عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ أَلَا تَعْجَبُونَ لِابْنِ الزُّبَيْرِ قَامَ فِي أَمْرِهِ هَذَا فَقُلْتُ لَأُحَاسِبَنَّ نَفْسِي لَهُ مَا حَاسَبْتُهَا لِأَبِي بَكْرٍ وَلَا لِعُمَرَ، وَلَهُمَا كَانَا أَوْلَى بِكُلِّ خَيْرٍ مِنْهُ، وَقُلْتُ ابْنُ عَمَّةِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم-، وَابْنُ الزُّبَيْرِ، وَابْنُ أَبِي بَكْرٍ، وَابْنُ أَخِي خَدِيجَةَ، وَابْنُ أُخْتِ عَائِشَةَ فَإِذَا هُوَ يَتَعَلَّى عَنِّي وَلَا يُرِيدُ ذَلِكَ فَقُلْتُ مَا كُنْتُ أَظُنُّ أَنِّي أَعْرِضُ هَذَا مِنْ نَفْسِي، فَيَدَعُهُ، وَمَا أُرَاهُ يُرِيدُ خَيْرًا، وَإِنْ كَانَ لَا بُدَّ لَأَنْ يَرُبَّنِي بَنُو عَمِّي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ يَرُبَّنِي غَيْرُهُمْ.

ابن ابی ملیکه فرمائی چه مونږ د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په خدمت کښې حاضر وو نو هغوی اوفرمائیل چه په ابن زبیر رضی الله عنه باندې ستاسو خلقو تعجب نه کیږی چه هغه د امارت دعوې سره ولاړ دې، نو ما خو په خپل زړه کښې هم دغه سوچ اوکړو چه زه به د هغه په معامله کښې د خپل نفس نګرانی کوم، دا شان چه ما خپل نفس د ابوبکرصدیق رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه باره کښې هم دومره نه وو پابند کړې (ما خو سوچ کړې وو چه زه به د خپلې ژبې نه د هغه خلاف یو لفظ هم نه اوباسم) حالانکه هغه ابوبکرصدیق رضی الله عنه او عمر رضی الله عنه د هغه نه په هر حیثیت سره بهتر او افضل وو.

قوله: لاحاسبن نفسی له: [۲] یو مطلب خو دا دې او دویم مطلب دا کیدیشی چه زه به خپل نفس په مشقت کښې اچوم او د ابن زبیر رضی الله عنه د پاره به محنت کوم د هغه تائید به کوم او داسې تائید چه د شیخین حضراتو هم نه دې کړې. د ابن زبیر رضی الله عنه مناقب او فضائل به بیانوم. نو ما خلقو ته اووئیل چه هغه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د ترور د اولاد نه دې. د حضرت زبیر رضی الله عنه څوئ دې، د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه نمسې، د حضرت خدیجه رضی الله عنها د رور څوئ او د حضرت عائشه رضی الله عنها د خور څوئ دې لیکن هغه خو زمانه هم لوئ جوړیږی (ما په خاطر کښې هم نه راولی) ما

[۱] (وفی الفتح: ۸\۳۲۹ القدمیة بضم القاف وفتح الدال قال الخطابی وغیره معناه التبخیر وهو مثل یریدانه برانه برز یطلب معالی الامور وقال ابن الاثیر الذی فی البخاری القدمیة وهی التقدمة فی الشرف والفضل –

[۲] (وفی الفتح: ۸\۳۲۹ لا حاسبن نفسی ای لاناقشنهافی معونة و نصحه قال الخطابی و قال الداودی معناه لاذکرن من مناقبه مالم اذکر من مناقبهما و انما صنع ابن عباس ذلک لاشتراک الناس فی معرفة مناقب ابی بکر و عمر بخلاف ابن الزبیر فما کانت مناقبه فی الشهرة کمناقبهما فاظهر ذلک ابن عباس و بینه للناس انصافا منه له فلما لم یصنفه هو رجع عنه-

په زړه کښې اووئیل چه زما دا گمان هم نه وو چه زه به د خپل طرف نه داسې عاجزی او انکساری ښکاره کوم او هغه به دې له لته ورکړی او ما به هیر کړی.(١)
او زه پوهیږم چه هغه به(زما په معامله کښې) اوس د څه قسم خیگړه او خیر غواړی، اوس که د چا تابعداری کول وی نو زما د بنو اعمام یعنی بنو امیه چه زما پالنه اوکړی ماته ډیر خوښ دی د دې نه چه بل څوك زما پالنه اوکړی او زما خیال اوساتی.

۱۵۸=باب قَوْلِهِ (وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ)

قَالَ مُجَاهِدٌ يَتَأَلَّفُهُمْ بِالْعَطِيَّةِ.

[۴۳۹۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي نُعْمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ- رضى الله عنه قَالَ بُعِثَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم- بِشَيْءٍ، فَقَسَمَهُ بَيْنَ أَرْبَعَةٍ وَقَالَ «أَتَأَلَّفُهُمْ». فَقَالَ رَجُلٌ مَا عَدَلْتَ. فَقَالَ «يَخْرُجُ مِنْ ضِئْضِئِ هَذَا قَوْمٌ يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ».

۱۵۹=باب قَوْلِهِ (الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ)

(يَلْمِزُونَ) يَعِيبُونَ، وَجُهْدَهُمْ وَجَهْدَهُمْ طَاقَتَهُمْ.

[۴۳۹۱] حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَبُو مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ قَالَ لَمَّا أُمِرْنَا بِالصَّدَقَةِ كُنَّا نَتَحَامَلُ فَجَاءَ أَبُو عَقِيلٍ بِنِصْفِ صَاعٍ، وَجَاءَ إِنْسَانٌ بِأَكْثَرَ مِنْهُ، فَقَالَ الْمُنَافِقُونَ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنْ صَدَقَةِ هَذَا، وَمَا فَعَلَ هَذَا الآخَرُ إِلاَّ رِئَاءً. فَنَزَلَتْ (الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لاَ يَجِدُونَ إِلاَّ جُهْدَهُمْ) الآيَةَ.

[۴۳۹۲] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قُلْتُ لأَبِي أُسَامَةَ أَحَدَّثَكُمْ زَائِدَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الأَنْصَارِيِّ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ- صلى الله عليه وسلم- يَأْمُرُ بِالصَّدَقَةِ، فَيَحْتَالُ أَحَدُنَا حَتَّى يَجِيءَ بِالْمُدِّ، وَإِنَّ لأَحَدِهِمِ الْيَوْمَ مِائَةَ أَلْفٍ. كَأَنَّهُ يُعَرِّضُ بِنَفْسِهِ.

هغه خلق چه پیغورونه او عیبونه لگوی په هغه مؤمنانو باندې چه په خپله خوښه باندې صدقه ورکونکی دی، په روایت باب کښې دی، حضرت ابو مسعود انصاری رضی الله عنه بیان کړې چه رسول الله ﷺ به مونږ له د صدقې ترغیب راکولو نو مونږ به بوج اوچتولو (مزدوری به مو کوله او چه څه به په هغې کښې ملاویدل نو مونږ به هغه راوړل او صدقه به مو کوله) دغه شان ابوعقیل رضی الله عنه نیم صاع کهجورې صدقه راؤړه او یو بل سړی د هغه زیاتې راوړې (دې نه مراد حضرت

١) (وفی روایة ان عباس لما حضرته الوفاة بالطائف جمع بینه فقال یابنی ان ابن الزبیر کما خرج بمکة شددت ازره د دعوت الناس الی بیعته وترکت بنی عمنا من بنی أمیة الذین ان قبلونا قبلونا کفاء و ان ربونا ربونا کراما فلما اصاب ما اصاب جفانی (ونظر فتح الباری:۸/۳۲۸)-

عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه دې هغه اته زره درهم راوړل[1] په دې باندې منافقانو وئيل دا چه د ابوعقيل رضي الله عنه نيم صاع دې نو الله تعالى ته ددې ضرورت نيشته او دې بل خو صرف د ځان خودلو د پاره دومره صدقه راوړه نو په دې باندې دا مذكوره آيت شريف نازل شو.

په دويم روايت كښې د حضرت ابو مسعودانصارى رضي الله عنه نه روايت دې فرمائى چه حضور اكرم صلى الله عليه وسلم به مونږ ته د صدقې كولو حكم راكولو نو په مونږ كښې يو سړى تدبير او مزدورى كوله(چه صدقه أدا كړى)، نو هغه غريب به مزدورى كوله نو يو مُد به ئى حاصل كړو او د صدقه كولو د پاره به ئى راوړلو او نن هم هغه خلقو سره يو يو لاكهـ درهم موجود دى.

حضرت ابو مسعودانصارى رضي الله عنه هم خپل طرف ته اشاره كوى چه زه هم هغه وخت داسې ووم، مزدورى به مې كوله او صدقه به مې كوله او نن الله تعالى دومره څه راكړى دى چه په لاكهونو كښې لوبې كوم.

د حضرت ابو مسعودانصارى رضي الله عنه د دې بيان مقصد څه دې؟ د ابن بطال خيال دې چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې به چه خلقو سره څه وو صدقه كول به ئى، او اوس خلقو سره د مال او دولت ډهيرى لګيدلى دى ليكن صدقه نه كوى. ليكن حافظ ابن حجر رحمه الله د ابن بطال دا بيان شوې مقصد بعيد ګرځولى دې.[2] ابن منير وئيلى دى چه دينه مقصد دا دې چه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې د مال قلت سره خلقو به محنت كولو او صدقه به ئى كوله، اوس الله تعالى په هغوى باندې د مال او دولت دروازې كولاؤ كړې دى او ډير په آسانتيا سره صدقه كوى او د تنګئى ويره هغوى نه راحصاروى.[3] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه د دې نه دې خبرې ته اشاره ده چه د هغوى صلى الله عليه وسلم په زمانه كښې د مال او دولت زياتوالې نه وو سختى وه اوس د مال او دولت زياتوالې شوېدى.[4] والله اعلم.

۱۶۰=بَاب قَوْلِهِ (اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً)

[۴۳۹۳] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ -رضى الله عنهما- قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ عَبْدُ اللَّهِ جَاءَ ابْنُهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَسَأَلَهُ أَنْ يُعْطِيَهُ قَمِيصَهُ يُكَفِّنُ فِيهِ أَبَاهُ فَأَعْطَاهُ، ثُمَّ سَأَلَهُ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَيْهِ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- لِيُصَلِّيَ فَقَامَ عُمَرُ فَأَخَذَ بِثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ تُصَلِّي عَلَيْهِ وَقَدْ نَهَاكَ رَبُّكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- «إِنَّمَا خَيَّرَنِي اللَّهُ فَقَالَ (اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً) وَسَأَزِيدُهُ عَلَى السَّبْعِينَ». قَالَ إِنَّهُ مُنَافِقٌ. قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ

[1] (فتح البارى:۸\۳۳۲-
[2] (فتح البارى:۸\۳۳۳-
[3] (فتح البارى:۸\۳۳۳-
[4] (فتح البارى:۸\۳۳۳-

رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَنْزَلَ اللَّهُ (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ).

[۴۳۹۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ . وَقَالَ غَيْرُهُ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضى الله عنه أَنَّهُ قَالَ لَمَّا مَاتَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ دُعِيَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم لِيُصَلِّيَ عَلَيْهِ فَلَمَّا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَثَبْتُ إِلَيْهِ، فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتُصَلِّي عَلَى ابْنِ أُبَيٍّ وَقَدْ قَالَ يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا قَالَ أُعَدِّدُ عَلَيْهِ قَوْلَهُ، فَتَبَسَّمَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَقَالَ «أَخِّرْ عَنِّي يَا عُمَرُ». فَلَمَّا أَكْثَرْتُ عَلَيْهِ قَالَ «إِنِّي خُيِّرْتُ فَاخْتَرْتُ، لَوْ أَعْلَمُ أَنِّي إِنْ زِدْتُ عَلَى السَّبْعِينَ يُغْفَرْ لَهُ لَزِدْتُ عَلَيْهَا». قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم ثُمَّ انْصَرَفَ فَلَمْ يَمْكُثْ إِلاَّ يَسِيرًا حَتَّى نَزَلَتِ الآيَتَانِ مِنْ بَرَاءَةَ (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا) إِلَى قَوْلِهِ (وَهُمْ فَاسِقُونَ) قَالَ فَعَجِبْتُ بَعْدُ مِنْ جُرْأَتِي عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ.

۱۶۱= باب قوله: وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ.

[۴۳۹۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضى الله عنهما - أَنَّهُ قَالَ لَمَّا تُوُفِّيَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ جَاءَ ابْنُهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَعْطَاهُ قَمِيصَهُ وَأَمَرَهُ أَنْ يُكَفِّنَهُ فِيهِ ثُمَّ قَامَ يُصَلِّي عَلَيْهِ، فَأَخَذَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ بِثَوْبِهِ فَقَالَ تُصَلِّي عَلَيْهِ وَهْوَ مُنَافِقٌ وَقَدْ نَهَاكَ اللَّهُ أَنْ تَسْتَغْفِرَ لَهُمْ. قَالَ «إِنَّمَا خَيَّرَنِي اللَّهُ أَوْ أَخْبَرَنِي فَقَالَ (اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لاَ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ) فَقَالَ سَأَزِيدُهُ عَلَى سَبْعِينَ». قَالَ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَصَلَّيْنَا مَعَهُ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ (وَلاَ تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلاَ تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ)

قوله: لَمَّا تُوُفِّيَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ:

د حضور اکرم ﷺ د عبدالله بن ابی د جنازې مونځ کول: د عبدالله ابن اُبی انتقال ذی قعده ۹ هجری کښې دغزوه تبوك نه د رسول الله ﷺ د واپسئ نه پس اوشو. عبدالله بن ابی رئیس المنافقین وو په غزوه تبوك کښې نه وو شریك شوې. د قرآن کریم دا آیت ﴿لَوْ خَرَجُوا فِيكُم مَّا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا﴾ دعبدالله بن ابی اودهغه دملګرو د غزوه تبوك نه د پاتکیدونکو منافقینو په باره کښې نازل شو. (۱)

---

۱) عمدة القاری: ۱۸/۲۸۲ وفتح الباری: ۸/۳۳۴

جاء ابنه عبدالله بن عبدالله الی رسول الله صلی الله علیه وسلم فساله ان یعطیه قمیصه، یکفن فیه اباه، فاعطاه، ثم ساله ان یصلی علیه فقام رسول الله صلی الله علیه وسلم لیصلی. عبدالله بن عبدالله چه دَ فضلائی صحابه نه وو اودَعبدالله بن ابی رئیس المنافقین ځوئی وو دَحضوراکرم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او عرض ئی اوکړو چه حضورپاك ﷺ دې خپل قمیص هغه ته ورکړی چه هغه دادخپل پلارکفن جوړ کړی. نو حضورپاك ﷺ هغه ته قمیص ورکړو.بیا هغه درخواست اوکړو چه تاسو دَهغه دَ جنازې مونځ هم اوکړئی نو حضورپاك ﷺ دَهغه دَ جنازې دَپاره اودریدو.

دَعبدالله بن ابی ځوئی حضرت عبدالله بن عبدالله ﷺ دَمخلص صحابه کرامو نه وو.(١) دَده پلار سره ددې چه منافق وولیکن مخلص ځوئی دَ پلارمعامله په ظاهراسلام باندې محمول کولوسره حضورپاك ﷺ ته دَهغه متعلق مذکوره درخواستونه اوکړل. بعض روایاتو کښې دی چه عبدالله بن ابی پخپله په دې باندې اصراراوکړو اوځوئی حضورپاك ﷺ له اولیګلو چه حضورپاك دې خپل قمیص دَهغه دکفن دَپاره ورکړی اودَهغه جنازه دې اوکړی.(٢)

دَ طبرانی په روایت کښې دی چه حضورپاك ﷺ عبدالله بن ابی له راغلو کوم وخت چه هغه بیماروونوهغه پخپله دحضورپاك ﷺ نه دادوه سوالونه اوکړل. (٣)

هغه دا سوالونه ددې وجې نه نه ووکړې چه هغه دَ نفاق نه توبه کړې وه بلکه دا سوالونه ئی ځکه کړې وو چه دَ مرګ نه پس خلق دَهغه ځوئی اودَهغه قبیلې ته دَهغه دَ نفاق پیغور ورنه کړی. هغه دَ زړه نه دغه وخت هم منافق وو اوهم دَ نفاق په حالت کښې مړشوې. قرآن پاك ورإندې دَدې تصریح کړې ده. ﴿ اِنَّهُمْ كَفَرُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهٖ وَمَاتُوْا وَهُمْ فٰسِقُوْنَ ﴾ حضورپاك دواړه درخواستونه قبول کړل.

یوځو اشکالات اودَهغې جوابات: دلته یوسوال داپیداکیږی چه دَ عبدالله بن ابی نفاق په مختلفو مواقع کښې ښکاره شوې وو. ددې باوجودهم حضورپاك خپل قمیص مبارك دَهغه دکفن دَپاره ورکړو اوهغه سره ئی دا امتیازی سلوك اوکړو. ددې آخرڅه وجه ده؟

علماء کرامو ددې یووجه خودالیکلې ده دَ غزوه بدر په موقع چه دَ قریشو څوسرداران ګرفتار شوی وو په هغوی کښې حضرت عباس ﷺ هم وو. حضورپاك اوکتل چه دَهغوی په بدنونو باندې قمیصونه نه وونو صحابه کرامو ته ئی ارشاد اوفرمائیلوچه دوی ته قمیصونه واغوندئ. چونکه عبدالله بن ابی اوږدقدوالا وواوحضرت عباس ﷺ هم اوږد قدوالا ووپه دې وجه دَهغه نه علاوه دَ بل چا قمیص دَحضرت عباس ﷺ په بدن باندې نه پوره کیدو. نو رسول الله ﷺ دَ عبدالله بن ابی قمیص واخستلو اوخپل تره حضرت عباس ﷺ ته ئی واغوستلو.

(١) وفی الفتح :٨/٣٣٤ وکان عبدالله بن عبدالله بن ابی من فضلاء الصحابة. شهدبدرا، ومابعدها، واستشهدیوم الیمامة فی خلافة ابی بکر الصدیق.

(٢) فتح الباری: ٨/٣٣٤

(٣) فتح الباری: ٨/٣٣٤

دَهغه دَ احسان بدله ورکولودَ پاره حضورپاك خپل قمیص مبارك هغه ته ورکړو.(۱)

دې سره سره دویمه وجه دا هم کیدې شی چه دَعبدالله بن ابی خوئی حضرت عبدالله بن عبدالله ﷺ دَ فاضلانو صحابه کرامو نه وو دَهغه دَ زړه ساتنې په خاطر حضورپاك خپل قمیص مبارك ورکړې وو.(۲)

دویم سوال دَ جنازې دَ مانځه متعلق کیږی چه حضورپاك دَ دغه منافق جنازه ولې اوکړه. هم دغه وجه ده چه کله حضور پاك دَ جنازې دَپاره اودریدونوحضرت عمر ﷺ پاسیدو اود حضورپاك ﷺ لمن مبارکه ئی اونیوله عرض ئی اوکړو "یارسول الله، أتصلی علیه، وقد نهاك ربك ان تصلی علیه" یعنی یارسول الله! آیا تاسو به دَ ده جنازه کوئی؟ حالانکه ستاسو رب دَ ده دَ جنازې کولونه تاسو منع کړی.ئی. حضرت فاروق اعظم ﷺ داخبره دَ کوم ځائی نه اوکړه ځکه چه دې نه وړاندې په یوآیت کښې په صراحت سره حضورپاك دَ منافق دَ جنازې نه منع کړې شوې نه وو. ښکاره خبره داده چه حضرت عمرفاروق ﷺ دَ سورت توبه دَ مذکوره آیت نه دا ګنړلې دی. په آیت کښې دی ﴿ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ؕ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِیْنَ مَرَّةً فَلَنْ یَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ؕ ﴾ حضرت عمرفاروق ﷺ دَ آیت دَ اسلوب نه پوهه شوچه په دې کښې "او" دَ تخییر دَپاره نه دې بلکه دَتسویه دَپاره دې یعنی دَدغه منافقانو باره کښې استغفار اوعدم استغفار دواړه برابردی. دغه شان دَ ﴿ سَبْعِیْنَ مَرَّةً ﴾ عدد دَتحدید دَپاره نه دې بلکه دَمبالغه دَپاره دې اومطلب دادې چه که تاسو دَ ده دَپاره استغفار په کثرت سره ولې اونه کړئی خوالله تعالی به دې نه معاف کوی او چونکه دَ جنازې دَ مونځ یولوئی مقصد دَ مړی دَپاره دَمغفرت دعا وی په دې وجه حضرت عمر ﷺ دَدې آیت نه استنباط کولو سره عرض اوکړو چه الله تعالی تاسو دَ منافق دَ جنازې کولونه منع کړی ئی.(۳) چنانچه ابن مردویه دَحضرت سعیدبن جبیر ﷺ په طریق سره دَحضرت ابن عباس ﷺ نه روایت نقل کړې دې په هغې کښې دی: "فقال عمر: اتصلی علیه وقد نهاك الله ان تصلی علیه؟ قال: این" قال اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ اَوْلَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ ؕ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِیْنَ مَرَّةً فَلَنْ یَّغْفِرَ اللّٰهُ لَهُمْ ".(۴) په دې روایت کښې تصریح ده چه حضرت عمر ﷺ حضورپاك ته اووئیل چه الله تعالی تاسو منع کړی ئی چه تاسو دده دَ جنازې مونځ ورکړئی. په دې رسول الله ﷺ اوفرمائیل چرته ئی زه منع کړې یم؟ نوحضرت عمر فاروق ﷺ مذکوره آیت په استدلال کښې پیش کړو.

لیکن رسول الله ﷺ اوفرمائیل الله تعالی ماته اختیار راکړې دې او فرمائیلی دی ﴿ اِسْتَغْفِرْ لَهُمْ

---

(۱) عمدة القاری: ۱۸/۲۸۲.

(۲) ارشادالساری: ۱۰/۲۶۵.

(۳) فتح الباری: ۸/۳۳۵

(۴) فتح الباری: ۸/۳۳۵

اَوۡ لَا تَسۡتَغۡفِرۡ لَهُمۡ ؕ اِنۡ تَسۡتَغۡفِرۡ لَهُمۡ سَبۡعِيۡنَ مَرَّةً فَلَنۡ يَّغۡفِرَ اللّٰهُ لَهُمۡ ﴾ اوزه به دَ اوياخل نه هم زيات استغفاركوم(ځکه چه ممکن دی الله تعالی دَ اوياخل استغفار کولوسره دي معاف کړي)
دَ بعض نورو رواياتونه معلوميږی چه رسول الله ﷺ دَ اوياخل نه زيات استغفاردَ عبدالله بن ابی دَپاره لوکړو. دَ طبری په روايت کښې دی "فأنا استغفر لهم سبعين وسبعين وسبعين"[1]
اوس سوال دادې چه رسول الله ﷺ دَده جنازه ولې اوکړه اودهغه دَ پاره ئې استغفار ولې اوکړو ځکه چه دَ آيت سياق او سباق اوپخپله دَ دغه منافق دَ منافقانه حرکتونوتقاضاخوهم دغه وه کومه چه دَحضرت عمر رضی الله عنه رائې وه اوروستو بيا آيت هم دَحضرت عمر رضی الله عنه په تائيد کښې نازل شو. ﴿ وَلَا تُصَلِّ عَلٰۤى اَحَدٍ مِّنۡهُمۡ مَّاتَ اَبَدًا وَّلَا تَقُمۡ عَلٰى قَبۡرِهٖ ؕ ﴾
① دَدې يوجواب دادې چه حضورپاك هم دَ آيت هم هغه مقصد ګنړلو کوم چه حضرت عمر رضی الله عنه فرمائيلو چه دَ منافق مغفرت خو به بهرحال کيږی نه که حضورپاك هرڅومره استغفاراوکړی خو بياهم په آيت کښې په صراحت سره رسول الله ﷺ دَاستغفارنه منع کړې شوې نه وو. رسول الله ﷺ د مذکوره آيت نه هم دغه اوګڼړل چه زما په مونځ کولو خو به د ده مغفرت نه کيږی اودَ مونځ کولوسره دَ نورو اسلامی مصالح دَ حاصليدو توقع اواميدوو اودَ مونځ کولو صراحت سره ممانعت هم نه ووپه دې وجه حضورپاك مونځ اوکړو. قميص ورکول اومونځ کولومصالح دا وو چه يوخو دَ حضرت عبدالله بن عبدالله زړه ساتل په ذهن کښې وو اوبل مصلحت د عبدالله بن ابی خاندان وو. دې رويې کتلو سره کوم خلق چه اسلام ته نيزدې نه وو دَهغوی اسلام ته دَ نيزدې کيدو توقع وه. په يوحديث کښې رسول الله ﷺ فرمائيلی چه زما قميص هغه دَ الله تعالی دَ عذاب نه نشی بچ کولې مګر مادا کارځکه اوکړو چه په دې عمل سره دَهغه دَ قوم دَ زړو کسانو دَ مسلمانيدو اميددې.[2]چنانچه بعض رواياتوکښې دی چه دې واقع ته کتلوسره دَ قبيله خزرج زر کسان مسلمانان شو.[3]
دَدې جواب حاصل دادې چه دَ حضرت عمر رضی الله عنه په شان رسول الله ﷺ هم دا عمل پخپل زړه کښې مفيد نه ګنړلو مګر دَ مذکوره مصالح دَ وجې نه حضورپاك دا عمل اوکړو.
② دويم جواب دا ورکړې شوچه دا استغفار په منزله دَ دعا دې اودَ دعاقانون دادې چه که ددې دمحل دپاره اوکړې شی نوالله تعالی هغه قبلوی. بيا دَدې مختلف صورتونه وی ياخوهغه څيز ورکولې شی دکوم څيزچه دعاکړې وی يا هغه څيز مصلحتاً نه ورکوی اودَ آخرت دَپاره هغه دعا ذخيره کيږی دَ کوم ثواب چه به دعاکونکی ته هلته ملاويږی اويا دَ دغه دعا په وجه يولوئی راتلونکې مصيبت دفع کولې شی. دا هغه وخت دی چه کله دعا دَهغې دَمحل دَپاره کړې شوې وی چه دَدغه دعادپاره صالح وی ليکن دعاکه دَ يوداسې محل دپاره اوکړې شی چه د دعادپاره صالح نه وی نو په داسې صورت کښې الله تعالی بيشکه هغه نه

---

[1] فتح الباری: ۸/۳۳۶
[2] فتح الباری: ۸/۳۳۶
[3] ارشاد الساری: ۱۰/۲۶۷.

قبلوي. چونکه دعا بهرحال یوعبادت دې په دې وجه دَ دعا کونکی ته دَهغې ثواب ملاویږی په دې وجه دَ حضورپاك په ذهن کښې داخبره وه چه داخو رئیس المنافقین دې په دې وجه محل دَمغفرت خودې نه دَده دپاره دَ مغفرت دعا په حقیقت کښې صرف مدعو یعنې دَالله تعالی دَتعظیم دپاره ده نودَدې اجربه بهرحال ملاویږی، دغه اجرې ولې پریخودې شی.[1]

دا توجیه ابن منیر وغیره کړې ده لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائې دې کښې نظردې څکه چه دې سره دَهغه سړی دپاره طلب دَمغفرت مشروعیت لازمیږی دچادپاره چه دَ شریعت په نقطه نظرسره مغفرت محال دې.[2]

یوبل اشکال هم کیږی چه رسول الله ﷺ فرمائیلی چه زه به اویاځل نه هم زیات دَ ده دپاره استغفارکوم اوحضورپاك استغفاراوکړوهم. اودَدې واقعه نه ډیر وړاندې دَ قرآن پاك دا آیت نازل شوې وو ﴿ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَىٰ ﴾ دا آیت دَ ابوطالب په قصه کښې نازل شوې وو کله چه دَهغه انتقال اوشو نو حضورپاك فرمائیلی وو "لَأَسْتَغْفِرَنَّ لك مالم انه عنك" په دې آیت کښې حضورپاك دَهغه دپاره دَ دعا کولو نه منع کړو نودَدې آیت په موجودګئی کښې حضورپاك دَ منافق دپاره ولې دَمغفرت دعااوکړه؟

دَدې اشکال جواب دا ورکړې شوې دې چه په مذکوره آیت کښې دَ مشرکانودپاره دَ دعانه ممانعت راغلې دې. دَ منافقینودپاره دَ مغفرت دعا دَدې نه ثابتیږی نه. منافقان ظاهراً دَ خپل مسلمان کیدو اعلان اواظهار خوکوی په دې وجه هغوی دَدې آیت لاندې نه راځی.[3]

۱۶۲ - بَاب: قوله: ﴿ سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِتُعْرِضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ إِنَّهُمْ رِجْسٌ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴾ /۹۵

[۴۳۹۶] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ تَبُوكَ وَاللَّهِ مَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيَّ مِنْ نِعْمَةٍ بَعْدَ إِذْ هَدَانِي أَعْظَمَ مِنْ صِدْقِي رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَنْ لاَ أَكُونَ كَذَبْتُهُ فَأَهْلِكَ كَمَا هَلَكَ الَّذِينَ كَذَبُوا حِينَ أُنْزِلَ الْوَحْىُ (سَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ) إِلَى (الْفَاسِقِينَ). [ر: ۲۶۰۶]

---

[1] وفي فتح الباری:۸/۳۳۸ وقیل: ان الاستغفار یتنزل منزلة الدعا والعبد اذا سأل ربه حاجة فسؤاله اياه يتنزل منزلة الذكر، لكنه من حيث طلب تعجيل حصول المطلوب ليس عبادة. فاذا كان كذلك، والمغفرة فى نفسها ممكنة، وتعلق العلم بعدم نفعها، لابغيرذلك. فيكون طلبها لالغرض حصولها بل لتعظيم المدعو، فاذا تعذرت المغفرة، عوض الداعى عنها مايليق به من الثواب اودفع السوء، كماثبت فى الخبر، وقد يحصل بذلك عن المدعولهم تخفيف، كما فى قصة ابى طالب"

[2] فتح الباری:۸/۳۳۸.

[3] فتح الباری:۸/۳۳۹.

١٦٣ - باب: قوله ﴿يَحْلِفُونَ لَكُمْ لِتَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنْ تَرْضَوْا عَنْهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَرْضَىٰ عَنِ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ﴾ /٩٦/

١٦٤ - باب: قوله: ﴿وَآخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ /١٠٢/

[٤٣٩٧] حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ - هُوَ ابْنُ هِشَامٍ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ وَحَدَّثَنَا عَوْفٌ حَدَّثَنَا أَبُو رَجَاءٍ حَدَّثَنَا سَمُرَةُ بْنُ جُنْدُبٍ - رضي الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - لَنَا «أَتَانِي اللَّيْلَةَ آتِيَانِ فَابْتَعَثَانِي، فَانْتَهَيْنَا إِلَى مَدِينَةٍ مَبْنِيَّةٍ بِلَبِنِ ذَهَبٍ وَلَبِنِ فِضَّةٍ، فَتَلَقَّانَا رِجَالٌ شَطْرٌ مِنْ خَلْقِهِمْ كَأَحْسَنِ مَا أَنْتَ رَاءٍ، وَشَطْرٌ كَأَقْبَحِ مَا أَنْتَ رَاءٍ قَالَا لَهُمُ اذْهَبُوا فَقَعُوا فِي ذَلِكَ النَّهَرِ. فَوَقَعُوا فِيهِ ثُمَّ رَجَعُوا إِلَيْنَا قَدْ ذَهَبَ ذَلِكَ السُّوءُ عَنْهُمْ، فَصَارُوا فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ قَالَا لِي هَذِهِ جَنَّةُ عَدْنٍ، وَهَذَاكَ مَنْزِلُكَ قَالَا أَمَّا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَانُوا شَطْرٌ مِنْهُمْ حَسَنٌ وَشَطْرٌ مِنْهُمْ قَبِيحٌ فَإِنَّهُمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا تَجَاوَزَ اللَّهُ عَنْهُمْ». [ر: ٨٠٩]

١٦٥ - باب: ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ﴾ /١١٣/

[٤٣٩٨] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ دَخَلَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - وَعِنْدَهُ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَيْ عَمِّ قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. أُحَاجُّ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللَّهِ». فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي أُمَيَّةَ يَا أَبَا طَالِبٍ، أَتَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْكَ». فَنَزَلَتْ (مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولِي قُرْبَى مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ). [ر: ١٢٩٤]

١٦٦ - باب: ﴿لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ فِي سَاعَةِ الْعُسْرَةِ مِنْ بَعْدِ مَا كَادَ يَزِيغُ قُلُوبُ فَرِيقٍ مِنْهُمْ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾ /١١٧/

[٤٣٩٩] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ قَالَ أَحْمَدُ حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ كَعْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَعْبٍ - وَكَانَ قَائِدَ كَعْبٍ مِنْ بَنِيهِ حِينَ عَمِيَ - قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ فِي حَدِيثِهِ (وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا) قَالَ فِي آخِرِ حَدِيثِهِ إِنَّ مِنْ

تَوْبَتِي أَنْ أَنْخَلِعَ مِنْ مَالِي صَدَقَةً إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - «أَمْسِكْ بَعْضَ مَالِكَ، فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ». [ر: ٢٦٠٦]

١٦٧ - باب: ﴿وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خُلِّفُوا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَنْ لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾ /١١٨/

[٤٤٠٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي شُعَيْبٍ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ رَاشِدٍ أَنَّ الزُّهْرِيَّ حَدَّثَهُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ، وَهُوَ أَحَدُ الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ تِيبَ عَلَيْهِمْ أَنَّهُ لَمْ يَتَخَلَّفْ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا قَطُّ غَيْرَ غَزْوَتَيْنِ غَزْوَةِ الْعُسْرَةِ وَغَزْوَةِ بَدْرٍ. قَالَ فَأَجْمَعْتُ صِدْقَ رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - ضُحًى، وَكَانَ قَلَّمَا يَقْدَمُ مِنْ سَفَرٍ سَافَرَهُ إِلَّا ضُحًى وَكَانَ يَبْدَأُ بِالْمَسْجِدِ، فَيَرْكَعُ رَكْعَتَيْنِ، وَنَهَى النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - عَنْ كَلَامِي وَكَلَامِ صَاحِبَيَّ، وَلَمْ يَنْهَ عَنْ كَلَامِ أَحَدٍ مِنَ الْمُتَخَلِّفِينَ غَيْرِنَا، فَاجْتَنَبَ النَّاسُ كَلَامَنَا، فَلَبِثْتُ كَذَلِكَ حَتَّى طَالَ عَلَيَّ الْأَمْرُ، وَمَا مِنْ شَيْءٍ أَهَمُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَمُوتَ فَلَا يُصَلِّي عَلَيَّ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - أَوْ يَمُوتَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَأَكُونَ مِنَ النَّاسِ بِتِلْكَ الْمَنْزِلَةِ، فَلَا يُكَلِّمُنِي أَحَدٌ مِنْهُمْ، وَلَا يُصَلِّي عَلَيَّ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَوْبَتَنَا عَلَى نَبِيِّهِ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ بَقِيَ الثُّلُثُ الْآخِرُ مِنَ اللَّيْلِ، وَرَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - عِنْدَ أُمِّ سَلَمَةَ، وَكَانَتْ أُمُّ سَلَمَةَ مُحْسِنَةً فِي شَأْنِي مَعْنِيَّةً فِي أَمْرِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَا أُمَّ سَلَمَةَ تِيبَ عَلَى كَعْبٍ». قَالَتْ أَفَلَا أُرْسِلُ إِلَيْهِ فَأُبَشِّرَهُ قَالَ «إِذًا يَحْطِمَكُمُ النَّاسُ فَيَمْنَعُونَكُمُ النَّوْمَ سَائِرَ اللَّيْلَةِ». حَتَّى إِذَا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - صَلَاةَ الْفَجْرِ آذَنَ بِتَوْبَةِ اللَّهِ عَلَيْنَا، وَكَانَ إِذَا اسْتَبْشَرَ اسْتَنَارَ وَجْهُهُ حَتَّى كَأَنَّهُ قِطْعَةٌ مِنَ الْقَمَرِ، وَكُنَّا أَيُّهَا الثَّلَاثَةُ الَّذِينَ خُلِّفُوا عَنِ الْأَمْرِ الَّذِي قُبِلَ مِنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ اعْتَذَرُوا حِينَ أَنْزَلَ اللَّهُ لَنَا التَّوْبَةَ، فَلَمَّا ذُكِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مِنَ الْمُتَخَلِّفِينَ، وَاعْتَذَرُوا بِالْبَاطِلِ، ذُكِرُوا بِشَرِّ مَا ذُكِرَ بِهِ أَحَدٌ قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ (يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذَا رَجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكُمْ قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ) الْآيَةَ. [ر: ٢٦٠٦]

١٦٨ - باب: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ﴾ /١١٩/

[٤٤٠١] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ

بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ - وَكَانَ قَائِدَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ سَمِعْتُ كَعْبَ بْنَ مَالِكٍ يُحَدِّثُ حِينَ تَخَلَّفَ عَنْ قِصَّةِ تَبُوكَ. فَوَاللَّهِ مَا أَعْلَمُ أَحَدًا أَبْلَاهُ اللَّهُ فِي صِدْقِ الْحَدِيثِ أَحْسَنَ مِمَّا أَبْلَانِي، مَا تَعَمَّدْتُ مُنْذُ ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم إِلَى يَوْمِي هَذَا كَذِبًا، وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى رَسُولِهِ صلى الله عليه وسلم (لَقَدْ تَابَ اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ وَالْمُهَاجِرِينَ) إِلَى قَوْلِهِ (وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ). [ر: ٢٦٠٦]

١٦٩ - باب: قوله: ﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُم بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ /١٢٩:

مِنَ الرَّأْفَةِ

[٤٢٠٢] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ السَّبَّاقِ أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيَّ - رضي الله عنه - وَكَانَ مِمَّنْ يَكْتُبُ الْوَحْيَ قَالَ أَرْسَلَ إِلَيَّ أَبُو بَكْرٍ مَقْتَلَ أَهْلِ الْيَمَامَةِ وَعِنْدَهُ عُمَرُ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّ عُمَرَ أَتَانِي فَقَالَ إِنَّ الْقَتْلَ قَدِ اسْتَحَرَّ يَوْمَ الْيَمَامَةِ بِالنَّاسِ، وَإِنِّي أَخْشَى أَنْ يَسْتَحِرَّ الْقَتْلُ بِالْقُرَّاءِ فِي الْمَوَاطِنِ فَيَذْهَبَ كَثِيرٌ مِنَ الْقُرْآنِ، إِلَّا أَنْ تَجْمَعُوهُ، وَإِنِّي لَأَرَى أَنْ تَجْمَعَ الْقُرْآنَ. قَالَ أَبُو بَكْرٍ قُلْتُ لِعُمَرَ كَيْفَ أَفْعَلُ شَيْئًا لَمْ يَفْعَلْهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ عُمَرُ هُوَ وَاللَّهِ خَيْرٌ. فَلَمْ يَزَلْ عُمَرُ يُرَاجِعُنِي فِيهِ حَتَّى شَرَحَ اللَّهُ لِذَلِكَ صَدْرِي، وَرَأَيْتُ الَّذِي رَأَى عُمَرُ. قَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ وَعُمَرُ عِنْدَهُ جَالِسٌ لَا يَتَكَلَّمُ. فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ إِنَّكَ رَجُلٌ شَابٌّ عَاقِلٌ وَلَا نَتَّهِمُكَ، كُنْتَ تَكْتُبُ الْوَحْيَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَتَتَبَّعِ الْقُرْآنَ فَاجْمَعْهُ. فَوَاللَّهِ لَوْ كَلَّفَنِي نَقْلَ جَبَلٍ مِنَ الْجِبَالِ مَا كَانَ أَثْقَلَ عَلَيَّ مِمَّا أَمَرَنِي بِهِ مِنْ جَمْعِ الْقُرْآنِ قُلْتُ كَيْفَ تَفْعَلَانِ شَيْئًا لَمْ يَفْعَلْهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ هُوَ وَاللَّهِ خَيْرٌ، فَلَمْ أَزَلْ أُرَاجِعُهُ حَتَّى شَرَحَ اللَّهُ صَدْرِي لِلَّذِي شَرَحَ اللَّهُ لَهُ صَدْرَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ، فَقُمْتُ فَتَتَبَّعْتُ الْقُرْآنَ أَجْمَعُهُ مِنَ الرِّقَاعِ وَالْأَكْتَافِ وَالْعُسُبِ وَصُدُورِ الرِّجَالِ، حَتَّى وَجَدْتُ مِنْ سُورَةِ التَّوْبَةِ آيَتَيْنِ مَعَ خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ، لَمْ أَجِدْهُمَا مَعَ أَحَدٍ غَيْرِهِ (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ) إِلَى آخِرِهِمَا، وَكَانَتِ الصُّحُفُ الَّتِي جُمِعَ فِيهَا الْقُرْآنُ عِنْدَ أَبِي بَكْرٍ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ، ثُمَّ عِنْدَ عُمَرَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللَّهُ، ثُمَّ عِنْدَ حَفْصَةَ بِنْتِ عُمَرَ. تَابَعَهُ عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ وَاللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ. وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ وَقَالَ مَعَ أَبِي خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ. وَقَالَ مُوسَى عَنْ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ مَعَ أَبِي خُزَيْمَةَ. وَتَابَعَهُ يَعْقُوبُ بْنُ

إبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ. وَقَالَ أَبُو ثَابِتٍ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ وَقَالَ مَعَ خُزَيْمَةَ، أَوْ أَبِي خُزَيْمَةَ. (۱)

قوله: إِنَّ الْقَتْلَ قَدِ اسْتَحَرَّ يَوْمَ الْيَمَامَةِ بِالنَّاسِ، وَإِنِّي أَخْشَى أَنْ يَسْتَحِرَّ الْقَتْلُ بِالْقُرَّاءِ فِي الْمَوَاطِنِ: حضرت عمر فاروق رضی الله عنه حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه ته اووئیل چه په یمامه کښې دَ خلقو قتل (اودَ مسلمانانو شهادت) ډیر شوې دې اوزه ویریږم چه په مختلف مواقع کښې به دَ قرآن پاك قاریان شهیدان کیږی نوداسې به د قرآن پاك ډیره حصه ضائع شی. جنګ یمامه دَ مسیلمه کذاب خلاف شوې وو او په دې کښې دَ مسلمانانو پوره تعداد شهید کړې شوې وو. بعض روایاتو کښې یوولس سوه بعض کښې څوارلس سوه تعدادخودلې شوې دې په کوم کښې چه اویادَ قرآن پاك قاریان حضرات وو. (۲)

قوله: حَتَّى وَجَدْتُ مِن سورة التوبة آيتين مع خُزَيمة الانصاري، لَم اجِدهُمَا مع احدٍ غيرِه: حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه فرمائی چه دَ سورت توبه دوه آیاتونه ماته دَ خزیمه انصاری رضی الله عنه سره ملاؤشو چه دَهغه نه علاوه بل چاسره ماته نه دی ملاؤشوی (مُراد دَ سورت توبه آخری دوه آیاتونه دی) مطلب دا چه دوه آیاتونه لیکلې شوې دَ هغه سره ملاؤشو بل چاسره لیکلې شوی نه وو البته دا آیاتونه ټولوته یاد وو. لهذا دا اعتراض کول به صحیح نه شی چه قرآن خو متواتردې اودا آیاتونه یوسړی سره ملاؤ شوی دی. ځکه چه دلته لټون دَ مکتوب یعنی لیکلی شوی وو په عام توګه خو خلق هم دغه وائی چه دَ نفس مکتوب لټون وو لیکن حقیقت دادې چه هغوی ته دَدې مکتوب لټون وو کوم چه دَ آیت دَنزول په وخت حضورپاك ﷺ دَ کتابت په ذریعه محفوظ کړې وو.

قوله: تابعه عثمان بن عمر، والليث، عن يونس، عن ابن شهاب: یعنی دَ شعیب متابعت عثمان بن عمر اولیث بن سعد کړې دې او "عن یونس عن ابن شهاب" نقل کړو. دَعثمان متابعت امام احمد رحمه الله موصولاً نقل کړې دې اودَ لیث رحمه الله متابعت امام بخاری رحمه الله فضائل القرآن او کتاب التوحید کښې موصولاً نقل کړې دې. (۳)

قوله: وقال الليث: حدثني عبدالرحمان بن خالد، عن ابن شهاب، وقال: مع ابي خزيمة الانصاري: یعنی لیث بن سعد دَ عبدالرحمن بن خالدنه هم دا

---

(۱) واخرجه البخاری فی کتاب فضائل القرآن، باب جمع القرآن، رقم الحدیث: ۴۷۰۱. ۴۷۰۲، ۴۷۰۳،۶۷۶۸ .۶۹۸۹. وانظر: ۲۶۵۲ وفی باب کاتب القرآن، رقم الحدیث: ۴۷۰۳، واخرجه النسائی فی السنن الکبری، رقم الحدیث: ۸۰۰۲

وفی العمدة: ۱۸/۲۸۱ قداستحر: ای اشتدو کثر، علی وزن استفعل من الحر، وذلک ان المکروه یضاف الی الحر، والمحبوب یضاف الی البرد، ومنه المثل: تولی حارهامن تولی قارها"

(۲) عمدة القاری: ۱۸/۲۸۱.

(۳) عمدة القاری: ۱۸/۲۸۲وفتح الباری: ۸/۳۴۵.

روايت نقل كړې دې اويونس بن يزيد نه هم ليكن دَ عبدالرحمن بن خالد په طريق كښې "خزيمة الانصارى" په ځائې باندې "ابوخزيمة الانصارى" دې. دَ ليث بن سعد رحمه الله دا تعليق ابوالقاسم بغوى "معجم الصحابه" كښې موصولاً نقل كړې دې. (۱)

قوله: وقال موسى عن ابراهيم: حدثنا ابن شهاب: مع ابى خزيمة: يعنى موسى بن اسماعيل رحمه الله دَ ابراهيم بن سعد رحمه الله نه دا روايت نقل كړې دې او په دې كښې هم "خزيمة" په ځائې "ابى خزيمة" دې. داتعليق امام بخارى رحمه الله فضائل قرآن كښې موصولاً نقل كړې دې. (۲)

قوله: وتابعه يعقوب بن ابراهيم، عن ابيه: يعنى دَ موسى بن اسماعيل متابعت يعقوب بن ابراهيم رحمه الله كړې دې. دا متابعت ابوبكربن ابى داؤد رحمه الله كتاب المصاحف كښې موصولاً نقل كړې دې. (۳)

قوله: وقال ابوثابت: حدثنا ابراهيم وقال: مع خزيمة اومع ابى خزيمة: يعنى ابوثابت محمد بن عبدالله مدنى رحمه الله هم د ابراهيم رحمه الله دا روايت نقل كړې دې او په دې كښې خزيمه او ابى خزيمه شك سره ذكر كړې دې، دَ ابوثابت داتعليق امام بخارى رحمه الله په كتاب الاحكام كښې موصولاً نقل كړې دې. (۴)

خلاصه دَ كلام دا چه دَ ابراهيم بن سعد رحمه الله نه روايت كونكوكښې اختلاف دې. بعض مع خزيمه نقل كوى او بعض مع ابى خزيمه ذكركوى. دوه صحابه كرام دى يو حضرت خزيمه بن ثابت رضي الله عنه چه ذوالشهادتين سره مشهور دې دَ چاګواهى چه رسول الله ﷺ دَ دوو ګواهانو برابرګرځولې وه. دې حضرت على رضي الله عنه سره په جنګ صفين كښې شهيدشوې دې. (۵) اودويم صحابى حضرت ابوخزيمه بن اوس بن زيد رضي الله عنه دې. دې په جنګ بدركښې شريك شوې اود حضرت عثمان رضي الله عنه په دورخلافت كښې دې وفات شوې دې. (۶)

دَ سورت توبه دا آخرى دوه آياتونه حضرت خزيمه رضي الله عنه سره ملاؤشوى كه ابوخزيمه سره؟ په دې سلسله كښې په رواياتو كښې اختلاف دې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه دَ سورت توبه مذكوره آياتونه دَ حضرت ابوخزيمه رضي الله عنه سره ملاؤشوى دى اودَ سورت احزاب آيت حضرت خزيمه رضي الله عنه سره ملاؤشوى. (۷)

جمع قرآن سره متعلق تفصيلى بحث به فضائل قرآن كښې انشاء الله راځى.

---

۱) عمدة القارى:۱۸/۲۸۲وفتح البارى:۸/۳۴۵.

۲) عمدة القارى:۱۸/۲۸۲وفتح البارى:۸/۳۴۵.

۳) عمدة القارى:۱۸/۲۸۲وفتح البارى:۸/۳۴۵.

۴) عمدة القارى:۱۸/۲۸۲وفتح البارى:۸/۳۴۵.

۵) الاصابة فى تمييز الصحابة:۱/۴۲۶رقم اترجمة:۲۲۵۲.

۶) عمدة القارى:۱۸/۲۸۲.

۷) وفتح البارى:۸/۳۴۵.

۱۷۰ - باب: تفسير سورة يونس

وقال ابن عباس: ﴿فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ﴾/۲۴/: فنبت بالماء من كل لون. ﴿قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ﴾/۶۸/. وقال زيد بن أسلم: ﴿أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ﴾/۲/: محمد ﷺ، وقال مجاهد: خير. يقال: ﴿تِلْكَ آيَاتُ﴾/۱/ يعني هذا أعلام القرآن، ومثله: ﴿حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ﴾/۲۲/: المعنى بكم. ﴿دَعْوَاهُمْ﴾/۱۰/: دعاؤهم ﴿أُحِيطَ بِهِمْ﴾/۲۲/: دنوا من الهلكة. ﴿وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ﴾/البقرة: ۸۱/. ﴿فَأَتْبَعَهُمْ﴾/۹۰/: واتبعهم واحد. ﴿عَدْوًا﴾/۹۰/: من العدوان.

وقال مجاهد: ﴿وَلَوْ يُعَجِّلُ اللَّهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ﴾ قول الانسان لولده وماله اذا غضب اللهم لا تبارك فيه والعنه ﴿لَقُضِيَ إِلَيْهِمْ أَجَلُهُمْ﴾/۱۱/: لاهلك من دعى عليه ولاماته. ﴿لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنَىٰ﴾ مثلها حسنى ﴿وَزِيَادَةٌ﴾/۲۶/: مغفرة ﴿الْكِبْرِيَاءُ﴾/۷۸/: الملك.

سورة يونس

د كلماتو تشريح:

قوله: وقال ابن عباس: ﴿فَاخْتَلَطَ﴾: فنبت بالماء من كل لون: په آيت مبارك كښې دى ﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ﴾ دَ فَاخْتَلَطَ تفسير الله تعالى دَ اوبو په ذريعه مختلف قسم ګلونه او واښه پيدا کړې. دا تعليق ابن جرير موصولاً نقل کړې دې. [1]

قوله: قَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ الْغَنِيُّ: امام بخارى رحمه الله دَ قرآن مجيد آيت خوذکرکړو ليکن وړاندې ئې هيڅ ذکر نه کړل، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى کيدې شى امام بخارى رحمه الله دَ توحيد متعلق څه روايت نقل کول غوښتل ليکن هغه ته موقع ملاؤنه شوه او بياض پاتې شو. [2]

قوله: وقال زيد بن أسلم: أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ: محمد ﷺ، وقال مجاهد: خير: په آيت مبارك کښې دى ﴿أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۗ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَٰذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ﴾ يعنى آيا دې (مکې) خلقوته په دې خبرې باندې تعجب اوشو چه مونږ دهغوى نه يوکس ته وحى اوليګله چه ټول کسان (دَالله تعالى دَ احکامو خلاف ورزى کولو باندې) اوويره وه اوچاچه ايمان راوړو هغوى ته دا زيرې ورکړه چه دَهغوى رب ته (رسيدو) سره به هغوى ته پوره مرتبه ملاويږى. کافرانو اووئيل (نعوذبالله)

---

[1] عمدة القاري: ۱۸/۳۸۴.
[2] فتح البارى: ۸/۳۴۶.

داسړې خو بیشکه صریح جادوګردې.

په "ان لهم قدم صدق"، کښې د "قدم صدق"، مصداق: دلته د "قَدَمَ صِدۡقٍ" نه مراد رسول الله ﷺ دې داتفسیرد زیدبن اسلم دې اومجاهد رحمه الله فرمائیلې "قَدَمَ صِدۡقٍ" نه مراد خیردې. د زیدبن اسلم تعلیق ابن جریر رحمه الله موصولاً نقل کړې دې. (۱)او د مجاهد تعلیق فریابی موصولاً نقل کړې دې.(۲) ابن جریر رحمه الله د مجاهد رحمه الله قول راجح ګرځولې دې. (۳)

علامه زمخشری رحمه الله فرمائی "قَدَمَ صِدۡقٍ" نه مراد فضیلت دې.(۴)

قوله: يُقَالُ: تِلۡكَ اٰيٰتُ يعني هذا أعلام القرآن: په آیت مبارك کښې دی ﴿ تِلۡكَ اٰيٰتُ الۡكِتٰبِ الۡحَكِيۡمِ﴾ دلته په ظاهره اشکال کیږی چه تلك ولې استعمال کړې شوې دې ځکه چه داخو دبعید دپاره استعمالیږی اوآیات قریب دې. ددې متعلق امام بخاری رحمه الله فرمائی چه د تِلۡكَ د "هذه" په معنی کښې دی اوآیات د اعلام په معنی کښې دی اود الکتاب نه قرآن حکیم مراددې. پاتې شو سوال چه د بعیدصیغه د قریب دپاره ولې استعمال کړې شوې. ددې وجه په اصل کښې داده چه بعض وخت بعد رتبی د بعدمکانی په درجه کښې راکوزولې شی اوبیاد بعدمکانی دپاره چه کومه صیغه استعمالیږی هغه د قریب دپاره استعمالولې شی. دغه شان دلته هم شوی دی چه دا آیات اګرچه مکاناً قریب دی مګر د رتبه او مقام په اعتبارسره دا بعیددی. ددې مرتبه ډیره اوچته او لوړه ده. وړاندې امام بخاری رحمه الله فرمائی چه هم دغه شان په دې آیت کښې هم شوی دی. (۵)

قوله: ﴿ حَتّٰۤى اِذَا كُنۡتُمۡ فِى الۡفُلۡكِ وَجَرَيۡنَ بِهِمۡ﴾: په دې آیت کښې بهم د بکم په معنی کښې دې ځکه چه اذا کنتم کښې صیغه د خطاب ده. وړاندې بیا د غائب ضمیر راوړلې دې د اهل معانی په نیزدا شان تصرفات په کلام کښې صحیح دی دې ته التفات وئیلې شی اود یوخاص نکتې د وجې نه داقسم تصرفات په کلام کښې کولې شی.

قوله: اُحِيۡطَ بِهِمۡ: دَنَوۡا مِنَ الۡهَلَكَةِ وَاَحَاطَتۡ بِهٖ خَطِيۡٓئَتُهٗ: په آیت مبارك کښې دی ﴿ وَظَنُّوۡۤا اَنَّهُمۡ اُحِيۡطَ بِهِمۡ﴾ او دغه خلقو اوګڼړل چه (په خرابه توګه) هغوی کورته لاړل. ابوعبیده د احیط

---

۱) عمدة القاری:۱۸/۲۸۳.

۲) فتح الباری:۸/۳۴۶.

۳) فتح الباری:۸/۳۴۶وعمدة القاری:۱۸/۲۸۳.

۴) وفی الکشاف:۲/۳۲۷ای سابقة وفضلاومنزلة رفیعة.

۵) وفی الامع الدراری:۹/۱۰۲_ومثله فی وضع اللفظة موضع اخری قوله تعالی_ حتی اذا کنتم" فالتشبیه انما هو فی وضع الکلمة مقام اخری وفی العمدة: ۱۸/۲۸۴" وجه المماثلة بینهما هو ان_تلک" بمعنی_هذه" فکذلک قوله: بهم_بمعنی بکم" حیث صرف الکلام عن الخطاب الی الغیبة کما ان فی الاول صرف اسم الاشارة عن الغائب الی الحاضر"

بهم تفسير دنوا من الهلكة سره كوى يعني هلاكت او بربادئى له نيزدې لاړل لکه چه په يوبل آيت كريمه كښې دى ﴿ بَلٰى مَنۡ كَسَبَ سَيِّئَةً وَّاَحَاطَتۡ بِهٖ خَطِيۡٓـئَتُهٗ ﴾ په دې د اَحَاطَتۡ بِهٖ خَطِيۡٓـئَتُهٗ معنى گناهونو هغوى دهر طرف نه راګير كړل. دُنُوّا: د دال په ضمه مجهول لوستل هم صحيح دى چه په اصل كښې دُنِيُوا وو د ياء ضمه نقل كولوسره ماقبل نون ته وركړې شوه اود اجتماع ساكنين د وجې نه ياء حذف كړې شوه.

قوله: فَاَتۡبَعَهُمۡ: وَاَتۡبَعَهُمۡ وَاحِدٌ: په آيت مبارك كښې دى ﴿ وَجٰوَزۡنَا بِبَنِىۡۤ اِسۡرَآءِيۡلَ الۡبَحۡرَ فَاَتۡبَعَهُمۡ فِرۡعَوۡنُ وَجُنُوۡدُهٗ بَغۡيًا وَّعَدۡوًا ؕ ﴾ اومونږ بنى اسرائيل د درياب نه واړول او فرعون اودهغه لښكر هغوى پسې شو د شرارت اوظلم په اراده سره. فرمائى چه په آيت كښې اِتَّبَعَهُمۡ (په كسره د همزه او تشديد د تاء) د باب افتعال نه كوم چه دحضرت حسن بصرى رحمه الله قراءت دې او اَتۡبَعَهم (په فتح د همزه او سكون د تاء) چه معروف قراءت د جمهورو دې د دواړو معنى يوه ده.

قوله: وقال مجاهد: وَلَوۡ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسۡتِعۡجَالَهُمۡ بِالۡخَيۡرِ: حضرت مجاهد رحمه الله ددې آيت په تشريح كښې فرمائى ددې نه مراد دغصې په وخت د سړې خپل اولاد اودخپل مال متعلق داوبناكول دى چه اې الله په دې كښې بركت مه اچوه اودوى د خپل رحمت نه لرې كړه نودغه شان انسان دهغه شر غواړى. الله تعالى فرمائى كه هغه انسان ته شر اونقصان د هغه د خيرو د وجې نه دومره زر وراورسوى څومره زر چه هغه د ښيګړې رسولو خواهش لرى نودهغوى عمر به ختم كړې شى (او الله تعالى به ئى اولاد هم هلاك كړى اومال هم د كوم دپاره چه ئى بددعاكړې ده) ليكن انسان دغه شان خيرې كوى اوالله تعالى صرف د خپل رحم اوفضل په وجه دانسان دغه بددعاګانې نه قبلوى دغه شان د ده اولاد اومال په ځائى ساتى.

قوله: لِلَّذِيۡنَ اَحۡسَنُوا الۡحُسۡنٰى مثلها حسنى وَزِيَادَةٌ: مغفرة ورضوان وقال غيره: النظرالى رحمة: په آيت كښې دى ﴿ لِلَّذِيۡنَ اَحۡسَنُوا الۡحُسۡنٰى وَزِيَادَةٌ ؕ وَلَا يَرۡهَقُ وُجُوۡهَهُمۡ قَتَرٌ وَّلَا ذِلَّةٌ ؕ ﴾ يعنى د هغه خلقو دپاره چاچه نيك اعمال كړى كوم اجروى هغه به د دې حسنى مثل بهترين اوښكلې وى. امام بخارى رحمه الله "مثلها" نه پس بيا "حسنى" اضافه كړې ده حالانكه د حسنى تفسير مثلها سره شوې وو نودا اضافه ددې خبرې د خودلودپاره دې چه په آيت كښې "زيادة" عطف "الحسنى" باندې دې. (۱) اود دغه "زيادة" يوتفسير خودادې چه حسنى سره به مغفرت وركړې كيدې شى اود الله تعالى رضامندى به ورته حاصليږى اوبعضو وئيلى دى چه دې نه په جنت عدن كښې دالله تعالى زيارت او روئيت مراددې اوبعض وئيلى دى چه دې نه تضعيف اجرمراددې نور اقوال هم دى "وقال غيره" ضمير مجاهد رحمه الله طرف ته راجع دې د مجاهد دغيرنه

---

(۱) فى اللامع: ۹/۱۰۳ _ فقوله: حسنى بعد قوله: مثلها اما بيان للضمير المجرور او تمييز عن نسبة المثل الى ضميره"

مراد حضرت قتاده رحمه الله دي. (۱)

١٧١ - باب: ﴿وَجٰوَزْنَا بِبَنِیٓ اِسْرَآءِیْلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ وَجُنُوْدُهٗ بَغْیًا وَّعَدْوًا حَتّٰىٓ اِذَآ اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا الَّذِیْٓ اٰمَنَتْ بِهٖ بَنُوْٓا اِسْرَآءِیْلَ وَاَنَا مِنَ الْمُسْلِمِیْنَ﴾/ ٩٠/

﴿نُنَجِّيكَ﴾/ ٩٢/ نُلْقِيكَ عَلَى نَجْوَةٍ مِنَ الارضِ، وهُوَ النَّشَزُ: المكانُ المُرْتَفِعُ.

[٤٤٠٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَدِمَ النَّبِي - صلى الله عليه وسلم - الْمَدِينَةَ وَالْيَهُودُ تَصُومُ عَاشُورَاءَ فَقَالُوا هَذَا يَوْمٌ ظَهَرَ فِيهِ مُوسَى عَلَى فِرْعَوْنَ. فَقَالَ النَّبِي صلى الله عليه وسلم - لأَصْحَابِهِ « أَنْتُمْ أَحَقُّ بِمُوسَى مِنْهُمْ، فَصُومُوا [ر: ١٩٠٠]

اياد فرعون ايمان راوړل معتبرووو؟: دَ فرعون ايمان راوړل معتبردی که نه ابوبکر باقلانی رحمه الله دَ بعض حنابله صوفياء کښې شيخ اکبر ملاجامی وغيره رائې داده چه دَ فرعون دا ايمان راوړل معتبردی. شيخ اکبر په فتوحات کښې په دې باندې ډير تفصيلی بحث کړې دې اوفرعون ئې مؤمن اودهغه مرګ ئې دَ شهادت ثابتولو کوشش کړې دې. (۲)

په دې باندې علماؤ دَهغه خلاف اوليکل اوپه هغه باندې سخت اعتراضات اوکړل. بعض خلقودهغه حمايت هم کړې دې. علامه جلال دوانی دَ شيخ اکبر په تائيدکښې په دې موضوع باندې يوه مستقل رساله هم ليکلې ده. (۳)

ليکن دَ فرعون دَ ايمان قول دَ ټولونصوص او آيات ظاهر خلاف دې. فرعون دَ غرغره په حالت کښې ايمان راوړلې وو او په داسې حالت کښې ايمان راوړل معتبرنه دی. دَ قرآن په ډيرو آياتونوکښې دَ دې تصريح ده. يوځائی کښې ارشاد دې ﴿وَلَیْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِیْنَ یَعْمَلُوْنَ السَّیِّاٰتِ حَتّٰىٓ اِذَا حَضَرَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ اِنِّیْ تُبْتُ الْـٰٔنَ وَلَا الَّذِیْنَ یَمُوْتُوْنَ وَهُمْ كُفَّارٌ﴾ (النساء: ١٨) يوبل آيت دې ﴿فَلَمَّا رَاَوْا بَاْسَنَا قَالُوْٓا اٰمَنَّا بِاللّٰهِ وَحْدَهٗ وَكَفَرْنَا بِمَا كُنَّا بِهٖ مُشْرِكِیْنَ ۝ فَلَمْ یَكُ یَنْفَعُهُمْ اِیْمَانُهُمْ لَمَّا رَاَوْا بَاْسَنَا﴾ (المؤمنون ٨٤-٨٥) دغه شان امام ترمذی رحمه الله حديث نقل کړې دې "ان الله يقبل توبة العبد مالم يغرغر" (۴)

---

(۱) عمدة القاری: ٨/٢٨٥.

(۲) روح المعانی، الجزء العاشر: ١٨٦-١٨٥.

(۳) وقدانتصرلبعض الناس، ومنهم فی المشهور الجلال الدوانی، وله رسالة فی ذکل انی فيها بما لايعد شيئا عند اصاغر الطلبةو لکن فی تاريخ حلب للفاضل الحلبی.... انها ليست للجلال، وانما هی لرجل يسمی محمدبن هلال النحوی القزوينی، وشنع عليه، وقال: انما مثله رجل حامل الذکر لما قدم مکة بال فی زمزم ليشتهر بين الناس، وفی المثل، خالف تعرف (وانظرروح المعانی: ١٨٧-١٠/١٨٦)

(۴) سنن الترمذی کتاب الدعوات باب فی فضل التوبة والاستغفار رقم الحديث: ٣٥٣٧.

دَدې نه علاوه قرآن مجید هم په دغه موقع باندې فرعون ته خطاب کولوسره ارشاد فرمائیلې ﴿آلْئٰنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِيْنَ﴾ دا ټول نصوص په دې خبره باندې صراحةً دلالت کوی چه دَ فرعون ایمان معتبرنه دې اوهم دغه دَ محققین اوجمهور امت قول دې.

علامه محمدبن عبدالرسول برزنجی به په خپل مجلس کښې په ښکاره دَ فرعون دَ ایمان ذکر کولو. علامه حسن بن احمد باختر هغه سره ملاقات اوکړو او ورته ئې اووئیل ته دَ فرعون دَ مؤمن کیدو خبره کوې دامناسب نه ده. دلائل دَ هغه دَ ایمان تردید کوی لیکن علامه برزنجی قائل نه شو یوورځ چه هغه راغلو نو علامه حسن باختر اووئیل "السلام علیك یا اخافرعون" دې اوریدوسره هغه ډیر خفه او پریشان شو اوخلقوله لاړو ورته ئې اووئیل چه حسن باختر ماته اخوفرعون اووئیل خلق هم ډیر حیران شو چه دومره لوئی سړی ولې داسې زیاتې اوکړو. خلق علامه باختر له راغلل اودَ هغه نه ئې په دې سلسله کښې پوښتنه اوکړه. نوهغه اووئیل چه په دې کښې دَ زیاتی څه خبره ده هغه وائی چه فرعون مؤمن وو اوقرآن مجیدوئیلی دی﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ إِخْوَةٌ ﴾ دې اوریدوسره ټول خاموش شو.[1]

داخبره خو په خپل ځائی ښه سپینه ده چه دَ فرعون ایمان معتبرنه دې اوهغه په وخت ایمان نه دې راوړې. په شرح مواقف کښې دااعتراض کړې شوې دې چه دَ فرعون ایمان نه راوړل په حقیقت کښې دَ حضرت موسیٰ عليه السلام دَ دعا دَ وجې نه وو. حضرت موسیٰ عليه السلام دَ فرعون اودَ هغه دَ حامیانو په حق کښې بددعاکړې وه ﴿ وَاشْدُدْ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوْا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيْمَ﴾ اعتراض دادې چه موسیٰ عليه السلام خودَ ایمان دَ دعوت دَپاره لیګلې شوې وو بیا هغه دا دعاولې اوکړه داخو رضابالکفر دې اورضابالکفر پخپله کفر دې اوحضرت موسیٰ عليه السلام خو جلیل القدر نبی دې دَ انبیاء په معصوم کیدو باندې اجماع دَ امت ده.

حسن چلپی حاشیه شرح مواقف کښې دَدې اعتراض داجواب ورکړې دې چه رضابالکفر علی وجه الاستحسان وی نو کفر دې، علی وجه الاستقباح کفرنه دې اودَ حضرت موسیٰ عليه السلام بددعا هم دَدې قبیل نه وه. دادعاځکه وه چه دَ فرعون ظلم عدوان اوسرکشی دَ حدنه اوړیدلې وه.[2]

قوله: نُنَجِّيْكَ: نُلْقِيْكَ عَلٰى نَجْوَةٍ مِنَ الارضِ، وهُوَالنَّشَزُ: المكان المُرْتَفِعُ: آیت کښې دی﴿ فَالْيَوْمَ نُنَجِّيْكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُوْنَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً﴾ بنی اسرائیلوته شبه وه چه فرعون مړشوې هم دې اوکه نه، الله تعالی دَ هغه نعش دِ سمندر نه راؤچت کړو دَ زمکې یوې اوچتې غونډئی ته ئی اورسولو هلته هغه مردار پروت وو. پوزه ئی ککه شوې وه مخ او شکل ئی وران شوې وو. بنی

---

[1]) محمدبن عبدالرسول: له علم بالتفسير والادب، من فقهاء الشافعية ولد، وتعلم بشهر زور، واستقر فى المدينة، وتوفى بها سنة:۱۱۰۳ (وانظر الاعلام للزركلى:۲۰۴-۲۰۳/۶) والبرزنجي: منسوب الى برزنج مدينة من نواحى ازان بينها وبين برذعة ثمانية عشر فرسخا. (وانظر تعليقات الانساب:۱/۳۱۸).

[2]) وفى حاشيه برخوردار: ....والاصح انه لايكفربالرضا بكفر الغير. ان كان لايحب الكفر، ولايستحسنه" (وانظرحاشية برخوردارعلى هامش النبراس:۲۶۸)

اسرائیلو چه کله او کتل چه فرعون خپل انجام ته اورسیدو نوبیا دهغوی تسلي اوشوه. دَ نجوة معنی بیان کړې دې اوچت ځائی غونډنی هم دې ته نشز هم وائی بیا دَ نشز تفسیر المکان المرتفع سره کړې.

مشهوره داده چه دَ فرعون نعض تراوسه پورې دَ قاهره په عجائب گهر کښې محفوظ دې مګر دا په یقین سره نه شي وئیلی چه داهم هغه فرعون دې دَ کوم مقابله چه حضرت موسیٰ علیه السلام سره شوې وه یابل فرعون دې ځکه چه لفظ دَ فرعون دَ یوسړی نوم نه دې په هغه زمانه کښې به دَ مصر هریوبادشاه ته دَ فرعون نوم ورکولې شو. خو هیڅ عجیبه نه ده چه قدرت څنګه یوغرق شوې نعش دَ عبرت دپاره په غاړه باندې اچولې وو هم دغه شان دَ راتلونکی نسلونودَ عبرت پاره هغه دَ سخاکیدونه هم محفوظ کړو اوتراوسه پورې موجود دې. [1]

ددې فرعون نوم ولید بن مصعب بن ریان لیکلې شوې دې. [2]

۱۷۲- بَاب: تفسیرسورة هود

قَال ابن عباس: ((عصیب))/۷۷/: ((شدید ولا جرم))/۲۲/ :بلیٰ وقال غیره: ((وَحَاقَ))/۸/: نَزَلَ،((یحیق))/فاطر:۴۳/یَنْزِلُ.((یَؤُوسٌ))/۹/فَعُولٌ مِنْ یَئِسْتُ. وقال مجاهد: ((تبتئس)) /۳۶/ تحزن. ((یثنون صدورهم)) شَكٌّ وامتراءٌ في الحق ((لِیَسْتَخْفُوا مِنْهُ))/۵/: مِنَ اللهِ إِنِ استَطَاعُوا. وَقَالَ أَبُومَیْسَرَةَ: اَلْأَوَّاهُ الرَّحِیمُ بِالْحَبَشِیَّةِ. وقال ابن عباس: ((بَادِیَ الرَّأْیِ)) /۲۷/ مَا ظَهَرَ لَنَا. وقال مجاهد: ((اَلْجُودِيِّ))/۴۴/ جَبَلٌ بِالْجَزِیرَةِ. وقال الحسن: ((إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِیمُ)) /۸۷/ یَسْتَهْزِؤُونَ بِهِ. وقال ابن عباس: ((أَقْلِعِي))/۴۴/: أَمْسِكِي. ((وفار التنور))/۴۰/: نَبَعَ المَاءُ،وقال عکرمة: وجهُ الارض.

سورة هود [3]

د کلماتو تشریح:

قوله: عَصِیبٌ: شَدِیدٌ: په آیت مبارك کښې دی ﴿ وَقَالَ هٰذَا یَوْمٌ عَصِیبٌ ﴾ دَ نن ورځ سخته ده درنه ده. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی دَ عصب معنی ده شدید یعنی سخت.

قوله: لَاجَرَمَ: بَلیٰ: په آیت کښې دی ﴿ لَاجَرَمَ أَنَّهُمْ فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْخَسِرُونَ ﴾ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه لاجرم په معنی بلیٰ دې یعنی ولې نه ضرور. [4]

---

[1]) معارف القرآن:۴/۵۶۷.

[2]) عمدة القاری: ۱۸\ ۲۸۵_

[3]) دلته دبخاری دَ نسخوپه الفاظوکښې دتحقیق په ترتیب کښې اختلاف دې. مونږ دَخپل متن دَ ترتیب مطابق الفاظو تحقیق کړې دې.

[4]) وفی العمدة:۱۸/۲۸۷_لاجرم: کلمة کانت فی الاصل بمنزلة لابدولا محالة، فجرت علی ذلک وکثرت حتی تحولت الی معنی القسم وصارت بمنزلة حقا، فلذلک یجاب عنه باللام ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

قوله: وقال غيره: وَحَاقَ: نزل، يَحِيقُ: ينزل: آيت مبارك كښې دى ﴿ وَحَاقَ بِهِم مَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِءُونَ﴾ اوكوم څيزسره چه دې خلقو ټوقې مسخرې كولې هغه به دوى راګيركړى يعنى په دوى به راپريوځى. دَ عكرمه غير يعنى ابوعبيده وئيلى دى حاق په معنى نزل دى يعنى راكوزيږى په. يحيق: راكوزيدل دا لفظ په سورت فاطركښې دې. ﴿ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ﴾ اودَ خرابو تدبيرونووبال به په دغه تدبير كونكو باندې راپريوځى.

قوله: يَئُوسٌ: فعول من يئست: آيت مبارك كښې دى ﴿ وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ﴾ اوكه چرې مونږ انسانانوته دَخپلې مهربانئى خوند اومزه وركولوسره دَهغوى نه په زور اخلو نوهغه نااميده اوناشكره كيږى. فرمائى آيت كښې يؤوس فعول په وزن باندې دې اودَ يئست نه ماخوذ دې په معنى نااميده كيدل.

قوله: وقال مجاهد: تبتئس: تَحْزَنْ: په آيت مبارك كښې دى ﴿ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ بياتاسو هيڅ غم مه كوئى كوم څه چه هغه كوى. مجاهد رحمه الله بيان كړې دې چه په آيت كښې دَ تبتئس معنى ده تَحْزَنْ لَا تَبْتَئِسْ اى لَا تَحْزَنْ: غم مه كوه.

قوله: وَقَالَ أَبُومَيْسَرَةَ: الْأَوَّاهُ الرَّحِيمُ بِالْحَبَشِيَّةِ: په آيت مبارك كښې دى ﴿ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُّنِيبٌ﴾ ابوميسره عمرو بن شرجيل فرمائى چه "اَوّاه" په حبشى ژبه كښې مهربان اورحم دل ته وائى.

قوله: وقال ابن عباس: بَادِيَ الرَّأْيِ: مَاظَهَرَ لَنَا: آيت مبارك كښې دى ﴿ هُمْ أَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّأْيِ﴾ هغه خلق زمونږ نه رذيلان دى په سرسرى نظركښې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه بَادِيَ الرأى معنې ده "مَا ظهرلنا" كوم چه زمونږ په وړاندې بالكل ښكاره دى ظاهر دى.

قوله: وقال مجاهد: الْجُودِيِّ: جَبَلٌ بِالْجَزِيرَةِ: آيت مبارك كښې دى ﴿ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ﴾ اوكشتئى په جودى غرباندې راغله اودريده. مجاهد رحمه الله فرمائى چه جودى په جزيره كښې يوغردې (چه دَ شام په ملك كښې موصل سره نيزدې دجله او فرات په مينځ كښې دې).

قوله: وقال الحسن: إِنَّكَ لَأَنتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ: يَسْتَهْزِؤُنَ بِهِ: آيت مبارك كښې دى

...بقيه ازحاشيه گذشته] كما يجاب بها عن القسم، الاتراهم يقولون: لاجرم لاتينك، ويقال: جرم فعل عندالبصريين، واسم عندالكوفيين، فاذا كان اسما يكون بمعنى حقا، ومعنى الاية: حقا انهم فى الاخرة هم الاخسرون، وعلى قول البصريين لاردلقول الكفار، وجرم معناه عندهم: كسب اى كسب كفر هم الخسارة فى الآخرة" وفى المفردات للراغب:٩٢" ومعنى حرم: كسب اوجنى... وقيل جرم وجرم بمعنى لكن خص بهذالموضع جرم، كما خص عمر بالقسم وان كان عمر وعمر بمعنى.... وقد قيل فى ذلک اقوال اكثر هاليس بمرتضى عندالتحقيق..... لاجرم قبل: ان لا يتناول محذوفا نحولافى قوله: لااقسم"

﴿اِنَّكَ لَاَنْتَ الْحَلِيْمُ الرَّشِيْدُ﴾ حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه کافرانوبه دا جمله د مسخرو په توګه حضرت شعيب عليه السلام ته وئيله.

قوله: وقال ابن عباس: أقلعي: أمسكي: په آيت مبارك كښې دی ﴿وَقِيْلَ يٰٓاَرْضُ ابْلَعِيْ مَآءَكِ وَيٰسَمَآءُ اَقْلِعِيْ﴾ اوحکم اوشوچه ای زمکې خپلې اوبه راکاږه او ای آسمانه ورول بند کړه. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه د أقلعی معنی ده بندشه، اودریږه.

قوله: وَفَارَ التَّنُّوْرُ: نَبَعَ الْمَاءُ، وقال عكرمة: وَجْهُ الْأَرْضِ: ﴿حَتّٰٓى اِذَا جَآءَ اَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّوْرُ﴾ فرمائی چه فَارَ التَّنُّوْرُ معنی ده اوبه راخوټکیدل، عکرمه رحمه الله فرمائی چه د تنور نه د زمکې مخ مراددې يعنی د زمکې د مخ نه اوبه را خوټکیدل شروع شو.(١)

بعضې حضراتو دلته د تنور نه معروفه معنی اخستې ده او وئيلی ئې دی چه د حضرت آدم عليه السلام تنور مقام په ''عين ورده،، د شام په ملك كې وو، هغه مراد دې دهغې نه اوبه راؤ وتلې.(٢) بعضو وئيلی دحضرت آدم عليه السلام اصل تنور كوفه كښې وو هغه مراددې.(٣) نور اقوال هم دی.

۱۷۳ - باب: ﴿اَلَآ اِنَّهُمْ يَثْنُوْنَ صُدُوْرَهُمْ لِيَسْتَخْفُوْا مِنْهُ اَلَا حِيْنَ يَسْتَغْشُوْنَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّوْنَ وَمَا يُعْلِنُوْنَ اِنَّهٗ عَلِيْمٌ بِذَاتِ الصُّدُوْرِ﴾ /٥/

[۴۴۰۶/۴۴۰۴](٤) حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ صَبَّاحٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ (أَلَا إِنَّهُمْ تَثْنَوْنِي صُدُورُهُمْ) قَالَ سَأَلْتُهُ عَنْهَا فَقَالَ أُنَاسٌ كَانُوا يَسْتَحْيُونَ أَنْ يَتَخَلَّوْا فَيُفْضُوا إِلَى السَّمَاءِ، وَأَنْ يُجَامِعُوا نِسَاءَهُمْ فَيُفْضُوا إِلَى السَّمَاءِ، فَنَزَلَ ذَلِكَ فِيهِمْ.

[۴۴۰۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ وَأَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ قَرَأَ (أَلَا إِنَّهُمْ تَثْنَوْنِي صُدُورُهُمْ) قُلْتُ يَا أَبَا الْعَبَّاسِ مَا تَثْنَوْنِي صُدُورُهُمْ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يُجَامِعُ امْرَأَتَهُ فَيَسْتَحِي أَوْ يَتَخَلَّى فَيَسْتَحِي فَنَزَلَتْ (أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ).

[۴۴۰۶] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ قَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ (أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ) وَقَالَ غَيْرُهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ

---

(١) عمدة القارى: ١٨/٢٨٩.

(٢) عمدة القارى: ١١٨ ٢٨٩-

(٣) عمدة القارى: ١٨/٢٨٨.

(٤) اخرجه البخارى فى كتاب التفسير باب "الا انهم يثنون صدورهم. رقم الحديث: ٤٤٠٤، ٤٤٠٥، ٤٤٠٦ وهذا الحديث لم يخرجه احدمن اصحاب الستة سوى البخارى.

(يَسْتَغْشُونَ) يُغَطُّونَ رُءُوسَهُمْ (سِيءَ بِهِمْ) سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ. (وَضَاقَ بِهِمْ) بِأَضْيَافِهِ (بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ) بِسَوَادٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (أُنِيبُ) أَرْجِعُ.

((سِيءَ بِهِمْ)) سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ ((وَضَاقَ بِهِمْ))/۷۷/: بِأَضْيَافِهِ. ((بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ))/۸۱/: بِسَوَادٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ((أُنِيبُ))/۸۸/: أَرْجِعُ.

د ايت باب شان نزول: ددې آيت مبارك مختلف شان نزول بيان كړې شوى دى. دلته امام بخارى رحمه الله د ابن عباس رضي الله عنهما روايت نقل كړې دې دكوم حاصل چه دادې چه صحابه كرامو كښې په بعض حضراتوباندې دحياء دومره غلبه اوشوه چه داستنجاء ياجماع وغيره ضروريات بشرى په وخت به د بدن يوه حصه بربنډولوسره شرميدل. چه الله تعالى جل جلاله هغوى ته ګورې دكوم د وجې نه چه به هغوى ټيټيدل او دشرمګاه دپټولو دپاره به ئى سينه پلنوله اودپاسه به ئى څادر ياكپړه اچوله دې دپاره چه د الله تعالى په وړاندې ستربښكاره نه شى. الله تعالى ددې قسم تكلفاتو اختيارولونه منع اوفرمائيله چنانچه په آيت كښې ارشاد دې.

"واؤرئى! هغه خلق خپله سينه پلنه وى (اودپاسه كپړه اچوى) دې دپاره چه د الله تعالى نه پټ شى، واؤرئى! كله چه دوى خپل ځان په كپړوسره پټه وى الله تعالى د هغوى پټوالې هم پيژنى اوښكاره والې هم، هغه خود هغه رازونونه هم خبردارد ې كوم چه په زړونو كښې دننه دى".

مطلب دادې چه كله انسان په يوحال كښې او په يووخت كښې هم د الله تعالى نه پټيدې نه شى نوبيا د بشرى ضرورتونو متعلق داسې غلو اوداسې تكلفاتونه كاراخستل صحيح نه دى.

ددې تفسير مطابق داآيت خود مسلمانانو په باره كښې نازل شوې دې ليكن د نورو بعض مفسرينو خيال دې چه دا آيت دكافرانو او مشركانوباره كښې نازل شوې دى. دكافرانو او مشركانو رويه داوه چه دحضورپاك د يوې خبرې اوريدودپاره تيارنه وو. كله چه به ئې حضورپاك د لرې نه په راتلو ليدلو نود سينې مخ به ئى اړولو يا به په كپړه كښې مخ پټولو يا د مسخرو په توګه به ئى خپل سرونه او سينې ښكته ټيټولې. هم دغه شان چه كله به كافرانو د مسلمانانوخلاف منصوبې جوړولې نو په ټيټه او سينې په كپړوكښې اينغښتلوسره به ئى خبرې كولې دې دپاره چه چرته حضورپاك اومسلمانانوته خبر اونه شى. الله تعالى آيت مبارك نازل كړوچه الله تعالى داټول حركتونه پيژنى تردې چه دهغوى دزړونود رازونو او پټو خبرونه هم ښه خبردې.

چنانچه امام بخارى رحمه الله د ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ نه پس شَكٌّ وَامْتِرَاءٌ فِي الْحَقِّ اضافه كولوسره د ددې دويم شان نزول طرف ته اشاره كړې ده. "شك وامتراء" د ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ تفسيرنه دې بلكه د كافرانواومشركانود دغه فعل دپاره په توګه دعلت بيان كړې شوې دې چه داخلق داقسم حركتونه كوى دا په حق كښې شك وامتراء د وجې نه كوى. ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ هغوى خپلې سينې پلنې كړې او اړولې دى.

قوله: ثَنْيِ الشَّيْءَ: ثَنْياً: تاوول، راغونډول د باب ضرب نه دې. علامه آلوسى رحمه الله روح المعانى كښې فرمائى چه ﴿ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ﴾ ياخو دا اعراض عن الحق نه كنايه ده يعنى هغه

مشرکان دَحق نه مخ اړوی ددے کوی اویا په دې سره مجازاً اخفاء او پټولو معنی مراد ده یعنی هغه کافرانو کفریه خبرې په خپلو زړونو کښې پټه وی اویادې نه حقیقی معنی مرادده. چه کله داخلق رسول الله ﷺ وینی نو واپس کیږی.(۱) ددې دریواړو احتمالاتو په صورت کښې دَ آیت تعلق دکافرانو اومشرکانو واقعه سره دې اوهم دا علامه آلوسی رحمه الله راجح ګرځولې چنانچه هغه فرمائی "والذی یقتضیه السیاق، ویستدعیه ربط الایات، کون الایة فی المشرکین" (۲)

قوله: كَانُوا يَسْتَحْيُونَ أَنْ يَتَخَلَّوا فَيُفْضُوا إِلَى السَّمَاءِ: (يَتَخَلَّوْا) يقضوا حاجة فى الخلاء وهم عراة (فَيُفْضُوا) فتظهر عورتهم فى القضاء، ليس بينها وبين السماء حاجز یعنی هغوی به شرمیدل دَدې خبرې نه چه قضاء حاجت اوکړی اوکولاؤ فضا او آسمان طرف ته خپل ستر ښکاره کړی.

قوله: سِيءَ بِهِمْ: سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ وَضَاقَ بِهِمْ: بِأَضْيَافِهِ: په آیت مبارك کښې دی ﴿وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا﴾ اوکله چه زمونږ لیګلې شوې فرښتې لوط علیه السلام له راغلې نولوط دَهغوی په راتلوسره پریشان شو اودَهغوی دَ راتللوپه سبب زړه تنګې شو(دَخپل قوم نامعقول حرکت ته خیال کولوسره). فرمائی چه په آیت کښې سئ بهم معنی ده سَاءَ ظَنُّهُ بِقَوْمِهِ یعنی حضرت لوط دَ خپل نه بدګمان شو اودَ دې میلمنودَ راتګ دَ وجې نه. زړه تنګې شو داتفسیر دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دې.

قوله: بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ: بِسَوَادٍ: آیت مبارك کښې دی ﴿ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ﴾ پس هغوی دَشپې په څه حصه کښې خپل کوروالوسره (دَدې ځائی نه بهر) لاړو اوتاسوکښې دې څوك شاته هم نه ګوری. فرمائی چه په آیت کښې بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ نه مراد دَ شپې توروالې دې داتفسیر دَحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه نقل دې.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: أُنِيبُ: أَرْجِعُ: آیت مبارك کښې دی﴿ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ۝﴾ اوماته چه څه توفیق کیږی صرف هم دَالله تعالی په امدادسره دې هم په هغه باندې یقین کوم اوهم دَهغه طرف ته رجوع کوم. مجاهد رحمه الله بیان کړې چه په آیت کښې انیب په معنی ارجع دې یعنی زه رجوع کوم.

۱۷۴- باب: قوله ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ /۷/

[۴۴۰۷] (۳) حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه

---

۱) روح المعانی:۱۱/۲۰۹.

۲) روح المعانی:۱۱/۲۱۰.

۳) واخرجه فی کتاب النفقات، باب فضل النفقة علی الاهل رقم الحدیث:۵۳۵۲ (مع الفتح) وفی التوحید، باب لما خلقت بیدی:۷۴۱۱ (مع الفتح) وباب، وکان عرشه علی الماء:۷۴۱۹ ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْفِقْ أُنْفِقْ عَلَيْكَ . وَقَالَ - يَدُ اللَّهِ مَلأَى لاَ تَغِيضُهَا نَفَقَةٌ، سَحَّاءُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ - وَقَالَ - أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْفَقَ مُنْذُ خَلَقَ السَّمَاءَ وَالأَرْضَ فَإِنَّهُ لَمْ يَغِضْ مَا فِي يَدِهِ ، وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ ، وَبِيَدِهِ الْمِيزَانُ يَخْفِضُ وَيَرْفَعُ » . (اعْتَرَاكَ) افْتَعَلْتَ مِنْ عَرَوْتُهُ أَيْ أَصَبْتُهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَاعْتَرَانِي (آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا) أَيْ فِي مِلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ . عَنِيدٌ وَعَنُودٌ وَعَانِدٌ وَاحِدٌ ، هُوَ تَأْكِيدُ التَّجَبُّرِ ، (اسْتَعْمَرَكُمْ) جَعَلَكُمْ عُمَّارًا، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى جَعَلْتُهَا لَهُ .

(نَكِرَهُمْ) وَأَنْكَرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ (حَمِيدٌ مَجِيدٌ) كَأَنَّهُ فَعِيلٌ مِنْ مَاجِدٍ. مَحْمُودٌ مِنْ حَمِدَ. سِجِّيلٌ الشَّدِيدُ الْكَبِيرُ. سِجِّيلٌ وَسِجِّينٌ وَاللاَّمُ وَالنُّونُ أُخْتَانِ ، وَقَالَ تَمِيمُ بْنُ مُقْبِلٍ وَرَجْلَةٍ يَضْرِبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الأَبْطَالُ سِجِّينَا [۷۰۵۷، ۶۹۸۳، ۶۹۷۶، ۵۰۳۷]

قوله: انفق انفق عليك: حضورپاك فرمائى چه الله تعالى فرمائى ته خرچ كوه نوزه به هم په تاخرچ اوكړم. مطلب داچه كوم سړي دالله تعالى په لاركښې خرچ كوى الله تعالى دهغې عوض اوبدله وركوى.

قوله: يَدُ اللهِ مَلاَى، لاَتَغِيضُهَا نَفَقَةٌ سَحَّاءُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ: دالله تعالى لاس د قدرت ډك دې د شيې ورځې يوشان خرچ په هغې كښې كمې اونقصان نه شى واقع كولې. غَاضَ، يَغِيضُ، غَيْضاً: كميدل، كمول لازم اومتعدى دواړه شان مستعمل دې.(١)
سحّاء: مسلسل بهيدونكې.(٢)

قوله: وكان عرشه على الماء: اودالله تعالى عرش په اوبوباندې دې يعنى دالله تعالى دعرش لاندې سمندردې دكوم مسافت چه د پنځوسو ميلوبرابردې. لكه چه په حديث كښې راغلى دى.(٣)
بعض حضراتو ونيلى دى چه دې نه مراد ددنياسمندردې اومطلب دادې چه دالله تعالى دعرش خپې ددې زمكې په سمندركښې دى(٤) سره ددې چه ښكارى نه ليكن په نظرنه راتلل د نه

...بقيه ازحاشيه گذشته] (مع الفتح) وباب، ويريدون ان يبدلوا... رقم الحديث:٧٤٩٦ (مع الفتح) واخرجه مسلم فى زكاة، باب الحث على النفقة وتبشير المنفق بالخلف، رقم الحديث:٩٩٣ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير، باب وكان عرشه على الماء، رقم الحديث:١٢٣٩.

(١) عمدة القارى:١٨/٢٩٣.

(٢) قوله: سحاء اى دائمة الصب والهطل بالعطاء، يقال: سح يسح فهوساح والمؤنث سحاء وهى فعلاء لاافعل لها، كهطلاء (عمدة القارى:١٨/٢٩٣)

(٣) لم اجدهذه المسافة المذكورة فيما بين يدى من المصادر.

(٤) قال فى تفسيرفتح البارى:٤/٣٢٧ وعبارة سليمان الجمل بل هو فى مكانه...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

کیدودلیل نه شي کیدې. دَدې تفصیلی بحث به انشاء الله وړاندې کتاب التوحید کښې راځي.

قوله: وَبِيَدِهِ الْمِيزَانُ يخفض ويرفع: دَ میزان نه څوک میزان عدل مراد دې او څوک میزان رزق مراد دې چه الله تعالی دچاد پاره غواړي راښکته کوی اودَ چادپاره چه غواړی پورته کوی.(۱)

((اعْتَرَاكَ))/۵۴/: اَفْتَعَلَكَ،مِنْ عَرَوْتُهُ أي أَصَبْتُهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَاعْتَرَانِي ((آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا))/۵۶/: أي فِي مِلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ. ((عَنِيدٌ))/۵۹/: وَعَنُودٌ وَعَانِدٌ وَاحِدٌ، هُوَ تَأْكِيدُ التَّجَبُّرِ. ((اسْتَعْمَرَكُمْ))/۶۱/: جَعَلَكُمْ عُمَّارًا، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى جَعَلْتُهَا لَهُ. ((نَكِرَهُمْ))/۷۰/: وَأَنْكَرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ. ((حَمِيدٌ مَجِيدٌ))/۵۹/: كَأَنَّهُ فَعِيلٌ مِنْ مَاجِدٍ، مَحْمُودٌ مِنْ حَمِدَ. ((سِجِّيلٍ))/۸۲/: الشَّدِيدُ الْكَبِيرُ، سِجِّيلٌ وَسِجِّينٌ، وَاللَّامُ وَالنُّونُ أُخْتَانِ، وَقَالَ تَمِيمُ بْنُ مُقْبِلٍ: وَرَجْلَةٍ يَضْرِبُونَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الْأَبْطَالُ سِجِّينَا.

قوله: اَعْتَرَاكَ: اَفْتَعَلَكَ، مِنْ عَرَوْتُهُ أي أَصَبْتُهُ، وَمِنْهُ يَعْرُوهُ وَاعْتَرَانِي: په آیت کښې دی ﴿ اِنْ نَّقُوْلُ اِلَّا اعْتَرٰىكَ بَعْضُ اٰلِهَتِنَا بِسُوْٓءٍ ﴾ فرمائی په دې کښې اعتراك دَباب افتعال نه دې په مجرد کښې دَنصر نه دې وائی عَرَوْتُهُ ماهغه په مصیبت کښې اخته کړو هم دَدې نه دې يَعْرُوْهُ او اِعْتَرَانِي. خلاصه دا چه لفظ نصر اوافتعال دواړونه هم په یومعنی کښې استعمالیږی یعنی پیښیدل، لاحق کیدل، چاله سوال کونکې جوړیدل ورتلل، په مصیبت کښې اخته کیدل.

قوله: آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا: أي فِي مِلْكِهِ وَسُلْطَانِهِ: ﴿ مَا مِنْ دَآبَّةٍ اِلَّا هُوَ اٰخِذٌۢ بِنَاصِيَتِهَا ؕ اِنَّ رَبِّيْ عَلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ ﴾ په دې کښې آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا مطلب بیان کړو چه هردابه دَ الله تعالی په قبضه او دهغه په حکومت کښې دې، هیڅ یوڅیزدهغه دَ قبضه اوقدرت نه بهرنه دې.

قوله: عَنِيدٌ: وَعَنُودٌ وَعَانِدٌ وَاحِدٌ، هُوَ تَأْكِيدُ التَّجَبُّرِ: آیت کښې دی ﴿ وَاتَّبَعُوْٓا اَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيْدٍ ﴾ اوهغه خلق دَداسې خلقو په وینا روان شوچه ظالم اوسرکش وو. فرمائی چه په آیت عنید، عاند اوعنود دَټولویوه معنی ده یعنی سرکش اودا تجبر په معنی دَتکبر تاکیددې او دَدې مبالغه ده.

قوله: اِسْتَعْمَرَكُمْ: جَعَلَكُمْ عُمَّارًا، أَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى جَعَلْتُهَا لَهُ: آیت کښې دی ﴿ هُوَ اَنْشَاَكُمْ مِّنَ الْاَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيْهَا فَاسْتَغْفِرُوْهُ ﴾ فرمائی چه په دې کښې اِسْتَعْمَرَكُمْ معنی ده تاسو ئی آبادکړئی، اَعْمَرْتُهُ الدَّارَ فَهِيَ عُمْرَى وائی یعنی ماهغه کوردَټول عمر دَپاره ده له ورکړو پس هغه عمری دې.

...بقیه ازحاشیه گذشته] الذی هوفیه الان وهومافوق السموات السبع والماء فی المکان الذی هوفیه الان وهو ماتحت الارضین السبع.

(۱) عمدة القاری:۱۸/۲۹۳.

قوله: نَكِرَهُمْ: وَأَنْكَرَهُمْ وَاسْتَنْكَرَهُمْ وَاحِدٌ: آيت مبارك كښې دى ﴿ فَلَمَّا رَاٰۤ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيْفَةً ﴾ نوبيا هله اوكتل ابراهيم عليه السلام چه د دغه (فرښتو) لاس خوراك ته نه رسيږى نومتوحش يعنى اوويريدو او په زړه كښې دهغه نه ويره كښې شو. فرمائى چه ابوعبيده بيان كړې دې چه نَكِرَ ثلاثى مجرد او أَنْكَرَ ثلاثى مزيدفيه او إِسْتَنْكَرَ د باب استفعال نه د ټولويوه معنى ده.

قوله: حَمِيْدٌ مَجِيْدٌ: كَأَنَّهُ فَعِيْلٌ مِنْ مَاجِدٍ. مَحْمُوْدٌ مِنْ حَمِدَ: آيت كښې دى ﴿ رَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكٰتُهٗ عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِ ؕ اِنَّهٗ حَمِيْدٌ مَّجِيْدٌ ﴾ په دې كښې حميداومجيددواړه د فعيل په وزن دى ليكن حميدد مفعول په معنى كښې دې او مجيد دفاعل په معنى كښې دې.

قوله: سِجِّيْلٍ: الشَّدِيْدُ الْكَبِيْرُ، سِجِّيْلٌ وَسِجِّيْنٌ، وَاللَّامُ وَالنُّوْنُ أُخْتَانِ، وَقَالَ تَمِيْمُ بْنُ مُقْبِلٍ:

وَرَجْلَةٍ يَضْرِبُوْنَ الْبَيْضَ ضَاحِيَةً ... ضَرْبًا تَوَاصَى بِهِ الْأَبْطَالُ سِجِّيْنَا [1]

په آيت كښې دى ﴿ وَاَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِّنْ سِجِّيْلٍ ۙ مَّنْضُوْدٍ ﴾ په دې كښې د سجيل معنى ده سخت اولوئى، سجيل او سجين دواړه لغت دى اومعنى يوه ده. لام اونون دواړه خوئندې دى لكه چه د تميم بن مقبل شعر دې "ډير پيدل تلونكى داسې دى چه د چاشت په وخت كښې داسې سختې تورې وهى د چابهادرسړى چه وصيت كوى يا ډير پيدل تلونكى داسې دى چه په خودونو باندې داسې سخت ګذارونه كوى دكوم چه بهادرسړى وصيت كوى."

قوله: وَرَجْلَةٍ: واؤ په معنى رب دې رجلة: د راجل جمع ده: پيدل تلونكې. الْبِيْض (دباء كسره سره) د ابيض جمع ده: سپينه توره، اويا دا د باء فتحه سره ده دغه وخت دا د بيضة جمع ده معنى خود. [2]

باب ﴿وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا﴾

إِلَى أَهْلِ مَدْيَنَ لِأَنَّ مَدْيَنَ بَلَدٌ، وَمِثْلُهُ ﴿وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ﴾ وَاسْأَلِ ﴿الْعِيْرَ﴾ يَعْنِي أَهْلَ الْقَرْيَةِ {

---

[1] وفى العمدة: ١٨/٢٩١ "تميم بن مقبل شاعر مخضرم، ادرک الجاهلية والاسلام، والبيت المذكورمن جملة قصيدته التى ذكر فيها ليلى زوج ابيه وكان خلف عليها، فلما فرق الاسلام بينهما قال:

طاف الخيال بنا ركبا يمانيا ... ودون ليلى عواد لو تعدينا
منهم معروف آيات الكتاب وان ... نعتل تكذب ليلى ما تمنينا
فان فينا صبوحا ان اريت به ... ركبا بهيا وآلافا ثمانينا
ورجلة يضربون البيض ضاحية ... ضربا تواصى به الابطال سجينا

[2] عمدة القارى: ١٨/٢٩١.

وَأَصْحَابُ } الْعِيرِ (وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا) يَقُولُ لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ، وَيُقَالُ إِذَا لَمْ يَقْضِ الرَّجُلُ حَاجَتَهُ ظَهَرْتَ بِحَاجَتِي وَجَعَلْتَنِي ظِهْرِيًّا، وَالظِّهْرِيُّ هَا هُنَا أَنْ تَأْخُذَ مَعَكَ دَابَّةً أَوْ وِعَاءً تَسْتَظْهِرُ بِهِ. (أَرَاذِلُنَا) سُقَاطُنَا. (إِجْرَامِي) هُوَ مَصْدَرٌ مِنْ أَجْرَمْتُ وَبَعْضُهُمْ يَقُولُ جَرَمْتُ. الْفُلْكُ وَالْفَلَكُ وَاحِدٌ وَهِيَ السَّفِينَةُ وَالسُّفُنُ. (مُجْرَاهَا) مَدْفَعُهَا وَهُوَ مَصْدَرُ أَجْرَيْتُ، وَأَرْسَيْتُ حَبَسْتُ وَيُقْرَأُ (مَرْسَاهَا) مِنْ رَسَتْ هِيَ، وَ (مَجْرَاهَا) مِنْ جَرَتْ هِيَ وَ (مُجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا) مِنْ فُعِلَ بِهَا، الرَّاسِيَاتُ ثَابِتَاتٌ.

قوله: وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا إِلَى أَهْلِ مَدْيَنَ لِأَنَّ مَدْيَنَ بَلَدٌ، وَمِثْلُهُ (وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ) وَاسْأَلِ (الْعِيرَ): په آيت کښې دی چه دمدين طرف ته مونږ دهغوی رور شعيب عليه السلام اوليږلو، يعنی دمدين خلقو طرف ته اشاره کول دی چه مضاف محذوف دی ځکه چه مدين يو ښاردی اودغه شان واسال القرية او واسال العيردی يعنی مراداهل قريه اوهل عيردی، مطلب ذا چه په دې دواړومثالونو کښې هم محذوف دی. عيرپه کسره دعين قافلې ته وائی اومدين په اصل کښې دحضرت ابراهيم عليه السلام ديوځوی نوم دی چاچه دا کلې آبادکړې وو اوورلره ئې هم خپل نوم مدين کيخودو.

قوله: (وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا) يَقُولُ لَمْ تَلْتَفِتُوا إِلَيْهِ، وَيُقَالُ إِذَا لَمْ يَقْضِ الرَّجُلُ حَاجَتَهُ ظَهَرْتَ بِحَاجَتِي وَجَعَلْتَنِي ظِهْرِيًّا): په آيت کښې ذی ﴿قَالَ يٰقَوْمِ أَرَهْطِيٓ أَعَزُّ عَلَيْكُم مِّنَ اللّٰهِ﴾ ای زماقومه ايازماقوم ستاسوپه نزددالله تعالی په مقابله کښې ډيرعزت لرونکې دې اوتاسوالله تعالی شاته اوغورزولو. دهغه طرف ته التفات نه کوئی، کله چه څوک دچاحاجت پوره نه کړی نوپه داسې موقع باندې عرب وائی، ظهرت بحاجتی وجعلتی ظهريا، يعنی زماحاجت دې شاته اوغورزولو او زه دې هم شاته اوغورزولم..

قوله: (وَالظِّهْرِيُّ هَا هُنَا أَنْ تَأْخُذَ مَعَكَ دَابَّةً أَوْ وِعَاءً تَسْتَظْهِرُ بِهِ): اود،،ظهری،، مفهوم دلته دادې چه ته خپل خان سره څه څناوريا څه لوښې واخلې ددې دپاره چه دهغې نه په وخت دضرورت څه امداد حاصل کړې، داحصه دابوذر رضی الله عنه په روايت کښې نشته اوپه ظاهره همدغه صحيح ده. ځکه چه کومه معنی دلته بيان شويده په آيت کښې هغه معنی مرادنه ده، حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائی چه امام بخاری رحمه الله خودل غواړی چه ظهری په دې معنی کښې هم استعماليږی اوههنا نه دسورة هود آيت طرف ته اشاره نه ده، بلکه دکلام طرف ته اشاره ده کومه چه دعون اومدد معنی کښې استعماليږی يعنی زمونږ په خبرو اتروکښې اوبه محاورو کښې دا لفظ په دې معنی کښې هم استعماليږی.[1]

---

[1] قوله والظهری ههنا ای حيث يستعمل فی معنی العون والمدد، وليس اشاره الی مافی الاية لانه ليس فيها بالمعنی الذی ذکربعد قوله: ههنا(وانظرلامع الدراری: (۹ص۱۰۶)_

قوله: (اَرَاذِلُنَا سقاطنا): آیت کښې دی ، ،وَمَا نَرٰىكَ اتَّبَعَكَ اِلَّا الَّذِيْنَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِ، آومونږ ګورو چه ستاتابعداری هم هغه خلقو کړیده چه په مونږ کښې بالکل رذیل دی په سرسری نظر کښې فرمائی چه اراذلنا نه غورزیدلی اوکم حیثیت والاقوم مراد دی ،

قوله: . (إِجْرَامِي) هُوَ مَصْدَرٌ مِنْ أَجْرَمْتُ وَبَعْضُهُمْ يَقُولُ جَرَمْتُ :آیت کښې دی «قُلْ اِنِ افْتَرَيْتُهٗ فَعَلَيَّ اِجْرَامِيْ وَاَنَا بَرِيْٓءٌ مِّمَّا تُجْرِمُوْنَ» تاسواوفرمائی که چرې مادا «قرآن» پخپله جوړ کړې وی نوپه ماخوپله ګناه ده اوچه کوم جرم تاسو کوئ زه دهغې نه خلاص یم فرمائی اجرام مصدر دې داجرمت باب افعال نه دې بعض حضرات ثلاثی مجرد جرمت نه دې ته ماخوذ وائی .

قوله: (. (مُجْرَاهَا) مَدْفَعُهَا وَهُوَ مَصْدَرُ أَجْرَيْتُ ، وَأَرْسَيْتُ حَبَسْتُ وَيُقْرَأُ (مَرْسَاهَا) مِنْ رَسَتْ هِيَ ، وَ (مَجْرَاهَا) مِنْ جَرَتْ هِيَ وَ (مُجْرِيهَا وَمُرْسِيهَا) مِنْ فُعِلَ بِهَا ، الرَّاسِيَاتُ ثَابِتَاتٌ :

په بسم الله مجریها و مرساها کې مختلف قراء تونه: په آیت مبارک کښې «بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖىهَا وَمُرْسٰىهَا» امام بخاری رحمه الله په دې کښې دریوقراءتونوته اشاره کړیده .

① یوقراءت دې «مجراها ومرساها» ددې قراءت په صورت کښې دادواړه دباب افعال نه مصدرمیمی دی. «[1]» دمجراها تفسیرامام بخاری دمدفعها سره کړیدې اومراد دې نه کشتئ چلول دی . مرساها د«ارسیت» نه مصدر میمی دې دکوم معنی چه دبندولوده ، مرسها یعنی ددې کشتئ بندول ،مطلب دادې چه دکشتئ چلول اوبندول هم دالله تعالی دنوم سره دی.

② دویم قراءت دې «مجراها ومرساها» دمیم په فتحه سره ددې قراءت په صورت کښې «مجراها» د «جرت هی» نه او «مرساها» د «درست هی» نه ماخوذدې اوددې معنی دچلولو اودبندولوراځی مطلب داچه ددې کشتئ چلیدل اوددې بندیدل دالله تعالی په نوم سره دی . «دجرت» معنی اوچلیدله ،«درست»معنی بند شوه، اودریده .

③ دریم قراءت دې«مجریها ومرسیها»ددې قراءت صورت کښې دواړه دباب افعال نه داسم فاعل صیغې دی اومطلب ئ دادې چه کشتئ چلونکې او اودرونکې هم الله تعالی دې .دې وخت کښې ''من فعل بها،، کښې به دفعل معروف صیغه وی اوکه مجرها ومرسها داسم فاعل په ځائې داسم مفعول جوړ کړې مجراها ومرساها په معنی دمجریها ومرسایها نو ''من فعل بها،، کښې به دفعل مجهول صیغه وی اومطلب به داوی چه ددې کشتئ چلول اوبندول هم دالله تعالی په نوم

---

[1]) مصدر نه دی ځکه چه ددې باب نه مصدر افعال په وزن باندې راځی نوپه دې وجه مراد مصدر میمی دې۔

سره دي اوپه دريم قراءت كښې اسم فاعل او اسم مفعول د دوؤ قراءتونو طرف ته اشاره اوشوه او په رومبنی قراءت كښې مجراها ومرسها كښې د مصدر ميمي اعتبار كړې شوې وو امام بخاري ﷺ د قراءت د حفص طرف ته اشاره نه ده كړې كوم كښې چه مجرها او مرسها (بفتح الميم فی الاول وضم الميم فی الثانی) وارد شويدی ، په دې قراءت كښې اول د ثلاثی نه دې او دويم د رباعی نه دې .

۱۷۵=باب قَوْلِهِ (وَيَقُولُ الأَشْهَادُ هَؤُلاَءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلاَ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ).

)وَاحِدُ الأَشْهَادِ شَاهِدٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَأَصْحَابٍ.

[۴۴۰۸]حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ وَهِشَامٌ قَالاَ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مُحْرِزٍ قَالَ بَيْنَا ابْنُ عُمَرَ يَطُوفُ إِذْ عَرَضَ رَجُلٌ فَقَالَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَوْ قَالَ يَا ابْنَ عُمَرَ سَمِعْتَ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم فِي النَّجْوَى فَقَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ «يُدْنَى الْمُؤْمِنُ مِنْ رَبِّهِ وَقَالَ هِشَامٌ يَدْنُو الْمُؤْمِنُ - حَتَّى يَضَعَ عَلَيْهِ كَنَفَهُ، فَيُقَرِّرُهُ بِذُنُوبِهِ تَعْرِفُ ذَنْبَ كَذَا يَقُولُ أَعْرِفُ، يَقُولُ رَبِّ أَعْرِفُ مَرَّتَيْنِ ، فَيَقُولُ سَتَرْتُهَا فِي الدُّنْيَا وَأَغْفِرُهَا لَكَ الْيَوْمَ ثُمَّ تُطْوَى صَحِيفَةُ حَسَنَاتِهِ ، وَأَمَّا الآخَرُونَ أَوِ الْكُفَّارُ فَيُنَادَى عَلَى رُءُوسِ الأَشْهَادِ هَؤُلاَءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ» وَقَالَ شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا صَفْوَانُ

اوګواه به وائی چه هم دغه خلق دی چا چه دخپل پروردګار په نسبت دروغ خبرې لګولې وی . واورئی چه د الله تعلی لعنت دې په ظالمانو باندې اشهاد د شاهد جمع ده لکه د صاحب چه اصحاب ، دلته د اشهاد نه مراد فرښتې دی چه د اعمالو ګواهی به ورکوی .

باب قَوْلِهِ (وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ).

(الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) الْعَوْنُ الْمُعِينُ. رَفَدْتُهُ أَعَنْتُهُ (تَرْكَنُوا) تَمِيلُوا (فَلَوْلاَ كَانَ) فَهَلاَّ كَانَ (أُتْرِفُوا) أُهْلِكُوا. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ) شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ.)

[۴۴۰۹] (۱) :حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا بُرَيْدُ بْنُ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي بُرْدَةَ عَنْ أَبِي مُوسَى - رضي الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «إِنَّ

---

[1]) واخرجه مسلم فی البر والصلة والادب باب تحريم الظلم رقم الحديث :۲۵۸۳) واخرجه الترمذی فی تفسيرباب ومن سورة هود رقم الحديث : ۳۱۱۰ واخرجه النسائی فی السنن الكبری فی التفسيرباب وكذلک اخذ ربک رقم الحديث :۱۱۲۴۵ واخرجه ابن ماجه فی الفتن باب العقوبات رقم الحديث :۴۰۱۸_

اللّٰهَ لَيُمْلِي لِلظَّالِمِ حَتّٰى إِذَا أَخَذَهُ لَمْ يُفْلِتْهُ». قَالَ ثُمَّ قَرَأَ (وَكَذٰلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ

قوله: ((الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) الْعَوْنُ الْمُعِينُ. رَفَدْتُهُ أَعَنْتُهُ): په آيت كښې دى ، (وَأُتْبِعُوا فِي هٰذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) اوپه دې دنيا كښې هم هغوى پسې شاته لعنت اولګولې شو اودقيامت په ورځ هم خراب انعام دې چه هغوى ته به ورکړې شى. فرمائى آيت كښې الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ) په معنى د الْعَوْنُ الْمُعِينُ. يعنى امداد دې ،عرب وائى (رَفَدْتُهُ)ما دهغه مدد اوکړو د رفد معنى بخشش، انعام اومدد راځى ،

قوله: (تَرْكَنُوا) تَمِيلُوا): په آيت مبارک كښې دى ، (وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا)اواې مسلمانانو دظالمانو طرف ته (ياچه دهغوى په شان وى دهغوى طرف ته د زړونو د دوستۍ اويا په اعمالواو احوالو كښې شراكت اومشابهت ته) مه ښكته كيږئى ،فرمائى چه (تركنوا) د(تميلوا) په معنى كښې دې لاتركنوا مه مائل كيږى مه ښكته كيږئى.

قوله: (فَلَوْلَا كَانَ) فَهَلَّا كَانَ): په آيت كښې دى (فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ) نوبيا ولې تاسو هغه ډلونه نه شوئ كوم چه ستاسونه وړاندې وو. فرمائى آيت كښې د(فَلَوْلَا كَانَ) معنى (فَهَلَّا كَانَ) ده.

قوله: ((أُتْرِفُوا) أُهْلِكُوا ....: په آيت كښې دى .(وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ) اونا فرمانه خلق دهغه خوندونو شاته پريوتل چه هغوى ته وركړې شوى وو اوهغه مجرم خلق وو.

فرمائى (اترفوا)په معنى (اهلكوا) دې يعنى .هلاک کړې شو. اصل كښې (ترف يترف) دباب سمع نه دې معنى ئې ده، خوشحاله كيدل ، دآرام ژوندتيرول ، اودباب افعال نه د(اتراف) معنى ده دخوشحالئې اودولت مندئى نه سركش اوخرابيدل اوهمدغه دهلاكت ذريعه ده. (اهكوا) د(اترفوا) تفسير باللازم دې.

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ) شَدِيدٌ وَصَوْتٌ ضَعِيفٌ: آيت كښې دى (فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ۝ بياچه كوم خلق بدبخت وى هغه به په دوزخ كښې په داسې حال كښې وى چه په هغې كښې به هغوى چغې صورې وهى فرمائى چه حضرت ابن عباس رضي الله عنه اوفرمائيل چه زفير تيز آواز او شهيق روآوازته وائى . دلغت داماما نو په دې كښې مخلتف اقوال دى. بعض فرمائى زفير د خر رومبنى آواز ته او شهيق د قچر آوازته وائى .

۱۷۷=باب قَوْلِهِ (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ)

(وَزُلَفًا) سَاعَاتٍ بَعْدَ سَاعَاتٍ وَمِنْهُ سُمِّيَتِ الْمُزْدَلِفَةُ الزُّلَفُ مَنْزِلَةٌ بَعْدَ مَنْزِلَةٍ وَأَمَّا زُلْفٰى فَمَصْدَرٌ مِنَ الْقُرْبٰى ،ازْدَلَفُوا اجْتَمَعُوا (أَزْلَفْنَا) جَمَعْنَا

[۴۴۱۰] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَزِيدُ - هُوَ ابْنُ زُرَيْعٍ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ - رضى الله عنه - أَنَّ رَجُلاً أَصَابَ مِنَ امْرَأَةٍ قُبْلَةً، فَأَتَى رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ (وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ). قَالَ الرَّجُلُ أَلِي هَذِهِ قَالَ «لِمَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ أُمَّتِي». [ر: ۵۰۳]

امام بخاری رحمه الله فرمائی پرله پسې راتلوته زلف وائی ،دا دزلفة جمع ده. ساعات هم پرله پسې راځی په دې وجه دې ته زلف اووئیلې شو مزدلفه ته هم مزدلفه په دې وجه وائی چه پرله پسې خلق رارسی . اوزلفی مصدر دې لکه قربی په معنی نزدیوالې . داالفظ په سورة زمرکښې دې هلته په آیت مبارک کښې دی :(وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى) کوم خلقوچه دالله تعالی نه علاوه دوستان نیولی دی (هغوی وائی) چه مونږ خودهغوی عبادت کو، ددې دپاره چه هغوی مونږ دالله تعالی طرف ته دنزدیکت درجې ته اورسوی .

قوله: أَنَّ رَجُلاً أَصَابَ مِنَ امْرَأَةٍ قُبْلَةً: دا سړې څوک وو، بعضوئیل عمروبن غزیه وو، بعضوئیل کعب بن عمروو و، بعضوئیل (نبهان تمار) وواوبعضو دعامربن قیس نوم اخستې دې، [1]

قوله: (إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ): بیشکه نیکئ بدئی لره ختموی یوبل آیت کښې دی .(إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ) [2] اویه حدیث شریف کښې راغلی دی، ، الصلوات الخمس والجمعة الى الجمعة كفارة لما بينهن ما اجتنب الكبائر، [3] بعض حضراتو خودا وئیلی دی چه حسنات دسیئات دپاره کفاره هغه وخت جوړیږی چه دکبائرارتکاب ئی نه وی کړې [4] بعضو وئیلی دی چه دکبائروارتکاب شوې وی نو حسنات به صرف دصغائردپاره کفاره جوړیږی .بعضوئیلی دی چه سړې کله دحسنات اهتمام کوی نوهغه دګناهونونه محفوظ کیږی اوبیا دګناهونوارتکاب نه کوی ،داد معتزله رائی ده ،[5] دجمهورومسلک دادې چه دحسنات په وجه دصغائروکفاره کیږی که هغه دکبائرارتکاب کړې وی که نه . [6]

۱۷۸- باب: تفسير سورة يُوسُفَ

وَقَالَ فُضَيْلٌ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ مُجَاهِدٍ (مُتَّكَأً) الأُتْرُجُّ قَالَ فُضَيْلٌ الأُتْرُجُّ بِالْحَبَشِيَّةِ مُتْكًا

---

[1] عمدة القارى ج۱۸ص ۲۹۷_
[2] (النساء :۳۱)_
[3] مشکوة : ج۱ص۵۲)_
[4] فتح البارى)ج ۸ص ۳۵۱)_ وتفسير روح المعانى (ج۷ص۱۵۷)_
[5] فتح البارى)ج ۸ص ۳۵۱)_ وتفسير روح المعانى (ج۷ص۱۵۷)_
[6] فتح البارى)ج ۸ص ۳۵۱)_ وتفسير روح المعانى (ج۷ص۱۵۷)_

وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ مُجَاهِدٍ مُتْكًا كُلُّ شَيْءٍ قُطِعَ بِالسِّكِّينِ.
وَقَالَ قَتَادَةُ (لَذُو عِلْمٍ). عَامِلٌ بِمَا عَلِمَ.
وَقَالَ سعيد ابْنُ جُبَيْرٍ صُوَاعٌ مَكُّوكُ الْفَارِسِيِّ الَّذِي يَلْتَقِي طَرَفَاهُ كَانَتْ تَشْرَبُ بِهِ الْأَعَاجِمُ.
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (تُفَنِّدُونِ) تُجَهِّلُونِ. وَقَالَ غَيْرُهُ غَيَابَةٌ كُلُّ شَيْءٍ
غَيَّبَ عَنْكَ شَيْئًا فَهُوَ غَيَابَةٌ
وَالْجُبُّ الرَّكِيَّةُ الَّتِي لَمْ تُطْوَ. (بِمُؤْمِنٍ لَنَا) بِمُصَدِّقٍ. (أَشُدَّهُ) قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَ فِي النُّقْصَانِ،
يُقَالُ بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغُوا أَشُدَّهُمْ،

سورة يوسف

د كلماتو تشريح:

قوله: (وَقَالَ فُضَيْلٌ عَنْ حُصَيْنٍ ...): حضرت مجاهد رحمه الله قول دي چه آيت مبارك «وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً» كښې «متكا» معنى د «اترنج» ده كله نون په جيم كښې مدغم هم كړى اواترج وائي، دځه معنى چه نارنج ده، دغه شان فضيل هم وئيلى دى چه اترج ته حبشي ژبه كښې متكا وائي اوسفيان بن عيينه ديوسړي په واسطه دحضرت مجاهد رحمه الله نه نقل كړى دى ،،متكا هرهغه څيزته وائي چه په چاړه سره پريكړى شي. په دې لفظ كښې دوه قراء تونه دى، حضرت ابن عباس رضي الله عنهما ابن عمر رضي الله عنهما اومجاهدوغيره په قراءت كښې همزه نشته اولفظ متكا «دميم په ضمه اود تاء په فتحه اوتشديد اودهمزه په تنوين سره» دى، [1]ليكن دجمهورو قراء ت ,, متكا«دميم ضمه ، تا فتحه اوتشديد اوهمزه په تنوين سره» دې، امام بخارى رحمه الله دشپږو اوولفظونوتشريح كولونه پس وړاندې بياپه دې لفظ باندې كلام كوى.

قوله: (وَقَالَ قَتَادَةُ (لَذُو عِلْمٍ). عَامِلٌ بِمَا عَلِمَ: په آيت كښې دى «وَإِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ» قتاده رحمه الله فرمائى دې كښې دذوعلم نه مراد هغه سړې دې چه په خپل علم باندې عمل كونكې وى.

قوله: (وَقَالَ سعيد ابْنُ جُبَيْرٍ صُوَاعٌ مَكُّوكُ الْفَارِسِيِّ الَّذِي يَلْتَقِي كَانَتْ تَشْرَبُ بِهِ الْأَعَاجِمُ):

صواع څه شې دې؟ په آيت كښې دى «قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ» حضرت سعيد بن جبير رحمه الله فرمائى چه صواع دفارس دخلقويوه پياله ده دكوموبه چه دواړه طرفونه يوبل سره ملاؤ شوې ووعجم خلقو به په دې كښې اوبه څكلې [2] مكوك «دميم فتحه كاف ضمه مشدده اوواوسكون سره» د

---

[1]) روح المعانى : ج ۱۲ص۲۲۸) _
[2]) وفى فيض البارى : ٤_

عراقیانو دیوې پیمانې نوم دې، دمصری بادشاه داصواع دچاندئی وواومرغلرې په دې لګیدلې وې ،لویوخلقوبه په دې کښې اوبه څکلې اوهغې نه پس به بیادپیمانې په توګه هم استعمالیدله .

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (تُفَنِّدُونِ) تُجَهِّلُونِ): په آیت کښې دی (اِنِّيْ لَاَجِدُ رِيْحَ يُوْسُفَ لَوْلَآ اَنْ تُفَنِّدُوْنِ) دیوسف علیه السلام پلاراووئیل که چرې تاسوخلق ماپه بوډاوالی کښې ګډې وډې خبرې کونکې نه ګڼرئي نو(یوه خبره کوم چه) ماله خودیوسف بوئی راځی .حضرت ابن عباس رضی الله عنهما بیان اوکړوچه په آیت کښې تفندون معنی تجهلون ده .یعنی که تاسوراته جاهل اونه وائې ،نقصان دعقل طرف ته منسوب نه کړئی .

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ غَيَابَةٌ الجب: كُلُّ شَيْءٍ غَيَّبَ عَنْكَ شَيْئًا فَهُوَ غَيَابَةٌ:

دغیابة الجب نه څه مراد دې؟: دحضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه سواغیریعنی ابوعبیده رحمه الله فرمائیلې دی چه آیت (وَاَلْقُوْهُ فِيْ غَيٰبَتِ الْجُبِّ) (غیابة) اطلاق په هرهغه څیزباندې کیږی چه تانه څه بل غائب کړی اوجب هغه کوهی ته وائی دکوم چه شپول اوغاړې نه وی جوړې شوې [1] غیابة الجب نه مراد بعضې خلقودکوهی تیاره اخستې ده ،بعضوئیلی دی دینه مراد قعرینر دې، ځکه چه قعرکښې کله څه څیزپریوزی نوهغه به هغه پټ کړی اودپاس خلقوته هغه نه ښکاری. بعضې حضراتو وئیلی دی چه دینه مرادد کوهی په مینځ کښې اوبه اود اوبودپاسه جوړشوی هغه طاخ دې چه دضرورت دپاره په کوهی کښې عام توګه باندې جوړولې شی . [2]

قوله: (بِمُؤْمِنٍ لَنَا) بِمُصَدِّقٍ لَنَا: په آیت کښې دی ن(وَتَرَكْنَا يُوْسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَآ اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صٰدِقِيْنَ) اویوسف مونږ دخپل سامان سره پریخودوبیاهغه شرمخ اوخوړلو او تاسو خو زمونږ خبره منونکی نه ئې، یعنی تصدیق کونکې نه ئې (ځکه په مونږ ستاسو بدګمانی ده).

قوله: (يُقَالُ بَلَغَ اَشُدَّهُ وَبَلَغُوا اَشُدَّهُمْ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ وَاحِدُهَا شَدٌّ):

د بلغ اشده مصداق: په آیت کښې دی .(وَلَمَّا بَلَغَ اَشُدَّهٗۤ اٰتَيْنٰهُ حُكْمًا وَّعِلْمًا) اشد نه مراد هغه عمردې چه دنقصان ،زوال او انحطاط نه اول وی په کوم کښې چه سړی دلوئیدلو په اعتبارسره مکمل شوې وی ،دیرشوکالوپورې سړې لوئیږی دې نه پس بیا انحطاط شروع کیږی او اشدد واحداوجمع دواړودپاره استعمالیږی .وائی (ابی بلغ اشده ،بلغوا اشدهم) بعضوخلقووئیلی دی ددې واحدشد دې ،بعضهم نه سیبویه مراد دی ،[3]

---

[1] وقال الراغب فی المفردات : ۸۵ جب ای بئرلم نطو،وتسمیته بذلک امالکونه محفورا فی جیوب ای فی ارض غلیظه وامالانه قدجب والجب قطع الشئ من اصله »_

[2] (روح المعانی :۱۲ ص۱۹۲)

[3] عمدة القاری :ج ۱۸ص ۳۰۰) لیکن علامه آلوسی لیکلی دی چه ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

(وَالْمُتَّكَأُ مَا اتَّكَأْتَ عَلَيْهِ لِشَرَابٍ أَوْ لِحَدِيثٍ أَوْ لِطَعَامٍ. وَأَبْطَلَ الَّذِي قَالَ الأُتْرُجُّ، وَلَيْسَ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ الأُتْرُجُّ، فَلَمَّا احْتُجَّ عَلَيْهِمْ بِأَنَّهُ الْمُتَّكَأُ مِنْ نَمَارِقَ فَرُّوا إِلَى شَرٍّ مِنْهُ، فَقَالُوا إِنَّمَا هُوَ الْمُتْكُ سَاكِنَةَ التَّاءِ، وَإِنَّمَا الْمُتْكُ طَرَفُ الْبَظْرِ، وَمِنْ ذَلِكَ قِيلَ لَهَا مَتْكَاءُ وَابْنُ الْمَتْكَاءِ، فَإِنْ كَانَ ثَمَّ أُتْرُجٌّ فَإِنَّهُ بَعْدَ الْمُتَّكَأ).

دائې دوباره ددې لفظ تشريح شروع كړه ،مناسب داوه چه مذكوره تشريح ،د ړومبنۍ تشريح سره مفصل وى، فرمائى المتكا (باب افتعال نه صيغه داسم مفعول (۱) هغه څيزته وائى په كوم چه دڅكلووخت كښې يا د خبروكولوپه وخت ،يادخوراک په وخت كښې په مجلس كښې ږده لګوى دالفظ ,,مَتْك، ، دې دې تاء سكون سره ،حالانكه ,,مَتْك، ، د ښځې د شرمګاه غاړې ته وائى (دښځې د سنت كولو نه پس چه د شرمګاه كومه حصه باقى پاتې كيږى هغې ته ,,مَتْك، ، وائى.او هم په دې وجه (چه د كومې ښځې چه سنت نه وى شوى) هغې ته مَتْكاء (ميم فتحه سره) واى اودهغې ځوى ته ابن المتكاء وائى بياكه چرې هلته (مجلس زليخاكښې) نارنجان ووهغه به ئى هم دمسند اوتكيه نه پس راوړى وى .

په ``متكا،، كې دوه قراءتونه: لكه چه دينه وړاندې تيرشوى چه په مذكوره آيت كښې دوه قراتونه دى يوقراء ت دجمهورو دې او دويم قراء ت دمجاهد رحمه الله وغيره نه منقول دې چه شاذ دې، د جمهورو قرأت ,,مُتَّكَأً، دې او د مجاهد قرأت ,,مُتْكا، ، دې چه ددې معنى مجاهد اترج (نارنج) بيان كړې ده ،امام بخارى رحمه الله دمجاهد رحمه الله دقراءت ترديد كوى اوفرمائى چه دمتک معنى كلام عرب كښې اترج نه ده بلكه ددې معنى دشرمګاه غاړه راځى چه په آيت كښې په يوشان هم صحيح نه ده .

ليكن حقيقت دادې چه دامام بخارى رحمه الله دااشكال صحيح نه دې، دا قراء ت دابن عباس رضى الله عنه نه مجاهد رحمه الله نقل كوى دې ته څنګه غلط وئيلى شى اود ,,متک ، ،معنى څنګه چه دشرمګاه غاړه راځى بالكل همدغه شان ددې معنى اترج هم راځى ، اهل لغت ,,متک، ، ليكې ته. (۲) نو دامام بخارى رحمه الله داوينا چه متک په معنى د اترج دعربوپه كلام كښې مستعمل نه دې محل نظردې ،بعضې حضراتووئيلى دى چه امام بخارى رحمه الله دلته دابوعبيده رحمه الله ړوند تقليد كړيدې څكه ددې غلطۍ ښكار شويدې ،علامه عينى رحمه الله وقلدابا عبيده والافة من التقليد ،(۳)

...بقيه ازحاشيه ګذشته] دسيبويه په نيزد داد ,, شدة جمع ده لكه نعة چه جمع دانعم دې امام فراء په نيزددا دشد جمع ده ،لكه چه دصک جمع اصک راځى (اوګورئ روح المعانى :ج۱۲ص۲۰۹)

(۱) واصله موتكاء لانه من توكات فابدلت الواو تاءً وادغمت فى مثلها (روح المعانى :ج ۲ص۲۲۸)_

(۲) روح المعانى :ج ۱۲ص۲۲۸وعمدة القارى ج۱۸ص ۳۰۰)_

(۳) عمدة القارى (ج۱۸ص۳۰۱)_

(شغفها) يُقالُ إِلى شِغافِها وَهوَ غِلافُ قَلبِها، وَأَمّا شعفها فمِنَ المشعُوفِ (أَصبُ) أَمِيلُ.
(أَضغاثُ أَحلامٍ) مَا لاَ تَأوِيلَ لَهُ، وَالضِّغثُ مِلءُ اليَدِ مِن حَشِيشٍ وَمَا أَشبَهَهُ، وَمِنهُ (وَخُذ بِيَدِكَ ضِغثًا) لاَ مِن قَولِهِ (أَضغاثُ أَحلامٍ) وَاحِدُهَا ضِغثٌ (نَمِيرُ) مِنَ المِيرَةِ (وَنَزدَادُ كَيلَ بَعِيرٍ) مَا يَحمِلُ بَعِيرٌ. (أَوَى إِلَيهِ) ضَمَّ إِلَيهِ، السِّقَايَةُ مِكيَالٌ (تَفتَأُ) لاَ تَزَالُ. (حَرَضًا) مُحرَضًا، يُذِيبُكَ الهَمُّ (تَحَسَّسُوا) تَخَبَّرُوا. (مُزجَاةٍ) قَلِيلَةٍ (غَاشِيَةٌ مِن عَذَابِ اللهِ) عَامَّةٌ مُجَلِّلَةٌ.

قوله: (شَغَفَهَا) يُقَالُ إِلَى شِغَافِهَا وَهُوَ غِلاَفُ قَلبِهَا، وَأَمَّا شَعَفَهَا فَمِنَ المَشعُوفِ): په آيت كښې دى (قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا) يعنى دیوسف عليه السلام محبت دهغې دزړه دپردې پورې اورسيدلواوپه يو قراءت كښې په شعفها (دعين مهمله سره) هم راغلې دې (١) دا د مشعوف نه دې اومشعوف هغه سړى ته وائى دچازړه چه دمحبت په وجه سوزيدلې وى.

قوله: (أَصْبُ) أَمِيلُ: په آيت كښې دى (وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِّنَ الْجٰهِلِيْنَ) او اې الله كه هم ته زمانه ددوى دا دوونه اوپيچونه لرې نه كړې نوممكن ده چه زۀ هم ددوى طرف ته مائل شم. فرمائى چه په آيت كښې (اصب) په معنى (اميل) ده يعنى زۀ به مائل شم.

قوله: وَالضِّغْثُ مِلْءُ الْيَدِ مِنْ حَشِيشٍ وَمَا أَشْبَهَهُ، وَمِنْهُ (وَخُذْ بِيَدِكَ ضِغْثًا) لاَ مِنْ قَوْلِهِ (أَضْغَاثُ أَحْلاَمٍ) وَاحِدُهَا ضِغْثٌ): په آيت كښې دى قَالُوْٓا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍ ۚ وَمَا نَحْنُ بِتَاْوِيْلِ الْاَحْلَامِ بِعٰلِمِيْنَ امام بخارى رحمه الله داضغاث احلام نه هغه پريشانه خوب مراد دې دكوم چه څه تعبيرنه وى ددې مفرد ,,ضغث،، دې دضغث معنى وابنه اوددې په شان نورڅيزونه (ډكى وغيره) نه لاس ډكول راخى. سورة ص دا آيت هم په دې معنى كښې دې ليكن دلته سورة يوسف كښې دامعنى مراد نه ده، دلته ددې نه پريشانه خوب مراد دې (لامن **قوله:** اضغاث احلام) نه دې طرف ته اشاره ده.(٢)

قوله: (نَمِيرُ) مِنَ الْمِيرَةِ: (په آيت كښې دى (وَنَمِيْرُ اَهْلَنَا وَنَحْفَظُ اَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيْرٍ) فرمائى ,,نمير،، ميرة،، نه ماخوذ دې دكوم معنى طعام اوغله ده، دباب ضرب (مارامله .....ميرا) دكرخلقو دپاره غله راوړل، د (ونمير اهلنا) معنى به وى ,,مونږ دخپل كوروالا دپاره غله اوطعام حاصل كړو (كيل بعير) نه مراد دومره غله كوم چه يو اوښ اوچتولې شى.

قوله: (أَوَى إِلَيْهِ) ضَمَّ إِلَيْهِ: په آيت كښې دى (وَلَمَّا دَخَلُوْا عَلٰى يُوْسُفَ اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَخَاهُ) اوچه كله

---

(١) روح المعانى :ج ١٢ص ٢٢٦)_

(٢) وفى المفردات للراغب : ٢٩٨الضغث قبضة ريحان اوحشيش وجمعه اضغاث قال وخذ بيدك ضغثا وبه شبه الاحلام المختلطة التى لايتبين حقائقها قالوا اضغاث احلام حزم اخلاط من الاحلام _

داخلق يعنى ديوسف علیہ السلام رونړه) يوسف علیہ السلام ته اورسيدل (اوبنيامين ئى پيش كړوچه مونږ ستاسودحكم موافق دا راوستلو) هغه خپل رور خپل ځان سره كړو. فرمائى چه آيت كښې (آوَى إِلَيْهِ) معنى ده (ضم اليه) خپل ځان سره ئې يوځاى كړو، خپل ځان سره ئې ځاى وركړو.

قوله: ،السِّقَايَةُ مِكْيَالٌ: په آيت كښې دى (فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ) بيا چه كله يوسف علیہ السلام دهغه سامان تيار كړونو داوبوڅكلولوښې (همدغه پيمانه دغلې وركولوهم وه) ئې دخپل ورور په سامان كښې كيخودله. فرمائى چه دسقايه معنى پيمانه ده.

قوله: (تَفْتَأُ) لَا تَزَالُ: په آيت دى (قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتَأُ تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضًا أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ) امام بخارى رحمہ اللہ فرمائى چه دې كښې ,, تفتوء ،، دلاتزال په معنى كښې دې ،، دلته لا،، محذوف دې اصل عبارت لاتفتا دې دكوم معنى چه هميشه ده اوحرضا، مصدر دمحرضا،، اسم مفعول په معنى كښې دې، په معنى د مضمحل ، ،بيمار، امام بخارى رحمہ اللہ ددې تفسير كړې ,يُذِيبك الهم،، مطلب دادې چه هغوى به برابر يوسف علیہ السلام يادولوتردې چه دهغوى غم هغوى ويلى كړى وو.

قوله: (تَحَسَّسُوا) تَخَبَّرُوا: په آيت كښې دى (يَابَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ) لاړشئ اويوسف او دهغه رور اولټوئ فرمائى چه آيت كښې تحسسوا،،په معنى د(تخبروا) دې يعنى تاسو خبر واخلئ دتحس معنى ده خبراخستل ،لټول، تلاش كول.

قوله: (مُزْجَاةٍ) قَلِيلَةٍ): آيت كښې دى (وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ) اومونږ خراب څيزراوړې دې، يعنى كمې پسې اوخراب قميت موراوړې دې فرمائى چه آيت كښې دمزجاة معنى قليل او ناقص ده.

قوله: (غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ) عَامَّةٌ مُجَلِّلَةٌ): آيت كښې دى (أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) د,, غاشية تفسيراوكړو(عامة مجللة يعنى يولوئ عذاب (جلل الشئ تجليلا) عام كيدل ،داد غاشية صفت دې، دآيت مطلب دې آيا هغه خلق دې خبرې سره په امن كښې ووچه په دوى به دالله تعالى دعذاب نه يوخوريدونكې مصيبت راشى ياپه هغوى باندې ناڅاپې قيامت راشى اوهغوى ته پته هم نه وى.

۱۷۹= باب قوله: وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَى آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ

[۴۴۱۱] وَقَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضى الله عنهما- عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم-

قَالَ «الْكَرِيمُ بْنُ الْكَرِيمِ بْنِ الْكَرِيمِ بْنِ الْكَرِيمِ يُوسُفُ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ». [ر: ٣٢٠٢]

١٨٠ = باب قوله: لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ

[٤٤١٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا عَبْدَةُ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضى الله عنه - قَالَ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - أَيُّ النَّاسِ أَكْرَمُ قَالَ « أَكْرَمُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ». قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ. قَالَ «فَأَكْرَمُ النَّاسِ يُوسُفُ نَبِيُّ اللَّهِ ابْنُ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ نَبِيِّ اللَّهِ ابْنِ خَلِيلِ اللَّهِ«. قَالُوا لَيْسَ عَنْ هَذَا نَسْأَلُكَ. قَالَ « فَعَنْ مَعَادِنِ الْعَرَبِ تَسْأَلُونِي ». قَالُوا نَعَمْ. قَالَ « فَخِيَارُكُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ خِيَارُكُمْ فِي الإِسْلاَمِ إِذَا فَقِهُوا«. تَابَعَهُ أَبُو أُسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ.

١٨١ = باب قَوْلِهِ (قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا) (٣)

(سَوَّلَتْ) زَيَّنَتْ

[٤٤١٣] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ. قَالَ وَحَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ النُّمَيْرِيُّ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ الأَيْلِيُّ قَالَ سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةَ بْنَ وَقَّاصٍ وَعُبَيْدَ اللَّهِ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - حِينَ قَالَ لَهَا أَهْلُ الإِفْكِ مَا قَالُوا فَبَرَّأَهَا اللَّهُ، كُلٌّ حَدَّثَنِي طَائِفَةً مِنَ الْحَدِيثِ قَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « إِنْ كُنْتِ بَرِيئَةً فَسَيُبَرِّئُكِ اللَّهُ، وَإِنْ كُنْتِ أَلْمَمْتِ بِذَنْبٍ فَاسْتَغْفِرِي اللَّهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ«. قُلْتُ إِنِّي وَاللَّهِ لاَ أَجِدُ مَثَلاً إِلاَّ أَبَا يُوسُفَ (فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ) وَأَنْزَلَ اللَّهُ (إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالإِفْكِ) الْعَشْرَ الآيَاتِ.

[٤٤١٤] حَدَّثَنَا مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ قَالَ حَدَّثَنِي مَسْرُوقُ بْنُ الأَجْدَعِ قَالَ حَدَّثَتْنِي أُمُّ رُومَانَ وَهْىَ أُمُّ عَائِشَةَ قَالَتْ بَيْنَا أَنَا وَعَائِشَةُ أَخَذَتْهَا الْحُمَّى، فَقَالَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - « لَعَلَّ فِي حَدِيثٍ تُحُدِّثَ ». قَالَتْ نَعَمْ وَقَعَدَتْ عَائِشَةُ قَالَتْ مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ كَيَعْقُوبَ وَبَنِيهِ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ.

دا آیت په سورة یوسف په دوو ځایونوکښې دې، یودسورة یوسف په دویمه رکوع کښې دې ،کله چه حضرت یوسف علیه السلام دهغه رونړوبوتلو اوکوهی کښې ئې ورګذارکړو نو حضرت یعقوب علیه السلام ته هغوی اووئیل چه هغه شرمخ اوخوړلواودحضرت یوسف علیه السلام په قمیص ئې ددروغووینه اولګوله او رائیوړه حضرت یعقوب علیه السلام چه قمیص اوکتلونوئې فرمائیل (قَالَ

بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ اَنْفُسُكُمْ اَمْرًا ؕ فَصَبْرٌ جَمِيْلٌ ؕ، یعنی دا تاسوتا ستاسو زړونو یوه خبره جوړه کړه اوې هم صبربهتر دې.

حضرت مولانا شبیراحمد عثمانی رحمه الله ددې آیت په فائده کښې لیکی : بنه چه کوم سړې په شام کښې ناست وی اود مصرنه دیوسف علیه السلام دقمیص خوشبوئی ورله راځی نوهغه دبکرې په وینه دحضرت یوسف علیه السلام دوینی گمان څنگه کولې شو. هغه اوریدو سره دروغ اوگڼړله اولکه څنگه چه په بعضې تفاسیروکښې دی ،وئیل ئی چه واقعی هغه شرمخ به ډیرحلیم اومتین وی چه یوسف علیه السلام ئی یوړلو اودوینو لړیې قمیص ئی ډیر په احتیاط سره صحیح سالم اوویستلو اوکیخودو. ربښتیا دی چه ,, دروغگو را حافظه نه باشد ،، دوینو څاڅکی خوئی ورکړه ولې داخیال ورته اونه شوچه قمیص ئی بې ترتیبه رابنکلې اوشلولې پیش کړې وې حضرت یعقوب علیه السلام صفااوفرمائیل چه داټول ستاسوسازش اوستاسودزړونو نه جوړې شوې خبرې دی .زه صبر جمیل اختیاروم په کوم کښې چه نه دغیربه وړاندې څه گیله وی اونه تاسونه دانتقام کوشش صرف دخپل خدائی نه کوم چه په دې صبر کښې زما امداد اوکړی اوپه خپل غیبی اعانت سره چه کومې خبرې تاسو وائی دهغې حقیقت داسې رابنکاره کړی چه په سلامتې سره یوسف علیه السلام سره دوباره ملاویدل رانصیب شی، معلومیږی چه حضرت یعقوب علیه السلام خبرکړېشوې ووچه په کوم امتحان کښې هغوی راگیرکړې شوی دی هغه به پوره کیږی اود یوې مودې متعین نه پس به ددې مصیبت نه خلاصې ملاویږی. موجوده وخت کښې لټون یا دانتقام تدبیرونه اختیارولو هیڅ فائده نشته ،یوسف علیه السلام به اوس نه ملاویږی اودا خبره ده چه نورخامن به مې په ټوله دنیاکښې رسوا کیږی اوممکن ده چه په غصه کښې راشی اوحضرت یعقوب علیه السلام ته دنقصان رسولوکوشش اوکړی .(۱)

دویم ځائی کښې داآیت دسورة یوسف په لسمه رکوع کښې دې ،کله چه بنیامین حضرت یوسف علیه السلام خپل خان سره حصارکړواوپه یوه خاص بهانه باندې ئی بنیامین دتلونه منع کړونورونړه نی راغله اوحضرت یعقوب علیه السلام ته ئی اووئیل چه بنیامین غلا کړې وه دهغې په وجه ئی اونیولو نو هغه وخت هم حضرت یعقوب علیه السلام اوفرمائیل:

د ایت کریمه په تفسیر باندې یواشکال او دهغې جوابات: اوس اشکال داپیدا کیږی چه په دې بله موقع باندې خوئی رونړو ربښتیا وئیلی وو دهغې باوجود حضرت یعقوب علیه السلام دهغوی خبره دروغ اوگڼړله اودهغوی په خبره ئی اعتبار اونه کړو، حضرت یعقوب علیه السلام دالله تعالی نبی دې نوهغه یوه غلطه خبره څنگه کولې شی ؟

① ددې اشکال یوجواب خوشاه عبدالقادر رحمه الله ورکړې دې هغوی فرمائی داولنی خل بی اعتبارې په وجه داخل هم حضرت یعقوب علیه السلام دځامنواعتبار اونه کړو لیکن دنبی کلام دروغ نه وی دځامنوجوړه شوې خبره وه. حضرت یوسف علیه السلام هم خوځ وونوکله چه د لکم خطاب

---

۱) تفسیر عثمانی : ۳۱٤_۱۵ فائده نمبر ۱)_

دجنس ,, ابناء،، طرف ته اوشو، (۱) ددې حاصل دادې چه داخل خامنوڅه اوونيل هغه رښتيا وو ليکن دحضرت يعقوب عليه السلام په مذکوره جمله کښې اشاره دحضرت يوسف عليه السلام دبهانې طرف ته وه

۲ حضرت مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله يوبل جواب ورکړې دې هغوى فرمائى بعضې مفسرينو دامطلب اخستې دې چه تاسودلته نه دحفاظت ځنګه وعده او اصرار کولوسره بوتلو هلته په رسيدوباندې دومره هم اونه کړيشو چه ددۀ دسامان نه پياله راوتلوسره غلا ځنګه ثابته شوه کيديشى چه بل چا پټه کړې وى مدافعت خوبه موکړې وو، دې وئيلوسره چه اول دده رور غلا کړې وه هغه جرم ئې پوخ کړو که ستاسوپه زړه کښې خرابى نه وه نودالزر به مونه اختيارولو، اوس دخبروجوړولودپاره راغلى ئې (۲) ددې جواب مطلب دادې چه حضرت يعقوب عليه السلام د بنيامين په قصه کښې دتسويل نسبت په دې وجه کړې دې چه کله دبنيامين دکجاوې نه پياله راؤوتله اوپه هغه باندې دغلا الزام اولګولې شونوهغه وخت ئې رونړو وئيلى وو،، دبنيامين طرف ته هغوى دغلا نسبت اوکړو اوهغوى تحقيق نه ووکړې ،په دې وجه حضرت يعقوب عليه السلام دتسويل اسناد دهغوى طرف ته اوکړو. دغه شان چه هغوى کومه جزا اوسزاتجويز کړې وه چه چاسره پيمانه راووتله هغه دې اونيولې شى داسزاهغوى دځپل طرف نه مقرر کړې وه، دمصربادشاه سره دغل داسزا نه وه.

۳ دريم جواب داورکړې شوې دې چه دلته دحضرت يعقوب عليه السلام نه اجتهادى غلطى شوې اوهغه دځامنو رښتونې خبره اونه منله ليکن دهغوى رښتيا خبره نه منلويوه معقول وجه وه ،ددې نه وړاندې دحضرت يوسف عليه السلام په حق کښې دهغوى تجربه شوې وه چه رونړوئى دهوکې نه کار اخستې دې اوس دلته داخبره واضحه وه سارق قيد کول اودغلا په بدله کښې هغه اخستل صرف دحضرت يعقوب عليه السلام دشريعت سزا وه،په بل شريعت کښې هغه وخت دغل داسزا مقررنه وه اونه دمصردبادشاه دقانون لاندې دغلا داسزاوه .حضرت يعقوب عليه السلام پوهه شوچه دغلا بنکاره کيدو نه پس هغوى دځپل شريعت مطابق ځکه فتوى ورکړه چه بنيامين بند کړې په دې وجه هغوى هغه خبره غلطه اوګڼړله اويوه صحيح خبره په دې وجه غلطه ګرځول چه دهغې دغلط کيدلوقرائن موجود وى هيڅ قابل جرح امرنه دې علامه آلوسى رحمه الله ليکى :

وذکر ابن المنير فی توجيه هذا القول ههنا ......انهم کانوا عند ابيهم عليه السلام حينئذ متهمين، وهم قمن باتهامه لما اسلفوه فی حق يوسف عليه السلام وقامت عنده قرينة تؤکد التهمة تقويها وهو اخذ الملك له فی السرقة ، ولم يکن ذلك الا من دينه لا من دين غيره من الناس ،فظن انهم الذين افتوه بذلك بعد ظهور السرقة التی ذکروها تعمدا ليتخلف دونهم ، واتهام من هو بحيث يتطرق اليه التهمة لا جرح فيه، لا سيما فيما يرجع الی الوالد مع الولد. (۳)

---

(۱) تفسير عثمانى : ۳۱۴_۱۵ فائده نمبر ۲)_
(۲) تفسير عثمانى : ۳۱۴_۱۵ فائده نمبر ۳)_
(۳) روح المعانى ج ۱۳ص ۳۹)_

۱۸۲=باب قَوْلِهِ (وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ). (۴)

وَقَالَ عِكْرِمَةُ هَيْتَ لَكَ بِالْحَوْرَانِيَّةِ هَلُمَّ. وَقَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ تَعَالَهْ

قوله: هيت،،: دهاء كسره اوفتح دواړه شان سره نقل كړې شوې دې ،عكرمه رضي الله عنه فرمائى چه داحورانى لغت دې اوهلم معنى كښې دې، حوران دشام ديوښار نوم وو[1] ددې طرف ته دامنسوب دى ،امام سدى رحمه الله فرمائى دادقبطى ژبې لفظ دې[2] اوحضرت ابن عباس رضي الله عنه نه منقول دى چه دادسريانئ ژبې لفظ دې اوبعضې وائې چه داعبرانى ژبه كښې استعماليږى ليكن دجمهورو رائې ده چه دالفظ دعربې ژبې دې [3].

[۴۴۱۵] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ هَيْتَ لَكَ قَالَ وَإِنَّمَا نَقْرَؤُهَا كَمَا عُلِّمْنَاهَا (مَثْوَاهُ) مُقَامُهُ (أَلْفَيَا) وَجَدَا (أَلْفَوْا آبَاءَهُمْ) (أَلْفَيْنَا) وَعَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ (بَلْ عَجِبْتَ وَيَسْخَرُونَ)

د سورة صافات ددې لفظ په سورة يوسف كې د ذكر كولو وجه: د دې تعلق دسورة يوسف سره نه دې بلكه داپه سورة الصافات كښې واقع دې ،امام بخارى رحمه الله داولې دلته ذكر كړو، بعضې حضراتو وئيلى دى چه دائې دلته بې محل ذكركړې دې. دلته ددې دراوړلو هيڅ مناسبت نشته [4] ليكن دبخارى بعضو شراحو ددې مناسبت بيان كړې دې چه حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په قراءت كښې ,, بل عجبت ،، دتاء ضمه سره ده، او,,هيت ،، كښې هم يوقراءت نو ددې د راوړلوسره امام بخارى دې طرف ته اشاره كول غواړى لكه چه څنګه,, بل عجبت ،،كښې يوقراءت دتاء په ضمه سره دې دغه شان ,,هيت لک ،، كښې هم يو قراءت دتاء په ضمه سره دې. [5]

په ``بل عجبت ويسخرون،، كې د عجبت په يو قراءت باندې د قاضى شريح يو اشكال او دهغې جواب: قاضى شريح دحضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه نقل شوې ,, بل عجبت،، كښې دتاء دضمه والا قراءت رد كړې دې څكه چه په دې صورت كښې به مطلب داشى چه الله تعالى

---

[1]) عمدة القارى :۲۸ص۳۰۵)_

[2]) فتح البارى :(ج ۸ص ۳۶۴)_

[3]) فتح البارى :(ج ۸ص ۳۶۴)_

[4])عمدة القارى :۱۸ص۳۰۶)_

[5]) قال الكرمانى رحمه الله شرحه البخارى :ج۱۷ص۱۶۳ فان قلت هذه فى سورة الصافات فلم ذكرماهنا؟ قلت لبيان ان ابن مسعوديقرا مضموماكما يقر اهيت مضموما وفى اللامع : ج۹ ۱۱۳_۱۱۴) قوله هيت لک قراء ابن مسعود رضي الله عنه بضم التاء والاخرون بفتها وعليه مدار اعتراض ابى وائل وكذلک اختلف ابى مسعود مع المجمهورفى قوله بل عجبت ولذلک اوردالمولف نظيرالاختلاف ._

فرمائى زۀ تعجب کوم اوتعجب خوهغه سړې کوى چه دحقيقت حال نه خبرنه وى ولې الله تعالى خو دهرحال حقيقت نه خبر دې نودتعجب اسناد دالله تعالى طرف ته به صحيح نه وى.
ليکن ابراهيم نخعى رحمه الله فرمائى چه قاضى شريح دخپل علم په وجه په عجب اوحيرانتيا کښې اخته شوې دې اوهغه دحضرت عبدالله بن مسعود رضى الله عنه په شان دجليل القدرصحابى اودقراءت دعالم قراءت ئې رد کړو. حالانکه رسول الله ﷺ سره اختصاص ساتونکې دومره لوئ صحابى يوقراءت دخپل خان نه خونه شى جوړولې بلکه خامخابه ئې درسول الله نه څه اوريدلې وى په دې وجه دقاضى شريح دا وينا چه مذکوره قراءت صحيح نه دې محل نظرده ،
ترکومې چه دقاضى شريح داشکال تعلق دې چه په دې صورت کښې به دتعجب اسناد دالله تعالى طرف ته شى نود دې يوجواب خودا دې چه دلته ,,قل محذوف اومنلې شى يعنى اې نبى ﷺ تاسو اووائى چه ماته حيرانتيا ده په دې صورت کښې نواسنادبه دالله تعالى طرف ته نه کيږى اودويم جواب دادې که دتعجب نسبت دالله تعالى طرف ته هم وى نوبه هغه صورت کښې به ددې هم هغه معنى مراد اخستې شى چه دالله تعالى دشان لائق اوسزا وار وى. مثلا دا مطلب بيانولې شى چه زه داسې معامله کوم لکه څنګه چه تعجب کونکې معامله کوى په حقيقت کښې تعجب کول مراد نه دى.

[۴۴۱۲] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِىُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ-رضى الله عنه-أَنَّ قُرَيْشًا لَمَّا أَبْطَئُوا عَنِ النَّبِىِّ -صلى الله عليه وسلم- بِالإِسْلاَمِ قَالَ « اللَّهُمَّ اكْفِنِيهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ « فَأَصَابَتْهُمْ سَنَةٌ حَصَّتْ كُلَّ شَىْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ حَتَّى جَعَلَ الرَّجُلُ يَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ فَيَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا مِثْلَ الدُّخَانِ قَالَ اللَّهُ (فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِى السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ) قَالَ اللَّهُ (إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلاً إِنَّكُمْ عَائِدُونَ) أَفَيُكْشَفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَقَدْ مَضَى الدُّخَانُ وَمَضَتِ الْبَطْشَةُ. [ر: ۹۶۲]

ددې روايت دترجمة الباب سره په ظاهره هيڅ تعلق په نظرنه راځى ځکه چه په روايت کښې دى چه رسول الله ﷺ دقريشودپاره خيرې اوکړې دځه په نتيجه کښې چه په هغوى قحط راغلو هغوى ﷺ په خيروکښې فرمائيلى وو «اللهم اکفنيهم بسبع کسبع يوسف» ليکن په روايت کښې صرف دحضرت يوسف عليه السلام نوم راتلل دمناسبت دپاره کافى نه دى بعضې حضراتو فرمائيلى دى چه ددې روايت په بل طريق کښې دى چه کله په قريشوباندې دقحط سختى شوه نو ابوسفيان رضى الله عنه دحضوراکرم ﷺ په خدمت حاضرشو اووئى وئيل چه تاسوخودصله رحمۍ حکم ورکوئى. ستاسوقوم دولږې مرى دهغوى دپاره دعا اوکړئى، هغوى ﷺ دقريشو دظلمونو اودهغوى قصورمعاف کړواودهغوى دپاره ئې دعا اوکړه اوتيک هم هغه شان اوشو څنګه چه حضرت يوسف عليه السلام دخپلوروڼروظلمونه اودزليخا قصورمعاف کړې وواودهغوى نه ئې هيڅ قسم بدله نه وه اخستې. په دې مناسبت سره امام بخارى رحمه الله داحديث دلته ذکرکړې دې.[1]

[1] عمدة القارى: ج۱۸ص۳۰۷_

۱۸۳- باب قوله (فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ)

وَحَاشَ وَحَاشَى تَنْزِيهٌ وَاسْتِثْنَاءٌ (حَصْحَصَ) وَضَحَ

[۴۴۱۷] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ تَلِيدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ عَنْ بَكْرِ بْنِ مُضَرَ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ وَأَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ - رضي الله عنه - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «يَرْحَمُ اللَّهُ لُوطًا، لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ مَا لَبِثَ يُوسُفُ لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ، وَنَحْنُ أَحَقُّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لَهُ (أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي).

عبد الرحمن بن القاسم: دا امام مالک رحمه الله شاګرد دې او دهغه سلسله نسب داده عبدالرحمن بن القاسم بن خالد بن جنادة العتقى، المصرى.

امام ابوزرعه رحمه الله دهغوی باره کښې فرمائی **ثقة رجل صالح**،،

امام نسائی رحمه الله فرمائی ،،**ثقة مامون احد الفقهاء**،،

امام حاکم رحمه الله فرمائی **ثقة مامون**،، او ابن حبان رحمه الله کتاب الثقات کښې دهغه ذکر کړېدې.
دهغوی وفات ۲۱ صفر ۱۹۱ هجرۍ کښې شوې او دولادت باره کښې ئې درې قوله دی ۱۲۸ھ ۱۲۱ھ او ۱۳۲ھ امام بخاری، امام نسائی او امام ابوداؤد رحمه الله په ،،مراسیل کښې دهغوی نه روایت کوی. (۱)

قوله: لقد کان یاوی الی رکن شدید):

د ''لقد کان یاوی الی رکن شدید،، **معنی**: یعنی حضرت لوط علیه السلام رکن شدید طرف ته مائل وو که د رکن شدید نه مرادالله تعالی وی او ظاهرخبره ده چه دالله تعالی نه سوا بل څوک رکن شدید کیدیشی په دې صورت کښې دهغوی دعا،، **یرحم الله لوطا**......،، دمدح په توګه به وی چه دهغوی مقام څومره لوئی دې، څنګه څنګه مصیبتونه راغلل لیکن حضرت لوط علیه السلام کله

---

(۱) عبدالرحمن بن القاسم الفقيه مشهور صاحب مالک وراوى المدونة ،،من علم مالک وليس له فى البخارى سوى هذاالموضع والاسناد مسلسل بالمصريين الى يونس بن يزيدوالباقون مدنيون وفيه رواية الاقران لاعمروبن الحارث المصرى بالفقيه المشهورمن اقران يونس بن يزيد (وانظرفتح البارى :ج۸ص۲۶۸) دهغوی حالات اومذکوره تفصیل دپاره اوګورئ تهذيب الكمال :ج۱۷ص ۳۴۴وابن خلكان :ج۳ص ۱۲۹ والجمع لابن القيسرانى :ج۱ص۲۹۳) والكاشف :۲ الترجمة ۳۰، وشذرات الذهب ج۱ص۳۲۹)_

هم غیرالله طرف ته رجوع اونه کړه بلکه هم دالله تعالی طرف ته ئی رجوع اختیارکړه ،دالله تعالی په هغوی باندې خاص رحمت وواورکن شدید نه خاندان اوقبیله هم مراد کیدلې شی په دې صورت کښې به مطلب داوی چه حضرت لوط علیه السلام خواهش اوکړوکه زماڅوک مضبوط خاندان اوقبیله دلته وې نودهغه خلقوبه داجراءت نه کیدو ،داخلق ما خوار او رسواپه دې وجه کوی چه زه یوازې اوتنها یم په دې صورت کښې دا دعا حضرت لوط علیه السلام دیوتسامح بیانولودپاره اوفرمائیله ،دهغوی نه دبشری تقاضې په وجه دالغزش اوشو.الله تعالی هغه معاف کړلواوخپل رحمت ئی پرې نازل کړو.حضرت لوط علیه السلام نه پس الله تعالی هرنبی په یومستحکم.قبله کښې راؤلیږلوچه هغوی ته په هیڅ یوه موقع ددې وینا ضرورت رانه شی چه افسوس زماخاندان وې نوزما دامداد دپاره به راتلو [1]

۱۸۴=باب قَوْلِهِ (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ)

[۴۴۱۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ عَنْ عَائِشَةَ - رضي الله عنها - قَالَتْ لَهُ وَهُوَ يَسْأَلُهَا عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى (حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ) قَالَ قُلْتُ أَكُذِبُوا أَمْ كُذِّبُوا قَالَتْ عَائِشَةُ كُذِّبُوا. قُلْتُ فَقَدِ اسْتَيْقَنُوا أَنَّ قَوْمَهُمْ كَذَّبُوهُمْ فَمَا هُوَ بِالظَّنِّ قَالَتْ أَجَلْ لَعَمْرِي لَقَدِ اسْتَيْقَنُوا بِذَلِكَ. فَقُلْتُ لَهَا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا قَالَتْ مَعَاذَ اللَّهِ لَمْ تَكُنِ الرُّسُلُ تَظُنُّ ذَلِكَ بِرَبِّهَا. قُلْتُ فَمَا هَذِهِ الآيَةُ. قَالَتْ هُمْ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ الَّذِينَ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَصَدَّقُوهُمْ، فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْبَلاَءُ، وَاسْتَأْخَرَ عَنْهُمُ النَّصْرُ حَتَّى اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ مِمَّنْ كَذَّبَهُمْ مِنْ قَوْمِهِمْ وَظَنَّتِ الرُّسُلُ أَنَّ أَتْبَاعَهُمْ قَدْ كَذَّبُوهُمْ جَاءَهُمْ نَصْرُ اللَّهِ عِنْدَ ذَلِكَ.

په دې باندې تفصیلی کلام په سورة بقرة کښې تیرشوې دې.

باب تفسیر سورة الرعد:

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ) مَثَلُ الْمُشْرِكِ الَّذِي عَبَدَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا غَيْرَهُ كَمَثَلِ الْعَطْشَانِ الَّذِي يَنْظُرُ إِلَى خَيَالِهِ فِي الْمَاءِ مِنْ بَعِيدٍ، وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَتَنَاوَلَهُ وَلاَ يَقْدِرُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (سَخَّرَ) ذَلَّلَ. (مُتَجَاوِرَاتٌ) مُتَدَانِيَاتٌ. (الْمَثُلاَتُ) وَاحِدُهَا مَثُلَةٌ وَهْيَ الأَشْبَاهُ وَالأَمْثَالُ، وَقَالَ (إِلاَّ مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا). (بِمِقْدَارٍ) بِقَدَرٍ (مُعَقِّبَاتٌ) مَلاَئِكَةٌ حَفَظَةٌ تُعَقِّبُ الأُولَى مِنْهَا الأُخْرَى، وَمِنْهُ قِيلَ الْعَقِيبُ. يُقَالُ عَقَّبْتُ فِي إِثْرِهِ، الْمِحَالُ الْعُقُوبَةُ. (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ) لِيَقْبِضَ عَلَى الْمَاءِ. (رَابِيًا) مِنْ رَبَا يَرْبُو. (أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ) الْمَتَاعُ مَا تَمَتَّعْتَ بِهِ. (جُفَاءً) أَجْفَأَتِ الْقِدْرُ إِذَا غَلَتْ فَعَلاَهَا الزَّبَدُ، ثُمَّ تَسْكُنُ فَيَذْهَبُ الزَّبَدُ بِلاَ مَنْفَعَةٍ، فَكَذَلِكَ يُمَيِّزُ الْحَقَّ مِنَ

---

[1] فتح الباری :(ج۶ص ۴۱۵ ،کتاب احادیث الانبیاء باب ولوطا اذقال لقومه .

الْبَاطِلِ. (الْمِهَادُ) الْفِرَاشُ. (يَدْرَءُونَ) يَدْفَعُونَ دَرَأْتُهُ دَفَعْتُهُ. (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) أَيْ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ. (وَإِلَيْهِ مَتَابِ) تَوْبَتِي. (أَفَلَمْ يَيْأَسْ) لَمْ يَتَبَيَّنْ. (قَارِعَةٌ) دَاهِيَةٌ (فَأَمْلَيْتُ) أَطَلْتُ مِنَ الْمَلِيِّ وَالْمُلَاوَةُ وَمِنْهُ مَلِيًّا، وَيُقَالُ لِلْوَاسِعِ الطَّوِيلِ مِنَ الْأَرْضِ مَلًى مِنَ الْأَرْضِ (أَشَقُّ) أَشَدُّ مِنَ الْمَشَقَّةِ (مُعَقِّبَ) مُغَيِّرٌ.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُتَجَاوِرَاتٌ) طَيِّبُهَا، وَخَبِيثُهَا السِّبَاخُ، (صِنْوَانٌ) النَّخْلَتَانِ أَوْ أَكْثَرُ فِي أَصْلٍ وَاحِدٍ (وَغَيْرُ صِنْوَانٍ) وَحْدَهَا (بِمَاءٍ وَاحِدٍ) كَصَالِحِ بَنِي آدَمَ وَخَبِيثِهِمْ أَبُوهُمْ وَاحِدٌ السَّحَابُ الثِّقَالُ الَّذِي فِيهِ الْمَاءُ (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ) يَدْعُو الْمَاءَ بِلِسَانِهِ وَيُشِيرُ إِلَيْهِ فَلَا يَأْتِيهِ أَبَدًا (سَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا) تَمْلَأُ بَطْنَ وَادٍ (زَبَدًا رَابِيًا) زَبَدُ السَّيْلِ خَبَثُ الْحَدِيدِ وَالْحِلْيَةِ

سورة الرعد

د كلماتو تشريح:

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ) مَثَلُ الْمُشْرِكِ الَّذِي عَبَدَ مَعَ اللّٰهِ إِلٰهًا غَيْرَهُ كَمَثَلِ الْعَطْشَانِ الَّذِي يَنْظُرُ إِلَى خَيَالِهِ فِي الْمَاءِ مِنْ بَعِيدٍ، وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَتَنَاوَلَهُ وَلَا يَقْدِرُ): په آيت كښې (وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ) فرمائى چه په دې آيت كښې ئې دمشرك مثال بيان كړيدې چه الله تعالى سره دبل اله هم عبادت كوى، نودده مثال دهغه تګى په شان دې چه دلرې نه په خپل تصور كښې اوبه وينى اوغواړى چه هغه اوبه حاصلې كړى خوپه هغې باندې نه قادر كيږى «دغه شان دامشرك دغير الله عبادت په دې نيت سره كوى چه هغه به دده امداد كوى حالانكه هغه دده په امداد باندې قادر نه وى».

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ (سَخَّرَ) ذَلَّلَ: په آيت كښې دى (وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى) اونمرسپوږمۍ ئې په كار كښې اولګول هريو«دې دواړونه» په مقرروخت باندې چليږى حضرت ابن عباس رضي الله عنهما وئيلى چه دسخرمعنى ذلل تابع جوړول، حكم منونكې.

قوله: (مُتَجَاوِرَاتٌ) مُتَدَانِيَاتٌ): په آيت كښې دى «وَفِي الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ» دمتجاورات معنى ديوبل سره نزدې اوملاؤ شوى. [1]

قوله: (الْمَثُلَاتُ) وَاحِدُهَا مَثُلَةٌ وَهِيَ الْأَشْبَاهُ وَالْأَمْثَالُ، وَقَالَ (إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا): په آيت كښې دى وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلَاتُ) دمثلة جمع ده، ددې معنى اشباه

---

[1]) قال الراغب الاصفهانى وقد تصورمن المجارمعنى القرب فقيل لمن يقرب من غيره جاره وجاورقال تعالى ولى الارض قطعا متجاورات (المفرادات فى غريب القرآن ٣٤٠)_

اوامثال راخی ,, فَهَلْ يَنْتَظِرُوْنَ اِلَّا مِثْلَ اَيَّامِ الَّذِيْنَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ،، دې آيت کښې هم د ,, مثل ,, مفهوم هم هغه دې چه په اولنی آيت کښې دې.

قوله: ((بِمِقْدَارٍ) بِقَدَرٍ: په آيت کښې دی ,, وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهٗ بِمِقْدَارٍ اوهرخيزدالله تعالی په نزدپه يوخاص اندازه دې، فرمائی چه دمقدارمعنی قدريعنی معين انداز، مقرره اندازه چه نه دهغې نه وړاندې کيږی اونه کميږی.

قوله: (مُعَقِّبَاتٌ) مَلَائِكَةٌ حَفَظَةٌ تُعَقِّبُ الْأُولَى مِنْهَا الْأُخْرَى، وَمِنْهُ قِيلَ الْعَقِيبُ. يُقَالُ عَقَّبْتُ فِي إِثْرِهِ: په آيت کښې دی (لَهٗ مُعَقِّبٰتٌ مِّنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهٖ يَحْفَظُوْنَهٗ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ) فرمائی دې کښې دمعقبات نه مرادحفاظت کونکې هغه فرښتې دی دکوموچه ديوې ډلې نه پس بله ډله راخی: هم دينه عقيب دې ،هغه سړی ته وائی چه روستو راتلونکې وی او(عقب فی اثره) وائی چه کله تاسودهغوی په قدمونوباندې روستوروستو راځې.[1]

قوله: الْمِحَالُ الْعُقُوبَةُ: په آيت کښې دی (وَهُمْ يُجَادِلُوْنَ فِي اللّٰهِ ۚ وَهُوَ شَدِيْدُ الْمِحَالِ) اوهغه خلق دالله تعالی باره کښې جهګړې کوی سره ددې چه هغه ډيرسخت نيونکې دې ،فرمائی په آيت کښې دمحال معنی عقبوت يعنی عذاب دې داتفسيردابوعبيد رحمه الله دې دحضرت مجاهد رحمه الله نه نقل دی چه دمحال معنی دسخت قوت والاده ،دمحال معنی حيله اوتدبيرهم راخی.

قوله: (رَابِيًا) مِنْ رَبَا يَرْبُو: په آيت کښې دی فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا،، يعنی بياهغه سيلاب پورته راوړی پړسيدلې زګ ، د(رابيا : ربا، يربو) نه مشتق دې دکوم معنی چه پړسيدل ، راختل اوزياتيدل راځی.

قوله: (أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ) الْمَتَاعُ مَا تَمَتَّعْتَ بِهِ: په آيت کښې دی وَمِمَّا يُوْقِدُوْنَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَآءَ حِلْيَةٍ اَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهٗ،، فرمائی متاع هغه څيزته وائی دکوم نه چه ته فائده اوچته کړې يعنی لوښی وغيره [2] دآيت مطلب وړاندې راځی.

قوله: (جُفَاءً) أَجْفَأَتِ الْقِدْرُ إِذَا غَلَتْ فَعَلَاهَا الزَّبَدُ، ثُمَّ تَسْكُنُ فَيَذْهَبُ الزَّبَدُ بِلَا مَنْفَعَةٍ، فَكَذٰلِكَ يُمَيِّزُ الْحَقَّ مِنَ الْبَاطِلِ: په آيت کښې دی فَاَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَآءً. (يعنی بياهغه زګ اوچ شی اوختميږی، اجفات القدر وائی کله چه په کټوئی کښې جوش پيداشی اوزګ دهغې دپاسه راشی اوبيا په هغې کښې سکون راشی نوزګ بغير څه فائدې نه ختميږی. دغه شان الله تعالی حق دباطل نه جدا کوی ،باطل دزګ په شان ښکاره وی ليکن هغه خپل څه اثر

---

[1]) قال الراغب فی المفردات ۳٤۰ والتعقيب ان ياتی بشیء بعد اخر،يقال عقب الرس فی عدوه،فالله معقبات من بين يديه ومن خلفه ای ملائكة يتعاقبون عليه خافظين له.

[2]) قال الراغب فی المفردات ٤٦١ ويقال لماينتفع به فی البيت متاع وكل ماينتفع فی وجه مافهومتاع ومتعة

یافائده نه پریږدي اوخې ختمیږي اوزائل کیږي.

قوله: (الْمِهَادُ) الْفِرَاشُ: په آیت کښې دی وَمَأْوٰهُمْ جَهَنَّمُ ۗ وَبِئْسَ الْمِهَادُ اودهغوی ټکانړ (دهمیشه دپاره) دوزخ دې اوډیرخراب دحصاریدو ځائ دې .فرمائی چه آیت کښې دمهاد معنی فراش ده یعنی بستره اودآرام ځائ.

قوله: (يَدْرَءُونَ) يَدْفَعُونَ دَرَأْتُهُ دَفَعْتُهُ: په آیت کښې دی وَيَدْرَءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولٰٓئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ داخلق بدی په نیکئ سره لرې کوی (یعنی دبدسلوکئ مقابله په ښه سلوک سره کوی) فرمائی په آیت مبارک کښې د یدرون معنی ده یدفعون. د راته عنی: دفعته یعنی ما هغه لرې کړو.

قوله: (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) أَيْ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ: په آیت کښې دی ,,وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِّنْ كُلِّ بَابٍ ۝ سَلٰمٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى الدَّارِ ,,اوفرښتې به هغوی له په هره دروازه راځی او وائی به ورته (دهرآفت اوخطرې نه) صحیح سلامت ئې په وجه دهغې چه ته (په حق دین باندې مضبوط ولاړ وې نویه دې جهان کښې ستانجات ډیرښه دې . فرمائی د (سلام علیکم) نه اول په آیت مبارک کښې یقولون محذوف دې.

قوله: (وَإِلَيْهِ مَتَابِ) تَوْبَتِي : په آیت کښې دی ,, قُلْ هُوَ رَبِّيْ لَآ إِلٰهَ إِلَّا هُوَ ۚ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ دهغه نه سواڅوک دعبادت لائق نشته ماهم په دې یقین کړې دې اوهم هغه له به زه زرځم. فرمائی چه په آیت کښې د(الیه متاب) معنی ده (الیه توبت) یعنی دهغه طرف ته زمارجوع کول دې مقصد دادې چه متاب مصدرمیمی دې په معنی درجوع.

قوله: . (قَارِعَةٌ) دَاهِيَةٌ: په آیت کښې دی ,, وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِمَا صَنَعُوا قَارِعَةٌ اودا (دمکې) کافرخوبه همیشه (هرورځ) هم په دې حالت کښې اوسیږي چه ددوی دکارونو یعنی بدعملونویه سبب څه ناڅه حادثه پریوزی .(چرته قتل، چرته قیداوچرته شکست) فرمائی آیت کښې دقارعة معنی داهیة یعنی تباه کونکې آفت ،سخت مصیبت.

قوله: (فَأَمْلَيْتُ) أَطَلْتُ مِنَ الْمَلِيِّ وَالْمُلَاوَةُ وَمِنْهُ مَلِيًّا ، وَيُقَالُ لِلْوَاسِعِ الطَّوِيلِ مِنَ الْأَرْضِ مَلًى مِنَ الْأَرْضِ: په آیت کښې دی فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ ۖ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ پس ماکافرانوته ډهیل ورکړو بیاماهغوی راؤنیول نوڅنګه عذاب وو(یعنی سخته سزا وه) فرمائی چه آیت کښې (املیت) په معنی د(اطلت) دې یعنی مامهلت اوږه ورکړوډهیل مې ورکړو، د(املی) (دمیم په فتح اودلام په کسره اودیاء په تشدیدسره) او(ملاوة) دمیم کسرې نه مشتق دې اوهم دینه (ملیا) ماخوذ دې .په قرآن کښې یوځائ کښې دې ,, واهجرني ملیا ،، او کولاؤ اواوږده زمکه یعنی صحرااوبیابان ته (ملامن الارض) وئیلې شی.

قوله: (أَشَقُّ) أَشَدُّ مِنَ الْمَشَقَّةِ: په آيت كښې دى ,,وَلَعَذَابُ الْاٰخِرَةِ اَشَقُّ" اوددې كافرانودپاره دآخرعذاب ډيرزيات سخت دې ،فرمائى چه آيت كښې ‹اشق› په معنى د ‹اشد› دې چه دمشقت نه مشتق دې اوداسم تفضيل صيغه ده .

قوله: (أَفَلَمْ يَيْأَسْ) لَمْ يَتَبَيَّنْ: په آيت كښې دى اَفَلَمْ يَايْئَسِ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْۤا اَنْ لَّوْ يَشَآءُ اللّٰهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيْعًا فرمائى دې كښې ,,لم يئس ،، دلم يتبين ،، په معنى كښې دې يعنى آياد ايمان په خاوندانوداخبره ظاهره شوې نه ده كه چرې الله تعالى غوښتل نوټولوانسانانوته به ئى هدايت وركړې وو. طبرى دقاسم بن معن نه نقل كړى دى چه دا معنى دهوازن په لغت كښې ده هغوى وائى ييئست كذااى علمته› (۱)

قوله: (. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مُتَجَاوِرَاتٌ) طَيِّبُهَا، وَخَبِيثُهَا السِّبَاخُ: په آيت كښې دى وَفِي الْاَرْضِ قِطَعٌ مُّتَجٰوِرٰتٌ يعنى په زمكه كښې يوبل سره ملاوشوى مختلف قطعې دى په دې كښې چه كومې طيب وى نوهغه خوخوړې وى دې نه ښه اوښكلې پيداواړحاصليږى اوچه كومې ناكاره وى هغه بنجروى اوپه هغې كښې دراټوكولو صلاحيت نه وى دسباخ معنىٰ شور، بنجراوغيرآباد

قوله: ((صِنْوَانٌ) النَّخْلَتَانِ أَوْ أَكْثَرُ فِي أَصْلٍ وَاحِدٍ (وَغَيْرُ صِنْوَانٍ) وَحْدَهَا (بِمَاءٍ وَاحِدٍ) كَصَالِحِ بَنِي آدَمَ وَخَبِيثِهِمْ أَبُوهُمْ وَاحِدٌ: په آيت كښې دى ,,وَنَخِيْلٌ صِنْوَانٌ وَّغَيْرُ صِنْوَانٍ يُّسْقٰى بِمَآءٍ وَّاحِدٍ فرمائى چه دوه كهجورې وى يادددونه زياتې اوپه يوه جرړه كښې راوتلې وى ،داټولې هم په يواوبوباندې خړوب كيږى مطلب داچه نه ونه ،ددې ميوې اوددې ښاخونه هم په يوه زمكه اوپه يواوبوسره خړوب كيږى ليكن ددې باوجود دهغوى په جوړخ كښې اودهغې په خوند كښې فرق وى، همدغه شان دانسانانومثال دې چه دهغوى پلارهم يوحضرت آدم عليه السلام دې ليكن يوبچې صالح پيداكيږى اوڅوک خبيث النفس وى.

قوله: معقب : مغير: په آيت كښې دى وَاللّٰهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهٖ الله حكم كوى ‹څه چه غواړى› څوک دهغه حكم روستوكونكې نشته يعنى بدلونكې نشته .

قوله: السَّحَابُ الثِّقَالُ الَّذِي فِيهِ الْمَاءُ: په آيت كښې دى ,,هُوَ الَّذِيْ يُرِيْكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَّطَمَعًا وَّيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ هم هغه ذات دې چه تاسوته تندربنائى څه سره چه ‹دهغې دراپريوتلو› ويره هم وى اوهغې نه دباران اميدهم وى اوراؤچتوى درنې اوريځې فرمائى چه د ‹السحاب الثقال› نه مرادهغه اوريځې دى چه داوبوډكې وى سحاب اسم جنس دې ددې واحدسحابة دې معنى ئې اوريځې دى كه په هغې كښې اوبه وى اوكه نه وى. ثقال دسحاب صفت دې د ‹سحاب ثقال›

---

(۱) عمدة القارى (ج۱۸ص ۳۱۱)_

معنى شوه داوبونه ډکه اوريځ .

قوله: (فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا) تَمْلأُ بَطْنَ كلِ وَادٍ:

د ايت كريمه ``انزل من السماء ماء فسالت اودية،، **تفسير**: په آيت كښې دى أَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا يعنى الله تعالى دآسمان نه اوبه نازلې كړلې نوولې دخپل اندازې مطابق اوبهيدلې ،دوادنى خيټه يعنى دننه حصه داوبونه ډكه شوه .

قوله: (زَبَدًا رَابِيًا) زَبَدُ السَّيلِ خَبَثُ الْحَدِيدِ وَالْحِلْيَةِ: په آيت كښې دى فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا (زبدارابيا) نه دسيلاب زګ مراد دې اوهم په دې كښې دى (أَوْمَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُ) زبد مثله نه د اوسپنې اودكالى خيرې مراد دې داوسپنې اود كالودپاسه چه كوم زنګ وى په اوبوكښې د اور دپاسه ګرمولوسره هغه دزګ په شكل كښې ښكاره كيږى پوره آيت دې أَنْزَلَ مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَّابِيًا ۚ وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْمَتَاعٍ زَبَدٌ مِّثْلُهُ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ ۚ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً ۖ وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ ۚ كَذَٰلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ ۞

دآيت مبارك ترجمه ده ،الله تعالى دآسمان نه اوبه نازل كړلې بيا نالئ دخپل مقداربرابرې اوبهيدلې (يعنى په وړه نالئ كښې لږې اوبه په لويه نالئ كښې زياتې اوبه) بيا هغه سيلاب خشاک اوګنګخرې راؤبهيول چه دهغه (اوبو) په مخ باندې راتلل اوكوم څيزونه چه په اوركښې دننه دكالويانورواسبابوجوړولوپه غرض سره ګرمولې شى په هغې كښې هم داسې خيرې (پاس) راځى .الله تعالى دحق اوباطل داسې مثال بيانوى. نوچه كوم خيرې وى هغه خوغورزولې شى اوكوم څيزچه دخلقو په كار راځى هغه په دنيا كښې پاتې كيږى .الله تعالى هم داسې مثالونه بيانوى .

علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله ددې تفسيركښې ليكى : دآسمان دطرف نه باران نازل شوپه څه سره چه ولې اولختى اوبهيدل ،په هره ناله كښې دهغې دظرف اوګنجائش په برابرچه څومره الله تعالى غوښتلې اوبه روانې كړلې ،په وړوكې كښې كمې اوپه لويوكښې زياتې ،اوبه چه كله په زمكه روانې شوې نوخاوره اوګندګى (خځلې) يوځائ كيدوسره خرابې شوې ،بياخيرى او زګ وغيره اوړسيدل اوسرله راغلل لكه څنګه چه په تيزاوركښې سپين زر ،سره زر، تانبا، اوسپنه اونورمعدنيات ويلې كيږى چه كالى، لوښې او اسلحه وغيره ترې نه جوړه كړى په هغې كښې هم داسې.زګ راؤچتيږى خولږساعت پس اوچ شى ياګډوډشى اوزګ لاړشى اوچه كوم اصلى دكار څيزوو(يعنى اوبه ياويلى شوى معدنيات) هم هغه په زمكه يا دزمكې دخاوندانوپه لاس كښې پاتې شى دكوم نه چه په مختلف طريقوسره خلق فائده اخلى هم دامثال دحق اوباطل اوګڼره ، كله چه آسمانى وحى حق دين سره راكوزيږى اودبنى آدموزړونه دخپل خپل لوښى اوطاقت په اندازه سره فيض حاصلوى نوبياحق اوباطل خپل مينځ كښې زيات شى نوخيرى راؤچتيدل عارضى اوبې بنياده دى . لږساعت پس ددې دجوش اوخروش پته نه وى چه كوم اصلى اودكارڅيزدزګ لاندې خښ شوې وى (يعنى حق اوصداقت) پس هم هغه پاتې شى .ګوره دالله تعالى بيان كړيشوى مثالونه څنګه عجيبه دى ،څنګه په مؤثره طريقه باندې ئې پوهه كړې چه په دنيا كښې كله حق اوباطل جنګى مقابله وى نودلږو ورځودپاره

باطل اوچت اوپورته ښکاری خو آخر باطل خورشی اوحق ظاهراوغالب پاتې شی .یومؤمن لره دباطل عارضی نمائش نه دهوکه نه دی خوړل پکار ،دغه شان چه کله دیوانسان په زړه کښې دا حق ورکوزشی .دلږ وخت دپاره دوهمونواووسوسوشورښکاره شی خودویریدلوخبره نه ده ،په لږ وخت کښې به داپورته کیدل کینی اوخالص حق به ثابت اومستقر پاتې شی .

۱۸۶=باب قَوْلِهِ (اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى وَمَا تَغِيضُ الأَرْحَامُ)(۱) غِيضَ نُقِصَ.

[۴۴۶۰] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مَعْنٌ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ - رضي الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ لاَ يَعْلَمُهَا إِلاَّ اللَّهُ لاَ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ إِلاَّ اللَّهُ، وَلاَ يَعْلَمُ مَا تَغِيضُ الأَرْحَامُ إِلاَّ اللَّهُ وَلاَ يَعْلَمُ مَتَى يَأْتِي الْمَطَرُ أَحَدٌ إِلاَّ اللَّهُ، وَلاَ تَدْرِي نَفْسٌ بِأَىِّ أَرْضٍ تَمُوتُ، وَلاَ يَعْلَمُ مَتَى تَقُومُ السَّاعَةُ إِلاَّ اللَّهُ ».[ر: ۹۹۲]

الله تعالی ښه پوهیږی کوم چه په خیټه کښې ساتی هره ماده (یعنی هلک اوجینئ ،نیک اوبد) اوکوم چه په خیټه کښې راغونډیږی اولوئیږی (یعنی ښهٔ پوهیږی چه کوم ددې ښځوپه خیټو کښې کمې زیاتې راځی کله یو بچې کله ډیر ،کله زرپیداکیږی اوکله پس) غیض په معنی دنقص نه اشاره ده دیوبل آیت مبارک طرف ته چه په سورة هود کښې دې په کوم کښې چه دی (وغیض الماء) اوبه کمې شوې ، دتغیض اوغیض ماده یوه ده ،په دې وجه امام بخاری رحمه الله دلته دالفظ ذکر کړو .

۱۸۷= تفسیرسورة إِبْرَاهِيمَ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (هَادٍ) دَاعٍ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَدِيدٌ قَيْحٌ وَدَمٌ. وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ (اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ) أَيَادِيَ اللَّهِ عِنْدَكُمْ وَأَيَّامَهُ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ) رَغِبْتُمْ إِلَيْهِ فِيهِ (يَبْغُونَهَا عِوَجًا) يَلْتَمِسُونَ لَهَا عِوَجًا (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ) أَعْلَمَكُمْ آذَنَكُمْ (رَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ) هَذَا مَثَلٌ كَفُّوا عَمَّا أُمِرُوا بِهِ (مَقَامِي) حَيْثُ يُقِيمُهُ اللَّهُ بَيْنَ يَدَيْهِ (مِنْ وَرَائِهِ) قُدَّامِهِ. (لَكُمْ تَبَعًا) وَاحِدُهَا تَابِعٌ مِثْلُ غَيَبٍ وَغَائِبٍ (بِمُصْرِخِكُمْ) اسْتَصْرَخَنِي

اسْتَغَاثَنِي يَسْتَصْرِخُهُ مِنَ الصُّرَاخِ (وَلاَ خِلاَلَ) مَصْدَرُ خَالَلْتُهُ خِلاَلاً، وَيَجُوزُ أَيْضًا جَمْعُ خُلَّةٍ وَخِلاَلٍ (اجْتُثَّتْ) اسْتُؤْصِلَتْ.

سورة ابرهيم

د کلماتو تشريح:

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (هَادٍ) دَاعٍ: دسورة رعدپه آيت مبارک کښې ,,اِنَّمَآ اَنْتَ مُنْذِرٌ وَّلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ دالفظ دسورة رعد په تفسير کښې نقل کول پکاروو کيديشى دکتابت دغلطئ نه دلته ذکر کړې شوى وى.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَدِيدٌ قَيْحٌ وَدَمٌ: په آيت کښې دى مِنْ وَّرَآئِهٖ جَهَنَّمُ وَيُسْقٰى مِنْ مَّآءٍ صَدِيْدٍ دهغوى دوړاندې د دوزخ (عذاب) دې اودپيپ اوبه په پرې څکولې شى .اومجاهد ﷫ فرمائى چه په آيت کښې دصديدمعنى وينه زه وې (پيپ) دې.

قوله: (. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ) رَغِبْتُمْ إِلَيْهِ فِيهِ: په آيت کښې دى ,,وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَاٰتٰىكُمْ مِّنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوْهُ" په دې کښې مجاهد ﷫ د (سالتموه) تفسير په (رغبتم اليه) سره کړيدې .يعنى دکوموڅيزونوطرف ته چه ستارغبت دې الله تعالى هغه تاته درکړل د(رغب) په صله کښې ,,الى او,,فى ، دواړه استعماليږى ، ددې طرف ته اشارې کولودپاره امام (رغبتم اليه فيه) اووئيل .

قوله: (يَبْغُونَهَا عِوَجًا) يَلْتَمِسُونَ لَهَا عِوَجًا: په آيت کښې دى ,, اَلَّذِيْنَ يَصُدُّوْنَ عَنْ سَبِيْلِ اللّٰهِ وَيَبْغُوْنَهَا عِوَجًا" اود الله تعالى دلارې نه منع کوى اوپه هغې کښې کوږوالې تلاش کوى. فرمائى چه په آيت کښې د(يبغونها) معنى (يلتمسون لها) ده يعنى دالله تعالى په لارکښې کوږوالې لټوى.

قوله: (وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ) أَعْلَمَكُمْ آذَنَكُمْ: فرمائى چه په آيت کښې (تاذن) په معنى د(اعلم) او (اذن) دې يعنى تاذن دايذان په معنى کښې دې ، اوايذان په معنى داعلان اوخبر کولوراځى مطلب دا چه کله ستارب تاته خبر درکړو.

قوله: (رَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ) هَذَا مَثَلُ كَفُّوا عَمَّا أُمِرُوا بِهِ: په آيت کښې دى جَآءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنٰتِ فَرَدُّوْٓا اَيْدِيَهُمْ فِيْٓ اَفْوَاهِهِمْ [1]

د ``فردوا ايديهم فى افواههم،، تفسير: امام فرمائى (رَدُّوْٓا اَيْدِيَهُمْ فِيْٓ اَفْوَاهِهِمْ) ضرب المثل دې ددې معنى (كفوا عما أمروا به) ده، اود آيت مطلب دادې. چه کله رسول الله ﷺ دې خلقو ته دلائل راوړل، نو هغوى خپل لاسونه خپلو خلو ته يوړل، يعنى د کوم څيز چه هغوى ته حکم ورکړې

---

[1] قال الراغب قوله تعالى (فردوا ايديهم فى افواههم) قيل عضوالانامل غيظاوقيل اومنوا الى السكوت واشاره وا باليدالى الفم وقيل رادوا ايديهم فى افواه الانبياء فاسكنوهم واستعمال الردفى ذلک تنبيها انهم فعلوا ذلک مرة بعد اخرى (المفردات للراغب :۱۹۲)

شوي وو هغوى هغه اونه كړل، او ﴿إِنَّا كَفَرْنَا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ﴾ ئې اوونيل، بل ځائې كې د كافرانو باره كښې ارشاد دې: ﴿وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ﴾ كله چه دوى خانله وى نو د غصې نه خپلې ګوتې كټ كوى، هم ددې كيفيت دلته ذكر دې.

بعضې حضراتو مِثل د ميم كسرې سره ونيلې دې، بيا به ددې مطلب داوى چه ﴿رَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ﴾ د (كفواعما أمروا به) په شان دې، او د دواړو به يو مطلب وى، بعضې حضراتو د أفواههم د ضمير مرجع حضرات انبياء ﷺ اخستې دى، يعنى دغه كافرانو خپل لاسونه د پيغمبر ﷺ په خوله باندې كيخودل، مطلب دادې كه كافرانو د انبياؤ نصحيت منلو نو ألټه دا كوشش به ئې ولې كولو چه هغوى ئې خبرې ته هم نه پريخودل، او د پيغمبرانو په خوله باندې به ئې لاس كيخودلو او هغوى به ئې د خبرو كولو نه بندول، يو مطلب داهم بيان كړې شوې دې چه د آيدى نه مراد نعمتونه دى يعنى نصيحتونه چه دا په اصل كې د الله تعالى نعمتونه دى، هغه ئې د پيغمبرانو خولې ته واپس كړل يعنى وئى نه منل.

قوله: (مَقَامِي) حَيْثُ يُقِيمُهُ اللَّهُ بَيْنَ يَدَيْهِ: په آيت كښې دى ﴿ذَٰلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ﴾ دې كښې دمقامى نه مراد هغه ځائ دې چرته چه به الله تعالى بنده خپلې مخې ته اودروى (١)

قوله: (لَكُمْ تَبَعًا) وَاحِدُهَا تَابِعٌ مِثْلُ غَيَبٍ وَغَائِبٍ): په آيت كښې دى ﴿إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنتُم مُّغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِن شَيْءٍ﴾ مونږ خلق (دنيا كښې) ستاسو تابع وو (تردې چه ددين كومه لار مونږ ته تاسوخودلې وه مونږ هم په هغې شواونن په مونږ باندې مصيبت دې) نوونيلى چه تاسودالله تعالى دعذاب څه حصه زمونږ نه ختمولې شئ يعنى بالكل به نشئ بچ كيدلې نوڅه قدرې خوبه موبچ كولې شئ؛ فرمائى په آيت كښې تبعًا جمع ده ددې واحد تابع دې لكه غيب (دوو پيښو نو سره) دغائب جمع ده اولكه چه د خادم جمع خدم ده.

قوله: (بِمُصْرِخِكُمْ) اسْتَصْرَخَنِي اسْتَغَاثَنِي يَسْتَصْرِخُهُ مِنَ الصُّرَاخِ: آيت كښې ﴿فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنفُسَكُم ۖ مَّا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنتُم بِمُصْرِخِيَّ﴾ د (ما انا بمصرخكم) معنى (ما انا بمغيثكم) ده، يعنى نه زه ستاسو امدادى جوړيدې شم اونه تاسوزما امدادى جوړيدې شئ عرب وائى (استصرخني) هغه زمانه امداد اوغوښتلو، يستصرخه دصراخ نه ماخوذ دې دڅه معنى چه فرياد اوچغې راځى. (٢)

---

(١) اى موافقى الذى يقف به العباد بين يدى الحساب يوم القيامة والى هذا ذهب الزجاج فالمقام اسم مكان واضافته الى ضميره تعالى لكونه بين يديه سبحانه تعالى وقال الفراء مصدر ميمى اضيف الى الفاعل اى خاف قيامى عليه بالحفظ لاعماله ومراقبتى اياه (روح المعانى :ج١٣ص٢٠٠_

(٢)(ماانا بمصرخكم اى بمعينكم مماانتم فيه من العذاب يقال استصرخنى فاصرخته اى استغاثنى فاغثته واصله من الصراخ وهومدالصوت والهمزة للسلب كان المغيث يزيل صراخ المستغيث (روح المعانى ج١٣ص٢٠٩)_

قوله: (وَلاَ خِلاَلٌ) مَصدرُ خَالَلتُهُ خِلاَلاً، وَيَجُوزُ أَيضًا جَمعُ خُلَّةٍ وَخِلاَلٍ: په آیت کښې دی مِنْ قَبْلِ اَنْ يَّاْتِيَ يَوْمٌ لَّا بَيْعٌ فِيْهِ وَلَا خِلٰلٌ» فرمائی دا دباب مفاعله نه دخالل مصدر دې په معنی ددوستی کولو اودا هم ممکن دی چه دا دخلة جمع وی دڅه معنی چه دوستی راځی.

۱۸۸= باب قَوْلِهِ (كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ * تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ)

[۴۴۲۱] حَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ عَنْ أَبِي أُسَامَةَ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ-رضي الله عنهما- قَالَ كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- فَقَالَ «أَخْبِرُونِي بِشَجَرَةٍ تُشْبِهُ أَوْ كَالرَّجُلِ الْمُسْلِمِ لاَ يَتَحَاتُّ وَرَقُهَا وَلاَ وَلاَ وَلاَ، تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ». قَالَ ابْنُ عُمَرَ فَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ، وَرَأَيْتُ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ لاَ يَتَكَلَّمَانِ، فَكَرِهْتُ أَنْ أَتَكَلَّمَ، فَلَمَّا لَمْ يَقُولُوا شَيْئًا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ-صلى الله عليه وسلم- «هِيَ النَّخْلَةُ». فَلَمَّا قُمْنَا قُلْتُ لِعُمَرَ يَا أَبَتَاهُ وَاللَّهِ لَقَدْ كَانَ وَقَعَ فِي نَفْسِي أَنَّهَا النَّخْلَةُ فَقَالَ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَكَلَّمَ قَالَ لَمْ أَرَكُمْ تَكَلَّمُونَ، فَكَرِهْتُ أَنْ أَتَكَلَّمَ أَوْ أَقُولَ شَيْئًا. قَالَ عُمَرُ لأَنْ تَكُونَ قُلْتَهَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ كَذَا وَكَذَا.

د ایت کریمه تفسیر: دلته الله تعالی دکلمه طیبې اوکلمه خبیثه مثال بیان کړې دې. دکلمه طیبه نه مراد کلمه توحید، دالله تعالی د معرفت خبرې، ایمان اوایمانیات، قرآن حمد اوثنا، تسبیح اوتهلیل ټول دی. [۱] اودکلمه خبیثه نه مراددکفرکلمه، دروغ خبره اوهره هغه خبره چه الله تعالی د مرضئ خلاف وی. [۲] دکلمې طیبې مثال ئې هغه شجرهٔ طیبه سره ورکړیدې دکومې جرړې چه دزمکې ژورالی پورې خورې وی اودکومې سوکه چه آسمان طرف ته اوچته وی، دینه مرادلکه چه دلته دبخاری په روایت کښې دی دکهجورې ونه ده اودکلمه خبیثه مثال ئې هغه ګنده ونې سره ورکړې دې دکومې جرړې چه دزمکې نه راویستلې شوې وی اوپه دې کښې مضبوطوالې نه وی دې نه حنظل ونه مراد ده [۳] په عموم لفظ کښې هره خرابه ونه شاملیدې شی، مولانا شبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی:

„د دواړو مثالونو حاصل داشوچه دمسلمانانودتوحید دعوی اوایمان پوخ اوربنتونې دې دکوم دلائل چه ډیرصفا صحیح اومضبوط دی، دفطرت سره دموافق کیدو په وجه ددې جرړې دزړونو بیخ ته کوزیږی اود نیکو اعمالو ښاخونه دقبولیت آسمان سره ملاویږی „الیه یصعد الکلم الطیب والعمل صالح یرفع» ددې ښکلې اوخوږې میوو سره دموحدینوکار اوخله همیشه دخوندنه

---

[۱] روح المعانی ج۱۳ص۱۱۳)
[۲] روح المعانی ج۱۳ص۱۱۳)
[۳] روح المعانی ج۱۳ص۱۱۵)

د كه وى. لنډه داچه د حق اوصداقت اوتوحيد اومعرفت هميشه شنه ونه ورځ په ورځ خوريږى غځيږى اومضبوطيدوسره اوچتيږى. ددې په خلاف د دروغو خبره اودشرك اوكفر باطل دعوې جرړې اوبنياد هيڅ نه وى. په ناحق خبره ثابتولوكښې كه هرڅومره زوراولګولې شى خود انسانى ضمير اوفطرت نه مخالف كيدو په وجه دهغې جرړې دزړه ژوروالې ته نه رسى ،لږشان خيال كولوسره هغه غلطې معلوميږى په دې وجه مشهوره ده چه د دروغو پښې نه وى يعنى دربنتياؤ په شان په خپلوپښوبانديې نه خى اونه دې سره په زړه كښې نورپيدا كيږى...(1)

۱۸۹= باب (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ)

[۴۴۲۲] حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِى عَلْقَمَةُ بْنُ مَرْثَدٍ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ عُبَيْدَةَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «الْمُسْلِمُ إِذَا سُئِلَ فِى الْقَبْرِ يَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِى الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِى الآخِرَةِ).

د ,,فى الحيٰوة الدنيا،، نه په دنيا كښې دمؤمن لا اله الا الله محمد رسول الله ګواهى وركول مراد ده او ,,فى الاخرة،، نه برزخ كښې د ده لا اله الا الله ګواهى وركول مراد ده.(2)

۱۹۱= باب (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا).(۳)

(أَلَمْ تَرَ) أَلَمْ تَعْلَمْ كَقَوْلِهِ (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ) (أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا) الْبَوَارُ الْهَلاَكُ، بَارَ يَبُورُ بَوْرًا (قَوْمًا بُورًا) هَالِكِينَ.

قوله: الم تر. د ,,الم تعلم،،معنى كښې دې لكه ,,الم تر كيف فعل ربك،،، او الم تر الى الذين خرجوا،، ،،،الم تر،،،الم تعلم،،په معنى كښې دى د ,,بدلوا نعمة الله كفرا) يعنى دالله تعالى دنعمت شكر هغوى په كفر بدل كړو. الله تعالى دهغوى درهنمائې اوهدايت دپاره رسول راوليږلو چه په حقيقت كښې دالله تعالى ډيرلوئ نعمت وو، ددې نعمت دشكر تقاضا داوه چه هغه خلقو دهغه خبره منلې وه اودهغه په تعليماتو ئې عمل كړې وو ليكن هغه خلقو ناشكرى اوكړه اودالله تعالى درسول اودهغه دتعليماتونه ئې انكار اوكړو.

۱۹۱ - باب تفسير سورة الْحِجْرِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (صِرَاطٌ عَلَىَّ مُسْتَقِيمٌ) الْحَقُّ يَرْجِعُ إِلَى اللَّهِ وَعَلَيْهِ طَرِيقُهُ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَعَمْرُكَ) لَعَيْشُكَ (قَوْمٌ مُنْكَرُونَ) أَنْكَرَهُمْ لُوطٌ

وَقَالَ غَيْرُهُ (كِتَابٌ مَعْلُومٌ) أَجَلٌ (لَوْمَا تَأْتِينَا) هَلاَّ تَأْتِينَا شِيَعٌ أُمَمٌ وَلِلأَوْلِيَاءِ أَيْضًا شِيَعٌ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (يُهْرَعُونَ) مُسْرِعِينَ (لِلْمُتَوَسِّمِينَ) لِلنَّاظِرِينَ (سُكِّرَتْ)

---

(1) تفسير عثمانى:۳۴۳فائده نمر۳_

(2) روح المعانى ج۱۳ص۱۱۷)_

غُشِّيَتْ (بُرُوجًا) مَنَازِلَ لِلشَّمْسِ وَالْقَمَرِ (لَوَاقِحَ) مَلَاقِحَ مُلْقِحَةً (حَمَإٍ) جَمَاعَةُ حَمْأَةٍ وَهُوَ الطِّينُ الْمُتَغَيِّرُ وَالْمَسْنُونُ
الْمَصْبُوبُ (تَوْجَلْ) تَخَفْ (دَابِرَ) آخِرَ (لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ) الْإِمَامُ كُلُّ مَا ائْتَمَمْتَ وَاهْتَدَيْتَ بِهِ (الصَّيْحَةُ) الْهَلَكَةُ.

سورة الحِجرِ

د كلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ، الْحَقُّ يَرْجِعُ إِلَى اللَّهِ وَعَلَيْهِ طَرِيقُهُ: په آيت كښې دى هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ دې علي" د الى په معنى كښې دې اومطلب دا دې چه حق لارصراط مستقيم ده الله تعالى طرف ته تلونكې ده اوهم ددې حق لارتلونكې سرې الله تعالى ته رسيدې شي اودهغه رضاحاصلولې شي. داتعليق ابن ابى حاتم موصولانقل كړې دې (۱)علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله ددې آيت په تفسير كښې فرمائى بيشكه دبندګئ اواخلاص لارنيغه ماته رسى اوهم دازما صفااونيغه لار ده كوم كښې چه هيڅ دهوكه وغيره نشته ،كوم بندګان چه دبندګئ اواخلاص لار اختياروى هم هغه به دشيطان لعين نه په امن كښې وى اوڅوك چه ددې ملعون منته كوى نوهغه سره به دوزخ ته ځى .بعضې مفسرينو ,,هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ په تهديد باندې محمول كړې دې يعنى اې ملعونه خلق دصراط مستقيم نه ګمراه كوې نوچرته به تختې هغه كومه لار ده چه زمونږ طرف ته نه ځى ،بيا زمونږ دسزا نه بچ شوى چرته تلې شى هغه وخت كښې به كلام داسې وى لكه چه وائى (افعل ماشئت فطريقك على) اوپه قرآن كښې بل ځائ كښې ارشاد دې : (ان ربك لبالمرصاد) (۲).

قوله: (الْإِمَامُ كُلُّ مَا ائْتَمَمْتَ وَاهْتَدَيْتَ بِهِ): په آيت كښې دى ,, وَإِنَّهُمَا لَبِإِمَامٍ مُبِينٍ اودا دواړه (قوم) كلى په صفا لاره باندې واقع دى. فرمائى چه امام هرهغه څيزدې دكوم چه ته منته كوې اودچا په ذريعه چه لاربيا مومې ،امام په وزن فعال اسم دې په معنى دمقتداء ،لارخودونكې ،هر هغه څيز چه دهغې اقتداء اوپيروى اوكړې شي دكوم چه قصد او اراده اوكړې ،چونكه لارهم خودونكې ده په دې وجه يوه معنى دامام لارده .مبين ښكاره ،مطلب دا چه قوم لوط اواصحاب آيكه په كولاؤ لار باندې واقع دى چه دحجاز نه شام طرف ته ځى .

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَعَمْرُكَ) لَعَيْشُكَ: په آيت كښې دى ,,لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ عمر (دعين په فتحه اوضمه سره) حيات اوژوندته وائى . دحضوراكرم ﷺ دا خصوصيت دې چه الله تعالى دهغوى په عمرمبارك قسم خورى .

---

(۱) عمدة القارى : ج ۶ص ۱۹)_
(۲) تفسير عثمانى:۳۵فائده نمر ۱_

قوله: (قَوْمٌ مُّنكَرُونَ) أَنكَرَهُمْ لُوطٌ: په آيت كښې دى ,,فَلَمَّا جَآءَ اٰلَ لُوطِ الْمُرْسَلُوْنَ قَالَ اِنَّكُمْ قَوْمٌ مُّنْكَرُوْنَ بياچه كله دا فرښتې دلوط عليه السلام خاندان له راغلې (نوفرښتې په شكل دبشروې نوځكه) وانې چه تاسوخلقوخواجنبى معلوميږئ . آيت كښې د (قوم منكرون) مفهوم دادې چه لوط عليه السلام دا فرښتې اجنبى اوګڼړلې.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ (كِتَابٌ مَّعْلُومٌ) أَجَلٌ: په آيت كښې دى ,,وَمَآ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ اِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَّعْلُوْمٌ اوموږ چه څومره كلې (دكفر په وجه) هلاک کړى دى دهغه ټولودپاره يومقرر وخت ليكلې وو. دحضرت ابن عباس رضي الله عنه نه غيريعنى ابوعبيده رحمه الله وئيلى دى چه په آيت كښې د كتاب نه مراد اجل يعنى موده ده نو د (كتاب معلوم) معنى شوه وخت مقرر.

قوله: (لَوْمَا تَأْتِينَا) هَلَّا تَأْتِينَا: په آيت كښې دى لَوْمَا تَأْتِيْنَا بِالْمَلٰٓئِكَةِ اِنْ كُنْتَ مِنَ الصّٰدِقِيْنَ كه چرې (ته د نبوت په دعوى كښې) رښتونې ئې نوموږ ته فرښتې ولې نه راولې . فرمائى په آيت مذكوره كښې ,,لو،، په معنى د ,,هلا،، دې يعنى ,,لو،، دتحضيض دپاره دې .

قوله: (شِيَعٌ أُمَمٌ وَلِلْأَوْلِيَاءِ أَيْضًا شِيَعٌ: په آيت كښې دى وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِيْ شِيَعِ الْاَوَّلِيْنَ دلته دشيع معنى امم هم كيدې شى اواولياء ته هم شيع وئيلې شى ،په اول صورت كښې به مطلب داوى چه موږ ستانه وړاندې امتونوكښې رسولان ليږلى دى اوپه دويم صورت كښې به معنى داوى چه موږ ستانه وړاندې تيروشوو خلقوكښې هم رسولان ليګى وو په چاكښې چه به اتحاد اواتفاق وو اوديو بل دوستان به وو.

قوله: (لِلْمُتَوَسِّمِينَ) لِلنَّاظِرِينَ: په آيت كښې دى ,,اِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَاٰيٰتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِيْنَ بيشكه په دې واقعه كښې ډيرې نښې دى دبصيرت دخاوندانودپاره .فرمائى چه په آيت كښې دمتوسمين معنى ناظرين يعنى كتونكى ده .

قوله: (سُكِّرَتْ) غُشِّيَتْ: په آيت كښې دى ,,اِنَّمَا سُكِّرَتْ اَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَّسْحُوْرُوْنَ زموږ نظر بندى اوكړې شوه بلكه په موږ خلقوباندې جادو كړې شوې دې. فرمائى چه سكرت په معنى غشيت دې يعنى پرده واچولې شوه . نظربندى اوكړېشوه .

قوله: (بُرُوجًا) مَنَازِلَ لِلشَّمْسِ وَالْقَمَرِ: په آيت كښې دى ,,وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِى السَّمَآءِ بُرُوْجًا وَّزَيَّنّٰهَا لِلنّٰظِرِيْنَ ،، او البته موږ په آسمان كښې دستورومقامات جوړ كړې دى اودكتونكودپاره موښائسته كړىدى . فرمائى په آيت مذكوره كښې دبرج نه مراد دنمرسپوږمئى منزلونه دى .

قوله: (لَوَاقِحَ) مَلَاقِحَ مُلْقِحَةً (حَمَإٍ): په آيت كښې دى وَاَرْسَلْنَا الرِّيٰحَ لَوَاقِحَ فَاَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَآءِ مَآءً فَاَسْقَيْنٰكُمُوْهُ دې كښې لواقح په معنى دملاقح دملقحة جمع ده، دې نه مراد هواګانې دى چه اوبه ئى اوچتې كړې وى لواقح ، دلاقحة جمع ده ،لاقحة اوملقحة معنى يوه ده .

قوله: جَمَاعَةُ حَمَاةٍ وَهُوَ الطِّينُ الْمُتَغَيِّرُ وَالْمَسْنُونُ الْمَصْبُوبُ: په آيت كښې دى قَالَ لَمْ اَكُنْ

لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهٗ مِنْ صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَاٍ مَّسْنُوْنٍ دې کښې (حماء ،حماة (دح فتحه دميم سکون اودهمزه فتحه سره) جمع ده هغه خاورې ته وائی چه دسخاکيدو په وجه بدله شوې وی اومسنون معنی ده هغه څيز چه قالب شوې وی. مطلب دا چه دانسان جوسه الله تعالی دکړنګيدلې خاورې نه پيدا کړه اوداخاوره دکومې نه چه دانسان تخليق په وجود کښې راغلو دانسان په قالب کښې واچولې شوه اوهغه دسخاکيدوپه وجه بدله شوه .صلصال هغه اوچې خاورې ته وائی چه داوچوالې دوجې آواز کوی اوکړنګيږی .(١)

قوله: (تَوْجَلْ) تَخَفْ: په آيت کښې دی ,, قَالُوْا لَا تَوْجَلْ اِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلٰمٍ عَلِيْمٍ هغوی اوونيل ته مه ويريږه ځکه چه مونږ (فرښتې يو دالله تعالی دطرف نه مويوزيرې راوړې دې او) تاته ديوهلک زيرې درکووچه لوئ عالم به وی .فرمائی چه توجل په معنی دتخف ده يعنی آيت مذکوره کښې دلاتوجل معنی `` خوف مه کوه ، ويريږه مه ،،.

قوله: (دَابِرَ) آخِرَ: په آيت کښې دی وَقَضَيْنَآ اِلَيْهِ ذٰلِكَ الْاَمْرَ اَنَّ دَابِرَ هٰٓؤُلَآءِ مَقْطُوْعٌ مُّصْبِحِيْنَ اومونږ ددې فرښتوپه واسطه لوط علیه السلام ته داحکم اوليګلو چه سحر کيدوسره به دهغوی جرړې پرې کړې شی . فرمائی چه په آيت کښې (دابر) په معنی د(اخر) دې يعنی جرړه ،بنياد دابر داسم فاعل صيغه ده، دهرڅيزدآخراوتابع په معنی کښې مستعمل دې .لَبِاِمَامٍ مُّبِيْنٍ)

قوله: (الصَّيْحَةُ) الْهَلَكَةُ: په آيت کښې دی فَاَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِيْنَ هغوی دسحرپه وخت کښې چغې (سخت آواز) راګيرکړل ،فرمائی چه په آيت کښې دصيحة معنی هلاکت ده

۱۹۲= بَاب قَوْلِهِ (إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ)

[۴۴۲۴] (٢): حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ « إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ فِي السَّمَاءِ ضَرَبَتِ الْمَلاَئِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا خُضْعَانًا لِقَوْلِهِ كَالسِّلْسِلَةِ عَلَى صَفْوَانٍ - قَالَ عَلِيٌّ وَقَالَ غَيْرُهُ صَفْوَانٍ - يَنْفُذُهُمْ ذَلِكَ فَإِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ، قَالُوا لِلَّذِي قَالَ الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ، فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرِقُو السَّمْعِ، وَمُسْتَرِقُو السَّمْعِ هَكَذَا وَاحِدٌ فَوْقَ آخَرَ - وَوَصَفَ سُفْيَانُ بِيَدِهِ، وَفَرَّجَ بَيْنَ أَصَابِعِ يَدِهِ الْيُمْنَى ، نَصَبَهَا بَعْضَهَا فَوْقَ بَعْضٍ - فَرُبَّمَا أَدْرَكَ الشِّهَابُ الْمُسْتَمِعَ، قَبْلَ أَنْ

---

(١) قال الراغب فی المفردات :۲۸۴ اصل الصلصال ترددالصوت من الشئ اليابس ،، وسمی الطين الجاف صلصالا...والصلصلة بقية ماء سميت بذلک لحکاية صوت تحرک فی المزادة وقيل الصلصال المنتن من الطين.

(٢) واخرجه فی التفسيرباب حتی اذافزع عن قلوبهم رقم الحديث : ۴۵۲۲) وفی التوحيدباب فی المشيئة والارادة، رقم الحديث : ۴۷۸۱(مع الفتح) واخرجه ابن ماجه فی المقدمة رقم الحديث : ۱۹۴واخرجه الترمذی فی کتاب التفسيررقم الحديث :۳۲۲۳واخرجه ابوداؤد فی کتاب الحزوف رقم الحديث :۳۹۸۹_

يَرْمِي بِهَا إِلَى صَاحِبِهِ، فَيُحْرِقُهُ وَرُبَّمَا لَمْ يُدْرِكْهُ حَتَّى يَرْمِيَ بِهَا إِلَى الَّذِي يَلِيهِ إِلَى الَّذِي هُوَ أَسْفَلُ مِنْهُ حَتَّى يُلْقُوهَا إِلَى الأَرْضِ - وَرُبَّمَا قَالَ سُفْيَانُ حَتَّى تَنْتَهِيَ إِلَى الأَرْضِ - فَتُلْقَى عَلَى فَمِ السَّاحِرِ، فَيَكْذِبُ مَعَهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ فَيَصْدُقُ، فَيَقُولُونَ أَلَمْ يُخْبِرْنَا يَوْمَ كَذَا وَكَذَا يَكُونُ كَذَا وَكَذَا، فَوَجَدْنَاهُ حَقًّا لِلْكَلِمَةِ الَّتِي سُمِعَتْ مِنَ السَّمَاءِ».

دحضرت ابوهريره رضی الله عنه نه روايت دې چه رسول الله ﷺ فرمائيلي دي چه كله الله تعالى په آسمان كښې ديوكارفيصله فرمائى نوملائكې دالله تعالى دارشادپه وړاندې خپلې عاجزئى اوبى وسئى ښكاره كولودپاره وزرې وهې اودهغه وزرو وهلو آواز داسې وى لكه په غوږ كانړى چه زنځير راښكې شى. على بن عبد الله مدينى فرمائيلى چه سفيان نه علاوه زمونږ بل استاذ «صفوان ينفذهم ذلك» فرمائيلى ، يوخوهغوى دصفوان فاء مفتوح لوستلې اوسفيان دا مجزوم لوستلې وه ،بل هغوى د«ينفذهم ذلك» اضافه اوكړه چه سفيان نه وه كړې يعنى الله تعالى داحكم فرښتو ته رسوى

قوله: إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ، قَالُوا لِلَّذِي قَالَ الْحَقَّ : بيا چه كله ددې فرښتودزړونونه دخوف هغه كيفيت ختم شى نوهغه مقرب فرښتونه تپوس كوى چه ستاسو رب څه څه اوكړه؟ نوهغه فرښتې دهغه څيزباره كښې ښودنه كوى كوم چه الله تعالى فرمائيلى وى ,,الحق،، چه الله تعالى حق اوفرمائيل .وهوالعلى الكبيراوهغه بزرګ اواوچت دې. اوس ددې خبرې تذكره په ملائكوكښې كيږى نوپټ پناه هغه شيطانان اورى.

قوله: (فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرِقُو السَّمْعِ، وَمُسْتَرِقُو السَّمْعِ هَكَذَا وَاحِدٌ فَوْقَ آخَرَ - وَوَصَفَ سُفْيَانُ بِيَدِهِ، وَفَرَّجَ بَيْنَ أَصَابِعِ يَدِهِ الْيُمْنَى ، نَصَبَهَا بَعْضَهَا فَوْقَ بَعْضٍ: پټ پناه شيطانان داسې اورى چه يودپاسه بل اوبل دپاسه بل ،سفيان د(پوهه كولوپه غرض) دخپل ښى لاس ګوتې كولاؤ كړې اوبعضې په بعضوباندې كيخودلې اودهغې كيفيت ئى بيان كړو،نوبياكله خوداسې كيږى چه شهاب ثاقب دا اوريدنكى رانيسى اومخكښې دهغې نه چه دوى داخبره خپل صاحب ته اورسوى هغه سوزوى اوكله داسې كيږى چه هغه شهاب دا اوريدونكې خو نيولې نشى تردې چه هغه دا رسوى هغه شيطان طرف ته چه دهغه نه لاندې ورسره متصل وى بياهغه خپل متصل لاندينى ته اوتردې چه هغه خبره زمكې ته رسى. بياهغه خبره دجادوګرخلې ته رسولې شى اوهغه دې سره سل دروغ يوځاځ كړى اوبيانوى .بياددې تصديق كولې شى اوددې يوې خبرې په بناخلق وائى چه ولې ده په فلانئې ورځ نه ووئيلې چه آئنده به داسې داسې كيږى اومونږ هغه صحيح اوموندل داتصديق دهغه خبرې دوجه كيږى چه آسمان نه ئى په غلا غولتئ سره اوريدلې وى.

قوله: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِنِ: يعنى په ړومبى روايت كښې راغلى دى

(فتلقى على فم الساحر) دې روايت كښې (على فم الساحر) نه پس د (الكاهن) لفظ اضافه هم دے.

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِنِ. وَحَدَّثَنَا سُفْيَانُ فَقَالَ قَالَ عَمْرٌو سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ حَدَّثَنَا أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ وَقَالَ عَلَى فَمِ السَّاحِرِ. قُلْتُ لِسُفْيَانَ قَالَ سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ. قَالَ نَعَمْ. قُلْتُ لِسُفْيَانَ إِنَّ إِنْسَانًا رَوَى عَنْكَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَيَرْفَعُهُ أَنَّهُ قَرَأَ فُزِّعَ. قَالَ سُفْيَانُ هَكَذَا قَرَأَ عَمْرٌو. فَلاَ أَدْرِي سَمِعَهُ هَكَذَا أَمْ لاَ. قَالَ سُفْيَانُ وَهْيَ قِرَاءَتُنَا.

د سند توضیح:

قوله: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ إِذَا قَضَى اللَّهُ الأَمْرَ. وَزَادَ الْكَاهِنِ: امام بخاری رحمه الله فرمائی چه علی مدینی بیان کړې دي چه مونږ دسفیان نه حدیث بیان کړو نو به هغې کښې دسند الفاظ وو (قال سمعت عكرمة ....) داسناد سابق په طريق عنعنه وه او په هغې کښې دسماع تصريح ده او (على فم الساحر) ني اوونيل او دکاهن ذکرئې اونه کړو.

قوله: قُلْتُ لِسُفْيَانَ آنت سمعت عمرا قَالَ سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ. قَالَ نَعَمْ: علی المدینی فرمائی چه مادخپل استاذ سفیان نه تپوس اوکړو چه ستاسو استاذ عمرو بن دینار کله چه تاسو نه داروایت بیان کړې وو نو هغه (سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ) الفاظو سره بیان کړې وو؟ سفیان اوونیل اوجی نو دسماع تصریح راغله.

قوله: قُلْتُ لِسُفْيَانَ إِنَّ إِنْسَانًا رَوَى عَنْكَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: په ''فاذا فزع عن قلوبهم،، کې دوه قراءتونه: علی بن عبدالله مدینی فرمائی چه مادسفیان نه تپوس اوکړو چه یوسړي داحدیث تاسونه نقل کوی لیکن په دې کښې دسماع تصریح نشته اوروایت مرفوع دې او په دې کښې ،،فزع،، اولوستلې شو (تپوس کونکی ته آیت مبارک ,حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ (۱) کښې د (فزع) په قراءت کښې شك دې چه دا فزغ ده یا فرع. د جمهورو یو روایت فزع او بل روایت فرغ ده) نوسفیان اوونیل چه عمرو بن دینار خودا فزع لوستلې دې اوس ماته معلومه نه ده چه عمرو دافزع اوریدلې لوستلې دې یابغیرد اوریدونې لوستلې دې اوسفیان اوونیل چه څنګه هغه فزع لوستلې دې نوزمونږ قراءت هم فزع دې.

---

۱) سورة سبا ۲۳-

دلته يوه خبره خودا اوشوه چه هغه نه دي بيان كړې فزع ئې بيان كړې دې .مطلب به په دواړو صورتونو كښې يو وى خواشكال داكيږى چه حضرت سفيان بن عينيه يوطرف ته فرمائى چه زمونږ قراءت فزع دې اوبل طرف ته فرمائى «فلا ادرى سمعه هكذا ام لا» نوچه كله دسماع علم نشته نودقراءت په مينځ كښې خودقياس دخل كيدې نشى. نوبيا هغه داخپل قراءت څنګه اوګرځولو. ددې يو جواب خودادې چه سفيان «فلا ادرى سمعه هكذا ام لا» صرف دعمروبن دينارپه حواله سره ئې وئيلې دې چه ماته دهغه باره كښې معلومه نه ده چه هغه دخپل شيخ عكرمه نه اوريدلې نولوستلې ئې دې كه نه نوتركومې چه ددې آيت داوريدوتعلق دې نوډيره ممكنه ده چه سفيان دنوروشيخانونه دسماع سره دا قراءت اوريدلې وى. اوداهم ممكن ده چه دحضرت سفيان نقطه نظرداوى چه دسماع نه بغيرهم دقراءت اعتبار كول پكاردى كه په معنى كښې څه خرابى اونقص لازم نه راځى.

شيطانان اوشهاب ثاقب : دلته روايت كښې دشيطانانو آسمان ته تلل اودشهاب ثاقب په ذريعه هغه ويشتل اوتختول ذكردى .علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله په دې سلسله كښې ډيرجامع او نفيس بحث ليكى په كوم سره چه په دې سلسله كښې واردېدونكى اشكالات ختميږى ،هغوى ليكى : په آسمانونوباندې دشيطانانوهيڅ عمل دخل نه چليږى بلكه دنبى كريم ﷺ دبعثت نه پس خودهغوى هلته تيريدل هم نشى كيدلى .اوس دهغوى ډيركوشش داوى چه يوه شيطانى سلسله قائمه كړى آسمان ته نزدې اورسى اوعالم ملكوت ته نزدې شى اودغيبودخبرو خبرحاصلوى، نوپه دې هم دفرښتو څوكۍ كينولې شوې دى چه كله شيطانان داسې كوشش كوى نودبره نه پرې اور راګذارولې شى . دنصوص قرآن اواحاديث نه معلوميږى چه دتكوينى اومورو متعلق په آسمان باندې كله ديوې فيصلې علان په يوخاص كيفيت سره دبره نه ښكته درجې ته راشى آخرددنيا آسمان ته او دبخارى شريف ديوروايت موافق عنان «اوريځو» كښې فرښتې ددې تذكره كوى ، نودشيطانانوكوشش وى چه ددې معاملاتومتعلق غيبى معلومات حاصل كړى ،دغه شان لكه چه نن يوپيغام په وائرليس ،تيلى فون ځى نوهغه بعض خلق په لاركښې دجذب كولوتدبيرونه كوى ،ناڅاپى دبره نه دبم ګوله شهاب ثاقب» اوچوى اوهغه غيبى پيغامونه پټونكى يازخمى كړى او يا هلاك كړى په دې درز دروز كښې كه يوه نيمه خبره دشيطانانوپه لاس ورشى نوهغه دهلاكيدلونه وړاندې په تندئى سره نوروشيطانانوته اوهغه شيطانان خپلو دوستانوانسانانوته درسولو كوشش كوى .كاهنان خلق دې نيمګړې خبرې سره په سوونودروغ دخپل طرف نه يوځاى كړى اوعواموته غيبى خبرې ښائى كله چه يوه نيمه هغه آسمانى خبره رښتياشى نو دهغوى منونكى هغه دهغوى دپاره درښتياؤ ثبوت پيش كوى اوچه كله هغه په سوونوجوړې شوى خبرې دروغ ثابيږى نودهغې نه اغماض اوتغافل كوى. قرآن اوحديث ددې دوه واقعات بيانولوسره خبردارې وركړوچه كم نه كم اودوړى نه وړه رښتونى خبرې سرچشمه هم هغه عالم ملكوت دې دشيطانانو انسى اوجنى په خزانه كښې بغيرددروغو اوافتراء نه بل هيڅ نشته .بله داچه آسمانى انتظامات دومره مكمل دى چه ديو شيطان هم داطاقت نشته چه هلته قدم كيږدى ياسره ډير كوشش دهغه

ځاې انتظامات اوفيصلو باندې معتدبه طاقت حاصل کړي .باقي که چرته يوه نيمه جمله دفرښتونه اخواديخوا واوري نوالله تعالى ددې اراده نه ده کړې چه دا بالکل بند کړي که هغه غوښتل نو ددې نه به ئې هم منع کړي وو ليکن داخبره دهغه دحکمت برابره نه وه ،آخردانسي اوجنى شيطانانوته چه دڅه په بابت معلومه ده چه کله به هم دغولولو اوګناه نه منع نشي نو دومره اوږد مهلت اودغولولواسباب اووسائل باندې طاقت ورکولو کښې به څه نه څه حکمت خوبه ټول منى دغه شان حکمت دلته هم اوګڼرئى
تنبيه : شيطانان هميشه دشهابونوپه ذريعه مړه کيږي مګرڅنګه چه په قطب جنوبي اوهماليه اوچتې څوکې تحقيق کونکى مړه کيږي اونور دهغوى دا انجام ګوري او دامهم نه پريږدى نو هم په دې باندې دشيطانانودامسلسل کوشش هم قياس کړئى.داخبره دې ښکاره وى چه قرآن اوحديث دا نه دى خودلى چه دشهاب وجود صرف دشيطانانو رجم دپاره دې ،ممکنه ده چه ددې وجودسره نور ډير مصالح تړلې وى اودضرورت په وخت کښې ترې کارهم اخستلې شي[1]

١٩٣= بَاب قَوْلِهِ (وَلَقَدْ كَذَّبَ أَصْحَابُ الْحِجْرِ الْمُرْسَلِينَ)

[٤٤٢٥] ٤٧٠٢- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مَعْنٌ قَالَ حَدَّثَنِي مَالِكٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ -رضي الله عنهما- أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ لأَصْحَابِ الْحِجْرِ «لاَ تَدْخُلُوا عَلَى هَؤُلاَءِ الْقَوْمِ إِلاَّ أَنْ تَكُونُوا بَاكِينَ فَإِنْ لَمْ تَكُونُوا بَاكِينَ فَلاَ تَدْخُلُوا عَلَيْهِمْ أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَهُمْ».

١٩٤= بَاب قَوْلِهِ (وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ)

[٤٤٢٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ عَنْ أَبِي سَعِيدِ بْنِ الْمُعَلَّى قَالَ مَرَّ بِيَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- وَأَنَا أُصَلِّي فَدَعَانِي فَلَمْ آتِهِ حَتَّى صَلَّيْتُ ثُمَّ أَتَيْتُ فَقَالَ «مَا مَنَعَكَ أَنْ تَأْتِيَ». فَقُلْتُ كُنْتُ أُصَلِّي. فَقَالَ «أَلَمْ يَقُلِ اللَّهُ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ) ثُمَّ قَالَ أَلاَ أُعَلِّمُكَ أَعْظَمَ سُورَةٍ فِي الْقُرْآنِ قَبْلَ أَنْ أَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ» فَذَهَبَ النَّبِيُّ -صلى الله عليه وسلم- لِيَخْرُجَ مِنَ الْمَسْجِدِ فَذَكَّرْتُهُ فَقَالَ (الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ الَّذِي أُوتِيتُهُ».

[٤٤٢٧] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم «أُمُّ الْقُرْآنِ هِيَ السَّبْعُ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنُ الْعَظِيمُ»

---

[1]) تفسير عثماني:٣٤٨_٣٤٩فائده نمر٤_

۴- باب قوله (الذين جعلوا القرآن عضين)[1]

(المقتسمين) الذين حلفوا

ومنه (لا أقسم) أي أقسم وتقرأ لأقسم. (قاسمهما) حلف لهما ولم يحلفا له. وقال مجاهد (تقاسموا) تحالفوا.

[۴۴۲۸] حدثني يعقوب بن إبراهيم حدثنا هشيم أخبرنا أبو بشر عن سعيد بن جبير عن ابن عباس رضي الله عنهما (الذين جعلوا القرآن عضين) قال هم أهل الكتاب، جزءوه أجزاء، فآمنوا ببعضه وكفروا ببعضه.

[۴۴۲۹] حدثني عبيد الله بن موسى عن الأعمش عن أبي ظبيان عن ابن عباس رضي الله عنهما - (كما أنزلنا على المقتسمين) قال آمنوا ببعض وكفروا ببعض، اليهود والنصارى.

قوله: (المقتسمين) الذين حلفوا: په آيت کښې دی كما انزلنا على المقتسمين فرمائی مقتسمين نه مراد هغه خلق دی چاچه قسم خوړلې وو. دا دحضرت صالح عليه السلام دقوم كافر خلق ووهغوی قسم خوړلې ووچه دشپې په تياره کښې به په حضرت صالح عليه السلام اودهغه په متبعينو باندې حمله اوکړو اوټول به ختم کړو. په سورة نمل کښې ددې پوره وضاحت راغلی دې ,,قالوا تقاسموا بالله لنبيتنه واهله ثم لنقولن لوليه ما شهدنا مهلك اهله وانا لصدقون [2]

قوله: (ومنه (لا أقسم) أي أقسم وتقرأ لأقسم: اودمقتسمين نه لاقسم دې .دې کښې ,,لا زائده دې اومعنی ده زه قسم خورم .بعضودې ته لاقسم لوستلې دې په کوم کښې چه لام دتاكيد دپاره دې داد ابن كثير قراءت دې [3] دمقتسمين په مناسبت سره ئی داذکر کړې دې

قوله: (قاسمهما) حلف لهما ولم يحلفا له: په سورة اعراف کښې دی ,,وقاسمهما انى لكما لمن النصحين امام بخاری رحمه الله فرمائی چه په آيت کښې قاسمهما مطلب دادې چه شيطان دحضرت آدم عليه السلام اوبی بی حواء په وړاندې قسم خوړلې ووخوحضرت آدم عليه السلام اوبی بی حواء قسم نه وو خوړلې دې خبرې ته اشاره ده چه دلته په باب مفاعله کښې خاصيت دمشاركت نه دې، دطرفين نه قسم نه دې خوړلې شوې صرف شيطان قسم خوړلې وو د اعراف دې آيت طرف ته

---

[1] عضين اى متفرقه وقيل هوجمع عضة واصلها عضوة من عضى الشئ اذاجعلها اعضاء اى جزاءها اجزاء وقيل :اصلهاعضة فخذفت الهاء الاصلية.... وبعد الحذف جمع على عضين مثل ماجمع برة على برين على قلين (عمدة القارى :ج۱۹ص۱۳)_

[2] سورة النمل :۴۹_

[3] عمدة القارى :ج۱۹ص۱۳-

اشاره هم دمقتسمين په مناسبت سره كړې شوې ده.

قوله: (وَقَالَ مُجَاهِدٌ (تَقَاسَمُوا) تَحَالَفُوا: په سورة النمل كښې دى. ،،قَالُوْا تَقَاسَمُوْا بِاللهِ لَنُبَيِّتَنَّهٗ وَاَهْلَهٗ دا هم دقسم نه دې يعنى هغه ټولوقسم اوخوړلودسورة نمل دې آيت طرف ته اشاره هم د مقتسمين په مناسبت سره كړې ده.

په ‘‘كما انزلنا على المقتسمين،، كې د مقتسمين نه كوم خلق مراد دې؟: په آيت مبارك كښې څوك خلق مراد دى په دې سلسله كښې درې اقواله مشهوردى.

① حضرت صالح ﷺ اودهغوى متبعينوباندې دشپې په وخت حمله كونكى دهغوى دقوم كافران خلق وولكه چه وړاندې تيرشو.

② هغه شپاړس اوولس سړى چاچه قسم خوړلې ووچه هغوى به درسول الله ﷺ دخبرې اوريدو نه خلق منع كوى [1] په دواړو صورتونوكښې دالفظ دقسم نه ماخوذ دې خوددې يو دريم تفسير هم دې.

③ دمقتسمين نه هغه اهل كتاب مراد دى چه دقرآن اجزاء ئى جوړ كړې ووا وهغه ئى په ټكړو او حصوكښې تقسيم كړو داسې چه په يوه حصه به ايمان راوړى اود څه حصه نه به ئى انكار اوكړى. دباب په دواړوروايتونوكښې هم دغه تفسيربيان شوې دې او هم دغه تفسير راجح دې او جمهورواختياكړې دې په دې صورت كښې مقتسمين دقسم نه نه بلكه قسمة نه ماخوذ دې اقتسام معنى وائى تقسيم كيدوته يعنى هغوى قرآن تقسيم كړې ووپه بعض حصوباندې عمل كولواوپه بعض باندې نه امام بخارى رحمه الله دواړه تفسيرونو طرف ته داشان اشاره كړې ده چه په شروع كښې اوفرمائيل (المقتسمين : الذين حلفوا) دې سره ئى اشاره اوكړله چه دا دقسم نه ماخوذ دې اوچه كوم دوه روايات ذكركړې شوهغې ته ئى اشاره اوكړه چه دا دقسمة نه ماخوذ دې. والله أعلم.

١٩٦- باب قَوْلِهِ (وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ) (٥)

قَالَ سَالِمٌ (الْيَقِينُ) الْمَوْتُ

=١٩٦ باب تفسير سورة النَّحْلِ

(رُوحُ الْقُدُسِ) جِبْرِيلُ (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الأَمِينُ) (فِي ضَيْقٍ) يُقَالُ أَمْرٌ ضَيْقٌ وَضَيِّقٌ، مِثْلُ هَيْنٍ وَهَيِّنٍ وَلَيْنٍ وَلَيِّنٍ، وَمَيْتٍ وَمَيِّتٍ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِي تَقَلُّبِهِمْ) اخْتِلاَفِهِمْ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَمِيدُ تَكَفَّأُ (مُفْرَطُونَ) مَنْسِيُّونَ وَقَالَ غَيْرُهُ (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ) هَذَا مُقَدَّمٌ وَمُؤَخَّرٌ وَذَلِكَ أَنَّ الاِسْتِعَاذَةَ قَبْلَ الْقِرَاءَةِ وَمَعْنَاهَا الاِعْتِصَامُ بِاللَّهِ (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ الدِّفْءُ مَا اسْتَدْفَأْتَ (تُرِيحُونَ) بِالْعَشِيِّ وَتَسْرَحُونَ بِالْغَدَاةِ (بِشِقِّ) يَعْنِي الْمَشَقَّةَ.

---

[1] عمدة القارى: ج ۱۹ص ۱۳ وتفسيرنسفى: ج۲ص ۲۷۹ خو په دې كښې ددولسوسړوذكر دې.

(عَلٰى تَخَوُّفٍ) تَنَقُّصٍ (الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً) وَهِيَ تُؤَنَّثُ وَتُذَكَّرُ، كَذٰلِكَ النَّعَمُ لِلْأَنْعَامِ جَمَاعَةُ النَّعَمِ (سَرَابِيلَ) قُمُصٌ (تَقِيكُمُ الْحَرَّ) وَأَمَّا (سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ) فَإِنَّهَا الدُّرُوعُ . (دَخَلًا بَيْنَكُمْ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصِحَّ فَهُوَ دَخَلٌ . قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (حَفَدَةً) مَنْ وَلَدَ الرَّجُلُ . السَّكَرُ مَا حُرِّمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا ، وَالرِّزْقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللّٰهُ، وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ صَدَقَةَ (أَنْكَاثًا) هِيَ خَرْقَاءُ، كَانَتْ إِذَا أَبْرَمَتْ غَزْلَهَا نَقَضَتْهُ . وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ الْأُمَّةُ مُعَلِّمُ الْخَيْرِ . { وَالْقَانِتُ الْمُطِيعُ } .

سورة النَّحْلِ

د كلماتو تشريح:

قوله: (رُوحُ الْقُدُسِ) جِبْرِيلُ (نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ) : په آيت كښې دى قُلْ نَزَّلَهٗ رُوْحُ الْقُدُسِ مِنْ رَّبِّكَ بِالْحَقِّ په دې كښې دروح القدس تفسير امام بخارى رحمه الله حضرت جبرائيل عليه السلام كوى اوددې دپاره هغوى تائيد دسورة الشعراء دآيت نَزَلَ بِهِ الرُّوْحُ الْاَمِيْنُ نه بيان كړو ځكه چه په دې كښې د«روح» اطلاق په حضرت جبرائيل عليه السلام باندې شوې دى .

قوله: (فِي ضَيْقٍ) يُقَالُ أَمْرٌ ضَيْقٌ وَضَيِّقٌ ، مِثْلُ هَيْنٍ وَهَيِّنٍ وَلَيْنٍ وَلَيِّنٍ ، وَمَيْتٍ وَمَيِّتٍ : په آيت كښې دى ,,وَلَا تَكُنْ فِيْ ضَيْقٍ مِّمَّا يَمْكُرُوْنَ امام بخارى رحمه الله فرمائى په دې كښې دوه لغته دى يوضَيْق (په سكون دياء) اوبل ضَيِّق (په تشديد دياء) لكه چه هَيْن وَهَيِّن وَلَيْن وَلَيِّن او وَمَيْت وَمَيِّت كښې دوه لغته دى. دامام بخارى رحمه الله دبيان مطابق وَمَيْت (دياء په سكون سره) او مَيِّت) په تشديد سره كښې هيڅ فرق نشته اهل لغتوپه دوارو كښې لږشان فرق بيان كړې دې هغه داچه وَمَيْت (په سكون دياء) هغې ته وائى چه فى الحال مړشوې وى او مَيِّت (په تشديد دياء) عام دې ، كه فى الحال چه څوک مړشو په دې ئى هم اطلاق كيږى اوكه څوک په مستقبل كښې مړكيدونكې دې دهغه د پاره هم ددې لفظ اطلاق كيږى [1] په سورة زمر كښې إِنَّكَ مَيِّتٌ وَّاِنَّهُمْ مَّيِّتُوْنَ [2] كښې ددې لفظ الطلاق هم دمستقبل په اعتبار سره كړې شوې دې .

---

[1] .قال الفيروز ابادى فى القاموس المحيط :ج ١ص ١٦٤) الميت مخففه الذى مات والميت والمائت الذى لم يمت بعد وقال الزبيدى فى تاج العروس : ج١ص٥٨٦ نقلا عن شيخه وعلى هذه التفرقة جماعة من الفقهاء والادباء ووعندى فيه نظرفانهم صرحو ابان الميت مخفف الياء ماخوذ وخفف من الميت المشده واذاكان ماخوذمنه فكيف يتصور الفرق فيهما فى الاطلاق حتى قال العلامة بن دحية ..... بانه خطا فى القياس ومخفف للسامع اما القياس فان الميت المخفف انمااصله ميت المشدد مخفف وتخفيه لم يحدث فيه معنى مخالفا لمعناه فى حال التشديد وفى لسان العرب :ج ٢ص٩١)_ قال الزجاج الميت الميت بالتشديد الاانه يخفف يقال ميت ميت والمعنى واحد

[2]) الزمر:٣٠_

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فِي تَقَلُّبِهِمْ) اخْتِلاَفِهِمْ: په آیت کښې دی ,,يَأْخُذَهُمْ فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ بیا هغوی ګرځیدونکی راګرځیدونکی (په یوآفت کښې) راګیرکړل،
حضرت ابن عباس رضي الله عنه بیان کړې دې چه دفي **تقلبهم** معنی ده فی اختلافهم یعنی دهغوی په سفر او حضر کښې دهغوی په شپه اوورځ کښې الله تعالی هغوی راؤنیسی.

قوله: (وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَمِيدُ تَكَفَّأُ: په آیت کښې دی ,,وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ الله تعالی په زمکه کښې لوئ لوئ غرونه خواره کړی دی دې دپاره چه زمکه تاسو واخلی اومتحرک اومضطرب مونه کړی، مجاهد رحمه الله دتميد تشریح **تكفا** سره کړې ده دځه معنی چه راواپس کیدل، رګیدونکې اوراپریوتونکې راځی. دمجاهد رحمه الله داتعلیق محمد موصولا نقل کړې دې.(۱)

قوله: (مُفْرَطُونَ مَنْسِيُّونَ): په آیت کښې دی لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ مُفْرَطُونَ فرمائی دې کښې مفرطون منسيون په معنی کښې دې یعنی بیشکه دهغوی دپاره دقیامت په ورځ دوزخ دې اوهغه خلق به هیرکړیشی (په دوزخ کښې داچولونه پس بیابه دهغوی هیڅ خبرنشی اخستې) حضرت شیخ الهند رحمه الله ترجمه فرمائیلې ده محقق شوچه دهغوی دپاره اور دې اوهغه زیاتولې شی .یعنی دهغه خلقو دپاره دوزخ تیار دې دکوم طرف ته چه هغوی وړاندې کولې شی اوچرته په رسیدوباندې به لکه چه هغوی بالکل هیرکړې شی .اوبه هغوی به کله هم دمهربانۍ نظرنشی اچولې.

قوله: (وَقَالَ غَيْرُهُ (فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ) هَذَا مُقَدَّمٌ وَمُؤَخَّرٌ وَذَلِكَ أَنَّ الِاسْتِعَاذَةَ قَبْلَ الْقِرَاءَةِ وَمَعْنَاهَا الِاعْتِصَامُ بِاللَّهِ:

د ``فاذا قرات القران فاستعذ بالله،، **تفسير:** په ايت کښې دی فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ امام بخاری رحمه الله دابوعبید رحمه الله په اتباع کښې فرمائی چه په دې آیت کښې تقدیم اوتاخیردې یعنی فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ اول ذکرکړې دې هغه مؤخربه وی اوچه فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ روستوذکرکړې شوې دې دابه وړاندې وی ځکه چه استعاذه دقرآن پاک دتلاوت نه وړاندې وی. جمهورعلماء دتقدیم اوتاخیرقائل نه دی هغوی وائی چه ,, فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ معنی ,,اذا اردت قراءة القران،، ده یعنی چه کله دقرآن دتلاوت اراده اوکړئی نواستعاذه کوئی، علامه نووی اوحافظ ابن کثیر رحمه الله وغیره هم دغه معنی بیان کړې دې.(۲) د استعاذه یعنی اعوذ بالله معنی امام بخاری رحمه الله بیان کړې ده ,, الاعتصام بالله،،یعنی الله تعالی سر مضبوط تعلق قائمول اوداالله تعالی په پناه کښې راتلل.

---

(۱) عمدة القاری : ج۱۹ص۱۵)_

(۲) تفسیرابن کثیر :ج۲ص ۵۸۶ والجامع لاحکام القرآن :ج۱ص ۸۶ روح المعانی : ۱۴ص۲۲۸)_

تلاوت نه وړاندې دتعو ذ حکم : دجمهورعلماؤ په نزد :قرآن شريف دتلاوت نه مخکښې تعوذ دې عطاء بن ابی رباح اونور حضرات وائی چه تعوذ وړاندې دقراءت نه واجب دې [1]

حضرت ابوهريره رضی الله عنه محمد بن سرين اوحضرت ابراهيم نخعی نه نقل شوی دی چه تعوذدقراءت نه پس پکاردې هغوی دآيت په ظاهرباندې نظرکول سره دتعوذ مقام دقراءت نه پس تجويزکړې دې داؤد ظاهری اوحمزه زيات هم دغه مذهب دې [2]

امام رازی رحمه الله دبعضې علماؤ نه نقل کړی دی چه تعوذ دقراءت نه وړاندې او روستو دواړو موقعو کښې پکار دې. [3]

بيا په دې کښې اختلاف دې چه تعوذ پټ وئيل پکار دی که ښکاره .په مانخه کښې دننه دجمهور علماؤ په نزد تعوذ په تيزه نه دی وئيل پکار بلکه ابن قدامه رحمه الله فرمائيلی دی چه تعوذ په مانخه کښې پټ وئيل اجماعی اومتفق عليه مسئله ده .[4] دشوافع حضراتو نه په دې سلسله کښې دوه قوله نقل دی .يوقول خودا دې چه تعوذبه پټ وئيلی کيږی اودويم قول دې چه قاری له اختيار دې که غواړی پټ دې وائی يا ښکاره . [5]

قوله: شاكلته : ناحيته: دا لفظ دسورة بنی اسرائيل آيت کښې دی ,,قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ .. دلته ددې ذکر بې محل دې ناسخ سهوًا دا دلته ذکرکړې دې .[6]

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: (تُسِيمُونَ) تَرْعَوْنَ (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ الدِّفْءُ مَا اسْتَدْفَأْتَ (تُرِيحُونَ) بِالْعَشِيِّ وَتَسْرَحُونَ بِالْغَدَاةِ (بِشِقِّ) يَعْنِي الْمَشَقَّةَ. (عَلَى تَخَوُّفٍ) تَنَقُّصٍ (الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً) وَهِيَ تُؤَنَّثُ وَتُذَكَّرُ، كَذَلِكَ النَّعَمُ لِلْأَنْعَامِ جَمَاعَةُ النَّعَمِ (سَرَابِيلَ) قُمُصٌ (تَقِيكُمُ الْحَرَّ) وَأَمَّا (سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ) فَإِنَّهَا الدُّرُوعُ. (دَخَلًا بَيْنَكُمْ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصِحَّ فَهُوَ دَخَلٌ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (حَفَدَةً) مَنْ وَلَدَ الرَّجُلُ. السَّكَرُ مَا حُرِّمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا، وَالرِّزْقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ، وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ صَدَقَةَ (أَنْكَاثًا) هِيَ خَرْقَاءُ، كَانَتْ إِذَا أَبْرَمَتْ غَزْلَهَا نَقَضَتْهُ. وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ الْأُمَّةُ مُعَلِّمُ الْخَيْرِ. {وَالْقَانِتُ الْمُطِيعُ}.

قوله: (قَصْدُ السَّبِيلِ) الْبَيَانُ: په آيت کښې دی ,,وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ وَلَوْ شَاءَ

---

[1] الجامع لاحكام القرآن :ج١ص ٨٦

[2] فتح الباری :ج٨ص٣٨٥) وروح المعانی :ج ١٤ص٢٢٩)_

[3] تفسير كبير :ج١ص ٦٠_

[4] قال موفق الدين احمدبن قدامه فی كتابه المغنی،، ج١ ص٢٨٣) ويسرالاستعاذة ولايجهر بهالااعلم فيه خلافا.

[5] قال شافعی رحمه الله فی كتابه الام ج١ص١٠٧ وايهما فعل الرجل اجزاء ان جهر او اخفی _

[6] مولانا رشيد احمد گنگوهی رحمه الله ددې يوه توجيه کړې دې ، ولعل الوجه فی ايراده ههنا التنبيه علی ان قصده فی القراءة لاينبغی ان يكون الا لله ، وعلی هذا فالمناسب فی ترجمة الشاكلة ههنا من التنبيه (لامع الد راری ج٩ص١١٦-١١٧)وفی الفتح :ج٨ص٣٨٥ شاكلته: ناحيته وقع فی رواية ابی ذر,,نيته،، يدل ناحيته _

لَهَدٰىكُمْ اَجْمَعِيْنَ ،، فرمائی چه په دې کښې د ,,قصد،، معنی دبیانولوده .یعنی دهدایت او ضلالت بیان کول هم په الله تعالی باندې دې . بعضو دقصد السبیل تفسیر په صراط مستقیم سره کړې دې .(۱) یعنی نیغه لار الله تعالی ته رسی اوبعضې لارې (چه د دین خلاف دی) کږې هم دی اوکه الله اوغواړی نوتاسوټولوله به نیغه لار درکړی.

قوله: (الدِّفْءُ مَا اسْتَدْفَأْتَ: به په آیت کښې دی ,,وَالْاَنْعَامَ خَلَقَهَا ۚ لَكُمْ فِيْهَا دِفْءٌ وَّمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُوْنَ فرمائی دې کښې دف ء نه مراد هغه څیزونه دی کوم نه چه تاسوګرمی حاصلوئی. دآیت مطلب دادې الله تعالی څناورپیداکړی دی په دې کښې ستاسودپاره دګرمئی پیداکولو سامان دې (څکه چه دهغې دوینښتواوڅرمن نه استراوکپړې جوړیږی).

قوله: (تُرِيحُوْنَ) بِالْعَشِيِّ وَتَسْرَحُوْنَ بِالْغَدَاةِ: په آیت کښې دی وَلَكُمْ فِيْهَا جَمَالٌ حِيْنَ تُرِيْحُوْنَ وَحِيْنَ تَسْرَحُوْنَ دتریحون معنی څناور څرول اومابنام وخت کښې راوستل اودتسرحون معنی دسحریه وخت کښې څرولولره بوتلل .مطلب دا دې چه څناور دسحروخت کښې څرن لره بوتلل اودمابنام په وخت کښې واپس راوستلوکښې ستاسو دپاره یوشان اوررونق دې (بِشِقِّ) يَعْنِي الْمَشَقَّةَ.(عَلٰى تَخَوُّفٍ)تنقص

قوله: (الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً) وَهِيَ تُؤَنَّثُ وَتُذَكَّرُ، كَذٰلِكَ النَّعَمُ لِلْأَنْعَامِ جَمَاعَةُ النَّعَمِ: په آیت کښې دی وَاِنَّ لَكُمْ فِي الْاَنْعَامِ لَعِبْرَةً ۚ نُسْقِيْكُمْ مِّمَّا فِيْ بُطُوْنِهٖ ،، امام بخاری رحمه الله فرمائی چه لفظ انعام مذکر اومؤنث دواړه قسمه استعمالیږی . اودا دانعم جمع ده. نعم هم مذکر اومؤنث دواړه استعمالیږی ،دلته انعام مذکر استعمال شوې دې نو ,,فی بطونه،، کښې ضمیر مذکردې طرف ته راجع دې اوسورة مؤمنون کښې (نُسْقِيْكُمْ مِّمَّا فِيْ بُطُوْنِهَا)(۲) دې هلته مؤنث استعمال شوې دې.

قوله: (بشق بمعنی المشقة: په آیت کښې دی وَتَحْمِلُ اَثْقَالَكُمْ اِلٰى بَلَدٍ لَّمْ تَكُوْنُوْا بٰلِغِيْهِ اِلَّا بِشِقِّ الْاَنْفُسِ ،، هغه به ستاسوبوج هم بار کړی داسې ښارته ئې اوړی چرته چه تاسوبغیر دځان محنت (مشقت) کښې اچولونه نشئ رسیدلې . فرمائی چه آیت کښې شق نه مراد مشقت اومحنت دې.

قوله: علی تخوف : تنقص: په آیت کښې دی اَوْ يَاْخُذَهُمْ عَلٰى تَخَوُّفٍ ۚ فَاِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوْفٌ رَّحِيْمٌ یاداپه کمولو اونیسئ .لکه چه هلته قحط پریوزی اوپه مزه مزه ختمیږی) مطلب دا دې چه بې ویرې کیدل نه دی پکار، دالله تعالی په ټولوقدرت حاصل دې .فرمائی په آیت کښې دتخوف معنی تنقص ده چه معنی ئې نمبرپه نمبرکمیدل دی اوهم دغه تفسیرحضرت ابن عباس رضی الله عنهما اومجاهد وغیره ائمه دتفسیرنه منقول دی اوهمدغه تفسیرحکیم الامت حضرت تهانوی رحمه الله

---

(۱)عمدة القاری :ج۱۹ص۱۶)_

(۲)سورة المؤمنون ۲۱_

هم كړې دي ،لكه چه ترجمه كښې كمول ظاهردى ، لفظ تخوف چه په ظاهره دخوف نه مشتق دې دځه معنى چه ويرول دى.

قوله: (سَرَابِيلَ) قُمُصٌ (تَقِيكُمُ الْحَرَّ) وَأَمَّا (سَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ) فَإِنَّهَا الدُّرُوعُ:

په آيت كښې دى ، ، وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ ، دلته اول سرابيل ،گرمئى نه دحفاظت دپاره دي، مراد قميص اوكرتې دى اوبل سرابيل ،چه په جنګ كښې دحفاظت دپاره دي، مراد ترينه زغرې دى.

قوله: (دَخَلًا بَيْنَكُمْ) كُلُّ شَيْءٍ لَمْ يَصِحَّ فَهُوَ دَخَلٌ: په آيت كښې دى تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ هغه څيز دكوم داخلول چه صحيح نه وى اوهغه په مينځ كښې واچوى هغې ته دخل وائى . دهوكه ،فساد، خيانت اوهريوملاوټ باندې ددخل اطلاق كيديشى.

قوله: (قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (حَفَدَةً) مَنْ وَلَدَ الرَّجُلُ: په آيت كښې دى وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً دې كښې بنين نه صلبى اولاد مراد دى اوحفدة نه نمسى مراد دى.

قوله: (السَّكَرُ مَا حُرِّمَ مِنْ ثَمَرَتِهَا ، وَالرِّزْقُ الْحَسَنُ مَا أَحَلَّ اللّٰهُ: په آيت كښې دى وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا ، شراب يابل څه مسكرچه دثمارنه تيارولې شى هغې ته سكروائى اورزق حسن هغه دې چه الله تعالى جائز اوحلال ګرځولې وى [1]

قوله: (وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ صَدَقَةَ (أَنْكَاثًا) هِيَ خَرْقَاءُ، كَانَتْ إِذَا أَبْرَمَتْ غَزْلَهَا نَقَضَتْهُ: (انكاثا) جمع نكث ، وهوالغزل يحل فتله فيعود كماكان قبل الفتل مفرق الاجزاء (هى خرقاء) حمقاء (نقضت) من النقض، ويستعمل لمعان منها : الهدم والابطال والحل بعد العقد، (ابرمت) فتلت.

په سند كښې د صدقې نه كوم سړې مراد دې؟ په دې سلسله كښې درې اقواله او په هغې كښې د قول راجح تعين: حضرت سفيان بن عيينه رحمه الله دصدقه نه نقل كړى دى دعلامه كرمانى رحمه الله خيال دې چه دصدقه نه امام بخارى رحمه الله شيخ صدقه بن الفضل مروزى مراد دې. حافظ ابن حجر رحمه الله ددې ترديد كړې دې اودائې فرمائيلى دى چه دينه زما په خيال كښې صدقه ابن عمران قاضى اهواز مراددې. امام بخارى رحمه الله په خپل تاريخ او ابن حبان ،،په كتاب الثقات ،، كښې صدقه ابوهذيل ذكركړې دې چه دهغه نه سفيان بن عيينه روايت كوى اوپه ظاهردلته صدقه ابوهذيل مراد دې داشان تعليقا دا رجال بخارى نه دې. په رجال بخارى باندې كاركونكو د

---

[1]) اشكال كيږى چه شراب خوحرام دى نوداپه نعمتونوكښې څنګه ذكركړې شومولانا رشيد احمد ګنګوهى رحمه الله ددې جواب وركوى ,, ولايبعدان يقال: ان الامتنان بمالم يسكر منها ،ولاشک جواز القدر الذى لايسكرمنها فصح لامتنان اويقال :ان الاية مكية وتحريم المحرمات منها مدنى ،فصح الامتنان انزال الاية ,,لامع الدرارى:ج۹ص ۱۱۷)_

ده ذکرنه دي کړي. دکلام خلاصه دا شوه چه دلته صدقه باره کښې دري اقواله شو.

① یوقول دعلامه کرمانی دې هغه فرمائی دینه صدقه بن الفضل مروزی مراد دې، صدقه ابن الفضل مروزی دامام بخاری شیخ دې اوسفیان بن عینیه نه روایت کوی سفیان دهغه شیخ ابن حبان په ,,کتاب الثقات،، کښې لیکی: صدقه ابن المروزی کنیته ابوالفضل یروی عن عینیة ......» دعلامه کرمانی رحمه الله په دې قول باندې اشکال کیږی چه سفیان خودصدقه شیخ دې ،دلته شیخ دخپل شاګرد نه روایت کوی، دهغه شیخ نه دې صدقه بن الفضل دسفیان نه روایت کوی، علامه کرمانی رحمه الله ددې جواب ورکوی چه سفیان خودصدقه شیخ دې، دلته شیخ دخپل شاګرد نه روایت کوی اوداسې کیږی چه ډیرځل شیخ دخپل شاګردنه روایت کوی.

دعلامه کرمانی رحمه الله په قول باندې اعتراض دا اوکړې شو چه مذکوره روایت د ابن جریر اوابن ابی حاتم «عن ابن عینیه عن صدقه عن السدی» په طریق سره نقل شوې دې. اوصدقه بن الفضل سدی اودهغه اصحاب نه دی لیدلی نوحافظ ابن حجرفرمائی «ویکتفی فی الرد علیه ما اخرجناه من تفسیر جریروابن ابی حاتم من روایة صدقه هذا عن السدی فان صدقه بن الفض المروزی ما ادرك السدی ولا سحاب السدی ....» په دې وجه دکرمانی رحمه الله قول ضعیف دې.

② حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی دی چه دینه صدقه ابن ابی عمران مراددې ځکه چه دابن عینیه دهغه نه روایت ثابت دې. داقول هم ضعیف دې ځکه چه دسفیان بن عینیه رور محمدبن عینیه دهغه نه روایت کوی ،علامه مزی رحمه الله ددې تصریح کړې ده ،دسفیان دده نه روایت په عام توګه کتب رجال کښې ذکرنه دې ،

③ دریم قول صحیح معلومیږی دادې چه دینه صدقه ابوهذیل مراد دې ځکه چه امام بخاری رحمه الله تاریخ کبیر،، کښې فرمائی «صدقه ابوالهذیل عن السدی روی عنه ابن عینیه» تقریبا هم دغه الفاظ ابن حبان رحمه الله ذکر کړی دی، صدقه ابوهذیل تفصیلی حالات اوپیژندګلی درجال په کتابونوکښې نه ملاویږی [1]

د ایت کریمه ``ولاتکونوا کالتی نقضت غزلها،، تفسیر: هغه فرمائی چه آیت «﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَاثًا﴾» کښې په مکه کښې اوسیدونکې یوه لیونئی او دیوانه ښځې ذکر دې چه دهغې نامه خرقاء یا ریطه بنت عمرو وه [2] دې به دسحر نه ترغرمې پورې سپنړسی تارکول بیا به ئی دا تارشوې سپړسی توتې کول ،په آیت مبارک کښې وعدې ماتولومثال بیان

---

[1] دحافظ ابن حجر رحمه الله داقوال دپاره اوګورئی فتح الباری :ج۸ص۲۸۷) علامه کرمانی رحمه الله دقول دپاره اوګورئی شرح الکرمانی :ج۱۷۱۷۶ دامام بخاری رحمه الله دقول دپاره اوګورئی التاریخ الکبیر :ج ٤ص ۲۹٤ دابن حبان رحمه الله دقول دپاره اوګورئ کتاب الثقات :ج۶ص ٤۶۷ و ج۸ص ۳۲۱ اودعلامه مزی دقول دپاره اوګورئی تهذیب الکمال ج۱۳ص۱۳۹ترجمة : ۲۸۶۶_

[2] فتح الباری :ج۸ ص۳۸۷)_

کړې دي ، شیخ الاسلام مولاناشبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی: یعنی وعده کول اوهغه ماتول داسې بې وقوفتوب دې لکه چه یوښځه توله ورځ سپړسی تار کړی اوبیا تارشوی سپړسی دماښام په وخت کښې ذره ذره کړی په مکه کښې به یوې لیونې ښځې هم داسې کول مطلب دا چه معاهدې کلو صرف کچه تارپه شان ګنړل چه کله اوغواړی نو یوځائ کړی اوکله اوغواړی نودخپل ګوتو په حرکت سره بې پروائې سره ماته کړی . ډېره ناپوهی اوليونتوب دې، چه دخبراعتبار پاتې نه شوددنیا نظام به خراب شی دقول اواقرارپه پاندئی سره دعدل اوانصاف تله نیغه پاتې کیدیشی . کوم قومونه چه دعدل اونصاف دقانون نه اخواشی اوصرف دخپل غرض اومقصد کارونه شروع کړی نودهغوی په نزد معاهدې صرف دماتولودپاره پاتې کیږی ،چرته چه معاهدقوم دخپل خان نه کمزورې اولیدو نومعاهدات ئی دردئی په ټوکړنی کښې اوغورزول .(۱)

۱۹۸= باب قَوْلِهِ (وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ).

[۴۴۳۰] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مُوسَى أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الأَعْوَرُ عَنْ شُعَيْبٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ - رضى الله عنه - . أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - كَانَ يَدْعُو « أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَالْكَسَلِ ، وَأَرْذَلِ الْعُمُرِ ، وَعَذَابِ الْقَبْرِ ، وَفِتْنَةِ الدَّجَّالِ ، وَفِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ » .[ر: ۲۶۶۸]

ارزل عمرهغه عمرته وائی په کوم کښې چه انسان سراسردنورومحتاج وی ، دینه هغوی صلی الله علیه وسلم پناه غوښتې ده .

۱۹۹= باب . سورة بَنِي إِسْرَائِيلَ

[۴۴۳۱] (۲): حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدَ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ - رضى الله عنه - قَالَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ وَالْكَهْفِ وَمَرْيَمَ إِنَّهُنَّ مِنَ الْعِتَاقِ الأُوَلِ ، وَهُنَّ مِنْ تِلاَدِي . قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيُنْغِضُونَ) يَهُزُّونَ . وَقَالَ غَيْرُهُ نَغَضَتْ سِنُّكَ أَىْ تَحَرَّكَتْ .

سورة بَنِي إِسْرَائِيلَ

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دسورة بنی اسرائیل ، سورة کهف اوسورة مریم متعلق اوفرمائیل چه دا دااولې درجې دښکلې سورتونونه دی .یعنی دا دپخوانۍ زمانې په شروع

(۱) تفسیرعثمانی :ج۳۶۷فائده نیمر ٤ _

(۲) اوخرجه البخاری ایضافی التفسیرباب سورة الانبیاء رقم الحدیث :٤٤٦٢ وباب تالیف القرآن رقم الحدیث ٤٧٠٨ وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب السنة سوی البخاری _

کښې نازل شوی سورتونه دی زاودازما زوړ محفوظ مال دې عتاق: دعتق جمع ده . څه معنی چه ښکلې اوبخوانی ده .تلاد پخوانی هغه مال چه کوم انسان سره دزړې زمانې راسې وی
قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيُنْغِضُونَ) يَهُزُّونَ. وَقَالَ غَيْرُهُ نَغَضَتْ سِنُّكَ أَيْ تَحَرَّكَتْ.
وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ) أَخْبَرْنَاهُمْ أَنَّهُمْ سَيُفْسِدُونَ، وَالْقَضَاءُ عَلَى وُجُوهٍ (وَقَضَى رَبُّكَ) أَمَرَ رَبُّكَ، وَمِنْهُ الْحُكْمُ (إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ)، وَمِنْهُ الْخَلْقُ (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ). (نَفِيرًا) مَنْ يَنْفِرُ مَعَهُ. (وَلِيُتَبِّرُوا) يُدَمِّرُوا (مَا عَلَوْا). (حَصِيرًا) مَحْبِسًا مَحْصَرًا (حَقَّ) وَجَبَ (مَيْسُورًا) لَيِّنًا. (خِطْئًا) إِثْمًا، وَهُوَ اسْمٌ مِنْ خَطِئْتُ، وَالْخَطَأُ مَفْتُوحٌ مَصْدَرُهُ مِنَ الإِثْمِ، خَطِئْتُ بِمَعْنَى أَخْطَأْتُ. (تَخْرِقَ) تَقْطَعَ. (وَإِذْ هُمْ نَجْوَى) مَصْدَرٌ مِنْ نَاجَيْتُ، فَوَصَفَهُمْ بِهَا، وَالْمَعْنَى يَتَنَاجَوْنَ (رُفَاتًا) حُطَامًا (وَاسْتَفْزِزْ) اسْتَخِفَّ (بِخَيْلِكَ) الْفُرْسَانِ، وَالرَّجْلُ الرَّجَّالَةُ وَاحِدُهَا رَاجِلٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ، وَتَاجِرٍ وَتَجْرٍ. (حَاصِبًا) الرِّيحُ الْعَاصِفُ، وَالْحَاصِبُ أَيْضًا مَا تَرْمِي بِهِ الرِّيحُ وَمِنْهُ (حَصَبُ جَهَنَّمَ) يُرْمَى بِهِ فِي جَهَنَّمَ، وَهُوَ حَصَبُهَا، وَيُقَالُ حَصَبَ فِي الأَرْضِ ذَهَبَ، وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنَ الْحَصْبَاءِ وَالْحِجَارَةِ. (تَارَةً) مَرَّةً وَجَمَاعَتُهُ تِيَرَةٌ وَتَارَاتٌ (لَأَحْتَنِكَنَّ) لَأَسْتَأْصِلَنَّهُمْ يُقَالُ احْتَنَكَ فُلَانٌ مَا عِنْدَ فُلَانٍ مِنْ عِلْمٍ اسْتَقْصَاهُ. (طَائِرَهُ) حَظَّهُ. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كُلُّ سُلْطَانٍ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ حُجَّةٌ. (وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ) لَمْ يُحَالِفْ أَحَدًا..

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (فَسَيُنْغِضُونَ) يَهُزُّونَ. وَقَالَ غَيْرُهُ نَغَضَتْ سِنُّكَ أَيْ تَحَرَّكَتْ: په آيت کښې دی ,, قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَسَيُنْغِضُونَ إِلَيْكَ رُءُوسَهُمْ ددې معنی يهزون ده يعنی هغوی خپل سرونه خوزوی اوحضرت ابن عباس رضی الله عنهما غیرمعنی ابوعبيدة رحمه الله وئيلی دی (نغضت سنك) معنی تحرکت يعنی ستاغابس اوخوزيدو.په مجرد کښې داباب ضرب اونصرنه استعماليږی .نقض الشئ ، تغغا: خوزيدل حرکت کول.ينغضون باب افعال نه متعدی دې په معنی دخوزيدلو اوحرکت کولو.

قوله: (وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَخْبَرْنَاهُمْ أَنَّهُمْ سَيُفْسِدُونَ، وَالْقَضَاءُ عَلَى وُجُوهٍ (وَقَضَى رَبُّكَ) أَمَرَ رَبُّكَ، وَمِنْهُ الْحُكْمُ (إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ)، وَمِنْهُ الْخَلْقُ (فَقَضَاهُنَّ سَبْعَ سَمَوَاتٍ): په آيت کښې دی وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا په دې کښې دقضينا معنی اخبرنا ده يعنی مونږ حضرت جبرائيل عليه السلام ته خبرکړې ووچه هغوی به فسادکوی . دلفظ قضا مختلف معنې راځی ،

① حکم ورکول. لکه قضی ربك :ستا رب حکم ورکړو.

② فيصله کول. لکه ان ربك يقضی بينهم : ستارب دهغوی په مينځ کښې فيصله اوکړه.

③ پيدا کول. لکه فقضاهن سبع سوات يعنی الله تعالی اووه آسمانونه پيدا کړل.

اسماعیل بن احمد نیشاپوری.. کتاب الوجوه والنظائر، کښې لیکي چه لفظ قضا په قرآن کښې پنځلس معنو کښې استعمال شوي دي. حافظ ابن حجر رحمه الله دا دي تفصیل نقل کړي دي [۱]

قوله: (نَفِيرًا) مَنْ يَنْفِرُ مَعَهُ: په آیت کښې دی.. وَجَعَلْنٰكُمْ اَكْثَرَ نَفِيرًا هغه خلقو ته وائی چه څوک چاسره تلونکی وی یعنی ددښمن دمقابلې دپاره یوځای وتونکی خلق.

قوله: (وَلِيُتَبِّرُوا) يُدَمِّرُوا (مَا عَلَوْا): په آیت کښې دی.. وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا یعنی چه په کوم څیزهغوی غالب راشی هغه هلاک اوبرباد کړی.

قوله: (حَصِيرًا) مَحْبِسًا مَحْصَرًا: په آیت کښې دی وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكٰفِرِيْنَ حَصِيْرًا دحصیرمعنی ده محبس ومحصر یعنی جیل اوقید خانه

قوله: (حَقَّ) وَجَبَ): په آیت کښې دی.. فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنٰهَا تَدْمِيْرًا پس په هغوی (یعنی هغه کلی والو باندې) حجت تمامیږی بیامونږ هغه کلی غرق (برباد) کړو.فرمائی چه په آیت کښې حق په معنی دوجب دې یعنی ثابته شوه. ختمه شوه اوبعضې مفسرینو تفسیرکړې دې وجب علیها العذاب.

قوله: (مَيْسُورًا) لَيِّنًا: په آیت کښې دی .. فَقُلْ لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُوْرًا نوهغوی سره په نرمئی خبره کوه فرمائی چه په آیت کښې دمیسور معنی ده لین یعنی نرم اومهین ده.

قوله: (خِطْئًا) إِثْمًا، وَهُوَ اسْمٌ مِنْ خَطِئْتُ، وَالْخَطَأُ مَفْتُوحٌ مَصْدَرُهُ مِنَ الْإِثْمِ، خَطِئْتُ بِمَعْنَى أَخْطَأْتُ: په آیت کښې دی.. اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْاً كَبِيْرًا په دې کښې دخطاء معنی گناه ده کښې دلته درې خبرې بیان کړی دی اوپه دریواړو کښې غلطی شویده. خطاء په کسره دخاء، ته هغه اسم مصدر وئیلی دې خطئت حالانکه هغه مصدر دې خطاء (په فتح دخاء) ته هغه مصدر وئیلی دې حالانکه هغه داخطاء اسم مصدر دې اوخطئت ته داخطات معنی کښې وئیلې دی حالانکه د ثلاثی مجرد نه ددې معنی په قصدسره گناه کول دی اوباب افعال نه بلاعمد گناه کول دی. [۲]

دلته دعبارت په آخر کښې دی.. من الاثم خطئت بمعنی اخطاءت،،په دې کښې تقدیم اوتاخیردې اصل عبارت داسې کیدل پکار دی.. خطئت من الاثم بمعنی اخطاءت یعنی خطئت چه دگناه په معنی کښې دې په معنی داخطاءت دې دغه شان علامه عینی رحمه الله فرمائی .. ای خطئت الذی اخذ معناه من الاثم بمعنی اخطاءت.

---

[۱] فتح الباري :ج۸ص۳۸۹_

[۲] عمدة القاري : ۱۹ص۲۰ وفی مختار الصحاح ▯▯الخطء.. الذنب‌ فیهو مصدر (خطئ) بالکسر_

قوله: (تَخْرِقَ) تَقْطَعَ: په آيت کښې دى ,, وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًا اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْاَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُوْلًا ،، اوپه زمکه باندې په فخرسره مه ګرځه (ځکه) چه ته (په زمکه باندې پښنه ايږدې) نونه زمکه شلولې شې اونه خپل بدن اوږدولې شې چه دغرونواوچتوالى ته اورسې . فرمائى چه آيت کښې دلن تخرق معنى لن تقطع يعنى ته به زمکه پرې نکړې شى اوفاصله به پوره نه کړې شى ځکه چه زمکه ډيره لويه ده. عرب وائى ,,فلان اخرق من فلان،، معنى فلانى دفلانى نه زيات سفراوکړو

قوله: (وَاِذْهُمْ نَجْوٰى) مَصْدَرٌ مِنْ نَاجَيْتُ، فَوَصَفَهُمْ بِهَا، وَالْمَعْنَى يَتَنَاجَوْنَ: په آيت کښې دى نَحْنُ اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُوْنَ بِهٖ اِذْ يَسْتَمِعُوْنَ اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰى اِذْ يَقُوْلُ الظّٰلِمُوْنَ اِنْ تَتَّبِعُوْنَ اِلَّا رَجُلًا مَّسْحُوْرًا په دې کښې نجوى دناجيت مصدر دې اوپه ,,هم.. باندې مبالغة ددې حمل کړې شوې دې اومعنى ده ,,واذهم يتناجون،، يعنى چه کله هغوى په خپل مينځ کښې پټې خبرې کوى

قوله: (رُفَاتًا) حُطَامًا: په آيت کښې دى,, وَقَالُوْٓا ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَّرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوْثُوْنَ خَلْقًا جَدِيْدًا (١) د رفاتا معنى حطاما ده يعنى څه چه کوم وخت مونږ هډوکى جوړيږو اوذره ذره اوميده ميده شونوبيابه مونږ ژوندى کولې شو.

قوله: (وَاسْتَفْزِزْ) اسْتَخِفَّ (بِخَيْلِكَ) الْفُرْسَانِ ، وَالرَّجْلُ الرَّجَّالَةُ وَاحِدُهَا رَاجِلٌ مِثْلُ صَاحِبٍ وَصَحْبٍ، وَتَاجِرٍ وَتَجْرٍ: په آيت کښې دى وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَاَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ دابالكل امام دابوعبيده رحمه الله كلام نقل کړې دې داستفزز معنى استخف يعنى سپک کنړل. دحق لارې نه اخواکول. بخيلك نه شهسوار مراددې او رجل او رجالة جمع ده. ددې مفرد راجل دې لکه دصاحب جمع ده صحب او دتاجر جمع تجرراځى .دآيت مطلب دا دې اودهغوى نه چه په چاستا قدرت رسى خپل آواز(وسوسه) سره هغوى دحق لارې نه واړوه دهدايت دلارې نه هغوى اخواديخواکړه اوپه هغوى پسې خپل سواره اوپياده راوله په آيت کښې شيطان ته خطاب دې.

قوله: (حَاصِبًا) الرِّيْحُ الْعَاصِفُ، وَالْحَاصِبُ أَيْضًا مَا تَرْمِي بِهِ الرِّيْحُ وَمِنْهُ (حَصَبُ جَهَنَّمَ) يُرْمٰى بِهٖ فِي جَهَنَّمَ، وَهُوَ حَصَبُهَا ، وَيُقَالُ حَصَبَ فِي الْأَرْضِ ذَهَبَ ، وَالْحَصَبُ مُشْتَقٌّ مِنَ الْحَصْبَاءِ وَالْحِجَارَةِ: په آيت کښې دى اَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ لَا تَجِدُوْا لَكُمْ وَكِيْلًا حاصب سيلئې ته وائى اوحاصب هغه کانکراوشګې ته هم وائى کوم چه هوااوچت کړى اوويُ غورزوى اوهم دې نه حصب جهنم ماخوذ دې چه په سورة انبياء کښې دې ,, اِنَّكُمْ وَمَا

---

(١) قوله رفاتا قال مجاهد ترابا وقيل :حطاما والرفات كل مايكسر ويبلى من كل شئ (تفسيرالبغوى: ج٣ص١١٨)

تَعۡبُدُوۡنَ مِنۡ دُوۡنِ اللّٰهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ ؕ اَنۡتُمۡ لَهَا وٰرِدُوۡنَ یعنی ددوزخ خشاک ځکه چه هغوی به په دوزخ کښې غورزولې شی .اوحصب حصباء نه مشتق دې په معنی دکانړی ځکه چه کانړې او کانکر غورزولې شی په دې وجه دې ته حصب وائی داخبره دې ښکاره وی چه دلته داشتقاق نه اصطلاحی اشتقاق مراد نه دې لکه چه دفعل اشتقاق دمصدرنه کیږی بلکه اشتقاق نه صرف دلته مناسبت مراد دې عبارت کښې ..الحجارة،، د ،،الحصباء،،تفسیردې.

قوله: (تَارَةً) مَرَّةً وَجَمَاعَتُهُ تِيَرَةٌ وَتَارَاتٌ: په آیت کښې دی..اَمۡ اَمِنۡتُمۡ اَنۡ یُّعِیۡدَکُمۡ فِیۡهِ تَارَةً اُخۡرٰی تارة دمرة په معنی کښې دې .ددې جمع تیرة اوتارات راځی.

قوله: (لَأَحْتَنِكَنَّ) لَأَسْتَأْصِلَنَّهُمْ يُقَالُ احْتَنَكَ فُلَانٌ مَا عِنْدَ فُلَانٍ مِنْ عِلْمٍ اسْتَقْصَاهُ: په آیت کښې دی ..لَئِنۡ اَخَّرۡتَنِ اِلٰی یَوۡمِ الۡقِیٰمَةِ لَاَحۡتَنِکَنَّ ذُرِّیَّتَهٗۤ اِلَّا قَلِیۡلًا دې کښې داحتنکن معنی دده زه به دهغه استیصال کوم. یعنی دبیخه به ئی راوباسم [1]عرب وائی احتنك فلان ماعند فلان من علم ددې معنی ده استقصاء یعنی فلانکی سړی سره چه څومره علم ووفلانکی شاګردهغه ټول حاصل کړو، ددې اخرته اورسیدو اودائې راګیرکړو.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كُلُّ سُلْطَانٍ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ حُجَّةٌ: په آیت کښې دی .. فَقَدۡ جَعَلۡنَا لِوَلِیِّهٖ سُلۡطٰنًا یوبل ځائ کښې دی وَّاجۡعَلۡ لِّیۡ مِنۡ لَّدُنۡکَ سُلۡطٰنًا نَّصِیۡرًا حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه په قرآن کریم کښې دسلطان لفظ چرته چه هم راغلې دې هغه دحجت په معنی کښې دې.

قوله: (وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ) لَمْ يُحَالِفْ أَحَدًا..: په آیت کښې دی وَلَمۡ یَکُنۡ لَّهٗ وَلِیٌّ مِّنَ الذُّلِّ وَکَبِّرۡهُ تَکۡبِیۡرًا یعنی دکمزورئی په وجه څوک دهغه امدادی نشته .. ولی من الذل،، تفسیرکړې دې لم یحالف احدا یعنی الله تعالی داسې نه دې چه دکمزورئی په بناچاسره وعده کړې وی اوڅوک ئې حلیف جوړکړې وی اودضروت په وخت هغه دالله تعالی امداد له راشی ځکه چه الله تعالی دچامحتاج نه دې دهرقسم کمزورئی اونقص نه پاک اومنزه دې.

۲۰۰= بَابُ قَوْلِهِ (أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ).

[۴۴۳۲] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ ح وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى

---

[1] قال البغوی فی معالم التنزیل :ج۳ص۱۲۲) لاحتنکن ذریته ای لاستاصلنهم بالاضلال یقال احتنک الجراد الزرع اذا اکله وقیل هومن قول العرب حنک الدابة اذاشد فی حنکها الاسفل حبلا یقودها ای لاقودتهم کیف شئت وقیل لاستولین علیهم بالاغواء_

الله علیه وسلم - لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ بِإِيلِيَاءَ بِقَدَحَيْنِ مِنْ خَمْرٍ وَلَبَنٍ، فَنَظَرَ إِلَيْهِمَا فَأَخَذَ اللَّبَنَ قَالَ جِبْرِيلُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَاكَ لِلْفِطْرَةِ، لَوْ أَخَذْتَ الْخَمْرَ غَوَتْ أُمَّتُكَ.

قوله: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَاكَ لِلْفِطْرَةِ: یعنی فطرت اسلامیه لره هغوی ﷺ اختیار کړو، هدایت اوضلالت ئی لبن اوخمریه شکل کښې پیش کړې شونو هغوی ﷺ لبن اختیار کړه اوهدایت طرف ئی خوښ کړو. که چرې هغوی ﷺ خمر اختیار کړی وې نو دابه دضلالت انتخاب وو اودهغوی ﷺ امت به په ګمراهئ کښې اخته شوې وو.

[۴۴۳۳] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ - رضي الله عنهما - قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صلى الله عليه وسلم - يَقُولُ «لَمَّا كَذَّبَنِي قُرَيْشٌ قُمْتُ فِي الْحِجْرِ، فَجَلَّى اللَّهُ لِي بَيْتَ الْمَقْدِسِ فَطَفِقْتُ أُخْبِرُهُمْ عَنْ آيَاتِهِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ». زَادَ يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَخِي ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَمِّهِ «لَمَّا كَذَّبَنِي قُرَيْشٌ حِينَ أُسْرِيَ بِي إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ». نَحْوَهُ. (قَاصِفًا) رِيحٌ تَقْصِفُ كُلَّ شَيْءٍ.

۲۰۱= بَاب قَوْلِهِ تَعَالَى (وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ)

) كَرَّمْنَا) وَأَكْرَمْنَا وَاحِدٌ (ضِعْفَ الْحَيَاةِ) عَذَابَ الْحَيَاةِ وَعَذَابَ الْمَمَاتِ (خِلاَفَكَ) وَخَلْفَكَ سَوَاءٌ (وَنَأَى) تَبَاعَدَ (شَاكِلَتِهِ) نَاحِيَتِهِ، وَهِيَ مِنْ شَكْلِهِ (صَرَّفْنَا) وَجَّهْنَا (قَبِيلاً) مُعَايَنَةً وَمُقَابَلَةً، وَقِيلَ الْقَابِلَةُ لأَنَّهَا مُقَابِلَتُهَا وَتَقْبَلُ وَلَدَهَا (خَشْيَةَ الإِنْفَاقِ) أَنْفَقَ الرَّجُلُ أَمْلَقَ، وَنَفِقَ الشَّيْءُ ذَهَبَ (قَتُورًا) مُقَتِّرًا. (لِلأَذْقَانِ) مُجْتَمَعُ اللَّحْيَيْنِ، وَالْوَاحِدُ ذَقَنٌ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مَوْفُورًا) وَافِرًا (تَبِيعًا) ثَائِرًا، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَصِيرًا. (خَبَتْ) طَفِئَتْ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لاَ تُبَذِّرْ) لاَ تُنْفِقْ فِي الْبَاطِلِ ــ (ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ) رِزْقٍ (مَثْبُورًا) مَلْعُونًا (لاَ تَقْفُ) لاَ تَقُلْ (فَجَاسُوا) تَيَمَّمُوا. يُزْجِي الْفُلْكَ يُجْرِي الْفُلْكَ (يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ) لِلْوُجُوهِ.

د کلماتو تشریح:

قوله: (قَاصِفًا) تَقْصِفُ كُلَّ شَيْءٍ: په آیت کښې دی ,, فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرِّيحِ قاصف هغه سخت طوفان ته وائی چه هرخیز دبیخ نه راوباسی اوغورزوی.

قوله: (ضِعْفَ الْحَيَاةِ) عَذَابَ الْحَيَاةِ وَعَذَابَ الْمَمَاتِ: په آیت کښې دی إِذًا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ،،ابو عبیده رحمه الله دهې تفسیر کړې دې ,,ضعف عذاب الحیاة وضعف عذاب الممات ابوعبیده رحمه الله او بعضو وئیلی دی ,, عذابا ضعفا فی الحیاة وعذابا ضعفا فی الممات ،،موصوف عذابا حذف کړې دې صفت ،،ضعفا ،، ئې دده قائم مقام کړې دې اوبیائې دده اضافت کړې دې[1]

---

[1]) قال البغوی فی معالم التنزیل: ج۳ص۱۲۷ یعنی اضعفنالک العذاب...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

قوله: (طائره) حظه: په آیت کښې دی ..وَكُلَّ إِنسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا اومونږ هر (عمل کونکی) انسان عمل (که نیک وی که بد) دهغه دغاړې هار جوړ کړې ایخودې دې (یعنی دهرسړی عمل هغه سره لازم اوملزوم دې) فرمائی په آیت کښې دطائره معنی حظه ده دځه معنی چه حصې قسمت اونصیب ده.

قوله: (خلافك) وخلفك سواء: په آیت مبارک کښې دی وَإِذًا لَّا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا اوهغه وخت په هغه هم ستانه پس ډیر کم وخت دپاره حصارشی فرمائی چه خلافت (په کسره دخاء) اوخلفك (په فتح دخاء) دواړه برابر دی.

قوله: ونأى) تباعد: په آیت کښې دی وَإِذَا أَنْعَمْنَا عَلَى الْإِنسَانِ أَعْرَضَ وَنَأَىٰ بِجَانِبِهِ اوچه کله مونږ انسان ته نعمت ورکوونومخ اړوی اوډډه کوی فرمائی آیت کښې ونائ په معنی تباعد دې یعنی لرې شو.

قوله: (شاكلته) ناحيته، وهي من شكله: په آیت کښې دی قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ د شاکلته تفسیرئې په ناحية سره کړې دې اومعنی ئې طرف (لار اوطریقه ده. اودا دشکل نه ماخوذ دې دشکل معنی ده مثل په شان (دلته زمونږ دمتن په نسخه کښې شکله داسم په ځای شکلته فعل دې دآیت مطلب دادې چه هر انسان په خپله خپله طریقه (نیت. طبیعت اومذهب باندې روان دې اوهم په هغې باندې عمل کوی. (۱)

قوله: (قبيلا) معاينة ومقابلة، وقيل القابلة لأنها مقابلتها وتقبل ولدها: په آیت کښې دی ..أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا په دې کښې دقبیلا معنی ده دسترګوپه وړاندې. مخامخ به دې کافرانوونیل چه مونږ دهغه وخت پورې ایمان نه راوړو ترکومې چه ته الله تعالی اوفرښتې زمونږ مخامخ نه راولې (اومونږ هغوی مخامخ اونه وینو) دقبیلا معنی مخامخ (نوهم په دې مناسبت وړاندې فرمائی چه دائی ته قابله ځکه وائی چه هغه دښځې مخامخ کښې دچاچه بچې پیداکیږی اودهغې بچې اخلی اوقبلوی.

قوله: (خشية الإنفاق أنفق الرجل أملق، ونفق الشيء ذهب: په آیت کښې دی إِذًا لَّأَمْسَكْتُمْ .. خَشْيَةَ الْإِنفَاقِ وَكَانَ الْإِنسَانُ قَتُورًا ددې معنی ده فقر (انفق الرجل) ونیلې شی اذا املق کله چه هغه محتاج اوفقیرشی، نفق الشيء ونیلی شی کله چه هغه څیز ختم شی.

قوله: (قتورا) مقترا: په آیت کښې دی وَكَانَ الْإِنسَانُ قَتُورًا قتور په معنی دمقتر دې یعنی بخیل.

...بقیه ازحاشیه گذشته] فی الدنیا والاخرة وقیل الضعف هوالعذاب سمی ضعفا لضاعف الالم فیه ــ

(۱) قال ابن عباس علی ناحیته قال الحسن وقتاده علی نیته وقال مقاتل :علی خلیقته قال الفراء علی طریقته التی جبل علیها وقیل علی السبیل الذی اختاره لنفسه وهومن الشکل یقال :لست علی شکل وشاکلتی وکلها لغات متقاربة (وانظر تفسیر البغوی :ج۳ص۱۳۳ــ

قوله: (لِلْأَذْقَانِ) مُجْتَمَعُ اللَّحْيَيْنِ، وَالْوَاحِدُ ذَقَنٌ: په آیت کښې دی يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا د دواړو جامود یوځائ کیدو ځائ ته ذقن وائی اوددې جمع اذقان راځی.

قوله: (تَبِيعًا) ثَائِرًا، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَصِيرًا: په آیت کښې دی ,, ثُمَّ لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهِ تَبِيعًا دې کښې تبیعا دثائرا په معنی کښې دې، ثائر دیت غوښتونکې اوبدله اخستونکی ته وائی اوحضرت ابن عباس رضي الله عنه اوفرمائیل چه تبیعا په معنی نصیرادې .دیت طلب کونکې هم یو قسم مدد ګاروی.

قوله: (يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ) لِلْوُجُوهِ: هغوی پرمخې راپریوزی ځکه چه ذقن هم په مخ کښې وی ددې دپاره الاذقان اوفرمائیلې شو.

۲۰۲=باب قَوْلِهِ (إِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا)

[۴۴۳۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ أَخْبَرَنَا مَنْصُورٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كُنَّا نَقُولُ لِلْحَيِّ إِذَا كَثُرُوا فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَمِرَ بَنُو فُلَانٍ.

حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ وَقَالَ أَمَرَ.

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه نه روایت دې چه کله به دجاهلیت په زمانه کښې دیوې قبیلې خلق ډیرزیات شونو مونږ به وئیل ,, امربنوفلان،، یعنی فلانکې قبلیه زیاته شوه دحمیدی په طریق کښې امربنوفلان دې .دامام بخاری رحمه الله مقصد آیت ,,امرنا فیها....، کښې مختلف قراتونو طرف ته اشاره کول دی.

په ``امرنا مترفیها،، کې مختلف قراءتونه: ① دجمهورو قراءت امرنا،، دې باب نصر نه ,,امر امرا.، معنی حکم ورکول، په دې صورت کښې به دآیت ترجمه وی کله چه مونږ یوکلی هلاک کول غواړونو مونږ دهغې ښه ژوند تیرونکوته حکم ورکوو. مطلب داچه دانبیاء کرامو په ذریعه مونږ هغوی ته دایمان اواطاعت حکم ورکوو. بیاچه کله هغوی ګناه کوی نو مونږ هغوی تباه کوو.مولاناشبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی :یعنی چه کله دبدوعملونوپه وجه یوکلی تباه کول وی نوهسې ئی داسې ناڅاپی نه رانیسی اوهلاکوی ئی ،بلکه دحجت داتمام نه پس سزا ورکولې شی .اول دپیغمبریادهغه دنائبینوپه ذریعه زبانی خدائی احکام هغوی ته رسولې شی خاصکر دهغې ځائی مالدارانو او د اثر او رسوخ خلقوته دچا دمنلواونه منلواثرپه اکثروخلقووی خبرولې شی کله چه دالوئ خلق سره دپوهې دالله تعالی پیغام ردکوی اوښه په ارت متې نافرمانیانی کوی اود ټول کلی فضا مسموم اومکدر یعنی خرابوی هغه وخت هغه کلې خپل ځان ښکاره مجرم ثابت کړی اودالله تعالی دعذاب حقدار شی.([1])

[1]) تفسیرعثمانی :۳۷۶فائده نمبر ۶_

خلاصه دکلام داشوه چه ,,امرنامترفیها،، کښې دفسق اوفجورحکم مرادنه دې چه اشکال اوکړيشي چه الله تعالی څنګه دفسق اوفجورحکم ورکوی قُلْ اِنَّ اللّٰهَ لَا یَاْمُرُ بِالْفَحْشَآءِ اوبلکه دحکم نه مراددانبیاء په ذریعه مترفین ته دایمان اواطاعت حکم دې .[1]

دغه شان دیوکلی دتباهۍ اوبربادئی اراده هله کولې شی کله چه هغوی په بدوعملونوکښې آخری حد ته اورسی نوبیا داتمام حجت دپاره دهغې ځای مالدارانوخلقوته دالله تعالی پیغام رسولې شی اوچه کله هغوی دا هیراوشاته نی کړی نوبه هغوی عذاب راځی .داخوبه هغه صورت کښې دی کله چه د,,امرنا۔معنی دحکم کولودپاره راشی خودامرنامعنی دډیر والی هم راځی لکه چه دلته دحمیدی په طریق کښې امرینوفلان په معنی ,,کثیر،، راځی په دې صورت کښې به ترجمه وی کله چه مونږ یوکلې هلاکول غواړونوهلته دمالدارانوشمیرزیاتوو، هغوی فسق اوګناه کوی نومونږ هغوی تباه کړو.

۲ قراءت دابن عباس رضی الله عنه نه نقل کړیشوې دې ,,امرنامترفیها،، امردباب سمع نه دې معنی ئی دوړاندې کیدلواوزیاتیدلوده. دلته ددې معنی کثرنا ده متعدی ده یعنی دې کلی کښې مونږ دعیش پرستوخلقوشمیرزیاتوو دامتعدی اولازم دواړه قسمه استعمالیږی وائی امرینوفلان فلانکې خاندان زیات شو. امرالله الله تعالی دې هغوی زیات کړی.

۲۰۲= باب (ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا)

[۴۴۳۵] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا أَبُو حَيَّانَ التَّيْمِيُّ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ بْنِ عَمْرِو بْنِ جَرِيرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضي الله عنه- قَالَ أُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- بِلَحْمٍ، فَرُفِعَ إِلَيْهِ الذِّرَاعُ، وَكَانَتْ تُعْجِبُهُ، فَنَهَسَ مِنْهَا نَهْسَةً ثُمَّ قَالَ «أَنَا سَيِّدُ النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَهَلْ تَدْرُونَ مِمَّ ذَلِكَ يُجْمَعُ النَّاسُ الأَوَّلِينَ وَالآخِرِينَ فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، يُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي، وَيَنْفُذُهُمُ الْبَصَرُ، وَتَدْنُو الشَّمْسُ، فَيَبْلُغُ النَّاسَ مِنَ الْغَمِّ وَالْكَرْبِ مَا لاَ يُطِيقُونَ وَلاَ يَحْتَمِلُونَ فَيَقُولُ النَّاسُ أَلاَ تَرَوْنَ مَا قَدْ بَلَغَكُمْ أَلاَ تَنْظُرُونَ مَنْ يَشْفَعُ لَكُمْ إِلَى رَبِّكُمْ فَيَقُولُ بَعْضُ النَّاسِ لِبَعْضٍ عَلَيْكُمْ بِآدَمَ فَيَأْتُونَ آدَمَ عليه السلام فَيَقُولُونَ لَهُ أَنْتَ أَبُو الْبَشَرِ خَلَقَكَ اللَّهُ بِيَدِهِ. وَنَفَخَ فِيكَ مِنْ رُوحِهِ، وَأَمَرَ الْمَلاَئِكَةَ فَسَجَدُوا لَكَ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، أَلاَ تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ أَلاَ تَرَى إِلَى مَا قَدْ بَلَغَنَا فَيَقُولُ آدَمُ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنَّهُ نَهَانِي عَنِ الشَّجَرَةِ فَعَصَيْتُهُ، نَفْسِي نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي

[1]) واختار الطبری قراءت الجهور واختارفی تاویلها حملها علی الظاهر وقال المعنی امرنا مترفیها بالطاعة فعصوا (فتح الباری :ج۸ص۳۹۵) وقال بعض السلف ان الامرفی قوله تعالی امرنامترفیها امرتکوینی قدری بالفسق وقوله تعالی ان الله تعالی لایامربالفحشاء معناه نفی الامرالتشریعی فلامنافاة (تفسیرعثمانی :۳۷۶)۔

،اذهَبُوا إِلَى نُوحٍ، فَيَأْتُونَ نُوحًا فيقولونَ يَا نُوحُ إِنَّكَ أَنْتَ أَوَّلُ الرُّسُلِ إِلَى أَهْلِ الأَرْضِ، وَقَدْ سَمَّاكَ اللَّهُ عَبْدًا شَكُورًا اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ، أَلَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ إِنَّ رَبِّي عَزَّوَجَلَّ قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنَّهُ قَدْ كَانَتْ لِي دَعْوَةٌ دَعَوْتُهَا عَلَى قَوْمِي نَفْسِي نَفْسِي نَفْسِي اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي، اذْهَبُوا إِلَى إِبْرَاهِيمَ، فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ، فَيَقُولُونَ يَا إِبْرَاهِيمُ، أَنْتَ نَبِيُّ اللَّهِ وَخَلِيلُهُ مِنْ أَهْلِ الأَرْضِ اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ لَهُمْ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنِّي قَدْ كُنْتُ كَذَبْتُ ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ - فَذَكَرَهُنَّ أَبُو حَيَّانَ فِي الْحَدِيثِ. نَفْسِي نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي اذْهَبُوا إِلَى مُوسَى، فَيَأْتُونَ مُوسَى، فَيَقُولُونَ يَا مُوسَى أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ، فَضَّلَكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَبِكَلَامِهِ عَلَى النَّاسِ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ، وَإِنِّي قَدْ قَتَلْتُ نَفْسًا لَمْ أُومَرْ بِقَتْلِهَا، نَفْسِي نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي، اذْهَبُوا إِلَى عِيسَى، فَيَأْتُونَ عِيسَى فَيَقُولُونَ يَا عِيسَى أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ، وَكَلَّمْتَ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا اشْفَعْ لَنَا أَلَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَيَقُولُ عِيسَى إِنَّ رَبِّي قَدْ غَضِبَ الْيَوْمَ غَضَبًا لَمْ يَغْضَبْ قَبْلَهُ مِثْلَهُ، وَلَنْ يَغْضَبَ بَعْدَهُ مِثْلَهُ - وَلَمْ يَذْكُرْ ذَنْبًا - نَفْسِي نَفْسِي نَفْسِي، اذْهَبُوا إِلَى غَيْرِي اذْهَبُوا إِلَى مُحَمَّدٍ - صلى الله عليه وسلم - فَيَأْتُونَ مُحَمَّدًا - صلى الله عليه وسلم - فَيَقُولُونَ يَا مُحَمَّدُ أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ وَخَاتَمُ الأَنْبِيَاءِ، وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ، اشْفَعْ لَنَا إِلَى رَبِّكَ أَلَا تَرَى إِلَى مَا نَحْنُ فِيهِ فَأَنْطَلِقُ فَآتِي تَحْتَ الْعَرْشِ، فَأَقَعُ سَاجِدًا لِرَبِّي عَزَّوَجَلَّ ثُمَّ يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَيَّ مِنْ مَحَامِدِهِ وَحُسْنِ الثَّنَاءِ عَلَيْهِ شَيْئًا لَمْ يَفْتَحْهُ عَلَى أَحَدٍ قَبْلِي ثُمَّ يُقَالُ يَا مُحَمَّدُ ارْفَعْ رَأْسَكَ، سَلْ تُعْطَهْ، وَاشْفَعْ تُشَفَّعْ، فَأَرْفَعُ رَأْسِي، فَأَقُولُ أُمَّتِي يَا رَبِّ، أُمَّتِي يَا رَبِّ فَيُقَالُ يَا مُحَمَّدُ أَدْخِلْ مِنْ أُمَّتِكَ مَنْ لَا حِسَابَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْبَابِ الأَيْمَنِ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ وَهُمْ شُرَكَاءُ النَّاسِ فِيمَا سِوَى ذَلِكَ مِنَ الأَبْوَابِ، ثُمَّ قَالَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّ مَا بَيْنَ الْمِصْرَاعَيْنِ مِنْ مَصَارِيعِ الْجَنَّةِ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَحِمْيَرَ، أَوْ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَبُصْرَى».

[ر: ۳۱۶۲]

د شفاعت حديث او ددې تشريح: دا حديث شفاعت دې، امام بخاری رحمه الله کتاب الانبياء کښې هم ددې حديث تخريج کړې دې خودلته ئې داحديث په تفصيل سره ذکرکړې دې .امام مسلم اوامام ترمذی هم حديث شفاعت نقل کړې دې .([1])

[1]) الحديث اخرجه البخاری فی کتاب احاديث الانبياء باب قول الله تعالى ارسلنا نوحا الى قومه وباب وقول الله عزوجل واتخذالله ابراهيم خليلا وفی تفسير سورة بنی اسرائيل هنا ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

ددي حاصل دادي چه قيامت په ورځ به ميدان حشر کښې کله ټول خلق راجمع کړيشي اودهغه ځاى په خطرناکه ګرمئی اودلړزيدونکې ويرې دوجه نه به ناقابل برداشت تکليف اومصبيت کښې وى نودوى په مينځ کښې به مشوره اوشي چه يو داسې شخصيت له تلل پکار دى چه الله تعالى ته سفارش اوکړى ،نوخلق به حضرت آدم عليه السلام له راشى اوهغه ته به دسفارش دپاره اووائى خوهغه به انکار اوکړى اودحضرت نوح عليه السلام طرف ته دورتللو مشوره به ورکړى خلق به حضرت نوح عليه السلام له راشى حضرت نوح عليه السلام به ورته دحضرت ابراهيم عليه السلام مشوره ورکړى ،حضرت ابراهيم عليه السلام به ورته دحضرت موسى عليه السلام مشوره ورکړى .اوحضرت موسى عليه السلام به ورته دحضرت عيسى عليه السلام دپاره اووائى اوحضرت عيسى عليه السلام به ورته حضرت سروردوعالم محمد مصطفى صلى الله عليه وسلم خواته دتلو مشوره ورکړى .نوخلق به نبى کريم صلى الله عليه وسلم له راشى هغوى به دالله تعالى نه دسفارش کولودرخواست اوکړى ، حضوراکرم صلى الله عليه وسلم به دعرش لاندې الله تعالى ته مخامخ په سجده پريوزى اودالله تعالى داسې تعريف اوثنابه بيانوى چه دهغوى صلى الله عليه وسلم نه وړاندې به چاته هم د تعريف اوثنا داسې کلمې نه وى خودلې شوى .دنبى کريم صلى الله عليه وسلم سفارش به قبول کړيشى اوالله تعالى به ارشاد اوکړى اې محمد: سر اوچت کړه غواړه تاته به درکولې شى سفارش کوه ستاسفارش به قبولولې شى. حضور صلى الله عليه وسلم به فرمائى امتى يارب امتى يارب،امتى يارب،، ارشادبه اوشى اې محمد صلى الله عليه وسلم ته دخپل امت نه هغه کسان په چاچه حساب نشته دجنت ښى طرف دروازه باندې داخل کړه . دينه علاوه په باقى دروازو باندې هم دنوروخلقو سره داخليدلې شى .بيا حضوراکرم صلى الله عليه وسلم اوفرمائيل په هغه ذات مى دې قسم وى دچادقدرت په قبضه کښې چه زما ځان دې دجنت دغاړوپه دواړو طرفونوکښې مکه اوحميريامکه اوبصرى هومره فاصله ده.

قوله: (يُسْمِعُهُمُ الدَّاعِي ، وَيَنْفُذُهُمُ الْبَصَرُ): يعنى ميدان حشربه داسې هواروى چه په دې کښې آوازکونکې به ټولوته خپل اواز اورولې شى اوهرطرف ته نظررسولې شى .يعنى ټولوته کتلې شى .دلته لفظ ينفذهم باره کښې اختلاف دې چه دا دباب افعال نه دې که دمجرد نه دې. اختلاف دا دې چه دال سره دې که ذال سره ، د محدثينو حضراتو په نزد داکثرذال سره د مجرد نه. ينفذهم لولى يعنى نظربه په ټولوکښې نفوذ کولې شى . ابوحاتم سجستانى داپه دال سره ينفدهم لولى اوترجمه کوى ،،يبلغ اولهم واخرهم ،،يعنى هغه به نظراول اوآخرته رسولې شى [۱] بيا دلته دنظرنه دمخلوق نظر مراد دې ابوعبيده رحمه الله دالله تعالى نظر مراد اخستې دې ليکن هغه قول راجح نه دې ځکه چه دالله کتل ټولو خلقو ته په هرحال کښې محيط دى .که

...بقيه ازحاشيه گذشته] وفى كتاب التوحيد باب قول الله وجوه يومئذ ناضرة الى ربها ناظرة وفى كتاب الرقاق باب صفت الجنة والنار واخرجه مسلم فى كتاب الايمان باب اثبات الشفاعة واخراج الموحدين من النار :ج۱ص۱۱ والترمذى فى صفة القيامة باب ماجاء فى الشفاعة رقم ۲٤۳٤_

[۱]) شرح مسلم للنووى :ج۱ ص۱۱۱) وفتح الملهم :ج۱ص۲٦۷_۲٦۸ وفتح البارى :ج۸ص۳۹٦)_

خلق په یومیدان کښې وی یا په مختلفو مقاماتو کښې وی .دلته دخلقو نظر مراد دې تول به په یومیدان کښې داسې جمع وی هرنظر به تول لیدیشی .[1]

قوله: وَتَدْنُو الشَّمْسُ: اونمر به نزدې شی بعضې روایاتو کښې ,,قدر الميل،، اضافه هم ده.[2] یعنی دیومیل په اندازه به شی .راوی وئیلی دی چه دانشی متعین کیدې چه ددې میل سره دمسافت میل دې یامکحله اوسرمه دانئ؛ په مینځ کښې چه کوم سلائی وی هغې ته هم میل وائی هغه مراد دې بهرحال که دمسافت والا میل هم مراد وی نو بیاهم دهغې دګرمی دسختوالی اندازه نشی کولې .نن دنمرفاصله په لاکهونو میلونونه زیاته ده خوددې په ګرمئ اوسیزلوسره سړی لیونی کیږی نوهغه وخت به دګرمئ څه حال وی.

قوله: (وَإِنِّي قَدْ كُنْتُ كَذَبْتُ ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ-فَذَكَرَهُنَّ أَبُوحَيَّانَ فِي الْحَدِيثِ:

د ثلاث كذبات تفصيل: ددې دریوکذبات تفصیل په کتاب الانبیاء کښې تیرشوېدې هلته دروایت الفاظ دې ,,لم یکذب ابراهیم علیه السلام الاثلاث کذبات : ثنتین منهن فی ذات الله عزوجل **قوله:** انی سقیم وقوله بل فعله کبیرهم هذا ،وقال بیناهو ذات یوم وسارة ، اذاتی علی جبار من الجبابرة ،فقیل له : ان هاهنا رجلا معه امراة من احسن الناس ،فارسل الیه ، فساله عنها فقال : من هذه ؟ قال هذه اختی فاتی سارة قال یاسارة لیس علی وجه الارض مؤمن غیری وغیرك وان هذا سالنی عنك فاخبرته انك اختی فلاتكذبینی.[3] دلته اشکال پیداکیږی چه دحضرت ابراهیم علیه السلام متعلق قرآن اوفرمائیل,, وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا اوصدیق هغه چاته وائی چه دهغه رګونو کښې صدق ورننوتې وی ،دچانه چه د دروغوصادرکیدلوهیڅ احتمال باقی نه وی ،نوسره دصدیق کیدودحضرت ابراهیم علیه السلام نه ددروغو ارتکاب څنګه اوشو؟ ددې اشکال جواب دا دې چه په اصل کښې داکذب نه ووتوریه وه، حضرت ابراهیم علیه السلام انی سقیم ،،اوفرمائیلو ددې نه دهغوی مطلب داوو چه دخپل نه تللو دپاره څه ذلیل پیش کولونه قاصریم کوم چه تاسواومنئی زه سقیم الحجة یم تاسونه شم قائل کولې ظاهره ده چه حضرت ابراهیم علیه السلام که دا وئیلې چه تاسوداخترخوشحالو دپاره ځئ اوهلته خوبه هم شرک کوئی دالله تعالی دتوحید عقیدې خلاف به کوئی اوداجائزاوصحیح نه ده نوخلق به ددې خبرې دپاره هیڅ کله هم نه ووتیارشوی.[4]

اوداهم ممکن دی چه انی سقیم نه وقتی توګه باندې په هغه وخت کښې بیمارکیدل مراد وی بلکه مطلب دا چه زۀ مستقبل کښې بیمارکیدونکې یم داسم فاعل صیغه دمستقبل دپاره په کثرت سره استعمالیږی.[5]

---

[1]) فتح الباری (ج۸ص۳۹۶ وشرح مسلم للنووی :ج۱ص۱۱۱وفتح الملهم :۱ج ۳۹۷ص۳۹۸_
[2]) فتح الباری .كتاب الرقاق باب صفة الجنة والنار:ج۱۱ص۴۳۲)_
[3]) صحيح البخاری (مع فتح الباری كتاب الانبياء باب واتخذ الله ابراهيم خليلا رقم :۳۳۵۸_
[4]) فتح الباری :ج۶ص۳۹۱ كتاب الانبياء باب واتخذ الله ابراهيم خليلا _
[5]) فتح الباری :ج۶ص۳۹۱ كتاب الانبياء باب واتخذ الله ابراهيم خليلا _

امام نووى رحمه الله نقل كړى دى چه حضرت ابراهيم عليه السلام واقعة هغه وخت بيمارو او دهغه تبه وه حافظ ابن حجر رحمه الله دابعيد ګرځولې دې ځکه چه په هغه صورت کښې به بيا دانه صراحتا کذب وى اونه تعريضا (١) اودا مطلب هم کيدې شى چه ستاسو شرکى حرکتونوسره موافقت کولو دپاره زما طبيعت تيارنه دې دهغوى سره موافق نه کيدل نى بيمارئې سره تعبيرکړل علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فَنَظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ لاندې ليکى: دهغوى په قوم کښې دنجوم زور وو، حضرت ابراهيم عليه السلام هغوى ته دخودلوپه غرض ستوروته اوکتل اووئى فرمائل چه زماطبعيت ټيک نه دې (اوداسې په دنياکښې څوک دې چه دهغه طبيعت به په هرقسم ټيک وى څه ناڅه دننه عوارض يه بهرنى خو وى، هم دا تکليف څه کم وو چه هر وخت به ئې د قوم حالت کتلو او خفه کيدو به) يا دامطلب چه زه بيماريدونکې يم (بيمارى نوم دې دمزاج دبرابر کيدونه اخوا کيدل، نودمرګ نه وړاندې هرسړى ته داپيش کيدونکې دې) بهر حال دابرهيم عليه السلام مراد صحيح وو ستورو ته کتل او انى سقيم وئيلونه خلقودا مطلب اوګڼړو چه دنجوم په ذريعه هغه دا معلومه کړه چه زردې بيماريدونکې يم .هغه خلق دميلې دپاره دښارنه بهرتلل. داکلام اوريدلوسره حضرت ابراهيم عليه السلام ځان سره دبوتلونه معذور اوګڼړلو نويوازې پريخودلواولاړل . دحضرت ابراهيم عليه السلام غرض هم داووچه ځان له يوه موقع ملاؤ شى نو ددې دروغژنو خدايانوخبر به واخلم بت خانې ته لاړلو اوبتانوته ئې خطاب اوکړلوچه دا خوراکونه اونذرونه ستاسو مخې ته پراته دې ولې نه خورئى سره ددې چه ستاسو شکلونه دخوراک کونکو دى .پورتنى تقريرنه معلومه شوه چه د حضرت ابراهيم عليه السلام انى سقيم وينا دواقعى مطلب په اعتبار سره دروغ نه وه اومخاطبينوچه کوم مطلب اوګڼړلو دهغې په اعتبار سره خلاف واقعه وه . ددې دپاره په بعض احاديث صحيحه کښې په دې د کذب اطلاق کړې شوې دې حلانکه په حقيقت کښې مباح ده . لکه په حديث هجرت کښې ,, ممن الرجل ،، دجواب باره کښې رسول الله اوفرمائيل ,,من الماء،، اودابوبکرصديق رضى الله عنه ديوسوال په جواب کښې اوفرمائيل ، ، رجل يهدينى السبيل ،، اودا توريه هم چونکه دابراهيم عليه السلام داوچتې مرتبې دشان په لحاظ خلاف اولى وه نوپه دې قاعده ,,حسنات الابرار سيئات المقربين ،، حديث کښې داذنب ګرځولې شوې دې .(٢)

دغه شان قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ کښې هم توريه ده اودامشروط ده ,,إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ سره مطلب دادې که چرې دابتان خبرې کولې شى نوبيابه دې لوئ داکار کړې وى اوکه خبرې نشى کولې نوبيا به بل چا داکارکړې وى .(٣)

---

(١) فتح البارى :ج٦ص٣٩١ کتاب الانبياء باب واتخذ الله ابراهيم خليلا _

(٢) تفسيرعثمانى :٥٩٨ فائده نمبر٨_

(٣) فتح البارى :ج٦ص٣٩٢ کتاب احاديث الانبياء باب واتخذالله ابراهيم خليلا_

علامه زمخشری رحمه الله فرمائی چه دحضرت ابراهیم علیه السلام مقصود دبت دپاره ددې کارثابتول نه دی بلکه داکارئې هم خپل طرف ته یوبلیغ تعریفی طریقه سره منسوب کول وو. کوم کښې چه کافرانوپورې خندل هم وو. داپه مثال سره داسې اوګڼړئی چه تاسوښکلې خطاط ئې، تاسویوتحریراولیکلوستاسویو بل ملګرې چه هغه له دقلم نیولوطریقه هم نه ورځی تانه تپوس اوکړې چه دا تحریرچالیکلې دې؟ ته هغه ته په جواب کښې اووائی داتا لیکلې دې په دې جواب کښې مقصد هیڅ چرې دانه وی چه دا واقعی هغه لیکلې دې بلکه په دې کښې دتحریر خپل طرف ته نسبت ګرځول مقصد دې اوورسره مخاطب سره ټوقه مسخره هم مقصد وی (۱)

دغه شان حضرت ابراهیم علیه السلام اوفرمائیل قَالَ بَلْ فَعَلَهٗ كَبِيْرُهُمْ هٰذَا هغوی له پوهیدل پکاروو چه داکارکونکې خو موجود دې نوبیا ولې تپوس کوی دې نه پس وړاندې حضرت ابراهیم علیه السلام خندا فرمائی فَسْئَلُوْهُمْ اِنْ كَانُوْا يَنْطِقُوْنَ.

امام کسائی علیه السلام ددې یوه بله توجیه کړې ده .چه ،،فعله،، ځان له جمله ده .کبیرهم ددې فاعل نه دې بلکه کبیرهم هذا مستقل جمله مستانفه ده یعنی فعله من فعله داکارئې اوکړو چاچه هم اوکړو اوددې بتانولوئ دا دې په دې توجیه کښې چه کوم تکلف دې هغه ظاهر دې (۲) شیخ الاسلام مولانا شبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی :یعنی زمانه دتپوس ضرورت نشته بلکه که دافرض کړې شی دا لوئ چه صحیح سالم ولاړ دې اودماتولو ځیزهم هغه سره دې داکارئې کړې وی نودبحث اوتحقیق په وخت کښې دالزام اوتبکیت په توګه دا دعوی کوم چه دې لوئ بت داتول واړه مات کړل اوس تاسوسره څه دلیل دې چه ده نه دی کړی . آیاپه دنیا کښې داسې نه کیږی چه لوئ ماران واړه اولوئ کبان واړه کبان خوری .لوئ باشاهان واړه حکومتونه تباد کوی .په دې وجه زمااوستاسوپه مینځ کښې بهترین صورت دا دې چه تاسو پخپله ددې معبودانو نه تپوس اوکړئ چه دا څه قصه شوې ده .که دوی چرته څه وینا کولې شی نوپه داسې اهم معامله کښې به دې وینا سره زما د رښتیا او د دروغوفیصله به اونه کړی

ددې سلسلې یوه تنبیه: زمونږ دتقریرنه معلومه شوه چه ،،بَلْ فَعَلَهٗ كَبِيْرُهُمْ هٰذَا ،، وینا کول دواقعه خلاف خبر ورکولو په توګه نه ووکوم ته چه حقیقتا دروغ اووئیلې شی بلکه دهغوی دتحقیق اوتجهیل دپاره یوفرضی احتمال ئې ددعوی په صورت کښې واخستلواودتعریض اوالزام کلام ئې کړې وو لکه چه په عام توګه بحث اومناظروکښې کیږی . دې ته دروغ نشی وئیلې اوپه ظاهره د درغو صورت معلومیږی ځکه په بعضې احادیثو کښې په دې باندې د لفظ کذب اطلاق کیږی مفسرینو ددې دپاره توجیه کښې نورهم محمل بیان کړی دی مګر زمونږ په نزد هم داتقریر ډیرصفابې تکلف او اقرب الی الروایات دې (۳)

---

(۱) تفسیر کشاف :۳ص ۱۲۴)_

(۲) فتح الباری :ج۶ص۳۹۲ کتاب الانبیاء باب واتخذ الله ابراهیم خلیلا _

(۳) تفسیرعثمانی :۴۳۶ فائده نمبر۱_

اودريمه خبره دحضرت ابراهيم عليه السلام خپلې بى بى حضرت ساره ته ،،هذه اختى،،وئيل دى دا هم توريه ده اومطلب داووچه داخوت دينيه په اعتبارسره دازما خورده .هغوى دا گڼړل لكه چه نسبى قرابت په اعتبار سره ئى خوربنائى

البته دلته يواشكال كيږى چه كله دا خبرې دروغ نه وې بلكه دتوريه په زمره كښې داخلې وې نوبياحضرت ابراهيم عليه السلام دا په كذبات سره ولې تعبير كړې .ددې جواب دا دې چه دا توريې هم د حضرت ابراهيم عليه السلام دمرتبې داوچتوالى په اعتبار سره خلاف اولى وې په دې وجه په دې قاعده حسنات الابرار سئيات المقربين دا هغوى كذب اوگرخولې

قوله: (يَا عِيسَى أَنتَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ: حضرت عيسى عليه السلام الله تعالى په كلمه ,,كن،،سره پيدا كړې دې .دتوالد اوتناسل ظاهرى واسطې نوبت دهغه په پيدا كيدو كښې نه دې راغلې شيخ محى الدين عربى رحمه الله ليكى چه كلمه وائى ،،لفظ وضع لمعنى مفرد،، ته ،څنگه چه په كلمه كښې معنى پټه وى دغه شان په حضرت عيسى عليه السلام كښې حقيقت ملكيه مستور وو، صورة خوهغه بشروو په هغه كښې حقيقت ملكيه موجودوو.

نقش آدم معنى جبرائيل رسته از جمله هوا وقال وقيل

ترجمه :يعنى په صورت كښې انسان خو په حقيقت كښې دجبرائيل په صفاتو موصوف دې. نه دخواهشاتو غلبه اونه په قيل اوقال كښې حجت بازى

اوحضرت عيسى عليه السلام ته خو كلمة الله وئيلې شوې دى اوقرآن وئيلى دى اليه يصعد الكلم الطيب په دې وجه هغوى آسمان ته اوچت كړيشو

محى الدين ابن عربى رحمه الله وائى چه دحضرت عيسى رحمه الله دنيوى پيدائش دموردخيتې نه شوې دې لكه چه ,,وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ نه معلوميږى خو اصل مولد دهغه عالم قدس وو ددې دپاره الله تعالى تبارك وتعالى دلږې مودې نه پس هغه واپس خپل اصل وطن عالم قدس ته اوغوښتلو.

په "كلمته القاها الى مريم وروح منه،، كې د روح متعلق د علماؤ اقوال وړاندې فرمائى وَرُوحٌ مِّنْهُ، يعنى الله په خپل خاص حكم دحضرت عيسى عليه السلام روح مخلوق من امرالله،، دا ،،من. . ابتدائيه دې تبعيضيه نه دې (1) غرض دا دې چه دحضرت عيسى عليه السلام په پيدائش كښې دمادې دخل

---

[1])وروح منه : قيل هوروح كسائر الارواح الاان الله تعالى اضافه الى نفسه تشريفا وقيل الروح هو النفخ الذى نفخ جبرئيل عليه السلام فى درع مريم واضافه الى نفسه لانه كان يامره وقيل الروح الوحى (وانظرمعالم التنزيل :ج ١ص٥٠٢ صورة النساء) ويحكى ان طبيبا نصرانيا ناظر على بن الحسين الواقدى فقال له ان فى كتابكم ما يدل على ان عيسى عليه السلام جزء منه تعالى وتلاهذه الاية فقرالواقدى قوله تعالى وسخرلكم مافى السموات وما فى الارض جميعا منه فقا اذن يلزم ان يكون جميع الانبياء جزء منه سبحانه وتعالى علواكبيرا فانقطع النصرانى فاسلم (روح المعانى ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

نشته . دصلب والد دخل نشته . اودروح الوتل آسمانونو طرف ته وی ددې دپاره حضر عیسی علیه السلام الله تعالی آسمان طرف ته اوچت کړو.دلته په روایت کښې دی چه حضرت عیسی علیه السلام به اوفرمائی چه تاسومحمد ﷺ له لاړشئ نو خلق به دحضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضرشی یوروایت کښې دی چه حضرت عیسی علیه السلام به پخپله خلقوسره دحضور اکرم ﷺ په خدمت کښې حاضرېږی نو دې نه دیوحدیث مفهوم واضح کیږی کوم کښې چه هغوی ﷺ فرمائیلی دی چه عیسی علیه السلام په ټولوپیغمبرانوکښې ماته نزدې دې [۱] په عام توګه ددې مطلب دابیان کولې شی چه دعیسی علیه السلام اوهغوی ﷺ په مینځ کښې بل نبی نه دې مبعوث شوې خوددې روایت په بناددې یومطلب دا هم شوچه په قیامت کښې د حضرت عیسی علیه السلام اوحضوراکرم ﷺ قرب یعنی نزدیکت ظاهرېږی په دې توګه چه دشفاعت د درخواست دپاره خلقوسره د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حضرت عیسی علیه السلام هم راځی .نولکه په قیامت کښې دهغوی قرب دنبی کریم ﷺ سره وی.

قوله: وَقَدْ غَفَرَ اللّٰهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ:

د "**قد غفرالله لک ما تقدم من ذنبک وما تاخر**»، **تشریح**: حضرت شاه صاحب رحمه الله فرمائی چه داخطاب تشریف دې اوددې مطلب دا دې چه الله تعالی هغوی ﷺ ته په دنیا کښې داتسلی ورکړې ده چه په آخرت کښې به ستاپه یوه خبره هم نیول نه کیږي نولکه هغوی ﷺ به دشفاعت اوسفارش دپاره دالله تعالی په دربار کښې پیش کیدیشی .[۲] بعضې حضراتو وئیلی دی چه دکومو حضراتو نه صدور د ذنب کیږی دهغوی مرتبه دهغې سره نشی برابریدلې دچانه چه صدور ذنب نه وی شوې .دنورو انبیاء کرامو نه دهغوی دمرتبې په اعتبار سره صدور د ذنب شوې وونوځکه هغوی دشفاعت جرات اونه کړې شواورسول الله ﷺ دصدورذنب نه محفوظ وو ددې دپاره هغوی ﷺ په شفاعت باندې تیار شو. حافظ ابن تیمیه اودهغوی په اتباع کښې حافظ ابن قیم رحمه الله دا قاعده رد کړې ده چه دکوم سړی نه صدوروذنب شوې وی هغه دهغه سړی برابري دې نشی .دچانه چه صدور ذنب نه وی شوې .ځکه چه ډیر خلې دګناه صادریدو نه پس سړې توبه کوی نودهغه درجه دهغه سړی برابریدې شی دچانه چه ګناه نه وی صادرشوې بلکه زیاتیدې هم شی .امام بیهقی ,,**مناقب شافعی**،، کښې لیکلی دی چه ,,**ماتقدم**

...بقیه ازحاشیه گذشته] ج٦ص٢٥ سورة النساء) وقال ابن العربی فی احکام القرآن :ج١ص٥١٧ اختلف العلماء فیه علی ستة اقوال الاول انها نفخة فی جیب درعها وسمیت النفخة روحا لانها تکون من الریح الثانی ان الروح الحیاة الثالث ان معنی الروح رحمة الرابع ان روح صورة لماخلق الله تعالی آدم اخرج من صلبه ذریته وصور هم فعیسی من تلک الارواح ادخله فی مریم واختار هذا ابی بن کعب وقیل فی الخامس روح صورة صورها الله تعالی ابتداء وجهها فی مریم وقیل فی السادس سر روح منه یعنی من جبرئیل وهو معنی کلام الله القاها الیه وروح منه ای القاء الکلمة کان من الله ثم من جبرئیل ـ

[۱] وفی جامع الاصول فی احادیث الرسول :ج٨ص٥٢٣) والفاظه انا اولی الناس بابن مریم فی الدنیا والاخرة.

[۲] ولم تحت هذه الایة ولکنه ذکره فی فیض الباری : ج٤ص٩١ تحت قوله تعالی [ ]اعملوماشئتم ..ـ

من ذنبك،، نه هغه قصورمراد دي کوم چه دنبوت نه وړاندې صادر شوې وی او..ماتاخر،، نه مراد عصمت دې چه الله تعالی دنبوت ورکولونه پس هغوی ﷺ معصوم جوړکړلو اوبیا هغوی ﷺ نه هیڅ گناه اوقصورصادر نه شو.(١) بعضې حضراتو وئیلی دی چه درسول الله ﷺ وړاندینی اوروستوتولې خطاگانې الله تعالی معاف کړې وې ددې دپاره حضرت عیسی علیه السلام به دهغوی ﷺ په خدمت کښې دورتلو مشوره ورکوی چه په دې مقام شفاعت کښې بالفرض که څه تقصیرهم شوې وی نوهغه هم دعام معافۍ لاندې اول راغلې دی.(٢)

قوله: فَأَقُولُ أُمَّتِي يَارَبِّ، أُمَّتِي يَارَبِّ: دلته دا شکال پیدا کیږی چه ټول مخلوق حضور اکرم ﷺ له ورغلواوهغوی دسفارش وعده هم فرمائیلې .نوبیاهغوی صرف دخپل امت سفارش ولې کوی اودنورو خلقو سفارش نه کوی. ددې جواب دادې چه دلته په روایت کښې اختصار دې کنې حضور اکرم ﷺ به دحساب شروع کولودپاره دټولو خلقو سفارش کوی په روایاتوکښې ددې ذکرموجود دې .هغه به شفاعت کبری وی دلته روایت کښې دخپل امت دپاره شفاعت صغری ذکر دې.(٣)

قوله: إِنَّ مَا بَيْنَ الْمِصْرَاعَيْنِ مِنْ مَصَارِيعِ الْجَنَّةِ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَحِمْيَرَ، أَوْ كَمَا بَيْنَ مَكَّةَ وَبُصْرَى: دجنت په دوو دروازو کښې به دومره فاصله وی څومره چه دمکې اوحمیرپه مینځ کښې یاوئی فرمائیل څومره چه دمکې اوبصرې په مینځ ، دمختلف ښارونو نومونه هغوی ﷺ اخستی دی ، داپه دې اعتبار سره چه دکومې علاقې خلق هغوی ﷺ ته مخاطب دی هغوی دخپلوښارونوفاصله باندې پوهیږی .دلته دا شک کیدیشی چه دادومره لویه دروازه خوبه ښه نه معلومیږی .ددې جواب دا دې چه په اصل کښې ددروازو لوئې والې اووړوکوالی او ددې مناسبت اوښائسته والی تعلق اوانحصار دعمارت په لوئی والی وړوکوالی باندې وی .که عمارت ډیر لوئ وی نو وړه دروازه ښه نه ښکاری اوظاهره ده دجنت عمارت خوبه ډیر عظیم وی نوپه دې وجه ددې دروازې هم لوئی وی

---

(١) داقول علامه نووی شرح مسلم ج١ص١٠٩ کښې قاضی عیاض طرف ته منسوب کړې دې مناقب بیهقی زمونږ سره نشته البته دامام شافعی رحمه الله احکام القرآن کوم چه امام بیهقی جمع کړو په دې کښې دی سئل الشافعی عن قول الله عزوجل انا فتحنا لک فتحامبینا لیغفرلک الله ماتقدم من ذنبک وماتاخرقال معناه (ما تقدم) من ذنب ابیک آدم وهبته لک (وماتاخر) من ذنوب امتک ادخلهم الجنة بشفاعتک (وانظر احکام القرآن للشافعی رحمه الله :٣٨_

(٢) فتح الملهم :ج١ص ٣٦٤)_

(٣) قوله یا محمد ادخل من امتک هذه القطعة في الشفاعة الصغری وکانت الاولی فی الکبری لفتح باب الحساب وحاصله ان العالم مجموعه اذا احتاج الی شافع لم یسرعنهم مارابهم غیر النبی صلی الله علیه وسلم واذا وصل الامرالی کل من الامم تکفل کل نبی لامته ....(فیض الباری :٤ص١٩٨)_

٢٠٤ = باب قَوْلِهِ (وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا)

[٤٤٣٦] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ -رضى الله عنه- عَنِ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ «خُفِّفَ عَلَى دَاوُدَ الْقِرَاءَةُ، فَكَانَ يَأْمُرُ بِدَابَّتِهِ لِتُسْرَجَ، فَكَانَ يَقْرَأُ قَبْلَ أَنْ يَفْرُغَ». يَعْنِي الْقُرْآنَ. [ر: ١٩٦٧]

دحضرت داؤد عليه السلام دپاره دزبور قراءت آسان كړې شوې وو هغه به دخپل څاروى دپاره دزين تړلو حكم وركولو اودزين دتړلونه وړاندې به هغوى ټول زبور لوستلې وو. دامعجزه وه. علامه سيوطي رحمه الله دبعضو بزرګانو متعلق نقل كړې دى چه هغوى به په يوه ورځ اوشپه كښې نهه ځل قرآن پاک ختمولو اوشيخ سهرودى عليه السلام به يوه ورځ كښې شپيته ځل قرآن ختمولو. دحضرت شاه اسماعيل شهد باره كښې راغلى دى چه هغوى دمازيګرنه ترمابنامه پورې په ترتيل سره قرآن مجيد ختم كړې وو. (١)

طئ زمان او طئ مكان: دصوفياؤ په اصطلاح كښې دې ته طى زمان،، وائى اويو وى ،،طى مكان ،، مثلا يوپه ډير لږ وخت كښې ددې ځائى نه مكې معظمې ته اورسى. شيخ ابن عربى ،،فتوحات ،، كښې داقسم ډير واقعات نقل كړى دى. يوه واقعه ئى ليكلې ده چه جوهرى يوځل وده شو، خوب ئى اوليدو چه هغه بغداد ته تلې دې اوهلته ئې يوې ښځې سره واده كړې دې اودهغې نه دده ډير بچى پيدا شوى دى. كله چه دخوب نه بيدار شو نوځه موده پس يوه ښځه دبغدادنه راغله اوهغې دعوى اوكړه چه جوهرى هغې سره نكاح كړې ده اودا ماشومان دهغه دى. شيخ مجدد احمد سرهندى عليه السلام ددې واقعه نه انكار كړې دې او دائى صحيح نه ده ګرځولې. مولانا انور شاه كشميرى عليه السلام فرمائيلى دى چه زماپه نزد په دې كښې هيڅ بعد نشته او د ،،طى زمان،، دباب نه ئى دا ګرځولې ده. (٢)

٢٠٥ = باب (قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلاَ يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلاَ تَحْوِيلاً).

[٤٤٣٧] (٣) حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ (إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ) قَالَ كَانَ نَاسٌ مِنَ الإِنْسِ

---

(١) فيض البارى :ج ٤ص١٩٧_

(٢) فيض البارى :ج ٤ص١٩٨_١٩٩)_

(٣) اخرجه البخارى ايضا فى التفسيررقم الحديث :٤٧١٥(مع الفتح) واخرجه مسلم فى التفسير باب اولئک الذين يدعون يبتغون رقم الحديث :٣٠٣ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسيرباب قوله تعالى قل ادعوالذين زعمتم رقم الحديث :١١٢٨٧_

يَعْبُدُونَ نَاسًا مِنَ الْجِنِّ، فَأَسْلَمَ الْجِنُّ، وَتَمَسَّكَ هَؤُلَاءِ بِدِينِهِمْ. زَادَ الأَشْجَعِي عَنْ سُفْيَانَ عَنِ الأَعْمَشِ. (قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ). [۴۴۳۸]

دآیت ترجمه ده تاسواووایئی چه راوغواړه هغه څوک په چا چه تاسو دالله تعالی نه سوا دمعبود ګمان کولو(کله چه هغه راوغواړی) نونه به هغوی ستا تکلیف کم کولې شی اونه به هغه بدلولې شی. حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه ددې آیت په تفسیرکښې فرمائی چه څه خلقوبه دپیریانو عبادت کولو. هغه پیریان خومسلمانان شو اودهغوی عبادت کونکی همدغه شان په شرک اوکفرکښې اخته وو. دهغوی ذکربه دې آیت کښې شوې دې چه هغه پیریان کوم چه دې خلقو معبودان جوړ کړې ووهغوی په هیڅ قسم نفع اونقصان باندې قدرت نه لری.

۲۰۶=باب قَوْلِهِ (أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ) الآيَةَ.

[۴۴۳۸] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنه - فِي هَذِهِ الآيَةِ (الَّذِينَ يَدْعُونَ يَبْتَغُونَ إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ) قَالَ نَاسٌ مِنَ الْجِنِّ {كَانُوا} يُعْبَدُونَ فَأَسْلَمُوا. [ر: ۴۴۳۷]

۲۰۷=باب (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ)

[۴۴۳۹] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضى الله عنه (وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ) قَالَ هِيَ رُؤْيَا عَيْنٍ أُرِيَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ (وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ) شَجَرَةُ الزَّقُّومِ. [ر: ۳۶۷۵]

دلته درؤیا په تفسیرکښې اختلاف دې، حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه ددې رؤیا نه مراد رؤیا عین دې اوداهغه ده چه په لیلة السراء کښې حضور صلی الله علیه وسلم ته دبیدارئی په حالت کښې دمسجدحرام نه مسجد اقصی پورې اوبیا دهغه ځائ نه داووآسمانونو پورې اوخودلې شو بعضوئیلی دی چه درؤیا نه رؤیا بدر مراد دې په کوم کښې چه حضور صلی الله علیه وسلم ته دقتل شوو دغورزیدو ځائ خودلې شوې دې. (۱)

بعضې حضراتو وئیلی دی چه دې نه مراد رؤیا حدیبیه ده چه حضور صلی الله علیه وسلم ته په خوب کښې اوخودلې شوچه تا احرام تړلې دې اوتاسره دصحابه کرامو دلې احرام تړلې دې اوتپول دعمرې ادا کولو دپاره تلی ئی. (۲)

بهرحال اقوال مختلف دی حضرت ابن عباس رضی الله عنهما چه حبرالامة او رئیس المفسرین دې په دې وجه دهغوی رائې ته به ترجیح ورکولې شی.

---

(۱) روح المعانی: ج ۱۵ص۱۰۷_

(۲) الجامع الاحکام القران ج۱۰ص۲۸۲ خومذکوره دواړه قوله ضعیف دی ځکه چه آیت مکی دې او درؤیا بدر اوحدیبیه تعلق مدینې سره دې_

۲۰۸ = باب قَوْلِهِ (إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا). (۹)

قَالَ مُجَاهِدٌ صَلاَةَ الْفَجْرِ.

[۴۴۴۰] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ وَابْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضى الله عنه عَنِ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «فَضْلُ صَلاَةِ الْجَمِيعِ عَلَى صَلاَةِ الْوَاحِدِ خَمْسٌ وَعِشْرُونَ دَرَجَةً، وَتَجْتَمِعُ مَلاَئِكَةُ اللَّيْلِ وَمَلاَئِكَةُ النَّهَارِ فِي صَلاَةِ الصُّبْحِ». يَقُولُ أَبُو هُرَيْرَةَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ (وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا) [ر: ۶۲۲]

د قران الفجر د مشهور كيدو مختلف وجوه: دسحريه وخت كښې قرآن لوستل مشهود گرځولې شوى دې ددې مختلف وجوهات بيان كړې شوى دى.

① دابوهريره رضی الله عنه په روايت كښې دى چه دسحريه وخت كښې دشپې او ورځې فرښتې حاضريږى.

② بعضې حضراتو وئيلى دى چه دې وخت كښې دالله تعالى دقدرت شواهد ښكاره كيږى ،دې وخت كښې دشپې تيارې دورځ په رڼړا كښې بدليږى اوخوب چه اخت الموت دې داتباه اواستيقاظ سره بدليږى.[1]

③ بعضې حضراتووئيلى دى چه دې وخت كښې مونځ گذار خپلې بسترې پريږدى اوحاضريږى په دې وجه دې ته مشهود اووئيلې شو.[2]

④ بعضې حضراتووئيلى دى چه په دې كښې دې خبرې طرف ته ترغيب دې چه دقرآن الفجر حق دا دې چه په دې كښې گڼړو خلقو له حاضرى وركول پكار دى.[3]

مجاهد رحمه الله فرمائى چه دقرآن الفجر نه دسحر مونځ مراد دې ،اكثر ائمه تفسير، ابن كثير، قرطبى، اومظهرى رحمه الله همدغه مراد اخستې دې.[4]

۲۰۹ = باب قَوْلِهِ (عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا)

[۴۴۴۱] [5] حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبَانَ حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ عَنْ آدَمَ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ سَمِعْتُ

---

[1]) روح المعانى : ج۱۵ص۱۳۷)_

[2]) روح المعانى : ج۱۵ص۱۳۷)_

[3]) روح المعانى : ج۱۵ص۱۳۷)_ التفسير ابن كثير (ج۳ص۵۵ وروح المعانى :ج ۸ ص۱۳۵ والتفسير الكبير:ج۲۱ص۲۷ والقرطبى : ج ۱۰ ص۳۰۲)

[4]) التفسير ابن كثير (ج۳ص۵۵ وروح المعانى :ج ۸ ص۱۳۵ والتفسير الكبير:ج۲۱ص۲۷ والقرطبى : ج ۱۰ ص۳۰۲)_

[5]) واخرجه النسائى فى سنن الكبرى فى التفسير باب قوله تعالى عسى ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

ابْنَ عُمَرَ رضى الله عنهما يَقُولُ إِنَّ النَّاسَ يَصِيرُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جُثًا، كُلُّ أُمَّةٍ تَتْبَعُ نَبِيَّهَا، يَقُولُونَ يَا فُلاَنُ اشْفَعْ، حَتَّى تَنْتَهِىَ الشَّفَاعَةُ إِلَى النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم - فَذَلِكَ يَوْمَ يَبْعَثُهُ اللَّهُ الْمَقَامَ الْمَحْمُودَ.

ابوالاحوص نوم سلام بن سليم دي ،دوى روايت كوى دآدم بن على عجلى بصرى نه آدم بن على نه بخارى كښې صرف دغه يوروايت دې.

ادم بن على : ابن سعد ,,طبقات ،، كښې داهل كوفه طبقه ثانيه كښې دې ذكر كړې دې ، هغه دحضرت عمربن الخطاب رضی الله عنه نه روايت كوى اوده نه سفيان ثورى وشعبه ، اسرائيل بن يونس ،ابراهيم بن طهمان ، امام بخارى اوامام نسائى روايت كوى.

امام جرح وتعديل يحيى بن معين د ده باره كښې فرمائى ,,ثقة،،

امام نسائى دهغوى باره كښې فرمائى ,,ليس به بأس،،

ابن حبان ,,ثقات،، كښې د ده ذكر كړې دې

هشام بن عبد الملك بن مروان دحكومت په زمانه كښې دهغه وفات شوې دې.(١)

د اذان نه پس دعا:

[۴۴۴۲] حَدَّثَنَا عَلِىُّ بْنُ عَيَّاشٍ حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِى حَمْزَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - قَالَ «مَنْ قَالَ حِينَ يَسْمَعُ النِّدَاءَ اللَّهُمَّ رَبَّ هَذِهِ الدَّعْوَةِ التَّامَّةِ وَالصَّلاَةِ الْقَائِمَةِ، آتِ مُحَمَّدًا الْوَسِيلَةَ وَالْفَضِيلَةَ، وَابْعَثْهُ مَقَامًا مَحْمُودًا الَّذِى وَعَدْتَهُ، حَلَّتْ لَهُ شَفَاعَتِى يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

رَوَاهُ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّبِىِّ - صلى الله عليه وسلم -.

په دعا كې د ``الدرجة الرفيعة،، ذكر نشته: دلته په روايت كښې ,,آت محمدا ن الوسيلة والفضيلة ،،نه پس ،، والدرجة الرفيعة ،، ذكرنشته . په صحيح روايت كښې ددې لفظ ثبوت نه ملاويږى البته ابن السنى ،عمل اليوم والليلة ،،كښې ,,, الدرجة الرفيعة ،، ذكر كړې دې (٢)دحافظ ابن تيميه رحمه الله په فتاوى كښې هم ددې لفظ ذكر موجود دې (٣)هغه ټول خو يا سهوناسخ دى يا بيا

...بقيه ازحاشيه گذشته] ان يبعثك ربک مقاما محمودا رقم الحديث : ١١٢٩٤ وهذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخارى _

(١) دمذكوره تفصيل دپاره اوګورئى فتح البارى : ٨ص ٤٠٠ وتهذيب الكمال : ج٢ص٣٠٨_٣٠٩ وطبقات ابن سعد]٦ ص٢٢٥ والجرح والتعديل :ج ١ص٢٦٧_

(٢) عمل اليوم الليلة :٨٨_

(٣) (فتاوى ابن ابن تيميه : ج١ص١٩٢ قال ملا على القارى فى كتابه : الصنوع فى معرفة الحديث الموضوع :١٠٠حديث : الدرجة الرفيعة فيمايقال بعد الاذان قال السخاوى لم اره ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه..

اصل مصنفينو ته دهو كه لكيدلې ښكه چه په يو صحيح سند كښې هم دا الفاظ نقل نه دى ، دا روايت كتاب الاذان كښې تشريح سره تيرشوې دې.

٢١٠= باب (وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا)

يَزْهَقُ يَهْلِكُ.

[٤٤٤٣] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ - رضى الله عنه - قَالَ دَخَلَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - مَكَّةَ وَحَوْلَ الْبَيْتِ سِتُّونَ وَثَلاَثُمِائَةِ نُصُبٍ فَجَعَلَ يَطْعُنُهَا بِعُودٍ فِي يَدِهِ وَيَقُولُ (جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا) (جَاءَ الْحَقُّ وَمَا يُبْدِئُ الْبَاطِلُ وَمَا يُعِيدُ).

٢١١= باب (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ).

[٤٤٤٤] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ - رضى الله عنه - قَالَ بَيْنَا أَنَا مَعَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - فِي حَرْثٍ وَهُوَ مُتَّكِئٌ عَلَى عَسِيبٍ إِذْ مَرَّ الْيَهُودُ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ سَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ، فَقَالَ مَا رَابَكُمْ إِلَيْهِ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ لاَ يَسْتَقْبِلُكُمْ بِشَيْءٍ تَكْرَهُونَهُ فَقَالُوا سَلُوهُ فَسَأَلُوهُ عَنِ الرُّوحِ فَأَمْسَكَ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِمْ شَيْئًا، فَعَلِمْتُ أَنَّهُ يُوحَى إِلَيْهِ، فَقُمْتُ مَقَامِي، فَلَمَّا نَزَلَ الْوَحْىُ قَالَ (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً) [ر: ١٢٥]

قوله: (مَا رَابَكُمْ إِلَيْهِ: بصيغة الماضى من الريب وذكره فى (النهاية) بضم الهاء (ما رابكم اليه) اى ما اربكم وحاجتكم الى سؤاله وفى نسخة (ما رابكم) اى فكركم وفى العينى قال الخطابى الصواب (ما اربكم) اى ماحاجتكم.

د روح متعلق د يهوديانو سوال: روايت كښې دى چه دحضور اكرم ﷺ نه يهوديانو دروح باره كښې سوال اوكړو نوحضور اكرم ﷺ هغوى ته هيڅ جواب ورنه كړو په دې كښې دقرآن شريف

...بقيه ازحاشيه گذشته] فى شئ من الروايات وقال الحافظ ابن حجر فى التلخيص الحبير: ج١ص ٢١٠ وليس فى شئ من طرق هذا الحديث ذكر (الدرجة الرفيعة) وزيادة بعضهم فى اخر هذا الدعا (يا ارحم الراحمين) ليست ايضا فى شئ من طرق هذا الحديث وقال الشيخ عبد الفتاح ابوغده رحمه الله فى تعليقات المصنوع : ١٠١ فلاتقال ايضا ولاتزاد _

دا آیت نازل شو ,,وَيَسْئَلُوْنَكَ عَنِ الرُّوْحِ قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّيْ وَمَآ اُوْتِيْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِيْلًا، کښې تنوین دتقلیل دپاره دې یعنی ستاعلم اقل قلیل دې ځکه چه ته علم دحواس په ذریعه حاصلوې اوحواس دروح احاطه نشی کولې نوته دروح متعلق ډیر نه شې پوهیدلې . دوه عالم امر مجرد عن الماده دې ،روح دعالم خلق څیز نه دې چه داپه مادیات کښې اوشمیرلې شی بلکه هغه دعالم امر څیز دې اومادې نه مجرد دې .علامه آلوسی رحمه الله په روح المعانی کښې فرمائی چه دعالم امر اوعالم خلق اصطلاح دروستو پیداوار دې ،په حضور ﷺ باندې چه کله قرآن نازلیدلونو دا اصطلاح دروستو پیداوار دې ،په حضور ﷺ باندې چه کله قرآن نازلیدلو نو داصطلاح نه وه نو دا اصطلاح په آیت قرآنی باندې منطبق کول صحیح نه دی . هغوی لیکی :

ثم ان لی فی هذا الوجه وقفة فان الظاهران اطلاق عالم الامر علی الکائن من غیر تحصل من مادة وتولد من اصل ،واطلاق عالم الخلق علی خلافه محض اصطلاح لایعرف العرب ولا یعرفونه وفی الاستدلال علیه بقوله تعالی ,, الاله الخلق والامر،، مالایخفی علی منصف ،،[1]

عالم خلق اوعالم امر : دعالم خلق اودعالم امر اصطلاح روستنۍ پیداوار دې خوعلماء دقرآن آیت الاله الخلق والامرنه دا اصطلاح اخذ کړې ده . په دې دواړو اصطلاح باندې رڼړا اچولوسره شیخ الاسلام مولانا شبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی :

یوعالم دامرلفظ دې دکوم چه مناسب تشریح ضروری ده. اودکوم پوهیدلوسره امید دې چه دروح پیژندګلوکولو کښې به ډیرامداد ملاؤشی . دسورة عراف الاله الخلق والامر ,, دامرد خلق ،، په مقابله کښې ساتلې دې دځه نه چه مونږ په دې نتیجه باندې رسوچه دالله تعالی په نزد دوه مده بالکل جداجدا دی . یوخلق امر ،مخلوقات په یومعین اومحکم نظام باندې چلول کوم ته چه تدبیر اوتصریف وئیلې شی امرشو. اَللّٰهُ الَّذِيْ خَلَقَ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَّمِنَ الْاَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْاَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ الله تعالی اول دآسمان اوزمکې تولـه مشینری جوړه کړه کوم ته چه ,,خلق ، ،وائی ،هره وړه اولویه پرزه ئی بنه په صحیح اندازه باندې تیاره کړه کوم ته چه تقدیر ، ، وئیلی شوې دې ، ،قدره تقدیرا،، تولې پرزې یوځائ کړې اومشین فټ کړې شو کوم ته چه ,,تصویر ، ،وائی وَلَقَدْ خَلَقْنٰكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنٰكُمْ داټول افعال دخلق په مد کښې وو، اوس ضروت ووچه کوم مشین په کوم کارکښې لګول دی اودې لګولې شی آخرمشین چالوکولودپاره ,,امرالهی،،بجلی راپریخودې شوه . دې امرالهی ته اوفرمائیلی شو، ، اِنَّمَآ اَمْرُهٗٓ اِذَآ اَرَادَ شَيْـًٔا اَنْ يَّقُوْلَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ په ځائ کښې ډیرپه وضاحت سره ,,امرکن ،،په خلق جسدباندې مرتب کولوسره ارشاد اوفرمائیلې شوپه خَلَقَهٗ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهٗ كُنْ فَيَكُوْنُ بلکه ظاهریږی چه په قرآن کښې ,,کن فیکون،، مضمون په څومره ځایونوکښې راغلې دې عام توګه باندې دخلق اوابداع دذکرنه پس

[1] روح المعانی :ج١٥ص ١٥٤ـ

راغلي دي کوم سره چه خیال تیریږی چه کلمه د ,,کن،، خطاب خلق ، ،نه پس دتدبیر اوتصریف دپاره کیږی. والله اعلم.
بهرحال دلته دامر معنی حکم دي اوهغه حکم دا دي لکه چه څنګه لفظ ,,کن،، سره تعبیرکړي شو او,,کن ، دجنس کلامه نه دي چه دالله تعالی صفت قدیم دي څنګه چه مونږ دهغه ټول صفات ئي دشک شبهې نه بغیر تسلیم کوو دکلام الله اوکلمة الله متعلق هم دغه مسلک ساتل پکار دی ،خلاصه مطلب داشوچه روح سره اکثروخایونوکښې په قرآن کښې دامرلفظ استعمال شوي دي ،مثلا قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي ،،، وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا ،، يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ،،

من عباده اول تیرشوچه امر,, دکلمې دکن نه یعنی هغه کلام انشائی کوم نه چه دمخلوقاتو تدبیر اوتصریف په دې طریقه باندې اوکړې شی په کوم چه دایجاد اوتکوین غرض مرتب وی نوثابته شوه چه دروح مبداء دالله تعالی صفت کلام دی کوم چه دصفت علم ماتحت دي.[1]
ایا د روح دحقیقت علم چاته کیدشی؟: دبعضې متاخرینوصوفیه رائې ده چه دروح دحقیقت علم چاته نشی کیدې اودروح په حقیقت کښې بحث اوغور اوفکر کول دادب خلاف دی.[2]
داخبره صحیح نه ده، یونبی یارسول ته دوحی په ذریعه یا یوولی ته دکشف اوحقیقت معلوملول دعام انسان دوس کارنه دي څنګه چه دروح خالق دصفاتوپه ذریعه پیژندل کیږی دغه شان روح هم دغه دصفاتوپه ذریعه پیژندلې کیږی.
متکلمین وائی چه روح یو لطیف نورانی بدن دي اودانسان په بدن کښې هغه داسې ورننوتلې دې کله عرق ګلاب کښې ، اواورپه کوئله کښې ورننوتلې وی.[3]
فلسفیان وائی چه روح یوجوهر دي چه مجرد عن الماده دي. دبدن سره ددې تعلق دتصرف او تدبیر دي ،هغه په بدن کښې نه داخل دي نه خارج نه بدن سره متصل دي اونه منفصل. دمسلمانانونه امام راغب اصفهانی رحمه الله اوحجة الاسلام امام غزالی رحمه الله هم داقول اختیار کړې دي.[4]
اودا هر څه په دې وجه وائی چه دروح دحقیقت صحیح علم نشته ددې دپاره ددې دپاسه د خارج کیدو یا داخل کیدو څه خاص حکم هم نشی لګولې.
ایا روح اونفس یو دی که جدا جدا ؟ : بعضې علماء وائی چه روح اونفس یو دي ، ابن زید داکثرو علماء دا قول نقل کړې دي اوابن حبیب اندلسی دواړه جدا جدا ګرځولې دی. ابن منده

---

[1]) تفسر عثمانی (۳۸۷فائده نمبر ٤_
[2]) روح المعانی ج۱۵ص ۱۵٤ وفتح الباری :ج۸ ص۴۰۳_٤۰٤)_
[3])روح المعانی :ج۱۵ص۱۵۵ علامه ابن قیم رحمه الله همدا قول صحیح ګرځولې دي اوپه دې باندې دیو سلونه زیات دلائل پیش کړی دی راوګورئی کتاب الروح :۳۱۷_۲۹۰_
[4]) روح المعانی ج۱۵ص۱۵۶ _

د دواړو په مینځ فرق کولو سره فرمائی ,, ان النفس طیبة ناریة والروح نوریة روحانیة ،، بعضو وئیلی دی النفس ناسوتیة الروح لاهوتیة ،،.[۱]

علامه ابن قیم رحمه الله کتاب الروح کښې رمبنی قول اختیار کړې دې اوهم دائی راجح ګرځولی دې[۲] ابن العربی دویم قول حق ګرځولې دې.[۳] اوعلامه آلوسی رحمه الله فرمائیلی دی چه حق دا دی چه دواړه من وجه متحد هم دی اومن وجه مختلف هم دی..[۴]

دمولانا انورشاه کشمیری رحمه الله تحقیق : علامه شبیرا حمدعثمانی رحمه الله روح مجر دیا جسم نورانی لطیف کیدومتعلق دمولانا انورشاه کشمیری رحمه الله په حواله سره لیکی :

پاتې شوه دامسئله چه روح جوهر مجرد دې لکه څنګه چه اکثرحکماء قدیم او دصوفیه مذهب دې یاجسم نورانی لطیف لکه چه دجمهورو اهل حدیثو وغیره رائې ده په دې کښې زماپه نزد قول فیصل هغه دې کوم چه دبقیة السلف بحرالعلوم علامه سید انورشانه صاحب رحمه الله فرمائیلې دی په الفاظو دعارف جامی دلته درې څیزونه دی

① هغه جواهر چه په هغې کښې ماده اوکمیت دواړه وی لکه زمونږ بدنونه مادیه

② هغه جواهر چه په هغې کښې ماده نه وی صرف کمیت وی کوم ته چه صوفیه اجسام مثالیه وائی

③ هغه جواهر چه دماده اوکمیت دواړو نه خالی وی کوم ته چه صوفیه ارواح وائی ،هغه دصوفیه په نزدبدن مثالی سره یادیږی چه کله په بدن مادی کښې درګډیږی اوبدن مادی په شان اندامونه لری ، دا روح دمادی بدون نه کله جدا کیږی اوددې جدائې په حالت کښې هم یوقسم مجهول الکیفیت علاقه بدن سره ساتی دڅه په وجه چه په بدن باندې دمرګ حالت نه شروع کیږی لکه دحضرت علی رضی الله عنه دوینا موافق چه بغوی ,, الله یتوفی الانفس حین موتها،، په تفسیر کښې نقل کړو هغه وخت روح پخپله جدا کیږی مګر ددې شعاع بدن ته رسی او دژوندی پاتې کیدو سبب جوړیږی لکه نمر چه په لاکهونومیله لرې د شعاګانو په ذریعه زمکه ګرمه ساتی ،بهرحال دشرع خاوندان چه کله روح ثابتوی نوصوفیه ته ددې نه انکار نشته بلکه هغوی ددې دپاسه یوبل روح مجر د منی په کوم کښې چه هیڅ استحاله نشته بلکه ددغه روح مجر هم یوبل روح وی او په آخره کښې دکثرت هغه ټوله سلسله راغونډه شی ,,امرربی،، په وحدت باندې ختم شی نو دانکار ضرورت نشته .[۵]

یو اشکال اودهغې جواب : دلته چاته دا اشکال کیدیشی چه روح ته په ماقبل کښې جوهر مجرد یا جسم نورانی اووئیلې شو اوقرآن دیته ,,امرربی،، ګرځولې دې ، دامرنه مراد د ,,کن ،،

---

[۱] روح المعانی ج۱۵ص۱۵۷_۵۸

[۲] کتاب الروح لابن قیم :۳۵۱،۳۴۸وروح المعانی ج۱۵ص۱۵۸_

[۳] فتح الباری ج ۸ ص۴۰۳_

[۴] روح المعانی ج۱۵ص۱۵۸_

[۵] تفسیرعثمانی: ۳۸۸ فائده نمبر ۴_

حكم دي چه دكلام يوقسم دي نودا حكم جوهر مجرد يا جسم نوراني لطيف شكل څنګه اختيار ولې شي ؟ ددې اشكال جواب وركولوسره مولانا شبير احمد عثماني رحمه الله فرمائي : داداسې اوګڼئي چه ټول عاقلان په دې متفق دی چه مونږ په خوب كښې كوم اشكال اوصور وينو بعضې وختونو كښې هغه صرف زمونږ خيالات وی چه درياب زمرې غر وغيره په شكلونو كښې ښكاری .اوس دغور كولومقام دې چه خيالات چه اعراض دی اودماغوسره قائم دی هغه څنګه جواهر اوجسام جوړشو اوڅنګه په هغې كښې داجسامو لوازم اوخواص پيداشو .كله چه ديوسړی په قوت مصوره كښې هغه دومره طاقت ايخودې دې چه هغه دخپل طاقت موافق غير مجسم خيالاتوته بدنی ډانچه ورواچوی اوپه هغې كښې هم هغه خواص اوآثار دالله تعالى په حكم سره پيدا كړی چه په عالم بيدارئی كښې اجساموسره تړلې وو نوآيا دې ورې نمونې كتلوسره مونږ دومره نه شو پوهيدلې چه ممكن ده دقادر مطلق اومصور برحق جل وعلا امر بې كيف سره دصفت قائمه بذاته تعالى كيدو سره په يو يا ډيرو صورتونو كښې ښكاره سشی ، داصورتونه مونږ په ارواح ،فرښتې يا څه بل نوم باندې يا دوو، هغه ارواح ملائكه وغيره ټول حادث دی او امرالهی ،،په حال دقديم پاتې شو نوهيڅ شبه نشته چه روح انساني ,,امرربي،په حال دقديم پاتې شونوهيڅ شبه نشته چه روح انساني ,,امرربی ،،مظهردې داضروری نه دی چه دمظهرټول احكام اوآثار په ظاهره باندې جاري وی.(١)

د روح قسمونه : بعضې حضراتو دروح دوه قسمونه بيان كړې دی ،يوروح طبی اوبل روح شرعی ،په دې آيت كښې دروح شرعی ذكركړې دې اوهمدغه روح دشرعی اعمالو مكلف دې . حضرت شاه ولی الله رحمه الله ليكلی دی چه روح طبی مركوب دې او روح شرعی راكب دې . دروح طبی نه اخلاط اربعه پيدا كيږی .(٢)

قاضی ثناء الله پانی پتی رحمه الله فرمائی دروح دوه قسمونه دی .علوی اوسفلی .روح علوی مادې نه مجرد دالله تعالى يومخلوق دې دكوم دحقيقت پيژندګلو چه مشكل ده، اهل كشف ته ددې مقام دعرش دپاسه خودلې كيږی څكه چه هغه دعرش نه مه ډير لطيف دې ، روح علوی په نظر كشفی ښكته پورته يا په پنځو درجوكښې محسوس كيږی ، قلب ،روح ،سر،خفی ، اخفی داټول دعالم امر دلطائف نه دی.

او روح سفلی هغه بخار لطيف دې چه دانسانی بدن عناصر اربعه اور اوبه خاروه هوا نه پيدا كيږی اوهم دې ورح سفلی ته نفس وئيلې كيږی .دغه شان انسان د لسو څيزونو مجموعه ده په كوم كښې چه پنځه په عالم خلق اوپنځه عالم امر سره متعلق دی .قلب روح سرخفی اخفی ت تعلق عالم امر يره او اور اوبه خوره او هوا دې څلورونه پيدا كيدونكی بخار تعلق عالم خلق سره دې . الله تعالى روح سفلی كوم ته چه نفس وائی داوراح علويه مذكوره آئينه جوړه كړې ده ددې عكس هم د ددې روح سفلی په آئينه كښې راځی اود ارواح علويه آثار اوكيفات په دې

(١) تفسيرعثمانی: ٣٨٨ فائده نمبر ٤_

(٢) حجة الله البالغة مع ترجمه اردو نعمة الله السابغة : ج١ص٣٨_

کښې منتقل کوی اوهم دغه آثار کوم چه په نفوسوکښې پیدا کیږی دهریو فرد دپاره ارواح ونیلې شی.(۱)

ایا په روح باندې مرګ راځی ؟ : په دې سلسله کښې داهل علم اختلاف دې ، دبعضوخیال دې چه روح باندې مرګ راځی ځکه چه روح نفس انسانی نوم دې اوپه هرنفس باندې مرګ راتلل دقرآن دآیت نه ثابت دې کُلُّ نَفۡسٍ ذَآئِقَةُ الۡمَوۡتِ، کُلُّ مَنۡ عَلَيۡهَا فَانٍ ، کله چه په ملائکه باندې مرګ راځی نوړ په ارواح بشریه پاندې به په طریقه اولی مرګ راتلې شی (۲) خود علماء دیوډلې خیال دې چه په روح باندې مرګ نه راځی ځکه چه دانسانی بدن نه دروح جدا کیدلونه پس دهغه په نعمتونو یا عذاب کښې کیدل داحادیث صریحه نه ثابت دی دکوم تقاضا چه دا ده چه په روح باندې مرګ نه راځی ګنی بیا دروح په نعمت اوعذاب کښې کیدل څه معنی لری ؟ باقی په کومو نصوصوکښې چه په هرڅیز باندې دمرګ راتلو ذکر دې هغه په خپل ځائ صحیح دی خو دبدن نه روح جدا کیدل مرګ سره تعبیر کولې شی علامه آلوسی رحمه الله لیکی :

موت الروح هو مفارقتها الجسد ،فان ارید بموتها هذ القدر فهی ذائقة الموت وان ارید انها تعدم وتضمحل فهی لاتموت مفارقة ماشاء الله تعالی ثم تعود الی الجسد وتبقی معه فی نعیم اوعذاب ابدالابدین ودهر الداهرین ،،(۳) قرآن یوبل ځائی کښې دکافرانو اشکال نقل کړې دې .وَقَالُوٓا۟ أَءِذَا ضَلَلۡنَا فِي الۡأَرۡضِ أَءِنَّا لَفِي خَلۡقٍ جَدِيدٍ ددې نه پس ئې ددې جواب ورکړو ،،قُلۡ يَتَوَفَّىٰكُم مَّلَكُ الۡمَوۡتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمۡ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمۡ تُرۡجَعُونَ » حضرت شاه عبدالقادر رحمه الله اشکال اوکړو چه دلته په اشکال اوجواب کښې مطابقت نشه ،بیائی پخپله اوفرمائیل چه کافرانومرګ عدم محض ګنړلو الله تعالی جواب ورکړو چه مرګ عدم محض نه دې بلکه روح یوه مقرره فرښته راوباسی اواوړی ،بالکل هغه نه فنا کیږی .(۴)

دلته په ایت کې د روح نه څه مراد دی؟ : دکوم روح باره کښې چه یهودیانو سوال کړې وو دهغې نه کوم روح مراد دې؟ په دې سلسله کښې ډیر زیات اقوال دی.

① روح انسانی ② روح حیوانی ③ جبرائیل علیه السلام ④ حضرت عیسی علیه السلام ⑤ قرآن ⑥ یوخاص مخلوق ⑦ وحی (۵) امام رازی اوامام قرطبی رحمه الله روح انسانی والاقول ته ترجیح ورکړې ده .(۶)

علامه قرطبی یوه خبره بله هم کړې ده چه سوال کونکې خویهودی وو اویهودیان حضرت عیسی علیه السلام ته روح وئیلونه منکر دی په دې وجه حضرت عیسی علیه السلام مراد نه دې، دغه شان

---

(۱) تفسیر مظهری :ج ۵ص ۴۸۵ـ

(۲) روح المعانی : ۱۵ص۱۵۹ـ

(۳) روح المعانی :۱۵ص۱۵۹ـ

(۴) تفسیرعثمانی :۵۵۳ فائده نمبر ۷ـ

(۵) فتح الباری ج ۸ص ۴۹۲ وتفسیر کبیر ج ۲۱ص ۳۸ـ۳۹ـ

(۶) تفسیر کبیر :ج ۲۱ص ۳۶ والجامع لاحکام القرآن :ج ۱۰ ص ۳۲٤ـ

هغوی دحضرت جبرائیل علیه السلام دفرښتې کیدوقائل نه دی نوپه دې وجه هغه هم مرادنه دې
حافظ ابن قیم رحمه الله فرمائیلی دی چه روح انسانی یو داسې څیزدې کوم چه ټول منی ، ددې
تذکره چه قرآن کوم ځائ هم کړې ده هلته ددې دپاره لفظ ,,نفس ،، استعمال کړې دې دروح
لفظ ئې نه دې استعمال کړې کوم نه چه ثابتیږی چه دکوم روح باره کښې چه هغه سوال کړې
دې دهغې نه هم هغه روح مراد دې دکوم ذکرچه په آیت مبارک کښې ,,یوم یقوم الروح والملائکة
صفا،، دې یعنی جبرائیل امین روح المعانی مراد نه دې .[1] خو حافظ ابن حجر رحمه الله دحافظ ابن
قیم خبره مرجوح ګرځولې ده اوفرمائی چه راجح هم دغه دی چه سوال دانسانی روح متعلق وو[2]

۲۱۲= باب (وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا)

[۴۴۴۵] [3]: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ - رضى الله عنهما - فِي قَوْلِهِ تَعَالَى (وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا) قَالَ نَزَلَتْ وَرَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - مُخْتَفٍ بِمَكَّةَ، كَانَ إِذَا صَلَّى بِأَصْحَابِهِ رَفَعَ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ فَإِذَا سَمِعَهُ الْمُشْرِكُونَ سَبُّوا الْقُرْآنَ وَمَنْ أَنْزَلَهُ، وَمَنْ جَاءَ بِهِ، فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى لِنَبِيِّهِ - صلى الله عليه وسلم - (وَلاَ تَجْهَرْ بِصَلاَتِكَ) أَيْ بِقِرَاءَتِكَ، فَيَسْمَعَ الْمُشْرِكُونَ، فَيَسُبُّوا الْقُرْآنَ، (وَلاَ تُخَافِتْ بِهَا) عَنْ أَصْحَابِكَ فَلاَ تُسْمِعُهُمْ (وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلاً)

[۴۴۴۶] [4]: حَدَّثَنِي طَلْقُ بْنُ غَنَّامٍ حَدَّثَنَا زَائِدَةُ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ - رضى الله عنها - قَالَتْ أُنْزِلَ ذَلِكَ فِي الدُّعَاءِ.

دلته د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د ړومبی روایت نه معلومیږی چه دا آیت د مونځ د قراءت باره کې نازل شوې دې او وروستو د حضرت عائشې رضی الله عنها د روایت نه معلومیږی چه دا آیت د دعا باره کې نازل شوې دې،[5] په ظاهر په دواړو کې تعارض معلومیږی.

---

[1] کتاب الروح :۲۴۳وفتح الباری :ج۸ص۴۰۳_

[2] فتح الباری :۸ص۴۰۳_

[3] وایضا اخرجه فی التوحید باب قوله تعالی وانزله بعلمه رقم الحدیث :۷۴۹ وباب قوله تعالی واسروا قولکم رقم الحدیث :۷۵۲۵ وباب قول النبی صلى الله عليه وسلم الماهربالقرآن مع سفرة الکرام لبرر رقم الحدیث :۷۵۴۷واخرجه مسلم فی الصلاة باب التوسط فی القرآءة فی الصلاة الجهریة رقم الحدیث : ۴۴۶واخرجه الترمذی فی کتاب التفسیر باب ومن سورة نبی اسرائیل رقم الحدیث :۳۱۴۶ واخرجه النسائی فی السنن الکبری باب صفة الصوة رقم الحدیث :۱۰۸۴_

[4] واخرجه فی الدعوات باب الدعاء فی الصلاة رقم الحدیث :۶۳۲۷ (مع الفتح) وفی التوحید باب واسروا قولکما واجهروابه رقم الحدیث ۷۵۲۷(مع الفتح) وهذ الحدیث من افراده (عمدة القاری :ج ۱۹ص۳۵)_

[5] د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم ددې مفهوم یو روایت منقول دې لکه ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

ردي يو جواب خودادي چه دعا چونكې جز د مونځ او جزء د قراءت دي، دلته جزء وئيلو سره كُل مراد اخستې دي د دعا نه هم مراد د مونځ قراءت دي.(١)

او دويم جواب دا هم كيدې شي چه ممكن ده د آيت نزول دوه ځل شوې وی يوځل د مونځ د قراءت باره كې اودويم ځل د دعا باره كې.

۲۱۳- باب تفسير سورة الكهف

سُورَةُ الْكَهْفِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَقْرِضُهُمْ [١٧] تَتْرُكُهُمْ وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ [٣٠٣] ذَهَبٌ وَفِضَّةٌ وَقَالَ غَيْرُهُ جَمَاعَةُ الثَّمَرِ بَاخِعٌ [٦] مُهْلِكٌ أَسَفًا [٦] نَدَمًا الْكَهْفُ الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ مَرْقُومٌ [المطففين: ٢٠] مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ [٩] رَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ [١٤] أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَى قَلْبِهَا شَطَطًا إِفْرَاطًا الْوَصِيدُ [١٨] الْفِنَاءُ جَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ وَيُقَالُ الْوَصِيدُ الْبَابُ مُؤْصَدَةٌ [البلد: ٢٠ والهمزة: ٨] مُطْبَقَةٌ آصَدَ الْبَابَ وَأَوْصَدَ بَعَثْنَاهُمْ [١٩] أَحْيَيْنَاهُمْ أَزْكَى [١٩] أَكْثَرُ وَيُقَالُ أَحَلُّ وَيُقَالُ أَكْثَرُ رَيْعًا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ [٣٣] لَمْ تَنْقُصْ وَقَالَ سَعِيدٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ الرَّقِيمُ اللَّوْحُ مِنْ رَصَاصٍ كَتَبَ عَامِلُهُمْ أَسْمَاءَهُمْ ثُمَّ طَرَحَهُ فِي خِزَانَتِهِ فَضَرَبَ اللَّهُ عَلَى آذَانِهِمْ فَنَامُوا وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَلَتْ تَئِلُ تَنْجُو وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَوْئِلًا [٥٨] مَحْرِزًا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا [١٠١] لَا يَعْقِلُونَ

سورة الكهف

د كلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: تَقْرِضُهُمْ تَتْرُكُهُمْ: په آيات كښې دی "واذا غربت تقرضهم ذات الشمال" يعنی د نمر د ډوبيدو په وخت كښې هغه پريږدی او ګس طرف ته كوزيږی، مطلب دا دې چه د نمرد ډوبيدو په وخت كښې هم په هغوی باندې دهوپ اوګرمی نه پريوځی د مجاهد رحمه الله دا تعليق حنظلی رحمه الله موصولاً ذكر كړې دې.(٢) علامه شبيراحمد عثمانی رحمه الله ليكی: "الله تعالی په خپل قدرت كامله سره هغه ته د داسې ځائ طرف ته لارخودنه اوكړه چرته چه په امن اواطمينان سره آرام كوی، نه د ځائ د تنګيدونه زړه ويريږی اونه ئی يو وخت نمر تنګ كړی، غار د دننه نه كولاؤ او هوا دار وو اولكه څنګه چه ابن كثير رحمه الله ليكلی دی، دشمال طرف ته كيدو په وجه په داسې شكل او صورت واقع دې چه په هغې كښې به نمر د ضرورت

...بقيه ازحاشيه گذشته] چې علامه عينی ليكلی دی: وروی عن ابن عباس رضي الله عنهما مثل ما روی عن عائشة رواه ابن مردويه من حديث اشعث.عن عكرمة عن ابن عباس نزلت هذه الآية "ولا تجهر بصلاتك" فی الدعاء، (وانظر عمدة القاری ۳۵\۱۹)

(١) عمدة القاری ۳۵\۱۹)

(٢) (عمدة القاری: ۳۶/۱۹-

مطابق رسيدو اوبغير د څه تكليف وركولونه به وتلو. (١)

قوله: وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ: ذَهَبٌ وَفِضَّةٌ وَقَالَ غَيْرُهُ: جَمَاعَةُ الثَّمَرِ: "وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا، وَكَانَ لَهُ ثُمُرٌ" په دې كښې دوه قراءته دى، بعضې كښې قرأت ثُمُرٌ (ثا او د ميم د پيش سره) د كوم معنى چه سره زر او سپين زر ده، د عاصم قراءت ثَمَرٌ (د ثا او ميم د زبر سره) دې په معنى د ميوې. ثُمُرٌ (په پيشونوسره) د دې متعلق مجاهد رحمه الله نه غير يعنى قتاده رحمه الله وئيلى دى چه داد ثَمَرٌ جمع ده اود ثَمَرٌ ثَمَرَةٌ جمع ده، ثَمَرَةٌ واحد دې، د دې جمع ثَمَرٌ بيا د دې جمع ثِمَارٌ او بيا د دې جمع ثُمُرٌ ده.

قوله: بَاخِعٌ: مُهْلِكٌ: په آيت مبارك كښې دى " فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِن لَّمْ يُؤْمِنُوا بِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا " كيديشى چه تاسود هغوى نه روستو خپل ځانونه هلاك كونكې ئى د غم نه. كه چرې دا خلق دا مضمون (قرآن) باندې ايمان راوڼرى. امام فرمائى چه په آيت كريمه كښې " بَاخِعٌ " په معنى "مُهْلِكٌ" يعنى هلاك كونكې دې.

قوله: أَسَفًا: نَدَمًا: په ذكرشوى آيت شريف كښې دى "إِن لَّمْ يُؤْمِنُوا بِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا " په دې كښې "أَسَفًا" په معنى "نَدَمًا" يعنى د پښيمانتيا په وجه تاسو د خپل نفس هلاك كونكې ئى، دا تفسير د ابوعبيده دې. حضرت قتاده "أَسَفًا" تفسير "حَزَنًا" سره كړې دې يعنى د غم د وجه نه تاسو خپل ځانونه هلاك كونكې ئى.

قوله: الْكَهْفُ: الْفَتْحُ فِي الْجَبَلِ: په آيت كښې دى "أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا " آيا ته دا خيال كوې چه كهف او رقيم والا زمونږ په عجائباتو كښې څه د حيرانتيا څيز وو، كهف غار ته وائى. علامه شبير عثمانى ليكى:

د اصحاب كهف قصه: د الله تعالى د لوئې قدرت په لحاظ د اصحاب كهف قصه چه وړاندې ذكر ده، عجيبه نه ده، او كومه چه د حد نه زياته عجيبه اوكتړلې شى، زمكه، آسمان، سپوږمئ، نمر وغيره پيداكول، د دوئ محكم نظام قائمول، انسان ضعيف البنيان يعنى د كمزورى بنياد خاوند ته په ټولوباندې فضيلت وركول، په انسانانو كښې انبياء كرام راليگل، د هغوى لږ او كمزورې ډلې د لويولويو كبركونكو په مقابله كښې كامياب جوړول، خاتم الانبياء او رفيق غار حضرت ابوبكرصديق رضي الله عنه د دښمنانو نه راويستل، په غار ثوركښې درې ورځې حصارول، د كافرانو د غارد خلې پورې راتلل، بيا د هغوى ناكامه واپس كيدل، آخر د كورونوپريخودونكو يوموټې بې آسرې خلق ئى په ټول جزيرة العرب بلكه مشرق او مغرب كښې په دومره لږه موده كښې غالب او كامياب كړل. آيا دا قسمه بې

---

١) فوائدعثمانى فائده ٨ ص ٣٩٤)

شمیره څیزونه دَ اصحاب کهف قصه نه څه کم عجیبه دی؟
حقیقت دا دې چه یهودو مشوره ورکړې وه چه دَ محمد ﷺ نه دَ امتحان دَ پاره درې سوالونه اوکړئی، روح څه څیز دې؟ دَ اصحاب کهف څه قصه ده؟ اودَ ذوالقرنین څه قصه ده؟ دَ اصحاب کهف قصې ته دَ عجیبه کیدو په حیثیت هغوی خاص اهمیت ورکړې وو، دَ هغې دَ پاره په دې آیت کښې اوخودل چه دا دومره عجیبه نه ده څومره چه ئې تاسو ګنړئی، دینه ډیر عجیبه او حیرانونکی دَ قدرت نښې موجود دی.
وړاندې دَ اصحاب کهف قصه اول اجمالاً او بیا مفصلاً بیان فرمائیلې ده، وائی چه دا یو څو ځوانان دَ روم دَ یو ظالم او جابر بادشاه په زمانه کښې وو دَ چا نامې چه بعضو دقیانوس خودلې، بادشاه ډیر سخت بت پرست وو او جبر او اکراه سره به ئې دَ بت پرستئې خوروونه کوله. عامو خلقو به دَ سختئې او تکلیف دَ ویرې او دَ دنیاوی څوورخونفع په لالچ کښې خپل مذهب پریخودو او بت پرستی اختیار کړې وه. په هغه وخت کښې یو څو ځوانان دَ چا تعلق چه دَ سلطنت دَ مشرانو نه ووچه دَ یو مخلوق په خاطر دَ خالق ناراض کول صحیح نه دی. دَ هغوی زړونه دَ الله تعالی دَ ویرې او دَ تقوې دَ نور نه ډك وو، الله تعالی دَ صبر اواستقلال، توکل او تبتل دَ دولت نه پوره کړی وو. دَ بادشاه په وړاندې تلو سره هم هغوی دَ "لَن نَّدْعُوَ مِن دُونِهِ إِلَٰهًا لَّقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا" نعره اولګوله اودَ ایمانی بهادرئ او استقلال څرګندونه کولوسره کتونکی ساکن او حیران کړل. دَ بادشاه دَ هغوی په ځوانئی څه رحم راغلو او څه نور مشاغل او مصالح مانع شو چه هغوی فوراً قتل کړی، دَ یوڅوورځو مهلت ئې ورکړو چه هغوی په خپله معامله کښې غور او فکر اوکړی. هغوی مشوره اوکړه چه دَ داسې فتنې په وخت کښې چه کله دَ جبر او تشدد نه عاجز شی او دَ پټنو خوئیدو ویره هم وی، به دا مناسب وی چه ښار سره نزدې چرته غار کښې پټ شی اودَ واپسئی دَ پاره دَ مناسب موقع انتظار اوکړی. دعا ئې اوکړه چه اې الله ته په خپله خاص مهربانئی اورحمت سره زمونږ کار جوړ کړې او دَ رشد او هدایت په لار کښې زمونږ ټول انتظام ټیك کړې. آخر دَ ښار نه ووتل او نزدې یو غار کښې پناه واخستله او خپل مینځ کښې یو کس مقرر کړو چه په بدله جامه څه وخت ښار ته لاړ شی او دَ ضرورت سامان واخلی او راوړی او دَ ښار دَ ټولو خبرونو او احوالو نه ټول خبرکړی. کوم سړې چه په دې کار مقرر شوې وو هغه یوه ورځ دا خبر ورکړو چه په ښار کښې نن په سرکاری توګه زمونږ لټون دې او زمونږ خپل خپلوان مجبورولې شی چه زمونږ پته اوښائی، دا خبرې کیدې چه الله تعالی په ټولو ناڅاپې خوب راوستلو. وئیلې شی چه سرکاری اهلکارو ډیر تلاش اوکړو خو څه پته اونه لګیده. ستړې شو او کیناسته او دَ بادشاه په مشوره باندې دَ اوسپنې په تختئی دَ هغه ځوانانو نومونه او مناسب حالات اولیکل او په خزانه کښې کیخوده چه راتلونکې نسلونه یاد اوساتی چه یوه ډله په حیرانونکی طریقه سره ورکه شوې ده. ممکن ده چه په وړاندې دَ هغوی څه پته اولګی او دَ بعض عجیبه واقعاتو څرګندونه اوشی.
دا ځوانان په کوم مذهب وو؟په دې کښې اختلاف دې،بعضوئیلی دی نصرانی یعنی اصل دین مسیحی پیروکار وو،خو ابن کثیر دَ قرائن نه دَ دې ترجیح ورکړې ده چه دَ اصحاب

كهف قصه دَ حضرت مسيح عليه السلام نه وړاندې ده. والله اعلم [1]

د اصحاب كهف غار كوم ځائې دې؟: دَ اصحاب كهف دَ غار په محل وقوع كښې اختلاف دې ليكن راجح قول دا دې چه مذكوره غار په اردن كښې واقع دې. [2]

---

[1] (تفسير عثمانى(ص۳۹۳)-

[2] (دَ اصحاب كهف دا غار چرته چه هغوى درې سووكالوپورې اوده وو كوم ځائ دې؟ په دې سلسله كښې دَ علماء او محققينو رائې ډيره مختلف ده، بعضو وئيلى دى په اردن كښې واقع دې، دَ بعضو خيال دې په شام كښې دې، بعضې وائى يمن كښې دې او بعضې وائى چه د اندلس په ښار غرناطه كښې دې. خودَ اكثرو مفسرينو رائې ده چه د ترك ښار افسس سره نزدې واقع دې، دَ افسس ښار اسلامى نوم طرسوس دې،دا ښار يولسم صدى قبل مسيح كښې جوړشوې وو او روستو بيا دا د بت پرستئ يو ډير لوئى مركز جوړ شو. مولانا شيرعلى شاه صاحب تفسير سوره الكهف (ص۶۱) باندې دَ علامه عينى په حواله سره ليكى: "وذهب معظم المفسرين الى ان الكهف المبحوث عنه واقع فى "افسس" المعروف بطرسوس، لانه كان مركز اهاالعبادة الاصنام،ولما امن بعض شبان هذه المدينة حسب فطرتهم السليمة، اجبرهم الملك الجبار على عبادة الاصنام فاووا الى كهف واقع فى جبل بمسافة"

اومولانا محمد تقى عثمانى صاحب "جهان ديده" (ص۲۱۸) باندې ليكى:

په مسيحى مصادر كښې تقريباً په جزم سره دا بيان كړې شوې دې چه دا واقعه دَ تركى ښار افسس سره نزدې پيښه شوې وه، او هم هلته د يو غار باره كښې وئيلى شى چه دا دَ اصحاب كهف غار دې. كيدېشى چه هم د دې مسيحى رواياتو د اثر لاندې ډيرو مسلمانانو مفسرينو او مورخينو هم دَ اصحاب كهف محل وقوع هم افسس خودلې دې. ولې دَ آخرى دور اكثر محققينو دې ته ترجيح وركړې چه دا مذكوره غار په اردن كښې واقع دې. مولانا حفظ الرحمن صاحب سيوهاروى رحمه الله په "قصص القرآن" كښې مولاناسيد سليمان ندوى صاحب رحمه الله "تاريخ ارض القرآن" كښې،مولانا ابوالكلام آزاد "تفسيرسوره كهف" كښې، مولانا مفتى محمد شفيع صاحب رحمه الله په "معارف القرآن" كښې، دَ اردن محقق تيسير ظبيان "موقع اصحاب كهف" كښې، رفيق وفا دَجانى "اكتشاف كهف اصحاب الكهف" كښې او مولانا محمد تقى عثمانى صاحب "جهان ديده" كښې هم دې قول ته دَ دلائلو او شواهدوپه بنياد ترجيح وركړې ده. دَ مولانا ابوالكلام آزاد او مولانا حفظ الرحمن سيوهاروى وغيره دَ تحقيق حاصل دا دې چه د اردن د مشهور تاريخى ښار پټرا كا اصل نوم "رقيم" وو كوم چه رومى حكومت بدل كړواو "پټرا" ئې كړو او دا غار هم دې سره نزدې چرته واقع دې. خو په ۱۹۵۳ء كښې دَ اردن محقق تيسير ظبيان صاحب ته معلومه شوه چه عمان سره نزدې په يو غر كښې داسې غار واقع دې كوم كښې چه څه قبرونه او دَ مړو ډهانچې موجود دى هغه د دې په لټون كښې ووتلو او د دې په معلوملو كښې كامياب شو. هغوى دَ آثار قديمه محكمه متوجه كړه نو هغوى په ۱۹۶۱ء كښې دَ هغې نړول شروع كړه، او چه څومره اثرى تحقيق اوشو دَ هغې نه داسې شواهد او قرائن ملاويږى دَ څه نه چه د هغوى د دې رائې تائيد كيږى چه په قرآن كښې ذكرشوې كهف همدغه دې.

په قرآن كريم كښې چه د دې غار كوم صفتونه بيان شوى دى په دې غاركښې هغه موندلې شى. په قرآن كښې دى " وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَت تَّزَاوَرُ عَن كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَت تَّقْرِضُهُمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِّنْهُ " په دې غاركښې صورت حال داسې دې چه نمر يو وخت هم دننه نه راځى بلكه دَ دوېيدو او راختو په وخت كښې ښى او كس طرف ته تيريږى. دغه شان په قرآن كښې په دې غار دَ پاسه دَ خلقو دَ جمات جوړولو دَ ارادې هم ذكر دې، اود مذكوره غارد پاسه هم يو جمات

قوله: وَالرَّقِيمُ الْكِتَابُ مَرْقُومٌ مَكْتُوبٌ مِنَ الرَّقْمِ: په آيت كښې دى "أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا "

د رقيم مصداق: د رقيم په معنى كښې دَ علماء مختلف اقوال دى:

موندلې شويدى.

په دې نوى معلوم شوى غار كښې چه كوم پيسې (سكې) پرتې ملاوشويدى، په هغې كښې څه سكې د تراجان د زمانې دى د چاباره كښې چه د اكثرو محققينووينا ده چه همدغه هغه مشرك بادشاه وو د چا د زور ظلم نه چه تنګ شوى وو او اصحاب كهف په غاركښې پناه اخستې وه، دې نه هم ذكر شوې رائى ته تقويت ملاويږى.

استاد محترم مولانا تقى عثمانى صاحب دَ دې رائې په تائيد كښې دلائل او شواهد ذكر كولونه پس ليكى: " بهركيف: د دومره زړې واقعې د محل وقوع په باره كښې په حتمى توګه سل فيصد په يقين سره څه ونيل خو مشكل دى ولې په دې كښې شك نشته چه تراوسه پورې د څومره مقاماتو باره كښې دَ اصحاب كهف د مقام كيدودَ رائې څرګندونه كړيشوې ده په دې ټولوكښې چه كوم شواهد او قرائن د دې غارباره كښې دى د بل يو غارپه حق كښې دومره قرائن موجود نه دى.... دا غارد عمان ښار ۷ كلوميټر په جنوب كښې واقع دې اود اردن د مركزى شاهراه چه د عقبه نه عمان پورې ځى. دينه دَ دې فاصله ۳ كلوميټر ده. غار په دريو حصوكښې تقسيم شويدى. يوه حصه ښكته كولو سره نيغه دَ شمال پورې ځى، دوئم طرف ته په ښى لاس مشرق طرف ته تاويږى او دريم ګس لاس مغرب طرف ته. مشرقى او مغربى طرف ته آته تابوت په شكل كښې قبرونه ښكاره دى. د غار چه كومه حصه دَ جنوب نه شمال طرف ته نيغه تلې ده هغه تقريبا سپاټ دې اود دې باره كښې تيسير ظبيان صاحب خيال دا دې چه هم دغه "فجوى" دَ كوم ذكر چه په قرآن كريم كښې راغلې دې". (جهان ديده:۲۲۲-۲۲۳)

دَ اردن محقق تيسير ظبيان اودَ هغه ځائ ماهر اثريات رفيق دجانى دَ دې غار متعلق دَ خپلې رائې په تائيدكښې مستقل كتابونه ليكلى دى ليكن په دې كښې څه شك نشته چه د دې قسم په غاركښې په مختلفو زمانو او مختلفو علاقوكښې پيداكيدل او كيديشى چه راپيداكيږى.

ابن عطيه دَ اندلس په ښاركښې دَ غرناطه ښارسره نزدې د دې قسم غار په دې كښې مړو ډهانچو او دې سره نزدې دَ جمات كتلو ذكركړې دې، او وائى: ذهبت بنفسى اربع وخمسمائة، فوجدت الا جساد على هذه الحالة المسموعة، وعند ذلك الكهف مسجدو عمارة قديمة من طراز الروم" او ابوحيان اندلسى هم دې قول ته راجح ګرخولې (اوګوره البحر المحيط: ۱۰۲/۶) دې نه په ظاهره دا معلوميږى چه دا قسمه واقعات په مختلفو زمانواو مختلفو علاقوكښې پيښيږى. دَ كفر او شرك په تياروكښې دَ يو څو نيك بختو د توحيد شمع روښانه كړه اِو ښارونه ئې پريخودل او غارونوته تلل او عبادت كور پوځل نه بلكه څوځل شويدى. تركومې چه د دې غار تعلق دې د كوم ذكر چه په قرآن كښې ذكر دې د دې متعلق يو حتمى خبره څكه نشى كيدې چه بخپله الله تعالى اود هغه د رسول ﷺ د دې متعلق تعين نه دې فرمائيلې چه هغه مقصود نه دې. حافظ ابن كثير رحمه الله ليكى:

"وقداخبر الله تعالى بذلک، واراد منا فهمه وتدبره، ولم يخبرنا بمكان هذا الكهف فى اى البلاد من الارض، اذالافائدة لنافيه، ولاقصد شرعى، وقد تكلف بعض المفسرين فذكروا فيه اقوالاً.... والله اعلم باى بلادالله هو.ولوكان لنا فيه مصلحة دينية، لارشدناالله تعالى ورسوله اليه، فقد قال صلى الله عليه وسلم: ما تركت شيئاً يقربكم الى الجنة، ويباعدكم من النار الاوقد علمتكم به، فاعلمنا الله تعالى بصفته، ولم يعلمنا بمكانه، فقال: وترى الشمس اذا طلعت الاية- (تفسير ابن كثير: ۷۵/۳)

① دَ دې معنی کتاب ده، هم دینه مرقوم په معنی دَ مکتوب ده او دا دَ رقم نه ماخوذ دې، دَ وخت بادشاه دَ هغوی دَ لټولو نه پس د هغوی نومونه دَ کاڼړی په تختئ لیکلې وو نو په دې وجه دوئي ته اصحاب الرقیم هم وئیلی شي. حضرت سعید بن جبیر رضي الله عنه نه هم دا نقل دی. (۱) اودَ مفسرینو په نیز همدغه قول مشهوردې. امام بخاری رحمه الله همدا قول اختیار کړیدې. په دې وجه دَ حضرت سعید رضي الله عنه تعلیق دَ بخاری په بعضې نسخوکښې ذکر دې کوم چه ابن منذر موصولاً نقل کړیدې.

② رقیم دَ هغه غرنوم دې دَ کوم په مینځ کښې چه دغه غار واقع وو (۲)

③ رقیم دَ هغه وادئ نوم دې چرته چه په غر کښې دغه غار وو کوم کښې چه اصحابُ کهف پټ شوی وو، قتاده وغیره د دې تائید کړیدې. (۳)

④ دَ اصحاب کهف دَ سپی نوم دې (۴)

⑤ دَ هغه دراهمو نوم دې چه کوم هغوی سره وو (۵)

⑥ دَ هغه کلی نوم دې کوم کښې چه اصحاب کهف اوسیدل، دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه نقل دی چه دا ایله (عقبه) سره نیزدې دَ یو ښارنوم دې. متاخرینو محققینو علماء کرام اکثریت دا صحیح ګرځولې دې، مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله لیکی:

"دَ تاریخی او اثری تحقیقاتو په وړاندې همدا آخری قوم صحیح. اودَ قرآن کریم دَ بیان مطابق دې او باقی اقوال صرف قیاسونه او تخمینې دی. خلیج عقبه (ایله) نه شمال طرف ته دَ اوږدوشوو غرونو یو دوه متوازي سلسلې ملاویږی هم په دې کښې دَ یو غره څوکه دَ انباط دارالحکومت رقیم آباد وو" (۶)

فَائده: علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله لیکي: "رقیم دَ غرډډ یعنی غار ته وائی او دَ مرقوم په معنی هم راځی یعنی لیکلې شوې څیز، دَ مسند عبدبن حمید په یو روایت کښې دی کوم ته چه حافظ علی شرط البخاری وئیلې دې. دَ ابن عباس رضي الله عنه نه دَ رقیم بله معنی نقل ده. یعنی اصحاب کهف او اصحاب الرقیم هم دَ یوې ډلې دوه القاب دی. په غارکښې دَ

---

[۱] (واختاره سعید بن جبیر، ومجاهد (فتح القدیر: ۳/۲۷۲)-

[۲] (تفسیر البیضاوی: ۳/۱-

[۳] (قصص القرآن: ۳/۲٥٤-

[۴] (تفسیرسورة کهف: ٥۷-

[۵] (الصاوی: ۳/٤-

[۶] (قصصِ القرآن: ۳/۲٥٤-۲۶۱. تیسیر ظبیان او رفیق وفادجانی عمان سره نیزدې کوم غار معلوم کړیدې دَ هلته ته تول سِل میټره فاصله باندې یو وړوکې غوندې کلې دې چه "رجیب" بللې شی، دَ هغوی خیال دې چه دا دَ رقیم وران کړیشوې شکل دې. ځکه چه دَ هغه ځایِ اکثر خلق قاف په جیم او میم په باء سره بدلوی او وائی. حکومت اردن اوس په سرکاری توګه دَ دې کلی نوم هم "رقیم" کړې دې (اوګورئی موقع اصحاب کهف ۱۱۸ او جهان دیده: ۲۲۱) -

اوسيدو په وجه هغوى ته اصحاب كهف وائى او د هغوى د نومونو او صفتونو وغيره تختئى ليكلې كيخودې وه نو په دې وجه اصحاب رقيم ياديدل مگر مترجم محقق (شيخ الهند رحمه الله) رومبئى معنى اخستې ده او بهرصورت اصحاب كهف او اصحاب رقيم ئى يو گرخولى دى. د بعض علماو رائې دا ده چه د اصحاب الرقيم قصه په قرآن پاك كښې نه ده ذكر شوې صرف د عجيبه كيدو په لحاظ د اصحاب كهف په تذكره كښې د هغې حواله وركړيشويده. او په حقيقت كښې د اصحاب رقيم د غار هغه درې كسان دى چه د باران نه تختيدلې وو او په غاركښې پناه اخستې وه. د بره نه يو لوئ كانړې راپريوتلو او د غار خُله ئى بنده كړه. په هغه وخت كښې هر سړى د خپل عمر مقبول ترين عمل حواله وركړه او د الله تعالى ته ئى فرياد اوكړو او په مزه مزه د غار خُله كولاؤ شوه. امام بخارى رحمه الله د اصحاب كهف ترجمه كولو نه پس د حديث الغار يو مستقل عنوان قائم كړې دې او په هغې كښې د هغه دريو كسانو قصه په تفصيل سره ذكر كولو سره دې طرف ته اشاره وركړې چه اصحاب رقيم دا خلق دى. طبرانى او بزار په سند حسن د نعمان بن بشير نه مرفوعاً روايت كړې چه رسول الله صلى الله عليه وسلم به د اصحاب رقيم ذكر فرمائيلو او دا د دريو كسانو قصه ئى بيان كړه. والله اعلم" دوئم لفظ امام بخارى رحمه الله "رقيم" په مناسبت سره "مرقوم" ذكر كړې چه په سورة مطففين كښې واقع دې "كتاب مرقوم" يعنى ليكلې شوې دفتر.

قوله: رَبَطْنَا عَلٰى قُلُوْبِهِمْ أَلْهَمْنَاهُمْ صَبْرًا لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلٰى قَلْبِهَا: رَبَطْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ معنى ده، مونږ د هغوى په زړونو كښې صبرواچولو. د سورة قصص آيت "لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلٰى قَلْبِهَا" همدغه معنى ده، يعنى كه مونږ د حضرت موسى عليه السلام د مورپه زړه كښې صبر نه وو اچولې.

قوله: شَطَطًا إِفْرَاطًا: په آيت مبارك كښې دى "لَن نَّدْعُوَ مِن دُونِهِ إِلٰهًا لَّقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا" مونږ خوبه داپرېږدو او د بل يو معبود به هيڅ كله هم عبادت اونه كړو. (ځكه چه كه مونږ داسې اوكړه) نو په دې صورت كښې به مونږ يقيناً ډيره بې ځايه خبره كړې وى. امام فرمائى چه په آيت كښې "شَطَطًا" په معنى د "افراطاً" دى، يعنى د حدنه زياتې كول، غلطه او بې ځايه خبره كول.

قوله: الْوَصِيدُ الْفِنَاءُ جَمْعُهُ وَصَائِدُ وَوُصُدٌ وَيُقَالُ الْوَصِيدُ الْبَابُ: په آيت كښې دى "وَكَلْبُهُم بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ" يعنى د هغوى سپې دواړه لاسونه د دروازې په چوكاټ خواره كړې وو، "وصيد" معنى غولې او صحن دې او د دې معنى دروازه هم بيان كړيشويده.

قوله: مُؤْصَدَةٌ مُطْبَقَةٌ آصَدَ الْبَابَ وَأَوْصَدَ: دا په سورة همزه كښې دى "انها عليهم مؤصدة" يعنى كافران به دوزخ كښې واچوى او دروازې به بند كړى "اصد الباب" دروازه بندول، د وصيد په مناسبت سره دلته ذكر كړيشو.

قوله: بَعَثْنَاهُمْ أَحْيَيْنَاهُمْ: په آيت مبارك كښې دى "ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا" بيا مونږ هغوى (د خوب نه) بيدار كړل، دې د پاره چه مونږ (په ظاهرى توګه هم) معلوم

کړوچه کومه ډله د هغوی د اوسیدو د مودې نه خبر وه، امام فرمائی په آیت کښې "بَعَثْنَاهُمْ" معنی ده مونږ هغوی ژوندی کړل یعنی د خوب نه چه اخوالموت دې مونږ هغوی بیدار کړل.

قوله: أَزْكَى أَكْثَرُ وَيُقَالُ أَحَلُّ وَيُقَالُ أَكْثَرُ رَيْعًا: "فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا" بیا ګوره کوم خوراك ازكى دې، په دې کښې "أَزْكَى" معنی "اكثر" هم کیدیشی. په دغه وخت کښې به دا زكاة په معنی نماء نه ماخوذ وی یعنی چه د اکثرو ښارونو والا خوراك دې. او د دې معنی د "احل" هم بیان شویده، په دغه وخت کښې به دا زکاة په معنی د طهارت نه ماخوذ وی یعنی چه کوم صفا او حلال خوراك وی هغه راوړی، اود دې معنی "اكثرريعاً" هم بیان شویده، په کوم کښې چه نماء ډیره وی د ریع معنی نماء او زیاتوالې راځی. (۱)

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ لَمْ تَنْقُصْ: په آیت مبارك کښې دی "كِلْتَا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا" یعنی دواړه باغونه خپلې میوې راوړی، په دې کښې یو باغ په خپلو میوو کښې څه کمې نه دې کړې. په دې کښې "أُكُلَهَا" ذکر کړوخود دې تفسیر ئې بیان نه کړو، په حاشیه کښې د دې تفسیر بیان شویدې "ثَمَرُهَا" یعنی "أُكُلَهَا" معنی میوه دانه ده. او د "لَمْ تَظْلِمْ" معنی ده یو باغ په خپلو میوو کښې څه کمی اونه کړه.

قوله: فَضَرَبَ اللَّهُ عَلَى آذَانِهِمْ فَنَامُوا:

د ''فضربنا على اذانهم...،، معنى: په آیت کښې دی "فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا" بیا مونږ د هغوی په غوږ کښې خبرورکړو په دې غارکښې د شمیر یو څوکاله. د هغې نتیجه دا شوه چه په کالونو پورې په دې غرکښې اوده پراته وو د اخوا دیخوا هیڅ خبر د هغوی غوږونوته نه رسیدو. "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ"د خوب نه کنایه ده، مولانا ابوالکلام آزاد په دې معنی باندې اشکال کړې دې چه په عربی کښې د خوب د پاره "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ" تعبیرنه ملاویږی، په دې وجه د دې معنی د هغوی په نیز دا ده چه د دنیا د طرف ته د هغوی غوږونه بند شو. (۲)

خو عام مفسرین وائی چه دا یو قسم استعاره ده، د ژور خوب حالت ته "ضَرَبَ عَلَى آذَانِ" د حالت سره تشبیه ورکړې شویده. مولانا حفظ الرحمن سیوهاروی رحمه الله د جمهورو علماؤ ذکر شوې معنې ته ترجیح ورکولو سره لیکی:

زمونږ په نیز د مفسرینو تفسیر راجح دې او دا استعاره د هرې ژبې په محاوراتوکښې موندلې شی. مثلاً کله چه مور د غیږې بچی ته د اوده کیدو د پاره الله هو وائی نو هغه په

---

(۱) (عمدة القارى: ۳۷/۱۹-

(۲) اوګوره ترجمان قرآن :۳۷۶/۲-سوره الكهف-

لاس او غوږ باندې تپوی، په دې وجه په اردو ژبه کښې "کانوں کو تھپکی دینا" د خوب راوستود پاره واني، نو شيخ الهند نورالله مرقده د دې جملې ترجمه داشان کوی "بيا اوټپول مونږ غوږونه د هغوی په دې غارکښې د شمير يو څوکالونه" دې نه علاوه په عربی ژبه کښې ﴿فَضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِهِمْ﴾ په معنى "منعه ان يسمع" راتلو سره د اوريدو ډير صورتونه دی، يو دا چه يو سړې ځنګل کښې د غار ته ډېر لاړو کيناستو او د دنيا د خبرونه د هغه غوږونه ناآشنا شو دونم دا چه هغه کوڼ شو او د اوريدونه معذوره شو. دريم دا چه هغه اوده شو اود نورو ظاهری حواس په شان غوږونه هم د اوريدونه پاتې شو نو "ضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِ" تعبير د دې ټولو صورتونود پاره يو شان قابل استعمال دې او استعاره او تشبيه ده نود دريواړو معنود پاره ده. البته د مولانا آزاد په تفسيرکښې دا اشكال ضرور او لازم راځی چه که "ضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِ" معنی دا ده چه د هغوی غوږونه د دنيا د طرف ته بند شوی وو. يعنی هغوی د بيدارئی په حالت کښې د عام ژوند مطابق د کلی نه د غرپه يو غارکښې راهبانه ژوندون تيرولو نو بيا به د دې آيت څه معنى وی "﴿وَكَذَٰلِكَ بَعَثْنَاهُمْ لِيَتَسَاءَلُوا بَيْنَهُمْ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِثْتُمْ قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾" آيا دا آيت په خپله صفا معنى کښې ظاهروی نه چه د "ضَرَبْنَا عَلَىٰ آذَانِ" صفا تعبير هم هغه دې چه د جمهورو مفسرينوپه نيز صحيح او راجح دې. يعنی هغوی اوده شوی وو بلکه په داسې موقع باندې "بعثناهم" د تعبير تقاضا خو دا ده چه د مفسرينو د تفسير نه علاوه بله معنى اخستل قطعاً بې محله ده"](اوګورئی قصص القرآن: ۳/۲۷۰-۲۷۱-

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَلَتْ تَئِلُ تَنْجُو وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَوْئِلًا مَحْرِزًا: په آيت کښې دی "﴿بَل لَّهُم مَّوْعِدٌ لَّن يَجِدُوا مِن دُونِهِ مَوْئِلًا﴾" د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما غير اوفرمائيل چه "وال، يئل" د باب ضرب نه په معنى د خلاصی بيامونډل دې نو موئل د خلاصی ځائ ته وئيلې شی. مجاهد رحمه الله د دې معنى محرز بيان کړې ده، يعنی د حفاظت ځائ، دواړه معنې هم يو مفهوم اداکوی.

قوله: لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا لَا يَعْقِلُونَ: په آيت شريف کښې دی "﴿الَّذِينَ كَانَتْ أَعْيُنُهُمْ فِي غِطَاءٍ عَن ذِكْرِي وَكَانُوا لَا يَسْتَطِيعُونَ سَمْعًا﴾" د دې آخری جز تفسير باللازم اوکړو يعنی هغه ډېره کوی، د اوريدو د پاره تيارنه دې په دې وجه پوهيږی هم نه.

[۲۱۴] بَاب: وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا

[۴۴۴۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ صَالِحٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عَلِيُّ بْنُ حُسَيْنٍ أَنَّ حُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ أَخْبَرَهُ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَرَقَهُ وَفَاطِمَةَ قَالَ أَلَا تُصَلِّيَانِ

دا روايت دلته مختصر ذکرکړې شويدې، كتاب الصلاة کښې "باب تحريض النبی ﷺ على

قیام اللیل تحت دا روایت پوره ذکر کړې شویدې. دَ کوم په آخره کښې چه هغه مذکوره آیت ذکر کړې شویدې. (۱) او هم دَ هغه مفصل روایت دَ مناسبت په وجه دا روایت امام دلته راوړې دې.

رَجْمًا بِالْغَيْبِ لَمْ يَسْتَبِنْ فُرُطًا يُقَالُ نَدَمًا سُرَادِقُهَا مِثْلُ السُّرَادِقِ وَالْحُجْرَةِ الَّتِي تُطِيفُ بِالْفَسَاطِيطِ يُحَاوِرُهُ مِنَ الْمُحَاوَرَةِ لَكِنَّا هُوَ اللّٰهُ رَبِّي أَيْ لَكِنْ أَنَا هُوَ اللّٰهُ رَبِّي ثُمَّ حَذَفَ الْأَلِفَ وَأَدْغَمَ إِحْدَى النُّونَيْنِ فِي الْأُخْرَى وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهَرًا يَقُولُ بَيْنَهُمَا زَلَقًا لَا يَثْبُتُ فِيهِ قَدَمٌ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ مَصْدَرُ الْوَلِيِّ عُقُبًا عَاقِبَةٌ وَعُقْبَى وَعُقْبَةٌ وَاحِدٌ وَهِيَ الْآخِرَةُ قِبَلًا وَقُبُلًا وَقَبَلًا اسْتِئْنَافًا لِيُدْحِضُوا لِيُزِيلُوا الدَّحْضُ الزَّلَقُ

د کلماتو تشریح:

قوله: رَجْمًا بِالْغَيْبِ: لَمْ يَسْتَبِنْ: "وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ" معنی ده په دوی باندې حقیقت واضحه نه دې، صرف په اټکل او اندازه سره وائی.

دَ قرآن په دې آیت کښې دا سبق خودلې شویدې، چه دَ فضول بحثونونه پرهیز کول پکار دی. قرآن دَ اصحاب کهف دَ واقعه هغه حصې تفصیل سره بیان کړې چه دَ تذکیرد پاره فائده مندې وې، خو هغه جزئیات چه صرف تاریخی حیثیت ئې لرلو. مثلاً دا چه دَ هغه ځوانان شمیرڅه وو؟ دَهغوی عمرونه څه وو؟هغوی په غارکښې څومره موده مقیم وو؟ دَ قرآن دې اسلوب دَ دې قسمه بحثونوکښې سوچ او فکرکولونه منع کړیده. وئې فرمائیل "قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعِدَّتِهِمْ مَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا"

دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې چه دَ هغه قلیل نه زه هم یم چاته چه دَ هغوی دَ شمیر متعلق علم دې(۲) وئې فرمائیل چه هغه اووه وو اواتم دَ هغوی سپې وو او دا دَ دې دَ پاره چه الله تعالی دَ شمیر متعلق او دوه قوله ذکر کولونه پس اوفرمائیل "رَجْمًا بِالْغَيْبِ" خود دریم قول ذکر کولونه پس داسې یوه خبره نه ده کړې په دې وجه هم دغه صحیح شمیر دې.

قوله: فرطاً: ندماً: په آیت مبارك کښې دی "وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا" دَ **فُرُطًا** ترجمه ندماً سره کړیده یعنی دَ هغوی معامله دَ پښیمانتیا او شرمندګئی ذریعه جوړه شوه.

قوله: سرادقها: مثل السرادق، والحجرة التی تطیف بالفساطیط: آیت مبارك کښې دی "إِنَّا أَعْتَدْنَا

---

(۱)(هلته دَ روایت الفاظ دا دی: "ان علی بن ابی طالب رضی الله عنه اخبره ان رسول الله صلی الله علیه وسلم طرقه، وفاطمة بنت النبی صلی الله علیه وسلم لیلة، فقال: الا تصلیان؟ فقلت: یارسول الله، انفسنا بیدالله، فاذاشاء ان یبعثنا، بعثنا، فانصر فحین قلت ذلک، ولم یرجع الی شیئا، ثم سمعته، وهو مول، یضرب فخذه، وهویقول: وکان الانسان اکثر شئ جدلا" (صحیح البخاری، کتاب التهجد، باب تحریض النبی صلی الله علیه وسلم علی قیام اللیل: ۱/۱۵۲) -

(۲)(تفسیرابن کثیر:۷۸/۳ و تفسیرالدرالمنثور: ۲۱۷/۴-

لِلظّٰلِمِينَ نَارًاۙ اَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا" يعنى مونږ دَ ظالمانو دَ پاره اُور تيار کړې دې دَ دې اُور پردو کښې به دوی راګيرشوی وی. امام فرمائيلی دی"مثل السرادق" لکه څنګه چه دَ څلورو وارو طرفونو دِ پردې دِ پارهِ قناتونه لګوی همدغه شان به هلته هم دَ څلورو وارو طرفونه دَ اُور پردې لګيدلې وی. دَ دې دوئم مثال دَ هغه حجرې غوندې دې چه په خيموکښې راګيره شوی وی. فساطيط دَ فسطاط جمع ده په معنی دَ خيمې.

قوله: يحاورة: من المحاورة: آيت کښې دی "فَقَالَ لِصَاحِبِهٖ وَهُوَ يُحَاوِرُهٗۤ اَنَا اَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَّاَعَزُّ نَفَرًا" بيائی اوونيل خپل ملګرى ته کله چه هغه سره خبرې کولې، ماسره تانه زيات مال دې او دَ ډيرعزت والا خلق دی يحاوره دَ محاورة نه مشتق دې دَ کوم معنی چه خبرې کول دی.

قوله: لَكِنَّا هُوَ اللّٰهُ رَبِّى أَيْ لَكِنْ أَنَا هُوَ اللّٰهُ رَبِّى ثُمَّ حَذَفَ الْأَلِفَ وَأَدْغَمَ إِحْدَى النُّونَيْنِ فِي الْأُخْرَى: آيت مبارك کښې دی " لٰكِنَّا۠ هُوَ اللّٰهُ رَبِّىْ وَلَاۤ اُشْرِكُ بِرَبِّىْۤ اَحَدًا" يعنی زه خو همدغه وايم چه هم هغه الله زما رب دې او زه خپل رب سره څوك شريك نه منم "لٰكِنَّا" په اصل کښې "لكن انا" وو، دَ انا همزه حذف کړې شو او "لكن" نون "انا" په نون کښې مدغم کړې شو نو "لٰكِنَّا" شو.

قوله: زلقا: لا يثبت فيه قدم: "فَتُصْبِحَ صَعِيْدًا زَلَقًا" چه هغه باغ صفاميدان شی پاتې شی. امام فرمائی چه"زلقا" معنی ده داسې صفا او غوړ په کوم چه قدم نه اودريږی او اوخوئيږی.

قوله: هنالك الولاية: مصدر الولي: "هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ" هلته امداد کول هم دَ الله تعالی چه حق دې کار دې "ولاية" دَ "ولى" مصدر دې دَ څه معنی چه امداد او نصرت دې.

قوله: عقبا: عاقبة وعقبى واحد، وهي الاخرة: آيت کښې دی "هُوَ خَيْرٌ ثَوَابًا وَّخَيْرٌ عُقْبًا" دَ دې ثواب دَ ټولونه ښه دې اودَ دې انجام دَ ټولونه ښه دې. امام فرمائی "عقبا" په معنی دَ "عاقبة" دې، عاقبة او عقبى هم يوه معنی ده يعنی آخرت

قوله: قِبَلًا، وقُبُلًا، وقَبَلًا: استينافا: آيت مبارك کښې دی "اَوْ يَاْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا" چه يا راشی عذاب دَ هغوی په وړاندې" په دې کښې دَ قُبُلًا معنی استيناف او استقبال دې، قِبَلًا (په زير دَ قاف او زبر دَ با) قُبُلًا(دَدوو پيشونو) او قَبَلًا (دَ دوو زبر) دَ ټولو معنی امام هم يو خودلې ده. خو مشهور دا دی چه قِبَلًا معنی "عيانا" ده او قُبُلًا دَ قَبِيل جمع ده دَ مختلف رنګونو دَ پاره استعماليږی [1] او دَ قَبَلًا معنی استيناف ده.

---

[1] (عمدة القاري: ۱۹/۳۹-

قوله: ليدحضوا: ليزيلوا: الدحض: الزلق: په آيت مبارك كښې دى "وَيُجَادِلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِالْبَاطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ" دَ حض معنى خوئيدل راخى او چه كله باب افعال ته يوړلې شى نو دَ زائل كولو معنى به وى ځكه دَ خوئيدو نه پس سړې په خپل ځائ نه پاتې كيږى او زائل كيږى.

[۲۱۵] بَاب: وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا زَمَانًا وَجَمْعُهُ أَحْقَابٌ

په آيت كښې دى "وَإِذْ قَالَ مُوسٰى لِفَتٰهُ لَآ أَبْرَحُ حَتّٰٓى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا۝" ياد كړه هغه وخت چه كله موسى عليه السلام خپل خادم ته اووئيل چه زه به يوشان مزل كوم ترهغه وخت پورې چه زه اورسم هغه ځائ ته چرته چه دوه دريابونه په خپل مينځ كښې يوځائ شوى دى يا به د اوږدې مودې پورې ګرځم. فرمائى چه "حقب" اوږدې زمانې ته وائى اودَ دې جمع "احقاب" ده.

[۴۴۴۸] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى صَاحِبَ الْخَضِرِ لَيْسَ هُوَ مُوسَى صَاحِبَ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ حَدَّثَنِي أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ مُوسَى قَامَ خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَسُئِلَ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ فَقَالَ أَنَا فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ إِنَّ لِي عَبْدًا بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ مُوسَى يَا رَبِّ فَكَيْفَ لِي بِهِ قَالَ تَأْخُذُ مَعَكَ حُوتًا فَتَجْعَلُهُ فِي مِكْتَلٍ فَحَيْثُمَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَهُوَ ثَمَّ فَأَخَذَ حُوتًا فَجَعَلَهُ فِي مِكْتَلٍ ثُمَّ انْطَلَقَ وَانْطَلَقَ مَعَهُ بِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ حَتَّى إِذَا أَتَيَا الصَّخْرَةَ وَضَعَا رُءُوسَهُمَا فَنَامَا وَاضْطَرَبَ الْحُوتُ فِي الْمِكْتَلِ فَخَرَجَ مِنْهُ فَسَقَطَ فِي الْبَحْرِ فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا وَأَمْسَكَ اللَّهُ عَنِ الْحُوتِ جِرْيَةَ الْمَاءِ فَصَارَ عَلَيْهِ مِثْلَ الطَّاقِ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ نَسِيَ صَاحِبُهُ أَنْ يُخْبِرَهُ بِالْحُوتِ فَانْطَلَقَا بَقِيَّةَ يَوْمِهِمَا وَلَيْلَتَهُمَا حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْغَدِ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا قَالَ وَلَمْ يَجِدْ مُوسَى النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَا الْمَكَانَ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ بِهِ فَقَالَ لَهُ فَتَاهُ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ وَمَا أَنْسَانِيهِ إِلَّا الشَّيْطَانُ أَنْ أَذْكُرَهُ وَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ عَجَبًا قَالَ فَكَانَ لِلْحُوتِ سَرَبًا وَلِمُوسَى وَلِفَتَاهُ عَجَبًا فَقَالَ مُوسَى ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِي فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا قَالَ رَجَعَا يَقُصَّانِ آثَارَهُمَا حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِذَا رَجُلٌ مُسَجًّى ثَوْبًا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى فَقَالَ الْخَضِرُ وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ قَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ أَتَيْتُكَ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَدًا قَالَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا يَا مُوسَى إِنِّي عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ لَا تَعْلَمُهُ أَنْتَ وَأَنْتَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَكَهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ فَقَالَ مُوسَى سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ صَابِرًا وَلَا أَعْصِي لَكَ أَمْرًا فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ

فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ فَمَرَّتْ سَفِينَةٌ فَكَلَّمُوهُمْ أَنْ يَحْمِلُوهُمْ فَعَرَفُوا الْخَضِرَ فَحَمَلُوهُمْ بِغَيْرِ نَوْلٍ فَلَمَّا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ لَمْ يَفْجَأْ إِلَّا وَالْخَضِرُ قَدْ قَلَعَ لَوْحًا مِنْ أَلْوَاحِ السَّفِينَةِ بِالْقَدُومِ فَقَالَ لَهُ مُوسَى قَوْمٌ قَدْ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا قَالَ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَتِ الْأُولَى مِنْ مُوسَى نِسْيَانًا قَالَ وَجَاءَ عُصْفُورٌ فَوَقَعَ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَنَقَرَ فِي الْبَحْرِ نَقْرَةً فَقَالَ لَهُ الْخَضِرُ مَا عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا مِثْلُ مَا نَقَصَ هَذَا الْعُصْفُورُ مِنْ هَذَا الْبَحْرِ ثُمَّ خَرَجَا مِنَ السَّفِينَةِ فَبَيْنَا هُمَا يَمْشِيَانِ عَلَى السَّاحِلِ إِذْ أَبْصَرَ الْخَضِرُ غُلَامًا يَلْعَبُ مَعَ الْغِلْمَانِ فَأَخَذَ الْخَضِرُ رَأْسَهُ بِيَدِهِ فَاقْتَلَعَهُ بِيَدِهِ فَقَتَلَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَاكِيَةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا قَالَ وَهَذِهِ أَشَدُّ مِنَ الْأُولَى قَالَ إِنْ سَأَلْتُكَ عَنْ شَيْءٍ بَعْدَهَا فَلَا تُصَاحِبْنِي قَدْ بَلَغْتَ مِنْ لَدُنِّي عُذْرًا فَانْطَلَقَا حَتَّى إِذَا أَتَيَا أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ قَالَ مَائِلٌ فَقَامَ الْخَضِرُ فَأَقَامَهُ بِيَدِهِ فَقَالَ مُوسَى قَوْمٌ أَتَيْنَاهُمْ فَلَمْ يُطْعِمُونَا وَلَمْ يُضَيِّفُونَا لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ إِلَى قَوْلِهِ ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدِدْنَا أَنَّ مُوسَى كَانَ صَبَرَ حَتَّى يَقُصَّ اللَّهُ عَلَيْنَا مِنْ خَبَرِهِمَا قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ فَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا وَكَانَ يَقْرَأُ وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا وَكَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ

[٢١٦] بَاب: قَوْلِهِ فَلَمَّا بَلَغَا مَجْمَعَ بَيْنِهِمَا نَسِيَا حُوتَهُمَا فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا مَذْهَبًا يَسْرُبُ يَسْلُكُ وَمِنْهُ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ

[٤٤٤٩] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي يَعْلَى بْنُ مُسْلِمٍ وَعَمْرُو بْنُ دِينَارٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى صَاحِبِهِ وَغَيْرُهُمَا قَدْ سَمِعْتُهُ يُحَدِّثُهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ إِنَّا لَعِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي بَيْتِهِ إِذْ قَالَ سَلُونِي قُلْتُ أَيْ أَبَا عَبَّاسٍ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاءَكَ بِالْكُوفَةِ رَجُلٌ قَاصٌّ يُقَالُ لَهُ نَوْفٌ يَزْعُمُ أَنَّهُ لَيْسَ بِمُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَمَّا عَمْرٌو فَقَالَ لِي قَالَ قَدْ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ وَأَمَّا يَعْلَى فَقَالَ لِي قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ حَدَّثَنِي أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُوسَى رَسُولُ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ ذَكَّرَ النَّاسَ يَوْمًا حَتَّى إِذَا فَاضَتِ الْعُيُونُ وَرَقَّتِ الْقُلُوبُ وَلَّى فَأَدْرَكَهُ رَجُلٌ فَقَالَ أَيْ رَسُولَ اللَّهِ هَلْ فِي الْأَرْضِ أَحَدٌ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ لَا

فَعَتَبَ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَى اللّٰهِ قِيلَ بَلَى قَالَ أَيْ رَبِّ فَأَيْنَ قَالَ بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ قَالَ أَيْ رَبِّ اجْعَلْ لِي عَلَمًا أَعْلَمُ ذٰلِكَ بِهِ فَقَالَ لِي عَمْرٌو قَالَ حَيْثُ يُفَارِقُكَ الْحُوتُ وَقَالَ لِي يَعْلَى قَالَ خُذْ نُونًا مَيِّتًا حَيْثُ يُنْفَخُ فِيهِ الرُّوحُ فَأَخَذَ حُوتًا فَجَعَلَهُ فِي مِكْتَلٍ فَقَالَ لِفَتَاهُ لَا أُكَلِّفُكَ إِلَّا أَنْ تُخْبِرَنِي بِحَيْثُ يُفَارِقُكَ الْحُوتُ قَالَ مَا كَلَّفْتَ كَثِيرًا فَذٰلِكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ يُوشَعَ بْنِ نُونٍ لَيْسَتْ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ فَبَيْنَمَا هُوَ فِي ظِلِّ صَخْرَةٍ فِي مَكَانٍ ثَرْيَانَ إِذْ تَضَرَّبَ الْحُوتُ وَمُوسَى نَائِمٌ فَقَالَ فَتَاهُ لَا أُوقِظُهُ حَتَّى إِذَا اسْتَيْقَظَ نَسِيَ أَنْ يُخْبِرَهُ وَتَضَرَّبَ الْحُوتُ حَتَّى دَخَلَ الْبَحْرَ فَأَمْسَكَ اللّٰهُ عَنْهُ جِرْيَةَ الْبَحْرِ حَتَّى كَأَنَّ أَثَرَهُ فِي حَجَرٍ قَالَ لِي عَمْرٌو هٰكَذَا كَأَنَّ أَثَرَهُ فِي حَجَرٍ وَحَلَّقَ بَيْنَ إِبْهَامَيْهِ وَاللَّتَيْنِ تَلِيَانِهِمَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هٰذَا نَصَبًا قَالَ قَدْ قَطَعَ اللّٰهُ عَنْكَ النَّصَبَ لَيْسَتْ هٰذِهِ عَنْ سَعِيدٍ أَخْبَرَهُ فَرَجَعَا فَوَجَدَا خَضِرًا قَالَ لِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ عَلَى طِنْفِسَةٍ خَضْرَاءَ عَلَى كَبِدِ الْبَحْرِ قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ مُسَجًّى بِثَوْبِهِ قَدْ جَعَلَ طَرَفَهُ تَحْتَ رِجْلَيْهِ وَطَرَفَهُ تَحْتَ رَأْسِهِ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى فَكَشَفَ عَنْ وَجْهِهِ وَقَالَ هَلْ بِأَرْضِي مِنْ سَلَامٍ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَمَا شَأْنُكَ قَالَ جِئْتُ لِتُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَدًا قَالَ أَمَا يَكْفِيكَ أَنَّ التَّوْرَاةَ بِيَدَيْكَ وَأَنَّ الْوَحْيَ يَأْتِيكَ يَا مُوسَى إِنَّ لِي عِلْمًا لَا يَنْبَغِي لَكَ أَنْ تَعْلَمَهُ وَإِنَّ لَكَ عِلْمًا لَا يَنْبَغِي لِي أَنْ أَعْلَمَهُ فَأَخَذَ طَائِرٌ بِمِنْقَارِهِ مِنَ الْبَحْرِ وَقَالَ وَاللّٰهِ مَا عِلْمِي وَمَا عِلْمُكَ فِي جَنْبِ عِلْمِ اللّٰهِ إِلَّا كَمَا أَخَذَ هٰذَا الطَّائِرُ بِمِنْقَارِهِ مِنَ الْبَحْرِ حَتَّى إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ وَجَدَا مَعَابِرَ صِغَارًا تَحْمِلُ أَهْلَ هٰذَا السَّاحِلِ إِلَى أَهْلِ هٰذَا السَّاحِلِ الْآخَرِ عَرَفُوهُ فَقَالُوا عَبْدُ اللّٰهِ الصَّالِحُ قَالَ قُلْنَا لِسَعِيدٍ خَضِرٌ قَالَ نَعَمْ لَا نَحْمِلُهُ بِأَجْرٍ فَخَرَقَهَا وَوَتَدَ فِيهَا وَتِدًا قَالَ مُوسَى أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا قَالَ مُجَاهِدٌ مُنْكَرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا كَانَتِ الْأُولَى نِسْيَانًا وَالْوُسْطَى شَرْطًا وَالثَّالِثَةُ عَمْدًا قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ يَعْلَى قَالَ سَعِيدٌ وَجَدَ غِلْمَانًا يَلْعَبُونَ فَأَخَذَ غُلَامًا كَافِرًا ظَرِيفًا فَأَضْجَعَهُ ثُمَّ ذَبَحَهُ بِالسِّكِّينِ قَالَ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَمْ تَعْمَلْ بِالْحِنْثِ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَرَأَهَا زَكِيَّةً زَاكِيَةً مُسْلِمَةً كَقَوْلِكَ غُلَامًا زَكِيًّا فَانْطَلَقَا فَوَجَدَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَأَقَامَهُ قَالَ سَعِيدٌ بِيَدِهِ هٰكَذَا وَرَفَعَ يَدَهُ فَاسْتَقَامَ قَالَ يَعْلَى حَسِبْتُ أَنَّ سَعِيدًا قَالَ فَمَسَحَهُ بِيَدِهِ فَاسْتَقَامَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ سَعِيدٌ أَجْرًا نَأْكُلُهُ وَكَانَ وَرَاءَهُمْ وَكَانَ أَمَامَهُمْ قَرَأَهَا ابْنُ عَبَّاسٍ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَزْعُمُونَ عَنْ غَيْرِ سَعِيدٍ أَنَّهُ هُدَدُ بْنُ بُدَدَ وَالْغُلَامُ الْمَقْتُولُ اسْمُهُ يَزْعُمُونَ جَيْسُورٌ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا فَأَرَدْتُ إِذَا هِيَ مَرَّتْ بِهِ أَنْ يَدَعَهَا لِعَيْبِهَا فَإِذَا جَاوَزُوا أَصْلَحُوهَا فَانْتَفَعُوا بِهَا وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ سَدُّوهَا ... بِالْقَارِ كَانَ أَبَوَاهُ مُؤْمِنَيْنِ وَكَانَ كَافِرًا فَخَشِينَا أَنْ يُرْهِقَهُمَا

طُغْيَانًا وَكُفْرًا أَنْ يَحْمِلَهُمَا حُبُّهُ عَلَى أَنْ يُتَابِعَاهُ عَلَى دِينِهِ فَأَرَدْنَا أَنْ يُبْدِلَهُمَا رَبُّهُمَا خَيْرًا مِنْهُ زَكَاةً لِقَوْلِهِ أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً وَأَقْرَبَ رُحْمًا هُمَا بِهِ أَرْحَمُ مِنْهُمَا بِالْأَوَّلِ الَّذِي قَتَلَ خَضِرٌ وَزَعَمَ غَيْرُ سَعِيدٍ أَنَّهُمَا أُبْدِلَا جَارِيَةً وَأَمَّا دَاوُدُ بْنُ أَبِي عَاصِمٍ فَقَالَ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ إِنَّهَا جَارِيَةٌ

قوله: اخبرني يعلى بن مسلم وعمرو بن دينار، عن سعيد بن جبير يزيد احدهما على صاحبه، وغيرهما سمعته يحدثه عن سعيد:

د سند توضيح: دهشام بن يوسف استاذ ابن جريج فرمائى چه مانه يعلى بن مسلم او عمروبن دينار دَ حضرت سعيد بن جبير رضي الله عنه په واسطه بيان اوكړو او دې دواړوكښې يو دَ خپل ملګرى نه څه الفاظ زيات اووئيل اودغه دواړو (يعلى بن مسلم او عمرو بن دينار) دَ يو بل سړى نه هم ما واوريده چه دَ حضرت سعيد بن جبير رضي الله عنه نه ئى حديث بيانولو. حاصل دا چه دَ ابن جريج درې شيخان وو① يعلى بن مسلم ② عمرو بن دينار ③غيرهما دَ رومبنو دوو نه علاوه، امام بخارى رحمه الله دَ هغه نو په وړاندې روايت كښې ذكر كړې دې. فرمائى قال لى عثمان بن ابى سليمان

قوله: سربا: مذهبا، يسرب: يسلك، ومنه: "وسارب بالنهار": "فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ سَرَبًا۞" نو هغه كب په درياب كښې خپله لاره په سرنګ جوړولو سره جوړه كړه. امام فرمائى چه په آيت كښې "سربا" دَ "مذهبا" په معنى كښې دې يعنى لاره، دَ تلو ځائ. يسرب: يسلك: هغه ځى او دَ سورة رعد په آيت كښې (وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ۞) هم دينه دې يعنى دَ ورځې تلونكې.

قوله: اقتلت نفسا زكية بغير نفس، لم تعمل بالحنث، وكان ابن عباس يقراها زكية: زاكية: مسلمة، كقولك: غلاما زكيا: حضرت موسى عليه السلام حضرت خضر عليه السلام ته اووئيل چه تايو بې ګناه انسان بغير دَ څه بدلې قتل كړو، چا چه هيڅ ګناه نه وه كړې. حضرت ابن عباس رضي الله عنه "زكية" په ځائ به "زاكية " لوستلو په معنى مسلمة لكه غلاما زكيا كښې دې.

[٢١٧] بَاب: فَلَمَّا جَاوَزَا قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا لَقَدْ لَقِينَا مِنْ سَفَرِنَا هَذَا نَصَبًا

قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ إِلَى قَوْلِهِ عَجَبًا صُنْعًا عَمَلًا حِوَلًا تَحَوُّلًا قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغِ فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا إِمْرًا وَنُكْرًا دَاهِيَةً يَنْقَضَّ يَنْقَاضُ كَمَا تَنْقَاضُ السِّنُّ لَتَخِذْتَ وَاتَّخَذْتَ وَاحِدٌ رُحْمًا مِنْ الرُّحْمِ وَهِيَ أَشَدُّ مُبَالَغَةً مِنْ الرَّحْمَةِ وَنَظُنُّ أَنَّهُ مِنْ الرَّحِيمِ وَتُدْعَى مَكَّةُ أُمَّ رُحْمٍ أَيْ الرَّحْمَةُ تَنْزِلُ بِهَا

قوله: امرًا، ونكرًا: داهية: يوآيت مبارك كښې دى "لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا اِمْرًا" او دوئم آيت كښې دى "لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا" فرمائى چه امرًا او نكرًا معنى ده داهية: مصيبت، لويه معامله او مجاهد امرًا ترجمه منكرًا كړيده، يعنى ناخبره اوحيرانونكې كار.

قوله: صنعاً: عملاً: "وَهُمْ يَحْسَبُوْنَ اَنَّهُمْ يُحْسِنُوْنَ صُنْعًا" اوهغوى ګڼړى چه هغوى ښه كاركوى په دې كښې صنعاً دَ عملاً په معنى كښې دې.

قوله: حولا: تحولاً: "لَا يَبْغُوْنَ عَنْهَا حِوَلًا" هغه خلق به دَ جنت نه چرته تلل نه غواړى. فرمائى دَ حولا په تحولاً معنى كښې دى يعنى ګرځيدل واپس كيدل. مولاناشبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى: "يعنى دَ هميشه دَ پاره پاتې كيدو سره به ستړې كيږى نه. هر وخت به تازه په تازه نعمتونه ملاويږى. هيڅ كله به خواهش نه كوى چه مونږ چرته بدل كړيشو.

قوله: ينقض: ينقاض، كماتنقاض السن: آيت كښې دى "فَوَجَدَا فِيْهَا جِدَارًا يُّرِيْدُ اَنْ يَّنْقَضَّ فَاَقَامَهٗ" دې دواړو هلته يو ديوال اوليدو چه پريوتلو نو حضرت خضر عليه السلام دا نيغ كړو. فرمائى (يَنْقَضَّ) او ينقاض دَ دواړو هم يوه معنى ده يعنى پريوتل، لكه چه وائى تنقاض السن دَ غاښ پريوتل.

قوله: لتخذت، واتخذت واحد: "قَالَ لَوْشِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ اَجْرًا" حضرت موسى عليه السلام اوفرمائيل كه تاسو غوښتل نو په دې كار به دې اجرت اخستې وې، فرمائى چه آيت په يو قراءت كښې "لتخذت" تخذت (دَ باب سمع) او اتخذت (باب انفعال) نه دې دَ دواړو معنى يوه ده يعنى اسختل.

قوله: رحماً: من الرحيم، وهى اشدمبالغة من الرحمة، ونظن انه من الرحيم، وتدعى مكة ام رحم، اي الرحمة تنزل بها: "خَيْرًا مِّنْهُ زَكٰوةً وَّاَقْرَبَ رُحْمًا" فرمائى "رُحْمًا" "رحيم" نه ماخوذ دې په معنى رشته دارى خپلولى او په دې كښې "رحمة" نه زياته مبالغه دې او يو خيال دا هم دې چه "رحما" "رحيم" نه ماخوذ دې، مكې ته "ام الرحم" وائى ځكه چه هلته دَ الله تعالى رحمت نازليږى. علامه كرمانى رحمه الله فرمائى:

قوله: "من الرحيم" بكسر الحاء بمعنى القرابة، وهى اشد مبالغة من الرحمة هى رقة والتعطف، لاستلزام القرابة الرقة غالبا من غيرعكس، فظن بعضهم انه مشتق من الرحيم الذى من الرحمة، وغرضه انه بمعنى القرابة، لاالرقة، وعند البعض بالعكس (1)

[۴۴۵۰] حَدَّثَنِي قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ حَدَّثَنِي سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ

---

1) (شرح الكرمانى: ۱۷/۱۹۹-

عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنَّ نَوْفًا الْبِكَالِيَّ يَزْعُمُ أَنَّ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ لَيْسَ بِمُوسَى الْخَضِرِ فَقَالَ كَذَبَ عَدُوُّ اللَّهِ حَدَّثَنَا أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَامَ مُوسَى خَطِيبًا فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقِيلَ لَهُ أَيُّ النَّاسِ أَعْلَمُ قَالَ أَنَا فَعَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ إِذْ لَمْ يَرُدَّ الْعِلْمَ إِلَيْهِ وَأَوْحَى إِلَيْهِ بَلَى عَبْدٌ مِنْ عِبَادِي بِمَجْمَعِ الْبَحْرَيْنِ هُوَ أَعْلَمُ مِنْكَ قَالَ أَيْ رَبِّ كَيْفَ السَّبِيلُ إِلَيْهِ قَالَ تَأْخُذُ حُوتًا فِي مِكْتَلٍ فَحَيْثُمَا فَقَدْتَ الْحُوتَ فَاتَّبِعْهُ قَالَ فَخَرَجَ مُوسَى وَمَعَهُ فَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ وَمَعَهُمَا الْحُوتُ حَتَّى انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَنَزَلَا عِنْدَهَا قَالَ فَوَضَعَ مُوسَى رَأْسَهُ فَنَامَ قَالَ سُفْيَانُ وَفِي حَدِيثِ غَيْرِ عَمْرٍو قَالَ وَفِي أَصْلِ الصَّخْرَةِ عَيْنٌ يُقَالُ لَهَا الْحَيَاةُ لَا يُصِيبُ مِنْ مَائِهَا شَيْءٌ إِلَّا حَيِيَ فَأَصَابَ الْحُوتَ مِنْ مَاءِ تِلْكَ الْعَيْنِ قَالَ فَتَحَرَّكَ وَانْسَلَّ مِنَ الْمِكْتَلِ فَدَخَلَ الْبَحْرَ فَلَمَّا اسْتَيْقَظَ مُوسَى قَالَ لِفَتَاهُ آتِنَا غَدَاءَنَا الْآيَةَ قَالَ وَلَمْ يَجِدِ النَّصَبَ حَتَّى جَاوَزَ مَا أُمِرَ بِهِ قَالَ لَهُ فَتَاهُ يُوشَعُ بْنُ نُونٍ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوَيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْحُوتَ الْآيَةَ قَالَ فَرَجَعَا يَقُصَّانِ فِي آثَارِهِمَا فَوَجَدَا فِي الْبَحْرِ كَالطَّاقِ مَمَرَّ الْحُوتِ فَكَانَ لِفَتَاهُ عَجَبًا وَلِلْحُوتِ سَرَبًا قَالَ فَلَمَّا انْتَهَيَا إِلَى الصَّخْرَةِ إِذْ هُمَا بِرَجُلٍ مُسَجًّى بِثَوْبٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ مُوسَى قَالَ وَأَنَّى بِأَرْضِكَ السَّلَامُ فَقَالَ أَنَا مُوسَى قَالَ مُوسَى بَنِي إِسْرَائِيلَ قَالَ نَعَمْ قَالَ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عُلِّمْتَ رَشَدًا قَالَ لَهُ الْخَضِرُ يَا مُوسَى إِنَّكَ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَكَهُ اللَّهُ لَا أَعْلَمُهُ وَأَنَا عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَلَّمَنِيهِ اللَّهُ لَا تَعْلَمُهُ قَالَ بَلْ أَتَّبِعُكَ قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَنْ شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا فَانْطَلَقَا يَمْشِيَانِ عَلَى السَّاحِلِ فَمَرَّتْ بِهِمْ سَفِينَةٌ فَعُرِفَ الْخَضِرُ فَحَمَلُوهُمْ فِي سَفِينَتِهِمْ بِغَيْرِ نَوْلٍ يَقُولُ بِغَيْرِ أَجْرٍ فَرَكِبَا السَّفِينَةَ قَالَ وَوَقَعَ عُصْفُورٌ عَلَى حَرْفِ السَّفِينَةِ فَغَمَسَ مِنْقَارَهُ فِي الْبَحْرِ فَقَالَ الْخَضِرُ لِمُوسَى مَا عِلْمُكَ وَعِلْمِي وَعِلْمُ الْخَلَائِقِ فِي عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا مِقْدَارُ مَا غَمَسَ هَذَا الْعُصْفُورُ مِنْقَارَهُ قَالَ فَلَمْ يَفْجَأْ مُوسَى إِذْ عَمَدَ الْخَضِرُ إِلَى قَدُومٍ فَخَرَقَ السَّفِينَةَ فَقَالَ لَهُ مُوسَى قَوْمٌ حَمَلُونَا بِغَيْرِ نَوْلٍ عَمَدْتَ إِلَى سَفِينَتِهِمْ فَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ الْآيَةَ فَانْطَلَقَا إِذَا هُمَا بِغُلَامٍ يَلْعَبُ مَعَ الْغِلْمَانِ فَأَخَذَ الْخَضِرُ بِرَأْسِهِ فَقَطَعَهُ قَالَ لَهُ مُوسَى أَقَتَلْتَ نَفْسًا زَكِيَّةً بِغَيْرِ نَفْسٍ لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُكْرًا قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا إِلَى قَوْلِهِ فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا فَوَجَدَا فِيهَا جِدَارًا يُرِيدُ أَنْ يَنْقَضَّ فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا فَأَقَامَهُ فَقَالَ لَهُ مُوسَى إِنَّا دَخَلْنَا هَذِهِ الْقَرْيَةَ فَلَمْ يُضَيِّفُونَا وَلَمْ يُطْعِمُونَا لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَدِدْنَا أَنَّ مُوسَى صَبَرَ حَتَّى يُقَصَّ عَلَيْنَا مِنْ أَمْرِهِمَا قَالَ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقْرَأُ وَكَانَ أَمَامَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ غَصْبًا وَأَمَّا الْغُلَامُ فَكَانَ كَافِرًا

په ذکرشوی دریواړو بابونوکښې امام بخاری رحمه الله کښې حديث خضر ذکر کړې دې. دا حديث په کتاب العلم کښې "باب ماذکرفی ذهاب موسی علیه السلام فی البحر الی الخضر علیه السلام او باب مایستحب للعالم اذاسئل ای الناس اعلم" تحت تیرشویدې (۱) اودَ دې متعلق تفصیلی بحثونه هم هلته تیرشوی دی.

[۲۱۸] بَاب قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا

[۴۴۵۱] (۲) حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ سَأَلْتُ أَبِي قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا هُمْ الْحَرُورِيَّةُ قَالَ لَا هُمْ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى أَمَّا الْيَهُودُ فَكَذَّبُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمَّا النَّصَارَى فَكَفَرُوا بِالْجَنَّةِ وَقَالُوا لَا طَعَامَ فِيهَا وَلَا شَرَابَ وَالْحَرُورِيَّةُ الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَكَانَ سَعْدٌ يُسَمِّيهِمْ الْفَاسِقِينَ

حضرت مصعب بن سعد دَ خپل والد صاحب حضرت سعدبن ابی وقاص رضی الله عنه نه تپوس اوکړو چه په آيت مبارك کښې "بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا" نه کوم خلق مراد دی؟ آيا دَ دې نه حروری يعنی خارجی مراد دی؟ حضرت سعد رضی الله عنه اوفرمائيل دلته دَ دې نه يهود او نصاری مراد دی: يهوديانوخو دَ نبی کريم صلی الله علیه وسلم تکذيب کړې وو په دې وجه ئی ټول اعمال ضائع شو او نصاری دَ جنت نه انکار کړې او وئيلې په دې کښې به دَ خوراك څښاك هيڅ څيز نه ملاويږی. ترکومې چه دَ حروريه يعنی خوارجو تعلق دې نو دې نه مراد هغه خلق دی چاچه دَ الله تعالی عهد او ميثاق مات کړو، حضرت سعد رضی الله عنه به هغوی ته فاسق وئيل.

په روايت کښې دی چه نصاری دَ جنت انکار اوکړو، حضرت کشميری رحمه الله اوفرمائيل نصاری دَ روحانی جنت قائل دی دَ حسی جنت قائل نه دی (۳) دَ هغوی دا مذهب دَ فلسفې نقطه نظر سره نيزدې دې، هغوی هم دَ حسی جنت قائل نه دی ليکن بې شکه دَ نصاری دا خيال دَ تحريف پيداوار دې. دَ حسی جنت نقطه نظر دَ مذاهب سماويه اجماعی مسئله ده، دَ دې دَ پاره نصرانی آسمانی تعليم خلاف هډو سوال نه پيداکيږی.

---

(۱) صحيح بخاری باب ماذکر فی ذهاب موسی فی البحر الی الخضر: ۱۷/۱ وايضا فی باب الخروج فی طلب العلم علی نفس الصفحة وباب ما يستحب للعالم اذاسئل ای الناس اعلم: ۲۳/۱-

(۲) واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسير، باب قوله تعالی: هل ننبئکم بالاخسرين اعمالا، رقم الحديث: ۱۱۳۱۳، وهذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوی البخاری-

(۳) فيض الباری: ۲۰۲/٤-

[۲۱۹] بَابُ أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ الآيَةَ

[۴۴۵۲] (۱) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّهُ لَيَأْتِي الرَّجُلُ الْعَظِيمُ السَّمِينُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يَزِنُ عِنْدَ اللَّهِ جَنَاحَ بَعُوضَةٍ وَقَالَ اقْرَءُوا فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا وَعَنْ يَحْيَى بْنِ بُكَيْرٍ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ مِثْلَهُ

دَ قيامت په ورځ به وزن دَ څه څيز وي؟ بعضې حضراتوَ دې حديث نه استدلال کړې دې چه وزن به دَ سړو وي. په دې سلسله کښې دَ اهل علم اختلاف دې چه دَ قيامت په ورځ به وزن دَ اعمالو کيږي يا دَ اعمالوَ صحيفو وي يا دَ اشخاصو وي درېواړه قوله دي.

① بعضې حضرات وائي چه وزن به دَ اشخاصو کيږي هغوي دَ باب حديث نه استدلال کړې دې او حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه متعلق دَ نبي کريم صلى الله عليه وسلم دَ دې ارشاد نه استدلال کوي چه امام احمد رحمه الله روايت کړيدې، چه هغوي صلى الله عليه وسلم دَ هغه متعلق فرمائيلي دي "اتعجبون من دقة ساقيه، والذى نفسى بيده، لهما فى الميزان اثقل من احد (۲)

② اوبعضې حضرات وائي چه وزن به دَ اعمالو دَ صحيفو وي، داحضرات دَ بطاقه دَ حديث نه استدلال کوي کوم چه امام ترمذي رحمه الله نقل کړيدې چه دَ قيامت په ورځ به يو سړې راوستلې شي په ميزان کښې به يو طرف ته دَ هغه دَ اعمالو په بدله کښې يوکم سل صحيفې وي او په بله کښې به يوه بطاقه يعنى پرچه کيخودې شي کوم کښې چه به صرف "لااله الاالله" ليکلې وي، نو دَ بطاقه طرف چابږې به دروندشي. (۳)

③ ليکن ډير علماء وائي چه وزن به دَ اعمالوکيږي، الله جل شانه به نيک اعمالو ته ښه او بدو اعمالو خراب صورت کښې بدل کړي او دا صورتونه به په تله کښې کيخودې شي. دا حضرات دَ حضرت براء بن عازب رضي الله عنه دَ روايت نه استدلال کوي چه په قبرکښې مؤمن ته يو ښکلې ځوان دَ چا نه چه به خوشبو خوريږي راشي هغه به دَ ده نه تپوس اوکړي چه ته څوک ئې؟ نو هغه ځوان به په جوابِ کښې اووائي "انا عملك الصالح" زه ستا هغه نيک عمل يم او دَ کافر او منافق باره کښې به دَ دې خلاف کيږي. (۴) دَ دې حديث نه معلومه شوه چه اعمال به

---

(۱) واخرجه مسلم فى صفات المنافقين واحكامهم، كتاب صفة القيامة والجنة والنار، رقم الحديث: ۲۷۸۵-

(۲) رواه احمد: ۱/۴۲۰ كذافى تفسير سورة الكهف: ۲۹۵-

(۳) سنن الترمذى، كتاب الايمان، باب ماجاء فيمن يموت، وهو يشهد ان لااله الاالله: ۵/۲۵ رقم ۲۶۳۹-

(۴) رواه احمد: ۵/۲۸۷ كذافى تفسير سورة الكهف: ۲۹۵ -

دَ صورت شکل اختیار کړې نو وزن په دَ اعمالو وی. باقی حدیث باب او آیت "فلانقیم لهم یوم القیامة وزنا" مطلب دا دې چه دَ الله تعالی په نیز به دَ هغې هیڅ اهمیت نه وی. حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی: قوله "فلانقیم لهم یوم القیامة وزنا" یعنی مع کون الکفار لحیاشحیا فی الدنیا، لیس لاعمالهم وزن عندالله تعالی وقد استدل منه علی وزن الاشخاص ایضاً، والصواب ان المراد منه وزن الاعمال فقط، وانما تعرض الی عدم وزن انفسهم، اشاری الی انهم ممن لاعبادة بهم عندالله تعالی (١)

[۲۲۰] باب: تفسیر سورة مریم

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ اللَّهُ يَقُولُهُ وَهُمْ الْيَوْمَ لَا يَسْمَعُونَ وَلَا يُبْصِرُونَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ يَعْنِي قَوْلَهُ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ الْكُفَّارُ يَوْمَئِذٍ أَسْمَعُ شَيْءٍ وَأَبْصَرُهُ لَأَرْجُمَنَّكَ لَأَشْتِمَنَّكَ وَرِئْيًا مَنْظَرًا وَقَالَ أَبُو وَائِلٍ عَلِمَتْ مَرْيَمُ أَنَّ التَّقِيَّ ذُو نُهْيَةٍ حَتَّى قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا تُزْعِجُهُمْ إِلَى الْمَعَاصِي إِزْعَاجًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِدًّا عِوَجًا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وِرْدًا عِطَاشًا أَثَاثًا مَالًا إِدًّا قَوْلًا عَظِيمًا رِكْزًا صَوْتًا غَيًّا خُسْرَانًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَلْيَمْدُدْ فَلْيَدَعْهُ وَقَالَ غَيْرُهُ بُكِيًّا جَمَاعَةُ بَاكٍ صِلِيًّا صَلِيَ يَصْلَى نَدِيًّا وَالنَّادِي وَاحِدٌ مَجْلِسًا

سُورَةُ كهيعص

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ اللَّهُ يَقُولُهُ وَهُمْ الْيَوْمَ لَا يَسْمَعُونَ وَلَا يُبْصِرُونَ: آیت کښې دی "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَٰكِنِ الظَّالِمُونَ الْيَوْمَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" حضرت ابن عباس رضی الله عنه اوفرمائیل چه "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ" دادَ الله تعالی ارشاد دې اودَ دې مطلب دا دې چه په قیامت کښې کله دوی مونږ له راشی نو لوئ کتونکې او لوئ اوریدونکې به وی خو په دنیا کښې په دې وخت نه حق خبره اوری او نه دَ حقائقوته دَ کتلودَ پاره تیار دی.(٢) "فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" یو تفسیر هم امام بخاری رحمه الله دلته نقل نه کړو، آیت دلته ختمیږی په دې وجه دَ دې ذکر دلته کړې دې. باقی "فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ" مطلب دادې چه په دنیاکښې نه حق اوری او نه حقائقوته ګوری، داتعلیق ابن ابی حاتم موصولاً نقل کړیدې. (٣)

صیغهٔ تعجب "أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ" باندې دا اشکال کیږی چه تعجب کول خودَ الله تعالی دَ شان

---

١)(فیض الباری: ٤/٢٠٣-

٢)(لامع الدراری: ٩/١٣١-١٣٢ وقال الشیخ زکریا رحمه الله تعلیقاته: ٩/١٣١ "والمراد بقوله تعالی" مکن الظالمون الیوم..." ای فی الدنیا، وقوله تعالی: "فی ضلال مبین" معناه لایسمعون ولایبصرون، قوله: لایسمعون ولایبصرون تفسیر لقوله: "فی ضلال مبین

٣)(عمدة القاری: ١٩/٥٠_

سره مناسب نه دی او تعجب خو ناواقف ته کيږی نو دَ دې جواب دا کيديشی. چه دَ الله تعالی کمال بنديګانو سره دَ محاوراتو مطابق وی په دې وجه په کومه موقع چه دَ تعجب اظهارکولې شی الله تعالی هلته تعجب ذکر کوی چه بې تکلفه مطلب باندې پوهه شی. دَ دې کيفيت څه وی؟ مونږ دې نه خبر نه يو. فان الحق ان کل ماورد به الشرع فهو ثابت فی جنابه تعالی نعم لابد ان ينزه جنابه مايجب التنزيه له([1])

دَ کلماتو تشريح:

قوله: لَأَرۡجُمَنَّكَ: لَأَشۡتِمَنَّكَ: په آيت کښې دی "يَٰٓإِبۡرَٰهِيمُ لَئِن لَّمۡ تَنتَهِ لَأَرۡجُمَنَّكَ وَٱهۡجُرۡنِي مَلِيّٗا" فرمائی چه په آيت کښې معنی ده "زه به تاته کنځل کوم" کوم کښې چه دې طرف ته اشاره ده چه دَ رجم نه مراد رجم باللسان دې رجم بالحجارة مراد نه دې، بعضې حضرات وهل هم مراد واخستو ([2])

قوله: وَرِءۡيٗا مَنظَرٗا: آيت کښې دِی "وَكَمۡ أَهۡلَكۡنَا قَبۡلَهُم مِّن قَرۡنٍ هُمۡ أَحۡسَنُ أَثَٰثٗا وَرِءۡيٗا" معنی سامان او اسباب دې او رئيا معنی دَ منظر ده يعنی هغوی سره سازوسامان هم ښه وو او په کتلوکښې هم ډير ښکلې په نظر راتله.

قوله: وَقَالَ أَبُو وَائِلٍ عَلِمَتْ مَرْيَمُ أَنَّ التَّقِيَّ ذُو نُهْيَةٍ حَتَّى قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَنِ مِنْكَ إِنْ كُنْتَ تَقِيًّا بَاب قَوْلِهِ وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ: داتعليق په بعض نسخوکښې نشته، امام بخاری رحمه الله دا تعليق دَ دينه اول په کتاب الانبياء کښې "باب قول الله عزوجل: واذکر فی الکتاب مريم..." تحت صفحه ۴۶۸ باندې ذکر کړيدې، ابووائل شقيق بن سلمه فرمائی چه حضرت مريم ته داخبره معلومه وه چه پرهيزګاره سړې دَ عقل خاوند وی او خراب کارنه منع کيږی نوهله خو ئی. فرښته دَ پردی سړی په شکل کښې کتلوسره اووئيل "ماته ستانه دَ رحمن پناه، که ته متقی او ويره لرونکې ئی" علامه شبيراحمد عثمانی صاحب دَ دې آيت تحت ليکی: بی بی مريم په اول ځل کښې پوهه شوه چه څوك سړې دې په ځان له ځائ کښې اچانك يو سړې مخې ته راتللو سره قدرتی توګه باندې اوويريدله او دَ خپل حفاظت فکر ئی شروع کړو مګر معلوميږی چه دَ فرشتې په مخ دَ تقوی او طهارت انوار پرقيدل نو هم دومره وينا کول ئی پوره اوګنړل چه زه ستانه دَ رحمن په پناه کښې راځم که ستا په زړه کښې دَ الله تعالی ويره وی نو زما نه به لاړ شې او ماسره به څه غرض نه کوې. **نهية:** عقل ينهاه عن فعل القبيح، نهية عقل ته وائی.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: تَؤُزُّهُمْ: أَزًّا تُزْعِجُهُمْ إِلَى الْمَعَاصِي إِزْعَاجًا: آيت کښې دی

---

[1] (ملخص من حاشية البدر السارى (جزو ٤ ص۲۰۳)-
[2] (عمدة القارى: ۱۹/ ۵۰-

"اَلَمْ تَرَ اَنَّاۤ اَرْسَلْنَا الشَّيٰطِيْنَ عَلَى الْكٰفِرِيْنَ تَؤُزُّهُمْ اَزًّا" (ته چه دَ دغه كفارو په ګمراهئى باندې خفه كيږې نو) آيا تاته معلومه نه ده چه مونږ شيطانان په كافرانو باندې ورخلاص كړى دى هغوى كافران ښه راوپڅتوى. حضرت سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائى "تؤزهم" معنى شيطانان چه هغوى دَ ګناهونوطرف ته ديكه كوى.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: إِدًّا عِوَجًا: آيت كښې دى "لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا اِدًّا" تا ارتكاب اوكړو دَ داسې څيز چه كوږ دې په بعضې نسخوكښې دى "لدا: عوجا" "فَاِنَّمَا يَسَّرْنٰهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِيْنَ وَتُنْذِرَ بِهٖ قَوْمًا لُّدًّا" لدًا معنى بيان شويده كوږ قومالدا كوږ قوم، جګړ مار قوم، عِوَجا او عَوَجا دواړه قسمه لوستلې شويدې معنى دَ دواړو يو شان ده. دې نه پس ادًا تفسير دَ قول عظيم سره كړې دې. دا ارشاد دَ الله تعالى اولاد ثابت كولو "اَنْ دَعَوْا لِلرَّحْمٰنِ وَلَدًا" باندې فرمائيلې شويدې او بې شكه داغلط هم دې او ګران هم.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وِرْدًا: عِطَاشًا: آيت كښې دى "وَنَسُوْقُ الْمُجْرِمِيْنَ اِلٰى جَهَنَّمَ وِرْدًا" (١) مونږ به په هغه ورځ مجرمان دَ دوزخ طرف ته دَ تندې په حالت كښې شړو.

قوله: أَثَاثًا: مَالًا: "هُمْ اَحْسَنُ اَثَاثًا وَّرِءْيًا" (ترجمه تيره شويده) په دې كښې دَ اثاثا معنى دَ مال ده.

قوله: رِكْزًا: صَوْتًا: آيت كښې دى "وَكَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِّنْ قَرْنٍ ؕ هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِّنْ اَحَدٍ اَوْ تَسْمَعُ لَهُمْ رِكْزًا" يعنى څومره بدبخته قومونه دَ خپلو جرمونو په بدله كښې هلاك كړيشوى دى. نن دَ هغوى دَ پښوكش كړپ يا دَ هغوى دَ خراب ګنړارى آواز هم نه راځى. امام بخارى رحمه الله ركز تفسير په صوت سره كړيدې ليكن ركزصوت خفى يعنى په مزه آواز ته وائى.

قوله: غَيًّا: خُسْرَانًا: آيت كښې دى "وَاتَّبَعُوا الشَّهَوٰتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا" دَ "غَيًّا" معنى ده خسران تاوان نقصان. حضرت ابن عباس رضى الله عنه نه نقل دى چه غى دَ دوزه دَ يوداسې غار نوم دې كوم نه چه پخپله دوزخ آمان غواړى. (٢) زمونږ په هندوستانى نسخه كښې دَ"غَيًّا" په ځائ عتيا معنى حدنه بهركيدو او انتهائى درجې ته دَ رسيدو ده. آيت كښې دى "وَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا" اوزه دَ بوډاوالى انتهائى درجې ته رسيدلې يم. په عامو نسخوكښې دا لفظ نشته بلكه غيا دې دَ كوم معنى چه خسران دې لكه چه پورته ذكرشو.

قوله: بُكِيًّا: جَمَاعَةُ بَاكٍ: آيت مبارك كښې دى "خَرُّوْا سُجَّدًا وَّبُكِيًّا" ابوعبيده رضى الله عنه بكيا دَ باك

---

(١) (قوله: وردا جماعة يردون الماء، اسم على لفظ المصدر (عمدة القارى:۱۹/۵۲)-

(٢) (وعن ابن مسعود: الغى وادفى جهنم، بعيد القعر، وعن عطاء، الغى وادفى جهنم، يسيل قيحاً ودما، وعن كعب، هووافى جهنم، ابعد هاقعرا واشدهاحرا-(عمدة القارى:۱۹/۵۱)

جمع گرځولې ده هم دا امام نقل کوی خو په دې باندې اشکال دې چه دَ بکاٍ جمع خو بکاة راځی لکه دَ قاضٍ جمع چه قضاة ده لیکن علامه عینی رحمه الله فرمائی چه بکیا اصل کښې بکوی په وزن دَ فعول دې. لکه قاعد جمع چه قعود ده. بکوی کښې واؤ او یاء دواړه جمع شو او په دې کښې ړومبې یعنی واؤ ساکن دې په دې وجه واؤ په یاء سره بدل کړې شو او بیا دَ یاء په یاء باندې ادغام اوکړېشو اودَ ضمه دَ یاء په وجه په زیر سره بدله شوه نو بکیا شو.

قوله: صلیاً: صلی، یصلی: آیت کښې دی "ثُمَّ لَنَحْنُ أَعْلَمُ بِالَّذِينَ هُمْ أَوْلَىٰ بِهَا صِلِيًّا" فرمائی صلیا صلی یصلی نه ماخوذ دې دَ څه معنی چه په اُورکښې دَ داخلیدلو او سوزیدلو راځی، مطلب دا دې چه مونږ ته معلومه دی هغه خلق چه په اُورکښې دَ داخلیدلو ډیر لائق او ډیر مناسب دی.

قوله: ندیاً: والنادی واحد: مجلساً: په آیت کښې دی "أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا" فرمائی دَ ندی او نادی دواړو معنی مجلس ده.

قوله: وقال مجاهد: لیمدد: فلیدعه: آیت مبارك کښې دی "قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَٰنُ مَدًّا" یعنی اووایه چه په گمراهئی کښې پراته دی نو پکار دی چه دوی آزاد پریږدی رحمن په هغه لار دَ تلودَ پاره چه دَ نیك اوبد خبرور کولونه پس کله چه څوك په خپله مرضئی سره دَ بدئی لار اختیار کړی نو هم هغه به دَ دې ذمه وار وی، فلیمدد تفسیر فلیدعه سره کړیدې. دا زمونږ دَ متن په نسخه کښې نشته په هندوستانئی نسخه کښې دې.[1]

[۲۲۱] باب: وانذرهم یوم الحسرة

[۴۴۵۳] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُؤْتَى بِالْمَوْتِ كَهَيْئَةِ كَبْشٍ أَمْلَحَ فَيُنَادِي مُنَادٍ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَآهُ ثُمَّ يُنَادِي يَا أَهْلَ النَّارِ فَيَشْرَئِبُّونَ وَيَنْظُرُونَ فَيَقُولُ هَلْ تَعْرِفُونَ هَذَا فَيَقُولُونَ نَعَمْ هَذَا الْمَوْتُ وَكُلُّهُمْ قَدْ رَآهُ فَيُذْبَحُ ثُمَّ يَقُولُ يَا أَهْلَ الْجَنَّةِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ وَيَا أَهْلَ النَّارِ خُلُودٌ فَلَا مَوْتَ ثُمَّ قَرَأَ وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ إِذْ قُضِيَ الْأَمْرُ وَهُمْ فِي غَفْلَةٍ وَهَؤُلَاءِ فِي غَفْلَةٍ أَهْلُ الدُّنْيَا وَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ.

---

[1] (واخرجه مسلم فی الجنة وصفة نعیمها واهلها، باب النار یدخلها الجبارون، رقم الحدیث: ۲۸۴۹ وباب وانذهم یوم الحسرة قم الحدیث: ۱۱۳۱۶ واخرجه الترمذی فی التفسیر، باب سوری مریم، رقم الحدیث: ۳۱۵۶واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر رقم الحدیث:۱۱۳۱۶-

قوله: یُوتی بالموت کهیئة کبش املح: مرګ به دَ برګ ګډ په شکل کښې راوستې شي.[1] دلته اشکال دا پیدا کیږی چه مرګ خو یو عرض دې دا به دَ ګډ په شکل کښې څنګه راوستې شی. علامه مارزی رحمه الله فرمائیل چه دا کلام علی سبیل التمثیل یعنی دَ مثال په توګه دې دینه مقصود صرف دا دې چه آئنده به چا له مرګ نه راځی.[2] بعضو وئیلی دی چه په اصل کښې به هم ګډ راوستې شی او دَ خلقو په خیال کښې به دا خبره واچولې شی چه دا مرګ دې.[3]- خو اکثر حضرات وائی چه هم مرګ ته به الله تعالی دَ ګډ شکل ورکړی[4]- دَ اعراض دَ اجسام په شکل کښې بدلون څه مستبعد نه دې بلکه جدید سائنس خو داسې آلات ایجادکړی دی کوم سره چه اعراض په جسم کښې مخامخ راځی نو که دَ آخرت په حالاتوکښې داسې واقعه اوشی نو په دې باندې هیڅ قسم اشکال نشی کیدې.

قوله: فیشرئبون، وینظرون: نوسټ به اوچتوی او ګوری به. اشراب (دَ اقشعر په وزن) سټ اوچتول او کتل.

قوله: یااهل الجنة، خلود، فلاموت، ویااهل النار، خلود، فلاموت: مرګ به حلال کړېشی او هغې نه پس به دا اعلان کیږی، ذبح کونکې به حضرت جبرائیل علیه السلام وی، بعضو وئیلی دی حضرت یحیی علیه السلام به ئې ذبح کوی ځکه چه دَ هغوی نوم دَ حیات نه مشتق دې او حیات دَ مرګ منافی دې.[5]۔

جنت او دوزخ دائمی دې: دینه پس به اهل جنت دَ همیشه دَ پاره په جنت کښې او اهل دوزخ به دَ همیشه دَ پاره دوزخ کښې وی دَ جمهوروبلکه دَ ټولو اهل سنت والجماعت همدغه عقیده ده. البته علامه ابن تیمیه رحمه الله اودَ هغوی شاګرد ابن القیم رحمه الله وائی چه جنت خو به دائمی وی خودَ دوزخ عذاب دائمی نه دې. دَ یوې اوږدې مودې پورې به دوزخ وی کوم چه الله تعالی خلود سره تعبیر کړیدې اودَ دې نه پس به دَ الله تعالی په فضل اوکرم سره دوزخ او دوزخیان ختم کړی[6]- خودَ هغوی دا قول شاذ او دَ جمهورو دَ عقیدې خلاف[7]- اودَ هغه ټولو نصوصو سره متعارض دې کوم کښې چه دَ خلودفی النار تصریح راغلې ده. که دوزخ

---

[1] (ابیض یشوبه سواد (تعلیقات البخاری للدکتور مصطفی:۱۷۶۰/٤)

[2] (عمة القاری۵۲/۱۹ ورفع الصوت بذبح الموت للسیوطی:۹۶ فتح الباری:۴۲۱/۱۱ کتاب الرقاق

[3] (اوګورئی الحاوی للفتاوی للسیوطی، رفع الصوت بذبح الموت:۹۶

[4] (عمدة القاری:۵۲/۱۹

[5] (عمدة القاری:۵۲/۱۹ وفیض الباری:۲۰۳/٤

[6] (اوګورئی العرف الشذی شرح جامع الترمذی، باب ماجاء فی خلود اهل الجنة والنار:۸۲/۲، والصواعق المرسلة لابن القیم

[7] (قال الالوسی رحمه الله فی روح المعانی:۱٤۶/۱۲ "وانت تعلم ان خلود الکفار مماجمع علیه المسلمون، ولاعبرة بالمخالف، والقواطع اکثر من ان تحصی"

ختمول وو نو بيا د انبياء ﷺ سره د كافرانودا مقابله او د انبياء ﷺ زحمتونه او تكليفونه اوچتول ټول به بې فائدې او بې مقصده كيږى د دې وجه نه د اهل سنت والجماعة دا عقيده ده چه څنګه د جنت د پاره خلود دې دغه شان د دوزخ د پاره هم خلود يعنى هميشه والې دې.ددې نورتفصيل ان شاء الله كتاب الرقاق كښې باب صفة الجنة والنار په ذيل كښې راځى.

[۲۲۲] بَاب وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا

[۴۴۵۴] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِجِبْرِيلَ مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تَزُورَنَا أَكْثَرَ مِمَّا تَزُورُنَا فَنَزَلَتْ وَمَا نَتَنَزَّلُ إِلَّا بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ مَا بَيْنَ أَيْدِينَا وَمَا خَلْفَنَا

[۲۲۳] بَاب قَوْلِهِ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا

[۴۴۵۵] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ سَمِعْتُ خَبَّابًا قَالَ جِئْتُ الْعَاصَ بْنَ وَائِلٍ السَّهْمِيَّ أَتَقَاضَاهُ حَقًّا لِي عِنْدَهُ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَا حَتَّى تَمُوتَ ثُمَّ تُبْعَثَ قَالَ وَإِنِّي لَمَيِّتٌ ثُمَّ مَبْعُوثٌ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ إِنَّ لِي هُنَاكَ مَالًا وَوَلَدًا فَأَقْضِيكَهُ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا رَوَاهُ الثَّوْرِيُّ وَشُعْبَةُ وَحَفْصٌ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ وَوَكِيعٌ عَنْ الْأَعْمَشِ

[۲۲۴] بَاب قَوْلُهُ أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا قَالَ مَوْثِقًا

[۴۴۵۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ قَيْنًا بِمَكَّةَ فَعَمِلْتُ لِلْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ السَّهْمِيِّ سَيْفًا فَجِئْتُ أَتَقَاضَاهُ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ قُلْتُ لَا أَكْفُرُ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى يُمِيتَكَ اللَّهُ ثُمَّ يُحْيِيَكَ قَالَ إِذَا أَمَاتَنِي اللَّهُ ثُمَّ بَعَثَنِي وَلِي مَالٌ وَوَلَدٌ فَأَنْزَلَ اللَّهُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمْ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا قَالَ مَوْثِقًا لَمْ يَقُلْ الْأَشْجَعِيُّ عَنْ سُفْيَانَ سَيْفًا وَلَا مَوْثِقًا

د ايت كريمه شان نزول: په روايت كښې د آيت مبارك شان نزول بيان كړېشويدې. حضرت خباب فرمائى چه زه په مكه كښې لوهار ووم او ما د عاص بن وائل د پاره يوه توره جوړه كړې وه، د پيسو غوښتود پاره زه هغه له راغلم نو هغه وئيل چه تر كومې دې د محمد ﷺ انكار نه وى كړې تاته به پيسې درنه كړم. ماوئيل چه زه د محمد ﷺ د نبوت انكار نه كوم كه تا الله تعالى مړ كړى او بيا دې راژوندې ولې نه كړى. هغه وئيل كه الله تعالى ما مړ كړى او بيا ژوندې شم نو هغه وخت به هم ما سره مال او اولاد وى (نو ته بيا هغه وخت.كښې زما نه اجرت واخله) په دې واقعه باندې دا مذكوره آيت نازل شو.

عبيدالله بن عبدالرحمن اشجعی هم دا روايت د سفيان ثوری نه روايت کړيدې خو په هغې کښې نه د توري جوړيدو ذکر دې اونه د لفظ "عهد" تفسير "موثقا" نقل دې.

قوله: عهدًا: موثقاً: "اَطَّلَعَ الْغَيْبَ اَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمٰنِ عَهْدًا" آيا دا سړې په غيبوخبردار شو يا ده د الله تعالى نه وعده اخستې ده. په دې کښې د "عَهْدًا" معنى موثقا ده په معنى مضبوط اقرار.

[٢٢٥] بَاب كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا

[٤٤٥٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ سَمِعْتُ أَبَا الضُّحَى يُحَدِّثُ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ قَيْنًا فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَكَانَ لِي دَيْنٌ عَلَى الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ قَالَ فَأَتَاهُ يَتَقَاضَاهُ فَقَالَ لَا أُعْطِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ وَاللَّهِ لَا أَكْفُرُ حَتَّى يُمِيتَكَ اللَّهُ ثُمَّ يَبْعَثَكَ قَالَ فَذَرْنِي حَتَّى أَمُوتَ ثُمَّ أُبْعَثَ فَسَوْفَ أُوتَى مَالًا وَوَلَدًا فَأَقْضِيكَ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا

[٢٢٦] بَاب قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا
وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْجِبَالُ هَدًّا هَدْمًا

آيت مبارك کښې دی "تَنْشَقُّ الْاَرْضُ وَتَخِرُّ الْجِبَالُ هَدًّا" اوزمکه به اوشليږی او غرونه به مات شی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په آيت کښې "هَدًّا" په معنى "هَدْمًا" دې.

[٤٤٥٨] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ خَبَّابٍ قَالَ كُنْتُ رَجُلًا قَيْنًا وَكَانَ لِي عَلَى الْعَاصِ بْنِ وَائِلٍ دَيْنٌ فَأَتَيْتُهُ أَتَقَاضَاهُ فَقَالَ لِي لَا أَقْضِيكَ حَتَّى تَكْفُرَ بِمُحَمَّدٍ قَالَ قُلْتُ لَنْ أَكْفُرَ بِهِ حَتَّى تَمُوتَ ثُمَّ تُبْعَثَ قَالَ وَإِنِّي لَمَبْعُوثٌ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ فَسَوْفَ أَقْضِيكَ إِذَا رَجَعْتُ إِلَى مَالٍ وَوَلَدٍ قَالَ فَنَزَلَتْ أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتَيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا أَطَّلَعَ الْغَيْبَ أَمِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا كَلَّا سَنَكْتُبُ مَا يَقُولُ وَنَمُدُّ لَهُ مِنَ الْعَذَابِ مَدًّا وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا

[٢٢٧] بَاب: تفسير سُورَةُ طٰهٰ

قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ بِالنَّبَطِيَّةِ أَيْ طَهْ يَا رَجُلُ يُقَالُ كُلُّ مَا لَمْ يَنْطِقْ بِحَرْفٍ أَوْ فِيهِ تَمْتَمَةٌ أَوْ فَأْفَأَةٌ فَهِيَ عُقْدَةٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَلْقَى صَنَعَ أَزْرِي ظَهْرِي فَيُسْحِتَكُمْ يُهْلِكَكُمْ الْمُثْلَى تَأْنِيثُ الْأَمْثَلِ يَقُولُ بِدِينِكُمْ يُقَالُ خُذْ الْمُثْلَى خُذْ الْأَمْثَلَ ثُمَّ ائْتُوا صَفًّا يُقَالُ هَلْ أَتَيْتَ الصَّفَّ الْيَوْمَ يَعْنِي الْمُصَلَّى الَّذِي يُصَلَّى فِيهِ فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خَوْفًا فَذَهَبَتْ الْوَاوُ مِنْ خِيفَةً لِكَسْرَةِ الْخَاءِ فِي جُذُوعِ أَيْ عَلَى جُذُوعِ النَّخْلِ خَطْبُكَ بَالُكَ مِسَاسَ مَصْدَرُ مَاسَّهُ مِسَاسًا لَنَنْسِفَنَّهُ لَنَذْرِيَنَّهُ قَاعًا يَعْلُوهُ الْمَاءُ وَالصَّفْصَفُ الْمُسْتَوِي مِنْ الْأَرْضِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَوْزَارًا أَثْقَالًا مِنْ زِينَةِ الْقَوْمِ

وَهِيَ الْحُلِيُّ الَّتِي اسْتَعَارُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ وَهِيَ الْأَثْقَالُ فَقَذَفْتُهَا فَأَلْقَيْتُهَا أَلْقَى صَنَعَ فَنَسِيَ مُوسَى هُمْ يَقُولُونَهُ أَخْطَأَ الرَّبَّ لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا الْعِجْلُ هَمْسًا حِسُّ الْأَقْدَامِ حَشَرْتَنِي أَعْمَى عَنْ حُجَّتِي وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا فِي الدُّنْيَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بِقَبَسٍ ضَلُّوا الطَّرِيقَ وَكَانُوا شَاتِينَ (١) فَقَالَ إِنْ لَمْ أَجِدْ عَلَيْهَا مَنْ يَهْدِي الطَّرِيقَ آتِكُمْ بِنَارٍ تُوقِدُونَ وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ أَمْثَلُهُمْ أَعْدَلُهُمْ طَرِيقَةً وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَضْمًا لَا يُظْلَمُ فَيُهْضَمُ مِنْ حَسَنَاتِهِ عِوَجًا وَادِيًا وَلَا أَمْتًا رَابِيَةً سِيرَتَهَا حَالَتَهَا الْأُولَى النُّهَى التُّقَى ضَنْكًا الشَّقَاءُ هَوَى شَقِيَ بِالْوَادِي الْمُقَدَّسِ الْمُبَارَكِ طُوًى اسْمُ الْوَادِي يَفْرُطُ عُقُوبَةً بِمِلْكِنَا بِأَمْرِنَا مَكَانًا سِوًى مَنْصَفٌ بَيْنَهُمْ يَبَسًا يَابِسًا عَلَى قَدَرٍ مَوْعِدٍ لَا تَنِيَا تَضْعُفَا

د كلماتو تشريح:

قوله: قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ بِالنَّبَطِيَّةِ أَيْ طَهْ يَا رَجُلُ:

د طه معنى: حضرت سعيد بن جبير فرمائي چه "طه" معنى په نبطى ژبه كښې "يارجل" ده، بعضې حضراتو وئيلى دى دا "وطى" نه د امر حاضر صيغه ده، اصل كښې طاالارض دې يعنى خپلې پښې په زمكه كيږدئى. په "طه" كښې "ها" كنايه ده د ارض نه، په يو روايت كښې دى چه نبى كريم ﷺ په شروع كښې د تهجدو مونځ كولو سره به په يوه پښه اودريدو او دوئمه پښه به ئى اوچتوله نو الله تعالى "طه" نازل كړو اى طا الارض يعنى اعتمد على الارض بقدمك (٢)- بعضو وئيلي دى دا د الله تعالى په نومونوكښې يو نوم دې، الله تعالى په دې سره قسم خوړلې دې. (٣)- اود بعضوخيال دې چه دا د حروف مقطعات نه دې.(٤) په دې كښې مختلف قراءتونه دى مشهور قراءت طه (بفتح الطاء والهاء) دې، يو قراءت طه (بكسرة الطاء والهاء) دې. يو قراءت طه (بفتح الطاء وسكون الهاء) (٥)

په حرم شريف كې په يوه خپه اودريدو سره د امام ابوحنيفه رحمه الله د نيم قران لوستلو متعلق يوه فائده: پورته يو روايت ذكر كړيشو چه حضور اكرم ﷺ به په شروع كښې تهجدو مونځ په يوه پښه باندې په ولاړه كولو، د امام ابوحنيفه رحمه الله باره كښې راځى چه هغوى په حرم شريف كښې په يوه پښه اودريدونيم قرآن ئى ختم كړو او په دوئمه پښه اودريدو اونور نيم

---

(١)(شاتين) جمع شات، اى فى ايام الشتاء، حيث البرد والامطار، اوالمراد ان الامطار كانت تهطل عليهم. (سوى) قرا حجازى وابو عمرو وعلى بكسر السن، وقرا حفص بضمها، وقرا عيرهم بفتحا-

(٢)(عمدة القارى:١٩/٥٦

(٣)(عمدة القارى:١٩/٥٦

(٤)(عمدة القارى:١٩/٥٦

(٥)(عمدة القارى:١٩/٥٦.

قرآن ئی ختم کړو. په دې اعتراض اوشو چه دا قسم عمل د سنت خلاف دې خو د دې روایت په موجودګئی کښې دې عمل ته مطلقاً خلاف سنت نشی وئیلې کیدې.[۱]

قوله: یقال: کل مالم ینطق بحرف، اوفیه تمتمة، اوفافاة، فهی عقدة: آیت کښې دی "وَاحْلُلْ عُقْدَةً مِّنْ لِّسَانِيْ" زما د ژبې غوټه کولاؤ کړې دلته د "عقدة" تشریح کولو سره فرمائی چه د چا د ژبې نه چه یو حرف هم نه اوځی، یا په دې کښې تمتمه یعنی تتوالې وی[۲] یعنی ژبه ئی انخلی یا د خبرو په وخت کښې تاتا آواز راوځی، یا فافاه وی یعنی د خبرو په وخت کښې د فافا په شانه آواز راوځی. په دې ټولوصورتونوباندې د عقده اطلاق کیږی. د حضرت موسی علیه السلام ژبه به هم انختله، په آیت کښې هغه د لکنت ختمولو د پاره دعا کړیده.

قوله: ازري: ظهري: آیت کښې دی "هٰرُوْنَ اَخِي اشْدُدْ بِهٖۤ اَزْرِيْ" زما د رور هارون په ذریعه زما ملا مضبوطه کړه. فرمائی آیت کښې ازری په معنی ظهری دې، بعض وائی چه ازر په معنی د قوت دې.

قوله: فیسحتکم: یهلککم: "لَا تَفْتَرُوْا عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا فَيُسْحِتَكُمْ بِعَذَابٍ" په الله تعالی باندې دروغ او افتراء مه کوئی چه الله تعالی تاسو هلاك کړی. دې کښې یسحتکم معنی د هلاکولو ده.

قوله: الْمُثْلٰى تَأْنِيْثُ الْأَمْثَلِ، يَقُوْلُ: بِدِيْنِكُمْ، يُقَالُ: خُذِ الْمُثْلٰى، خُذِ الْأَمْثَلَ: آیت کښې دی "وَيَذْهَبَا بِطَرِيْقَتِكُمُ الْمُثْلٰى" یعنی یوبه سی دادواړه ستا بهترین دین. فرمائی چه مثلی د امثل مؤنث دې او د دې معنی افضل راځی. دلته د دینه دین مراد دې ځکه چه دین هم افضل وی، وائی خُذِ الْمُثْلٰى والْأَمْثَلَ اعلی او افضل تاسو واخلئی.

قوله: ثُمَّ ائْتُوْا صَفًّا، يُقَالُ: هَلْ أَتَيْتَ الصَّفَّ الْيَوْمَ، يَعْنِي الْمُصَلّٰى الَّذِيْ يُصَلّٰى فِيْهِ: آیت کښې دی "فَاَجْمِعُوْا كَيْدَكُمْ ثُمَّ ائْتُوْا صَفًّا" یعنی ټول یوځائ شئی (دوی ته ماتې ورکولو) تدبیر اوکړئی بیا قطار جوړکړئی راشئی، وائی هل اتیت الصف الیوم یعنی آیا ته دې صف ته راغلې وې کوم کښې چه مونځ ادا کیږی، په آیت کښې هم د صفا معنی مصلی او عیدګاه ده لیکن قطار جوړول او راتلل مراد کیدیشی لکه چه حضرت شیخ الهند مولانا محمود الحسن رحمه الله ذکر کړیدی.[۳]

قوله: فَأَوْجَسَ: فِيْ نَفْسِهٖ خَوْفًا، فَذَهَبَتِ الْوَاوُ مِنْ خِيْفَةً، لِكَسْرَةِ الْخَاءِ: آیت کښې دی "فَاَوْجَسَ فِيْ نَفْسِهٖ خِيْفَةً مُّوْسٰى" پس موسی علیه السلام په خپل زړه کښې څه ویره غوندې محسوس

---

[۱] (فیض الباری: ۴/۲۰۵)-

[۲] (والتمتمة: الترددبالتاء فی الکلام، والفافاة: الترددبالفاء (عمدة القاری: ۱۹/۵۶)-

[۳] (تفسیرعثمانی ص ۴۲۱ سوره طه

كړه. امام فرمائى چه په آيت كښې "فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُّوسَىٰ" معنى اضمر خوفاً ده، يعنى په زړه كښې ويره وه، بيا وړاندې خيفة كښې تعليل بيان كړو چه په اصل كښې دا خوفة وو، واؤ د ماقبل كسرې په وجه سره په ياء بدل كړو نو خيفة شو.

قوله: فِي جُذُوعِ: أَيْ عَلَىٰ جُذُوعِ النَّخْلِ: "وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ" اوتاسو ټولو به زه د كهجورو په تنو په سولئى كړم. فرمائى "فِي جُذُوعِ..." كښې "فى" په معنى د "على" ده.

قوله: خَطْبُكَ: بَالُكَ: "قَالَ فَمَا خَطْبُكَ يَا سَامِرِيُّ" موسى عليه السلام اوفرمائيل اې سامرى! ستا څه حال دې؟ دې كښې "خطب" په معنى "بال" دې يعنى حالت

قوله: مِسَاسَ: مَصْدَرُ مَاسَّهُ مِسَاساً: "قَالَ فَاذْهَبْ فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَيَاةِ أَن تَقُولَ لَا مِسَاسَ" موسى عليه السلام (سامرى) ته اووئيل زه، ستا د پاره په ژوندكښې دا سزا ده چه ته به دا وائې اوګرځې به "لامساس" ماسره لاس مه لګوئى. فرمائى "مساس" د باب مفاعله مصدر دې.

قوله: لَنَنسِفَنَّهُ لَنَذْرِيَنَّهُ: آيت كښې دى "لَّنُحَرِّقَنَّهُ ثُمَّ لَنَنسِفَنَّهُ فِي الْيَمِّ نَسْفًا" يعنى مونږ به دا سخې اوسوزوو او بيا به دا اوشيندو او په درياب به ئى لاهو كړو.

قوله: قَاعًا: يَعْلُوهُ الْمَاءُ، وَالصَّفْصَفُ الْمُسْتَوِي مِنَ الْأَرْضِ: آيت كښې دى "فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا" قاعاً معنى ده داسې هواره زمكه په كومه چه اوبه بهيدونكې راشى او صفصف هوارې زمكې ته وائى.

قوله: مِن زِينَةِ الْقَوْمِ: وَهِيَ الْحُلِيُّ الَّتِي اسْتَعَارُوا مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ: آيت كښې دى "وَلَٰكِنَّا حُمِّلْنَا أَوْزَارًا مِّن زِينَةِ الْقَوْمِ" فرمائى چه زِينَةِ الْقَوْمِ نه مراد هغه كالى دى چه بنى اسرائيلو د فرعون د قوم نه عارية اخستې وو.

قوله: أَلْقَى: صَنَعَ: آيت كښې دى "فَقَذَفْنَاهَا فَكَذَٰلِكَ أَلْقَى السَّامِرِيُّ" مونږ هغه كالى ورواچول، بيا دغه شان سامرى هم اوكړه يعنى هغه هم خپل كالى واچول، د بنى اسرائيلو سره د فرعون د قوم كالى. يا خوئى د هغوى نه قرض اخستې وو يا په غنيمت كښې اخستې وو، هغه ئى ويلى كړى وو او سامرى يو سخې غوندې جوړ كړې وو چه د هغې نه به د غوا آواز راوتلو نو هغې ته ئى معبود وئيل.

قوله: فَنَسِيَ: مُوسَىٰ هُمْ يَقُولُونَهُ: أَخْطَأَ الرَّبَّ، لَا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا: الْعِجْلُ: آيت كښې دى "هَٰذَا إِلَٰهُكُمْ وَإِلَٰهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ ۞ أَفَلَا يَرَوْنَ أَلَّا يَرْجِعُ إِلَيْهِمْ قَوْلًا" سامرى او د هغه متبعينو وئيل چه ستاسو اود موسى عليه السلام معبود خو دا دې، موسى عليه السلام خو هيركړيدې، د رب په پيژندګلو كښې موسى عليه السلام نه غلطى شويدې.(په كوه طور باندې د الله تعالى په طلب كښې تلې وو الله تعالى د هغې په جواب كښې فرمائى) آيا هغه خلق دومره هم نه ګورى چه هغه سخې خو نه د دوى د څه خبرې جواب وركولې شى اونه د هغوى په څه ضرر يا نفع كښې څه قدرت

لري. په لايرجع كښې ضمير عجل طرف ته راجع دې كوم چه امام وړاندې ذكر كړيدې.

قوله: هَمْسًا: حِسُّ الْأَقْدَامِ: "وَخَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لِلرَّحْمٰنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هَمْسًا۝" اوټول آوازونه به د الله تعالى په وړاندې ښكته شى او د پښې كش كړپ نه بغير به هيڅ نه اورې. فرمائى همسا د پښو كشار ته وائى.

قوله: حَشَرْتَنِي أَعْمَى: عَنْ حُجَّتِي: يعنى په آيت كښې د اعمى كيدلو دامطلب نه دې چه په سترګو به نابينا وى مطلب دا دې چه دې به په دليل نه پوهيږى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: أَمْثَلُهُمْ أَعْدَلُهُمْ: طَرِيقَةً: آيت كښې دى "إِذْ يَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِيقَةً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا يَوْمًا۝" كله چه په دوى كښې د ټولونه زيات رائې وركونكې دا سې وائى چه تاسو خو به هم يوه ورځ (قبركښې) پاتې شوې ئى، حضرت سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائى چه "أَمْثَلُهُمْ" د "أَعْدَلُهُمْ" په معنى كښې دې يعنى د عقل او پوهې په اعتبار سره بهتر او د رائې خاوند.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هَضْمًا: لَا يُظْلَمُ، فَيُهْضَمُ مِنْ حَسَنَاتِهِ: فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا۝" نونه به د زياتى ويره وى او نه د كمى. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه "هَضْمًا" معنى ده په ده ظلم نشى كولې چه د ده په نيكوكښې كمې اوكړيشى.

قوله: عِوَجًا: وَادِيًا، وَلَا أَمْتًا: رَابِيَةً: په آيت كښې دى "لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا۝" نوپه دې كښې به نه څه كوږوالې وينى او نه څه اوچتوالې. فرمائى "عِوَجًا" معنى وادى او لختې دې او "أَمْتًا" نه غونډئى او اوچتوالې مراددې.

قوله: سِيرَتَهَا: حَالَتَهَا: "سَنُعِيدُهَا سِيرَتَهَا الْأُولَى۝" مونږ به هغوى د هغوى په اولنى حالت كښې واپس كوو، فرمائى دې كښې "سِيرَةَ" معنى د "حَالَةَ" ده.

قوله: الْأُولَى: النُّهَى: دهى په اصل كښې عقل ته وائى دلته د دې تشريح تقى سره كړيده، د دې د پاره چه كوم خلق تقوى اختياروى هم هغه په حقيقت كښې عقل مند وى.

قوله: ضَنْكًا: الشَّقَاءُ: "وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا" اوچه كوم سړى زما د دې نصيحت نه ډډه كوى د هغه دپاره به يوتنګ ژوندون وى. فرمائى په دې كښې "ضَنْكًا" معنى ده بدبختى، دا تفسيرد ابن عباس رضي الله عنهما نه منقول دې نورو مفسيرينو "ضَنْكًا" تفسير "ضَيِّقًا" سره كړې يعنى تنګ

قوله: هَوَى: شَقِيَ: "وَمَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوَى۝" اوپه كوم سړى چه زما غضب واقع كيږى هغه بالكل تيرشوې يعنى بدبخت شو، "هَوَى" معنى ده بخت شو.

قوله: الْمُقَدَّسِ: الْمُبَارَكِ: طُوًى اسْمُ الْوَادِي: "إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى۝" ته په يوه مباركه

وادئ طوى كښې ئى، "الْمُقَدَّسِ" معنى ده مباركه او طوى دَ وادئى نوم دې.

قوله: بِمَلْكِنَا: بِأَمْرِنَا: "قَالُوا مَا أَخْلَفْنَا مَوْعِدَكَ بِمَلْكِنَا" هغوى ونيل مونږ تاسره دَ وعدې خلاف ورزى په خپل اختيار سره نه ده كړې، په دې كښې "بِمَلْكِنَا" معنى ده په خپل حكم او اختيارسره.

قوله: مَكَانًا سِوًى: مَنْصَفٌ بَيْنَهُمْ: "لَا نُخْلِفُهُ نَحْنُ وَلَا أَنْتَ مَكَانًا سُوًى" دَ كومې وعدې چه مونږ نه خلاف ورزى كوو نه تاسو په څه هوار ځائ كښې. فرمائى "مَكَانًا سِوًى" معنى ده داسې ځائ چه دَ هغې په مينځ كښې نيم نيم يعنى برابروى.

قوله: يَبَسًا: يَابِسًا: "فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا" نو دَ هغوى دَ پاره په درياب كښې اوچه لار جوړه كړه. فرمائى "يَبَسًا" په معنى "يَابِسًا" دې يعنى اوچه او دا دَ "طَرِيقًا" صفت دې.

قوله: عَلَى قَدَرٍ: مَوْعِدٍ: آيت كښې دى "ثُمَّ جِئْتَ عَلَى قَدَرٍ يَّمُوسَى" بيا اې موسى عليه السلام! ته په يو مقرر وخت باندې راغلې. فرمائى آيت كښې "عَلَى قَدَرٍ" معنى "عَلَى مَوْعِدٍ" يعنى يو مقرر وخت.

قوله: لَا تَنِيَا: تَضْعُفَا: آيت مبارك كښې دى "وَلَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي" او تاسو دواړه زما په ياد يعنى ذكر كښې سستى مه كوئى. فرمائى "لَا تَنِيَا" معنى ده تاسو دواړه كمزورې كيږئى مه، سست كيږئى مه.

[۲۲۸] بَاب: وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي

[۴۴۵۹] حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ بْنُ مَيْمُونٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْتَقَى آدَمُ وَمُوسَى فَقَالَ مُوسَى لِآدَمَ آنْتَ الَّذِي أَشْقَيْتَ النَّاسَ وَأَخْرَجْتَهُمْ مِنْ الْجَنَّةِ قَالَ آدَمُ أَنْتَ مُوسَى الَّذِي اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَاصْطَفَاكَ لِنَفْسِهِ وَأَنْزَلَ عَلَيْكَ التَّوْرَاةَ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَوَجَدْتَهَا كُتِبَ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي قَالَ نَعَمْ فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى

قوله: اليم البحر:

دَ حضرت ادم او حضرت موسىٰ عليهما السلام ملاقات او مناظره كله اوشوه؟: حضرت آدم عليه السلام او حضرت موسى عليه السلام په مينځ كښې دا مناظر او ملاقات كله اوشو؟ په دې سلسله كښې دَ علماؤ مختلف اقوال دى.

① بعضې حضراتووئيلى دى چه كيديشى چه هم دَ حضرت موسى عليه السلام په ژوندكښې دَ هغوى دَ روح دَحضرت آدم عليه السلام روح سره اتصال شوې وى او هغه وخت دا خبرې شوى وى[1]

② بعضو وئيلى دى چه دا هم ممكن دى چه مذكوره مكالمه په خوب كښې شوى وى [2]

---

[1] (دا دَ حضرت شاه ولى الله رحمه الله رائې ده اوګورئى التعليق الصبيح: ۷۷/۱ و حجة الله البالغه-

[2] (فتح البارى ۵۰۷/۱۱

③ بعض حضرات وائی ممکن دی چه دَ حضرت موسی علیه السلام دَ پاره دَ حضرت آدم علیه السلام قبر کولاؤ شوې وی او دَ هغوی روح حاضر شوې وی او دا خبرې کړې وی (۱)۔

④ اکثر حضرات وائی چه مذکوره مناظره حضرت آدم علیه السلام او حضرت موسی علیه السلام دَ وفات نه پس په آسمان باندې شویدې، علامه ابن عبدالبر، یحیی بن سعید قطان او فضل الله تورپشتی وغیره علماؤ همدغه رائې ده (۲)۔

⑤ اویو قول دا هم دې چه مذکوره مکالمه تر اوسه پورې نه ده واقع شوې. په آخرت کښې به دا مکالمه وی، دلالت علی الیقین دَ پاره دَ ماضی صیغې سره تعبیر کړېشویده.(۳) والله اعلم

قوله: فَوَجَدْتَهَا كُتِبَ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي: دَ وړاندینی باب په روایت کښې دی اتلومنی علی امر کتبه الله علی قبل ان یخلقنی اوقدره علی قبل ان یخلقنی علامه تورپشتی رحمه الله فرمائیلی دی چه دَ دې مطلب دا دې چه الله تعالی دا زما دَ پیدائش نه هم اول په لوح محفوظ کښې مقدر فرمائیلې وو دَ کوم مطلب چه دا ووچه هغه به خپل وخت خامخا کیږی، نو چه کله وخت راغلونو دا څنګه ممکن وو چه امر مقدر اودَ الله تعالی دَ علم خلاف هغه عمل ممنوع به نه کیدلو، نو ته په ماباندې الزام خو اچوې او تاته سبب ظاهری یعنی زما کسب او اختیارخو یاد پاتې دې لیکن اصل څیز یعنی تقدیر نه تا نظر واړولو (۴)

یو اشکال اودَ هغې جوابونه: په دې حدیث باندې یو مشهور اشکال کیږی، حضرت آدم علیه السلام تقدیر بهانه جوړه کړیده او اعتذار بالتقدیر جائز نه دې ځکه چه ګناه کونکې تقدیر نه په کتلو باندې ګناه نه کوی بلکه دَ خپل نفس په تقاضا باندې کوی.

① دَ دې یوجواب دا ورکړېشویدې چه دا مکالمه په دې دنیا کښې نه ده شوې بلکه دا په عالم علوی او دَ عالَم ارواح واقعه ده چرته چه بنده مکلف بالشرع نه دې دَ دې دَ پاره دَ دې دنیا احکام دَ هغه دنیا په احکامو باندې قیاس کول صحیح نه دی. (۵)۔

② دوئم جواب علامه ابن تیمیه رحمه الله ورکړیدې کوم چه حضرت کشمیری رحمه الله خوښ فرمائیلې دې (۶)۔ هغوی فرمائی اعتذار بالتقدیر په دوه قسمه دې، یو دا چه دَ ګناه ارتکاب کولو دَ پاره سرې دَ تقدیر حواله ورکړی چه په دې ګناه او جرم کښې زما هیڅ قصور نشته دا لیکلې شوې تقدیر دې، بې شکه داسې اعتذار بالتقدیر صحیح نه دې او قطعاً ناجائزدې. دوئم دا چه دَ ګناه نه توبه اوکړی خوسره دَ دې ئی زړه مطمئن نه وی نود خپل زړه دَ تسلئی دَ پاره اعتذار بالتقدیر جائزدې. حضرت آدم علیه السلام هم دَ توبې نه پس

---

(۱) (فتح الباری، کتاب القدر، باب تحاج ادم و موسی عندالله: ۵۰۶/۱۱
(۲) (فتح الباری، کتاب القدر، باب تحاج ادم و موسی عندالله: ۵۰۶/۱۱و شرح الطیبی، کتاب الایمان: ۲۱۸/۱
(۳) (عمدة القاری: ۶۰/۱۹
(۴) (اوګورئی شرح الطیبی: ۲۱۸/۱ کتاب الایمان، الایمان بالقدر۔
(۵) (فیض الباری: ۲۰۶/۴
(۶) (فیض الباری: ۲۰۶/۴

صرف د خپل زړه د تسلئی د پاره اعتذار بالتقدیر کړیدې. (۱)- دا حدیث وړاندې په کتاب القدرکښې راغی(۲) په دې حدیث اود تقدیر متعلق تفصیلی بحث به ان شاء الله هلته راځی.

[۲۲۹] بَاب وَلَقَدْ أَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ أَسْرِ بِعِبَادِي فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا

لَا تَخَافُ دَرَكًا وَلَا تَخْشَى فَأَتْبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ وَأَضَلَّ فِرْعَوْنُ قَوْمَهُ وَمَا هَدَى الْيَمُّ الْبَحْرُ

[۴۴۶۰] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَالْيَهُودُ تَصُومُ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَسَأَلَهُمْ فَقَالُوا هَذَا الْيَوْمُ الَّذِي ظَهَرَ فِيهِ مُوسَى عَلَى فِرْعَوْنَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْنُ أَوْلَى بِمُوسَى مِنْهُمْ فَصُومُوهُ

[۲۳۰] بَاب قَوْلِهِ فَلَا يُخْرِجَنَّكُمَا مِنَ الْجَنَّةِ فَتَشْقَى

[۴۴۶۱] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ النَّجَّارِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ حَاجَّ مُوسَى آدَمَ فَقَالَ لَهُ أَنْتَ الَّذِي أَخْرَجْتَ النَّاسَ مِنَ الْجَنَّةِ بِذَنْبِكَ وَأَشْقَيْتَهُمْ قَالَ قَالَ آدَمُ يَا مُوسَى أَنْتَ الَّذِي اصْطَفَاكَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَبِكَلَامِهِ أَتَلُومُنِي عَلَى أَمْرٍ كَتَبَهُ اللَّهُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي أَوْ قَدَّرَهُ عَلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَنِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى

[۲۳۱] بَاب: تفسير سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ

[۴۴۶۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَالْكَهْفُ وَمَرْيَمُ وَطه وَالْأَنْبِيَاءُ هُنَّ مِنَ الْعِتَاقِ الْأُوَلِ وَهُنَّ مِنْ تِلَادِي وَقَالَ قَتَادَةُ جُذَاذًا قَطَّعَهُنَّ وَقَالَ الْحَسَنُ فِي فَلَكٍ مِثْلِ فَلْكَةِ الْمِغْزَلِ يَسْبَحُونَ يَدُورُونَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَفَشَتْ رَعَتْ لَيْلًا يُصْحَبُونَ يُمْنَعُونَ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً قَالَ دِينُكُمْ دِينٌ وَاحِدٌ وَقَالَ عِكْرِمَةُ حَصَبُ حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَحَسُّوا تَوَقَّعُوا مِنْ أَحْسَسْتُ خَامِدِينَ هَامِدِينَ وَالْحَصِيدُ مُسْتَأْصَلٌ يَقَعُ عَلَى الْوَاحِدِ وَالِاثْنَيْنِ

---

(۱) (فیض الباری: ۴/۲۰۶-۲۰۷.

(۲) (صحیح البخاری مع فتح الباری، کتاب القدر، باب تحاج آدم وموسی عندالله ۱۱/۵۰۵ رقم ۶۶۱۴-

وَالْجَمِيعِ لَا يَسْتَحْسِرُونَ لَا يُعْيُونَ وَمِنْهُ حَسِيرٌ وَحَسَرْتُ بَعِيرِي عَمِيقٌ بَعِيدٌ نُكِسُوا رُدُّوا صَنْعَةَ لَبُوسٍ الدُّرُوعُ تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ اخْتَلَفُوا الْحَسِيسُ وَالْحِسُّ وَالْجَرْسُ وَالْهَمْسُ وَاحِدٌ وَهُوَ مِنَ الصَّوْتِ الْخَفِيِّ آذَنَّاكَ أَعْلَمْنَاكَ آذَنْتُكُمْ إِذَا أَعْلَمْتَهُ فَأَنْتَ وَهُوَ عَلَى سَوَاءٍ لَمْ تَغْدِرْ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ تُفْهَمُونَ ارْتَضَى رَضِيَ التَّمَاثِيلُ الْأَصْنَامُ السِّجِلُّ الصَّحِيفَةُ

باب تفسیر سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ

د کلماتو تشریح

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ: جُذَاذًا: قَطَّعَهُنَّ: آیت کښې دی "فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا اِلَّا كَبِيْرًا لَّهُمْ" یعنی حضرت ابراهیم علیه السلام دَ لوئ بت نه علاوه ټول بتان ټکړې ټکړې کړل، **جذاذاً** (دَ جیم پیش سره) دَ اکثروقراءت دې، اودَ کسائي قراءت **جذاذاً** (دَجیم په زیرسره) دې چه دَ **جَذِیذٌ** جمع ده او جذاد مفرد، تثنیه او جمع ټولودَ پاره استعمالیږی [1] دا تعلیق حنظلی موصولاً نقل کړیدې [2]

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: فِي فَلَكٍ: مِثْلِ فَلْكَةِ الْمِغْزَلِ، يَسْبَحُونَ: يَدُورُونَ: آیت کښې دی "وَكُلٌّ فِيْ فَلَكٍ يَّسْبَحُوْنَ" حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه په نمر او سپوږمئی کښې هریوځپله دائره کښې لکه دَ څرخې په شان تاویږی، **معزل:** څرخه، **فلکه** دَ څرخې پلئی، دَ څرخې دَ اوسپنې هغه ډنډه په کوم چه دَ څرخې کولوپه وخت کښې پاغونده جوړیږی.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: نَفَشَتْ: رَعَتْ لَيْلًا: آیت کښې دی "اِذْ نَفَشَتْ فِيْهِ غَنَمُ الْقَوْمِ" په دې پټی کښې (دَ شپې په وخت) دَ قوم چیلئی څرن کوی، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی **نفشت** معنی دَ شپې په وخت کښې دَ څرن ده،دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا تعلیق ابن ابی حاتم موصولاً نقل کړیدې (۳)

قوله: يُصْحَبُونَ: يُمْنَعُونَ: آیت کښې دی "وَلَا هُمْ مِّنَّا يُصْحَبُوْنَ" او نه به هغه زمونږ نه بندکړیشی. فرمائی آیت **یصحبون** معنی ده **یمنعون**، مطلب دا دې چه هغوی به زمونږ دَ عذاب نه هیڅ څوك بندنه کړیشی.

قوله: أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً: قَالَ: دِينُكُمْ دِينٌ وَاحِدٌ: آیت کښې دی "اِنَّ هٰذِهٖٓ اُمَّتُكُمْ اُمَّةً وَّاحِدَةً" یعنی ستاسو ټولوخلقو دین یو دې. ټول انبیاء په اصول کښې متحد دی اودَ فروع اختلاف دَ زمان او مکان دَ وجه نه دې او هغه مذموم نه دی اصل څیز په اصول کښې اتحاد

---

[1] (عمدة القاری ک۱۹/۶۳-

[2] (عمدة القاری ک۱۹/۶۳-

دي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه په دې كښې امة د دين په معنى كښې دې. طبرى دا موصولاً نقل كړيدى. (١)

قوله: وَقَالَ عِكْرِمَةُ: حَصَبُ: حَطَبُ بِالْحَبَشِيَّةِ: آيت كښې دى "إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ" بې شكه تاسو او چه د چا بغيرد الله تعالى نه عبادت كوئى، ټول د دوزخ خشاك ئى، حضرت عكرمه رحمه الله فرمائيلى چه حصب حبشى ژبه كښې لرګى او خشاك ته وائى.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: أَحَسُّوا: تَوَقَّعُوا، مِنْ أَحْسَسْتُ: آيت كښې دى "فَلَمَّا أَحَسُّوا بَأْسَنَا إِذَا هُم مِّنْهَا يَرْكُضُونَ" كله چه هغوى زمونږ د عذاب اندېښنه محسوس كړه نود هغه ځائ نه اوتختيدل، حضرت عكرمه نه غير يعنى حضرت ابوعبيده اووئيل چه احسوامعنى ده توقعوا يعنى كله چه هغوى زمونږ د عذاب توقع اوكړه او اندېښنه ئى محسوس كړه.

قوله: خَامِدِينَ: هَامِدِينَ: آيت كښې دى "حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا خَامِدِينَ" ترديې چه مونږ هغوى داسې (نيست او نابود) كړل لكه چه فصل كټ شوې وى او أور سوړ شوې وى، فرمائى په آيت كښې "خامدين" په معنى د "هامدين" ده "همد" (س) "هموداً" د أور مړكيدل او يخيدل. "خامدين" تركيب كښې دې احتماله دى ①دا د "حصيداً" صفت دې "حصيداً" كښې مفرد، تثنيه او جمع ټول برابر دى ②دا د "حصيداً" نه بدل دې ③ دا د "جعلناهم" ضمير مفعول "هم" نه حال دې.

قوله: حَصِيدٌ: مُسْتَأْصَلٌ، يَقَعُ عَلَى الْوَاحِدِ، وَالِاثْنَيْنِ، وَالْجَمِيعِ: "حَتَّىٰ جَعَلْنَاهُمْ حَصِيدًا" دې كښې حصيداً معنى د جرړونه پريشوې. مفرد، تثنيه او جمع ټولو باندې د دې اطلاق كيږى.

قوله: لَا يَسْتَحْسِرُونَ: لَا يُعْيُونَ، وَمِنْهُ: حَسِيرٌ، وَحَسَرْتُ بَعِيرِي: آيت كښې دى "لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ" هغوى د الله تعالى د عبادت نه نه ډډه كوى او نه ستړې كيږى، د سورة ملك آيت "يَنقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ" كښې حسير هم د دېنه دې يعنى واپس كيږى به تاله ستا نظر ردكړيشوې ستړې شوې او وائى حسرت بعيرى ماخپل اوښ ستړې كړو.

قوله: عَمِيقٌ: بَعِيدٌ: په سورة حج كښې دى "يَأْتِينَ مِن كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ" په دې كښې د "عميق" معنى "بعيد"ده، دا لفظ په سورة انبياء كښې نه دې، سورة حج كښې دې او غالباً د كاتب په سهو دلته راغلې دې.

---

(١)(فتح البارى ٤٣/٨-

قوله: نُكِسُوا: رُدُّوا: "ثُمَّ نُكِسُوا عَلٰى رُءُوسِهِمْ" حضرت شیخ الهند رحمه الله دَ دې ترجمه داسې کړېده "بیا پړمخې شو سر ښکته کونکې" یعنی دَ شرم د وجه سترګې نشوې ملاوولې، امام فرمائی چه "نُكِسُوا" معنی ده "رُدُّوا" یعنی هغوی اولټه سرښکته واپس کړې شو(دَ کفرطرف ته) لیکن ابوعبیده "نُكِسُوا" تفسیر "قلبوا" سره کړیدې یعنی هغوی پړمخې کړېشو.

قوله: صَنْعَةَ لَبُوسٍ: الدُّرُوعُ: آیت کښې دې "وَعَلَّمْنٰهُ صَنْعَةَ لَبُوْسٍ لَّكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِّنْۢ بَاْسِكُمْ" اومونږ هغوی ته (یعنی حضرت داؤد علیه السلام ته) دَ زغرو جوړول اوښودل ستاسو خلقو دَ ګټې دَ پاره، چه تاسو دَ یو بل دَ حملې نه بچ کړی، فرمائی چه په آیت کښې دَ لبوس نه زغرې مراد دی، لبوس دَ لبس جمع ده دَ کوم معنی چه لباس ده، دَ اوسپنې زغره، دلته آخری معنی مراد ده.

قوله: تَقَطَّعُوا أَمْرَهُمْ: اخْتَلَفُوا: آیت کښې دی "وَتَقَطَّعُوْا اَمْرَهُمْ بَیْنَهُمْ ؕ كُلٌّ اِلَیْنَا رٰجِعُوْنَ" اوهغه خلقو په خپل دین کښې اختلاف پیداکړو، ټول مونږ طرف ته واپس کیدونکی دی. فرمائی "وَتَقَطَّعُوْا اَمْرَهُمْ" معنی هغوی اختلاف اوکړو.

قوله: الْحَسِيسُ: وَالْحِسُّ، وَالْجَرْسُ وَالْهَمْسُ وَاحِدٌ وَهُوَ مِنَ الصَّوْتِ الْخَفِيِّ: آیت کښې دی "لَا یَسْمَعُوْنَ حَسِیْسَهَا" هغه خلق یعنی جنتیان به دَ دوزخیانو کش کړپ هم نه اوری. فرمائی حَسِیسُ، حِسُّ، جَرْسُ او هَمْسُ دَ دې ټولو هم یوه معنی ده یعنی ټیټ آواز.

قوله: آذَنَّاكَ: أَعْلَمْنَاكَ: آذَنْتُكُمْ: إِذَا أَعْلَمْتَهُ: فَأَنْتَ وَهُوَ عَلٰى سَوَاءٍ: لَمْ تَغْدِرْ: په سورة حم سجده کښې دی "قَالُوْا اٰذَنّٰكَ ۙ مَا مِنَّا مِنْ شَهِیْدٍ" یعنی کافران به وائی چه مونږ تاسو ته اوښودل چه په مونږ کښې څوك دَ كفر او شرك دَ جرم اقرار نه کوو، دوی به دروغ وائی او دَ خپل جرم نه به انکاری وی. په دې کښې "آذَنَّاكَ" معنی بیان شویده مونږ تاته اطلاع اوکړه، سورة حم سجده دا آیت دَ سورة انبیاء دَ دې آیت سره مناسبت باندې راوړې "فَاِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ اٰذَنْتُكُمْ عَلٰی سَوَآءٍ" یعنی هغه خلق (دَ حجت دَ پوره کیدو نه پس) که اعراض کوی نو هغوی ته اووایه چه ماتاسوته اطلاع کړیده (چه اوس زمونږ په مینځ کښې هیڅ صلح نشته دَ څه علم چه ماته او تاسوټولوته شویدې او مونږ ټول په دې کښې برابر یو چاته به هیڅ دهوکه نه وی).

ابوعبیده دَ دې لفظ تشریح کولوکښې فرمائی "اذا انذرت عدوك واعلمته ذلك، ونبذت اليه الحرب، حتى تكون انت وهو على سواء، فقد اذنته" (۱)- یعنی چه کله ته دښمن اوویروې او ته هغه ته دَ حملې خبرورکړې او دَ جنګ خبره هغه ته اورسوې تردې چه دَ دې جنګ متعلق تاسو په هغه دواړو اطلاع ګانوکښې برابرشئی نو هغه وخت به وئیلی شی "اذنته"

---

(۱) (فتح الباري:۸/۴۳۷

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ: تُفْهَمُونَ: آيت كښې دى "لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَىٰ مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْأَلُونَ" تيښته مه كوئى او خپل دَ عيش سامان او خپلو كورونو طرف ته واپس لاړشئى كيديشي چه تاسو نه څوك تپوس اوكړى، مولانا شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائى: "يعنى چه كله دَ الله تعالى عذاب مخامخ راغلو نو غوښتل ئى چه دَ هغه ځائ نه اوتختى او په تيښته ځان بچ كړى، هغه وخت په تكوينى توګه اوونيلې شو چه چرته تختئى، اودريږئى او هم ديخوا واپس شئى چرته مو چه عيش كولو او كوم ځائ كښې مو چه ډير دَ تنعم سامان جمع كړې ايخودې وو. كيديشى چه هلته تاسو نه څوك تپوس اوكړى چه حضرت! هغه مال دولت، زور او طاقت نشته چرته لاړه؟ هغه سامانونه چرته لاړل؟ اوچه كوم نعمتونه الله تعالى دركړى وو دَ هغې شكر مو تركوم ځائ پورې ادا كړې وو؟ يا دا چه تاسو لوئ سړى وئى د چا به چه په هره موقع تپوس كيدو اوس هم هلته لاړشئى د تختيدو ضرورت نشته چه خلق دَ خپلو اهمو كارونو كښې تاسو سره مشوره اوكړيشى او ستاسو رائې معلومې كړيشى". (داټولې خبرې تحكماً كړيشوى دى). حضرت مجاهد رحمه الله فرمائى چه تسئلون معنى تفهمون ده، كيديشى چه تاسو پوهه شئى.

قوله: ارْتَضَىٰ: رَضِيَ: "وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَىٰ وَهُم مِّنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ" او هغوى (فرښتې) سفارش نه كوى مګر دهغوى دَ چا دَ پاره چه دَ الله تعالى خوښه وى او هغوى ټول دَ الله تعالى دَ هيت نه ويريږى. فرمائى چه آيت كښې ارتضى معنى رضى ده، راضى كيدل، خوښول، مولاناشبير احمد عثمانى رحمه الله دَ دې آيت لاندې ليكې: "يعنى دَ الله تعالى دَ مرضئ معلومولونه بغيرهغه فرښتې هم دَ چا سفارش نه كوى، دَ مؤمنانو موحدانونه الله تعالى راضى وى دَ دې دَ پاره به دَ هغوى په حق كښې په دنيااوآخرت كښې استغفار كول دَ هغوى وظيفه ده"

قوله: التَّمَاثِيلُ: الْأَصْنَامُ: آيت كښې دى "مَا هَٰذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ" دا بتان څه دى دَچا دعبادت دپاره تاسوكلك ناست ئى (يعنى لږشان دَ دوى اصليت او حقيقت خو بيان كړئ آخردَ كاڼى يخپله تراشلې بت خدائى څنګه جوړشو) فرمائى آيت كښې تماثيل معنى بت ده.

قوله: السِّجِلُّ: الصَّحِيفَةُ: آيت كښې دى "يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ" په كومه ورځ چه مونږ آسمانونه داسې راغونډكړو لكه څنګه چه دَ ليكلى شوى مضمون صحيفه راغونډولې شى.

د سجل په معنى كې مختلف اقوال: فرمائى چه صحيفې ته سجل وئيلى شى دلته دَ سجل همدغ معنى بيان كړيشويده.ليكن امام ابوداؤد، نسائى او طبرى يو روايت نقل كړيدې چه سجل دَ يو صحابى نوم دې چه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم كاتب وو (١)- او علامه سهيلى نقل كړيدى

---

(١) (فتح البارى: ٨/٤٣٧

چه سجل په دونم آسمان کښې د هغه فرښتې نوم دې چاله چه د پیر او جمعرات په ورځ کراماً کاتبین د خلقو اعمال راوړی راځی.(۱) - علامه ثعلبی او سهیلی د دې خبرې نه انکار کړیدې چه سجل د رسول الله ﷺ د یوکاتب نوم دې خکه چه د هغوی په کاتبانوکښې د دې نوم صحابی ذکر نه ملاویږی. (۲)- لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله د سهیلی دا قول ردکړیدې. هغه فرمائی چه ابن منده او ابونعیم د ابن نمیر په طریق سره د حضرت عمر رضی الله عنه روایت نقل کړیدې په کوم کښې چه دی "كان للنبي صلى الله عليه وسلم كاتب، يقال له: سجل" ابن مردویه هم دا روایت نقل کړیدې (۳)- البته حافظ ابن کثیر رحمه الله دا روایت منکر او حافظ مزی دا موضوع ګرځولې دې (۴)- لیکن حافظ ابن حجر د دې نورې طریق هم بیان کړی دی (۵)-

[۲۳۲] بَاب كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا

[۴۴۶۳] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ شَيْخٌ مِنْ النَّخَعِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ خَطَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ حُفَاةً عُرَاةً غُرْلًا كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعْدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ ثُمَّ إِنَّ أَوَّلَ مَنْ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمُ أَلَا إِنَّهُ يُجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ فَأَقُولُ يَا رَبِّ أُصَيْحَابِي فَيُقَالُ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ إِلَى قَوْلِهِ شَهِيدٌ فَيُقَالُ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ

فَأَقُولُ: يَا رَبِّ، أُصَيْحَابِي، فَيُقَالُ: إِنَّ هَؤُلَاءِ لَمْ يَزَالُوا مُرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مُنْذُ فَارَقْتَهُمْ

نبی کریم ﷺ به د قیامت په ورځ الله تعالی ته اوفرمائی "اې زما ربه! دا خو زما صحابه دی" ارشادبه اوشی "داخلق خوپه خپلو پوندود اسلام نه مرتدشوی وو کله چه تاسو د دوی نه جدا شوني".

اشکال اود هغې جوابونه: دلته په ظاهره اشکال کیږی چه آیا صحابه د رسول الله ﷺ د وفات نه پس د اسلام نه اوړیدلی وو، ښکاره خبره ده چه داسې خو نه ده نوبیا د دې جملې څه مطلب دې؟

① د دې یوجواب دا دې چه په حدیث کښې ؟"اصحابی" نه مراد هغه خلق دی چه د نبی کریم ﷺ د وفات نه پس مرتد شوی وو او حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه هغوی سره جنګ کړې وو،

---

(۱)(فتح الباری:۸/۴۳۷

(۲)(فتح الباری:۸/۴۳۷

(۳)(فتح الباری:۸/۴۳۷

(۴)(تفسیر ابن کثیر :۳/۲۰۰

(۵)(فتح الباری:۸/۴۳۷

هغوی ته اصحاب په دې وجه اووئیلې شو چه هغوی په نبی کریم ﷺ باندې ایمان راوړې وو، هغوی صحابی نه وو علامه خطابی رحمه الله فرمائی "لم یرتد من الصحابة احد وانما ارتد قوم من جفاة الاعراب ممن لانصرة له فی الدین، وذلك لایوجب قدحاً فی الصحابة المشهورین" (۱)-

۲ دوئم جواب داورکړیشو چه حدیث کښې "اصحابی"نه دَ هغوی ﷺ په ژوند کښې په هغوی ﷺ باندې ایمان راوړل اود هغوی دَ صحبت بابرکت نه فائده مندکیدونکی کسان مراد دی خو دَ ارتداد نه دلته ارتداد عن الاسلام مراد نه دې بلکه ارتداد عن الاستقامی علی الدین مراد دې چه په دې حضراتو کښې یوځوکسانو حقوق اسلام کماحقه نه دی اداکړی بلکه دَ هغوی نه څه کوتاهئ شویدی او دَ بعضې نامناسبه خبرو مرتکب شویدی نو حافظ رحمه الله لیکی: "قال البیضاوی: لیس قوله: "مرتدین" نصاً فی کونهم ارتدوا عن الاسلام، بل یحتمل ذلك، ویحتمل ان یراد انهم عصاة المؤمنین المرتدون عن الاستقامة، یبدلون الاعمال الصالحة بالسئة" (۲)- حافظ ابن حجر رحمه الله دَ دې جواب په تائید کښې څه روایات هم نقل کړیدی اود هغه میلان هم دی طرف ته معلومیږی (۳)- دا حدیث دَ سورة مائده په تفسیر کښې تیرشویدې اودَ دې متعلق نور بحثونه ان شاء الله وړاندې په کتاب الرقاق کښې راځی.

باب: تفسیر سورة الحج

وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ الْمُخْبِتِينَ الْمُطْمَئِنِّينَ

سُورَةُ الْحَجِّ

آیت کښې دی " وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ "حضرت سفیان بن عینیه فرمائی چه په دې آیت کښې د(مُخْبِتِينَ) معنی مطمئن او دَ راضی اوسیدونکوده. دَ آیت مطلب دا دې چه تاسو هغه خلقو ته زیرې واوروئی چه څوك دَ الله تعالی په احکامو باندې مطمئن او راضی دی یا دَ الله تعالی په ذکر سره اطمینان حاصلونکی دی.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِي إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ إِذَا حَدَّثَ أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي حَدِيثِهِ فَيُبْطِلُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ وَيُحْكِمُ آيَاتِهِ وَيُقَالُ أُمْنِيَّتُهُ قِرَاءَتُهُ إِلَّا أَمَانِيَّ يَقْرَءُونَ وَلَا يَكْتُبُونَ

امام بخاری رحمه الله ددې آیت تفسیر کړې دې: ﴿وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّآ إِذَا تَمَنَّىٰٓ أَلْقَى ٱلشَّيْطَٰنُ فِىٓ أُمْنِيَّتِهِۦ فَيَنسَخُ ٱللَّهُ مَا يُلْقِى ٱلشَّيْطَٰنُ ثُمَّ يُحْكِمُ ٱللَّهُ ءَايَٰتِهِۦ﴾

دَ "وما ارسلنا من قبلك من رسول ولا نبی الا اذا تمنّی القی الشیطان فی اُمنیّته،، تفسیر: دَ دې

---

(۱) فتح الباری و کتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۵/۱۱

(۲) فتح الباری، کتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۶/۱۱

(۳) فتح الباری، کتاب الرقاق، باب الحشر: ۳۸۶/۱۱

آیت په تفسیر کښې مفسرینو مختلف آراء دی کوم کښې چه یوڅو دا دی:

① تمنی لفظ په عربی کښې دَ دوو معنودَ پاره استعمالیږی، یوه معنی خو هغه ده چه په اردو کښې استعمالیږی یعنی دَ یو څیز خواهش او آرزو کول، اوپه آیت کښې هم دا معنی مراد کیدې شی. په دې صورت کښې به دَ آیت ترجمه داوی "تاسونه وړاندې مونږ نه څوک رسول داسې لیږلې دې نه نبی، چاسره چه دا معامله نه وی پیښه شوې چه، چه کله هغه خواهش اوکړو (چه دَ هغه تبلیغ عام وی اودَ هغه قوم ایمان راوړی) نو شیطان دَ هغه په خواهش کښې حائل شو(چه دَ هغه دَ تبلیغ په لارکښې دې بندیزونه پیداکړی او مشکلات پیداکړی) نو الله تعالی دَ شیطان اچولې شوی بندیزونه ختموی او خپل آیاتونه کلکوی" دغه شان چه دَ دې قوم دَ کومو نیك بختو په قسمت کښې دَ ایمان همیشه نیك بختی لیکلې وی هغوی ایمان راوړی، اودَ شیطان اودرولې شوی بندیزونه دَ هغه دَ ایمان راوړو په لارکښې خندان نشی جوړیدلې، الله تعالی خپل آیاتونه او دَ نبی سره کړیشوې وعدې کلکوی".

دَ آیات دا تفسیر ډیرو حضراتوکړیدې (¹)- او مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله "فیض الباری" کښې هم دا اختیار کړیدې (²)- مولانابدر عالم میرټهی رحمه الله "البدر الساری" کښې لیکی:

"فمعنی تمنی انه یتمنی الایمان لامته، ویحب لهم الخیر، والرشد، والصلاح، والنجاح، فهذه امنیة کل رسول، ونبی، والقاء الشیطان فیهایکون بمایلقیه فیقلوب امة الدعوة من الوساوس الموجبة لکفربعضهم، ویرحم الله المؤمنین، فینسخ ذلك من قلوبهم ویحکم فیها الایات الدالة علی الوحدانیة والرسالة (³)-

② "تمنی" دونمه معنی تلاوت او لوستل دی. امنیة معنی قراءت ده.امام بخاری رحمه الله دلته هم دغه معنی بیان کړیده او په دلیل کښې دَ سورة بقره آیت پیش کړیدې. "وَمِنْهُمْ أُمِّيُّونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ" په دې کښې "امانی" یقرؤون معنی کښې دی. حکیم الامت مولانا اشرف علی تهانوی رحمه الله هم دغه مراد اخستې دې (⁴)- اوشیخ الاسلام مولانا شبیراحمدعثمانی رحمه الله هم دیته ترجیح ورکړیده، هغوی لیکی: "دَ احقر په خیال کښې بهترین او آسان ترین تفسیر هغه دې چه د هغې مختصر اصل دَ سلفو نه منقول وی یعنی "تمنی" په معنی قراءت، تلاوت یا تحدیث او "امنیة" په معنی دَ متلویا حدیث واخستلې شی، مطلب دا دې چه دَ پخوانه دا عادت راروان دې چه کله به یو نبی یا رسول څه خبره کوله یا دَ الله تعالی آیات به ئی لوستلو اورولو نو شیطان دَ هغه بیان شوې خبره یا آیت کښې قسم قسم شکونه اچول،

---

¹)(روح المعانی:۱۷/۱۷۵ وتفسیر کبیر:۳۳/۵٤

²)(فیض الباری: ٤/۲۷، هغوی دَ دې ترجمه کړیده "یو نبی نه دې چه هغه امیدنه وی ترلی، دَ خپلِ نبی متعلق به هغه ته هدایت کیږی نو شیطان دَ هغه خلقو په زړونوکښې کوګوالی پیدا کړو اود هغوی خواهش ئی پوره کیدو ته نه دې پریخې او په هغې کښې ئی رکاوټ نه وی اچولې

³)(البدرالساری الی فیض الباری: ٤/۲۰۸

⁴)(بیان القرآن: ۲/۷۸

یعنی دَ بعض خبرو متعلق دَ ډیروخلقو په زړونوکښې وسوسې اچولوسره شك شبهې پیدا کولې مثلاً نبی کریم ﷺ آیت "حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ" لوستلو سره واورولو، نو شیطان دا شك واچولو چه ګوری خپل وژلې شوې حلال او دَ الله تعالی وژلې شوې حرام ګڼړی یا هغوی ﷺ آیت "إِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ" اولوستلو نو هغه شك پیدا کړو چه "وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ" کښې حضرت مسیح علیه السلام ،عزیر علیه السلام او دَ الله تعالی ملائکې هم شاملې دی.یا هغوی ﷺ دِ حضرت مسیح علیه السلام باره کښې اوفرمائیل "وکلمته القاها الی مریم وروح منه" شیطان اوګنړل چه دَ دې نه دَ حضرت مسیح علیه السلام ابنیت او الوهیت ثابتیږی، دَ دې شیطانی القاء باطل کیدو او رد کښې پیغمبر علیه السلام دَ الله تعالی هغه آیاتونه اوروی چه بالکل صفا او محکم دی او داسې پخې خبرې بنائی دَ کوم په اوریدو چه هیڅ شك شبهې کولوګنجائش نه پاتې کیږی. دَ متشابهاتو ظاهری سطح اخستلو سره شیطان چه کومه اغوا کوی نو آیات محکمات دَ هغې جرړې پریکوی دَ کوم په اوریدو سره ټول شك شبهې یو دم ختمیږی. دا دوه قسمه آیاتونه ولې نازلولې شی؟ شیطانانو ته داسې دَ وسوسې او تصرف موقع ولې ورکولې شی؟ اودَ آیاتو کوم احکام چه روستوکولې شی دَ شروع نه ولې نشی کولې؟ دا هر څه دَ الله تعالی دَ غیرمحدود علم او حکمت سره ظاهریږی. الله تعالی دا دنیاعلماً او عملاً دَ امتحان کور جوړکړیدې او په دا قسمه کاروایانوکښې دَ بندیګانو امتحان دې چه کوم سرې دَ خپل زړه دَ بیمارئې یا سختئې په وجه دَ شك شبهو په ترمه کښې اینختې پاتې کیږی او کوم یو پوهه سړې دَ خپل علم او تحقیق په طاقت سره دَ ایمان او جنات اوچت مقام ته په رسیدو باندې ساه اخلی"(۱) -

④دَ دې آیت یو دریم تفسیر دَ یوې قصې په شکل کښې بیانولې شی چه یو ځل نبی کریم ﷺ دَ سورة النجم تلاوت فرمائیلوکله چه هغوی ﷺ "افرأیتم اللات والعزی ومناة الثالثة الاخری" ته اورسیدل نو دَ هغوی دَ ژبې مبارکې نه دا الفاظ ادا شو "تلك الغرانیق العلی، وان شفاعتهن لترتجی" (یعنی زمونږ دا معبود دَ اوچتې درجې بتان دی دَ دوی دَ شفاعت امیدساتلې شی) مشرکانو چه دا جمله واوریده نوډیر زیات خوشحاله شو چه نن نبی کریم ﷺ زمونږ دَ معبودانو تعریف اوکړلو، کله چه دَ سورة په ختمیدوباندې هغوی ﷺ سجده اوکړه نو مسلمانانوسره مشرکانو هم سجده اوکړه. روستو حضرت جبرائیل علیه السلام راغلو او هغوی اووئیل دا دوه جملې خوشیطان ملاؤ کړیدی، په دې باندې هغوی ﷺ سخت پریشانه شو نو الله تعالی دَ هغوی ﷺ دَ تسلئې او اطمینان دَ پاره دَ سورة حج دا مذکوره آیت نازل اوفرمائیلو چه تاسو نه وړاندې پیغمبرانو سره هم داسې شویدی.

دا قصه ډیرو مفسرینو او محدثینو نقل کړیده، بغوی "معالم التنزیل" کښې، ابن جریر په خپل تفسیر کښې، ابن سعد"طبقات" کښې، ابن اسحاق"سیرت" کښې، جلال الدین

---

(۱)(تفسیرعثمانی: ۴۵۰ فائده نمبر ۴

"جلالين" كښې او ابن ابى حاتم، "ابن مردويه" او طبرانى وغيره دَ احاديثو په خپلو كتابونو كښې نقل كړيدى. (۱)- اكثرو حضراتو دا قصه بالكل غلطه اوموضوعى ګرځولې ده او علامه بيهقى، حافظ ابن كثير، قاضى عياض، قاضى ابوبكربن العربي، ابن خزيمه، امام رازى، قرطبى، علامه عينى، علامه شوكانى او علامه آلوسى رحمهم الله د دې ترديدكړيدې، نووى، كرمانى، ذهبى او ابومنصور ماتريدى رحمهم الله هم ترديد كړيدې.

محمد بن اسحاق بن خزيمه رحمه الله فرمائيلى "هذامن وضع الزنادقة" (۲)- اودَ دې په ردكښې مستقل يوكتاب ليكلې دې، امام قرطبى رحمه الله فرمائى "وليس منهاشئى يصح"(۳)-علامه خازن رحمه الله فرمائى "انه لم يروهااحدمن اهل الصحة ولااسندها ثقة بسندصحيح اوسليم متصل"(۴)-امام ابوالسعود ليكى:" وهوالمردودعندالمحققين" (۵)- امام رازى فرمائى "هذه القصة موضوعة" (۶)- ابن العرابى فرمائى "ذكرالطبرى فى ذلك روايات كثيرة باطلة، لااصل لها"فتح البارى:۸/۴۳۹- قاضى عياض "الشفاء" كښې فرمائيلى دى"يكفيك فى توهين هذالحديث انه لم يخرجه احدمن اهل الصحةو ولارواه ثقة بسندصحيح سليم متصل"(۷)- او علامه قنوى رحمه الله فرمائى "وهومردودعند المحققين......بل يجب ان يكون مردودا عند جميع المسلمين" (۸)- ليكن ابن حجر، علامه زمحشرى (۹)- او حافظ ابن جرير(۱۰)- داقصه صحيح ګڼړى، حافظ ابن حجر رحمه الله دَ دې قصې مختلف طرق ذكركولونه پس ليكى: "وكلها سوى طريق سعيدبن جبيراماضعيف والامنقطع لكن كثرة الطرق تدل على ان للقصة اصلا، مع ان لها طريقين اخرين مرسلين، رجالهماعلى شرط الصحيحين، احدهماما اخرجه

---

(۱)(اوګورئى معالم التنزيل: ۳/۲۹۲-۲۹۳، تفسير ابن جرير:۹/۱۳۲، وطبقات بن سعد:۱/۲۰۵ ذكر سبب رجوع اصحاب النبى صلى الله عليه وسلم من ارض الحبشة والروض الانف:۱/۲۳۹، وجلالين:۲/۲۸۴، وجامع البيان على هامش الجلالين :۲۸۴ قال الحافظ فى الفتح:۸/۴۳۹ "وقداخرجه ابن ابى حاتم والطبرى، وابن المنذر، واخرجه البزار، وابن مردويه، وكذااخرجه النحاس، وذكره ابن اسحاق فى السيرة، وكذلك موسى بن عقبة فى المغازى"

(۲)(تفسير كبير:۳۳/۵۰

(۳)(تفسيرقرطبى:۱۲/۸۰

(۴)(خازن:۵/۲۳

(۵)(تفسيرابى السعود: ۶/۲۵۶

(۶)(تفسيرابن كبير:۲۳/۵۱

(۷)(تفسيرقرطبى:۱۲/۸۲

(۸)(حاشية القنوى على تفسير البيضاوى:۵/۲۸۶

(۹)(تفسير ابن جرير:۹/۱۳۲

(۱۰)(تفسير ابن جرير:۹/۱۳۲

الطبرى من طريق يونس بن يزيد عن ابن شهاب.... والثانى ايضاما اخرجه من طريق المعتمر بن سليمان وحماد بن سلمة عن داود بن ابى هند عن ابى العالية" وړاندې چه كوم خلق دا قصه صحيح نه ګڼړى په هغوى باندې رد كولوسره ليكى: "وجميع ذلك لايتمشى على القواعد، فان الطرق اذا كثرت، وتباينت مخارجها دل ذلك على ان لها اصلا، وقد ذكرت ان ثلاثة اسانيد منها على شرط الصحيح، وهى مراسيل يحتج بمثلهامن يحتج بالمرسل، وكذا من لايحتج به لاعتضاد بعضها ببعض"(۱)- دَ حافظ ابن حجر رحمه الله مقصددا دې چه دَ نورو طرق نه علاوه دَ دې قصې درې طرق صحيح او مرسل دى، په دې كښې دوه طرق ابن جرير رحمه الله ذكركړيدى او دَ يو بزاز رحمه الله تخريج كړيدې. دا ټول طرق وړاندې كولو سره دَ انصاف خبره همدغه ده چه دَ دې قصې څه اصل ضرورشته، رواياتو ته ضعيف وئيلوسره دا رد كولې نشى. او چه كله قصه دَ رواياتوپه بنياد صحيح اومنلې شى نو په دې باندې اشكال كيږى چه رسول الله ﷺ په مباركه ژبه باندې شيطان ته څنګه قدرت حاصل شو چه هغه دَ نبى كريم ﷺ په ژبه مباركه باندې دَ دې شركيه الفاظو القاء اوكړه. دا خبره ټولو نصوصو سره معارض دې. كه چرې دا صحيح اومنلې شى نو بيا خو به پوره دين مشكوك شى نو په دې وجه چه كومو حضراتو دا قصه دَ رواياتو په بنياد صحيح منلې ده هغوى دَ دې مختلف توجيهات پيش كړيدى، حافظ ابن حجر رحمه الله اووه توجيهات نقل كړيدى.

① دې وخت كښې هغوى له خوب ورغلې وو اودَ دې بې خبرئى په حالت كښې دا الفاظ وتلې. خو دا توجيه صحيح نه ده، څكه چه شيطان ته په خوب كښې هم په هغوى ﷺ باندې قدرت حاصل نه دې.

② هغوى ﷺ شيطان مجبوره كړو او په غيراختيارى حالت كښې دا الفاظ دَ هغوى ﷺ دَ ژبې مباركې نه اووتل. ليكن دا توجيه هم صحيح نه ده، په شيطان كښې دهغوى ﷺ دَ مجبوره كولو طاقت نشته، پخپله دَ هغوى وينا ده "ماكان لى عليكم من سلطان" كه شيطان ته داسې قدرت حاصل وې نو بيا به چا هم دَ الله تعالى اطاعت نشو كولې.

③ بعضو وئيل چه مشركانو دَ خپلو معبودانو كله ذكر كولو نو مذكوره الفاظ به ئى وئيل، او هغوى ﷺ دا الفاظ دَ هغه نه خوځل اوريدلى وو په دې وجه دَ هغوى په ژبه دَ هغه معبودانو ذكر كولو\په وخت كښې مذكوره الفاظ سهواً جارى شو. ليكن قاضى عياض رحمه الله دا توجيه هم ردكړيده چه دَ هغوى ﷺ نه داسې سهوه ممكن وه.

④ بعضو وئيلى چه هغوى ﷺ دا الفاظ توبيخًا وئيلى وو، قاضې عياض فرمائيلى چه دا قسمه الفاظ هغه وخت كښې توبيخًا وئيلې كيديشى چه كله دَ سړى په ذهن كښې څه قرينه وى، دَ باقلانى ميلان هم دې طرف ته معلوميږى.

⑤ بعضې وائى مشركانو كښې دا الفاظ چا وئيلى وو ابن عاشوره وغيره دَ ويونكى نوم ابن

(۱) (فتح البارى: ۸/۴۳۹، ورسره نوراوګورئى الكافى الشاف فى تخريج احاديث الكشاف: ۳/۱۶۴-۱۶۵

الزبعرى ليكلي دي ([1])-

⑥يو قول داهم دي چه "الغرانيق" نه فرشتې مراد دى، دَ مشركانو معبودان بتان مراد نه دى، ليكن مشركانو چه دا كله په خپلو بتانوباندې محمول كړله نو الله تعالى دا دواړه جملې منسوخ كړې او خپل آياتونه ئى مستحكم او مضبوط كړل.

⑦ يوه توجيه دا كړيشويده چه رسول الله ﷺ "ومناة الثالثة الاخرى" باندې وقف اوكړو نو شيطان په دې مينځ كښې دا الفاظ اووئيل، دا اوګنړلې شو چه دا هغوى ﷺ وئيلى دى. ([2])- قاضي عياض او ابن العربي دا توجيه خوښه كړيده، حافظ ابن حجر هم دا راجح ګرځولې ([3])- دا توجيهات قاضى عياض كړيدى او قاضى عياض دا قصه صحيح نه منى ليكن دا توجيهات هغوى روايت على السبيل الفرض والتقدير ثابت منلو نه پس نقل كړيدي. ليكن چه كومه توجيه حافظ ابن حجر رحمه الله راجح ګرځولې ده دَ دې رواياتو جواب نشي جوړيدې په كوموكښې چه دَ دې خبرې صراحت شويدې چه دا مذكوره الفاظ شيطان دَ نبى كريم ﷺ دَ مباركې ژبې نه ادا كړل. حقيقت دا دې چه دا مذكوره قصه موضوع، دروغ او غلطه ده اودَ دې په غلط ثابتولو باندې ډير شهادتونه دى.

داقصه چه په كوموسندونوسره نقل شويده هغه محمدبن قيس، محمدبن كعب قرظه، عروه بن زبير، ابوصالح، ابوالعاليه، سعيد بن جبير، ضحاك، ابوبكربن عبدالرحمن بن حارث بن حارث، قتاده، مجاهد، سدى، زهرى او حضرت ابن عباس رضي الله عنه باندې ختميږى، دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه علاوه په دې كښې هم صحابى نشته او دا واقعه چه كوم وخت كښې پيښه شويده هغه وخت ابن عباس رضي الله عنه بالكل ماشوم وو، دَ هغوى نه علاوه دَ بل يو صحابى نه دا واقعه نه ده نقل،كه دا قصه واقعة داسې تفصيل سره وې نو په نورو صحابه كرامو كښې به دَ چانه ضرور نقل وه. دَ بل چا نه نه نقل كيدل پخپله دَ دې دليل دې چه دا روايت صحيح نه دې. په كومو رواياتو كښې چه دا قصه نقل ده هغې نه معلوميږى چه دا دَ كال ۵ نبوى واقعه ده ([4])- اودَ سورة حج مذكوره آيت په كال ۱ هجرى كښې نازل شويدې. په دې وجه دَ دې قصې واقع كيدل اودَ سورة حج مذكوره آيت نازليدلو په مينځ كښې دَ نهوكالو فاصله ده. دا نهه كاله فاصله پخپله دَ دې خبرې ثبوت دې چه دَ مذكوره قصې دې

[1] (التحرير والتنوير:۱۶/۳۰۴

[2] (دَ ذكر شوى اوو توجيهاتو او تفصيل دَ پاره اوګورئى فتح البارى:۸/۴۳۹-۴۴۰ او دا اوومه توجيه علامه قشيرى هم اختيار كړيده اوګورئى لطائف الاشارات: ۴/۲۲۶

[3] (فتح البارى: ۸/۴۴۰

[4] (په بعضو رواياتوكښې دې چه دَ دې قصې خبر دَ حبشې طرف ته هجرت كونكوصحابه كرامو ته هغه وخت اورسيده كله چه دَ هغوى دَ هجرت درې مياشتې شويدې وې. هغوى ته چا اووئيل چه په مكه كښې مسلمانانو او مشركينو ټول په يو ځائې سجده اوكړه او اختلافات ئې ختم كړل، دوى كښې بعضو بيا دَ مكې رخ اوكړو دلته چه راورسيده نو معلومه شوه چه خبر غلط وو او هجرت حبشه دَ معتبرو رواياتو په لحاظ په كال ۵ نبوى كښې پيښ شوې وو

آیت سره هیڅ تعلق نشته ځکه چه هرسړي په دې خبره په آسانئ سره پوهیدې شي که چرې داسې واقعه حقیقتاً پیښه شوې وه اورسول الله ﷺ ته دَ دې نه څه پریشانی شوې وه نود دې پریشانئ دَ ختمولو او دَ هغوی ﷺ دَ تسلئ دَ پاره به نهه کاله پس آیت نه نازلیدلو بلکه زر به څه وحی راتلله. بیا په دې روایاتوکښې چه مشرکانوهم دَ سورة په اختتام باندې مسلمانانوسره سجده اوکړه ځکه چه دَ هغوی دَ معبودانو ذکر راغلې وو، فرض کړه دا کلمات دَ نبی کریم ﷺ دَ ژبې مبارکې نه ادا شوی هم وی نو دَ دې نه وړاندې آیت باندې هم غور اوکړئ. "اَلَكُمُ الذَّكَرُ وَلَهُ الْاُنْثٰى۞ تِلْكَ اِذًا قِسْمَةٌ ضِيْزٰى۞ اِنْ هِيَ اِلَّآ اَسْمَآءٌ سَمَّيْتُمُوْهَآ اَنْتُمْ وَاٰبَآؤُكُمْ مَّآ اَنْزَلَ اللّٰهُ بِهَا مِنْ سُلْطٰنٍ ؕ اِنْ يَّتَّبِعُوْنَ اِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْاَنْفُسُ ۚ وَلَقَدْ جَآءَهُمْ مِّنْ رَّبِّهِمُ الْهُدٰى۞" دَ سورة نجم دَ آخره پورې مضمون دَ دې فقرو خلاف دې. اوس دا خبره څنګه اومنلې شي چه مشرکانوپه دې وجه سجده اوکړه چه دَ هغوی ﷺ دَ ژبې مبارکې نه دَ هغوی دَ معبودانو په حق کښې تعریفی فقرې وتلې وې، بلکه مشرکین چه دَ اسلام هر څیز ته دَ تنقید په نظردَ کتلو عادت وو، هغوی له خود قرآن په دې تضادبیانئ باندې اشکال کول پکار وو چه یو طرف ته دَ هغوی دَ معبودانوتعریف کیږی او بل طرف ته دَ هغوی تردید ډیر په زور اوشور سره کیږی. بیا دا واقعه دَ نورو نصوصو سره متعارض ده، په دې کښې دی چه شیطان راغلو اودَ هغوی ﷺ دَ ژبې نه ئې دا الفاظ نقل کړل حالانکه دَ قرآن متعلق ارشاد دې "لَا يَاْتِيْهِ الْبَاطِلُ مِنْۢ بَيْنِ يَدَيْهِ وَلَا مِنْ خَلْفِهٖ ؕ تَنْزِيْلٌ مِّنْ حَكِيْمٍ حَمِيْدٍ۞" اودَ هغوی ﷺ متعلق اوفرمائیلې شو "وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى ؕ اِنْ هُوَ اِلَّا وَحْيٌ يُّوْحٰى ؕ"

علامه آلوسی رحمه الله روح المعانی کښې دَ دې قصې دَ عدم صحت اووه دلیلونه بیان کړی (١) اودَ تفصیل سره دا ردکولو نه پس لیکی: "ولعمری ان القول بان هذا الخبر مما القاه الشیطان علی بعض السنة الرواة...... اهون من القول بان حدیث الغرانیق مما القاه الشیطان علی لسان رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم نسخه سبحانه وتعالی"(٢)- "یعنی داخبره منل ډیر آسان دې چه دا حدیث دَ رسول الله ﷺ په ژبه القاء کړې وو او بیا الله تعالی دا منسوخ کړو" البته دا اشکال باقی پاتې کیږی چه کله دَ دې قصې څه حقیقت نشته نو بیا دومره لویه خبره دَ دومره راویانو په ذریعه څنګه مشهوره شوه سره دَ دې چه په دې کښې بعض نوموړی بزرګان او مشهور محدث هم دی؟ دَ دې جواب دا دې چه اصل قصه دَ حدیث په معتبر کتابونوکښې موجود دی، بخاری، مسلم، ابوداؤد، نسائی او مسنداحمد کښې اصل واقعه داسې ده چه نبی کریم ﷺ سورة نجم تلاوت اوفرمائیلو، په آخره کښې هغوی ﷺ سجده اوکړه نومسلمانانو او مشرکانو ټولو هغوی سره سجده اوکړه (٣)- دَ سورة نجم په تفسیرکښې امام بخاری رحمه الله

---

(١) روح المعانی: ١٧/١٧٧-١٧٨

(٢) روح المعانی: ١٧/١٨٢

(٣) الحدیث اخرجه البخاری فی تفسیرسورة النجم، باب "فاسجدوا لله ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

حضرت ابن عباس ﷺ نه روايت نقل كړيدې د كوم الفاظ دى "سجد النبى صلى الله عليه وسلم بالنجم، وسجد معه المسلمون والمشركون، والجن والانس"(١)- ښكاره خبره ده د قرآن خپل يو تاثيردې بيا د رسول الله ﷺ د ژبې مباركې نه د دې اداكيدلو په ټولو باندې يو وجد غوندې حالت شروع كړو او پوره مجمع په سجده باندې پريوتله. ډيره ممكن ده چه روستو مشركانو كښې څه خلق په هغه خپل وقتى تاثر باندې پښيمانه شوې وى او هغوى هسې دا خبره كړې وى چه مونږ خو د محمد ﷺ د ژبې نه دا فقره اوريدلې وه په دې وجه مونږ هم هغوى سره په سجده پريوتلو، په دې وجه بعض ثقه راويان هم په دې غلط روايت كښې اخته شو او قصه د خپل اصلى صورت په ځائ په بل انداز كښې بيان شوه. والله اعلم بالصواب. د مشركانو د سجدې كولو وجه حضرت شاه ولى الله رحمه الله بيان كړيده چه آيت نجم تلاوت په وخت كښې د الله تعالى د قهر تجلى ښكاره شوې وه د هغې په وجه مشركان بې اختياره په سجدې ته تلې وو.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَشِيدٌ بِالْقَصَّةِ. وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسْطُونَ) يَفْرُطُونَ مِنَ السَّطْوَةِ، وَيُقَالُ يَسْطُونَ يَبْطُشُونَ (وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ) أُلْهِمُوا. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (بِسَبَبٍ) بِحَبْلٍ إِلَى سَقْفِ الْبَيْتِ. (تَذْهَلُ) تُشْغَلُ.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَشِيدٌ بِالْقَصَّةِ: آيت كښې دى "وَبِئْرٍ مُّعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَّشِيدٍ" دې كښې مشيد معنى ده كوم چه په چونه وغيره سره مضبوط جوړ كړيشوې وى، شيد او قصة چونې ته وائى.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ (يَسْطُونَ) يَفْرُطُونَ مِنَ السَّطْوَةِ، وَيُقَالُ يَسْطُونَ يَبْطُشُونَ:
آيت كښې دى "يَكَادُونَ يَسْطُونَ بِالَّذِينَ يَتْلُونَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا" د مجاهد نه غير يعنى ابوعبيده وئيلى دى چه دې كښې يسطون معنى د حدنه زياتى كونكې ده، دا سطوة نه مشتق دې د كوم معنى چه حمله ده. بعضو د دې معنى د نيولو سره كړيده.

قوله: وهدوا الى الطيب من القول: الهموا: يعنى د هغوى په زړونو كښې ښه خبره واچوله.

قوله: وقال ابن عباس: بسبب: بحبل الى سقف البيت: "فَلْيَمْدُدْ بِسَبَبٍ إِلَى السَّمَاءِ" په دې كښې د سبب معنى رسئى ده، اود سماء نه د كور چت مراد دې يعنى هغوى د خپل كور د چته پورې يوه رسئ اوتړى او دې سره خپله مرئى خفه كړى.

قوله: تذهل تشغل: آيت كښې دى "يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّا أَرْضَعَتْ" په كومه ورځ

......بقيه ازحاشيه گذشته] واعبدوا" رقم ٤٥٨١ وفى سجود القران، باب سجدة النجم، وباب ماجاء فى سجود القران وسنتها، واخرجه مسلم فى المساجد، باب سجود التلاوة، رقم ٤٥٨١، وابوداؤد فى الصلاة، باب من راى فيها السجود رقم ١٤٠٦، والنسائى فى الافتتاح باب السجود فى النجم: ١٦٠/٢

(١)(صحيح البخارى، كتاب التفسير، باب فاسجدوا لله واعبدوا، رقم ٤٥٨١

چه دَ قیامت زلزله اووینی چه ټولې ښځې ورکونکې ښځې خپل ښځې روونکی بچی هیرکړی.
فرمائی آیت کښې تذهل معنی ده تشغل: شغل‌عنه، غافل کیدل.

[۲۳۴] بَاب وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى

[۴۴۶۴] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَا آدَمُ يَقُولُ لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَسَعْدَيْكَ فَيُنَادَى بِصَوْتٍ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكَ أَنْ تُخْرِجَ مِنْ ذُرِّيَّتِكَ بَعْثًا إِلَى النَّارِ قَالَ يَا رَبِّ وَمَا بَعْثُ النَّارِ قَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ أُرَاهُ قَالَ تِسْعَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ فَحِينَئِذٍ تَضَعُ الْحَامِلُ حَمْلَهَا وَيَشِيبُ الْوَلِيدُ وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَلَكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ حَتَّى تَغَيَّرَتْ وُجُوهُهُمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ تِسْعَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ وَمِنْكُمْ وَاحِدٌ ثُمَّ أَنْتُمْ فِي النَّاسِ كَالشَّعْرَةِ السَّوْدَاءِ فِي جَنْبِ الثَّوْرِ الْأَبْيَضِ أَوْ كَالشَّعْرَةِ الْبَيْضَاءِ فِي جَنْبِ الثَّوْرِ الْأَسْوَدِ وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا ثُمَّ قَالَ ثُلُثَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا ثُمَّ قَالَ شَطْرَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فَكَبَّرْنَا قَالَ أَبُو أُسَامَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ تَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَا هُمْ بِسُكَارَى وَقَالَ مِنْ كُلِّ أَلْفٍ تِسْعَ مِائَةٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ وَقَالَ جَرِيرٌ وَعِيسَى بْنُ يُونُسَ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ سَكْرَى وَمَا هُمْ بِسَكْرَى

قوله: من كل الف تسعمائة وتسعة وتسعين:

په زرو کې یوکم زر بعث النار..... دلته فرمائیلې شویدی چه په زرو کښې یوکم زر بعث النار دی او یو به جنت ته ځی او وړاندې په کتاب الرقاق کښې یو روایت راځی په هغې کښې دی چه په سلوکښې به یو کم سل دوزخ ته ځی او یو به جنت ته ځی (۱)- کله چه په سلوکښې یوځی نو په زروکښې به لس ځی، په ظاهره په دواړو روایتونوکښې تعارض دې. دَ دې جواب دا ورکړیشود دې ځائ روایات دَ یاجوج ماجوج په اعتبار سره دی او دَ کتاب الرقاق روایت دَ نورو کفارو او مشرکانو په اعتبار سره دې چه په دوی کښې به یوکم سل دوزخ ته ځی او یو به مؤمن وی چه جنت ته به ځی.

قوله: وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ تَكُونُوا رُبُعَ أَهْلِ الْجَنَّةِ:

دَ "وانی لارجو ان تکونوا ربع اهل الجنة"، معنی: دلته تدریجی اضافه ده اوتاته څلورمې، بیادَ دریمې او بیا دَ نیمې خبردرکړیشو او داهم ممکن ده چه دا شمیرمختلف اوقاتواو مختلف مرحلو په اعتبارسره وی، په شروع کښې به دَ امت مسلمه شمیر څلورمې حصې برابر وی بیا به یوه زمانه روستوراشی چه په جنتیانوکښې به زیاتوالې اوشی نوشمیر به دریمې

(۱) (کتاب الرقاق، باب کیف الحشر: ۲/۹۶۶

حصې برابر شي او په دریمه مرحله کښې به د دریمې نه نیمی حصې پورې شي ([1])- د ترمذی په یو روایت کښې راځی چه په جنت کښې به شپږ شلې صفونه وی په دې کښې به اتیا صفونه د دې امت وی او څلویښت به د باقی امتونو وی ([2])- دینه معلومیږی چه د نبی کریم ﷺ دامت شمیر به جنت کښې دوه ثلث یعنې د نیم نه زیات به وی، دا به په حقیقت کښې څلورمه مرحله وی کوم کښې به چه شمیر د نیم نه زیات شی او دوه ثلث ته به اورسی. حضرت کشمیری رحمه الله اوفرمائیل چه دوثلث کیدل د ترمذی په روایت سره د دې امت د فضیلت علامت ګرځولې شویدې. احناف هم د نبی کریم ﷺ په امت کښې دوه ثلث دی چه د دوی د فضیلت علامت دې. ([3])-

[۲۳۵] بَاب وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ

شَكٍّ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَى وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ إِلَى قَوْلِهِ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ أَتْرَفْنَاهُمْ وَسَّعْنَاهُمْ

[۴۴۶۵] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَارِثِ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يَقْدَمُ الْمَدِينَةَ فَإِنْ وَلَدَتْ امْرَأَتُهُ غُلَامًا وَنُتِجَتْ خَيْلُهُ قَالَ هَذَا دِينٌ صَالِحٌ وَإِنْ لَمْ تَلِدْ امْرَأَتُهُ وَلَمْ تُنْتَجْ خَيْلُهُ قَالَ هَذَا دِينُ سُوءٍ

قوله: أَتْرَفْنَاهُمْ وَسَّعْنَاهُمْ: دا په سورة حج کښې نشته بلکه سورة مؤمنون کښې دی " وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِلِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا " دې کښې اترفناهم معنې بیان شویده مونږ هغوی ته د دنیاپه ژوند کښې وسعت او د عیش فراخی ورکړیده، دا لفظ د کاتب د سهو نه دلته راغلې دې. ([4])-

قوله: عَلَى حَرْفٍ: شَكٍّ: آیت کښې دی " وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ " او په خلقو کښې بعض هغه دی چه د الله تعالی عبادت کوی په شک سره، "حرف" غاړې ته وائی او امام د دې تشریح شک سره کړیده، علامه احمدعثمانی رحمه الله فرمائی: "یعنی بعض کسان صرف د دنیا په غرض دین اختیاروی اود هغوی زړه مذبذب وی، که په دین کښې داخل شی اود دنیا خیګړه اووینی نو په ښکاره په بندګئی قائم وی او چه تکلیف بیامومی نو پریږدی، یوخوادنیالاړه او بل خوا دین لاړ، په غاړه ولاړ دې یعنی زړه ئی تراوسه پورې نه اخوا دې او نه دیخوا، لکه چه څوک د کور په غاړه ولاړ وی کله چه غواړی نو اوځی اوتختی."

---

[1] (فیض الباری: ۲۰۹/۴
[2] (فیض الباری: ۲۰۹/۴
[3] (فیض الباری: ۲۰۹/۴
[4] (عمدة القاری: ۶۹/۱۹

[۲۳۶] بَاب هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ

[۴۴۶۶] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو هَاشِمٍ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يُقْسِمُ قَسَمًا إِنَّ هَذِهِ الْآيَةَ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ نَزَلَتْ فِي حَمْزَةَ وَصَاحِبَيْهِ وَعُتْبَةَ وَصَاحِبَيْهِ يَوْمَ بَرَزُوا فِي يَوْمِ بَدْرٍ رَوَاهُ سُفْيَانُ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ وَقَالَ عُثْمَانُ عَنْ جَرِيرٍ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ قَوْلَهُ

[۴۴۶۷] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مِجْلَزٍ عَنْ قَيْسِ بْنِ عُبَادٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَنَا أَوَّلُ مَنْ يَجْثُو بَيْنَ يَدَيِ الرَّحْمَنِ لِلْخُصُومَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ قَيْسٌ وَفِيهِمْ نَزَلَتْ هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ قَالَ هُمُ الَّذِينَ بَارَزُوا يَوْمَ بَدْرٍ عَلِيٌّ وَحَمْزَةُ وَعُبَيْدَةُ وَشَيْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ وَعُتْبَةُ بْنُ رَبِيعَةَ وَالْوَلِيدُ بْنُ عُتْبَةَ

[۲۳۷] بَاب: تفسير سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ

قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ سَبْعَ طَرَائِقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ لَهَا سَابِقُونَ سَبَقَتْ لَهُمُ السَّعَادَةُ قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ خَائِفِينَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ بَعِيدٌ بَعِيدٌ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ الْمَلَائِكَةَ لَنَاكِبُونَ لَعَادِلُونَ كَالِحُونَ عَابِسُونَ وَقَالَ غَيْرُهُ مِنْ سُلَالَةٍ الْوَلَدُ وَالنُّطْفَةُ السُّلَالَةُ وَالْجِنَّةُ وَالْجُنُونُ وَاحِدٌ وَالْغُثَاءُ الزَّبَدُ وَمَا ارْتَفَعَ عَنِ الْمَاءِ وَمَا لَا يُنْتَفَعُ بِهِ يَجْأَرُونَ يَرْفَعُونَ أَصْوَاتَهُمْ كَمَا تَجْأَرُ الْبَقَرَةُ عَلَى أَعْقَابِكُمْ رَجَعَ عَلَى عَقِبَيْهِ سَامِرًا مِنَ السَّمَرِ وَالْجَمِيعُ السُّمَّارُ وَالسَّامِرُ هَاهُنَا فِي مَوْضِعِ الْجَمْعِ تُسْحَرُونَ تَعْمَوْنَ مِنَ السِّحْرِ

سُورَةُ الْمُؤْمِنُونَ

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: سَبْعَ طَرَائِقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ: آیت کښې دی "وَلَقَدْ خَلَقْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعَ طَرَائِقَ" یعنی مونږ ستاسو د پاسه اووه آسمانونه جوړ کړل، په آسمان باندې د "طرائق" اطلاق خو یا د دې د پاره اوکړیشوه چه هغه د فرښتود تګ راتګ لارې دی یا د دې د پاره تطارق معنی راځی، د یوځیز په بل ځیز باندې کیدلوته وائی طارق النعل کله چه یوه څپلئی په بله څپلئی باندې کیخودیشوې وی، نوآسمانونه هم د یو بل د پاسه دی د دې د پاره دې ته سبع طرائق سره تعبیر کړیشو. (۱)-

قوله: لَهَا سَابِقُونَ: سَبَقَتْ لَهُمُ السَّعَادَةُ: "أُولَٰئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ" یعنی د

(۱) (عمدة القاری:۱۹/ ۷۰ والکشاف:۳/ ۱۷۹

اول نه هغوی ته دَ سعادت شرف حاصل دي، په دې بنا هغه دَ نيکوطرف ته وړاندې کيږي او وړانديوالي کوی.

قوله: قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ: خَائِفِينَ: "وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوا وَّقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ أَنَّهُمْ إِلَىٰ رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ" اوکوم خلق چه (د الله تعالى په لارکښې) ورکړه کوی، او چه څه ورکوی نو د هغوی زړه دَ دينه وريږي چه هغوی دَ خپل رب طرف ته واپس کيدونکی دی يعنی څه پته ده چه هلته به قبول شوی وی که نه، وړاندې به په کارراشی که نه، دَ الله تعالى په لارکښې خرچ کولوسره دا شك وی، په خپل عمل باندې مغروره نه وی، دَ نيکئی کولوسره ويريږی، امام فرمائی "قُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ" معنی ده دَ هغوی زړونه ويريږی.

قوله: هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ: بَعِيدٌ بَعِيدٌ: آيت کښې دی "هَيْهَاتَ هَيْهَاتَ لِمَا تُوعَدُونَ" بعيد دير بعيددې هغه خبره دَ کومې چه تاسره وعده کولې شی کافروائی چه څومره دَ عقل نه لرې خبره ده چه دَ هډوکې ذرې په خاوروکښې دَ ملاويدو نه پس به بيا دَ قبرونونه انسانان جوړيږی راپاسی به؟ داسې مهمل خبره منلوته څوك تيار دی. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی آيت کښې "هَيْهَاتَ" معنی بَعِيدٌ: لرې ده.

قوله: فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ: الْمَلَائِكَةَ: آيت کښې دی "قَالُوا لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ فَاسْأَلِ الْعَادِّينَ" دې کښې دَ عادين نه مراد د شمير او حساب ساتلو فرښتې دی.

قوله: لَنَاكِبُونَ: لَعَادِلُونَ: "وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَاكِبُونَ" بيشکه کوم خلق چه په آخرت باندې ايمان نه لری دَ نيغې لارې نه اخواکيدونکی دی. فرمائی لناکبون معنی عادلون اخواکيدونکی ډډه کونکی ده، عدل عنه ډډه کول.

قوله: كَالِحُونَ: عَابِسُونَ: "تَلْفَحُ وُجُوهَهُمُ النَّارُ وَهُمْ فِيهَا كَالِحُونَ" دَ هغوی مخونه به اُور اوسوزوی او په دې کښې به دوی خراب او بدشکله شی. فرمائی کالحون معنی ده تريوتندی، اوران شوی شکل.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: مِنْ سُلَالَةٍ: الْوَلَدُ، وَالنُّطْفَةُ السُّلَالَةُ: آيت کښې دی "وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ" فرمائی چه ولد او نطفې ته سلالة وائی، پورته عبارت کښې "الولد" دَ سلالة تفسير نه دې بلکه "الولد" او "النطفة" معطوف معطوف عليه يوځائ شوی مبتدا دی او السلالة خبر دې، ولد دَ مور دَ رحم نه په راښکلوراځی، په دې وجه ديته سلاله وائی. نطفه هم دَ شانه راښکلې کيږی راځی نو په دې وجه په دې باندې هم دَ سلاله اطلاق کيږی. سل الشئ—سلا: راښکل، سلالة هغه څيز چه دَ بل څيز نه راښکلې شوې وی، نچوړشوې وی،

خلاصه او نجوړ (١)-

قوله: وَالْجِنَّةُ وَالْجُنُونُ وَاحِدٌ: آیت کښې دی "أَمْ يَقُولُونَ بِهِ جِنَّةٌ" فرمائی چه جنة او جنون دواړو يوه معنی ده.

قوله: وَالْغُثَاءُ: الزَّبَدُ، وَمَا ارْتَفَعَ عَنِ الْمَاءِ، وَمَا لَا يُنْتَفَعُ بِهِ: آیت کښې دی "فَجَعَلْنٰهُمْ غُثَاۗءً فَبُعْدًا لِّلْقَوْمِ الظّٰلِمِيْنَ" غثاء معنی زګ ده يعنی هغه څيزچه د اوبو د پاسه اوچتيږی او د کوم نه چه هيڅ فائده نشی حاصلولې.

[۲۳۸] باب: تفسير سُورَةُ النُّورِ

مِنْ خِلَالِهِ مِنْ بَيْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ سَنَا بَرْقِهِ وَهُوَ الضِّيَاءُ مُذْعِنِينَ يُقَالُ لِلْمُسْتَخْذِي مُذْعِنٌ أَشْتَاتًا وَشَتَّى وَشَتَاتٌ وَشَتٌّ وَاحِدٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا بَيَّنَّاهَا وَقَالَ غَيْرُهُ سُمِّيَ الْقُرْآنُ لِجَمَاعَةِ السُّوَرِ وَسُمِّيَتِ السُّورَةُ لِأَنَّهَا مَقْطُوعَةٌ مِنَ الْأُخْرَى فَلَمَّا قُرِنَ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ سُمِّيَ قُرْآنًا وَقَالَ سَعْدُ بْنُ عِيَاضٍ الثُّمَالِيُّ الْمِشْكَاةُ الْكُوَّةُ بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ وَقَوْلُهُ تَعَالَى إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ تَأْلِيفَ بَعْضِهِ إِلَى بَعْضٍ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ فَإِذَا جَمَعْنَاهُ وَأَلَّفْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ أَيْ مَا جُمِعَ فِيهِ فَاعْمَلْ بِمَا أَمَرَكَ وَانْتَهِ عَمَّا نَهَاكَ اللَّهُ وَيُقَالُ لَيْسَ لِشِعْرِهِ قُرْآنٌ أَيْ تَأْلِيفٌ وَسُمِّيَ الْفُرْقَانَ لِأَنَّهُ يُفَرِّقُ بَيْنَ الْحَقِّ وَالْبَاطِلِ وَيُقَالُ لِلْمَرْأَةِ مَا قَرَأَتْ بِسَلًا قَطُّ أَيْ لَمْ تَجْمَعْ فِي بَطْنِهَا وَلَدًا وَيُقَالُ فِي فَرَضْنَاهَا أَنْزَلْنَا فِيهَا فَرَائِضَ مُخْتَلِفَةً وَمَنْ قَرَأَ فَرَّضْنَاهَا يَقُولُ فَرَضْنَا عَلَيْكُمْ وَعَلَى مَنْ بَعْدَكُمْ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا لَمْ يَدْرُوا لِمَا بِهِمْ مِنَ الصِّغَرِ وَقَالَ الشَّعْبِيُّ أُولِي الْإِرْبَةِ مَنْ لَيْسَ لَهُ أَرَبٌ وَقَالَ طَاوُسٌ هُوَ الْأَحْمَقُ الَّذِي لَا حَاجَةَ لَهُ فِي النِّسَاءِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يُهِمُّهُ إِلَّا بَطْنُهُ وَلَا يَخَافُ عَلَى النِّسَاءِ

سُورَةُ النُّورِ

د کلماتو تشريح:

قوله: مِنْ خِلَالِهِ: مِنْ بَيْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ: آیت کښې دی "فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلٰلِهٖ" يعنی ته به اووينې باران چه د اوريځود مينځ به به راوځی خلال د خلل جمع ده، مينځ او د دوو څيزونو په مينځ کښې خالی ځائ ته وائی، ابوعبيده تفسير "مِنْ بَيْنِ أَضْعَافِ السَّحَابِ" قط په قط د اوريځود مينځ نه باران راوځی.

قوله: سَنَا بَرْقِهِ: الضِّيَاءُ: "يَكَادُ سَنَا بَرْقِهٖ يَذْهَبُ بِالْاَبْصَارِ" د دې اوريځ د بجلئی د برق حالت دا

---

(١)(عمدة القارى: ١٩/٧١، والمردات فی غريب القرآن: ٢٣٧

دي چه داسې ښکارې لکه چه اوس به درنه نظر یوسی. فرمائی چه "سنابرقه" معنی ده رنړا، پرق.

قوله: الْمِشْكَاةُ الْكُوَّةُ بِلِسَانِ الْحَبَشَةِ: "مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ" دَ دې دَ رنړامثال دَ هغه طاخ په شان دې کوم کښې چه یوه ډیوه ایخودې شوی وی. فرمائی "مشکاة" معنی په حبشی ژبه کښې روشندان او طاخ ده.

قوله: مُذْعِنِينَ: يُقَالُ لِلْمُسْتَخْذِي مُذْعِنٌ: آیت کښې دی "وَإِنْ يَكُنْ لَهُمُ الْحَقُّ يَأْتُوا إِلَيْهِ مُذْعِنِينَ" یعنی که دَ دې منافقانو که په چا باندې حق وتلې نو سخ ښکته به تاله فیصلې کولو دَ پاره راتلل، دوی ته خو پته ده چه فیصله به په عدل او انصاف سره زمونږ په حق کښې وی او چه کله دوی په ناحقه وی نود فیصلې دَ پاره تاله نه راځی او پوهیږی چه هلته دَ چا رعایت به نه وی. فیصله به دَ حق برابره وی نو دوی به ناکامه وی. عاجزی او اطاعت کونکوته "مستخذی" یعنی مذعن وائی.

قوله: أَشْتَاتًا: وَشَتَّى وَشَتَاتٌ وَشَتٌّ وَاحِدٌ: آیت کښې دی "لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعًا أَوْ أَشْتَاتًا" یعنی په تاسو باندې هیڅ ګناه نشته که غواړئی نو یو ځائ اوخورئی او یا جدا جدا، امام بخاری رحمه الله دَ ابوعبیده په اتباع کښې فرمائی چه أَشْتَاتًا وَشَتَّى وَشَتَاتٌ وَشَتٌّ دَ خلوروواړو معنی یوه ده خو نورحضرات فرمائی اشتات جمع ده، اودَ دې مفرد شت دې.(١) -دَ ابوعبیده دَ کلام نه دا تاثر ملاویږی چه اشتات، شت جمع نه ده بلکه شت معنی کښې مستقل لفظ دې.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا: بَيَّنَّاهَا: په عامونسخوکښې داشان دی، قاضی عیاض رحمه الله وئیلی دی چه صحیح عبارت دا دې. "انزلناها وفرضناها" بيناها- بيناها: فرضناها تفسيردې. انزلناها تفسیرنه دې. دَ طبری دَ روایت نه دَ قاضی عیاض دَ قول تائیدکیږی (٢)- طبری دَ علی ابن ابی طلحه طریق نه ابن عباس رضی الله عنهما قول نقل کړیدې "فرضناها يقول: بيناها"(٣)-

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: سُمِّيَ الْقُرْآنُ لِجَمَاعَةِ السُّوَرِ، وَسُمِّيَتِ السُّورَةُ، لِأَنَّهَا مَقْطُوعَةٌ مِنَ الْأُخْرَى فَلَمَّا قُرِنَ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ، سُمِّيَ قُرْآنًا: دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما غیر یعنی ابوعبیده وئیلی دی قران ته قران په دې وجه وائی چه دَ قرآن معنی دَ جمع کولو دی، او په قرآن کښې سورتونه راجمع کړیشوی دی نو ځکه دې ته قرآن وائی. او سورة ته سورة په

---

(١)(فتح الباری:٤٤٧/٨
(٢)(فتح الباری: ٤٤٧/٨
(٣)(فتح الباری:٤٤٧/٨

دې وجه وائي چه د "سورٌ" نه ماخوذ دې او "سورٌ بقية الشئى" ته وائى "بقية الشئى" نه جدا وى، ځکه سورة د بل سورة نه جدا وى. کله چه بعضې سورتونه د نورو بعضو سورتونو سره يو ځاى کړې شو نو د هغې نوم قرآن کيخودې شو.

قوله: وَقَوْلُهُ تَعَالَى: إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ: تَأْلِيفَ بَعْضِهِ إِلَى بَعْضٍ: سورة قيامه دا آيت هم "قران" په معنى د بعضو حصو بعضو سره ملاوول دى.

قوله: وَيُقَالُ: لَيْسَ لِشِعْرِهِ قُرْآنٌ، أَيْ تَأْلِيفٌ: کله چه د چا اشعار د چا په مجموعه کښې نه وى جمع شوى نو وئيلى کيږى چه د هغه د اشعارو د پاره قرآن نشته يعنى هغه نه دى جمع شوى.

قوله: وَيُقَالُ لِلْمَرْأَةِ: مَا قَرَأَتْ بِسَلًا قَطُّ، أَيْ لَمْ تَجْمَعْ فِي بَطْنِهَا وَلَدًا: د ښځې متعلق وينا ده ماقرأت بسلاقط يعنى هغې په خپله خيټه کښې بچې نه دې جمع کړې. په دې کښې دې خبرې ته اشاره ده چه قران د قراء نه هم مشتق کيدېشى، قرأ معنى هم د جمع کولو راځى.

قوله: أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا: لَمْ يَدْرُوا لِمَا بِهِمْ مِنَ الصِّغَرِ: آيت کښې دى "أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ" يا په داسې هلکانو باندې چه د ښځو د پردې د خبرونه لاتراوسه خبرنه دى (يعنى داسې نابالغه ماشومان کوم چه د شهوت نه خبرنه دى د هغوى نشته) امام فرمائى چه لم يظهروا معنى ده هغوى د ماشوم والى په وجه نه پيژنى.

[۲۳۹] بَاب قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ

[۴۴۶۸] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي الزُّهْرِيُّ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ عُوَيْمِرًا أَتَى عَاصِمَ بْنَ عَدِيٍّ وَكَانَ سَيِّدَ بَنِي عَجْلَانَ فَقَالَ كَيْفَ تَقُولُونَ فِي رَجُلٍ وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَصْنَعُ سَلْ لِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَأَتَى عَاصِمٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَكَرِهَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسَائِلَ فَسَأَلَهُ عُوَيْمِرٌ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَرِهَ الْمَسَائِلَ وَعَابَهَا قَالَ عُوَيْمِرٌ وَاللَّهِ لَا أَنْتَهِي حَتَّى أَسْأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَجَاءَ عُوَيْمِرٌ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ رَجُلٌ وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَصْنَعُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ الْقُرْآنَ فِيكَ وَفِي صَاحِبَتِكَ فَأَمَرَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمُلَاعَنَةِ بِمَا سَمَّى اللَّهُ فِي كِتَابِهِ فَلَاعَنَهَا ثُمَّ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنْ حَبَسْتُهَا فَقَدْ ظَلَمْتُهَا فَطَلَّقَهَا فَكَانَتْ سُنَّةً لِمَنْ كَانَ بَعْدَهُمَا فِي الْمُتَلَاعِنَيْنِ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْظُرُوا فَإِنْ

جَاءَتْ بِهِ أَسْحَمَ أَدْعَجَ الْعَيْنَيْنِ عَظِيمَ الْأَلْيَتَيْنِ خَدَلَّجَ السَّاقَيْنِ فَلَا أَحْسِبُ عُوَيْمِرًا إِلَّا قَدْ صَدَقَ عَلَيْهَا وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أُحَيْمِرَ كَأَنَّهُ وَحَرَةٌ فَلَا أَحْسِبُ عُوَيْمِرًا إِلَّا قَدْ كَذَبَ عَلَيْهَا فَجَاءَتْ بِهِ عَلَى النَّعْتِ الَّذِي نَعَتَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ تَصْدِيقِ عُوَيْمِرٍ فَكَانَ بَعْدُ يُنْسَبُ إِلَى أُمِّهِ

[٢٤٠] بَابٌ وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ

[٤٤٦٩] حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ دَاوُدَ أَبُو الرَّبِيعِ حَدَّثَنَا فُلَيْحٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ أَنَّ رَجُلًا أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ رَجُلًا رَأَى مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَفْعَلُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمَا مَا ذُكِرَ فِي الْقُرْآنِ مِنَ التَّلَاعُنِ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ قُضِيَ فِيكَ وَفِي امْرَأَتِكَ قَالَ فَتَلَاعَنَا وَأَنَا شَاهِدٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَفَارَقَهَا فَكَانَتْ سُنَّةً أَنْ يُفَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلَاعِنَيْنِ وَكَانَتْ حَامِلًا فَأَنْكَرَ حَمْلَهَا وَكَانَ ابْنُهَا يُدْعَى إِلَيْهَا ثُمَّ جَرَتِ السُّنَّةُ فِي الْمِيرَاثِ أَنْ يَرِثَهَا وَتَرِثَ مِنْهُ مَا فَرَضَ اللَّهُ لَهَا

[٢٤١] بَابٌ وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ

[٤٤٧٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ هِلَالَ بْنَ أُمَيَّةَ قَذَفَ امْرَأَتَهُ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشَرِيكِ ابْنِ سَحْمَاءَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيِّنَةَ أَوْ حَدٌّ فِي ظَهْرِكَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا رَأَى أَحَدُنَا عَلَى امْرَأَتِهِ رَجُلًا يَنْطَلِقُ يَلْتَمِسُ الْبَيِّنَةَ فَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ الْبَيِّنَةَ وَإِلَّا حَدٌّ فِي ظَهْرِكَ فَقَالَ هِلَالٌ وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنِّي لَصَادِقٌ فَلَيُنْزِلَنَّ اللَّهُ مَا يُبَرِّئُ ظَهْرِي مِنَ الْحَدِّ فَنَزَلَ جِبْرِيلُ وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ فَانْصَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا فَجَاءَ هِلَالٌ فَشَهِدَ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ أَنَّ أَحَدَكُمَا كَاذِبٌ فَهَلْ مِنْكُمَا تَائِبٌ ثُمَّ قَامَتْ فَشَهِدَتْ فَلَمَّا كَانَتْ عِنْدَ الْخَامِسَةِ وَقَّفُوهَا وَقَالُوا إِنَّهَا مُوجِبَةٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَتَلَكَّأَتْ وَنَكَصَتْ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهَا تَرْجِعُ ثُمَّ قَالَتْ لَا أَفْضَحُ قَوْمِي سَائِرَ الْيَوْمِ فَمَضَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبْصِرُوهَا فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَكْحَلَ الْعَيْنَيْنِ سَابِغَ الْأَلْيَتَيْنِ خَدَلَّجَ السَّاقَيْنِ فَهُوَ لِشَرِيكِ ابْنِ سَحْمَاءَ فَجَاءَتْ بِهِ كَذَلِكَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْلَا مَا مَضَى مِنْ كِتَابِ اللَّهِ لَكَانَ لِي وَلَهَا شَأْنٌ

د لعان ایتونه دچا متعلق نازل شوی؟: دلته دا اشکال کیږی چه دَدې نه اول حضرت سهل بن ساعد رضی الله عنه دَ روایت نه معلومیږی چه دَ لعان آیت دَ حضرت عویمرعجلانی متعلق نازل شوی دی او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دَ روایت نه معلومیږی چه حضرت هلال ابن امیه باره کښې نازل شویدې. بعضو وئیلی دی چه مذکوره آیات حضرت عویمر رضی الله عنه باره کښې نازل شویدې او بعضودې خبرې ته ترجیح ورکړیده چه دا دَ حضرت هلال بن امیه متعلق نازل شویدې.
علامه قرطبی رحمه الله میلان دې طرف ته معلومیږی چه دَ دې نزول دوه ځل اوشو لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائیل چه دَ لعان دَ آیت نازلیدل خو په حقیقت کښې حضرت هلال ابن امیه دَ قصې متعلق دې. البته روستو دَ حضرت عویمر رضی الله عنه سره هم داسې واقعه پیښه شویده په دې وجه رسول الله صلی الله علیه وسلم دَ ذکر شوی آیت فیصله هغه ته هم اولوستله او واوروله، دَ دې تائیددې خبرې نه هم کیږی چه دَ حضرت هلال په قصه کښې دَ حدیث الفاظ دی "فنزل جبریل" ولې دَ حضرت عویمر رضی الله عنه په واقعه کښې دَ حدیث الفاظ دی "قد انزل الله فیك" دَ کوم مطلب چه دا دې تا سره پیښه شوې واقعې غوندې په یوې واقعه کښې دَدې حکم نازل شویدې.(١)
دَ لعان متعلق نور بحث به انشاء الله وړاندې باب اللعان کښې راځی، دلته دَ آیت متعلق شیخ الاسلام مولانا شبیراحمدعثمانی تفسیری حاشیه نقل کولې شی، علامه لیکی: "چه په خپله ښځه دَ زناتهمت اولګوی، اولاً به دَ دې نه څلور ګواه غوښتلې شی که پیش کړیشی نو په ښځه به دَ زنا حد جاری کولې شی او که ګواه رانه وړیشی نوهغه ته به وئیلی شی چه څلور ځل به قسم اوخوری او بیان به کوی چه هغه پخپله دې دعوی کښې ربښتونې دې (یعنی کوم تهمت چه هغه په خپله ښځه لګولې دې په هغې کښې دې دروغ نه وائی) نو لکه دَ څلورو ګواهانو په ځائ پخپله دَ ده څلور حلفیه شهادتونه شو او په آخرکښې به په پنځم ځل دا الفاظ وائی که هغه په خپله دې دعوی کښې دروغژن وی نو په ده دِ دَ الله لعنت او غضب، که دَ ذکر شوی الفاظو وئیلو نه انکار اوکړی نو قید کولې به شی او حاکم به دې مجبوروی چه یا خودَ خپلودروغوئیلو اقرار اوکړی نو قذف حدبه اولګی او یا پنځه ځل هغه الفاظ اووائی چه پورته ذکر شو نو بیا به ښځې ته وئیلی شی چه څلورځل دې قسم اوخوری او بیان دې اوکړی چه دا سړې په تهمت لګولوکښې درغژن دې او په پنځم ځل دا الفاظ اووائی چه دَ الله تعالی غضب دې وی په دې ښځه که دا سړې په خپله دعوی کښې ربښتونې وی، چه ترکومې پورې دا ښځه دا الفاظ اونه وائی ترهغه وخته پورې به په قید کښې وی او مجبورولې به شی چه یا خوصفا دَ سړی دَ عوی تصدیق اوکړی نو بیا به په دې دَ زناحدجاری کولې شی او یا دې په ذکر شوی الفاظودَ ده تکذیب اوکړی که هغې هم دَ سړی په شان الفاظ اووئیل او دَ لعان نه فارغه شوه نو دې ښځې سره صحبت او دواعی صحبت ټول حرام شو. بیا که سړی دیته طلاق ورکړو نوډیره ښه ده ګنی قاضی به په دواړو کښې

---

(١)(فتح الباری:٨/ ٤٥٠

جدائی اوکړی. که دواړه رضامند نه وی یعنی په ژبه سره اووائی چه ما په دوی کښې جدا والې اوکړو نو دا جداوالې به د طلاق بائن په حکم کښې وی" (۱)-

د دې آیاتونو د نازلیدلو متعلق ابن جریر، ابن ابی حاتم او ابن حبان رائې ده چه په شعبان سنه ۹هجری کښې دا نازل شوی دی، حافظ ابن حجر رحمه الله په نیزد راجح دا دی چه د دې آیاتونو نازلیدل د غزوه تبوك نه پس په کال ۱۰هجری کښې شوی دی (۲)-

د باب حدیث نه دا معلومه شوه چه د لعان نه پس دې حمل نه کوم بچې پیدا شو هغه به د دې د خاوند طرف ته نه منسوب کیږی بلکه د هغه نسبت به د هغه مورطرف ته کیږی، نبی کریم صلی الله علیه وسلم د حضرت عویمر عجلانی رضی الله عنه اوهلال بن امیه رضی الله عنه متعلق همدغه فیصله اوفرمائیله.

[۲۴۲] بَاب قَوْلِهِ وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ

[۴۴۷۱] حَدَّثَنَا مُقَدَّمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى حَدَّثَنَا عَمِّي الْقَاسِمُ بْنُ يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ وَقَدْ سَمِعَ مِنْهُ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَجُلًا رَمَى امْرَأَتَهُ فَانْتَفَى مِنْ وَلَدِهَا فِي زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَ بِهِمَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَلَاعَنَا كَمَا قَالَ اللَّهُ ثُمَّ قَضَى بِالْوَلَدِ لِلْمَرْأَةِ وَفَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلَاعِنَيْنِ

[۲۴۳] بَاب إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِنْكُمْ

لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ مَا اكْتَسَبَ مِنَ الْإِثْمِ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ لَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ أَفَّاكٌ كَذَّابٌ

[۴۴۷۲] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ قَالَتْ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أُبَيٍّ ابْنُ سَلُولَ

[۲۴۴] بَاب لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنْفُسِهِمْ خَيْرًا

وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُبِينٌ ۝ لَوْلَا جَاءُوا عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ ۝

[۴۴۷۳] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَعَلْقَمَةُ بْنُ وَقَّاصٍ وَعُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَالَ لَهَا أَهْلُ الْإِفْكِ مَا قَالُوا فَبَرَّأَهَا اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكُلٌّ حَدَّثَنِي طَائِفَةً مِنَ الْحَدِيثِ وَبَعْضُ حَدِيثِهِمْ يُصَدِّقُ بَعْضًا وَإِنْ كَانَ بَعْضُهُمْ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضٍ الَّذِي حَدَّثَنِي عُرْوَةُ عَنْ عَائِشَةَ

---

(۱) (تفسیر عثمانی:۴۶۷ فائده نمبر ۱

(۲) (فتح الباری:۳۹۷/۹ وتکملة فتح الملهم:۲۳۴/۱

رَضِيَ اللهُ عَنهما أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنهَا زَوجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ كَانَ
رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَخرُجَ أَقْرَعَ بَينَ أَزوَاجِهِ فَأَيَّتُهُنَّ خَرَجَ سَهْمُهَا خَرَجَ بِهَا
رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ مَعَهُ قَالَتْ عَائِشَةُ فَأَقْرَعَ بَينَنَا فِي غَزْوَةٍ غَزَاهَا فَخَرَجَ سَهْمِي
فَخَرَجْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ بَعدَمَا نَزَلَ الحِجَابُ فَأَنَا أُحْمَلُ فِي هَودَجِي
وَأُنْزَلُ فِيهِ فَسِرْنَا حَتَّى إِذَا فَرَغَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ مِنْ غَزْوَتِهِ تِلكَ وَقَفَلَ وَدَنَوْنَا
مِنَ المَدِينَةِ قَافِلِينَ آذَنَ لَيلَةً بِالرَّحِيلِ فَقُمْتُ حِينَ آذَنُوا بِالرَّحِيلِ فَمَشَيتُ حَتَّى جَاوَزْتُ
الجَيشَ فَلَمَّا قَضَيتُ شَأنِي أَقْبَلتُ إِلَى رَحْلِي فَإِذَا عِقْدٌ لِي مِنْ جَزْعِ ظَفَارِ قَدِ انقَطَعَ فَالتَمَستُ
عِقْدِي وَحَبَسَنِي ابْتِغَاؤُهُ وَأَقْبَلَ الرَّهْطُ الَّذِينَ كَانُوا يَرْحَلُونَ لِي فَاحْتَمَلُوا هَودَجِي فَرَحَلُوهُ
عَلَى بَعِيرِي الَّذِي كُنتُ رَكِبتُ وَهُم يَحْسِبُونَ أَنِّي فِيهِ وَكَانَ النِّسَاءُ إِذْ ذَاكَ خِفَافًا لَم
يُثْقِلْهُنَّ اللَّحمُ إِنَّمَا تَأكُلُ العُلْقَةَ مِنَ الطَّعَامِ فَلَمْ يَستَنكِرِ القَومُ خِفَّةَ الهَودَجِ حِينَ رَفَعُوهُ
وَكُنتُ جَارِيَةً حَدِيثَةَ السِّنِّ فَبَعَثُوا الجَمَلَ وَسَارُوا فَوَجَدتُ عِقْدِي بَعدَمَا استَمَرَّ الجَيشُ فَجِئتُ
مَنَازِلَهُم وَلَيسَ بِهَا دَاعٍ وَلَا مُجِيبٌ فَأَمَمْتُ مَنزِلِي الَّذِي كُنتُ بِهِ وَظَنَنتُ أَنَّهُم سَيَفقِدُونِي
فَيَرجِعُونَ إِلَيَّ فَبَينَا أَنَا جَالِسَةٌ فِي مَنزِلِي غَلَبَتنِي عَينِي فَنِمتُ وَكَانَ صَفوَانُ بنُ
المُعَطَّلِ السُّلَمِيُّ ثُمَّ الذَّكوَانِيُّ مِن وَرَاءِ الجَيشِ فَادَّلَجَ فَأَصبَحَ عِندَ مَنزِلِي فَرَأَى سَوَادَ إِنسَانٍ
نَائِمٍ فَأَتَانِي فَعَرَفَنِي حِينَ رَآنِي وَكَانَ رَآنِي قَبلَ الحِجَابِ فَاستَيقَظتُ بِاستِرجَاعِهِ حِينَ
عَرَفَنِي فَخَمَّرتُ وَجهِي بِجِلبَابِي وَوَاللهِ مَا كَلَّمَنِي كَلِمَةً وَلَا سَمِعتُ مِنهُ كَلِمَةً غَيرَ استِرجَاعِهِ
حَتَّى أَنَاخَ رَاحِلَتَهُ فَوَطِئَ عَلَى يَدَيهَا فَرَكِبتُهَا فَانطَلَقَ يَقُودُ بِي الرَّاحِلَةَ حَتَّى أَتَينَا الجَيشَ
بَعدَمَا نَزَلُوا مُوغِرِينَ فِي نَحرِ الظَّهِيرَةِ فَهَلَكَ مَن هَلَكَ وَكَانَ الَّذِي تَوَلَّى الإِفكَ عَبدَ اللهِ بنَ
أُبَيٍّ ابنَ سَلُولَ فَقَدِمنَا المَدِينَةَ فَاشتَكَيتُ حِينَ قَدِمتُ شَهرًا وَالنَّاسُ يُفِيضُونَ فِي قَولِ
أَصحَابِ الإِفكِ لَا أَشعُرُ بِشَيءٍ مِن ذَلِكَ وَهُوَ يَرِيبُنِي فِي وَجَعِي أَنِّي لَا أَعرِفُ مِن رَسُولِ اللهِ
صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ اللُّطفَ الَّذِي كُنتُ أَرَى مِنهُ حِينَ أَشتَكِي إِنَّمَا يَدخُلُ عَلَيَّ رَسُولُ
اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَسَلَّمَ فَيُسَلِّمُ ثُمَّ يَقُولُ كَيفَ تِيكُم ثُمَّ يَنصَرِفُ فَذَاكَ الَّذِي يَرِيبُنِي وَلَا أَشعُرُ
بِالشَّرِّ حَتَّى خَرَجتُ بَعدَمَا نَقَهتُ فَخَرَجَت مَعِي أُمُّ مِسطَحٍ قِبَلَ المَنَاصِعِ وَهُوَ مُتَبَرَّزُنَا وَكُنَّا لَا نَخرُجُ
إِلَّا لَيلًا إِلَى لَيلٍ وَذَلِكَ قَبلَ أَن نَتَّخِذَ الكُنُفَ قَرِيبًا مِن بُيُوتِنَا وَأَمرُنَا أَمرُ العَرَبِ الأُوَلِ فِي
التَّبَرُّزِ قِبَلَ الغَائِطِ فَكُنَّا نَتَأَذَّى بِالكُنُفِ أَن نَتَّخِذَهَا عِندَ بُيُوتِنَا فَانطَلَقتُ أَنَا وَأُمُّ مِسطَحٍ وَهِيَ
ابنَةُ أَبِي رُهمِ بنِ عَبدِ مَنَافٍ وَأُمُّهَا بِنتُ صَخرِ بنِ عَامِرٍ خَالَةُ أَبِي بَكرٍ الصِّدِّيقِ وَابنُهَا مِسطَحُ
بنُ أُثَاثَةَ فَأَقبَلتُ أَنَا وَأُمُّ مِسطَحٍ قِبَلَ بَيتِي وَقَد فَرَغنَا مِن شَأنِنَا فَعَثَرَت أُمُّ مِسطَحٍ فِي مِرطِهَا
فَقَالَت تَعِسَ مِسطَحٌ فَقُلتُ لَهَا بِئسَ مَا قُلتِ أَتَسُبِّينَ رَجُلًا شَهِدَ بَدرًا قَالَت أَي هَنتَاه أَوَلَم
تَسمَعِي مَا قَالَ قَالَت قُلتُ وَمَا قَالَ فَأَخبَرَتنِي بِقَولِ أَهلِ الإِفكِ فَازدَدتُ مَرَضًا عَلَى

مَرِضٍ فَلَمَّا رَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي وَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَعْنِي سَلَّمَ ثُمَّ قَالَ كَيْفَ تِيكُمْ فَقُلْتُ أَتَأْذَنُ لِي أَنْ آتِيَ أَبَوَيَّ قَالَتْ وَأَنَا حِينَئِذٍ أُرِيدُ أَنْ أَسْتَيْقِنَ الْخَبَرَ مِنْ قِبَلِهِمَا قَالَتْ فَأَذِنَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجِئْتُ أَبَوَيَّ فَقُلْتُ لِأُمِّي يَا أُمَّتَاهُ مَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ قَالَتْ يَا بُنَيَّةُ هَوِّنِي عَلَيْكِ فَوَاللَّهِ لَقَلَّمَا كَانَتِ امْرَأَةٌ قَطُّ وَضِيئَةٌ عِنْدَ رَجُلٍ يُحِبُّهَا وَلَهَا ضَرَائِرُ إِلَّا كَثَّرْنَ عَلَيْهَا قَالَتْ فَقُلْتُ سُبْحَانَ اللَّهِ أَوَلَقَدْ تَحَدَّثَ النَّاسُ بِهَذَا قَالَتْ فَبَكَيْتُ تِلْكَ اللَّيْلَةَ حَتَّى أَصْبَحْتُ لَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ حَتَّى أَصْبَحْتُ أَبْكِي فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ وَأُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حِينَ اسْتَلْبَثَ الْوَحْيُ يَسْتَأْمِرُهُمَا فِي فِرَاقِ أَهْلِهِ قَالَتْ فَأَمَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ فَأَشَارَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالَّذِي يَعْلَمُ مِنْ بَرَاءَةِ أَهْلِهِ وَبِالَّذِي يَعْلَمُ لَهُمْ فِي نَفْسِهِ مِنَ الْوُدِّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَهْلَكَ وَلَا نَعْلَمُ إِلَّا خَيْرًا وَأَمَّا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَمْ يُضَيِّقِ اللَّهُ عَلَيْكَ وَالنِّسَاءُ سِوَاهَا كَثِيرٌ وَإِنْ تَسْأَلِ الْجَارِيَةَ تَصْدُقْكَ قَالَتْ فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَرِيرَةَ فَقَالَ أَيْ بَرِيرَةُ هَلْ رَأَيْتِ مِنْ شَيْءٍ يَرِيبُكِ قَالَتْ بَرِيرَةُ لَا وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنْ رَأَيْتُ عَلَيْهَا أَمْرًا أَغْمِصُهُ عَلَيْهَا أَكْثَرَ مِنْ أَنَّهَا جَارِيَةٌ حَدِيثَةُ السِّنِّ تَنَامُ عَنْ عَجِينِ أَهْلِهَا فَتَأْتِي الدَّاجِنُ فَتَأْكُلُهُ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَعْذَرَ يَوْمَئِذٍ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ ابْنِ سَلُولَ قَالَتْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ مَنْ يَعْذِرُنِي مِنْ رَجُلٍ قَدْ بَلَغَنِي أَذَاهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي فَوَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَى أَهْلِي إِلَّا خَيْرًا وَلَقَدْ ذَكَرُوا رَجُلًا مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ إِلَّا خَيْرًا وَمَا كَانَ يَدْخُلُ عَلَى أَهْلِي إِلَّا مَعِي فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ الْأَنْصَارِيُّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا أَعْذِرُكَ مِنْهُ إِنْ كَانَ مِنَ الْأَوْسِ ضَرَبْتُ عُنُقَهُ وَإِنْ كَانَ مِنْ إِخْوَانِنَا مِنَ الْخَزْرَجِ أَمَرْتَنَا فَفَعَلْنَا أَمْرَكَ قَالَتْ فَقَامَ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ وَهُوَ سَيِّدُ الْخَزْرَجِ وَكَانَ قَبْلَ ذَلِكَ رَجُلًا صَالِحًا وَلَكِنِ احْتَمَلَتْهُ الْحَمِيَّةُ فَقَالَ لِسَعْدٍ كَذَبْتَ لَعَمْرُ اللَّهِ لَا تَقْتُلُهُ وَلَا تَقْدِرُ عَلَى قَتْلِهِ فَقَامَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ وَهُوَ ابْنُ عَمِّ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فَقَالَ لِسَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ كَذَبْتَ لَعَمْرُ اللَّهِ لَنَقْتُلَنَّهُ فَإِنَّكَ مُنَافِقٌ تُجَادِلُ عَنِ الْمُنَافِقِينَ فَتَثَاوَرَ الْحَيَّانِ الْأَوْسُ وَالْخَزْرَجُ حَتَّى هَمُّوا أَنْ يَقْتَتِلُوا وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمٌ عَلَى الْمِنْبَرِ فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُخَفِّضُهُمْ حَتَّى سَكَتُوا وَسَكَتَ قَالَتْ فَبَكَيْتُ يَوْمِي ذَلِكَ لَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ وَلَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ قَالَتْ فَأَصْبَحَ أَبَوَايَ عِنْدِي وَقَدْ بَكَيْتُ لَيْلَتَيْنِ وَيَوْمًا لَا أَكْتَحِلُ بِنَوْمٍ وَلَا يَرْقَأُ لِي دَمْعٌ يَظُنَّانِ أَنَّ الْبُكَاءَ فَالِقٌ كَبِدِي قَالَتْ فَبَيْنَمَا هُمَا جَالِسَانِ عِنْدِي وَأَنَا أَبْكِي فَاسْتَأْذَنَتْ عَلَيَّ امْرَأَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَأَذِنْتُ لَهَا فَجَلَسَتْ تَبْكِي مَعِي قَالَتْ فَبَيْنَا نَحْنُ عَلَى ذَلِكَ دَخَلَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمَ ثُمَّ جَلَسَ قَالَتْ وَلَمْ يَجْلِسْ عِنْدِي مُنْذُ قِيلَ مَا قِيلَ قَبْلَهَا وَقَدْ لَبِثَ شَهْرًا لَا يُوحَى إِلَيْهِ فِي

شأني قالت فتشهد رسول الله صلى الله عليه وسلم حين جلس ثم قال أما بعد يا عائشة فإنه قد بلغني عنك كذا وكذا فإن كنت بريئة فسيبرئك الله وإن كنت ألممت بذنب فاستغفري الله وتوبي إليه فإن العبد إذا اعترف بذنبه ثم تاب إلى الله تاب الله عليه قالت فلما قضى رسول الله صلى الله عليه وسلم مقالته قلص دمعي حتى ما أحس منه قطرة فقلت لأبي أجب رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما قال قال والله ما أدري ما أقول لرسول الله صلى الله عليه وسلم فقلت لأمي أجيبي رسول الله صلى الله عليه وسلم قالت ما أدري ما أقول لرسول الله صلى الله عليه وسلم قالت فقلت وأنا جارية حديثة السن لا أقرأ كثيرا من القرآن إني والله لقد علمت لقد سمعتم هذا الحديث حتى استقر في أنفسكم وصدقتم به فلئن قلت لكم إني بريئة والله يعلم أني بريئة لا تصدقوني بذلك ولئن اعترفت لكم بأمر والله يعلم أني منه بريئة لتصدقني والله ما أجد لكم مثلا إلا قول أبي يوسف قال فصبر جميل والله المستعان على ما تصفون قالت ثم تحولت فاضطجعت على فراشي قالت وأنا حينئذ أعلم أني بريئة وأن الله مبرئي ببراءتي ولكن والله ما كنت أظن أن الله منزل في شأني وحيا يتلى ولشأني في نفسي كان أحقر من أن يتكلم الله في بأمر يتلى ولكن كنت أرجو أن يرى رسول الله صلى الله عليه وسلم في النوم رؤيا يبرئني الله بها قالت فوالله ما رام رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا خرج أحد من أهل البيت حتى أنزل عليه فأخذه ما كان يأخذه من البرحاء حتى إنه ليتحدر منه مثل الجمان من العرق وهو في يوم شات من ثقل القول الذي ينزل عليه قالت فلما سري عن رسول الله صلى الله عليه وسلم سري عنه وهو يضحك فكانت أول كلمة تكلم بها يا عائشة أما الله عز وجل فقد برأك فقالت أمي قومي إليه قالت فقلت لا والله لا أقوم إليه ولا أحمد إلا الله عز وجل فأنزل الله عز وجل إن الذين جاءوا بالإفك عصبة منكم لا تحسبوه العشر الآيات كلها فلما أنزل الله هذا في براءتي قال أبو بكر الصديق رضي الله عنه وكان ينفق على مسطح بن أثاثة لقرابته منه وفقره والله لا أنفق على مسطح شيئا أبدا بعد الذي قال لعائشة ما قال فأنزل الله ولا يأتل أولو الفضل منكم والسعة أن يؤتوا أولي القربى والمساكين والمهاجرين في سبيل الله وليعفوا وليصفحوا ألا تحبون أن يغفر الله لكم والله غفور رحيم قال أبو بكر بلى والله إني أحب أن يغفر الله لي فرجع إلى مسطح النفقة التي كان ينفق عليه وقال والله لا أنزعها منه أبدا قالت عائشة وكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يسأل زينب ابنة جحش عن أمري فقال يا زينب ماذا علمت أو رأيت فقالت يا رسول الله أحمي سمعي وبصري ما علمت إلا خيرا قالت وهي التي كانت تساميني من أزواج

رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَصَمَهَا اللّٰهُ بِالْوَرَعِ وَطَفِقَتْ أُخْتُهَا حَمْنَةُ تُحَارِبُ لَهَا فَهَلَكَتْ فِيمَنْ هَلَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْإِفْكِ

[٢٤٥] بَابُ قَوْلِهِ وَلَوْلَا فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَفَضْتُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَلَقَّوْنَهُ يَرْوِيهِ بَعْضُكُمْ عَنْ بَعْضٍ تُفِيضُونَ تَقُولُونَ

[٤٤٧٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ أُمِّ رُومَانَ أُمِّ عَائِشَةَ أَنَّهَا قَالَتْ لَمَّا رُمِيَتْ عَائِشَةُ خَرَّتْ مَغْشِيًّا عَلَيْهَا

[٢٤٦] بَابُ إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ

وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِنْدَ اللّٰهِ عَظِيمٌ

[٤٤٧٥] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ تَقْرَأُ إِذْ تَلِقُونَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ

[٢٤٧] بَابُ وَلَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ قُلْتُمْ مَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهَذَا

سُبْحَانَكَ هَذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ

[٤٤٧٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُمَرَ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي حُسَيْنٍ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ اسْتَأْذَنَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَبْلَ مَوْتِهَا عَلَى عَائِشَةَ وَهِيَ مَغْلُوبَةٌ قَالَتْ أَخْشَى أَنْ يُثْنِيَ عَلَيَّ فَقِيلَ ابْنُ عَمِّ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِنْ وُجُوهِ الْمُسْلِمِينَ قَالَتْ ائْذَنُوا لَهُ فَقَالَ كَيْفَ تَجِدِينَكِ قَالَتْ بِخَيْرٍ إِنِ اتَّقَيْتُ قَالَ فَأَنْتِ بِخَيْرٍ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ زَوْجَةُ رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَنْكِحْ بِكْرًا غَيْرَكِ وَنَزَلَ عُذْرُكِ مِنَ السَّمَاءِ وَدَخَلَ ابْنُ الزُّبَيْرِ خِلَافَهُ فَقَالَتْ دَخَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَأَثْنَى عَلَيَّ وَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ نِسْيًا مَنْسِيًّا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ عَنِ الْقَاسِمِ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ اسْتَأْذَنَ عَلَى عَائِشَةَ نَحْوَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ نِسْيًا مَنْسِيًّا

حضرت عائشه رضي الله عنها د زنكدن وخت وو، حضرت ابن عباس رضي الله عنه د هغوى په خدمت كښې د حاضرئ كولواجازت اوغوښتلو(امام احمداو ابن سعد په روايت كښې دى چه اجازت د حضرت عائشه رضي الله عنها د غلام ذكوان په ذريعه غوښتلې وو) (١)حضرت عائشه رضي الله عنها اوفرمائيل

---

١)(فتح البارى:٤٨٣/٨

چه ماته دا اندیښنه وه چه دې راشي نو زما تعریف به کوي(اوپه تعریف سره په سړي کښې ځان خوښي راپیداکیږي او داوخت داسې دې چه په دې کښې سړي له دَ الله تعالی طرف ته متوجه کیدل پکاردي، خپل طرف ته توجه کول یوشان هم مناسب نه دي په دې وجه اجازت ورکولوکښې تشویش وو) نو اووئیلې شوچه هغه دَ نبي کریم ﷺ دَ تره خوئي دې اودَ اوچت شان مسلمانانونه دې په دې وجه دَ دوی لحاظ کول ضروري دي. حضرت عائشه رضی الله عنها اوفرمائیل اجازت ورکړه. حضرت ابن عباس رضی الله عنه اوفرمائیل تاسو خپل ځان څنګه ګنړئي؟ وئې فرمائیل که په ماکښې دَ الله تعالی ویره وي نو بیا خو هم خیر او خیر دي. حضرت ابن عباس رضی الله عنه دَ هغې تعریف شروع کړو چه انشاء الله تاسو به په خیرسره ئې ځکه چه تاسو دَ رسول الله ﷺ بي بي ئې، تاسو نه علاوه نبي کریم ﷺ یوې پیغلې سره نکاح نه ده کړې او ستا عذر او براءت خو دَ آسمان نه نازل شوې. دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنه دَ تشریف اوړلونه پس دَ هغوی په خدمت کښې حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه داخل شو نو وئې فرمائیل. "دخل ابن عباس، فاثنی علی، وددت انی کنت نسیا منسیا"ابن عباس رضی الله عنه داخلیدو سره زما تعریف اوکړوزما دا خواهش دې چه زه خو چرته هیره غوندې ووم. دې جملې نه دَ حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها دَ الله تعالی نه ویره، بې نفسي اودَ تقوی اوچت مقام اندازه لګیدیشي. دَ حدیث افک ترجمه او تفصیل کتاب المغازی کښې تیرشویدې. (۱)-

[۲۴۸] بَاب يَعِظُكُمُ اللَّهُ أَنْ تَعُودُوا لِمِثْلِهِ أَبَدًا

[۴۴۷۷] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ جَاءَ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ يَسْتَأْذِنُ عَلَيْهَا قُلْتُ أَتَأْذَنِينَ لِهَذَا قَالَتْ أَوَلَيْسَ قَدْ أَصَابَهُ عَذَابٌ عَظِيمٌ قَالَ سُفْيَانُ تَعْنِي ذَهَابَ بَصَرِهِ فَقَالَ حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تُزَنُّ بِرِيبَةٍ وَتُصْبِحُ غَرْثَى مِنْ لُحُومِ الْغَوَافِلِ قَالَتْ لَكِنْ أَنْتَ

[۲۴۹] بَاب وَيُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

[۴۴۷۸] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ أَنْبَأَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلَ حَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ عَلَى عَائِشَةَ فَشَبَّبَ وَقَالَ حَصَانٌ رَزَانٌ مَا تُزَنُّ بِرِيبَةٍ وَتُصْبِحُ غَرْثَى مِنْ لُحُومِ الْغَوَافِلِ قَالَتْ لَسْتَ كَذَاكَ قُلْتُ تَدَعِينَ مِثْلَ هَذَا يَدْخُلُ عَلَيْكِ وَقَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ وَالَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ فَقَالَتْ وَأَيُّ عَذَابٍ أَشَدُّ مِنْ الْعَمَى وَقَالَتْ وَقَدْ كَانَ يَرُدُّ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۲۵۰] بَاب إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ

---

(۱) کشف الباری کتاب المغازی: ۳۳۸

وَأَنَّ اللَّهَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ تَشِيعُ تَظْهَرُ وَقَوْلُهُ وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

[۴۴۷۹] وَقَالَ أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ لَمَّا ذُكِرَ مِنْ شَأْنِي الَّذِي ذُكِرَ وَمَا عَلِمْتُ بِهِ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيَّ خَطِيبًا فَتَشَهَّدَ فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ أَشِيرُوا عَلَيَّ فِي أُنَاسٍ أَبَنُوا أَهْلِي وَايْمُ اللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَى أَهْلِي مِنْ سُوءٍ وَأَبَنُوهُمْ بِمَنْ وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهِ مِنْ سُوءٍ قَطُّ وَلَا يَدْخُلُ بَيْتِي قَطُّ إِلَّا وَأَنَا حَاضِرٌ وَلَا غِبْتُ فِي سَفَرٍ إِلَّا غَابَ مَعِي فَقَامَ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ فَقَالَ ائْذَنْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ نَضْرِبَ أَعْنَاقَهُمْ وَقَامَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي الْخَزْرَجِ وَكَانَتْ أُمُّ حَسَّانَ بْنِ ثَابِتٍ مِنْ رَهْطِ ذَلِكَ الرَّجُلِ فَقَالَ كَذَبْتَ أَمَا وَاللَّهِ أَنْ لَوْ كَانُوا مِنَ الْأَوْسِ مَا أَحْبَبْتَ أَنْ تُضْرَبَ أَعْنَاقُهُمْ حَتَّى كَادَ أَنْ يَكُونَ بَيْنَ الْأَوْسِ وَالْخَزْرَجِ شَرٌّ فِي الْمَسْجِدِ وَمَا عَلِمْتُ فَلَمَّا كَانَ مَسَاءُ ذَلِكَ الْيَوْمِ خَرَجْتُ لِبَعْضِ حَاجَتِي وَمَعِي أُمُّ مِسْطَحٍ فَعَثَرَتْ وَقَالَتْ تَعِسَ مِسْطَحٌ فَقُلْتُ أَيْ أُمِّ تَسُبِّينَ ابْنَكِ وَسَكَتَتْ ثُمَّ عَثَرَتِ الثَّانِيَةَ فَقَالَتْ تَعِسَ مِسْطَحٌ فَقُلْتُ لَهَا أَيْ أُمِّ أَتَسُبِّينَ ابْنَكِ فَسَكَتَتْ ثُمَّ عَثَرَتِ الثَّالِثَةَ فَقَالَتْ تَعِسَ مِسْطَحٌ فَانْتَهَرْتُهَا فَقَالَتْ وَاللَّهِ مَا أَسُبُّهُ إِلَّا فِيكِ فَقُلْتُ فِي أَيِّ شَأْنِي قَالَتْ فَبَقَرَتْ لِي الْحَدِيثَ فَقُلْتُ وَقَدْ كَانَ هَذَا قَالَتْ نَعَمْ وَاللَّهِ فَرَجَعْتُ إِلَى بَيْتِي كَأَنَّ الَّذِي خَرَجْتُ لَهُ لَا أَجِدُ مِنْهُ قَلِيلًا وَلَا كَثِيرًا وَوُعِكْتُ فَقُلْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْسِلْنِي إِلَى بَيْتِ أَبِي فَأَرْسَلَ مَعِي الْغُلَامَ فَدَخَلْتُ الدَّارَ فَوَجَدْتُ أُمَّ رُومَانَ فِي السُّفْلِ وَأَبَا بَكْرٍ فَوْقَ الْبَيْتِ يَقْرَأُ فَقَالَتْ أُمِّي مَا جَاءَ بِكِ يَا بُنَيَّةُ فَأَخْبَرْتُهَا وَذَكَرْتُ لَهَا الْحَدِيثَ وَإِذَا هُوَ لَمْ يَبْلُغْ مِنْهَا مِثْلَ مَا بَلَغَ مِنِّي فَقَالَتْ يَا بُنَيَّةُ خَفِّفِي عَلَيْكِ الشَّأْنَ فَإِنَّهُ وَاللَّهِ لَقَلَّمَا كَانَتِ امْرَأَةٌ حَسْنَاءُ عِنْدَ رَجُلٍ يُحِبُّهَا لَهَا ضَرَائِرُ إِلَّا حَسَدْنَهَا وَقِيلَ فِيهَا وَإِذَا هُوَ لَمْ يَبْلُغْ مِنْهَا مَا بَلَغَ مِنِّي قُلْتُ وَقَدْ عَلِمَ بِهِ أَبِي قَالَتْ نَعَمْ قُلْتُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ نَعَمْ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتَعْبَرْتُ وَبَكَيْتُ فَسَمِعَ أَبُو بَكْرٍ صَوْتِي وَهُوَ فَوْقَ الْبَيْتِ يَقْرَأُ فَنَزَلَ فَقَالَ لِأُمِّي مَا شَأْنُهَا قَالَتْ بَلَغَهَا الَّذِي ذُكِرَ مِنْ شَأْنِهَا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ قَالَ أَقْسَمْتُ عَلَيْكِ أَيْ بُنَيَّةُ إِلَّا رَجَعْتِ إِلَى بَيْتِكِ فَرَجَعْتُ وَلَقَدْ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْتِي فَسَأَلَ عَنِّي خَادِمَتِي فَقَالَتْ لَا وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهَا عَيْبًا إِلَّا أَنَّهَا كَانَتْ تَرْقُدُ حَتَّى تَدْخُلَ الشَّاةُ فَتَأْكُلَ خَمِيرَهَا أَوْ عَجِينَهَا وَانْتَهَرَهَا بَعْضُ أَصْحَابِهِ فَقَالَ اصْدُقِي رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَسْقَطُوا لَهَا بِهِ فَقَالَتْ سُبْحَانَ اللَّهِ وَاللَّهِ مَا عَلِمْتُ عَلَيْهَا إِلَّا مَا يَعْلَمُ الصَّائِغُ عَلَى تِبْرِ الذَّهَبِ الْأَحْمَرِ وَبَلَغَ الْأَمْرُ إِلَى ذَلِكَ الرَّجُلِ الَّذِي قِيلَ لَهُ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ وَاللَّهِ مَا كَشَفْتُ كَنَفَ أُنْثَى قَطُّ قَالَتْ عَائِشَةُ فَقُتِلَ شَهِيدًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَتْ وَأَصْبَحَ أَبَوَايَ عِنْدِي

فَلَمْ يَزَالَا حَتّٰى دَخَلَ عَلَىَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ صَلَّى الْعَصْرَ ثُمَّ دَخَلَ وَقَدْ اكْتَنَفَنِي أَبَوَايَ عَنْ يَمِينِي وَعَنْ شِمَالِي فَحَمِدَ اللّٰهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَمَّا بَعْدُ يَا عَائِشَةُ إِنْ كُنْتِ قَارَفْتِ سُوءًا أَوْ ظَلَمْتِ فَتُوبِي إِلَى اللّٰهِ فَإِنَّ اللّٰهَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ مِنْ عِبَادِهِ قَالَتْ وَقَدْ جَاءَتْ امْرَأَةٌ مِنَ الْأَنْصَارِ فَهِيَ جَالِسَةٌ بِالْبَابِ فَقُلْتُ أَلَا تَسْتَحْيِي مِنْ هٰذِهِ الْمَرْأَةِ أَنْ تَذْكُرَ شَيْئًا فَوَعَظَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَالْتَفَتُّ إِلَى أَبِي فَقُلْتُ لَهُ أَجِبْهُ قَالَ فَمَاذَا أَقُولُ فَالْتَفَتُّ إِلَى أُمِّي فَقُلْتُ أَجِيبِيهِ فَقَالَتْ أَقُولُ مَاذَا فَلَمَّا لَمْ يُجِيبَاهُ تَشَهَّدْتُ فَحَمِدْتُ اللّٰهَ وَأَثْنَيْتُ عَلَيْهِ بِمَا هُوَ أَهْلُهُ ثُمَّ قُلْتُ أَمَّا بَعْدُ فَوَاللّٰهِ لَئِنْ قُلْتُ لَكُمْ إِنِّي لَمْ أَفْعَلْ وَاللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ يَشْهَدُ إِنِّي لَصَادِقَةٌ مَا ذَاكَ بِنَافِعِي عِنْدَكُمْ لَقَدْ تَكَلَّمْتُمْ بِهِ وَأُشْرِبَتْهُ قُلُوبُكُمْ وَإِنْ قُلْتُ إِنِّي قَدْ فَعَلْتُ وَاللّٰهُ يَعْلَمُ أَنِّي لَمْ أَفْعَلْ لَتَقُولُنَّ قَدْ بَاءَتْ بِهِ عَلَى نَفْسِهَا وَإِنِّي وَاللّٰهِ مَا أَجِدُ لِي وَلَكُمْ مَثَلًا وَالْتَمَسْتُ اسْمَ يَعْقُوبَ فَلَمْ أَقْدِرْ عَلَيْهِ إِلَّا أَبَا يُوسُفَ حِينَ قَالَ فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ وَأُنْزِلَ عَلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ سَاعَتِهِ فَسَكَتْنَا فَرُفِعَ عَنْهُ وَإِنِّي لَأَتَبَيَّنُ السُّرُورَ فِي وَجْهِهِ وَهُوَ يَمْسَحُ جَبِينَهُ وَيَقُولُ أَبْشِرِي يَا عَائِشَةُ فَقَدْ أَنْزَلَ اللّٰهُ بَرَاءَتَكِ قَالَتْ وَكُنْتُ أَشَدَّ مَا كُنْتُ غَضَبًا فَقَالَ لِي أَبَوَايَ قُومِي إِلَيْهِ فَقُلْتُ لَا وَاللّٰهِ لَا أَقُومُ إِلَيْهِ وَلَا أَحْمَدُهُ وَلَا أَحْمَدُكُمَا وَلٰكِنْ أَحْمَدُ اللّٰهَ الَّذِي أَنْزَلَ بَرَاءَتِي لَقَدْ سَمِعْتُمُوهُ فَمَا أَنْكَرْتُمُوهُ وَلَا غَيَّرْتُمُوهُ وَكَانَتْ عَائِشَةُ تَقُولُ أَمَّا زَيْنَبُ ابْنَةُ جَحْشٍ فَعَصَمَهَا اللّٰهُ بِدِينِهَا فَلَمْ تَقُلْ إِلَّا خَيْرًا وَأَمَّا أُخْتُهَا حَمْنَةُ فَهَلَكَتْ فِيمَنْ هَلَكَ وَكَانَ الَّذِي يَتَكَلَّمُ فِيهِ مِسْطَحٌ وَحَسَّانُ بْنُ ثَابِتٍ وَالْمُنَافِقُ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ وَهُوَ الَّذِي كَانَ يَسْتَوْشِيهِ وَيَجْمَعُهُ وَهُوَ الَّذِي تَوَلَّى كِبْرَهُ مِنْهُمْ هُوَ وَحَمْنَةُ قَالَتْ فَحَلَفَ أَبُو بَكْرٍ أَنْ لَا يَنْفَعَ مِسْطَحًا بِنَافِعَةٍ أَبَدًا فَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ وَلَا يَأْتَلِ أُولُو الْفَضْلِ مِنْكُمْ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَى وَالْمَسَاكِينَ يَعْنِي مِسْطَحًا إِلَى قَوْلِهِ أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ حَتّٰى قَالَ أَبُو بَكْرٍ بَلَى وَاللّٰهِ يَا رَبَّنَا إِنَّا لَنُحِبُّ أَنْ تَغْفِرَ لَنَا وَعَادَ لَهُ بِمَا كَانَ يَصْنَعُ

[۲۵۱] بَاب وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ

[۴۴۸۰] وَقَالَ أَحْمَدُ بْنُ شَبِيبٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ يُونُسَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ يَرْحَمُ اللّٰهُ نِسَاءَ الْمُهَاجِرَاتِ الْأُوَلَ لَمَّا أَنْزَلَ اللّٰهُ وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ شَقَّقْنَ مُرُوطَهُنَّ فَاخْتَمَرْنَ بِهَا

[۴۴۸۱] حدثنا ابونعيم حدثنا ابراهيم بن نافع عن الحسن بن مسلم عن صفية بنت شيبة ان عائشة رضى الله عنها كانت تقول لما نزلت هذه الاية وليضربن بخمرهن على جيوبهن اخذن ازرهن فشققنها من قبل الحواشي فاختمرن بها

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائی چه کله الله تعالی دا آیت نازل کړو ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ﴾ (اوخپلې لوپټې په خپلو ګریوانونو باندې واچوئی) نو د مهاجرو او انصارو ښځو خپل څادرونه اوشلول او د هغې لوپټې او پړونی جوړکړل. د جهالت په زمانه کښې به ښځو په عام توګه د داسې لوپټې د استعمال رواج وو چه لوپټه به ئی په سر واچوله نو دواړه پلوونه به ئی په اوږو شاته پریخودل د څه په وجه به چه غاړه او سینه کولاؤ وه، اسلام غاړه او سینه پټولو حکم ورکړو.(١) -

[٢٥٢] باب: تفسير سورة الفرقان

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَبَاءً مَنْثُورًا مَا تَسْفِي بِهِ الرِّيحُ مَدَّ الظِّلَّ مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ سَاكِنًا دَائِمًا عَلَيْهِ دَلِيلًا طُلُوعُ الشَّمْسِ خِلْفَةً مَنْ فَاتَهُ مِنَ اللَّيْلِ عَمَلٌ أَدْرَكَهُ بِالنَّهَارِ أَوْ فَاتَهُ بِالنَّهَارِ أَدْرَكَهُ بِاللَّيْلِ وَقَالَ الْحَسَنُ هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَمَا شَيْءٌ أَقَرَّ لِعَيْنِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَرَى حَبِيبَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ ثُبُورًا وَيْلًا وَقَالَ غَيْرُهُ السَّعِيرُ مُذَكَّرٌ وَالتَّسَعُّرُ وَالِاضْطِرَامُ التَّوَقُّدُ الشَّدِيدُ تُمْلَى عَلَيْهِ تُقْرَأُ عَلَيْهِ مِنْ أَمْلَيْتُ وَأَمْلَلْتُ الرَّسُّ الْمَعْدِنُ جَمْعُهُ رِسَاسٌ مَا يَعْبَأُ يُقَالُ مَا عَبَأْتُ بِهِ شَيْئًا لَا يُعْتَدُّ بِهِ غَرَامًا هَلَاكًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَعَتَوْا طَغَوْا وَقَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ عَاتِيَةٍ عَتَتْ عَنِ الْخُزَّانِ

سُورَةُ الْفُرْقَانِ

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: هَبَاءً مَنْثُورًا: مَا تَسْفِي بِهِ الرِّيحُ: آیت کښې دی "﴿وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَّنثُورًا﴾" یعنی مونږ د هغوی د اعمالوطرف ته راغلو نو مونږ هغه الوتونکې خاوره جوړه کړه، هغوی د اخلاص او ایمان نه خالی وو. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه "﴿هَبَاءً مَّنثُورًا﴾" هغه څیز ته وائی کوم چه هوا اوچت کړی او الوزوی یعنی دوړې وغیره. د حضرت حسن بصری رحمه الله نه منقول دی چه دینه مراد د خاورو دوړو هغه باریکې ذرې دی چه د دروازې په سوری کښې د نمرپه رڼاکښې ښکاری (٢)-

قوله: مَدَّ الظِّلَّ: مَا بَيْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَى طُلُوعِ الشَّمْسِ: آیت کښې دی "﴿أَلَمْ تَرَ إِلَىٰ رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ وَلَوْ شَاءَ لَجَعَلَهُ سَاكِنًا ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا﴾" یعنی تا خپل رب نه دې لیدلې چه هغه د صبح صادق نه واخله تر نمر راختوپورې سورې څنګه اوږد کړو، که الله تعالی غوښتلې نو دا به ئی د همیشه د پاره قائم ساتلې وو، بیا مونږ د نمر راختل په دې سوری دلیل جوړکړو یعنی نمر د سوری په کمی او اوږدوالی باندې علامت وی، د سوری پیژندګلو

---

(١)(عمدة القاری:١٩/٩٢)
(٢)(عمدة القاری:١٩/٩٣)

هم دَ نمر په ذریعه ممکن دی، دَ نمرنه بغیرسورې نشی پیژندلې. "ثُمَّ جَعَلْنَا الشَّمْسَ عَلَيْهِ دَلِيلًا"
په دې کښې دَ شمس نه مرادا دَ نمر راختل دی.

قوله: خِلْفَةً: مَنْ فَاتَهُ مِنَ اللَّيْلِ عَمَلٌ، أَدْرَكَهُ بِالنَّهَارِ، أَوْ فَاتَهُ بِالنَّهَارِ، أَدْرَكَهُ بِاللَّيْلِ: آیت کښې دی "وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً" الله تعالی هغه ذات دې چا چه شپه او ورځ په یو بل پسې راتلونکې جوړه کړه. دَ خلفة په تشریح کښې فرمائی چه دَ چانه دَ شپې څه عمل فوت شی نو هغه دَ ورځې کولې شی اوکه دَ ورځې فوت شی نو دَ شپې کولې شی.

دَ خلفة یو مراد خو هم هغه دې چه شپه دَ ورځې مخالف تیاره ده او ورځ دَ شپې په خلاف رڼا ده، یا داسې اووایه چه کله شپه لویه وی او ورځ وړه وی او کله ورځ لویه وی او شپه وړه وی یا به داسې وئیلی شی چه شپه دَ ورځې په ځای راځی او ورځ دَ شپې په ځای راځی اودَ یو بل قائمقام وی. بخاری څلورمه معنی بیان کړیده، چه دَ شپې عمل پاتې شی نو دَ ورځې پوره کړنې او که دَ ورځې عمل پاتې شی نو دَ شپې پوره کړنی(۱)-

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ فِي طَاعَةِ اللَّهِ، وَمَا شَيْءٌ أَقَرَّ لِعَيْنِ الْمُؤْمِنِ مِنْ أَنْ يَرَى حَبِيبَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ: حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه په آیت کښې "قُرَّةَ أَعْيُنٍ" نه مراد دا دې چه الله تعالی هغوی ته دَ خپل اطاعت او فرمانبردارئی توفیق ورکړی، دَ مؤمن دَ سترګو یخوالې دَ دې خبرې نه ډیر په بل څه ځیزکښې کیدیشی چه هغه خپل محبوب دَ الله تعالی په اطاعت او فرمانبردارئی کښې اووینی.

قوله: ثُبُورًا: وَيْلًا: "دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا" داکافران به هلته (دوزخ کښې) هلاکت غواړی. فرمائی آیت کښې ثبور معنی هلاکت او دَمرګ دې.

قوله: السَّعِيرُ مُذَكَّرٌ وَالتَّسَعُّرُ وَالِاضْطِرَامُ التَّوَقُّدُ الشَّدِيدُ: آیت کښې دی: "وَأَعْتَدْنَا لِمَنْ كَذَّبَ بِالسَّاعَةِ سَعِيرًا" اومونږ دوزخ تیار کړیدې دَ هغه سړی دَپاره چه قیامت دروغ ګڼړی. فرمائی چه سعیرلفظ مذکر دې او تسعراو اضطرام معنی ده ښه بل کړیشوې، مشتعل کیدل.

قوله: تُمْلَى عَلَيْهِ: تُقْرَأُ عَلَيْهِ، مِنْ أَمْلَيْتُ وَأَمْلَلْتُ: آیت کښې دی "وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا" یعنی هغوی اووئیل چه دَ اولنوخلقو قصې هغوی لیکلې

---

[1](واخرجه عبدالرزاق عن معمر عن الحسن مثله، عن ابن عباس وقتاده: خلفة یعنی عوضا وخلفا، یقوم احد هما مکان صاحبه، فمن فاته عمله فی احدهما، قضاه فی الاخر، عن مجاهد: یعنی جعل کل واحدمنهما مخالفاللاخر، فجعل هذاالسود، وهذابیض، وعن ابی زیدیعنی اذاجاء احدهماذهب الاخر، فهمایتعاقبان فی الظل والضیاء، والزیادة والنقصان (عمدة القاری:۹۳/۱۹

كيخوديدى يا په چا ليكلى دى او سحر ماښام هم دَ هغې ليكل كوئ. په دې كښې تملى عليه معنى ده په دې باندې لوستلې شى. دا دَ اَمْلَيْتُ او اَمْلَلْتُ نه دې. اِمْلاء ناقص يائى او املال مضاعف دَ دواړو معنى يوه ده.

قوله: الرَّسُّ: الْمَعْدِنُ، جَمْعُهُ رِسَاسٌ:

دَ رس معنى: آيت كښې دى "وَّعَادًا وَّثَمُوْدَا وَاَصْحٰبَ الرَّسِّ وَقُرُوْنًا بَيْنَ ذٰلِكَ كَثِيْرًا" ابوعبيده دَ دې تشريح معدن يعنى غوړ سره كړيده. بعض حضراتو وئيلى دى چه رس كوهى ته وائى، قوم ثمود سره كوهيان ډير وو په دې وجه هغوى ته اصحاب الرس اووئيلې شو (¹)- بعضوئيلى دى چه دا دَ يونهر نوم دې اودا خلق دَ دې په غاړه آباد وو په دې وجه دوى ته اصحاب الرس اووئيلې شو (²)- ليكن په دې ټولواقوالوكښې هيڅ تضاد نشته،دَ دې ټولو په وجه دوى ته اصحاب الرس اووئيلې شو.

قوله: مَا يَعْبَأُ: يُقَالُ: مَا عَبَأْتُ بِهِ شَيْئًا: لَا يُعْتَدُّ بِهِ: آيت كښې دى "قُلْ مَا يَعْبَؤُا بِكُمْ رَبِّىْ لَوْلَا دُعَآؤُكُمْ" ته وايه زما رب ستاسو هيڅ پرواه نه ساتى، كه تاسو هغه راؤنه بلئ، عرب وائى ماعبات به شيئاً مادَ هغوى څه پرواه اونه كړه.

قوله: غَرَامًا: هَلَاكًا: "اِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا" بيشكه دَ دوزخ عذاب تباهى ده، دې كښې غراما معنى ده هلاكت.

قوله: وَعَتَوْا: طَغَوْا: "وَعَتَوْ عُتُوًّا كَبِيْرًا" اودې خلقو ډيره لويه سركشى اوكړه، عتوا معنى سركشى كول.

قوله: عَاتِيَةٍ: عَتَتْ عَنِ الْخُزَّانِ: آيت كښې دى "وَاَمَّا عَادٌ فَاُهْلِكُوْا بِرِيْحٍ صَرْصَرٍ عَاتِيَةٍ" او عاديان چه كوم وو هغوى په يوتيزه هوا سره هلاك كړيشو، عاتيه معنى ده تيزه او تنده او دلته دا معنى بيان كړې دى، هغه هوا چه په هواګانوباندې مقررشوو فرښتوباندې سركشى اوكړى. خزان خازن جمع ده، دلته دينه هواګانې چلونكې فرښتې مراد دى.

[٢٥٣] بَابُ قَوْلِهِ الَّذِيْنَ يُحْشَرُوْنَ عَلٰى وُجُوْهِهِمْ اِلٰى جَهَنَّمَ اُولٰٓئِكَ شَرٌّ مَّكَانًا وَّاَضَلُّ سَبِيْلًا

[٤٤٨٢] (³) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُوْنُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَغْدَادِيُّ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا قَالَ يَا نَبِيَّ اللّٰهِ يُحْشَرُ الْكَافِرُ عَلٰى

---

¹)(فتح البارى:٤٩١/٨ وتفسير كشاف:٣٨٠/٣ ومعالم التنزيل:٣٦٩/٣

²)(الجامع لاحكام القران:٣٣/١٣

³)(واخرجه ايضاً فى كتاب الرقاق باب الحشر رقم الحديث ٦٥٢٣ ...[بقيه حاشيه په راروانه صفحه.

وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ أَلَيْسَ الَّذِي أَمْشَاهُ عَلَى الرِّجْلَيْنِ فِي الدُّنْيَا قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمْشِيَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ قَتَادَةُ بَلَى وَعِزَّةِ رَبِّنَا

[۲۵۴] بَاب قَوْلِهِ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ

وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا الْعُقُوبَةَ

[۴۴۸۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ سُفْيَانَ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ وَسُلَيْمَانُ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ أَبِي مَيْسَرَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ح قَالَ وَحَدَّثَنِي وَاصِلٌ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلْتُ أَوْ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَيُّ الذَّنْبِ عِنْدَ اللَّهِ أَكْبَرُ قَالَ أَنْ تَجْعَلَ لِلَّهِ نِدًّا وَهُوَ خَلَقَكَ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ ثُمَّ أَنْ تَقْتُلَ وَلَدَكَ خَشْيَةَ أَنْ يَطْعَمَ مَعَكَ قُلْتُ ثُمَّ أَيٌّ قَالَ أَنْ تُزَانِيَ بِحَلِيلَةِ جَارِكَ قَالَ وَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ تَصْدِيقًا لِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ

ويحيى هوابن سعيد القطان وسفيان هوالثوري ومنصور هوابن المعتمر وسليمان هوالاعمش وابووائل شقيق بن سلمة وابوميسرة عمروبن شرحبيل الهمداني وعبدالله هوابن مسعود وواصل هوابن حيان الكوفي

دا حديث سفيان ثوري د دريومشائخويعنی منصور، سليمان او واصل نه نقل کړيدې چه دا لاندينی دی: ① سفيان، عن منصور و عن ابی وائل، عن ابی ميسرة، عن عبدالله ② سفيان، عن سليمان، عن ابی وائل، عن ابی ميسرة، عن عبدالله ③ سفيان، عن واصل، عن ابی وائل، عن عبدالله

د سند توضيح: په اول دوو طريق کښې ابووائل او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په مينځ کښې ابوميسره دې او آخری طريق کښې ابووائل او حضرت عبدالله په مينځ کښې ابوميسره واسطه نشته. دا روايت دلته يحيى بن سعيدالقطان سفيان نه نقل کړيدې، عبدالرحمن بن مهدی هم سفيان نه مذکوره دريواړه طريق نه دا روايت نقل کړيدې. په دې کښې د واصل په طريق کښې هم ابوميسره ذکر دې. علامه عينی اوفرمائيل "والصواب اسقاط ابی ميسرة من رواية واصل"(1)- يعنی صحيح خبره دا ده چه د واصل په طريق کښې ابوميسره واسطه نشته. والله اعلم

...بقيه ازحاشيه گذشته] واخرجه مسلم فی صفات المنافقين واحكامهم باب يحشرالكافرعلی وجهه رقم الحديث: ۲۸۰۶ واخرجه النسائی فی السنن الكبری فی التفسيرفی التفسيرباب قوله تعالی: الذين يحشرون علی وجوههم الی جهنم رقم الحديث:۱۱۳۶۷

1)(عمدة القاری ک۱۹/ ۹۶

[۴۴۸۴] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي الْقَاسِمُ بْنُ أَبِي بَزَّةَ أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ هَلْ لِمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا مِنْ تَوْبَةٍ فَقَرَأْتُ عَلَيْهِ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ فَقَالَ سَعِيدٌ قَرَأْتُهَا عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ كَمَا قَرَأْتَهَا عَلَيَّ فَقَالَ هَذِهِ مَكِّيَّةٌ نَسَخَتْهَا آيَةٌ مَدَنِيَّةٌ الَّتِي فِي سُورَةِ النِّسَاءِ

[۴۴۸۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ اخْتَلَفَ أَهْلُ الْكُوفَةِ فِي قَتْلِ الْمُؤْمِنِ فَرَحَلْتُ فِيهِ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ نَزَلَتْ فِي آخِرِ مَا نَزَلَ وَلَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ

[۴۴۸۶] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ قَالَ لَا تَوْبَةَ لَهُ وَعَنْ قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ قَالَ كَانَتْ هَذِهِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ

د سورة فرقان په دریو آیاتونوباندې امام بخاری رحمه الله ابواب قائم کړی دی. اولنی آیت دې "وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا" په دې آیت باندې باب قائمولو سره امام د دې لاندې څلور احادیثو تخریج کړیدې. دوئم آیت دې "يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا" دې لاندې هم یو روایت نقل کړیدې، دریم آیت دې "إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا" د دې لاندې هم یو روایت نقل کړیدې. دې آیاتونونه معلومیږی که یو سړې د قتل عمد مرتکب وی نو د توبې نه پس د ده معافی به اوشی خود سورة النساء د آیت نه ملعومیږی چه د ده توبه نه قبلیږی، د مؤمن د قتل ارتکاب کونکې به همیشه همیشه په دوزخ کښې وی اود ده معافی به نه وی. د آیت الفاظ دی "وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا"

د سورة فرقان او د سورة نساء د ایتونو متعلق د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما سوال او دهغه جواب: حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه د دې متعلق سوال اوکړیشو نو دلته په روایاتوکښې د دوی نه دوه قسمه جواب مروی دې. یو دا چه د سورة فرقان آیت د کوم نه چه د مؤمن د قتل د مرتکب معافی معلومیږی منسوخ دې اود دې د پاره ناسخ سورة النساء والا آیت دې او هغه مدنی دې نود ده د پاره اوس د توبې گنجائش نشته.

په دوئم روایت کښې چه د هغوی نه د دې متعلق سوال اوکړیشو نو هغوی اوفرمائیل چه سورة النساء آیت چا نه دې منسوخ کړې اود تولونه په آخره کښې هغه نازل شویدې اود سورة فرقان آیت د اهل شرك په باره کښې دې چه کوموخلقو د جاهلیت په زمانه کښې او د شرك په زمانه کښې قتل کړې وی او بیا ئې توبه کړې وی او ایمان ئې راوړې وی نود هغوی متعلق اوونیلې شو چه د هغوی توبه به قبلیږی اودوی به نه نیولې کیږی. د اولنی جواب په رو سره حضرت ابن عباس رضی الله عنه د سورة النساء آیت ناسخ او د فرقان آیت منسوخ منلې دې او د دوئم جواب په رو سره هغه ناسخ منسوخ نه بلکه دواړه مصداق جدا جدا گرځوی چه د سورة نساء د آیت تعلق د اسلام راوړلونه پس قتل مؤمن ارتکاب سره دې او د سورة فرقان

آيت د هغه خلقو باره كښې دې چه د اسلام نه وړاندې د قتل ارتكاب كړې وى. بهرحال دلته د دې دواړو جوابونونه معلوميږى چه هغه د قاتل مؤمن د توبې قائل نه دې ليكن دا د جمهورو مسلك نه دې، جمهور علماء وائى چه د شرك نه علاوه هره ګناه معاف كيديشى. بلكه بعض حضرات سورة نساء آيت ته منسوخ او فرقان آيت ته ناسخ وائى. د حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه هم يو قول د جمهورو موافق مروى دې. بعض حضراتو وئيلى دى چه حضرت ابن عباس رضي الله عنه مسلك د جمهورو مطابق دې البته هغوى په دې سلسله كښې چه څه وئيلى دى چه د قاتل مؤمن د پاره معافى نشته داد تغليظ اوتشديد اود قتل ذرائع دمنع كولود پاره مصلحتاً وئيلى دى. د دې متعلق بحث د سورة نساء د آيت لاندې تيرشوې دې هلته اوګورئ[1]

[۲۵۵] بَاب يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا

[۴۴۸۷] حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قَالَ ابْنُ أَبْزَى سَلْ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَقَوْلِهِ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ حَتَّى بَلَغَ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ لَمَّا نَزَلَتْ قَالَ أَهْلُ مَكَّةَ فَقَدْ عَدَلْنَا بِاللَّهِ وَقَدْ قَتَلْنَا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَأَتَيْنَا الْفَوَاحِشَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا إِلَى قَوْلِهِ غَفُورًا رَحِيمًا

[۲۵۶] بَاب إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

[۴۴۸۸] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ أَمَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبْزَى أَنْ أَسْأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ هَاتَيْنِ الْآيَتَيْنِ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَسَأَلْتُهُ فَقَالَ لَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ وَعَنْ وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ قَالَ نَزَلَتْ فِي أَهْلِ الشِّرْكِ

[۲۵۷] بَاب فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا أَيْ هَلَكَةً

[۴۴۸۹] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ خَمْسٌ قَدْ مَضَيْنَ الدُّخَانُ وَالْقَمَرُ وَالرُّومُ وَالْبَطْشَةُ وَاللِّزَامُ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا

د قيامت د علاماتو نه څومره علامتونه تيرشوى دى: حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه د قيامت د نښونه پنځه څيزونه تيرشوى دى ① دخان ② شق القمر ③ روم باندې غلبه

---

[1] (كشف البارى

④ بطشه ⑤ لزام. دَ دخان ذکر په سورة دخان کښې دی. "فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُّبِينٍ"
اودَ شق القمر تذکره په سورة انبیاء کښې ده "اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ" دَ روم ذکر په سورة روم کښې دی "غُلِبَتِ الرُّوْمُ فِيْٓ اَدْنَى الْاَرْضِ" اودَ بطشه ذکر په سورة دخان کښې دې "يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرٰى اِنَّا مُنْتَقِمُوْنَ" اودَ لزام ذکر دَ سورة فرقان په آیت باب کښې دی. په دې کښې خو دوه نښې په اتفاق سره تیرې شوی دی، یو شق القمر او دوئم دَ روم مغلوبیت او باقی درې نښې دخان، بطشه او لزام باره کښې اختلاف دې. حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په نیزد دخان نه مراد هغه لوګې دې چه دَ نبی کریم ﷺ په زمانه کښې چه قریشو ته دَ ولږې دَ زیاتوالې په وجه محسوس کیدو. اودَ بطشه نه مراد غزوه بدر په موقع دَ کافرانو قتلول مراد دی اودَ لزام نه دَ هغوی قید او بند مراد دې. لیکن نور حضرات فرمائې چه دخان نه مراد هغه لوګې دې چه قیامت سره نزدې به راوچتیږی او په ټولو خلقو به خوریږی البته نیکان به دَ دې اثر ډیر سپک محسوس کوی او کافران او منافقان به دَ دې دَ اثر نه بې هوشه کیږی، دغه شان بطشه او لزام نه مراد دَ قیامت په ورځ دَ کافرانو رانیول او دوزخ کښې اچول اودَ هغوی هلاکیدل دی.(١) لیکن په دې کښې هیڅ تضاد نشته دواړه توجیهات مراد کیدیشی.

[٢٥٨] باب: تفسیر سُورَةُ الشُّعَرَاءِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَعْبَثُوْنَ تَبْنُوْنَ هَضِيْمٌ يَتَفَتَّتُ إِذَا مُسَّ مُسَحَّرِيْنَ الْمَسْحُوْرِيْنَ لَيْكَةُ وَالْأَيْكَةُ جَمْعُ أَيْكَةٍ وَهِيَ جَمْعُ شَجَرٍ يَوْمِ الظُّلَّةِ إِظْلَالُ الْعَذَابِ إِيَّاهُمْ مَوْزُوْنٍ مَعْلُوْمٍ كَالطَّوْدِ كَالْجَبَلِ وَقَالَ غَيْرُهُ لَشِرْذِمَةٌ الشِّرْذِمَةُ طَائِفَةٌ قَلِيْلَةٌ فِي السَّاجِدِيْنَ الْمُصَلِّيْنَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُوْنَ كَأَنَّكُمْ الرِّيْعُ الْأَيْفَاعُ مِنَ الْأَرْضِ وَجَمْعُهُ رِيَعَةٌ وَأَرْيَاعٌ وَاحِدُهُ رِيْعَةٌ مَصَانِعَ كُلُّ بِنَاءٍ فَهُوَ مَصْنَعَةٌ فَرِهِيْنَ مَرِحِيْنَ فَارِهِيْنَ بِمَعْنَاهُ وَيُقَالُ فَارِهِيْنَ حَاذِقِيْنَ تَعْثَوْا هُوَ أَشَدُّ الْفَسَادِ عَاثَ يَعِيْثُ عَيْثًا الْجِبِلَّةَ الْخَلْقُ جُبِلَ خُلِقَ وَمِنْهُ جُبُلًا وَجِبِلًا وَجُبْلًا يَعْنِي الْخَلْقَ قَالَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ

سُورَةُ الشُّعَرَاءِ

دَ کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: تَعْبَثُوْنَ: تَبْنُوْنَ: آیت کښې دی "اَتَبْنُوْنَ بِكُلِّ رِيْعٍ اٰيَةً تَعْبَثُوْنَ" آیا هره اوچته زمکه باندې یوه نښه جوړوئی فضول، مولانا شبیراحمدعثمانی لیکی: "دې خلقو ته ډیر شوق وود اوچتو او مضبوطو منارو دَ جوړولو، دَ چانه چه څه کار اونه ځې مکرنوم ئی اوشی اودَ اوسیدو عمارتونه به ئی هم ډیر مزیدار جوړول، دَ مال ضائع کولو دَ پاره به ئی په دې کښې استاذئی خودلې، لکه دا به ئی ګڼړل چه همیشه دلته اوسیدل دی او یادګارونه او

(١)(معالم التنزیل للبغوی: ١٤٩/٤

عمارتونه کله به نه بربادیږی (لیکن نن اوګوره د هغې ګنډرې هم باقی نه دی)" حضرت مجاهد فرمائی چه په آیت کښې تعبثون په معنی تبنون ده، یعنی بې ضرورته اوچتې اوچتې منارې جوړولې کوم نه چه هیڅ فائده تشنه عبث خرچ کوی.

قوله: هَضِيمٌ: يَتَفَتَّتُ إِذَا مُسَّ: آیت کښې دی "فِي جَنّٰتٍ وَّعُيُوْنٍ ﴿۱۴۷﴾ وَّزُرُوْعٍ وَّنَخْلٍ طَلْعُهَا هَضِيْمٌ ﴿۱۴۸﴾" یعنی باغونوکښې او چینوکښې او پټوکښې او په کهجوروکښې چه د هغې تیغونه نرم وی، تاسوله د عیش کولود پاره به پریخودې شی، نه داسې نه ده. مجاهد فرمائی چه هضیم اطلاق په هغه غونچه باندې کیږی چه لاس لګولوسره ذره ذره کیږی (اودا حالت د اوچیدونه پس کیږی)

قوله: مُسَحَّرِينَ: الْمَسْحُورِينَ: آیت کښې دی "قَالُوْۤا اِنَّمَاۤ اَنْتَ مِنَ الْمُسَحَّرِيْنَ ﴿۱۵۳﴾" فرمائی دې کښې مسحرین په معنی د مسحورین ده یعنی چه په چا باندې جادو کړیشوی وی.

قوله: لَيْكَةَ: وَالْأَيْكَةُ جَمْعُ أَيْكَةٍ وَهِيَ جَمْعُ شَجَرٍ: آیت کښې دی "كَذَّبَ اَصْحٰبُ لْـَٔيْكَةِ الْمُرْسَلِيْنَ ﴿۱۷۶﴾" امام نافع، ابن کثیر او ابن عامر قراءت لیکة دې اوباقی حضرات "الایکة" لولی[۱] امام فرمائی چه لیکة او الایکة ایکة جمع ده د ونوجنګئی او ځنګل ته وائی (مفر او جمع کښې صرف د لازم فرق دې) ([۲])- علامه عینی دا پورته ذکر شوې عبارت غلط ګڼړی او فرمائی چه صحیح عبارت داسې پکاردې "اللیکة، والایکة مفردایك، اویقال: جمعها ایك" یعنی اللیکة او الایك "ایك" مفرد دې، یا داسې وئیلې شی چه د دې جمع ایك دې ([۳])- بعض حضرات وائی چه "لیکة" د ښارنوم دې او "ایکة" د ونوجنګئی او ځنګل ته وائی ([۴])- دا دواړه یو ګرځول صحیح نه دی.

قوله: يَوْمِ الظُّلَّةِ: إِظْلَالُ الْعَذَابِ إِيَّاهُمْ: آیت کښې دی "فَكَذَّبُوْهُ فَاَخَذَهُمْ عَذَابُ يَوْمِ الظُّلَّةِ" یوم الظلة نه هغه ورځ مراد ده، په کوم کښې چه عذاب په هغوی باندې سورې وی.

قوله: مَوْزُونٍ: مَعْلُومٍ: سورة حج کښې دی "وَاَنْۢبَتْنَا فِيْهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُوْنٍ ﴿۱۹﴾" موزون هغه څیز چه وزن شوی وی یعنی معین او معلوم وی، دا لفظ دلته د کاتب په سهو راغلې دې ([۵])-

قوله: كَالطَّوْدِ: كَالْجَبَلِ: آیت کښې دی "فَانْفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيْمِ ﴿۶۳﴾" نوهغه دریاب اوشلیدو نو هره یوه حصه د لوئ غرپه شان شوه، حضرت شاه عبدالقادر صاحب رحمه الله لیکی:

---

[۱] (عمدة القاری: ۹۸/۱۹
[۲] (قال الشیخ الانور فی الفیض: ۲۱۸/۴ هی شجرة یقال للواحدة، ایکة، وللاشجار الکثیر، الایکة فبین مفردوه وجمعه فرق باللام
[۳] (عمدة القاری: ۹۸/۱۹
[۴] (عمدة القاری: ۹۸/۱۹
[۵] (قال العینی: هذاغیرواقع فی محله فانه فی سورة الحجر وکانه من جهل الناسخ(عمدة القاری: ۹۹/۱۹)

"اوبه ډيرې زورې وې، دولسوځايونوسره اوشليدې اوچې لارې جوړې شوې. دَ بنى اسرائيلو دولس قبيلې جدا جدا په هغې كښې تيرې شوې او په مينځ كښې د اوبوغرونه ولاړ پاتې شو" فرمائى آيت كښې طود معنى غرده.

قوله: لَشِرْذِمَةٌ: الشِّرْذِمَةُ طَابِفَةٌ قَلِيلَةٌ: "اِنَّ هٰۤؤُلَآءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيْلُوْنَ" دا خلق لږه شان ډله وه. فرمائى شرذمة معنى ده لږه شان ډله.

قوله: فِي السَّاجِدِينَ: الْمُصَلِّينَ: آيت كښې دى "اَلَّذِيْ يَرٰىكَ حِيْنَ تَقُوْمُ وَتَقَلُّبَكَ فِي السّٰجِدِيْنَ" فرمائى په دې كښې ساجدين دَ مصلين په معنى كښې دى يعنى الله هغه ذات دې چه تا دَ مانځه دَ پاره ولاړوينى او په مونځ ګذاروكښې ستا نقل اوحركت وينى، يعنى حضور اكرم ﷺ په كوم وخت كښې دَ مؤمنانو دَ احوال تفقد فرمائيلو او دابه ئى كتل چه مونځ صحيح كوى كه نه، دَ اركان تعديل او دَ مانځه نور آدابو رعايت كوى كه نه، دغه وخت كښې الله تعالى تاته ګورى.

آيا دَ حضور اكرم ﷺ والدين مؤمنان وو؟ ابوجعفر نحاس په معانى القرآن كښې ددې يو بل مطلب نقل كړيدې هغه فرمائى چه **وتقلبك فى الساجدين** مطلب دا دې چه الله تعالىٰ هغوى ﷺ ته په اصلاب طاهره سره په ارحام طاهره كښې منتقل كړو [1]-قاضى ماورى د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه هم دغه تفسيرنقل كړيدې [2] اوحافظ جلال الدين سيوطى رحمه الله هم په دې باندې اعتماد كولو سره "**مسالك الحنفا**" كښې دا ثابت كړى دى چه دَ حضور ﷺ والدين مؤمنان وو بلكه دَ هغوى خو دا خيال دې چه دَ هغوى ﷺ نه په عمود نسب كښې دَ جناب عبدالله نه واخله حضرت آدم عليه السلام پورې يوهم كافر نه دې تيرشوې.[3] - حافظ شمس الدين ابن ناصر دمشقى وئيلى دى:

تنقل احمد نورا عظيما	تلألأ فى جباه الساجدينا
تقلب فيهم قرنا فقرنا	الى ان جاء خير المرسلينا [4]

دَ حضور اكرم ﷺ دَ والدينو باره كښې راجح قول همدغه دې چه هغوى مؤمنان شوى دى[5]- امام مسلم رحمه الله په كتاب الايمان كښې يو روايت نقل كړيدې هغې سره دَ هغوى ﷺ

---

[1] (مسالک الحنفا:۲۲۱ وروح المعانی:۱۹/۱۳۷-۱۳۸ والحاوی للفتاوی فی رسالة: مسالک احنفا فی والدی المصطفی:۲/۲۱۰ للسیوطی-

[2] (قال الماوردی فی تفسیره "النکت والعیون":۳/۱۸۵: وتقلبک فی الساجدین: فیه ستة تاویلات. احدها من نبی الی نبی حتی اخرجک نبیا، قاله ابن عباس

[3] (مسالک الحنفا فی والدی المصطفی رسالة للسیوطی شاملة فی الحاوی للفتاوی:۲/۲۱۰-۲۱۶

[4] (الحاوی للفتاوی، مسالک الحنفاء:۲۲۱

[5] (قال الالوسی رحمه الله فی روح المعانی:۱۹/۱۳۸: واستدل بالایة علی ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

والدغير ناجي كيدل معلوميږي (۱)- او هم امام مسلم رحمه الله په جنائز كښې يو روايت نقل كړيدې چه د هغې نه د هغوی ﷺ مور بی بی غيرناجي كيدل معلوميږي (۲)- ليكن ابن شاهين په "كتاب الناسخ والمنسوخ" كښې او خطيب بغدادي په "كتاب السابق واللاحق" كښې يو روايت نقل كړې دې چه الله تعالى د هغوى ﷺ مورږوندئي كړه او هغې ايمان راوړو دې نه پس د هغوى وفات اوشو (۳)- د سيوطي رائې دا ده چه حضور ﷺ والدين د اصحاب الفطره نه وو او كه اصحاب الفطره چرې مشرك نه وى نود هغوى په حق كښې د نجات فيصله ده. د امام مسلم رحمه الله په روايت باندې علامه سيوطي كلام كړيدې. (۴)- ليكن دا مسئله بهرحال گرانه ده او د عقيدې سره د دې څه داسې تعلق هم نشته چه د انسان د خلاصي دارومدار په دې باندې وى په دې وجه په دې سلسله كښې سكوت اختيارول ډير بهتر او مناسب دى.

فائده: علامه شبيراحمد عثماني رحمه الله د دې آيت په تفسير كښې فرمائي يعنى چه كله ته تهجد د پاره پاڅې او د متوسلين خبره اخلې چه د الله تعالى په ياد كښې دى كه غافل دى (موضح) يا چه ته كله د مانځه د پاره اودريږې او په جمع كښې شكته پورته كيدل (ركوع سجده وغيره) كوې او د مقتديانو خيال ساتې او بعض سلفوو ئيلى دى چه د ساجدين نه د هغوى نيكونه مراد دى يعنى د هغوى ﷺ نور د يو نبى صلب نه د بل نبى صلب ته وربدليدل او په آخره كښې نبى كيدل اوتشريف راوړل. بلكه بعضې مفسرينو هم دې لفظ نه د حضور ﷺ د والدينو په ايمان استدلال كړيدې. (۵)-

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ: كَأَنَّكُمْ: آيت كښې دى "وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ" يعنى تاسو په مكانونو او مناروكښې كاريگرئ جوړوئى چه تاسو به هميشه په دې كښې اوسيږئ، حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمائى چه دې كښې لعل حرف مشبه بالفعل د كان په معنى كښې دې يعنى دا د ترجى د پاره نه دې بلكه د تشبيه د پاره دې.

مولانا انورشاه كشميري رحمه الله فرمائى: "اشار الى الجواب عن الاشكال المشهور، ان التمنى والترجى

......بقيه ازحاشيه گذشته] ايمان ابويه صلى الله عليه وسلم. كماذهب اليه كثير من اجلة اهلالسنة وانااخشى الكفر على من يقول فيهما، رضى الله تعالى عنهما

(۱) د حديث الفاظ دى: "عن انس ان رجلاقال لرسول صلى الله عليه وسلم اين ابى؟ قال: فى النار. قال: فلما قفى و دعاه، فقال: ان ابى واباک فى النار" صحيح مسلم كتاب الايمان باب بيان ان من مات على الكفر فهو فى النار: ۱/۱۱۴)

(۲) الحديث اخرجه ملسم فى الجنائز: ۱/۳۱۴ عن ابى هريرة قال: زارالنبى صلى الله عليه وسلم قبرامه، فبكى، وابكى من حوله، فقال صلى الله عليه وسلم: استاذنت ربى فى ان استغفرلها، فلم يؤذن لى، واستاذنته فى ان ازورقبرها، فاذن لى، فزوروالقبور، فانها تذكركم الموت

(۳) الحاوى للفتاوى، مسالک الحنفا: ۲/۲۳۰

(۴) التحاوى للفتاوى، مسالک الحنفا والدى المصطفى: ۲/۲۲۶-۲۲۷

(۵) تفسيرعثمانى ص ۵۰۱ سورة الشعراء آيت ۳۱۸-۳۱۹

محال فی جنابه تعالی، فما معنی الفاظ الترجی ونحوه، فاجاب عنه انه فی القرآن بمعنی کأنکم" (1)۔

قوله: الرِّيعُ: الْأَيْفَاعُ مِنَ الْأَرْضِ، وَجَمْعُهُ رِيَعَةٌ وَأَرْيَاعٌ، وَاحِدُهُ رِيعَةٌ: "أَتَبْنُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ" آیاتاسو په هره اوچته زمکه باندې د لوبود پاره یو نښه جوړوئی. فرمائی چه ریع معنی د اوچتې زمکې راځی، د دې جمع ریعة (د را په کسره، یاء په فتحه سره) او اریاع راځی اود دې مفرد ریعة (راپه کسره اویاء په سکون سره) دې.

قوله: مَصَانِعَ: كُلُّ بِنَاءٍ فَهُوَ مَصْنَعَةٌ: آیت کښې دی "وَتَتَّخِذُونَ مَصَانِعَ لَعَلَّكُمْ تَخْلُدُونَ" تاسو لوئ لوئ آبادئی جوړوئی لکه چه تاسو به په دنیاکښې د همیشه د پاره اوسیږئی، مصانع مصنعة جمع ده او هرعمارت ته مصنعة وائی.

قوله: فَرِهِينَ: مَرِحِينَ فَارِهِينَ بِمَعْنَاهُ وَيُقَالُ: فَارِهِينَ: حَاذِقِينَ: "وَتَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَرِهِينَ" او تاسو اوچت اوچت غرونه تراشئی او کورونه جوړوئی. فرمائی چه آیت کښې فرهین معنی ده اوچت، فخر کونکی فرهین او فارهین دواړو یوه معنی ده. او یوقول داهم دې چه فارهین په معنی د حاذقین دې ماهر او تجربه کار.

قوله: تَعْثَوْا: هُوَ أَشَدُّ الْفَسَادِ - عَاثَ يَعِيثُ عَيْثًا: "وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ" فرمائی چه تعثوا معنی ده سخت فساد، د آیت ترجمه ده، اوتاسو په زمکه کښې فساد مه خوروئی. تعثوا د باب نصر نه دې، عاث یعیث وئیلوسره امام اشاره اوکړه چه د نصر او ضرب نه د دې هم یوه معنی ده.

قوله: الْجِبِلَّةَ: الْخَلْقُ: "وَاتَّقُوا الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالْجِبِلَّةَ الْأَوَّلِينَ" او اوویریږئی د هغه الله تعالی نه چا چه تاسو او ټول مخکینی مخلوقات پیدا کړی. فرمائی چه جبلی معنی مخلوق دې جُبِلَ معنی خُلِقَ

[٢٥٩] بَاب وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ

[٤٤٩٠] وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ طَهْمَانَ عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ يَرَى أَبَاهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَيْهِ الْغَبَرَةُ وَالْقَتَرَةُ الْغَبَرَةُ هِيَ الْقَتَرَةُ

[٤٤٩١] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ حَدَّثَنَا أَخِي عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ عَنْ أَبِي

---

(1) (فیض الباری: ٤/٢١٨

هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَلْقَى إِبْرَاهِيمُ أَبَاهُ فَيَقُولُ يَا رَبِّ إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ لَا تُخْزِيَنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ فَيَقُولُ اللَّهُ إِنِّي حَرَّمْتُ الْجَنَّةَ عَلَى الْكَافِرِينَ

يعني اې ربه! مارسوا نه کړې، په کومه ورځ چه به ټول اوچتولې شي او زما پلار اوبښې بيشکه هغه د ګمراهانونه وو.

دلته دا شبه کيږی چه حضرت ابراهيم عليه السلام د الله تعالى طرف ته د وعده خلافئی نسبت کوی او په دې وجه بعضې علماؤ د دې روايت د صحت نه انکارهم کړيدې. (١)- ليکن جمهور علماء وائی چه په دې کښې د وعده خلافئی نسبت الله تعالى طرف ته منسوب کول مقصود نه دی بلکه دا کلام استعطاف دې. د الله تعالى رحمت غوښتلودپاره به حضرت ابراهيم عليه السلام دا درخواست کوی نو الله تعالى به د خپل خليل سره نرمی کوی او د آذر شکل به بدل کړيشی او چاته به معلومه نه وی چه دا د حضرت ابراهيم عليه السلام پلار دې. (٢)-

فائده: علامه عثمانی رحمه الله فرمائې چه دا دعائی د پلار د مرګ نه پس کړيده مګربل ځائ کښې تصريح راغلې ده چه کله چه د هغه دښمن الله تعالى معلوم شو نو د براءت او ويزارئی څرګندونه ئې اوفرمائيله .کماقال تعالى: "وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ" فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِّلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ" او که "إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ" کښې "كَانَ" ترجمه "وه" په ځائ "ده" سره اوکړيشی نو بيا هيڅ اشکال نشته ځکه چه په ژوند کښې د ايمان راوړلوامکان وو نو د دعا حاصل دا دې چه اې الله دې په ايمان مشرف کړه او د کفر د زمانې خطاګانې معاف کړه.

[٢٦٠] بَاب وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ أَلِنْ جَانِبَكَ

[٤٤٩٢] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الصَّفَا فَجَعَلَ يُنَادِي يَا بَنِي فِهْرٍ يَا بَنِي عَدِيٍّ لِبُطُونِ قُرَيْشٍ حَتَّى اجْتَمَعُوا فَجَعَلَ الرَّجُلُ إِذَا لَمْ يَسْتَطِعْ أَنْ يَخْرُجَ أَرْسَلَ رَسُولًا لِيَنْظُرَ مَا هُوَ فَجَاءَ أَبُو لَهَبٍ وَقُرَيْشٌ فَقَالَ أَرَأَيْتَكُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا بِالْوَادِي تُرِيدُ أَنْ تُغِيرَ عَلَيْكُمْ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِيَّ قَالُوا نَعَمْ مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ إِلَّا صِدْقًا قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ سَائِرَ الْيَوْمِ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا فَنَزَلَتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ

[٤٤٩٣] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ أَنْزَلَ

---

(١) (فتح الباري:٨/٥٠٠)

(٢) (عمدة القاري:١٩/١٠١)

اللّٰهِ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ قَالَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا اشْتَرُوا أَنْفُسَكُمْ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا يَا بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ لَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا يَا عَبَّاسُ بْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ لَا أُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَيَا صَفِيَّةُ عَمَّةَ رَسُولِ اللّٰهِ لَا أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا وَيَا فَاطِمَةُ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَلِينِي مَا شِئْتِ مِنْ مَالِي لَا أُغْنِي عَنْكِ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا تَابَعَهُ أَصْبَغُ عَنِ ابْنِ وَهْبٍ عَنْ يُونُسَ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ

د انزار څلور صورتونه: د انذاز څلور صورتونه دی. انذار عشیره، انذارقوم، انذار عرب او انذارجمیع بنی آدم. دَ هغوی ﷺ نبوت خودَ ټولودپاره عام وو په دې وجه دَ انذار دا څلور صورتونه نبی کریم ﷺ اختیار فرمائیلی. علامه زمحشری رحمه الله لیکلی دی چه "قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ" او "قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ" او "قُلْ اَعُوْذُ بِرَبِّ النَّاسِ" دریواړه سورتونه مسلسل دی او په دې کښې "قل" راوړلې شو، دې نه اول "تَبَّتْ یَدَاۤ اَبِیْ لَهَبٍ وَّتَبَّ" کښې "قل" راوئړلې شو چه ابولهب دَ هغوی ﷺ تره وو، که په دې کښې "قل" راوړلې شوې وو نودَ دې نسبت دَ حضور ﷺ طرف ته کیدو، اودَ هغوی دا عنوان اختیارول دَ مکارم اخلاق مطابق نه وو په دې وجه الله تعالی دَ خپل حبیب په رعایت سره "قل" په شروع کښې نازل نه کړو بلکه الله تعالی دَ هغه دَ پاره نیغ په نیغه "تَبَّتْ یَدَاۤ اَبِیْ لَهَبٍ وَّتَبَّ" نازل کړو -

[۲۶۱] باب: تفسير سُورَةُ النَّمْلِ

وَالْخَبْءُ مَا خَبَأْتَ لَا قِبَلَ لَا طَاقَةَ الصَّرْحُ كُلُّ مِلَاطٍ اتُّخِذَ مِنَ الْقَوَارِيرِ وَالصَّرْحُ الْقَصْرُ وَجَمَاعَتُهُ صُرُوحٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَلَهَا عَرْشٌ سَرِيرٌ كَرِيمٌ حُسْنُ الصَّنْعَةِ وَغَلَاءُ الثَّمَنِ يَأْتُونِي مُسْلِمِينَ طَائِعِينَ رَدِفَ اقْتَرَبَ جَامِدَةً قَائِمَةً أَوْزِعْنِي اجْعَلْنِي وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَكِّرُوا غَيِّرُوا وَأُوتِينَا الْعِلْمَ يَقُولُهُ سُلَيْمَانُ الصَّرْحُ بِرْكَةُ مَاءٍ ضَرَبَ عَلَيْهَا سُلَيْمَانُ قَوَارِيرَ أَلْبَسَهَا إِيَّاهُ

النَّمْلِ

د کلماتو تشریح:

قوله: وَالْخَبْءُ: مَا خَبَأْتَ :آیت کښې دی "اَلَّا یَسْجُدُوْا لِلّٰهِ الَّذِیْ یُخْرِجُ الْخَبْءَ فِی السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ" فرمائی چه په آیت کښې الخبء معنی پټ څیز ده. یعنی سجده به ولې الله تعالی ته نه کوی چه پټ څیزونه دَ آسمان او زمکې نه راوباسی، شاه عبدالقادر رحمه الله فرمائی ملاچرګك رزق دې دَ شګونه چینجی راویستل او خوړل، نه دانه خوری نه میوه، کیدیشی په دې وجه دَ یخرج الخبء خاص توګه باندې ذکراوکړیشو (دا قول دَ ملاچرګك قرآن کریم نقل کړیدې)[1]

[1])تفسیر عثمانی ص۵۰۸ سورة النمل آیت ۲۵

قوله: لَاقِبَلَ: لَاطَاقَةَ: "اِرْجِعْ اِلَيْهِمْ فَلَنَاْتِيَنَّهُمْ بِجُنُوْدٍ لَّاقِبَلَ لَهُمْ بِهَا" بيا دې معلومه وى چه مونږ به هغوى له داسې لښکرې راولو دَ کومومقابله چه به دَ هغوى نه اونه شى. فرمائى دې کښې لاقبل معنى لاطاقة ده، يعنى په هغوى کښې به دَ دغه لښکرونه دَ ځان ساتلوطاقت نه وى.

قوله: الصَّرْحُ: كُلُّ مِلَاطٍ اتُّخِذَ مِنَ الْقَوَارِيْرِ وَالصَّرْحُ: آيت کښې دى "قِيْلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ" هغه ته اووئيلې شو چه محل ته دننه شه، صرح هر هغه ګارې ته ائى چه دَ شيشې نه جوړېږى اودَ صرح معنى محل هم ده او ورانديږ دَدې معنى تالاب هم ليکلې ده دَ دې جمع صروح ده.

قوله: وَلَهَا عَرْشٌ عظيم سَرِيْرٌ كَرِيْمٌ حُسْنُ الصَّنْعَةِ وَغَلَاءُ الثَّمَنِ: آيت کښې دى "وَلَهَا عَرْشٌ عَظِيْمٌ" اوبلقيس سره يو لوئ تخت دې. فرمائى چه عرش عظيم معنى ده يوښکلې او دَ ښه کاريګرئى او بيش قيمته تخت.

قوله: مُسْلِمِيْنَ: طَائِعِيْنَ: "قَالَ يٰۤاَيُّهَا الْمَلَؤُا اَيُّكُمْ يَاْتِيْنِيْ بِعَرْشِهَا قَبْلَ اَنْ يَّاْتُوْنِيْ مُسْلِمِيْنَ" سليمان عليه السلام اوفرمائيل اې درباريانو تاسوکښې به څوك دَ بلقيس تخت ماله راوړى اول دَ هغې نه چه هغه خلق خبرشى او ماله راشى. فرمائى چه مسلمين معنى مطيع او حکم منونکى.

قوله: رَدِفَ: اقْتَرَبَ: "قُلْ عَسٰۤى اَنْ يَّكُوْنَ رَدِفَ لَكُمْ بَعْضُ الَّذِيْ تَسْتَعْجِلُوْنَ" تاسو اووائې خومره عجيبه ده چه د کوم عذاب تاسو دَ تندئى شور کوئې په هغې کښې څه تاسوته نزدې راورسيدو. فرمائى چه ردف معنى زرراورسيدل.

قوله: جَامِدَةً: قَائِمَةً: "وَتَرَى الْجِبَالَ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً" اوتاسو غرونه ته ګورئى په دې حال کښې چه تاسو هغه قائم ګنړئى (چه دا به هميشه قائم او دائم وى حالانکه دَ قيامت په ورځ به دَ ټول دَ مالوچو غوندې په هواکښې الوزى) جامدة معنى قائمة

قوله: اَوْزِعْنِيْ: اجْعَلْنِيْ: "رَبِّ اَوْزِعْنِيْۤ اَنْ اَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِيْۤ اَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَعَلٰى وَالِدَيَّ" فرمائى آيت کښې اوزعنى معنى اجعلنى يعنى اې زما ربه ما داسې جوړکړې چه زه ستا دَ دې نعمت شکر ادا کړم چه تا ماته او زما موريلار ته ورکړيدې.

قوله: نَكِّرُوْا: غَيِّرُوْا: "قَالَ نَكِّرُوْا لَهَا عَرْشَهَا" نکروا معنى ده ته دَ دې صورت بدل کړه.

قوله: وَاُوْتِيْنَا الْعِلْمَ: يَقُوْلُهُ سُلَيْمَانُ:

واوتينا العلم،، د چا مقوله ده: آيت کښې دى "قَالَتْ كَاَنَّهٗ هُوَ ۚ وَاُوْتِيْنَا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهَا وَكُنَّا مُسْلِمِيْنَ" مجاهد رحمه الله فرمائى چه په آيت کښې "وَاُوْتِيْنَا الْعِلْمَ" دَ حضرت سليمان عليه السلام مقوله ده. په دې صورت کښې من قبلها کښې ضمير بلقيس طرف ته راجع به وى، يعنى حضرت سليمان عليه السلام اوفرمائيل چه دَ دې ښځې نه اول مونږ ته علم راکړې شويدې. ليکن دوئم قول دا دې چه دا دَ بلقيس مقوله ده، په دې صورت کښې من قبلها ضمير معجزې طرف ته راجع دې او مطلب به دا وى چه دَ دې معجزې نه اول مونږ ته علم شوې وو چه سليمان صرف بادشاه نه

دي دَ الله تعالى مقرب بنده دي او دَ دې دَ پاره مونږ دَ هغه دَ فرمانبردارئ، منلو او انقياد لاره اختيار کړله. حافظ ابن حجر رحمه الله رومبنى قول ته ترجيح ورکړيده. (۱)-ليکن علامه عينى رحمه الله (۲)- حضرت تهانوى رحمه الله (۳)- اوحضرت مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله دوئم قول ته ترجيح ورکړيده، اودَ سياق او سباق نه دَ دوئم قول تائيد کيږى. (۴)-

قوله: الصَّرْحُ: بِرْكَةُ مَاءٍ، ضَرَبَ عَلَيْهَا سُلَيْمَانُ قَوَارِيرَ: قِيْلَ لَهَا ادْخُلِي الصَّرْحَ" الصرح معنى دَ اوبوتالاب په کوم چه حضرت سليمان عليه السلام شيشه لګولې وه، نوچه کله بلقيس ته په محل کښې دَ داخليدو دَ پاره اووئيلې شو نو هغې پينڅې راوچتې کړې او پنبې ئې ښکاره شوې. مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله ليکى: "حضرت سليمان عليه السلام په ديوان خانه کښې ناست وو په هغې کښې دَ کانړو په ځائ شيشې فرش وو، صفاشيشه به دَ لرينه ښکاريده لکه چه اوبه خوزيږى. اوممکن ده چه دَ شيشې لاندې واقعى اوبه وې يعنى حوض په شيشه باندې پټ کړې وى. هغې په اوبوکښې ننوتلو دَ پاره پنبې کولاؤ کړې سليمان عليه السلام اوفرمائيل چه دا دَ شيشې فرش دې اوبه نه دى، هغې ته دَ خپل عقل قصور او دَ عقل کمال معلوم شو، پوهه شوه چه په دين کښې هم دې څه ګنړى هغه به صحيح وى، اودا هم معلومه شوه چه په کوم سازوسامان دَ هغې قوم فخر کولو دلته دَ هغې نه ډير موجود دى. نولکه چه سليمان عليه السلام هغه خبرداره کړه په آفتاب اودَ ستورو په پرقار باندې عاشقه کيدلوسره هغه خدائ ګنړل هم داسې يوه دهوکه ده، لکه چه سړې شيشه اووينى او دَ اوبوګمان پرې کوى.

[۲۶۲] باب: تفسير سورة القصص

(كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ) إِلَّا مُلْكَهُ، وَيُقَالُ إِلَّا مَا أُرِيدَ بِهِ وَجْهُ اللَّهِ. وَقَالَ مُجَاهِدٌ (الْأَنْبَاءُ) الْحُجَجُ.

سورة القصص

قوله: (كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ) إِلَّا مُلْكَهُ، وَيُقَالُ إِلَّا مَا أُرِيدَ بِهِ وَجْهُ اللَّهِ: آيت کښې دى "وجهه" نه مراد دَ الله تعالى حکومت دې او دا هم اووئيلې شو چه دَ دې نه مراد هغه نيک اعمال دى چه دَ الله تعالى دَ رضادپاره کړيشوې وى.

قوله: وقال مجاهد: فعميت عليهم الانباء: الحجج: آيت کښې دى "فَعَمِيَتْ عَلَيْهِمُ الْأَنْبَاءُ يَوْمَئِذٍ" نو په هغه ورځ به دَ هغوى نه ټول دلائل ورك شى. مجاهد رحمه الله فرمائى چه الانباء نه دلائل مراد دى يعنى دې منکرانوسره به په هغه ورځ هيڅ دليل او حجت نه وى.

---

(۱) (فتح البارى: ۵۰۵/۸
(۲) (عمدة القارى: ۱۰۴/۱۹
(۳) (بيان القران: ۸۸/۲
(۴) (تفسير عثمانى: ۵۰۷ فائده نمبر ۲

[٢٦٣] باب قوله (إِنَّكَ لاَ تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ)

[٤٤٩٤] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِىِّ قَالَ أَخْبَرَنِى سَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ لَمَّا حَضَرَتْ أَبَا طَالِبٍ الْوَفَاةُ جَاءَهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَوَجَدَ عِنْدَهُ أَبَا جَهْلٍ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ أَبِى أُمَيَّةَ بْنِ الْمُغِيرَةِ، فَقَالَ «أَىْ عَمِّ قُلْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ، كَلِمَةً أُحَاجُّ لَكَ بِهَا عِنْدَ اللَّهِ». فَقَالَ أَبُو جَهْلٍ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِى أُمَيَّةَ أَتَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ فَلَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - يَعْرِضُهَا عَلَيْهِ، وَيُعِيدَانِهِ بِتِلْكَ الْمَقَالَةِ حَتَّى قَالَ أَبُو طَالِبٍ آخِرَ مَا كَلَّمَهُمْ عَلَى مِلَّةِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَأَبَى أَنْ يَقُولَ لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللَّهُ. قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «وَاللَّهِ لأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ مَا لَمْ أُنْهَ عَنْكَ». فَأَنْزَلَ اللَّهُ (مَا كَانَ لِلنَّبِىِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ) وَأَنْزَلَ اللَّهُ فِى أَبِى طَالِبٍ، فَقَالَ لِرَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - (إِنَّكَ لاَ تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِى مَنْ يَشَاءُ).

أيا ابوطالب مسلمان شوې وو؟: دَ آيت باب باره كښې خودلې شوى دىچه دَ ابوطالب باره كښې نازل شوې دې او دَ اهل حق همدغه مسلك دې چه دَ ابوطالب انتقال په حالت دَ كفر كښې شوې دې. ابن اسحاق په خپل سيرت كښې يو روايت نقل كړيدې چه ابوطالب دَ مرګ په وخت كښې خپلو شونډو له حركت وركولو، حضرت عباس رضي الله عنه چه دَ هغه رور وو هغه غوږ كيخودو نو واوريده نو هغوى ﷺ ته ئې عرض اوكړو وراره دې خو هم هغه كلمه لولى دَ كومې چه تامطالبه كړې وه، هغوى ﷺ اوفرمائيل ما نه ده اوريدلې (١)-

دَ بخارى په روايت باندې دَ شبلى نعمانى مرحوم اعتراض او دهغې جواب: شبلى نعمانى رحمه الله دَ امام بخارى رحمه الله په دې روايت تبصره كولوسره ليكي: "دَ ابوطالب دَ اسلام متعلق اختلاف دې ليكن دَ بخارى دا روايت قابل حجت نه دې چه آخرى راوى مسيب دې چه دَ فتح مكه په وخت كښې اسلام راوړو او دَ ابوطالب دَ وفات په وخت كښې موجودنه وو. په دې وجه علامه عينى دَ دې حديث په شرح كښې ليكى چه روايت مرسل دې. دَ ابن اسحاق په سلسله روايت كښې عباس بن عبدالله بن معبد او حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما دې. دا دواړه ثقه دى. ليكن دَ مينځ يو راوى دلته هم پاتې شو په دې بنا باندې دَ دواړو روايتونو دَ استناد په درجه كښې ډير فرق نشته.(٢) - ليكن دَ علامه شبلى دا خيال صحيح نه دې اول دا وېناچه حضرت مسيب رضي الله عنه دَ مكې دَ فتح په وخت كښې اسلام راوړې وو او دَ ابوطالب دَ وفات په وخت كښې موجود نه وو. دا دَ واقدى او مصعب زبيرى قول دې. (٣)- نورمحدثين حضرات

---

(١)(سيرة ابن هشام مع الروض الانف:١/٢٥٩-٢٦٠؟

(٢)(سيرة النبى:١/١٤٩

(٣)(تهذيب التهذيب:١٠/١٥٢ والاصابة:٣/٤٢٠ رقم الترجمة:٧٩٩٦ دَ دوى دَ حالاتوډپاره اوګورئى تهذيب الكمال:٢٧/٥٨٥ واسدالغابة:٤/٣٦٦ والاستيعاب:٣/١٤٠٠ وتاريخ البخارى الكبير:٧/ الترجمة:١٧٨٢

وائی چه حضرت مسیب رضی الله عنه دَ فتح مکه نه ډیر وړاندې اسلام راوړې وو (١)- دونمه خبره دا ده چه دَ ابنِ اسحاق سندمنقطع دې او پریخودې شوې راوی صحابی نه دې، پخپله ابن اسحاق هم دَ امام بخاری په شان دَ استناد اعلی درجه نه لری، په دې وجه دَ بخاری او ابن اسحاق روایات یو شان ګرځول صحیح نه دی. بلکه داخبره شبلیِ پخپله لیکلې ده ابن اسحاق چه په احتجاج کښې کله یوازې وی نو کافی نه دې. دَ علامه شبلی شاګرد مولاناسیدسلیمان ندوی دَ خپل استاذ ذکرشوی خیال سرهِ اختلاف کولوسره لیکی:
"دَمصنف دې نظریې سره زما اتفاق نشته ځکه چه دَ بخاری دَ روایت آخرِی راوی حضرت مسیب رضی الله عنه دې چه صحابی دې، ښکاره خبره ده چه دَ صحابی دا روایت به دَ صحابی نه وی نو په دې وجه مراسیل صحابه حجت دې اودَ ابن اسحاق روایت منقطع دې او پریخودې شوې راوی صحابی نه دې او پخپله ابن اسحاق هم دَ استناد اعلی درجه نه لری، په دې وجه دواړه روایتونه یوشانِ نشی ګرځولې کیدې. دینه علاوه دَ حضرت مسیب رضی الله عنه دَ دې روایت په تائید کښې پخپله دَ حضرت عباس رضی الله عنه هغه روایت دې چه هم دَ دې مسیب رضی الله عنه دَ روایت نه پورته صحیح بخاری کښې موجود دې په کوم کښې چه ذکر دې"حضرت عباس رضی الله عنه معلومه کړه چه یارسول الله صلی الله علیه وسلم استاسو تره (ابوطالب) ته تاسو نه څه فائده اورسیده چه هغه به ستاسوِ حفاظت کولو او ستاسو دَ پاره به ستاسو دښمنانوِ سره په مقابله وو. وئی فرمائیل هغه به دَ دوزخ په اُورکښې صرف دَ ګیټوپورې وی مګر دَ دې اثر هم دماغوته رسی، که چرې زه نه وم نو هغه به دَ دوزخ په لاندینئی طبقه کښې وو. دینه معلومه شوه چه پخپله دَ حضرت عباس رضی الله عنه په علم کښې وو چه دَ هغه خاتمه دَ توحید په اقرار باندې نه ده شوې(٢)

قَالَ ابنُ عَبَّاسٍ (أُولِي الْقُوَّةِ) لَا يَرْفَعُهَا الْعُصْبَةُ مِنَ الرِّجَالِ. (لَتَنُوءُ) لَتُثْقِلُ. (فَارِغًا) إِلَّا مِنْ ذِكْرِ مُوسَى. (الْفَرِحِينَ) الْمَرِحِينَ. (قُصِّيهِ) اتَّبِعِي أَثَرَهُ، وَقَدْ يَكُونُ أَنْ يَقُصَّ الْكَلَامَ (نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ). (عَنْ جُنُبٍ) عَنْ بُعْدٍ عَنْ جَنَابَةٍ وَاحِدٌ، وَعَنِ اجْتِنَابٍ أَيْضًا، يَبْطِشُ وَيَبْطُشُ. (يَأْتَمِرُونَ) يَتَشَاوَرُونَ. الْعُدْوَانُ وَالْعَدَاءُ وَالتَّعَدِّي وَاحِدٌ. (آنَسَ) أَبْصَرَ. الْجِذْوَةُ قِطْعَةٌ غَلِيظَةٌ مِنَ الْخَشَبِ، لَيْسَ فِيهَا لَهَبٌ، وَالشِّهَابُ فِيهِ لَهَبٌ. وَالْحَيَّاتُ أَجْنَاسٌ الْجَانُّ وَالْأَفَاعِي وَالْأَسَاوِدُ. (رِدْءًا) مُعِينًا. قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (يُصَدِّقُنِي) وَقَالَ غَيْرُهُ (سَنَشُدُّ) سَنُعِينُكَ كُلَّمَا عَزَّزْتَ شَيْئًا فَقَدْ جَعَلْتَ لَهُ عَضُدًا. مَقْبُوحِينَ مُهْلَكِينَ. (وَصَّلْنَا) بَيَّنَّاهُ وَأَتْمَمْنَاهُ. (يُجْبَى) يُجْلَبُ. (بَطِرَتْ) أَشِرَتْ. (فِي أُمِّهَا رَسُولًا) أُمُّ الْقُرَى مَكَّةُ وَمَا حَوْلَهَا. (تُكِنُّ) تُخْفِي. أَكْنَنْتُ الشَّيْءَ أَخْفَيْتُهُ، وَكَنَنْتُهُ أَخْفَيْتُهُ وَأَظْهَرْتُهُ. (وَيْكَأَنَّ اللَّهَ) مِثْلُ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ (يَبْسُطُ

---

(١)(عمدة القاری:۸/۱۸۰ کتاب الجنائز باب اذاقال المشرک عندالموت: لااله الاالله وتهذیب التهذیب:۱۰/۱۵۲

(٢) حاشیه سیرة النبی:۱/۱۵۰ وقال السهیلی فی الروض الانف:۱/۲۵۸: ان الصحیح من الاثر اثبت لابی طالب الوفاة علی الکفر والشرک-

الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ) يُوَسِّعُ عَلَيْهِ وَيُضَيِّقُ عَلَيْهِ.

د كلماتو تشريح:

قوله: قال ابن عباس: اولى القوة: لايرفعها العصبة من الرجال: آيت كښې دى "وَآتَيْنَاهُ مِنَ الْكُنُوزِ مَا إِنَّ مَفَاتِحَهُ لَتَنُوءُ بِالْعُصْبَةِ أُولِي الْقُوَّةِ" فرمائى چه د قارون د خزانو كنجيانې د طاقتورو سړو ډلې هم نه شوې اوچتولې، عصبة جماعت او ډلې ته وائى. آيت كښې لتنوء په معنى كښې بيان كړې دې هغه كنجيانو به ښكته كول، د بوج نه به طاقتور سړى ښكته كيدل.

قوله: فارغا: الا من ذكر موسى: آيت كښې دى "وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا" يعنى د حضرت موسى عليه السلام د مور زړه د حضرت موسى عليه السلام د ذكر نه علاوه د هرڅيز نه فارغ او خالى وو.

قوله: الفرحين: المرحين: "إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْفَرِحِينَ" بې شكه الله تعالى غرور كونكى نه خوښوى. آيت كښې فرحين معنى ده مرحين غرور كونكى، مرح (س) مرحاً فخركول.

قوله: قصيه: اتبعى اثره وقديكون: ان يقص الكلام نحن نقص عليك: "وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ" قصيه معنى ده د هغې نه روستوروستوځه، دا لفظ كلام او قصه بيانولو معنى كښې هم راځى لكه په سورة يوسف كښې دى "نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ"

قوله: عن جنب: عن بعد عن جنابة واحد وعن اجتناب ايضا: آيت كښې دى "فَبَصُرَتْ بِهِ عَن جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ" (ترجمه تيره شوه) دې كښې عن جنب معنى ده، د لرينه، عن جنابة او عن اجتناب هم دغه معنى ده.

قوله: يأتمرون: يتشاورون: "قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ" وئيل اې موسى رضي الله عنه! درباريان ستا متعلق مشوره كوى چه تا قتل كړى، فرمائى يأتمرون معنى په خپل مينځ كښې مشوره كوى.

قوله: العدوان والعداء والتعدي واحد: "فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ" فرمائى عدوان، عداء او تعدى هم په يوه معنى كښې دى يعنى زياتې.

قوله: انس: ابصر: "آنَسَ مِن جَانِبِ الطُّورِ نَارًا" انس معنى ده اوكتل، يعنى حضرت موسى عليه السلام د كوه طور طرف ته اور اوليدو.

قوله: الجذوة: قطعة غليظة من الخشب ليس فيها لهب والشهاب فيه لهب: آيت كښې فرمائى "أَوْ جَذْوَةٍ مِّنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ" يا د اور سكروټه راوړم چه ته ګرمه شې، فرمائى چه جذوة د لرګى پيړې ټوټې ته وائى كوم كښې چه شغله نه وى انګار او شهاب هغه وى كوم كښې چه شغله وى لكه په سورة نمل كښې دى "أَوْ آتِيكُم بِشِهَابٍ قَبَسٍ...."

قوله: والحیات اجناس الجان والافاعی والاساود: دَ مارانو مختلف اقسام او اجناس وی، یو قسم دَ هغوی ځان دې دَ کوم تذکره چه په دې سورة کښې راغی "فَلَمَّا رَاٰهَا تَهْتَزُّ كَاَنَّهَا جَآنٌّ وَّلّٰى مُدْبِرًا" دا یو وړوکې پرقیدونکې سپین مار وی، یو افاعی دې دا دَ افعی جمع ده، دا ښځه وی نرته افعوان وائی او یو قسم اساود دې دا دَ اسود جمع ده، دا دَ تور رنګ دَ ټولونه خطرناک مار وی. بهر حال دا مختلف قسمونه دی او په دې ټولو باندې حیة اطلاق کیږی.

قوله: ردا معینا قال ابن عباس: لکی یصدقنی: آیت کښې دی "وَاَخِىْ هٰرُوْنُ هُوَ اَفْصَحُ مِنِّىْ لِسَانًا فَاَرْسِلْهُ مَعِىَ رِدْاً يُّصَدِّقُنِىٓ" دې کښې "ردا" معنی معین او امدادی دې، یعنی زما رور هارون دَ ژبې په اعتبار سره مانه زیات فصیح دې هغه زما معین او مددګار جوړکړه راولیګه چه هغه زما تصدیق اوکړه.

قوله: سنشد: سنعینك: آیت کښې دی "قَالَ سَنَشُدُّ عَضُدَكَ بِاَخِيْكَ" وئی فرمائیل مونږ اوس ستارور ستا دَ متو طاقت جوړوو. فرمائی چه نشد معنی هم مدد کوو عضد تشریح کولوسره امام فرمائی چه "کلما عززت شیئا فقد جعلت له عضدا" کوم څیز ته چه ته هم قوت اورسوې نوته دَ هغه متې جوړیږې. عزز تعزیزا طاقت رسول، تائید کول.

قوله: مقبوحین: مهلکین: آیت کښې دی "وَيَوْمَ الْقِيٰمَةِ هُمْ مِّنَ الْمَقْبُوْحِيْنَ" فرمائی مقبوحین معنی ده مهلکین یعنی دَ قیامت په ورځ دَ هلاکیدونکونه وی.

قوله: وصلنا: بیناه واتممناه: "وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُوْنَ" دې کښې وصلنا معنی ده بیناه، واتممناه یعنی مونږ دا کلام بیان کړو او پوره موکړو دې دپاره چه نصیحت حاصل کړی.

قوله: یجبی: یجلب: آیت کښې دی "يُّجْبٰىٓ اِلَيْهِ ثَمَرٰتُ كُلِّ شَىْءٍ" فرمائی یجبی معنی یجلب یعنی چرته چه هرقسم میوې رابنکلوسره راوړی.

قوله: بطرت: اشرت: آیت کښې دی "وَكَمْ اَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ بَطِرَتْ مَعِيْشَتَهَا" اوډیر داسې کلی مونږ تباه کړی دی چه دَ خپل عیش په سامان به ئی ناز کولو. بطرت معنی اشرت فخر تکبر او لوئی کول، علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی: "یعنی دَ عربودَ دښمننی نه څه ویریږی دَ الله تعالی دَ عذاب نه اوویریږه، ګورې نه څومره قومونه تیرشوی دی دَ چا چه په خپل عیش او عشرت باندې غرور وو کله چه هغوی کبر او سرکشی اختیار کړه الله تعالی څنګه تباه او برباد کړل چه نن دَ دنیا په مخ باندې دَ هغوی نوم او نشان باقی پاتې نه شو. دا کنډرې دَ هغوی دَ کلو نښې پاتې دی کوموکښې چه څوك اوسیدونکی نشته. بغیردَ دې نه چه چرته مسافر په کښې دَ لږ ساعت دَ پاره آرام اوکړی یا دَ الله تعالی دَ قدرت دَ عبرت تماشه کتلودپاره هلته ورکوزشی".

قوله: في امها رسولا: ام القرى مكة وما حولها: "وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرٰى حَتّٰى يَبْعَثَ فِيْٓ اُمِّهَا رَسُوْلًا" ستا رب دَ کلو تباه کونکې نه دې ترهغه وخت پورې چه دَ هغوی لوئ کلی ته رسول اونه لیګی. علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائی: "یعنی الله تعالی هغه وخت پورې کلې نه غرقه وی ترکوم وخت پورې چه دَ هغې دَ لوئې مقام ته هوښیارونکې پیغمبر اونه لیګی (دَ صدرمقام تخصیص کیدېشی په دې وجه شوې وې چه دَ هغې اثر ترلرې پورې رسی او دَ ښارونو اوسیدونکی نسبتاً سلیم العقل وی) دَ مخ دَ زمکې دَ آبادو صدر مقام مکه معظمه وه" امام فرمائی په آیت مذکوره کښې "امها" نه مراد مکه اودَ دې اطراف دی.

قوله: تکن: تخفي اكننت الشئ: اخفيته وكمننته اخفيته واظهرته: آیت کښې دی "وَرَبُّكَ يَعْلَمُ مَا تُكِنُّ صُدُوْرُهُمْ وَمَا يُعْلِنُوْنَ" او ستا رب پوهیږی په هغه څیزونو کوم چه دَ هغوی سینې پټوی او کوم چه هغوی ښکاره کوی. فرمائی چه تکن معنی تخفی یعنی پټوی. عرب وائی "اکننت الشئ" ما دا پټ کړو. وکننته (ازباب نصر) ما دا پټ کړو، هغه ظاهر کړو دَ اضداد نه دې.

قوله: يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر: يوسع عليه ويضيق عليه: آیت کښې دی "وَيْكَاَنَّ اللّٰهَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَّشَآءُ مِنْ عِبَادِهٖ وَيَقْدِرُ" فرمائی په آیت کښې یبسط معنی ده الله تعالی دَ هغوی رزق زیاتوی او یقدرمعنی رزق کښې تنګی کول دی.

قوله: ويكان الله: مثل: المتران الله يبسط الرزق لمن يشاء ويقدر:
دلفظ ''ویکان،، **تحقیق:** ایا تاسو اونه لیدوچه الله تعالی دَ چا دَ پاره غواړی رزق زیاتوی (اوچا دپاره غواړی) تنګوی. په هندوستانی نسخوکښې "ويك ان" جدا جدا لیکلی دی او په مصری نسخو کښې "ویکان" یوځائ لیکلې شوی دی. صاحب الجمل فرمائی باجماع المصاحف دا کلمه متصل منلې شویده. دَ دې جدا جدا لیکل صحیح نه دی. ([1])- البته په قراء کښې اختلاف دې، عاصم دَ اسم اعتبارکوی او په مینځ کښې وقف نه کوی لیکن کسائی "وی" باندې وقف کوی او ابوعمرو بن العلاء "ویك" باندې وقف کوی. ([2])- بیا په دې کښې هم اختلاف دې چه دا کلمه مفرده ده یا کلمه مرکبه، بعضې حضراتووئیلی دی دا مفرد ده او "الم تر" معنی کښې ده لکه چه امام بخاری رحمه الله نقل کړی دی او بعضو وئیلی دی دا مرکب ده، "وی" او "کان" نه "وی" "اعجب" په معنی کښې کلمه تعجب ده او "کان" حرف تشبیه ده لیکن تشبیه معنی دلته ختمه کړیشوه معنی ده ([3])- "اعجب ان الله...." او بعضې

---

[1] (تعلیقات لامع الدراری:۱۴۳/۹ وتفسیر جمل
[2] (تعلیقات لامع الدراری:۱۴۳/۹
[3] (روح المعانی:۱۲۴/۳

حضرات وائى چه دا "ويلك ان الله" په معنى كښې دې "ويلك" كښې لام د تخفيف په غرض سره حذف كړيشو "ويك ان الله" جوړشو (١)۔

[٢٦٤] بَاب إِنَّ الَّذِى فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ الْآيَةَ

[٤٤٩٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُقَاتِلٍ أَخْبَرَنَا يَعْلَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الْعُصْفُرِيُّ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ لَرَادُّكَ إِلَى مَعَادٍ قَالَ إِلَى مَكَّةَ

[٢٦٥] بَاب: تفسير سورة العنكبوت

قال مجاهد وكانوا مستبصرين ضللة وقال غيره الحيوا الحى واحد وليعلمن الله علم الله ذلك انما هى بمنزلة فليميز الله كقوله ليميز الله الخبيث من الطيب اثقالا مع اثقالهم اوزارا مع اوزارهم.

سورة العنكبوت

د كلماتو تشريح:

قوله: قال مجاهد: وكانوا مستبصرين: ضللة: آيت كښې دى "وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطٰنُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَكَانُوا مُسْتَبْصِرِينَ" مجاهد رحمه الله فرمائى چه د مستبصرين معنى گمراه ده، د آيت مطلب دې "شيطان د هغوى په نظر كښې د هغوى اعمال ښائسته جوړ كړى دى نو هغې دوى د حق د لارې نه منع كړل او هغوى گمراه وو".

قوله: فليعلمن الله: علم الله ذلك انما هى بمنزلة فليميز الله ك **قوله:** ليميز الله الخبيث من الطيب:

د ايت "فليعلمن الله الذين صدقوا....." متعلق يو اشكال او د حضرت شيخ الهند رحمه الله جواب: آيت كښې دى "فَلَيَعْلَمَنَّ اللهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكٰذِبِينَ" دلته په ظاهره اشكال كيږى چه د الله تعالى علم خو ازلى دې "ليعلمن" صيغه مستقبل ده نو د الله تعالى د پاره مستقبل كښې علم ثابتول به څنګه صحيح وى؟ امام بخارى رحمه الله فرمائيلى دى چه صيغه خو د مستقبل ده ليكن په معنى كښې ماضى دې، اوس سوال دا پيدا كيږى نو بيا د مستقبل صيغه ولې استعمال كړې شو؟ د دې جواب امام بخارى "انماهى بمنزلة..." سره وركړيدې يعنى دلته د علم نه علم تميز مراد دې. د هرڅيز اجمالى او تفصيلى علم د الله تعالى ازلى دې او په دې كښې د خبرو شك او اجمال پورې نشته ليكن په دې كښې هيڅ شك نشته چه علم تميز محدثات په وجود كښې د راتلونه پس كيږى. په دې وجه دلته د مستقبل صيغه استعمال

---

(١) (عمدة القارى: ١٩/١٠٧ وتفسير الكشاف: ٣/٤٣٤

كړې شوه. دَ دې سوال په جواب کښې شيخ الهند رحمه الله ليکى: "آيت چه حتى نعلم او فليعلمن او لمايعلم الله او لنبلونكم او الالنعلم وغيره كلمات موجود دى، دې ټولونه په ظاهر په پوهه كښې راځى چه الله تعالى ته نعوذبالله دَ دې څيزونوعلم روستوشوې وو، دَ دې څيزونو دَ وجودنه وړاندې علم نه وو. حالانكه دَ هغه علم دَ هرڅيز سره قديم دې. "وَكَانَ اللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمًا" علماؤ په څو قسمه دَ دې جواب وركړيدې. بعضودَ علم نه متميز او جدا جدا كول مراد اخستې دې، بعضو دَ امتحان معنى اخستې، چا علم په معنى دَ رؤيت اخستې، چا مستقبل په معنى دَ ماضى كړې، بعضو حدوث علم دَ نبى او مؤمنانوطرف ته يا مخاطبينو طرف ته واپس كړيدې. بعضې اكابر محققينو علم حالى چه ورستو وجود معلوم متحقق كيږى په كوم چه جزا او سزا مدح و ذم مترتب كيږى مراد اخستې دې او هم دا ئى خوښ كړې دې. بعضې راسخين مدققين دَ دې متعلق دوه خبرې ډير دقيق او انيق بيان فرمائيلى.

دَ اول خلاصه دا ده چه حسب ارشاد "وَاَنَّ اللّٰهَ قَدْ اَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا" ټول څيزونه دَ اول نه تراخره پورې حقير او عظيم، قليل او كثير دَ الله تعالى په وړاندې دى اودَ ټولو علم په يوځائ هغه ته دې. دَ هغه په علم كښې تقدم او تاخر هيڅ كله نشته. مګر په خپل مينځ كښې دَ يوبل په نسبت بيشكه مقدم او مؤخر ګڼړلې شى، نودَ الله تعالى دَ علم په حساب ټول په ټول په منزله دَ شئ واحد موجود دى په دې وجه هلته دَ ماضى حال او مستقبل راويستل بالكل غلط به وى البته دَ خپل مينځ تقدم او تاخرپه وجه دا دريواړه زمانې بالبداهت به جدا جدا راوځى. نو جناب بارى كله دَ حسب موقع او حكمت دَ معلوميدلو په لحاظ سره كلام كوى اوكله دَ دې وقائع دَ تقدم او تاخر لحاظ كيږى، په اول صورت كښې خوهميشه دَ يو فريق دقيق په لحاظ سره دَ ماضى صيغه يا دَ حال صيغه استعماليږى،اودَ استقبال صيغه نشى استعماليدې او په دوئم صورت كښې دَ ماضى په موقع كښې ماضى او حال موقع كښې دَ حال او استقبال په ځائ استقبال راوړلې شى. او چرته چه دَ آئنده وقائع دَ ماضى په الفاظوكښې بيان كړې دې لكه "وَنَادٰى اَصْحٰبُ الْجَنَّةِ" وغيره تو هلته دا لحاظ دې چه الله تعالى ته ټول مستحضر او په وړاندې دى او كوم ځائ كښې چه تيرشوى واقعات دَ استقبال په صيغه سره بيان شوى دى لكه هم په دې آيت كښې نو هلته هم دا په خيال كښې دى چه دا نسبت دَ خپل ماقبل مستقبل دې، دَ علم الهى په لحاظ سره استقبال نه دې چه دَ هغه په علم كښې دَ حدوث وهم وى.

دَ دوئم تحقيق خلاصه دا ده چه مونږ ته دَ څيزونو علم په دوو طريقوسره حاصليږى، يو بغيردَ واسطې او بل سره دَ واسطې. مثلاً اُور خو كله په سترګو وينو او كله اُورزمونږ نه چرته پټ وى خو لوګى كتلوسره دَ اُور يقين كيږى او اكثر دا دواړه علمونه په يو ځائ موجود وى. مثلاً كه اُور دَ نزدې نه اووينى نو لوګى به هم هغې سره په نظر راشى نو په داسې صورت كښې به دَ اُور علم په دواړو طريقو سره حاصل شى. يو خو بغيرواسطې څكه چه په سترګو اُور وينى، دوئم په واسطه سره يعنى دَ اُور علم دَ لوګى په واسطه سره او دا دواړه علمونه هم په يوځائ دى. وړاندې روستونه دى شوى خو علم په واسطه سره په علم

بغیرد واسطې کښې دا ورننوتې وی چه دا په خیال کښې هم نه راځي. علی هذاالقياس کله د دوو شئینو علم بغیرد واسطې نه هم په یو ځائ حاصلیږی مثلاً اور او لوګې په یوځائ اوګوری. دغه شان کله د یو شئ علم بغیرد واسطې او بل شئ علم د رومبی شئ په واسطه سره یو ځائ حاصلیږی. مثلاً د لوګې علم بغیرد واسطې اود اور علم په واسطه د لوګی سره، یا د اور علم بغیرد واسطې او د لوګی علم په واسطه سره دواړه یوځائ پیدا کیږی مګر چه ځنګه دې قلم په لاس کښې راواخستو او لیکې نو په هر صورت کښې قلم او لاس ملاویږی خو وائی داسې چه اول لاس بیا قلم خوزوه،دغه شان عقل سلیم د یوځائ کیدو سره بغیرد واسطې د شئ علم سره د واسطې د شئ په علم باندې ضرور مقدم ګڼړی.

کله چه دا خبرې معلومې شوې نو اوس واورئی چه الله تعالی ته چه علیم ذات دې د ټولو شئینوعلم په دواړه شانه دې. بغیرواسطې او سره د واسطې په یوځائ یعنی د لوازم ملزومات نه او د ملزومات د لوازم نه او دواړه علمونه د ازل نه برابر یو ځائ دی او قدیم دی. نو علم بلاواسطه په طریقه مذکوره سره مقدم او علم بالواسطه مؤخر اووایه. او چه کوم ځائ کښې د الله تعالی په علم کښې د استقبال صیغه یاد استقبال معنی موندلې شی نو د علم بالواسطه په لحاظ سره دې. د زمانې په اعتبار سره څه تفاوت او لریوالې نشته. او چرته چه ماضی یا حال مستعمل دې هلته علم بلاواسطه مراد دې اود علم بالواسطه په اعتبار سره کلام فرمائیلوکښې دا حکمت دې چه د الله تعالی د کلام مخاطب سړی دې او هغوی ته اکثر د شئینوعلم بالواسطه کیږی او چرته چه جناب باري په خپل علم کښې د مستقبل صیغه استعمال کړیده هغه هم هغه امور دی چه بنی آدم ته بلاواسطه نشی معلومیدلې. که په داسې موقع کښې بنی آدم نه په اعتبار د علم بلاواسطه کلام کولې شو نو په هغه باندې به پوره الزام نه وو او چه کوم ځائ دا مصلحت نه وی په اعتبار د علم بلاواسطه صیغه ماضی یا حال استعمالولې شی مګر بنی آدم ته د دې شئینوعلم بلاواسطه کیدې نشی او د دې واسطوعلم د هغوی د وجود نه اول بنی آدم ته ممکن نه دی. په دې وجه د هغه ټول علوم برابر نشی حاصلیدې نو هغه الله تعالي په خپل ځان باندې قیاس کولوسره د مستقبل د صیغې نه حدوث ګڼړی او حیرانیږی چه د الله تعالی په علم کښې حدوث ثابت شو. مګر پوهه خلق چه د مذکوره نکتې نه خبر وی ټول د یو بل مطابق ګڼړی. (١)-

قوله: اثقالا مع اثقالهم: اوزارامع اوزارهم: آیت کښې دی "وَلَيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَأَثْقَالًا مَّعَ أَثْقَالِهِمْ" فرمائی دې کښې اثقال معنی اوزار ده چه جمع ده د وزر په معنی د بوج، علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله فرمائي: "یعنی دروغژن دی او ستا بوج یوه رتئی هم نشی سپکولې، او خپل بوج درنوی. یو خود هغوی د ذاتی ګناه بار وو اوس د نور په اغواء او اضلال سره دې کښې نورهم زیاتې کوی، حضرت شاه صاحب لیکی چه څوك غواړې چه دوستی اوکړی او د چا ګناه په خپل سر واخلی، نودا به نه وی مګر څوك ئی چه ګمراه کړل اود هغه په غولولو سره

---

(١)(تفسیر عثمانی:٢٧-٢٨

هغه گناه اوكړه، نو هغه گناه په ده باندې هم ده او په هغه باندې هم. لكه چه په حديث كښې راغلى دى چه په دنياكښې څوك په ناحقه سره قتل كړى د هغه د گناه حصه د حضرت آدم عليه السلام رومبى خوئ (قابيل) ته رسى، چا چه اول دا خرابه لار راويستلې"

[٢٦٦] باب: تفسير سورة الم غلبت الروم

قال مجاهد يحبرون ينعمون فلا يربو عند الله من أعطى عطية يبتغي أفضل منه فلا أجر له فيها قَالَ مُجَاهِدٌ يُحْبَرُونَ يُنَعَّمُونَ يَمْهَدُونَ يُسَوُّونَ الْمَضَاجِعَ الْوَدْقُ الْمَطَرُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ هَلْ لَكُمْ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فِي الْآلِهَةِ وَفِيهِ تَخَافُونَهُمْ أَنْ يَرِثُوكُمْ كَمَا يَرِثُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا يَصَّدَّعُونَ يَتَفَرَّقُونَ فَاصْدَعْ وَقَالَ غَيْرُهُ ضُعْفٌ وَضَعْفٌ لُغَتَانِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ السُّوأَى الْإِسَاءَةُ جَزَاءُ الْمُسِيئِينَ

الم غلبت الروم

د كلماتو تشريح:

قوله: يحبرون :ينعمون : "فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ" هغه خلق چه ايمان ئى راوړې وو او ښه كارونه ئى كړى وو هغه خو به (د جنت) باغونو كښې خوشحاله وى.

فرمائى چه يحبرون معنى ينعمون: هغه به په نعمتونو كښې وى.

قوله: فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ: مَنْ أَعْطَى عَطِيَّةً يَبْتَغِي أَفْضَلَ مِنْهُ فَلَا أَجْرَ لَهُ فِيهَا : آيت كښې دى "وَمَا آتَيْتُمْ مِنْ رِبًا لِيَرْبُوَ فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ" يعنى په سود باندې تاسو كومې روپئى وغيره وركونى دې د پاره چه په مال كښې زياتوالې اوشى نو هغه د الله تعالى په نيزد نه زياتيږى. فرمائى آيت كښې "فَلَا يَرْبُوا عِنْدَ اللَّهِ" مطلب دا دې چه كوم سړې چاته د زيات اخستلو په غرض څه وركړى نو د هغه په وركړه كښې د هغه د پاره هيڅ اجر به نه وى. د سود په ذريعه د مال د زياتى مثال داسې دې لكه د بدن پړسوب چه د مرگ پيغام دې او د زكوة په ذريعه چه په مال كښې په ظاهره كوم كمې په نظر راځى هغه داسې دې لكه د جلاب په ذريعه د فاسد مادو تنقيه يعنى صفائى كول د كوم انجام چه صحت دې.

قوله: فلانفسهم يمهدون :يُسَوُّونَ الْمَضَاجِعَ : آيت كښې دى "وَمَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ" فرمائى يمهدون معنى ده خپل ځان د پاره بسترې سيده كوى، خوروى، يعنى چه كوم خلق نيك عمل كوى نو لكه چه خپل ځان د پاره (جنت يا قبركښې) بسترې او فرش خوروى.

قوله: الْوَدْقُ: الْمَطَرُ : "فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ" ودق معنى باران يعنى بيا تاسو په وريځوكښې دننه باران راوتونكې وينئ.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ :هَلْ لَكُمْ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ: فِي الْآلِهَةِ : آيت كښې دى

"ضَرَبَ لَكُم مَّثَلًا مِّنْ أَنفُسِكُمْ هَل لَّكُم مِّن مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُم مِّن شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ" الله تعالى ستاسو د پاره يو مثال بيان كړو په تاسو كښې څه ستاسو په غلامانو كښې تاسوسره شريك دى په هغه مالونو كښې كوم چه مونږ تاسو له دركړى دى". حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه په دې آيت كښې الله تعالى د باطلو معبودانو په سلسله كښې مثال بيان كړې دې. او په دې كښې فرمائيلى دى چه كله تاسو پخپله په هغه خبره راضى نه ئى چه ستاسو غلامان ستاسو په شان په مالونو كښې شريك شى او هغه ستاسو وارثان جوړى نو بيا تاسو دا باطل معبودان چه الله تعالى پيداكړى دى الله تعالى سره ولې شريك ګنړئى او د الله تعالى افعالوكښې ولې وارثان اوحقدار ګرځوئى. دغه شان تاسو ته د خپل غلامانو نه هيڅ خطره او انديښنه نه وى نو بيا څنګه دا ګنړئى چه الله تعالى ته به د دې باطلومعبودانو پرواه وى او د هغوى نه به څه ويره محسوس كړى.

قوله: يَصَّدَّعُونَ: يَتَفَرَّقُونَ : "يَوْمَئِذٍ يَصَّدَّعُونَ" په هغه ورځ به ټول خلق ګډوډ او خواره شى يصدعون اصل كښې يتصدعون وو د باب تفعل په معنى خواره واره كيدل، فقلبت تاء صادا، وادغمت

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: ضُعْفٌ وَضَعْفٌ لُغَتَانِ :آيت كښې دى "اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن ضُعْفٍ" الله تعالى هغه ذات دې چا چه تاسو د كمزورئى په حالت كښې پيدا كړئى. فرمائى ضعف كښې دوه لغت دى يو ضاد فتح سره او دوئم ضاد ضمه سره.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: السُّوأَى: الْإِسَاءَةُ جَزَاءُ الْمُسِيئِينَ :آيت كښې دى "ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاءُوا السُّوأَىٰ أَن كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ" بيا د خرابوخلقو انجام خراب شو چه هغوى د الله تعالى نښې دروغ ګنړلې وې. مجاهد رحمه الله فرمائى آيت كښې د السواى معنى دخرابې چه كومه جزا وى د خرابى كونكو.

[۴۴۹۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ وَالْأَعْمَشُ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ يُحَدِّثُ فِي كِنْدَةَ فَقَالَ يَجِيءُ دُخَانٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَأْخُذُ بِأَسْمَاعِ الْمُنَافِقِينَ وَأَبْصَارِهِمْ يَأْخُذُ الْمُؤْمِنَ كَهَيْئَةِ الزُّكَامِ فَفَزِعْنَا فَأَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ وَكَانَ مُتَّكِئًا فَغَضِبَ فَجَلَسَ فَقَالَ مَنْ عَلِمَ فَلْيَقُلْ وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ فَإِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَقُولَ لِمَا لَا يَعْلَمُ لَا أَعْلَمُ فَإِنَّ اللَّهَ قَالَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ وَإِنَّ قُرَيْشًا أَبْطَئُوا عَنِ الْإِسْلَامِ فَدَعَا عَلَيْهِمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ حَتَّى هَلَكُوا فِيهَا وَأَكَلُوا الْمَيْتَةَ وَالْعِظَامَ وَيَرَى الرَّجُلُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ فَجَاءَهُ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ جِئْتَ تَأْمُرُنَا بِصِلَةِ الرَّحِمِ وَإِنَّ قَوْمَكَ قَدْ هَلَكُوا فَادْعُ اللَّهَ فَقَرَأَ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى قَوْلِهِ عَائِدُونَ أَفَيُكْشَفُ عَنْهُمْ عَذَابُ الْآخِرَةِ إِذَا

جَاءَ ثُمَّ عَادُوا إِلَىٰ كُفْرِهِمْ فَذٰلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَىٰ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَىٰ يَوْمَ بَدْرٍ وَلِزَامًا يَوْمَ بَدْرٍ الم غُلِبَتِ الرُّومُ إِلَىٰ سَيَغْلِبُونَ وَالرُّومُ قَدْ مَضَىٰ

په دې حديث کښې حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د خپل دې خيال اظهار اوکړو د کوم تذکره چه په ماقبل کښې تيره شوې ده چه لزام، دخان او بطشه د هغوی په نيزد واقع شويدی او د هغوی تعلق قريشو سره دې. دلته چه کوم سرې وئيلی دی چه د دخان واقع کيدل به په قيامت کښې وی هغه هم په خپل ځائ صحيح دې، حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د خپل علم مطابق د دې انکار کړيدې ګنی جمهور علماء ددې انکار نه کوی.

[۲۶۷] بَابٌ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ لِدِينِ اللَّهِ خُلُقُ الْأَوَّلِينَ دِينُ الْأَوَّلِينَ وَالْفِطْرَةُ الْإِسْلَامُ

[۴۴۹۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يُونُسُ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ أَوْ يُنَصِّرَانِهِ أَوْ يُمَجِّسَانِهِ كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بَهِيمَةً جَمْعَاءَ هَلْ تُحِسُّونَ فِيهَا مِنْ جَدْعَاءَ ثُمَّ يَقُولُ فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ

آيت کښې دی "فِطْرَتَ اللّٰهِ الَّتِیْ فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا ؕ لَا تَبْدِيْلَ لِخَلْقِ اللّٰهِ ؕ" دې کښې "خلق الله" تشريح "دين الله" نه او فطرت تشريح اسلام سره کړيده. دغه شان په سورة الشعراء کښې دی "اِنْ هٰذَآ اِلَّا خُلُقُ الْاَوَّلِيْنَ ۙ" دې کښې خلق په معنی د دين دې. د روايت په آخره کښې **ثم يقول: فطرة الله...دې**، دې "**يقول**" ضمير رسول الله صلی الله علیه وسلم طرف ته نه راګرځی لکه چه د ظاهر نه معلوميږی بلکه دا د حضرت ابوهريره رضی الله عنه ارشاد دې. په کتاب الجنائز کښې د دې تصريح ده. (۱)-

د "**فطرت الله التی فطر الناس عليها**، **تفسير**:علامه شبير احمد عثمانی رحمه الله ليکلی دی: الله تعالی د سړی کره وړه د شروع نه داسې ايخودې دی چه هغه د حق قبلول او پوهه غواړی نو کولې شی او دفطرت د شروع نه خپل اجمالی معرفت يوبرق دهغه په زړه کښې دتخم په توګه د هدايت اچولې دې. که چرې د چاپيره احوال او ماحول خراب اثر نه متاثر نه وی او په اصل طبيعت باندې پريخودلې شی نو خامخا به حق دين اختياروی بل طرف ته به نه متوجه کيږی. "عهد الست" په قصه کښې هم دې طرف ته اشاره ده او په احاديث صحيحه کښې تصريح ده چه هرماشوم په فطرت (اسلام) باندې پيدا کيږی روستو مور پلار هغه يهودی نصرانی او مجوسی جوړوی. په يوحديث قدسی کښې دی چه ما خپل بنده ته "حنفاء" پيدکړو. بيا

---

(۱) صحيح بخاری مع عمدة القاری کتاب الجنائز باب اذا اسلم اصبی:۸/۱۷۶

شیطانانو اغواء کړو اوهغه ئی د نیغې لارې نه واړولو، بهرحال دین حق، دینِ حنیف او دین قیم هغه دې که انسان د هغه په فطرت باندې محلی بالطبع پریخودې شی نو د خپل طبیعت نه به د هغې طرف ته تیټ شی، د ټولو انسانانو فطرت الله تعالی داسې جوړ کړیدې په کوم کښې چه څه تفاوت او بدلون نشته. فرض کړه که فرعون یا ابوجهل په اصلی فطرت کښې دا استعداد او صلاحیت نه وې نو هغوی د حق د قبلولو مکلف جوړول نه صحیح کیدل لکه چه خښته کانړې یا څناور ئی د شرائع مکلف نه دی جوړ کړی، د انسانی فطرت هم د دې یوشان والی اثر دې چه د دین ډیر مهمه اصول په څه ناڅه رنګ کښې تقریباً ټول انسانان تسلیم کوی سره د دې که په هغې باندې صحیح قائم نه اوسیږی.

حضرت شاه صاحب رحمه الله لیکی الله تعالی د ټولوحاکم، د ټولو نه عجیبه، څوک د هغه برابر نشته. د چا زور په هغه نشته، دا خبرې ټول پیژنی، په دې تلل پکار دی، هسې د چا ځان او مال تنګول.په ناموس باندې عیب لګول هرسړې بد ګنړی، داسې الله تعالی یادول، غریب باندې ترس خوړل، پوره حق ورکول، دهوکه نه ګول هر سړې ښه پیژنی، په دې لار باندې تلل هم دغه دین رښتونې دې (دا فطری امور دی مګر) د دې بندوبست د پیغمبرانو په ژبه الله تعالی خودلی دی.

سورة لقمان

[٢٦٧] بَاب لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[٤٤٩٨] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ شَقَّ ذَلِكَ عَلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالُوا أَيُّنَا لَمْ يَلْبِسْ إِيمَانَهُ بِظُلْمٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ لَيْسَ بِذَاكَ أَلَا تَسْمَعُ إِلَى قَوْلِ لُقْمَانَ لِابْنِهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

[٢٦٩] بَاب قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

[٤٤٩٩] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ عَنْ جَرِيرٍ عَنْ أَبِي حَيَّانَ عَنْ أَبِي زُرْعَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَوْمًا بَارِزًا لِلنَّاسِ إِذْ أَتَاهُ رَجُلٌ يَمْشِي فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِيمَانُ قَالَ الْإِيمَانُ أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَلِقَائِهِ وَتُؤْمِنَ بِالْبَعْثِ الْآخِرِ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِسْلَامُ قَالَ الْإِسْلَامُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا تُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَتُقِيمَ الصَّلَاةَ وَتُؤْتِيَ الزَّكَاةَ الْمَفْرُوضَةَ وَتَصُومَ رَمَضَانَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الْإِحْسَانُ قَالَ الْإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَتَى السَّاعَةُ قَالَ مَا الْمَسْئُولُ عَنْهَا بِأَعْلَمَ مِنْ السَّائِلِ وَلَكِنْ سَأُحَدِّثُكَ عَنْ أَشْرَاطِهَا إِذَا وَلَدَتْ الْمَرْأَةُ رَبَّتَهَا فَذَاكَ مِنْ أَشْرَاطِهَا وَإِذَا كَانَ الْحُفَاةُ الْعُرَاةُ رُءُوسَ النَّاسِ

فَذَاكَ مِنْ أَشْرَاطِهَا فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ ثُمَّ انْصَرَفَ الرَّجُلُ فَقَالَ رُدُّوا عَلَيَّ فَأَخَذُوا لِيَرُدُّوا فَلَمْ يَرَوْا شَيْئًا فَقَالَ هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَ لِيُعَلِّمَ النَّاسَ دِينَهُمْ

[۴۵۰۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ خَمْسٌ ثُمَّ قَرَأَ إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ

[۲۷۰] باب: تفسیر سُورَةُ تنزیل (السَّجْدَةِ)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَهِينٍ ضَعِيفٍ نُطْفَةُ الرَّجُلِ ضَلَلْنَا هَلَكْنَا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْجُرُزُ الَّتِي لَا تُمْطَرُ إِلَّا مَطَرًا لَا يُغْنِي عَنْهَا شَيْئًا يَهْدِ يُبَيِّنْ

سُورَةُ تنزیل

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: مَهِينٍ: ضَعِيفٍ: نُطْفَةُ الرَّجُلِ: آیت کښې دی "ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ" بیا جوړ کړو دَ هغه نسل دَ بې قدره اوبودَ څاڅکی نه، فرمائی مهين معنی ضعيف ده او دینه مراد دَ سړی نطفه او منی ده.

قوله: ضَلَلْنَا: هَلَكْنَا: آیت کښې دی "وَقَالُوا أَإِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ" فرمائی ضللنامعنی هلکنا یعنی کافر وائی چه آیا کله مونږ په زمکه کښې ختم شو نو بیا به دَ نوی سر نه پیدا کیږو.

قوله: الْجُرُزُ: الَّتِي لَا تُمْطَرُ إِلَّا مَطَرًا لَا يُغْنِي عَنْهَا شَيْئًا: "أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا" آیا هغوی په دې خبره باندې نظر نه دې کړې چه مونږ اوچې زمکې ته اوبه رسوو بیا دَ هغې په ذریعه فصل پیداکوو. فرمائی چه جرز هغه زمکې ته وائی چرته چه ډیرکم باران کیږی دَ څه نه چه هغه زمکې ته هیڅ فائده نه رسی.

قوله: يَهْدِ: يُبَيِّنْ: آیت کښې دی "أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ" آیا دَ هغوی دَ پاره دا امر دَ لار خودنې موجب نه دې چه مونږ دَ دوی نه وړاندې څومره امتونه هلاک کړی دی. فرمائی "يهد" معنی يبين یعنی آیا بیان نه دې کړې.

[۲۷۱] بَاب قَوْلِهِ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ

[۴۵۰۱] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى

أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ وحَدَّثَنَا عَلِيٌّ قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنِ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ اللَّهُ مِثْلَهُ قِيلَ لِسُفْيَانَ رِوَايَةً قَالَ فَأَيُّ شَيْءٍ

[۴۵۰۲] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ نَصْرٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ وَلَا أُذُنٌ سَمِعَتْ وَلَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ ذُخْرًا بَلْهَ مَا أُطْلِعْتُمْ عَلَيْهِ ثُمَّ قَرَأَ فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ قَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ قَرَأَ أَبُو هُرَيْرَةَ قُرَّاتِ أَعْيُنٍ

قوله: ذُخْرًا بَلْهَ مَا أُطْلِعْتُمْ عَلَيْهِ: حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دي "عن النبى صلى الله عليه وسلم يقول الله: اعددت لعبادى الصالحين مالاعين رات ولااذن سمعت ولاخطر على قلب بشر ذخرا من بله مااطلعتم عليه ثم قراء: فلاتعلم نفس مااخفى لهم من قرة اعين جزاء بما كانويعملون" په دې روايت كښې "ذخرا" تعلق "اعددت" سره دې او "مذخورا" په معنى كښې دې. اى اعددت ذلك لهم مذخورا يعنى د نيكانوخلقو د پاره ما دا ذخيره تياره كړه.

د "ذخرا بله ما اطلعتم عليه" معنى: او "بله مااطلعتم عليه" كښې مختلف اقوال دى يو دا دې چه "بله" اسم فعل په معنى "دع" دې، په دې صورت كښې به ترجمه وى تاسو پريږدئى هغه نعمتونه په كومو چه تاسو خبردار شوى ئى، يعنى مونږ چه په جنت كښې كوم نعمتونه د نيكانوخلقو د پاره تياركړى دى هغه ډير اوچت دى، دې وخت كښې چه كوم نعمتونه تاسو په دنيا كښې پيژنئى هغه پريږدئى ځكه چه هغه په جنت كښې ذخيره شوى نعمتونو په مقابله كښې ډير معمولى دى، علامه عينى رحمه الله په دې صورت كښې ترجمه ليكى: "دع مااطلعتم عليه: فانه سهل يسير فى جنب ماادخرته لهم"(١)- دوئم قول دا دې چه دا لفظ "من بله" دې او په معنى كښې د "غير" دې. په دې صورت كښې به ترجمه وى، د نيكانو د پاره چه د نعمتونو كومه ذخيره مونږ تياره كړيده هغه د دې نعمتونونه علاوه دى د كومو نه چه تاسوخبرشوې ئى، دې صورت كښې "بله" د مابعد طرف ته مضاف دې. (٢)- دريم قول دا دې "من بله" په معنى كيف "بله" مبنى په فتح كيف په معنى كښې دې. اوكيف د استفهام استبعاد د پاره دې او معنى ده "من اين اطلاعكم على هذا القدر الذى تقصر عقول البشر عن الاحاطة به" يعنى تاسو په

---
١) (عمدة القارى: ١٩/١١٤
٢) (فتح البارى: ٨/٥١٦

دي نعمتونو باندې خنګه اطلاع حاصلولې شي د کوم د احاطې نه انساني عقلونه قاصر دی. (١)- والله اعلم

[٢٧٢] باب: تفسير سورة الأحزاب

وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَيَاصِيهِمْ قُصُورِهِمْ

الْأَحْزَابِ

د کلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَيَاصِيهِمْ قُصُورِهِمْ: ﴿وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَيَاصِيهِمْ﴾ اود اهل کتاب نه چه کومو خلقو د دې (مشرکانو) امداد کړې وو الله تعالى هغوى د هغوى د قلعه ګانونه لاندې راکوز کړل. فرمانی صياصيهم معنی قلعه ګانې، محل.

[٢٧٣] بَابُ النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ

[٤٥٠٣] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ حَدَّثَنَا أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمْرَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَأَنَا أَوْلَى النَّاسِ بِهِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ فَأَيُّمَا مُؤْمِنٍ تَرَكَ مَالًا فَلْيَرِثْهُ عَصَبَتُهُ مَنْ كَانُوا فَإِنْ تَرَكَ دَيْنًا أَوْ ضَيَاعًا فَلْيَأْتِنِي فَأَنَا مَوْلَاهُ

[٢٧٤] بَابُ ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ

[٤٥٠٤] (٢) حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ قَالَ حَدَّثَنِي سَالِمٌ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ زَيْدَ بْنَ حَارِثَةَ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا كُنَّا نَدْعُوهُ إِلَّا زَيْدَ بْنَ مُحَمَّدٍ حَتَّى نَزَلَ الْقُرْآنُ ادْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ

[٢٧٥] بَابُ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا

نَحْبَهُ عَهْدَهُ أَقْطَارِهَا جَوَانِبُهَا الْفِتْنَةَ لَآتَوْهَا لَأَعْطَوْهَا

---

(١) (فتح الباري:٨/٥١٦

(٢) (واخرجه مسلم فى فضائل الصحابة، باب فضائل زيدبن حارثة، رقم الحديث:٢٤٢٥ واخرجه الترمذى فى المناقب، باب مناقب زيدبن حارثة، رقم الحديث:٣٨١٤ واجرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير باب سورة الاحزاب رقم الحديث:١١٣٩٧-

[۴۵۰۵] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ ثُمَامَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ نُرَى هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي أَنَسِ بْنِ النَّضْرِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ

[۴۵۰۶] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي خَارِجَةُ بْنُ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ قَالَ لَمَّا نَسَخْنَا الصُّحُفَ فِي الْمَصَاحِفِ فَقَدْتُ آيَةً مِنْ سُورَةِ الْأَحْزَابِ كُنْتُ كَثِيرًا أَسْمَعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَؤُهَا لَمْ أَجِدْهَا مَعَ أَحَدٍ إِلَّا مَعَ خُزَيْمَةَ الْأَنْصَارِيِّ الَّذِي جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهَادَتَهُ شَهَادَةَ رَجُلَيْنِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ

قوله: شَهَادَتَهُ شَهَادَةَ رَجُلَيْنِ:

د حضرت خزيمه رضی الله عنه ګواهي د دوه سړو د ګواهئ قائم مقام وو: دَ ابوداؤد، نسائی او عبدالرزاق په روايت کښې دی چه يو ځل رسول الله ﷺ دَ يو بانډچی نه اس واخستو اود قيمت ادا کولوډپاره ئې بانډچی ته ځان سره دَ تلو دَ پاره اوفرمائيل.هغه وخت څه نورو خلقو دَ دې بانډچی نه هغه اس په زيات قيمت دَ اخستلو دَ پاره اووئيل، کله چه هغوی ﷺ دَ اس قيمت ادا کړو نو دَ اس په دې سودا باندې ګواه اوغوښتلو، حضرت خزيمه رضی الله عنه هلته موجود وو هغه ګواهی ورکړه چه رسول الله ﷺ دا اس اخستې دې. حضور ﷺ حضرت خزيمه رضی الله عنه ته اوفرمائيل چه ته خود بيع په وخت کښې هلته موجودنه وې، تاڅنګه ګواهی ورکړه؟ هغه اووئيل چه دَ آسمان خبرې تاسوله راځی په هغې کښې مونږ ستاسو تصديق کوو دا خو دَ زمکې واقعه ده په دې کښې به مونږ ستاسو تصديق څنګه نه کوو. هغه وخت حضور ﷺ د حضرت خزيمه رضی الله عنه ګواهی دَ دوو سړو دَ ګواهئ قائم مقام اوګرځوله. (۱)- په طبراني کښې دَ دې بانډچی نوم سوادبن حارث بيان کړېشوې دې. (۲)- د حضرت خزيمه رضی الله عنه د واقعې نه بعضې حضراتو دا استدلال کړيدې چه چرته يو سړې ډير زيات معتبر او ثقه وی نودَ هغه ګواهی دَ دوو سړو دَ ګواهئ قائم مقام کيديشی. ليکن علامه خطابی رحمه الله په دې باندې اشکال کړيدې چه د دې واقعې نه دا مذکوره استدلال صحيح نه دې ځکه چه حضور ﷺ دَ اس دَ اخستلوکومه فيصله اوفرمائيله هغه ئې دَ خپل علم په بنياد باندې فرمائيلې وه، دَ حضرت خزيمه رضی الله عنه د ګواهئ په بنياد باندې نه وه فرمائيلې او دَ ګواهئ حيثيت صرف دَ تاکيدډپاره وو، په دې وجه دې واقعې نه مذکوره استدلال صحيح نه دې.(۳) -

---

(۱)(فتح البارى:۵۱۸/۸

(۲)(فتح البارى:۵۱۹/۸

(۳)(فتح البارى:۵۱۹/۸ ومعالم السنن

[٢٧٦] باب قوله يا أيها النبي قل لأزواجك إن كنتن تردن الحياة الدنيا وزينتها فتعالين

أمتعكن وأسرحكن سراحا جميلا وقال معمر "التبرج أن تخرج محاسنها سنة الله استنها جعلها

آيت كښې دى "وقرن في بيوتكن ولا تبرجن تبرج الجاهلية الأولى" اوتاسو په خپلو كورونو كښې ناستې اوسئى اود پخوانې زمانې د جاهليت په شان مه ګرځئى. معمر بن مثنى يعنى ابوعبيده فرمائى چه تبرج دا دې چه ښځه خپل حسن ښكاره كړى.

قوله: سنة الله استنها جعلها: آيت كښې دى "سنة الله في الذين خلوا من قبل" د الله تعالى همدغه معمول د هغه خلقو په حق كښې هم وو كوم چه وړاندې تيرشوى دى. فرمائى سنة الله نه هغه معمول او طريقه مراد ده كومه چه الله تعالى مقرر كړيده.

[٤٥٠٧] حدثنا أبو اليمان أخبرنا شعيب عن الزهري قال أخبرني أبو سلمة بن عبد الرحمن أن عائشة رضي الله عنها زوج النبي صلى الله عليه وسلم أخبرته أن رسول الله صلى الله عليه وسلم جاءها حين أمره الله أن يخير أزواجه فبدأ بي رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال إني ذاكر لك أمرا فلا عليك أن لا تستعجلي حتى تستأمري أبويك وقد علم أن أبوي لم يكونا يأمراني بفراقه قالت ثم قال إن الله قال يا أيها النبي قل لأزواجك إلى تمام الآيتين فقلت له ففي أي هذا أستأمر أبوي فإني أريد الله ورسوله والدار الآخرة

د حديث باب تشريح: حضوراكرم ﷺ د آيت تخيير نازليدونه پس حضرت عائشه رضي الله عنها خواله راغلو او هغې ته ئې اوفرمائيل چه زه به تاته يوه خبره كوم ته د هغې جواب په تندئى سره مه راكوه د خپل مورپلار سره د مشورې نه پس ئې راكړه. دا تحفظ او احتياط حضور اكرم ﷺ ځكه اوفرمائيلو چه حضرت عائشه رضي الله عنها كم عمر وه چه چرته هغه غلطه فيصله اونه كړى نو لكه هغوى ﷺ هم دا نه غوښتل چه حضرت عائشه رضي الله عنها دې جدا شى. نبى كريم ﷺ هغې ته آيت تخيير واورولو، حضرت عائشه رضي الله عنها صحيح فيصله اوكړه او وئې فرمائيل چه زه الله تعالى او د هغه رسول اختياروم او په دې باندې د حيرانتيا اظهاراوكړو چه په دې كښې د مور پلار سره د مشورې څه خبره وه، ظاهره ده چه زه تاسو څنګه پريخودې شم. حضرت عائشه رضي الله عنها حضور ﷺ ته دا هم اوفرمائيل چه زما دا جواب نورو بيبيانوته مه بنائې، كيديشى چه د حضرت عائشه رضي الله عنها دا خواهش وو چه په هغې كښې څه داسې وى چه دنيا اختيار كړى او د نبى كريم ﷺ د زوجيت نه فارغې شى نو بيا به شمير كم شى. حضور اكرم ﷺ اوفرمائيل چه چاتپوس اونه كړو نوزه به ئې پخپله نه ښائم ليكن كه تپوس ئې اوكړو نو بيا به ئې پټوم نه. حضور اكرم ﷺ د نورو بيبيانو په وړاندې آيت تخيير بيان كړو نو هرې يوې الله تعالى او د هغه رسول ﷺ اختيارولو فيصله اوكړه، ځكه چه د حضور اكرم ﷺ د صحبت او معيت نه د هرې يوې زړه د ايمان په رڼا منور وو. هغوى دنيا ته د الله

تعالی او د هغه د رسول ﷺ په مقابله کښې څنګه ترجيح ورکولې شوه. يوې هم دنياته ترجيح ورنه کړه اود نبی کريم ﷺ سره ئې د اوسيدو فيصله اوکړه.

[۲۷۷] بَاب قَوْلِهِ وَإِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُنَّ أَجْرًا عَظِيمًا

وَقَالَ قَتَادَةُ وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ الْقُرْآنِ وَالْحِكْمَةُ السُّنَّةُ وَقَالَ اللَّيْثُ [۱] حَدَّثَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ لَمَّا أُمِرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَخْيِيرِ أَزْوَاجِهِ بَدَأَ بِي فَقَالَ إِنِّي ذَاكِرٌ لَكِ أَمْرًا فَلَا عَلَيْكِ أَنْ لَا تَعْجَلِي حَتَّى تَسْتَأْمِرِي أَبَوَيْكِ قَالَتْ وَقَدْ عَلِمَ أَنَّ أَبَوَيَّ لَمْ يَكُونَا يَأْمُرَانِي بِفِرَاقِهِ قَالَتْ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِأَزْوَاجِكَ إِنْ كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا إِلَى أَجْرًا عَظِيمًا قَالَتْ فَقُلْتُ فَفِي أَيِّ هَذَا أَسْتَأْمِرُ أَبَوَيَّ فَإِنِّي أُرِيدُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالدَّارَ الْآخِرَةَ قَالَتْ ثُمَّ فَعَلَ أَزْوَاجُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَ مَا فَعَلْتُ تَابَعَهُ مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ وَقَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ وَأَبُو سُفْيَانَ الْمَعْمَرِيُّ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ

[۲۷۸] بَاب وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ

[۴۵۰۹] [۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ مَنْصُورٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ حَدَّثَنَا ثَابِتٌ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ وَتُخْفِي فِي نَفْسِكَ مَا اللَّهُ مُبْدِيهِ نَزَلَتْ فِي شَأْنِ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَزَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ

د ايت کريمه دوه تفسيرونه: د دې ايت دوه تفسيرونه شوی دی يوتفسير امام ابی حاتم او علی بن الحسين زيد العابدين نه منقول دې چه الله تعالی حضور اکرم ﷺ ته خودلی وو چه

---

[۱] (واخرجه مسلم فی الطلاق باب ان تخير امراته لايکون طلاقا الابالنية رقم الحديث:۱۴۷۵ واخرجه الترمذی فی التفسير باب سورة الاحزاب رقم الحديث:۳۲۰۴ واخرجه النسائی الکبری فی کتاب النکاح باب ما افترض الله علی رسوله وخففه علی خلقه ليزيده به ان شاء الله قربة اليه رقم الحديث:۵۳۰۹-

[۲] (واخرجه ايضاً فی التوحيد باب قوله تعالی وکان عرشه علی الماء رقم الحديث:۷۴۲۰(مع الفتح) واخرجه الترمذی فی التفسير باب سورة الاحزاب رقم الحديث:۳۲۱۲ واخرجه النسائی فی السنن فی التفسير باب وتخفی فی نفسک ما الله مبديه رقم الحديث:۱۱۴۰۷-

زینب بنت جحش دَ هغوی په نکاح کښې راتلونکې ده لیکن دَ هغې نکاح دَ حضرت زیدبن حارثه سره شوې وه او هغه دَ نبی کریم ﷺ متبنی وو په دې وجه دَ خلقو دَ خبرو دَ ویرې هغوی ﷺ دا خبره نه ظاهروله چه زینب بنت جحش زما په نکاح کښې راتلونکې ده. په زړه کښې همدغه ووچه زیدبن حارثه رضی الله عنه طلاق ورکړي نو زه به ورسره نکاح کوم، په دې دوران کښې حضرت زید راغلواودَ حضرت زینب رضی الله عنها شکایت ئې هم اوکړو لیکن هغوی اوفرمائیل "امسك علیك زوجك واتق الله" اوالله تعالی چه څه خودلې ووچه دا ستا په نکاح کښې راتلونکې ده هغه ئې پټ کړل، هم دَ دې متعلق ئې اوفرمائیل "وتخفی فی نفسك ماالله مبدیه" دې نه پس حضرت زید طلاق ورکړو او الله تعالی دَ اوو آسمانونودَ پاسه دَ حضرت زینب نکاح حضور اکرم ﷺ سره اوکړه. په کتاب التوحید کښې دا روایت موجود دې. (۱)- دَ آیت هم دا تفسیر جمهور علماؤ اختیارکړیدې. (۲)- مولانا شبیراحمد عثمانی رحمه الله هم دا اختیارکړیدې هغوی لیکی: "حضرت زینب رضی الله عنها دَ رسول الله ﷺ دَ ترور لور او دَ قریشودَ اوچت خاندان نه وه، نبی کریم ﷺ غوښتل چه دَ هغې نکاح زیدبن حارثه رضی الله عنه سره اوکړی، دا زیدهم په اصل کښې شریف عرب وو لیکن په وړوکوالی کښې دې چا ظالم راوستلو او غلام ئې جوړکړو او دَ مکې بازارکښې خرڅ کړو.حضرت خدیجه رضی الله عنها واخستلو او څوورځې پس ئې نبی کریم ﷺ ته هیبه کړو، حضور ﷺ هغه آزاد کړو او متبنی ئې جوړکړو. دَ حضرت زینب رضی الله عنها خاندانی حیثیت ډیر اوچت وو او زیدبن حارثه رضی الله عنه په ظاهره دَ غلامئی داغ اوچت کړې آزاد شوې وو. په دې وجه دَ هغې او دَ هغې دَ رور زید سره دَ نکاح کولو مرضی نه وه. لیکن الله او دَ هغه رسول ﷺ ته منظور وه چه دا قسمه موهوم تفریقات او امتیازات په نکاح کښې رکاوټ جوړنه شی. دَ دې پاره نبی کریم ﷺ زینب او دَ هغې په ورو باندې زور اوکړو چه هغوی دې دانکاح قبوله کړي، هم په هغه وخت آیت نازل شو "وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۗ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا" اودې خلقو خپله مرضی الله تعالی او دَ هغه دَ رسول ﷺ په مرضئی قربان کړله او دَ زیدبن حارثه رضی الله عنه نکاح حضرت زینب رضی الله عنها سره اوشوه. حضرت زینب رضی الله عنها چه دَ زید رضی الله عنه په نکاح کښې راغله نودَ مزاج برابر والې نه وو نو خپل مینځ کښې به چه کله جګړه اوشوه نو زید رضی الله عنه به حضور اکرم ﷺ ته شکایت کولو اووئیل به ئې چه زه هغه پریږدم، حضرت به منع کولو چه زما په خاطر او دَ الله او دَ هغه دَ رسول په حکم سره هغې ته دَ خپلې رضا خلاف ته قبول کړې اوس پریخودل به هغه اودَ هغې رشته داران بله بې عزتی اوګنړې نو دَ الله نه اوویریږه او په وړو وړو خبرو باندې ورانې مه راوله او ترکومې چه کیدیشی نو دَ کور جوړولو کوشش کوه. کله چه معامله په یو شان هم برابره نشوه او هر وخت جنګ جګړې

---

(۱)(صحیح البخاری:کتاب التوحید باب بلاترجمة:۲/۱۱۰۳-۱۱۰۴

(۲)(قال القرطبی: قال علماؤنا:قول علی بن الحسین احسن ماقیل فی الایة وهوالذی علیه اهل التحقیق من المفسرین والعلماء الراسخین (البدری الساری:۴/۲۲۰)

کیدې نو ممکن ده چه دَ نبی کریم ﷺ په زړه کښې دا راغلې وی که زید غریبٌ هغه پریږدی نو دَ زینب دَ زړه ساتنه بغیر دې نه ممکن نه ده چه زه پخپله هغې سره نکاح اوکړم. لیکن دَ جاهلانو او منافقانو دَ بدو خبرو اندیښنه وه چه دَ خپل خوی ښځه ئې کور کښې ساتلې ده. الله تعالی نبی کریم ﷺ خبرکړو چه دَ زینب نکاح تاسو سره کونکې یم، ولې نکاح کښې ورکونکې یم؟ دا پخپله دَ قرآن په الفاظو کښې "لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِيٓ أَزْوَاجِ أَدْعِيَآئِهِمْ" صفاصفا ظاهریږی. او کیدیشی چه هم دا حکمت وی چه اول دَ زینب نکاح په زور اچولو سره زید سره اوکړې شوه ځکه چه الله تعالی ته معلومه وه چه دا نکاح به ډیر وخت پورې باقی نه وی، یوڅومصالح مهمه وو چه دَ هغې حاصلولو په دې نکاح پورې زوړند وو. لنډا دا چه نبی کریم ﷺ دَ خپل ذاتی خیال، آسمانی پیشن ګوئې اودَ عوامو دَ پیغورونو خیال ساتلو سره شرمیدلو او زید رضی الله عنه ته دَ طلاق مشورې ورکولوسره هم حیاء کوله لیکن دَ الله تعالی خبره خوبه رښتیاکیدله او دَ هغه حکم تکوینی او تشریعی ضرور وو چه پوره کیدلو به. آخر حضرت زید رضی الله عنه طلاق ورکړو او عدت تیریدلو سره الله تعالی دَ حضور ﷺ نکاح حضرت زینب رضی الله عنها سره اوتړله. دَ دې تقریرنه معلومه شوه چه دَ هغوی په زړه کښې کوم څیز پټ وو هغه هم دا دَ نکاح پیشن ګوئې او دا خیال وو. (١)-

بعض مفسرینو روایات نقل کړی دی چه دَ نبی کریم ﷺ په زړه کښې کوم څیز پټ وو هغه دَ زینب رضی الله عنها سره محبت وو او دَ هغې سره محبت شوې وو لیکن دا قسم ټول روایات صحیح نه دی. حافظ ابن حجر رحمه الله پورته ذکر شوی تفسیر روایت نقل کولونه پس لیکی: "ووردت آثار اخرى، اخرجها ابن ابي حاتم والطبرى، ونقلها كثير من المفسرين لا ينبغى التشاغل بها، والذى اوردته منها هو المعتمد، والحاصل ان الذى كان يخفيه النبى صلى الله عليه وسلم هو اخبار الله اياه انها ستصير زوجته، والذى كان يحمله على اخفاء ذلك خشية قول الناس: تزوج امرأة ابنه" (٢)-

[٢٧٩] بَاب قَوْلِهِ تُرْجِئُ مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ

"یعنی روستو ئې کړئې تاسو چه څوك غواړئې هغوی نه خپل ځان سره ځائ ورکړئې چاله چه غواړئې او کومې چه دَ خپل ځان نه جدا کړې وې یعنی روستوکړې وې او په هغوی کښې چه څوك غواړې خپل ځان سره اوساته، په تاباندې دې کښې هیڅ ګناه نشته" مقصد دا دې چه قسم بین الازواج تاسو باندې واجب نه دې. لیکن هغوی همیشه انصاف کړې دې او دا دَ هغوی ﷺ دَ طرف نه تبرع وه، صرف دَ حضرت سوده رضی الله عنها دَ عمر دَ زیاتوالی په وجه په آخره کښې خپل نمبر حضرت عائشه رضی الله عنها ته ورکړې وو. دَ دې آیت درې تفسیرونه شوی دی.

---

(١) تفسیر عثمانی: ٥٦٣-٥٦ فائده نمبر ٥،٣

(٢) فتح الباری: ٥٢٤/٨

① تطلق من تشاء وتمسك من تشاء (١)- ② تعتزل من تشاء وتقيم من تشاء (٢)-
③ تقبل من تشاء من الواهبات وترد من تشاء (٣)- مونږ په ترجمه کښې دوئمه توجیه اختیار کړې ده.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تُرْجِي تُؤَخِّرُ أَرْجِئْهُ أَخِّرْهُ

[٤٥١٠] حَدَّثَنَا زَكَرِيَّاءُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ قَالَ هِشَامٌ حَدَّثَنَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أَغَارُ عَلَى اللَّاتِي وَهَبْنَ أَنْفُسَهُنَّ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَقُولُ أَتَهَبُ الْمَرْأَةُ نَفْسَهَا فَلَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ قُلْتُ مَا أُرَى رَبَّكَ إِلَّا يُسَارِعُ فِي هَوَاكَ

[٤٥١١] (٤) حَدَّثَنَا حِبَّانُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ الْأَحْوَلُ عَنْ مُعَاذَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْتَأْذِنُ فِي يَوْمِ الْمَرْأَةِ مِنَّا بَعْدَ أَنْ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ تُرْجِي مَنْ تَشَاءُ مِنْهُنَّ وَتُؤْوِي إِلَيْكَ مَنْ تَشَاءُ وَمَنِ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ فَقُلْتُ لَهَا مَا كُنْتِ تَقُولِينَ قَالَتْ كُنْتُ أَقُولُ لَهُ إِنْ كَانَ ذَاكَ إِلَيَّ فَإِنِّي لَا أُرِيدُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ أُوثِرَ عَلَيْكَ أَحَدًا تَابَعَهُ عَبَّادُ بْنُ عَبَّادٍ سَمِعَ عَاصِمًا

[٢٨٠] بَاب قَوْلِهِ لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ

إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ وَلَكِنْ إِذَا دُعِيتُمْ فَادْخُلُوا فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ ذَلِكُمْ أَطْهَرُ لِقُلُوبِكُمْ وَقُلُوبِهِنَّ وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تَنْكِحُوا أَزْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا إِنَّ ذَلِكُمْ كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا يُقَالُ إِنَاهُ إِدْرَاكُهُ أَنَى يَأْنِي أَنَاةً فَهُوَ آنٍ

قوله: يُقَالُ إِنَاهُ إِدْرَاكُهُ أَنَى يَأْنِي أَنَاةً: آیت کښې دی "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ إِلَّا أَنْ يُؤْذَنَ لَكُمْ إِلَى طَعَامٍ غَيْرَ نَاظِرِينَ إِنَاهُ" تاسو د نبی په کور کښې (بغیر بلنې) مه داخلیږئ مګرچه کوم وخت تاسو د خوراک د پاره (د راتلو) اجازت درکړیشی په داسې توګه چه د دې خوراک د تیاری پورې انتظار مه کوئ (یعنی بغیر د بللو هډوخځئ مه اوکه دعوت وی نو بیا هم

(١) تفسیر کشاف: ٥٥١/٣
(٢) تفسیر کشاف: ٥٥١/٣
(٣) تفسیر کشاف: ٥٥٢/٣
(٤) واخرجه مسلم فی الطلاق باب بیان ان تخیر المراة لایکون طلاقا الابالنیة رقم الحدیث ١٤٧٦ واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی عشرة النساء باب تاویل قول الله تعالی ترجی نمن تشاء منهن رقم الحدیث: ٩٨٢٧ واحرجه ابوداؤد فی کتاب النکاح باب تقسیم بین النساء ٢١٣٦-

ډير ډ وړاندې نه مه ځئ او كينئ).فرمائى اناه معنى ادركه يعنى ډ هغې پخيدل، تياريدل.
انى يانى (ض)، انى (كرمى يرمى) ډ وخت راتلل، پخيدل.
د "لعل الساعة تكون قريباً"، متعلق يو اشكال او دهغې جواب: دلته په ظاهره يو اشكال كيديشي چه "الساعة" مؤنث دې په دې مناسبت سره وړاندې "قريبة" كيدل پكار دى، امام بخارى رحمه الله ډ دې جواب وركوى چه دا لفظ هغه وخت كښې مؤنث استعماليږى چه دا كله ډ مؤنث صفت وى ليكن كه دا صفت نه وى بلكه ظرف او بدل واقع كيږى، نوهغه وخت "قريب" استعالوى او په دې كښې واحد او تثنيه جمع مذكر او مؤنث ټول برابريږى. مولانا انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى: "الفعيل ان كان نعتاً ففيه فرق بين المؤنث والمذكر، وان كان ظرفاً اوبدلاً، فلافرق بينهما اما اذاكان ظرفاً فظاهر، فان التذكيروالتانيث فى الظرف سواء، واما قوله: او بدلا، فهو ايضاً بمعنى الظرف، والا فهومضر" ([1])- بعض حضراتو وئيلى دى چه مذكوره آيت كښې مضاف محذوف دې اواصل عبارت دې "لعل قيام الساعة تكون قريبا" ډ مضاف رعايت كولوسره "قريبا" مذكر استعمال كړې دې او مضاف اليه رعايت نه "تكون" مؤنث راوړلې دې. ([2])- والله اعلم

[٤٥١٢] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ يَدْخُلُ عَلَيْكَ الْبَرُّ وَالْفَاجِرُ فَلَوْ أَمَرْتَ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ بِالْحِجَابِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ آيَةَ الْحِجَابِ

[٤٥١٣، ٤٥١٦] ([3]) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الرَّقَاشِيُّ حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يَقُولُ حَدَّثَنَا أَبُو مِجْلَزٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا تَزَوَّجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَيْنَبَ بِنْتَ جَحْشٍ دَعَا الْقَوْمَ فَطَعِمُوا ثُمَّ جَلَسُوا يَتَحَدَّثُونَ وَإِذَا هُوَ كَأَنَّهُ يَتَهَيَّأُ لِلْقِيَامِ فَلَمْ يَقُومُوا فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ قَامَ فَلَمَّا قَامَ قَامَ مَنْ قَامَ وَقَعَدَ ثَلَاثَةُ نَفَرٍ فَجَاءَ النَّبِيُّ

---

[1] (فيض البارى: ٤/٢٢١
[2] (فتح البارى: ٨/٥٢٩
[3] (واخرجه ايضاً فى النكاح باب الصفرة للمتزوج رقم الحديث (مع الفتح) وفى النكاح باب الهدية للعروس رقم الحديث ٥١٦٣: (مع الفتح) وفى النكاح باب الوليمة رقم الحدث ٥١٦٦: (مع الفتح) وايضاً فى النكاح باب وليمة رقم ٥١٦٨ (مع الفتح) وايضاً فى النكاح ٥١٧٠ (مع الفتح) وايضا فى النكاح باب من اولم على بعض سنائه اواكثرمن بعض رقم الحديث ٥١٧١: (مع الفتح) وفى كتاب الاطعمة باب قوله تعالى فاذاطعمتم فانتشروا رقم الحديث ٥٣٦٦ وفى كتاب الاستيذان باب اية الحجاب رقم الحديث ٦٢٣٨: واخرجه مسلم فى النكاح باب زواج زينب بنت جحش ونزول الحجاب رقم الحديث ١٤٢٨ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسيرباب لاتدخلوابيوت النبى (رقم الحديث

صلى الله عليه وسلم ليدخل فإذا القوم جلوس ثم إنهم قاموا فانطلقت فجئت فأخبرت النبي صلى الله عليه وسلم أنهم قد انطلقوا فجاء حتى دخل فذهبت أدخل فألقى الحجاب بيني وبينه فأنزل الله يا أيها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوت النبي الآية

[٤٥١٤] حدثنا سليمان بن حرب حدثنا حماد بن زيد عن أيوب عن أبي قلابة قال أنس بن مالك أنا أعلم الناس بهذه الآية آية الحجاب لما أهديت زينب بنت جحش رضي الله عنها إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم كانت معه في البيت صنع طعاما ودعا القوم فقعدوا يتحدثون فجعل النبي صلى الله عليه وسلم يخرج ثم يرجع وهم قعود يتحدثون فأنزل الله تعالى يا أيها الذين آمنوا لا تدخلوا بيوت النبي إلا أن يؤذن لكم إلى طعام غير ناظرين إناه إلى قوله من وراء حجاب فضرب الحجاب وقام القوم

[٤٥١٥] حدثنا أبو معمر حدثنا عبد الوارث حدثنا عبد العزيز بن صهيب عن أنس رضي الله عنه قال بني على النبي صلى الله عليه وسلم بزينب بنت جحش بخبز ولحم فأرسلت على الطعام داعيا فيجيء قوم فيأكلون ويخرجون ثم يجيء قوم فيأكلون ويخرجون فدعوت حتى ما أجد أحدا أدعو فقلت يا نبي الله ما أجد أحدا أدعوه قال ارفعوا طعامكم وبقي ثلاثة رهط يتحدثون في البيت فخرج النبي صلى الله عليه وسلم فانطلق إلى حجرة عائشة فقال السلام عليكم أهل البيت ورحمة الله فقالت وعليك السلام ورحمة الله كيف وجدت أهلك بارك الله لك فتقرى حجر نسائه كلهن يقول لهن كما يقول لعائشة ويقلن له كما قالت عائشة ثم رجع النبي صلى الله عليه وسلم فإذا ثلاثة من رهط في البيت يتحدثون وكان النبي صلى الله عليه وسلم شديد الحياء فخرج منطلقا نحو حجرة عائشة فما أدري آخبرته أو أخبر أن القوم خرجوا فرجع حتى إذا وضع رجله في أسكفة الباب داخلة وأخرى خارجة أرخى الستر بيني وبينه وأنزلت آية الحجاب

[٤٥١٦] حدثنا إسحاق بن منصور أخبرنا عبد الله بن بكر السهمي حدثنا حميد عن أنس رضي الله عنه قال أولم رسول الله صلى الله عليه وسلم حين بنى بزينب بنت جحش فأشبع الناس خبزا ولحما ثم خرج إلى حجر أمهات المؤمنين كما كان يصنع صبيحة بنائه فيسلم عليهن ويسلمن عليه ويدعو لهن ويدعون له فلما رجع إلى بيته رأى رجلين جرى بهما الحديث فلما رآهما رجع عن بيته فلما رأى الرجلان نبي الله صلى الله عليه وسلم رجع عن بيته وثبا مسرعين فما أدري أنا أخبرته بخروجهما أم أخبر فرجع حتى دخل البيت وأرخى الستر بيني وبينه وأنزلت آية الحجاب وقال ابن أبي مريم أخبرنا يحيى حدثني حميد سمع أنسا عن النبي صلى الله عليه وسلم [٤٨٥٩، ٤٨٦٨، ٤٨٧١، ٤٨٧٣، ٤٨٧٥، ٤٨٧٦، ٥١٤٩، ٥٨٨٤، ٥٨٨٥، ٥٩١٦، وانظر ٤٥٠٩]

قوله: وَقَالَ ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ أَخْبَرَنَا يَحْيَى حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ سَمِعَ أَنَسًا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ابن ابى مريم نوم سعيد بن محمد دې، پورتنى روايت كښې "حميد، عن انس" روايت عنعنه سره دې"..... حميد، سمع انسا....." دې تعليق نقل كولو سره امام خودل غواړى چه "حميد" دَ سماع تصريح هم منقول ده.

[۴۵۱۷] حَدَّثَنِي زَكَرِيَّاءُ بْنُ يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَنْ هِشَامٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ خَرَجَتْ سَوْدَةُ بَعْدَ مَا ضُرِبَ الْحِجَابُ لِحَاجَتِهَا وَكَانَتِ امْرَأَةً جَسِيمَةً لَا تَخْفَى عَلَى مَنْ يَعْرِفُهَا فَرَآهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَالَ يَا سَوْدَةُ أَمَا وَاللَّهِ مَا تَخْفَيْنَ عَلَيْنَا فَانْظُرِي كَيْفَ تَخْرُجِينَ قَالَتْ فَانْكَفَأَتْ رَاجِعَةً وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِي وَإِنَّهُ لَيَتَعَشَّى وَفِي يَدِهِ عَرْقٌ فَدَخَلَتْ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي خَرَجْتُ لِبَعْضِ حَاجَتِي فَقَالَ لِي عُمَرُ كَذَا وَكَذَا قَالَتْ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ ثُمَّ رُفِعَ عَنْهُ وَإِنَّ الْعَرْقَ فِي يَدِهِ مَا وَضَعَهُ فَقَالَ إِنَّهُ قَدْ أُذِنَ لَكُنَّ أَنْ تَخْرُجْنَ لِحَاجَتِكُنَّ

[۲۸۱] بَاب قَوْلُهُ إِنْ تُبْدُوا شَيْئًا أَوْ تُخْفُوهُ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ فِي آبَائِهِنَّ وَلَا أَبْنَائِهِنَّ وَلَا إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ إِخْوَانِهِنَّ وَلَا أَبْنَاءِ أَخَوَاتِهِنَّ وَلَا نِسَائِهِنَّ وَلَا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ وَاتَّقِينَ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا

[۴۵۱۸] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتِ اسْتَأْذَنَ عَلَيَّ أَفْلَحُ أَخُو أَبِي الْقُعَيْسِ بَعْدَ مَا أُنْزِلَ الْحِجَابُ فَقُلْتُ لَا آذَنُ لَهُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَ فِيهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنَّ أَخَاهُ أَبَا الْقُعَيْسِ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعَنِي وَلَكِنْ أَرْضَعَتْنِي امْرَأَةُ أَبِي الْقُعَيْسِ فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أَفْلَحَ أَخَا أَبِي الْقُعَيْسِ اسْتَأْذَنَ فَأَبَيْتُ أَنْ آذَنَ لَهُ حَتَّى أَسْتَأْذِنَكَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا مَنَعَكِ أَنْ تَأْذَنِي عَمُّكِ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ الرَّجُلَ لَيْسَ هُوَ أَرْضَعَنِي وَلَكِنْ أَرْضَعَتْنِي امْرَأَةُ أَبِي الْقُعَيْسِ فَقَالَ ائْذَنِي لَهُ فَإِنَّهُ عَمُّكِ تَرِبَتْ يَمِينُكِ قَالَ عُرْوَةُ فَلِذَلِكَ كَانَتْ عَائِشَةُ تَقُولُ حَرِّمُوا مِنَ الرَّضَاعَةِ مَا تُحَرِّمُونَ مِنَ النَّسَبِ [ر: ۱۴۶]

[۲۸۲] بَاب قَوْلِهِ إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ صَلَاةُ اللَّهِ ثَنَاؤُهُ عَلَيْهِ عِنْدَ الْمَلَائِكَةِ وَصَلَاةُ الْمَلَائِكَةِ الدُّعَاءُ قَالَ ابْنُ

عَبَّاسٍ يُصَلُّونَ يُبَرِّكُونَ لَنُغْرِيَنَّكَ لَنُسَلِّطَنَّكَ

[۴۵۱۹] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا مِسْعَرٌ عَنِ الْحَكَمِ عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَمَّا السَّلَامُ عَلَيْكَ فَقَدْ عَرَفْنَاهُ فَكَيْفَ الصَّلَاةُ عَلَيْكَ قَالَ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ

[۴۵۲۰] (۱) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ الْهَادِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَبَّابٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ قُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا التَّسْلِيمُ فَكَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ قَالَ قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ قَالَ أَبُو صَالِحٍ عَنِ اللَّيْثِ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي حَازِمٍ وَالدَّرَاوَرْدِيُّ عَنْ يَزِيدَ وَقَالَ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَآلِ إِبْرَاهِيمَ [۵۹۹۷]

قوله: لنغرينك: لنسلطنك: آیت کښې دی(وَالْمُرْجِفُونَ فِي الْمَدِينَةِ لَنُغْرِيَنَّكَ بِهِمْ) فرمائی په دې کښې لنغرینك معنی لنسلطنك یعنی هغه خلق په مدینه کښې افواګانې خوروی)که هغوی د خپلو حرکتونونه منع نه شو) نو مونږ به خامخا تا په هغوی باندې مسلط کړو. په آیت کښې "سلموا" سره دَ تاکید دَ پاره "تسلیما" مصدر بیان کړیشوې دې لیکن "صلوا" سره مصدر دَ تاکیدپه غرض سره نه دې ذکر شوې.

دَ دې جواب دا دې چه دَ آیت په شروع کښې (إِنَّ اللَّهَ وَمَلَٰئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ) کښې صلاة ذکرشوې دې اودَ دې نه اول "ان"راوړلې شوې دې اودَ الله تعالی او ملائکو په حضور ﷺ باندې درود لیګلو ذکر شویدې، دَ کوم نه چه دَ صلاة دَ عظمت پخپله پته لګی، دَ دې دَ پاره "صلوا" نه پس تاکید دَ پاره مصدر نه دې راوړلې شوې، په خلاف دَ سلام چه هلته مصدر دَ تاکید دَ پاره بیان کړیشوې دې.

---

[۱] وایضاً اخرجه فی کتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی ﷺ رقم ۶۳۵۸ (مع الفتح) وایضاً فی کتاب الانبیاء ۱/۴۷۷:واخرجه مسلم، باب الصلاة علی النبی ﷺ بعد التشهد رقم الحدیث ۶۵ :و۶۶و ۶۹واخرجه ابوداؤد کتاب الصلاة رقم الحدیث ۹۷۶:واخرجه النسائی باب کیف الصلوة علی النبی ۲/۱۹۰: (واخرجه ابن ماجه باب الصلاة علی النبی) رقم الحدیث ۹۰۵:واخرجه موطا امام مالک باب ماجاء فی الصلوة علی النبی) رقم الحدیث:۶۶۶۔

دَدرود شريف حكم: دوئم بحث په رسول اللهﷺ باندې دَ درودليګلو متعلق دې چه دَ دې شرعى څه حكم دې؟

①په دې باندې خو ټولو علماؤ اجماع نقل كړيده چه په ټول عمر كښې يو ځل په حضورﷺ باندې درود ليګلوحكم خو واجب دې او عندذكرالنبى صلى الله عليه وسلم مستحب دې، زمونږ دَ فقهاؤ هم دغه مسلك دې، ابوبكر جصاص رحمه الله همدغه رائې ده (١)او ملاعلى قارى رحمه الله هم دامختار ګرځولې دې(٢)

امام طحاوى رحمه الله فرمائى چه حضورﷺنوم مبارك كله هم راشى نو درود وئيل واجب دى سره دَ دينه كه دَ هغوىﷺ نوم بار بار ولې نشى اخستلې، علامه زمحشرى رحمه الله دا مختارګرځولې دې. (٣) شوافع حضرات نه هم بعض حضرات دَ دې قائل دى، ابوعبدالله چلپى او بعض مالكيه هم دا اختيار كړيده، ابن عربى رحمه الله فرمائيلى دى چه احوط هم دغه دې چه كله دَ هغوىﷺ نوم مبارك واخستې شي نو ضرور به درود لوستلې شى، علامه قرطبى رحمه الله هم دا دَ احتياط تقاضا ګرځولې ده. (٤)

تشهد نه پس د دردشريف حكم: دوئمه مسئله مانځه كښې تشهدنه پس د درود حكم دې، په دې كښې هم اختلاف دې حضرات حنفيه مالكيه او عام علماء رائې دا ده چه تشهد نه پس درودشريف لوستل سنت مؤكده دى.(٥)تشهدنه پس درود لوستلوته فرض وائى، امام احمد رحمه الله هم مشهور روايت همدغه دى، ابوذرعه دمشقى هم دا دَ امام احمد آخرى روايت ګرځولې دې، مالكيه كښې ابوبكر بن ابراهيم هم دا اختيار كړې دې. (٦) دينه معلومه شوه چه تشهدنه پس درود لوستلوته صرف امام شافعى رحمه الله فرض نه وائى بلكه هغې سره په دې قول كښې نور علماء هم شريك دى، بعض علماء امام شافعى رحمه الله په دې مسئله كښې منفرد ګرځولې دې. علامه طحاوى، ابن جرير طبرى، ابوبكر بن منده، ابوبكر جصاص، قاضى عياض او علامه خطابى وغيره امام شافعى رحمه الله ته منفرد وئيلې دې.(٧)

---

(١) احكام بالقران للجصاص-٣/٣٧١:

(٢) المرقاة لملاعلى قارى٢/٣٣٧:واحكام القران للمفتى محمدشفيع-٣/٤٨٩:

(٣) قال الزمحشرى فى الكشاف ٣/٥٥٨:والذى يقتضيه الاحتياط الصلوة عليه عندكل ذكر

(٤) تفصيل دَ پاره اوګورئ الجامع لاحكام القران للقرطبى ٢٣٧-١٤/٢٣٢: قال ابن القيم فى جلاء الافهام فى الصلاة والسلام على خير الانا ٢١٤ :فقال ابوجعفر الطحاوى وابوعبدالله الحليمى :تجب الصلاة عليه) كلما ذكراسمه وقال غير هما :ذلک مستحب ....ثم اختلفوا فقالت فرقة تجب الصلاة عليه فى العمر مرةواحدة وهذامحى عن ابى حنيفة ومالک وقال ابن عبدالبر :وهو قول جمهورالامة

(٥) الجماع لاحكام القران -١٤/٥٤١:امام شافعى رحمه الله

(٦) مذاهب دَ پاره اوګورئ المغنى لابن قدامة-١/٥٤١:

(٧) الجامع لاحكام القران ١٤/٢٣٦:واحكام القران للجصاص-٣/٢٧١:

يو اشكال او دَ هغې جوابونه: دلته يو اشكال كيږى چه "اللهم صل على محمد..." كښې صلاة على النبى ته مشبه او صلاة على ابراهيم لره مشبه به جوړ كړيشوې دې او مشبه به، دَ مشبه نه اقوى او افضل وى، دَ دې قاعدې په رو سره صلاة على النبى، صلاة على ابراهيم نه كمه درجه شو، په دې كښې دَ حضرت ابراهيم عليه السلام په نبى كريم ﷺ باندې فضيلت معلوميږى حالانكه حضور اكرم ﷺ افضل الخلائق دې، هغوى ﷺ فرمائيلى دى "انا سيد ولد ادم يوم القيامة ولا فخر"(۱)_دَ دې اشكال مختلف جوابونه دى:

①يو جواب دا دې چه دا قاعده چه مشبه، مشبه به نه كم تر او مشبه به اقوى وى، اكثريه ده كليه نه ده، دلته په نفس صلاة كښې تشبيه مقصود ده، قدرومنزلت كښې نه.(۲)

②دوئم جواب دا وركړيشوې دې چه دا هغوى ﷺ هغه وخت ارشاد فرمائيلې وو كوم وخت چه هغوى ته دَ خپل فضيلت هم علم نه ووشوې.(۳)

③دريم جواب دا وركړې شو چه "كماصليت..." كښې كاف تشبيه دَ پاره نه دې بلكه تعليل دَ پاره دې او مطلب دا دې چه اې الله ! تا په حضرت ابراهيم عليه السلام باندې درود نازل كړيدې نو په رسول الله ﷺ باندې هم درود نازل اوفرمايه.(۴)

④بعض حضراتو وئيلى دى چه دا خبره دَ تحضيض دَ قبيل نه ده او مطلب دا دې چه حضرت محمد ﷺ دَ حضرت ابراهيم عليه السلام نه افضل دې او په ابراهيم عليه السلام باندې درود نازل شوې دې نو حضور ﷺ چه افضل دې په طريقه اولى سره درود نازليدل پكار دى.(۵)

⑤بعضو وئيلى دى په اصل كښې دا تشبيه المجموع بالمجموع ده، په ځان له توګه حضرت نبى اكرم ﷺ دَ حضرت ابراهيم عليه السلام نه بهتر او افضل دې خو په مجموعى اعتبار سره آل ابراهيم، دَ آل محمد ﷺ نه بهتر او افضل دې.ځكه چه په آل ابراهيم كښې دَ انبياء كرامو يوه لويه ډله راغلې ده چه دَ هغوى ﷺ په آل كښې نشته. او په آل ابراهيم كښې حضور ﷺ پخپله هم شامل دې. (۶)

⑥ بعض علماء وائى چه دا تشبيه "مالايعرف بما يعرف" دَ قبيل نه ده، حضرت ابراهيم عليه السلام

---

(۱)جامع الاصول ۸/۵۲۶:الباب الثالث فى فضائل لنبى صلى الله عليه وسلم

(۲)قال الحافظ فى الفتح، كتاب الدعوات باب صلاة على لنبى ۱۱/۱۶۱:ان التشبيه انما هو لاصل الصلاة باصل الصلاة لاللقدر بالقدر فهو كقوله :انا او حينا اليک كما اوحينا الى نوح ...ورجح هذاالجواب القرطبى فى المفهم-

(۳)فتح البارى-۸/۵۳۳ :

(۴)فتح البارى كتاب الدعوات باب الصلاة على النبى صلى الله عليه وسلم-۱۱/۱۶۱:

(۵)فتح البارى-۸/۵۳۳:

(۶)فتح البارى-۸/۵۳۳:

په یهودیانو او نصاری کښې هم معروف وو او په قریشو هم [1] هغه پیژندلو او د حضور ﷺ هغه وخت کښې دومره مشهورتیا نه وه شوې، خو بیا هم حضور اکرم ﷺ د شهرت په اعتبار سره د هغوی نه زیات شو، د هغه وخت په اعتبار سره دا تشبیه "مالایعرف بمایعرف" کښې داخلیدلې شی.

⑥ اوومه توجیه بعض حضراتو دا کړیده چه "اللهم صل علی محمد..." باندې کلام ختم شو، وراندې کلام شروع کیږی "وعلی ال محمد کما صلیت علی ابراهیم وعلی ال ابراهیم" مشبه به ابراهیم او آل ابراهیم دی او مشبه صرف آل محمد ﷺ دې او ښکاره خبره ده چه حضرت ابراهیم او آل ابراهیم د آل محمد نه بهتر او افضل دی.[2]

شیخ الاسلام علامه ابن تیمیه او ابن القیم رحمه الله دا جواب ضعیف ګرځولې دی د دې د پاره چه آل محمد معطوف او محمد معطوف علیه دې، معطوف، معطوف علیه حکم یو وی، یو د بل نه په حکم کښې جدا کولې نشی. حافظ ابن حجر رحمه الله توجیهه کولو کوشش سره فرمائی چه دراصل دلته د آل محمد نه اول "صل" محذوف دې، تعقدیر عبارت دې. "اللهم صل علی محمد واصل علی ال محمد کما صلیت علی ابراهیم..." [3] لیکن دا توجیه د تکلف نه خالی نه ده ځکه چه دا په دې باندې موقوف دی چه "صل" ضرورت وی نو هغوی ﷺ به صراحتاً ذکر فرمائیلو

د علامه ابن تیمیه په تسامح باندې یوه تنبیه: علامه ابن تیمیه د هغوی په اتباع کښې حافظ ابن قیم رحمه الله دعوی کړیده چه په یوه صیغه د درود کښې ابراهیم علیه السلام او آل ابراهیم یو ځائ ذکر نه دی راغلی لیکن دا صحیح نه ده ځکه چه دلته په روایت باب کښې د دواړو ذکر موجود دې.[4]

د درود حکم کله نازل شو؟: حضور اکرم ﷺ باندې درود لیګلو حکم په سنه ۲هجری کښې راغلې دې، بعضو حضراتو سنه ۶هجری کښې او حضرت کشمیری رحمه الله سنه ۵هجری کښې د دې د نازلیدلو قول نقل کړیدې.[5]

---

[1] فتح الباری-۸/۵۳۳:

[2] فتح الباری ۸/۵۳۳: وکتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی)-۱۱/۱۶۱:

[3] فتح الباری-۸/۵۳۳:

[4] فتح الباری کتاب الدعوات باب الصلاة علی النبی ۱۱/۱۵۸: البته هلته صرف د ابن القیم رحمه الله د طرف نه دا قول منسوب دې او علامه ابن تیمیه رحمه الله لیکی..." :فهذه الاحادیث التی فی الصحاح لم اجد فیها ولافی مانقل لفظ "ابراهیم وال ابراهیم ("وانظر فتاوی ابن تیمیه ۲۲/۴۵۶:الفقه الصلاة-

[5] قال الحافظ ابوذرالهروی:ان الامربالصلاة والتسلیم علیه صلی الله علیه وسلم[بقیه حاشیه په راروانه صفحه

[۲۸۳] بَاب قَوْلُهُ لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى

[۴۵۲۱] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ أَخْبَرَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنِ الْحَسَنِ وَمُحَمَّدٍ وَخِلَاسٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ مُوسَى كَانَ رَجُلًا حَيِيًّا وَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا وَكَانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِيهًا

[۲۸۴] بَاب: تفسير سُورَةُ سَبَإ

يُقَالُ مُعَاجِزِينَ مُسَابِقِينَ بِمُعْجِزِينَ بِفَائِتِينَ مُعَاجِزِيَّ مُسَابِقِيَّ سَبَقُوا فَاتُوا لَا يُعْجِزُونَ لَا يَفُوتُونَ يَسْبِقُونَا يُعْجِزُونَا وَقَوْلُهُ بِمُعْجِزِينَ بِفَائِتِينَ وَمَعْنَى مُعَاجِزِينَ مُغَالِبِينَ يُرِيدُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَنْ يُظْهِرَ عَجْزَ صَاحِبِهِ مِعْشَارٌ عُشْرٌ يُقَالُ الْأُكُلُ الثَّمَرُ بَاعِدْ وَبَعِّدْ وَاحِدٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَعْزُبُ لَا يَغِيبُ سَيْلَ الْعَرِمِ السُّدُّ مَاءٌ أَحْمَرُ أَرْسَلَهُ اللَّهُ فِي السَّدِّ فَشَقَّهُ وَهَدَمَهُ وَحَفَرَ الْوَادِيَ فَارْتَفَعَتَا عَنْ الْجَنْبَيْنِ وَغَابَ عَنْهُمَا الْمَاءُ فَيَبِسَتَا وَلَمْ يَكُنْ الْمَاءُ الْأَحْمَرُ مِنْ السَّدِّ وَلَكِنْ كَانَ عَذَابًا أَرْسَلَهُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَيْثُ شَاءَ وَقَالَ عَمْرُو بْنُ شُرَحْبِيلَ الْعَرِمُ الْمُسَنَّاةُ بِلَحْنِ أَهْلِ الْيَمَنِ وَقَالَ غَيْرُهُ الْعَرِمُ الْوَادِي السَّابِغَاتُ الدُّرُوعُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ يُجَازَى يُعَاقَبُ أَعِظُكُمْ بِوَاحِدَةٍ بِطَاعَةِ اللَّهِ مَثْنَى وَفُرَادَى وَاحِدٌ وَاثْنَيْنِ التَّنَاوُشُ الرَّدُّ مِنْ الْآخِرَةِ إِلَى الدُّنْيَا وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ مِنْ مَالٍ أَوْ وَلَدٍ أَوْ زَهْرَةٍ بِأَشْيَاعِهِمْ بِأَمْثَالِهِمْ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَالْجَوَابِ كَالْجَوْبَةِ مِنْ الْأَرْضِ الْخَمْطُ الْأَرَاكُ وَالْأَثَلُ الطَّرْفَاءُ الْعَرِمُ الشَّدِيدُ

سورة سبا

د کلماتو تشریح:

قوله: يُقَالُ: مُعَاجِزِينَ: مُسَابِقِينَ: آیت کښې دی ﴿وَالَّذِينَ يَسْعَوْنَ فِي آيَاتِنَا مُعَاجِزِينَ أُولَئِكَ فِي الْعَذَابِ مُحْضَرُونَ﴾ په دې کښې د معاجزین معنی وړاندې کیدونکی، مقابل عاجزه کونکی، د آیت مفهوم دې چه کوم خلق زمونږ آیاتونوته ماتې ورکولو) عاجز کولو) دپاره کوشش کوی داسې خلق به عذاب کښې حاضرکړیشی یعنې د هغوی دا کوشش لکه چه د دې د پاره دې چه هغوی په مونږ په نیولوسره عاجز کړی او د قیامت د حاضرئی او عذاب نه

...بقیه ازحاشیه گذشته] وقع فی النسة الثانیة من الهجرة قیل :فی لیلة الاسراء وانظرالفتوحات الربانیة علی الاذکار النواویة ۳/۲۹۹ :کتاب الصلوة علی النبی صلی الله علیه وسلم قال السخاوی فی "القول البدیع فی الصلاة علی الحبیب الشفیع ۴۳ :الباب الاول فی الامر بالصلاة علی رسول الله :ذکرابوذر فیما نسبه شیخنا الیه من غیر عزوان الامر بالصلاة علی النبی صلی الله علیه وسلم کان فی السنة الثانیة من الهجرة وقیل فی لیلة الاسراء

په خلاص شی.

قوله: بِمُعۡجِزِینَ: بِفَائِتِینَ: په سورة عنکبوت کښې دا لفظ راغلې دې ﴿وَمَآ أَنتُم بِمُعۡجِزِینَ فِی ٱلۡأَرۡضِ وَلَا فِی ٱلسَّمَآءِ﴾ تاسو نه په زمکه کښې عاجز او فوت کونکی ئې او نه په آسمان کښې، د عجزد مادې په مناسبت سره امام بخاری رحمه الله د سورة عنکبوت دا لفظ دلته راوړلې دې.

قوله: سَبَقُوا: فَاتُوا، لَا یُعۡجِزُونَ: لَا یَفُوتُونَ: دَ سورة انفال دې آیت طرف ته اشاره ده ﴿وَلَا یَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِینَ كَفَرُوا۟ سَبَقُوٓا۟ۚ إِنَّهُمۡ لَا یُعۡجِزُونَ﴾ اوکافران خلق دې دانه گڼړی چه هغوی مړه شو(نودَ لاس نه اووتل) هغوی به مړه کیږی نه (یعنی هغوی مونږ عاجزکولوسره دَ لاس نه نشی وتلې)

قوله: یَسۡبِقُونَا: یُعۡجِزُونَا: په سورة عنکبوت کښې دی ﴿أَمۡ حَسِبَ ٱلَّذِینَ یَعۡمَلُونَ ٱلسَّیِّـَٔاتِ أَن یَسۡبِقُونَا﴾ دې کښې "یسبقونا" معنی بیان کړه هغوی به مونږ عاجز کړی.

قوله: مِعۡشَارٌ: عُشۡرٌ: آیت مبارك کښې دی ﴿وَمَا بَلَغُوا۟ مِعۡشَارَ مَآ ءَاتَیۡنَـٰهُمۡ﴾ او دا (مشرکین عرب) هغه سامان کوم چه مونږ دوی ته ورکړې وو لسمې حصې ته هم نشی رسیدلې. فرمائی چه معشار معنی لسمه حصه.

قوله: بَاعِدۡ: وَبَعِّدۡ وَاحِدٌ: آیت کښې دی ﴿بَـٰعِدۡ بَیۡنَ أَسۡفَارِنَا﴾ وائی اې زمونږ پروردگاره! زمونږ سفرونه اوږده کړه. په دې کښې مشهور قراءت "باعد" دې او ابن کثیر قراءت "بعد" دې. فرمائی باعد او بعددواړو یوه معنی ده.

قوله: لَا یَعۡزُبُ: لَا یَغِیبُ: آیت کښې دی ﴿لَا یَعۡزُبُ عَنۡهُ مِثۡقَالُ ذَرَّةٍ فِی ٱلسَّمَـٰوَ ٰتِ وَلَا فِی ٱلۡأَرۡضِ﴾ دینه څه دَ ذرې برابر هم غائب نه دی نه په آسمانونوکښې اونه په زمکوکښې. فرمائی لایعزب معنی لایغیب: غائبیدې نشی.

قوله: ٱلۡعَرِمِ: السُّدُّ مَاءٌ أَحۡمَرُ: آیت کښې دی ﴿فَأَعۡرَضُوا۟ فَأَرۡسَلۡنَا عَلَیۡهِمۡ سَیۡلَ ٱلۡعَرِمِ﴾ دې کښې "عرم" ترجمه "سد" سره کړیده. لکه دیوال او بند وائی، اودَ عرم معنی دَ اهل یمن په ژبه کښې "سناة" هم راځی، دَسناة معنی هم بنداو شپول ده، اودَعرم معنی وادی هم راځی. دلته دَ "السد" وړاندې چه "ماء احمر" بیان کړیشوې دې دا دَ عرم تفسیر نه دې بلکه دَ آیت لفظ "سیل العرم" کښې دَ "سیل" تفسیر دې. الله تعالی دَ سرو اوبو دَ بند دَ دننه نه اولیگلو، هغه بند اوشلولو او وئی غورزولو او وادی اوکنستله، دَ دې نتیجه دا راؤوتله چه دَ دواړو طرفونو نه هغه باغ خو اوچت شو او دَ اوبو مخ ښکته شوه، اوبه غیبې شوې نو باغ اوچ شو او دا سرې اوبه د بنداوبه نه وې بلکه دا د الله تعالی عذاب وو چرته چه هغه غوښتل هغه ئې اولیگلو.

قوله: یُجَازِی: یُعَاقِبُ: آیت کښې دی ﴿وَهَلۡ نُجَـٰزِیۤ إِلَّا ٱلۡكَفُورَ﴾ په دې کښې دَ "نجازی" معنی ده مونږ سزا ورکوو.

قوله: بِوَاحِدَةٍ: بِطَاعَةِ اللّٰهِ: آیت کښې دی ﴿قُلْ إِنَّمَآ أَعِظُكُم بِوَاحِدَةٍ﴾ فرمائی بواحدة نه د الله تعالی اطاعت مراد دې یعنی زه تاسوته د الله تعالی د اطاعت نصیحت کوم.

قوله: التَّنَاوُشُ: الرَّدُّ مِنَ الْآخِرَةِ إِلَى الدُّنْيَا: آیت کښې دی ﴿وَقَالُوٓا آمَنَّا بِهِ وَأَنَّىٰ لَهُمُ التَّنَاوُشُ مِن مَّكَانٍ بَعِيدٍ﴾ فرمائی په دې کښې د تناوش معنی ده د آخرت نه واپس دنیاته راتلل، د دې اصل معنی لاس اوچتول او څه څیز اوچتول، (۱)- او دا هغه وخت ممکن کیدیشی کله چه هغه څیز نزدې وی، مطلب دا دې چه کافر د قیامت په ورځ دنیا ته واپس راتلو او د ایمان راوړلو خواهش کوی لیکن د هغوی دا خواهش به نشی پوره کولې.

قوله: وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ: مِنْ مَالٍ أَوْ وَلَدٍ أَوْ زَهْرَةٍ: ﴿وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم﴾ یعنی په دوی کښې اود دوی (ایمان قبلولو) خواهش کښې به یو پرده اوکړې شی لکه څنګه چه د دوی سره د دوی د څکونکو سره به هم دغه سلوك کولې شی. د اشیاع نه امثال یعنی یوځای څکونکی خلق مراد دی. مولانا محمدشفیع صاحب رحمه الله لیکی: یعنی هغه خلقو ته چه کوم څیز محبوب او مقصود وو په هغوی اود هغه څیز په مینځ کښې پرده راوستلو سره هغوی محروم کړیشو. دا مضمون د قیامت په حال باندې هم صادق دې چه په قیامت کښې به داخلق د خلاصی او جنت غوښتونکی وی، هلته به نشی رسیدلې.او په دنیاکښې د مرګ په وخت هم صادق دې چه په دنیاکښې دلته دولت او سامان مقصود وو،مرګ د دوی د دې مطلوب په مینځ کښې پرده کولوسره د هغې نه جدا کړل.

﴿كَمَا فُعِلَ بِأَشْيَاعِهِم﴾ اشیاع" شیعة جمع ده، د یوسړی تابع او هم خیال ته د هغه شیعه وائی، مطلب دا چه کوم عذاب هغوی ته ورکړیشو چه د خپل مطلوب او محبوب نه محروم کړیشو همدغه عذاب به د دې وراندې هم د دوی په شان کفریه اعمال کونکو ته ورکړې شوې دې. څکه چه دا ټول خلق په شك کښې پریوتلی وو. یعنی د رسول الله ﷺ د نبوت اوقرآن د الله تعالی کتاب کیدلویاندې د هغوی یقین او ایمان نه وو. والله سبحانه وتعالی اعلم (۲)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَالْجَوَابِ كَالْجَوْبَةِ مِنَ الْأَرْضِ: آیت کښې دی ﴿يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِن مَّحَارِيبَ وَتَمَاثِيلَ وَجِفَانٍ كَالْجَوَابِ﴾ یعنی هغه پیریانو به د حضرت سلیمان علیه السلام د پاره قلعه ګانې جوړولې، تصویرونو او د تالاب او لګن په شان. حضرت ابن عباس رضی الله عنه فرمائی چه د جواب معنی د زمکې کنده یعنی حوض، د دې مفرد جابیة دې، د څه معنی چه لوئ حوض دې.

---

(۱) قال الراغب فی المفردات ۵۰۹: وتناوش القوم کذا :تناولوه، قال :وانی لهم التناوش ای کیف یتناولون الایمان من مکان بعید، ولم یکونوا یتناولونه عن قریب فی حین الاختیار والانتفاع بالایمان، اشارة الی قوله :یوم لاینفع نفسا ایمانها

(۲) معارف القران-۷/۳۱٤:

قوله: الْخَمْطُ: الْأَرَاكُ وَالْأَثْلُ الطَّرْفَاءُ: آيت كښې دى ﴿ذَوَاتَيْ أُكُلٍ خَمْطٍ وَّأَثْلٍ وَّشَيْءٍ مِّنْ سِدْرٍ قَلِيْلٍ﴾ دوه باغونه د ترخوميوو، جهاڼ يوقسم ونه ده چه د درياب په غاړه راټوكيږي او پچئي وغيره ترينه جوړيږى) او څه بيرو والا، فرمائى خمط اراك يعنى د مسواك ونه اوالاثل جهاؤ ونې ته وائي.

[٢٨٥] بَابُ حَتّٰى إِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوْبِهِمْ قَالُوْا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيْرُ

[٤٥٢٢] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ يَقُوْلُ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يَقُوْلُ إِنَّ نَبِيَّ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا قَضَى اللّٰهُ الْأَمْرَ فِي السَّمَاءِ ضَرَبَتِ الْمَلَائِكَةُ بِأَجْنِحَتِهَا خُضْعَانًا لِقَوْلِهِ كَأَنَّهُ سِلْسِلَةٌ عَلٰى صَفْوَانٍ فَإِذَا فُزِّعَ عَنْ قُلُوْبِهِمْ قَالُوْا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوْا لِلَّذِيْ قَالَ الْحَقَّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيْرُ فَيَسْمَعُهَا مُسْتَرِقُ السَّمْعِ وَمُسْتَرِقُ السَّمْعِ هٰكَذَا بَعْضُهُ فَوْقَ بَعْضٍ وَوَصَفَ سُفْيَانُ بِكَفِّهِ فَحَرَفَهَا وَبَدَّدَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ فَيَسْمَعُ الْكَلِمَةَ فَيُلْقِيْهَا إِلٰى مَنْ تَحْتَهُ ثُمَّ يُلْقِيْهَا الْآخَرُ إِلٰى مَنْ تَحْتَهُ حَتّٰى يُلْقِيَهَا عَلٰى لِسَانِ السَّاحِرِ أَوِ الْكَاهِنِ فَرُبَّمَا أَدْرَكَ الشِّهَابُ قَبْلَ أَنْ يُلْقِيَهَا وَرُبَّمَا أَلْقَاهَا قَبْلَ أَنْ يُدْرِكَهُ فَيَكْذِبُ مَعَهَا مِائَةَ كَذْبَةٍ فَيُقَالُ أَلَيْسَ قَدْ قَالَ لَنَا يَوْمَ كَذَا وَكَذَا كَذَا وَكَذَا فَيُصَدَّقُ بِتِلْكَ الْكَلِمَةِ الَّتِيْ سَمِعَ مِنَ السَّمَاءِ

[٢٨٦] بَابُ قَوْلِهِ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيْرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيْدٍ

[٤٥٢٣] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَازِمٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ سَعِيْدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا قَالَ صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّفَا ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ يَا صَبَاحَاهُ فَاجْتَمَعَتْ إِلَيْهِ قُرَيْشٌ قَالُوْا مَا لَكَ قَالَ أَرَأَيْتُمْ لَوْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ الْعَدُوَّ يُصَبِّحُكُمْ أَوْ يُمَسِّيْكُمْ أَمَا كُنْتُمْ تُصَدِّقُوْنِيْ قَالُوْا بَلٰى قَالَ فَإِنِّيْ نَذِيْرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيْدٍ فَقَالَ أَبُوْ لَهَبٍ تَبًّا لَكَ أَلِهٰذَا جَمَعْتَنَا فَأَنْزَلَ اللّٰهُ تَبَّتْ يَدَا أَبِيْ لَهَبٍ

[٢٨٧] بَابُ: تفسير سُوْرَةُ الْمَلَائِكَةِ (فاطر)

قَالَ مُجَاهِدٌ الْقِطْمِيْرُ لِفَافَةُ النَّوَاةِ مُثْقَلَةٌ مُثْقَلَةٌ وَقَالَ غَيْرُهُ الْحَرُوْرُ بِالنَّهَارِ مَعَ الشَّمْسِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحَرُوْرُ بِاللَّيْلِ وَالسَّمُوْمُ بِالنَّهَارِ وَغَرَابِيْبُ أَشَدُّ سَوَادِ الْغِرْبِيْبُ الشَّدِيْدُ السَّوَادِ

الْمَلَائِكَةِ (فاطر)

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: الْقِطْمِيْرُ لِفَافَةُ النَّوَاةِ: آيت كښې دى ﴿وَالَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِهٖ مَا يَمْلِكُوْنَ

مِن قِطۡمِيرٍ﴿﴾ فرمائی چه قطمير د هډوکی دپاسه نرئی جلئی ته وائی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: الْحَرُورُ بِالنَّهَارِ مَعَ الشَّمْسِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْحَرُورُ بِاللَّيْلِ وَالسَّمُومُ بِالنَّهَارِ: آيت مبارك کښې دى ﴿وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ ﴿﴾ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ ﴿﴾ وَلَا الظِّلُّ وَلَا الْحَرُورُ﴿﴾﴾ دَمجاهدنه غيروئيلي دى چه حرورهغه ګرمئى ته وائى چه کله دَ ورځې نمر راوتلې وى او حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى چه حرور دَ شپې ګرمئى ته وائى او د ورځې ګرمئى ته سموم وائى.

قوله: وَغَرَابِيبُ: أَشَدُّ سَوَادِ الْغِرْبِيبُ: الشَّدِيدُ السَّوَادِ: آيت مبارك کښې دى ﴿وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُّخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ﴿﴾﴾ يعنى دَ غرونوپه مينځ کښې لارې دى، سپينې او سرې دَ کومورنګونه چه قسم قسم دى) څه ډيرې سپينې، څه کمې او سرې هم څه زياتې او څه کمې) او سختې تورې. دې کښې الغرابيب جمع ده اودَ دې مفرد الغربيب ده،دَ کوم معنى چه دَ هغه تور شى ده کوم کښې چه دننه شدت موندلې شى. جدد لارو او کرخوته وائى دا د جدى جمع ده لکه مدى جمع مدد ده.

[۲۸۸] باب: تفسير سورة يس

وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَعَزَّزْنَا شَدَّدْنَا يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ كَانَ حَسْرَةً عَلَيْهِمْ اسْتِهْزَاؤُهُمْ بِالرُّسُلِ أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ لَا يَسْتُرُ ضَوْءُ أَحَدِهِمَا ضَوْءَ الْآخَرِ وَلَا يَنْبَغِي لَهُمَا ذَلِكَ سَابِقُ النَّهَارِ يَتَطَالَبَانِ حَثِيثَيْنِ نَسْلَخُ نُخْرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الْآخَرِ وَيَجْرِي كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِنْ مِثْلِهِ مِنَ الْأَنْعَامِ فَكِهُونَ مُعْجَبُونَ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ عِنْدَ الْحِسَابِ وَيُذْكَرُ عَنْ عِكْرِمَةَ الْمَشْحُونِ الْمُوقَرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ طَائِرُكُمْ مَصَائِبُكُمْ يَنْسِلُونَ يَخْرُجُونَ مَرْقَدِنَا مَخْرَجِنَا أَحْصَيْنَاهُ حَفِظْنَاهُ مَكَانَتِهِمْ وَمَكَانُهُمْ وَاحِدٌ

سُورَةُ يس

د کلماتو تشريح:

قوله: فَعَزَّزْنَا: شَدَّدْنَا: [فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ] دې کښې عززنا معنى ده مونږ طاقت ورکړو، تائيدمو اوکړو.

قوله: يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ: كَانَ حَسْرَةً عَلَيْهِمُ اسْتِهْزَاؤُهُمْ بِالرُّسُلِ: آيت کښې دى ﴿يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ ۚ مَا يَأْتِيهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴿﴾﴾ په دې کښې چاته وهم کيديشى چه الله تعالى حسرت راؤغوښتلو د څه چه په ظاهره هيڅ معنى په پوهه کښې نه راځى. امام بخارى رحمه الله دا وهم لرې کولوسره فرمائى چه دا حسرت به پخپله کافرانوته وى چه هغوى په دنيا کښې دَ انبياء کرامو او رسولانو پورې ټوقې مسخرې کولې.

"يا حسرة على العباد"، د چا مقوله ده؟: ضحاك رحمه الله فرمائى چه دا دَ فرښتو قول دې کله چه

هغوی اوکتل چه کافرانو دَ انبیاء کرامو تکذیب اوکړو نو هغوی په دوی باندې افسوس اوکړو. بعضو وئیل چه دا دَ هغه مردمؤمن قول دې دَ چانوم چه حبیب وو او دَ مرسلینویه تائید او حمایت کنبې به دَ مکذبینودَ پوهه کولو دَ پاره دَ اقصی مدینې نه په منډه راغلې وو، کله چه قوم هغه قتل کول غوښتل نو هغه وخت هغه دا جمله وئیلې وه) اقصی مدینه کنبې دَ مدینې نه مراد اکثرو حضراتو انطاکیه اخستې ده) بعض وائی چه دَ هغه دریو رسولانوقول دې چه هغه قوم ته لیګلې شوی وو، کله چه هغوی قوم ته اوکتل چه هغوی دا مردمؤمن قتل کړو اودَ هغې په بدله کنبې په قوم باندې عذاب راغلو نو هغه وخت هغوی (یٰحَسۡرَةً عَلَی الۡعِبَادِ ۚ) اووئیل. او بعضو وئیلی دی چه دَ قیامت په ورځ کله کافران دَ عذاب نښې اووینی نو هغه وخت دَ ډیرې ملامتیا او بې بسئی په حالت کنبې دا مذکوره جمله به وائی، یا هغوی په عذاب کنبې راګیرلیدلو سره مؤمنان او فرښتې به دا الفاظ وائی (۱) په دې ټولو اقوالوکنبې هیڅ تعارض نشته او دا ټول جمع کیدې شی.

قوله: أَنۡ تُدۡرِكَ الۡقَمَرَ: لَا يَسۡتُرُ ضَوۡءُ أَحَدِهِمَا ضَوۡءَ الۡآخَرِ وَلَا يَنۡبَغِي لَهُمَا ذٰلِكَ: (لَا الشَّمۡسُ يَنۡۢبَغِيۡ لَهَاۤ اَنۡ تُدۡرِكَ الۡقَمَرَ وَلَا الَّيۡلُ سَابِقُ النَّهَارِ ؕ) دې کنبې (اَنۡ تُدۡرِكَ الۡقَمَرَ) مطلب دا دې چه په نمر او سپوږمئ کنبې یو دَ بل رنړا نشی پټولې او په دې کنبې دَ هر یو دَ پاره یو حدمقرر دې دَ دې دَ پاره دَ یو رنړا دَ بل په رنړا کنبې حائل کیدل دَ هغوی دَ مقرر شوی نظام دشان سره مناسب نه دی، دغه شان شپه دَ ورځ نه وړاندې نشی راتلې.

قوله: نَسۡلَخُ: نُخۡرِجُ أَحَدَهُمَا مِنَ الۡآخَرِ وَيَجۡرِي كُلُّ وَاحِدٍ مِنۡهُمَا: آیت کنبې دی (وَاٰیَةٌ لَّهُمُ الَّيۡلُ ۚۖ نَسۡلَخُ مِنۡهُ النَّهَارَ فَاِذَا هُمۡ مُّظۡلِمُوۡنَ ۙ) اویوه نښه دَ هغه خلقو دَ پاره شپه ده، مونږ په دې باندې ورځ راکاږو او ناڅاپه هغه خلق په تیاروکنبې پاتې شی. دَ شپې نه ورځ راویستل، دا کلام په تشبیه باندې بنا دې، مشبه "کشف الضوء من اللیل" دې او مشبه به "کشف الجلد عن الشاة" دَ بکرئی نه څرمن ویستل) اووجه دَ تشبیه دَ یو په بل باندې توارد دې، څنګه چه په شاة باندې جلد واردکیږی تیك دغه شان نهار دَ لیل دَ پاسه واردکیږی. مشبه او مشبه به دواړه حسی دی او جامع یعنی وجه تشبیه عقلی ده او مطلب دا دې چه دَ شپې دَ پاسه مونږ غلاف ضوء خورکړې ساتلې دې کله چه هغه دَ ورځ غلاف مونږ راکاږو نو هغه ناڅاپه تیاروته اورسی.(۲)بعض حضراتووئیلی چه مشبه "اخراج ضوء سالنهار من اللیل" دې اومشبه به "اخراج الشاة من الجلد" دې. او مطلب دا دې چه تیاره او شپه اصل دې الله تعالی دَ دې تیارې نه دَ ورځې رنړا راوباسی څنګه چه دَ څرمن نه بکرئی راویتسلې شی دَ شپې دَ تیارې نه دَ ورځې

---

(۱) دَ مذکوره څلورو اقوالو دَپاره اوګوری: الجامع لاحکام القران-۱۵/۳۳:

(۲) قال الزمخشری فی الکشاف ۴/۱۶: سلخ جلد الشاة: اذاکشطه عنها وازاله ...فاستعیر لازالة الضوء وکشفه عن مکان اللیل وملی ظله.وانظرروح المعانی-۲۳/۱۰:

رنړا راويستل بيشكه د الله تعالى د قدرت كامله يوه كرشمه ده.

قوله: مِنْ مِثْلِهِ: مِنَ الْأَنْعَامِ: ﴿وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِّنْ مِّثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ﴾ فرمائى من مثله نه څاروى او ځناور مراد دى يعنى مونږ د هغوى د پاره د كشتئى په شان ځيزونه پيدا كړل په كوموچه خلق سوريږى (لكه اوښ، اس وغيره)

قوله: فَكِهُونَ: مُعْجَبُونَ: آيت مبارك كښې دى ﴿اِنَّ اَصْحٰبَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِيْ شُغُلٍ فٰكِهُوْنَ﴾ جنتيان به بيشكه په هغه ورځ په خپلو شغلونوكښې خوشحاله وى. فرمائى فكهون معنى خوشحاله به وى.

قوله: جُنْدٌ مُّحْضَرُونَ: عِنْدَ الْحِسَابِ: آيت كښې دى ﴿لَا يَسْتَطِيْعُوْنَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُّحْضَرُوْنَ﴾ هغه د دوى هيڅ امداد نشى كولې او هغه(معبودان) به د دوې په حق كښې يو مخالف ډله شى چه حاضرولې به شى. فرمائى دا اصنام يعنى بتان به د حساب په وخت كښې حاضرولې شى.

قوله: وَيُذْكَرُ عَنْ عِكْرِمَةَ: الْمَشْحُونِ الْمُوقَرُ: ﴿وَاٰيَةٌ لَّهُمْ اَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُوْنِ﴾ د حضرت عكرمه نه نقل دى چه مشحون معنى باركړې شوې ، ډك شوې.

قوله: طَائِرُكُمْ: مَصَائِبُكُمْ: آيت كښې دى ﴿قَالُوْا طَآئِرُكُمْ مَّعَكُمْ﴾ هغوى وائى چه ستاسو سپيره والې به هم تاسو سره وى. فرمائى چه د طائركم نه مصائب مراد دى يعنى ستاسو مصيبتونه به هم تاسو سره وى.

قوله: يَنْسِلُونَ: يَخْرُجُونَ: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّوْرِ فَاِذَا هُمْ مِّنَ الْاَجْدَاثِ اِلٰى رَبِّهِمْ يَنْسِلُوْنَ﴾ او دوباره به شپيلئى پوكوهلې شى نو ټول به د خپل رب طرف ته د قبرونونه راوځى. دې كښې ينسلون معنى ده هغوى به راوځى.

قوله: مَرْقَدِنَا: مَخْرَجِنَا: آيت كښې دى ﴿قَالُوْا يٰوَيْلَنَا مَنْۢ بَعَثَنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا﴾ وائى به چه افسوس زمونږه بربادى مونږ د خپل مرقد نه چا راپاڅولو د مرقد نه مراد مخرج يعنى قبر. دلته اشكال كيږى چه كافرانو خو به په قبر كښې هم په عذاب كښې اخته وى نوبيا د هغوى د دوباره ژوندى كيدو په وخت كښې افسوس كول څه معنى لرى؟ دينه خو په ظاهره دامعلوميږى چه هغوى د بعث نه اول په عذاب كښې ګرفتار نه وو. حضرت كشميرى رحمه الله فرمائى چه د رومبئ شپيلئى په وخت كښې به په ټولو ارواحانود خوب حالت شروع كړيشى او دا وخت به د ځلويښتوكالوموده وى. دينه پس به د ژوندى كيدو شپيلئى وى كوم سره چه به ټول روحونه ژوندى كړيشى نو هغه وخت به كافران وائى ﴿يٰوَيْلَنَا مَنْۢ بَعَثَنَا مِنْ مَّرْقَدِنَا﴾ د مرقد نه د دوو نفخو په مينځ كښې دغه زمانه مراد ده، حضرت ليكى: "قيل: وان الكفار فى العذاب، فاين المرقد؟ والجواب ان الارواح يصعقن بعد النفخ اربعين سنة، ثم يفقن بعد نفخة الاحياء، فذلك قولهم: "من بعثنا من مرقدنا" وهكذا عند البخارى عن ابى هريرة: ص٢٤/٤١١. طبع الهند. فى

باب قوله: ونفخ فی الصور (۱)دوئم جواب دا ورکړیدې چه کافران خو به په قبرکښې په عذاب کښې اخته وی لیکن چه دَ قیامت هیبتناك منظر اوګوری نو قبر به اهون اوګڼړی او خوب سره به تشبیه ورکړی. (۲)

قوله: أَحْصَيْنَاهُ: حَفِظْنَاهُ: (وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ) احصینا معنی مونږ محفوظ کړل یعنی هرڅیز په یوواضح کتاب (لوح محفوظ) کښې مونږ محفوظ کړی دی.

قوله: مَكَانَتِهِمْ وَمَكَانِهِمْ وَاحِدٌ: (وَلَوْ نَشَاءُ لَمَسَخْنَاهُمْ عَلَى مَكَانَتِهِمْ) فرمائی چه مکانة او مکان دواړو یوه معنی ده.

[۲۸۹] بَاب وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

[۴۵۲۴/ ۴۵۲۵] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ عِنْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ فَقَالَ يَا أَبَا ذَرٍّ أَتَدْرِي أَيْنَ تَغْرُبُ الشَّمْسُ قُلْتُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ قَالَ فَإِنَّهَا تَذْهَبُ حَتَّى تَسْجُدَ تَحْتَ الْعَرْشِ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

[۴۵۲۵] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا وَكِيعٌ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي ذَرٍّ قَالَ سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا قَالَ مُسْتَقَرُّهَا تَحْتَ الْعَرْشِ [ر: ۳۰۲۷]

اونمر خپل مستقر طرف ته روان دې. مستقر نه هغه ځائ هم مراد اخستې شی چرته چه په تلوياندې آخرنمر اودریږی او هغه وخت هم کیدیشی کله چه نمر خپل حرکت پوره کړی اودریږی هغه وخت دَ قیامت ورځ ده.په دې صورت کښې به دَ آیت مطلب دا وی چه نمر په خپل مدارکښې په یومحکم نظام باندې دَ زرګونوکالونو راسې حرکت کوی لیکن دَ ده دا حرکت مستقل او دائمی نه دې دَ ده دَ پاره یو خاص مستقر او دَ قرار وخت دې. کله چه هغه وخت راورسی نو دَ ده حرکت به ختم شی او هغه به دَ قیامت ورځ وی. دَ دې تائیددَ سورة زمر دَ دې آیت نه هم کیږی (وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى) دې کښې اجل مسمی نه قیامت مراد لیکن دلته امام بخاری کوم رویت ذکرکړې دهغې نه معلومیږی (۳)چه دلته په باب کښې کوم روایت ذکر کړیدې هغې نه معلومیږی چه په آیت باب کښې "مستقر" نه مستقر زمانی نه چه مستقرمکانی مراد دې. نبی کریم ﷺ حضرت ابوذرغفاری) ته خطاب کولوسره اوفرمائیل چه نمر روان وی تردې چه هغه تحت عرش ته اورسی نو سجده کوی بیائې

---

(۱) فیض الباری -۴/۲۲۳:
(۲) تفسیرعثمانی ۵۹۱:فائده نمبر-۷
(۳) تفسیر ابن کثیر ۳/۵۷:

اوفرمائیل چه په دې آیت کښې د مستقر نه همدغه مراد دې ﴿وَالشَّمْسُ تَجْرِىْ لِمُسْتَقَرٍّ لَّهَا﴾
عبدالرزاق آیت باب متعلق د حضرت ابن عمرو رضي الله عنه نه هم یو روایت نقل کړیدې د هغې الفاظ دا دی: "ان الشمس تطلع فتردها ذنوب بنی ادم، حتی اذا غربت، سلمت، وسجدت، واستاذنت، فیؤذن لها، حتی اذاکان یوم غربت، فسلمت، وسجدت، واستاذنت فلایؤذن لها، فتقول: ان المسیر بعید، وانی ان لایؤذن لی لا ابلغ، فتحبس ماشاء الله ان تحبس، ثم یقال لها: اطلعی من حیث غربت، قال: فمن یومئذ الی یوم القیامة، ﴿لَا يَنفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِن قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا﴾"[1]

دسجود شمس تحقیق او روایت باندې وارد کیدو نکی اشکالات او د هغې جوابونه: په دې حدیث کښې "سجود شمس تذکره شویده، د جدید فلکیاتو تحقیقات او مشاهدات په رو سره په دې باندې یو څو اشکالات کیږي.

① رومبې اشکال دا کیږي چه نمر په یوځائ ډوبیږي نو هم هغه وخت په بل ځائ کښې راخیژي، د نمر ډوبیدل او راختل هروخت روان وي، خو د حدیث نه دا مفهوم په پوهه کښې راځي چه په پوره دنیاکښې نمر په یووخت ډوبیږي او د اجازت ملاویدونه پس بیاځپل سفر شروع کوي او راخیژي حالانکه دا د مشاهدې نه خلاف ده.

د دې اشکال جواب دا ورکړیشو چه دلته د نمر د ډوبیدونه د ټولې دنیا ډوبیدل مراد نه دی بلکه د دنیا د لوئ حصې ډوبیدل مراد دی. یعنی هغه مقام چرته چه په ډوبیدو باندې د دنیا په اکثر آبادئ کښې ډوبیږي یا د دې نه د خط استواء ډوبیدل مراد دی او یا د افق مدینې ډوبیدل مراد دی او مطلب دا دې چه نمردا سجده اود ډوبیدو اجازت معظم معموره. یاد خط استواء ډوبیدل او یا د افق مدینه د ډوبیدلووخت طلب کوي.[2]

② دونم اشکال دا کیږي چه د عرش رحمن کوم تفصیل د قرآن او حدیث نه معلومیږي د هغې په رو سره عرش ټول آسمانونه او کائنات سماویه باندې محیط دې په دې لحاظ نمرخو همیشه په هر حال او هروخت کښې د عرش لاندې دې او د حدیث نه معلومیږي چه صرف د ډوبیدو په وخت کښې د عرش لاندې ځي.

د دې جواب دا دې چه د ډوبیدو په وخت کښې د عرش لاندې راتلل ده له مستلزم نه دی چه باقي وخت کښې هغه د عرش د لاندې نه وي، دا قید احترازی نه دی قید واقعي دې.

نو حضرت حکیم الامت تهانوی رحمه الله لیکی: "د دې جواب دا دې چه ممکنه ده چه دا قید واقعي وي او اصلي مقصود اخبار عن السجده وي اود دې تعبیرنه دا فائده وي چه د دې نه تحت الامرالالهی کیدلو تصریح اوشوه څکه چه د استواء علی العرش کنایه کیدل د نفاذ احکام او تصرفات نه په آیات عدیده کښې ذکر دی"[3]

---

[1] تفسیرابن کثیر-۳/۵۷۱:
[2] بیان القران-۹/۱۱۱:
[3] بیان القران-۹/۱۱۱:

③ دریم اشکال دا دې چه دَ دې حدیث دَ ظاهر نه معلومیږی چه نمر خپل مستقر باندې رسیدلو سره سجده کوی، بیا اجازت غواړی، دغه شان هغه وقفه کوی حالانکه دَ نمر وقفه علم فلکیات اودَ مشاهدې په رو سره صحیح نه ده، دَ ده حرکت دائمی او مسلسل دې.
دَ دې جواب دا دې چه دَ هرڅیز سجده دَ هغه دَ حال مناسب وی لکه چه قرآن پخپله تصریح فرمائیلې ده "کل قدعلم صلاته وتسبیحه" دَ دې دَ پاره دَ نمر دَ سجدې دا معنی ګنړل چه هغه دَ انسان په شان سجده کوی صحیح نه ده. حضرت تهانوی رحمه الله لیکی: " سجدہ بالمعنی مذکوره دَ پاره اول خو انقطاع حرکت ضروری نه دې، بل ممکن دی چه دا سکون آنی وی او حرکت زمانی وی، دَ دې دَ پاره حساب رصدی مختل کیږی نه، او نه هغه منصبط او مدرك کیږی"(١)
علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله په دې باره کښې یوه مستقل مقاله لیکلې ده او مولانامفتی محمد شفیع صاحب رحمه الله "معارف القرآن" کښې دَ دې خلاصه نقل کړیده. هغوی په یو بل انداز سره د حدیث مفهوم بیان کړیدې دَ کوم حاصل چه دا دې.
په حدیث کښې چه دا خودلې شوی دی چه نمر دَ ډوبیدونه پس دَ عرش لاندې الله تعالی ته سجده کوی او بیا دَ بل دور شروع کولو اجازت غواړی او دَ اجازت ملاویدو نه پس وړاندې تګ کوی او سحر دَ مشرق طرف نه راخیژی، دَ دې مقصد دَ دې نه زیات نه دې چه نمر د راختو او ډوبیدو په وخت کښې دَ دنیا په عالم کښې یو نوې انقلاب راځی دَ کوم مدار چه په نمر باندې دې. رسول الله ﷺ دا انقلابی وخت دَ انسان د خبرداری دَ پاره موزون ګنړلو سره دا تلقین اوفرمائیلو چه دا نمر په خپله مرضئی سره په خپل قدرت سره ګرځیدونکې مه ګنړئی دا صرف دَ الله تعالی په رضا او اجازت سره روان دې، دَ ده هر ځل راختل او ډوبیدل دَ الله تعالی په اجازت سره کیږی. دا دَ هغه دَ اجازت تابع دې، دَ ده حکم منونکې حرکت کول هم دَ ده سجده ګرځولې شویده. خلاصه دا چه دَ نمرد ډوبیدو تخصیص او دې نه پس دَ عرش لاندې تلل اوهلته سجده کول او دَ وړاندې تلو اجازت غوښتلو کوم واقعات په دې روایت کښې خودلې شوی دی هغه دَ پیغمبرانه مؤثر تعلیم مناسب بالکل دَ عام خلقو دَ نظر په اعتبار سره یو تمثیل دې. نه دینه دا لازمیږی چه هغه دَ انسان په شان په زمکه سجده کوی، اونه دَ سجدې کولو په وخت کښې دَ نمر په حرکت کښې څه وقفه کیدل لازم راځی. او نه دا مراد دی چه هغه په شپه ورځ کښې یوه سجده په یوخاص ځائ کښې کوی، اونه دا چه صرف د ډوبیدو په وخت کښې د عرش دَ لاندې ځی، مګر په دې انقلابی وخت کښې کله چه ټول خلق داوینی چه نمر زمونږ نه غائب شو هغه وخت دَ تمثیل په توګه هغوی په دې حقیقت باندې خبر کړیشو چه دا څه کیږی په حقیقت کښې نمر دَ عرش لاندې دَ فرمان تابع تلوراتلوسره کیږی، نمر پخپله څه قدرت او طاقت نه لری، نو څنګه چه دې وخت کښې د مدینې خلق په خپل ځائ کښې دا محسوس کوی چه اوس به نمر سجده کوی او دَ بلې

(١) بیان القران-١١١/٩؛

دورې د پاره به اجازت غواړي، نو دغه شان چرته چرته چه دې دوبيږي د تهولودپاره د سبق حاصلولو تلقين اوشو اود معاملې حقيقت دا راوتلو چه نمر په خپل مدار كښې د حركت په مينځ كښې په هره لمحه الله تعالى ته سجده هم كوي او د وړاندې تلو اجازت هم غواړي اود دې سجدې كولو او اجازت غوښتلو د پاره هغه ته د سكون او وقفې ضرورت هم نه وي.(١)
په دې تقرير سره په ذكر شوى حديث كښې نه د مشاهداتو په رو سره څه شبه كيږي او نه قواعد هئيت او رياضى په اعتبار سره څه شبه او اشكال باقى پاتې كيږي.

[٢٩٠] باب: تفسير سورة الصافات

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ) مِنْ كُلِّ مَكَانٍ (وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ) يُرْمَوْنَ (وَاصِبٌ) دَائِمٌ، لَازِبٌ لَازِمٌ (تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ) يَعْنِي الْحَقَّ الْكُفَّارُ تَقُولُهُ لِلشَّيْطَانِ (غَوْلٌ) وَجَعُ بَطْنٍ (يُنْزَفُونَ) لَا تَذْهَبُ عُقُولُهُمْ (قَرِينٌ) شَيْطَانٌ (يُهْرَعُونَ) كَهَيْئَةِ الْهَرْوَلَةِ (يَزِفُّونَ) النَّسَلَانُ فِي الْمَشْيِ (وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا) قَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ الْمَلَائِكَةُ بَنَاتُ اللَّهِ وَأُمَّهَاتُهُمْ بَنَاتُ سَرَوَاتِ الْجِنِّ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى (وَلَقَدْ عَلِمَتِ الْجِنَّةُ إِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ) سَتُحْضَرُ لِلْحِسَابِ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (لَنَحْنُ الصَّافُّونَ) الْمَلَائِكَةُ (صِرَاطِ الْجَحِيمِ) سَوَاءِ الْجَحِيمِ وَوَسَطِ الْجَحِيمِ (لَشَوْبًا) يُخْلَطُ طَعَامُهُمْ وَيُسَاطُ بِالْحَمِيمِ (مَدْحُورًا) مَطْرُودًا (بَيْضٌ مَكْنُونٌ) اللُّؤْلُؤُ الْمَكْنُونُ (وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ) يُذْكَرُ بِخَيْرٍ (يَسْتَسْخِرُونَ) يَسْخَرُونَ (بَعْلًا) رَبًّا

سورة الصافات

قوله: وقال مجاهد: وَيَقْذِفُونَ بِالْغَيْبِ مِنْ مَكَانٍ بَعِيدٍ من كل مكان:

د سورة الصافات آيت ﴿وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ﴾ مات شوى ستورى راغورزولې شي په دوى باندې د هرطرف نه، په مناسبت سره امام بخارى رحمه الله د سورة سبا آيت ذكر كړو او دادَ امام طريقه ده چه هغه په معمولى مناسبت سره د مختلفوسورتونو الفاظ يوځائ ذكر كوى، البته دلته اشكال كيږى چه امام د سورة سبا په آيت كښې "من مكان بعيد" مطلب د مجاهد رحمه الله په حواله سره "من كل مكان" بيان كړيدې چه په عموم باندې دلالت كوى حالانكه د سورة سبا په مذكوره آيت كښې په عموم باندې دلالت كونكې يو لفظ هم نشته.البته سورة الصافات مذكوره آيت "وَيُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ" كښې"من كل جانب" تفسير د مجاهد رحمه الله نه "من كل مكان" نقل دې. دغه شان علامه سيوطى رحمه الله په درمنثور كښې عبد بن حميد، طبرى، او ابن المنذر په حواله سره د حضرت مجاهد رحمه الله دا تفسير د سورة الصافات د دې آيت په

---

(١) رساله سجود شمس، ومعارف الران-٧/٣٩٢:

ضمن كښې نقل كړيدي. (١)دينه په ظاهره دا معلوميږى چه امام بخارى رحمه الله "من كل مكان" ته سورة الصافات آيت تشريح كښې ذكر كول غوښتل ليكن غلطئى سره سورة سبا آيت تفسير كښې دا ذكر كړلو.

د كلماتو تشريح:

قوله: واصب: دائم: ﴿وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ﴾ واصب معنى هميشه.

قوله: لازب: لازم: ﴿إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ﴾ مونږ هغه دَ اينختونكې خاورې نه پيدا كړو، فرمائى چه لازب معنى لازم يعنى ايختونكې

قوله: تأتوننا عن اليمين: يعنى الحق الكفار تقوله للشيطان: آيت كښې دى ﴿قَالُوا إِنَّكُمْ كُنْتُمْ تَأْتُونَنَا عَنِ الْيَمِينِ﴾ فرمائى چه په دې كښې يمين په معنى دَ حق دې او مطلب دا دې چه ميدان حشر كښې كفار به شيطانانوته وائى چه ته به مونږ ته دَ حق خبرې دَ طرف نه راتلې، يعنى خپله باطله خبره به دې دَ حق په شكل كښې ظاهروله.

قوله: غول: وجع بطن، ينزفون: لاتذهب عقولهم: آيت كښې دى ﴿لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ﴾ فرمائى "غول" نه دَ خيټې درد مراد دې او﴿وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ﴾ معنى دَ هغوى علقونه به لاړنشى مطلب دا چه دَ جنت شراب څكلو سره به نه په خيټه كښې درد وى او نه دَ انسانى عقل غائب كيدلوبه وجه بې هوشى.

قوله: قرين: شيطان: ﴿قَالَ قَائِلٌ مِنْهُمْ إِنِّي كَانَ لِي قَرِينٌ﴾ په دوى كښې به يووايونكې وائى(په دنياكښې) زما يو ملګرې وو، فرمائى دينه شيطان مراد دې.

قوله: يهرعون: كهيئة الهرولة: ﴿فَهُمْ عَلَىٰ آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ﴾ دې كښې "يهرعون" معنى ده تيز تلل، دَ منډې په شكل او صورت كښې، هرولة منډه، باب بعثر نه مصدر دې.

قوله: يزفون: النسلان فى المشى: آيت كښې دى ﴿فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ﴾ دې كښې "يزفون" معنى ده په تلوكښې تيزى كول، النسلان: الاسراع فى المشى مع تقارب الخطى يعنى نزدې نزدې قدم كيخودلو سره تيز تلل.

قوله: وبين الجنة نسبا: قال كفار قريش: الملائكة بنات الله، وامهاتهم بنات سروات الجن: ﴿وَجَعَلُوا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجِنَّةِ نَسَبًا﴾ اودې خلقو په الله او جناتوكښې نسب جوړكړو،

---

(١)قال السيوطى فى الدرالمنثور" ٥/٢٧١: اخرج عبدبن حميد وابن جرير وابن المنذر واابن ابى حاتم عن مجاهد فى قوله": ويقذفون من كل جانب "قال يرمنون من كل مكان "تفصيل دَ پاره اوګورئى تعليقات لامع الدرارى-١٥٢-٩/١٥١:

قريشوكفارو به وئيل چه فرښتې دَ الله تعالى لونړه دى اودَ دې فرښتومئيندې دَ سردارانو پيريانو لونړه دى.

قوله: لنحن الصافون: الملائكة: آيت كښې دى ﴿وَإِنَّا لَنَحْنُ الصَّآفُّونَ﴾ او مونږ صف تړې اودريږو، فرمائى دينه فرښتې مراد دى.

قوله: صراط الجحيم: سواء الجحيم ووسط الجحيم: آيت كښې دى ﴿فَاهْدُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطِ الْجَحِيمِ﴾ فرمائى صراط الجحيم، سواء الجحيم او وسط الجحيم دَ دريوارو يوه معنى ده.

قوله: لشوبا: يخلط طعامهم ويساط بالحميم: آيت كښې دى ﴿ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَيْهَا لَشَوْبًا مِّنْ حَمِيمٍ﴾ دې كښې د ﴿شَوْبًا مِّنْ حَمِيمٍ﴾ معنى دَ دوى دَ زقوم دَ ونې خوړل خوټكيدلو اوبوسره گډوډ او يوځائ كيدل به وى، سلط، يسوط او خلط، يخلط په يو معنى كښې دى.

قوله: مدحورا: مطرودا: سورة اعراف كښې دى ﴿قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْءُومًا مَّدْحُورًا﴾ دې كښې "مدحورا" معنى لرې كړيشوى، رټلې شوى، دا لفظ دَ سورة الصافات نه دې، سورة الصافات كښې ﴿دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ﴾ دې "دحورا" په مناسبت سره دا لفظ راوړلې شو.

قوله: بيض مكنون: اللؤلؤ المكنون: آيت كښې دى ﴿كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَّكْنُونٌ﴾ بيض مكنون نه پټې مرغلرې مراد دى. هغه حورې به د پټو مرغلرو په شان ښائسته وى.

قوله: وتركنا عليه في الاخرين: يذكر بخير: او مونږ په هغې پسې شاته راتلونكو خلقو كښې دا خبره پاتې كړه چه په هغه باندې سلام وى. فرمائى چه دينه مراد چه دَ هغه دَ خير ذكر به كيږى.

قوله: يستسخرون: يسخرون: ﴿وَإِذَا رَأَوْا آيَةً يَسْتَسْخِرُونَ﴾ كله چه يوه معجزه گورى نو هغې پسې ټوقې كوى، يستسخرون معنى هغوى ټوقې مسخرې كوى.

قوله: بعلا: ربا: آيت كښې دى ﴿أَتَدْعُونَ بَعْلًا وَتَذَرُونَ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ﴾ آيا تاسو بعل (د بت نوم دې) رابلئى او ښه جوړونكې پريږدئى، فرمائى چه په دې كښې دَ بعل معنى رب دې. بعضو وئيلى دى چه بعل دَ يوبت نوم وو، دَ بنى اسرائيلو يوې ډلې د دې عبادت كولو يا د حضرت الياس عليه السلام قوم دَ دې عبادت كولو (۱)بعض وائى چه دا په يمنى ژبه كښې دَ رب په معنى كښې استعماليږى.

[۲۹۱] بَابُ وَإِنَّ يُونُسَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ

[۴۵۲۶] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي وَائِلٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ

---

(۱)عمدة القارى ۱۹/۱،۳۶: وروح المعانى-۲۳/۱۳۹:

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَكُونَ خَيْرًا مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى

[٤٥٢٧] حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُلَيْحٍ قَالَ حَدَّثَنِي أَبِي عَنْ هِلَالِ بْنِ عَلِيٍّ مِنْ بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْ يُونُسَ بْنِ مَتَّى فَقَدْ كَذَبَ

[٢٩٢] باب: تفسير سُورَةُ ص

[٤٥٢٨| ٤٥٢٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْعَوَّامِ قَالَ سَأَلْتُ مُجَاهِدًا عَنِ السَّجْدَةِ فِي ص قَالَ سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَقَالَ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَسْجُدُ فِيهَا

[٤٥٢٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ عَنِ الْعَوَّامِ قَالَ سَأَلْتُ مُجَاهِدًا عَنْ سَجْدَةٍ فِي ص فَقَالَ سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ مِنْ أَيْنَ سَجَدْتَ فَقَالَ أَوَمَا تَقْرَأُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ فَكَانَ دَاوُدُ مِمَّنْ أُمِرَ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَقْتَدِيَ بِهِ فَسَجَدَهَا دَاوُدُ عَلَيْهِ السَّلَامِ فَسَجَدَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

عُجَابٌ عَجِيبٌ الْقِطُّ الصَّحِيفَةُ هُوَ هَا هُنَا صَحِيفَةُ الْحِسَابِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ: فِي عِزَّةٍ: مُعَازِّينَ الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ: مِلَّةُ قُرَيْشٍ الِاخْتِلَاقُ: الْكَذِبُ الْأَسْبَابُ: طُرُقُ السَّمَاءِ فِي أَبْوَابِهَا قَوْلُهُ جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ: يَعْنِي قُرَيْشًا أُولَئِكَ الْأَحْزَابُ: الْقُرُونُ الْمَاضِيَةُ فَوَاقٍ: رُجُوعٍ قِطَّنَا: عَذَابَنَا اتَّخَذْنَاهُمْ سُخْرِيًّا: أَحَطْنَا بِهِمْ: أَتْرَابٌ: أَمْثَالٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْأَيْدُ: الْقُوَّةُ فِي الْعِبَادَةِ الْأَبْصَارُ: الْبَصَرُ فِي أَمْرِ اللَّهِ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي: مِنْ ذِكْرِ طَفِقَ مَسْحًا: يَمْسَحُ أَعْرَافَ الْخَيْلِ وَعَرَاقِيبَهَا الْأَصْفَادِ: الْوَثَاقِ.

سورة ص

د كلماتو تشريح:

قوله: عُجَابٌ: عَجِيبٌ: په آيت كښې دى (إِنَّ هَٰذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ) په معنى دَ عجيب دې.

قوله: القط: الصحيفة، هوهاهنا صحيفة الحسنات: په آيت كښې دى (رَبَّنَا عَجِّل لَّنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ) دَ لفظ قط دو معنى بيان كړى دى، يو په معنى د صحيفه او دلته په آيت كښې نيكواعمالوصحيفه مراد ده او دوئمه معنى دَ دې دَ عذاب بيان كړې شوې ده چه وړاندې دَ يوڅو الفاظونه پس ده.

دَ كلبى وغيره په روايت كښې دى چه كله دَ سورة حاقه دا آيت نازل شو (فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ

بِيَمِينِهٖ٥ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَّسِيرًا﴾ نوکافرانوډ ټوقواو خندا په توګه نبی کریم ﷺ ته اووئیل که واقعی حساب کتاب کیږی نو تاسو مهربانی اوکړئی او زمونږ د نیکو اعمالو صحیفه د حساب کتاب د ورځې نه وړاندې وړاندې زر راکړه او قط په معنی د عذاب به وی نوته د حساب د ورځ نه مخکښې زر عذاب راکړه، قرآن په ذکر شوی آیت کښې د کافرانو د مسخرو دا قول نقل کړې دی[1]

قوله: وقال مجاهد: في عزة: معازين: په آیت کښې دی ﴿فِىْ عِزَّةٍ وَّشِقَاقٍ﴾ مجاهد رحمه الله فرمائی ﴿فِىْ عِزَّةٍ﴾ معنی په عزت کښې غلبه غوښتونکې ده، **معازين: مغالبين**، د باب مفاعله نه صیغه د اسم فاعل ده.

قوله: الملة الاخرة: ملة قريش: ﴿مَا سَمِعْنَا بِهٰذَا فِى الْمِلَّةِ الْاٰخِرَةِ ۚ اِنْ هٰذَآ اِلَّا اخْتِلَاقٌ﴾ په تیرشوی دین کښې مونږ دا خبره نه ده اوریدلې ، دا صرف د ځان نه خبره ده. په دې کښې د ملت نه ملت قریش مراد دی. ځکه چه د هغوی دا خیال وو چه زمونږ ملت ملت ابراهیمی دې نو په دې وجه به هم هغه برقرار وی او د یهودو او نصاری ملت خوختم شوې دې په دې وجه د هغوی څه اعتبار نشته.[2] بعضودې نه "ملت نصاری" مراد اخستې دی[3]

قوله: الاختلاق: الكذب: ﴿اِنْ هٰذَآ اِلَّا اخْتِلَاقٌ﴾ معنی دروغ ده.

قوله: الاسباب: طرق السماء في ابوابها: په آیت کښې دی ﴿فَلْيَرْتَقُوْا فِى الْاَسْبَابِ﴾ فرمائی په دې کښې د اسباب نه د اسمان په دروازو کښې د آسمان لارې مراد دی.

قوله: جُنْدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُوْمٌ: يعني قريشا: ﴿جُنْدٌ مَّا هُنَالِكَ مَهْزُوْمٌ مِّنَ الْاَحْزَابِ﴾ د ټولوډلونه یوډله ده چه دلته (یعنی په مکه کښې) به ورته ماتې ورکړیشی، فرمائی د ﴿جُنْدٌ مَّهْزُوْمٌ﴾ نه قریش مکه مراد دی.

قوله: اُولٰٓئِكَ الْاَحْزَابُ: القرون الماضية: ﴿وَاَصْحٰبُ لْئَيْكَةِ ۗ اُولٰٓئِكَ الْاَحْزَابُ﴾ او اصحاب ایکه تکذیب کړې وو او هغه احزاب) د کوموچه اول په ﴿مِّنَ الْاَحْزَابِ﴾ کښې ذکرراغلې دې همدغه خلق دی. فرمائی ﴿اُولٰٓئِكَ الْاَحْزَابُ﴾ نه تیرشوی امتونه مراد دی.

قوله: فواق: رجوع: ﴿مَّا لَهَا مِنْ فَوَاقٍ﴾ فرمائی د فواق معنی ده رجوع یعنی دوئمه شپیلئی نه پس دنیا ته واپس کیدل نشته.

قوله: قطنا: عذابنا: په آیت کښې دی ﴿رَبَّنَا عَجِّلْ لَّنَا قِطَّنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ﴾ په دې کښې د قط نه عذاب مراد دې، یعنی اې زمونږه ربه! د حساب د ورځ نه وړاندې مونږ له زمونږ عذاب زر

---

[1] عمدة القاری: ٣٨/٩-

[2] لامع الدارمی-٩/١٥٤:

[3] عمدة القاری-١٩/١٣٩:

راکړه، مطلب دا چه کله به هغوی د قیامت د وعدې اوریده نو په مسخرو سره به نې دا ونیل چه مونږ له خود هغه وخت حصه هم اوس راکړه، هم اوس چه مونږ خپله عملنامه اووینو او لاس په لاس د سزی جزا نه اوزګار شو. فرمائی دې کښې د قطنه عذاب مراد دې.

قوله: أَتَّخَذْنٰهُمْ سِخْرِيًّا : تحطنا بهم: ﴿أَتَّخَذْنٰهُمْ سِخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمُ الْأَبْصَارُ﴾ دې نه اول آیت کښې دی ﴿وَقَالُوا مَا لَنَا لَا نَرٰى رِجَالًا كُنَّا نَعُدُّهُمْ مِّنَ الْأَشْرَارِ﴾ یعنی دوزخیان به په خپل مینځ کښې وائی چه څه خبره ده چه مونږ هغه خلق په دوزخ کښې نه وینو کوم چه به مونږ په دنیاکښې د خرابوخلقو نه شمیرل، آیا مونږ په)غلطئی) سره هغه خلقو سره ټوقې کړې وې زمونږ د سترګونه هغوی بې درکه شوی دی)اوهغوی زمونږ په کتوکښې نه راځی). امام بخاری رحمه الله د﴿أَتَّخَذْنٰهُمْ سِخْرِيًّا﴾ ترجمه "احطنابهم" سره کړې ده "چه آیامونږ په ټوقومسخروکښې هغوی راګیرکړې وو" او داسې کیږی چه په عام توګه چه د مزاق کولې شی نو هغه خلق راګیروی.
حضرت ګنګوهی رحمه الله فرمائیلی دی چه دا تفسیر باللازم دې او صحیح دې، هغوی فرمائی

"فسر السخرية بالاحاطة، لان الاحاطة لازمة لها عادة، فانهم اذا ارادوا الاستهزاء باحد جعلوه وسطهم، ليتمكن كل منهم على الاستهزاء كل التمكن: "[1]

قوله: اتراب: امثال: ﴿وَعِنْدَهُمْ قٰصِرٰتُ الطَّرْفِ أَتْرَابٌ﴾ اوهغوی سره به د ښکته نظرونووالا هم عمرښځې وی (مراد ترینه حورې دی) فرمائی اتراب په معنی د امثام دی یعنی هم عمراو یوشان.

قوله: الْأَيْدِ: القوة في العبادة، الابصار: البصر في امر الله: ﴿وَاذْكُرْ عِبٰدَنَا إِبْرٰهِيمَ وَإِسْحٰقَ وَيَعْقُوبَ أُولِي الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارِ﴾ فرمائی د اید معنی ده په عبادت کښې قوت اود ابصارمعنی ده د الله تعالی په کار کښې غور او فکر کول یعنی ابراهیم، اسحاق او یعقوب علیهم السلام په عبادت کښې قوی او د الله تعالی په کار کښې غوراوفکر کونکی وو.

قوله: حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي: من ذكر ربي: په آیت شریف کښې دی ﴿فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتّٰى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ﴾ په دې کښې عن په معنی د من دې (ترجمه تیره شوه)

فَطَفِقَ مَسْحًا : يمسح اعراف الخيل وعراقيبها: په آیت مبارك کښې دی ﴿رُدُّوهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ﴾ حضرت سلیمان علیه السلام اوفرمائیل هغه اسونه بیازمامخې ته راولئی) نوهغه راوستې شو) نو هغوی د دې اسونو په پنډو او ستونوباندې خپل لاس پاکول یعنی قتلول شروع کړل.

د ایت کریمه ``ردوها علی فطفق مسحا بالسوق والاعناق،، دوه تفسیرونه: د دې آیت دوه تفسیرونه شوی دی، ① د دې مشهور تفسیر دا شویدې چه حضرت سلیمان علیه السلام د اسونو په کتلوکښې داسې مشغول شوچه د هغه وخت مونځ یا وظیفه ترینه پاتې شوه او روستو

---

[1]))لامع الدارمی ۹/۱۵۵ :

ستومانه شو او هغوی دغه اسونه بیا دَ راوستلوحکم اوکړو او توره ئی راواخسته او دَ هغوی ستهونه او پنډئی پریکول ئی شروع کړل چه هم دَ دې په وجه دَ الله تعالی په یاد او ذکر کښې خلل واقع شوې وو نو دَدې خلل او غفلت هغوی داسې کفاره ادا کړه.[1]

۲ دوئم تفسیر دا کړیشویدې چه دا اسونه دَ جهاد دَ پاره وو دَ هغې په معائنه کښې چه کله وخت اولګیدو نو دَ مازیګر مونځ ترینه قضاشو په دې باندې اوفرمائیل چه په دې کښې هیڅ حرج نشته که یو طرف ته په ظاهره دَ الله تعالی دَ یاد نه جدا شونوبل طرف ته دَ جهاد دَ اسونو سره مینه او دَ هغې پالنه هم دَ هغه یاد سره تړلې ده. هم دَ دې جهاد دَ جذبې دَ جوش نه ئی حکم ورکړو چه دا اسونه بیا واپس راولئی، نو واپس راوستې شو او حضرت سلیمان علیه السلام دَ ډیرې مینې او اکرام دَ وجه دَ هغوی ستهونه او پنډئی اوچولې او پاکولې، دَ دې تفسیر مطابق دَ "مسح" نه مراد پریکول نه بلکه دَ محبت او مینې نه لاس راښکل دی. دَ آیت دا دوئم تفسیر مفسرینو حضراتو اختیار کړې دې[2] خومشهور تفسیر ړومبنې دې[3]

امام بخاری رحمه الله فرمائی "یمسح اعراف الخیل وعراقیبها" دَ "اعراف"، "عرف" جمع ده، دَ اس دَ سټ ویښتوته وائی اوعراقیب دَ عرقوب جمع ده، دَ ګیټو شاته یوې پټې ته وائی دلته دَ دې نه پنډئی مراد دی.

البته په ړومبنی تفسیر باندې دا اشکال کیږی چه اسونه دَ الله تعالی یو نعمت وو خپل مال او دَ الله تعالی نعمت داسې ضائع کول دَ یو نبی شان سره نه ښائی. نودَ دې جواب دا ورکړې شویدې چه دا اسونه دَ حضرت سلیمان علیه السلام ذاتی ملکیت وو اودَ هغوی په شریعت کښې دَ اس قربانی جائز وه، په دې وجه هغوی اسونه ضائع نه کړل بلکه هغه ئی دَ الله تعالی په نوم قربان کړل.[4]

قوله: الاصفاد: الوثاق: په آیت شریف کښې دی ﴿وَّاٰخَرِیْنَ مُقَرَّنِیْنَ فِی الْاَصْفَادِ﴾ مونږ دَ سلیمان علیه السلام تابع کړل او ډیر هغه پیریان چه په زنځیرونو کښې تړلې شوی دی "اصفاد" دَ "صفدٌ" جمع ده، زنځیر او بیړو ته وائی.

---

[1]) الجامع الاحکام القران-۱۵/۱۹۵؛

[2]) الجامع الاحکام القران۱۵/۱۹۵ ؛ روح المعانی-۲۳/۱۹۵؛

[3]))روح المعانی-۲۳/۱۹۵؛

[4]))قال الالوسی رحمه الله فی تفسیر روح المعانی :۲۳/۱۹۳ :وقد جعلها علیه السلام بذلک قربان الله تعالی وکان تقریب الخیل مشروعافی دینه-

[٢٩٣] بَاب: قَوْلِهِ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

[٤٥٣٠] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا رَوْحٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ شُعْبَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ عِفْرِيتًا مِنَ الْجِنِّ تَفَلَّتَ عَلَيَّ الْبَارِحَةَ أَوْ كَلِمَةً نَحْوَهَا لِيَقْطَعَ عَلَيَّ الصَّلَاةَ فَأَمْكَنَنِي اللَّهُ مِنْهُ وَأَرَدْتُ أَنْ أَرْبِطَهُ إِلَى سَارِيَةٍ مِنْ سَوَارِي الْمَسْجِدِ حَتَّى تُصْبِحُوا وَتَنْظُرُوا إِلَيْهِ كُلُّكُمْ فَذَكَرْتُ قَوْلَ أَخِي سُلَيْمَانَ رَبِّ هَبْ لِي مُلْكًا لَا يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِي قَالَ رَوْحٌ فَرَدَّهُ خَاسِئًا

[٢٩٤] بَاب: قَوْلُهُ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ

[٤٥٣١] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلْنَا عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ قَالَ يَا أَيُّهَا النَّاسُ مَنْ عَلِمَ شَيْئًا فَلْيَقُلْ بِهِ وَمَنْ لَمْ يَعْلَمْ فَلْيَقُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ فَإِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ يَقُولَ لِمَا لَا يَعْلَمُ اللَّهُ أَعْلَمُ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ وَسَأُحَدِّثُكُمْ عَنِ الدُّخَانِ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا قُرَيْشًا إِلَى الْإِسْلَامِ فَأَبْطَئُوا عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ فَحَصَّتْ كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْمَيْتَةَ وَالْجُلُودَ حَتَّى جَعَلَ الرَّجُلُ يَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ دُخَانًا مِنَ الْجُوعِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ فَدَعَوْا رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ أَفَيُكْشَفُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ فَكُشِفَ ثُمَّ عَادُوا فِي كُفْرِهِمْ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ يَوْمَ بَدْرٍ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ

[٢٩٥] باب: تفسير سورة الزمر

سُورَةُ الزُّمَرِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ يُجَرُّ عَلَى وَجْهِهِ فِي النَّارِ وَهُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَبْسٍ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ مَثَلٌ لِآلِهَتِهِمُ الْبَاطِلِ وَالْإِلَهِ الْحَقِّ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِنْ دُونِهِ بِالْأَوْثَانِ خَوَّلْنَا أَعْطَيْنَا وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ الْقُرْآنُ وَصَدَّقَ بِهِ الْمُؤْمِنُ يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَقُولُ هَذَا الَّذِي أَعْطَيْتَنِي عَمِلْتُ بِمَا فِيهِ وَقَالَ غَيْرُهُ مُتَشَاكِسُونَ الرَّجُلُ الشَّكِسُ الْعَسِرُ لَا يَرْضَى بِالْإِنْصَافِ وَرَجُلًا سِلْمًا وَيُقَالُ سَالِمًا صَالِحًا اشْمَأَزَّتْ نَفَرَتْ بِمَفَازَتِهِمْ مِنَ الْفَوْزِ حَافِّينَ أَطَافُوا بِهِ مُطِيفِينَ بِحِفَافَيْهِ بِجَوَانِبِهِ

مُتَشَابِهًا لَيْسَ مِنَ الْاِشْتِبَاهِ وَلٰكِنْ يُشْبِهُ بَعْضُهُ بَعْضًا فِي التَّصْدِيقِ

سورة الزمر

د كلماتو تشريح:

قوله: وقال مجاهد: افمن يتقي بوجهه: يجر على وجهه في النار: ﴿اَفَمَنْ يَتَّقِيْ بِوَجْهِهٖ سُوْٓءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ ط﴾ يعنى آيا هغه سړې چه دَ قيامت په ورځ عذاب په خپل مخ باندې رابندوی د مؤمن په شان كيدې شى؟ چاته به چه په آخرت كښې دَ هيڅ قسم انديښنه نه وى. په سړى چه كله مخامخ حمله كيږى نو په لاسونو باندې منع كوى، ليكن په محشر كښې به دَ ظالمانولاسونه تړلې وى په دې وجه به دَ عذاب سپيرې په مخ پريوځى. دې نه مراد دوزخيان دى چه خپل مخونه به بچ كوى او دَ تلوكوشش به كوى.امام دَ دې مطلب بيان كړو چه هغوى به پرمخې په دوزخ كښې رابنكلې شى نودَ مخونو دَ بچ كولو كوشش به كوى.

قوله: ذي عوج: لبس : په آيت كښې دى ﴿قُرْاٰنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِيْ عِوَجٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُوْنَ﴾ يعنى "مونږ دَ دې خلقو د پاره قران پيش كړو كوم كښې چه كګليچ نشته دې دَ پاره چه هغوى بچ اوځى" فرمائى چه عوج په معنى دَ لبس او اشتباه ده، ذى عوج: شكى او ګړبړ.

قوله: وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ: مثل لا لهتهم الباطل والاله الحق: په آيت كښې دَ باطلو او حق معبود دَ مثال بيان كړيشويدې ﴿ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَّجُلًا فِيْهِ شُرَكَآءُ مُتَشٰكِسُوْنَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِّرَجُلٍ ط هَلْ يَسْتَوِيٰنِ مَثَلًا ط﴾ چه يو غلام دې په هغه كښې ډير خلق شريك دى او يو بل غلام دې چه يواځې د يو سړى دې، نو آيا دا دواړه يو شان كيديشى، ښكاره خبره ده چه دا دواړه غلامان هيڅ كله هم نشى يو شان كيدې. رومبې غلام به دَ خپلو مشرانودَ ظلمونو او جګړو په وجه به هميشه په تذبذب او تكليف ښكاروى چه دَ كوم كوم حكم اومنى او كوم يو راضى كړى. ولې دوئم سړې به دَ تكليف او تذبذب ښكار نه وى ځكه چه دَ هغه معامله هم يو سړى سره تړلې ده، نو تيك همدغه مثال دې دَ هغه سړى چه دَ ډيرو معبودانو عبادت كوى نو هغه به دَ تذبذب او بې آرامئى ښكار وى خو هغه سړې چه صرف دَ يو الله ﷻ عبادت كوى هغه به په آرام او تسلئى سره وى. رومبې او دوئم سړې هيڅ كله نشى برابريدلې.

په آيت كښې دَ﴿مُتَشٰكِسُوْنَ﴾ لفظ راغلې دې دَ دې لفظ امام تشريح كولوسره فرمائى "الرجل الشكس: العسر لايرضى بالانصاف" يعنى متشاكسين هغه سړى ته وائى چه زړه تنګې او جګړ مار وى او په انصاف باندې نه راضى كيږى.

قوله: وَيُخَوِّفُوْنَكَ بِالَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهٖ: بالاوثان: اودا خلق تا دَ دې بتانودَ ويروى چه دَ الله تعالى نه سوا دى، فرمائى ﴿بِالَّذِيْنَ مِنْ دُوْنِهٖ ط﴾ نه اصنام او بتان مراد دى.

قوله: خولنا: اعطينا: آيت كښې دى ﴿ثُمَّ اِذَا خَوَّلْنٰهُ نِعْمَةً مِّنَّا لا﴾ بياچه مونږ هغوى ته دَ خپل طرف نه څه نعمت وركړو، فرمائى دَ خولنا معنى ده مونږ ورعطا كړو، وركړو.

قوله: وَالَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ : القرآن، وَصَدَّقَ بِهٖ : المؤمن: په آیت کښې دی(وَالَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهٖٓ اُولٰٓئِكَ هُمُ الْمُتَّقُوْنَ) په دې کښې (اَلَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ) " نه قرآن او (صَدَّقَ بِهٖ) نه مؤمن مراد دې چه د قیامت په ورځ به راشي او وائی به چه دا قرآن ماته راکړې شوې وو او ما د دې په احکاماتو عمل کړې وو. د(اَلَّذِیْ جَآءَ بِالصِّدْقِ) نه نبی کریم ﷺ او(صَدَّقَ بِهٖ) نه حضرت ابوبکر رضی الله عنه هم مراد کیدیشی، لانه اول من صدق به

قوله: اشمأزت: نفرف: (وَاِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ وَحْدَهُ اشْمَاَزَّتْ قُلُوْبُ الَّذِیْنَ لَا یُؤْمِنُوْنَ بِالْاٰخِرَةِ) او چه کله صرف د الله تعالی ذکر کیږی نود هغه خلقو زړونه منقبض کیږی څوك چه د آخرت یقین نه لری فرمائی د(اشْمَاَزَّتْ) معنی: هغه نفرت اوکړو، ناخوښه ئی کړو.

قوله: بمفازتهم: من الفوز: آیت مبارك کښې دی (وَیُنَجِّی اللّٰهُ الَّذِیْنَ اتَّقَوْا بِمَفَازَتِهِمْ) اوچه کوم خلق د) کفراوشرك نه) بچ کیدل. الله تعالی به هغه خلق په کامیابئی سره)دوزخ) نه خلاصې ورکړی. فرمائی آیت کښې "مفازة"، "فوز" نه مشتق دې د کوم معنی چه کامیابی ده.

قوله: حافین: اطافوابه، مطیفین بحفافیه: بجوانبه: په آیت مبارك کښې دی (وَتَرَی الْمَلٰٓئِكَةَ حَآفِّیْنَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ) په دې کښې د حافین تشریح کولوسره فرمائی اطافوا به: یعنی هغه فرشتو به عرش راګیرکړې وی د عرش اطراف راګیرونکې او طواف کونکې به وی.

قوله: متشابهاً: لیس من الاشتباه، ولکن یشبه بعضه بعضاً فی التصدیق: (اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِیْثِ كِتٰبًا مُّتَشَابِهًا) په دې کښې (مُتَشَابِهًا) د اشتباه نه ماخوذ نه دې د کوم معنی چه التباس ده بلکه دلته د دې معنې داده چه دا قرآن په تصدیق کښې د بعض مشابهه دې. یعنې د قرآن کریم بعض آیاتونه د بعض آیاتونو تصدیق کوی. د دې مضمونونه یو شان وی او د دې په خپل مینځ کښې څه تعارض او تناقض نه وی.

[۲۹۶] بَاب: قَوْلُهُ یَا عِبَادِیَ الَّذِیْنَ اَسْرَفُوْا عَلٰٓی اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ یَغْفِرُ الذُّنُوْبَ جَمِیْعًا اِنَّهٗ هُوَ الْغَفُوْرُ الرَّحِیْمُ

[۴۵۳۲] حَدَّثَنِی اِبْرَاهِیمُ بْنُ مُوسَی اَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ یُوسُفَ اَنَّ ابْنَ جُرَیْجٍ اَخْبَرَهُمْ قَالَ یَعْلَی اِنَّ سَعِیدَ بْنَ جُبَیْرٍ اَخْبَرَهُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُمَا اَنَّ نَاسًا مِنْ اَهْلِ الشِّرْكِ كَانُوا قَدْ قَتَلُوا وَاَكْثَرُوا وَزَنَوْا وَاَكْثَرُوا فَاَتَوْا مُحَمَّدًا صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا اِنَّ الَّذِی تَقُولُ وَتَدْعُو اِلَیْهِ لَحَسَنٌ لَوْ تُخْبِرُنَا اَنَّ لِمَا عَمِلْنَا كَفَّارَةً فَنَزَلَ وَالَّذِینَ لَا یَدْعُونَ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا آخَرَ وَلَا یَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِی حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا یَزْنُونَ وَنَزَلَتْ قُلْ یَا عِبَادِیَ الَّذِینَ اَسْرَفُوا عَلَی اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ[1]

---

[1]) واخرجه مسلم فی الایمان، باب کون الاسلام یهدم ماقبله، ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

د ایت کریمه شان نزول: په روایت د باب کښې حضرت ابن عباس رضی الله عنه د ذکرشوی آیت شان نزول بیان فرمائیلې دې چه مشرکانو د څه خلقو سره د ډیر قتل او زنا ارتکاب کړې وو. بیا هغوی د نبی کریم ﷺ په خدمت کښې حاضر شو او وئیل چه تاسو د کوم څیز طرف ته دعوت ورکوئی هغه یقیناً بهتر دې په دې شرط چه مونږ ته معلومه شی کوم څه چه مونږ کړی دی د هغې کفاره به وی یعنی زمونږ تیره شوې ګناه به معاف کولې شی نو مونږ اسلام قبلوو. په دې باندې د سورة فرقان دا آیت ﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللهِ....﴾ او د سورة زمر د باب آیت نازل شو. د دې آیت په تفسیرکښې مولانا شبیراحمد عثمانی لیکی:

داآیت د ارحم الرحمین د ډیرزیات رحمت او عفوا او درګزر د لوئې شان اعلان کوی اود سختوسختو اود علاج نه د مایوسه شوو مریضانو په حق کښې د اکسیرشفا حکم لری. مشرک،ملحد، زندیق، مرتد، یهودی،نصرانی، مجوسی، بدعتی،بدمعاش،فاسق او فاجر کوم یو چه وی د دې آیت د اوریدونه پس د مایوسه کیدو او امید ماتولو سره کیناستو هیڅ وجه نشته، ځکه چه الله تعالی د چا د پاره هم اوغواړی نو ټول ګناهونه ورته معاف کولې شی، څوک د هغه لاس نشی نیولې، نو بیا بنده ناامیده کیږی ولې، او دا خبره ضرور ده چه د هغه په نورو اعلانونوکښې تصریح کړېشویده چه د کفر او شرک جرم به بغیر د توبې نه نشی معاف کولې. نو﴿إِنَّ اللهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا﴾ د﴿لِمَنْ يَشَآءُ﴾ سره مقید ګڼړل ضروریکار دی کما قال الله تعالی ﴿إِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُّشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ﴾ په دې قید باندې دا نه لازمیږی چه بغیر د توبه نه به الله تعالی ورکې یا لوئی قصور نشی معاف کولې او نه دا مطلب شو چه د یو جرم د پاره هډو د توبې ضرورت نشته، بغیر د توبې نه به ټول ګناهونه معاف کوی. قید صرف د الله د رضا او منشاء دې اود مشیت او رضاد پاره په بل آیت کښې خودلې شوی دی چه هغه به د کفر او شرک نه بغیر د توبې سره متعلق نه وی (١)

[٢٩٧] بَاب قَوْلِهِ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ

[٤٥٣٣] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَبِيدَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ جَاءَ حَبْرٌ مِنَ الْأَحْبَارِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ إِنَّا نَجِدُ أَنَّ اللَّهَ يَجْعَلُ السَّمَوَاتِ عَلَى إِصْبَعٍ وَالْأَرَضِينَ عَلَى إِصْبَعٍ وَالشَّجَرَ عَلَى إِصْبَعٍ وَالْمَاءَ وَالثَّرَى عَلَى إِصْبَعٍ وَسَائِرَ الْخَلَائِقِ عَلَى إِصْبَعٍ فَيَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ فَضَحِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى بَدَتْ نَوَاجِذُهُ تَصْدِيقًا لِقَوْلِ الْحَبْرِ ثُمَّ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ

...بقیه ازحاشیه گذشته]رقم الحدیث ١٢٢؛واخرجه النسائی فی السنن الکبری، باب قوله تعالی :یاعبادی الذین اسرفوا علی انفسهم، رقم الحدیث١١٤٤٩/١ :، واخرجه ابوداود فی الفتن، باب فی تعظیم قتل المؤمن، رقم الحدیث ٤٢٧٤ :واخرجه النسائی، کتناب المحاربة رقم الحدیث-٢/١٦٣ :

(١) تفسیر عثمانی ٦١٨:فائده نمبر-٢

حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمٰوٰتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ

قوله: فضحك النبى صلى الله عليه وسلم تصديقا لقول الحبر:

د "فضحک النبی ﷺ تصديقا لقول الحبر» معنى: علامه خطابى،قاضى عياض او قرطبى رحمهم الله رائي ده چه دَ نبى كريم ﷺ داخندا دَ يهوديانوپه دروغوباندې وه د هغوى د تصديق د پاره نه وه، يهوديانو به دَ الله تعالى دَ پاره بدن او اندامونه ثابتول او دلته هم هغوى دَ الله تعالى دَ پاره "اصبع" ثابت كړه، حالانكه الله تعالى دَ جسم او بدن نه منزه دې.(١)

خودَ دې حضراتودا رائې صحيح نه ده، په صحيح مسلم كښې يو روايت راځى "ان قلوب بنى ادم كلها بين اصبعين من اصابع الرحمن كقلب واحد يصرفه كيف شاء" (٢) په دې كښې هم دَ اصابع اثبات دَ الله ﷻ دَ پاره كړې دې نودا وئيل چه دَ يهودى دَ الله تعالى د پاره د اصابع اثبات كړې وو نودَ هغې په ترديدباندې هغوى ﷺ دَ حيرانتيا اظهار كړې وو،د تصديق د پاره ئې نه ووفرمائيلى، ټيك نه ده، ابن خزيمه او علامه نووى رحمهما الله دَ دې حضراتو ترديد كړې دې.(٣) نوويلې كېږى به چه دَ هغوى ﷺ ضحك دَ تصديق دَ پاره وو،دا حديث په احاديث صفات كښې داخل دې، متاخرين تاويل كوى چه "اصبع" نه دلته قدرت مراد دې.

[٢٩٨] بَاب: قَوْلِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالسَّمٰوٰتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ

[٤٥٣٤](٤) حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عُفَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ خَالِدِ بْنِ مُسَافِرٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَقْبِضُ اللّٰهُ الْأَرْضَ وَيَطْوِي السَّمٰوٰتِ بِيَمِينِهِ ثُمَّ يَقُولُ أَنَا الْمَلِكُ أَيْنَ مُلُوكُ الْأَرْضِ

---

(١) فتح البارى-٨/٥٥١:

(٢) صحيح مسلم ٢/٣٣٥:كتاب القدر، باب تصريف الله تعالى القلوب كيف شاء

(٣) فتح البارى-٨/٥٥١:

(٤) واخرجه ايضاً فى الرفاق، باب يقبض الله الارض يوم القيامة، رقم الحديث٦٥١٩:مع الفتح (وفى التوحيد باب قول الله تعالى :ملک الناس، رقم الحديث٧٣٨٢:)مع الفتح(وباب لماخلقت بيدى، رقم الحديث٧٤١٣-٧٤١٢ :، واخرجه مسلم فى صفات المنافقين واحكامهم، كتاب صفة القيامة والجنة والنار، رقم الحديث-٢٧٨٧ :

[۲۹۹] بَاب: قَوْلُهُ وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللّٰهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ

[۴۵۳۵] (۱) حَدَّثَنِي الْحَسَنُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ خَلِيلٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ عَنْ زَكَرِيَّاءَ بْنِ أَبِي زَائِدَةَ عَنْ عَامِرٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنِّي أَوَّلُ مَنْ يَرْفَعُ رَأْسَهُ بَعْدَ النَّفْخَةِ الْآخِرَةِ فَإِذَا أَنَا بِمُوسَى مُتَعَلِّقٌ بِالْعَرْشِ فَلَا أَدْرِي أَكَذَلِكَ كَانَ أَمْ بَعْدَ النَّفْخَةِ

[۴۵۳۶] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا صَالِحٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ أَرْبَعُونَ قَالُوا يَا أَبَا هُرَيْرَةَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ سَنَةً قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ شَهْرًا قَالَ أَبَيْتُ وَيَبْلَى كُلُّ شَيْءٍ مِنَ الْإِنْسَانِ إِلَّا عَجْبَ ذَنَبِهِ فِيهِ يُرَكَّبُ الْخَلْقُ

دَ نفخ صور یعنی دَ شپیلئی دَ پوکوهلو متعلق کلام وړاندې تیرشویدې. دَ باب دوئم روایت دَ حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی چه دَ دوه ځل شپیلئی پوکوهلویه مینځ کښې به فاصله څلویښت وی، دَابوهریره رضی الله عنه شاګردانو تپوس اوکړو څلویښت ورځې، وئی فرمائیل ماته نه دی معلوم، تپوس ئی اوکړو څلویښت کاله وئی فرمائیل نه دی معلوم، تپوس اوشو څلویښت میاشتې وئی فرمائیل نه دی معلوم.

قوله: ویبلی کل شیئ من الانسان الاعجب: (۲) ذنبه فیه یرکب الخلق:

دَ ‘‘ویبلی کل شئ من الانسان الا عجب ذنبه،، معنی: دَ انسان هرڅه سخا کیږی سوا دَ ملادَ هډوکی نه چه اوری دَ دانې برابر باقی پاتې کیږی، دې نه به ټول دوباره جوړیږی. ابن عقیل حنبلی رحمه الله فرمائی دَ ملادَ هډوکی باقی پاتې کیدل "سر من اسرار الله" دی ګنی نو چه کوم ذات دَ عدم نه یو څیز له وجود ورکړو هغه ذات دَ دې هیڅ کله محتاج نه دې چه دَ دوباره پیدائش دَ پاره دَ اولنی تخلیق یوجزباقی پاتې کړی او دا هم ممکن ده چه دَ فرشتو دَ پیژند ګلودَ پاره دا باقی ساتلې وی چه هغوی دَ علامت په توګه انسان دَ هغه جوهر نه معلوم کړی او روح په کښې بیا واپس کړې شی(۳) علامه مزنی وئیلی دی چه دَ دې حدیث مطلب دا

---

(۱)) وایضاً باب یوم ینفخ فی الصور، فتاتون افواجا، رقم الحدیث ۴۶۵۱، واخرجه مسلم فی الفتن واشراط الساعة، باب ما بین النفختین، رقم الحدیث ۲۹۵۵؛ واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر، باب قوله تعالی: ثم نفخ فیه اخری، رقم الحدیث-۱۱۴۵۹-۲/:

(۲)) والعجب) بفتح العین وسکون الجیم (هوعظم لطیف فی اصل الصلب، وهوراس العصص، وهومکان راس الذنب من ذوات الاربع) فتح الباری (۸/۵۵۲:

(۳)) فتح الباری-۵۵۳-۸/۵۵۲:

دي چه دَ انسان ټول اندامونه خو به خاوري اوخوري دَ څه په وجه چه به هغه ټول ختم شي ولې دَ ملاهډوكي به خاوره نه خوري بلكه دا به پخپله سخاشي او ختم به شي (۱) دَ دې مثال داسې اوګنړئي لكه څنګه چه الله تعالى دَ ټول مخلوق دَ مرګ دَ پاره دَ مرګ فرښته مقرر كړې ده خودملك الموت مرګ به پخپله راځي دَهغه دپاره به دَ بل ملك الموت ضرورت نه وي. دَ دې نه انبياء كرام ﷺ مستثنى دى دَ هغوى بدنونه زمكه نه خوري. علامه ابن عبدالبر شهداء او علامه قرطبى دَ ثواب په نيت سره اذان وركونكې مؤذن هم دې نه مستثنى ګرځولې چه دَ هغوى بدنونه به هم محفوظ وى(۲) والله اعلم

[۳۰۰] باب: تفسير سُورَةُ الْمُؤْمِنِ (غافر)

قَالَ مُجَاهِدٌ: حم مَجَازُهَا مَجَازُ أَوَائِلِ السُّوَرِ وَيُقَالُ بَلْ هُوَ اسْمٌ لِقَوْلِ شُرَيْحِ بْنِ أَبِي أَوْفَى الْعَبْسِيِّ يُذَكِّرُنِي حَامِيمَ وَالرُّمْحُ شَاجِرٌ فَهَلَّا تَلَا حَامِيمَ قَبْلَ التَّقَدُّمِ الطَّوْلِ التَّفَضُّلُ دَاخِرِينَ خَاضِعِينَ وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِلَى النَّجَاةِ الْإِيمَانُ لَيْسَ لَهُ دَعْوَةٌ يَعْنِي الْوَثَنَ يُسْجَرُونَ تُوقَدُ بِهِمُ النَّارُ تَمْرَحُونَ تَبْطَرُونَ

سورة المؤمن

د كلماتو تشريح:

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: حم مَجَازُهَا مَجَازُ أَوَائِلِ السُّوَرِ: حضرت مجاهد رحمه الله فرمائى چه دَ"حم" هم هغه حكم دې چه دَ سورتونو په شروع كښې دَ حروف مقطعات كوم حكم دې يعنى دا هم دَ نورو حروف مقطعات په شان دې. ليكن دوئم قول دا دې چه دا اسم دې دَ نورو مقطعاتو په شان نه دې. وړاندې دَ شُرَيح دَ يو شعر نه دَ"حم" نه دَ اسم استدلال كړې دې.

يذكرنى حاميم والرمح شاجر فهلا تلا حاميم قبل التقدم

په شعر كښې حاميم مفعول به كيدو په وجه منصوب لوستلې شويدې، دَ اعراب راتللو دَ دې خبرې دليل دې چه دا اسم دى ځكه چه په حروف باندې اعراب نه راځي. دا شعر شُرَيح د جمل په هغه وخت كښې لوستلې وو كله چه دَ هغه مقابله دَ حضرت طلحه) خوئى محمد بن طلحه) سره اوشوه، شُرَيح چه كله نيزه وړاندې كړه نو هغه "حم عسق" يا دَ دې سورة آيت (قُل لَّآ أَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا ٱلْمَوَدَّةَ فِى ٱلْقُرْبَىٰ) اولوستلو، خو شُرَيح هغه اووژلو اودَ شعر ئى اوونيل چه دَ هغې ترجمه ده، هغه ماته حم رايادوى خو نيزه راوانه شويده، دَ جنګ نه دَ راتلونه وړاندې هغه ولې حم نه لوستلو. بعضوئيلى دى دا شعر دَ اشترنخعى دې او محمدبن طلحه) هغه

---

(۱) فتح البارى-۸/۵۵۳:

(۲) فتح البارى-۸/۵۵۳:

قتل کړې وو او بعضو دا عصام بن مقشعر طرف ته منسوب کړیدې. دَ هغې اشعار دی:

و اشعث قوام بآیات ربه	قلیل الاذی فیما تری العین مسلم
هتکت له بالرمح جیب قمیصه	فخر صریعا للیدین و للفم
علی غیر شئ، غیر ان لیس تابعا	علیا ومن لایتبع الحق یندم (۱)

قوله: الطول: التفضل: په آیت کښې دی (شَدِيْدِ الْعِقَابِ ذِي الطَّوْلِ) په دې کښې دَ طول معنی ده احسان کول، انعام ورکول.

قوله: داخرين: خاضعين: په آیت مبارك کښې دی (سَيَدْخُلُوْنَ جَهَنَّمَ دٰخِرِيْنَ) هغه خلق به ډیرزر ذلیل شی او دوزخ ته به داخل کړې شی، دَ داخرین معنی ده خاضعین یعنی خوار او ذلیل به شی.

قوله: الي النجاة الايمان: په آیت کښې دی (وَيٰقَوْمِ مَا لِيْٓ اَدْعُوْكُمْ اِلَى النَّجٰوةِ) په دې کښې دَ نجات نه مراد ایمان دې.

قوله: ليس له دعوة: يعنى للوثن: په آیت کښې دی (لَا جَرَمَ اَنَّمَا تَدْعُوْنَنِيْٓ اِلَيْهِ لَيْسَ لَهٗ دَعْوَةٌ فِي الدُّنْيَا وَلَا فِي الْاٰخِرَةِ) یعنی ظاهره ده چه دَ کوم څیز طرف ته تاسو ما رابلئی هغه نه په دنیاکښې دَ چا دعاقبلولې شی نه په آخرت کښې. فرمائی "لیس له دعوة" کښې "له" دَ ضمیرمرجع "وثن" یعنی بت دې، اوبت په دنیا او آخرت کښې دَ چا دعانشی قبلولې.

قوله: يسجرون: توقد بهم النار: په آیت مبارك کښې دی (ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُوْنَ) بیابه هغه خلق په اور کښې وراوتونبلې شی. فرمائی دَ "یسجرون" معنی ده په هغوی به اُوربل کړې شی یعنی هغوی دَ دوزخ خشاك جوړکړې شی.

قوله: تمرحون: تبطرون: (ذٰلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُوْنَ فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُوْنَ) دا (سزا) دَ هغې په بدله کښې ده چه تاسو په دنیاکښې برناحقه خوشحالئی کولې اود هغې په بدله کښې ده چه تاسو به بدمعاشی کوله. فرمائی دَ "تمرحون" معنی ده "تبطرون" یعنی بدمعاشی مو کوله.

وَكَانَ الْعَلَاءُ بْنُ زِيَادٍ يُذَكِّرُ النَّارَ فَقَالَ رَجُلٌ لِمَ تُقَنِّطُ النَّاسَ قَالَ وَأَنَا أَقْدِرُ أَنْ أُقَنِّطَ النَّاسَ وَاللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللّٰهِ وَيَقُولُ وَأَنَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ أَصْحَابُ النَّارِ وَلَكِنَّكُمْ تُحِبُّونَ أَنْ تُبَشَّرُوا بِالْجَنَّةِ عَلَى مَسَاوِئِ أَعْمَالِكُمْ وَإِنَّمَا بَعَثَ اللّٰهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُبَشِّرًا بِالْجَنَّةِ لِمَنْ أَطَاعَهُ وَمُنْذِرًا بِالنَّارِ مَنْ عَصَاهُ

---

۱) دَ ذکرشوی تفصیل دَ پاره فتح الباری ۸/۵۵٤: اوګورئی.

حضرت علاء بن زياد مشهور پرهيزګاره تابعي دي[1] هغوی به خلقو ته اُور يادولو او په خپل بيان كښې به ئې دَ ترهيب په توګه دَ جهنم ذكر كولو نو يو سړی هغوی ته اووئيل چه ته خلق ولې نااميده او مايوسه كوې؟ هغوی وئيل چه زه په دې قادريم چه خلق مايوسه كړم او دَ الله تعالى ارشاد مبارك دې ﴿يٰعِبَادِيَ الَّذِيْنَ اَسْرَفُوْا عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوْا مِنْ رَّحْمَةِ اللّٰهِ﴾ او وئې فرمائيل "وان المسرفين هم اصحاب النار" دَ اول آيت مفهوم دې په خپلو خانونوباندې ظلم كونكى او اسراف كونكى دې دَ الله تعالى دَ رحمت نه مايوسه كيږی نه دَ توبې او الله تعالى طرف ته دَ رجوع كولو دروازه دَ هغوی دَ پاره كولاؤ ده. دَ دوئم آيت مطلب دې كه څوك توبه نه كوی او هم په اسراف كښې اخته وی نو دوزخ هم دَ داسې خلقو دَ پاره دې. نودَ داسې اميد وركولو نه دَ دې آيت په موجودګئ كښې زماڅه قدرت دې چه زه خلق دَ الله تعالى دَ رحمت نه مايوسه كړم خو ولې ته دا غواړې چه په بدواعمالوهم تاته دَ جنت زيرې دركړيشي. حالانكه محمد ﷺ دَ هغه خلقو دَ جنت د زيری وركولو دَ پاره راليږلې شوې وو څوك چه دَ هغوی ﷺ تابعدارى كوی دَ الله تعالى نه ګناه كونكودَ پاره هغوی ﷺ دَ اُور نه ويرونكې راليږلې وو.

[۴۵۳۷] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ قَالَ حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ قَالَ قُلْتُ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَخْبِرْنِي بِأَشَدِّ مَا صَنَعَ الْمُشْرِكُونَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي بِفِنَاءِ الْكَعْبَةِ إِذْ أَقْبَلَ عُقْبَةُ بْنُ أَبِي مُعَيْطٍ فَأَخَذَ بِمَنْكِبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَوَى ثَوْبَهُ فِي عُنُقِهِ فَخَنَقَهُ بِهِ خَنْقًا شَدِيدًا فَأَقْبَلَ أَبُو بَكْرٍ فَأَخَذَ بِمَنْكِبِهِ وَدَفَعَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ

عقبه بن ابى معيط د رسول الله ﷺ په سټ مبارك كښې كپړا واچوله اودَ هغوی ﷺ مرئی په زور سره خفه كړه نو حضرت صديق اكبر رضی الله عنه راغلو اود عقبه نه ئې هغوی ﷺ جدا كړل او

---

[1] علاء بن زياد مشهور زاهد تابعى دي، ابونعيم اصفهانى رحمه الله "حلية الاولياء(۲/۲۴۲"كې دَ دوئى تذكره په دي الفاظوسره شروع كړي ده :المبشر المحرون، المستر المخزونّ، تجرد من التلاد، وتشمر للمهاد، وقدم العتاد للمعاد، واعتزل عن العباد :العلاء بن زياد - په عبادت كښې به دومره مستغرق وو چه دَ خپل صحت خيال به ئې هم نه ساتلو، كله چه صحت ډيرخراب شواو خلقوته پته اولګيده نو حضرت انس رضی الله عنه او حضرت حسن بصرى رحمه الله هغوى له راغله او وئې فرمائيل چه تا خو خپل صحت تباه كړو، الله تعالى خودداسې كولو حكم نه دي وركړي .وئې فرمائيل زه دا عاجزى او هرڅه د دي د پاره كوم چه الله تعالى په ما رحم اوكړی، فرمائيل به ئې چه ما په خوب كښې يوه بدرنګه سپيره ښځه اوليده چه دَ هرقسم سنګار ئې كړې وو، ما هغې ته اووئيل دَ الله تعالى پناه دا ته څوك ئې وئيل زه دنيا يم، كه ته زمانه پناه غواړې نودَ دراهمونه نفرت اختيار كړه .د هغوی دَ تفصيلى حالات دَ پاره اوګورئ حلية الاولياء(۲۴۹-۲/۲۴۲:

هغه خبره ئى اوکړه چه هغه مؤمن سړى د فرعون په وړاندې کړې وه کله چه هغه د حضرت موسى علیه السلام د قتل کولواراده کړې وه يعنى ﴿أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ وَقَدْ جَاءَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ﴾

[۳۰۱] باب: تفسير سورة حٰم السّجدة (فُصّلت)

وقال طاوُس، عن ابن عباس: وائتيا طوعا: اعطيا. قالتا اتينا طائعين: اعطينا.

سورة حٰم السّجده

دلته کښې اشکال دې چه اتى يأتى معنى د راتلوده، د اعطاء معنى ئى نه ده، نو بيا ابن عباس رضي الله عنه ولې په اعطيا او اعطينا سره تفسير کړې دې.

د دې جواب دا دې چه د ابن عباس رضي الله عنه په قراءت کښې اٰتِيَا او اٰتَيْنَا د مدسره دې. اٰتِيَا او اٰتَيْنَا دا صيغې مواتاة د باب مفاعله نه دى. اتيان د باب ضرب صيغې نه دى او مواتاة معنى برابروالې دې. نو مطلب دا شوچه زمکې او آسمان ته حکم ورکولې شى چه تاسو دواړونه کوم مقصدونه مطلوب دى د هغوى په ادا کولوکښې يوبل سره برابروالې کوئى، د آسمان نه به د نمر او سپوږمئى رڼړا راځى، باران به ورېږى، زمکه به غله راټوکوى، لباسونه او دواياني به ورکوى، دا نظام به د دواړو په اتفاق سره چلېږى.

[۴۵۳۷ م] وَقَالَ الْمِنْهَالُ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ قَالَ رَجُلٌ لِابْنِ عَبَّاسٍ إِنِّي أَجِدُ فِي الْقُرْآنِ أَشْيَاءَ تَخْتَلِفُ عَلَيَّ قَالَ (فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ) . (وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ) . (وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا) . (رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ) فَقَدْ كَتَمُوا فِي هَذِهِ الْآيَةِ، وَقَالَ (أَمِ السَّمَاءُ بَنَاهَا) إِلَى قَوْلِهِ (دَحَاهَا) فَذَكَرَ خَلْقَ السَّمَاءِ قَبْلَ خَلْقِ الْأَرْضِ، ثُمَّ قَالَ (أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ) إِلَى (طَائِعِينَ) فَذَكَرَ فِي هَذِهِ خَلْقَ الْأَرْضِ قَبْلَ السَّمَاءِ، وَقَالَ (وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا) عَزِيزًا حَكِيمًا سَمِيعًا بَصِيرًا، فَكَأَنَّهُ كَانَ ثُمَّ مَضَى. فَقَالَ (فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ) فِي النَّفْخَةِ الْأُولَى ثُمَّ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ، فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ، فَلَا أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ عِنْدَ ذَلِكَ وَلَا يَتَسَاءَلُونَ، ثُمَّ فِي النَّفْخَةِ الْآخِرَةِ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ، وَأَمَّا قَوْلُهُ (مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ) . (وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ) فَإِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ لِأَهْلِ الْإِخْلَاصِ ذُنُوبَهُمْ وَقَالَ الْمُشْرِكُونَ تَعَالَوْا نَقُولُ لَمْ نَكُنْ مُشْرِكِينَ. فَخَتَمَ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ فَتَنْطِقُ أَيْدِيهِمْ، فَعِنْدَ ذَلِكَ عُرِفَ أَنَّ اللَّهَ لَا يُكْتَمُ حَدِيثًا وَعِنْدَهُ (يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا) الْآيَةَ، وَخَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ، ثُمَّ خَلَقَ السَّمَاءَ، ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ، فَسَوَّاهُنَّ فِي يَوْمَيْنِ آخَرَيْنِ ثُمَّ دَحَا الْأَرْضَ ، وَدَحْوُهَا أَنْ أَخْرَجَ مِنْهَا الْمَاءَ وَالْمَرْعَى، وَخَلَقَ الْجِبَالَ وَالْجِمَالَ وَالْآكَامَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي يَوْمَيْنِ آخَرَيْنِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ (دَحَاهَا)، وَقَوْلُهُ (خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ) فَجُعِلَتِ الْأَرْضُ وَمَا

فِيهَا مِنْ شَيْءٍ فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ وَخَلَقَتِ السَّمٰوَاتُ فِي يَوْمَيْنِ. (وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا) سَمّٰى نَفْسَهُ ذٰلِكَ وَذٰلِكَ قَوْلُهُ، أَيْ لَمْ يَزَلْ كَذٰلِكَ، فَإِنَّ اللّٰهَ لَمْ يُرِدْ شَيْئًا إِلَّا أَصَابَ بِهِ الَّذِي أَرَادَ، فَلَا يَخْتَلِفُ عَلَيْكَ الْقُرْآنُ، فَإِنَّ كُلًّا مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ. قَالَ أَبُو عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنِي يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللّٰهِ بْنُ عَمْرٍو عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أُنَيْسَةَ عَنِ الْمِنْهَالِ بِهٰذَا.

د قرانی ایتونو متعلق د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه څلور سوالات: یو سړی د حضرت ابن عباس رضی الله عنه په خدمت کښې حاضر شو، دا سړې څوك وو؟حافظ ابن حجر رحمه الله اوفرمائیل چه غالبًا دا نافع بن ازرق وو چه روستو د ازارقه فرقې مشر جوړشو[1]- هغه د حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه د قرآن د آیاتونو باره کښې څلور سوالونه اوکړل. ړومبنی درې سوالونه د هغه آیاتونو متعلق دی کوموکښې چه په ظاهره تعارض ښکاری.

① اولنې سوال هغه دا اوکړو د قرآن کریم په سورة مؤمنون کښې دی (فَلَآ أَنْسَابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَلَا يَتَسَآءَلُونَ) او د سورة صافات آیت دې (وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلٰى بَعْضٍ يَتَسَآءَلُونَ) په ړومبی آیت کښې د دوئم دسوال نفی اوپه دوئم آیت کښې ددې اثبات دې،په ظاهره په دواړوکښې تعارض دې.

حضرت ابن عباس رضی الله عنه د دې سوال په جواب کښې اوفرمائیل چه د ړومبی آیت تعلق نفخه اولی یعنی اولې شپیلئی سره دې چه کله اوله شپیلئی پوکوهلې شی هغه وخت به ټول بې

---

[1]) فتح البارى ٨/٥٥٧. **فرقه ازارفه :** د ازارفه فرقې تعلق د خوارجو متشدد ډلې سره دې د کوم بنیاد چه نافع بن الازرق کیخودې دې .کوم ته چه فرقه ازارفه" امیرالمؤمنین "په لقب سره یادولو، د خوارجو په فرقه کښې د دوئ نه زیات متشدد او د شمیر او شان او شوکت په اعتبار سره یوه ډله د دوئ برابر نه وه .د ٦٠ هجری نه پس دوئ راپیداشوې وو، د عمان او یمامه خوارج سره ملاؤ شونو د دوئ شمیر شل زره ته رسیدلې وو .او د" اهواز "اود دې خاؤشا د فارس په زمکواو کرمان باندې د دوئ قبضه وه .د مسلمانانو دوئ سره څلور جنګونه شوی، کوموکښې چه په دریوکښې مسلمانانوماتې خوړلې او په څلورم جنګ کښې ازارقه ته ذبردسته ماتې شوې وه .د حضرت مهلب بن ابی صفره په مشرئې کښې یو جرار لښکر په دولاب کښې د هغوی مقابله اوکړه کوم کښې چه د هغوی امیرالمؤمنین نافع بن ازرق هلاك شو، دې نه پس دې خلقو "ایدج "کښې قطری بن الفجاء په لاس باندې بیعت اوکړو او هغه ئې هم د امیرالمؤمنین په لقب سره یاد کړو .حضرت مهلب بن ابی صفرد د نورلسو) (١٩کالوپورې هغوی سره جنګ کولو، څه موده د حضرت عبدالله بن زبیر) په زمانه کښې او څه د عبدالملك بن مروان په زمانه کښې .دا جنګ د مهلب بن ابی صفره او د ازارقه په مینځ کښې یو شان ګرم شروع وو، تردې چه ازارقه په دوو ډلوکښې تقسیم شو .یوه ډله" عبدربه الکبیر قطری "سره یوځائ شوه او دوئمه ډله" عبدرربه الصغیر "سره یوځائ شو .آخر سفیان بن الابرد په قلعه قوس کښې محاصره کولوسره د هغوی خاتمه اوکړه، د ازارقه ډلې څه عقیدې دا وې.
① خپلو مخالفینوته به ئې مشرکان وئیل ②.چه چابه د هغوی موافق کیدو نه باوجودهجرت نه کولو هغه هم د هغوی په نیز کافر او مشرك وو③کوسړې به چه د هغوی په لښکر کښې داخلیدل غوښتل د خپلو مخالف خلقو یو سړې به ئې قیدی کولو د هغوی په وړاندې قتل کول په هغه باندې لازم وو ګنې په فوځ کښې به نشو شاملولې بلکه هغه به ئې قتل کولو④د خپلو مخالفینو ښځې او بچې قتلول به ئې مباح ګڼړل اود هغه ماشومانو متعلق به ئې مخلد فی النار کیدو عقیده لرله ⑤. درجم منکروو .د دې فرقې د تفصیلی حالاتود کتلود پاره اوګورئی)الفرق بن الفرق

هوشه شي او دَ يو بل سره به څه تعلق پاتې نشي او نه به دَ يو بل نه سوال كولې شي. دَ دوئم آيت تعلق دوئمې شپيلئى سره دې. په دوئم ځل دَ شپيلئى پوكوهلو نه پس به خلق دَ يو بل نه سوال كوى نو په دې دوارو آياتونوكښې هيڅ تعارض نشته خكه چه عدم تساؤل دَ دوئم ځل شپيلئى پوكوهلو نه پس او تساؤل دَ دوئم ځل نه پس دې.

④ دوئم سوال دا ووچه په سورة نساء كښې دى ﴿وَلَا يَكْتُمُونَ اللّٰهَ حَدِيثًا﴾ دَ كوم نه چه معلوميږى چه دَ قيامت په ورځ به كافر او مشرك يوه خبره هم نشى پټولې او په سورة انعام كښې دى ﴿وَاللّٰهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ﴾ دې نه معلوميږى چه هغوى به خپل شرك پټوى په ظاهره په دوارو آياتونو كښې تعارض دې.

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما اوفرمائيل چه كله الله تعالى دَ اخلاص خاوندان معاف كړى اودَ هغوى ښننه اوكړي نو مشركان به وائى چه راځئى مونږ هم وايوچه مونږ مشركان نه وو نو بيا به الله تعالى دَ هغوى په ژبوباندې مهر اولګوى اودَ هغوى ښنې لاسونه به خبرې كوى. په دغه وخت كښې به معلومه شي چه دَ الله تعالى نه يوه خبره هم نشى پټولې، كتمان دَ شهادت جوارح نه اول دې او عدم كتمان دَ جوارح دَ شهادت نه پس دې نو هيڅ تعارض نشته.

④ دريم سوال هغه دا اوكړو چه په سورة نازعات كښې دى ﴿ءَأَنتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمِ السَّمَاءُ ۚ بَنَاهَا﴾.... الى قوله... ﴿وَالْأَرْضَ بَعْدَ ذَٰلِكَ دَحَاهَا﴾ نه معلوميږى چه آسمان دَ زمكې نه اول پيدا شويدې خودَ سورة حم سجده ايت ﴿أَئِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ... الى قوله: طَائِعِينَ﴾ نه دَ دې په خلاف دا معلوميږى چه زمكه دَ آسمان نه اول پيدا شويده. په ظاهره په دوارو خبروكښې اختلاف او تعارض دې.

دَ دې جواب دا دې چه دَ دې په پيداكيدوكښې شپږ ورځې لګيدلى دى او ترتيب دا دې دَ تولونه اول زمكه پيدا شوه، دې نه پس آسمان پيدا كړو، دې نه پس "دحوارض" هوا يعنى په دې كښې ونې، غرونه غونډئى او دَ زمكې نورمخلوقات پيدا كړو او دا ئى په دې كښې خواره كړل، نودَ نفس زمكې پيدائش دَ آسمانونودَ پيداكولونه مخكښې دې دَ كوم چه په سورة حم سجده كښې ذكر دې او "دحوارض" پيدائش دَ آسمان نه پس واقع شوى دى دَ څه چه په سورة نازعات كښې تذكره ده نو هيڅ تعارض نشته. دَ زمكې او آسمان په پيداكولوكښې شپږ ورځې دَ عالم اسباب په وجه اولګولې شوې ګنې نو الله تعالى صرف دَ يو "كن" په اشاره سره ټول څيزونه دَ عدم نه وجود ته راوستلې شو خو په عالم اسباب كښې تدريجى عمل كيږى په دې وجه الله تعالى هم تدريجى طريقې ته ترجيح وركړه.

④ څلورم سوال هغه دا اوكړو چه په قرآن كريم كښې ځائ په ځائ ﴿وَكَانَ اللّٰهُ غَفُورًا رَّحِيمًا﴾، ﴿وَكَانَ اللّٰهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾ راغلى دى په دې كښې "كان" دَ تيرې شوې زمانې دَ پاره راځى كوم نه چه معلوميږى چه الله تعالى دې صفاتوسره صرف دَ ماضى يعنى تيره شوې زمانه كښې موصوف وو اوس نه دې؟

ددې دا جواب وركړو چه الله تعالى دَ خپل ذات تسميه "غفور، رحيم" وغيره سره اوفرمائيله نو دا نوم كيخودل خو ښكاره خبره ده چه تيرشول خو دا صفات او دې سره دَ ذات بارى

تعالی اتصاف باقی دې. دَ کوم صفت چه چا سره تعلق وی دَ هغه دَ پاسه دَ هغې اثر مرتب وی، دَ الله تعالی صفت رحمت چه چاسره متعلق وی نو په هغه باندې به دَ رحمت اثر مرتب وی، چه دَ مغفرت صفت متعلق وی نود دې اثر به مرتب وی. محقق دوانی لیکلی دی چه ادوات رابطه مجرد دَ ثبوت دَ پاره راځی په دې کښې دَ زمانې اعتبار او لحاظ نشی کولې.

(۱)که دَ هغوی دا خبره اومنلې شی نو بیابه دَ سره اشکال نه وی. والله اعلم.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (مَمْنُونٍ) مَحْسُوبٍ. (أَقْوَاتَهَا) أَرْزَاقَهَا. (فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا) مِمَّا أَمَرَ بِهِ. (نَحِسَاتٍ) مَشَايِيمَ (وَقَيَّضْنَا لَهُمْ قُرَنَاءَ) قَرَنَّاهُمْ بِهِمْ. (تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ) عِنْدَ الْمَوْتِ. (اهْتَزَّتْ) بِالنَّبَاتِ. (وَرَبَتْ) ارْتَفَعَتْ. وَقَالَ غَيْرُهُ (مِنْ أَكْمَامِهَا) حِينَ تَطْلُعُ. (لَيَقُولَنَّ هَذَا لِي) أَيْ بِعَمَلِي أَنَا مَحْقُوقٌ بِهَذَا. (سَوَاءً لِلسَّائِلِينَ) قَدَّرَهَا سَوَاءً. (فَهَدَيْنَاهُمْ) دَلَلْنَاهُمْ عَلَى الْخَيْرِ وَالشَّرِّ كَقَوْلِهِ (وَهَدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ) وَكَقَوْلِهِ (هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ) وَالْهُدَى الَّذِي هُوَ الْإِرْشَادُ بِمَنْزِلَةِ أَصْعَدْنَاهُ مِنْ ذَلِكَ قَوْلُهُ (أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ). (يُوزَعُونَ) يُكَفُّونَ. (مِنْ أَكْمَامِهَا) قِشْرُ الْكُفُرَّى هِيَ الْكُمُّ. (وَلِيٌّ حَمِيمٌ) الْقَرِيبُ. (مِنْ مَحِيصٍ) حَاصَ حَادَ. (مِرْيَةٍ) وَمُرْيَةٍ وَاحِدٌ أَيِ امْتِرَاءٌ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ (اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ) الْوَعِيدُ. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) الصَّبْرُ عِنْدَ الْغَضَبِ وَالْعَفْوُ عِنْدَ الْإِسَاءَةِ فَإِذَا فَعَلُوهُ عَصَمَهُمُ اللَّهُ، وَخَضَعَ لَهُمْ عَدُوُّهُمْ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ.

د کلماتو تشریح:

قوله: اقواتها: ارزقها: په آیت مبارك کښې دی (وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا) اوالله تعالی په زمکه کښې برکتونه کیخودل او په دې کښې)په دې دَ اوسیدونکو دَ پاره) خوارکونه تجویز کړل. فرمائی چه اقوات معنی ده خوارکونه، ارزاق دَ رزق جمع ده او اقوات دَ قوت جمع ده.

قوله: فی کل سماء امرها: په آیت مبارك کښې دی (وَأَوْحَى فِي كُلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا) په دې کښې (أَمْرَهَا) تفسیر "مما امربه" نه دې یعنی چه دَ کوم څیز الله تعالی فرښتوته حکم ورکړو نو الله تعالی په هر آسمان باندې دَ دې څیز وحی راولیږله دَ کوم چه فرښتوته حکم ورکړیشو.

قوله: نحسات: مشائیم: په آیت مبارك کښې دی (فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِيحًا صَرْصَرًا فِي أَيَّامٍ نَحِسَاتٍ) مونږ په هغوی باندې په سپیره ورځوکښې سختې هواګانې راولیږلې (نَحِسَاتٍ) معنی ده سپیره او بدې... **مشائیم:** مشومة جمع ده په معنی سپیره.

قوله: تتنزل علیهم الملائکة: عند الموت: په آیت مبارك کښې دی (إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ

---

[1]) حمدالله شرح مسلم العلوم۲۹ ؛وشرح تهذیب ۸۰ ؛وحاشیة حمدالله للشیخ عبدالله ټونکی۲۵؛ حاشیة-۵؛

اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةُ﴾ كوموخلقو چه اقرار اوكړو چه زمونږه رب الله دې (يعنى شرك ئى پريخودو او توحيدئى اختيار كړو) بيا په دې باندې كلك پاتې شو نو په هغوى باندې (دَ الله دَ طرف نه دَ رحمت) فرښتې نازليږى، امام بخارى رحمه الله فرمائى دَ فرښتو نازليدل دَ مرګ په وخت كښې كيږى.

قوله: وقيضنا لهم قرناء: قرناهم بهم: په آيت كښې "قرناء" نه شيطانان مراد دى يعنى مونږ دې كافرانو سره هغه شيطانان يوځائ اوتړل.

قوله: اهتزت: بالنبات، وربت: ارتفعت: په آيت مبارك كښې دى ﴿فَإِذَآ أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَآءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ﴾ دَ ﴿اهْتَزَّتْ﴾ دوه تفسيرينونه شوى دى، اول تفسير دا دې چه زمكه خوريږى نو دَ بوټو ښاخونه دَ زمكې نه راوځى او په دويم تفسيركښې دَ تيغ نه دَ ميوې راوتل مراد دى او "ربت" معنى ده زمكه پاسيږى، اوچتيږى.

قوله: فهديناهم، وهديناه النجدين، هديناه السبيل: په دې دريواړو آيتونوكښې دَ هدايت نه اراءة الطريق مراد دې او هغه هدايت چه ايصال الى المطلوب په معنى كښې وى هغه دَ "اصعاد" په مفهوم كښې وى. امام بخارى رحمه الله فرمائى "فهديناهم دللناهم على الخير والشر كقوله: وهديناه النجدين وكقوله: وهدينا السبيل، والهدى الذى هو الارشاد بمنزلة اصعدناه، من ذلك قوله: اولئك الذين هداهم الله، فبهداهم اقتده" اصعاد(صاد سره) او اسعاد(سين سره) دواړو سره صحيح دې. په اول صورت كښې به معنى وى مونږ هغه اوچت كړل، اورسول او دَ اسعدنا معنى به وى مونږ هغه نيك بخت جوړكړل او ايصال الى المطلوب په صورت كښې هم انسان پوره نيك بخت او سعادت مند كيدې شى. دا معنى دَ څلورم آيت " اولئك الذين هداهم الله، فبهداهم اقتده" كښې مراد ده.

قوله: وقال غيره: من اكمامها: حين تطلع: په آيت كښې دى ﴿وَمَا تَخْرُجُ مِن ثَمَرَٰتٍ مِّنْ أَكْمَامِهَا﴾ "اكمام" "كم" جمع ده دَ تيغ جلئى او دَ غوټچې پوستكى ته وائى، دَ دې مفرد كم دَ كاف زير او پيښ دواړوسره مستعمل دې، چه دَ كاف دَ زير سره وى نو صرف پوستكى او پردې په معنى كښې وى او دَ كاف په پيښ سره چه وى نو دَ دې معنى غلاف هم راځى او لستونړى ته هم وائى[۱] وړاندې امام دَ دې په تشريح كښې "قشر الكفرى"، "كفرى" او كم يوه معنى ده.

قوله: ليقولن هذا لى: اى بعملى انا محقوق بهذا: په آيت مبارك كښې دى ﴿وَلَئِنْ أَذَقْنَٰهُ رَحْمَةً مِّنَّا مِنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ هَٰذَا لِى﴾ كه چرې مونږ دوى ته دَ څه تكليف نه پس چه هغوى ته

[۱] عمدة القارى-۱۹/۱۵۳:

واقع شوی وی دَ خپلې مهربانئی مزه ورکړونووائی چه داخوهم زمونږ دَ پاره پکار وه.فرمانی هذالی معنی ده بعملی یعنی دا زما دَ عمل دَ وجه دی زه دَ دې حقدار یم.

قوله: سواء للسائلين: قدرها سواء: په آیت مبارك کښې دی ﴿وَقَدَّرَ فِيهَآ أَقْوَٰتَهَا فِىٓ أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَآءً لِّلسَّآئِلِينَ﴾ او الله په دې زمکه کښې(دَ دې دَ اوسیدونکودَ پاره) خوراکونه تجویزکړل په څلورو ورځوکښې(اوهغه زمکه) برابره ده دَ سوال کونکودَ پاره. فرمائی سواء للسائلين معنی ده دا زمکه برابره او یو شان کولوسره تجویز کړه یعنی ټول دینه فائده اوچتولې شی او ټول دینه عبرت حاصلولې شی.

قوله: من محيص: حاص، حاد: په آیت مبارك کښې دی ﴿وَظَنُّوا۟ مَا لَهُم مِّن مَّحِيصٍ﴾ په دې کښې محيص "حاص" نه ماخوذ دې حاص عنه په معنی حادعنه: اخواکیدل، ډډه کول، جدا کیدل، محيص: بچاؤ خلاصې.

قوله: ولي حميم: القريب: ﴿كَأَنَّهُۥ وَلِىٌّ حَمِيمٌ﴾ دَحمیم معنی ده نزدې، نزدې دوست.

قوله: وقال مجاهد: اعملوا ماشيتم: الوعيد: آیت مبارك کښې دی ﴿ٱعْمَلُوا۟ مَا شِئْتُمْ ۖ إِنَّهُۥ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ﴾ څه چه مو زړه غواړی کوئی، هغه ستاسو هرڅه کونکی وینی. فرمائی ﴿ٱعْمَلُوا۟ مَا شِئْتُمْ﴾ په خپله حقیقی معنی کښې نه دې بلکه دا وعید دې او دَ توبیخ او تهدید په توګه ویلې شویدې.

قوله: وقال ابن عباس: ادفع بالتي هي احسن: الصبرعندالغضب والعفو عندالاساءة، فاذافعلوه عصمهم الله، وخضع لهم عدوهم: په آیت مبارك کښې دی ﴿وَلَا تَسْتَوِى ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ۚ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ فَإِذَا ٱلَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُۥ عَدَٰوَةٌ كَأَنَّهُۥ وَلِىٌّ حَمِيمٌ﴾ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائی چه "التي هي احسن" مطلب دا دې چه دَ غصې په وخت کښې صبر کول او دَ نه برداشت او بدئی په وخت کښې معافی اختیاروئی. کله چه خلق دَ صبر او معافئی نه کار اخلی نوالله تعالی دَ هغوی حفاظت کوی اودَ هغوی دښمنان هم دَ هغوی مخې ته په عاجزئی او تواضع سره مخامخ کیږی. شیخ الاسلام مولاناشبیر احمدعثمانی صاحب رحمه الله دَ دې آیت په ذیل کښې لیکی: "په دې آیت کښې چه یو رښتونی داعی الی الله ته دَ کومو خو اخلاقو ضرورت دې، دَ هغې تعلیم ورکوی، یعنی ښه پوهه شئی، نیکی دَ بدئی او بدی دَ نیکئی برابرکیدې نشی. دَ دواړو اثر بیل اوجدا دې، بلکه یوه نیکی دَ بلې نیکئی نه او یوه بدی دَ بلې بدئی نه په اثر کښې زیاته وی. نو دَ یو قانت مؤمن او خاصکر دَ یو داعی الی الله دا مسلك کیدل پکار دی چه دَ بدئی جواب په بدئی سره نه روکوی بلکه چه ترکومې پورې ګنجائش وی دَ بدئی په مقابله کښې په نیکئی سره پیش کیږئی. که څوك ده ته سخته خبره اوکړی یا دَ بدئی معامله اوکړی نود هغې په مقابله کښې هغه طرز اختیارول پکار دی چه د دې نه ښه وی، مثلاً دَ غصې په جواب کښې برداشت، دَ کنځلوپه جواب کښې تهذیب او ښه

خبره اود سختئی په جواب کښې نرمئی او مهربانئی سره پیش کیدل. د داسې کار په نتیجه کښې به تاسواوګورئی چه د سخت نه سخت دښمن به هم سست شی او که د زړه دوست جوړ هم نشی خو یووخت به راشی چه هغه به په ظاهره باندې د یوخوږ او ګرمجوش دوست په شان تاسره سلوك کوی. ممکنه ده چه یوځو ورځې پس د ښتونې زړه نه دوست جوړ شی او د دښمنئی او عداوت خیالات ئی بالکل د زړه نه اوځی. او که د یو سړی طور طریقه د مار لړم په شان وی چه هیڅ نرم خوئی او اخلاق په هغه اثر نه کوی نو هغه بله خبره ده خوداسې کسان ډیر کم وی.(۱)

[۳۰۲] بَاب: قَوْلُهُ: وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ

وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ

[۴۵۳۸] (۲) حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ عَنْ رَوْحِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ الْآيَةَ قَالَ كَانَ رَجُلَانِ مِنْ قُرَيْشٍ وَخَتَنٌ لَهُمَا مِنْ ثَقِيفَ أَوْ رَجُلَانِ مِنْ ثَقِيفَ وَخَتَنٌ لَهُمَا مِنْ قُرَيْشٍ فِي بَيْتٍ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ أَتُرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ يَسْمَعُ حَدِيثَنَا قَالَ بَعْضُهُمْ يَسْمَعُ بَعْضَهُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَئِنْ كَانَ يَسْمَعُ بَعْضَهُ لَقَدْ يَسْمَعُ كُلَّهُ فَأُنْزِلَتْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ الْآيَةَ

[۳۰۳] بَاب: قوله: وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

[۴۵۳۹| ۴۵۴۰] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اجْتَمَعَ عِنْدَ الْبَيْتِ قُرَشِيَّانِ وَثَقَفِيٌّ أَوْ ثَقَفِيَّانِ وَقُرَشِيٌّ كَثِيرَةٌ شَحْمُ بُطُونِهِمْ قَلِيلَةٌ فِقْهُ قُلُوبِهِمْ فَقَالَ أَحَدُهُمْ أَتُرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ يَسْمَعُ مَا نَقُولُ قَالَ الْآخَرُ يَسْمَعُ إِنْ جَهَرْنَا وَلَا يَسْمَعُ إِنْ أَخْفَيْنَا وَقَالَ الْآخَرُ إِنْ كَانَ يَسْمَعُ إِذَا جَهَرْنَا فَإِنَّهُ يَسْمَعُ إِذَا أَخْفَيْنَا

---

(۱) تفسیر عثمانی ۶۳۹ :فائده نمبر-۱

(۲) وایضا اخرجه فی کتاب التوحید، باب قول الله تعالی، وماکنتم تسترون ان یشهدعلیکم سمعکم والابصارکم ولاجلودکم، رقم الحدیث ۷۵۲۱؛واخرجه مسلم فی اوایل صفات المنافقین واحکامهم، رقم الحدیث۲۷۷۵؛. واخرجه الترمذی فی التفسیر، باب سورة السجدة، رقم الحدیث۳۲۴۸؛. واخرجه النسائی فی التفسیر، باب قول الله عزوجل :وماکنتم تسترون ان یشهدعلیکم سمعکم، رقم الحدیث-(۱/۱۱۴۶۸

فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ الْآيَةَ

د سند توضیح: دلته دَ بخاری شیخ عبدالله بن زبیری حمیدی دې، هغوی روایت کوی دَ سفیان بن عینیه نه، سفیان، منصور بن المعتمر نه روایت کوی،منصور دَ مجاهدنه، مجاهددَ ابومعمر عبدالله بن سخبره ﷺ نه او هغه دَ عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه نقل کوی.

وَكَانَ سُفْيَانُ يُحَدِّثُنَا بِهَذَا فَيَقُولُ حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ أَوْ ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ أَوْ حُمَيْدٌ أَحَدُهُمْ أَوْ اثْنَانِ مِنْهُمْ ثُمَّ ثَبَتَ عَلَى مَنْصُورٍ وَتَرَكَ ذَلِكَ مِرَارًا غَيْرَ مَرَّةٍ وَاحِدَةٍ

دا دَ بخاری شیخ حمیدی رحمه الله قول دې هغوی فرمائی چه سفیان ته دَ شروع نه دَ خپل شیخ متعلق تردد وو او هغه به دَ دریو شیخانونومونه اخستل او ونیل به ئی "حدثنا منصور، او ابن ابی نجیح، اوحمید، احدهم او اثنان منهم: یعنی دا حدیث مونږ دَ منصور نه بیان کړې یا دَ عبدالله ابن ابی نجیح نه یا د حمیدی نه، په دې دریواړو کښې دَ یو نه مونږ دا حدیث اوریدلې یعنی سفیان ته خو دومره خبره یقینی یاده وه چه په دې دریواړو کښې یو یا دوو دا حدیث بیان کړې دې.لیکن په کلکه ئی په یو کس یقین نه ووخو روستو بیا دَ هغه تردد لرې شو اوهم دَ منصور نوم ئی واخستلو[1]

قوله: فَإِن يصبروا فالنار مثوى لهم...الاية.

[۴۵۴۰] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ قَالَ حَدَّثَنِي مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بِنَحْوِهِ

[۳۰۴] باب تفسیر سُورَةُ حٰم عسق (الشوریٰ)

وَيُذْكَرُ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ عَقِيمًا الَّتِي لَا تَلِدُ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا الْقُرْآنُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ يَذْرَؤُكُمْ فِيهِ نَسْلٌ بَعْدَ نَسْلٍ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ لَا خُصُومَةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ ذَلِيلٍ وَقَالَ غَيْرُهُ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلَى ظَهْرِهِ يَتَحَرَّكْنَ وَلَا يَجْرِينَ فِي الْبَحْرِ شَرَعُوا ابْتَدَعُوا

سورة حٰم عسق

د کلماتو تشریح:

قوله: عقیما: لاتلد: آیت مبارك کښې دی (وَيَجْعَلُ مَنْ يَشَاءُ عَقِيمًا) نه مراد هغه ښځه ده چه بچې نه راوړی یعنی شنډه دَ چا چه اولاد نه وی.

قوله: روحامن امرنا: القران: آیت مبارك کښې دی (وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا)

[1] عمدة القاری-۱۹/۱۵۵:

فرمائی په دې کښې ﴿رُوْحًا مِّنْ اَمْرِنَا﴾ نه قرآن کريم مراد دې.

قوله: وقال مجاهد: يذرؤكم فيه: نسل بعد نسل: ﴿جَعَلَ لَكُمْ مِّنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَّمِنَ الْاَنْعَامِ اَزْوَاجًا ۚ يَذْرَؤُكُمْ فِيْهِ﴾ يعنى الله تعالى په انسانانواو څناورو دواړو کښې جوړې پيدا کړې دى دغه شان هغه په دې دواړوکښې دَ يو نسل نه پس بل نسل زياتوى او خوروى.

يذرؤکم: اى يخلقكم ويبثكم

قوله: لا حجة بيننا: لا خصومة: آيت مبارك کښې دى ﴿لَنَآ اَعْمَالُنَا وَلَكُمْ اَعْمَالُكُمْ ؕ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ﴾ په دې کښې (حُجَّةَ) نه ناراضګى او جګړه مراد ده يعنى زمونږ او ستاسو مينځ کښې هيڅ جګړه نشته.

قوله: طرف خفي: ذليل: آيت مبارك کښې دى ﴿خٰشِعِيْنَ مِنَ الذُّلِّ يَنْظُرُوْنَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ﴾ دَ ذلت په وجه به ټيټ شوې وى او په مړ نظر سره به ګورى. فرمائى دَ ﴿طَرْفٍ خَفِيٍّ﴾ معنى ده ذليل نظر، کمزورې نظر.

قوله: وقال غيره: فيظلمن رواكد على ظهره: يتحركن ولا يجرين في البحر: آيت مبارك کښې دى﴿وَمِنْ اٰيٰتِهِ الْجَوَارِ فِى الْبَحْرِ كَالْاَعْلَامِ ؕ اِنْ يَّشَاْ يُسْكِنِ الرِّيْحَ فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِهٖ﴾ او ټولوکښې دَ هغه(دَ قدرت) دَ نښو جهازونه دى په سمندرکښې (داسې اوچت) لکه غرونه، که هغه اوغواړى نو هوا به اودروى نو هغه جهازونه به دَ سمندر دَ سرد پاسه اودريږى. دَ مجاهدنه غير وئيلى دى چه په آيت کښې ﴿فَيَظْلَلْنَ رَوَاكِدَ عَلٰى ظَهْرِهٖ﴾ مطلب دا دې چه په خپل مقام باندې خو(دَ څپو په سپيړو) خوزيږى ولې په سمندرکښې به روان نشى.

قوله: شرعوا: ابتدعوا: آيت مبارك کښې دى ﴿اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا شَرَعُوْا لَهُمْ مِّنَ الدِّيْنِ مَا لَمْ يَاْذَنْ بِهِ اللّٰهُ﴾ آيا دَ هغوى (تجويز شوى) څه شريك شته چا چه دَ هغوى دَ پاره داسې دين مقرر کړې دې دَ کوم چه الله تعالى اجازت نه دې ورکړې. دَ شرعوا معنى ده ابتدعوا: نوې دين راويستل.

[۳۰۵] بَاب: قَوْلِهِ: اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى

[۴۵۴۱] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ قَالَ سَمِعْتُ طَاوُسًا عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى فَقَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ قُرْبَى آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَجِلْتَ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ بَطْنٌ مِنْ قُرَيْشٍ إِلَّا كَانَ لَهُ فِيهِمْ قَرَابَةٌ فَقَالَ إِلَّا أَنْ تَصِلُوا مَا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ مِنَ الْقَرَابَةِ

د ايت کريمه تفسير: آيت مبارك کښې ارشاد دې ﴿قُلْ لَّآ اَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًا اِلَّا الْمَوَدَّةَ فِى الْقُرْبٰى﴾ دَ نبى کريم ﷺ خبره به قريشو په ښه توګه نه اوريدله، په دې وجه الله تعالى هغوى ﷺ ته اوفرمائيل چه دې خلقو ته اووايه چه زه خو تاسو نه څه دَ بدلې مطالبه نه کوم، کم نه کم دَ

رشته دارنی او خپلولئی خیال اوساتئی او تاسو زما خبره په توجو مره اورئی او د ظلم او تکلیف رسولو نه منع شئی.

د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه د دې آیت متعلق تپوس اوشو نو سعید بن جبیر) اوفرمائیل چه د آل محمد) خپلوان ترې مراد دی، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل تا تندی اوکړه د قریشو یو څانګه هم داسې نه ده کوموکښې چه د رسول الله صلی الله علیه وسلم رشته داری نه وی.

د سعید بن جبیر رحمه الله د کلام نه معلومیدله چه (الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ) کښې د قربت نه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم نزدې رشته دار بنوهاشم مراد دی، حضرت ابن عباس اوفرمائیل چه دې نه ټول قریش مراد دی صرف بنو هاشم مراد نه دی.

د حضرت سعید رحمه الله اوحضرت ابن عباس رضی الله عنهما په جوابونوکښې فرق دا دې چه د سعیدبن جبیر) په نیزبه د آیت معنی دا وی چه زه تاسو نه په تبلیغ باندې څه اجرت نه غواړم بس دومره غواړم چه زما اقارب (بنوالمطلب) سره مینه کوئی، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما دا معنی اونه منله چه د اقارب سره د مینې طلب کول هم اجرت دې. بلکه بنوهاشم او بنوالمطلب نه ټول قریش د هغوی صلی الله علیه وسلم اقارب دی. په دې وجه د دې معنی د هغوی په نیز دا ده چه زه تاسو نه بدله نه غواړم لیکن کم نه کم ظلم او زیاتی نه منع شئی څکه چه د خپلولئی خو بهرحال دا تقاضاده . د لامع الدراری په حاشیه کښې دی: "وحاصل کلام سعید: ماطلب منکم ایها الناس، الاان تودوا القربی، فقال ابن عباس: غلطت، لانه ایضا اجرة، واما توجیه ابن عباس، حاصله: ماطلب اجرامنکم ایها العرب، لکن اطلب منکم ان تصلوا القرابة، کما هو دابکم، ولا تضروني"[1]

هم دا خبره حضرت مولاناانورشاه کشمیری رحمه الله داسې فرمائیلې: "حاصل تفسیر سعید بن جبیر ان النبی صلی الله علیه وسلم سالهم عن مراعاة اهل قرابته، وحاصل تفسیر ابن عباس، سالهم عن مراعاة نفسه، لاجل قرابته فی جمیع البطون"[2]

[۳۰۶] باب تفسیر سورة حم الزخرف

وَقَالَ مُجَاهِدٌ عَلَىٰ أُمَّةٍ عَلَىٰ إِمَامٍ وَقِيلَهُ يَا رَبِّ تَفْسِيرُهُ أَيَحْسِبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ وَلَا نَسْمَعُ قِيلَهُمْ

سُورَةُ حم الزُّخْرُفِ

د کلماتو تشریح:

قوله: علی امة: علی امام: (بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِم مُّهْتَدُونَ) بلکه اووئیلې هغوی چه اوموندل مونږ پلاران خپل په یوه طریقه، او مونږ هم د هغوی په قدمونو لار بیاموندو، د لفظ "امت" تفسیر دین، ملت او امام سره کړې دې، امام بخاری رحمه الله د

---

[1]) تعلیقات الدراری-۹/۱۶۱ :

[2])) فیض الباری-۴/۲۳۰:

امام" تفسيرنقل کړيدي.

قوله: وقيله يارب، تفسيره ايحسبون انالانسمع سرهم ونجواهم، ولانسمع قيلهم:

د "**وقيله يا رب ان هؤلاء قوم لايؤمنون**"، **تفسير**: په آيت مبارك كښې دى (وَقِيلِهِ يَٰرَبِّ إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ قَوْمٌ لَّا يُؤْمِنُونَ) ددې آيت تعلق امام بخارى رحمه الله د دينه اووه آياته وړاندې آيت سره تړلې دې. هغه دادې (أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُم) امام د قيله يارب تعلق هم دې سره ګرځولې. په دې صورت كښې "**قيله انالانسمع**" د پاره به مفعول وى او ترجمه به وى "آياهغه كفار دا ګمان كوى چه مونږ د هغوى رازونه او د غوږخبرې نه اورو او مونږ د هغوى خبرې اترې نه اورو" خو د دې تفسير بعضې حضراتو انكار كړيدې خكه چه دا تفسير هغه وخت صحيح كيديشى كله چه د "قيله" ضمير د مشركانوطرف ته راجع وى او هغه جمع دى خو په دې كښې ضمير مفرد دې، نو علامه عينى رحمه الله ليكى: "**وبعضهم انكر هذا التفسير فقال: انما يصح لوكانت التلاوة وقيلهم**" (١) اكثر حضراتو دا ضمير رسول الله ﷺ طرف ته راګرځولې دې، بيا د دې مختلف تفسيرونه كړيدى.

① "**وقيله**" كښې واؤ قسميه دې "يارب" د قيل مقول دې. او (إِنَّ هَٰٓؤُلَآءِ) جواب قسم دې. په دې صورت كښې به ترجمه وى "قسم دې د رسول صلى عليه وسلم د هغه وينا چه اې ربه! داخلق يقين نه راوړى" يعنى د نبى) وينا كول هم الله تعالى ته معلوم دى او د هغوى ﷺ د خلوص نه ډك سوال او د درد نه ډك آواز الله ﷺ قسم خورى چه هغه به د هغوى) خامخا امداد كوى او په خپل رحمت سره به هغه غالب او كاميابوى. (٢)

② يو تفسير دا شوې دې چه "**وقيله**" كښې واؤ عاطفه دې او د دې عطف د دې آيت نه دوه آياته وړاندې (وَعِندَهُۥ عِلْمُ ٱلسَّاعَةِ) باندې كيږى. په دې صورت كښې به مطلب دا وى چه الله ﷺ ته د قيامت هم علم دې اود رسول صلى عليه وسلم د هغه وينا هم علم دې. (٣)

د دې دواړو تفسيرونو په صورت كښې "**وقيله**" مجرور دې، په اول تفسير كښې د واؤ قسميه په وجه او په دوئم تفسير كښې د "**الساعة**" مضاف اليه باندې د عطف په وجه. نود عاصم او حمزه په قراءت كښې دا مجرور دې او باقى قاريان دا منصوب لولى. (٤)

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَوْلَا أَنْ جَعَلَ النَّاسَ كُلَّهُمْ

---

(١) عمدة القارى ١٩/١٥٧:

(٢) تفسيرعثمانى ٦٥٨ :فائده نمبر-١١

(٣) بيان القرآن ٢/٩٧ :ج-١٠

(٤) عمدة القارى-١٥٨-١٩/١٥٧:

كُفَّارًا لَجَعَلْتُ لِبُيُوتِ الْكُفَّارِ سَقْفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ مِنْ فِضَّةٍ وَهِيَ دَرَجٌ وَسُرُرَ فِضَّةٍ مُقْرِنِينَ مُطِيقِينَ آسَفُونَا أَسْخَطُونَا يَعْشُ يَعْمَى وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ أَيْ تُكَذِّبُونَ بِالْقُرْآنِ ثُمَّ لَا تُعَاقَبُونَ عَلَيْهِ وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ يَعْنِي الْإِبِلَ وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ يَنْشَأُ فِي الْحِلْيَةِ الْجَوَارِي جَعَلْتُمُوهُنَّ لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا فَكَيْفَ تَحْكُمُونَ لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ يَعْنُونَ الْأَوْثَانَ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ أَيْ الْأَوْثَانُ إِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ فِي عَقِبِهِ وَلَدِهِ مُقْتَرِنِينَ يَمْشُونَ مَعًا سَلَفًا قَوْمُ فِرْعَوْنَ سَلَفًا لِكُفَّارِ أُمَّةِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَثَلًا عِبْرَةً يَصِدُّونَ يَضِجُّونَ مُبْرِمُونَ مُجْمِعُونَ أَوَّلُ الْعَابِدِينَ أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ.

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَلَوْلَا أَنْ يَكُونَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً لَوْلَا أَنْ جَعَلَ النَّاسَ كُلَّهُمْ كُفَّارًا لَجَعَلْتُ لِبُيُوتِ الْكُفَّارِ سَقْفًا مِنْ فِضَّةٍ وَمَعَارِجَ مِنْ فِضَّةٍ وَهِيَ دَرَجٌ وَسُرُرَ فِضَّةٍ

آيت مبارك كښې دى ﴿وَلَوْلَآ اَنْ يَّكُوْنَ النَّاسُ اُمَّةً وَّاحِدَةً لَّجَعَلْنَا لِمَنْ يَّكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوْتِهِمْ سُقُفًا مِّنْ فِضَّةٍ وَّمَعَارِجَ عَلَيْهَا يَظْهَرُوْنَ﴾ دَ دې آيت په تفسيركښې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائى كه چرې داخبره نه وه چه زه به ټول خلقو لره كافر جوړكړم نوما به دَ كافرانو دَ كورونوچتونه دَ سپينو زرو كړى ووا و پاوړئى هم دَ سپينو زرو. معارج معنى سپين زرو پاوړئى او دَ سپينوزرو تخت دې. علامه شبيراحمد عثمانى صاحب رحمه الله فرمائى : دَ الله تعالى سره دَ دې دنياوى مال او دولت هيڅ قدر او قيمت نشته، اونه دَ دې وركړه څه دَ الله تعالى دَ نزديكت څه دليل دې.داخوداسې بې قدره او سپك څيز دې كه چرې يوخاص مصلحت منع كونكې نه وو نوالله تعالى به دَ كافرانودَ كورونوچتونه، پاوړئى، دروازې، چوكاټونه،تالې تختونه او چوكئى ټول دَ سپينوزرو او سرو زرو جوړكړې وو خو په دې صورت كښې چه دا خلق ګورى چه كافرانو ته داسې سامان ملاويږى نو عموماً به ئى دَ كفرلار اختيارولې(الاماشاء الله) او دا څيزونه به دَ الله تعالى دَ مصلحت نه خلاف وو، په دې وجه ئې داسې اونه كړل.

په حديث شريف كښې دى كه دَ الله تعالى په نيز دَ دنياقدر دَ مچ دَ وزر برابر وې نو كافرته به يو ګوټ اوبه هم نه ملاويدې. نو چه يوڅيز دَ الله تعالى په نيز دومره سپك وى نو هغه دَالله تعالى په نيز سيادت او وجاهت اودَ نبوت او رسالت معيارګرځول به تركومې پورې صحيح وى.

د كلماتو تشريح:

قوله: مقرنين : مطيقين: آيت مبارك كښې دى ﴿سُبْحٰنَ الَّذِيْ سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهٗ مُقْرِنِيْنَ﴾ پاك دې هغه ذات چا چه زمونږ دَ پاره داڅيزونه مسخر كړل او مونږ خو داسې (طاقتور او هنرمند) نه ووچه دامو قابوكړې وې. فرمائى په دې كښې "مقرنين" معنى ده "مطيقين" يعنى طاقتور او په قابوكښې راوستلووالا.

قوله: اسفونا: اسخطونا: آيت مبارك كښې دى ﴿فَلَمَّآ اٰسَفُوْنَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَاَغْرَقْنٰهُمْ اَجْمَعِيْنَ﴾ په دې

كښې " اسفونا" معنى " اسخطونا"ده، يعنى چه كله خلقو مونږ ته غصه راوستله نومونږ دَ هغوى نه بدله واخستله او هغه ټول موغرق كړل.

قوله: يعش: يعمى: آيت مبارك كښې دى ﴿وَمَنْ يَّعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمٰنِ نُقَيِّضْ لَهٗ شَيْطٰنًا فَهُوَ لَهٗ قَرِيْنٌ﴾ او كوم سړې چه دَ الله تعالى دَ نصيحت نه خان ړوندكړى مونږ په ده باندې يوشيطان مسلط كوو بيا هغه هروخت ده سره اوسيږى. دې كښې " يعش"معنى ده ړوندجوړيدل.

قوله: افنضرب عنكم الذكر: اى تكذبون بالقران: ثم لاتعاقبون عليه: آيت كښې دى ﴿اَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا اَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُّسْرِفِيْنَ﴾ آيا مونږ به دا نصيحت صرف په دې وجه تاسو نه اخوا كړوچه تاسو دَ حدنه زياتې كونكې قوم ئى. مجاهد رحمه الله فرمائى" افنضرب عنكم الذكر"معنى داده چه آياتاسوبه قرآن دروغ گنړئى اوبيا به هم تاسوله سزانشى دركولې.

قوله: ومضى مثل الاولين: سنة الاولين: آيت كريمه كښې دى ﴿فَاَهْلَكْنَآ اَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَّمَضٰى مَثَلُ الْاَوَّلِيْنَ﴾ بيا مونږ هغه خلق چه دَ دوى(اهل مكه) نه زيات زورآور وو(دَ تكذيب او ټوقو مسخرو په سزا كښې) تباه كړل او دَ ړومبو خلقو دا حالت شوې دې. فرمائى چه آيت كښې مثل الاولين نه سنة الاولين مراد دې يعنى دَ وړاندينوخلقو طريقه.

قوله: وماكناله مقرنين: يعنى الابل والخيل والبغال والحمير: مونږ دا په قابوكښې راوستونكې نه وو، دينه مراد اوښ اس قچر او خر دې. دينه علاوه نورې سورلئى هم مراد كيديشى، موټر لارئى اوجهاز وغيره هم دې كښې داخل دى.

قوله: لوشاءالرحمن ما عبدناهم: يعنون الاوثان، يقول الله تعالى: مالهم بذلك من علم: آيت مبارك كښې دى ﴿وَقَالُوْا لَوْ شَآءَ الرَّحْمٰنُ مَا عَبَدْنٰهُمْ ؕ مَا لَهُمْ بِذٰلِكَ مِنْ عِلْمٍ ۚ اِنْ هُمْ اِلَّا يَخْرُصُوْنَ﴾ امام بخارى رحمه الله فرمائى "ماعبدناهم" كښې "هم" ضمير بتانوطرف ته راجع دې خكه چه وړاندې الله تعالى " مالهم بذلك من علم" اوفرمائيل يعنى مشركان وائى كه الله تعالى غوښتلې نو مونږ به دَ دې بتانوعبادت نه كولو او دَ دې بتانو هغه ته هيڅ علم نشته دا صرف دَ اټكل نه كار اخلى. بعضوونيلى دى" ماعبدناهم" كښې ضميرملائكه طرف ته راگرځى او مطلب دا دې كه الله تعالى غوښتل نومونږ به د دې ملائكه عبادت نه كولو، وړاندې الله تعالى دَ هغوى ترديد اوكړو" مالهم بذلك من علم" يعنى دوى ته دَ دې خبرې هيڅ علم نشته، بې تحقيقه خبره كوى.

قوله: فى عقبه: ولده: آيت مبارك كښې ارشاد دې ﴿وَجَعَلَهَا كَلِمَةًۢ بَاقِيَةً فِىْ عَقِبِهٖ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُوْنَ﴾ او هغه يعنى (ابراهيم عليه السلام) هغوى ته يو باقى پاتې كيدونكې كلمه په خپل اولاد كښې هم جوړه كړه (يعنى حضرت ابراهيم عليه السلام د توحيد عقيده دَ خپل ذات پورې محدودنه كړه بلكه خپل اولاد ته ئى هم په دې دَ قائم پاتې كيدو وصيت اوكړو. فرمائى دَ عقبه نه ولد مراد دې.

قوله: مقرنين: يمشون معاً: آيت كښې دى ﴿أَوْجَآءَ مَعَهُ الْمَلَٰٓئِكَةُ مُقْتَرِنِينَ﴾ فرمائى مقرنين معنى ده سره سره تلونكې يعنى يابه هغه سره فرښتې يوځائ تلې (لكه چه اميرانو او رئيسانو سره چه اردليان او خادمان روان وى)

قوله: سلفاً: قوم فرعون سلفاً لكفار امة محمد صلى الله عليه وسلم، مثلاً: عبرةً:
آيت شريف كښې دى ﴿فَجَعَلْنَٰهُمْ سَلَفًا وَمَثَلًا لِّلْءَاخِرِينَ﴾ بيا مونږ هغوى لره دَ راتلونكو دَ پاره پيش رو او نمونه، عبرت جوړكړل، په آيت كښې دَ سلفاً نه دَ فرعون قوم مراد دې چه دَ محمد ﷺ دَ امت دَ كافرانو دَ پاره پيش رو، نمونه او عبرت دې مثلاً معنى ده، عبرت

قوله: يصدون: يضجون: آيت كښې دى ﴿إِذَا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ﴾ معنى ده چغې، شور او غوغا كوى يعنى ناځاپى ستا قوم (دَ اعتراض په اوريدو) نه (دَ خوشحالئى نه) چغې وهى.

قوله: مبرمون: مجمعون: آيت كښې دى ﴿أَمْ أَبْرَمُوٓا۟ أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ﴾ آياهغوى (رسول صلى عليه وسلم ته دَ نقصان رسولودَپاره) اودرولې شوى دى، يوخبره خويه مونږ هم اودروو. فرمائى مبرمون نه معنى ده مجمعون په يوځائ فيصله كونكى.

وَقَالَ غَيْرُهُ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ الْعَرَبُ تَقُولُ نَحْنُ مِنْكَ الْبَرَاءُ وَالْخَلَاءُ وَالْوَاحِدُ وَالِاثْنَانِ وَالْجَمِيعُ مِنَ الْمُذَكَّرِ وَالْمُؤَنَّثِ يُقَالُ فِيهِ بَرَاءٌ لِأَنَّهُ مَصْدَرٌ وَلَوْ قَالَ بَرِيءٌ لَقِيلَ فِي الِاثْنَيْنِ بَرِيئَانِ وَفِي الْجَمِيعِ بَرِيئُونَ وَقَرَأَ عَبْدُ اللَّهِ إِنَّنِي بَرِيءٌ بِالْيَاءِ وَالزُّخْرُفُ الذَّهَبُ مَلَائِكَةً يَخْلُفُونَ يَخْلُفُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا ابن مسعود رضى الله عنهما

په آيت مبارك كښې دى ﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِۦٓ إِنَّنِى بَرَآءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ﴾ هركله چه ابراهيم عليه السلام خپل پلار او قوم ته اوفرمائيل چه زه دَ دې څيزونو (عبادت) نه بيزاره يم دَ كومو چه تاسو عبادت كوئى. فرمائى چه په آيت مبارك كښې دَ براء معنى بيزار ده، عرب وائى: **نحن منك البراء والخلاء** يعنى مونږ تانه بيزاره او جدا يو. دَ مفرد، تثنيه، جمع، مذكر او مؤنث ټولودَپاره دا استعماليږى ځكه چه دا مصدر دې (او مصدركښې دا ټول برابردى) او كه چرې برئ اووئيلې شى نو هغه وخت به دَ تثنيه دَ پاره بريئان او دَ جمع دَ پاره **بريئون** استعماليږى. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه قراءت "برئ" دې.

قوله: الزخرف: الذهب: آيت مبارك كښې دى ﴿وَلِبُيُوتِهِمْ أَبْوَٰبًا وَسُرُرًا عَلَيْهَا يَتَّكِـُٔونَ وَزُخْرُفًا﴾ اودَ هغوى دَ كورونو دروازې او تخت هم (دَ سپينوزرو كولې) چه په كومو تكيه لګوى كينى او (هم دا څيزونه) به دَ سروزرو هم كول.

قوله: ملائكة يخلفون: يخلف بعضهم بعضاً: په آيت مبارك كښې دى ﴿وَلَوْ نَشَآءُ لَجَعَلْنَا مِنكُم مَّلَٰٓئِكَةً فِى الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ﴾ اوكه مونږ غوښتې نو مونږ به تانه فرښتې پيدا كړې وې (څنګه چه ناسونه ستاسو بچى پيداكيږى) چه هغوى په زمكه باندې (دَ انسان په شان) يوبل پسې

اوسیدلي. فرمائي چه په آیت کښې ملائکة یخلفون معنی ده په دوی کښې به بعضې د بعضود پاره خلیفه وي.

[٣٠٧] بَاب: قَوْلُهُ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكُمْ مَاكِثُونَ

() حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنْ عَمْرٍو عَنْ عَطَاءٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى عَنْ أَبِيهِ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ عَلَى الْمِنْبَرِ وَنَادَوْا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ وَقَالَ قَتَادَةُ مَثَلًا لِلْآخِرِينَ عِظَةً لِمَنْ بَعْدَهُمْ وَقَالَ غَيْرُهُ مُقْرِنِينَ ضَابِطِينَ يُقَالُ فُلَانٌ مُقْرِنٌ لِفُلَانٍ ضَابِطٌ لَهُ وَالْأَكْوَابُ الْأَبَارِيقُ الَّتِي لَا خَرَاطِيمَ لَهَا

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ مُقْرِنِينَ ضَابِطِينَ يُقَالُ فُلَانٌ مُقْرِنٌ لِفُلَانٍ ضَابِطٌ لَهُ: په آیت کښې دی (وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ) په دې کښې د (مُقْرِنِينَ) معنی ظابطین یعنی په قابوکښې راوستونکی، عرب وائی فلان مقرن لفلان یعنی فلانکی فلانکې په قابوکښې راوستونکې دې.

قوله: والاکواب: الاباریق التی لاخراطیم لها: آیت کښې دی (يُطَافُ عَلَيْهِم بِصِحَافٍ مِّن ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ) یعنی غلمان به هغوی سره د سروزرو پلیټونه اود اوبولوښی ګرځوی "اکواب" نه هغه لوټې مراد دی چه د کومې ټوټۍ نه وي، خراطیم د خرطوم جمع ده. والخرطوم هو مخرج للشراب یشبه الانف یعنی ټوټئی.

أَوَّلُ الْعَابِدِينَ أَيْ مَا كَانَ فَأَنَا أَوَّلُ الْآنِفِينَ وَهُمَا لُغَتَانِ رَجُلٌ عَابِدٌ وَعَبِدٌ وَقَرَأَ عَبْدُ اللَّهِ وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ وَيُقَالُ أَوَّلُ الْعَابِدِينَ الْجَاحِدِينَ مِنْ عَبِدَ يَعْبَدُ

د "فانا اول العابدین" مختلف تفسیرونه: په آیت کښې دی (قُلْ إِن كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ) د دې آیت مختلف تفسیرونه بیان کړې شوی دی.

① د دې یوعام تفسیر چه امام بخاری رحمه الله کړیدې چه د اول العابدین معنی اول المؤمنین ده، نوترجمه به وی "که د الله تعالی اولاد وی نو د ټولونه وړاندې به د هغوی عبادت کونکې زه ووم" مطلب دا که چرې ستاسودا خبره حق وی او تاسوئې ثابته کړئی نو د ټولو نه وړاندې د دې منونکې زه یم. په دې صورت کښې "ان" په معنی د "لو" دې او شرطیه دې.

② دونم تفسیردا دې چه "ان" نافیه دې او (فَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ) کښې فاء عاطفه ده او معنی ده (مَا كَانَ لِلرَّحْمَٰنِ وَلَدٌ وَأَنَا أَوَّلُ الْعَابِدِينَ) د الله تعالی هیڅ اولاد نشته او زه د ټولونه اول د الله تعالی عبادت کونکې یم. ()

③ دریم تفسیر دا دې چه "ان" نافیه دې او "عابدین" "الانفین" او جاحدین په معنی کښې دې

() عمدة القاري-١٦١/١٩:

او مطلب دا دې چه دَ الله تعالی هیڅ اولاد نشته، دَ الله تعالی دَ پاره دَ اولاد دَ ثبوت دَ تپولونه اول زه انکارکونکې یم. امام بخاری رحمه الله داتفسیر دلته بیان کړې دې عَبِد معنی عبادت کولو هم راځی او دَ انکار کولوهم راځی. عابد: عبادت کونکې، مؤمن، عَبِد انکارکونکې.

وَقَالَ قَتَادَةُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ جُمْلَةِ الْكِتَابِ أَصْلِ الْكِتَابِ ـ أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ مُشْرِكِينَ وَاللَّهِ لَوْ أَنَّ هَذَا الْقُرْآنَ رُفِعَ حَيْثُ رَدَّهُ أَوَائِلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ لَهَلَكُوا فَأَهْلَكْنَا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشًا وَمَضَى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ عُقُوبَةُ الْأَوَّلِينَ جُزْءًا عِدْلًا

قوله: وقرأ عبدالله: وقال الرسول يارب: (وَقِيلِهِ يَرَبِّ إِنَّ هَٰؤُلَاءِ......) دَ جمهورو قراءت دې، دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه قراءت "وقال الرسول يارب" دې دینه اول راتلل پکار وو چرته چه امام دَ مذکوره آیت تفسیرکړې. اصل محل دَ دې هلته وو. دا جمله په هندوستانی نسخوکښې ده)زمونږ دَ متن په نسخه کښې نشته)

قوله: أَفَنَضْرِبُ عَنْكُمُ الذِّكْرَ صَفْحًا أَنْ كُنْتُمْ قَوْمًا مُسْرِفِينَ: دَ دې آیت لاندې امام بخاری رحمه الله دَ قتاده قول نقل کړیدې "وَاللهِ لَوْ أَنَّ هَذَا الْقُرْآنَ رُفِعَ حَيْثُ رَدَّهُ أَوَائِلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ لَهَلَكُوا" په خدائی که داقرآن هغه وخت اوچت شوې وې کله چه دَ امت رومبنوخلقو دا رد کړې وو نو ټول به هلاك شوې وې. مطلب دا دې چه د اسلام په شروع کښې خلقودَ قرآن کریم انکار کولو اودَ دې تعلیمات ئی ردکول، که دَ هغوی دَ رد کولوپه وجه دا اوچت کړیشوې وې نو لویه تباهی او بربادی به وه. په ذکرشوی آیت کښې همدغه خبره بیان کړیشوې ده چه قرآن به په دې وجه نه ختموو چه تاسو دَ حدنه زیاتې کونکې ئی.

قوله: جزءا: عدلا: آیت کښې دی (وَجَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا) په دې کښې دَ جزء معنی دَ عدل ده، او په معنی د مثال او نظیر.

[۳۰۸]باب: تفسیرسورة حم (الدخان)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ رَهْوًا طَرِيقًا يَابِسًا وَيُقَالُ رَهْوًا سَاكِنًا عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ عَلَى مَنْ بَيْنَ ظَهْرَيْهِ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ أَنْكَحْنَاهُمْ حُورًا عِينًا يَحَارُ فِيهَا الطَّرْفُ فَاعْتِلُوهُ ادْفَعُوهُ وَيُقَالُ أَنْ تَرْجُمُونِ الْقَتْلُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَالْمُهْلِ أَسْوَدُ كَمُهْلِ الزَّيْتِ وَقَالَ غَيْرُهُ تُبَّعٍ مُلُوكُ الْيَمَنِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ صَاحِبَهُ وَالظِّلُّ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ الشَّمْسَ

سُورَةُ الدُّخَانِ

د کلماتو تشریح:

قوله: رَهْوًا: طَرِيقًا يَابِسًا: په آیت مبارك کښې دی (وَاتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْوًا إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ)

اوتاسودا دریاب دَ سکون په حالت کښې پریږدئې، دَ دې(فرعونیانو) تول لښکر)په دې دریاب کښې) به ډوب کړیشي. مجاهد رحمه الله فرمائی په آیت کښې دَ رهواً معنی ده اوچه لاره.

قوله: عَلَى الْعَالَمِينَ عَلَى مَنْ بَيْنَ ظَهْرَيْهِ: آیت مبارك کښې ارشاد دي ﴿وَلَقَدِ اخْتَرْنٰهُمْ عَلٰى عِلْمٍ عَلَى الْعٰلَمِيْنَ﴾ او مونږ بنی اسرائیلو ته دَ خپل علم دَ خاطره (بعضې کارونو کښې تول) جهان خلقو باندې فوقیت ورکړو. فرمائی چه په آیت کښې عَلَى الْعَالَمِينَ معنی ده عَلٰى مَنْ بَيْنَ ظَهْرَيْهِ یعنی په هغه خلقو چه دَ هغوی په مینځ کښې دی او چه دَ هغوی په زمانه کښې دی په هغوی باندې فوقیت ورکړیدې.

قوله: فَاعْتُلُوهُ: ادْفَعُوهُ: ﴿خُذُوْهُ فَاعْتِلُوْهُ اِلٰى سَوَآءِ الْجَحِيْمِ﴾ فرشتوته به حکم وی) دوی اونیسئی او په راښکلو راښکلو دَ دوزخ مینځ ته بوځئی. فرمائی فَاعْتُلُوهُ معنی دوی دیکه کړئی.

قوله: وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ أَنْكَحْنَاهُمْ حُورًا عِينًا يَحَارُ فِيهَا الطَّرْفُ: آیت کښې دی ﴿وَزَوَّجْنٰهُمْ بِحُوْرٍ عِيْنٍ﴾ فرمائی ددې معنی ده مونږ به دَ دوی نکاح دَ غټ سترګو حورو سره کوو کوموته په کتوچه سترګې حیران پاتې شی، عین: غټ سترګې.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَالْمُهْلِ أَسْوَدُ كَمُهْلِ الزَّيْتِ: آیت کښې دی ﴿طَعَامُ الْاَثِيْمِ ۚ كَالْمُهْلِ ۚ يَغْلِيْ فِي الْبُطُوْنِ﴾ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائیل دَ مجرم خوراك به دَ زیتونو دَ خیری په شان تور وی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ تُبَّعٍ مُلُوكُ الْيَمَنِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ صَاحِبَهُ وَالظِّلُّ يُسَمَّى تُبَّعًا لِأَنَّهُ يَتْبَعُ الشَّمْسَ: آیت کښې دې ﴿اَهُمْ خَيْرٌ اَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ﴾ فرمائی چه دحضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما غیر وئیلی دی چه تبع دَ یمن بادشاهانوته وائی. په دوی کښې به هریوته تبع وئیلې کیدو، ځکه چه هغه په دَ خپل)تلونکی) نه پس راتلو یعنی چه یو به ختم شونود هغه نه پس به بل راتلو، سوری ته هم تبع وائی ځکه چه هغه دَ سوری تابع وی.

[۳۰۹] بَاب: فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ

قَالَ قَتَادَةُ فَارْتَقِبْ فَانْتَظِرْ

[۴۵۴۳] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ مَضَى خَمْسٌ الدُّخَانُ وَالرُّومُ وَالْقَمَرُ وَالْبَطْشَةُ وَاللِّزَامُ

[۳۱۰] بَاب: يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ

[۴۵۴۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ إِنَّمَا كَانَ هَذَا لِأَنَّ قُرَيْشًا لَمَّا اسْتَعْصَوْا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا عَلَيْهِمْ بِسِنِينَ كَسِنِي يُوسُفَ فَأَصَابَهُمْ قَحْطٌ وَجَهْدٌ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ فَجَعَلَ الرَّجُلُ يَنْظُرُ إِلَى

السَّمَاءِ فَيَرَى مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ مِنَ الْجَهْدِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ فَأُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ اسْتَسْقِ اللَّهَ لِمُضَرَ فَإِنَّهَا قَدْ هَلَكَتْ قَالَ لِمُضَرَ إِنَّكَ لَجَرِيءٌ فَاسْتَسْقَى لَهُمْ فَسُقُوا فَنَزَلَتْ إِنَّكُمْ عَائِدُونَ فَلَمَّا أَصَابَتْهُمُ الرَّفَاهِيَةُ عَادُوا إِلَى حَالِهِمْ حِينَ أَصَابَتْهُمُ الرَّفَاهِيَةُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ قَالَ يَعْنِي يَوْمَ بَدْرٍ

[٣١١] بَاب: قَوْلِهِ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ

[٤٥٤٥] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ إِنَّ مِنَ الْعِلْمِ أَنْ تَقُولَ لِمَا لَا تَعْلَمُ اللَّهُ أَعْلَمُ إِنَّ اللَّهَ قَالَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ إِنَّ قُرَيْشًا لَمَّا غَلَبُوا النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتَعْصَوْا عَلَيْهِ قَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمْ سَنَةٌ أَكَلُوا فِيهَا الْعِظَامَ وَالْمَيْتَةَ مِنَ الْجَهْدِ حَتَّى جَعَلَ أَحَدُهُمْ يَرَى مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ مِنَ الْجُوعِ قَالُوا رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذَابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ فَقِيلَ لَهُ إِنْ كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَادُوا فَدَعَا رَبَّهُ فَكَشَفَ عَنْهُمْ فَعَادُوا فَانْتَقَمَ اللَّهُ مِنْهُمْ يَوْمَ بَدْرٍ فَذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى قَوْلِهِ جَلَّ ذِكْرُهُ إِنَّا مُنْتَقِمُونَ

[٣١٢] بَاب: أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرَى وَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ الذِّكْرُ وَالذِّكْرَى وَاحِدٌ

[٤٥٤٦] حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ دَخَلْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا دَعَا قُرَيْشًا كَذَّبُوهُ وَاسْتَعْصَوْا عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَصَابَتْهُمْ سَنَةٌ حَصَّتْ يَعْنِي كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى كَانُوا يَأْكُلُونَ الْمَيْتَةَ فَكَانَ يَقُومُ أَحَدُهُمْ فَكَانَ يَرَى بَيْنَهُ وَبَيْنَ السَّمَاءِ مِثْلَ الدُّخَانِ مِنَ الْجَهْدِ وَالْجُوعِ ثُمَّ قَرَأَ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هَذَا عَذَابٌ أَلِيمٌ حَتَّى بَلَغَ إِنَّا كَاشِفُو الْعَذَابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عَائِدُونَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بن مسعود رضي الله عنه أَفَيُكْشَفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ وَالْبَطْشَةُ الْكُبْرَى يَوْمَ بَدْرٍ

[٣١٣] بَاب: ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ

[٤٥٤٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ وَمَنْصُورٍ عَنْ أَبِي الضُّحَى عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَعَثَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَالَ

قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَأَى قُرَيْشًا اسْتَعْصَوْا عَلَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَيْهِمْ بِسَبْعٍ كَسَبْعِ يُوسُفَ فَأَخَذَتْهُمُ السَّنَةُ حَتَّى حَصَّتْ كُلَّ شَيْءٍ حَتَّى أَكَلُوا الْعِظَامَ وَالْجُلُودَ فَقَالَ أَحَدُهُمْ حَتَّى أَكَلُوا الْجُلُودَ وَالْمَيْتَةَ وَجَعَلَ يَخْرُجُ مِنَ الْأَرْضِ كَهَيْئَةِ الدُّخَانِ فَأَتَاهُ أَبُو سُفْيَانَ فَقَالَ أَيْ مُحَمَّدُ إِنَّ قَوْمَكَ قَدْ هَلَكُوا فَادْعُ اللَّهَ أَنْ يَكْشِفَ عَنْهُمْ فَدَعَا ثُمَّ قَالَ تَعُودُونَ بَعْدَ هَذَا فِي حَدِيثِ مَنْصُورٍ ثُمَّ قَرَأَ فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّمَاءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ إِلَى عَائِدُونَ أَنَكْشِفُ عَنْهُمْ عَذَابَ الْآخِرَةِ فَقَدْ مَضَى الدُّخَانُ وَالْبَطْشَةُ وَاللِّزَامُ وَقَالَ أَحَدُهُمُ الْقَمَرُ وَقَالَ الْآخَرُ وَالرُّومُ

[۳۱۴] بَاب: يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرَى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ

[۴۵۴۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْرُوقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ خَمْسٌ قَدْ مَضَيْنَ اللِّزَامُ وَالرُّومُ وَالْبَطْشَةُ وَالْقَمَرُ وَالدُّخَانُ

په دې ابوابوکښې چه کوم روايات بيان کړيشوی دی په هغې باندې وړاندې کلام شويدې.

[۳۱۵] بَاب: تفسير سُورَةُ حم الْجَاثِيَة

الْجَاثِيَةِ مُسْتَوْفِزِينَ عَلَى الرُّكَبِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَسْتَنْسِخُ نَكْتُبُ نَنْسَاكُمْ نَتْرُكُكُمُ الْجَاثِيَةِ: مُسْتَوْفِزِينَ عَلَى الرُّكَبِ

د کلماتو تشريح:

قوله: جَاثِيَة: مُسْتَوْفِزِينَ عَلَى الرُّكَبِ: په آيت کښې دی (وَتَرَىٰ كُلَّ أُمَّةٍ جَاثِيَةً) اوگورئې به تاسو هرې ډلې ته (د ويرې او د هيبت په وجه) چه په زنګونوبه ناست وی. فرمائی جاثيه معنی په زنګونوناسته، استيفاز وائی داسې ناستې ته چه معلوميږی د پاسيدود پاره ئی ډيره تندی او بې قراری ده.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: نَسْتَنْسِخُ نَكْتُبُ: آيت کښې دی (إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ) مونږ (دنيا کښې) ستاسو عملونه (په فرښتو) ليکل. مجاهد رحمه الله فرمائی (نَسْتَنْسِخُ) معنی ده نَكْتُبُ مونږ ليکو.

قوله: نَنْسَاكُمْ: نَتْرُكُكُمْ: آيت کښې دی (وَقِيلَ الْيَوْمَ نَنسَاكُمْ كَمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَٰذَا) او (دې منکرانو ته) به اووئيلې شی چه نن به مونږ تاسو هيرکړو لکه څنګه چه تاسود هغه ورځې ملاقات هيرکړې وو. فرمائی چه "ننساکم" معنی ده مونږ به تاسو په(عذاب کښې) پريږدو لکه څنګه چه تاسو د هغه ورځې ملاقات او ايمان او عمل پريخې وو.

[٣١٦] باب: وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ الآيَة

[٤٥٤٩] (١) حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يُؤْذِينِي ابْنُ آدَمَ يَسُبُّ الدَّهْرَ وَأَنَا الدَّهْرُ بِيَدِي الْأَمْرُ أُقَلِّبُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ

الله تعالى فرمائي چه انسان ماته تکليف راکوی، مطلب دا چه هغه داسې معامله کوی که هغه معامله يو انسان سره اوکړيشي نو هغه ته به تکليف درد وی. نو علامه قرطبی رحمه الله فرمائی "معناه، يخاطبنى من القول بما يتاذى به من يجوز فى حقه التاذى، والله منزه عن ان يصل اليه الاذى، وانما هذا من التوسع فى الكلام، والمراد ان من وقع ذلك منه تعرض لسخط الله" (٢) هغه زمانې ته کنځلې کوی حالانکه زمانه هم زه يم. يعنى هم زه د زمانې خالق اوپه دې کښې کيدونکو واقعاتو مدبر او مصرف يم ځکه چه په زمانه کښې خونه حس ته شته نه شعور او نه اراده.

د ''يؤذينى ابن ادم، يسب الدهر و انا الدهر، معنى: "انا الدهر" کښې " الدهر" د مشهور روايت مطابق مرفوع دې او مضاف محذوف دې يعنى "انا خالق الدهر، ومصرف الدهر، ومالك الدهر" نو علامه خطابى رحمه الله فرمائى "معنا، انا صاحب الدهر، ومدبر الامور التى ينسبونها الى الدهر، فمن سب الدهر من اجل انه فاعل هذه الامور، عاد سبه الى ربه الذى هو فاعلها" (٣)

[٣١٧] باب: سُورَةُ حم الْأَحْقَافِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ تُفِيضُونَ تَقُولُونَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ أَثَرَةٍ وَأُثْرَةٍ وَأَثَارَةٍ بَقِيَّةٌ مِنْ عِلْمٍ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ لَسْتُ بِأَوَّلِ الرُّسُلِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَرَأَيْتُمْ هَذِهِ الْأَلِفُ إِنَّمَا هِيَ تَوَعُّدٌ إِنْ صَحَّ مَا تَدَّعُونَ لَا يَسْتَحِقُّ أَنْ يُعْبَدَ وَلَيْسَ قَوْلُهُ أَرَأَيْتُمْ بِرُؤْيَةِ الْعَيْنِ إِنَّمَا هُوَ أَتَعْلَمُونَ أَبَلَغَكُمْ أَنَّ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ خَلَقُوا شَيْئًا؟

قوله: تُفِيضُونَ تَقُولُونَ: آيت مبارك کښې دی (هُوَ أَعْلَمُ بِمَا تُفِيضُونَ فِيهِ) تاسو چه د قرآن باره کښې څه هم وائې الله تعالى په هغې ښه پوهيږى، مجاهد رحمه الله فرمائى تُفِيضُونَ معنى ده تاسو وائې.

---

(١) وايضاً اخرجه فى الادب، باب لاتسبوا الدهر، رقم الحديث ٦١٨١؛ وفى التوحيد، باب قول الله تعالى: يريدون ان يبدلوا كلام الله، رقم الحديث ٧٤٩١؛ واخرجه مسلم فى الالفاظ من الادب وغيرها، باب النهى عن سب الدهر، رقم الحديث ٢٢٤٦؛ واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير، باب سورة الجاثية، رقم الحديث ١/١١٤٨٦؛ واخرجه ابوداؤد فى الادب، باب فى الرجل يسب الدهر، رقم الحديث-٥٢٧٤؛

(٢) تكملة فتح الملهم ٤/٤١١؛ وعمدة القارى-١٩/١٦٧؛

(٣) معالم السنن ٨/١١٨؛ بتغير الالفاظ، عمدة القارى-١٩/١٦٧؛

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمْ أَثَرَةٍ وَأُثْرَةٍ وَأَثَارَةٍ بَقِيَّةٌ: آیت مبارك کښې دی ﴿ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هٰذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (اې نبی ته دوی ته اووایه) ماله څه (صحیح) کتاب راوړنی چه دَ دې (قرآن) نه اول وی (کوم کښې چه دَ شرك حکم وی) یا (که هغه کتاب نه وی نو) څه بل (معتبر) مضمون راوړنی که تاسو رښتونی ئی. فرمائی أَثَرَةٍ وَأُثْرَةٍ وَأَثَارَةٍ معنی ده بَقِيَّةٌ دَ هر څیز باقی پاتې حصه.

قوله: بدعا من الرّسل: لستُ باوّل الرّسل: په آیت مبارك کښې دی ﴿قُلْ مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي مَا يُفْعَلُ بِي وَلَا بِكُمْ﴾ ته اووایه چه زه څه عجیبه رسول نه یم او زه نه پوهیږم چه ما سره به څه څه کولې شی اونه دا معلوم چه) تاسو سره څه څه کولې شی (بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ) معنی اولنې رسول (مَا كُنْتُ بِدْعًا مِنَ الرُّسُلِ) کښې اولنې رسول نه یم.

قوله: وقال غیره: ارایتم، هذه الالف انما هی توعد: آیت کښې دی ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ.....﴾ اووایه ښه ده اوښایئې څوك چه تاسو رابلنی دَ الله نه سوا، ماته اوښایئې هغوی په زمکه کښې څه جوړ کړی دی یادَ هغوی شراکت شته په آسمانونو کښې.

فرمائی چه "ارایتم" کښې الف تنبیه اووعیددَ پاره راوړلې شویدې اومطلب دا دې که چرې ستاسو دَ شرك دعوی صحیح وی بیا هم هغه دَ دې خبرې حقدار نه دې چه دَ هغه عبادت اوکړېشی څکه چه دَ کوم څیز دَ پاره نه نقلی دلیل وی اونه عقلی نو هغه څنګه اومنلې شی، نقلی دلیل دَ یوآسمانی کتاب سندپیش کړئی، څه علمی اصول پیش کړنی چه عقلی دلیل جوړشی نو ستاسو خبره به اومنو او "ارایتم" کښې دَ سترګولیدل مراد نه دی بلکه دا دَ رؤیت علم په معنی کښې دی، دَ دې مفهوم دې چه آیا تاسو سره علم شته ، آیاتاسوته خبر دې. بعضو دَ دې ترجمه "اخبرونی" سره هم کړیده.

[۳۱۸] بَاب: وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيْهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي أَنْ أُخْرَجَ وَقَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِي وَهُمَا يَسْتَغِيثَانِ اللّٰهَ وَيْلَكَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللّٰهِ حَقٌّ فَيَقُولُ مَا هٰذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ

[۴۵۵۰] (۱) حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ قَالَ كَانَ مَرْوَانُ عَلَى الْحِجَازِ اسْتَعْمَلَهُ مُعَاوِيَةُ فَخَطَبَ فَجَعَلَ يَذْكُرُ يَزِيدَ بْنَ مُعَاوِيَةَ لِكَيْ يُبَايَعَ لَهُ بَعْدَ أَبِيهِ فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمٰنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ شَيْئًا فَقَالَ خُذُوهُ فَدَخَلَ بَيْتَ عَائِشَةَ فَلَمْ يَقْدِرُوا فَقَالَ مَرْوَانُ إِنَّ هٰذَا الَّذِي أَنْزَلَ اللّٰهُ فِيهِ وَالَّذِي قَالَ

(۱) وهذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب السته سوى البخارى

لِوَالِدَيۡهِ أُفٍّ لَكُمَا أَتَعِدَانِنِي فَقَالَتْ عَائِشَةُ مِنْ وَرَاءِ الْحِجَابِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِينَا شَيْئًا مِنَ الْقُرْآنِ إِلَّا أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ عُذْرِي

حضرت معاویه رضي الله عنه مروان بن الحکم دَ حجاز امیر مقررکړې وو. هغه یو ځل خطبه ورکړه او په هغې کښې خلقو نه دَ حضرت معاویه رضي الله عنه نه پس دَ هغوی دَ ځوئ یزید په لاس دَ بیعت دَ پاره اووئیل، په دې حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر رضي الله عنه څه اووئیل، بعض روایاتوکښې دی چه هغوی دې طریقې ته دَ قیصر اوکسری طریقه اووئیله او اعتراض ئې اوکړوچه دَ قیصر او کسری په وخت کښې به دَ پلار نه پس دَ ځوئ بادشاهی قائمیدله.(۱) مروان دَ هغه په اعتراض باندې خفه شو او وئې وئیل دې اونیسئی، حضرت عبدالرحمن دَ حضرت عائشه رضي الله عنها کور ته لاړو، ظاهره خبره ده چه دَ هغې کور ته دَ چا دَ تلو جراءت نه شوکیدې. هغوی هغه خو راګیرنه کړو خو دائې اووئیل دا هغه سړې دې دَ چا باره کښې چه دَ قرآن دا آیت نازل شویدې ﴿وَالَّذِي قَالَ لِوَالِدَيۡهِ أُفٍّ لَكُمَا﴾ حضرت عائشه رضي الله عنها دَ پردې نه اخوا دَ مروان تردید کولو سره اوفرمائیل قرآن کښې زمونږ متعلق صرف زما براءت نازل شویدې، داسې قسم څه آیت زمونږ متعلق نه دې نازل شوې.

[۳۱۹] بَاب: قَوْلِهِ فَلَمَّا رَأَوْهُ عَارِضًا مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ

قَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيهَا عَذَابٌ أَلِيمٌ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَارِضٌ السَّحَابُ

[۴۵۵۱] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عِيسَى حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَخْبَرَنَا عَمْرٌو أَنَّ أَبَا النَّضْرِ حَدَّثَهُ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَاحِكًا حَتَّى أَرَى مِنْهُ لَهَوَاتِهِ إِنَّمَا كَانَ يَتَبَسَّمُ قَالَتْ وَكَانَ إِذَا رَأَى غَيْمًا أَوْ رِيحًا عُرِفَ فِي وَجْهِهِ قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الْغَيْمَ فَرِحُوا رَجَاءَ أَنْ يَكُونَ فِيهِ الْمَطَرُ وَأَرَاكَ إِذَا رَأَيْتَهُ عُرِفَ فِي وَجْهِكَ الْكَرَاهِيَةُ فَقَالَ يَا عَائِشَةُ مَا يُؤْمِنِّي أَنْ يَكُونَ فِيهِ عَذَابٌ عُذِّبَ قَوْمٌ بِالرِّيحِ وَقَدْ رَأَى قَوْمٌ الْعَذَابَ فَقَالُوا هَذَا عَارِضٌ مُمْطِرُنَا

[۳۲۰] بَاب: تفسیر سُورَةُ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وسلم

أَوْزَارَهَا آثَامَهَا حَتَّى لَا يَبْقَى إِلَّا مُسْلِمٌ عَرَّفَهَا بَيَّنَهَا وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَلِيُّهُمْ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ أَيْ جَدَّ الْأَمْرُ فَلَا تَهِنُوا لَا تَضْعُفُوا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَضْغَانَهُمْ حَسَدَهُمْ آسِنٍ مُتَغَيِّرٍ

قوله: أَوْزَارَهَا آثَامَهَا حَتَّى لَا يَبْقَى إِلَّا مُسْلِمٌ:

دَ "**حتى تضع الحرب اوزارها**"، **معنی**: په آیت مبارك كښې دی ﴿حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا﴾ دا یا

---

(۱) عمدة القاری ۱۹/۱۶۹؛ وفتح الباری-۸/۵۷۷:

خو "ضرب الرقاب" غایت دې یا "شدالوثاق" او یا "فاما منا بعد واما فداءً" غایت دې، مطلب دا چه دا احکام به هغه وخت باقي پاتې کیږي ترکومې چه تول په تول ختم نشي او صرف مسلمانان باقي پاتې شي. په آیت کښې "اوزار" "وزر" جمع ده دَ کوم معنی چه دَ بوج راځي.
امام بخاري رحمه الله "اوزار" تفسیر آثام یعنی گناهونو سره کړیدې. په دې صورت کښې به ترجمه وي "تردې چه جنګ خپل گناهونه کیږدي" یعنی چه جنګ ختم شي او ترکومې چه جنګ کیږي نو عام توګه باندې به طرفینو کښې ضرور دَ یو طرف نه دَ گناه ارتکاب کوي چه په ناحقه او باطل باندې جنګیږي. او دا مطلب هم کیدیشي چه جنګ کونکي قوم دَ جنګ گناه ختمه کړي په دې طریقه دَ کفر او شرک نه توبه اوباسي، نوعلامه عیني رحمه الله دا دواړه معنې بیانولو سره فرمائي: "تضع الحرب اوزارها: ای اثامها واجرامها، فیرتفع، وینقطع الحرب، لان الحرب لایخلومن الاثم فی احدالجانبین، وقیل: معناه: حتی یضع القوم المحاربون اوزارها اثامها، بان یتوبوامن کفرهم، ویؤمنوا بالله ورسوله[1] لیکن جمهورمفسرین "اوزارها" تفسیر په وسله سره کوي اودَ آیت مفهوم داسې بیانوي چه قتل او قتال او دَ قیداوبندسلسله به هغه وخت پورې دې جاري وي ترکومې پورې چه دښمن خپله وسله کینږدي.[2]

دَ کلماتو تشریح:

قوله: عَرَّفَهَا بَيَّنَهَا: په آیت مبارك کښې دی ﴿وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَّفَهَا لَهُمْ﴾ په دې کښې عرفها معنی ده بینها یعنی دوی به جنت ته داخل کړي دَ کوم چه به دوی ته پیژندګلو اوکړي، هرجنتي به خپل مقام او کور اوپیژني.

قوله: مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَلِيُّهُمْ: دا ﴿ذٰلِكَ بِأَنَّ اللهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَأَنَّ الْكٰفِرِينَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ﴾ دَ مسلمانانو کامیابي او کافرانو تباهي، دَ دې وجه نه ده چه الله تعالی دَ مسلمانانو کارساز دې او دَ کافرانو څوك کارساز نشته، فرمائي په آیت کښې مولی په معنی دَ ولي دې.

قوله: عَزَمَ الْأَمْرُ أَيْ جَدَّ الْأَمْرُ: آیت کښې دی ﴿فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ﴾ نو بیا چه کله دَ کار تاکید وي نو که الله تعالی سره رښتوني وي نو دَ هغوی خیګړه ده. فرمائي عزم الامر معنی ده جدالامر یعنی معامله پخه شوه. علامه شبیراحمد عثماني رحمه الله لیکي: "یعنی په ظاهره داخلق حکم منونکي او په ژبه دَ اسلام احکام او دَ اسلام اقرار کوي خود کارخبره دا ده چه عملاً دَ الله او رسول خبره اومني او خبره ښه او معقول اوکړي. بیا چه کله په جهاد وغیره کښې دَ کار تاکید او زور راشي هغه وخت دَ الله تعالی په وړاندې رښتوني ثابت شي نو دا صورت به دَ هغوی دَ بهترئي او خیګړې وي. حضرت شاه صاحب لیکي: دَ

---

[1] عمدة القاري-۱۹/۱۷۱:

[2] فتح الباري-۸/۵۷۹:

شريعت حكم نه منلوسره كافر كيږي، دَ الله تعالى حكم په هر شان منل پكار دى. نوبيا خو رسول صلى عليه وسلم هم پوهيږي چه ويريدونكى ولې جنګوى خو چه كله ډير تاكيد راشى نو هغه وخت به جنګيدل ضروري وى او كه نه وى نو جنګ كونكى خو ډير دى.

قوله: فَلَا تَهِنُوا لَا تَضْعَفُوا: په آيت مبارك كښې دى ﴿وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَاَنْتُمُ الْاَعْلَوْنَ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ﴾ نو(اى مسلمانانو) تاسو)دكافرانوپه مقابله كښې) همت مه بائيلئى او(همت بائيللو سره) دَ صلح طرف ته مه راغواړئى او هم تاسو به غالب ئى كه چرې تاسو)حقيقتاً) مؤمن ئى، فرمائى آيت كښې لاتهنوا معنى ده تاسو ضعيف اوكمزورى مه جوړيږئى.

قوله: أَضْغَانَهُمْ حَسَدَهُمْ: آيت كښې دى ﴿أَمْ حَسِبَ الَّذِيْنَ فِيْ قُلُوْبِهِمْ مَّرَضٌ اَنْ لَّنْ يُّخْرِجَ اللهُ أَضْغَانَهُمْ﴾ دَ كوموخلق په زړونوكښې چه مرض)نفاق) دې)اودَ دې دَ پټولوكوشش كوى) نو آيا داخلق خيال كوى چه الله تعالى به چرې دَ دوى دَ زړه عداوت نه ښكاره كوى. فرمائى په آيت كښې دَ ﴿لَاتَهِنُوْا﴾ معنى ده دَ هغوى حسد او بغض.

قوله: آسِنٍ مُتَغَيِّرٍ: په آيت مبارك كښې دى ﴿فِيْهَآ اَنْهٰرٌ مِّنْ مَّآءٍ غَيْرِ اٰسِنٍ﴾ په دې كښې ډير نهرونه خودَ داسې اوبو دى كوم چه كښې به چه لږ تغير نه وى. فرمائى په آيت كښې اسن په معنى دَ متغير دې يعنى دَ دې اوبو په رنګ كښې، بوئى او خوند كښې به هيڅ قسم تغير نه وى.

[۳۲۱] بَاب وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ

[۴۵۵۲](۱)، واخرجه مسلم فى الادب، باب الصلة وتحريم قطيعتها رقم الحديث: ۲۵۵۴- حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ قَالَ حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي مُزَرِّدٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ خَلَقَ اللَّهُ الْخَلْقَ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْهُ قَامَتِ الرَّحِمُ فَأَخَذَتْ بِحَقْوِ الرَّحْمَنِ فَقَالَ لَهُ مَهْ قَالَتْ هَذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ الْقَطِيعَةِ قَالَ أَلَا تَرْضَيْنَ أَنْ أَصِلَ مَنْ وَصَلَكِ وَأَقْطَعَ مَنْ قَطَعَكِ قَالَتْ بَلَى يَا رَبِّ قَالَ فَذَاكِ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ حَمْزَةَ حَدَّثَنَا حَاتِمٌ عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ حَدَّثَنِي عَمِّي أَبُو الْحُبَابِ سَعِيدُ بْنُ يَسَارٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ بِهَذَا ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَخْبَرَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي الْمُزَرِّدِ بِهَذَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ

[1]))وايضا فى التفسير باب وربك فكبر، رقم الحديث۴۶۴۲-۴۶۴۱:. وفى الادب باب من وصل وصله الله، رقم الحديث۵۹۸۷:)مع الفتح (وفى التوحيد، باب قوله تعالى يريدون ان يبدلواكلام الله، رقم الحديث۷۵۰۲:)مع الفتح (واخرجه النسائى فى التفسير، باب قوله تعالى :فهل عسيتم ان توليتم ان تفسدوا فى الارض وتقطعوا ارحامكم، رقم الحديث۱۱۴۹۷/۱:

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاقْرَءُوا إِنْ شِئْتُمْ فَهَلْ عَسَيْتُمْ

حضرت ابوهریره رضی الله عنه نه روایت دې چه رسول الله ﷺ فرمائیلی دی کله چه الله تعالی دَ مخلوق دَ پیدائش نه فارغ شو نو رحم یعنی رشته داری راپاسیده او دَ الله تعالی) لمن ئې اونیوله، الله تعالی دې ته اوفرمائیل چه څه دی؟ عرض ئې اوکړو چه دَ قطع رحمی نه ستا پناه غواړم. الله تعالی ارشاد اوفرمائیلو چه ته په دې راضی نه ئې چه څوك ساتی نو زه هغه اوساتم او څوك چه تاپریږدی نو زه هغه پریږدم، دې وئیل ولې نه. الله تعالی اوفرمائیل چه هم داسې به وی. حضرت ابوهریره) اوفرمائیل که ستا زړه غواړی نو دا آیت اولوله (فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ....)

قوله: فلما فرغ منه، قامت الرحم: رحم دَ رحمت نه مشتق دې.خپلولئی او رشته دارئی ته وائی قرابت عرض دې دلته د دې طرف ته دَ قیام نسبت شویدې.ممکن دی چه الله تعالی دې ته بدن ورکړې وی او دا هم ممکن ده چه فرښتې په اودریدو سره دَ دې ترجمانی کړې وی اودا هم ممکن دی چه دا کلام په خپله حقیقی معنی کښې نه دَ تشبیه یا تمثیل په توګه وی لکه چه وړاندې راځی.

قوله: فاخذت بحقو الرحمن:

د ``فاخذت بحقو الرحمن،، معنی: حقو (دَ حاء زبر او دَقاف غړوندی سره) معقد ازار ته وائی یعنی دَ ازار تړلو ځائ اوپه ازار باندې هم دَ دې اطلاق کیږی. داجمله په خپله حقیقی معنی باندې محمول نه ده ځکه چه الله تعالی دَ ازار او معقد ازار وغیره څیزونونه پاك او منزه دې. بلکه دا کلام دَ عربو یو مخصوص تعبیر مخې ته کیخودلو سره کړیدې. دَ عربو دا عادت وو چه کله به یو سړې دَ چا په پناه کښې راغلو اویا دَ هغه دَ امداد خواهش مند وو نودَ خپل مقصد دَ اهمیت په وړاندې هغه به دَ دې دَ پاره دا طریقه اختیاروله چه دَ هغه سړی په حقوازار باندې به ئې دواړه لاسونه کیخوده د چا به چه امداد کول وو یا هغه چه دَ ده په پناه کښې به راغلو نو دغه شان به هغه متوجه شو. دلته چه کومه خبره بیانول مقصود دی نو هغه دَ عربو دَ طرزکلام دَ مثال په شکل کښې واضحه کړیشوه. نو رشته داری دَ خپلې پریکیدونه دَ الله تعالی پناه غوښتلو مفهوم دَ استعارې په توګه په مذکوره عبارت کښې بیان کړیشویدې. ګنی لغوی توګه باندې دا الفاظ په خپل حقیقی معنی کښې دلته صادق نه راځی. دا هم داسې ده لکه چه عربوکښې کله دَ چا باره کښې وئیلې کیږی چه "یداه مبسوطتان" نو دې نه مراد سخاوت یا فیاضی ښکاره کول وی. که د هغه لاس هم نه وی یاداسې ذات وی دَ چا دَ پاره چه دَ لاس وجود کیدل محال وی لکه الله تعالی).

خلاصه دا شو چه دَ عربوپه کلام کښې ډیر داسې الفاظ استعمالیږی چه هغه په خپله حقیقی معنی کښې نه وی بلکه په دوئم مفهوم کښې وی. چونکه دَ قرآن نزول او دَ نبی کریم ﷺ دَ احادیثو صدور هم دَ عربو په طرز کلام ، هم د هغوی په طریقه او هم دَ هغوی دَ محاورې مطابق شویدې، په دې وجه په قرآن او حدیث کښې دا قسمه الفاظ چه په کوم د متشابهاتواطلاق کیږی دَ هغې په تاویل او وضاحت کښې دا خبره په ذهن کښې یاد ساتل

پكار دى چه رشته دارې يوه معنى ده دَ دې دَ پاره قيام كول، پناه غوښتل، يوځائ كول او پريكول دا ټول الفاظ دَ تمثيل او تشبيه دَ پاره دى. په دې سره هغه خبره واضحه كوى چه رحم لكه چه يوه هستى ده يا دَ يو داسې سړى په شان ده چه ولاړ وى او دَ الله تعالى دَ عظمت لمن اونيسى او دَ پناه غوښتونكې وى، دينه رشته دارئ او خپلولئى فضيلت ثابتول او دَ قطع رحمئى خراب والى كول مقصودى. علامه طيبى رحمه الله دَ دې حديث په شرح كښې ليكى: **وهذا القول مبنى على الاستعارة التمثيلية، كانه شبه حالة الرحم وما هى عليه من الافتقار الى الصلة والذب عنها بحال مستجير ياخذ بحقو المستجار به، ثم اسند على سبيل الاستعارة التخييلية ما هو لازم المشبه به من القيام، فيكون قرينة مانعة من ارادة الحقيقة، ثم رشحت الاستعارة بالقول والاخذ وبلفظ الحقو فهو استعارة اخرى**(١)

دَ روايت په آخر كښې دا آيت دې ﴿فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ﴾ حضرت شيخ الهند رحمه الله ﴿تَوَلَّيْتُمْ﴾ ترجمه دَ حكومت ملاويدلو سره كړيده، دَ هغوى ترجمه دا ده. "بيا ستاسو نه دا هم توقع ده كه چرې تاسو ته حكومت ملاؤ شى نو په ملك كښې به خرابى واچوئى او خپلې رشته دارئى به ختمې كړئى" مولانا شبيراحمد عثمانى رحمه الله دَ دې په تحت كښې ليكى: "يعنى دَ حكومت او اقتدار په نشه كښې خلق عموماً په اعتدال او انصاف باندې نه قائميږى، دَ دنيا حرص نور هم زياتيږى، بيا دَ شان اوشوكت كشمكش او غرض پرستئى كښې جګړې اودروى، دَ څه چه آخرى نتيجه دا كيږى چه عام فتنه او فساد او دَ يوبل سره تعلق ختمول".

نور علماء "تولى" په معنى دَ اعراض اخستلو سره دا مطلب اخلى چه كه ته دَ الله تعالى په لار كښې دَ جهاد نه ډډه كوې نو ښكاره خبره ده چه په دنياكښې به امن او انصاف نشى قائم كيدې او چه كله امن او انصاف نشى قائميدې نو ظاهره ده چه فساد او بدامنى او دَ حق نه پيژندلو راج به وى.

او بعضوداسې تفسيركړيدې كه چرې تاسو دَ ايمان راوړلونه اعراض او ډډه كوئى نودَ جاهليت دَ زمانې كيفيت به په منډه راشى چه كوم خرابې او فساد په هغه وخت كښې وو او په وړه او معمولى خبره به رشتې او خپلولئى ختميدې هم هغه ټوله نقشه به بيا قائمه شى.

او كه په آيت كښې دَ خاص منافقينوته خطاب اومنلې شى نو يومطلب داهم كيديشى كه دَ جهاد نه اعراض كوئى نو تاسو نه هم دا توقع كيديشى چه په خپلو منافقانه شيطانو سره به په ملك كښې خرابى خوره كړئى او دَ كومو مسلمانانوسره چه ستاسو خپلولئى دى دَ هغې بالكل پرواه نه كولوسره به په كولاؤ دَ كافرانو امداديان جوړيږئى.(٢)

---

(١) اوګورئى شرح الطيبى ٩/١٥٣ : كتاب الادب، باب البروالصلة بتغيير الالفاظ. وعمدة القارى-١٩/١٧٣:
(٢) تفسير عثمانى ٦٧٦:فائده نمبر-٧

[٣٢٢] باب: تفسير سورة الفتح

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بُورًا هَالِكِينَ سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ السَّحْنَةُ وَقَالَ مَنْصُورٌ عَنْ مُجَاهِدٍ التَّوَاضُعُ شَطْأَهُ فِرَاخَهُ فَاسْتَغْلَظَ غَلُظَ سُوقِهِ السَّاقُ حَامِلَةُ الشَّجَرَةِ وَيُقَالُ دَائِرَةُ السَّوْءِ كَقَوْلِكَ رَجُلُ السَّوْءِ وَدَائِرَةُ السُّوءِ الْعَذَابُ تُعَزِّرُوهُ تَنْصُرُوهُ شَطْأَهُ شَطْءُ السُّنْبُلِ تُنْبِتُ الْحَبَّةُ عَشْرًا أَوْ ثَمَانِيًا وَسَبْعًا فَيَقْوَى بَعْضُهُ بِبَعْضٍ فَذَاكَ قَوْلُهُ تَعَالَى فَآزَرَهُ قَوَّاهُ وَلَوْ كَانَتْ وَاحِدَةً لَمْ تَقُمْ عَلَى سَاقٍ وَهُوَ مَثَلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ خَرَجَ وَحْدَهُ ثُمَّ قَوَّاهُ بِأَصْحَابِهِ كَمَا قَوَّى الْحَبَّةَ بِمَا يُنْبِتُ مِنْهَا

د کلماتو تشريح:

قوله: سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ السَّحْنَةُ: آيت كښې دى ﴿سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ﴾ دَ سجدو په اثر سره دَ هغوى په مخونوباندې نښې ښكاره دى، په دې كښې ﴿سِيمَا﴾ ترجمه امام السحنة سره كړيده دَ كوم معنى چه دَ ځرمنې نرمې او تازګى راځي. دَ سين زبر او زير دواړو سره لوستلې كيږى. منصور د مجاهد رحمه الله نه د دې معنى دَ تواضع نقل كړيده يعنى د سجدو د اثر په وجه دَ هغوى په مخونو باندې عاجزۍ انكسارى اِو تواضع ښكاره كيږى. او دريم مطلب دا هم بيان كړېشويدې چه دَ سجدې د اثر په وجه د هغوى په مخونوكښې د سجدې نښې وى.

قوله: فَاسْتَغْلَظَ: غَلُظَ: آيت كښې دى ﴿فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ﴾ فرمائى دې كښې "استغلظ" معنى غَلُظَ يعنى پيړشوې.

قوله: شَطْأَهُ: فراخه: ﴿كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ﴾ دَ بوټى په شروع كښې چه كومه ستن راوځى هغې ته شطا وائى.

قوله: دَائِرَةُ السَّوْءِ كَقَوْلِكَ رَجُلُ السَّوْءِ وَدَائِرَةُ السُّوءِ الْعَذَابُ: په آيت كښې دى ﴿عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ﴾ دې كښې دَ ﴿دَائِرَةُ السَّوْءِ﴾ نه عذاب مراد دې. خراب ګردش، "سَوء" كه دَ سين زبر سره وى نو مضاف اليه واقع كيږى.

قوله: تُعَزِّرُوهُ: تَنْصُرُوهُ: په آيت مبارك كښې دى ﴿لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ﴾ دې كښې "تعزروه" معنى ده تاسو دَ دوى مدد كوئى.

قوله: شَطْأَهُ شَطْءُ السُّنْبُلِ تُنْبِتُ الْحَبَّةُ عَشْرًا.... فَيَقْوَى بَعْضُهُ بِبَعْضٍ: ﴿أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ﴾ فرمائى شطاه كښې ضمير "سنبل" طرف ته راجع دې. سنبل يعنى دَ وړى ستن..... يوه دانه كله لس، كله آته او كله اووه وړى او ښاخونه راټوكوى. بيا هريو ته په بل سره مضبوطيا ملاويږى. هم دَ دې ذكر "فآزره" كښې الله تعالى كړيدې. دَ دې معنى "قواه" ده. كه چرې هم يو وړې ښكاره كيدو نو هغه به په يوه تنه باندې نشو قائميدې. دا مثال الله تعالى نبى

كريم ﷺ دَ پاره بيان كړي ووچه په شروع كنبي كه خو ته يواځې وتلې وې، بيا الله تعالى دَ صحابه كرامو رضي الله عنهم سره مضبوطيا او تقويت دركړو لكه چه يوې دانې ته الله تعالى هم دَ هغه ځيز نه قوت وركړى چه كوم دَ دادنې نه راتوكيږى.

[۳۲۳] بَاب: إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

[۴۵۵۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ عَنْ مَالِكٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسِيرُ فِي بَعْضِ أَسْفَارِهِ وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ يَسِيرُ مَعَهُ لَيْلًا فَسَأَلَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ عَنْ شَيْءٍ فَلَمْ يُجِبْهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ ثُمَّ سَأَلَهُ فَلَمْ يُجِبْهُ فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ثَكِلَتْ أُمُّ عُمَرَ نَزَرْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كُلَّ ذَلِكَ لَا يُجِيبُكَ قَالَ عُمَرُ فَحَرَّكْتُ بَعِيرِي ثُمَّ تَقَدَّمْتُ أَمَامَ النَّاسِ وَخَشِيتُ أَنْ يُنْزَلَ فِيَّ قُرْآنٌ فَمَا نَشِبْتُ أَنْ سَمِعْتُ صَارِخًا يَصْرُخُ بِي فَقُلْتُ لَقَدْ خَشِيتُ أَنْ يَكُونَ نَزَلَ فِيَّ قُرْآنٌ فَجِئْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ لَقَدْ أُنْزِلَتْ عَلَيَّ اللَّيْلَةَ سُورَةٌ لَهِيَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ ثُمَّ قَرَأَ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا

[۴۵۵۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا قَالَ الْحُدَيْبِيَةُ

[۴۵۵۵] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ قُرَّةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ قَالَ قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ سُورَةَ الْفَتْحِ فَرَجَّعَ فِيهَا قَالَ مُعَاوِيَةُ لَوْ شِئْتُ أَنْ أَحْكِيَ لَكُمْ قِرَاءَةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَفَعَلْتُ

[۳۲۴] بَاب: لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

د ايت كريمه متعلق يو اشكال او دهغې جوابات: دلته كنبې اشكال كيږى چه فتح دَ الله تعالى نعمت دې او په نعمت باندې شكر مرتب كيدل پكار دى دلته كنبې دَ شكر په ځائ مغفرت مرتب كړيشويدې. حضرت انورشاه كشميرى رحمه الله فرمائى چه كيديشى دَ شكر او مغفرت په مينځ كنبې څه معنوى مناسبت وى.دَ دې مناسبت په وجه دَ يو بل په ځائ ايږدى. دَ مانځه نه پس دَ استغفار حكم وركړى دى خو هغه دَ شكر موقع ده. دوئمه خبره دا ده چه دَ انبياء كرام عليهم السلام په حق كنبې دَ دنيا او آخرت نعمتونه خود امين په شكل كنبې وى. هغوى دَ دنياوى نعمت سره سره دَ په اخروى نعمت هم كاميابولې شي. چونكه دَ مكې دَ فتح ذكر په آيت كنبې اوشو چه يو دنياوى نعمت دې نو دې سره سره دَ اخروى نعمت هم ذكر اوكړيشو چه مونږ. ته مغفور اوګرځولې.(۱) خودلته ته دا اشكال كيږى كه دَ مكې فتح دنياوى نعمت

---

(۱) فيض البارى-۴/۲۲۳:

دي اودې سره د اخروی نعمت مغفرت ذکر کولې شي نو بيا دا لام د تعليل څه د پاره دې؟
امام رازى رحمه الله د دې جواب دا ليکې چه په اصل کښې د مکې فتح د حج سبب جوړشو. د مکې د فتح نه وړاندې د مسلمانانو د پاره حج ممکن نه وو ځکه چه د مشرکانو هلته تسلط وو. د مکې د فتح نه د حج لار کولاؤ شوه او حج د ګناهونو د مغفرت سبب دې. د دې د پاره الله تعالى ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ....﴾ نه پس ﴿مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ﴾ ذکر اوکړلو (۱)
او حضرت تهانوى رحمه الله فرمائى د فتح مبين دې مغفرت د پاره سبب کيدلو وجه دا ده چه دې فتح مبين نه ډير خلق ډلې ډلې په اسلام کښې داخليږى او د اسلام د دعوت عام کيدل د هغوى ﷺ د ژوند مقصدعظيم او د هغوى ﷺ اجر او ثواب ډير زياتونکې دې او د اجر او ثواب زياتوالې سبب وى د ګناهونو د کفارې. (۲) بعض حضراتوئيلى دى دلته په حقيقت کښې عبارت محذوف دې او هغه دې ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝ فَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ﴾
حافظ جلال الدين سيوطى رحمه الله فرمائى چه دا آيت د دنياوى او اخروى نعمتونو د پاره جامع دې. د دنياوى نعمتونو بيا دوه قسمه دى يو هغه وى چه د کوم تعلق دين سره هم وى او دوئم هغه چه هغه خالص دنياوى شميرلې کيږى ﴿وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ۝﴾ کښې الله تعالى د دې دنياوى نعمت ذکرکړيدى د کوم چه دين سره تعلق دې. د صراط مستقيم هدايت يو ډير لوئ نعمت دې او دا په دنياکښې ورکړيشويدې ليکن د دې تعلق دين سره دې چه په دې سره د انسان د دين حفاظت کيږى ﴿وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ۝﴾ کښې الله تعالى د دې نعمت ذکر کوى چه په ظاهره دنيا سره تعلق لرى او خالصا دنيا سره د دې ربط دې. د اخروى نعمتونو هم دوه قسمه دى يو ثبوتيه او دوئم سلبيه ﴿لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ...﴾ کښې د نعم اخرويه سلبيه ذکر دې ﴿وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ﴾ کښې نعم اخرويه ثبوتيه ذکر دې. په دې کښې دې نعمتونو طرف ته اشاره ده د کوم چه په حديث کښې ذکر فرمائيلې شويدې "مالاعين رات، ولااذن سمعت، ولاخطر على قلب بشر" دې کښې د الله تعالى رضا هم داخله ده او د الله تعالى جل شانه رويت او ديدار هم په کښې شامل دې.

[۴۵۵۶] حَدَّثَنَا صَدَقَةُ بْنُ الْفَضْلِ أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ حَدَّثَنَا زِيَادٌ هُوَ ابْنُ عِلَاقَةَ أَنَّهُ سَمِعَ الْمُغِيرَةَ يَقُولُ قَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى تَوَرَّمَتْ قَدَمَاهُ فَقِيلَ لَهُ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا
حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَحْيَى أَخْبَرَنَا حَيْوَةُ عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ سَمِعَ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُومُ مِنَ اللَّيْلِ حَتَّى تَتَفَطَّرَ قَدَمَاهُ فَقَالَتْ عَائِشَةُ لِمَ تَصْنَعُ هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ

(۱) تفسير كبير-۲۸/۷۸:
(۲) بيان القران ۲/۱۸:) جلد-(۱۱

وَمَا تَأَخَّرَ قَالَ أَفَلَا أُحِبُّ أَنْ أَكُونَ عَبْدًا شَكُورًا فَلَمَّا كَثُرَ لَحْمُهُ صَلَّى جَالِسًا فَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَرْكَعَ قَامَ فَقَرَأَ ثُمَّ رَكَعَ

قوله: فَلَمَّا كَثُرَ لَحْمُهُ صَلَّى جَالِسًا:

د "فلما كثر لحمه، صلى جالسا"، معنی: داؤدی په دې اشکال کړیدې چه صحیح "فلمابدن" دې بدن معنی راځی اسن کله چه دَ هغوی) عمر زیات شو. راوی روایت بالمعنی کولوسره دَ خپل طرف ته بدن ترجمه "کثرلحمه" سره کړیده. ابن جوزی رحمه الله هم په دې باندې اشکال کړیدې او وئیلی دی چه "کثرلحمه" صحیح نه دې ځکه چه نبی کریم ﷺ په اوصافوکښې دا چا هم نه دی نقل کړی چه دَ هغوی ﷺ اندامونه چاق وو، او د هغوی) اندامونه څنګه چاقیدیشو چه هغوی) خوکله په ورځ دوه ځل دَ اوربشو روټئ په مړه خیټه نه خوړلې. نو ظاهری همدغه معلومیږی چه راوی دَ خپل طرف ته "بدن" ته "کثرلحمه"سره تعبیر کړې.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی په راوی باندې دا قسمه ګمان کول خلاف ظاهر دې. دَ ابن جوزی رحمه الله دا ویناچه رسول الله ﷺ په ورځ کښې دوځل په مړه خیټه خوراك نه دې خوړلې نو په دې وجه هغوی چاقیدې نشی محل نظر دې، ځکه چه دا دَ رسول الله ﷺ په معجزاتوکښې هم شمیرلې کیدیشی. دَ ولړې سره به هغوی ﷺ یوشپه کښې نهه ازواج مطهراتو له ورتلو، نو چه دَ ولړې سره دا ممکن ده نو دَ کم خوراك نه باوجود هم جسم اطهر کښې کثرت لحم څنګه ناممکن کیدیشی. دَ ابن جوزی رحمه الله په قول ردکولو سره حافظ رحمه الله لیکی: "وفي استدلاله بانه لم يشبع من خبز الشعير نظر، فانه يكون من جملة المعجزات، كما في كثرة الجماع، وطوافه في الليلة الواحدة على تسع، واحدى عشرة مع عدم الشبع، وضيق العيش، واي فرق بين الكثير المنى مع الجوع وبين وجود كثرة اللحم في البدن مع قلة الاكل (¹په دې وجه روایت کښې "فلما کثرلحمه" ته غلط وئیل او راوی ته بد فهم وئیل صحیح نه دی، خو دومره خبره ده چه دَ هغوی) بدن مبارك کښې داسې چاقوالې نه ووکوم سره چه دَ هغوی په حسن او جمال کښې کمې یا خلل واقع شوې وو.

[۳۲۵] بَاب إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا

[۴۵۵۸] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْلَمَةَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ الَّتِي فِي الْقُرْآنِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا قَالَ فِي التَّوْرَاةِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَحِرْزًا لِلْأُمِّيِّينَ أَنْتَ عَبْدِي وَرَسُولِي سَمَّيْتُكَ الْمُتَوَكِّلَ لَيْسَ

---

¹)) فتح الباری-۸/۵۸۵ :

بِفَظٍّ وَلَا غَلِيظٍ وَلَا سَخَّابٍ بِالْأَسْوَاقِ وَلَا يَدْفَعُ السَّيِّئَةَ بِالسَّيِّئَةِ وَلَكِنْ يَعْفُو وَيَصْفَحُ وَلَنْ يَقْبِضَهُ اللَّهُ حَتَّى يُقِيمَ بِهِ الْمِلَّةَ الْعَوْجَاءَ بِأَنْ يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ فَيَفْتَحَ بِهَا أَعْيُنًا عُمْيًا وَآذَانًا صُمًّا وَقُلُوبًا غُلْفًا

د سند توضیح: دَ ابوذر او ابوعلی بن سکن په روایت کښې عبدالله بن مسلمه دې (۱) دې نه علاوه په باقی روایاتوکښې "عبدالله" دې دَ پلار نوم ئې ذکر نه دې، ابوعلی جیانی وئیلی چه دا عبدالله بن صالح دې، حافظ مزی دې ته ترجیح ورکړیده.دَ ترجیح وجه هغوی داذکر کړې چه امام بخاری رحمه الله بالکل هم دا حدیث په خپل کتاب "الادب المفرد" کښې "عبدالله بن صالح عن عبدالعزیز" په سند سره نقل کړیدې دَ کوم نه چه معلومیږی چه دلته هم دَ عبدالله نه عبدالله بن صالح مراد دې (۲) خو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائیلی دی چه دَامام بخاری رحمه الله دا روایت دَ عبدالله بن صالح نه نقل کولوسره دا لازم نه راځی چه دلته په بخاری کښې هم دَ ده نه نقل کړیدې ځکه چه ډیرځلې هم یو روایت دَ دوو مختلف شیخانونه امام نقل کوی (۳) دا روایت په کتاب البیوع کښې تیرشویدې.(۴)-

[۳۲۶] بَاب هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ

[۴۵۵۹] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ بَيْنَمَا رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ وَفَرَسٌ لَهُ مَرْبُوطٌ فِي الدَّارِ فَجَعَلَ يَنْفِرُ فَخَرَجَ الرَّجُلُ فَنَظَرَ فَلَمْ يَرَ شَيْئًا وَجَعَلَ يَنْفِرُ فَلَمَّا أَصْبَحَ ذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ السَّكِينَةُ تَنَزَّلَتْ بِالْقُرْآنِ

د سکینه په تفسیر کې مختلف اقوال: په دې روایت کښې چه دَ کوم سړی واقعه بیان شویده هغه مشهور صحابی حضرت اسید بن حضیر) دې. دَ سکینې متعلق دَ علماؤ مختلف اقوال دی. مشهور قول دا دې چه سکینه یو معنوی څیز دې چه دَ سکون او اطمینان کیفیت سره په انسان باندې دَ الله تعالی دَ طرف نه نازلیږی (۵) بعضو وئیلی دی چه دا دَ اووه فرښتودَ یوې ډلې نوم دی.

علامه نووی رحمه الله فرمائیلی چه دا یو خاص مخلوق وی په چا کښې چه طمانیت او رحمت وی او دې سره دَ ملائکو ډله هم وی (۶)- امام راغب فرمائی چه دا فرښته وی چه دَ مؤمن زړه

---

(۱) فتح الباری-۸/۵۸۵ :

(۲) فتح الباری۸/۵۸۵ :و عمدة القاری-۱۹/۱۷۸

(۳) فتح الباری-۸/۵۸۵ :

(۴) صحیح بخاری،کتاب البیوع، باب کراهة السخب فی السوق

(۵) تفسیرروح المعانی-۱۲/۱۱۲ :

(۶) مجمع بحار الانوار ۳/۹۴ :وشرح مسلم للنووی ۱/۲۶۸ کتاب فضائل القران، باب نزول السکینة الراءة القران

ته سکون او اطمينان رسوی(۱) يو قول دا هم دې چه سکينه دَ زړه نه دَ رعب او ويرې ختميدلو نوم دې(۲)

[۳۲۷] بَابُ قَوْلِهِ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ

[۴۵۶۰] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَمْرٍو عَنْ جَابِرٍ قَالَ كُنَّا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ أَلْفًا وَأَرْبَعَ مِائَةٍ

[۴۵۶۱] (۳) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا شَبَابَةُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ قَالَ سَمِعْتُ عُقْبَةَ بْنَ صُهْبَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ الْمُزَنِيِّ إِنِّي مِمَّنْ شَهِدَ الشَّجَرَةَ نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الْخَذْفِ وَعَنْ عُقْبَةَ بْنِ صُهْبَانَ قَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ مُغَفَّلٍ الْمُزَنِيَّ فِي الْبَوْلِ فِي الْمُغْتَسَلِ يَأْخُذُ مِنْهُ الْوَسْوَاسُ

د سند توضيح: په دې حديث کښې "انی ممن شهد الشجرة" تعلق ترجمة الباب نه دې، دې نه پس دوه حديثونه يو مرفوع او دوئم موقوف ذکر کړيدې. اودَ دواړوتعلق ترجمة الباب نه نه دې.

---

(۱) المفردات للراغب-۲۳۷:

(۲) المفردات للراغب ۲۳۷:وقال ابن الاثير فی النهاية فی غريب الحديث :۲/۳۸۶ :السکنة التی ذکرها الله فی کتابه العزيز، قيل فی تفسيرها انها حيوان له وجه کوجه الانسان مجتمع، وسائرها خلق رقيق کالريح والهواء. وقيل :هی صورة کالهرة کانت معهم فی جيوشهم، فاذاظهرت، انهزم اعداوٌ هم، وقيل :هی ماکانوا يسکنون اليه من الايات التی اعطيهاموسی عليه السلام .... وفی مجمع بحار الانوار ۳/۹۴ :المختار انهاشئ من مخلوقاته فيه طمانينة ورحمة، ومعه ملائکة، وقيل :الاظهر انها الملائکة، وقيل :هوما يحصل به السکون، وصفاء القلب،وذهاب الظلمة النفسانية، ونزول ضياء الرحمة، وحصول الذوق، وقيل، وقيل وقيل، وقال الشوکانی رحمه الله بعدسردالاقوال المختلفة" :هذه التفاسير المتناقضة وانظر الی جعلهم تارة حيوانا، وتارة جماداً، وتارة شيئاً لايعقل ......ولايصح ان يکون مثل هذه التفاسير المتناقضة مروایاعن النبی) ...... اذا تقررلک هذاعرفت ان الواجب الرجوع فی مثل ذلک الی معنی السکينة لغة، وهومعروف، ولاحاجة الی رکوب هذه الامور المتعسفة المتناقضة")وانظر فتح القدير -۱/۲۲۷ :سورة البقرة-(

(۳))وايضاً فی الذبائح والصيد، باب الخذف والبندقة رقم الحديث۵۴۷۹:، وفی کتاب الادب، باب النهی عن الخذف، رقم الحديث۶۲۲۰ ، واخرجه مسلم فی الذبائح و باب اباحة الارنب، رقم الحديث۸۹۵۳:، واخرجه ابوداؤد فی الادب، باب فی الخذف رقم الحديث ۵۲۷۰:، واخرجه ابن ماجه فی الصيد، باب النهی عن الخذف، رقم الحديث ،۳۲۲۷-۳۲۲۶ :والرواية الثانية اخرجهاالترمذی، باب ماجاء فی کراهية البول فی المغتسل رقم الحديث۲۱:، واخرجها ابوداؤد کتاب الطهارة رقم الحديث ۲۷:واخرجها ابن ماجه، باب کراهية البول فی المغتسل رقم الحديث ۳۰۳ :واخرجها النسائی فی الطهارة، باب کراهية الموت فی المستحم- ۱/۱۵

حديث مرفوع دې "نهى النبى صلى الله عليه وسلم عن الخذف" يعنى هغوى ﷺ کانړي د ويشتلونه منع اوفرمائيل. داحديث وړاندې امام بخارى په کتاب الادب کښې تفصيلاً ذکر کړيدې.
داحديث مرفوع عقبه بن صيبان حضرت عبدالله بن مغفل) نه په طريقه د عنعنه نقل کوى.
دينه پس امام دوئم حديث موقوف ذکرکړو، عقبه بن صهبان فرمائى چه ما د عبدالله بن مغفل) نه په غسل خانه کښې د ميتيازو په باره کښې واوريدل چه دينه منع شويده) امام بخارى رحمه الله دا موقوف حديث ذکر کولو سره دا خودل غواړى چه د عقبه بن صهبان د عبدالله بن مغفل)نه دسماع تصريح نقل دى ځکه چه په دې کښې "سمعت عبدالله بن مغفل" الفاظ دى.
د دې موقوف حديث باره کښې علامه عينى رحمه الله فرمائى:

وهذا أخرجه اصحاب السنن الأربعة، عن الحسن، عن عبدالله بن مغفل، ان النبى صلى الله عليه وسلم نهى ان يبول الرجل فى مستحمه، وقال: ان عامة الوسواس منه، وهذا لفظ الترمذى، أخرجه فى الطهارة عن على بن حجر، وأخرجه ابوداؤد فيه عن احمد بن حنبل .... وأخرجه النسائى فيه عن على بن حجر، وأخرجه ابن ماجه فيه عن محمد بن يحيى.([1])

[۴۵۶۲]حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْوَلِيدِ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ خَالِدٍ عَنْ أَبِي قِلَابَةَ عَنْ ثَابِتِ بْنِ الضَّحَّاكِ -رضى الله عنه- وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ.
[۴۵۶۳]حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ السُّلَمِيُّ حَدَّثَنَا يَعْلَى حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ سِيَاهٍ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ قَالَ أَتَيْتُ أَبَا وَائِلٍ أَسْأَلُهُ فَقَالَ كُنَّا بِصِفِّينَ فَقَالَ رَجُلٌ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ. فَقَالَ عَلِيٌّ نَعَمْ. فَقَالَ سَهْلُ بْنُ حُنَيْفٍ اتَّهِمُوا أَنْفُسَكُمْ فَلَقَدْ رَأَيْتُنَا يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ - يَعْنِي الصُّلْحَ الَّذِي كَانَ بَيْنَ النَّبِيِّ - صلى الله عليه وسلم - وَالْمُشْرِكِينَ - وَلَوْ نَرَى قِتَالاً لَقَاتَلْنَا، فَجَاءَ عُمَرُ فَقَالَ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ أَلَيْسَ قَتْلاَنَا فِي الْجَنَّةِ وَقَتْلاَهُمْ فِي النَّارِ قَالَ «بَلَى». قَالَ فَفِيمَ أُعْطِي الدَّنِيَّةَ فِي دِينِنَا، وَنَرْجِعُ وَلَمَّا يَحْكُمِ اللَّهُ بَيْنَنَا. فَقَالَ « يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَلَنْ يُضَيِّعَنِي اللَّهُ أَبَدًا». فَرَجَعَ مُتَغَيِّظًا، فَلَمْ يَصْبِرْ حَتَّى جَاءَ أَبَا بَكْرٍ فَقَالَ يَا أَبَا بَكْرٍ أَلَسْنَا عَلَى الْحَقِّ وَهُمْ عَلَى الْبَاطِلِ قَالَ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَلَنْ يُضَيِّعَهُ اللَّهُ أَبَدًا. فَنَزَلَتْ سُورَةُ الْفَتْحِ.

[۳۲۸]باب تفسير سورة الْحُجُرَاتِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (لاَ تُقَدِّمُوا) لاَ تَفْتَاتُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ

---

[1]) عمدة القارى: ۱۹| ۱۷۹.

عَلَى لِسَانِهِ. (امْتَحَنَ) أَخْلَصَ. (تَنَابَزُوا) يُدْعَى بِالْكُفْرِ بَعْدَ الإِسْلاَمِ. (يَلِتْكُمْ) يَنْقُصْكُمْ، أَلَتْنَا نَقَصْنَا.

د کلماتو تشریح:

قوله: (لاَتُقَدِّمُوا) لاَتَفْتَاتُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - حَتَّى يَقْضِيَ اللَّهُ عَلَى لِسَانِهِ: په آیت کښې دی ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾ اې د ایمان خاوندانو! د الله تعالی او د هغه د رسول ﴿اجازت نه﴾ اول تاسو ﴿په يوقول يا فعل كښې﴾ وړاندې والې مه کوئی. فرمائی آیت کښې "لاتقدموا" معنی ده "لاتفتاتوا" تاسو وړاندې کیږئ مه، تفتاتوا فوت نه ماخوذ دې د کوم معنی چه وړاندې کیدل او د وخت تیریدلو ده.

قوله: يَلِتْكُمْ يَنْقُصْكُمْ: په آیت کښې دی ﴿وَإِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا﴾ او که تاسو د الله تعالی او د هغه د رسول صلی علیه وسلم وینا اومنئی نو الله تعالی به ستاسو د اعمالونه لږ شان هم کمې اونه کړی.

قوله: امْتَحَنَ أَخْلَصَ: په آیت کښې دی ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى﴾ بې شکه کوم خلق چه خپل آوازونه د رسول الله ﷺ په وړاندې ښکته ساتی نو دا هغه خلق دی د چا زړونه چه الله تعالی د تقوی د پاره خاص کړیدی، فرمائی آیت کښې امتحن معنی ده خالص کړی خوښ کړی.

[۳۲۹] بَاب لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ الآيَةَ

تَشْعُرُونَ تَعْلَمُونَ وَمِنْهُ الشَّاعِرُ

[۴۵۶۴] حَدَّثَنَا يَسَرَةُ بْنُ صَفْوَانَ بْنِ جَمِيلٍ اللَّخْمِيُّ حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ كَادَ الْخَيِّرَانِ أَنْ يَهْلِكَا أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا رَفَعَا أَصْوَاتَهُمَا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَدِمَ عَلَيْهِ رَكْبُ بَنِي تَمِيمٍ فَأَشَارَ أَحَدُهُمَا بِالأَقْرَعِ بْنِ حَابِسٍ أَخِي بَنِي مُجَاشِعٍ وَأَشَارَ الآخَرُ بِرَجُلٍ آخَرَ قَالَ نَافِعٌ لاَ أَحْفَظُ اسْمَهُ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لِعُمَرَ مَا أَرَدْتَ إِلَّا خِلاَفِي قَالَ مَا أَرَدْتُ خِلاَفَكَ فَارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فِي ذَلِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمُ الآيَةَ قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ فَمَا كَانَ عُمَرُ يُسْمِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ هَذِهِ الآيَةِ حَتَّى يَسْتَفْهِمَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ ذَلِكَ عَنْ أَبِيهِ يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ

قوله: تشعرون: تعلمون: ومنه الشاعر: په آیت کښې دی ﴿وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ﴾ فرمائی په دې کښې ﴿تَشْعُرُونَ﴾ په معنی د تعلمون دې او هم د دینه دې شاعر یعنی پیژندونکې. د امام بخاری رحمه الله د دې روایت نه معلومیږی چه ذکر شوې آیت د شیخینو حضراتو باره کښې نازل شویدې. خولې ابن عطیه رحمه الله وائی چه مذکوره آیت د بنوتمیم د اعرابو متعلق نازل شویدې کله چه هغوی راغله او د رسول الله ﷺ په وړاندې په زوره خبرې شروع کړې او د

حضرات شیخین متعلق دابن جریج دَ روایت مطابق آیت ﴿یٰٓاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تُقَدِّمُوْا بَیْنَ یَدَیِ اللّٰهِ﴾ نازل شویدې.[1] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په دواړو روایتونوکښې هیڅ تعارض نشته، سره دَ دې چه دَ حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه باره کښې آیت ﴿یٰٓاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تُقَدِّمُوْا﴾ نازل شویدې خودې آیت سره متصل وړاندې آیت ﴿یٰٓاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَرْفَعُوْٓا اَصْوَاتَکُمْ﴾ دې په دې وجه حضرت عمر رضی الله عنه هم دَ دې آیت دَ وجه نه دَ هغوی ﷺ په خدمت کښې په مزه د خبروکولو اهتمام شروع کړو.[2]

د ایت کریمه شان نزول: اودا هم ممکن دی چه ذکر شوی دواړه واقعات یو ځائې پیښ شوي وی. دَ حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت ابوبکر رضی الله عنه په خبروکښې دَ هغوی آواز اوچت شو اود دواړو متعلق دا آیت نازل شو. دَ دې دَ پاره روایت باب او دَ آیت باب بهر حال یوبل سره تعلق دې او امام بخاری رحمه الله معمولی مناسبت او تعلق سره روایات ذکرکوی. دَ حضرات شیخین په مینځ کښې چه کومې خبرې اترې اوشوې دَ هغې تفصیل په کتاب المغازی کښې "وفدبنی تمیم" لاندې تیرشوې دې.[3]

[۴۵۶۵] حَدَّثَنَا عَلِیُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا أَزْهَرُ بْنُ سَعْدٍ أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ قَالَ أَنْبَأَنِی مُوسَی بْنُ أَنَسٍ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ افْتَقَدَ ثَابِتَ بْنَ قَیْسٍ فَقَالَ رَجُلٌ یَا رَسُولَ اللّٰهِ أَنَا أَعْلَمُ لَكَ عِلْمَهُ فَأَتَاهُ فَوَجَدَهُ جَالِسًا فِی بَیْتِهِ مُنَكِّسًا رَأْسَهُ فَقَالَ لَهُ مَا شَأْنُكَ فَقَالَ شَرٌّ كَانَ یَرْفَعُ صَوْتَهُ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَأَتَی الرَّجُلُ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ أَنَّهُ قَالَ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ مُوسَی فَرَجَعَ إِلَیْهِ الْمَرَّةَ الْآخِرَةَ بِبِشَارَةٍ عَظِیمَةٍ فَقَالَ اذْهَبْ إِلَیْهِ فَقُلْ لَهُ إِنَّكَ لَسْتَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَلَكِنَّكَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ

قوله: فقال رجل: یارسول الله، انا اعلم لك علمه: داسړې څوك وو حافظ بن حجر رحمه الله اوفرمائیل چه دا حضرت سعدبن معاذ وو[4] او په صحیح مسلم کښې هم دَ هغوی نوم دې[5] خو حافظ ابن کثیر رحمه الله په دې باندې اشکال کړیدې چه حضرت سعد بن معاذ دَ غزوه خندق نه پس په کال ۵هجری کښې شهیدشوې وو او دَ مذکوره آیت تعلق دَ بنی تمیم وفد سره دې. کوم چه په کال ۹هجری کښې دَ هغوی ﷺ په خدمت کښې حاضرشوې وو. په

---

[1] فتح الباری-۸/۵۹۱ :
[2] فتح الباری-۸/۵۹۱ :
[3] کشف الباری، کتاب المغازی-۵۹۰:
[4] فتح الباری-۸/۵۹۲ :
[5] صحیح مسلم کتاب الایمان باب مخافة المؤمن ان یحبط عمله-۱/۷۵:

دي وجه په تاريخي لحاظ سره دَ حضرت سعدبن معاذ نوم اخستل صحيح نه دى (١) ابن منذر په خپل تفسيركښې ليكلى دى چه دا سړي حضرت سعدبن عباده) وو(٢) اوابن جرير دَ عاصم بن عدى نوم اخستې دې(٣) اوبعضو دَحضرت ابومسعود انصارى) نوم اخستې دې(٤)

[٣٣٠] بَاب إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

[٤٥٦٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الزُّبَيْرِ أَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ قَدِمَ رَكْبٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَمِّرِ الْقَعْقَاعَ بْنَ مَعْبَدٍ وَقَالَ عُمَرُ بَلْ أَمِّرِ الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ مَا أَرَدْتَ إِلَى أَوْ إِلَّا خِلَافِي فَقَالَ عُمَرُ مَا أَرَدْتُ خِلَافَكَ فَتَمَارَيَا حَتَّى ارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فَنَزَلَ فِي ذَلِكَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ حَتَّى انْقَضَتِ الْآيَةُ

دلته هم امام دَ حضرات شيخين واقعه دَ دې آيت لاندې نقل كړيده، حالانكه مذكوره آيت دَ حضرات شيخين باره كښې نه دې نازل شوې بلكه دا دَ جفاة اعراب متعلق نازل شويدې. په هغوى چا په زوره سره "يامحمد" چغه په يو كلى واله طريقه سره دَ هغوى ﷺ دَ راغوښتلو دَ پاره اولگوله نو دا آيت نازل شو (٥) خودَ دې جواب هم هغه دې چه دَ حضرات شيخينومتعلق دَ سورة ړومبني آيت نازل شويدې خو بيادا آيت هم دې سره نزدې او دَ هغوى ﷺ سره دَ ادب سلوك كول په دې آيت كښې هم دَ ړومبنى آيت په شان خودلې شوې دې. په دې مناسبت سره دلته ذكركړيشو. والله اعلم

[٣٣١] بَاب قَوْلِهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ

ددې آيت لاندې امام (بخارى ﷫) هيڅ يو روايت نه دې نقل كړې، علامه عينى ليكلى دى: والظاهر انه أخلى موضع الحديث، فامالم يظفر بشيء على شرطه او ادركه الموت. (٦)

[٣٣٢] باب: تفسير سُورَةُ ق

رَجْعٌ بَعِيدٌ رَدٌّ فُرُوجٍ فُتُوقٍ وَاحِدُهَا فَرْجٌ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ وَرِيدَاهُ فِي حَلْقِهِ وَالْحَبْلُ حَبْلُ الْعَاتِقِ

---

(١) تفسيرابن كثير-٤/٢٠٧:
(٢) عمدة القارى، باب علامات النبوة-١٦/١٤٥ :
(٣) تفسيرابن جرير و تفسير ابن كثير-٤/٢٠٧:
(٤) فتح البارى-٨/٥٥٢ :
(٥) تفسير ابن كثير ٤/٢٠٨:واسباب النزول سيوطى.١٩٥-١٩٤ :
(٦) عمدة القارى: ١٩| ١٨٤.

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْ عِظَامِهِمْ تَبْصِرَةً بَصِيرَةً حَبَّ الْحَصِيدِ الْحِنْطَةُ بَاسِقَاتٍ الطِّوَالُ أَفَعَيِينَا أَفَأَعْيَا عَلَيْنَا حِينَ أَنْشَأَكُمْ وَأَنْشَأَ خَلْقَكُمْ وَقَالَ قَرِينُهُ الشَّيْطَانُ الَّذِي قُيِّضَ لَهُ فَنَقَّبُوا ضَرَبُوا أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ لَا يُحَدِّثُ نَفْسَهُ بِغَيْرِهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ رَصَدٌ سَائِقٌ وَشَهِيدٌ الْمَلَكَانِ كَاتِبٌ وَشَهِيدٌ شَهِيدٌ شَاهِدٌ بِالْغَيْبِ مِنْ لُغُوبٍ النَّصَبُ وَقَالَ غَيْرُهُ نَضِيدٌ الْكُفُرَّى مَا دَامَ فِي أَكْمَامِهِ وَمَعْنَاهُ مَنْضُودٌ بَعْضُهُ عَلَى بَعْضٍ فَإِذَا خَرَجَ مِنْ أَكْمَامِهِ فَلَيْسَ بِنَضِيدٍ وَإِدْبَارِ النُّجُومِ وَأَدْبَارِ السُّجُودِ كَانَ عَاصِمٌ يَفْتَحُ الَّتِي فِي ق وَيَكْسِرُ الَّتِي فِي الطُّورِ وَيُكْسَرَانِ جَمِيعًا وَيُنْصَبَانِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَوْمَ الْخُرُوجِ يَوْمَ يَخْرُجُونَ إِلَى الْبَعْثِ مِنَ الْقُبُورِ

د کلماتو تشریح:

قوله: رَجْعٌ بَعِيدٌ: رَدٌّ: آیت کښې دی ﴿ءَاِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ﴾ ښه ده چه کله مونږ مړه شو او خاورې شو نو آیابیا به راژوندی کولې شو. دا بیاراژوندی کیدل ډیره لرې خبره ده. فرمائی "رَجْعٌ بَعِيدٌ" معنی ده "رَدّ" یعنی دنیاطرف ته بیا راګرځیدل.

قوله: فُرُوجٍ: فُتُوقٍ: وَاحِدُهَا فَرْجٌ: ﴿وَزَيَّنّٰهَا وَمَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ﴾ او(ستوروسره) دا ښائسته کړو او په دې کښې هیڅ چاودې نشته فرمائی فروج په معنی فتوق دې چه دَ فتق جمع ده په معنی د چاودی، سوری فروج جمع ده او د دې مفرد فرج دې.

قوله: مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ: وَرِيدَاهُ فِي حَلْقِهِ: آیت کښې دی ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ فرمائی په آیت کښې ﴿حَبْلِ الْوَرِيدِ﴾ نه سټ کښې دوه رګونه مراد دی. وریدَ سټ هغه رګ ته وائی دَ کوم په کټ کیدوچه مرګ واقع کیږی. په هندوستانی نسخوکښې عبارت دې"وریدہ فی حلقه: والحبل: حبل العاتق"ورید په حلق کښې وی اودَ حبل نه دَ سټ رګ مراد دې چونکه دا رګ حبل یعنی دَ رسئی سره یوشان وی په دې وجه دیته حبل الورید وائی.

قوله: مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ: مِنْ عِظَامِهِمْ: آیت مبارك کښې دی ﴿قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ﴾ مونږ دا اجزا پیژنو کوم چه خاوره کموی. فرمائی دې اجزا نه دَ دوی هډوکی مراددی.

قوله: تَبْصِرَةً: بَصِيرَةً: آیت کښې دی ﴿تَبْصِرَةً وَذِكْرٰى لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ﴾ فرمائی د ﴿تَبْصِرَةً﴾ معنی ده بصیرت، هوښیارتوب او بینائی.

قوله: حَبَّ الْحَصِيدِ: الْحِنْطَةُ: آیت کښې دی ﴿فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنّٰتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ﴾ فرمائی چه په دې کښې "حب الحصید" نه غنم او وریژې مراد دی، قتاده رحمه الله فرمائی چه دینه غنم او اوربشې مراد دی خودا لفظ عام دې دَ زمیندارئی هره غله دَ دې په عموم کښې داخله ده.

قوله: بَاسِقَاتٍ: الطِّوَالُ: ﴿وَالنَّخْلَ بٰسِقٰتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ﴾ او(راتوکوی)اوږدې اوږدې دَ کهجورې ونې د کومو غونچې چه ښه ګورې وی. فرمائی چه باسقات معنی اوږدې اوږدې.

قوله: أَفَعَيِينَا :أَفَأَعْيَا عَلَيْنَا، حِينَ أَنْشَأَكُمْ :آيت كښې دى ﴿أَفَعَيِينَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ ۚ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ﴾ آيا مونږ په اول پيداكولو كښې ستړې شوى يو بلكه داخلق دَ سره دَ پيداكيدو طرف نه په شك كښې پراته دى. فرمائى افعيينا معنى افاعيا علينا، آيا په مونږ باندې بوج جوړشويدې دې مونږ نى ستړى كړى يو كله چه تاسو الله پيدا كړئى.

قوله: وَقَالَ قَرِينُهُ :الشَّيْطَانُ الَّذِي قُيِّضَ لَهُ :آيت كښې دى ﴿وَقَالَ قَرِينُهُ هَٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ﴾ اوفرښته چه هغه سره اوسيده وائى به دا هغه (عمل نامه) ده چه ماسره تياره ده. فرمائى "قرين" نه هغه شيطان مراد دې چه دَ هغه سړى دَ پاره مقرر كړيشوې وو دواړه قوله دى. علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله ليكى: "يعنى فرښته به عمل نامه حاضره كړى او بعضو "قرين" نه مراد شيطان اخستې دى يعنى شيطان به وائى چه دا مجرم حاضر دې كوم چه ما اغواكړې وو او دوزخ له مې تيار كړې راوستې دې. مطلب دا چه اغواخو ما كړو ولې زما داسې زور اوتسلط نه وو چه په زور مې دې په شرارت كښې اچولو دې خو په خپله اراده او اختيار سره گمراه شو.

قوله: فَنَقَّبُوا ضَرَبُوا :آيت مبارك كښې دى ﴿فَنَقَّبُوا فِي الْبِلَادِ هَلْ مِن مَّحِيصٍ﴾ اوتول ښارونه ئى چهانړ كړى وو نو بيا څه دَ پناه ځائ بياموندلې شو، فرمائى آيت كښې نقبوا معنى ده ضربوا: گرځيدل راځيدل.

قوله: حِينَ أَنْشَأَكُمْ :دا لفظ هندوستانى نسخوكښې دلته دى، دَ دې لفظ تعلق افعيينا نه دې چه اول تيرشو، دا ئى سهوكاتب سره نقل كړيدې.

قوله: أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ: لَا يُحَدِّثُ نَفْسَهُ بِغَيْرِهِ :آيت كښې دى ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ فرمائى ﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ﴾ مطلب دا دې چه په خپل زړه كښې دَ بل څه څيز خيال مه پيدا كوئى، غوږ كيږدئى واورئى.

قوله: رَقِيبٌ عَتِيدٌ :رَصَدٌ: ﴿مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ﴾ دَ رقيب معنى ساتندونكې اودَ عتيد معنى حاضر او تيار او دَ رصدمعنى په شيش كښې دَ ناست راځى.

قوله: سَائِقٌ وَشَهِيدٌ الْمَلَكَانِ :كَاتِبٌ وَشَهِيدٌ :آيت كښې دى ﴿وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ﴾ فرمائى دا دوه فرښتې دى يوكاتب يعنى عملونه ليكونكې او دوئمه گواه. بعضو وئيلى دى چه سائق هغه فرښته ده چه سړې به خپل موقف طرف ته راكاږى او دَ شهيدنه اعمال باندې گواهى وركونكې فرشته مراد ده.[1]

قوله: شَهِيدٌ :شَاهِدٌ بِالْقَلْبِ : ﴿أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ دې كښې دَ شهيد نه په زړه سره

[1] عمدة القارى-١٩/١٨٥:

حاضریدونکي مراد دي.

قوله: لُغُوبٍ: النَّصَبُ: آیت کښي دی ﴿وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ﴾ او مونږ سره ستړیوالي لږېدلي هم نه دي. فرمائي لغوب بمعنی ستړیوالي، ستړي.

قوله: نَضِيدٌ الكُفُرّى مَا دَامَ فِي أَكْمَامِهِ: آیت کښي دی ﴿وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ﴾ یعنی مونږ د اوبوپه ذریعه اوږدي کهجوري راؤ تو کولي د کومي غونچه چه تازه په تازه ده نضید هغه غونچي ته وائی چه په خپل غلاف او غونچه کښي وی دا معنی د منضود نه یعنی بعضي په بعضي باندي یود بل د پاسه وی، پټه شوي وی کله چه د خلاف نه غونچه راؤځی نو بیا په دي باندي د نضید اطلاق نه کیږي.

قوله: وَإِدْبَارِ النُّجُومِ وَأَدْبَارِ السُّجُودِ: سورة طور کښي دی ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ﴾ او سورة ق کښي دی ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَارَ السُّجُودِ﴾ فرمائي چه قاری عاصم سورة ق کښي لفظ "أدبار" د همزه زبر سره لولی او سورة طور کښي "إدبار" د همزه په زیر سره لولی. بعض حضرات دواړو ځایونوکښي زبر سره او بعضو دواړه ځایونوکښي زیرسره لوستلي دي.

"إدبار" همزه زیر سره باب افعال ادبر، يدبر مصدر دي او "أدبار" د همزه د زبر سره "دبر" جمع ده. دبرشاته او روستنئی حصي ته وائی([1])دلته د دواړو په معنوکښي هیڅ تفاوت او لریوالي نشته. مقصود د ستورو د ډوبیدونه پس یعنی د سحر په وخت کښي اود مونځونونه پس د استغفار او تسبیح حکم دي.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَوْمَ الْخُرُوجِ يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْقُبُورِ: آیت کښي دی ﴿يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَةَ بِالْحَقِّ ذَٰلِكَ يَوْمُ الْخُرُوجِ﴾ په کومه ورځ چه دا چغه په یقین سره تول واوری، داورځ به وی د قبرونو نه) د وتلو. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائي چه په دي آیت کښي ﴿يَوْمُ الْخُرُوجِ﴾ نه هغه ورځ مراد ده په کومه ورځ چه به خلق د قبرونونه راؤځی.

[۳۳۳] بَاب: قَوْلِهِ: وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ

[۴۵۶۷]([2]) حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا حَرَمِيُّ بْنُ عُمَارَةَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يُلْقَى فِي النَّارِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ حَتَّى يَضَعَ قَدَمَهُ فَتَقُولُ قَطْ قَطْ

---

[1]) عمدة القاري-۱۹/۱۸۶:

[2]) وایضاً فی کتاب الایمان والنذور، باب الحلف بعزة الله وصفاته وکلماته، رقم الحدیث ۶۶۶۱ :، وفی التوحید باب قول الله عزوجل :وهوالعزیزالحکیم، سبحان ربک رب العزة عمایصفون، رقم الحدیث ۷۳۸۴:، واخرجه الترمذی فی التفسیر، باب" ومن سورة ق "رقم الحدیث-۳۲۷۲

[۴۵۶۸| ۴۵۶۹] (¹) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَى الْقَطَّانُ حَدَّثَنَا أَبُو سُفْيَانَ الْحِمْيَرِيُّ سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ مَهْدِيٍّ حَدَّثَنَا عَوْفٌ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَفَعَهُ وَأَكْثَرُ مَا كَانَ يُوقِفُهُ أَبُو سُفْيَانَ يُقَالُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ فَيَضَعُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدَمَهُ عَلَيْهَا فَتَقُولُ قَطْ قَطْ

د سند توضيح: په سند كښې "محمد" نه محمدبن سيرين مراد دي، هغه دَ حضرت ابوهريره نه نقل كوى "واكثر ماكان يوقفه ابوسفيان" دا دَ امام بخارى رحمه الله دَ شيخ محمدبن موسى القطان رحمه الله قول دې هغه فرمائى دا حديث مرفوعاً هم مروى دې. ليكن زمونږ شيخ ابوسفيان رحمه الله به دا اكثر موقوفاً نقل كولو. "يوقفه" اوقف الحديث: حديث موقوفاً روايت كول.

[۴۵۶۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَحَاجَّتِ الْجَنَّةُ وَالنَّارُ فَقَالَتِ النَّارُ أُوثِرْتُ بِالْمُتَكَبِّرِينَ وَالْمُتَجَبِّرِينَ وَقَالَتِ الْجَنَّةُ مَا لِي لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لِلْجَنَّةِ أَنْتِ رَحْمَتِي أَرْحَمُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي وَقَالَ لِلنَّارِ إِنَّمَا أَنْتِ عَذَابِي أُعَذِّبُ بِكِ مَنْ أَشَاءُ مِنْ عِبَادِي وَلِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا مِلْؤُهَا فَأَمَّا النَّارُ فَلَا تَمْتَلِئُ حَتَّى يَضَعَ رِجْلَهُ فَتَقُولُ قَطْ قَطْ فَهُنَالِكَ تَمْتَلِئُ وَيُزْوَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ وَلَا يَظْلِمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ خَلْقِهِ أَحَدًا وَأَمَّا الْجَنَّةُ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُنْشِئُ لَهَا خَلْقًا

دلته دَ دې باب په روايت كښې دى چه د حساب كتاب نه پس به دوزخيان په دوزخ كښې اوغورزولې شى نو دوزخ به وائى چه څه نور څه هم شته؟ يعنى دَ نورو تقاضا به كوى نو الله تعالى به په هغه باندې خپل قدم كيږدى نوهله به دوزخ وائى بس بس.

د جنت او جهنم مناظره: په آخرى روايت كښې دى چه جنت او دوزخ به په خپل مينځ كښې مخاصمه او مناظره كوى. دوزخ وائى "اوثرت بالمتكبرين والمتجبرين" (²) كښې متكبره او ظالمانو دَ پاره خاص كړيشوې وى. جنت وئيل چه په ماځه شوى چه په ما كښې كمزورې او ضعيف خلق داخليږى. نو الله تعالى جنت ته اووئيل چه ته زما رحمت ئى هم ستا په ذريعه به زه په خپلو بنديګانو كښې څوك چه غواړم رحم به پرې كوم او دوزخ ته ئى اوفرمائيل ته زما عذاب ئى ستا په ذريعه به زه خپلو بنديګانوته چاله چه غواړم عذاب به وركوم. جنت او دوزخ دواړه به ډكول وى، دوزخ به هغه وخت پورې نه ډكيږى تركومې چه الله تعالى په هغه

---

¹) وايضاً فى التوحيد باب ان رحمة الله قريب من المحسنين، رقم الحديث۷۴۴۹؛ واخرجه مسلم فى الجنة وصفة نعيمها واهلها، باب النار يدخلها الجبارون، رقم الحديث-۲۸۴۶ ؛

²) قوله :بالمتكبرين والمتجبرين :هما سوامن حيث اللغة، فالثانى تاكيدللاول معنى، وقيل :المتكبر المتعظم بما ليس فيه، والمتجبر المنوع الذى لاينال اليه) عمدة القارى-۹/۱۸۷:

دَ پاسه خپل قدم نه وي ايخودې هغه وخت به هغه ډك شي او دَ دې حصې به راغونډېږي شي او دَ جنت دَ ډکولو دَ پاره به الله تعالى يو مخلوق پيدا کوي.

قوله: فَيَضَعُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدَمَهُ عَلَيْهَا:

دَ "فيضع الرب تبارک وتعالى قدمه عليها"، معنى: دلته په روايت کښې دَ الله تعالى دَ پاره قدم ثابت کړېشويدې، دَ قدم نه څه مراد دى. په دې سلسله کښې دَ سلفو اختلاف دې. اکثر حضرات يعنى متقدمين وائى په قرآن او حديث کښې داشان مواقع کښې تفويض او تسليم اولى دې، دَ امام مالك رحمه الله نه "استواء عرش" باره کښې تپوس اوشو نو هغوى اوفرمائيل "الاستواء معلوم، والکيف مجهول، والايمان به واجب، والسؤال عنه بدعة" (۱) ډيرو حضراتو يعنى متاخرينو په دې قسم مواقع کښې دَ تاويل طريقه اختيار کړې نو دلته هم دَ قدم مختلف تاويلونه کړېشوى دى.

① بعضې حضراتو وئيلى دى دراصل دا "اذلال" نه کنايه ده چه دَ دوزخ طغيان کله زيات شى نو الله تعالى به هغه ذليل کوى، دې اذلال ته "وضع قدم" سره تعبير کړېشوې دې. لکه چه په محاوره کښې وائى "وضعت فلانا تحت قدمى" او مطلب دا وى چه ما هغه ذليل کړو. په دې کښې دَ قدم حقيقى معنى مراد نه وى "والعرب تستعمل الفاظ الاعضاء فى ضرب الامثال، ولاتريد اعيانها" (۲)

② بعضې حضراتو وئيلى دى چه قدم دَ يوخاص مخلوق نوم دې کوم چه الله تعالى دوزخ ته دَ ليګلو فيصله کړې ده. کله دوزخ دَ "هل من مزيد" مطالبه کوى نو هغه وخت به هغه په دوزخ کښې داخل کړې شى نو هله به دَ دوزخ غوښتنه ختمه شى. (۳)

③ يوقول داهم دې چه دَ قدم نه مراد په دوزخ کښې دَ ټولونه آخر کښې داخليدونکې ډله ده څکه چه قدم دَ انسانى بدن آخرى اندام دې، په دې صورت کښې به معنى وى "حتى يضع الله فى النار اخر اهلها" (۴)

④ داؤدي وئيلى دى چه دَ قدم نه دلته قدم صدق مراد دې او هغه جناب نبى کريم ﷺ دې اودې نه دَ رسول الله شفاعت يعنى مقام محمود طرف ته اشاره ده چه دَ هغوى په سفارش به هغه ټول خلق دَ دوزخ نه راؤويستلې شى دَ چا په زړه کښې چه څه لږ ډير ايمان وو او دې

---

(۱) روح المعانى ۸/۱۳۴: وشرح العقيدة الطحاوية ۲۸۱-۲۸۰: ومنهج ودراسات لايات الاسماء والصفات للشيخ محمد الامين الشنقيطى ۲۱ :ومجموع فتاوى شيخ الاسلام ابن تيميه ۳/۵۸: کتاب مجمل اعتقاد السلف

(۲) فتح البارى-۸/۵۹۶:

(۳) فتح البارى-۸/۵۹۶:

(۴) فتح البارى-۸/۵۹۶:

سره سره به دَ دوزخ طغیانی هم ختمه شی او هغه به دَ نورو غوښتنې مطالبه پریږدی.(۱)
په آخری روایت کښې دَ قدم په ځائ رجل لفظ راغلې دې ابن جوزی رحمه الله وئیلی دی چه دا تحریف دې یو راوی که دَ قدم حقیقی معنی مراد اخستلو سره دا رجل سره تعبیر کړی، ابن فورك دَ رجل لفظ بالکل غیر ثابت کړیدې. (۲) خودَ دوی دا خبره صحیح نه ده ځکه چه بخاری او مسلم دواړو کښې دا لفظ راغلې دې(۳) نودَ دې باره کښې دا وینا کول چه ثابت نه دی غلطه خبره ده. دَ قدم په شان دَ رجل هم تاویل کړیشویدې لیکن چه څنګه اوخودلې شو چه په دې قسمه الفاظو کښې تفویض او تسلیم بهتر دې، مناسب او محتاط مذهب دې.

قوله: لَا يَدْخُلُنِي إِلَّا ضُعَفَاءُ النَّاسِ وَسَقَطُهُمْ:

د "لا یدخلنی الا ضعفاء الناس وسقطهم، معنی: په جنت کښې به کمزوری او هغه داخلیږی چه دَ خلقو په نظرکښې ساقط او غورزیدلی وی یا بیا داسې اووایه چه هغوی دَ الله تعالی دَ عظمت او جلال وړاندې کړې وی او خپل ځان حقیر او کمتر شمیری، دَ سقط نه ساقط او پریوتلی او حقیر خلق مراد دی. خو دا دَ الله تعالی په نظرکښې ساقط نه بلکه عظیم خلق به وی.دوی ته دَ عامو خلقو په نسبت ساقط وئیلی شوی دی. یا دَ هغوی دَ عاجزئی په وجه پخپله دَ هغوی په نظرکښې حقیرکیدل مراد دی نو حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی: هذا بالنسبة الی ماعند الاکثر من الناس، وبالنسبة الی ماعند الله، هم عظماء، رفعاء الدرجات، لکنهم بالنسبة الی عند انفسهم لعظمة الله عندهم، وخضوعهم له فی غایة التواضع الله، والذلة فی عبادة، فوصفهم بالضعف والسقط.(۴)

قوله: وَيُزْوَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ: دا دَ مجهول صیغه ده په معنی دَ راغونډیدلو، یوځائ کیدلو "ای یضم بعضها الی بعض" دَ جنت او دوزخ دا مخاصمه یاخو دَ حال په ژبه اوشوه او یا الله ﷻ دې دواړو ته دَ خبرو طاقت ورکړو او دَ هغې نه پس دا بحث اوشو(۵) دَ دې متعلق نور تفصیل وړاندې کتاب التوحید کښې "باب قوله: ان رحمة الله قریب من المحسنین" لاندې به انشاء الله تعالی راځی.

[۳۳۴] بَابُ قَوْلِهِ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ

[۴۵۷۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ جَرِيرٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ

(۱) فتح الباری ۸/۵۹۶:
(۲) فتح الباری-۸/۵۹۶:
(۳) فتح الباری-۸/۵۹۶:
(۴) فتح الباری-۸/۵۹۶:
(۵) عمدة القاری-۱۸/۱۸۷:

عَنْ جَرِيرِبْنِ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا لَيْلَةً مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَظَرَ إِلَى الْقَمَرِ لَيْلَةَ أَرْبَعَ عَشْرَةَ فَقَالَ إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ هٰذَا لَا تُضَامُونَ فِي رُؤْيَتِهِ فَإِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لَا تُغْلَبُوا عَلَى صَلَاةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا ثُمَّ قَرَأَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ

[۴۵۷۱] حدثنا ادم حدثنا ورقاء، عن ابن ابی نجیح، عن مجاهد قال ابن عباس امره ان یسبح فی ادبار الصلوات کلها، یعنیقوله وادبار السجود.

[۳۳۵] باب: تفسیر سورة وَالذَّارِيَاتِ

قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الذَّارِيَاتُ الرِّيَاحُ وَقَالَ غَيْرُهُ تَذْرُوهُ تُفَرِّقُهُ وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ تَأْكُلُ وَتَشْرَبُ فِي مَدْخَلٍ وَاحِدٍ وَيَخْرُجُ مِنْ مَوْضِعَيْنِ فَرَاغَ فَرَجَعَ فَصَكَّتْ فَجَمَعَتْ أَصَابِعَهَا فَضَرَبَتْ بِهِ جَبْهَتَهَا وَالرَّمِيمُ نَبَاتُ الْأَرْضِ إِذَا يَبِسَ وَدِيسَ لَمُوسِعُونَ أَيْ لَذُو سَعَةٍ وَكَذٰلِكَ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ يَعْنِي الْقَوِيَّ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى وَاخْتِلَافُ الْأَلْوَانِ حُلْوٌ وَحَامِضٌ فَهُمَا زَوْجَانِ فَفِرُّوا إِلَى اللّٰهِ مَعْنَاهُ مِنَ اللّٰهِ إِلَيْهِ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ مَا خَلَقْتُ أَهْلَ السَّعَادَةِ مِنْ أَهْلِ الْفَرِيقَيْنِ إِلَّا لِيُوَحِّدُونِ وَقَالَ بَعْضُهُمْ خَلَقَهُمْ لِيَفْعَلُوا فَفَعَلَ بَعْضٌ وَتَرَكَ بَعْضٌ وَلَيْسَ فِيهِ حُجَّةٌ لِأَهْلِ الْقَدَرِ وَالذَّنُوبُ الدَّلْوُ الْعَظِيمُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَرَّةٍ صَيْحَةٍ ذَنُوبًا سَبِيلًا الْعَقِيمُ الَّتِي لَا تَلِدُ وَلَا تُلْقِحُ شَيْئًا وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَالْحُبُكُ اسْتِوَاؤُهَا وَحُسْنُهَا فِي غَمْرَةٍ فِي ضَلَالَتِهِمْ يَتَمَادَوْنَ وَقَالَ غَيْرُهُ تَوَاصَوْا تَوَاطَئُوا وَقَالَ مُسَوَّمَةً مُعَلَّمَةً مِنَ السِّيمَا قُتِلَ الْإِنْسَانُ لُعِنَ

قوله: قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام: الذاريات: الرياح: ذاريات دَ ذارية جمع ده چه دَ باب نصر نه صيغه اسم فاعل ده، خوريدونکی، الوتونکی او دلته دَ الرياح صفت دې.

ايا د حضرت علی رضي الله عنه نوم سره عليه السلام ليکل جائز دی؟: دَ بخاری په نسخوکښې دَحضرت علی رضي الله عنه نوم سره په دې مقام "عليه السلام" ليکلې دې دَ معنی په لحاظ سره اګرکه صحيح دې ليکن دا جمله دَ صحابه کرامو دپاره نه استعماليږی. دَ انبياء کرامو دپاره استعماليږی، نود يوصحابی دَ نوم سره "عليه السلام" لګول اودَ باقی دَ نومونوسره) مناسب نه دی په ټولو صحابه کرامو کښې مساوات پکار دې ګنی نو حضرات شيخين او حضرت عثمان) دَ دې زيات مستحق دی. په بيروت او مصر وغيره کښې چه کوم کتابونه چهاپ دی په هغې کښې دَ حضرت علی) او حضرت فاطمه) نومونوسره ترضی په ځای "عليه السلام" ليکلې وی، معلوميږی دا چه په چهاپه خانوباندې دَ شيعه ګانو تسلط دې او هغوی دَ منصوبه بندئی لاندې دا کار کوی. ليکن په دې مقام باندې دا لفظ دَ بخاری په قديمو نسخوکښې هم دې، نو علامه قسطلانی رحمه الله دَدې رد کولو سره ليکی: "وهووان کان معناه صحيحا، لکن ينبغی ان يساوی بين

الصحابة فی ذلك، اذهومن باب التعظیم، والشیخان وعثمان اولی بذلك منه، فالاولی الترغی"(۱) لیکن علامه وحیدالزمان دَ علامه قسطلانی په دې عبارت اعتراض کولو سره لیکی: "دَ علامه قسطلانی) په دې کلام باندې دلیل څه دې؟ دا صرف یو اصطلاح ده چه پیغبرانو ته) او صحابه کرامو ته) وائی نو امام بخاری رحمه الله حضرت علی) ونیلو سره دا اصطلاح ردکړیده. اودَ علامه قسطلانی دا وینا چه شیخین او حضرت عثمان) دَ دې کلمې ډیر مستحق دی وینا کولو نه امام بخاری رحمه الله چرته منع کړیده؟ نو بیا دا اعتراض فضول دې. او چه کله په صحابه کرامو کښې مساوات لازم دې نو قسطلانی دَ تفضیل شیخین ولې قائل دې. زه دا وایم چه په حضرت علی رضی الله عنه کښې دَ نورو صحابه کرامو په نسبت یو بل خصوصیت دې هغه دا چه هغوی دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم دَ تره خوئ دې اودَ هغوی رضی الله عنه پاللې شوې او قدیم الاسلام اوخاص خوم وو. دَ هغوی شمیر په اهل بیتو کښې دې اود اهل بیتود پاره ډیرکارونه خاص کړیشوی وو. لکه چه وائی امام حسین رضی الله عنه او امام حسن رضی الله عنه او په دې کښې هیڅ شرعی قباحت نشته"(۲) لیکن دَ وحیدالزمان په علامه قسطلانی باندې مذکوره اعتراض صحیح نه دې. دَ جمهورو علماؤ دا مسلك دې چه دَ نبی نه دَ غیر دَ پاره) ونیل صحیح نه دی. حافظ ابن کثیر رحمه الله هم په دې مسئله کښې بحث کولو سره په خپل تفسیرکښې لیکی:"

قال الجمهور من العلماء لایجوز افراد غیرالانبیاء بالصلاة، لان هذا قد صار شعار اللانبیاء اذا ذکروا، فلایلحق بهم غیرهم، فلایقال: قال ابوبکر صلی الله علیه وسلم، اوقال علی صلی الله علیه وسلم، وان کان المعنی صحیحا، کمالایقال محمدعزوجل، وان کان عزیزا، جلیلا، لان هذامن شعار ذکرالله عزوجل..... "ثم اختلف المانعون من ذلك، هل هومن باب التحریم اوالکراهة التنزیهیة اوخلاف الاولی؟ علی ثلاثة اقوال.... والصحیح الذی علیه الاکثرون انه مکروه کراهة تنزیه، لانه شعار اهل البدع، وقدنهینا عن شعارهم.... واماالسلام.... هوفی معنی الصلاة، فلا یستعمل فی الغائب، ولایفردبه غیرالانبیاء، فلایقال: علی علیه السلام "قلت: وقدغلب هذافی عبارة کثیرمن النساخ للکتب ان یفردعلی رضی الله عنه بان یقال: علی علیه السلام، من دون سائر الصحابة....، وهذا وان کان معناه صحیحا لکن ینبغی ان یسوی بین الصحابة فی ذلك، فان هذامن باب التعظیم والتکریم، فالشیخان وامیرالمؤمنین اولی بذلك منه، رضی الله عنهم اجمعین"(۳)

دَ دې عبارت نه معلومه شوه چه دَ نبی نه علاوه دَ بل چادَ پاره سلام ونیل دَ کراهت نه خالی نه دی. البته حضرت حوا علیها السلام او حضرت مریم علیها السلام دَ دې قاعدې نه مستثنی دی. په باقی

---

(۱) ارشاد الساری-۱۱/۸۹:

(۲) تیسری الباری-۶:

(۳) اوګورئی تفسیر ابن کثیر ۵۱۷-۴/۵۱۶ : سوری الاحزاب په دې مسئله کښې دَ تفصیل دَ پاره اوګورئی" تدریب الراوی ۲/۷۷:، والتقریب ۲/۷۷:، وفتاوی عالمګیری ۵/۳۱۵:، فتح المغیث-۳/۷۰:

صحابه کرامو کښې دَ مساوات کولو مطلب هیڅ کله دا نه دې چه په دوی کښې دَ یو دَ تفضیل سرې قائل نه وی او ټول دې دَ یوې درجې او مرتبې اوګڼړی ځکه چه خلفاء راشدین دَ ټولو صحابه کرامو نه افضل دی او په خلفاء راشدین کښې هم حضرت ابوبکر صدیق، حضرت عمرفاروق ﷺ، حضرت عثمان ﷺ او حضرت علی ﷺ په ترتیب سره دَ یو بل نه افضل دی. په دې وجه دَ مساوات قائم ساتلو مطلب دا دې چه دَ ټولو صحابه کرامو نومونه په یو شان ادب او احترام سره واخستې شی او دَ دې ټولو دَ پاره دَ ترضی صیغه استعمال کړې شی چاسره (او چا سره) دَ دې یوشان والی منافی دی. دَ حضرت علی خصوصیات دی که چرې دا خصوصیات دَ دې دَ جواز وجه اوګرځولې شی نو حضرت صدیق اکبر ﷺ سره هم دا ونیل پکار دی ځکه چه دَ هغوی خصوصیات دَ حضرت علی) نه زیات دی. نودا وینا چه په دې کښې څه شرعی قباحت نشته محل نظر دې، والله اعلم.

دغه شان دَ حضرت حسن ﷺ او حضرت حسین ﷺ دَ پاره دَ "امام" لفظ استعمالول هم دَ امامت عقیدې ته رواج ورکولو دَ پاره لیکلې او وئیلې شی او دَ خلافت عقیده کمزورې کولودَپاره داسې کولې شی ګڼی دَ دې دَ پاره بله هیڅ څه معقول وجه نشته. او دا په ائمه نقهاء یا ائمه محدثین باندې نشی قیاس کولې. ولې چه هلته په فقه اوحدیث کښې دَ هغوی امامت دَ مسلماتونه دې باقی پاتې شوه دَ ادب او احترام خبره نودَ دې ټول صحابه مستحق دی او دَ اهل بیتونه دَ کیدو خصوصیت دَ دې سبب ځکه نشی جوړیدې چه اول خودَ اهل بیت اصلی مصداق دَ نبی کریم ﷺ ازواج مطهرات دی "کما صرح به القرآن الکریم فی ایة التطهیر وشهد به العرف" دوئمه خبره دا ده چه په دې اطلاق سره دَ یوې غلطې نظریه ترویج لازم کیږی او په صحیح عقیده باندې په دې ګذار پریوځی نودَ دې دَ پاره دا مناسب نه ده.

دَ کلماتو تشریح:

قوله: وقال غیره: تذروه: تفرقه: په سورة کهف کښې دی ﴿فَاخْتَلَطَ بِهٖ نَبَاتُ الْاَرْضِ فَاَصْبَحَ هَشِيْمًا تَذْرُوْهُ الرِّيٰحُ﴾ په دې کښې (تَذْرُوْهُ) معنی ده هواګانې دا خوروی، ګډوډ کوی، دا لفظ "ذاریات" په مناسبت سره دلته ذکرکړیدې.

قوله: وَفِي أَنْفُسِكُمْ: تَأْكُلُ وَتَشْرَبُ فِي مَدْخَلٍ وَاحِدٍ، وَيَخْرُجُ مِنْ مَوْضِعَيْنِ: آیت کښې دی ﴿وَفِيْٓ اَنْفُسِكُمْ ۭ اَفَلَا تُبْصِرُوْنَ﴾ او پخپله ستاسو په ذات کښې هم)دلائل دی دَقیامت په امکان او واقع کیدوباندې) نو آیاتاسوته نه ښکاری. فرمائی "وَفِيْٓ اَنْفُسِكُمْ ....." دَ انسان په ذات کښې دَ قدرت نښې دی کومو کښې چه یوه دا ده چه انسان خوراك څښاك په لار کوی یعنی په خله او دَ ده فضله په دوو لارو یعنی وړاندې وروستو نه اوځی.

قوله: فَرَاغَ: فَرَجَعَ: آیت کښې دی "فراغ الی اهله فجاء بعجل سمین" بیا خپل کورطرف ته لاړلو یو چاق سخې (وریت شوې) راوړلو. فرمائی آیت کښې " "فَرَاغَ په معنی "فَرَجَعَ" یعنی واپس راتلل، راغ (ن) روغاً په پټه یو طرف ته وتل، مائل کیدل.

قوله: فَصَكَّتْ فَجَمَعَتْ أَصَابِعَهَا فَضَرَبَتْ بِهِ جَبْهَتَهَا: آيت كښې دى "فاقبلت امرأته فى صرة فصكت وجهها" بيا دَ هغوى بى بى خبرې كونكې راغله او په حيرانتياسره خپل تندې په لاس اووهلو، صرة چغې صورې، په زوره آواز.

قوله: وَالرَّمِيمُ: نَبَاتُ الْأَرْضِ إِذَا يَبِسَ وَدِيسَ: په آيت كښې دى "ماتذر من شئ الا جعلته كالرميم" په كوم څيز چه به (هغه طوفان) تيريدونوهغه به ئى دا كړو لكه چه يوڅيز سخاشى او ذره ذره شى. فرمائى رميم معنى ده دَ زمكې واښه چه كله اوچ شى او چقنړى كړيشى.

قوله: لَمُوسِعُونَ: أَيْ لَذُو سَعَةٍ، وَكَذَلِكَ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ يَعْنِي الْقَوِيَّ: په آيت كښې دى "والسماء بنينها بايد وانا لموسعون" اومونږ آسمان په خپل قدرت سره جوړ كړو اوزمونږ قدرت وسيع دې. فرمائى چه په آيت مبارك كښې لموسعون معنى ده وسعت (قدرت) والا اوهمدغه شان په سورة بقره كښې (وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ) كښې (الْمُوسِعِ قَدَرُهُ) نه وسعت او قوت والا كيدل مراد دى.

قوله: خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ: الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى، وَاخْتِلَافُ الْأَلْوَانِ حُلْوٌ وَحَامِضٌ: دَ زوجين اطلاق په مذكر او مؤنث باندې هم كيږى اود الوان او انواع اختلاف لكه چه خوږ او ترېو څيز باندې هم دَ دې اطلاق كيږى. په آسمان او زمكه باندې هم دَ زوجين اطلاق كيږى، رنړا او تياره، ايمان اوكفر ته هم داسې وئيلې شى.

قوله: فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ، مَعْنَاهُ: مِنَ اللَّهِ إِلَيْهِ: يعنې دَ الله تعالى دَ عذاب او غضب نه دَ بچ كيدلو دپاره دالله طرف ته منډه كړه اودَ الله تعالى دَ رحمت په لمن كښې پناه حاصله كړئى.

قوله: وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ:

د ايت ``وما خلقت الجن والانس،، تفسير: امام بخارى رحمه الله دَ دې په تفسيركښې فرمائى چه مونږ په پيريانو او انسانانوكښې نيك بخت دَ خپل توحيددپاره پيدا كړيدى، بعض وائى چه الله تعالى ټول دَ توحيد دپاره پيدا كړيدى خو بعضو اومنلو او بعض اونه منلو نو په دې آيت كښې دَ معتزله او قدريه دَ پاره هيڅ دليل نشته.

دَايت نه دَمعتزله دَدريو مسئلو اثبات اودَهغې رد: دې آيت نه قدريه درې مسئلې ثابتوى، يوه دا چه دې آيت نه دَ الله تعالى دَ فعل خير سره متعلق كيدل ثابتيږى دَ شرسره دَ دې تعلق نه وې اوهمدغ دَ دوى مذهب دې (١) ليكن دا استدلال په دې وجه ضعيف دې چه په آيت كښې دَ خير ذكر كړيدې، دينه دَ دوئم نفى نه لازميږى، دَ يو ذكر دَ دوئم عدم ته نه مستلزم كيږى.

---

(١) اوګورئى فتاوى شيخ الاسلام احمدبن تيمية-٥٥-٨/٥٤:

دونمه مسئله هغوی دا ثابتوی چه دې آیت نه دَ الله تعالی دَ افعال معلل بالاغراض کیدل معلومیږی څکه چه په دې کښې دَ انسان او پیری دَ تخلیق علت " إِلَّا لِيَعْبُدُونِ " یعنی عبادت بیان کړیشوې دې او دَ معتزله او قدریه همدغه مسلك دې. هغوی تعلیل بالاغراض ته واجب وائی.(١)

حضرات اشاعره د الله جل شانه دَ افعال دَ تعلیل مطلقاً انکار کوی هغوی وائی چه یو فعل فاعل دَ څه غرض دَ پاره کوی هغه په حقیقت کښې ناقص وی. دَ دې غرض په ذریعه هغه خپل تکمیل غواړی او الله تعالی، خو دَ نقص دَ شك نه هم منزه او پاك دی په دې وجه دَ الله تعالی افعال دَ څه غرض او علت سره معلل کیږی نه، پس دَ الله تعالی جل شانه افعال ته دَ هغوی په نیزد معلل بالاغراض نشی وئیلې.(٢)

ماتریدیه، بعضې حنابله او حافظ ابن قیم رحمه الله نقطه نظر دا دې چه دَ الله تعالی په افعال کښې تعلیل بالاغراض جواز خو شته او دلته په آیت کښې ثبوت هم دَ جواز کیږی دَ وجوب ثبوت دلته نه کیږی خو معتزله دَ دې نه دَ وجوب ثبوت باندې استدلال کوی. خودَ دی نه دَ هغوی استدلال نه صحیح کیږی. دَ الله تعالی دَ یوفعل دَ پاره دَ څه غرض مخې ته ساتل دې خبرې ته مستلزم نه دې چه دَ ذات باری تعالی یو فعل به دَ څه غرض نه خالی نه وی. دلته دا خبره هم یاد ساتل پکار دې چه ماتریدیه او حنابله دَ غرض نه مراد حکمت اخلی. هغه غرض چه دَ فاعل دَ تکمیل دَ پاره کیږی هغه دَ الله تعالی سبحانه وتعالی په افعال کښې مراد نه دې اوپه دې کښې هیڅ اشکال نشته، الله تعالی حکیم دې اودَ حکیم یو فعل دَ څه حکمت نه خالی نه وی.

دریمه مسئله دې آیت نه معتزله دا ثابتوی چه په دې کښې دَافعال عباد مخلوق للعباد کیدل معلومیږی څکه چه "لیعبدون" کښې دَ عبادت نسبت بندیګانو طرف کړیدې. دَ دې جواب دا دې چه دا نسبت علی سبیل الکسب دې علی سبیل الخلق نه دې د دې دَ پاره د افعال عباد مخلوق للعباد کیدل نه ثابتیږی.(٣) امام بخاری رحمه الله دَ دې آیت ذکر کولونه پس اوفرمائیل "ماخلقت اهل السعادة من اهل الفریقین الالیوحدون" دلته په حقیقت کښې امام بخاری رحمه الله دَ یو اشکال جواب ورکوی. اشکال دا دې چه دَ انسان او پیری دَ تخلیق غرض عبادت بیان کړیشو، انسانان او پیریان ئی په دې وجه پیدا کړل چه هغوی عبادت اوکړی لیکن خو په دوی کښې ډیر داسې دی چه هغوی عبادت نه کوی نودَ دې مطلب دا شو چه

---

(١)تفسیر کبیر-٢٣٢/٢٨:

(٢) مذهب الاشاعرة القایلین بان افعاله تعالی لاتعلل بالاغراض)روح المعانی-(٨٩/٢٦:

(٣) دَ مذاهب دَ تفصیل او دلائلودَ پاره اوګورئی شرح العقیدة الطحاویة ٤٤٤-٤٣٦:وشرح ملاعلی قاری علی الفقه الاکبر ٥١-٤٩:وروح المعانی ٣١-١٧/٢٨:و-٩٠-٢٥/٨٨

الله تعالی دَ کومې ارادې او مقصد دَ پاره هغوی پیدا کړل هغه پوره نه شو او دا په عقلی توګه محال دی چه دَ کوم کار دَ پاره الله تعالی څوك پیدا کړی بیا هغه دَ دغه کارنه انحراف اوکړی. امام بخاری رحمه الله دَ دې اشکال دوه جوابونه ورکړی دی چه دَ امام فراء نه نقل دی.

ړومبې جواب دا دې چه دلته خو لفظ بې شکه عام بیان کړیشوې دې لیکن مراد ترینه دلته نیك بخت دی او هغه ښکاره خبره ده چه دَ الله تعالی په عبادت کښې مشغول دی. ابن قتیبه په "مشکل القرآن" کښې داجواب قوی ګرځولې دې.

دَ دوئم جواب حاصل دا دې چه الله تعالی کله انسانان او پیریان پیدا کړل نو په دوی کښې دَ عبادت طاقت او صلاحیت کیخودو. اوس څوك دا طاقت استعمالوی او څوك دا طاقت نه استعمالوی، چا چه استعمال کړو نو دَ الله تعالی په عبادت کښې مشغول دې. او چا چه دا طاقت او صلاحیت بې کاره او ضائع کړو هغه دَ الله تعالی دَ عبادت نه منحرف دې.

حضرت کشمیری رحمه الله یوه بله خبره ارشاد فرمائیلې ده چه په اصل کښې یو غایت تشریعیه وی او یو غایت تکوینیه وی، په غایت تشریعیه کښې تخلف وی او په غایت تکوینیه کښې تخلف نه وی او په دې آیت کښې غایت تشریعیه بیان کړیشوې دې نو په دې وجه که تخلف وی نو دَ اشکال قابل نه دې.(۱) والله اعلم.

د کلماتو تشریح:

قوله: وَالذَّنُوبُ: الدَّلْوُ الْعَظِيمُ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ: ذَنُوبًا: سَبِيلًا: په آیت کښې دی ﴿فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذَنُوبًا مِّثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَابِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ﴾ ذنوب په لغت کښې غټې ډولچې ته وائی مجاهد رحمه الله فرمائی چه ذنوب معنې لار ده، دَ آیت ترجمه ده " نو دَ هغه ګناهګارانو ډولچه هم ډکه شویده لکه څنګه دَ هغوی دَ ملګرو ډولچه ډکه شوه اوس مانه تندی مه کوئی" یعنی که دا ظالمان دَ بندګئی طرف ته نه راځی نو پوهه شئی چه دَ نورو ظالمانوپه شان دَ دوی ډولچې هم ډکې شویدی. بس اوس ډوبیدل غواړی. هسې په سزا کښې تندی مه کوئی لکه څنګه چه نورو کافرانوته دَ الله تعالی دَ سزا حصه اورسیده دوی ته به هم رسی.

قوله: الْعَقِيمُ: الَّتِي لَا تَلِدُ: آیت کښې دی "وقالت انی عجوز عقیم" عقیم معنی ده هغه ښځه دَ چا چه بچې نه پیداکیږی یعنی شنډه.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَالْحُبُكُ: اسْتِوَاؤُهَا وَحُسْنُهَا: ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ﴾ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما اوفرمائیل دَحُبُك نه دَ آسمان برابریدل اودَ هغې حسن مراد دې. دا لفظ دَ حبیکة یا حباك جمع دې. په اصل کښې دا هغه لارې ته وائی چه په شګه یا په آرام اوبوکښې نرې هوا چلیدو سره جوړیږی. دلته د. ستورې لارې مراد دی.

قوله: فِي غَمْرَةٍ: فِي ضَلَالَتِهِمْ يَتَمَادَوْنَ: آیت کښې دی ﴿قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ ○ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ

---

(۱) فیض الباری-۴/۲۳۶:

سَاهُوْنَ﴾ تباه دې شى بې سنده خبرې كونكى چه په جهالت كښې ورك شوى دى. فرمائى ﴿غَمْرَةٍ سَاهُوْنَ﴾ معنى ده په خپله گمراهئى كښې زياتيږى.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: تَوَاصَوْا: تَوَاطَئُوا: آيت كښې دى ﴿أَتَوَاصَوْا بِهٖ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُوْنَ﴾ دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه علاوه بل چا فرمائيلى دى چه تواصوا معنى ده دوى هم دَ هغوى برابر اووئيل، تواطا معنى دَ موافقت راځى.

قوله: مُسَوَّمَةً: مُعَلَّمَةً مِنَ السِّيمَاءِ: آيت كښې دى ﴿لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّنْ طِيْنٍ ﴿﴾ مُّسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِيْنَ﴾ دې دَ پاره چه مونږ په دوى باندې نرى كانړى راوږو په كوموچه ستا دَ رب سره)يعنى عالم غيب كښې) خاص نښنه هم ده، دَ حد نه تيريدونكو دَ پاره فرمائى مسومة معنى معلمة: نښنه لرونكې، نښې والا.

[٣٣٦] باب: تفسير سُوْرَةُ وَالطُّور

وَقَالَ قَتَادَةُ مَسْطُورٍ مَكْتُوبٍ وَقَالَ مُجَاهِدٌ الطُّورُ الْجَبَلُ بِالسُّرْيَانِيَّةِ رَقٍّ مَنْشُورٍ صَحِيفَةٍ وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ سَمَاءٌ الْمَسْجُورِ الْمُوقَدِ وَقَالَ الْحَسَنُ تُسْجَرُ حَتَّى يَذْهَبَ مَاؤُهَا فَلَا يَبْقَى فِيهَا قَطْرَةٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ أَلَتْنَاهُمْ نَقَصْنَا وَقَالَ غَيْرُهُ تَمُورُ تَدُورُ أَحْلَامُهُمْ الْعُقُولُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْبَرُّ اللَّطِيفُ كِسْفًا قِطَعًا الْمَنُونُ الْمَوْتُ وَقَالَ غَيْرُهُ يَتَنَازَعُونَ يَتَعَاطَوْنَ

قوله: مَسْطُورٍ: مَكْتُوبٍ: آيت مبارك كښې دى ﴿وَالطُّوْرِ ﴿﴾ وَكِتٰبٍ مَّسْطُوْرٍ﴾ په دې كښې دَ مسطور معنى ده ليكلې شوې.

قوله: الطُّورُ الْجَبَلُ بِالسُّرْيَانِيَّةِ: فرمائى طور په سريانى ژبه كښې غرته وائى.

قوله: رَقٍّ مَنْشُورٍ صَحِيفَةٍ: آيت كښې دى ﴿فِىْ رَقٍّ مَّنْشُوْرٍ﴾ د ﴿رَقٍّ مَّنْشُوْرٍ﴾ نه صحيفه مراد ده.

قوله: وَالسَّقْفِ الْمَرْفُوعِ سَمَاءٌ: فرمائى آيت كښې دى ﴿وَالْبَحْرِ الْمَسْجُوْرِ﴾ اوچت چت، دې نه مراد آسمان دې.

قوله: الْمَسْجُورِ الْمُوقَدِ وَقَالَ الْحَسَنُ تُسْجَرُ حَتَّى يَذْهَبَ مَاؤُهَا فَلَا يَبْقَى فِيهَا قَطْرَةٌ

: آيت كښې دى ﴿وَالْبَحْرِ الْمَسْجُوْرِ﴾ قتاده رحمه الله فرمائى چه دَ مسجور معنى ده موقد يعنى گرم كړيشوې او حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى چه سمندربه دومره غصه كړې شى چه دَ دې اوبه به ټولې ختمې شى تردې چه په دې كښې به يوڅاڅكې هم باقى پاتې نشى. وقيل: المسجور: المملوء، من سجر النهر اذا ملاءه، اوالموقد من سجرت التنور، اذا اوقدتها وملاتها وقوداً، وعليه تفسير الحسن البصرى رحمه الله تعالى.

قوله: أَلَتْنَاهُمْ: نَقَصْنَاهُمْ: آيت كښې دى ﴿وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِاِيْمَانٍ اَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ

وَمَآ اَلَتْنٰهُمْ مِّنْ عَمَلِهِمْ مِّنْ شَيْءٍ) اوچه کوموخلقو ایمان راوړو اود هغوی اولاد هم هغوی سره په ایمان کښې ملګرتیااوکړه)یعنی چه هغوی هم ایمان راوړوخو په اعمالوکښې د خپلو پلارانو مرتبې ته اونه رسیدل نود هغوی پلاران خوشحالولود پاره) مونږ به د هغوی اولاد ته هم)درجوکښې) هغوی سره شامل کړو او مونږ به)د دې اهل جنت متبوعینو) د عمل نه هیڅ څیز نه کموو. فرمائی آیت کښې التنا په معنی د نقصنا دې.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ تَمُورُ تَدُورُ: (يَوْمَ تَمُوْرُ السَّمَآءُ مَوْرًا) په کومه ورځ چه آسمان تاؤ راتاؤ شی. فرمائی تمور معنی ته تاویدل.

قوله: أَحْلَامُهُمُ الْعُقُولُ: آیت کښې دی (اَمْ تَاْمُرُهُمْ اَحْلَامُهُمْ بِهٰذَآ اَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُوْنَ) آیا د دوی عقلونه دوی ته د دې خبرو حکم ورکوی یا دا چه دا شیطانان خلق دی. فرمائی احلام معنی ده عقول، احلام: د حلم جمع ده په معنی د عقل.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْبَرُّ اللَّطِيفُ: آیت کښې دی (اِنَّهٗ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِیْمُ) فرمائی چه برمعنی لطیف مهربان اود هغه محسن ده د چا احسان چه عام وی.

قوله: كِسْفًا قِطَعًا: په آیت کښې دی (وَاِنْ یَّرَوْا کِسْفًا مِّنَ السَّمَآءِ سَاقِطًا یَّقُوْلُوْا سَحَابٌ مَّرْکُوْمٌ) اوکه هغه د آسمان ټکړه اووینی هم چه راپریوتونکې راروانه ده نو)هغه به هم) داسې به وائی چه دا خو یو د بل د پاسه اوریځې دی. فرمائی د کسفا معنی ده ټکړه.

قوله: الْمَنُونُ الْمَوْتُ: (اَمْ یَقُوْلُوْنَ شَاعِرٌ نَّتَرَبَّصُ بِهٖ رَیْبَ الْمَنُوْنِ) آیا دا خلق)د کاهن او مجنون کیدو نه علاوه ستا نسبت) دا)هم) وائی چه دا شاعر دې او مونږ د هغوی باره کښې د ناڅاپی مرګ انتظار کوو. فرمائی آیت کښې منون معنی مرګ ده.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ يَتَنَازَعُونَ يَتَعَاطَوْنَ: آیت کښې دی (یَتَنَازَعُوْنَ فِیْهَا کَاْسًا لَّا لَغْوٌ فِیْهَا وَلَا تَاْثِیْمٌ) یعنی جنتیان به په خپل مینځ کښې)د خوش طبیعتئی په توګه) ګپ شپ هم کوی او په دې او په هغې کښې به فضول او خرابه خبره نه وی. د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه علاوه وینا ده چه یتنازعون معنی ده د یو بل نه به اخلی.

[۴۵۷۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ نَوْفَلٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَتْ شَكَوْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنِّي أَشْتَكِي فَقَالَ طُوفِي مِنْ وَرَاءِ النَّاسِ وَأَنْتِ رَاكِبَةٌ فَطُفْتُ وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي إِلَى جَنْبِ الْبَيْتِ يَقْرَأُ بِالطُّورِ وَكِتَابٍ مَسْطُورٍ

[۴۵۷۳] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ حَدَّثُونِي عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّورِ فَلَمَّا بَلَغَ هَذِهِ الْآيَةَ أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ أَمْ خَلَقُوا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بَلْ

لَا يُوقِنُونَ أَمْ عِنْدَهُمْ خَزَائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُسَيْطِرُونَ قَالَ كَادَ قَلْبِي أَنْ يَطِيرَ قَالَ سُفْيَانُ فَأَمَّا أَنَا فَإِنَّمَا سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ يُحَدِّثُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْمَغْرِبِ بِالطُّورِ وَلَمْ أَسْمَعْهُ زَادَ الَّذِي قَالُوا لِي

سفيان رحمه الله فرمائى چه د امام زهرى رحمه الله نه دا روايت ما واوريدو خو ما صرف دومره واوريدو "سمعت النبى صلى الله عليه وسلم يقرء فى المغرب بالطور" اود دي نه پس الفاظ ما د زهرى رحمه الله نه نه دى اوريدلى.

[۳۳۷] باب: تفسير سورة والنجم

وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذُو مِرَّةٍ ذُو قُوَّةٍ قَابَ قَوْسَيْنِ حَيْثُ الْوَتَرُ مِنَ الْقَوْسِ ضِيزَى عَوْجَاءُ وَأَكْدَى قَطَعَ عَطَاءَهُ رَبُّ الشِّعْرَى هُوَ مِرْزَمُ الْجَوْزَاءِ الَّذِي وَفَّى وَفَّى مَا فُرِضَ عَلَيْهِ أَزِفَتِ الْآزِفَةُ اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ سَامِدُونَ الْبَرْطَمَةُ وَقَالَ عِكْرِمَةُ يَتَغَنَّوْنَ بِالْحِمْيَرِيَّةِ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ أَفَتُمَارُونَهُ أَفَتُجَادِلُونَهُ وَمَنْ قَرَأَ أَفَتَمْرُونَهُ يَعْنِي أَفَتَجْحَدُونَهُ وَقَالَ مَا زَاغَ الْبَصَرُ بَصَرُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا طَغَى وَمَا جَاوَزَ مَا رَأَى فَتَمَارَوْا كَذَّبُوا وَقَالَ الْحَسَنُ إِذَا هَوَى غَابَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَغْنَى وَأَقْنَى أَعْطَى فَأَرْضَى

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذُو مِرَّةٍ ذُو قُوَّةٍ: آيت مبارك كښې دى ﴿عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوَىٰ ۝ ذُو مِرَّةٍ فَاسْتَوَىٰ ۝﴾ په دې كښې **ذومرة** معنى ده طاقت والا، مراد ترې حضرت جبرائيل ﴿ دې.

قوله: قَابَ قَوْسَيْنِ حَيْثُ الْوَتَرُ مِنَ الْقَوْسِ:

د ''**فكان قاب قوسين**،، **تفسير**: آيت مبارك كښې دى ﴿فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ ۝﴾ د دې آيت مختلف تفسيرونه بيان كړېشوى دى.

① **قاب:** مقدار ته وائى او **قوسين** د **قوس** تثنيه كمان ته وائى. اود آيت مطلب دا دې چه رسول الله ﷺ د الله تعالى يا د حضرت جبرائيل عليه السلام سره دومره نزدې شو چه د دوو كمانونو برابر فاصله پاتې شوه. علامه قرطبى رحمه الله فرمائى "**تقديره: فكان مقدار مسافة قربه مثل قاب قوسين**"[1] په عربوكښې دا طريقه وه چه كله به دو سړو په خپل مينځ كښې اتحاد او د يوځائ كيدو معاهده كول غوښتل نو دواړو به خپل كمانونه اوچتول او يو بل سره به ئى خپل كمانونه داسې يو ځائ كول چه د دواړو كمانونو لرګى خو به ئى خپل طرف ته كول او د پلې تار) چه لينده كښې استعماليږي) بل طرف ته، دغه شان به چه د دواړو ليندو تارونه يوځائ شو او يو به شو نو په هغه دواړو كښې به د قوسونو د قاب فاصله پاتې كيدله، مطلب به دا ووچه د دې كمانونو په شان نن مونږ هم يو بل سره يو ځائ شو او زمونږ دوست او دښمن به اوس

---

[1] تفسير قرطبى-۱۷/۸۹:

یو وی. نو اوس دا دَ محاورې په توګه استعمالولې شی، په خیل مینځ کښې یو ځائ کیدل، او یوشان کیدل اودَ فاصلې دَ کمی تعبیر دَ "قاب قوسين" سره کوی (۱) دلته هم دا مطلب دې چه رسول الله ﷺ حضرت جبرائیل علیه السلام ته دومره نزدې راغلوچه دَ دواړو په مینځ کښې دَ دوو کمانونو برابر فاصله پاتې شوه، بلکه دینه هم کمه. اوهغوی دواړه یو بل سره په هر لحاظ سره یوشان او یو ځائ او په دواړو کښې مکمل اتصال اوشو.

④ بعضې مفسرین وائی چه قاب هغه فاصله ته وائی چه دَ کمان قبضه(دَ نیولو لاسکې) اودَ کمان تار په مینځ کښې وی دَ څه اندازه چه په یو لاس کولې شی، دَ یو کمان دوه قابه وی دَ نیولو دَ لاسکی نه دَ تار طرف ته تلونکې دوو حصوکښې دَ هرې یوې حصې فاصله قاب دې. قرطبی رحمه الله فرمائی "والقاب مابين المقبض والسية، ولكل قوس قابان" په آیت کښې لفظی قلب کړېشویدې، اصل عبارت دې "قابي قوس" یعنی دَ یو قوس دوه قابه،مضاف چه تثنیه دې دَ دې عوض مضاف الیه ئی تثنیه جوړکړو (۲)دَ دوو قابونو فاصله دَ یو کمان برابره ده. دَ آیت مطلب به دا وی چه رسول الله ﷺ اودَ حضرت جبرائیل علیه السلام په مینځ کښې دَ یو کمان دَ دوو قابونو برابره فاصله وه، حاصل دا چه دَ یو کمان برابره فاصله وه یا دَ دې نه هم کمه.

③ سعیدبن جبیر رحمه الله او ابواسحاق همدانی رحمه الله وغیره فرمائی چه قاب مقدار او قوس دَ ذراع په معنی کښې دی. ذراع ته قوس ولې اووئیلې شو "لانه يقاس بها كل شئ" چه دَ دې په ذریعه دَ هر څیز حساب لګولې شی، ناپ کولې شی اوس به معنی دا وی دَ نبی کریم ﷺ او حضرت جبرائیل علیه السلام په مینځ کښې فاصله دَ دوو ذراعو برابر پاتې شوې وه. حافظ ابن حجر رحمه الله دا اولی او ارجح ګرځولې(۳)اکثرو حضراتو اولنی تفسیر ته ترجیح ورکړېده.(۴)

د کلماتو تشریح:

قوله: ضِيزَى: عَوْجَاءُ: آیت مبارك کښې دی (تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَى) په دې حالت کښې خو ډیر کوږ تقسیم اوشو... فرمائی چه ضیزی معنی نه ده کوږ.

قوله: وَأَكْدَى: قَطَعَ عَطَاءَهُ: آیت کښې دی (وَأَعْطَى قَلِيلًا وَأَكْدَى) لږ شان مال ورکړو او(بیا هغه هم) بند کړو، فرمائی آیت کښې اکدی معنی ده قطع عطاءه ورکول ئی ختم کړل.

قوله: رَبُّ الشِّعْرَى: مِرْزَمُ الْجَوْزَاءِ: (وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَى) حضرت انورشاه کشمیری رحمه الله

---

(۱) اوګورئی معالم التنزیل-۴/۲۴۶:

(۲) تفسیر قرطبی ۱۷/۹۰:وفتح الباری-۸/۶۱۰ :

(۳)فتح الباری-۸/۶۱۰ :

(۴) تفسیرقرطبی ۱۷/۸۹ :وروح المعانی ۱۵/۷۵: جزء ۲۷ وتفسیر عثمانی:ص ۶۹۸ وفیض الباری-۴/۲۳۷:

"شعری" ترجمه "پرنی" کړې ده.(۱) امام بخاری رحمه الله فرمائی چه شعری ته مرزم الجوزاء هم وائی، دا ستوری جوزاء نه پس د ګرمئی په موسم کښې راخیژی(۲) یو قول دا هم دې چه د نمر نه شعری لوئ دې.

قوله: الَّذِي وَفَّى : وَفَّى مَا فُرِضَ عَلَيْهِ :آیت کښې دی (وَاِبْرٰهِيْمَ الَّذِيْ وَفّٰۤى) فرمائی د (الَّذِيْ وَفّٰى) معنی ده کوم چه په هغوی فرض وو هغه ئی پوره کړل.

قوله: أَزِفَتِ الْآزِفَةُ : اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ : آیت کښې دی (اَزِفَتِ الْاٰزِفَةُ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ كَاشِفَةٌ) هغه زر راتلونکې څیز نزدې راورسیدو. د الله تعالی نه علاوه بل څوك هغه اخوا کونکې نشته. فرمائی د(اَزِفَتِ الْاٰزِفَةُ) معنی ده قیامت نزدې راغلو.

قوله: سَامِدُونَ : الْبَرْطَمَةُ، وَقَالَ عِكْرِمَةُ: يَتَغَنَّوْنَ، بِالْحِمْيَرِيَّةِ :آیت کښې دی (وَتَضْحَكُوْنَ وَلَا تَبْكُوْنَ وَاَنْتُمْ سٰمِدُوْنَ) فرمائی چه سامدون نه برطمة مراد دې. د برطمة معنی ده ډډه: کونکې(۳) او عکرمه رحمه الله وئیلی دی سامدون معنی په حمیری ژبه کښې ګانه یعنی لوبه وئیل دی.

قوله: وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: أَفَتُمَارُونَهُ: أَفَتُجَادِلُونَهُ، وَمَنْ قَرَأَ: أَفَتَمْرُونَهُ يَعْنِي أَفَتَجْحَدُونَهُ: (اَفَتُمٰرُوْنَهٗ عَلٰى مَا يَرٰى) آیا ته هغه رسول صلی علیه وسلم سره د هغه کتونکې څیز باندې نزاع کوې حمزه او کسائی "اَفَتَمْرُوْنَهٗ" لولې د کوم معنی چه آیا تاسو د هغې انکار کوئی.

قوله: مَا زَاغَ الْبَصَرُ: بَصَرُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَا طَغَى : وَلَا جَاوَزَ مَا رَأَى :آیت کښې دی (مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰى) نه د هغه نظر دهوکه شو مراد د حضرت محمد ﷺ نظرمبارك دې او نه نظر تجاوز اوکړو د هغې نه چه څه ئی اوکتل، یعنی د هغوی) نظر مبارك د حد نه زیات نه شو څومره چه حکم وو هم دومره ئی اوکتل.

قوله: فَتَمَارَوْا : كَذَّبُوا :دا لفظ د سورة قمر دې، هلته په آیت کښې دی "ولقد انذرهم بطشتنا فتماروا بالنذر" او هغه ویریدلې وو زمونږ د نیولو نه لیکن هغوی زمونږ ویرول دروغ اوګنړل، دلته دې لفظ ته (اَفَتُمٰرُوْنَهٗ عَلٰى مَا يَرٰى) په مناسبت سره راوړیدې.

قوله: إِذَا هَوَى: غَابَ: (وَالنَّجْمِ اِذَا هَوٰى) قسم دې د ستوری.کله چه هغه ډوبیږی، هوی

---

(۱) فیض الباری-۴/۲۴۷ :

(۲) د تفصیل د پاره اوګورئی فتح الباری ۸/۶۰۵:وعمدة القاری-۱۹/۱۹۶:

(۳) البرطمة، بفتح الباء، وسکون الراء وفتح الطاء، الاعراض، وقال ابن عینیة :البرطمة هکذا، ووضع ذقنه فی صدره)فتح الباری (۸/۶۰۵)

معنی غیبیدل دی.
قوله: أَغْنَى وَأَقْنَى: أَعْطَى فَأَرْضَى. آیت کښې دی ﴿وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَأَقْنَىٰ﴾ یعنی هغه راکړه اوخوشحاله ئی کړو، اغنی: غنی جوړ کړل، مال او دولت ورکول، اقنی راضی کول، خوشحالول.

[۴۵۷۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ عَنْ عَامِرٍ عَنْ مَسْرُوقٍ قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا يَا أُمَّتَاهْ هَلْ رَأَى مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبَّهُ فَقَالَتْ لَقَدْ قَفَّ شَعَرِي مِمَّا قُلْتَ أَيْنَ أَنْتَ مِنْ ثَلَاثٍ مَنْ حَدَّثَكَهُنَّ فَقَدْ كَذَبَ مَنْ حَدَّثَكَ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَبَّهُ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأَتْ لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ وَمَنْ حَدَّثَكَ أَنَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي غَدٍ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأَتْ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَنْ حَدَّثَكَ أَنَّهُ كَتَمَ فَقَدْ كَذَبَ ثُمَّ قَرَأَتْ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْآيَةَ وَلَكِنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَام فِي صُورَتِهِ مَرَّتَيْنِ

[۳۳۸] بَاب فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى

حَيْثُ الْوَتَرُ مِنَ الْقَوْسِ

[۴۵۷۵] حَدَّثَنَا أَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الشَّيْبَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ زِرًّا عَنْ عَبْدِ اللَّهِ فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّهُ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ

[۳۳۹] بَاب قَوْلِهِ فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى

[۴۵۷۶] حَدَّثَنَا طَلْقُ بْنُ غَنَّامٍ حَدَّثَنَا زَائِدَةُ عَنْ الشَّيْبَانِيِّ قَالَ سَأَلْتُ زِرًّا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ أَنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى جِبْرِيلَ لَهُ سِتُّ مِائَةِ جَنَاحٍ

[۳۴۰] بَاب لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى

[۴۵۷۷] حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَقَدْ رَأَى مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى قَالَ رَأَى رَفْرَفًا أَخْضَرَ قَدْ سَدَّ الْأُفُقَ

[۳۴۱] بَاب أَفَرَأَيْتُمْ اللَّاتَ وَالْعُزَّى

[۴۵۷۸] حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْهَبِ حَدَّثَنَا أَبُو الْجَوْزَاءِ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي قَوْلِهِ اللَّاتَ وَالْعُزَّى كَانَ اللَّاتُ رَجُلًا يَلُتُّ سَوِيقَ الْحَاجِّ

[۴۵۷۹] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ حُمَيْدٍ

بْنِ عَبْدِالرَّحْمٰنِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ حَلَفَ فَقَالَ فِي حَلِفِهِ وَاللَّاتِ وَالْعُزَّى فَلْيَقُلْ لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ فَلْيَتَصَدَّقْ

حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمائی چه لات دَ یو سړی نوم دې چه دَ حاجیانودَ پاره به ئې ستوان ټکول. فاکهی دَ مجاهد رحمه الله نه نقل کړی دی چه دا سړې دَ جاهلیت په زمانه کښې دَ طائف په یو غرباندې ناست وو او دَ طائف دَ کشمش او پنیر نه به ئې یوه حلوه جوړوله او په خلقو به ئې خوړله، کله چه دې مړ شو نو خلقودَ ده عبادت شروع کړو.[1] دَ دې سړی باره کښې اختلاف دې، بعض وائی چه دا عامربن ظرب ووچه په خپله زمانه کښې دَ عربومشهور دانشوروو، علامه سهیلی نقل کړی دی چه دا عمرو بن لحی بن قمعه وو لیکن حافظ رحمه الله دا قول ردکړیدې اودَ حضرت ابن عباس رضي الله عنه نه ئې روایت نقل کړیدې چه لات کله مړشو نو خلقو ته عمرو بن لحی اووئیل چه دا مړ نه دې بلکه په ګټان کښې داخل شویدې دَ څه په وجه چه خلقو دَ هغه عبادت کول شروع کړه، دَ دې روایت نه معلومیږی چه لات او عمرو بن لحی دوه جداجدا سړو نامې دی.[2]

بهرحال دا دَ یو سړی نوم دې دَ چا دَ مرګ نه پس چه خلقو دَ ده بت جوړکړو او دَ هغې عبادت کول ئې شروع کړه. دا بت حضرت مغیره بن شعبه رضي الله عنه دَ رسول الله صلى الله عليه وسلم په حکم هغه وخت اونړولو کله چه دَ طائف قبیلې ثقیف اسلام قبول کړلو.[3]

دوئم بت عزی وو کوم چه دَ ټولو نه اول ظالم بن سعد دَ نخله په وادئی کښې دَ عبادت دَ پاره اوټاکلو اوحضرت خالدبن ولید رضي الله عنه دَفتح مکې په کال دَ نبی کریم صلى الله عليه وسلم په حکم سره مات کړو.[4]

دریم بت مناة وو چه دَ لات نه هم وړاندې وو، داحضرت علی رضي الله عنه دَ مکې دَ فتح په کال مات کړو.[5]

قوله: من حلف. فقال في حلفه: واللات والعزى، فليقل: لااله الا الله: که چرې هغه "واللات والعزى" تعظیماً وئیلې وی نو دَ ایمان تجدید به کوی او که تعظیماً ئې نه وی وئیلی هسې په ناپوهئی کښې دَ خلې نه وتلی وی نو بیا هم دَ بت نوم ئې اخستې دې، په زړه کښې به ئې څه نا څه ظلمت او تیاره ضرور راغی نوپه دې وجه دَ دې دَ ازاله دَ پاره بیا هم کلمه توحید وئیل پکار دی.[6]

---

[1]) فتح البارى-۸/۶۱۲:

[2]) فتح البارى-۸/۶۱۲:

[3]) فتح البارى-۸/۶۱۲:

[4]) فتح البارى-۸/۶۱۲:

[5]) فتح البارى-۸/۶۱۲:

[6]) فتح البارى-۸/۶۱:

قوله: ومن قال لصاحبه: تعالى، اقامرك، فليتصدق: که يو سړى خپل ملګرى ته اووائى چه راځه جوارى کوو نو ده له پکار دى چه صدقه اوکړى علامه طحاوى رحمه الله فرمائى چه هغه مال صدقه کول مراد دى کوم چه د جوارئ د پاره راويستلې وو ځکه چه دا په جوارئ کښې د خرچ کولو نه بهتر ده چه په صدقه کښې خرچ کړې (١) علامه خطابى رحمه الله همدغه مراد اخستې دې. ليکن علامه نووى رحمه الله فرمائى چه مطلقاً صدقه کول مراد دى ځکه چه جوارى حرامه ده اود يو حرام کار دعوت د ده په ژبه جارى شو نوپه دې وجه د کفارې په خاطر دې څه نا څه صدقه اوکړى، د مسلم شريف روايت هم په دې معنى دلالت کوى، په دې کښې دى "فليتصدق بشيء" (٢)

[٣٤٢] بَاب وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَى

[٤٥٨٠] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ سَمِعْتُ عُرْوَةَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقَالَتْ إِنَّمَا كَانَ مَنْ أَهَلَّ بِمَنَاةَ الطَّاغِيَةِ الَّتِي بِالْمُشَلَّلِ لَا يَطُوفُونَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَطَافَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُسْلِمُونَ قَالَ سُفْيَانُ مَنَاةُ بِالْمُشَلَّلِ مِنْ قُدَيْدٍ

داحديث د سورة بقره په تفسير کښې تيرشويدې. مشلل د ځائ نوم دې او قديد هم د مکې نه د مدينې طرف ته په لارکښې د يومقام نوم دې.

وَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ نَزَلَتْ فِي الْأَنْصَارِ كَانُوا هُمْ وَغَسَّانُ قَبْلَ أَنْ يُسْلِمُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ مِثْلَهُ

په دې تعليق کښې دى د اسلام نه وړاندې انصار او د قبيله غسان خلقو د مناة بت په نوم باندې احرام تړلو، د دې متعلق دا مذکوره آيت نازل شو "يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ" اى يحرمون لمناة "مثله" يعنى د دې تعليق مفهوم هم د سفيان د حديث په شان دې. د عبدالرحمن بن خالد دا تعليق امام ذهلى په "زهريات" کښې او امام طحاوى په "مشکل الآثار" کښې موصولاً نقل کړيدې. (٣)

وَقَالَ مَعْمَرٌ عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ كَانَ رِجَالٌ مِنْ الْأَنْصَارِ مِمَّنْ كَانَ يُهِلُّ لِمَنَاةَ وَمَنَاةُ صَنَمٌ بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ قَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ كُنَّا لَا نَطُوفُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ تَعْظِيمًا لِمَنَاةَ نَحْوَهُ

د معمرنه معمر بن راشد مراددې "نحو" اى نحوالحديث المذکور، دا تعليق امام احمد رحمه الله موصولاً نقل کړيدې.

---

(١) فيض البارى-٤/٢٤١:
(٢) فتح البارى-٨/٦١٢:
(٣) تعليق اتعلين ٤/٣٢٥ :عمدة القارى-١٩/٢٠٣:

[٣٤٣] باب فاسجدوا لله واعبدوا

[٤٥٨١] حدثنا أبو معمر حدثنا عبد الوارث حدثنا أيوب عن عكرمة عن ابن عباس رضي الله عنهما قال سجد النبي صلى الله عليه وسلم بالنجم وسجد معه المسلمون والمشركون والجن والإنس تابعه إبراهيم بن طهمان عن أيوب ولم يذكر ابن علية ابن عباس

[٤٥٨٢] حدثنا نصر بن علي أخبرني أبو أحمد حدثنا إسرائيل عن أبي إسحاق عن الأسود بن يزيد عن عبد الله رضي الله عنه قال أول سورة أنزلت فيها سجدة والنجم قال فسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم وسجد من خلفه إلا رجلا رأيته أخذ كفا من تراب فسجد عليه فرأيته بعد ذلك قتل كافرا وهو أمية بن خلف

[٣٤٤] باب: تفسير سورة القمر (اقتربت الساعة)

قال مجاهد مستمر ذاهب مزدجر متناه وازدجر فاستطير جنونا دسر أضلاع السفينة لمن كان كفر يقول كفر له جزاء من الله محتضر يحضرون الماء وقال ابن جبير مهطعين النسلان الخبب السراع وقال غيره فتعاطى فعاطها بيده فعقرها المحتظر كحظار من الشجر محترق ازدجر افتعل من زجرت كفر فعلنا به وبهم ما فعلنا جزاء لما صنع بنوح وأصحابه مستقر عذاب حق يقال الأشر المرح والتجبر

قوله: قال مجاهد: مستمر: ذاهب: ﴿وان يروا اية يعرضوا ويقولوا سحر مستمر﴾ اوكه هغوى چرته څه نښه وينى او ډېره كوى او وائى دا جادو دې چه د اول نه راوان دې. يعنى مدعيان نبوت اول هم داسې جادو كولو نو لكه څنګه چه د هغوى جادوپاتې نشو نو دا به هم پاتې نشى. مستمر معنى مجاهد رحمه الله ذاهب بيان كړيده يعنى تلونكې، ختميدونكې، بعضو وئيلى دى ذاهب په معنى د سائر ده يعنى باقى پاتې كيدونكې(١)

قوله: مزدجر: متناه: ﴿ولقد جاءهم من الانباء ما فيه مزدجر﴾ فرمائى مزدجر په معنى د "متناه" ده چه د باب تفاعل نه صيغه د اسم فاعل ده. "اى غاية فى الزجر، لامزيد عليه"(٢) يعنى بې انتهاء رټنه مطلب دا دې چه دې خلقو سره دومره خبرې رسيدلې دى په كوموكښې چه په اوچته درجه رټنه او تنبيه موجود ده.

قوله: وازدجر: فاستطير جنونا: ﴿وقالوا مجنون وازدجر﴾ اودې خلقو د حضرت نوح عليه السلام باره كښې اووئيل چه دا مجنون دې، اود جنون د وجه نه وريدلې او نشه دې. أستطير صيغه

---

(١) فتح البارى-٨/٦١٢:

(٢) عمدة القارى-١٩/٢٠٤ :

مجهول ده. أستطير الرجل ، ويرولې، خوف زده كړېشوې. بعضو دَ دې ترجمه صرع سره كړېده. يعنى دَ مرگى بيمارئى كښې اخته كړېشوې. بهرحال په دې صورت كښې داعطف دې مجنون باندې او دَ قوم په مقوله كښې داخل دې. بعضو دا دَ الله تعالى مقوله گرځولې ده اودَ دې تفسير ئى كړېدې "دهمكى وركړېشوې"(١)

مطلب دا دې چه دَ نوح عليه السلام قوم نوح عليه السلام ته مجنون اووئيل او هغه ته ئى دهمكى وركړه چه دَ تبليغ نه منع شه مونږ به تا رجم كړو.

قوله: دُسُرٍ: أَضْلَاعُ السَّفِينَةِ (وَحَمَلْنٰهُ عَلٰى ذَاتِ اَلْوَاحٍ وَّدُسُرٍ) فرمائى چه "دسر" دَ كشتئى اړخونه يعنى تختې ميخونو او رسو وغيره ته وائى، دا دَ دسار جمع ده ميخ ته وائى.

قوله: لِمَنْ كَانَ كُفِرَ: يَقُولُ :كُفِرَلَهُ جَزَاءًمِنَ اللّٰهِ: (لِّمَنْ كَانَ كُفِرَ) مطلب دا دې چه دا عذاب په حقيقت كښې دَ الله تعالى دَ طرف نه بدله وه د حضرت نوح عليه السلام چه دَ هغه ناقدرى او انكار ئى كړې وو.

قوله: مُحْتَضَرٌ: يَحْضُرُونَ الْمَاءَ :آيت كښې دى (وَنَبِّئْهُمْ اَنَّ الْمَآءَ قِسْمَةٌۢ بَيْنَهُمْ ۚ كُلُّ شِرْبٍ مُّحْتَضَرٌ) اوهغه خلقو ته دا اوبنايه چه اوبه)كويان) تقسيم كړېشوى دى هر يو دې په خپل نمبر راځى. فرمائى محتضر معنى ده نمبر والا ټول دې اوبه ته حاضرېږى.

قوله: مُهْطِعِينَ: النَّسَلَانُ :اَلْخَبَبُ السِّرَاعُ: (مُّهْطِعِيْنَ اِلَى الدَّاعِ)" دا دَ اهطاع نه صيغه اسمِ فاعل ده. د كوم معنى چه په تيزئى سره دَ تللو ده. دَدې تفسير النسلان سره كړېدې. اودَ النسلان تفسير "اخبب السراع" سره، دَ ټولو معنى په تيزئى سره دَ تللو ده.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: فَتَعَاطٰى : فَعَاطَهَا بِيَدِهِ فَعَقَرَهَا : (فَنَادَوْا صَاحِبَهُمْ فَتَعَاطٰى فَعَقَرَ)

فتعاطى ترجمه عاط سره كړېده، عاط عوط نه ماخوذ دې دَ كوم چه دَ عربو په كلام كښې هيڅ معنى نه راځى. په دې وجه شراح حضراتو وئيلى دى چه په دې كښې قلب شوېدې دَ عين كلمه دَ لام په ځائ كړشويده او دا عطو نه ماخوذ دې دَ كوم معنى چه په لاس دَ نيولو راځى او هغه دلته صحيح ده.(٢)

قوله: اَلْمُحْتَظِرِ: كَحِظَارٍ مِنَ الشَّجَرِ مُحْتَرِقٍ :" (فَكَانُوْا كَهَشِيْمِ الْمُحْتَظِرِ) محتظر معنى ده دَ ونو)يعنى لرگو) سوزيدلې او مات شوې شپول. حظار ازضرب حظر، حظراً منع كول، حظار وحظيرة شپول هغه ځيز چه ستا او دَ نورو په مينځ كښې بنديز جوړشي. مطلب دا چه په عذاب راتلوباندې هغه دَ چقنړى شوى ازغودَ شپول په شان شو لكه څنګه چه هغه شپول ذره ذره كيږى دا هم تباه شو.

(١) تفسير كشاف-٤/٤٣٣ :
(٢) فتح البارى ٨/٦١٦:وعمدة القارى-١٩/٢٠٥:

قوله: کُفِرَ: فَعَلْنَا بِهِ وَبِهِمْ مَا فَعَلْنَا جَزَاءً لِمَا صُنِعَ بِنُوحٍ وَأَصْحَابِهِ: په آيت مبارك كښې دى "جَزَآءً لِّمَنْ كَانَ كُفِرَ" دَ نوح عليه السلام امداد كول او قوم غرق كول، دا بدله وه دَ هغه معاملې چه نوح عليه السلام اود هغه ملګرو سره اوكړيشوه.

قوله: مُسْتَقِرٌّ: عَذَابٌ حَقٌّ: آيت كښې دى "وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُّسْتَقِرٌّ" او سحر وختى په هغوى باندې دَ هميشه عذاب راغلو. فرمائى مستقر معنى عذاب حق.

قوله: يُقَالُ: الْأَشَرُ: الْمَرَحُ وَالتَّجَبُّرُ: آيت كښې دَ "سَيَعْلَمُوْنَ غَدًا مَّنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ" هغوى ته ډيرزر معلوم شى چه دروغ وايونكې څوك وو. وئيلې شى چه اشر معنى ده كبر او غرور كول، اشر كبر او غروركونكې.

[۳۴۵] بَابٌ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرِضُوا

[۴۵۸۳] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ شُعْبَةَ وَسُفْيَانَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِرْقَتَيْنِ فِرْقَةً فَوْقَ الْجَبَلِ وَفِرْقَةً دُونَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اشْهَدُوا

[۴۵۸۴] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنْ أَبِي مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ وَنَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَارَ فِرْقَتَيْنِ فَقَالَ لَنَا اشْهَدُوا اشْهَدُوا

[۴۵۸۵] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ قَالَ حَدَّثَنِي بَكْرٌ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ عِرَاكِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ فِي زَمَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۴۵۸۶] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَأَلَ أَهْلُ مَكَّةَ أَنْ يُرِيَهُمْ آيَةً فَأَرَاهُمُ انْشِقَاقَ الْقَمَرِ

[۴۵۸۷] حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ قَالَ انْشَقَّ الْقَمَرُ فِرْقَتَيْنِ

د انشقاق قمر بحث: امام بخارى رحمه الله دلته دَ **اشقاق القمر** روايتونه حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما او حضرت انس رضي الله عنه نه نقل كړى دى. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه خو دَ **انشقاق قمر** كتونكونه دې. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما لا پيدا شوې هم نه وو. ځكه چه دا واقعه دَ هجرت نه پنځه كاله وړاندې ده، او ابن عباس رضي الله عنهما هغه وخت نه وو پيدا شوې او حضرت انس، دَ څلورو پنځو كالو ماشوم وو او په مدينه منوره كښې وو، په مكه مكرمه كښې موجود نه وو. غالباً هغوى دَ باقى صحابه كرامو نه اوريدوسره دا واقعه

بيان كړيده. (٢) ابونعيم "دلائل النبوة" كښې دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما روايت نقل كړيدې چه يو څو مشركان دَ رسول الله ﷺ په خواكې راجمع شول. په هغوى كښې ابوجهل، وليد بن مغيره، عاص بن وائل او نظربن حارث شامل وو او رسول الله ﷺ ته ئى اووئيل كه ته رښتونې ئى نو دا سپوږمئى دوه ټكړې كړه. نبى كريم ﷺ دعا اوكړه او سپوږمئى دوه ټكړې شوه (٣)

حافظ جلال الدين سيوطى رحمه الله فرمائيلى دى چه دَ دې ثبوت په تواتر سره دې، حافظ ابن كثير دا متفق عليه ګرځولې دې (٣) دَ حافظ ابن حجر رحمه الله استاد حافظ زين الدين عراقى رحمه الله اجماع نقل كړې. هغه په خپل منظوم سيرت كښې فرمائى:

فصار فرقتين فرقة علت وفرقة للطود منه نزلت

وذاك مرتين بالاجماع والنص والتواتر السماع (٤)

دَ بعض قديم علماؤ دا خيال دې چه دَ شق قمر معجزه نه ده واقع شوې دا به قرب قيامت كښې واقع كيږى. باقى پاتې شوه دا خبره (وَانْشَقَّ الْقَمَرُ) كښې دَ ماضى صيغه استعمال شويده نو هغوى وائى چه دَ مستقبل دَ پاره دَ ماضى صيغه استعمالولې شى كله چه په مستقبل كښې دَ هغه څيز په وقوع كښې تحقق كښې مبالغه مقصود وى لكه څنګه چه (اِقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ) كښې استعمال كړيشويده. ليكن دَ جمهورو علماؤ مسلك دا دې چه انشقاق قمر دَ رسول الله ﷺ په زمانه كښې واقع شويده. لكه څنګه چه په رواياتوكښې دى.

حافظ رحمه الله ليكى: "والذى ذهب اليه الجمهور اصح، كما جزم به ابن مسعود وحذيفة وغيرهما" (٥) حافظ ابن حجر رحمه الله دَ انشقاق قمر متعلق بعض سوالونه او اعتراضونه او دَ هغې جوابونه نقل كړيدى (٦) دلته دَ مولاناشبيراحمد عثمانى رحمه الله تفسيرى حاشيه نقل كولې شى چه په دې كښې دَهغه مختصر جوابونه راځى، هغوى ليكى: "طحاوى او ابن كثير دَ دې واقعې دَ تواتر دعوى كړيده اودَ يوعقلى دليل نه هم ترننه پورې ددې قسم واقعه محال كيدل ثابت نه كړيشو. اوصرف دَاستبعاد په بنيادباندې داسې قطعى الثبوت څيزونه رد كولې نشى، بلكه استبعاد خو دَ معجزې دَ پاره لازم دې، د روزمره معمولى واقعاتوته معجزه څوك وائى"

---

(١) فتح البارى، كتاب مناقب النصار، باب انشقاق القمر-٧/١٨٢:

(٢) دلائل ابى نعيم، الفصل السادس عشر، انشقاق القمر -١/٢٨٠: نور اوګورئى الخصائص الكبرى، باب انشقاق القمر-١٢٦-١/١٢٥:

(٣) تفسير ابن كثير-٤/٢٦١:

(٤) فتح البارى، كتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-٧/١٨٣:

(٥) فتح البارى، كتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-٧/١٨٦:

(٦) فتح البارى، باب انشقاق القمر-١٨٦-٧/١٨٣:

باقی دا ویناچه شق قمر که واقع شوې وې نو په تاریخ کښې د دې وجود ولې نشته نو یادساتئی چه دا واقعه د شپې ده او په بعض ملکونوکښې خود مطالع د اختلاف د وجه هغه وخت ورځ وی او په بعض ځایونوکښې نیمه شپه وی او خلقو عام توګه باندې اوده وی او چه چرته بیداری وې او د کولاؤ آسمان لاندې ناست وی نو عادتاً دا ضروری نه ده چه ټول به آسمان ته ګوری، په ځمکه چه کومه د سپوږمئی رڼرا خوروی په دې شرط چه آسمان صفاوی نو په دې کښې د سپوږمئی دوه ټکړې کیدل څه فرق نه راولی، بیا د لږ وخت قصه وه، مونږ وینو ګورو چه بار بار سپوږمئی تندر نیسی او ډیره تیوره وی خو په لاکهونو انسانانوته پته هم نه وی او په هغه زمانه کښې د رصد وغیره دومره وسیع او مکمل انتظامات او تقویم(جنتریانې) او دومره د خورونو ذرائع هم نه وې. بهر حال په تاریخونوکښې د نه ذکرکیدو په وجه د دې تکذیب نشی کیدې. سره د دې چه "تاریخ فرشته" وغیره کښې د دې ذکر موجود دې، د هندوستان مهاراجه "مالیبار" د اسلام راوړلو سبب هم دا واقعه لیکی:(۱)

قدیم فلاسفه چونکه د آسمان او سیاراتوخرق او التیام قائل نه دی په دې وجه هغوی د دینه انکار کوی نو حافظ ابن حجر رحمه الله لیکی:"وقد انكر جمهور الفلاسفة انشقاق القمر، متمسكين بان الايات العلوية، لايتهيا فيها الانخراق والالتيام"

حافظ ابن حجر رحمه الله د زجاج په حواله سره د دې جواب ورکړیدې چه قمر او نور اجرام سماویه د الله تعالی) مخلوق دې اوالله تعالی د هغوی د تخلیق په شان د هغوی په انشقاق او په هغې کښې انخراق او التیام باندې قادر دې.(۲) او مولانا انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائی "وقد ثبت اليوم الخرق، والالتئام، والانشقاق، والانفطار كلها في الاجرام السماوية"(۳)

[۳۴۶] بَاب تَجْرِي بِأَعْيُنِنَا جَزَاءً لِمَنْ كَانَ كُفِرَ

وَلَقَدْ تَرَكْنَاهَا آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ قَالَ قَتَادَةُ أَبْقَى اللَّهُ سَفِينَةَ نُوحٍ حَتَّى أَدْرَكَهَا أَوَائِلُ هَذِهِ الْأُمَّةِ

[۴۵۸۸] حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

د دې ترجمة الباب نه واخله باب ولقد اهلكنا اشياعكم پورې شپږ مختلف ترجمې دی او په هره یوه کښې د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه هم یو روایت نقل دې. د امام بخاری رحمه الله مقصد خودل دا دی چه په آیت کښې "فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ" د دال سره دې او په دې خبره باندې هم

(۱)تفسیرعثمانی ۷۰۱:فائده نمبر-۱۲

(۲)فتح الباری، کتاب مناقب الانصار، باب انشقاق القمر-۷/۱۸۵:

(۳)فیض الباری-۴/۲۴۱:

خبرداري مقصد دې چه قرآن پاك كومې قصې او واقعات بيانوى دې نه عبرت حاصلول پكار دى.

[۳۴۷] بَاب وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

قَالَ مُجَاهِدٌ يَسَّرْنَا هَوَّنَّا قِرَاءَتَهُ.

[۴۵۸۹] حدثنا مسدد، عن يحيى، عن شعبة، عن أبي إسحق، عن الأسود، عن عبدالله رضي الله عنه، عن النبي ﷺ أنه كان يقرأ: فهل من مدكر.

[۳۴۸] بَاب أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذُرِ

[۴۵۹۰] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ أَنَّهُ سَمِعَ رَجُلًا سَأَلَ الْأَسْوَدَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ أَوْ مُذَّكِرٍ فَقَالَ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ يَقْرَؤُهَا فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ قَالَ وَسَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَؤُهَا فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ دَالًا

[۳۴۹] بَاب فَكَانُوا كَهَشِيمِ الْمُحْتَظِرِ وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[۴۵۹۱] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ أَخْبَرَنَا أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ الْآيَةَ

[۳۵۰] بَاب وَلَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذَابٌ مُسْتَقِرٌّ فَذُوقُوا عَذَابِي وَنُذُرِ إِلَى فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[۴۵۹۲] حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَرَأَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[۳۵۱] بَاب وَلَقَدْ أَهْلَكْنَا أَشْيَاعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[۴۵۹۳] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَرَأْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَلْ مِنْ مُذَّكِرٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ

[۳۵۲] بَاب قَوْلُهُ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ

[۴۵۹۴] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَوْشَبٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ح وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ عَنْ وُهَيْبٍ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ

عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ يَوْمَ بَدْرٍ اللّٰهُمَّ إِنِّي أَنْشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ اللّٰهُمَّ إِنْ تَشَأْ لَا تُعْبَدْ بَعْدَ الْيَوْمِ فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ فَقَالَ حَسْبُكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَلْحَحْتَ عَلَى رَبِّكَ وَهُوَ يَثِبُ فِي الدِّرْعِ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ

[۳۵۳] بَابُ قَوْلِهِ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ يَعْنِي مِنَ الْمَرَارَةِ

[۴۵۹۵] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ أَنَّ ابْنَ جُرَيْجٍ أَخْبَرَهُمْ قَالَ أَخْبَرَنِي يُوسُفُ بْنُ مَاهَكٍ قَالَ إِنِّي عِنْدَ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ قَالَتْ لَقَدْ أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمَكَّةَ وَإِنِّي لَجَارِيَةٌ أَلْعَبُ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ

[۴۵۹۶] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا خَالِدٌ عَنْ خَالِدٍ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ وَهُوَ فِي قُبَّةٍ لَهُ يَوْمَ بَدْرٍ أَنْشُدُكَ عَهْدَكَ وَوَعْدَكَ اللّٰهُمَّ إِنْ شِئْتَ لَمْ تُعْبَدْ بَعْدَ الْيَوْمِ أَبَدًا فَأَخَذَ أَبُو بَكْرٍ بِيَدِهِ وَقَالَ حَسْبُكَ يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَقَدْ أَلْحَحْتَ عَلَى رَبِّكَ وَهُوَ فِي الدِّرْعِ فَخَرَجَ وَهُوَ يَقُولُ سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَيُوَلُّونَ الدُّبُرَ بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَالسَّاعَةُ أَدْهَى وَأَمَرُّ

[۳۵۴] باب: تفسیر سُورَةُ الرَّحْمٰن

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بِحُسْبَانٍ كَحُسْبَانِ الرَّحَى وَقَالَ غَيْرُهُ وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ يُرِيدُ لِسَانَ الْمِيزَانِ وَالْعَصْفُ بَقْلُ الزَّرْعِ إِذَا قُطِعَ مِنْهُ شَيْءٌ قَبْلَ أَنْ يُدْرِكَ فَذَلِكَ الْعَصْفُ وَالرَّيْحَانُ رِزْقُهُ وَالْحَبُّ الَّذِي يُؤْكَلُ مِنْهُ وَالرَّيْحَانُ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ الرِّزْقُ وَقَالَ بَعْضُهُمْ وَالْعَصْفُ يُرِيدُ الْمَأْكُولَ مِنَ الْحَبِّ وَالرَّيْحَانُ النَّضِيجُ الَّذِي لَمْ يُؤْكَلْ وَقَالَ غَيْرُهُ الْعَصْفُ وَرَقُ الْحِنْطَةِ وَقَالَ الضَّحَّاكُ الْعَصْفُ التِّبْنُ وَقَالَ أَبُو مَالِكٍ الْعَصْفُ أَوَّلُ مَا يَنْبُتُ تُسَمِّيهِ النَّبَطُ هَبُورًا وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْعَصْفُ وَرَقُ الْحِنْطَةِ وَالرَّيْحَانُ الرِّزْقُ وَالْمَارِجُ اللَّهَبُ الْأَصْفَرُ وَالْأَخْضَرُ الَّذِي يَعْلُو النَّارَ إِذَا أُوقِدَتْ وَقَالَ بَعْضُهُمْ عَنْ مُجَاهِدٍ رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ لِلشَّمْسِ فِي الشِّتَاءِ مَشْرِقٌ وَمَشْرِقٌ فِي الصَّيْفِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ مَغْرِبُهَا فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ لَا يَبْغِيَانِ لَا يَخْتَلِطَانِ الْمُنْشَآتُ مَا رُفِعَ قِلْعُهُ مِنَ السُّفُنِ فَأَمَّا مَا لَمْ يُرْفَعْ قِلْعُهُ فَلَيْسَ بِمُنْشَأَةٍ وَقَالَ مُجَاهِدٌ كَالْفَخَّارِ كَمَا يُصْنَعُ الْفَخَّارُ الشُّوَاظُ لَهَبٌ مِنْ نَارٍ وَنُحَاسٌ النُّحَاسُ الصُّفْرُ يُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ فَيُعَذَّبُونَ بِهِ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ يَهُمُّ بِالْمَعْصِيَةِ فَيَذْكُرُ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ فَيَتْرُكُهَا مُدْهَامَّتَانِ سَوْدَاوَانِ مِنَ الرِّيِّ صَلْصَالٍ طِينٌ خُلِطَ بِرَمْلٍ فَصَلْصَلَ كَمَا يُصَلْصِلُ الْفَخَّارُ وَيُقَالُ مُنْتِنٌ يُرِيدُونَ بِهِ صَلَّ يُقَالُ صَلْصَالٌ كَمَا يُقَالُ صَرَّ الْبَابُ عِنْدَ الْإِغْلَاقِ وَصَرْصَرَ مِثْلُ كَبْكَبْتُهُ يَعْنِي كَبَبْتُهُ فَاكِهَةٌ

وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَيْسَ الرُّمَّانُ وَالنَّخْلُ بِالْفَاكِهَةِ وَأَمَّا الْعَرَبُ فَإِنَّهَا تَعُدُّهَا فَاكِهَةً كَقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى فَأَمَرَهُمْ بِالْمُحَافَظَةِ عَلَى كُلِّ الصَّلَوَاتِ ثُمَّ أَعَادَ الْعَصْرَ تَشْدِيدًا لَهَا كَمَا أُعِيدَ النَّخْلُ وَالرُّمَّانُ وَمِثْلُهَا أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ قَالَ وَكَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَقَدْ ذَكَرَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي أَوَّلِ قَوْلِهِ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَفْنَانٍ أَغْصَانٍ وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ مَا يُجْتَنَى قَرِيبٌ وَقَالَ الْحَسَنُ فَبِأَيِّ آلَاءِ نِعَمِهِ وَقَالَ قَتَادَةُ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ يَعْنِي الْجِنَّ وَالْإِنْسَ وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ يَغْفِرُ ذَنْبًا وَيَكْشِفُ كَرْبًا وَيَرْفَعُ قَوْمًا وَيَضَعُ آخَرِينَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ بَرْزَخٌ حَاجِزٌ الْأَنَامُ الْخَلْقُ نَضَّاخَتَانِ فَيَّاضَتَانِ ذُو الْجَلَالِ ذُو الْعَظَمَةِ وَقَالَ غَيْرُهُ مَارِجٌ خَالِصٌ مِنَ النَّارِ يُقَالُ مَرَجَ الْأَمِيرُ رَعِيَّتَهُ إِذَا خَلَّاهُمْ يَعْدُو بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَيُقَالُ مَرَجَ أَمْرُ النَّاسِ مَرِيجٍ مُلْتَبِسٌ مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ اخْتَلَطَ الْبَحْرَانِ مِنْ مَرَجْتَ دَابَّتَكَ تَرَكْتَهَا سَنَفْرُغُ لَكُمْ سَنُحَاسِبُكُمْ لَا يَشْغَلُهُ شَيْءٌ عَنْ شَيْءٍ وَهُوَ مَعْرُوفٌ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ يُقَالُ لَأَتَفَرَّغَنَّ لَكَ وَمَا بِهِ شُغْلٌ يَقُولُ لَآخُذَنَّكَ عَلَى غِرَّتِكَ

د کلماتو تشریح:

قوله: وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ: يُرِيدُ لِسَانَ الْمِيزَانِ: دَ تلې دَ دواړو چابړو په مینځ کښې دَ لرګی په مینځ کښې یوه وړه شان ستن وی په څه سره چه دواړه چابړې برابرولې شی که هغه یو طرف ته ټیټ شی نو دَ هغه طرف چابړې ښکته شی. چه هغه بالکل نیغ وی‌نو بیا دواړه چابړې برابر وی هم دیته لسان المیزان وائی او په آیت کښې همدغه مراد دې.

قوله: والحب ذوالعصف والریحان:

د ``والحب ذوالعصف والریحان،، تفسیر: امام بخاری رحمه الله دَ العصف پنځه معنې بیان کړیدی.

① یوه داچه دَ پټی هغه سبزی کومه چه دَ پخیدونه وړاندې پرکړې شی هغې ته عصف وائی.

② دوئم دا چه عصف نه مراد هغه دانې وی کوم چه خوړلې شی.

③ دریم دا چه عصف دَ غنمو پاڼرو ته وائی.

④ څلورم دَ ضحاک رحمه الله قول دې چه عصف اوچووښو او بهوسوته وائی.

⑤ پنځم دَ ابومالک رحمه الله قول دې چه عصف هغه سبزئی ته وائی چه اول میوه کوی او نبطی کښې عصف په ځائ هغې ته هبور وائی. او دَ "الریحان" دوه معنې بیان کړیدی. یو دا چه ریحان دَ عربو په کلام کښې رزق او روزئی ته وائی او دوئم دا چه دَ دې اطلاق په هغه پخه غله باندې کیږی چه کچه نشی خوړلې، نو فرمائی "والریحان: النضیج الذی لم یؤکل" دَ عصف په شرح کښې یو لفظ "تبن" تیرشو دَ دې معنی ده بهوس، او اوچ واښه.

قوله: وَالْمَارِجُ اللَّهَبُ الْأَصْفَرُ وَالْأَخْضَرُ الَّذِي يَعْلُو النَّارَ إِذَا أُوقِدَتْ: ﴿وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِّنْ نَّارٍ﴾ كله چه أور بل كړې شي نوډ شين او زيړ رنګ شغله پورته طرف ته اوچتيږي، هغې ته مارج وائي.

قوله: رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ لِلشَّمْسِ فِي الشِّتَاءِ مَشْرِقٌ وَمَشْرِقٌ فِي الصَّيْفِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ مَغْرِبُهَا فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ: آيت كښې دى ﴿رَبُّ الْمَشْرِقَيْنِ وَرَبُّ الْمَغْرِبَيْنِ﴾ هغه دَ دواړو مشرقونواو دواړو مغربونومالك دې، فرمائي "مشرقين" نه مراد دا دې چه دَ نمر دپاره يو مشرق د ژمى په موسم كښې وى او يومشرق دَ ګرمئى په موسم كښې وى. دغه شان دَ نمر دوه مشرقونه شو او "مغربين" نه هم دَ ژمى مغرب او ګرمئى مغرب مراد دې.
علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله فرمائي: " په ژمى او اوړى كښې دَ كومې كومې نقطې نه نمر راخيژى هم دَ دغه مشرقينواومغربينو په په تغير او تبدل سره موسم او فصلونه بدليږى او مختلف انقلابات كيږى. دَ زمكې دَ خلقو په زرګونو فوائد او مصالح دې بدلون سره تړلى دى نوډ دې اول بدليدل هم دَ الله تعالى يو لوئ نعمت او دَهغه دَ قدرت يو عظيم نښه ده."

قوله: لَا يَبْغِيَانِ: لَا يَخْتَلِطَانِ :آيت كښې دى ﴿مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ۝ بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ﴾ هم هغه دودريابونه(صورتا) يوځائ كړل)په ظاهركښې) يوبل سره ملاوشوى دى او حقيقةً دَ دې دواړو په مينځ كښې يو پرده)قدرتى) ده. چه)دَ دې په وجه) دواړه)دَ خپلې خپلې موقع نه) نشى وړاندې كيدې. فرمائي لايبغيان معنى ده لايختلطان يعنى هغه دواړه يو بل سره ملاويږى نه، مطلب دا چه خوږ درياب او مالړين درياب كوم ځائ كښې چه يوبل سره يوځائ كيږى هلته يو بل سره ګډوډ كيږى نه علامه شبيراحمدعثمانى رحمه الله فرمائي: "بيان القرآن كښې دَ دوو معتبرو بنګالى علماؤ شهادت نقل كړيدې. "اركان" نه "چاټ ګام" پورې درياب داسې دې چه دَ هغې دوه بالكلِ جدا جدا مختلف دريابونه ښكارى، دَ يواوبه سپينې دى او دَ يو تورې، په تورو كښې دَ سمندر غونډې تلاطم او تموج يعنى اوچتيدل او راخلاصيدل كيږى او سپينې اوبه بالك خاموش دى. كشتئى په سپينواوبوكښې راوانه وى او دَ دواړو په مينځ كښې يوه كرخه شان برابره روانه وى چه دَ دواړو ملتقى ده، خلق وائى سپينې اوبه خوږې دى او تورې تروې.

اوماته دَ "بارليسال" يو څو طالبانو بيان اوكړوچه په ضلع "بارليسال" كښې دوه ولې دى چه هم دَ يو درياب نه وتلى دى دَ يوې اوبه ترخې دى او دَ يوې ډيرې خوږې او مزيدارې دى.دلته په ګجرات راقم الحروف چه كوم ځائ مقيم دې سمندر تقريباً دَ لس دولسو ميلوپه فاصله باندې دې. دَ هغه ځائ په ولوكښې ښكته والې پورته والې كيږى، ډيرو ثقاتو بيان كړيدې دَ مدپه وخت كښې چه كله دَ سمندر اوبه ولې ته راځى نوډ خوږو اوبوپه مخ ترخې اوبه ډير زور سره راخيژى خو هغه وخت هم دواړه اوبه ګډې ودې كيږى نه، بره ترخې وى او لاندې خوږې، دَ جزر په وخت كښې دَ پاسه نه ترخې اوبه كوزې شى او خوږې چه څنګه وى نو هغه شان باقى پاتې شى. دا شواهد كتلوسره دَ آيت مطلب بالكل واضح كيږى."

قوله: وَالْمُنْشَآتُ: مَا رُفِعَ قِلْعُهُ مِنَ السُّفُنِ، فَأَمَّا مَا لَمْ يُرْفَعْ قِلْعُهُ، فَلَيْسَ بِمُنْشَأَةٍ:
﴿وَلَهُ الْجَوَارِ الْمُنْشَئَتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلَامِ﴾ منشئات هغه کشتوته وائی دَ کومو بادبانونه چه پورته اوچت کړيشوی وی﴿څکه چه دَ لرينه داسې کشتئی لکه دَ غرونو په شان ښکاری﴾ دَ کومو بادبان چه نه وی اوچت شوی په هغې باندې دَ دې اطلاق نه کيږی.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: كَالْفَخَّارِ: كَمَا يُصْنَعُ الْفَخَّارُ: ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ﴾ الله تعالی انسان يعنی حضرت آدم﴾ دَ يومعمولی غونډ آوازکونکې خاورې نه پيدا کړو. مجاهد رحمه الله فرمائی الله تعالی دَ آواز کونکې خاورينه داسې پيدا کړولکه څنګه چه دَ دې نه خاورين لوښی جوړيږی. وړاندې دَ صلحاؤ تشريح امام کړيده "طين خلط برمل، فصلصل، كما يصلصل الفخار" يعنی هغه خټه کومې سره چه شګه يوځائ کړيشی نو هغه دَ خاورين لوښی غونډې آواز کوی. دوئم قول دا دې چه صلصال بدبويه خټې ته وائی. دا صل نه ماخوذدې وائی چه صل اللحم، غوښه سخاشوه، بدبويه شوه، صل او صلصال يوه معنی ده، لکه صَرَّ او صَرْ صَر چه يوه معنی ده. صرالباب: دروازې دَ بنديدلووخت کښې آواز اوکړی او لکه چه کُبَّ او کُبْکَبَ يوه معنی ده، اولټه کول.

قوله: وَنُحَاسٌ: النُّحَاسُ الصُّفْرُ، يُصَبُّ عَلَى رُءُوسِهِمْ، فَيُعَذَّبُونَ بِهِ: آيت کښې دی ﴿يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ وَّنُحَاسٌ فَلَا تَنْتَصِرَانِ﴾ اې پيريانواو انسانانو مجرمانو! تاسو دواړو باندې﴿دَ قيامت په ورځ﴾ دَ اُور شغله او ويلی شوی پيتل اچولې شی، بيا به تاسو﴿دا﴾ اخوانه کړې شئی. فرمائی آيت مبارك کښې نحاس نه پيتل مراد دې چه ويلې کولې به شی او دَ دوزخيانو په سرونوبه اچولې شی اود دې په ذريعه به هغوی له عذاب ورکولې شی.

قوله: خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ: يَهُمُّ بِالْمَعْصِيَةِ فَيَذْكُرُ اللَّهَ فَيَتْرُكُهَا: آيت کښې دی ﴿وَلِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَانِ﴾ اوکوم سړې چه دَ خپل رب په مخکښې دَ اودريدونه ويريږی دَ هغه دَ پاره به په جنت کښې دوه باغونه وی. فرمائی ﴿خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ﴾ مطلب دا دې چه يو سړې دَ ګناه کولو اراده اوکړی بيا الله تعالی يادکړی اوهغه ګناه پريږدی.

قوله: الشُّوَاظُ: لَهَبٌ مِنْ نَارٍ: آيت کښې دی ﴿يُرْسَلُ عَلَيْكُمَا شُوَاظٌ مِّنْ نَّارٍ﴾ ﴿اې پيريانو اوانسانانومجرمانو! په تاسو دواړوباندې به﴾ دَ قيامت په ورځ﴾ دَ اُورشغله دړپريخودې شی. فرمائی شواظ معنی دَ اُور شغله.

قوله: مُدْهَامَّتَانِ سُودَاوَانِ مِنَ الرِّيِّ: هغه دواړه باغونه به دَ خړوبوالی دَ وجې تور ښکاری، شينکې او ابادی چه څومره زوريږی نو هغه دَ تور والی طرف ته مائله وی.

قوله: وَقَالَ بَعْضُهُمْ لَيْسَ الرُّمَّانُ وَالنَّخْلُ بِالْفَاكِهَةِ وَأَمَّا الْعَرَبُ فَإِنَّهَا تَعُدُّهَا فَاكِهَةً:

نخل او رمان په فواکه کښې داخل دی یا نه؟: ﴿فِيهِمَا فَاكِهَةٌ وَنَخْلٌ وَرُمَّانٌ﴾ امام بخاری رحمه الله د دې آیت نه دَ امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله استدلال ردکول غواړی[1]- دَ امام ابوحنیفه رحمه الله رائې ده چه نخل او رمان فواکه کښې داخل نه دی بلکه دَ دې حیثیت دَ مستقل غذا یعنی خوراك دې. دَ ائمه ثلاثه، صاحبینو او جمهور علماؤ رائې دا ده چه نخل او رمان فواکه کښې داخل دی.

(۱)امام اعظم رحمه الله دَ مذکوره آیت نه استدلال کوی چه دې کښې "فاکهة" او "نخل ورمان" په مینځ کښې واو عاطفه راوړلې شویدې او عطف په مغایرت باندې دلالت کوی په دې وجه دا "فاکهة" کښې داخل نه دی. امام بخاری رحمه الله فرمائی چه داعطف په مغایرت دَ دلالت دَ پاره نه دې بلکه دا "تخصیص بعد التعمیم" دَ قبیل نه دې لکه چه په نورو ډیرو آیاتونوکښې دَ کوم ذکر چه هغوی دلته اوکړو دَ دې مثال موجود دې نو دَ دې تقاضادا ده چه نخل ورمان فاکهة کښې داخلیدل پکار دی. امام ابوحنیفه رحمه الله فرمائی چه "نخل ورمان" کښې دَ تفکه شان موجود خودې لیکن دا دَ غذا او دا دوائ دواړو په توګه هم استعمالیږی په دې بنا دا فواکه کښې به نشی شاملولې.[2] جمهور فرمائی چه هم دَ دې دَپاره خودَ دې تخصیص شویدې چه په دې کښې دَ تفکه دَ شان سره سره شان تغذی او تداوی هم موجود دی.ثمره اختلاف به هغه وخت ښکاره کیږی چه څوك قسم اوخوری چه هغه به فاکهة نه خوری، بیا هغه په نخل ورمان کښې یو څیز اوخوړلو نودَ جمهورو په نیزد به هغه حانث شی او دَ امام ابوحنیفه رحمه الله په نیزد به حانث نه وی. بعضوئیلی دی چه دا ختلاف دَ حجت او دلیل اختلاف نه دې بلکه دَ عصر زمان او عرف اختلاف دې، یعنی دَ امام اعظم رحمه الله په زمانه او علاقه کښې عرف همدغه وو چه دا به په فواکه کښې نشو شمیرلې او دَ نورو فقهاؤ په نیزد عرف دَ دې نه مختلف وو دابه ئی په فواکه کښې شمیرل او په یمین کښې دَ عرف اعتبار وی نو دَ دې دَ پاره به اعتبار عرف له وی.[3]

قوله: أَفْنَانٍ: أَغْصَانٍ: آیت کښې ﴿ذَوَاتَا أَفْنَانٍ﴾ دواړه باغونه به دَ ښاخووالا وی. فرمائی افنان نه ښاخونه مراد دی.

قوله: وَجَنَى الْجَنَّتَيْنِ دَانٍ: مَا يُجْتَنَى قَرِيبٌ: دآیت ترجمه ده "اودَدې دواړو باغونو میوې به ډیرې نزدې وی" مطلب دا چه دې نه کومې میوې راشوکولې شی هغه به ډیرې نزدې وی.

---

[1] وفی الفتح :۸/۲۲۳:العض المذکور هوابوحنیفة. وفی عمدة القاری ۱۹/۲۱٤:لایلزم تخصیص هذا القول بابی حنیفة وحده. فان جماعة المفسرین ذهبواالی هذاالقول

[2] الهدایه، کتاب الایمان، باب الیمین فی الاکل والشرب ۲/٤۹۱:وفیض الباری-٤/۲٤۳

[3] تعلیقات لامع الدراری-۹/۱۷۳:

[4] دَ تفصیل دَ پاره تعلیقات لامع الدراری ۱۷٤-۹/۱۷۲:وفتح القدیر-٤/٤۰۵:

قوله: فَبِأَيِّ آلَاءِ: نِعَمِهِ، رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ: يَعْنِي الْجِنَّ وَالْإِنْسَ: آیت کښې دی ﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾ تاسو به دَ خپل رب کوم کوم نعمتونه دروغ گنړئ. فرمائی الاء نه مراد نعمتونه دی او ربکما کښې پیری او انسان ته خطاب دې.

قوله: وَقَالَ أَبُو الدَّرْدَاءِ: كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ: يَغْفِرُ ذَنْبًا: ابن حبان او ابن ماجه دا روایت مرفوعا نقل کړیدې امام په خپل تاریخ کښې دا موصولاً نقل کړیدې، امام بیهقی هم دا موصولاً نقل کړیدې[1] کل یوم" معنی "کل وقت" ده.

قوله: بَرْزَخٌ: حَاجِزٌ: آیت کښې دی ﴿بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَا يَبْغِيَانِ﴾ په دواړوکښې یوه پرده ده(دینه وړاندې والې نشي کولې په دې کښې دَ برزخ معنی ده حاجز، بندیز.

قوله: الْأَنَامُ: الْخَلْقُ: آیت کښې دی ﴿وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ﴾ او هم هغه زمکه دَ مخلوق دَ پاره(دَ هغې په ځائې) کیخوده. فرمائی انام معنی مخلوق ده.

قوله: نَضَّاخَتَانِ: فَيَّاضَتَانِ: آیت کښې دی ﴿فِيهِمَا عَيْنَانِ نَضَّاخَتَانِ﴾ په دې دواړو باغونو کښې به ده چینې جوش وهونکې وی. فرمائی نضاختان معنی ده فیاضتان یعنی په جنتیانوباندې خیر او برکت ورونکې.

قوله: ذُو الْجَلَالِ: ذُو الْعَظَمَةِ: آیت کښې دی ﴿تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ ډیر دَ برکت نوم دې ستا دَ رب چه دَ عظمت والا دې او دَ احسان والا دې. فرمائی ذوالجلال معنی عظمت او بزرګئی والا.

قوله: مَارِجٌ: خَالِصٌ مِنَ النَّارِ، يُقَالُ: مَرَجَ الْأَمِيرُ رَعِيَّتَهُ، إِذَا خَلَّاهُمْ، يَعْدُو بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، مَرَجَ أَمْرُ النَّاسِ، مَرِيجٍ: مُلْتَبِسٌ: آیت کښې دی ﴿وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَارِجٍ مِنْ نَارٍ﴾ او پیریان دَ اُور دَ شغلې نه پیدا کړل، دَ مارج معنی ده خالص اُور، عرب وائی مرج الامیر رعیته حاکم خپل رعیت آزاد پریخودو، بعض په بعضوباندې ظلم کوی، مرج امرالناس دَ خلقو معامله خرابه شوه، مریج معنی مختلط مرج البحران دواړه دریابونه یوځائ شو. دا مرجت دابتك نه ماخوذ دې یعنی تا خپل څاروی پریخودل چه هغه دَ څرن په ځائ کښې اوڅری، مقصد دا چه مرج مختلف معنې راځی، آزادپریخودل، او ګډوډ کیدل.

قوله: سَنَفْرُغُ لَكُمْ: سَنُحَاسِبُكُمْ، لَا يَشْغَلُهُ شَيْءٌ عَنْ شَيْءٍ وَهُوَ مَعْرُوفٌ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ: آیت کښې دی ﴿سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ﴾ دلته اشکال کیږی چه الله تعالی اول په څه

---

[1] قال الحافظ: وصله المصنف فی التاریخ، وابن حبان فی الصحیح وابن ماجه ...عن ابی الدرداء مرفوعاً واخرجه البیهقی فی الشعب عن ابی الدرداء مرفوعاً) فتح الباری " ٨/٦٢٣- :

كاركښې مشغول وو او اوس هغه د ثقلين د پاره اوزګاريږي، د دې اشكال جواب امام وركړيدې د محاورې په توګه استعماليږي او د عربوپه كلام كښې دا معروف دى وائى لاتفرغنلك اوس زه ستاد پاره اوزګاريږم حالانكه د اول د هغه څه مشغولتيانه وى، د دې مطلب دا وى چه اوس به هغه تانسى او مزه وركونكې او سزا وركونكې دې.

[٣٥٥] بَاب قَوْلِهِ وَمِنْ دُونِهِمَا جَنَّتَانِ

[٤٥٩٧] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ الْعَمِّيُّ حَدَّثَنَا أَبُو عِمْرَانَ الْجَوْنِيُّ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَنَّتَانِ مِنْ فِضَّةٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَجَنَّتَانِ مِنْ ذَهَبٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِدَاءُ الْكِبْرِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ

[٣٥٦] بَاب حُورٌ مَقْصُورَاتٌ فِي الْخِيَامِ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحُورُ السُّودُ الْحَدَقِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَقْصُورَاتٌ مَحْبُوسَاتٌ قُصِرَ طَرْفُهُنَّ وَأَنْفُسُهُنَّ عَلَى أَزْوَاجِهِنَّ قَاصِرَاتٌ لَا يَبْغِينَ غَيْرَ أَزْوَاجِهِنَّ

[٤٥٩٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا أَبُو عِمْرَانَ الْجَوْنِيُّ عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ فِي الْجَنَّةِ خَيْمَةً مِنْ لُؤْلُؤَةٍ مُجَوَّفَةٍ عَرْضُهَا سِتُّونَ مِيلًا فِي كُلِّ زَاوِيَةٍ مِنْهَا أَهْلٌ مَا يَرَوْنَ الْآخَرِينَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ الْمُؤْمِنُونَ وَجَنَّتَانِ مِنْ فِضَّةٍ آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَجَنَّتَانِ مِنْ كَذَا آنِيَتُهُمَا وَمَا فِيهِمَا وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِدَاءُ الْكِبْرِ عَلَى وَجْهِهِ فِي جَنَّةِ عَدْنٍ

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما د حور تشريح سودالحدق د تورو سترګووالا، الحدق حدقة جمع ده، د سترګو توروالي ته وائى، حور، د حوراء جمع ده اود مقصورات تفسيرئې بيان كړو چه د هغوى نظر اود هغوى ذات به د هغوى د خاوندانو د پاره محفوظ وى اود بل چا په تصرت كښې راتلووالا به نه وى او د بل چاطرف ته به سترګو اوچتولووالا هم نه وى.

[٣٥٧] بَاب: تفسير سورة الواقعه

وَقَالَ مُجَاهِدٌ (رُجَّتْ) زُلْزِلَتْ (بُسَّتْ) فُتَّتَتْ لُتَّتْ كَمَا يُلَتُّ السَّوِيقُ، الْمَخْضُودُ الْمُوقَرُ حَمْلًا، وَيُقَالُ أَيْضًا لَا شَوْكَ لَهُ (مَنْضُودٍ) الْمَوْزُ، وَالْعُرُبُ الْمُحَبَّبَاتُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ (ثُلَّةٌ) أُمَّةٌ (يَحْمُومٍ) دُخَانٌ أَسْوَدُ (يُصِرُّونَ) يُدِيمُونَ. الْهِيمُ الْإِبِلُ الظِّمَاءُ (لَمُغْرَمُونَ) لَمُلْزَمُونَ (رَوْحٌ) جَنَّةٌ وَرَخَاءٌ (وَرَيْحَانٌ) الرِّزْقُ (وَنُنْشِئَكُمْ) فِي أَيِّ خَلْقٍ نَشَاءُ. وَقَالَ غَيْرُهُ (تَفَكَّهُونَ) تَعْجَبُونَ (عُرُبًا) مُثَقَّلَةً وَاحِدُهَا عَرُوبٌ مِثْلُ صَبُورٍ وَصُبُرٍ، يُسَمِّيهَا أَهْلُ مَكَّةَ الْعَرِبَةَ، وَأَهْلُ الْمَدِينَةِ الْغَنِجَةَ، وَأَهْلُ

الْعِرَاقِ الشَّكِلَةَ. وَقَالَ فِي (خَافِضَةٌ) لِقَوْمٍ إِلَى النَّارِ، وَ(رَافِعَةٌ) إِلَى الْجَنَّةِ (مَوْضُونَةٍ) مَنْسُوجَةٍ، وَمِنْهُ وَضِينُ النَّاقَةِ، وَالْكُوبُ لاَ آذَانَ لَهُ وَلاَ عُرْوَةَ، وَالأَبَارِيقُ ذَوَاتُ الآذَانِ وَالْعُرَى. (مَسْكُوبٍ) جَارٍ (وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ) بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ (مُتْرَفِينَ) مُتَمَتِّعِينَ (مَا تُمْنُونَ) هِيَ النُّطْفَةُ فِي أَرْحَامِ النِّسَاءِ. (لِلْمُقْوِينَ) لِلْمُسَافِرِينَ، وَالْقِيُّ الْقَفْرُ. (بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ) بِمُحْكَمِ الْقُرْآنِ، وَيُقَالُ بِمَسْقِطِ النُّجُومِ إِذَا سَقَطْنَ، وَمَوَاقِعُ وَمَوْقِعٌ وَاحِدٌ. (مُدْهِنُونَ) مُكَذِّبُونَ مِثْلُ (لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ). (فَسَلاَمٌ لَكَ) أَيْ مُسَلَّمٌ لَكَ إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ، وَأُلْغِيَتْ إِنَّ وَهُوَ مَعْنَاهَا كَمَا تَقُولُ أَنْتَ مُصَدَّقٌ مُسَافِرٌ عَنْ قَلِيلٍ، إِذَا كَانَ قَدْ قَالَ إِنِّي مُسَافِرٌ عَنْ قَلِيلٍ. وَقَدْ يَكُونُ كَالدُّعَاءِ لَهُ كَقَوْلِكَ فَسَقْيًا مِنَ الرِّجَالِ. إِنْ رَفَعْتَ السَّلاَمَ فَهُوَ مِنَ الدُّعَاءِ (تُورُونَ) تَسْتَخْرِجُونَ. أَوْرَيْتُ أَوْقَدْتُ. (لَغْوًا) بَاطِلاً. (تَأْثِيمًا) كَذِبًا.

د کلماتو تشريح:

قوله: رجت: زلزلت: آيت کښې دی ﴿إِذَا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا﴾ په زمکه کښې به سخته زلزله راشی په دې کښې د رجت معنی ده چه کله هغه اوخوزلې شی، هغه اوړقولې.

قوله: بست: فتت والتت کما يلت السويق: ﴿وَبُسَّتِ الْجِبَالُ بَسًّا﴾ فرمائی چه بست معنی ده فتت غرونه به ذره ذره کړيشی، لتت: ګډوډ به کړيشی، لکه څنګه چه ستوان ګډوډ کولې شی.

قوله: المخضود: الموقر حملا، ويقال ايضاً: لاشوك له: ﴿فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ﴾ معنی ده د هغه بيرې ونه چه د ميوې د بوج نه بارکړيشوې وی او دا هم وئيلی شی چه مخضود هغې ته وئيلی شی په کومه کښې چه ازغی نه وی.

قوله: منضود: الموز: ﴿وَطَلْحٍ مَّنضُودٍ﴾ طلح تفسير دې الموز يعنی کيلا او منضود معنی ده په يوبل باندې کېخودې شوې.

قوله: والعرب: المحببات الی ازواجهن: ﴿فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا عُرُبًا أَتْرَابًا﴾ مونږ دې حورو لره ښځې، د خاوندانو د پاره محبوب اود هغوی هم عمر جوړکړې. هغه ښځې چه د خپلو خاوندانو محبوبې وی "عرب" وائی، عروب: عروب وعروبة جمع ده، د اتو نهولفظونو تشريح نه پس امام دوباره د دې لفظ تشريح کړيده، نواوفرمائيلې شو عربا: مثقلة يعنی عرب مثقله دې، مثقله معنی ده د دې په را باندې پيش دې. محبوبې بی بی ته اهل مکه عَرِبَة وائی، اهل مدينه ديته غَنِجَة وائی اهل عراق دې ته شَكِلَة وائی

قوله: ثلة: امة: آيت کښې ﴿ثُلَّةٌ مِّنَ الْأَوَّلِينَ﴾ په دې کښې ثلة معنی ډله، اوګروه.

قوله: يحموم: دخان اسود: آيت کښې دی ﴿وَظِلٍّ مِّن يَحْمُومٍ﴾ او (اصحاب شمال) د تور لوګی په سوری کښې به وی يحموم تور لوګی ته وائی.

قوله: یصرون: یدیمون: آیت کښې دی ﴿وَكَانُوا يُصِرُّونَ عَلَى الْحِنْثِ الْعَظِيمِ﴾ اودې خلقو به په ډیره درنه ګناه باندې اصرار کولو (یعنی ایمان به ئې نه راوړلو) یصرون معنی یدیمون همیشه والې اختیار کړې وو.

قوله: الهیم: الابل الظماء: آیت کښې دی ﴿فَشَارِبُونَ شُرْبَ الْهِيمِ﴾ هغوی به دَ تګی اوښانو په شان څکونکی وی، الهیم تګی اوښانوته وائی.

قوله: لمغرمون: لملزمون: آیت کښې دی ﴿إِنَّا لَمُغْرَمُونَ ۝ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ﴾ په مونږ باندې تاوان راپریوتلو بلکه بالکل محرومه پاتې شو. لمغرمون معنی ده الزام ورکړیشو، په مونږ باندې لازم کړیشو، قرضدارې شو.

قوله: فروح: جنة ورخاء، وریحان: الرزق: آیت کښې دی ﴿فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ۝ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ﴾ بیا چه کوم خلق دَ مقربینونه وی دَ هغوی دَ پاره خو راحت دې او خوراکونه دی او دَ آرام جنت دې. روح معنی جنت او فراخی ده او ریحان معنی رزق ده.

قوله: وننشئکم: فی ای خلق نشاء: آیت کښې دی ﴿وَنُنْشِئَكُمْ فِي مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ او ستاسو به داسې صورت جوړ کړیشی کوم چه تاسو پیژنې هم نه، فرمائی مطلب دا دې چه مونږ په کوم صورت کښې غواړو تاسو به پیدا کوو.

قوله: تفکهون: تعجبون: آیت کښې دی ﴿لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ﴾ یعنی که مونږ اوغواړو نو دا به ذره ذره کړو بیا به تاسو حیران شئی.

قوله: خافضة: لقوم الی النار، رافعة: الی الجنة: آیت کښې دی ﴿لَيْسَ لِوَقْعَتِهَا كَاذِبَةٌ ۝ خَافِضَةٌ رَافِعَةٌ﴾ دَ قیامت په واقع کیدوکښې هیڅ اختلاف نشته هغه به بعضې ښکته کړی او بعضې به اوچت کړی، امام فرمائی خافضة معنی ده هغه قیامت به یو قوم جهنم طرف ته یوسی او رافعة معنی یو قوم به دَ جنت طرف تهَ اوچتونکې دې.

قوله: موضونة: منسوجة، ومنه: وضین الناقة: ﴿عَلَى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ﴾ معنی ده جوړشوی، هم دینه وضین الناقة دې هغه رسئی ته وائی په کومه چه په اوښ باندې کجاوه او بار تړلې شی.

قوله: بأکواب واباریق: کوب هغه لوښی ته وائی کوم کښې چه نه تیوتئی او او لاسکې لکه ګلاس، پیاله. ابریق هغه لوښی ته وائی په کوم کښې چه دا دواړه وی لکه لوټه، بعضو لوټوکښې دَ تیوتئی سره لاسکې هم وی لکه چه په عربو کښې رواج دې.

قوله: مسکوب: جار: آیت کښې دی ﴿وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ﴾ او روانې اوبه وی... مسکوب معنی روانې.

قوله: وفرش مرفوعة: بعضها فوق بعض: فرمائی آیت کښې دی ﴿وَفُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ﴾ قط په قط فرش مراد دې.

قوله: مترفين: متمتعين: آيت كښې دى ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَٰلِكَ مُتْرَفِينَ﴾ هغه خلق به دې نه وړاندې (يعنى دنياكښې) په ډيره خوشحالئى كښې اوسيدل، فرمائى مترفين معنى متمتعين، په آرام سره ژوندتيرونكى، خوشحاله.

قوله: ماتمنون: هى النطفة فى ارحام النساء: آيت كښې دى ﴿أَفَرَأَيْتُم مَّا تُمْنُونَ ۝ أَأَنتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ﴾ ښه بيا دا اوښائې تاسو كومه (د ښځو په رحم كښې) منى رسوئى هغې نه تاسو انسان جوړوئى كه مونږ جوړونكې يو. فرمائى ماتمنون معنى ده هغه نطفه چه د ښځې په رحم كښې اچوئى.

قوله: للمقوين: للمسافرين، والقى: القفر: ﴿نَحْنُ جَعَلْنَاهَا تَذْكِرَةً وَمَتَاعًا لِّلْمُقْوِينَ﴾ هم مونږ وڼې پيدا كړى (كوم نه چه اُورراوځى (ستاسو د ياداشت د پاره) چه كوم الله د شنې وڼې نه اُور راويستلو باندې قادر دې هغه مړى ژوندى كولوباندې هم قادردې) اوپه ځنګل كښې سفر كونكو د نفع اوچتلو د پاره مقوين معنى مسافرين ده قِى (بكسرالقاف) نه ماخوذ دې صحرا او بيابان ته وائى.

قوله: بمواقع النجوم: بمحكم القران، ويقال: بمسقط النجوم اذا سقطن: ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ﴾ فرمائې چه مواقع النجوم نه د قرآن كريم محكم آياتونه مراد دې. د موقع تفسير محكم سره اود نجوم تفسير قرآن سره كړيدې. ځكه چه قرآن نجماً نجماً نازل شويدې او مواقع النجوم دوئم تفسير د ستور پريوتل يعنى ډوبيدلو منازل.

قوله: مدهنون: مكذبون، مثل: لوتدهن فيدهنون: آيت كښې دى ﴿أَفَبِهَٰذَا الْحَدِيثِ أَنتُم مُّدْهِنُونَ﴾ آيا تاسو دا كلام دروغ ګرځونكى ئې، د سورة قلم په آيت كښې هم داشان دى ﴿وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ﴾ دا خلق غوارى چه تاسو (د تبليغ په كار كښې) سست شئى نو دوى به هم سست شى.

قوله: فسلام لك: اى مسلم لك، انك من اصحاب اليمين: سلام په معنى د مسلم ده، اود دې معنى ده مسلم لك انك من اصحاب اليمين يعنى دا ستاسو د پاره منلې شوى ده چه تاسو د اصحاب اليمين نه ئې "ان" اګرچه په لفظونوكښې غورزولې شويدې ليكن په معنى كښې د دې اعتبار شته، لكه چه يو سړې اووائى زردې چه سفركونكې يم نو د دې په جواب كښې به تاسو وائى انت مصدق، مسافر عن قليل دلته هم "ان" محذوف دې او اصل عبارت دې "انت مصدق انك مسافر عن قليل" د سلام لفظ د دعا په توګه هم استعماليږى لكه "سقيامن الرجال" لفظ چه د دعا په توګه استعماليږى، "يعنى سقاك الله سقيا من الرجال" په خلق كښې دې الله تعالى هم تا خړوب كړى، البته "سقيا" د دعاد پاره منسوب استعماليږى او سلام مرفوع استعماليږى.

قوله: تورون: تستخرجون: آیت کښې دی (اَفَرَءَیۡتُمُ النَّارَ الَّتِیۡ تُوۡرُوۡنَ) بنه ده بیا دا اوښایئې کوم اُور چه تاسو بلوئې. فرمائي تورون معنی کوم اُور چه تاسو راؤباسئی.

قوله: لغوا: باطلا: تاثیماً: کذباً: آیت کښې دی (لَا یَسۡمَعُوۡنَ فِیۡهَا لَغۡوًا وَّلَا تَاۡثِیۡمًا) دې کښې لغو معنی باطل او تاثیما معنی د دروغوده.

[۳۵۸] بَاب قَوۡلُهُ وَظِلٍّ مَّمۡدُوۡدٍ

[۴۵۹۹] حَدَّثَنَا عَلِیُّ بۡنُ عَبۡدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا سُفۡیَانُ عَنۡ أَبِی الزِّنَادِ عَنۡ الۡأَعۡرَجِ عَنۡ أَبِی هُرَیۡرَةَ رَضِیَ اللّٰهُ عَنۡهُ یَبۡلُغُ بِهِ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیۡهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّ فِی الۡجَنَّةِ شَجَرَةً یَسِیرُ الرَّاکِبُ فِی ظِلِّهَا مِائَةَ عَامٍ لَا یَقۡطَعُهَا وَاقۡرَءُوا إِنۡ شِئۡتُمۡ وَظِلٍّ مَّمۡدُوۡدٍ

[۳۵۹] بَاب: تفسیر سُوۡرَةُ الۡحَدِیۡدِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ جَعَلَکُمۡ مُّسۡتَخۡلَفِیۡنَ مُعَمَّرِیۡنَ فِیۡهِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَی النُّوۡرِ مِنَ الضَّلَالَةِ إِلَی الۡهُدَی فِیۡهِ بَأۡسٌ شَدِیۡدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ جُنَّةٌ وَسِلَاحٌ مَوۡلَاکُمۡ أَوۡلَی بِکُمۡ لِئَلَّا یَعۡلَمَ أَهۡلُ الۡکِتَابِ لِیَعۡلَمَ أَهۡلُ الۡکِتَابِ یُقَالُ الظَّاهِرُ عَلَی کُلِّ شَیۡءٍ عِلۡمًا وَالۡبَاطِنُ عَلَی کُلِّ شَیۡءٍ عِلۡمًا أَنۡظِرُوۡنَا انۡتَظِرُوۡنَا

د کلماتو تشریح:

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: جَعَلَکُمۡ مُّسۡتَخۡلَفِیۡنَ: مُعَمَّرِیۡنَ فِیۡهِ: (وَاَنۡفِقُوۡا مِمَّا جَعَلَکُمۡ مُّسۡتَخۡلَفِیۡنَ فِیۡهِ) اوبه کوم مال کښې چه هغه تاسو دَ نور قائم مقام جوړکړې ئی دینه خرچ کوئی، مجاهد رحمه الله دَ دې ترجمه کړیده "تاسوئی آبادکړی ئی په دې کښې دَ نورو خلقو دَ تللونه پس"

قوله: مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَی النُّوۡرِ: مِنَ الضَّلَالَةِ إِلَی الۡهُدَی: آیت کښې دی (هُوَ الَّذِیۡ یُنَزِّلُ عَلٰی عَبۡدِهٖۤ اٰیٰتٍۭ بَیِّنٰتٍ لِّیُخۡرِجَکُمۡ مِّنَ الظُّلُمٰتِ اِلَی النُّوۡرِ) هغه داسې (رحیم) دې چه خپل بنده (محمد) باندې صفاصفا آیاتونه رالیګلی دې دَ پاره چه هغه تاسو) دَ کفر او جهل) تیارونه) دَ ایمان او حقیقی علم) رانړا طرف ته راولی. فرمائی الظلمت نه ګمراهی او النور نه هدایت مراد دې.

قوله: فِیۡهِ بَأۡسٌ شَدِیۡدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ: جُنَّةٌ وَسِلَاحٌ: آیت مبارک کښې دی (وَاَنۡزَلۡنَا الۡحَدِیۡدَ فِیۡهِ بَاۡسٌ شَدِیۡدٌ وَّمَنَافِعُ لِلنَّاسِ) اومونږ اوسپنه پیدا کړیده په کومه کښې چه سختوالې دې اودَ خلقو دپاره نورې هم قسماقسم فائدې دی. فرمائی منافع لناس نه ډهال او وسله مراد ده.

قوله: مَوۡلَاکُمۡ: أَوۡلَی بِکُمۡ: آیت کښې دی (مَاۡوٰىکُمُ النَّارُ ؕ هِیَ مَوۡلٰىکُمۡ) ستاسو دَ ټولو ځائ دوزخ دې هم هغه ستاسو) د همیشه د پاره) ملګرې دې. فرمائی مولاکم معنی اولی بکم یعنی دَ دوزخ اُور ستاسو دَ پاره لائق دی.

قوله: لِئَلَّا یَعۡلَمَ أَهۡلُ الۡکِتَابِ: لِیَعۡلَمَ أَهۡلُ الۡکِتَابِ: آیت مبارک کښې دی (لِئَلَّا یَعۡلَمَ اَهۡلُ

الْكِتٰبِ اَلَّا يَقْدِرُوْنَ عَلٰى شَيْءٍ مِّنْ فَضْلِ اللّٰهِ﴾ دي د پاره چه د قیامت په ورځ اهل کتابوته دا خبره معلومه شی چه دې خلقو ته د الله تعالی په فضل کښې په یو جزء باندې هم﴿بغیر د ایمان راوړلو﴾ قدرت نشته. فرمائی آیت کښې لئلایعلم معنی لیعلم ده یعنی په دې کښې لا زائد دې.

قوله: يُقَالُ: الظَّاهِرُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا، وَالْبَاطِنُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا: آیت مبارك کښې دی ﴿هُوَ الْاَوَّلُ وَالْاٰخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ ۚ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيْمٌ﴾ د دې یو مطلب خودا دې چه الله تعالی هرڅیز پیژنی، که هغه پټ وی که ښکاره او دوئم مطلب دا دې چه د الله تعالی وجود ظاهر دې څکه چه د هغه د وجود خودونکی ډیر دلائل دی او د الله تعالی وجود باطن هم دې څکه چه هغه مدرك بالحواس نه دې.

قوله: أَنْظِرُونَا: انْتَظِرُونَا: آیت کښې دی ﴿يَوْمَ يَقُوْلُ الْمُنٰفِقُوْنَ وَالْمُنٰفِقٰتُ لِلَّذِيْنَ اٰمَنُوا انْظُرُوْنَا نَقْتَبِسْ مِنْ نُّوْرِكُمْ﴾ په کومه ورځ چه منافقان سړی او منافقانې ښځې مسلمانانوته اووائی﴿لږ شان زمونږ انتظار اوکړئی. انظرونا معنی زمونږ انتظار اوکړئی.

[۳۶۰] باب: تفسیر سورة المجادلة

د کلماتو تشریح:

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ يُحَادُّونَ يُشَاقُّونَ اللّٰهَ كُبِتُوا أُخْزُوا مِنَ الْخِزْيِ اسْتَحْوَذَ غَلَبَ: ﴿اِنَّ الَّذِيْنَ يُحَآدُّوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهٗ كُبِتُوْا كَمَا كُبِتَ الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِمْ﴾ دې کښې یحادون ترجمه یشاقون سره کړیده د څه معنی چه مخالفت کولو راځی او کبتوا معنی ذلیل کړیشوی.

قوله: اسْتَحْوَذَ غَلَبَ: آیت مبارك کښې دی ﴿اِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطٰنُ﴾ په دوی باندې شیطان غلبه حاصله کړیده. استحوذ معنی غالب راتلل، تسلط حاصلو.

[۳۶۱] باب: تفسیر سورة الحشر

قوله: الْجَلَاءَ الْإِخْرَاجُ مِنْ أَرْضٍ إِلَى أَرْضٍ: آیت کښې دی ﴿وَلَوْلَآ اَنْ كَتَبَ اللّٰهُ عَلَيْهِمُ الْجَلَآءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيَا﴾ اوکه الله تعالی د هغوی په قسمت کښې وطن پریخودل نه وو لیکلی نو هغوی ته به په دنیاکښې سزا ورکوله. فرمائی الجلاء معنی د یوې زمکې نه بلې زمکې طرف ته راویستل دی.

[۴۶۰۰] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ سُورَةُ التَّوْبَةِ قَالَ التَّوْبَةُ هِيَ الْفَاضِحَةُ مَا زَالَتْ تَنْزِلُ وَمِنْهُمْ وَمِنْهُمْ حَتَّى ظَنُّوا أَنَّهَا لَنْ تُبْقِيَ أَحَدًا مِنْهُمْ إِلَّا ذُكِرَ فِيهَا قَالَ قُلْتُ سُورَةُ الْأَنْفَالِ قَالَ نَزَلَتْ فِي بَدْرٍ قَالَ قُلْتُ سُورَةُ الْحَشْرِ قَالَ نَزَلَتْ فِي بَنِي النَّضِيرِ

حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنهما نه د سورة توبه متعلق تپوس اوشو نو هغوی اوفرمائیل چه دا سورة فاضحه ده یعنی دې ډیر خلق رسوا کړل او د ډیروخلقو د حقیقت حال نه ئی پرده

اوچته کړیده. د صحابه کرامو خو دا خیال پیدا شوې وو چه کیدیشی چه دا څوك هم پرینږدی او د تولوحال به په دې کښې ذکرکړیشی، خو ظاهره ده چه په دې کښې صرف د منافقانو او د هغه خلقو ذکراوکړیشو چه د الله تعالى په حکم ئې عمل نه کولو. د غایت ورع او تقوی په وجه صحابه کرامو ته په خپله باره کښې اندیښنه شوې وه.

[۴۶۰۱] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُدْرِكٍ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ سَعِيدٍ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا سُورَةُ الْحَشْرِ قَالَ قُلْ سُورَةُ النَّضِيرِ

داحدیث کتاب الغازی کښې "باب حديث بنى النضير" لاندې تیرشویدې (۱)

[۳۶۲] بَابُ قَوْلِهِ مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ نَخْلَةٍ مَا لَمْ تَكُنْ عَجْوَةً أَوْ بَرْنِيَّةً

[۴۶۰۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا لَيْثٌ عَنْ نَافِعٍ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرَّقَ نَخْلَ بَنِي النَّضِيرِ وَقَطَعَ وَهِيَ الْبُوَيْرَةُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ

[۳۶۳] بَابُ قَوْلُهُ مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ

[۴۶۰۳] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ غَيْرَ مَرَّةٍ عَنْ عَمْرٍو عَنْ الزُّهْرِيِّ عَنْ مَالِكِ بْنِ أَوْسِ بْنِ الْحَدَثَانِ عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَتْ أَمْوَالُ بَنِي النَّضِيرِ مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا لَمْ يُوجِفْ الْمُسْلِمُونَ عَلَيْهِ بِخَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ فَكَانَتْ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَاصَّةً يُنْفِقُ عَلَى أَهْلِهِ مِنْهَا نَفَقَةَ سَنَتِهِ ثُمَّ يَجْعَلُ مَا بَقِيَ فِي السِّلَاحِ وَالْكُرَاعِ عُدَّةً فِي سَبِيلِ اللَّهِ

[۳۶۴] بَابُ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ

[۴۶۰۴] (۲) حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ لَعَنَ اللَّهُ الْوَاشِمَاتِ وَالْمُوتَشِمَاتِ وَالْمُتَنَمِّصَاتِ وَالْمُتَفَلِّجَاتِ لِلْحُسْنِ الْمُغَيِّرَاتِ خَلْقَ اللَّهِ فَبَلَغَ ذَلِكَ امْرَأَةً مِنْ بَنِي أَسَدٍ يُقَالُ لَهَا أُمُّ يَعْقُوبَ فَجَاءَتْ فَقَالَتْ إِنَّهُ بَلَغَنِي عَنْكَ أَنَّكَ

---

(۱) اوګورئی کشف الباری کتاب المغازی-۱۸۳:

(۲) واخرجه مسلم فی اللباس والزينة، باب تحريم فعل الواصلة والمستوصلة، رقم احديث۲۱۲۵:، واخرجه ابوداؤد فی كتاب الترجل، باب فی صلة الشعر، رقم الحديث۴۱۶۹ :، واخرجه الترمذی فی الادب، باب ماجاء فی الواصلة المستوصلة والواشمة والمستوشمة، رقم الحديث۲۷۸۲:، واخرجه النسائی فی السنن الكبرى، باب ومانهاكم عنه فانتهوا، رقم الحديث۱/۱۱۵۷۹ :، واخرجه ابن ماجه فی النكاح،باب الواصلة والواشمة، رقم الحديث-۱۹۸۷:

لَعَنْتَ كَيْتَ وَكَيْتَ فَقَالَ وَمَا لِي أَلْعَنُ مَنْ لَعَنَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ هُوَ فِي كِتَابِ اللّٰهِ فَقَالَتْ لَقَدْ قَرَأْتُ مَا بَيْنَ اللَّوْحَيْنِ فَمَا وَجَدْتُ فِيهِ مَا تَقُولُ قَالَ لَئِنْ كُنْتِ قَرَأْتِيهِ لَقَدْ وَجَدْتِيهِ أَمَا قَرَأْتِ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا قَالَتْ بَلَى قَالَ فَإِنَّهُ قَدْ نَهَى عَنْهُ قَالَتْ فَإِنِّي أَرَى أَهْلَكَ يَفْعَلُونَهُ قَالَ فَاذْهَبِي فَانْظُرِي فَذَهَبَتْ فَنَظَرَتْ فَلَمْ تَرَ مِنْ حَاجَتِهَا شَيْئًا فَقَالَ لَوْ كَانَتْ كَذَٰلِكَ مَا جَامَعْتُهَا

[۴۶۰۵] (١) حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ عَنْ سُفْيَانَ قَالَ ذَكَرْتُ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَابِسٍ حَدِيثَ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ لَعَنَ اللّٰهُ الْوَاصِلَةَ فَقَالَ سَمِعْتُهُ مِنِ امْرَأَةٍ يُقَالُ لَهَا أُمُّ يَعْقُوبَ عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ مِثْلَ حَدِيثِ مَنْصُورٍ

د حديث باب تشريح: دا حديث دلته په اول ځل راغې، امام بخارى رحمه الله وړاندې كتاب اللباس كښې هم نقل كړيدې، امام مسلم امام ابوداؤد امام ترمذى اوامام نسائى هم دا نقل كړيدې. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائى چه الله تعالى لعنت راليګلې دې واشمات باندې دا دَ واشمة جمع ده، هغه ښځې ته وائى چه لاس مړوند يا شونډه وغيره باندې خالونه كوى. او په موتشمات باندې دا دَ موتشمة جمع ده، په هغه ښځه چه په خپل يا دَ بل په اندام باندې خالونه وهى. او په متنمصات باندې دا دَ متنمصة جمع ده، هغه ښځه چه دَ مخ نه وينښته راوباسى، په مخ باندې كه ږيره يا بريت راوځى نو ښځوته دَ دې دَ ويښتو راويستلو اجازت وركړيشوې دې مګر دينه علاوه دَ مخ دَ اطرافو نه يا دَ سترګود ښړو نه يا اوريځو نه دَ حسن اوښائست په غرض ويښته ويستل جائز نه دى.اومتفلجات باندې دا دَمتفلجة جمع ده، نه هغه ښځه مرادده چه په خپلو غاښونوكښې دَ څه آلې وغيره په ذريعه كولاوالى پيدا كوى. په دې ټولو ښځو باندې لعنت ليګلې شويدې ځكه چه دَ الله تعالى په وركړيشوى قدرتى صورت كښې بدلون كوى. دَ حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه دا كلام دَ بنى اسد قبيلې يوې ښځې ته معلوم شو چه دَ ام يعقوب په نوم باندې مشهوره وه، هغه راغله او وئى وئيل چه ماته معلومه شويده چه تا په داسې قسمه ښځو دَ الله تعالى لعنت ليګلې دې، ابن مسعود رضي الله عنه اوفرمائيل دَ الله تعالى رسول صلى عليه وسلم چه په چا لعنت اوليګلو او چه دَ كتاب الله په نيزدمعلون دى په هغوى زه لعنت ولې اونه ليګم، ښځې وئيل چه دَ دوو تختو يعنى ګتوپه مينځ كښې قرآن ما لوستلې دې په هغې كښې خودا نشته، حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه اوفرمائيل كه تالوستلې وې نو ضرور به ملاؤشوې وو، بيا هغوى دا آيت تلاوت كړو "وما اتاكم الرسول فخذوه ومانهاكم عنه فانتهوا" په دې باندې هغه ښځې اووئيل

---

(١) وايضًا اخرجه فى اللباس، باب المتفلجات للحسن، رقم الحديث ۵۹۳۱: وباب المتنمصات، رقم الحديث ۵۹۳۹: وباب الموصلة رقم الحديث ۵۹۴۳: وباب المستوشمة رقم الحديث ۵۹۴۸: واخرجه الترمذى فى الزينة-۲/۲۸۰:

چه ستا كور والاهم داسې كوى، هغوى اووئيل لاړه شه او اوګوره، هغه لاړه خوداقسم ئې خيز ئې اونه ليدو، حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه اوفرمائيل "كه زما كوروالاداسې وه نو ماسره نشوه اوسيدلې".

[٣٦٥] بَاب وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ

[٤٦٠٦] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ يَعْنِي ابْنَ عَيَّاشٍ عَنْ حُصَيْنٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أُوصِي الْخَلِيفَةَ بِالْمُهَاجِرِينَ الْأَوَّلِينَ أَنْ يَعْرِفَ لَهُمْ حَقَّهُمْ وَأُوصِي الْخَلِيفَةَ بِالْأَنْصَارِ الَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُهَاجِرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَقْبَلَ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَيَعْفُوَ عَنْ مُسِيئِهِمْ

[٣٦٦] بَاب قَوْلُهُ وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ الْآيَةَ

الْخَصَاصَةُ الْفَاقَةُ الْمُفْلِحُونَ الْفَائِزُونَ بِالْخُلُودِ وَالْفَلَاحُ الْبَقَاءُ حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ عَجِّلْ وَقَالَ الْحَسَنُ حَاجَةً حَسَدًا

[٤٦٠٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ كَثِيرٍ حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ غَزْوَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ الْأَشْجَعِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَتَى رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَصَابَنِي الْجَهْدُ فَأَرْسَلَ إِلَى نِسَائِهِ فَلَمْ يَجِدْ عِنْدَهُنَّ شَيْئًا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَلَا رَجُلٌ يُضَيِّفُهُ هَذِهِ اللَّيْلَةَ يَرْحَمُهُ اللَّهُ فَقَامَ رَجُلٌ مِنْ الْأَنْصَارِ فَقَالَ أَنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ فَقَالَ لِامْرَأَتِهِ ضَيْفُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَدَّخِرِيهِ شَيْئًا قَالَتْ وَاللَّهِ مَا عِنْدِي إِلَّا قُوتُ الصِّبْيَةِ قَالَ فَإِذَا أَرَادَ الصِّبْيَةُ الْعَشَاءَ فَنَوِّمِيهِمْ وَتَعَالَيْ فَأَطْفِئِي السِّرَاجَ وَنَطْوِي بُطُونَنَا اللَّيْلَةَ فَفَعَلَتْ ثُمَّ غَدَا الرَّجُلُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَقَدْ عَجِبَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَوْ ضَحِكَ مِنْ فُلَانٍ وَفُلَانَةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَيُؤْثِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ

قوله: أَتَى رَجُلٌ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: د طبرانى په روايت كښې دا يو سړې حضرت ابوهريره) وو(١)

قوله: فَقَامَ رَجُلٌ مِنْ الْأَنْصَارِ: دا حضرت ابوطلحه رضي الله عنه وو، بعض وائى چه دا ثابت بن قيس) وو(٢) دا روايت په "مناقب انصار" كښې تيرشويدې.

(١) فتح البارى ٨/٦٣٢: وعمدة القارى-١٩/٢٢٨:
(٢) فتح البارى-٨/٦٣٢:

[٣٦٧] باب: تفسير سورة الممتحنة

وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لَا تُعَذِّبْنَا بِأَيْدِيهِمْ فَيَقُولُونَ لَوْ كَانَ هٰؤُلَاءِ عَلَى الْحَقِّ مَا أَصَابَهُمْ هٰذَا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ أُمِرَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِفِرَاقِ نِسَائِهِمْ كُنَّ كَوَافِرَ بِمَكَّةَ

قوله: لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لَا تُعَذِّبْنَا بِأَيْدِيهِمْ فَيَقُولُونَ لَوْ كَانَ هٰؤُلَاءِ عَلَى الْحَقِّ مَا أَصَابَهُمْ هٰذَا: آيت كښې دى ﴿رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا﴾ فرمائى ﴿لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً﴾ معنى ده چه د كافرانود لاسه مونږ ته څه تكليف راؤنه رسيدو چه هغوى داسې اوونيل كه دا مسلمانان په حقه وې نو دوى ته به دامصيبت نه وو رسيدلې)يعنى كه د مسلمانانودين برحق وونونن به دوى زمونږ نه مغلوب نه وو اوزمونږ د لاسه به دوى په تكليف كښې نه وو)

قوله: بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ أُمِرَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِفِرَاقِ نِسَائِهِمْ: ﴿وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ﴾ د دې مطلب دا بيان كړيشوچه د رسول الله ﷺ صحابه كرامو ته حكم وركړيشو چه خپلې هغه ښځې جدا كړئى كومې چه په مكه كښې كافرانې دى، عِصَم "عصمة" جمع ده عقد زواج مراد دې، الكوافر "كافرة" جمع ده.

[٣٦٨] باب لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ

[٤٦٠٨] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ قَالَ حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ أَنَّهُ سَمِعَ عُبَيْدَ اللّٰهِ بْنَ أَبِي رَافِعٍ كَاتِبَ عَلِيٍّ يَقُولُ سَمِعْتُ عَلِيًّا رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ يَقُولُ بَعَثَنِي رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا وَالزُّبَيْرَ وَالْمِقْدَادَ فَقَالَ انْطَلِقُوا حَتَّى تَأْتُوا رَوْضَةَ خَاخٍ فَإِنَّ بِهَا ظَعِينَةً مَعَهَا كِتَابٌ فَخُذُوهُ مِنْهَا فَذَهَبْنَا تَعَادَى بِنَا خَيْلُنَا حَتَّى أَتَيْنَا الرَّوْضَةَ فَإِذَا نَحْنُ بِالظَّعِينَةِ فَقُلْنَا أَخْرِجِي الْكِتَابَ فَقَالَتْ مَا مَعِي مِنْ كِتَابٍ فَقُلْنَا لَتُخْرِجِنَّ الْكِتَابَ أَوْ لَنُلْقِيَنَّ الثِّيَابَ فَأَخْرَجَتْهُ مِنْ عِقَاصِهَا فَأَتَيْنَا بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِذَا فِيهِ مِنْ حَاطِبِ بْنِ أَبِي بَلْتَعَةَ إِلَى أُنَاسٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ مِمَّنْ بِمَكَّةَ يُخْبِرُهُمْ بِبَعْضِ أَمْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا هٰذَا يَا حَاطِبُ قَالَ لَا تَعْجَلْ عَلَيَّ يَا رَسُولَ اللّٰهِ إِنِّي كُنْتُ امْرَأً مِنْ قُرَيْشٍ وَلَمْ أَكُنْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَكَانَ مَنْ مَعَكَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ لَهُمْ قَرَابَاتٌ يَحْمُونَ بِهَا أَهْلِيهِمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِمَكَّةَ فَأَحْبَبْتُ إِذْ فَاتَنِي مِنَ النَّسَبِ فِيهِمْ أَنْ أَصْطَنِعَ إِلَيْهِمْ يَدًا يَحْمُونَ قَرَابَتِي وَمَا فَعَلْتُ ذٰلِكَ كُفْرًا وَلَا ارْتِدَادًا عَنْ دِينِي فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّهُ قَدْ صَدَقَكُمْ فَقَالَ عُمَرُ دَعْنِي يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَأَضْرِبَ عُنُقَهُ فَقَالَ إِنَّهُ شَهِدَ بَدْرًا وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللّٰهَ عَزَّ وَجَلَّ اطَّلَعَ عَلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ قَالَ عَمْرٌو وَنَزَلَتْ فِيهِ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ

قَالَ لَا أَدْرِي الْآيَةَ فِي الْحَدِيثِ أَوْقَوْلُ عَمْرٍو حَدَّثَنَا عَلِيٌّ قَالَ قِيلَ لِسُفْيَانَ فِي هَذَا فَنَزَلَتْ لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ الْآيَةَ قَالَ سُفْيَانُ هَذَا فِي حَدِيثِ النَّاسِ حَفِظْتُهُ مِنْ عَمْرٍو مَا تَرَكْتُ مِنْهُ حَرْفًا وَمَا أُرَى أَحَدًا حَفِظَهُ غَيْرِي

د سند توضيح: دَ حميدى رحمه الله دَ دې روايت په آخره كښې دى "قال: لاادرى الاية فى الحديث، اوقول عمرو" دا دَ ابوسفيان بن عينيه قول دې، هغه فرمائي چه ماته معلومه نه ده چه دَ روايت په آخره كښې دَ آيت دَ نزول آخرى كومه خبره ده هغه دَ حديث متعلق ده يادا دَ عمرو بن دينار قول دې، على بن مدينى رحمه الله فرمائى چه سفيان ته په دې سلسله كښې اووئيلې شوچه دَ روايت په آخركښې دا كوم آيت دې چه دا آيت "لاتتخذواعدوى...." دَ حضرت حاطب په واقعه كښې نازل شويدې نو سفيان ابن عينيه اوونيل چه دا دَ خلقو روايت دې. ليكن ما چه دَ عمروبن دينار نه كوم محفوظ كړې دى دَ هغې نه مايو حرف هم نه دې پريخې او زه نه پوهيږم چه زما نه علاوه بل چا دا حديث داسې محفوظ كړې وى. حاصل دا دې چه آيت كريمه دَ دې واقعې بِاره كښې نازل شويدې، په دې سلسله كښې سفيان ته شك دې چه دا دَ حديث حصه ده كه دَ عمروبن دينار قول دې، علامه عينى رحمه الله ليكلى:

ملخص ماقاله سفيان لاادرى ان حكاية نزول الاية من تتمة الحديث الذى رواه على بن ابى طالب رضي الله عنه، اوقول عمروبن دينار موقوفا عليه ادرجه هومن عنده، وسفيان لم يجزم بهذه الزيادة، وقدروى النسائى عن محمد بن منصور مايدل على هذه الزيادة مدرجة، وروى الثعلبى هذا الحديث بطوله، وفى اخره: فانزل الله تعالى فى شان حاطب ومكاتبته، ياايهاالذين امنوالاتتخذوا....الاية (١)

[۳۶۹] بَاب إِذَا جَاءَكُمُ الْمُؤْمِنَاتُ مُهَاجِرَاتٍ

[۴۶۰۹] (٢) حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ حَدَّثَنَا ابْنُ أَخِي ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عَمِّهِ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَمْتَحِنُ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ بِهَذِهِ الْآيَةِ بِقَوْلِ اللَّهِ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ إِلَى قَوْلِهِ غَفُورٌ رَحِيمٌ قَالَ عُرْوَةُ قَالَتْ عَائِشَةُ فَمَنْ أَقَرَّ بِهَذَا الشَّرْطِ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ قَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ بَايَعْتُكِ كَلَامًا وَلَا وَاللَّهِ مَا مَسَّتْ يَدُهُ يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ فِي الْمُبَايَعَةِ مَا يُبَايِعُهُنَّ إِلَّا بِقَوْلِهِ قَدْ بَايَعْتُكِ عَلَى ذَلِكِ تَابَعَهُ يُونُسُ وَمَعْمَرٌ وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ إِسْحَاقَ عَنِ الزُّهْرِيِّ وَقَالَ إِسْحَاقُ بْنُ

---

(١) عمدة القارى-۱۹/۲۳۰:

(٢) واخرجه مسلم فى كتاب الامارة، باب كيفية بيعة النساء رقم الحديث۱۸۶۶:. وايضاً اخرجه فى الطلاق، باب اذااسلمت المشركة والنصرانية، رقم الحديث-۵۲۸۸:

رَاشِدٍعَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ عُرْوَةَ وَعَمْرَةَ

قوله: وَلَا وَاللّٰهِ مَا مَسَّتْ يَدُهُ يَدَ امْرَأَةٍ قَطُّ فِي الْمُبَايَعَةِ:

حضرت ام عطیه ته د نوحه اجازت ملاویدو په سلسله کښې اشکال او جواب: "دَ الله قسم! چه دَ رسول الله ﷺ لاس مبارك دَ بیعت په وخت کښې دَ یوې ښځې لاسره نه دې لګیدلې" په ظاهره داسې معلومیږی چه حضرت عائشه رضی الله عنها دَ حضرت ام عطیه رضی الله عنها دَ دې روایت تردید کول غواړی په کوم کښې چه دی "فمد یده من خارج البیت، ومددنا ایدینا من داخل البیت ثم قال: اللهم اشهد" دغه شان په وړاندې باب کښې روایت راځی په هغې کښې دی "فقبضت امراة یدها" کوم نه چه معلومیږی چه ښځو به دَ بیعت کولو په وخت کښې لاس وړاندې کولو. په ظاهره په دواړو روایاتوکښې تعارض دې، دَدې جواب دا ورکړیشو چه دَ رسول الله ﷺ معمول خو هم هغه وو چه کوم حضرت عائشه رضی الله عنها په روایت باب کښې بیان اوفرمائیلو اودَ ام عطیه رضی الله عنها دَ ړومبنی روایت دا توجیهه اوکړیشوه چه "مد الایدی" نه دَ بیعت دَ وقوع طرف ته اشاره ده، مصافحه مراد نه ده، دَ هغې په دوئم روایت کښې "قبض ید" نه مراددې چه بیعت هغوی موخرکړو(۱) بعضو وئیلی دی چه په اصل کښې به یوه کپړا وه دَ یوطرف نه به هغوی ﷺ نیوله او دَ بل طرف نه به بیعت کونکوښځو هغه نیولې وه، بیابه ئی بیعت اخستلو، ابوداؤد "مراسیل" کښې دَ شعبی رحمه الله نه دَ دې مفهوم روایت نقل کړیدې.(۲)ابن اسحاق په مغازی کښې دَ صالح بن ابان نه روایت نقل کړیدې په دې کښې دی چه هغوی ﷺ بیعت داسې اوکړو لاس مبارك ئی په لوښی کښې واچولو او ښځې هم په هغې کښې لاس واچولو نو داسې بیعت اوفرمائیلو(۳)

په آخرکښې امام یونس، معمرو او عبدالرحمن رحمهم الله متابعت نقل کړیدې دَ یونس متابعت په کتاب الطلاق کښې او دَ معمر متابعت "احکام" کښې امام بخاری موصولا نقل کړیدی(۴))- اودَ عبدالرحمن متابعت ابن مردویه موصولاً نقل کړی دی اودَ اسحاق تعلیق ذهلی "الزهریات" کښې موصولاً نقل کړیدی(۵)

---

(۱)فتح الباری ۸/۶۳۶:وعمدة القاری-۱۹/۲۳۱:

(۲)فتح الباری-۸/۶۳۶:

(۳) فتح الباری-۸/۶۳۷:

(۴) فتح الباری ۸/۶۳۸:وعمدة القاری۱۹/۲۳۱:، بخاری کتاب الاحکام، باب بیعة النساء، رقم الحدیث ۷۲۱۴)مع الفتح

(۵)فتح الباری ۸/۶۳۷:وعمدة القاری ۱۹/۲۳۱:وتغلیق التعلیق-۴/۳۳۹:

[۳۷۰] بَاب إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ

[۴۶۱۰] حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ حَدَّثَنَا أَيُّوبُ عَنْ حَفْصَةَ بِنْتِ سِيرِينَ عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ بَايَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ عَلَيْنَا أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَنَهَانَا عَنِ النِّيَاحَةِ فَقَبَضَتِ امْرَأَةٌ يَدَهَا فَقَالَتْ أَسْعَدَتْنِي فُلَانَةُ أُرِيدُ أَنْ أَجْزِيَهَا فَمَا قَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا فَانْطَلَقَتْ وَرَجَعَتْ فَبَايَعَهَا

حضرت ام عطیه رضی الله عنها فرمائی چه رسول الله ﷺ مونږ ډ بیعت کولو په وخت کښې نوحه یعنی ډ ژړا فریاد نه منع کړو نو یوې ښځې خپل لاس راښکلو او وئیل "اسعدتنی فلانة، اریدان اجزیها" فلانکئی ښځې ماسره په ژړا کښې امدادکړې ووزه غواړم چه ډ هغې بدله ورکړم. ډ اسعاد معنی ده "قیام المراة مع الاخری فی النیاحة"[۱] نو هغه لاړه او ژړافریاد ئې اوکړو نو واپس راغله، رسول الله ﷺ هغې ته هیڅ اونه وئیل او بیعت ئې کړه. دا ښځه پخپله ام عطیه رضی الله عنها وه، لیکن په دې روایت باندې اشکال داکیږی چه رسول الله ﷺ هغې له ډ نوحه بدله خلاصولو اجازت څنګه ورکړو حالانکه نوحه حرام ده؟ ډ دې اشکال مختلف جوابونه ورکړیشوی دی.

① علامه نووی رحمه الله فرمائي دا ډ حضرت ام عطیه رضی الله عنها خصوصیت وو چه نبی کریم ﷺ هغه ډ دې عام حکم نه صرف ډ دې یوې موقع ډ پاره مستثنی اوګرځوله او شارع ته دا اختیار وی چه هغه ډ عموم نه څوك مستثنی اوګرځوی. لیکن دا جواب ضعیف دې ځکه چه یو حرام څیز ډ هغې ډ پاره څنګه حلال اوګرځولې شو. حافظ رحمه الله فرمائی "وهو جواب فاسد، فانها لاتختص بتحلیل شئی من المحرمات"[۲]

② دونم جواب دا ورکړیشوچه نوحه په شروع کښې مباح وه بیا مکروه تنزیهی شوه او بیا حرام، مذکوره واقعه چه کوم وخت پیښه شوې وه هغه وخت ډ حرمت حکم نه وو راغلې صرف ډ کراهت تنزیهی حکم وو په دې وجه هغوی ﷺ دوی ته اجازت ورکړو، حافظ ابن حجر رحمه الله دا جواب خوښ کړیدې، نو لیکی: "وظهر من هذاکله ان ارب الاجوبة انها کانت مباحة، ثم کرهت کراهة تنزیه، ثم تحریم۔

[۴۶۱۱] (۳) وهذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخارى- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ قَالَ حَدَّثَنَا أَبِي قَالَ سَمِعْتُ الزُّبَيْرَ عَنْ عِكْرِمَةَ عَنِ ابْنِ

---

[۱] فتح الباری-۸/۶۳۸:
[۲] فتح الباری-۸/۶۳۹:
[۳] وهذا الحديث لم يخرجه احد من اصحاب الستة سوى البخارى.

عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَلَا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ قَالَ إِنَّمَا هُوَ شَرْطٌ شَرَطَهُ اللَّهُ لِلنِّسَاءِ

[۴۶۱۲] حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ قَالَ الزُّهْرِيُّ حَدَّثَنَاهُ قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو إِدْرِيسَ سَمِعَ عُبَادَةَ بْنَ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَتُبَايِعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا تَزْنُوا وَلَا تَسْرِقُوا وَقَرَأَ آيَةَ النِّسَاءِ وَأَكْثَرُ لَفْظِ سُفْيَانَ قَرَأَ الْآيَةَ فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ أَصَابَ مِنْهَا شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَسَتَرَهُ اللَّهُ فَهُوَ إِلَى اللَّهِ إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ تَابَعَهُ عَبْدُ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ فِي الْآيَةِ

[۴۶۱۳] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ مَعْرُوفٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ قَالَ وَأَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ أَنَّ الْحَسَنَ بْنَ مُسْلِمٍ أَخْبَرَهُ عَنْ طَاوُسٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ شَهِدْتُ الصَّلَاةَ يَوْمَ الْفِطْرِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَعُثْمَانَ فَكُلُّهُمْ يُصَلِّيهَا قَبْلَ الْخُطْبَةِ ثُمَّ يَخْطُبُ بَعْدُ فَنَزَلَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ حِينَ يُجَلِّسُ الرِّجَالَ بِيَدِهِ ثُمَّ أَقْبَلَ يَشُقُّهُمْ حَتَّى أَتَى النِّسَاءَ مَعَ بِلَالٍ فَقَالَ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا جَاءَكَ الْمُؤْمِنَاتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَادَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ حَتَّى فَرَغَ مِنَ الْآيَةِ كُلِّهَا ثُمَّ قَالَ حِينَ فَرَغَ أَنْتُنَّ عَلَى ذَلِكَ فَقَالَتِ امْرَأَةٌ وَاحِدَةٌ لَمْ يُجِبْهُ غَيْرُهَا نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا يَدْرِي الْحَسَنُ مَنْ هِيَ قَالَ فَتَصَدَّقْنَ وَبَسَطَ بِلَالٌ ثَوْبَهُ فَجَعَلْنَ يُلْقِينَ الْفَتَخَ وَالْخَوَاتِيمَ فِي ثَوْبِ بِلَالٍ

[۳۷۱] باب: تفسير سُورَةُ الصَّفِّ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ مَنْ يَتَّبِعُنِي إِلَى اللَّهِ

آيت مبارك كښې دى (كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) لكه څنګه چه عيسى بن مريم حوارييونته اوفرمائيل چه دَ الله تعالى دَ پاره څوك زما امداد كوئى فرمائى (مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) معنى ده څوك دَ الله تعالى طرف ته په تلوكښې زما تابعدارى كوئى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَرْصُوصٌ مُلْصَقٌ بَعْضُهُ بِبَعْضٍ وَقَالَ يَحْيَى بِالرَّصَاصِ: په آيت كښې دى (كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُوصٌ) لكه چه هغه يو عمارت دې كوم كښې چه سيسه اچولې شويده، حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى دَمرصوص معنى ده دَ دې بعضې حصه دَ بعضې سره اينختې ده، اود ابن عباس رضي الله عنهما نه غير وائى چه مرصوص معنى ملصق بالرصاص يعنى په سيسه سره اينختې، سيسه چراوشوې.

[٣٧٢] بَابُ قَوْلِهِ تَعَالَى مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ

[۴۶۱۴] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ أَخْبَرَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِنَّ لِي أَسْمَاءً أَنَا مُحَمَّدٌ وَأَنَا أَحْمَدُ وَأَنَا الْمَاحِي الَّذِي يَمْحُو اللَّهُ بِيَ الْكُفْرَ وَأَنَا الْحَاشِرُ الَّذِي يُحْشَرُ النَّاسُ عَلَى قَدَمِي وَأَنَا الْعَاقِبُ

دَنبی کریم ﷺ اسماء مبارکه: په دې روایت کښې دَ نبی کریم ﷺ پنځه اسماء مبارکه بیان کړیشوې دی ① محمد ② احمد ③ ماحی ④ حاشر او ⑤ عاقب، بعضې علماؤ فرمائیلی دی چه دَ دې پنځونومونو ذکر دلته شویدې چه په سابقه کتابونو کښې دَ هغوی ﷺ هم دا نومونه مشهور وو. ګنې دَ حضور اکرم ﷺ دَ اسماء مبارکه تعداد علماؤ ۳۷۵ پورې بیان کړې دی او حافظ جلال الدین سیوطی رحمه الله په یوه مستقل رساله کښې دا راجمع کړیدی.

"محمد" دَ چا چه دومره تعریف شوې وی چه په مخلوق کښې دومره تعریف دَ چاهم نه وې شوې. نو په زمکه او آسمان کښې دَ هغوی ﷺ مشهورتیاده، په منبر او محراب کښې دَ هغوی تعریف کیږی، منارو او محفلونوکښې دَ هغوی ﷺ ذکرکیږی، دَ شپې ورځې یو وخت داسې نشته چه دَ هغوی ﷺ دَ نبوت او رسالت ذکر نه کیږی یا په هغوی ﷺ باندې درود نشی لیګلې او چه دَ نبوت او رسالت ذکر وی یا درود لوستلې شی هغه ټول دَ هغوی ﷺ تعریف دې، دا وصف نبوت او رسالت دَ هغوی ﷺ په دَ اوچتې درجې په کمال باندې دلیل دې او وصف کمال ذکر هم تعریف او حمد دې.

یونوم دَ نبی کریم ﷺ "احمد" دې چه په قرآن کښې صرف په یو ځائ کښې سورة الصف کښې وارد دې، دا اسم تفصیل صیغه ده ،دَ فاعل یا مفعول په معنی کښې دې، دَ فاعل په صورت کښې معنی "احمد الحامدین" به وی او دَ مفعول په صورت کښې به معنی دا وی چه الله تعالی دَ هغوی ﷺ حمد کړیدې، او ملائکه اولین او آخرین هم دَ هغوی ﷺ تعریف کړیدې. نو چه څومره تعریف دَ هغوی) کړیشویدې دَ الله تعالی نه علاوه دَ بل چا دومره تعریف نه دې شوې.

نبی کریم ﷺ فرمائیلی دی چه ماته "حاشر" هم وئیلی شی ځکه چه دَ خلقو حشر به زما په پښوکښې وی یعنی دَ قبر نه به اول هغوی ﷺ اوچتولې شی بیا به نور خلق دَ خپلو قبرونو نه اوچتولې شی او "عاقب" هم زما نوم دې، دې دَ پاره چه "عاقب" روستوراتلونکی ته وائی او په انبیاء ﷺ کښې هغوی خاتم الانبیاء جوړشوې او دَ ټولو نه روستو ئی تشریف راوړیدې.

دَ هغوی ﷺ نوم "ماحی" هم دې هغوی دَ نبوت دَ تعلیم په ذریعه دَ کفر،تیارې ختم کړیدی.

تفسیر سُورَةُ الْجُمُعَةِ

[٣٧٣] بَابُ قَوْلِهِ وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَقَرَأَ عُمَرُ فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ

دا دَ حضرت عمر بن الخطاب) قراءت دې، مشهور قراءت "فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ" دې.

[۴۶۱۵] (۱) حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ ثَوْرٍ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْجُمُعَةِ وَآخَرِينَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ قَالَ قُلْتُ مَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللّٰهِ فَلَمْ يُرَاجِعْهُ حَتَّى سَأَلَ ثَلَاثًا وَفِينَا سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ وَضَعَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَهُ عَلَى سَلْمَانَ ثُمَّ قَالَ لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ أَوْ رَجُلٌ مِنْ هَؤُلَاءِ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ عَبْدِ الْوَهَّابِ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ أَخْبَرَنِي ثَوْرٌ عَنْ أَبِي الْغَيْثِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَنَالَهُ رِجَالٌ مِنْ هَؤُلَاءِ

د سند توضیح: دا روایت دلته امام بخاری رحمه الله په اول خل ذکر کړیدې او صرف په دې ځائ کښې دې امام مسلم، ترمذی او نسائی هم دَ دې تخریج کړیدې. دلته په دوئم سندکښې دَ عبدالله بن عبدالوهاب شیخ عبدالعزیز دې، ابونصرکلاباذی وئیلی دی دا عبدالعزیز بن ابی حازم سلمه بن دینار دې (۲) لیکن صحیح دا دی چه دا عبدالعزیزبن محمد دراوردی دې. امام مسلم، اسماعیلی او ابونعیم اصفهانی دا هم دَ دراوردی په نسبت سره نقل کړیدې. (۳) حافظ رحمه الله فرمائی چه زما په علم کښې دَ ابن ابی حازم نه دا روایت هیڅ چا هم نه دې نقل کړې (۴)

امام بخاری رحمه الله دَ عبدالعزیز بن محمد دراوردی روایات مستقلاً نه ذکر کوی بلکه یا دَ متابعت په توګه نقل کوی اویا دَ بل روایت سره یوځائ کوی نو ذکر کوی(۵) دلته هم دَ هغوی روایت دَ سلیمان بن بلال روایت سره مقرون ذکر کړیدې.

قوله: لَوْ كَانَ الْإِيمَانُ عِنْدَ الثُّرَيَّا لَنَالَهُ رِجَالٌ:

د "لوکان الایمان عند الثریا لنا له رجال"، معنی: حضرت انورشاه کشمیری رحمه الله فرمائیلی دی چه دَدینه په عجم کښې دَدین خدمت کونکی لوئ لوئ علماء مراد دی په کوموکښې چه حضرات فقهاء، محدثین او خاص کر ارباب صحاح داخل دی. (۶) خو دا په هغه صورت

---

(۱) واخرجه مسلم فی فضائل الصحابة،باب فضل فارس، رقم۲۵۴۶: ، واخرجه الترمذی فی التفسیر، باب من سورة الجمعة، رقم الحدیث۳۳۱۰: واخرجه النسائی فی التفسیر، باب واخرین منهم لما یلحقوا بهم، رقم الحدیث-۱۱۵۹۲/۱:

(۲) فتح الباری-۸/۶۴۲:

(۳) فتح الباری-۸/۶۴۲:

(۴) فتح الباری: ۸| ۶۴۲

(۵) فتح الباری-۸/۶۴۲:

(۶) فیض الباری۴/۲۴۵:

کښې دی چه په روایت کښې د جمع صیغه (رجال) وی مگر په بعض روایاتوکښې "رجل" د مفرد صیغه واردشویده، علماؤ وئیلی دی چه دې نه امام ابوحنیفه رحمه الله مراد دې، حافظ جلال الدین سیوطی رحمه الله "تبییض الصحیفة" کښې ارشاد فرمائیلې دې چه په دې کښې د امام ابوحنیفه رحمه الله د پاره بشارت او منقبت دې[۱] مولانا وحیدالزمان د بخاری په ترجمه کښې د دې نه انکار کړیدې هغه وائی چه چه امام خو د کابل اوسیدونکې دې او کابل د هندوستان علاقه شمیرلې شی او په حدیث کښې د فارس لفظ راغلې دې. د دې جواب دا دې چه د کابل بعض علاقې هم فارس سره متصل دی لکه هرات وغیره، او امام ابوحنیفه رحمه الله د دې علاقې اوسیدونکې دې نو دې ته فارس وئیلی شی بلکه بعض علماؤ خو هغوی ته فارسی وئیلې دې.[۲] حضرت شاه ولی الله رحمه الله "ازالة الخفاء" کښې "خلافة الخلفاء" بحث فرمائیلې دې چه دینه حضرات محدثین مراددی.

[۳۷۴] بَاب وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا

[۴۶۱۶] حَدَّثَنِي حَفْصُ بْنُ عُمَرَ حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ وَعَنْ أَبِي سُفْيَانَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَقْبَلَتْ عِيرٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَنَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَثَارَ النَّاسُ إِلَّا اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا

تفسیر سُورَةُ الْمُنَافِقِينَ

[۳۷۵] بَاب قَوْلِهِ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ إِلَى لَكَاذِبُونَ

[۴۶۱۷] [۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَجَاءٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ قَالَ كُنْتُ فِي غَزَاةٍ فَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ يَقُولُ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا مِنْ حَوْلِهِ وَلَئِنْ رَجَعْنَا مِنْ عِنْدِهِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَمِّي أَوْ لِعُمَرَ فَذَكَرَهُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَدَعَانِي فَحَدَّثْتُهُ فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

---

[۱] فیض الباری ۴/۲۴۵ وتبییض الصحیفة بمناقب الامام ابی حنیفة-۱:

[۲] سیر اعلام النبلاء ۳۹۵-۶/۳۹۰: وتهذیب الکمال-۲۹/۴۱۸:

[۳] واخرجه ملسم فی اول صفات المنافقین واحکامهم، رقم الحدیث۲۷۷۲:، واخرجه الترمذی فی التفسیر باب من سورة المنافقین رقم الحدیث ۳۳۱۲: واخرجه النسائی فی السنن الکبری فی التفسیر باب الذین یقولون لاتنفقوا علی من عندرسول الله حتی ینفضوا رقم الحدیث-۱۱۵۹۷ :

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أُبَيٍّ وَأَصْحَابِهِ فَحَلَفُوا مَا قَالُوا فَكَذَّبَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَدَّقَهُ فَأَصَابَنِي هَمٌّ لَمْ يُصِبْنِي مِثْلُهُ قَطُّ فَجَلَسْتُ فِي الْبَيْتِ فَقَالَ لِي عَمِّي مَا أَرَدْتَ إِلَى أَنْ كَذَّبَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَقَتَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ فَبَعَثَ إِلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ يَا زَيْدُ

دَ دې سورة لاندې چه کوم احاديث او په هغې کښې چه کوم واقعات بيان شوى دى دَ هغې تشريح په کتاب المغازى کښې تيرشوې دې.

د کلماتو تشريح:

قوله: كُنْتُ فِي غَزَاةٍ: دَ محمدبن کعب په روايت کښې دى چه دا دَ غزوه تبوك واقعه ده دَ دې تائيددا دې چه دَ دې روايت نه په بعض طرق کښې دى "اصاب الناس، فيه شدى"(1) او غزوه تبوك کښې خلقوته شدت او سختى پيښه شوې وه. ليکن اهل مغازى دا دَ غزوه بنى المصطلق واقعه گرځوى (2) والله اعلم

قوله: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَمِّي أَوْ لِعُمَرَ: دلته په دې روايت کښې "عم" او "عمر" په مينځ کښې "او" دَ شك کلمه راغلې ده ليکن وړاندې چه څومره روايات راغلى په هغې کښې "لعمى" دې "اولعمر" الفاظ نشته. صرف په دې روايت کښې کلمه شك واقع شويده. امام ترمذى هم "لعمى" بغيردَ شك نه نقل کړيدې. (3) دَ طبرانى او ابن مردويه په روايت کښې دى چه "عمى" نه حضرت سعدبن عباده) مراد دې، حضرت سعدبن عباده) دَ حضرت زيدبن ارقم) سکه تره نه وو خودَ هغوى دَ قوم سردار وو په دې وجه "عمى" سره تعبيرکړو، دَ حضرت زيدبن ارقم سکه تره ثابت بن قيس وو(4) دَ سورة منافقون په تفسيرکښې اما بخارى رحمه الله اته(8) تراجم قائم کړى دې او دَ ټولولاندې ئى هم يو حديث نقل کړيدې. دَ خودلو مقصد دا دې چه دَ دې ټولو آياتونودَ نزول تعلق هم دې واقعه سره دې.

[٣٧٦] بَاب اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً يَجْتَنُّونَ بِهَا

[٤٦١٨] حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنْتُ مَعَ عَمِّي فَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ ابْنَ سَلُولَ يَقُولُ لَا تُنْفِقُوا

---

(1) فتح البارى-٨/٦٤٤:

(2) والذى عليه اهل المغازى انها عزوة بنى المصطلق) فتح البارى-(٨/٦٤٤:

(3) سنن الترمذى كتاب التفسير باب ومن سورة المنافقين ٥/٤١٥: رقم الحديث ٣٣١٢:

(4) فتح البارى ٨/٦٤٥:

عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا وَقَالَ أَيْضًا لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَذَكَرْتُ ذٰلِكَ لِعَمِّي فَذَكَرَ عَمِّي لِرَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَرْسَلَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أُبَيٍّ وَأَصْحَابِهِ فَحَلَفُوا مَا قَالُوا فَصَدَّقَهُمْ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَذَّبَنِي فَأَصَابَنِي هَمٌّ لَمْ يُصِبْنِي مِثْلُهُ قَطُّ فَجَلَسْتُ فِي بَيْتِي فَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ إِلَى قَوْلِهِ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ إِلَى قَوْلِهِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَأَرْسَلَ إِلَيَّ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَهَا عَلَيَّ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللّٰهَ قَدْ صَدَّقَكَ

[٣٧٧] بَابُ قَوْلِهِ ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا فَطُبِعَ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ

[٤٦١٩] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْحَكَمِ قَالَ سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ كَعْبٍ الْقُرَظِيَّ قَالَ سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ أَرْقَمَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا قَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ وَقَالَ أَيْضًا لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ أَخْبَرْتُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَامَنِي الْأَنْصَارُ وَحَلَفَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ مَا قَالَ ذٰلِكَ فَرَجَعْتُ إِلَى الْمَنْزِلِ فَنِمْتُ فَدَعَانِي رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ إِنَّ اللّٰهَ قَدْ صَدَّقَكَ وَنَزَلَ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا الْآيَةَ وَقَالَ ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ عَمْرٍو عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى عَنْ زَيْدٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[٣٧٨] بَابُ وَإِذَا رَأَيْتَهُمْ تُعْجِبُكَ أَجْسَامُهُمْ وَإِنْ يَقُولُوا تَسْمَعْ لِقَوْلِهِمْ

كَأَنَّهُمْ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ يَحْسَبُونَ كُلَّ صَيْحَةٍ عَلَيْهِمْ هُمُ الْعَدُوُّ فَاحْذَرْهُمْ قَاتَلَهُمُ اللّٰهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

[٤٦٢٠] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ قَالَ سَمِعْتُ زَيْدَ بْنَ أَرْقَمَ قَالَ خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ أَصَابَ النَّاسَ فِيهِ شِدَّةٌ فَقَالَ عَبْدُ اللّٰهِ بْنُ أُبَيٍّ لِأَصْحَابِهِ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللّٰهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا مِنْ حَوْلِهِ وَقَالَ لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ فَأَرْسَلَ إِلَى عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ أُبَيٍّ فَسَأَلَهُ فَاجْتَهَدَ يَمِينَهُ مَا فَعَلَ قَالُوا كَذَبَ زَيْدٌ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَقَعَ فِي نَفْسِي مِمَّا قَالُوا شِدَّةٌ حَتَّى أَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ تَصْدِيقِي فِي إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ فَدَعَاهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيَسْتَغْفِرَ لَهُمْ فَلَوَّوْا رُءُوسَهُمْ وَقَوْلُهُ خُشُبٌ مُسَنَّدَةٌ قَالَ كَانُوا رِجَالًا أَجْمَلَ شَيْءٍ

[٣٧٩] باب قوله وإذا قيل لهم تعالوا يستغفر لكم رسول الله

لووا رءوسهم ورأيتهم يصدون وهم مستكبرون حركوا استهزءوا بالنبي صلى الله عليه وسلم ويقرأ بالتخفيف من لويت

[٤٦٢١] حدثنا عبيد الله بن موسى عن إسرائيل عن أبي إسحاق عن زيد بن أرقم قال كنت مع عمي فسمعت عبد الله بن أبي ابن سلول يقول لا تنفقوا على من عند رسول الله حتى ينفضوا ولئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل فذكرت ذلك لعمي فذكر عمي للنبي صلى الله عليه وسلم فدعاني فحدثته فأرسل إلى عبد الله بن أبي وأصحابه فحلفوا ما قالوا وكذبني النبي صلى الله عليه وسلم وصدقهم فأصابني غم لم يصبني مثله قط فجلست في بيتي وقال عمي ما أردت إلى أن كذبك النبي صلى الله عليه وسلم ومقتك فأنزل الله تعالى إذا جاءك المنافقون قالوا نشهد إنك لرسول الله وأرسل إلي النبي صلى الله عليه وسلم فقرأها وقال إن الله قد صدقك

[٣٨٠] باب قوله سواء عليهم أستغفرت لهم أم لم تستغفر لهم لن يغفر الله لهم إن الله لا يهدي القوم الفاسقين

[٤٦٢٢] حدثنا علي حدثنا سفيان قال عمرو سمعت جابر بن عبد الله رضي الله عنهما قال كنا في غزاة قال سفيان مرة في جيش فكسع رجل من المهاجرين رجلا من الأنصار فقال الأنصاري يا للأنصار وقال المهاجري يا للمهاجرين فسمع ذلك رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ما بال دعوى الجاهلية قالوا يا رسول الله كسع رجل من المهاجرين رجلا من الأنصار فقال دعوها فإنها منتنة فسمع بذلك عبد الله بن أبي فقال فعلوها أما والله لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل فبلغ النبي صلى الله عليه وسلم فقام عمر فقال يا رسول الله دعني أضرب عنق هذا المنافق فقال النبي صلى الله عليه وسلم دعه لا يتحدث الناس أن محمدا يقتل أصحابه وكانت الأنصار أكثر من المهاجرين حين قدموا المدينة ثم إن المهاجرين كثروا بعد قال سفيان فحفظته من عمرو قال عمرو سمعت جابرا كنا مع النبي صلى الله عليه وسلم

[٣٨١] باب قوله هم الذين يقولون لا تنفقوا على من عند رسول الله

حتى ينفضوا ينفضوا يتفرقوا ولله خزائن السماوات والأرض ولكن المنافقين لا يفقهون

[٤٦٢٣] حدثنا إسماعيل بن عبد الله قال حدثني إسماعيل بن إبراهيم بن عقبة عن موسى بن عقبة قال حدثني عبد الله بن الفضل أنه سمع أنس بن مالك يقول

حزنت على من أصيب بالحرة فكتب إلى زيد بن أرقم وبلغه شدة حزني يذكر أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول اللهم اغفر للأنصار ولأبناء الأنصار وشك ابن الفضل في أبناء أبناء الأنصار فسأل أنسا بعض من كان عنده فقال هو الذي يقول رسول الله صلى الله عليه وسلم هذا الذي أوفى الله له بأذنه

[۳۸۲] باب قوله يقولون لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل ولله العزة ولرسوله وللمؤمنين ولكن المنافقين لا يعلمون

[۴۶۲۴] حدثنا الحميدي حدثنا سفيان قال حفظناه من عمرو بن دينار قال سمعت جابر بن عبد الله رضي الله عنهما يقول كنا في غزاة فكسع رجل من المهاجرين رجلا من الأنصار فقال الأنصاري يا للأنصار وقال المهاجري يا للمهاجرين فسمعها الله رسوله صلى الله عليه وسلم قال ما هذا فقالوا كسع رجل من المهاجرين رجلا من الأنصار فقال الأنصاري يا للأنصار وقال المهاجري يا للمهاجرين فقال النبي صلى الله عليه وسلم دعوها فإنها منتنة قال جابر وكانت الأنصار حين قدم النبي صلى الله عليه وسلم أكثر ثم كثر المهاجرون بعد فقال عبد الله بن أبي أوقد فعلوا والله لئن رجعنا إلى المدينة ليخرجن الأعز منها الأذل فقال عمر بن الخطاب رضي الله عنه دعني يا رسول الله أضرب عنق هذا المنافق قال النبي صلى الله عليه وسلم دعه لا يتحدث الناس أن محمدا يقتل أصحابه

[۳۸۳] باب: تفسير سورة التغابن

وقال علقمة عن عبد الله ومن يؤمن بالله يهد قلبه هو الذي إذا أصابته مصيبة رضي وعرف أنها من الله وقال مجاهد التغابن غبن أهل الجنة أهل النار

حضرت علقمه رحمه الله (ومن يؤمن بالله يهد قلبه) لاندې فرمائی چه دينه هغه سړې مراد دې چه په چا مصيبت راشي او هغه راضي وی او هغه د الله تعالى د طرف نه اوګنړي ليکن د دې دا مطلب نه دې چه هغه په ژبه سره د مصيبت څرګندونه هم اونه کړی، په ژبه سره د مصيبت اظهار د کيلې مانې نه بغير ناجائزنه دې. پخپله نبی کريم صلی الله عليه وسلم "واراساه" فرمائيلی دی اود خپلې بيمارئ ذکرئی کړيدې. حضرت عائشه رضی الله عنها "واراساه" فرمائيلی اونبی کريم صلی الله عليه وسلم په دې څه ناخوښی نه ده فرمائيلې. هغوی صلی الله عليه وسلم "إنا بفراقك لمحزونون يا ابراهيم" فرمائيلی اود غم اظهارئی کړيدې[1]

---

[1]) السيرة الحلبية-۳/۳۱۰:

[۳۸۴] بَاب: تفسيرسُورَةُ الطَّلَاق

بَاب وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِنْ ارْتَبْتُمْ إِنْ لَمْ تَعْلَمُوا أَتَحِيضُ أَمْ لَا تَحِيضُ فَاللَّائِي قَعَدْنَ عَنْ الْمَحِيضِ وَاللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ بَعْدُ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَبَالَ أَمْرِهَا جَزَاءَ أَمْرِهَا

په آيت مبارك كښې دى (فَذَاقَتْ وَبَالَ أَمْرِهَا وَكَانَ عَاقِبَةُ أَمْرِهَا خُسْرًا) هغوى دَ خپلو عملونومزه اوڅکله اودَ هغوى دَ کار انجام هم خساره شوه، مجاهد رحمه الله فرمائى چه وبال امرها معنى دَ خپل كارسزا. دَ وبال اصل معنى ده شدت او سختى، دلته دَ بدواعمالو سختى او دَ هغې سخته سزا مراد ده.

[۴۶۲۵] (١) حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ قَالَ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ أَخْبَرَنِي سَالِمٌ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَخْبَرَهُ أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ فَذَكَرَ عُمَرُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَغَيَّظَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ قَالَ لِيُرَاجِعْهَا ثُمَّ يُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ ثُمَّ تَحِيضَ فَتَطْهُرَ فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يُطَلِّقَهَا فَلْيُطَلِّقْهَا طَاهِرًا قَبْلَ أَنْ يَمَسَّهَا فَتِلْكَ الْعِدَّةُ كَمَا أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ

دَ دې تفصيل به ان شاء الله كتاب الطلاق كښې راځى.

[۳۸۵] بَاب وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ وَاحِدُهَا ذَاتُ حَمْلٍ

[۴۶۲۶] (٢) حَدَّثَنَا سَعْدُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ عَنْ يَحْيَى قَالَ أَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ

---

[1]) واخرجه ايضاً فى الطلاق باب قوله تعالى :ياايهالنبى اذاطلقتم النساء، فطلقوهن لعدتهن واحصواالعدة، رقم الحديث۵۲۵۱:، وباب اذاطلقت الحائض تعتدبذلک الطلاق رقم الحديث۵۲۵۲:، ۵۲۵۳وباب من طلق وهل يواجه الرجل امراته بالطلاق رقم الحديث ۵۸۵۸:وباب من قال لامراته :انت على حرام، رقم الحديث ۵۲۶۴:وباب وبعولتهن احق بردهن، رقم الحديث۵۳۳۲:، ۵۳۳۳، والاحكام باب هل يقضى القاضى اويفتى وهوغضبان رقم الحديث ۷۱۶۰:واخرجه ابن ماجه فى الطلاق باب طلاق السنة، رقم الحديث ۲۰۱۹:، واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى الطلاق، باب وقت الطلاق للعدة، رقم الحديث۲/۵۵۸۲:، واخرجه الترمذى فى الطلاق، باب ماجاء فى طلاق السنة، رقم الحديث۱۱۷۵:، واخرجه ابوداؤد فى الطلاق، باب فى طلاق السنة، رقم الحديث۲۱۷۹:، واخرجه مسلم فى كتاب الطلاق رقم الحديث ۱۴۷۱: واخرجه النسائى فى الطلاق-۲/۹۸:

[2]) وايضاً اخرجه فى الطلاق باب والات الاحمال اجلهن ان يضعن حملهن رقم الحديث۵۳۱۸:)مع الفتح واخرجه مسلم فى الطلاق باب انقضاء عدة المتوفى عنها زوجها وغير ها بوضع الحمل، رقم الحديث ۱۴۸۵ واخرجه الترمذى فى الطلاق باب ماجاء فى الحامل المتوفى عنها زوجها رقم الحديث ۱۱۹۴:واخرجه النسائى فى الطلاق باب عدة الحامل المتوفى عنها زوجها رقم الحديث-۵/۵۷۰۳:

قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ وَأَبُو هُرَيْرَةَ جَالِسٌ عِنْدَهُ فَقَالَ أَفْتِنِي فِي امْرَأَةٍ وَلَدَتْ بَعْدَ زَوْجِهَا بِأَرْبَعِينَ لَيْلَةً فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ آخِرُ الْأَجَلَيْنِ قُلْتُ أَنَا وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أَنَا مَعَ ابْنِ أَخِي يَعْنِي أَبَا سَلَمَةَ فَأَرْسَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ غُلَامَهُ كُرَيْبًا إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ يَسْأَلُهَا فَقَالَتْ قُتِلَ زَوْجُ سُبَيْعَةَ الْأَسْلَمِيَّةِ وَهِيَ حُبْلَى فَوَضَعَتْ بَعْدَ مَوْتِهِ بِأَرْبَعِينَ لَيْلَةً فَخُطِبَتْ فَأَنْكَحَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ أَبُو السَّنَابِلِ فِيمَنْ خَطَبَهَا

[٤٦٢٦ م] وَقَالَ سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ وَأَبُو النُّعْمَانِ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ كُنْتُ فِي حَلْقَةٍ فِيهَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى وَكَانَ أَصْحَابُهُ يُعَظِّمُونَهُ فَذَكَرُوا لَهُ فَذَكَرَ آخِرَ الْأَجَلَيْنِ فَحَدَّثْتُ بِحَدِيثِ سُبَيْعَةَ بِنْتِ الْحَارِثِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ قَالَ فَضَمَّزَ لِي بَعْضُ أَصْحَابِهِ قَالَ مُحَمَّدٌ فَفَطِنْتُ لَهُ فَقُلْتُ إِنِّي إِذًا لَجَرِيءٌ إِنْ كَذَبْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُتْبَةَ وَهُوَ فِي نَاحِيَةِ الْكُوفَةِ فَاسْتَحْيَا وَقَالَ لَكِنْ عَمُّهُ لَمْ يَقُلْ ذَاكَ فَلَقِيتُ أَبَا عَطِيَّةَ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ فَسَأَلْتُهُ فَذَهَبَ يُحَدِّثُنِي حَدِيثَ سُبَيْعَةَ فَقُلْتُ هَلْ سَمِعْتَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ فِيهَا شَيْئًا فَقَالَ كُنَّا عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ أَتَجْعَلُونَ عَلَيْهَا التَّغْلِيظَ وَلَا تَجْعَلُونَ عَلَيْهَا الرُّخْصَةَ لَنَزَلَتْ سُورَةُ النِّسَاءِ الْقُصْرَى بَعْدَ الطُّولَى وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ

د سورة بقره په تفسیر کښې دا روایت تیر شویدی.

سُورَةُ التَّحْرِيمِ

[٣٨٦] بَاب يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاةَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

[٤٦٢٧] [1] حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ فَضَالَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ يَحْيَى عَنِ ابْنِ حَكِيمٍ هُوَ يَعْلَى بْنُ حَكِيمٍ الثَّقَفِيُّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ فِي الْحَرَامِ يُكَفِّرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ إِسْوَةٌ حَسَنَةٌ

[٤٦٢٨] [2] حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ عَنْ عَطَاءٍ

---

[1]) واخرجه ایضاً فی الطلاق باب لم تحرم مااحل الله لک رقم الحدیث٥٢٦٦:)مع الفتح (واخرجه مسلم فی الطلاق باب وجوب الکفارة علی من حرم امراته ولیم ینوالطلاق رقم الحدیث-١٤٧٣:

[2]) وایضاً اخرجه فی النکاح باب دخول الرجل علی نسائه فی الیوم رقم الحدیث٥٢١٦:)مع الفتح (وفی الطلاق باب لم تحرم ما احل الله لک رقم٥٢٦٧:، ٥٢٦٨وفی کتاب الاطعمة باب الادم رقم الحدیث٥٤٣٠:، وفی الاشربة باب الباذق رقم الحدیث ٥٥٩٩:وباب شراب الحلووالعسل زقم الحدیث : ٥٦١٤وفی الطب باب الدواء بالعسل وقول الله عزوجل :وفیه شفاء للناس ٦٦٨٢:وباب السعوط رقم ٥٦٩١:وفی کتاب الحیل، باب مایکره من احتیال المراة مع الزوج والضرائر، رقم الحدیث ٦٩٧٢: واخرجه ابوداؤد فی الاشربة باب فی شراب العسل، رقم الحدیث ٣٧١٤:...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَشْرَبُ عَسَلًا عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ وَيَمْكُثُ عِنْدَهَا فَوَاطَيْتُ أَنَا وَحَفْصَةُ عَلَى أَيَّتُنَا دَخَلَ عَلَيْهَا فَلْتَقُلْ لَهُ أَكَلْتَ مَغَافِيرَ إِنِّي أَجِدُ مِنْكَ رِيحَ مَغَافِيرَ قَالَ لَا وَلَكِنِّي كُنْتُ أَشْرَبُ عَسَلًا عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ فَلَنْ أَعُودَ لَهُ وَقَدْ حَلَفْتُ لَا تُخْبِرِي بِذَلِكَ أَحَدًا

د ایت کریمه په شان نزول کې مختلف واقعات: د آیت باب په شان نزول کښې اختلاف دې دلته په باب کښې د حضرت عائشه صدیقه ﷞ په روایت کښې دی چه حضور اکرم ﷺ د زینب بنت جحش کره شهد څکلې وو او حصار شوې وو، ما او حضرت حفصه ﷞ مشوره اوکړه چه په مونږ کښې چا کره هم نبی کریم ﷺ داخل شو نو هغه ته به وائی چه آیاتاسو مغافیر څکلی دی؟ زه تاسو نه د مغافیرو بوئی محسوس کوم، نو چه کله نبی کریم ﷺ هلته لاړو نو هغوی هم هغه خبره اوکړه. نبی کریم ﷺ به بدبوئی نه خوښوله او مغافیر یو خاص قسم گوندډی په کوم کښې چه څه بدبوئی غوندې وی په دې وجه هغوی ﷺ اوفرمائیل چه نه، ماخوزینب ﷞ کره شهد څکلې دی بیا به نه څکم. ماقسم کړیدې خو ته د دې ذکر چاته مه کوه، په دې باندې دا مذکوره آیت نازل شو چه حلال څیز په ځان حرامول نه دی پکار.

د دې روایت نه خو معلومه شوه چه هغوی ﷺ حضرت زینب کره شهد استعمال کړی وو او وړاندې د بخاری کتاب الطلاق نه روایت معلومیږی چه هغوی د شهدو استعمال حضرت حفصه ﷞ کره کړی وو (۱)او د ابن مردویه د روایت نه معلومیږی چه هغوی ﷺ د شهدواستعمال حضرت سوده بنت زمعه ﷞ کره کړی وو(۲) د بې شمیره روایاتو په وجه بعض نور علماء د بې شمیره واقعاتو قائل شوی دی خو د قاضی عیاض او نورو محققینو رائې دا ده چه مذکوره واقعه حضرت زینب ﷞ کره پیښه شوې وه، ځکه چه د حضرت زینب متعلق وړاندې تیرشوی دی "وهی التی تسامینی" او د حضرت عائشه ﷞ یوه بله ډله وه، حضرت سوده او حضرت حفصه ﷞ داواړه د حضرت عائشه ﷞ ډلې سره تعلق لرلو، په دې وجه هم دا معلومیږی چه ذکر شوې منصوبه حضرت عائشه او حضرت حفصه ﷞ یو ځائې د حضرت زینب ﷞ خلاف جوړه کړې وه لکه څنګه چه د باب په روایت کښې دی (۳)

څوک چه حلال په خپل ځان باندې حرام کړی نو هغه له کفاره د یمین اداکول پکاردی یا نه؟: طبرانی او مردویه روایت نقل کړیدې چه مذکوره آیت د حضرت ماریه قبطیه متعلق نازل

...بقیه ازحاشیه گذشته] واخرجه السنائی فی السنن الکبری فی التفسیر باب سورة التحریم ۲/۱۱۶۰۸: واخرجه النسائی فی کتاب عشرة النساء۲/۹۷:، واخرجه فی کتاب النذور والایمان-۲/۱۴۴:

(۱) صحیح البخاری مع فتح الباری کتاب الطلاق باب لم تحرم ماحل الله لک ۳۷۵-۹/۳۷۴ :رقم الحدیث-۵۲۶۸:

(۲) فتح الباری کتاب الطلاق-۹/۳۷۶

(۳) فتح الباری کتاب الطلاق-۹/۳۷۶:

شويدې، دَ حضرت حفصه رضي الله عنها په كوركښې هغوى ﷺ دې سره همبسترى كړې وه او په څه طريقه حضرت حفصه رضي الله عنها ته دَ دې علم شوې وو په څه چه حضرت حفصه رضي الله عنها ناخوښى ښكاره كړې وه نو هغوى ﷺ اوفرمائيل "هي علي حرام" په دې باندې دا آيت نازل شو (١)
علامه خطابى فرمائى چه دَ اكثرو حضراتو رائې دا ده چه مذكوره آيت دَ حضرت ماريه قبطيه رضي الله عنها په واقعه كښې نازل شوې دې (٢)- ليكن دا جمع كولې شى چه دا ټول واقعات پيښيدونه پس دَ باب آيت نازل شوى وى.

قوله: حدثنا معاذ.... قال في الحرام يكفر: يعنى چه كوم سړې په ځان باندې يوڅيز حرام كړى نو هغه له كفاره يمين يعنى د قسم كفاره ادا كول پكار دى. دينه پس به دا دَ هغه دَ پاره حلال وى. دَ امام شافعى او امام مالك رحمهما الله مذهب دا دې كه چا حلال څيز په ځان حرام كړو نو دَ ده دا كلام عبث دې او دا به فضول شميرلې شي ځكه چه الله تعالى كوم څيز حلال ګرځولې دې هغه دَ چا په حرام والې باندې نه حراميږى.(٣) دَ حنفيه او حنابله مذهب هم دغه دې چه په دې روايت كښې دَ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه نقل كړې شويدې. چه دَ قسم كفاره به اداكوى(٤)

[٣٨٧] بَاب تَبْتَغِي مَرْضَاةَ أَزْوَاجِكَ قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ وَاللَّهُ مَوْلَاكُمْ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

[٤٦٢٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ عَنْ يَحْيَى عَنْ عُبَيْدِ بْنِ حُنَيْنٍ أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يُحَدِّثُ أَنَّهُ قَالَ مَكَثْتُ سَنَةً أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ عَنْ آيَةٍ فَمَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَسْأَلَهُ هَيْبَةً لَهُ حَتَّى خَرَجَ حَاجًّا فَخَرَجْتُ مَعَهُ فَلَمَّا رَجَعْنَا وَكُنَّا بِبَعْضِ الطَّرِيقِ عَدَلَ إِلَى الْأَرَاكِ لِحَاجَةٍ لَهُ قَالَ فَوَقَفْتُ لَهُ حَتَّى فَرَغَ ثُمَّ سِرْتُ مَعَهُ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ اللَّتَانِ تَظَاهَرَتَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَزْوَاجِهِ فَقَالَ تِلْكَ حَفْصَةُ وَعَائِشَةُ قَالَ فَقُلْتُ وَاللَّهِ إِنْ كُنْتُ لَأُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكَ عَنْ هَذَا مُنْذُ سَنَةٍ فَمَا

---

(١) فتح البارى
(٢) مولانا فخر الحسن ګنګوهى رحمه الله دَ ابوداؤد په حاشيه" التعليق المحمود "كښې ليكى" :وقال الخطابى :الاكثر على ان الاية نزلت فى تحريم مارية حين حرمها على نفسه")التعليق المحمود (٢/١٦٦ : ليكن علامه خطابى" معالم السنن "كښې دَ دې بالكل برعكس ليكى" وفى هذا الحديث :دليل على ان يمين النبى صلى الله عليه وسلم انما وقعت فى تحريم العسل لافى تحريم ام ولده"مارية قبطيه "كما زعمه بعض الناس") وانظر معالم السنن ٥/٢٨٠:باب فى شراب العسل كتاب الاشربة
(٣) فيض البارى-٤/٢٤٨:
(٤) فيض البارى-٤/٢٤٨:

أَستطيعُ هيبةً لكَ قالَ فلا تفعلْ ما ظننتَ أنَّ عندي من علمٍ فاسألني فإن كانَ لي علمٌ خبّرتكَ به قالَ ثمّ قالَ عمرُ واللهِ إن كنّا في الجاهليّةِ ما نعدُّ للنساءِ أمرًا حتّى أنزلَ اللهُ فيهنّ ما أنزلَ وقسمَ لهنّ ما قسمَ قالَ فبينا أنا في أمرٍ أتأمّرهُ إذ قالتِ امرأتي لو صنعتَ كذا وكذا قالَ فقلتُ لها ما لكِ ولما ههنا وفيمَ تكلّفكِ في أمرٍ أريدهُ فقالت لي عجبًا لكَ يا ابنَ الخطّابِ ما تريدُ أن تراجعَ أنتَ وإنّ ابنتكَ لتراجعُ رسولَ اللهِ صلّى اللهُ عليهِ وسلّمَ حتّى يظلَّ يومهُ غضبانَ فقامَ عمرُ فأخذَ رداءهُ مكانهُ حتّى دخلَ على حفصةَ فقالَ لها يا بنيّةُ إنّكِ لتراجعينَ رسولَ اللهِ صلّى اللهُ عليهِ وسلّمَ حتّى يظلَّ يومهُ غضبانَ فقالت حفصةُ واللهِ إنّا لنراجعهُ فقلتُ تعلمينَ أنّي أحذّركِ عقوبةَ اللهِ وغضبَ رسولهِ صلّى اللهُ عليهِ وسلّمَ يا بنيّةُ لا يغرّنّكِ هذهِ الّتي أعجبها حسنها حبُّ رسولِ اللهِ صلّى اللهُ عليهِ وسلّمَ إيّاها يريدُ عائشةَ قالَ ثمّ خرجتُ حتّى دخلتُ على أمِّ سلمةَ لقرابتي منها فكلّمتها فقالت أمُّ سلمةَ عجبًا لكَ يا ابنَ الخطّابِ دخلتَ في كلِّ شيءٍ حتّى تبتغيَ أن تدخلَ بينَ رسولِ اللهِ صلّى اللهُ عليهِ وسلّمَ وأزواجهِ فأخذتني واللهِ أخذًا كسرتني عن بعضِ ما كنتُ أجدُ فخرجتُ من عندها وكانَ لي صاحبٌ من الأنصارِ إذا غبتُ أتاني بالخبرِ وإذا غابَ كنتُ أنا آتيهِ بالخبرِ ونحنُ نتخوّفُ ملكًا من ملوكِ غسّانَ ذُكرَ لنا أنّهُ يريدُ أن يسيرَ إلينا فقدِ امتلأت صدورنا منهُ فإذا صاحبي الأنصاريُّ يدقُّ البابَ فقالَ افتحِ افتحْ فقلتُ جاءَ الغسّانيُّ فقالَ بل أشدُّ من ذلكَ اعتزلَ رسولُ اللهِ صلّى اللهُ عليهِ وسلّمَ أزواجهُ فقلتُ رغمَ أنفُ حفصةَ وعائشةَ فأخذتُ ثوبي فأخرجُ حتّى جئتُ فإذا رسولُ اللهِ صلّى اللهُ عليهِ وسلّمَ في مشربةٍ لهُ يرقى عليها بعجلةٍ وغلامٌ لرسولِ اللهِ صلّى اللهُ عليهِ وسلّمَ أسودُ على رأسِ الدّرجةِ فقلتُ لهُ قل هذا عمرُ بنُ الخطّابِ فأذنَ لي قالَ عمرُ فقصصتُ على رسولِ اللهِ صلّى اللهُ عليهِ وسلّمَ هذا الحديثَ فلمّا بلغتُ حديثَ أمِّ سلمةَ تبسّمَ رسولُ اللهِ صلّى اللهُ عليهِ وسلّمَ وإنّهُ لعلى حصيرٍ ما بينهُ وبينهُ شيءٌ وتحتَ رأسهِ وسادةٌ من أدمٍ حشوها ليفٌ وإنّ عندَ رجليهِ قرظًا مصبوبًا وعندَ رأسهِ أهبٌ معلّقةٌ فرأيتُ أثرَ الحصيرِ في جنبهِ فبكيتُ فقالَ ما يبكيكَ فقلتُ يا رسولَ اللهِ إنّ كسرى وقيصرَ فيما هما فيهِ وأنتَ رسولُ اللهِ فقالَ أما ترضى أن تكونَ لهمُ الدّنيا ولنا الآخرةُ

د روايت باب تشريح: دا روايت كتاب العلم كښې مختصراً تيرشوې دې [1] اوورانديې به په كتاب النكاح كښې په تفصيل سره راځى هم هلته به ان شاء الله بحث وى دلته صرف يو څو الفاظ اوګورئ.

قوله: مَا تُرِيدُ أَنْ تُرَاجِعَ أَنْتَ وَإِنَّ ابْنَتَكَ لَتُرَاجِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

---

[1] صحيح البخارى مع الفتح، كتاب العلم باب التناوب فى العلم ۱/۱۸۵: رقم الحديث-۸۹:

یعنی تاسونه غواړئی چه تاسوسره مراجعت اوکړیشی او ستاسوته دَ خبرو ستاسو جواب درکړیشی، ستاسو لور رسول الله ﷺته خبرې واپس کرځوی او دَ هغوی ﷺ دَ خبرو جواب ورکوی.

قوله: يَا بُنَيَّةُ لَا يَغُرَّنَّكِ هَذِهِ الَّتِي أَعْجَبَهَا حُسْنُهَا حُبُّ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِيَّاهَا: دې کښې "حسنها" دَ "اعجبها" فاعل دې او "حب رسول الله" دَ "حسنها" نه بدل اشتمال دې، د دې حسن دَ رسول الله ﷺدې سره مینه دا په ځان خوښئی کښې اخته کړه، مطلب دا چه نبی کریم ﷺ هغې سره ډیره مینه کوی نودَ حضور ﷺ دَ دې محبت نه زما مراددې. دَ حسن نه دوئم صورت دا کیدیشی چه دلته "واؤعاطفه" محذوف اوګنړلې شی "اعجبهاحسنها وحب رسول الله" دَ مسلم وغیره په روایت کښې دلته "واؤعاطفه" موجود دې. نو په دې صورت کښې به ترجمه وی "دَ هغې حسن او دَ هغې سره دَ رسول الله ﷺمحبت هغه په ځان خوښئی کښې اخته کړه" په دې دواړو صورتونوکښې به"حب رسول...." مرفوع وی. دریم صورت دا دې چه "حب...." دَ مفعول له په بناء باندې منصوب اولولې "ای اعجبها من اجل حبه لها" دَ رسول الله ﷺدَ محبت دَ وجه هغه دَ هغې حسن په ځان خوښئی کښې اخته کړه "[1]

قوله: وَتَحْتَ رَأْسِهِ وِسَادَةٌ مِنْ أَدَمٍ حَشْوُهَا لِيفٌ: دَ هغوی ﷺ دَ سر لاندې دَ څرمنې یوه تکیه وه، په هغې کښې دَ کجهورې پاڼړې ډکې شوې وې، "لیف" دَ کجهورو پاڼړو ته وائی.

قوله: يَرْقَى عَلَيْهَا بِعَجَلَةٍ: عجلة پاؤړئی ته وائی په هغې به دَ پاؤړئی په ذریعه ختله.

قوله: وَإِنَّ عِنْدَ رِجْلَيْهِ قَرَظًا مَصْبُوبًا: اودَ هغوی ﷺ پښې سره دَ ونې پاڼړې اچولې شوې وې، قَرَظ دَ قاف او را دَ زبر سره) دَ یوې خاص ونې پاڼړوته وائی دَ څه په ذریعه چه څرمنې جوړیږی، "مصبوبا" معنی "مسکوبا" ده، بهیولې شوی وو، اچولې شوی وو، بعض روایاتو کښې"مصبورا" دې ای مجموعا[2] ترجمه به وی "دَ هغې دَ پښوسره دَ ونودَ پاڼړو یو ډهیرې وو".

قوله: وَعِنْدَ رَأْسِهِ أَهَبٌ مُعَلَّقَةٌ: اودَ هغوی دَ سر سره څه څرمنې زوړندوې. اهب: اهاب جمع ده هغې څرمن ته وائی چه کومه جوړه شوی نه وی یعنی کچه څرمن.

[۳۸۸] بَاب وَإِذْ أَسَرَّ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا

فَلَمَّا نَبَّأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَّفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا نَبَّأَهَا بِهِ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا قَالَ نَبَّأَنِيَ الْعَلِيمُ الْخَبِيرُ فِيهِ عَائِشَةُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

---

[1]) دَ مذکوره درې واړو صورتونو دپاره اوګورئی عمدة القاری-۱۹/۲۵۱:
[2]) عمدة القاری-۱۹/۲۵۱:

[٤٦٣٠] حَدَّثَنَا عَلِيٌّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ حُنَيْنٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ أَرَدْتُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنِ الْمَرْأَتَانِ اللَّتَانِ تَظَاهَرَتَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا أَتْمَمْتُ كَلَامِي حَتَّى قَالَ عَائِشَةُ وَحَفْصَةُ

[٣٨٩] بَاب إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا

صَغَوْتُ وَأَصْغَيْتُ مِلْتُ لِتَصْغَى لِتَمِيلَ وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ عَوْنٌ تَظَاهَرُونَ تَعَاوَنُونَ وَقَالَ مُجَاهِدٌ قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ أَوْصُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَأَدِّبُوهُمْ

[٤٦٣١] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ قَالَ سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ حُنَيْنٍ يَقُولُ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ يَقُولُ أَرَدْتُ أَنْ أَسْأَلَ عُمَرَ عَنِ الْمَرْأَتَيْنِ اللَّتَيْنِ تَظَاهَرَتَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - فَمَكُثْتُ سَنَةً فَلَمْ أَجِدْ لَهُ مَوْضِعًا، حَتَّى خَرَجْتُ مَعَهُ حَاجًّا، فَلَمَّا كُنَّا بِظَهْرَانَ ذَهَبَ عُمَرُ لِحَاجَتِهِ فَقَالَ أَدْرِكْنِي بِالْوَضُوءِ فَأَدْرَكْتُهُ بِالإِدَاوَةِ، فَجَعَلْتُ أَسْكُبُ عَلَيْهِ وَرَأَيْتُ مَوْضِعًا فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنِ الْمَرْأَتَانِ اللَّتَانِ تَظَاهَرَتَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فَمَا أَتْمَمْتُ كَلَامِي حَتَّى قَالَ عَائِشَةُ وَحَفْصَةُ.

[٣٩٠] بَاب قَوْلِهِ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ

مُسْلِمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ وَأَبْكَارًا

[٤٦٣٢] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ قَالَ قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اجْتَمَعَ نِسَاءُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْغَيْرَةِ عَلَيْهِ فَقُلْتُ لَهُنَّ عَسَى رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَكُنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَزْوَاجًا خَيْرًا مِنْكُنَّ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ

[٣٩١] بَاب: تفسير سُورَةُ الْمُلْكِ

تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ التَّفَاوُتُ الِاخْتِلَافُ وَالتَّفَاوُتُ وَالتَّفَوُّتُ وَاحِدٌ تَمَيَّزُ تَقَطَّعُ مَنَاكِبِهَا جَوَانِبِهَا تَدَّعُونَ وَتَدْعُونَ وَاحِدٌ مِثْلُ تَذَّكَّرُونَ وَتَذْكُرُونَ وَيَقْبِضْنَ يَضْرِبْنَ بِأَجْنِحَتِهِنَّ وَقَالَ مُجَاهِدٌ صَافَّاتٍ بَسْطُ أَجْنِحَتِهِنَّ وَنُفُورٌ الْكُفُورُ

د کلماتو تشریح:

قوله: التَّفَاوُتُ: الِاخْتِلَافُ، وَالتَّفَاوُتُ وَالتَّفَوُّتُ وَاحِدٌ: آیت مبارك كښې دى ﴿مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَٰنِ مِن تَفَاوُتٍ﴾ ته به د الله تعالى په تخليق كښې هيڅ تفاوت اونه وينې.... فرمائى تفاوت معنى اختلاف. تفاوت او تفوت دواړه په يوه معنى كښې دى.

قوله: تَمَيَّزُ: تَقَطَّعُ: آيت مبارك كښې دى (تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ الْغَيْظِ) دې كښې دَ تميز معنى ده تقطع يعنى داسې ښكارى چه دَ غصې نه به هغه اوشليږى.

قوله: مَنَاكِبِهَا: جَوَانِبِهَا: آيت مبارك كښې دى (هُوَ الَّذِىْ جَعَلَ لَكُمُ الْاَرْضَ ذَلُوْلًا فَامْشُوْا فِىْ مَنَاكِبِهَا وَكُلُوْا مِنْ رِّزْقِهٖ وَاِلَيْهِ النُّشُوْرُ) هغه الله تعالى داسې دې چا چه ستاسو دَ پاره زمكه مسخر كړه) چه تاسو په دې كښې هرقسم تصرفات كولې شئى) نو تاسو دَ هغه په لارو باندې ځئى) ګرځئى) اودَ الله تعالى دَ رزق نه خورئى او هم هغه له به بيا ژوندى ورځئى. فرمائى آيت كښې "مناكب" معنى دَ اطراف، اړخونه،

قوله: تَدَّعُوْنَ وَتَدْعُوْنَ، مِثْلُ تَذَّكَّرُوْنَ وَتَذْكُرُوْنَ: آيت مبارك كښې دى (وَقِيْلَ هٰذَا الَّذِىْ كُنْتُمْ بِهٖ تَدَّعُوْنَ) اووئيلې به شى چه هغه همدغه دې چانه به چه تاسو غوښتنه كوله....

فرمائى تَدَّعُوْنَ او وتَدْعُوْنَ يوه معنى ده لكه تَذَّكَّرُوْنَ او وَتَذْكُرُوْنَ

قوله: وَيَقْبِضْنَ: يَضْرِبْنَ بِاَجْنِحَتِهِنَّ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ: صَافَّاتٍ: بَسْطُ اَجْنِحَتِهِنَّ: آيت مبارك كښې دى (اَوَلَمْ يَرَوْا اِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صٰٓفّٰتٍ وَّيَقْبِضْنَ) آيا دى خلقو په خپل ځان باندې مرغوته نظر نه دې كړې چه وزرې خورې كړى) (الوزى) او) كله په دې حالت باندې) راغونډوى. فرمائى ويقبضن معنى خپلې وزرې وهى راغونډوى او مجاهد رحمه الله فرمائى آيت كښې صافات معنى دَ هغوى خپل متې خورول.

قوله: وَنُفُوْرٍ الْكَفُوْرُ: آيت مبارك كښې دى (بَلْ لَّجُّوْا فِىْ عُتُوٍّ وَّنُفُوْرٍ) بلكه داخلق سركشى او نفرت) عن الحق) باندې كلك دى. نفور معنى كفور ده يعنى دَ حق نه تښتيدل.

[٣٩٢] باب: تفسير سورة ن وَالْقَلَمِ

وَقَالَ قَتَادَةُ حَرْدٍ جِدٍّ فِى اَنْفُسِهِمْ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَتَخَافَتُوْنَ يَنْتَجُوْنَ السِّرَارَ وَالْكَلَامَ الْخَفِىَّ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَضَالُّوْنَ اَضْلَلْنَا مَكَانَ جَنَّتِنَا وَقَالَ غَيْرُهُ كَالصَّرِيْمِ كَالصُّبْحِ انْصَرَمَ مِنَ اللَّيْلِ وَاللَّيْلِ انْصَرَمَ مِنَ النَّهَارِ وَهُوَ اَيْضًا كُلُّ رَمْلَةٍ انْصَرَمَتْ مِنْ مُعْظَمِ الرَّمْلِ وَالصَّرِيْمُ اَيْضًا الْمَصْرُوْمُ مِثْلُ قَتِيْلٍ وَمَقْتُوْلٍ

د كلماتو تشريح:

قوله: وَقَالَ قَتَادَةُ: حَرْدٍ: جِدٍّ فِى اَنْفُسِهِمْ: (وَّغَدَوْا عَلٰى حَرْدٍ قٰدِرِيْنَ) دَ حرد معنى دَ په ځان او زړه سره دَ كوشش كولو هم راځى لكه چه دلته قتاده رحمه الله فرمائيلى دى دَ ارادې او مقرر شوې فيصلې دَ پاره هم استعماليږى اودَ منع كولو او نه وركولودَ پاره هم وئيلې كيږى، دَ آيت مفهوم دې "هغه دَ څه نه وركولو فيصله كولوپه وخت كښې سحر وختى داسې هلته لاړل لكه چه) هغوى دَ ميوو په شوكولو) قادر دى.

قوله: يَتَخَافَتُوْنَ: يَنْتَجُوْنَ السِّرَارَ وَالْكَلَامَ الْخَفِىَّ: (فَانْطَلَقُوْا وَهُمْ يَتَخَافَتُوْنَ) هغوى لاړل

په داسې حال کښې چه یو بل سره ئی پټې پټې خبرکولو سره، **ینتجون: یکلم بعضهم بعضا**

قوله: لَضَالُّونَ: أَضْلَلْنَا مَكَانَ جَنَّتِنَا: ﴿فَلَمَّا رَأَوْهَا قَالُوْا إِنَّا لَضَالُّوْنَ﴾ بیا چه کله هغوی هغه باغ اولیدو نو وئی وئیل بې شکه مونږ. ته دَ خپل باغ ځائ نه معلومیږی او مونږ نه هغه اورك شو. بدرالدین زرکشی رحمه الله فرمائی چه "اضللنا" په "ضللنا" بغیر دَ همزه نه کیدل پکار دی اودَ دې وجه دا ده چه "ضللت الشئ" هغه وخت وئیلې شی کله چه ته یو څیز په یوخاص ځائ کښې کیږدې اودینه پس تاته یاد نه وی چه هغه کوم ځائ دې او "اضللت الشئ" هغه وخت وئیلی شی کله چه یو سړې خپل څه څیز ضائع او برباد کړی او دلته خو اولنې صورت دې هغوی ته دَ خپل باغ دَ ځائ پته نه لګیدله په دې وجه "ضللنا"کیدل پکار دی(١)خو حافظ ابن حجر رحمه الله "اضللنا" ته هم صحیح وائی هغه فرمائی چه دَ دې معنی ده "عملنا عمل من ضیع" مونږ دَ هغه سړی په شان عمل اوکړوچه خپل څیز ضائع کوی (٢)

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: كَالصَّرِيمِ: كَالصُّبْحِ انْصَرَمَ مِنَ اللَّيْلِ، وَاللَّيْلِ انْصَرَمَ مِنَ النَّهَارِ: ﴿فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ﴾ بیا سحرهغه باغ دَ پریکړیشوی پټی غوندې شو. سحرته هم "صریم" وائی، ځکه چه سحر دَ شپې نه جداکیږی پریکړې کیږی چه شپه ختمیږی، نو سحر راځی او شپه دَ ورځې نه منقطع کیږی چه ورځ ځی، نوشپه راځی. او صریم دَ شګې هغه حصې ته هم وائی چه دَ شګې د یو لوئ غونډې نه جدا کیږی او صریم په معنی مصروم هم دې لکه چه قتیل په معنی مقتول دې. امام بخاری رحمه الله خودل دا غواړی چه دَ صریم مختلف معنې راځی خوپه هره معنی کښې پریکیدلو او جدا کیدلومفهوم داخل دې. "والصریم ایضا المصروم" نه داخودل مقصددې چه دا لفظ څنګه لازم استعمالیږی متعدی هم استعمالیږی.

[۳۹۳] بَاب عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ

[۴۶۳۳] حَدَّثَنَا مَحْمُودٌ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ أَبِي حَصِينٍ عَنْ مُجَاهِدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عُتُلٍّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمٍ قَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ لَهُ زَنَمَةٌ مِثْلُ زَنَمَةِ الشَّاةِ

[۴۶۳۴] (٣) حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ مَعْبَدِ بْنِ خَالِدٍ قَالَ سَمِعْتُ حَارِثَةَ بْنَ

---

(١) فتح الباری-۸/۶۶۲:

(٢) فتح الباری-۸/۶۶۲:

(٣) واخرجه ایضاً فی کتاب الأدب باب الکبر ۶۰۷۱:وفی کتاب الایمان والنذور باب قول الله تعالی : واقسموا بالله جهدایمانهم رقم الحدیث ۶۶۵۷ :واخرجه مسلم فی الجنة...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه.

وَهْبٍ الْخُزَاعِيِّ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ كُلُّ ضَعِيفٍ مُتَضَعِّفٍ لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لَأَبَرَّهُ أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ كُلُّ عُتُلٍّ جَوَّاظٍ مُسْتَكْبِرٍ

قوله: قَالَ رَجُلٌ مِنْ قُرَيْشٍ لَهُ زَنَمَةٌ مِثْلُ زَنَمَةِ الشَّاةِ: دَ چيلئى غوږ سره دَ غوښې يوه زياتى ټكړه زوړنده وى، داشان دَ بعضو سړو دَ غوږونوسره هم يوه ټكړه زوړندوى هغې ته زنمه وائى. بعضى حضراتو "له زنمة" نه مراداخستې دې چه دَ هغه دَ لاسونوګوتې شپږ دى. بعض خلقو وئيلى دى چه زنيم هغه سړى ته وائى چه يو قوم سره يوځائ شوې وى او دَ هغې قوم فرد نه وى لكه په مرئ يا غوږ كښې زياتى ټكړه بې مقصده وى دغه شان هغه سړې هم په دې قوم كښې دَ اهميت مالك نه وى(۱)دلته دَ زنيم نه څوك مراد دې يحيى بن سلام په خپل تفسيركښې وئيلى دى چه دينه وليدبن مغيره مراد دې، بعض اسودبن عبد يغوث او بعض اخنس بن شريق نوم هم ذكر كړيدې(۲) اولنې قول مشهور دې. دَ زنيم معنى دَ بعض سلف په نيزد ولدالزنااو حرام ذاده دې (۳) دَ كوم يوكافر متعلق چه دا آيت نازل شوې وو هغه هم داسې وو.

عُتُلٍّ: سخت مزاج، هغه سړې چه وعظ او تذكير باندې نه پوهيږى (۴)

[۳۹۴] بَاب يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ

[۴۶۳۵] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ يَكْشِفُ رَبُّنَا عَنْ سَاقِهِ فَيَسْجُدُ لَهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ وَمُؤْمِنَةٍ فَيَبْقَى كُلُّ مَنْ كَانَ يَسْجُدُ فِي الدُّنْيَا رِيَاءً وَسُمْعَةً فَيَذْهَبُ لِيَسْجُدَ فَيَعُودُ ظَهْرُهُ طَبَقًا وَاحِدًا

"په كومه ورځ چه الله تعالى دَ خپل ساق(پنډئ) تجلى ښكاره اوفرمائى" بعضو حضراتو

...بقيه ازحاشيه گذشته] وصفة نعيمها واهلها باب النار يدخلها لجبارون رقم الحديث ۲۸۵۳:واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير باب قوله تعالى :عتل بعدذلک زنيم رقم الحديث ۱/۱۱۶۱۵: واخرجه الترمذى فى صفة النار باب ۱۳رقم الحديث ۲۶۰۵ واخرجه ابن ماجة فى الزهد باب من لايوبه له :رقم الحديث-۴۱۱۶ :

[۱]) المفردات للراغب۲۱۵:ومشاهدالانصاف على شواهد الكشاف-۴/۵۸۷:

[۲])فتح البارى-۸/۶۶۲:

[۳])تفسير عثمانى ۷۴۹:فائده نمبر-۱۱

[۴]) العتل :الفانک الشديد المنافق عن عبيد بن عمير :العتل :الاكول الشروب القوى الشديد)عمدة القارى (۱۹/۲۵۶:وفى المفردات للراغب۳۲۱:. العتل :الا خذبمجامع الشئ وجره بقهر والعتل :الاكول المنوع الذى يعتل الشئ عتلاً-

وئيلې دي چه دا شدت او سختئي نه كنايه ده او مطلب دا دې چه هغه وخت به ډېر سخت تكليف ده او ګران وي (۱) علامه ابوبكر فرمائي دې نه هغه فوائد او الطاف مرا دي چه دَ الله تعالى دَ طرف نه به بنديګانوته باربار حاصليږي. ليكن څنګه چه اول اووئيلې شو چه روايت دَ متشابهاتونه دې او په دې سلسله كښې تسليم او تفويض احوط او احسن دې ، علامه شبير احمد عثماني رحمه الله ليكي: " دَ دې قصه په حديث شيخين كښې داسې راغلې ده چه الله تعالى به دَ قيامت په ميدان كښې خپله پنډئي ښكاره كړي، ساق پنډئي ته وائي او دا يو خاص صفت او حقيقت دې، صفات او حقائق الهيه نه دې كوم ته چه دَ يوخاص مناسبت سره ساق فرمائيلې شوې دې لكه چه په قرآن پاك كښې دَ يد او وجه لفظ راغلې دې، دا دَ مفهوماتو او متشابهاتونه بللې شي په دې باندې هم په دې شان سره بلاكيف ايمان ساتل پكار دي لكه چه دَ الله تعالى په ذات، وجود، حيات او سمع او بصر وغيره باندې ايمان ساتلې شي.

هم په دې حديث كښې دي چه دا تجلي ليدلوسره به ټول مؤمنان سړي او ښځې په سجده پريوزي مګر كوم سړي چه به په رياسره سجده كوله دَ هغه ملا به نه ګكيږي دَ تختې په شان به شي، اوچه كله دَ ريا او نفاق خاوندان په سجده باندې قادر نشي نو دَ كفارو په دې باندې نه قادركيدل په طريقه اولى معلوم شو. دا هر څه به په محشر په دې وجه كولې شي چه مؤمن او كافر، مخلص او منافق په صفا توګه معلوم شي اودَ هر يو دننه حالت څنګه چه وو ښكاره نه شي. (۲)

[۳۹۵] باب: تفسير سُورَةُ الْحَاقَّةِ

قَالَ ابْنُ جُبَيْرٍ عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ يُرِيدُ فِيهَا الرِّضَا الْقَاضِيَةَ الْمَوْتَةَ الْأُولَى الَّتِي مُتُّهَا لَمْ أُحْيَ بَعْدَهَا مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ أَحَدٌ يَكُونُ لِلْجَمْعِ وَلِلْوَاحِدِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْوَتِينَ نِيَاطُ الْقَلْبِ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ طَغَى كَثُرَ وَيُقَالُ بِالطَّاغِيَةِ بِطُغْيَانِهِمْ وَيُقَالُ طَغَتْ عَلَى الْخُزَّانِ كَمَا طَغَى الْمَاءُ عَلَى قَوْمِ نُوحٍ

(غِسْلِينَ) كُلُّ شَيْءٍ غَسَلْتَهُ فَخَرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ فَهُوَ غِسْلِينَ، فِعْلِينَ مِنَ الْغَسْلِ مِنَ الْجُرْحِ وَالدَّبَرِ. أَعْجَازُ نَخْلٍ) أُصُولُهَا) بَقِيَّةٍ.

د كلماتو تشريح:

قوله: عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ: يُرِيدُ فِيهَا الرِّضَا: آيت مبارك كښې دي ﴿فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ﴾ غرض هغوى به په خوښ كړيشوى عيش كښې وي، فرمائي چه په دې آيت كښې ﴿عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ﴾ نه مراد داسې ژونددې كوم كښې چه رضا وي چونكه ﴿رَّاضِيَةٍ﴾ دَ عيش صفت نشي جوړيدې

---

(۱) فتح البارى ۸/۶۶۴:وعمدة القارى-۱۹/۲۵۷:

(۲) تفسيرعثمانى ۷۵۰:فائده نمبر-۴

بلکه دا دَ عيش دَ خاوند صفت دې دَ دې وجې (عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ) نه مراد دا دې چه هغه به په دې ژوند کښې راضى وى.

قوله: الْقَاضِيَةَ: الْمَوْتَةَ الْأُولَى الَّتِي مُتُّهَا: لَمْ أُحْيَ بَعْدَهَا: (يٰلَيْتَهَا كَانَتِ الْقَاضِيَةَ) الموتة الاولى التى متها" دا د (يٰلَيْتَهَا) دَ ضمير تفسير دې او "لم احى بعدها" "القاضية" تفسير دې. يعنى هغه مرګ چه اول راغلې وو افسوس چه هم په هغې سره فيصله شوې وه دينه پس نى چه زه وې ژوندې کړې.

قوله: فَمَا مِنكُم مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ: احد: دَ واحد او جمع دواړو دَ پاره استعمالیږی، مطلب دا دې که په محمد ﷺ باندې دَ الله تعالى دَ طرف ته څه عتاب راغلو نوتاسو ټول په ټول به هغه منع کولې نشئى.

تنبيه: غلام احمد قاديانى دَ دينه استدلال کوى که چرې زه هم (وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ) مطابق په الله تعالى باندې الزام او بهتان لګونکې يم نو ماته سزا ملاويدل پکار وو حالانکه ماته سزا ملاؤ نشوه. دَ دې جواب دا دې چه دَ الله تعالى مذکوره ارشاد دَ انبياء او صادقين باره کښې دې دَ کذابين متعلق نه دې، دروغژن او مفترى ته خو وخت ورکولې شى په دې وجه دَ دې استدلال دينه صحيح نه دې.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْوَتِينَ نِيَاطُ الْقَلْبِ: (ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ) وتين دَ زړه رګ ته وائى د کوم په پرې کيدو سره چه مرګ واقع کيږى.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: طَغَى: كَثُرَ، وَيُقَالُ: بِالطَّاغِيَةِ: بِطُغْيَانِهِمْ: (إِنَّا لَمَّا طَغَا الْمَاءُ حَمَلْنَاكُمْ فِي الْجَارِيَةِ) معنى ده چه کله اوبه ډيرې زياتې شى، دوئم آيت کښې (فَأَمَّا ثَمُودُ فَأُهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ) معنى طغيان او سرکشى ده، وائى چه "طغت على الخزان كما طغى الماء على قوم نوح" هغه هوا په فرښتوباندې زياته شوه لکه چه په قوم نوح باندې اوبه زياتې شوې وې.

الخزان: هغه فرښتوته وائى چه دَ هوا چلولو باندې ماموره دى. خاء په پيش سره جمع او زبرسره مفرد دې. دلته دواړه مراد کيديشى. علامه عينى رحمه الله فرمائى دا دَ خازن جمع ده.[1]

[۳۹۶] باب: تفسير سورة المعارج "سال سائل"

الْفَصِيلَةُ أَصْغَرُ آبَائِهِ، الْقُرْبَى إِلَيْهِ يَنْتَمِي مَنِ انْتَمَى. (لِلشَّوَى) الْيَدَانِ وَالرِّجْلَانِ وَالْأَطْرَافُ وَجِلْدَةُ الرَّأْسِ يُقَالُ لَهَا شَوَاةٌ، وَمَا كَانَ غَيْرَ مَقْتَلٍ فَهُوَ شَوًى، وَالْعِزُونَ الْجَمَاعَاتُ، وَوَاحِدُهَا عِزَةٌ. يُوفِضُونَ الايفاض الاسراع

---

[1]) قال العينى فى العمدة ۱۹/۲۵۹: وهوجمع خازن. وللريح خزان الاترسلهاالابمقدار-

قوله: الفصيلة: اصغر ابائى القربى، اليه ينتمى من انتمى: ﴿وَفَصِيلَتِهِ الَّتِي تُؤْوِيهِ﴾ مجرم به خواهش كوى چه د قيامت د ورځې د عذاب په عوض خپل خاندان په کوم کښې چه هغه اوسيدلو په فديه كښې ورکړى او ځان خلاص کړى د نيكه نه چه كوم اولاد شروع كيږى هغې ته فصيله وائى اود نيكه نه بره چه د خاندان کومه سلسله وى هغې ته شعب وائى نو دلته هم دغه اوفرمائيلې شوچه فصيله قريبى نيكونوكښې د ټولونه نزدې ته وائى د كوم طرف ته چه د سړى نسبت كيږى.

قوله: كلا انها لظى نزاعة للشوى: "هيڅ كله هم نه بيشكه هغه سوركړېشوې اوردې د اړخونواو د سرځرمن راښکونكې" حضرت شيخ الهند رحمه الله ترجمه كړېنده "اور دې اِينه راښكونكې" فرمائى چه دواړه لاسونه، دواړه پښې، د بدن اړخونه او د سرځرمن ته شواة وائى اود بدن هره هغه حصه په كوم چه ګذار واقع كيږى ياد كوم په پريكيدو چه مرګ نه واقع كيږى هغې ته شوى وائى.

قوله: والعزون: الحلق، والجماعات. وواحدها: عزة: ﴿عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ عِزِينَ﴾ عزة جمع ده ډلو او حلقوته وائى يعنى دا كافرانو ستا ښى او ګس طرف ته ډلې ډلې راځى.

[٣٩٧] باب: تفسير سورة نوح "انا ارسلنا"

طَوْرًا كَذَا وَطَوْرًا كَذَا، يُقَالُ عَدَا طَوْرَهُ. أَيْ قَدْرَهُ، وَالْكُبَّارُ أَشَدُّ مِنَ الْكُبَارِ، وَكَذَلِكَ جُمَّالٌ وَجَمِيلٌ، لِأَنَّهَا أَشَدُّ مُبَالَغَةً، وَكُبَّارٌ الْكَبِيرُ، وَكُبَارًا أَيْضًا بِالتَّخْفِيفِ، وَالْعَرَبُ تَقُولُ رَجُلٌ حُسَّانٌ وَجُمَّالٌ وَحُسَانٌ مُخَفَّفٌ وَجُمَالٌ مُخَفَّفٌ. (دَيَّارًا) مِنْ دَوْرٍ وَلَكِنَّهُ فَيْعَالٌ مِنَ الدَّوَرَانِ كَمَا قَرَأَ عُمَرُ الْحَيُّ الْقَيَّامُ. وَهِيَ مِنْ قُمْتُ. وَقَالَ غَيْرُهُ دَيَّارًا أَحَدًا. (تَبَارًا) هَلَاكًا. وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رضى الله عنهما مِدْرَارًا (يَتْبَعُ بَعْضُهَا بَعْضًا. (وَقَارًا) عَظَمَةً.

قوله: اطوارا: طورا كذا، وطورا كذا: ﴿وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا﴾ يعنى يو وخت هغه ووچه انسان د ناپاكه قطرې په شكل كښې ووبيا هغه وينه جوړه شوه، بيا چك شوه، بيا يوه ټكړه شوه او دغه شان تغيرات راتلل تردې چه انسان جوړشو، عرب وائى عداطوره: د خپلې مرتبې نه وړاندې شو.

قوله: والكبار اشد من الكبار: ﴿وَمَكَرُوا مَكْرًا كُبَّارًا﴾ كبار د تشديداو تخفيف دواړو په شان استعماليږى. د تشديدپه صورت كښې مبالغه ډيره وى او همدغه حال د جمال او حسان هم دې دا دواړه الفاظ هم د تشديد او تخفيف د پاره مستعمل دى.

قوله: ديارا: من دور، ولكنه فيعال من الدوران، كما قرا عمر: الحى القيام: ﴿وَقَالَ نُوحٌ رَّبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا﴾ امام بخارى رحمه الله فرمائى چه ديار د دور نه مشتق دې ليكن داد "فَيْعَال" په وزن دې "فَعَّال" په وزن نه دې ګنى نو"دَوَّار" به وو. په اصل كښې "دَيْوار" وو، واؤ په ياء سره بدل كړېشو نو ادغام اوشو دا بالكل هم داسې ده لكه حضرت عمر رضى الله عنه

دَ الحی القیوم په ځای الحی القیام وئیلې دې هغه هم دَ قمت نه ماخوذ دې لیکن هغه هم دَ فعّال په وزن نه دې بلکه دَ فیعال په وزن دې چه په اصل کښې قَیْوام ووَ هغې نه قیّام جوړ کړلو.

[۳۹۸] بَابِ وَلَا تَذَرُنَّ وَدًّا وَلَا سُوَاعًا وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ

[۴۶۳۶] (۱) حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُوسَى أَخْبَرَنَا هِشَامٌ عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ وَقَالَ عَطَاءٌ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا صَارَتِ الْأَوْثَانُ الَّتِي كَانَتْ فِي قَوْمِ نُوحٍ فِي الْعَرَبِ بَعْدُ أَمَّا وَدٌّ كَانَتْ لِكَلْبٍ بِدَوْمَةِ الْجَنْدَلِ وَأَمَّا سُوَاعٌ كَانَتْ لِهُذَيْلٍ وَأَمَّا يَغُوثُ فَكَانَتْ لِمُرَادٍ ثُمَّ لِبَنِي غُطَيْفٍ بِالْجَوْفِ عِنْدَ سَبَإٍ وَأَمَّا يَعُوقُ فَكَانَتْ لِهَمْدَانَ وَأَمَّا نَسْرٌ فَكَانَتْ لِحِمْيَرَ لِآلِ ذِي الْكَلَاعِ أَسْمَاءُ رِجَالٍ صَالِحِينَ مِنْ قَوْمِ نُوحٍ فَلَمَّا هَلَكُوا أَوْحَى الشَّيْطَانُ إِلَى قَوْمِهِمْ أَنِ انْصِبُوا إِلَى مَجَالِسِهِمُ الَّتِي كَانُوا يَجْلِسُونَ أَنْصَابًا وَسَمُّوهَا بِأَسْمَائِهِمْ فَفَعَلُوا فَلَمْ تُعْبَدْ حَتَّى إِذَا هَلَكَ أُولَئِكَ وَتَنَسَّخَ الْعِلْمُ عُبِدَتْ

حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت دې چه دَ نوح علیه السلام په قوم کښې دَ کومو بتانو عبادت کیدلو روستو بیا هغه په عربو کښې راغله. "ودّ" دَ قبیله کلب بت وو او دومة الجندل کښې وو، دَ دې متعلق داعقیده وه که دَ دوو زړونو په مینځ کښې دښمنی پیداشوی وی اواوس په دې کښې محبت پیداکول وی نو چه ده ته درخواست اوکړې شی نو مات شوی زړونه یوځائ شی. "سُوَاع" دَ قبیله هذیل بت وو دَ هرمقصددَ حاصلولو دَپاره دَ ده طرف ته رجوع کولې شوه. "یغوث" دَ بنومراد بت وو دې نه پس دا بیا دَ بنی غُطیف بت جوړ شو او بنی غُطیف په مقام جوف کښې اوسیدل چه سبا سره نزدې واقع دې. "یعوق" دَ بنی همدان بت وو اوده ته به په دښمن باندې دَ رعب اچولو دَپاره درخواست کیدلو. "نَسْر" کدهـ (دَ تپوس په شان یومرداره خوړونکې مرغئی) په شکل جوړشوې بت وو آلِ ذِی الْکَلَاعِ یعنی قبیله حِمیر به دَ دې عبادت کولو. دا ټول دَ حضرت نوح علیه السلام دَ قوم دَ نیکانو خلقو نومونه وو بیا چه کله دا حضرات وفات شو نو شیطان دَ دې خلقو په زړونو کښې دا خبره واچوله چه په کوموځایونو کښې به هغه بزرګانو ناسته پاسته کوله هلته دَ دوی په شان بتان جوړ کړئی اودَ دې بتانو نومونه هم دَ دوی په نومونو کیږدئی، چه دوی ته ګورئی نو دَ دوی کارنامې به دریادیږی اوبیا به تاسو دَ دوی تابعداری کولې شئی که تاسو دَ دوی بتان جوړنه کړل او اومونه سأتل نو دوی به هیر کړئی او په نیغه لار دَ تللو دَ پاره به تاسو سره هیڅ څیز پاتې نشی. خلقو هم داسې اوکړل، کومو خلقو چه بتان سازکړی وودَ هغوی عقیدې صحیح وې کله چه دَ هغوی وفات اوشو او دَ هغوی په اولاد کښې علم باقی پاتې نشو نودَ دې بتانو عبادت کول شروع شو.

---

(۱) وهذا الحدیث لم یخرجه احد من اصحاب الستة سوی البخاری. انظر جامع الاصول-۲/۴۱۳:

د روايت باب په سند باندې اعتراض: روايت باب سند د امام بخارى رحمه الله په هغه سندونو کښې دې کوم باندې چه اعتراضونه شوى دى، اغراض دا دې چه په سند کښې ابن جريج عطاء رحمه الله نه روايت کوى عطاء دوه دى، يو عطاء خراسانى او بل عطاء بن ابى رباح، عطاء بن ابى رباح د امام بخارى رحمه الله په رجال کښې دې ليکن عطاء خراسانى د هغوى په رجال کښې نه دې چه هغه د دوى په شرائطو پوره نه دى. دلته امام بخارى رحمه الله نه مغالطه شويده اوهغوى په سند کښې عطاء لره عطاء بن ابى رباح ګنړلې او د هغه نه ئې روايت اخستې دې حالانکه دا عطاء خراسانى دې، عطاء بن ابى رباح نه دې. دوئمه دا چه ابن جريج دا روايت د عطاء خراسانى نه نيغ په نيغه نه دې کړې بلکه جريج د هغه کتاب نه روايت اخستې دې چه د عطاء خراسانى وو او د هغه د خوى عثمان سره وو(۱) د عطاء خراسانى روايت د بخارى په شرط نه پوره کيږى په دې وجه امام بخارى له دلته ذکر نه وو کول پکار، ليکن امام ته د دې خبرې هډو احساس نه دې شوې. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائى چه زما نيزد قوى خبره دا ده مذکوره روايت عطاء خراسانى او عطاء بن ابى رباح دواړو روايت کړيدې او دلته د بخارى په روايت کښې عطاء بن ابى رباح مراد دې(۲) ليکن حافظ ابن حجر رحمه الله "مقدمه فتح البارى" کښې پخپله دا اقرار کړيدې چه دا وينا چه مذکوره روايت د عطاء خراسانى او عطاء بن ابى رباح د دواړو په روايت سره ابن جريج سره وو او عطاء ابن ابى رباح د روايت قصد کړيدې يو اقناعى جواب دې او تسلى بخش خبره نه ده، هلته کښې هغوى فرمائى "وهذا عدمن المواضع العقيمة عن الجواب السديد، ولابدللجواد من کبوة" (۳)۔ يعنى دا اعتراض په بخارى باندې داسې دې چه د دې صحيح جواب ممکن نه دې او ښه اس هم ټوکرخورى.

باقى پاتې شوه دا خبره چه په دې باندې څه دليل ذې چه مذکوره روايت کښې د عطاء نه عطاء خراسانى مراد دې نود دې دليل دا دې چه مذکوره حديث عبدالرزاق خپل تفسير کښې د ابن جريج نه نقل کړيدې او په دې کښې تصريح ده، "اخبرنى عطاء الخراسانى عن ابن عباس" (۴) دغه شان ابوالسعود فرمائى "ثبت هذا الحديث فى تفسير ابن جريج عن عطاء الخراسانى" (۵) على بن مدينى د دې نور وضاحت کولو سره فرمائى چه ابن جريج به کله تفسيرى روايات نقل کول نو وئيل به ئې "عن عطاء الخراسانى، عن ابن عباس" وړاق هرځائې "عطاء" سره "خراسانى" ليکلو نه سترې شو نو صرف "عطاء" ئې ليکلو د څه په وجه چه بعضې خلقوته روستو دا شک

---

(۱) فتح البارى ۸/۶۶۷ والهدى السارى-۳۷۵:
(۲) فتح البارى-۸/۶۶۷:
(۳) الهداى للسارى ۳۷۶:الفصل الثامن فى سياق الاحاديث التى انتقدها عليه ابوالحسن الدارقطنى وغيره من النقاد
(۴) فتح البارى-۸/۶۶۷:
(۵) فتح البارى-۸/۶۶۷:

شو چه د عطاء نه عطاء بن ابى رباح مراد دې، محمد بن ثور ته هم دا مغالطه لګيدلې ده او هغه عطاء بن ابى رباح مراداخستې دی اوداعطاء خراسانی دی(۱)بهرحال محدثينو حضراتو په نيزد دومره خبره متعين ده چه په مذکوره روايت کښې عطاء نه عطاء خراسانی مراد دې، د هغوی روايت ذکرکولوسره په ظاهره امام بخاری رحمه الله ته هم غلط فهمی شويده، والله اعلم.

[۳۹۹] باب: تفسير سورة الجن "قل أُوحِيَ إِلَيَّ"

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِبَدًا أَعْوَانًا

[۴۶۳۷] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَائِفَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَامِدِينَ إِلَى سُوقِ عُكَاظٍ وَقَدْ حِيلَ بَيْنَ الشَّيَاطِينِ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْهِمُ الشُّهُبُ فَرَجَعَتِ الشَّيَاطِينُ فَقَالُوا مَا لَكُمْ فَقَالُوا حِيلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَأُرْسِلَتْ عَلَيْنَا الشُّهُبُ قَالَ مَا حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ إِلَّا مَا حَدَثَ فَاضْرِبُوا مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا فَانْظُرُوا مَا هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي حَدَثَ فَانْطَلَقُوا فَضَرَبُوا مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا يَنْظُرُونَ مَا هَذَا الْأَمْرُ الَّذِي حَالَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ قَالَ فَانْطَلَقَ الَّذِينَ تَوَجَّهُوا نَحْوَ تِهَامَةَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَخْلَةَ وَهُوَ عَامِدٌ إِلَى سُوقِ عُكَاظٍ وَهُوَ يُصَلِّي بِأَصْحَابِهِ صَلَاةَ الْفَجْرِ فَلَمَّا سَمِعُوا الْقُرْآنَ تَسَمَّعُوا لَهُ فَقَالُوا هَذَا الَّذِي حَالَ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ فَهُنَالِكَ رَجَعُوا إِلَى قَوْمِهِمْ فَقَالُوا يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا وَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى نَبِيِّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ وَإِنَّمَا أُوحِيَ إِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ

د کلماتو تشريح:

قوله: وقال الحسن: جدربنا: غنا ربنا، وقال عکرمة، جلال ربنا، وقال ابراهيم، امرربنا: آيت مبارك کښې دی ﴿وَأَنَّهُ تَعَالَىٰ جَدُّ رَبِّنَا مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا﴾ اوزمونږ د پروردګار ډيرلوئ شان دې هغه نه څوك خپله بی بی جوړه کړې او نه اولاد، حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چه د جدربنا نه د الله جل شانه غنا او مالداری مراد ده، او حضرت عکرمه رحمه الله فرمائی دې نه د الله تعالی جلال مراد دې او حضرت ابراهيم رحمه الله فرمائی چه جد ربنا نه د رب حکم مراد دې. د دې لفظ دا تشريح صرف هندوستانی نسخوکښې ده.

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِبَدًا أَعْوَانًا: آيت مبارك کښې دی ﴿وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا﴾ اوچه کله د الله تعالی خاص بنده (رسول الله ﷺ) د الله تعالی عبادت ته

---

(۱) فتح البارى-۸/۶۶۷:

اودریږی نو. دا (کافر) خلق په دې بنده باندې ګنړه لګوی(یعنی د تعجب او دښمنئ د وجه هر سړې داسې ګوری لکه چه اوس حمله کونکي دی) علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمائی: "یعنی چه کله هغوی ﷺ اودریږی او قرآن لولی نو خلق ډلې ډلې په هغه باندې راپریوزی، مؤمنان خود شوق او رغبت نه د قرآن اوریدو په خاطر او کافران د عداوت او دښمنئ په وجه په هغوی ﷺ باندې ګنړه کولو د پاره" امام بخاری رحمه الله فرمائی چه په آیت مبارك کښې د لبدا نه اعوان وانصار مراد دی یعنی امداد او تعاون کونکی.

قوله: انْطَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي طَائِفَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ: ابن اسحاق او ابن سعد په نیزد دا واقعه په لسم کال د نبوت د ذی قعده په میاشت کښې پیښه شوې وه کله چه حضور ﷺ د طائف طرف ته وتلې وو او بیا د هغه ځائ نه د هغوی ﷺ واپسی اوشوه.(۱)

تعارض روایات او د هغې حل: لیکن په دې باندې اشکال دا کیږی چه دلته په روایت کښې دی چه هغوی ﷺ سره د صحابه کرامو ډله وه، او د ابن اسحاق په روایت کښې دی چه کله هغوی ﷺ طائف ته وتلې وی نو د حضرت زیدبن حارثه رضی الله عنه نه علاوه هغوی ﷺ سره بل هیڅ څوك نه وو (۲) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه دواړه روایتونه داسې جمع کولې شی چه په تلوکښې ورسره د زیدبن حارثه رضی الله عنه نه علاوه څوك نه وو خو په واپس راتلوکښې صحابه کرام هغوی ﷺ سره ملاؤ شوې وو دلته هم د دې ذکر دې(۳) او په نورو واقعاتو هم دا محمول کولې شی.

د باب په روایت اشکال او د هغې جواب: دلته په روایت کښې دی چه شیطانان به اول آسمانونوته تلل. لیکن د رسول الله ﷺ د بعثت نه پس د هغوی آسمانونوته تللوباندې پابندی اولګیده چه که هغوی هلته د تلو کوشش کوی نو شهاب ثاقب په ذریعه ویشتلې شی. په دې باندې دا اشکال کیږی چه د شهاب ثاقب تذکره خو د جاهلیت په اشعاروکښې هم راغې د څه نه چه معلومیږی چه د ستورو داسې ماتیدل او پریوتل د جاهلیت په زمانه کښې هم وو. نو دغه شان دا عهدنبوی سره خاص کول څه معنی ده؟ د امام مسلم رحمه الله د روایت نه هم دغه معلومیږی چه د هغوی ﷺ د بعثت نه وړاندې هم ارسال شهب شوی وو.(۴)

① د دې جواب امام زهری رحمه الله ورکړیدې، چه د بعثت نبوی نه اول هم دا سلسله وه لیکن په دې کښې سختی او شدت نه وو د بعثت نه پس په دې کښې بیا شدت راغلو(۵)

---

(۱) فتح الباری-۸/۶۷۰:

(۲) فتح الباری-۸/۶۷۰:

(۳) فتح الباری-۸/۶۷۰:

(۴) فتح الباری ۸/۶۷۲:والروض الانف ۱/۱۳۵:فصل فی الکهانة-

(۵) فتح الباری ۸/۶۷۲:والروض الانف ۱/۱۳۵:فصل فی الکهانة-

② علامه قرطبی رحمه الله فرمائيلی دی چه دَ بعثت نه وړاندې ارسال شهاب سلسله مستقل نه وه کله به کیدله او کله نه، دَ بعثت نه روستو دا مستقل شوه.(۱)

③ وهب بن منبه نه یو روایت نقل کړیدې کوم سره چه په ټولو اخبارو کښې تطبیق کیږی او هغه دا چه دَ حضرت آدم علیه السلام دَ زمانې نه واخله تر حضرت عیسی علیه السلام زمانې پورې په شیطانانو هیڅ پابندی نه وه ، آسمانونو ته دَ دوی ته په ټولو کښې مطلقاً آزادی وه، دَ حضرت عیسی علیه السلام آسمان ته پورته کیدو نه پس دَ هغوی پورته څلورو آسمانونو ته رسیدل موقوف شو او دَ لاندې دریو آسمانونوپورې دَ هغوی دَ تګ سلسله باقی وه، کله چه دَ نبی کریم صلی الله علیه وسلم بعثت اوشو نوپه لاندینو دریو آسمانونو باندې تلل هم موقوف کړیشو.(۲)

قوله: فَانْطَلَقَ الَّذِينَ تَوَجَّهُوا نَحْوَ تِهَامَةَ: سعیدبن جبیردَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه روایت نقل کړیدې چه د پیریانودا وفد په نهه کسانو باندې مشتمل وو، دَ عکرمه په روایت کښې اووه وو او دَ "نصیبین" وو، او په بعضې روایاتوکښې دی چه څلور نصیبین وو او درې حران وو دَ هغوی نومونه دا وو. "حسا،نسا،شاصر،ماضر،الادرس،وردان، احقب" ابن درید پنځه نومونه ذکر کړی دی شاصر، ماضر، منشی، ناشی او احقب په بعض روایاتوکښې دی چه دا د موصل وو او دَ هغوی شمیر دولس زره وو(۳) تعداد او واقعات تسلیم کولو سره جمع بین الروایات کیږی.

قوله: وَإِنَّمَا أُوحِيَ إِلَيْهِ قَوْلُ الْجِنِّ: دا دَ حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما قول دې دینه دا معلومیږی چه جنات سره د نبی کریم صلی الله علیه وسلم ملاقات نه دې شوې بلکه دَ وحی په ذریعه دَ هغوی قول نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته خودلې شویدې، خوظاهره ده چه په دې موقع دَ جنات سره دَ هغوی صلی الله علیه وسلم ملاقات نه وی شوې نو په دې سره دا نه لازمیږی چه په بله موقع باندې به هم ملاقات نه وی شوې، خکه چه دَ لیلة الجن واقعه یو ځل نه بلکه څو ځل پیښه شویده، دې وخت کښې هغوی دَ حال دَ تحقیق دَ پاره راغلی وو او سبب معلومولو سره لاړل او ملاقات اونه شو. دینه پس په حضور صلی الله علیه وسلم باندې ایمان راوړو او دَاسلامی تعلیماتودَ زده کړې دَ پاره دَ هغوی صلی الله علیه وسلم په خدمت کښې حاضر شو او ملاقات اوشو.(۴)

[۴۰۰] باب: تفسیر سُورَةُ الْمُزَّمِّلِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَتَبَتَّلْ أَخْلِصْ وَقَالَ الْحَسَنُ أَنْكَالًا قُيُودًا مُنْفَطِرٌ بِهِ مُثْقَلَةٌ بِهِ وَقَالَ ابْنُ

---

(۱) فتح البارى ۸/۶۷۲:وتفسير قرطبى ۱۹/۱۳:سورة الجن-
(۲) فتح البارى ۸/۶۷۲:والروض الانف ۱/۱۳۵:فصل فى الكهانة-
(۳) فتح البارى-۸/۶۷۴:
(۴) دَ تفصیل دَ پاره الجامع الاحکام القران-۵-۱/۱۹:

عَبَّاسٍ كَثِيبًا مَهِيلًا الرَّمْلُ السَّائِلُ وَبِيلًا شَدِيدًا

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وَتَبَتَّلْ: أَخْلِصْ: آیت کښې دی ﴿وَاذْكُرِ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾ اودَ خپل رب نوم یادوه اود ټولونه تعلق ختم کړه او دَ هغه طرف ته متوجه اوسیږه، حضرت مجاهد رحمه الله فرمائی دَ تبتل معنی ده اخلص یعنی خالص هم دَ هغه شه.

قوله: وَقَالَ الْحَسَنُ: أَنْكَالًا: قُيُودًا: آیت کښې دی ﴿إِنَّ لَدَيْنَا أَنْكَالًا وَجَحِيمًا﴾ مونږ سره بیړئی او دوزخ دی.حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی انکال نه بیړئی مراددی.

قوله: مُنْفَطِرٌ: بِهِ مُثْقَلَةٌ بِهِ: ﴿يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا ۝ السَّمَاءُ مُنْفَطِرٌ بِهِ﴾ فرمائی چه "منفطربه" معنی ده "اسمان به دَ هغې دَ ویرې دروند او ثقیل شي"

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: كَثِيبًا مَهِيلًا: الرَّمْلُ السَّائِلُ: آیت کښې دی ﴿وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلًا﴾ او غرونه(به ذره ذره شی) اودَ الوتونکی ګردپه شان به شی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه دَ ﴿كَثِيبًا مَهِيلًا﴾ معنی ده،ریګ روان، بهیدونکې شګه.

قوله: وَبِيلًا شَدِيدًا: آیت کښې دی ﴿فَأَخَذْنَاهُ أَخْذًا وَبِيلًا﴾ نومونږ هغوی په سختو نیولو سره اونیول، فرمائی چه وبیلاً معنی ده شدیداً یعنی سخت.

[۴۰۱] باب: تفسیر سُورَةُ الْمُدَّثِّرِ

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَسِيرٌ شَدِيدٌ قَسْوَرَةٌ رِكْزُ النَّاسِ وَأَصْوَاتُهُمْ وَكُلُّ شَدِيدٍ قَسْوَرَةٌ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ الْقَسْوَرَةُ قَسْوَرُ الْأَسَدُ الرِّكْزُ الصَّوْتُ مُسْتَنْفِرَةٌ نَافِرَةٌ مَذْعُورَةٌ

قوله: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: عَسِيرٌ: شَدِيدٌ: آیت کښې دی ﴿فَذَلِكَ يَوْمَئِذٍ يَوْمٌ عَسِيرٌ﴾ پس هغه ورځ (کافرانوباندې)سخته وی.حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه عسیرمعنی ده شدید ،سخت.

قوله: فرت من قَسْوَرَةٌ: دَ قسورة درې معنی بیان کړیشوی دی یودَ خلقو آوازونه او دَ هغوی کشار، دوئمه معنی زمرې او دریمه معنی هریو سخت څیز.

قوله: كأنهم حمر مُسْتَنْفِرَةٌ: مُسْتَنفِرَة معنی ده تختیدونکی ویریدلې.

[۴۶۳۸] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ سَأَلْتُ أَبَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَوَّلِ مَا نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُلْتُ يَقُولُونَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ ذَلِكَ وَقُلْتُ لَهُ مِثْلَ الَّذِي قُلْتَ فَقَالَ جَابِرٌ لَا أُحَدِّثُكَ إِلَّا مَا حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَاوَرْتُ بِحِرَاءٍ فَلَمَّا قَضَيْتُ جِوَارِي هَبَطْتُ فَنُودِيتُ فَنَظَرْتُ عَنْ يَمِينِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ عَنْ شِمَالِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ أَمَامِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا وَنَظَرْتُ خَلْفِي فَلَمْ أَرَ شَيْئًا فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَرَأَيْتُ شَيْئًا فَأَتَيْتُ خَدِيجَةَ فَقُلْتُ دَثِّرُونِي وَصُبُّوا عَلَيَّ مَاءً بَارِدًا قَالَ فَدَثَّرُونِي وَصَبُّوا

عَلَیَّ مَاءً بَارِدًا قَالَ فَنَزَلَتْ یَا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ

[۴۰۲] بَاب قُمْ فَأَنْذِرْ

[۴۶۳۹] حَدَّثَنِی مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِیٍّ وَغَیْرُهُ قَالَا حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ شَدَّادٍ عَنْ یَحْیَى بْنِ أَبِی كَثِیرٍ عَنْ أَبِی سَلَمَةَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنْ النَّبِیِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ قَالَ جَاوَرْتُ بِحِرَاءٍ مِثْلَ حَدِیثِ عُثْمَانَ بْنِ عُمَرَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْمُبَارَكِ

[۴۰۳] بَاب قَوْلِهِ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ

[۴۶۴۰] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ حَدَّثَنَا حَرْبٌ حَدَّثَنَا یَحْیَى قَالَ سَأَلْتُ أَبَا سَلَمَةَ أَیُّ الْقُرْآنِ أُنْزِلَ أَوَّلُ فَقَالَ یَا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ فَقُلْتُ أُنْبِئْتُ أَنَّهُ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِی خَلَقَ فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ أَیُّ الْقُرْآنِ أُنْزِلَ أَوَّلُ فَقَالَ یَا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ فَقُلْتُ أُنْبِئْتُ أَنَّهُ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِی خَلَقَ فَقَالَ لَا أُخْبِرُكَ إِلَّا بِمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ جَاوَرْتُ فِی حِرَاءٍ فَلَمَّا قَضَیْتُ جِوَارِی هَبَطْتُ فَاسْتَبْطَنْتُ الْوَادِیَ فَنُودِیتُ فَنَظَرْتُ أَمَامِی وَخَلْفِی وَعَنْ یَمِینِی وَعَنْ شِمَالِی فَإِذَا هُوَ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِیٍّ بَیْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَأَتَیْتُ خَدِیجَةَ فَقُلْتُ دَثِّرُونِی وَصُبُّوا عَلَیَّ مَاءً بَارِدًا وَأُنْزِلَ عَلَیَّ یَا أَیُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ

دَ ټولونه اول نازل شوی ایاتونه: دَ قرآن شریف دَ ټولونه اول کوم آیاتونه نازل شوی په دې باره کښې اختلاف دې او څلوره قوله مشهور دی:

① دَ جمهورعلماؤ قول دا دې چه سورة علق ړومبنی پنځه آیاتونه دَ ټولونه اول نازل شوی دی لکه چه دَ "بدء الوحی" په روایت کښې دی امام نووی رحمه الله فرمائی "وهذا هو الصواب الذی علیه الجماهیر من السلف والخلف"(۱)

② دوئم قول په حدیث باب کښې حضرت جابر رضی الله عنه اختیار کړیدې چه دَ ټولونه اول سورة مدثر نازل شویدې. دَ حضرت جابر رضی الله عنه شاګرد حضرت ابوسلمه بن عبدالرحمن همدغه رائې ده (۲)

③ دریم قول دا دې چه "بسم الله الرحمن الرحیم" دَ ټولونه اول نازل شوې (۳)- لیکن دا قول درست نه دې ځکه چه حضرت ابن عباس رضی الله عنه نه روایت دې "کان النبی صلی الله علیه وسلم

---

(۱) شرح مسلم للنووی ۱/۸۹: کتاب الایمان باب بدء الوحی الی رسول الله صلی الله علیه وسلم
(۲) لکه چه په روایت باب کښې دی-
(۳) الاتقان ۱/۳۳: النوع السابع، معرفة اول مانزل

لایعرف فصل السورة، حتی تنزل علیه، بسم الله الرحمن الرحیم" (۱) دینه معلومه شوه چه "بسم الله" روستونازل شویده.

④ څلورم قول دا دې چه سورة فاتحه دَ ټولونه اول نازل شوې، علامه زمخشری نقل کړی دی چه دادَ اکثرومفسرینوقول دې (۲)تفسیرسورة العلق- خودَ علامه زمخشری دا خبره صحیح نه ده، بلکه اکثر خو څه چه کثیر هم دَ دې قائل نه دی،دَ دې صرف ابومیسره عمروبن شرجیل قائل دې، دَ هغوی مرسل روایت علامه بیهقی "دلائل النبوة" کښې ذکر دې، په دې کښې دی "فلماخلا، ناداه یامحمد، قل: بسم الله الرحمن الرحیم، الحمدلله رب العالمین، حتی بلغ: ولاالضالین" لیکن امام بیهقی رحمه الله دَ دې روایت متعلق فرمائی "فهذامنقطع" (۳)- مشهور قولِ اولنی دوه دی او په دې کښې اول قول دَ جمهورو دې چه دَ دوئم قول نه راجح دې. یو خودَ دې دَ پاره چه سورة علق په رومبنوپینځو آیاتونوکښې وارد دی چه فرښتې اوونیل "اقراء" هغوی ﷺ اوفرمائیل "ماانابقاری" که دَ سورة مدثردَ آیات نزول شوې وې نو نبی کریم ﷺ به ولې "ماانابقاری" فرمائیل بلکه هغوی ﷺ به زر آیت لوستلې وو(۴)- بل دا چه په سورة اقراء کښې دَ قراءت امردې او په سورة مدثر کښې دَ انداز، اودَ انداز درجه دَ قراءت نه پس ده. اول به قراءت حاصلیږی بیا به دَ هغې مطابق انداز وی(۵)- دریم په دې وجه چه وړاندې باب، وثیابك فطهر کښې حضرت جابر رضی الله عنه په روایت کښې دی "فرفعت راسی، فاذاالملك الذی جاءنی بحراء جالس علی کرسی بین السماء والارض" دینه معلومیږی چه دَ مدثردَ نازلیدلونه اول نبی کریم ﷺ دَ فرښتې سره ملاقات شوې وو (۶) بعض حضراتودا دواړه اقواله راجمع کړی او مختلف توجیهات ئې کړی دی:

① اول ماانزل علی الاطلاق خودَ سورة علق آیاتونه دی او مدثرته اول ماانزل کاملاًخصوصیت حاصل دې.(۷) ② دونمه توجیهه دا شویده چه دَفترت نه پس کله بیا دَ وحی نزول شروع شو نوسورة مدثر نازل شو په دې اعتبار دیته اولیت حاصل دې.(۸)

---

(۱)سنن ابی داوٗدکتاب الصلاة باب من جهربها)ای بالبسملة (رقم-۷۸۸:

(۲)تفسیر کشاف۷۷۵/ ٤:

(۳) دلائل النبوة للبیهقی۲/۱۵۸: باب اول سورة نزلت من القران

(۴)زادالمعاد ۱/۸۵:فصل فی مبعثه واول مانزل علیه

(۵)زادالمعاد ۱/۸۵:فصل فی مبعثه واول مانزل علیه

(۶)زادالمعاد-۱/۸۵:

(۷) الاتقان فی علوم القران، النوع السابع معرفة اول مانزل-۱/۳۲:

(۸)فتح الباری-۶۷۸/۸:

③ دريمه توجيهه دا ده چه اندازسره مقيدشونو دَ ټولونه اول سورة مدثر نازل شو.[1]

④ څلورمه توجيهه دا شويده چه دَسورة علق دَ آياتونودَ نزول دَ پاره څه سبب پيښ شوي نه دي اودَ سبب دَ پيښيدلونه پس دَ ټولونه اول سورة مدثر نازل شو په دې اعتبارسره ديته اول مانزل اووئيلې شو.[2]

[۴۰۴] بَاب وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ

[۴۶۴۱] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ ح وحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ قَالَ الزُّهْرِيُّ فَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْيِ فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي إِذْ سَمِعْتُ صَوْتًا مِنْ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ رَأْسِي فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَجُئِثْتُ مِنْهُ رُعْبًا فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي فَدَثَّرُونِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ إِلَى وَالرِّجْزَ فَاهْجُرْ قَبْلَ أَنْ تُفْرَضَ الصَّلَاةُ وَهِيَ الْأَوْثَانُ

[۴۰۵] بَاب قَوْلُهُ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ يُقَالُ الرِّجْزُ وَالرِّجْسُ الْعَذَابُ

[۴۶۴۲] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ سَمِعْتُ أَبَا سَلَمَةَ قَالَ أَخْبَرَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْيِ فَبَيْنَا أَنَا أَمْشِي سَمِعْتُ صَوْتًا مِنْ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ بَصَرِي قِبَلَ السَّمَاءِ فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِي جَاءَنِي بِحِرَاءٍ قَاعِدٌ عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ فَجُئِثْتُ مِنْهُ حَتَّى هَوَيْتُ إِلَى الْأَرْضِ فَجِئْتُ أَهْلِي فَقُلْتُ زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي فَزَمَّلُونِي فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ إِلَى قَوْلِهِ فَاهْجُرْ قَالَ أَبُو سَلَمَةَ وَالرِّجْزَ الْأَوْثَانَ ثُمَّ حَمِيَ الْوَحْيُ وَتَتَابَعَ

[۴۰۶] بَاب: تفسير سُورَةُ الْقِيَامَةِ

وَقَوْلُهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ سَوْفَ أَتُوبُ سَوْفَ أَعْمَلُ لَا وَزَرَ لَا حِصْنَ سُدًى هَمَلًا

[۴۶۴۳] حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَبِي عَائِشَةَ وَكَانَ ثِقَةً عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

---

[1] فتح البارى-۸/۶۷۸:
[2] فتح البارى-۸/۶۷۸:

وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ حَرَّكَ بِهِ لِسَانَهُ وَوَصَفَ سُفْيَانُ يُرِيدُ أَنْ يَحْفَظَهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ

[۴۰۷] بَاب إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ

[۴۶۴۴] حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ أَنَّهُ سَأَلَ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ قَالَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَانَ يُحَرِّكُ شَفَتَيْهِ إِذَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ فَقِيلَ لَهُ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ يَخْشَى أَنْ يَنْفَلِتَ مِنْهُ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ أَنْ نَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ وَقُرْآنَهُ أَنْ تَقْرَأَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ يَقُولُ أُنْزِلَ عَلَيْهِ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ أَنْ نُبَيِّنَهُ عَلَى لِسَانِكَ

[۴۰۸] بَاب قَوْلُهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَرَأْنَاهُ بَيَّنَّاهُ فَاتَّبِعْ اعْمَلْ بِهِ

[۴۶۴۵] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي قَوْلِهِ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ جِبْرِيلُ بِالْوَحْيِ وَكَانَ مِمَّا يُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَهُ وَشَفَتَيْهِ فَيَشْتَدُّ عَلَيْهِ وَكَانَ يُعْرَفُ مِنْهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْآيَةَ الَّتِي فِي لَا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ قَالَ عَلَيْنَا أَنْ نَجْمَعَهُ فِي صَدْرِكَ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ فَإِذَا أَنْزَلْنَاهُ فَاسْتَمِعْ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ عَلَيْنَا أَنْ نُبَيِّنَهُ بِلِسَانِكَ قَالَ فَكَانَ إِذَا أَتَاهُ جِبْرِيلُ أَطْرَقَ فَإِذَا ذَهَبَ قَرَأَهُ كَمَا وَعَدَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَوْلَى لَكَ فَأَوْلَى تَوَعُّدٌ

قوله: وقال ابن عباس: سدی: هملاً: آیت کښې دی ﴿أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى﴾ آیا انسان دا خیال کوی چه داسې به مهمل پریخودې شی. او حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه سدی په معنی هملا دې: مهمل او آزاد

قوله: لَا وَزَرَ: لَا حِصْنَ: آیت کښې دی ﴿كَلَّا لَا وَزَرَ ۝ إِلَىٰ رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمُسْتَقَرُّ﴾ هیڅ کله نه (تیخته ممکن) نه ده (څکه) چرته د پناه ځائ نشته، په هغه ورځ صرف ستا رب سره ځائ دی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه په آیت مبارك کښې وزر معنی حصن یعنی پناه ګاه لاوزر: هیڅ پناه ګاه نشته.

قوله: لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ: سَوْفَ أَتُوبُ، سَوْفَ أَعْمَلُ: ﴿بَلْ يُرِيدُ الْإِنْسَانُ لِيَفْجُرَ أَمَامَهُ﴾ یعنی وړاندې په ژوند کښې برابره ګناه کوی، نه توبه کوی اونه نیك عمل، بلکه دی سوچ سره د دروغو تسلی ورکوی چه راتلونکی وخت کښې به توبه اوکړم او نیك عمل به اوکړم، شیخ الهند رحمه الله ترجمه کړیده "بلکه غواړی انسان چه د هغه په وړاندې بهادری اوکړی" یعنی د قیامت د

راتلونه وړاندې راتلونکی عمر کښې چه کوم عمر باقی دې بالکل آزاد پاتې شی او د ګناه نه ډك ژوندتیرکړی په دې وجه د قیامت نه انکار کوی ګنی که قیامت ئې اومنلو اود حساب کتاب قائل شو نو بیا به د آخرت د ویرینه آزاد پاتې نشی.

د ایاتونو ربط: دلته علماؤ دا بحث کړیدې چه د آیات باب ماقبل او مابعدسره څه ربط دې ځکه چه په ماقبل کښې د قیامت تذکره ده او مابعدکښې هم د قیامت ذکر دې او په مینځ کښې دا آیت دې کوم کښې چه حضور ﷺ د تحریك لسان نه منع اوفرمائیلو، د دې مختلف توجیهات کړیشوی دی:

① مناسبت او ربط د انسانانوپه کلام کښې لټولې شی ځکه چه د هغوی د عقل او نقل دائره محدود ده اود هغوی مقاصدهم محدود وی. نو په دې حدودوکښې دننه اوسیدلوسره هغوی څه کولې شی، څه لیکلې شی او څه وئیلې شی اود حق تعالی شانه علم په ټولو موجوداتو او معدوماتو باندې محیط دې. هلته د دې مناسبت د لټون څه ضرورت نشته بلکه هلته خو به دا کتلې شی چه دې حکیم مطلق په خپل حکمت سره کوم چه د موقع مناسب وو هغه بیان اوفرمائیلو.

② امام رازی رحمه الله فرمائی دا د معترضه جملې په شان دې اود مدرس د تنبیه د قبیل نه دې. لکه مدرس د درس په دوران کښې د طالب علم غفلت وینی نو هغه له خبردارې ورکول غواړی او هغه خبردار کوی، په ماقبل کښې هم سبق وی او په مابعد کښې هم او په مینځ کښې د تنبیه جمله راځی، اوس که څوك درس ضبط کړی او دا د مینځ والاجمله هم اولیکی نو چاته چه سبب معلوم دې هغه خو به دا غیرمربوط نه ګڼړی خو چه چاته د سبب علم نشته هغه به ئې غیرمربوط ګڼړی. دلته همدغه صورت پیښ شو چه کله د قرآن کریم ړومبنی آیاتونه نازل شو نو حضور ﷺ د یادولو په نیت سره لوستل، هم هغه وخت په دې آیاتونوکښې تنبیه اوشوله چه ته د یادولو په نیت سره قرآن مجید زر زر مه یادوه، یادول زمونږ ذمه داری ده.[1]

③ علامه زمحشری رحمه الله فرمائی په ماقبل کښې د قیامت تذکره وه، د دې د فکر او اهتمام ترغیب وو، لکه چه ضمناً د عاجله مذمت وو او مابعدکښې د عاجله صراحة مذمت راځی ﴿كَلَّا بَلْ تُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ﴾ او نبی کریم ﷺ هم په لوستلوکښې تندی کوله د دې د پاره "لاتحرك به لسانك" ویناسره هغوی ﷺ د تندئی نه منع کړې شو نوداسې د ماقبل او مابعد ربط کیږی.[2]

④ علامه قفال رحمه الله فرمائی چه ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ﴾ سره خطاب حضور ﷺ ته نه دې بلکه ﴿يُنَبَّؤُا الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ﴾ کښې چه "الانسان" دې هغه ته خطاب دې، یعنی د هغه مخکښې روستو اعمالو باندې به هغه خبرولې شی، د دې صورت به دا وی چه اعمال نامه

---

[1]) تفسیر کبیر-۲۲۳-۲۲۲/۳۰:

[2]) تفسیر کشاف-۶۶۲/٤:

به هغه ته ورکولې شي او ده ته به وئيلې شي ﴿اِقْرَاْ كِتٰبَكَ ؕ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيْبًا﴾ کله چه هغه خپله اعمال نامه لوستل شروع کړې نود هغه ژبه به د ډيرې ويرې اونخلي او زر زر به لوستل کوي نو هغه وخت به الله تعالى اوفرمائي ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ﴾ خپلې ژبې ته زر زر حرکت ورکولوسره اعمال نامه مه ختمه وه ﴿اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهٗ وَقُرْاٰنَهٗ﴾ مونږ ستا اعمال راجمع کړې او په دې اعمال نامه کښې مو ليکلې دی اوس دا زمونږ ذمه داری ده چه دا اولولو يعنى هر څيز به ستا په وړاندې پيش کولې شي ﴿فَاِذَا قَرَاْنٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ﴾ کله چه مونږ دا اعمال نامه په تفصيل سره اولولو نو د هرې خبرې څه چه تاکړې اقرار اومنل اوکړه ﴿ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهٗ﴾ بيا زمونږ په ذمه دی چه مونږ د دې عقوبت او سزا بيان کړو. امام قفال رحمه الله چه کوم مناسبت بيان کړيدې په دې صورت کښې دا آيت د ماقبل او مابعد والا آيت بالکل مربوط کيږي ليکن د ابن عباس رضي الله عنهما نه د دې آياتونو د شان نزول سره د دې هيڅ مناسبت نشته ([1])

⑤ د قرآن کريم عادت دې چه چرته هغه د اعمال نامې يا کتاب اعمال ذکر کوی هلته د نامه احکام يا کتاب احکام هم ذکر کوی. دغه شان دلته هم ﴿يُنَبَّؤُا الْاِنْسَانُ يَوْمَئِذٍۢ بِمَا قَدَّمَ وَاَخَّرَ﴾ کتاب اعمال ذکر دې، دې نه پس ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ﴾ کښې قرآن کريم يعنى کتاب احکام ذکر دې ([2])

⑥ حضرت کشميرى رحمه الله فرمائى چه بعض وخت د قرآن کريم دوه مرادونه وی يو مراد نظم قرآن او د سياق قرآن نه مفهوم وی دا مراد اولى دې او يومراد خارج نه يعنى شان نزول نه په پوهه کښې راځى هغه مراد ثانى دې. په مذکوره آياتونو کښې هم يو مراد اولى دې او يو مراد ثانى، مراد اولى دا دې چه کله الله تعالى د قيامت او د دې د احوالو ذکر اوکړونو مشرکانو د دې متعلق تعنتاً تپوس اوکړو، کله به ئې وئيل "ايان يوم الدين" او کله به ئې تپوس کولو "ايان مرسها" الله تعالى په دې باره کښې اول امر نه حضور ﷺ ته فرمائي ﴿لَا تُحَرِّكْ بِهٖ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهٖ﴾ د قيامت د ورځ د تعيين په سلسله کښې ته بالکل ژبه مه خوزوه ﴿اِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهٗ وَقُرْاٰنَهٗ﴾ د وعدې مطابق مونږ به د محشر په ورځ د دې عالم خواره شوی اجزاء راجمع کړو اود قرآن په ذريعه مونږ پخپله د محشر احوال بيانونکی يو ﴿فَاِذَا قَرَاْنٰهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ﴾ کله چه مونږ د قرآن د قيامت متعلق آيت اولولو نود دې په تقاضا باندې عمل کوه اونوروته هم د دې د تيارى تاکيد کوه ﴿ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهٗ﴾ بيا د وعدې مطابق زمونږ ذمه داری ده د شپيلئى د پوکوهلو په ذريعه د دې اظهار! نو دا مراد اولې دې چه په سياق او سباق سره متعين کيږي اود مدلول اولى په اعتبارسره د دې آياتونود ماقبل سره ربط دې او مدلول ثانوى اګرچه په نورو اعتبارو سره ملحوظ دې خود آياتونوپه منيځ کښې د ربط د باره د دې

---

[1]) تفسير کبير-٢٢٤-٣/٢٢٣:

[2])فتح البارى-٨/٦٨٠:

لحاظ ضروری نه دي.(۱)

⑦ حضرت مولانا عبدالرحمن امروهوی صاحب فرمائی چه په اصل کښې په ماقبل کښې وو (يُنَبَّؤُا الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) په قیامت کښې به دا تپوس وی چه کوم څیز د روستوکولو وو هغه تاولې وړاندې کړو او وړاندینې دې ولې روستوکړو؟ دلته هم دغه تقدیم او تاخیر یعنی وړاندیوالې روستوالې موندلې کیږی چه په حضور ﷺ باندې وحی نازلیدله، دلته د وړاندې کیدلو څیز وو چه اوره او چپ اوسیږه اود دې لوستل، ژبه خوزول او شوندې روستونې څیز وو هغوی مقدم موخر او موخر مقدم کړلو په دې وجه اوفرمائیلې شو (لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ) یعنی دا ستا لوستل د مقدم کولوڅیز نه دې د موخر کولوڅیز دې. کله چه مونږ لولو نو ته په خاموشئی سره اوره، دا شان د دې آیاتونوربط(يُنَبَّؤُا الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) نه بالکل ظاهریږی.(۲)

⑧ یو ربط علامه شبیراحمدعثمانی رحمه الله بیان کړیدې لیکی: "په شروع کښې چه کوم وخت حضرت جبرائیل علیه السلام د الله تعالی د طرف نه قرآن راوړلو نود هغې د لوستلو سره به حضرت هم په زړه کښې لوستلو دې د پاره چه زر ئی یاد کړی او زده ئی کړی. مګر په دې صورت کښې به هغوی ﷺ ته سخت تکلیف وو، ترکومې چه به ئی اولنې لفظ وئیلو راتلونکې به په اوریدوکښې نه راتلو اوظاهره خبره ده چه په پوهه کښې به هم تکلیف وو. په دې باندې الله تعالی اوفرمائیل چه دې وخت کښې لوستلو او ژبه خوزولو ضرورت نشته صرف غوږکیږده اوریدل پکار دی دا فکر مه کوه چه یادبه نشی. دا ستا په سینه کښې ټکی په ټکې جمع کول او ستا د ژبې نه لوستل زمونږ ذمه واری ده. حضرت جبرائیل علیه السلام چه کوم وخت کښې زمونږ د طرف نه لوستل کوی نو ته په خاموشئی سره اوره، دینه پس حضور ﷺ د جبرائیل علیه السلام سره لوستل پریخودل، داهم یوه معجزه شوه چه ټوله وحی اوریده، هغه وخت په ژبه سره یو لفظ نه ادا کولو، لیکن د فرښتې د تلونه پس به ټوله وحی لفظ په لفظ پوره ترتیب سره بغیرد یو زبر زیر د بدلون نه هوار اوړولو. دا په دې دنیاکښې یوه وړه غوندې نمونه شوه (يُنَبَّؤُا الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) یعنی څنګه چه الله تعالی په دې قادر دې چه خپله وحی د فرښتې د تلونه پس پوره ترتیب سره ټکی په ټکې بغیر د څه معمولی هیرینه د خپل پیغمبر په سینه کښې راجمع کړی، آیا په دې باندې قادر نه دې چه د بندیګانو مخکینی او روستونی اعمال کوم کښې چه بعض کونکې پخپله هم هیرکړې وی ټول راجمع کړی او په یووخت کښې رامخامخ کړی او هغه ته ئی ښه رایاد کړی او دغه شان د هډوکو خوارې شوې ذرې ټولې یو ځای کښې راجمع کړی او بالکل په اولنی صحیح ترتیب باندې ترې انسان ته بیا وجود ورکړی. بیشکه هغه په دې باندې بلکه د دې نه په زیاتو باندې

---

(۱) فیض الباری-۱/۳۵:

(۲) ایضاح البخاری-۱/۹۸:

قادردې.(١)

⑨ بعض علماؤ یو مناسبت دا بیان کړیدې چه الله تعالی اول دَ نفس انسان ذکر اوکړلو او وئی فرمائیل (وَلَآ أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ) کله چه دَ دې متعلق بیان اوشو نو بیا دَ اشرف النفوس اواکمل النفوس نفس رسول الله ﷺ تذکره اوفرمائیله اودا ارشاد اوشو چه ستاسو نفسِ دَ ټولونه اشرف او اکمل دې نو تاله دَ ټولونه اشرف او اکمل صورت اختیارول پکار دی.دَ جبرائیل علیه السلام دَ لوستلو په وخت کښې غوږکیخودل پکار دی ځکه چه هغه زمونږ کلام لولی نو دَ زړه په حضور سره پوره شان سره اوریدلوکښې مشغول شه او چه کله هغه فارغ شی نو بیازمونږ په ذمه دی چه مونږ دابیا په تاباندې اولولو(٢)

⑩ یومناسبت حضرت حکیم الامت، مجدد المله مولانااشرف علی تهانوی رحمه الله بیان کړیدې، دَ هغې حاصل دا دې چه الله تعالیٰ دَ دې نه وړاندې (يُنَبَّؤُا الْإِنسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَأَخَّرَ) فرمائیلی دی دَ کومې نه چه دوه خبرې معلومې شوې یوه دا چه دَ الله تعالی علم ټول څیزونه په خپله احاطه کښې اخستې دی. هیڅ یو لوئ یا وړوکې څیز دَ الله تعالی دَ دائره علم نه بهر نه دې، که هغه سړی وی، بدنونه وی یا اعراض وی، الله تعالی ته دَ ټولو علم محیط حاصل دې، دوئم څیز دا معلوم شو چه الله تعالی کله غواړی ډیر غائب علوم او امور دَ انسان په ذهن کښې حاضروی. ګورئی دا انسان په ټول ژوند کښې نه ده معلومه چه څومره کارکوی، صبا به دَ قیامت په ورځ دَ ده ټول کار دَ ده مخې ته کړیشی.

اوس الله تعالی خپل رسول ته خطاب فرمائی چه کله تاته معلومه شوه چه زمونږ علم محیط دې او مونږ چه کله غائب علوم غواړو حاضرولې شونو هڅې ته ولې خپل ځان په مشقت کښې اچوې چه جبرائیل علیه السلام سره لوستلوکښې ځان مصروف کوې، دیخوا دَ اوریدو طرف ته خیال کوې او اخوا دَ یادولو طرف ته خیال کوې، بل خوا مضامینوطرف ته متوجه کیږې، بلکه ته صرف یو کار کوه چه کله جبرائیل علیه السلام لولی نو ته اوره او وړاندې دَ دې یادول، لوستل او بیانول زمونږ ذمه واری ده.(٣)

[٤٠٩] باب: تفسیرسُورَةُ هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنسَانِ

يُقَالُ مَعْنَاهُ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ وَهَلْ تَكُونُ جَحْدًا وَتَكُونُ خَبَرًا وَهَذَا مِنَ الْخَبَرِ يَقُولُ كَانَ شَيْئًا فَلَمْ يَكُنْ مَذْكُورًا وَذَلِكَ مِنْ حِينِ خَلَقَهُ مِنْ طِينٍ إِلَى أَنْ يُنْفَخَ فِيهِ الرُّوحُ أَمْشَاجٍ الْأَخْلَاطُ مَاءُ الْمَرْأَةِ وَمَاءُ الرَّجُلِ الدَّمُ وَالْعَلَقَةُ وَيُقَالُ إِذَا خُلِطَ مَشِيجٌ كَقَوْلِكَ خَلِيطٌ وَمَمْشُوجٌ مِثْلُ مَخْلُوطٍ وَيُقَالُ سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَلَمْ يُجْزِ بَعْضُهُمْ مُسْتَطِيرًا مُمْتَدًّا الْبَلَاءُ وَالْقَمْطَرِيرُ الشَّدِيدُ

---

(١)تفسیرعثمانی ٧٦٧:فائده نمبر-١

(٢)فتح الباری-٨/٦٨١:

(٣)بیان القران-١٢/٦١:

يُقَالُ يَوْمٌ قَمْطَرِيرٌ وَيَوْمٌ قُمَاطِرٌ وَالْعَبُوسُ وَالْقَمْطَرِيرُ وَالْقُمَاطِرُ وَالْعَصِيبُ أَشَدُّ مَا يَكُونُ مِنَ الْأَيَّامِ فِي الْبَلَاءِ وَقَالَ الْحَسَنُ النُّضْرَةُ فِي الْوَجْهِ وَالسُّرُورُ فِي الْقَلْبِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْأَرَائِكِ السُّرُرُ وَقَالَ الْبَرَاءُ وَذُلِّلَتْ قُطُوفُهَا يَقْطِفُونَ كَيْفَ شَاءُوا وَقَالَ مَعْمَرٌ أَسْرَهُمْ شِدَّةُ الْخَلْقِ وَكُلُّ شَيْءٍ شَدَدْتَهُ مِنْ قَتَبٍ وَغَبِيطٍ فَهُوَ مَأْسُورٌ

قوله: هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ يُقَالُ مَعْنَاهُ: مطلب دا دې چه آيت کښې "هل" استفهام تقريری دې استفهام انکاری نه دې، امام رازی رحمه الله په تفسیرکبیرکښې په دې باندې اتفاق نقل کړيدې چه "هل" دلته په معنی کښې د "قد" راغلې دې دغه شان "هل اتاك حديث الغاشية" (۱)کښې "هل" هم د "قد" په معنی کښې دې.

الله تعالی فرمائی چه انسان کله يو څيز وو ليکن قابل ذکر نه وو، د امام بخاری رحمه الله په دې تفسیرکښې اشاره ده دې خبرې ته چه "لم يکن" کښې چه کومه نفي داخله ده دا د قيدنفی ده، د مقيدنفی نه ده. يعنی آيت کښې چه "مذکوراً" کوم قيددې د دې نفی ده. انسان څه خو وو، نطفه وه، دې نه پس وينه جوړه شوه دې نه پس غوښه، بياپه دې کښې هډوکی پيدا کړېشونو په دې وجه څه خو وو ليکن قابل ذکر نه وو بلکه د نطفې نه اول خاوره وو، بيا په دې کښې بوټی پيدا شو، په هغې کښې غله راغله، هغه غلې نه بيا خوراك حاصل کړېشو، دې غذا نه د بدن اجزاء تيار شو، دې اجزاء سره په بدن کښې د پيدائش ماده پيدا شوه او د نطفې په شکل کښې د مور رحم ته منتقل شوه او بيا د مورپه رحم کښې د مختلفو طريقونه تيرد شود نوهغه وخت هغه وو ليکن قابل ذکر نه وو، قابل ذکرکله جوړشو، چه کله پيدا شو.

معدوم وصف عدم سره موجود فی الخارج وی يا نه؟: د معتزله مسلك دا دې چه معدوم وصف عدم سره موصوف کيدلوپه صورت کښې **موجودفی الخارج** وی او د اهل سنت والجماعت مذهب دا دې چه کله هغه معدوم وی نوهغه وخت هغه موجود **فی الخارج** او **متحقق فی نفس الامر** نه وی، په وجودکښې د راتلونه پس هغې ته **نفس الامر** او **خارج** کښې تحقق حاصليږی.(۲) د دې آيت نه به د معتزله د پاره په دې خبره استدلال اختستل جائزنه وی چه دلته د معدوم د پاره وجود ثابتوی ځکه چه هغه معدوم نه وو، د خاورې په شکل کښې وويا د بوټو او غذاپه شکل کښې وو او يا د نطفې په صورت کښې وو.

قوله: أَمْشَاجٍ: الْأَخْلَاطُ، مَاءُ الْمَرْأَةِ وَمَاءُ الرَّجُلِ، الدَّمُ وَالْعَلَقَةُ، وَيُقَالُ: إِذَا خُلِطَ: مَشِيجٌ كَقَوْلِكَ خَلِيطٌ، وَمَمْشُوجٌ مِثْلُ: مَخْلُوطٍ: آيت کښې دی (إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ(۳)) مونږ انسان د مخلوط نطفې نه پيدا کړو(يعنی د ښځې او سړی دواړو د نطفې نه)

---

۱) تفسیرکبیر-۳۰/۲۳۵:

۲) النبراس شرح العقائد ۴۰-۳۹:وحاشيه برخوردار-۴۰:

فرمائی امشاج په معنی دَ اخلاط دي يعنی سړی او ښځې دَ اوبو دَ اختلاط نه. الله تعالی انسان پيدا کړو داسې چه دَ خاورې نه وينه، او بيا دَ وينې نه علقه جوړيږی، **ويقال اذا خلط: مشيج:** کله چه يو څيز بل څيز سره ملاوکړيشی نو دې ته مشيج وائی لکه چه هغوی ته خليط هم وائی او ممشوج په معنی دَ مخلوط دي.

قوله: وَيُقرا: سَلَاسِلًا وَأَغْلَالًا وَلَمْ يُجِزْ بَعْضُهُمْ: دا هشام،نافع، ابوبکر او کسائی ﷭ قراءت دې، دا حضرات دا په تنوين سره لولی حالانکه سلاسل غيرمنصرف دې ليکن اغلالاً په قرب کښې دَ واقع کيدو په وجه سره تنوين ورکړيشوې دې او بعض حضرات سلاسل باندې تنوين لوستلوته جائزنه وائی.

قوله: مُسْتَطِيرًا: مُمْتَدًّا الْبَلَاءُ: آيت کښې دی ﴿وَيَخَافُونَ يَوْمًا كَانَ شَرُّهُ مُسْتَطِيرًا﴾ اوهغوی دَ داسې ورځ نه ويريږی دَ کومې سختی چه عام وی، **مستطيرا** معنی ده ممتداً يعنی دَ هغه ورځ امتحان اوسختی به خوريږی.

قوله: يُقَالُ: يَوْمٌ قَمْطَرِيرٌ، قُمَاطِرٌ عَبُوسٌ عَصِيبٌ قَمْطَرِير: دا ټول الفاظ دَ هغه ورځ دَ پاره استعماليږی په کومه کښې چه به ډيره سختی وی او تکليف زيات وی.

قوله: وَقَالَ مَعْمَرٌ: أَسْرَهُمْ: شِدَّةُ الْخَلْقِ: ﴿وَشَدَدْنَا أَسْرَهُمْ﴾ معنی ده، دَ هغوی جوړونه مونږ سخت کړل اودهغوی دَ اندامونو بندش مو مضبوط جوړ کړو،هرداسې څيز کوم سره چه کته وغيره تړلې شی هغې ته ماسور وائی په دې وجه چه په مضبوطيا سره په هغې تړلې کيږی.

[۴۱۰] بَاب: تفسير سُورَةُ وَالْمُرْسَلَاتِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ جِمَالَاتٌ حِبَالٌ ارْكَعُوا صَلُّوا لَا يَرْكَعُونَ لَا يُصَلُّونَ وَسُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَا يَنْطِقُونَ وَاللَّهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ فَقَالَ إِنَّهُ ذُو أَلْوَانٍ مَرَّةً يَنْطِقُونَ وَمَرَّةً يُخْتَمُ عَلَيْهِمْ

قوله: جِمَالَاتٌ: حِبَالٌ: آيت کښې دی ﴿كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ﴾ بضم الجيم هم لوستلې شويدې. او بالکسر هم، بالضم په صورت کښې دَ دې معنی به دَ رسو وی اودَ بالکسر په صورت کښې به دَ دې معنی دَ اوښانووی چه دَ جمالة جمع ده او جمالة دَ جمل جمع ده.[1]

[۴۶۴۶] حَدَّثَنِي مَحْمُودٌ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُنْزِلَتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتِ وَإِنَّا لَنَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ فَخَرَجَتْ حَيَّةٌ فَابْتَدَرْنَاهَا فَسَبَقَتْنَا فَدَخَلَتْ جُحْرَهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ أَخْبَرَنَا يَحْيَى

---

[1]) عمدة القاری-۱۹/۲۷۲:

بْنُ آدَمَ عَنْ إِسْرَائِيلَ عَنْ مَنْصُورٍ بِهَذَا وَعَنْ إِسْرَائِيلَ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ مِثْلَهُ وَتَابَعَهُ أَسْوَدُ بْنُ عَامِرٍ عَنْ إِسْرَائِيلَ وَقَالَ حَفْصٌ وَأَبُو مُعَاوِيَةَ وَسُلَيْمَانُ بْنُ قَرْمٍ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ مُغِيرَةَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ

[۴۶۴۷] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنِ الْأَسْوَدِ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بَيْنَا نَحْنُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ إِذْ نَزَلَتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتِ فَتَلَقَّيْنَاهَا مِنْ فِيهِ وَإِنَّ فَاهُ لَرَطْبٌ بِهَا إِذْ خَرَجَتْ حَيَّةٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْكُمْ اقْتُلُوهَا قَالَ فَابْتَدَرْنَاهَا فَسَبَقَتْنَا قَالَ فَقَالَ وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا

[۴۱۱] بَاب قَوْلُهُ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ

[۴۶۴۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَابِسٍ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ إِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ قَالَ كُنَّا نَرْفَعُ الْخَشَبَ بِقَصَرٍ ثَلَاثَةَ أَذْرُعٍ أَوْ أَقَلَّ فَنَرْفَعُهُ لِلشِّتَاءِ فَنُسَمِّيهِ الْقَصَرَ

قوله: انها ترمى بشرر كالقصر: په دې كښې دوه قراءتونه دى يو القصر په سكون دَ صاد او دوئم قراءت القصر په فتح دَ صاد. په رومبى صورت كښې به معنى دَ محلْ وى او مطلب به دا وى چه دوزخ به دومره لوئ لوئ بخرى غورزوى لكه چه لوئ لوئ محلونه وى او په دوئم صورت كښې به معنى وى دوزخ به په اندازه دَ دريولاسونو بخرى غورزوى لكه چه دلته په روايت كښې دى.

قوله: كنا نرفع الخشب، بقصر ثلاثة اذرع اواقل: دلته دوه صورتونه كيديشى يو صورت دا دې چه بقصر كسره اوِ تنوين سره اولوستلې شى او "ثلاثة اذرع" منصوب اووئيلې شى مطلب به دا وى چه مونږ به دَ يخننى دَ پاره دړې دړې لاسه لرګى برابر اوچتول كيخودل او هغه به دَ اوښانودَ ستهونوبرابروو دَ هغې نوم به مونږ قصر كيخودلو قصر اعناق الابل ته هم وئيلى شى، اصول الشجر ته هم وائى او دَ كهجورې تنې ته هم وئيلى شى.[۱] اودوئم صورت دا دې چه "بقصر ثلاثة اذرع" دَ مضاف په بنا اولوستلې شى يعنى دَ دريودريو ذراع په اندازه، حافظ عينى او علامه كرمانى رحمهم الله هم دا اختيار كړيده.[۲]

---

[۱] فتح البارى-۸/۶۸۸:

[۲] عمدة القارى ۱۹/۲۷۴:وشرح الكرمانى-۱۸/۱۷۷:

[۴۱۲] بَاب قَوْلُهُ كَأَنَّهُ جِمَالَاتٌ صُفْرٌ

[۴۶۴۹] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَابِسٍ سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ قَالَ كُنَّا نَعْمِدُ إِلَى الْخَشَبَةِ ثَلَاثَةَ أَذْرُعٍ أَوْ فَوْقَ ذَلِكَ فَنَرْفَعُهُ لِلشِّتَاءِ فَنُسَمِّيهِ الْقَصَرَ كَأَنَّهُ جِمَالَاتٌ صُفْرٌ حِبَالُ السُّفُنِ تُجْمَعُ حَتَّى تَكُونَ كَأَوْسَاطِ الرِّجَالِ

[۴۱۳] بَاب قَوْلُهُ هَذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ

[۴۶۵۰] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ عَنْ الْأَسْوَدِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ بَيْنَمَا نَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَارٍ إِذْ نَزَلَتْ عَلَيْهِ وَالْمُرْسَلَاتِ فَإِنَّهُ لَيَتْلُوهَا وَإِنِّي لَأَتَلَقَّاهَا مِنْ فِيهِ وَإِنَّ فَاهُ لَرَطْبٌ بِهَا إِذْ وَثَبَتْ عَلَيْنَا حَيَّةٌ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اقْتُلُوهَا فَابْتَدَرْنَاهَا فَذَهَبَتْ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وُقِيَتْ شَرَّكُمْ كَمَا وُقِيتُمْ شَرَّهَا قَالَ عُمَرُ حَفِظْتُهُ مِنْ أَبِي فِي غَارٍ بِمِنًى

[۴۱۴] بَاب: تفسير سُورَةُ النَّبَأِ (عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ)

قَالَ مُجَاهِدٌ لَا يَرْجُونَ حِسَابًا لَا يَخَافُونَهُ لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا لَا يُكَلِّمُونَهُ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَهُمْ صَوَابًا حَقًّا فِي الدُّنْيَا وَعَمِلَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَهَّاجًا مُضِيئًا وَقَالَ غَيْرُهُ غَسَّاقًا غَسَقَتْ عَيْنُهُ وَيَغْسِقُ الْجُرْحُ يَسِيلُ كَأَنَّ الْغَسَاقَ وَالْغَسِيقَ وَاحِدٌ عَطَاءً حِسَابًا جَزَاءً كَافِيًا أَعْطَانِي مَا أَحْسَبَنِي أَيْ كَفَانِي

[۴۱۵] بَاب يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا زُمَرًا

[۴۶۵۱] حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ عَنْ الْأَعْمَشِ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ أَرْبَعُونَ قَالَ أَرْبَعُونَ يَوْمًا قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ شَهْرًا قَالَ أَبَيْتُ قَالَ أَرْبَعُونَ سَنَةً قَالَ أَبَيْتُ قَالَ ثُمَّ يُنْزِلُ اللَّهُ مِنْ السَّمَاءِ مَاءً فَيَنْبُتُونَ كَمَا يَنْبُتُ الْبَقْلُ لَيْسَ مِنْ الْإِنْسَانِ شَيْءٌ إِلَّا يَبْلَى إِلَّا عَظْمًا وَاحِدًا وَهُوَ عَجْبُ الذَّنَبِ وَمِنْهُ يُرَكَّبُ الْخَلْقُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

قوله: قَالَ مُجَاهِدٌ: لَا يَرْجُونَ حِسَابًا: لَا يَخَافُونَهُ: آیت کښې دی ﴿إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا﴾ هغه خلق دَ حساب اندیښنه نه لرله، مجاهد رحمه الله فرمائی آیت کښې لایرجون معنی لایخافون، هغه خلق دَ حساب ویره نه لری.

قوله: لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا: لَا يُكَلِّمُونَهُ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَهُمْ: آیت کښې دي ﴿رَبِّ السَّمٰوٰتِ

وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا الرَّحْمٰنِ لَا يَمْلِكُوْنَ مِنْهُ خِطَابًا﴾ خوك چه مالك دي دَ آسمانونو او زمكې او دَ هغه څيزونوچه د دې په مينځ كښې دى(اوچه) رحمن دې (او) چاته به دَ هغه طرف نه (مستقل) اختيار نه وى چه دَ هغه په وړاندې عرض معروض او كړيشى. فرمائى ﴿لَا يَمْلِكُوْنَ مِنْهُ خِطَابًا﴾ معنى ده الله تعالى سره به خلق خبرې نشى كولې بغير دَ هغې نه چاله چه اجازت وركړيشى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَهَّاجًا: مُضِيئًا: آيت كښې دى ﴿وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا﴾ او مونږ (اسمان كښې) يو روښانه چراغ جوړكړو. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما فرمائى وهاج معنى روښانه

قوله: عَطَاءً حِسَابًا: جَزَاءً كَافِيًا، أَعْطَانِي مَا أَحْسَبَنِي، أَيْ كَفَانِي: آيت كښې دى ﴿جَزَاءً مِّنْ رَّبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا﴾ دا بدله به ملاويږى ستادَ رب دَ طرف نه چه كافى انعام به وى. فرمائى عطاءً حساباً معنى ده جزاءً كافيًا يعنى پوره بدله، اعطانى ما احسبنى يعنى ماله ئى دومره راكړه چه كافى شو.

قوله: أَفْوَاجًا: زُمَرًا: آيت كښې دى ﴿يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّوْرِ فَتَأْتُوْنَ أَفْوَاجًا﴾ په كومه ورځ چه شپيلئى پوكوهلې شي تاسو خلق به ډلې ډلې راځئى. فرمائى افواجاً معنى ده زمراً، دا دَ زمرة جمع ده په معنى دَ ټولى او ډلې.

[۴۱۶] باب: تفسير سورة والنازعات

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْآيَةَ الْكُبْرَى عَصَاهُ وَيَدُهُ يُقَالُ النَّاخِرَةُ وَالنَّخِرَةُ سَوَاءٌ مِثْلُ الطَّامِعِ وَالطَّمِعِ وَالْبَاخِلِ وَالْبَخِيلِ وَقَالَ بَعْضُهُمُ النَّخِرَةُ الْبَالِيَةُ وَالنَّاخِرَةُ الْعَظْمُ الْمُجَوَّفُ الَّذِي تَمُرُّ فِيهِ الرِّيحُ فَيَنْخَرُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الْحَافِرَةِ الَّتِي أَمْرُنَا الْأَوَّلُ إِلَى الْحَيَاةِ وَقَالَ غَيْرُهُ أَيَّانَ مُرْسَاهَا مَتَى مُنْتَهَاهَا وَمُرْسَى السَّفِينَةِ حَيْثُ تَنْتَهِي الطَّامَّةُ تَطِمُّ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْآيَةَ الْكُبْرَى: عَصَاهُ وَيَدُهُ: آيت كښې دى ﴿فَأَرَاهُ الْآيَةَ الْكُبْرَى﴾ بيا موسى عليه السلام هغه ته (يعنى فرعون ته) لويه نښه (دنبوت) اوخودله. حضرت مجاهد رحمه الله فرمائى الْآيَةَ الْكُبْرَى نه مراد دَ حضرت موسى عليه السلام همسا او يدبيضا مراد دى.

قوله: النَّاخِرَةُ وَالنَّخِرَةُ سَوَاءٌ: ﴿ءَإِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً﴾ وئيلې شى چه ناخره او نخره دواړو يوه معنى ده لكه طامع او طمع او باخل او بخل او بعض خلقو وئيلى دى چه نخره هغه هډوكى ته وائى چه سخا او خراب شوې وى او ناخره هغه هډوكى ته وائى چه ډډ وى، كوم كښې چه هوا تيريږى نو آواز كوى.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: الْحَافِرَةَ: الَّتِي أَمْرُنَا الْأَوَّلُ إِلَى الْحَيَاةِ: ﴿ءَإِنَّا لَمَرْدُوْدُوْنَ فِي الْحَافِرَةِ﴾ يعنى اول ژوندچه مونږ ته په دنياكښې راكړې شوې وو آيا مونږ به دَ هغې طرف ته واپس گرځولې شو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: أَيَّانَ مُرْسَاهَا: مَتَى مُنْتَهَاهَا: وَمُرْسَى السَّفِينَةِ حَيْثُ تَنْتَهِي:
آيت كښې دى ﴿يَسْئَلُوْنَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسٰهَا﴾ دا خلق تانه دَ قيامت باره كښې تپوس كوى چه دا به كله واقع كيږى. حضرت ابن عباس ﷺ نه غير وئيلى دى چه ايان مرساها معنى ده دهغې انتها كوم ځائ ده.دا ماخوذدې مرسى السفينة نه چرته چه كشتئى په آخره كښې اودريږى.

[۴۶۵۲] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ حَدَّثَنَا أَبُو حَازِمٍ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ رَأَيْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ بِإِصْبَعَيْهِ هٰكَذَا بِالْوُسْطٰى وَالَّتِي تَلِي الْإِبْهَامَ بُعِثْتُ وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ[1]

قوله: بُعِثْتُ وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ: حضرت سهل بن سعد ﷺ فرمائى چه ما رسول الله ﷺ اوليدو چه هغوى خپله مينځمئى او دَ شهادت په ګوته اشاره اوفرمائيله چه زه په داسې وخت كښې راليګلې شوې يم چه زه او قيامت داواړه داسې يو يعنى زه لږ شان وړاندې يم او قيامت دينه لږ شان روستو، لكه څنګه چه مينځمئى ګوته لږه شان وړاندې وتلې وى او سبابه يعنى مسواكه ګوته دينه لږه شان روستو. دوئم مطلب دا هم كيديشى چه څنګه دا دواړه ګوتې ملاؤ شوى دى دغه شان زه او قيامت ملاؤشوى يو، زما او دَ قيامت په منيځ كښې به الله تعالى څوك نبى يا رسول نه راليګى، څه اوګورو- په رومبى صورت كښې سوال وى چه دَ قيامت نه په څومره فاصله باندې هغوى ﷺ تشريف راوړيدې؟ ښكاره خبره ده چه په دې سلسله كښې څه خبره نشى خودلې چه دَ هغوى ﷺ او قيامت په مينځ كښې څومره فاصله ده.

دَامت محمديه ټول عمر: ابن جرير طبرى رحمه الله په خپله زمانه كښې يوه خبره كړې وه چه دَ دې امت ټول عمرپنځه سوه كاله دې،او هغه دَ ابوثعلبه خشنى ﷺ دَ روايت نه استدلال كړيدې، كوم چه امام ابوداؤد په خپل سنن كښې نقل كړيدې. "**لن يعجزالله هذه الامة من نصف يوم**"[2] يعنى الله تعالى به ستا امت ته دَ نيمې ورځې ژوند وركولو كه عاجز نه فرمائى، طبرى رحمه الله دَ نصف يوم نه نصف يوم آخرت اوګڼرلو اودَ يوم آخرت مقدار زر كاله دې نو نصف به پنځه سوا كاله وى. ليكن دَ هغوى دا قول او استدلال غلط ثابت شو، څوارلس سوه كاله دې امت تيركړى دى. حافظ جلال الدين سيوطى رحمه الله يوه رساله ليكلې ده "**الكشف عن مجاوزة هذه الامة الالف**" او په دې كښې هغه دَ ډيرو آثارونه دا ثابته كړيده چه دَ دې امت عمر به دَ زرو كالونه

---

[1] وايضاً اخرجه فى الطلاق باب اللعان رقم الحديث ۵۳۱۰:وفى الرقاق باب قول لنبى صلى الله عليه وسلم :بعثت انا والساعة كهاتين، رقم الحديث ۶۵۰۳:وقال العينى فى عمدة" ۲/۲۷۸ :والحديث من افراده من هذه الوجه "واخرجه مسلم فى الفتن واشراط الساعة بوجه اخر رقم الحديث-۲۹۵۰:

[2] سنن ابى داوٗد كتاب الملاحم باب قيام الساعة-۲/۲۴۲:

زیات وی (۱) نودَ هغه خبره صحیح راؤتله.
حضرت مولاناکشمیری رحمه الله فرمائیل چه په سلف کښې مشهوره وه چه دَ دنیا مجموعی عمر پنځوس زره کاله دې.دَ قرآن کریم په دې آیت کښې هم دې طرف ته اشاره ملاوېږی (فِيْ يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهٗ خَمْسِيْنَ اَلْفَ سَنَةٍ) حضرت کشمیری رحمه الله فرمائی چه په میدان محشر کښې زما په نیزد دَ دنیا پوره عمر به دوباره واپس کولې شی او قرآن دَ یوم حشر مقدار پنځوس زره کاله خودلی کوم نه چه معلومیږی چه دَ دنیا مجموعی عمر پنځوس زره کاله دې (۲) والله اعلم.
دَ حضرت ابن عباس رضی الله عنهما نه یو روایت نقل دې چه دَ دنیا عمر اووه زره کاله دې او په دې کښې شپږ دَ حضرت آدم علیه السلام نه واخله تر نبی کریم صلی الله علیه وسلم پورې تیرشوی دی اودَ هغوی نه پس هم زر کاله تیر شو نودَ دې تقاضا خو دا ده چه دَ دنیا عمر خو پورا شو او قیامت قائم کیدل پکار دی.(۳) لیکن دا روایت موقوف دې (۴) او دا ټولې اندازې او تخمینې دی دَ قیامت دَ واقع کیدو صحیح علم الله تعالی نه سوا بل هیڅ چا سره نشته (اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗ عِلْمُ السَّاعَةِ)

قوله: الطَّآمَّةُ تَطِمُّ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ: آیت کښې دی (فَاِذَا جَآءَتِ الطَّآمَّةُ الْكُبْرٰى) نو چه کله لویه هنګامه راشی فرمائی چه طامة معنی چه په هرڅیز باندې راخور شی، غالب شی.

[۴۱۷] باب: تفسیر سورة عبس

عَبَسَ وَتَوَلّٰى كَلَحَ وَأَعْرَضَ وَقَالَ غَيْرُهُ مُطَهَّرَةٍ لَا يَمَسُّهَا إِلَّا الْمُطَهَّرُوْنَ وَهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَهٰذَا مِثْلُ قَوْلِهِ فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا جَعَلَ الْمَلَائِكَةَ وَالصُّحُفَ مُطَهَّرَةً لِأَنَّ الصُّحُفَ يَقَعُ عَلَيْهَا التَّطْهِيرُ فَجُعِلَ التَّطْهِيرُ لِمَنْ حَمَلَهَا أَيْضًا سَفَرَةٍ الْمَلَائِكَةُ وَاحِدُهُمْ سَافِرٌ سَفَرْتُ أَصْلَحْتُ بَيْنَهُمْ وَجُعِلَتِ الْمَلَائِكَةُ إِذَا نَزَلَتْ بِوَحْيِ اللّٰهِ وَتَأْدِيَتِهِ كَالسَّفِيرِ الَّذِي يُصْلِحُ بَيْنَ الْقَوْمِ وَقَالَ غَيْرُهُ تَصَدّٰى تَغَافَلَ عَنْهُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَمَّا يَقْضِ لَا يَقْضِي أَحَدٌ مَا أُمِرَ بِهِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تَرْهَقُهَا تَغْشَاهَا شِدَّةٌ مُسْفِرَةٌ مُشْرِقَةٌ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ كَتَبَةٍ أَسْفَارًا كُتُبًا تَلَهّٰى تَشَاغَلَ يُقَالُ وَاحِدُ الْأَسْفَارِ سِفْرٌ

[۴۶۵۳] (۵) حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ قَالَ سَمِعْتُ زُرَارَةَ بْنَ أَوْفٰى يُحَدِّثُ عَنْ سَعْدِ

---

(۱) مذکوره رساله اوورئی الحاوی للفتاوی للسیوطی-۹۰-۲/۸۶:
(۲) فیض الباری-۴/۲۵۴:
(۳) فیض الباری-۴/۲۵۴:
(۴) فیض الباری-۴/۲۵۴:
(۵) واخرجه مسلم فی صلاة المسافرین وقصرها باب فضل الماهر بالقران والذی یتتعتع به رقم الحدیث ۷۹۸ واخرجه الترمذی رحمه الله فی کتاب فضائل القران باب ماجاء فی فضل قاری القران رقم الحدیث ۲۹۰۴: واخرجه ابوداود فی کتاب الصلاة باب فی ثواب قراءة القران ...[بقیه حاشیه په راروانه صفحه..

بْنِ هِشَامٍ عَنْ عَائِشَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ وَهُوَ حَافِظٌ لَهُ مَعَ السَّفَرَةِ الْكِرَامِ الْبَرَرَةِ وَمَثَلُ الَّذِي يَقْرَأُ وَهُوَ يَتَعَاهَدُهُ وَهُوَ عَلَيْهِ شَدِيدٌ فَلَهُ أَجْرَانِ

قوله: عَبَسَ: كَلَحَ وَأَعْرَضَ: ﴿عَبَسَ وَتَوَلَّى ۝ أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى ۝﴾ هغوی غصه شو او متوجه نه شو په دې خبره چه هغوی له یو ړوند راغلو، فرمائی عبس معنی کلح، یعنی تریوتندې شو اود تولی معنی ده اعراض یعنی ډډه ئی اوکړه او متوجه نه شو.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: مُطَهَّرَةٍ: لَا يَمَسُّهَا إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ وَهُمُ الْمَلَائِكَةُ: دوه آیاتونه دی ﴿صُحُفًا مُطَهَّرَةً ۝﴾ او ﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۝﴾ دینه معلومیږی چه امام بخاری رحمه الله "مس" نه حقیقی مس مراد اخلی او دا خودل غواړی چه قرآن مجید ته بغیرد پاکوالی نه لاس اوړل جائزنه دی، دې له لاس اوړلو دپاره طهارت شرط دې، د جمهورو اوائمه اربعه همدغه مسلك دې.(۱)

مس مصحف او طهارت: داؤد ظاهری ابن حزم، ابن منذر او ابن جریر په نیزد حائضه جنبی او محدث بالحدث الاصغر د پاره مس مصحف جائز دی- امام بخاری رحمه الله ﴿صُحُفًا مُطَهَّرَةً ۝﴾ نه پس ﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۝﴾ ذکر کولوسره دې خبرې طرف ته اشاره کړیده چه د مس حقیقی معنی مراد ده. لهذا حائضه، جنبی او محدث بالحدث الاصغر د پاره مصحف مس کول جائزنه دی. بعض خلق د دې قائل دی چه دلته د مس مجازی معنی مراد ده او هغه مس مصحف ته په حالت د حدث او جنابت کښې جائزوائی. مجازی معنی دا ده چه د قرآن مجید تلاوت اود دې په معنی کښې غور کولوسره خوندهغه خلق حاصلولې شی د چا زړه چه د ایمان د نور نه منور وی او خوك چه د كفر او شرك د نجاست نه پاك وی.(۲)-

ابن العربی رحمه الله د امام بخاری رحمه الله د طرف نه د مجازی معنی نسبت کړیدې او وئیلی دی چه د امام بخاری په نیزد ﴿لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ ۝﴾ کښې مجازی معنی مراد ده، او بیائی وئیلی چه همدغه معنی صحیح هم ده. هغوی وائی چه حدیث "ذاق طعم الایمان، من رضی بالله ربا، وبالاسلام دینا، وبمحمد صلی الله علیه وسلم نبیا ورسولا" نه د دې تائیدهم کیږی، خو بیاهم په دې کښې په ظاهره عدول دې.(۳) لیکن د ابن العربی د امام بخاری رحمه الله طرف ته دا نسبت کول

...بقیه ازحاشیه گذشته]رقم الحدیث ١٤٥٤ :واخرجه ابن ماجاه فی کتاب الادب باب ثواب القران رقم الحدیث ٣٧٧٩:واخرجه النسائی فی السنن الکبری کتاب التفسیر باب سورة عبس رقم الحدیث : ١١٦٤٦ واخرجه فی فضائل القران رقم الحدیث-٨٠٤٦ :

(۱) الجامع لاحکام القران للقرطبی ١٧/٢٢٦:واحکام القران للشیخ محمدادریس الکاندهلوی سورة الواقعة-٥/١٠٠:

(۲) الجامع لاحکام القران ١٧/٢٢٦ :سورة واقعه

(۳) الجامع لاحکام القران ١٧/٢٢٦ :سورة واقعة واحکام القران لابن العربی-٤/١٧٣٨:

صحيح نه دی خکه چه دَ امام بخاری رحمه الله په نيزد حقيقی معنی مراد ده. امام مالك رحمه الله دَ عمروبن حزم دَ كتاب نه روايت نقل كړيدې "لايمس القران الاطاهر"(١)- نودَ دې په وړاندې ﴿لَّا يَمَسُّهُۥٓ إِلَّا ٱلۡمُطَهَّرُونَ﴾ هم دغه مطلب كيدو چه قرآن له لاس اوړلودَ پاره طهارت شرط دې او امام بخاری هم دَ دې طرف ته اشاره كوی، ابن العربی چه كومه خبره كړيده هغه دَ امام بخاری نه چرته نقل نه ده.

قوله: لِأَنَّ الصُّحُفَ: (٢) يَقَعُ عَلَيۡهَا التَّطۡهِيرُ فَجُعِلَ التَّطۡهِيرُ لِمَنۡ حَمَلَهَا أَيۡضًا: دَامام بخاری رحمه الله مقصد دا دې چه ﴿صُحُفًا مُّطَهَّرَةً﴾ كښې صحف ته "مطهرة" وئيلې شويدې او ﴿لَّا يَمَسُّهُۥٓ إِلَّا ٱلۡمُطَهَّرُونَ﴾ كښې حاملين صحف ملائكه ته مطهر وئيلې شويدې. اصلاً دا "تطهير" دَ صحف صفت دې ليكن ملائكه دَ دې صحف حامل دی نودَ دوی صفت هم تطهير اوګرځيدلو او دوی ته هم مطهر اووئيلې شو دا بالكل داسې ده لكه ﴿فَٱلۡمُدَبِّرَٰتِ أَمۡرٗا﴾ كښې تدبير اصل صفت نو راكبين خيل يعنی دَ فرښتودې ليكن هغه خيل (اسونه) دَ دې راكبين(فرښتو) حامل دی په دې وجه خيل ته هم مدبرات اووئيلې شو او تدبيردَ هغوی صفت جوړكړلو.

قوله: سَفَرَةٍ الۡمَلَائِكَةُ وَاحِدُهُمۡ سَافِرٌ سَفَرۡتُ أَصۡلَحۡتُ بَيۡنَهُمۡ وَجُعِلَتِ الۡمَلَائِكَةُ إِذَا نَزَلَتۡ بِوَحۡيِ اللَّهِ وَتَأۡدِيَتِهِ كَالسَّفِيرِ الَّذِي يُصۡلِحُ بَيۡنَ الۡقَوۡمِ: آيت كښې دی ﴿بِأَيۡدِي سَفَرَةٖ﴾ فرمائی سفرة نه فرښتې مرادِدی. دا دَ سافر جمع ده سافر ليكلونكي ته وائی، سفرت بين القوم ما په قوم كښې صلح اوكړه، دَ الله تعالى وحی راوړل او غه انبياء كرام ته رسولوكښې فرښتو لره په شان دَ سفير اوګرځولې شوې چه په خلقو كښې صلح كوی.

قوله: وَقَالَ غَيۡرُهُ تَصَدَّى تَغَافَلَ عَنۡهُ: ﴿فَأَنتَ لَهُۥ تَصَدَّىٰ﴾ كښې تصدی ترجمه تغافل سره كړيده،ليكن دا صحيح نه ده بلكه دَ دې معنی توجه كول او ورپسې لګيدلو راځی(٣) دا تفسيردَ تلهی دې تصدی تفسيرغالباً حذف شويدې او دَ كاتب دَ سهو نه تلهی تفسيردلته اوليكلې شو.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ لَمَّا يَقۡضِ لَا يَقۡضِي أَحَدٌ مَا أُمِرَ بِهِ: آيت كښې دی ﴿كَلَّا لَمَّا يَقۡضِ مَآ أَمَرَهُۥ﴾ هيڅ كله (شك) نه (اداكوی) هغوی ته چه كوم حكم وركړيشوې وو هغه ئی په ځائ راوئړلو. مجاهد رحمه الله فرمائی لمايقض معنی ده دَ كومې خبرې حكم چه وركړيشوې وو هغه چا

---

(١) الجامع لاحكام القران للقرطبی ١٧/٢٢٦ :سورة واقعة

(٢) وفی بعض النسخ" لايقع "بزيادةلا......وجهه ان الصحف لايطلق عليها التطهير الذی هوخلاف التنجيس حقيقة، وانما المراد انها مطهرة عن ان بنا لها ايدی الكفار)عمدة القاری_(١٩/٢٧٨:

(٣) عمدة القاری-١٩/٢٧٨:

پوزه نه کړه.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تَرْهَقُهَا تَغْشَاهَا شِدَّةٌ: آيت كښې دى (تَرْهَقُهَا قَتَرَةٌ) په هغوى باندې (د غم) خفګان به خورشوې وى. حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمائى چه ترهقها معنى ده په هغوى به شدت او سختى خوره وى.

قوله: مُسْفِرَةٌ مُشْرِقَةٌ: آيت كښې دى (وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُسْفِرَةٌ) ډير مخونه به په هغه ورځ روښانه وى. فرمائى مسفرة معنى روښانه پړقيدونكى.

قوله: تَلَهَّى تَشَاغَلَ: آيت كښې دى (فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى) ته د دوى نه بې رخى كوې. تلهى معنى بې رخى كول، ډډه كول.

[۴۱۸] باب: تفسير سورة إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ

انْكَدَرَتْ انْتَثَرَتْ وَقَالَ الْحَسَنُ سُجِّرَتْ ذَهَبَ مَاؤُهَا فَلَا يَبْقَى قَطْرَةٌ وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْمَسْجُورُ الْمَمْلُوءُ وَقَالَ غَيْرُهُ سُجِرَتْ أَفْضَى بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ فَصَارَتْ بَحْرًا وَاحِدًا وَالْخُنَّسُ تَخْنِسُ فِي مُجْرَاهَا تَرْجِعُ وَتَكْنِسُ تَسْتَتِرُ كَمَا تَكْنِسُ الظِّبَاءُ تَنَفَّسَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ وَالظَّنِينُ الْمُتَّهَمُ وَالضَّنِينُ يَضَنُّ بِهِ وَقَالَ عُمَرُ النُّفُوسُ زُوِّجَتْ يُزَوَّجُ نَظِيرَهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ثُمَّ قَرَأَ احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ عَسْعَسَ أَدْبَرَ

قوله: انْكَدَرَتْ انْتَثَرَتْ: آيت كښې دى (وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ) اوچه كله ستورى ماتيږى او راپريوزى. فرمائى انكدرت معنى انتشرت ده يعنى خواره واره پريوزى.

قوله: وَالْخُنَّسُ تَخْنِسُ فِي مُجْرَاهَا تَرْجِعُ وَتَكْنِسُ تَسْتَتِرُ كَمَا تَكْنِسُ الظِّبَاءُ: (فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ) فرمائى خنس معنى ده هغه ستورې چه واپس راګرځى په خپله لار او خپل ځائ ته واپس كيږى او د جوار نه نيغ تلونكى ستورى مراد دى او د كنس نه هغه ستورى مراد دى چه د هوسئى په شان پټيږى. د ستورو درې صفتونه ذكر دى دا د كرمانى رحمه الله په قول اووه سيارات دى او د قسطلانى رحمه الله په قول زحل، مشترى، مريخ، زهره او عطارد مراد دى چه كله د مغرب نه مشرق طرف ته نيغ ځى اوكله بيا په دغه لار واپس راګرځى او كله نمر سره خواكې راشى او غائب شى لكه څنګه چه هوسئى د ښاخونو نه جوړشوى كوركښې پټيږى. (۱)

قوله: تَنَفَّسَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ: آيت كښې دى (وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ) اوقسم دې د سحر كله چه هغه راشى، تنفس معنى ورځ راختل.

قوله: وَالظَّنِينُ الْمُتَّهَمُ وَالضَّنِينُ يَضَنُّ بِهِ: (وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ) په دې كښې دوه

---

۱) ماخوذ ازحاشيه كتاب ۷۳۵ و تفسيرعثمانى-۷۸۰

قراءتونه دی یوقراءت دَ ابن کثیر او کسائی دې "ظنین" په معنی متبهم په چا چه تهمت لګولې شوی وی او دوئم قراءت دَ حمزه او عاصم دې "بضنین" په معنی دَ بخیل.

قوله: وَقَالَ عُمَرُ النُّفُوسُ زُوِّجَتْ يُزَوَّجُ نَظِيرَهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ ثُمَّ قَرَأَ احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ: آیت کښې دی ﴿وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ﴾ حضرت عمر رضی الله عنه دَ دې په تفسیر کښې فرمائی چه اهل جنت او اهل دوزخ نه به هر سړې دَ ده په شان سره اوتړلې شی بیا هغوی دَ سورة صافات دا آیت تلاوت کړو ﴿احْشُرُوا الَّذِينَ ظَلَمُوا وَأَزْوَاجَهُمْ﴾ (ملائکه ته په حکم وی) جمع کړئی ظالمانولره اودَ هغوی سره څکونکولره.

قوله: عَسْعَسَ أَدْبَرَ: آیت کښې دی ﴿وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ﴾ اوقسم دې دَ شپې کله چه هغه ځی. عسعس په معنی د ادبر ده، واپس تلل، شاکول واپس کیدل.

[۴۱۹] باب: تفسیر سُورَةُ إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ

وَقَالَ الرَّبِيعُ بْنُ خُثَيْمٍ فُجِّرَتْ فَاضَتْ وَقَرَأَ الْأَعْمَشُ وَعَاصِمٌ فَعَدَلَكَ بِالتَّخْفِيفِ وَقَرَأَهُ أَهْلُ الْحِجَازِ بِالتَّشْدِيدِ وَأَرَادَ مُعْتَدِلَ الْخَلْقِ وَمَنْ خَفَّفَ يَعْنِي فِي أَيِّ صُورَةٍ شَاءَ إِمَّا حَسَنٌ وَإِمَّا قَبِيحٌ أَوْ طَوِيلٌ أَوْ قَصِيرٌ

قوله: فُجِّرَتْ فَاضَتْ: آیت کښې دی ﴿وَإِذَا الْبِحَارُ فُجِّرَتْ﴾ اوچه کله ټول په دریاب لاهوشی. فجرت معنی فاضت یعنی لاهوکیدل.

قوله: الذي خلقك فسواك فعدلك في اي صورة ما شاء ركبك: اعمش او عاصم "فعدلك" تخفیف سره لوستلې دې او اهل حجاز دا "فعدّلك" تشدید سره لولی، هغوی دینه په خلقت کښې دَ اعتدال مراد اخلی چه الله تعالی دَ انسان اندامونه برابر برابر جوړکړی دی، داسې نه ده چه یو لاس اوږد او بل لنډ، او کوموخلقو چه دَ دال په تخفیف سره لوستلې دې هغوی مراد اخلی چه الله تعالی په کوم صورت کښې غوښتل ته ئی جوړکړې. ښائسته یا بدرنګه، اوږد یا وړوکې. لیکن "ومن خفف" عطف که دَ "اراد" په فاعل باندې اوکړیشی نو په دواړو صورتونو کښې معتدل الخلق به مراد وی یعنی چا چه په تشدید سره لوستلې هغوی هم، او چا چه تخفیف سره هغوی هم معتدالخلق معنی مراد اخلی. اودَ دې ګنجائش په دې وجه دې چه عدل او عدل بالتشدیدوالتخفیف دواړه په یوه معنی هم راځی. یعنی ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾ نه مقصود دا دې چه دَ ټولوپه صورتونو کښې لږ ډیر فرق کیخودو، څوک ښائسته دې څوک بدرنګه، څوک اوږدې څوک لنډ خو په حیثیت مجموعی سره دَ انسان صورت دَ ټولوځناورو دَ صورت نه بهتر جوړکړې.

[۴۲۰] باب: تفسير سورة ويل للمطففين

وقال مجاهد بل ران ثبت الخطايا ثوب جوزى وقال غيره المطفف لا يوفى غيره
وقال غيره المطفف لا يوفي غيره. الرحيق: الخمر، ختامه مسك: طينته، التسنيم: يعلو شراب أهل الجنة. يوم يقوم الناس لرب العالمين.

[۴۶۵۴] (۱) حدثنا إبراهيم بن المنذر حدثنا معن قال حدثني مالك عن نافع عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما أن النبي صلى الله عليه وسلم قال يوم يقوم الناس لرب العالمين حتى يغيب أحدهم في رشحه إلى أنصاف أذنيه

قوله: ران ثبت الخطايا: آيت كښې دى (كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ) هيڅ كله نه، (يعنى د قيامت منكرانو سره هيڅ دليل نشته) بلكه (د تكذيب اصل وجه دا ده چه) د هغوى په زړونو باندې د هغوى د بدو اعمالو رنګ ناست دې. فرمائى ران معنى د ګناهونو كلكيدل.

قوله: ثوب جوزى: آيت كښې دى (هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ) واقعى كافرانو ته د هغوى د كړيشوى عمل ښه بدله ملاؤشوه. فرمائى ثوب معنى جوزى هغوى ته بدله وركړيشوه.

قوله: وقال غيره المطفف لا يوفى غيره: (وَيْلٌ لِّلْمُطَفِّفِينَ) لويه خرابى ده په ناپ تول كښې كمې كونكو دپاره. مجاهد نه غير فرمائى مطفف معنى چه بل ته پوره تول نه وركوى.

[۴۲۱] باب: تفسير سورة إذا السماء انشقت

قال مجاهد كتابه بشماله يأخذ كتابه من وراء ظهره وسق جمع من دابة ظن أن لن يحور لا يرجع إلينا وقال ابن عباس يوعون يسرون

قوله: وسق: جمع من دابة: آيت كښې دى (وَاللَّيْلِ وَمَا وَسَقَ) اوقسم دې د شپې او د هغه څيزونو كوم چه شپه راغونډوى ياپټوى. فرمائى وسق معنى شپه ځناوروغيره راجمع كوى، او د شپې تول په خپل خپل ځائ كښې راجمع كيږى.

قوله: ظن أن لن يحور: لا يرجع إلينا: آيت كښې دى (إِنَّهُ ظَنَّ أَن لَّن يَحُورَ) هغه دا خيال كړې وو چه هغه ته (د الله د طرف ته) واپس كيدل نه دى. فرمائى لن يحور معنى هغه به هيڅ كله هم زمونږ طرف ته نه واپس كيږى.

قوله: قال مجاهد: كتابه بشماله: يأخذ كتابه من وراء ظهره: دوه آياتونه دى، په يو آيت كښې دى (وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِشِمَالِهِ) بشماله " او په دوئم آيت كښې دى (وَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ

---

(۱) واخرجه ايضاً فى كتاب الرقاق قوله تعالى الايظن اولئك انهم مبعوثون ليوم عظيم، رقم الحديث ۶۵۳۱: واخرجه مسلم فى الجنة وصفة نعيمها واهلها رقم الحديث-۲۸۶۲:

وَرَآءَ ظَهْرِهٖ﴾ حضرت مجاهد رحمه الله دواړه دلته جمع کړل يعنى هغه به خپله اعمال نامه په گس لاس کښې واخلى او دَ شا دَ طرف نه به ئى اخلى (خکه چه دَ کافرلاس به دَ شادَ طرف نه راويستلې شوې وى)

[۴۲۲] بَاب فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا

[۴۶۵۵] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ حَدَّثَنَا يَحْيَى عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ قَالَ سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي مُلَيْكَةَ سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ح وحَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ عَائِشَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ح وحَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ عَنْ يَحْيَى عَنْ أَبِي يُونُسَ حَاتِمِ بْنِ أَبِي صَغِيرَةَ عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ عَنْ الْقَاسِمِ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْسَ أَحَدٌ يُحَاسَبُ إِلَّا هَلَكَ قَالَتْ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ جَعَلَنِي اللّٰهُ فِدَاءَكَ أَلَيْسَ يَقُولُ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحَاسَبُ حِسَابًا يَسِيرًا قَالَ ذَاكِ الْعَرْضُ يُعْرَضُونَ وَمَنْ نُوقِشَ الْحِسَابَ هَلَكَ

[۴۲۳] بَاب لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ

[۴۶۵۶] حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ النَّضْرِ أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ جَعْفَرُ بْنُ إِيَاسٍ عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ حَالًا بَعْدَ حَالٍ قَالَ هَذَا نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

[۴۲۴] باب: تفسير سُورَةُ الْبُرُوجِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْأُخْدُودِ شَقٌّ فِي الْأَرْضِ فَتَنُوا عَذَّبُوا وقال ابن عباس فى قوله تعالى الودود الحبيب المجيد الكريم

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْأُخْدُودِ شَقٌّ فِي الْأَرْضِ: آيت کښې دى (قُتِلَ أَصْحٰبُ الْأُخْدُودِهٖ) خندق والا مړه کړيشو، مجاهد رحمه الله فرمائى چه اخدود په زمکه کښې کندې اوخندق ته وائى.

قوله: فَتَنُوا عَذَّبُوا: آيت کښې دى (إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنٰتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ) بيشکه کومو خلقو چه ايماندارو سړو او ايماندارو ښځوته عذاب ورکړو بيا هغوى توبه اونه کړه نودَ هغوى دَ پاره دَ دوزخ عذاب دې. فرمائى فتنوا معنى هغوى عذاب ورکړو، تکليف ئى اورسولو.

[۴۲۵] باب: تفسير سُورَةُ الطَّارِقِ

هو النجم، وما اتاك ليلاً فهو طارق، النجم الثاقب: المضيئ وقال مجاهد: الثاقب: الذى يتوهج.
وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذَاتِ الرَّجْعِ سَحَابٌ يَرْجِعُ بِالْمَطَرِ ذَاتِ الصَّدْعِ تَتَصَدَّعُ بِالنَّبَاتِ

وقال ابن عباس: لقول فصل: لحق، لما عليها حافظ: الاعليها حافظ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ ذَاتِ الرَّجْعِ سَحَابٌ يَرْجِعُ بِالْمَطَرِ ذَاتِ الصَّدْعِ تَتَصَدَّعُ بِالنَّبَاتِ:
آيت مبارك كښې دى ﴿وَالسَّمَآءِ ذَاتِ الرَّجْعِ ۝ وَالْاَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ ۝﴾ قسم دې د باران ورونكى آسمان باندې، اوقسم دې د زمكې چه (تخم راوتلووخت كښې) شليږى. مجاهد رحمه الله فرمائى الرجع نه اوريځې مراد دى چه باران راګرځوى او ذات الصدع نه مراد زمكه ده كوم چه تخم راټوكوى او شليږى.

[۴۲۶] باب: تفسير سُورَةُ سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى

وقال مجاهد قدر فهدى قدر للانسان الشقاء والسعادة وهدى الانعام لمراتعها وقال ابن عباس غثاء احوى هشيما متغيرا.

[۴۶۵۷] حَدَّثَنَا عَبْدَانُ قَالَ أَخْبَرَنِي أَبِي عَنْ شُعْبَةَ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنِ الْبَرَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَوَّلُ مَنْ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ وَابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ فَجَعَلَا يُقْرِئَانِنَا الْقُرْآنَ ثُمَّ جَاءَ عَمَّارٌ وَبِلَالٌ وَسَعْدٌ ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي عِشْرِينَ ثُمَّ جَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا رَأَيْتُ أَهْلَ الْمَدِينَةِ فَرِحُوا بِشَيْءٍ فَرَحَهُمْ بِهِ حَتَّى رَأَيْتُ الْوَلَائِدَ وَالصِّبْيَانَ يَقُولُونَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ جَاءَ فَمَا جَاءَ حَتَّى قَرَأْتُ سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى فِي سُوَرٍ مِثْلِهَا

[۴۲۷] باب: تفسير سُورَةُ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ النَّصَارَى وَقَالَ مُجَاهِدٌ عَيْنٍ آنِيَةٍ بَلَغَ إِنَاهَا وَحَانَ شُرْبُهَا حَمِيمٍ آنٍ بَلَغَ إِنَاهُ لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً شَتْمًا وَيُقَالُ الضَّرِيعُ نَبْتٌ يُقَالُ لَهُ الشِّبْرِقُ يُسَمِّيهِ أَهْلُ الْحِجَازِ الضَّرِيعَ إِذَا يَبِسَ وَهُوَ سُمٌّ بِمُسَيْطِرٍ بِمُسَلَّطٍ وَيُقْرَأُ بِالصَّادِ وَالسِّينِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ إِيَابَهُمْ مَرْجِعَهُمْ

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: عَامِلَةٌ نَاصِبَةٌ: النَّصَارَى: آيت كښې دى ﴿وُجُوْهٌ يَّوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ ۝ عَامِلَةٌ نَّاصِبَةٌ ۝﴾ ډير مخونه به په هغه ورځ ذليل او محنت كونكې ستړى وى، حضرت ابن عباس رضى الله عنه فرمائى عاملة ناصبة نه مراد انصار دى. علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله د دې آيت لاندې ليكى: "يعنى په آخرت كښې تكليفونه برداشت كونكى او د مصيبت برداشت كولو نه خراب حال او بعضو وئيلى دى "عاملة ناصبة" نه د دنيا حال مراد دې يعنى څومره خلق دى چه په دنيا كښې خوارئ كولوكولو سره ستړې كيږى مګر د هغوى ټول محنتونه اوخوارئ د حق په لار د نه كيدو په وجه ټول بيكاره دى، دلته هم تكليفونه اوچت كړل او هلته هم په مصيبت كښې.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: عَيْنٍ آنِيَةٍ: بَلَغَ إِنَاهَا، وَحَانَ شُرْبُهَا، حَمِيمٍ آنٍ: بَلَغَ إِنَاهُ: آیت کښې دی (تُسْقٰى مِنْ عَيْنٍ اٰنِيَةٍ) اوډ خوټکیدلې چینې نه به پرې اوبه څکولې شی. مجاهد رحمه الله فرمائی عین انیة معنی بلغ اناها یعنی دهغې ګرمی آخری حدته اورسیدله، اوډ هغې د څکلو وخت راغلو. دسورة رحمن آیت "حمیم ان" همدغه معنی ده، چه دهغې ګرمی حدته اورسیدله.

قوله: لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةً: شَتْمًا: په هغه جنت کښې هیڅ فضول خبره نه اورې. فرمائی لاغیة نه کنځل وغیره مراد دی.

قوله: الضَّرِيعُ نَبْتٌ يُقَالُ لَهُ الشِّبْرِقُ يُسَمِّيهِ أَهْلُ الْحِجَازِ الضَّرِيعَ إِذَا يَبِسَ وَهُوَ سُمٌّ: آیت کښې دی (لَيْسَ لَهُمْ طَعَامٌ اِلَّا مِنْ ضَرِيْعٍ) اوهغوی له به بغیرد ازغنې جاړې بل هیڅ خوراك نه نصیب کیږی. فرمائی ضریع یوواښه دی کوم ته چه شبرق وائی، دا واښه چه کله اوچ شی نو اهل حجاز دې ته ضریع وائي او دا زهر دی.

قوله: بِمُسَيْطِرٍ: بِمُسَلَّطٍ، وَيُقْرَأُ بِالصَّادِ وَالسِّينِ: آیت کښې دی (لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ) ته په دوی باندې مسلط نه ئې. فرمائی مصیطر معنی مسلط اودا صاد اوسین دواړو سره لوستلې شی.

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِيَابَهُمْ: مَرْجِعَهُمْ: آیت کښې دی (اِنَّ اِلَيْنَآ اِيَابَهُمْ) هم مونږ ته به واپس کیږی. حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی ایابهم په معنی مرجعهم ده یعنی د هغوی واپس کیدل.

[۴۲۸] باب: تفسیر سُورَةُ وَالْفَجْرِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْوَتْرُ اللَّهُ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ يَعْنِي الْقَدِيمَةَ وَالْعِمَادُ أَهْلُ عَمُودٍ لَا يُقِيمُونَ سَوْطَ عَذَابٍ الَّذِي عُذِّبُوا بِهِ أَكْلًا لَمًّا السَّفُّ وَجَمًّا الْكَثِيرُ وَقَالَ مُجَاهِدٌ كُلُّ شَيْءٍ خَلَقَهُ فَهُوَ شَفْعٌ السَّمَاءُ شَفْعٌ وَالْوَتْرُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَقَالَ غَيْرُهُ سَوْطَ عَذَابٍ كَلِمَةٌ تَقُولُهَا الْعَرَبُ لِكُلِّ نَوْعٍ مِنَ الْعَذَابِ يَدْخُلُ فِيهِ السَّوْطُ لَبِالْمِرْصَادِ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ تَحَاضُّونَ تُحَافِظُونَ وَتَحُضُّونَ تَأْمُرُونَ بِإِطْعَامِهِ الْمُطْمَئِنَّةُ الْمُصَدِّقَةُ بِالثَّوَابِ وَقَالَ الْحَسَنُ يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ إِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَبْضَهَا اطْمَأَنَّتْ إِلَى اللَّهِ وَاطْمَأَنَّ اللَّهُ إِلَيْهَا وَرَضِيَتْ عَنِ اللَّهِ وَرَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَأَمَرَ بِقَبْضِ رُوحِهَا وَأَدْخَلَهَا اللَّهُ الْجَنَّةَ وَجَعَلَهُ مِنْ عِبَادِهِ الصَّالِحِينَ وَقَالَ غَيْرُهُ جَابُوا نَقَبُوا مِنْ جِيبِ الْقَمِيصِ قُطِعَ لَهُ جَيْبٌ يَجُوبُ الْفَلَاةَ يَقْطَعُهَا لَمًّا لَمَمْتُهُ أَجْمَعَ أَتَيْتُ عَلَى آخِرِهِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْوَتْرُ اللَّهُ: (وَّالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ) الوتر هو فی اللغة الفرد ومن العدد ما لیس بشفع ای زوج ومنه صلاة الوتر وهو من اسماء الله تعالی وهو الفذ الفرد جل جلاله ویطلق علی یوم عرفة وقرا حمزة وعلی بکسر الواو وقرا غیرهما بفتحها

قوله: إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ: يَعْنِي الْقَدِيمَةَ وَالْعِمَادُ أَهْلُ عَمُودٍ لَا يُقِيمُونَ: (أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍ ۝ إِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ ۝) دَقوم عاد دوه قسمونه دی یوعاد اولی او دونم عادآخره، دلته په آیت کښې "ارم" چه دَ عاد دَ پاره عطف بیان په توګه ذکر شویدې دا دَ دې خبرې دَ خودلودپاره دې چه دلته دَ عادنه عاداولی او عاد قدیمه مراد دی. وړاندې فرمائي چه عماد دَ عمود والا ته وائی اوعمود ستن ته وائی دلته دَ دینه خیمې مراد دی چه هغوی دَ خیمووالا وو، په خیموکښې به اوسیدل په کوموکښې چه دَ ستنواستعمال کیدلو.

قوله: سَوْطَ عَذَابٍ: الَّذِي عُذِّبُوا بِهِ: آیت کښې دی (فَصَبَّ عَلَيْهِمْ رَبُّكَ سَوْطَ عَذَابٍ ۝) نوستا رب په هغوی باندې د غذاب کوړا راؤروله. فرمائی سوط عذاب نه هغه څیز مراد دې کوم سره چه هغوی له عذاب ورکړیشو.

قوله: أَكْلًا لَمًّا: السَّفُّ: (وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا ۝) فرمائی اکلالما معنی ده تیرول، راغونډولو خوړلو ته وائی "لممته اجمع: اتیت علی اخره" کښې دَ دې آخره پورې اورسیدل، راغلل.

قوله: لَبِالْمِرْصَادِ: إِلَيْهِ الْمَصِيرُ: آیت کښې دی (إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمِرْصَادِ ۝) بیشکه ستا رب (دَ نافرمانو) په شیش کښې دې. فرمائی لبالمرصاد معنی ده الله تعالی طرف ته به ټول واپس څی.

قوله: تَحَاضُّونَ: تُحَافِظُونَ وَتَحُضُّونَ: تَأْمُرُونَ بِإِطْعَامِهِ: آیت کښې دی (وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ ۝) او تاسو نوروته هم دَ مسکینانودَ خوراك ورکولو ترغیب نه ورکوئی. فرمائی تحاضون په معنی دَتحافظون دې یعنی مسکین ته دَ خوراك ورکولو حفاظت نه کوئی. او بل قراءت تحضون دې یعنی تاسو دَ خوړلو حکم نه ورکوئی.

قوله: الْمُطْمَئِنَّةُ: الْمُصَدِّقَةُ بِالثَّوَابِ: آیت کښې دی (يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۝ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ۝) اې دَ اطمینان والا روحه! ته دَ خپل پروردګار (جوارِرحمت) طرف ته څه او داسې چه ته دَ هغه نه خوشحاله او هغه ستانه خوشحاله. فرمائی المطمئنة معنی دَ الله تعالی په ثواب باندې یقین لرونکې اوحضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی نفس مطمئنه هغه دې چه کله الله تعالیٰ هغه راغوبنتل غواړی نو چه هغه دَ الله تعالی طرف ته مطمئن وی او الله تعالی ته دَ هغه دَ طرف نه اطمینان وی. هغه دَ الله نه راضی او خوشحاله او الله تعالی دَ هغه نه راضی اوخوشحال وی. الله تعالی دَ خپل نفس دَ روح قبض کولو حکم ورکوی او هغه جنت ته داخله وی او هغه دَ خپلو نیکانو بندیګانونه جوړوی.

قوله: وَقَالَ غَيْرُهُ: جَابُوا: نَقَبُوا مِنْ جِيبَ الْقَمِيصِ قُطِعَ لَهُ جَيْبٌ يَجُوبُ الْفَلَاةَ: يَقْطَعُهَا: آیت کښې دی (وَثَمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ ۝) اودَ قوم ثمود سره (څه معامله اوشوه) چه په وادی قری کښې (دغر)کاڼړی تراشل. فرمائی آیت کښې جابوا په معنی دَ نقبوا دې یعنی سوړې به ئی کولې.څیرل به ئی کول. جابوا...جیب القمیص نه ماخوذ دې کله چه پریکړې

شى او په قميص كښې جيب لګولې شى هغې ته وائى. يجوب الفلاة: هغه ځنګل قطع كوى.

[۴۲۹] باب: تفسير سُورَةُ لَا أُقْسِمُ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ بِمَكَّةَ لَيْسَ عَلَيْكَ مَا عَلَى النَّاسِ فِيهِ مِنَ الْإِثْمِ وَوَالِدٍ آدَمَ وَمَا وَلَدَ لُبَدًا كَثِيرًا وَالنَّجْدَيْنِ الْخَيْرُ وَالشَّرُّ مَسْغَبَةٍ مَجَاعَةٍ مَتْرَبَةٍ السَّاقِطُ فِي التُّرَابِ يُقَالُ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ فَلَمْ يَقْتَحِمِ الْعَقَبَةَ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ فَسَّرَ الْعَقَبَةَ فَقَالَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: بِهَذَا الْبَلَدِ: بِمَكَّةَ لَيْسَ عَلَيْكَ مَا عَلَى النَّاسِ فِيهِ مِنَ الْإِثْمِ: آيت كښې دى ﴿لَآ اُقْسِمُ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ وَاَنْتَ حِلٌّۢ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ﴾ زه قسم خورم د دې ښار(مكې) او ستا د پاره په دې ښاركښې جنګ كول حلال كيدونكې دې، مجاهد رحمه الله فرمائى چه بهذاالبلد نه مراد مكه ده يعنى په تاباندې (قتال حلال كولوكښې) ګناه نشته كومه چه په نورو خلقو كښې په دې باندې ګناه ده. علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله د دې آيت لاندې ليكى: "په مكه كښې په هر سړى باندې د جنګ ممانعت دې مګر د حضور ﷺ د پاره د مكې د فتح په ورځ دا ممانعت نه ووباتې، څوك چه هغوى ﷺ سره اوجنګيدل هغه ئې اووهلو او بعضې سنګين مجرمان ئې خاص د كعبې ديوال سره قتل كړل.بيا د هغه ورځ نه پس دا ممانعت ترقيامته پورې قائم شو. په دې آيت كښې د مكې قسم خوړلو سره د هغه مشكلاتو او سختو طرف ته اشارفرمائيلې ده، په كوم كښې چه انسان تيريږى او هغه وخت كښې د دنيا د ټولو نه بزرګ انسان هم په دې ښار كښې د دشمنانود طرف نه ډيرې زياتې سختئى تيرولې د دې د پاره په منيځ كښې جمله معترضه ﴿وَاَنْتَ حِلٌّۢ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ﴾ فرمائيلوسره تسلى وركړه چه ستا احترام د دې ښار په جاهلانوكښې نشته خويووخت داسې راتلل غواړى چه ستا به هم په دې ښاركښې فاتحانه داخله وى او د دې مقدس مقام د هميشه پاكوالى او تقديس د پاره مجرمانوته سزا وركولو هم تا ته اجازت دې.

تنبيه: بعضو ﴿وَاَنْتَ حِلٌّۢ بِهٰذَا الْبَلَدِۙ﴾ معنى وانت نازل د پاره دې يعنى زه د دې ښارقسم خورم چه ته په دې ښاركښې پيداكړيشوې او پاتې شوې.

قوله: وَوَالِدٍ: آدَمَ وَمَا وَلَدَ: آيت كښې دى ﴿وَوَالِدٍ وَّمَا وَلَدَۙ﴾ قسم دې د پلار او اولاد. فرمائى والد نه حضرت ادم عليه السلام او ماولد نه د هغه اولاد مراد دې.

قوله: لُبَدًا: كَثِيرًا: آيت مبارك كښې دى ﴿يَقُوْلُ اَهْلَكْتُ مَالًا لُّبَدًاؕ﴾ وائى ما ډيرمال خرچ كړو. لبدا په معنى د كثيرا دې يعنى ډير مال.

قوله: النَّجْدَيْنِ: الْخَيْرُ وَالشَّرُّ: آيت كښې دى ﴿وَهَدَيْنٰهُ النَّجْدَيْنِۚ﴾ اوهغه ته دواړه لارې د خير او شر اوخودلې نجدين معنى خيراوشر.

قوله: مَسْغَبَةٍ: مَجَاعَةٍ: آيت مبارك كښې دى ﴿اَوْ اِطْعٰمٌ فِيْ يَوْمٍ ذِيْ مَسْغَبَةٍۙ﴾ يا خوراك وركول د

نهرې په ورځ. فرمائی مسغبة په معنی دَ مجاعة ده یعنی ولږه، نهره.

قوله: مَتْرَبَةٍ: السَّاقِطُ فِي التُّرَابِ :آیت مبارك کښې دی (اَوْمِسْكِيْنًا ذَا مَتْرَبَةٍ) یا یو فقیر محتاج ته خوراك ورکول. فرمائی متربة معنی داسې محتاج په په خاورو کښې ککړوی.

قوله: يُقَالُ :فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ: فَلَمْ يَقْتَحِمِ الْعَقَبَةَ فِي الدُّنْيَا : په آیت کښې دی "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ" مګر هغه سړې دَ دین دَ کنډې نه دې وتلې(دَدین کارونو یعنی طاعات او عبادات ته په دې وجه کنده اووئیلې شوه چه په نفس باندې ګران دی) فرمائی "فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ" معنی هغه په دنیاکښې کنده باندې نه دې تیرشوې.

[۴۳۰]باب: تفسیرسورةُ وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا

وَقَالَ مُجَاهِدٌ بِطَغْوَاهَا بِمَعَاصِيهَا وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا عُقْبَى أَحَدٍ

[۴۶۵۸]حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَمْعَةَ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ وَذَكَرَ النَّاقَةَ وَالَّذِي عَقَرَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذِ انْبَعَثَ أَشْقَاهَا انْبَعَثَ لَهَا رَجُلٌ عَزِيزٌ عَارِمٌ مَنِيعٌ فِي رَهْطِهِ مِثْلُ أَبِي زَمْعَةَ وَذَكَرَ النِّسَاءَ فَقَالَ يَعْمِدُ أَحَدُكُمْ فَيَجْلِدُ امْرَأَتَهُ جَلْدَ الْعَبْدِ فَلَعَلَّهُ يُضَاجِعُهَا مِنْ آخِرِ يَوْمِهِ ثُمَّ وَعَظَهُمْ فِي ضَحِكِهِمْ مِنَ الضَّرْطَةِ وَقَالَ لِمَ يَضْحَكُ أَحَدُكُمْ مِمَّا يَفْعَلُ وَقَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا هِشَامٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَمْعَةَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلُ أَبِي زَمْعَةَ عَمِّ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: بِطَغْوَاهَا: بِمَعَاصِيهَا :آیت کښې دی (كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِطَغْوٰىهَآ) قوم ثمود د خپل شرارت په وجه (دصالح علیه السلام) تکذیب اوکړو. مجاهد رحمه الله فرمائی چه طغواها نه ګناه مراد ده.

قوله: وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا: عُقْبَى أَحَدٍ:اوالله تعالی ته دَ دې هلاکت په انجام کښې دَ څه خرابئی (د چانه) اندیښنه اونه شوه. عقباها تفسیرکښې فرمائی عقبی احد یعنی الله تعالی ته دَ هیڅ چا دَ انجام اندیښنه نشته چه څوك به دَ هغه نه بدله واخلی.

[۴۳۱]باب: تفسیرسورةُ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى بِالْخَلَفِ :آیت کښې دی (وَكَذَّبَ بِالْحُسْنٰى) اوښه خبره (یعنی ملت اسلام) ئی دروغ اوګڼړو، حضرت ابن عباس رضی الله عنهما فرمائی چه حسنی نه انجام اودَ اعمالوثواب او بدله مراد دې.

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ تَرَدَّى مَاتَ وَتَلَظَّى تَوَهَّجُ وَقَرَأَ عُبَيْدُ بْنُ عُمَيْرٍ تَتَلَظَّى :آیت

مبارك كښې دی ﴿وَمَا يُغۡنِي عَنۡهُ مَالُهُۥٓ إِذَا تَرَدَّىٰٓ﴾ دَ هغه مال به دَ هغه هيڅ پکار رانشی کله چه هغه هلاك کيږي.. تردی په معنی هلاك شوې مړشوې.

قوله: تَلَظّٰى : تَوَهَّجُ:آيت مبارك كښې دی ﴿فَأَنذَرۡتُكُمۡ نَارٗا تَلَظَّىٰ﴾ ما تاسو دَ يو سور كړېشوی اُور نه ويرولې ئی. تلظی په معنی توهج يعنی شغلې.

[٤٣٢] بَاب وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلّٰى

[٤٦٥٩] (١) حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلْقَمَةَ قَالَ دَخَلْتُ فِي نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِ عَبْدِ اللّٰهِ الشَّأْمَ فَسَمِعَ بِنَا أَبُو الدَّرْدَاءِ فَأَتَانَا فَقَالَ أَفِيكُمْ مَنْ يَقْرَأُ فَقُلْنَا نَعَمْ قَالَ فَأَيُّكُمْ أَقْرَأُ فَأَشَارُوا إِلَيَّ فَقَالَ اقْرَأْ فَقَرَأْتُ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشٰى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلّٰى وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثٰى قَالَ أَنْتَ سَمِعْتَهَا مِنْ فِي صَاحِبِكَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ وَأَنَا سَمِعْتُهَا مِنْ فِي النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهٰؤُلَاءِ يَأْبَوْنَ عَلَيْنَا

[٤٣٣] بَاب وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثٰى

[٤٦٦٠] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ قَالَ قَدِمَ أَصْحَابُ عَبْدِ اللّٰهِ عَلٰى أَبِي الدَّرْدَاءِ فَطَلَبَهُمْ فَوَجَدَهُمْ فَقَالَ أَيُّكُمْ يَقْرَأُ عَلٰى قِرَاءَةِ عَبْدِ اللّٰهِ قَالَ كُلُّنَا قَالَ فَأَيُّكُمْ أَحْفَظُ فَأَشَارُوا إِلٰى عَلْقَمَةَ قَالَ كَيْفَ سَمِعْتَهُ يَقْرَأُ وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشٰى قَالَ عَلْقَمَةُ وَالذَّكَرِ وَالْأُنْثٰى قَالَ أَشْهَدُ أَنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ هٰكَذَا وَهٰؤُلَاءِ يُرِيدُونِي عَلٰى أَنْ أَقْرَأَ وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثٰى وَاللّٰهِ لَا أُتَابِعُهُمْ

"والذكر والانثى" دا قراءت منسوخ دې حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او حضرت ابوالدرداء رضی الله عنه دواړو ته دَ نسخ علم نه وو شوې په دې وجه به دواړو "والذكر والانثى" لوستلو (٢)

[٤٣٤] بَاب قَوْلِهِ فَأَمَّا مَنْ أَعْطٰى وَاتَّقٰى

[٤٦٦١] حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمٰنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَقِيعِ الْغَرْقَدِ فِي جَنَازَةٍ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ فَقَالَ اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطٰى وَاتَّقٰى

---

(١) وايضاً باب وما خلق الذكروالانثى رقم الحديث ٤٦٦٠:واخرجه مسلم فی الصلوة باب مايتعلق بالقرات رقم الحديث ٨٢٤:واخرجه الترمذی فی القراءة باب من سورة الليل رقم الحديث ٢٩٣٩:واخرجه النسائی فی السنن الكبرى فی التفسيرباب سورة الليل رقم الحديث-١١٦٧٦/١:

(٢) فتح الباری-٦٠٧/٨:

وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى إِلَى قَوْلِهِ لِلْعُسْرَى حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا قُعُودًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ نَحْوَهُ

[۴۳۶] بَاب فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى

[۴۶۶۳] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ خَالِدٍ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُلَيْمَانَ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ فِي جَنَازَةٍ فَأَخَذَ عُودًا يَنْكُتُ فِي الْأَرْضِ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ أَوْ مِنَ الْجَنَّةِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ قَالَ اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى الْآيَةَ قَالَ شُعْبَةُ وَحَدَّثَنِي بِهِ مَنْصُورٌ فَلَمْ أُنْكِرْهُ مِنْ حَدِيثِ سُلَيْمَانَ

[۴۳۷] بَاب قَوْلِهِ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى

[۴۶۶۴] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا وَكِيعٌ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَام قَالَ كُنَّا جُلُوسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَمَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ قَالَ لَا اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَى إِلَى قَوْلِهِ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى

[۴۳۸] بَاب قَوْلِهِ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى

[۴۶۶۵] حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا جَرِيرٌ عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا فِي جَنَازَةٍ فِي بَقِيعِ الْغَرْقَدِ فَأَتَانَا رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَعَدَ وَقَعَدْنَا حَوْلَهُ وَمَعَهُ مِخْصَرَةٌ فَنَكَّسَ فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِمِخْصَرَتِهِ ثُمَّ قَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ وَمَا مِنْ نَفْسٍ مَنْفُوسَةٍ إِلَّا كُتِبَ مَكَانُهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ وَإِلَّا قَدْ كُتِبَتْ شَقِيَّةً أَوْ سَعِيدَةً قَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللّٰهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدَعُ الْعَمَلَ فَمَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَمَنْ كَانَ مِنَّا مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ فَسَيَصِيرُ إِلَى عَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ قَالَ أَمَّا أَهْلُ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا أَهْلُ الشَّقَاوَةِ فَيُيَسَّرُونَ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاءِ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى الْآيَةَ

[٤٣٩] بَاب فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَى

[٤٦٦٦] حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ الْأَعْمَشِ قَالَ سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ عُبَيْدَةَ يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي جَنَازَةٍ فَأَخَذَ شَيْئًا فَجَعَلَ يَنْكُتُ بِهِ الْأَرْضَ فَقَالَ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنْ النَّارِ وَمَقْعَدُهُ مِنْ الْجَنَّةِ قَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ أَفَلَا نَتَّكِلُ عَلَى كِتَابِنَا وَنَدَعُ الْعَمَلَ قَالَ اعْمَلُوا فَكُلٌّ مُيَسَّرٌ لِمَا خُلِقَ لَهُ أَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ السَّعَادَةِ فَيُيَسَّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ السَّعَادَةِ وَأَمَّا مَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّقَاءِ فَيُيَسَّرُ لِعَمَلِ أَهْلِ الشَّقَاوَةِ ثُمَّ قَرَأَ فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى الْآيَةَ

قوله: إِلَّا وَقَدْ كُتِبَ مَقْعَدُهُ مِنْ النَّارِ وَمَقْعَدُهُ مِنْ الْجَنَّةِ: بعض حضراتو "ومقعده من الجنة" واؤ دَ "او" په معنى كښې اخستې دې او په بعض رواياتوكښې "او" موجود هم دې، مطلب دا دې چه يا جنت كښې دَ هغه ځائ ليكلې شوې دې يا دوزخ كښې. داسې نه ده چه دواړو ځايونوكښې دې. خو دا خبره صحيح نه ده ځكه چه په بعضو رواياتوكښې صفاصفا دَ دې صراحت موجود دې چه دَ هر سړى ځائ په جنت او دوزخ دواړوكښې وى[1] اوس دا يوه بله خبره ده چه كه ده ته جنت ملاؤ شى نودَ دوزخ ځائ به دَ ده دَ پاره نه وى او چه دوزخ ملاؤ شى نو دَجنت ځائ به دَ ده دَ پاره نه وى [2]

[٤٤٠] باب: تفسير سُورَةُ وَالضُّحَى

وَقَالَ مُجَاهِدٌ إِذَا سَجَى اسْتَوَى وَقَالَ غَيْرُهُ سَجَى أَظْلَمَ وَسَكَنَ عَائِلًا ذُو عِيَالٍ

آيت مبارك كښې سجى معنى استوى يعنى چه كله شپه دَ ورځې برابره شى او دَ مجاهد نه غير وائى چه سجى معنى اظلم وسكن يعنى چه كله شپه تياره او خاموشه شى.

قوله: عَائِلًا: فَأَغْنَى ذُو عِيَالٍ: آيت كښې دى ﴿وَوَجَدَكَ عَآئِلًا فَأَغْنَىٰ﴾ او الله تعالى ته ناچاره اوليدلې نو مالداره ئې جوړكړې. فرمائى عائلا معنى عيال دار، بال بچه دار، دا دَ ابوعبيده تفسير دې، جمهور مفسرين عائلا معنى نادار او فقير اخلى.

[٤٦٦٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا الْأَسْوَدُ بْنُ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدُبَ بْنَ سُفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ اشْتَكَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَقُمْ لَيْلَتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا فَجَاءَتْ امْرَأَةٌ فَقَالَتْ يَا مُحَمَّدُ إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ يَكُونَ شَيْطَانُكَ قَدْ تَرَكَكَ لَمْ أَرَهُ قَرِبَكَ مُنْذُ

---

[1] فيض البارى-٤/٢٥٦:

[2] په دې حديث باندې تفصيلى بحث به وړاندې په كتاب القدركښې ان شاء الله راځى-

لَيلَتَيْنِ أَوْثَلَاثَةٍ فَأَنْزَلَ اللّٰهُ عَزَّوَجَلَّ وَالضُّحىٰ وَاللَّيْلِ إِذَاسَجىٰ مَاوَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَاقَلىٰ قَوْلُهُ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَاقَلىٰ تُقْرَأُ بِالتَّشْدِيدِ وَالتَّخْفِيفِ بِمَعْنًى وَاحِدٍ مَاتَرَكَكَ رَبُّكَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَاتَرَكَكَ وَمَاأَبْغَضَكَ

[۴۴۱] بَاب مَاوَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَاقَلىٰ

[۴۶۶۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ قَيْسٍ قَالَ سَمِعْتُ جُنْدُبًا الْبَجَلِيَّ قَالَتْ امْرَأَةٌ يَارَسُولَ اللّٰهِ مَا أَرَى صَاحِبَكَ إِلَّا أَبْطَأَكَ فَنَزَلَتْ مَاوَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَاقَلىٰ

دلته دَ اسودبن قیس ړومبنۍ او دوئم روایت کښې عنوان بدل دې، په اول روایت کښې سوال کونکې ښځې دَ "یامحمد" نو واخستو او سوال ئی اوکړو او په دوئم روایت کښې "یارسول الله" دې دغه شان په اولنی روایت کښې "ان یکون شیطانك..." راغلې دې او په دوئم کښې "ان یکون صاحبك....." راغلې دې. حافظ ابن حجر رحمه الله او کشمیری رحمه الله رائې دا ده چه په اولنی روایت کښې سوال کونکې ښځه کافره ، ابولهب ښځه ام جمیل ده او په دوئم روایت کښې سوال کونکې ښځه ام المؤمنین حضرت خدیجه رضي الله عنها ده.[۱]

او دا هم کیدیشی چه دَ اسود بن قیس نه روایت کونکې شعبه دې. ممکنه ده چه هغه روایت بالمعنی کړې وی ګنی اصل خبره هم هغه ده چه دَ ابولهب ښځې دا سوال کړې وو لکه چه په ړومبی روایت کښې دی[۲]

[۴۴۲] بَاب: تفسیر سُورَةُ أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ وِزْرَكَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْقَضَ أَثْقَلَ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ أَيْ مَعَ ذٰلِكَ الْعُسْرِ يُسْرًا آخَرَ كَقَوْلِهِ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ وَلَنْ يَغْلِبَ عُسْرٌ يُسْرَيْنِ وَقَالَ مُجَاهِدٌ فَانْصَبْ فِي حَاجَتِكَ إِلَى رَبِّكَ وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: وِزْرَكَ: فِي الْجَاهِلِيَّةِ: ﴿وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ﴾ مجاهد رحمه الله فرمائی چه د ﴿وِزْرَكَ﴾ نه مراد هغه غیرافضل کار دې چه دَ حضور اکرم صلى الله عليه وسلم نه دَ نبوت نه وړاندې صادر شوې وو هغه دلته په وزر سره تعبیر کړې شو.

قوله: أَنْقَضَ: أَثْقَلَ: آیت کښې دی ﴿الَّذِي أَنقَضَ ظَهْرَكَ﴾ کوم چه دَ هغه ملاماته کړې وه.

---

[۱] فتح الباری ۸/۷۱۱ وفیض الباری-۴/۲۵۲:

[۲] شرح الکرمانی-۱۸/۱۹۷:

فرمائی انقض په معنی دَ ثقل دې يعنی وزندار کړو.

قوله: مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا: ابن عينيه فرمائی چه دَ دې مطلب دا دې چه ګران سره يوه آسانی ده. دَ معانی او بلاغت قاعده ده چه کله کلمه معرف باللام مکرر راشی نود دواړو مصداق يو وی ليکن که نکره مکرر وی نو په هغه صورت کښې به دَ دواړو مصداق جدا جدا وی. دلته العسر مکرر راغلې دې او معرف باللام دې په دې وجه په دواړوځايونوکښې يو مراد دې. او يسرا مکرر راغلې دې او نکره دې په دې وجه دَ دواړو مصداق جدا جدا دې کوم نه چه نتيجه دا راوتله چه هم په يو عسر سره دَ دوو آسانو وعده ده.(۱) هم دې قاعدې ته اشاره کولوسره ابن عينيه رحمه الله فرمائی "ای مع ذلك العسر يسرا آخر" دې يوې تنګئی سره يوه آسانی به بله وی. "کقوله: ﴿هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَآ اِلَّآ اِحْدَى الْحُسْنَيَيْنِ ط﴾ يعنی څنګه چه دَ مؤمن دَ پاره په دې آيت کښې دَ تعدد حسنيين زيرې دې، دغه شان په دې سورة کښې هم دَ تعدد يسر خبر ورکړيشوې دې.

قوله: فَانْصَبْ فِي حَاجَتِكَ إِلَى رَبِّكَ: آيت کښې دی ﴿فَإِذَا فَرَغْتَ فَانْصَبْ﴾ نو چه کله تاسو د (تبليغی احکامونه) فارغ شئی نو (په نورو عباداتو متعلقه بذات خاص کښې) محنت کوئی. مجاهد رحمه الله فرمائی فانصب معنی ده دَ خپل رب نه په خپل حاجت کښې خواری کوه.

[۴۴۳] باب: تفسير سورة وَالتِّين

وَقَالَ مُجَاهِدٌ هُوَ التِّينُ وَالزَّيْتُونُ الَّذِي يَأْكُلُ النَّاسُ يُقَالُ فَمَا يُكَذِّبُكَ فَمَا الَّذِي يُكَذِّبُكَ بِأَنَّ النَّاسَ يُدَانُونَ بِأَعْمَالِهِمْ كَأَنَّهُ قَالَ وَمَنْ يَقْدِرُ عَلَى تَكْذِيبِكَ بِالثَّوَابِ وَالْعِقَابِ

قوله: وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ: مجاهد رحمه الله فرمائی چه دَ تين او زيتون نه هم هغه مشهورې ميوې مراد دی کومې چه خلق خوری. په آيت مبارك کښې دی ﴿فَمَا يُكَذِّبُكَ بَعْدُ بِالدِّينِ﴾ بياهغه څه څيز دې چه ستا په تکذيب باندې اماده کوی. په دې باره کښې چه خلق به دَ خپلو اعمالوبده بيامومی، نولکه چه داسې اووئيل څوك قدرت لری دَ ثواب او عقاب متعلق ستا په تکذيب باندې.

[۴۶۶۹] حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ قَالَ أَخْبَرَنِي عَدِيٌّ قَالَ سَمِعْتُ الْبَرَاءَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي سَفَرٍ فَقَرَأَ فِي الْعِشَاءِ فِي إِحْدَى الرَّكْعَتَيْنِ بِالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ تَقْوِيمِ الْخَلْقِ

---

(۱) الکشاف عن حقائق غوامض التنزيل ۴/۷۷۱ وفتح الباری-۸/۷۱۲:

[۴۴۴] باب: تفسير سورة اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ

حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَتِيقٍ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ اكْتُبْ فِي الْمُصْحَفِ فِي أَوَّلِ الْإِمَامِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَاجْعَلْ بَيْنَ السُّورَتَيْنِ خَطًّا وَقَالَ مُجَاهِدٌ نَادِيَهُ عَشِيرَتَهُ الزَّبَانِيَةَ الْمَلَائِكَةَ وَقَالَ مَعْمَرٌ الرُّجْعَى الْمَرْجِعُ لَنَسْفَعَنْ قَالَ لَنَأْخُذَنْ وَلَنَسْفَعَنْ بِالنُّونِ وَهِيَ الْخَفِيفَةُ سَفَعْتُ بِيَدِهِ أَخَذْتُ

حضرت حسن بصرى رحمه الله فرمائى چه د سورة فاتحه په شروع كښې بسم الله ليكه، وړاندې د نورو سورتونو په شروع كښې يوخط د علامت فاصلې په توګه ليكه. علامه سهيلى د حضرت حسن بصرى رحمه الله قول ردكړيدې اوفرمائيلى دى "فيه شذوذ" ولې چه ټولوصحابه كرامو به د سورة په شروع كښې بسم الله ليكله.[۱]

قوله: نَادِيَهُ: عَشِيرَتَهُ: آيت كښې دى ﴿فَلْيَدْعُ نَادِيَهُ﴾ نودوى دې خپل مجلس والا راوغواړى. فرمائى ناديه معنى خپله قبيله.

قوله: الزَّبَانِيَةَ: الْمَلَائِكَةَ: آيت كښې دى ﴿سَنَدْعُ الزَّبَانِيَةَ﴾ زبانية نه فرښتې مراد دى.

قوله: الرُّجْعَى: الْمَرْجِعُ: آيت كښې دى ﴿إِنَّ إِلَى رَبِّكَ الرُّجْعَى﴾ هم ستا رب طرف ته به ټول واپس كيږى. رجعى په معنى د مرجع دې يعنى واپس كيدل دامصدردې.

قوله: لَنَسْفَعًا: لَنَأْخُذَنْ وَلَنَسْفَعَنْ بِالنُّونِ وَهِيَ الْخَفِيفَةُ سَفَعْتُ بِيَدِهِ: أَخَذْتُ: آيت كښې دى ﴿كَلَّا لَئِن لَّمْ يَنتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ﴾ هيڅ كله (داسې) نه (دى كول پكار) كه داسړې منع نه شو نو مونږ به ئى د سر نه اونيسو رابه ئى كاږو. فرمائى لنسفعن معنى مونږ به ئى ضرور اونيسو. په دې كښې نون خفيفه دې وائى سفعت بيده يعنى ما هغه د لاس نه اونيولو.

[۴۶۷۰] حَدَّثَنَا يَحْيَى حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ مَرْوَانَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي رِزْمَةَ أَخْبَرَنَا أَبُو صَالِحٍ سَلْمُوَيْهِ قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَزِيدَ قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ أَنَّ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ أَخْبَرَهُ أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ -صلى الله عليه وسلم- قَالَتْ كَانَ أَوَّلَ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- الرُّؤْيَا الصَّادِقَةُ فِي النَّوْمِ، فَكَانَ لاَ يَرَى رُؤْيَا إِلاَّ جَاءَتْ مِثْلَ فَلَقِ الصُّبْحِ، ثُمَّ حُبِّبَ إِلَيْهِ الْخَلاَءُ فَكَانَ يَلْحَقُ بِغَارِ حِرَاءٍ فَيَتَحَنَّثُ فِيهِ -قَالَ وَالتَّحَنُّثُ التَّعَبُّدُ- اللَّيَالِيَ ذَوَاتِ الْعَدَدِ قَبْلَ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى أَهْلِهِ، وَيَتَزَوَّدُ لِذَلِكَ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى خَدِيجَةَ فَيَتَزَوَّدُ بِمِثْلِهَا، حَتَّى فَجِئَهُ الْحَقُّ وَهُوَ فِي غَارِ

---

[۱] عمدة القارى-۳۰۳/۱۹:

حِرَاءٍ فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - «مَا أَنَا بِقَارِئٍ». قَالَ «فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجُهْدُ ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ اقْرَأْ. قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِئٍ. فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجُهْدُ، ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ اقْرَأْ. قُلْتُ مَا أَنَا بِقَارِئٍ. فَأَخَذَنِي فَغَطَّنِي الثَّالِثَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجُهْدُ ثُمَّ أَرْسَلَنِي. فَقَالَ (اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ * اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ * الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ) ». الآيَاتِ إِلَى قَوْلِهِ (عَلَّمَ الإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) فَرَجَعَ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - تَرْجُفُ بَوَادِرُهُ حَتَّى دَخَلَ عَلَى خَدِيجَةَ فَقَالَ « زَمِّلُونِي زَمِّلُونِي ». فَزَمَّلُوهُ حَتَّى ذَهَبَ عَنْهُ الرَّوْعُ قَالَ لِخَدِيجَةَ « أَيْ خَدِيجَةُ مَا لِي، لَقَدْ خَشِيتُ عَلَى نَفْسِي ». فَأَخْبَرَهَا الْخَبَرَ. قَالَتْ خَدِيجَةُ كَلاَّ أَبْشِرْ، فَوَاللَّهِ لاَ يُخْزِيكَ اللَّهُ أَبَدًا، فَوَاللَّهِ إِنَّكَ لَتَصِلُ الرَّحِمَ، وَتَصْدُقُ الْحَدِيثَ، وَتَحْمِلُ الْكَلَّ، وَتَكْسِبُ الْمَعْدُومَ، وَتَقْرِي الضَّيْفَ، وَتُعِينُ عَلَى نَوَائِبِ الْحَقِّ. فَانْطَلَقَتْ بِهِ خَدِيجَةُ حَتَّى أَتَتْ بِهِ وَرَقَةَ بْنَ نَوْفَلٍ وَهْوَ ابْنُ عَمِّ خَدِيجَةَ أَخِي أَبِيهَا، وَكَانَ امْرَأً تَنَصَّرَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، وَكَانَ يَكْتُبُ الْكِتَابَ الْعَرَبِيَّ وَيَكْتُبُ مِنَ الإِنْجِيلِ بِالْعَرَبِيَّةِ مَا شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَكْتُبَ، وَكَانَ شَيْخًا كَبِيرًا قَدْ عَمِيَ فَقَالَتْ خَدِيجَةُ يَا ابْنَ عَمِّ اسْمَعْ مِنِ ابْنِ أَخِيكَ. قَالَ وَرَقَةُ يَا ابْنَ أَخِي مَاذَا تَرَى فَأَخْبَرَهُ النَّبِيُّ - صلى الله عليه وسلم - خَبَرَ مَا رَأَى. فَقَالَ وَرَقَةُ هَذَا النَّامُوسُ الَّذِي أُنْزِلَ عَلَى مُوسَى، لَيْتَنِي فِيهَا جَذَعًا، لَيْتَنِي أَكُونُ حَيًّا. ذَكَرَ حَرْفًا. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - « أَوَمُخْرِجِيَّ هُمْ ». قَالَ وَرَقَةُ نَعَمْ لَمْ يَأْتِ رَجُلٌ بِمَا جِئْتَ بِهِ إِلاَّ أُوذِيَ، وَإِنْ يُدْرِكْنِي يَوْمُكَ حَيًّا أَنْصُرْكَ نَصْرًا مُؤَزَّرًا. ثُمَّ لَمْ يَنْشَبْ وَرَقَةُ أَنْ تُوُفِّيَ، وَفَتَرَ الْوَحْىُ، فَتْرَةً حَتَّى حَزِنَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم -

د سند توضيح: دلته په سند کښې تحويل دې. او دوه سندونه دی. دَ اول سند الفاظ امام بخاری رحمه الله "بدء الوحی" کښې ذکر کړی دی اودَ تحويل نه پس چه کوم سند ثانی دې هغه دَ سعيدبن مروان بغدادی نه شروع کيږی دَ هغې الفاظ دلته بيان شوی دی.

په ړومبی سندکښې امام بخاری او ابن شهاب زهری په مينځ کښې درې واسطې دی ① يحيی بن بکير ② ليث بن سعد ③ عقيل.

دغه شان په دوئم سند کښې دَ امام بخاری او ابن شهاب زهری په مينځ کښې پنځه واسطې دی ① سعيدبن مروان ② محمدبن عبدالعزيز ③ ابوصالح سلمويه ④ عبدالله بن مبارک ⑤ يونس بن يزيد، دې نه پس بيا زهری دَ حضرت عروه او حضرت عائشه رضی الله عنها نه روايت کوی. دغه شان دَ امام بخاری نه دَ نبی کريم صلی الله عليه وسلم پورې اته واسطې دی په دې وجه دې روايت ته ثمانی الاسناد وائی. دَ ړومبی سند دَ رجال تعارف "بدء الوحی" کښې شوې دې، په دوئم سندکښې دَ امام بخاری شيخ سعيدبن مروان دې.

سعيد بن مروان: دَ هغوی کنيت ابوعثمان دې او دَ بغدادی په نسبت دَ هغه ذکر کولې شی،

دي دَ امام بخاری دَ طبقې دې او دَ هغه په بخاری شریف کښې همدغه یوروایت دې.(١) دا سعیدبن سلیمان واسطی، سلیمان بن حرب، سویدبن سعید، محمدبن عبدالعزیز بن ابی رزمه نه روایت کوی اوده نه ابراهیم بن اسحاق، احمدبن سلمه، محمدبن اسحاق بن خزیمه او امام بخاری روایت نقل کړیدې.(٢)دَ هغوی وفات دَ امام بخاری نه څلور کاله پس شویدې.(٣) حاکم ابوعبدالله نیشاپوری فرمائی چه دَهغوی وفات دَ پیرپه ورځ ١٥ شعبان کال ٢٥٢ هجری نیشاپورکښې اوشو او محمدبن یحیی ذهلی دَ هغوی جنازه اوکړه.(٤) سعید بن ابوعثمان یو بل هم دې، هغه "ازدی رهاوی" په نسبت سره یادیږی. بعض حضراتو وئیلی چه دواړه یو دی لیکن صحیح خبره داده چه دواړه جداجدا دی. (٥)

محمدبن عبدالعزیز بن ابی رزمه: دوی دَ "مروزی" په نسبت سره یادولې شی، په محدثینو کښې دَ امام احمدبن حنبل رحمه الله دَ طبقې دې. دَ بخاری دَ شیوخو دَوسطی طبقې سره تعلق لری. دَ هغوی په بخاری شریف کښې صرف دغه یو روایت دې. (٦)ابوحاتم دَ هغوی باره کښې فرمائی :صدوق (٧)امام نسائی رحمه الله اودارقطنی فرمائی: ثقة(٨)ابن حبان کتاب الثقات کښې دَ هغوی ذکر کړیدې. (٩) دَ هغوی وفات ٢٤١ھ کښې شوې. (١٠)

قوله: اخبرنا ابوصالح سلموية:

ابوصالح سلمویه: دَ هغوی نوم سیلمان بن صالح دې، سلیمان سلمویه جوړشو، دَنحویانو دَ قاعدې مطابق هغه سلمویه لوستلې شی او محدثین هغه ته سلمویه وائی. دې دَ بخاری استاذ الاستاذ محمدبن عبدالعزیز دَ طبقې دې اودَ عبدالله بن مبارك دَ مخصوص استاذانو نه دې اودَ هغوی نه په کثرت سره روایات مشهور دی. امام بخاری دَ عمر په لحاظ سره دَ هغوی دَ پائې نه شمیرلې کیږی لیکن دَ امام ملاقات هغوی سره نه دې شوې.دَ هغوی وفات

---

(١) عمدة القاری ١٩/٣٠٣:وفتح الباری-٨/٧١٦:

(٢) تهذیب الکمال-٥٧-١١/٥٦:

(٣) عمدة القاری-١٩/٣٠٣:

(٤) تهذیب الکمال ٥٧-١١/٥٦: دَ هغوی دَ حالاتودپاره اوګورئی تاریخ بغدادی ٩/٩١ :والجمع لابن القیسر انی ١/١٧٤:والکاشف/١: الترجمه ١٩٧٥وخلاصة الخزرجی/١:الترجمة-٢٥٣٦

(٥) تعلیقات تهذیب الکمال-١١/٥٦:

(٦) عمدة القاری ١٩/٣٠٣:وفتح الباری-٨/٧١٦:

(٧) الجرح والتعدیل/٨:الترجمة-٣٠

(٨) تهذیب الکمال-١/٢٦:

(٩) ثقات ابن حبان-٩/٩٥:

(١٠) تهذیب الکمال١٠/٢٦: دَ هغوی دَ حالاتودپاره اوګورئی تاریخ الکبیر/١:الترجمة ٤٩٨:و الجرح والتعدیل/٨:الترجمة ٣٠ وتهذیب التهذیب ٩/٣١٢وخلاصة الخزرجی/٢:الترجمة-٦٤٥٣

په ۲۱۰ هـ کښې شوې.(۱) حافظ ابن حجر او علامه عينى مطابق ابوصالح سلمويه په صحيح بخارى کښې همدغه يو روايت دې.(۲) ليکن هغوى ته سهو شوې ده ځکه چه د ابوصالح سلمويه يو روايت كتاب الكفاله کښې هم راغلې دې.(۳) هلته کښې حافظ پخپله د دې تصريح هم کړيده چه د حديث راوى ابوصالح سلمويه دې.(۴)- دا روايت په بدء الوحى کښې تيرشوې دې او هلته په دې تفصيلى بحث شويدې.

[۴۶۷۱] قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ شِهَابٍ فَأَخْبَرَنِي أَبُو سَلَمَةَ أَنَّ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الأَنْصَارِيَّ - رضي الله عنهما - قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صلى الله عليه وسلم - وَهُوَ يُحَدِّثُ عَنْ فَتْرَةِ الْوَحْىِ قَالَ فِي حَدِيثِهِ «بَيْنَا أَنَا أَمْشِى سَمِعْتُ صَوْتًا مِنَ السَّمَاءِ فَرَفَعْتُ بَصَرِى، فَإِذَا الْمَلَكُ الَّذِى جَاءَنِى بِحِرَاءٍ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِىٍّ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ فَفَرِقْتُ مِنْهُ فَرَجَعْتُ فَقُلْتُ زَمِّلُونِى زَمِّلُونِى». فَدَثَّرُوهُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى (يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ * قُمْ فَأَنْذِرْ * وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ * وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ * وَالرِّجْزَ فَاهْجُرْ). قَالَ أَبُو سَلَمَةَ وَهِىَ الأَوْثَانُ الَّتِى كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَعْبُدُونَ. قَالَ ثُمَّ تَتَابَعَ الْوَحْىُ

دا تعليق نه دې بلکه ماقبل دوسندونوسره موصول دې. نوعلامه عينى ليکى هذا موصول بالاسنادين المذكورين فى اول الباب.(۵)

[۴۴۵] بَاب قَوْلُهُ خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

[۴۶۷۲] حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ حَدَّثَنَا اللَّيْثُ عَنْ عُقَيْلٍ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ عَنْ عُرْوَةَ أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ

[۴۴۶] بَاب قَوْلُهُ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ

[۴۶۷۳] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنِ الزُّهْرِيِّ ح وَقَالَ اللَّيْثُ حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ قَالَ مُحَمَّدٌ أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَوَّلُ مَا بُدِئَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّؤْيَا الصَّادِقَةُ جَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِى خَلَقَ خَلَقَ الإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الأَكْرَمُ الَّذِى عَلَّمَ بِالْقَلَمِ

---

(۱) عمدة القارى ۱۹/۳۰۳: وفتح البارى -۸/۷۱۶:

(۲) عمدة القارى ۱۹/۳۰۳: وفتح البارى-۸/۷۱۶:

(۳) صحيح بخارى مع فتح البارى كتاب الكفاله باب جوارابى بكر فى عهد النبى) وعقده رقم الحديث-۲۲۹۷

(۴) فتح البارى ۴۷۷-۴/۴۷۶: كتاب الكفاله

(۵) عمدة القارى-۱۹/۳۰۷:

[۴۴۷] باب الَّذِی عَلَّمَ بِالْقَلَمِ

[۴۶۷۴] حَدَّثَنَا عَبْدُاللّٰهِ بْنُ یُوسُفَ حَدَّثَنَا اللَّیْثُ عَنْ عُقَیْلٍ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ سَمِعْتُ عُرْوَةَ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهَا فَرَجَعَ النَّبِیُّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ إِلَی خَدِیجَةَ فَقَالَ زَمِّلُونِی زَمِّلُونِی فَذَکَرَ الْحَدِیثَ

[۴۴۸] بَاب کَلَّا لَئِنْ لَمْ یَنْتَهِ لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِیَةِ نَاصِیَةٍ کَاذِبَةٍ خَاطِئَةٍ

[۴۶۷۵] حَدَّثَنَا یَحْیَی حَدَّثَنَا عَبْدُالرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنْ عَبْدِالْکَرِیمِ الْجَزَرِیِّ عَنْ عِکْرِمَةَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ قَالَ أَبُوجَهْلٍ لَئِنْ رَأَیْتُ مُحَمَّدًا یُصَلِّی عِنْدَ الْکَعْبَةِ لَأَطَأَنَّ عَلَی عُنُقِهِ فَبَلَغَ النَّبِیَّ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَوْ فَعَلَهُ لَأَخَذَتْهُ الْمَلَائِکَةُ تَابَعَهُ عَمْرُوبْنُ خَالِدٍ عَنْ عُبَیْدِاللّٰهِ عَنْ عَبْدِالْکَرِیمِ

[۴۴۹] باب: تفسیر سُورَةُ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ (القدر)

یُقَالُ الْمَطْلَعُ هُوَ الطُّلُوعُ وَالْمَطْلِعُ الْمَوْضِعُ الَّذِی یُطْلَعُ مِنْهُ أَنْزَلْنَاهُ الْهَاءُ کِنَایَةٌ عَنْ الْقُرْآنِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ خَرَجَ مَخْرَجَ الْجَمِیعِ وَالْمُنْزِلُ هُوَاللّٰهُ وَالْعَرَبُ تُوَکِّدُ فِعْلَ الْوَاحِدِ فَتَجْعَلُهُ بِلَفْظِ الْجَمِیعِ لِیَکُونَ أَثْبَتَ وَأَوْکَدَ

آیت کښې دی ﴿إِنَّآ أَنزَلْنَٰهُ فِى لَيْلَةِ ٱلْقَدْرِ﴾ فرمائی انزلناه کښې هاضمیر دَ قرآن کریم طرف ته راجع دې سره د دې نه چه دَ قرآن لفظ اول نه دې ذکر مگرحکماً مذکور دې او سیاق په دې باندې دلالت کوی. امام بخاری دلته دَ ابوعبیده "مجازالقرآن" عبارت نقل کړېدې چه په دې سورة کښې انا انزلنا دَ جمع صیغه استعمال شویده حالانکه قرآن نازل کونکې خو صرف یو الله دې، نودا دِ جمع صیغه د دې دَ پاره استعمال شویده چه اهل عرب دَ واحد دَ فعل دَ تاکید په غرض دَ جمع صیغه تعبیر کوی. دا خبره هغوی کړې ده چه کله په اهل عرب کښې مشهوره ده چه د تعظیم په غرض واحد فعل دَ جمع سره تعبیرکوی، امام بخاری دغه شان د ابوعبیده خبرې بغیرد تحقیق نه نقل کوی. دَ دې نتیجه دا ده چه کتاب التفسیرکښې ډیر اقوال مرجوح دی.

قوله: یُقَالُ الْمَطْلَعُ هُوَ الطُّلُوعُ وَالْمَطْلِعُ الْمَوْضِعُ الَّذِی یُطْلَعُ مِنْهُ: آیت کښې دی ﴿سَلَٰمٌ هِىَ حَتَّىٰ مَطْلَعِ ٱلْفَجْرِ﴾ (اوهغه شپه) ټوله سلام دې (او) هغه شپه دَ قدردَ سحردَ راختوپورې وی. فرمائی مطلع (په فتح دَ لام مصدر میمی) په معنی دَ طلوع دې، اوهمدغه دَ جمهورو قراءت دې او مطلع (په کسر دَ لام) ظرف مکان دې یعنی هغه ځائ کوم ځائ نه چه نمر راخیژی.

[۴۵۰] باب: تفسیر سُورَةُ لَمْ یَکُنْ

مُنْفَکِّینَ زَائِلِینَ قَیِّمَةٌ الْقَائِمَةُ دِینُ الْقَیِّمَةِ أَضَافَ الدِّینَ إِلَی الْمُؤَنَّثِ

قوله: مُنفَكِّينَ: زَائِلِينَ :آيت كښې دى ﴿لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتٰبِ وَالْمُشْرِكِيْنَ مُنفَكِّيْنَ حَتّٰى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ﴾ كوم خلق چه د اهل كتاب او مشركينونه (قبل بعثت نبويه) كافروو هغوى (د خپل كفر نه هيڅ كله) نه منع كيدونكى وو تركومې چه هغوى له واضح دليل نه راتلو.

قوله: قَيِّمَةٌ: الْقَائِمَةُ: ﴿وَذٰلِكَ دِيْنُ الْقَيِّمَةِ﴾ دين مذكردې او **القيمة** مونث دې. د دې جواب دا دې چه دين مضاف دې او ملة طرف ته كوم چه محذوف دې. او ملة مونث دې نو اوس به په دواړوكښې مطابقت اوشى.[1]

[۴۶۷۶] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ سَمِعْتُ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأُبَيٍّ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا قَالَ وَسَمَّانِي قَالَ نَعَمْ فَبَكَى

دا روايت هم په دې سند ابواب المناقب كښې تيرشويدې.[2]

حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ حَسَّانَ حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأُبَيٍّ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَقْرَأَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ قَالَ أُبَيٌّ آللَّهُ سَمَّانِي لَكَ قَالَ اللَّهُ سَمَّاكَ لِي فَجَعَلَ أُبَيٌّ يَبْكِي قَالَ قَتَادَةُ فَأُنْبِئْتُ أَنَّهُ قَرَأَ عَلَيْهِ لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ

[۴۶۷۷] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ أَبُو جَعْفَرٍ الْمُنَادِي حَدَّثَنَا رَوْحٌ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ عَنْ قَتَادَةَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِأُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أُقْرِئَكَ الْقُرْآنَ قَالَ آللَّهُ سَمَّانِي لَكَ قَالَ نَعَمْ قَالَ وَقَدْ ذُكِرْتُ عِنْدَ رَبِّ الْعَالَمِينَ قَالَ نَعَمْ فَذَرَفَتْ عَيْنَاهُ

قوله: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ أَبُو جَعْفَرٍ الْمُنَادِي:

احمد بن ابى داؤد جعفر المناوى: د فربرى په نسخه كښې دغه شان واقع شوى دى.علامه ابوالقاسم هبة الله ابن حسين لالكائى نه خطيب بغدادى نقل كړيدى چه دلته د امام نه اشتباه شويده او هغه "احمد بن ابى داود" نقل كړيدې حالانكه د ابوجعفر منادى نوم احمد نه بلكه محمد دې.[3] بعض خلقو وئيلى دى چه د محمد يو روړو احمد. وو امام دا روايت د

---

[1]) قال العينى :اى دين الملة القائمة المستقيمة فالذين مضاف الى مونث وهى الملة والقيمةصفة فحذف الموصوف)عمدة القارى-۱۹/۳۰۹:

[2]) صحيح البخارى مع فتح البارى كتاب المناقب باب مناقب ابى بن كعب رقم الحديث-۳۸۰۸

[3]) فتح البارى-۸/۷۲۶:

هغوی نه نقل کړیدي لیکن لالکائی دا ردکړیدي او وئیلی دی چه دا صحیح نه ده.[۱]
او غالب گمان دغه دي چه امام بخاری ته دلته اشتباه شویده او یابیادا وئیلی شی چه دَ امام بخاری په رائې کښې احمد او محمد یو دي، نو خطیب بغدادی دَ ابوبکر اسماعیلی نه نقل کړیدی چه عبدالله بن نادیه به کله دَ حدیث املاء کوله نووئیل به ئی "حدثنا احمد بن ابی داوٗد" نو هغه ته اووئیلې شو چه دَ ابن ابی داوٗد نوم احمد نه دې محمد دې نو هغه اووئیل چه احمد او محمد یو دی.
حافظ ابن حجر رحمه الله وائی دَ فربری دَ نسخې نه علاوه صرف "حدثنا ابوجعفر المنادی" واقع شویدې دَ "احمد بن ابی داوٗد" هلته نشته. دې نه معلومه شوه چه دا شروع دَفربری دَ طرف نه شویده او هغه په غلطئی سره "احمدبن ابی داود" اووئیل، په دې وجه امام بخاری طرف ته دَ وهم نسبت کول یا دا وینا کول چه امام بخاری احمد او محمد یو گڼړل نو دا صحیح نه ده.[۲]
لیکن بیا حافظ اوفرمائیل چه دَ محدثینویوه دا متفقه فیصله او حتمی اصول دی چه شاگرد کله دَ استاذ کلام نقل کوی نو دَ خپل طرف نه په کښې څه زیاتې نه کوی که زیاتې کول وی نو دَ هغې طریقه دا وی چه شاگرد دَ یولفظ نه دَ هغې زیاتی طرف ته اشاره کوی چه دا دَ شاگرد اضافه ده او دلته داسې یو لفظ نشته په ځکه به لامحاله دا منلې شی "احمدبن ابی داود ابوجعفر المنادی" دَ فربری په نسخه کښې هم دَ بخاری ارشاد دې. ([۳])
دَ ابوجعفر بن ابی داوٗد بخاری کښې صرف همدغه یوروایت دې دا دَ بخاری استاذ دې او دَ بخاری نه پس شپاړس کاله ژوندې وو، دَ هغه عمر دَ سلوکالونه څه زیات وو، دَ هغه نه هغه خلقو هم روایت نقل کړیدې چه امام بخاری ئی نه وولیدلې. ولې چه دَ امام بخاری وفات دَ ابوعمرو سماك نه اته اتیا (۸۸) کاله وړاندې شوې وو.دا دَ سابق او لاحق عجیبه مثال دې امام بخاری سابق شاگرد دې او ابوعمرو بن سماك لاحق شاگرد دې اودَ دواړو په مینځ کښې اته اتیا کالوفاصله ده.[۴]

[۴۵۱] باب تفسیر سورة: اِذَا زُلْزِلَتِ الْاَرْضُ زِلْزَالَهَا

قوله: فَمَنْ يَّعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَّرَهٗ يُقَالُ أَوْحَى لَهَا أَوْحَى إِلَيْهَا وَوَحَى لَهَا وَوَحَى إِلَيْهَا وَاحِدٌ: آیت کښې دی (يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ اَخْبَارَهَا) په هغه ورځ به زمکه خپل ټول (ښه اوبد) خبرونه بیان کړی په دې سبب چه ستا دَ رب به دې ته دا حکم وی. وئیلی شی اوحی لها، اوحی الیها، وحی لها، وحی الیها دَ دې ټولو هم یوه معنی ده یعنی اشاره کول او وحی لیګل.

---

[۱] فتح الباری-۸/۷۲۶:
[۲] فتح الباری-۸/۷۲۶:
[۳] فتح الباری-۸/۷۲۶:
[۴] فتح الباری-۸/۷۲۶:

[۴۶۷۸] حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْخَيْلُ لِثَلَاثَةٍ لِرَجُلٍ أَجْرٌ وَلِرَجُلٍ سِتْرٌ وَعَلَى رَجُلٍ وِزْرٌ فَأَمَّا الَّذِي لَهُ أَجْرٌ فَرَجُلٌ رَبَطَهَا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَأَطَالَ لَهَا فِي مَرْجٍ أَوْ رَوْضَةٍ فَمَا أَصَابَتْ فِي طِيَلِهَا ذَلِكَ فِي الْمَرْجِ وَالرَّوْضَةِ كَانَ لَهُ حَسَنَاتٍ وَلَوْ أَنَّهَا قَطَعَتْ طِيَلَهَا فَاسْتَنَّتْ شَرَفًا أَوْ شَرَفَيْنِ كَانَتْ آثَارُهَا وَأَرْوَاثُهَا حَسَنَاتٍ لَهُ وَلَوْ أَنَّهَا مَرَّتْ بِنَهَرٍ فَشَرِبَتْ مِنْهُ وَلَمْ يُرِدْ أَنْ يَسْقِيَ بِهِ كَانَ ذَلِكَ حَسَنَاتٍ لَهُ فَهِيَ لِذَلِكَ الرَّجُلِ أَجْرٌ وَرَجُلٌ رَبَطَهَا تَغَنِّيًا وَتَعَفُّفًا وَلَمْ يَنْسَ حَقَّ اللّٰهِ فِي رِقَابِهَا وَلَا ظُهُورِهَا فَهِيَ لَهُ سِتْرٌ وَرَجُلٌ رَبَطَهَا فَخْرًا وَرِئَاءً وَنِوَاءً فَهِيَ عَلَى ذَلِكَ وِزْرٌ فَسُئِلَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْحُمُرِ قَالَ مَا أَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَيَّ فِيهَا إِلَّا هَذِهِ الْآيَةَ الْفَاذَّةَ الْجَامِعَةَ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

په كتاب الاعتصام كښې دا روايت په دې سندسره به راځى او په كتاب الجهاد كښې هم دا روايت تيرشوې دې.(١)

[۴۵۲] بَاب وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

[۴۶۷۹] حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ قَالَ أَخْبَرَنِي مَالِكٌ عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْحُمُرِ فَقَالَ لَمْ يُنْزَلْ عَلَيَّ فِيهَا شَيْءٌ إِلَّا هَذِهِ الْآيَةُ الْجَامِعَةُ الْفَاذَّةُ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

[۴۵۳] بَاب: تفسير سورة وَالْعَادِيَاتِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْكَنُودُ الْكَفُورُ يُقَالُ فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا رَفَعْنَا بِهِ غُبَارًا لِحُبِّ الْخَيْرِ مِنْ أَجْلِ حُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ لَبَخِيلٌ وَيُقَالُ لِلْبَخِيلِ شَدِيدٌ حُصِّلَ مُيِّزَ

قوله: وَقَالَ مُجَاهِدٌ: الْكَنُودُ الْكَفُورُ: آيت كښې دى ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ﴾ په دې كښې كنود معنى ناشكرا يعنى انسان دَ خپل رب ډيرناشكرا دې.

قوله: يُقَالُ: فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا: رَفَعْنَا بِهِ غُبَارًا: يعنى هغه اسونه گرد اوچتوى، الوزوى.

قوله: لِحُبِّ الْخَيْرِ: مِنْ أَجْلِ حُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ: لَبَخِيلٌ وَيُقَالُ لِلْبَخِيلِ: شَدِيدٌ: آيت كښې دى ﴿وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ﴾ او هغه دَ مال په مينه كښې ډير سخت بخيل دې فرمائى لِحُبِّ الْخَيْرِ كښې لام دَ تعليل دَ پاره دې يعنى دَ مال دَ محبت دَ وجه نه او شديد په معنى بخيل، بخيل ته شديد وائى.

قوله: حُصِّلَ: مُيِّزَ: آيت كښې دى ﴿وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ﴾ او ښكاره به شى كوم څه چه په

---

(١) صحيح البخارى كتاب الجهاد باب الخيل لثلاثة ١/۴۰۰: باب الاحكام التى تعرف بالدلائل-٢/١٠٩٣:

زړونو كښې دى. فرمائى حصل په معنى ميز دې، يعنې جدا به شى او ځان او ممتازبه شى.

[۴۵۴] باب: تفسير سورة القارعة

كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ كَغَوْغَاءِ الْجَرَادِ يَرْكَبُ بَعْضُهُ بَعْضًا كَذَلِكَ النَّاسُ يَجُولُ بَعْضُهُمْ فِي بَعْضٍ كَالْعِهْنِ كَأَلْوَانِ الْعِهْنِ وَقَرَأَ عَبْدُ اللَّهِ كَالصُّوفِ

آيت كښې دى ﴿يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ﴾ په كومه ورځ چه انسانان دَ پريشانه پتنګانوپه شان "كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ" دَ پريشانه ملخانو په شان په يوبل ورخيږى، دغه شان به دَ قيامت په ورځ دَ پريشانئى په حال كښې په يوبل به چكرې وهى او ګرځى به.

قوله: كَالْعِهْنِ: كَأَلْوَانِ الْعِهْنِ: آيت كښې دى ﴿وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ﴾ اوغرونه به دَ ويشنلې شوى رنګينې وړئى په شان شى. فرمائى كَالْعِهْنِ نه الوان عهن كښې تشبيه وركول مقصود دى، عهن رنګينه وړئى ته وائى. دَ غرونورنګ هم مختلف وى په دې وجه دَ رنګينې وړئى سره تشبيه وركړيده. علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله ليكى: لكه څنګه چه وړئى ويشنونكې وړئى ويشنلوسره يوه يوه جدا كوى الوزوې دغه شان به غرونه جدا شى الوزى به.

[۴۵۵] باب: تفسير سورة أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ التَّكَاثُرُ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ

آيت كښې دى ﴿أَلْهَاكُمُ التَّكَاثُرُ﴾ (دنياوى سامان باندې) فخركول به تا(دَ آخرت) نه غافله ساتى، حضرت ابن عباس رضى الله عنه فرمائى چه تكاثر معنى مال دولت ډيروالې.

[۴۵۶] باب: تفسير سورة وَالْعَصْرِ

وَقَالَ يَحْيَى الْعَصْرُ الدَّهْرُ أَقْسَمَ بِهِ

[۴۵۷] باب: تفسير سورة وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ

الْحُطَمَةُ اسْمُ النَّارِ مِثْلُ سَقَرَ وَلَظَى

آيت كښې دى ﴿كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ﴾ هيڅ كله نه هغه خوبه دَ چقنړې كولو ځائ غورزولې شى. فرمائى حطمة دَ دوزخ يونوم دې لكه چه سقر او لظى نومونه دى.

[۴۵۸] باب: تفسير سورة أَلَمْ تَرَ (الفيل) أَلَمْ تَعْلَمْ

قَالَ مُجَاهِدٌ أَبَابِيلَ مُتَتَابِعَةً مُجْتَمِعَةً وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِنْ سِجِّيلٍ هِيَ سَنْكِ وَكِلْ

د سجيل مختلف معنى: مجاهد رحمه الله فرمائى چه "ابابيل" معنى وار په وار راتلونكى، ډلې ډلې راتلونكې مرغئى متتابعة "طير" صفت دې. "ابابيل" دا اسم جمع ده اودَ دې هيڅ واحد نشته، بعضوئيلى دى دا دَ "ابول" جمع ده. لكه "عجول" جمع چه عجاجيل راځى او بعضو وئيلى

دى دا د "ابالة" جمع ده. (۱) روميبې قول مشهور دې. حضرت ابن عباس ﷠ فرمائى چه دا يو خاص قسم مرغنى دى د كوموچه د هاتهى ځوندې خړتم وى او لاسونه ئى هم وى. (۲)

قوله: وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مِنْ سِجِّيلٍ هِيَ سَنْكِ وَكِلْ: حضرت ابن عباس ﷠ فرمائى "سجيل"هم هغه د فارسئى سنگ وگل دى مطلب دا دې چه دا لفظ د فارسى ژبې "سنگ گل" نه معرب دى سنگ كانړى ته وائى او گل خاورې ته. "سنگ گل" هغه قوت كانړوته وائى چه لمدې خاورې نه په اور كنبې پخولوسره جوړيږى.

بعض حضراتووئيلى دى چه د سجيل نه هغه دفتراورجسټر مراد دې په كوم كنبې چه د معذبينو د عذاب قسمونه درج دى.(۳)

بعضووئيلى دى چه دا د دنياد آسمان نوم دې. (۴)

بعضو وئيلى چه دا د جهنم په اور باندې پوخ شوې يوخاص قسم كانړى نوم دې.(۵)

بعضود دې ترجمه سخت او شديد سره كړيده. (۶)

[۴۵۹] باب: تفسير سُورَةُ لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ لِإِيلَافِ أَلِفُوا ذَلِكَ فَلَا يَشُقُّ عَلَيْهِمْ فِي الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ وَآمَنَهُمْ مِنْ كُلِّ عَدُوِّهِمْ فِي حَرَمِهِمْ قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لِإِيلَافِ لِنِعْمَتِي عَلَى قُرَيْشٍ

قوله: قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ لِإِيلَافِ لِنِعْمَتِي عَلَى قُرَيْشٍ: دا "لايلاف" "فليعبدوا" سره متعلق دې.(۷) هغوى له پكار دى چه د دې بيت الله د رب عبادت اوكړى ځكه چه هغه په دوى باندې انعام كړې دې چه د رحلة الشتاء او رحلة الصيف د هغوى په زړونوزكنبې محبت پيدا كړيدې او دا سفر دهغوى د پاره سهل او آسان كړيدې. مطلب دا چه زمونږ د نورو احسانونو په وجه كه چرې دوى عبادت كولود پاره نه تياريږى نو كم نه كم په دې وجه خو دوى له زمونږ عبادت كول پكار دى چه مونږ د هغوى په زړونوكنبې په گرمئى او يخنئى كنبې سفر كولومينه پيدا كړه.

---

(۱) عمدة القارى ۱۹/۳۱۴: وقال الراغب فى المفردات ۸: الواحد ابيل

(۲) عمدة القارى ۱۹/۳۱۴: ومعالم التنزيل للبغوى-۴/۵۲۸:

(۳) وفى الكشاف ۴/۷۹۹: وسجيل: كانه علم للديوان الذى كتب فيه عذاب الكفار ....كانه قيل: بحجارة من جملة العذاب المكتوب المدون، واشتقاقه من الاسجال وهوالارسال، لان العذاب موصوف بذلك-

(۴) الجامع لاحكام القران-۲۰/۱۹۸:

(۵) الجامع لاحكام القران-۲۰/۱۹۸:

(۶) الكشاف-۴/۸۰۰:

(۷) روح المعانى ۳۰/۲۸۶: وتفسير قرطبى-۲۰/۲۱۰:

بعض حضراتو وئیلی چه "لایلاف" تعلق دَ سورة الفیل آخری آیت ﴿فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَّأْكُولٍ﴾ نه دې. اودَ حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه په مصحف کښې دا دواړه سورتونه یوځائ کړې لیکلی دی.(۱)په دې صورت کښې به مطلب دا وی چه الله تعالی اصحاب فیل ته "عصف ماکول" په شان هغوی جوړ کړل چه الله تعالی قریشوته په رحلة الشتاء والصیف مینه ورکړه دَ څه په ذریعه چه هغوی دَ خپل ځان دَ پاره دَ خوراك څښاك سامان راحت او آسائش انتظامات اوکړل. الله تعالی اصحاب فیل هلاك کړل قریش محفوظ،مامون او باقی پاتې کړل.(۲) - قریشو به په کال کښې دَ تجارت په غرض دوه سفرې کولې. یخنئی کښې دَ یمن طرف ته او ګرمئی کښې دَ شام طرف ته.(۳)علامه شبیراحمد عثمانی رحمه الله لیکی: " مکه کښې غله وغیره نه پیدا کیده په دې وجه دَقریشوعادت وو چه په کال کښې به ئی دَ تجارت په غرض دوه سفرې کولې. په یخنئی کښې دَ یمن طرف ته چه ګرم ملك دې او په ګرمئی کښې دَ شام ملك ته چه یخ او آباد ملك دې. خلقو به دوی اهل حرم او خادم بیت الله ګنړل او ډیر په درنه او دَعزت او احترام په سترګه به ئی ورته کتل. دَ دوی خدمت به ئی کولو اودَ هغوی جان ومال سره به ئی هیڅ غرض نه لرلو. دغه شان به هغوی ته زړه پورې نفع کیدله، بیا به بنه په آرام او امن سره کور ناست وو پخپله به ئی هم خوړله او په نوروبه ئی هم خوړله.دَ حرم شریف څلورو واړو طرفونوته به دَ شوکې غلا ډاکې بازار ګرم وو لیکن دَ کعبې دَ ادب دَ وجه به یو ډاکو او غل په قریشو لاس نه صفاکولو. همدغه انعام دلته کښې یادکړلې شو چه دَ دې کور په خاطر تاسوته رزق درکړو او امن او آرام درکړو، دَ اصحاب فیل دَ مقابلې نه محفوظ کړیشوی. نو بیا دَ دې کور دَ خاوند بندګی ولې نه کوئی او دَ هغه رسول ولې تنګوئی، دا ډیره ناشکری او احسان فراموشی ده. که په نورو خبرو نه پوهیږئی نو داسې کولاؤ حقیقت باندې ځان پوهه کول څه ګران دی." (۴)

[۴۶۰]باب: تفسیر سُورَةُ أَرَأَيْتَ (الماعون)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ يَدُعُّ يَدْفَعُ عَنْ حَقِّهِ يُقَالُ هُوَ مِنْ دَعَعْتُ يُدَعُّونَ يُدْفَعُونَ سَاهُونَ لَاهُونَ وَ الْمَاعُونَ الْمَعْرُوفُ كُلُّهُ وَقَالَ بَعْضُ الْعَرَبِ الْمَاعُونُ الْمَاءُ وَقَالَ عِكْرِمَةُ أَعْلَاهَا

---

۱) الجامع لاحکام القران-۲۰/۲۰۰:

۲) قال الرازی فی التفسیرالکبیر " ۲۰/۱۰۲:فجعلهم کعصف ماکول "لالف قریش، ای اهلک الله اصحاب الفیل لتبقی قریش وما قد الفوا من رحلة الشتاء والصیف فان قیل :هذاضعیف، لانهم انما جعلوا کعصف ماکول، لکفرهم، ولم یجعلو کذلک لتالیف قریش، قلنا :هذاالسؤال ضعیف...لا نالانسلم ان الله تعالی انما فعل بهم ذلک لکفر هم فان الجزاء علی الکفر مؤخرللقیامة ....ولانه تعالی لوفعل بهم ذلک لکفر هم لکان قد فعل ذلک بجمیع الکفار بل انما فعل ذلک بهم لایلاف قریش ولتعظیم منصبهم واظهارقدرهم

۳)روح المعانی-۳۰/۲۷۷:

۴) تفسیرعثمانی ۸۰۳:فائده نمبر-۵

الزَّكَاةُ الْمَفْرُوضَةُ وَأَدْنَاهَا عَارِيَّةُ الْمَتَاعِ

آيت كښې دى ﴿فَذَٰلِكَ الَّذِي يَدُعُّ الْيَتِيمَ﴾ نو هغه سړې چه يتيم ته ديكې وركوى. مجاهد رحمه الله فرمائى د يدع معنى يدفع ده. هغه منع كوى. يعنى يتيم د هغه د حق اخستلونه اخوا كوى. دا د دععت نه ماخوذ دې د كوم معنى ديكه كول دى اود سورة الطور آيت ﴿يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلَىٰ نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا﴾ كښې يدعون په معنى يدفعون دې. په كومه ورځ چه به كافران په دوزخ طرف ته ديكه كړيشى.

قوله: سَاهُونَ: لَاهُونَ: ﴿فَوَيْلٌ لِّلْمُصَلِّينَ الَّذِينَ هُمْ عَن صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ﴾ نود داسې مونځ ګذارو د پاره خرابى ده چه خپل مونځونه هير كړى، ساهون په معنى د لاهون يعنى غافل بې خبره. او په آيت مبارك كښې دى ﴿وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ﴾ فرمائى ماعون اطلاق په هريو ښه كار باندې كيږى. بعضوئيلى دى ماعون اوبوته وائى او حضرت عكرمه رحمه الله فرمائى ماعون اعلى قسم فرض زكوة دې او ادنى قسم د كور د عام سامان قرض وركول دى.) لكه لوټا، پياله ماچس وغيره) علامه شبيراحمد عثمانى رحمه الله د دې آيت لاندې ليكى: يعنى زكوة او صدقات خو به څه ادا كوى معمولى لوښى مثلاً لوټه، رسي، كټوئى ستن اوتار وغيره چه څوك غواړى نو نه وركوى د كوم چه په دنيا كښې د وركولو عام رواج دې. چه د بخل اوفسق دا حال وى نود خان خودنې د مانځه به څه فائده وى. كه يو سړې خپل ځان ته مسلمان مونځ ګذار وائى ولې الله تعالى سره اخلاص او مخلوق سره همدردى نه ساتى نود هغه اسلام لفظ بې معنى دې او د هغه مونځ د حقيقت نه ډير لرې دې، دا رياكارى اوبدبختى خود دې بدبختانو طريقه كيدل پكار دى چه د الله تعالى په دين او جزاء په ورځ هيڅ عقيده نه لرى.

[٤٦١] باب: تفسير سورة إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ شَانِئَكَ عَدُوَّكَ

[٤٦٨٠] (١) حَدَّثَنَا آدَمُ حَدَّثَنَا شَيْبَانُ حَدَّثَنَا قَتَادَةُ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا عُرِجَ بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى السَّمَاءِ قَالَ أَتَيْتُ عَلَى نَهَرٍ حَافَتَاهُ قِبَابُ اللُّؤْلُؤِ مُجَوَّفًا فَقُلْتُ مَا هَذَا يَا جِبْرِيلُ قَالَ هَذَا الْكَوْثَرُ

[٤٦٨١] (٢) حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ الْكَاهِلِيُّ حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَ سَأَلْتُهَا عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ قَالَتْ نَهَرٌ أُعْطِيَهُ نَبِيُّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَاطِئَاهُ عَلَيْهِ دُرٌّ مُجَوَّفٌ آنِيَتُهُ كَعَدَدِ النُّجُومِ رَوَاهُ زَكَرِيَّاءُ وَأَبُو الْأَحْوَصِ وَمُطَرِّفٌ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ

---

(١) واخرجه ابوداؤد فى كتاب السنة باب الحوض رقم الحديث-٤٧٤٨:

(٢) واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير رقم الحديث١١٧٠٥:٣/حافتاه قباب اللؤلؤ(اى على خافتيه)مجوفاً (اى القبة كلها من لؤلؤمجوفة واللؤلؤجوهر نفيس معروف

[۴۶۸۲] (۱) حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ فِي الْكَوْثَرِ هُوَ الْخَيْرُ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ قَالَ أَبُو بِشْرٍ قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ فَإِنَّ النَّاسَ يَزْعُمُونَ أَنَّهُ نَهَرٌ فِي الْجَنَّةِ فَقَالَ سَعِيدٌ النَّهَرُ الَّذِي فِي الْجَنَّةِ مِنْ الْخَيْرِ الَّذِي أَعْطَاهُ اللَّهُ إِيَّاهُ

قوله: شَانِئَكَ: عَدُوَّكَ: آيت كښې دى (إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ) يقينى هم ستادښمن بې نوم او نښې دې. حضرت ابن عباس ﷠ فرمائى شانئك نه دښمن مراد دې.

قوله: أَتَيْتُ عَلَى نَهَرٍ حَافَتَاهُ قِبَابُ اللُّؤْلُؤِ مُجَوَّفًا: حافتا نه دَ هغه دواړه اړخه مراد دى، قباب دَ قبة جمع ده گنبد ته وائى يعنى دَ هغه نهر په دواړو غاړو باندې دَ ډومرغلرو گنبد وو.

دَ كوثر مصداق څه دې؟: په دې روايت كښې هم دغه دى چه دَ كوثرمصداق يو نهر دې چه په جنت كښې دې او دَ مسلم په روايت كښې هم دغه شان نقل كړى دى.(۲) - او په وړاندې روايت كښې حضرت ابن عباس ﷠ دَ كوثر تفسير "خير" سره كړيدې. علامه ابن تيميه﷫ خپله فتاوى كښې هم دې تفسيرته ترجيح وركړيده.(۳)-علامه عينى﷫ فرمائى دَ نهرتفسير په حديث كښې دَ نبى كريم ﷺ نه منصوص دې په دې وجه به دا راجح گرخولې شى.(۴)

دَ كوثر په تفسيركښې دَ علماؤ ډير اقوال دى توحيد، اسلام، قرآن، نبوت وغيره ډير اقوال دى. تفسير بحرمحيط كښې دى چه دَ كوثر متعلق شپږويشت(۲۶) اقوال بعض علماؤ ذكر كړى دى(۵) ليكن راجح دا دى چه دَ دې لفظ لاندې دَ هرقسم دينى او دنياوى دولتونه او حسى او معنوى نعمتونه داخل دى. چه هغوى ﷺ ته يا دَ هغوى په بركت امت مرحومه ته ملاويدونكې وو، دې نعمتونونه يو ډير لوئ نعمت حوض كوثر هم دې چه هم په دې نوم مسلمانانو كښې مشهور دې اودَ كوم په اوبوبه چه نبى كريم ﷺ دَ محشر په ورځ خپل اومت خړوبوى.(۶) دَ بعض رواياتونه دَ دې محشر كښې كيدل او اكثرو رواياتونه په جنت كښې كيدل ثابتيږى. اكثرو علماؤ داسې تطبيق وركړيدې چه اصل نهر به په جنت كښې وى او دَ دې اوبه به ميدان محشرته راوړلې شى او په يوحوض كښې به جمع كولې شى او

(۱) وايضا اخرجخ فى الرقاق باب فى الحوض وقوله تعالى :انااعطيناک الكوثر رقم الحديث۶۵۷۸ :)مع الفتح (واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير باب سورة الكوثر رقم الحدث-۱۱۷۰۴/۳:
(۲) صحيح مسلم ۲/۲۵۱ :باب اثبات حوض نبينا وصفاته
(۳) مجموع فتاوى ابن تيميه كتاب التفسير ۵۲۸-۱۶/۵۲۷ :سورة الكوثر
(۴) عمدة القارى-۱۹/۷۳۲:
(۵) تفسيربحر المحيط-۸/۵۱۹:
(۶) تفسيرعثمانى ۸۰۴ :فائده نمبر-۷

دوارونه به کوثر ونیلې شي.⁽¹⁾ والله اعلم بالصواب.

تنبیه: مولاناشبیراحمدعثمانی رحمه الله دَ کوثر متعلق تفسیر دَ بحر محیط په حواله سره اولیکل چه په دې کښې کوثر متعلق شپږویشت⁽²⁾ ۲۶ اقوال ذکر کړی دی او په آخره کښې ترجیح هم دې ته ورکړیده چه دَ دې لفظ لاندې دَ هرقسم دنیاوی او اخروی نعمتونه داخل دی. لیکن تفسیر بحرمحیط کښې دَ کوثر متعلق تقریباً نهه اقوال ذکر دی او "نهرفی الجنة" تفسیر هغوی صحیح ګرځولې البته هغوی لیکلی دی چه په "تحریر" کښې کوثر متعلق شپږویشت اقوال ذکر دی.⁽²⁾ والله اعلم

[۴۶۲] باب: تفسیر سُورَةُ قُلْ یَا أَیُّهَا الْکَافِرُونَ (الکافرون)

یُقَالُ لَکُمْ دِینُکُمُ الْکُفْرُ وَلِیَ دِینِ الْإِسْلَامُ وَلَمْ یَقُلْ دِینِی لِأَنَّ الْآیَاتِ بِالنُّونِ فَحُذِفَتِ الْیَاءُ کَمَا قَالَ یَهْدِینِ وَیَشْفِینِ وَقَالَ غَیْرُهُ لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ الْآنَ وَلَا أُجِیبُکُمْ فِیمَا بَقِیَ مِنْ عُمُرِی وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ وَهُمُ الَّذِینَ قَالَ وَلَیَزِیدَنَّ کَثِیرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ طُغْیَانًا وَکُفْرًا

قوله: لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ الْآنَ وَلَا أُجِیبُکُمْ فِیمَا بَقِیَ مِنْ عُمُرِی: دلته دا خودل غواړی چه ﴿لَآ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ۝ وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۝ وَلَآ أَنَا۠ عَابِدٌ مَّا عَبَدتُّمْ ۝ وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ﴾ په دې جملوکښې په ظاهره تکرار دې. دَ دې تکرار وجه امام بخاری رحمه الله فرمائی ﴿لَآ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ۝ وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ﴾ دا دَ حال زمانې سره متعلق دې او وړاندې دَ دوو آیاتونو تعلق دَ مستقبل زمانې سره دې. "ولااجیبکم فیما بقی من عمری" نه دې طرف ته اشاره ده. لیکن اشکال دا پیداکیږی چه نبی کریم ﷺ دَ هغوی دَ معبودانو عبادت په مستقبل کښې نه کوی، داخوصحیح ده لیکن کفارو نه ډیرو خلقوایمان قبول کړې او ستا دَ معبود یعنی الله تعالی عبادت اوکړو نو دَ هغوی په حق کښې دا وینا کول چه تاسو به هم زما دَ معبود عبادت نه کوئی څنګه صحیح کیدیشی. امام بخاری رحمه الله دَ دې جواب ورکړیدې "وهم الذین قال: ولیزیدن کثیرا منهم ما انزل الیك من ربك طغیاناوکفرا" یعنی ﴿وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ﴾ نه هغه کافران مراد دی دَ چا باره کښې چه فیصله شوې وه چه دَ هغوی په حق کښې دَ قرآن پاك دَ آیات نازلیدل به دَ طغیان او کفر دَ اضافې ذریعه شی دَ هغوی باره کښې ﴿وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ﴾ اوفرمائیلې شودَ ټولو باره کښې نه دې فرمائیلې شوې.

⁽¹⁾ تفسیرعثمانی ۸۰٤: فائده نمبر-۷

⁽²⁾ البحر المحیط-۸/۵۱۹:

[٤٦٣] باب: تفسیر سورة إذا جاء نصر الله (النصر)

[٤٦٨٣] حدثنا الحسن بن الربیع حدثنا أبو الأحوص عن الأعمش عن أبي الضحى عن مسروق عن عائشة رضي الله عنها قالت ما صلى النبي صلى الله عليه وسلم صلاة بعد أن نزلت عليه إذا جاء نصر الله والفتح إلا يقول فيها سبحانك ربنا وبحمدك اللهم اغفر لي

[٤٦٨٤] حدثنا عثمان بن أبي شيبة حدثنا جرير عن منصور عن أبي الضحى عن مسروق عن عائشة رضي الله عنها قالت كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يكثر أن يقول في ركوعه وسجوده سبحانك اللهم ربنا وبحمدك اللهم اغفر لي يتأول القرآن

[٤٦٤] باب قوله ورأيت الناس يدخلون في دين الله أفواجا

[٤٦٨٥] حدثنا عبد الله بن أبي شيبة حدثنا عبد الرحمن قال حدثنا سفيان عن حبيب بن أبي ثابت عن سعيد بن جبير عن ابن عباس أن عمر رضي الله عنه سألهم عن قوله تعالى إذا جاء نصر الله والفتح قالوا فتح المدائن والقصور قال ما تقول يا ابن عباس قال أجل أو مثل ضرب لمحمد صلى الله عليه وسلم نعيت له نفسه

[٤٦٥] باب قوله فسبح بحمد ربك واستغفره إنه كان توابا

تواب على العباد والتواب من الناس التائب من الذنب

[٤٦٨٦] حدثنا موسى بن إسماعيل حدثنا أبو عوانة عن أبي بشر عن سعيد بن جبير عن ابن عباس قال كان عمر يدخلني مع أشياخ بدر فكأن بعضهم وجد في نفسه فقال لم تدخل هذا معنا ولنا أبناء مثله فقال عمر إنه من قد علمتم فدعاه ذات يوم فأدخله معهم فما رئيت أنه دعاني يومئذ إلا ليريهم قال ما تقولون في قول الله تعالى إذا جاء نصر الله والفتح فقال بعضهم أمرنا أن نحمد الله ونستغفره إذا نصرنا وفتح علينا وسكت بعضهم فلم يقل شيئا فقال لي أكذاك تقول يا ابن عباس فقلت لا قال فما تقول قلت هو أجل رسول الله صلى الله عليه وسلم أعلمه له قال إذا جاء نصر الله والفتح وذلك علامة أجلك فسبح بحمد ربك واستغفره إنه كان توابا فقال عمر ما أعلم منها إلا ما تقول

[٤٦٦] باب: تفسیر سورة تبت يدا أبي لهب وتب

قوله: تباب خسران تتبيب تدمير: مذکوره الفاظ په سورة لهب کښې نشته بلکه رومبې لفظ دَ سورة مؤمنین دې هلته په آیت مبارك کښې دی ﴿وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ﴾ اود فرعون هرتدبیر غرق شو. فرمائی تباب په معنی خسران دې یعنی هر تدبیر دَخسارې ذریعه جوړشو او یو تدبیرئی کامیاب نه شو. دوئم لفظ تتبیب سورة هود کښې دې ﴿وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ﴾

او هغې دوی ته د هلاکت او بربادئی نه علاوه بله هیڅ فائده اونه رسوله. دې کښې تتبیب په معنی تدمیر دې یعنی بربادي. دا دواړه لفظونه دلته د تبت په مناسبت سره ذکر کړی دی.

[۴۶۸۷] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مُوسَى حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ وَرَهْطَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى صَعِدَ الصَّفَا فَهَتَفَ يَا صَبَاحَاهُ فَقَالُوا مَنْ هَذَا فَاجْتَمَعُوا إِلَيْهِ فَقَالَ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخْبَرْتُكُمْ أَنَّ خَيْلًا تَخْرُجُ مِنْ سَفْحِ هَذَا الْجَبَلِ أَكُنْتُمْ مُصَدِّقِيَّ قَالُوا مَا جَرَّبْنَا عَلَيْكَ كَذِبًا قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ قَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ مَا جَمَعْتَنَا إِلَّا لِهَذَا ثُمَّ قَامَ فَنَزَلَتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ وَقَدْ تَبَّ هَكَذَا قَرَأَهَا الْأَعْمَشُ يَوْمَئِذٍ

[۴۶۷] بَاب قَوْلُهُ وَتَبَّ مَا أَغْنَى عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ

[۴۶۸۸] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَلَامٍ أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ إِلَى الْبَطْحَاءِ فَصَعِدَ إِلَى الْجَبَلِ فَنَادَى يَا صَبَاحَاهُ فَاجْتَمَعَتْ إِلَيْهِ قُرَيْشٌ فَقَالَ أَرَأَيْتُمْ إِنْ حَدَّثْتُكُمْ أَنَّ الْعَدُوَّ مُصَبِّحُكُمْ أَوْ مُمَسِّيكُمْ أَكُنْتُمْ تُصَدِّقُونِي قَالُوا نَعَمْ قَالَ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَكُمْ بَيْنَ يَدَيْ عَذَابٍ شَدِيدٍ فَقَالَ أَبُو لَهَبٍ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا تَبًّا لَكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ إِلَى آخِرِهَا

[۴۶۸] بَاب قَوْلُهُ سَيَصْلَى نَارًا ذَاتَ لَهَبٍ

[۴۶۸۹] حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصٍ حَدَّثَنَا أَبِي حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ مُرَّةَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ أَبُو لَهَبٍ تَبًّا لَكَ أَلِهَذَا جَمَعْتَنَا فَنَزَلَتْ تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ إِلَى آخِرِهَا

[۴۶۹] بَاب قَوْلِهِ وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ

وَقَالَ مُجَاهِدٌ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ تَمْشِي بِالنَّمِيمَةِ فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ يُقَالُ مِنْ مَسَدٍ لِيفِ الْمُقْلِ وَهِيَ السِّلْسِلَةُ الَّتِي فِي النَّارِ

قوله: وَامْرَأَتُهُ حَمَّالَةُ الْحَطَبِ: د ابولهب ښځه ام جميل د مالدارئ سره سخته بخيله وه، د ځنګل نه به ئی پخپله لرګی راغوندول راوړل به ئی. ازغی به ئی د حضور ﷺ په لارکښې غورزول. يوه ورځ هغې لرګی په شا کړی راروانه وه، او رسئی خپل تندی سره تړلې وه، په لار کښې د دمې او آرام د پاره کيناسته، يوه فرښته د شانه راغله او هغه لرګی رابنکل نورسئی د هغې د تندی نه اوخونیده په مرئی کښې راغله او مرئی خفه کيدو سره مړه

شوه.(١) قرآن دې ته حمالة الحطب اوونيل. بعض وائي چه حمالة الحطب معنی د چغلخور ده، اود عربوېه محاوراتوکښې هم په دې معنی کښې دا لفظ استعمالیږی. (٢) لکه چه په فارسی کښې هم داسې سړی ته "هیزم کش" وائي. مجاهد رحمه الله همدغه معنی کړیده.

قوله: فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِنْ مَسَدٍ يُقَالُ مِنْ مَسَدٍ لِيفِ الْمُقْلِ: اودَ هغې په مرئی کښې بنه تکلیدلې یوه رسئی ده. یا خود هغه رسئی نه هغه رسئې مراد ده چه د مرګ په وخت کښې د هغې په مرئی کښې وه لکه پورته تیر شو، دا رسئی د ګوګل ونې د پوستکی وه، مقل ونه ګوګل ته وائی چه د کهجورې د ونې په شان وی او یا دینه د اوسپنې هغه زنځیر مراد دې چه په دوزخ کښې به د هغې په غاړه کښې پریوزی.(٣) لیکن په دې کښې هیڅ تعارض نشته دواړه مراد کیدیشي. حضرت شیخ الهند د مونجه د ونې رسئی ترجمه کړیده. ډیره مضبوطه وی او ورخښیدونکې وی.

[٤٧٠] باب: تفسیر سُورَةِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ (الاخلاص)

يُقَالُ لَا يُنَوَّنُ أَحَدٌ أَيْ وَاحِدٌ

[٤٩٩٠] حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ حَدَّثَنَا شُعَيْبٌ حَدَّثَنَا أَبُو الزِّنَادِ عَنْ الْأَعْرَجِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ فَأَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ لَنْ يُعِيدَنِي كَمَا بَدَأَنِي وَلَيْسَ أَوَّلُ الْخَلْقِ بِأَهْوَنَ عَلَيَّ مِنْ إِعَادَتِهِ وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ فَقَوْلُهُ اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا وَأَنَا الْأَحَدُ الصَّمَدُ لَمْ أَلِدْ وَلَمْ أُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لِي كُفُئًا أَحَدٌ

قوله: يُقَالُ لَا يُنَوَّنُ أَحَدٌ أَيْ وَاحِدٌ: ابوعبیده وائی چه (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) کله یوځائ لولې نو "احد" باندې به تنوین نشی لوستلې، مونږ خو د تنوین په وجه د وصل کولو په وخت کښې "احدن الله الصمد" لولو، لیکن ابوعبیده وائی چه بغیرتنوین "احد الله الصمد" به لوستلې شی.

[٤٧١] بَاب قَوْلُهُ اللَّهُ الصَّمَدُ وَالْعَرَبُ تُسَمِّي أَشْرَافَهَا الصَّمَدَ

قَالَ أَبُو وَائِلٍ هُوَ السَّيِّدُ الَّذِي انْتَهَى سُودَدُهُ

[٤٩٩١] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ عَنْ هَمَّامٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ اللَّهُ كَذَّبَنِي ابْنُ آدَمَ وَلَمْ

---

(١) الجامع لاحکا القران-٢٠/٢٤٠ :

(٢) فتح القدیر للشوکانی ٥/٥١٢:والبحر المحیط ٨/٥٢٦:والجامع لاحکام القران-٢٠/٢٣٩:

(٣) روح المعانی-٣٠/٣٠٥:

يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَكُنْ لَهُ ذَلِكَ أَمَّا تَكْذِيبُهُ إِيَّايَ أَنْ يَقُولَ إِنِّي لَنْ أُعِيدَهُ كَمَا بَدَأْتُهُ وَأَمَّا شَتْمُهُ إِيَّايَ أَنْ يَقُولَ اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا وَأَنَا الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ أَلِدْ وَلَمْ أُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لِي كُفُؤًا أَحَدٌ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُؤًا أَحَدٌ كُفُؤًا وَكَفِيئًا وَكِفَاءً وَاحِدٌ

دَ لفظ صمد ډيرې معنې کيدېشي په دې وجه دَ مفسرينوحضراتو په نيزد دې کښې مختلف اقوال دي ليکن دَ صمد اصل معنی داده چه دَ چا طرف ته خلق په حاجاتواو ضروریاتوکښې رجوع اوکړي او چه دَ لوئې او سيادت په انتها باندې وي، چه دَ هغه نه څوك لوئ نه وي، تول دَ هغه محتاج وي او هغه دَ هيڅ چا محتاج نه وي(١) حافظ ابن تيميه رحمه الله فرمائي چه سورة اخلاص دوه ځل نازل شوې دې. يو ځل په مکه مکرمه کښې کله چه مشرکان راغله او هغوی ﷺ ته ئې دا وئيلی ووچه دَ خپل رب نسب نامه بيان کړه او هغې نه پس په مدينه منوره کښې يهوديانوهمدغه سوال دَ نبی کريم ﷺ نه کړې وو هغه وخت دا دوباره نازل شو (٢) ليکن دا هم وئيلی شی چه هم يو ځل په مکه مکرمه کښې نازل شوې دې، خو چه يهوديانو په مدينه منوره کښې دَ دې قسمه سوال اوکړو نو حضرت جبرائيل عليه السلام راغلو او وئې خودل چه (قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ) اولوله.

[۴۷۲] باب: تفسير سُورَةُ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ (الفلق)

وَقَالَ مُجَاهِدٌ الْفَلَقُ الصُّبْحُ وَغَاسِقٍ اللَّيْلُ إِذَا وَقَبَ غُرُوبُ الشَّمْسِ يُقَالُ أَبْيَنُ مِنْ فَرَقِ وَفَلَقِ الصُّبْحِ وَقَبَ إِذَا دَخَلَ فِي كُلِّ شَيْءٍ وَأَظْلَمَ

مجاهد رحمه الله دلته "غاسق" تفسير "ليل" سره کړيدې او "اذاوقب" معنی دَ نمرپريوتل بيان کړې دی. فلق شليدو ته وائی) دَ صبح صادق دَ رڼرا چه کله دَ شروع نه ښکارکيدنه کيږی نو دې ته شليدل وائی متل دې "ابين من فرق الصبح وفلق الصبح" يعنی دا خبره دَ سحر دَ سرکې او رڼرا ښکاره کيدونه ډيره ښکاره او واضحه ده. او وقب هغه وخت ته وائی کله چه يو شئ په څه څيز کښې داخل شی او تياره خوره شی، دلته دَ نمر ډوبيدل مراد دی ځکه چه په دې سره هم تياره خوريږی.

[۴۶۹۲] حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ عَنْ عَاصِمٍ وَعَبْدَةَ عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ قَالَ سَأَلْتُ أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ عَنِ الْمُعَوِّذَتَيْنِ فَقَالَ سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ قِيلَ لِي فَقُلْتُ فَنَحْنُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

دَ حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه نه دَ معوذتين باره کښې سوال اوکړې شو چه دا په قرآن مجيد

---

(١) قال ابن الانباری :لاخلاف بين اهل اللغة ان الصمدهوالسيد الذی ليس فوقه احد الذی يصمداليه الناس فی امورهم وحوائجهم)البحر المحيط-(٨/٥٢٨:

(٢) مجموع فتاوی شيخ الاسلام ابن تيميه کتاب التفسير)الجزء الرابع (سورة الاخلاص-١٧/١٩١:

كښې داخل دى اوكه نه؟ نو هغوى د نبى كريم ﷺ په حواله سره اوخودل چه د هغوى ﷺ نه تپوس اوكړې شو نو هغوى ﷺ اوخودل.

قوله: قِيلَ لِي فَقُلْتُ: يعنى ماته د ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ﴾ او ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ﴾ لوستلو د پاره اووئيلې شو مقصد دا دې چه حضرت جبرائيل عليه السلام وحى راوړله او راغلو نو ما هغه اولوستل.

قوله: فَنَحْنُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حضرت ابى بن كعب فرمائى نو مونږ هم هغه شان لولو څنګه به چه هغوى ﷺ لوستلو. يعنى هغوى ﷺ دا وحى متلوجوړه کړه او د قرآن حصه ئى اوګرځوله نو مونږ هم دې ته وحى متلو وايو او د قرآن حصه ئى ګڼړو.

[۴۷۳] باب: تفسير سُورَةُ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (النـاس)

وَيُذْكَرُ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ الْوَسْوَاسِ إِذَا وُلِدَ خَنَسَهُ الشَّيْطَانُ فَإِذَا ذُكِرَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ ذَهَبَ وَإِذَا لَمْ يَذْكُرِ اللّٰهَ ثَبَتَ عَلَى قَلْبِهِ

حضرت ابن عباس رضي الله عنهما نه ﴿مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ﴾ کښې وسواس تفسير نقل دې چه کله ماشوم پيداکيږى نو شيطان په ده نوكاره لګوى، بياچه هلته د الله تعالى نوم اخستې شى او د ماشوم په غوږ کښې اذان کولې شى نو هغه تختى خو که چرې د الله تعالى نوم نه شو اخستې نو شيطان به د هغه زړه پورې اينختلو. دلته عبارت دې "واذا ولد خنسه الشيطان" قاضى عياض او بن التين په دې اعتراض کړيدې چه خنس معنى خو رجع او انقبض راځى. د کلام د سياق تقاضادا ده چه د خنس په ځائ نخس وى د څه معنى چه نوكاره لګول راځى.

(١) ليكن كه خنس وى نو دا توجيهه کولې شى چه شيطان راځى نوكاره لګوى او نوكاره لګولو سره هغه د خپل ځائ نه اخواكوى او روستوكوى (٢)

[۴۶۹۳] (٣) حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللّٰهِ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ أَبِي لُبَابَةَ عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ ح وَحَدَّثَنَا عَاصِمٌ عَنْ زِرٍّ قَالَ سَأَلْتُ أُبَيَّ بْنَ كَعْبٍ قُلْتُ يَا أَبَا الْمُنْذِرِ إِنَّ أَخَاكَ ابْنَ مَسْعُودٍ يَقُولُ كَذَا وَكَذَا فَقَالَ أُبَيٌّ سَأَلْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لِي قِيلَ لِي فَقُلْتُ قَالَ فَنَحْنُ نَقُولُ كَمَا قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه او معوذتين: د معوذتين په کلام الله کښې د کيدلو هيڅ شك نشته او د ټولو په دې باندې اجماع او اتفاق دې، دغه شان د معوذتين په قرآن كيدلو

---

(١) فتح البارى-٨/٧٤٢:

(٢) فتح البارى-٨/٧٤٢:

(٣) واخرجه النسائى فى السنن الكبرى فى التفسير رقم الحديث :

باندې د ټولو صحابه کرامو اجماع ده اود هغوی د زمانې نه تراوسه پورې په تواتر سره ثابت دی البته حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه باره کښې مختلف رائې دی چه هغه دا د قرآن حصه منی او که نه؟

① حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه معوذتين په قرآن کښې شامل نه منلو، نو طبرانی او ابن مردويه روايت نقل کړيدې "كان عبدالله بن مسعود يحك المعوذتين من مصاحفه، ويقول: انهما ليستامن كتاب الله"(۱) هغوی به فرمائيل چه د دې د نازليدلو مقصد رقيه او علاج وو معلومه نه ده چه د تلاوت په غرض نازل شوی دی که نه، په دې وجه دا په مصحف کښې درج کول او په قرآن کښې شامل کول خلاف احتياط دی. "روح البيان" کښې دی "انه كان لايعد المعوذتين من القرآن، وكان لايكتبهما في مصحفه، يقول: انهما منزلتان من السماء، وهما من كلام رب العالمين، ولكن النبي صلى الله عليه وسلم كان يرقى ويعوذبهما، فاشتبه عليه انهما من القرآن اوليستامنه، فلم يكتبهمافي المصحف"(۲)۔ او ښکاره خبره ده چه دا رائې د هغوی انفرادی او ذاتی وه. صحابه کرامو کښې چا هم هغه سره اتفاق نه دې کړې، بزاز رحمه الله فرمائی "ولم يتابع ابن مسعودعلى ذلك احدمن الصحابة"(۳) او بعض علماء فرمائی چه هغوی روستو رجوع کړې وه او ټولو صحابه کرامو سره متفق شوې وو. (۴)

② ابوبکر باقلانی او قاضی عياض فرمائی چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د هغې په قرآن کښې د شامليدلو انکار نه کولو البته په مصحف کښې د ليکلونه منکر وو ځکه چه د هغوی رائې دا وه چه مصحف کښې د قرآن کريم يوه حصه هم د هغه وخت پورې ليکی کله چه رسول الله صلی الله علیه وسلم د دې د ليکلو اجازت ورکړی او د معوذتين متعلق مصحف کښې د ليکلواجازت کيديشی هغه ته معلوم نه وو په دې وجه ئی دا په مصحف کښې نه ليکلو. (۵) باقي طبرانی اوابن مردويه په کوم روايت کښې چه دی "ويقول: انهماليستا من كتاب الله" نو هلته د کتاب الله نه مراد مصحف دې. (۶)

③ امام نووی، ابن حزم ظاهری او امام فخرالدين رازی وغيره علماؤ د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه طرف ته د دې قول نسبت کول باطل ګرځولې، نووی رحمه الله فرمائی "اجمع المسلمون

---

(۱) فتح الباری ۸/۷۴۲:وروح المعانی-۳۰/۳۲۲:

(۲) روح المعانی

(۳) فتح الباری ۸/۷۴۲:وروح المعانی-۳۰/۳۲۲:

(۴) روح المعانی-۳۰/۳۲۲:

(۵) فتح الباری-۸/۷۴۳:

(۶) فتح الباری-۸/۷۴۲:

على ان المعوذتين والفاتحة من القرآن، وان من جحد منهما شيئا، كفر، وما نقل عن ابن مسعود باطل ليس بصحيح" او ابن حزم فرمائی "ما نقل عن ابن مسعود من انكار قرآنية المعوذتين، فهو كذب باطل" او امام رازی فرمائی "الاغلب على الظن ان هذا النقل عن ابن مسعود كذب باطل" (۱) اودَ دې دَ غلط کیدلو وجه بیان کړې شوې دې چه عاصم، حمزه او کسائی دَ قراءت دَ روایت دَ سلسلې سند حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه پورې رسی او په دې کښې معوذتین موجود دې. (۲)
دغه شان حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه مسجدنبوی کښې هر کال دَ رمضان په میاشت کښې صلاة تراویح اداکولې او امام په دې کښې معوذتین لوستلو لیکن هغوی اعتراض نه وو کړې.(۳) په دې وجه دَ دې قول دَ هغوی طرف ته نسبت کول چه هغه دا په قرآن کښې شامل نه گنړلو صحیح نه دې. لیکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چه په روایات صحیحه کښې حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه مذکوره قول ثابت دې او په دې روایاتو بغیر دَ مستند دلیل طعن کول لائق قبول نه دی (۴) علامه عبدالعلی لکهنوی مسلم الثبوت په شرح "فواتح الرحموت" کښې حافظ ابن حجر رحمه الله باندې ردکړیدې. هغه فرمائی چه ابن مسعود رضی الله عنه ته دَ دې قول نسبت کول سراسر غلط دی. دَ صحت سند دَ پاره متن صحت لازم نه دې او انقطلاع باطنی موندلې شی هغه لیکی: "فنسبة انكار كونها من القرآن اليه غلط فاحش، ومن اسند الانكار الى ابن مسعود فلا يعبأ بسنده عند معارضة هذه الاسانيد الصحيحة بالاجماع، والمتلقاة عند العلماء الكرام، بل والامة كلها كافة" (۵)
بهرحال ډیرومحقق علماء دا روایات ضعیف او یاکم نه کم ناقابل قبول خودلی دی چه دَ حضرت ابن مسعود رضی الله عنه طرف ته چه دا مذهب منسوب کوی. حافظ ابن حجر او علامه هیثمی اگرچه تصریح کړیده چه دَ دې روایتونو ټول راویان ثقه دی (۶) لیکن صرف دَ راویانو ثقه کیدل دَ صحت دَ پاره کافی نه دی بلکه دا هم ضروری دی چه په دې کښې څه علت یا شذوذ اونه موندلې شی. محدثینو دَ صحیح حدیث تعریف کښې دا خبره لیکلی ده چه هغه روایت دَ هرقسم علت او شذوذ نه خالی وی، که په روایت کښې علت یا شذوذ

---

(۱) الاتقان فی علوم القران ۲/۸۱:والمحلی لابن حزم ۱/۱۳:وفواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت ۲/۱۲:ومقالات الکوثری-۱۶:
(۲) البدرالساری الی فیض الباری ۴/۲۶۲:والنشرفی القرات العشر لابن الجزری-۱۶۶-۱/۱۶۵:
(۳) البدرالساری الی فیض الباری-۴/۲۶۲:
(۴) فتح الباری-۸/۷۴۳:
(۵) فواتح الرحموت-۱۰-۲/۹:
(۶) فتح الباری ۸/۷۴۳:ومجمع الزوائدللهیشمی-۷/۱۴۹:

موندلې شي نو دَ راویانو ثقه کیدلو باوجود دا صحیح نشي ګرځولې[1] په دې وجه دَ دې روایتونو دَ راویانو ثقه کیدلو سره ډیرو علماؤ ناقابل قبول ګرځولې. یو خو په دې وجه چه دا روایتونه معلول دی اودَ دې دَ ټولو نه لوئ علت دا دې چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دَ دې قراءتونو خلاف دې چه دَ هغه نه په تواتر سره نقل دی. په کوم روایت کښې چه دَ عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دا قول نقل کړیدې چه "انهما لیستا من کتاب الله" دا قول صرف دَ عبدالرحمن بن یزید نخعی نه نقل دی او چا هم دا جمله صراحة نه ده نقل شوې[2] اودَ متواتر نه دَ خلاف کیدلو په وجه دا جمله یقینًا شاذ ده او "حدیث شاذ" مقبول نه وی. اوکه فرض کړه دا روایتونه صحیح هم اوګنړلې شی نو بیاهم دا اخبار آحاد دی او په دې باندې دَامت اجماع ده چه کوم خبرواحد دَ متواتر او قطعیات خلاف وی هغه به مقبول نه وی. حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه نه چه کوم قراءتونه په تواترسره ثابت دی هغه قطعی دی نودَ دې په مقابله کښې دا اخبار یقینًا واجب الرد دی.[3]

او صرف دا سوال پاتې کیږی چه دا دومره ثقه راویانو داسې بې اصل خبره ولې روایت کړیده؟ دَ دې جواب دا دې چه دَ دې روایتونوحقیقت دا کیدیشی چه حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه معوذتین خو دَ قرآن حصه منی لیکن دا ئی په مصحف کښې نه لیکل، په مصحف کښې ولې نه لیکل دَ دې یوه وجه خو قاضی عیاض په حواله کښې تیره شوې ده او علامه زاهدالکوثری رحمه الله فرمائی چه هغه معوذتین په مصحف کښې په دې وجه نه لیکل چه دَ هغه هیرولو څه ویره نه وه ځکه چه هرمسلمان ته یاد وی[4] والله اعلم وعلمه اتم

وهذا اٰخر ما اردنا ایراده من شرح احادیث کتاب التفسیر من صحیح البخاری رحمه الله تعالی للشیخ المحدث الجلیل سلیم الله خان حفظه الله ورعاه ومتعنا الله بطول حیاته.... وقد وقع الفراغ من تسویده واعادة النظر فیه ثم تصحیح ملازم الطبع بیوم الاثنین ۹ من ذی القعدة ۱۴۱۸هجری الموافق ۹ من مارس ۱۹۹۸ م والحمد لله الذی بنعمته تتم الصالحات وصلی الله علی النبی الامی واله وصحبه وتابعیهم وسلم علیه وعلیهم مادامت الارض والسموت، رتبه وراجع نصوصه وعلق علیه ابن الحسن العباسی عضو قسم التحقیق والتصنیف والاستاذ بالجامعة الفاروقیة وفقه الله تعالی لاتمام باقی الکتب کما یحبه ویرضاه وهو علی کل شیء قدیر، ولاحول ولاقوة الا بالله العلی العظیم، ویلیه ان شاء الله شرح کتاب فضائل القرآن.

...

[1] مقدمة ابن اصلاح فی علوم الحدیث ۸-۷:وتیسیر مصطلح الحدیث ۳۳:ومقدمة فتح الملهم-۱/۵۴:
[2] مجمع الزوائدللهیشمی ۷/۱۴۹ :والتح الربانی-۳۵۲-۱۸/۳۵۱:
[3] مقالات الکوثری-۱۶:
[4] مقالات الکوثری-۱۶:

مصادر ومراجع

- ایضاح البخاری \ مولانا فخر الدین صاحب \ مکتبہ مجلس قاسم المعارف دیوبند
- الاتقان فی علوم القرآن \ جلال الدین سیوطی مصطفی البابی الحلبی
- اسد الغابہ فی معرفۃ الصحابہ \ عز الدین ابن الاثیر جزری \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- الاصابہ حافظ ابن حجر \ دار الفکر بیروت
- اسباب النزول جلال الدین سیوطی \ مکتبہ اسلامیہ کوئٹہ
- اساسہ البلاغہ محمد بن عمرز محشری \ دار المعرفہ، بیروت
- السعایہ مولانا عبد الحی لکھنوی \ سہیل اکیڈمی لاہور
- الاستیعاب علامہ ابن عبد البر \ دار فکر بیروت
- احکام القرآن محمد بن عبد اللہ: ابن العربی، مالکی \ دار المعرفہ بیروت
- احکام القرآن مفتی محمد شفیع و مولانا ظفر احمد عثمانی \ ادارۃ القرآن، کراچی
- احکام القرآن امام شافعی (جمعہ البیہقی) \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- اکتشاف کہف اصحاب کہف \ رفیق وفا دجانی
- الانتصاب علی الکشاف احمد بن منیر \ دار الکتاب العربی، بیروت
- ارشاد الساری احمد بن محمد قسطلانی \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- الاعلام خیر الدین زرکلی \ دار العلم للملایین
- اعلاء السنن مولانا ظفر احمد عثمانی \ ادارۃ القرآن، کراچی
- اعانہ الطالبین سید ابوبکر المشہور بالسید بکری \ احیاء التراث العربی، بیروت
- الانصاف فی معرفہ الراجح من الخلاف علاء الدین علی بن سلیمان مرداوی \ دار احیاء التراث العربی
- اوجز المسالک شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب \ ادارۃ تالیفات اشرفیہ، ملتان
- اکمال اکمال المعلم محمد بن خلفہ ابی مالکی \ دار الکتاب العلمیہ، بیروت
- انباہ الرواۃ جمال الدین علی بن یوسف قطغی \ دار احیاء التراث، بیروت
- الاعتبار فی الناسخ والمنسوخ من الآثار ابوبکر محمد بن موسی ہمدانی \ مطبعہ علمیہ، حلب
- اصول البزدوی ابو الحسن علی ابن محمد البزدوی \ الصدف پبلشرز، کراچی
- البحر المحیط محمد بن یوسف ابوحیان مالکی اندلسی \ دار الفکر، بیروت
- البدر الساری مولانا بدر عالم میرٹھی \ خضر راہ بک ڈپو دیوبند

- بیان القرآن حضرت مولانا اشرف علی تھانوی \ مطبع مجتبائی، دھلی
- البحر الرائق شیخ زین العابدین ابن نجیم \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- البرھان فی علوم القرآن بدر الدین محمد بن عبداللہ زرکشی \ دار المعرفہ، بیروت
- البیان والتبیین عمرو بن الجاحظ \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- بغیۃ الوعاۃ علامہ جلال الدین سیوطی \ مکتبہ عیسی البابی، مصر
- تذکرۃ الحفاظ شمس الدین ذھبی \ دار الحیاء التراث، کویت
- تھذیب التھذیب حافظ ابن حجر \ دار صادر، بیروت
- تقریب التھذیب حافظ ابن حجر \ دار الرشید، حلب
- تاریخ بغداد احمد خطیب بغدادی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- تاریخ ارض القرآن مولانا سید سلیمان ندوی \ مجلس نشریات اسلام
- تاریخ تفسیر و مفسرین غلام احمد حریری \ ملک سنز پبلشرز، فیصل آباد
- تاریخ بخاری کبیر امام بخاری \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- تغلیق التغلیق حافظ ابن حجر \ المکتب الاسلامی
- تبییض الصحیفہ حافظ جلال الدین سیوطی \ مولانا عاشق الھی برنی
- تدریب الراوی جلال الدین سیوطی \ مکتبہ علمیہ مدینہ منورہ
- التقریب امام نووی \ مکتبہ علمیہ، مدینہ منورہ
- تعلیقات لامع الدراری شیخ الحدیث مولانا زکریا صاحب \ مکتبہ امدادیہ، مکہ مکرمہ
- تعلیقات الانساب عبداللہ عمر البارودی \ دار الجنان، بیروت
- تعلیقات البخاری مصطفی دیب بغا \ دار ابن کثیر، بیروت
- تکملہ فتح الملھم مولانا محمد تقی عثمانی \ مکتبہ دار العلوم کراچی
- تفسیر کبیر امام فخر الدین رازی \ مکتبۃ الاعلام الاسلامیہ، ایران
- تفسیر عثمانی علامہ شبیر احمد عثمانی \ مجمع الملک فھد سعودی عرب
- تفسیر ابن جریر حافظ ابن جریر طبری \ دار المعرفہ بیروت
- تفسیر ابن کثیر اسماعیل ابن کثیر \ دار الفکر بیروت
- تفسیر الجمل شیخ سلیمان الجمل \ قدیمی کتب خانہ کراچی
- تفسیر صاوی احمد بن محمد الصاوی \ مکتبہ دار الباز، مکہ مکرمہ

- تفسیر خازن علی بن محمد خازن \ دار لمعرفه بیروت
- تفسیر ابی السعود ابی السعود محمد بن العمادی \ دار الاحیاء التراث الاسلامی، بیروت
- تفسیر سورۃ کہف مولانا شیر علی شاہ \ مؤتمر المصنفین، اکوڑہ خٹک
- التحریر والتنویر شیخ محمد طاہر ابن عاشوراء \ الدار التونسیه، تیونس
- ترجمان قرآن مولانا ابو الکلام آزاد \ مکتبه سعید ناظم آباد
- التعلیق الصبیح مولانا ادریس کاندھلوی \ مکتبه عثمانیه لاہور
- التعلیق المحمود (حاشیه ابی داؤد) مولانا فخر الحسن گنگوھی \ ایچ ایم سعید کمپنی کراچی
- التلخیص الحبیر حافظ ابن حجر \ دار نشر الکتب الاسلامیه، لاہور
- تفسیر مظہری قاضی ثناء اللہ مظہری \ بلوچستان بک ڈپو، کوئٹه
- تفسیر نسفی عبداللہ بن احمد نسفی \ دار الاحیاء الکتب العربیه، مصر
- تاج العروس محمد مرتضٰی زبیدی دار \ مکتبه الحیاۃ، بیروت
- تفسیر بیضاوی عبداللہ بن عمر بیضاوی \ مکتبه رشیدیه کوئٹه
- تفسیر القاسمی (محاسن التاویل) محمد جمال الدین قاسمی \ دار الفکر، بیروت
- التفسیر الواضح محمود حجازی
- تفسیر المراغی احمد مصطفی مراغی \ مطبعه مصطفی البابی، مصر
- تفسیر ثعلبی (جواھر الحسان فی التفسیر القرآن) عبدالرحمٰن بن محمد ثعالبی \ مؤسه الاعلی، بیروت
- توضیح و تلویح علامه تفتازانی \ نور محمد کتب خانه
- تخریج احادیث اصول البزدوی قاسم بن قطلوبغا \ الصدف پبلشرز کراچی
- ترجمان السنه مولانا بدر عالم میرٹھی \ ایچ ایم سعید کمپنی
- تیسیر الباری مولانا وحید الزمان \ تاج کمپنی لمیٹڈ، پاکستان
- تفسیر منیر وھبه الزحیلی \ دار الفکر، بیروت
- الجامع الاحکام القرآن محمد بن احمد قرطبی \ دار الفکر، بیروت
- جلاء الافهام فی الصلاۃ علی خیر الانام علامه ابن قیم \ دار الکتب العلمیه، بیروت
- جامع الاصول مبارك ابن احمد ابن اثیر جزری \ دار الفکر بیروت
- جلالین جلال الدین سیوطی و محلی \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- جامع البیان (علی ھامش الجالین) سید معین الدین \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی

✍ جہان دیدہ مولانا محمد تقی عثمانی \ ادارۃ المعارف، کراچی
✍ الجرح والتعدیل عبدالرحمٰن بن ابی حاتم رازی \ دائرۃ معارف عثمانیہ، حیدرآباد
✍ الحاوی للفتاوی جلال الدین سیوطی \ مکتبہ نوریہ فیصل آباد
✍ حاشیہ برخوردار مولوی برخوردار ملتانی \ مکتبہ حبیبیہ کوئٹہ
✍ حاشیہ صحیح البخاری احمد علی سہارنپوری \ قدیمی کتب خانہ کراچی
✍ حاشیہ صحیح البخاری ابوالحسن محمد بن عبدالهادی سندھی \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
✍ حاشیہ القنوی علی تفسیر البیضاوی حافظ اسماعیل قنوی \ مکتبہ محمودیہ، استنبول
✍ حاشیہ سیرت النبی ﷺ مولانا سید سلیمان ندوی \ دارالاشاعت، کراچی
✍ حاشیہ حمداللہ شیخ عبداللہ ٹونکی \ سعید اینڈ سنز، کراچی
✍ حاشیہ حمداللہ شیخ عبداللہ ٹونکی \ سعید اینڈ سنز، کراچی
✍ الحاوی الکبیر علی بن محمد بن حبیب ماوردی \ دارالفکر، بیروت
✍ حجۃ اللہ البالغہ شاہ ولی اللہ \ ادارۃ الطباعۃ المنیریہ، مصر
✍ حلیۃ الاولیاء ابونعیم اصبہانی \ دارالفکر، بیروت
✍ حمداللہ شرح سلم العلوم مولوی حمداللہ \ محمد سعید اینڈ سنز
✍ خلاصہ الخزرجی علامہ صفی الدین خزرجی \ دارالفکر بیروت
✍ الخصائص الکبری جلال الدین سیوطی \ دارالکتب العلمیہ، بیروت
✍ دلائل النبوۃ ابونعیم اصبہانی \ دارالنفائس
✍ دلائل النبوۃ احمد بن الحسین بیہقی \ مکتبہ اثریہ لاہور
✍ الدر المختار محمد بن علی حصکفی \ ایچ ایم سعید کمپنی
✍ الدر المنثور جلال الدین سیوطی \ مؤسسہ الرسالہ
✍ روح المعانی ابوالفضل محمود آلوسی \ مکتبہ امدادیہ ملتان
✍ الروض الانف عبدالرحمٰن بن عبداللہ سہیلی \ مکتبہ فاروقیہ ملتان
✍ رفع الصوت بذبح الموت جلال الدین سیوطی \ مکتبہ رضویہ فیصل آباد
✍ زاد المعاد علامہ ابن القیم \ مؤسسہ الرسالہ
✍ سنن نسائی احمد بن شعیب نسائی \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
✍ السنن الکبری احمد بن شعیب نسائی \ ادارۃ تالیفات اشرفیہ، ملتان

- سنن ابی داؤد سلیمان بن اشعث : ابو داود \ دار احیاء السنہ النبویہ
- سنن دار قطنی علی بن عمر دار قطنی \ دار نشر الکتب الاسلامیہ ، لاھور
- سیر اعلام النبلاء شمس الدین بن محمد ذھبی \ مؤسسہ الرسالہ
- السیرۃ الحلبیہ علی بن برھان الدین حلبی \ المکتبہ الاسلامیہ ، بیروت
- سیرۃ ابن ھشام ابو محمد عبد اللہ بن ھشام \ مصطفی البابی ، مصر
- سیرۃ النبی مولانا شبلی نعمانی \ دار الاشاعت ، کراچی
- سنن الترمذی محمد بن عیسی ترمذی \ دار احیاء التراث العربی ، بیروت
- شرح الکرمانی محمد بن یوسف الکرمانی \ دار احیاء التراث العربی ، بیروت
- شرح تھذیب ملا عبد اللہ یزدی \ فاروقی کتب خانہ
- الشرح الصغیر احمد بن محمد در دیر \ دار المعارف ، مصر
- الشرح الکبیر العزیز شرح الوجیز عبد الکریم بن محمد رافعی \ مکتبہ عباس احمد الباز ، مکہ مکرمہ
- شرح مسلم یحی بن شرف نووی \ قدیمی کتب خانہ ، کراچی
- شرح معانی الآثار احمد بن محمد ی طحاوی \ ایچ ایم سعید کمپنی ، کراچی
- شرح ملا علی القاری علی الفقہ الاکبر ملا علی قاری \ قدیمی کتب خانہ ، کراچی
- شرح الطیبی حسین بن محمد طیبی \ ادارۃ القرآن ، کراچی
- شرح الکوکب المنیر محمد بن احمد : ابن النجار \ دار الفکر ، دمشق
- شرح العقیدۃ الطحاویہ علی بن العزحنفی \ قدیمی کتب خانہ ، کراچی
- شیخ محمد بن عبد الوھاب اور علماء حق مولانا محمد منظور نعمانی \ قدیمی کتب خانہ کراچی
- صحیح البخاری محمد بن اسماعیل بخاری \ قدیمی کتب خانہ ، کراچی
- صحیح مسلم مسلم بن حجاج قدیمی کتب خانہ ، \ دار الفکر
- صفوۃ التفاسیر محمد علی صابونی \ دار القرآن الکریم ، بیروت
- الصواعق المرسلہ علامہ ابن قیم
- طبقات ابن سعد محمد بن سعد \ دار صادر ، بیروت
- عمدۃ القاری محمد بن احمد عینی \ المطبعہ المنیریہ ، بیروت
- عمل الیوم و اللیلہ ابوبکر احمد بن محمد ابن السُنی \ مؤسسہ علوم القرآن ، بیروت
- العدۃ شرح العمدۃ بھاء الدین عبد الرحمٰن بن ابراھیم مقدسی \ مکتبہ الریاض الحدیثہ

- العرف الشذی مولانا انور شاہ کشمیری قدیمی کتب خانہ، کراچی
- غایہ السعایہ مولانا عبد الحی لکھنوی \ مکتبہ خیر کثیر
- غرائب القرآن (علی ہامش تفسیر ابن جریر) نظام الدین الحسن بن محمد نیساپوری \ مطبعہ امیریہ، مصر
- فہرست ابن ندیم محمد بن اسحاق ندیم \ انور محمد کتب خانہ، کراچی
- فتح البیان فی مقاصد القرآن نواب صدیق حسن خان \ مطبعہ العاصمہ، قاہرہ
- فتح القدیر محمد بن عبد الواحد ابن الہام \ مکتبہ رشیدیہ، کوئٹہ
- فتح القدیر محمد بن علی شوکانی \ مکتبہ مصطفی البابی، مصر
- الفتوحات الربانیہ علی الاذکار النواویہ محمد بن علان صدیقی \ المکتبہ الاسلامیہ
- فتح الباری حافظ ابن حجر عقلانی \ دار الفکر، بیروت
- الفتح الربانی احمد عبد الرحمٰن البنا \ دار الحدیث، قاہرہ
- فیض الباری مولانا انور شاہ کشمیری \ خضر راہ بک ڈپو، دیوبند
- الفقہ الاسلامی وادلتہ علامہ وھبہ زحیلی \ مکتبہ حقانیہ پشاور
- فتاوی عالمگیری جماعۃ من علماء الھند \ نورانی کتب خانہ، پشاور
- فتح المغیث عبد الرحیم بن الحسین عراقی \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- الفوز الکبیر شاہ ولی اللہ \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
- فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت \ بحر العلوم مولانا عبد العلی
- الفرق بین الفرق شیخ عبد القاہر بن طاہر بغدادی \ مکتب نشر الثقافہ الاسلامیہ
- القاموس المحیط مجد الدین محمد بن یعقوب فیروز آبادی \ مطبعہ مصطفی البابی، مصر
- قصص القرآن مولانا حفظ الرحمٰن سیوہاروی \ ندوۃ المصنفین، دھلی
- القول البدیع فی الصلوٰۃ علی الحبیب الشفیع محمد بن عبد الرّحمٰن سخاوی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- کشاف محمد بن عمر ذھبی \ مؤسسہ علوم القرآن، جدہ
- کشف الباری (کتاب المغازی) شیخ الحدیث مولانا سلیم اللہ خان \ مکتبہ فاروقیہ، کراچی
- الکافی الشاف فی تخریج احادیث الکشاف حافظ ابن حجر عسقلانی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- الکامل فی ضعفاء الرجال عبد اللہ بن عدی \ دار الفکر، بیروت
- الکوکب الدری مولانا رشید احمد گنگوھی \ ادارۃ القرآن، کراچی
- کتاب الآثار امام اعظم ابوحنیفہ \ کتب خانہ مجیدیہ ملتان

- کشف الاستار نور الدین علی بن ابی بکر ہیشمی \ مؤسسہ الرسالہ، بیروت
- کنز العمال علامہ علی متقی بن حسام الدین \ مکتبہ التراث الاسلامی، حلب
- کشف الاسرار علی اصول فخر الاسلام علامہ عبد العزیز بن احمد بن بخاری \ الصدف پبلشرز، کراچی
- کتاب الام امام شافعی \ دار المعرفہ بیروت
- اللباب عبد الغنی عنیمی میدانی \ مکتبہ علمیہ، بیروت
- لامع الدراری مولانا رشید احمد گنگوہی \ مکتبہ امدادیہ، مکہ مکرمہ
- لطائف الاشارات امام قشیری \ دار الکاتب العربی، قاہرہ
- لسان العرب علامہ ابن منظور افریقی \ نشر الادب حوزہ، ایران
- معالم التنزیل محمد حسین بن مسعود بغوی \ ادارہ تالیفات اشرفیہ، ملتان
- معالم السنن امام احمد بن محمد الخطابی \ مطبعہ الانصار الاسلامیہ المحمدیہ
- المفردات فی غریب القرآن علامہ راغب اصفہانی \ نور محمد کتب خانہ، کراچی
- مجموعہ فتاوی ابن تیمیہ شیخ الاسلام علامہ ابن تیمیہ \ دار العربیہ بیروت
- المحلی بالآثار علی ابن احمد ابن حزم \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- مقالات الکوثری علامہ زاہد الکوثری \ ایچ ایم سعید کمپنی، کراچی
- المعجم الکبیر سلیمان بن احمد طبرانی \ دار الحیاء التراث العربی
- مشاهد الانصاف علی شواهد الکشاف شیخ محمد علیان مرزوقی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- مجمع بحار الانوار علامہ محمد طاہر پٹنی \ مجلس دائرۃ المعارف، حیدرآباد دکن
- مشکاۃ المصابیح محمد بن عبد اللہ خطیب تبریزی \ قدیمی کتب خانہ، کراچی
- منهج الدراسات لآیات الاسماء والصفات علامہ محمد امین شنقیطی
- المعجم الوسیط لجنہ من العلماء \ انتشارات ناصر خسرو، تہران
- مرقاۃ المفاتیح ملا علی قاری \ مکتبہ امدادیہ ملتان
- المغنی موفق الدین ابن قدامہ \ دار الفکر، بیروت
- مسالک الحنفائی والدی المصطفی علامہ جلال الدین سیوطی \ مکتبہ رضویہ، فیصل آباد
- معارف القرآن مفتی محمد شفیع صاحب \ ادارۃ المعارف، کراچی
- موقع اصحاب کهف محمد تیسیر ظبیان مطبع \ دار الاعتصام
- مسند امام احمد بن حنبل امام احمد بن حنبل \ المکتب الاسلامی، \ دار صادر، بیروت

- المصنوع فی معرفۃ الحدیث الموضوع ملا علی قاری \ ادارہ نشر الثقافہ النعمانیہ
- مختار الصحاح محمد بن ابی بکر رازی \ دار المعارف، مصر
- میزان الاعتدال علامہ ذہبی \ دار احیاء التراث العربی، بیروت
- مغنی المحتاج شیخ محمد شربینی الخطیب \ دار احیاء التراث العربی، بیروت
- معانی القرآن ابوزکریا یحیٰ بن زیاد \ فراء عالم الکتب، بیروت
- المغرب ابو الفتح ناصر الدین مطرزی \ یوسفیہ بنوریہ، کراچی
- المقاصد الحسنہ شمس الدین محمد بن عبدالرحمان سخاوی \ مکتبہ خانجی، مصر
- مصنف ابن ابی شیبہ عبداللہ بن محمد بن ابی شیبہ \ الدار السلفیہ، بمبئی
- المعرفہ والتاریخ یعقوب بن سفیان \ مؤسہ الرسالہ
- المقنع فی فقہ الامام احمد بن حنبل موفق الدین ابن قدامہ \ مکتبہ الریاض الحدیثہ، ریاض
- المنتقی شرح المؤطا ابو الولید سلیمان بن خلف باجی \ دار الکتاب العربی، بیروت
- المحرر الوجیز محمد عبدالحق بن عطیہ غرناطی \ مطابع الاہرام التجاریہ، قاہرہ
- مکمل اکمال الاکمال محمد بن محمد تنویسی \ دار الکتب العلمیہ، بیروت
- معجم البلدان یاقوت بن عبداللہ حموی \ دار احیاء التراث العربی، بیروت
- مقدمہ مجاز القرآن محمد فواد سزکین \ مکتبہ خانجی، قاہرہ
- مجاز القرآن ابوعبیدہ معمر بن المثنی \ مکتبہ خانجی، قاہرہ
- النشر فی القرأت العشر محمد بن الجزری \ مکتبہ تجاریہ مصر
- نیل الاوطار محمد بن علی شوکانی مطبع مصطفی البابی، مصر
- النہایہ فی غریب الحدیث علامہ ابن الأثیر \ دار احیاء التراث العربی، بیروت
- النکت والعیون (تفسیر الماوردی) علی بن حبیب ماوردی \ وزارۃ الاوقاف والشئون الاسلامیہ، بیروت
- النامی شرح حسامی مولوی محمد عبدالحق \ کتب خانہ مجیدیہ، ملتان
- النبراس شرح شرح العقائد عبدالعزیز بن احمد فرہاری \ مکتبہ حبیبیہ، کوئٹہ
- وفیات الاعیان علامہ ابن خلکان \ دار صادر، بیرت
- ہدی الساری حافظ ابن حجر عسقلانی \ دار الفکر، بیروت
- الہدایہ علی بن ابی بکر مرغینانی \ ایچ، ایم سعید کمپنی، کراچی